

Gaziantep University Journal of Social Sciences

Vol. XIX 2020

SPECIAL ISSUE ON
COVID-19

GAIN JSS

GAZIANTEP UNIVERSITY

JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

Aims and Scope

Gaziantep University Journal of Social Sciences (GAUN-JSS) is a double blind peer-reviewed international academic journal published quarterly. GAUN-JSS is published by the Graduate School of Social Sciences at Gaziantep University, one of the foremost research universities in Turkey.

The aims of the journal are to promote theoretical and research oriented studies, to foster excellence in research, and to encourage mutual sharing of academic research on national and international grounds. GAUN-JSS is an open access journal dedicated to the free flow of information and dissemination of knowledge. Although, GAUN-JSS is a multidisciplinary publication with a special focus on contribution from academia, we encourage submissions from professionals out-of-field and senior level graduate students.

The journal accepts articles written in English and Turkish. Articles on the field of Law written in French are also welcome.

GAUN-JSS accepts submissions and proposals in the following fields: Archaeology, Art, Business, Economics, International Trade, Communication, Geography, History, Law, Literature, Philosophy, Political Science and International Relations, Sociology and Theology.

The objective of GAUN-JSS is to contribute to a vibrant social science and humanities environment and to promote excellence in studies reflecting the current state-of-the-art in Turkish academia while providing a robust and rigorously academic outlet for academicians from non-metropolitan universities.

A minimum of two peer reviewers, who are recognized specialists specific to the topic and area of the submissions, are appointed by the editors. All peer review reports are electronically and anonymously delivered to the contributors. Reviewers' names are withheld by the journal to protect the integrity of the double-blind peer review process. Upon request, written reports can be provided to the reviewer that attests to their contribution. All published authors accept to act as reviewers for future issues.

All submitted papers should conform to the APA writing and citation standards as indicated in the journal's submission guidelines.

The publisher is committed to the open access to all academic endeavor and as such, accepts its duty to make published content permanently available and freely accessible by all sections of worldwide academic community. The publisher does not charge any pecuniary fees for processing, submission, and publication of manuscripts. The publisher commits to the free and universal access to its published content in perpetuity.

Copyright

All articles published by GAUN-JSS are licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0).

To view a copy of the license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

For Editorial Correspondence and Subscription Inquiries

Gaziantep University, Graduate School of Social Sciences, GAUN-JSS

27310 Gaziantep, TURKEY

Tel: +90-342-318-1898 Fax: +90-342-360-1043

E-mail: editor@gantep.edu.tr

The Journal has an international editorial board.

Print

Gaziantep University Press

Abstracted and Indexed in

ULAKBİM National Academic Journals Index EBSCOHOST Academic Search Complete

Akademia Sosyal Bilimler İndeksi Türk Eğitim İndeksi

EBSCOHOST MLA International Bibliography

Directory of Open Access Journals

Gaziantep University
Journal of Social Sciences
GAUN-JSS

Owner

University of Gaziantep
Rector Prof. Dr. Arif ÖZAYDIN

Editor-in-Chief

Asst. Prof. Dr. Mehmet Fatih BUĞAN

Section Editors

Prof. Dr. Atilla ENGİN
Prof. Dr. İbrahim Halil EKŞİ
Prof. Dr. Mehmet EROL
Prof. Dr. Rüstem YANAR
Assoc. Prof. Dr. Atınç OLCAY
Assoc. Prof. Mehmet Akif DESTEK
Assoc. Prof. Dr. Senem KURTAR
Assoc. Prof. Dr. Yunus Emre TANSÜ
Asst. Prof. Dr. Ela İpek GÜNDÜZ
Asst. Prof. Dr. Mehmet Ali GÖNGEN
Asst. Prof. Dr. Mesut ŞÖHRET
Asst. Prof. Dr. Muhyettin İĞDE
Asst. Prof. Dr. Mustafa DOĞANOĞLU
Asst. Prof. Dr. Ragıp KALELİOĞLU
Asst. Prof. Dr. Tayfun ERCAN

Editorial Board

Assoc. Prof. Dr. Erol ERKAN
Prof. Dr. Mehmet ÇELİKEL
Prof. Dr. Mustafa Burak GÜRBÜZ
Prof. Dr. Zekiye ANTAKYALIOĞLU
Assoc. Prof. Dr. Burhan KILIÇ
Assoc. Prof. Dr. Meltem KARADAĞ
Assoc. Prof. Dr. Naile ASKER
Assoc. Prof. Dr. Nuri YAVAN
Asst. Prof. Dr. Hamidreza SOHRABIABAD

Editorial Assistants

Res. Assist. İmren YILDIZ
Res. Assist. Buket DENİZ
Res. Assist. Aysu ÖZCAN

Vol. 19, Special Issue on COVID-19, October 2020

Web: <http://jss.gantep.edu.tr> <http://dergipark.gov.tr/jss>

E-mail: editor@gantep.edu.tr

Vol. XIX Special Issue on COVID-19, 2020

Reviewers List

- Dr. Abdulvahap BAYDAŞ
- Dr. Adem ÇALIŞKAN
- Dr. Adem Ruhan SONMEZ
- Dr. Ahmet ŞİT
- Dr. Ahmet TAN
- Dr. Ahmet UŞAKLI
- Dr. Alper KURNAZ
- Dr. Arzu KAN
- Dr. Aslı ÖZPOLAT
- Dr. Aslı YAPAR GÖNENÇ
- Dr. Ayşe Ceyda İlgaz BÜYÜKBAYKAL
- Dr. Ayşe ERGİN ÜNAL
- Dr. Bahadır AYAR
- Dr. Bilal AKKAYNAK
- Dr. Burak KOCAOĞLU
- Dr. Bülent YILDIZ
- Dr. Caner Övşan ÇAKAŞ
- Dr. Cuma ERCAN
- Dr. Çiğdem KURT CİHANGİR
- Dr. Damla AYOĞLU DUMAN
- Dr. Dündar KÖK
- Dr. Eda DİNERİ
- Dr. Emine UCAR İLBUĞA
- Dr. Emrah İsmail ÇEVİK
- Dr. Emrah Sitki YILMAZ
- Dr. Emre ÇOLAKOĞLU
- Dr. Engin KOÇ
- Dr. Ercan ÖZEN
- Dr. Erhan DEMİRELİ
- Dr. Eşref Savaş BAŞCI
- Dr. Ferat KAYA
- Dr. Filiz ÇAYIRAĞASI
- Dr. Gamze VURAL
- Dr. Gökberk YÜCEL
- Dr. Hakan AKKÖZ
- Dr. Hande GÜRİSOY AKGÜNLÜ
- Dr. İbrahim ARSLAN
- Dr. İlhan EGE
- Dr. İlkut Elif KANDİL GÖKER
- Dr. İnci Fatma DOĞAN
- Dr. İrfan ERSİN
- Dr. İsmail TUNA
- Dr. Kazım KILINÇ
- Dr. Levent YIKICI
- Dr. Mehmet Güven AVCI
- Dr. Mehmet Hanefi TOPAL
- Dr. Mehmet ÖZBİRECİKLİ
- Dr. Mehmet TANYAŞ
- Dr. Mehmet Vahit EREN
- Dr. Meltem CANOĞLU
- Dr. Meltem ERDOĞAN
- Dr. Metin SÜRME
- Dr. Muhammed Fatih YÜRÜK
- Dr. Murat PIÇAK
- Dr. Mustafa Eser KURUM
- Dr. Mustafa METE
- Dr. Mustafa OKUR
- Dr. Müge ÇETİNER
- Dr. Namık Kemal ÖZTÜRK
- Dr. Neziha MUSAOĞLU
- Dr. Nihan KABADAYI
- Dr. Onur GÖZBAŞI
- Dr. Orhan ÇOBAN
- Dr. Orhun Burak SÖZEN
- Dr. Ömer YALÇINKAYA
- Dr. Özge KORKMAZ
- Dr. Özlem SEFER
- Dr. Özlem YAŞAR UĞURLU
- Dr. Saadet Ela PELENK
- Dr. Sabiha ANNAÇ GÖV
- Dr. Samet Can CURKAN
- Dr. Samiye EKİM DERTLİ
- Dr. Savaş ÇEVİK
- Dr. Selahattin KOÇ
- Dr. Selim Adem HATIRLI
- Dr. Serdar BOZKURT
- Dr. Sezin GÜRİSOY
- Dr. Sibel AKOVA
- Dr. Sinem Güler KANGALLI UYAR
- Dr. Süleyman Serdar KARACA
- Dr. Şemsettin ÇİĞDEM
- Dr. Şükriye Gül REİS
- Dr. Taner AKÇACI
- Dr. Y. Kemal ÖZEKİCİ
- Dr. Yavuz AKÇI
- Dr. Yunus KILIÇ

GAZIANTEP UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Vol. XIX Special Issue on COVID-19
2020

CONTENT

BUSINESS & FINANCE

- Covid-19 Pandemisinin Altın Ons Fiyatı ve Dolar Endeksi Üzerine Etkileri** 1-13
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ahmet ŞİT & CebraİL TELEK
- The Impact of the COVID-19 (Coronavirus) on The Borsa Istanbul Sector
Index Returns: An Event Study** 14-41
(Research Article/Araştırma Makalesi)
İlkut Elif KANDİL GÖKER & Binali Selman EREN & Süleyman Serdar KARACA
- Covid-19 Pandemisinin Seçilmiş Borsa Endeksleri Üzerine Etkisinin
İncelenmesi** 59-70
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Abdulkadir BARUT & Ceyda YERDELEN KAYGIN
- Covid-19 Pandemisinin Turizm Üzerindeki Etkileri: Borsa İstanbul
Turizm Endeksi Üzerine Bir İnceleme** 71-86
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Yasemin KORKUT & Mert EKER & Feyyaz ZEREN & Remzi ALTUNIŞIK
- Covid-19 Pandemisinin Finansal Raporlama Üzerindeki Olası Etkileri:
BİST 100 Endeksi'ndeki İşletmelerin Ara Dönem Finansal Raporlarının
İncelenmesi** 143-168
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Hakan CAVLAK
- Covid-19 Salgın Döneminde Hava Taşımacılığının Yeniden Başlatılması:
Yolcuları ve Havacılık Personelini Korumak için Temel Önlemler** 191-211
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Yeşim KURT

- Üretim ve Hizmet Sektörlerinin Covid-19 Süreci ve Sonrasındaki Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme** 212-229
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Gülşen YURDAKUL & Abdullah ÇELENK & Mustafa DEVECİ & Tülin DURUKAN
- Güvenli Liman Mı Yoksa Spekülatif Bir Limon Mu? Covid-19 Döneminde Türkiye’de İkinci El Otomotiv Piyasası ve Belirsizlik İlişkisi Üzerine Bir İnceleme** 274-287
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ömer Tuğsal DORUK
- Covid-19 ile Mücadelede İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarında İhtiyaç Duyulan Aksiyonların Belirlenmesine Yönelik Örgütsel Müdahale Yöntemi Önerisi** 288-307
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ümit Deniz İLHAN
- Competitiveness During Covid-19 Pandemic: New Product Development and Supply Chain Agility** 308-325
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ahmet ÇETİNDAAŞ & Oya ÖZTÜRK
- COVID-19 Pandemisi Döneminde Bireylerin Harcamalarının İncelenmesi** 340-353
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Mehmet Akif ERİŞEN & Fatma Özlem YILMAZ
- Covid-19’un En Etkili Olduğu Ülkelerde Salgın-Borsa İlişkisi** 354-364
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Nuri HACIEVLİYAGİL & Arif GÜMÜŞ
- Volatility Jump: The Effect of COVID-19 on Turkey Stock Market** 386-397
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Oktay ÖZKAN
- Tüketici Güveninin, Algılanan Finansal Refah, Toplum Yanlısı Etnosentrik Eğilimler ve Yerli Ürün Satın Alma Davranışı Arasındaki Düzenleyicilik Etkisinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma** 398-412
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Mehmet Ali PAYLAN & Yusuf Bahadır KAVAS
- Koronavirüs Pandemisinin Havayolu Şirketlerinin Hisse Senetleri Üzerine Etkisi: Kantil-Kantil Regresyon Modeli Uygulaması** 429-446
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Buğra BAĞCI & Ferhat ÇITAK & Muhammet Yunus ŞİŞMAN

- Covid-19 Kaynakli Pandemi Döneminde Tüketici Davranışları:
Parekendeci Markali Ürünler Üzerine Bir Araştırma** 457-471
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ömer TURUNÇ & Deniz Gökhan YETKİN
- Online Market Alishverişinin (Kuru Gıda, Yaş Meyve Sebze ve Paketli Gıda
Ürünleri vb.) Benimsenmesi: Covid-19 Anksiyetesinin Düzenleyici Rolü** 486-505
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Emrah Sitki YILMAZ & Hanifi Murat MUTLU
- The Impact of the Covid-19 Crisis on Financial Markets: The Case of Turkey** 506-519
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Orhan ÇOBAN & Özer COŞKUN & Ayşe ÇOBAN
- Koronavirüs Pandemisiyle İlgili Kitle Fonlaması Projelerine İlişkin
Betimleyici Bir Çalışma** 520-540
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Oytun SEZGİN & Çağatay ORÇUN
- Tüketicilerin Covid-19 Döneminde Yayınlanan Birlik Beraberlik ve
Motivasyon Temalı Reklamlara Yönelik Algıları** 585-600
(Research Article/Araştırma Makalesi)
İsmail ERKAN
- COVID-19 Pandemisinin BİST100 Endeksi, Döviz Kurları, Altın Getiri
ve Volatilitelerine Etkisi** 687-701
(Research Article/Araştırma Makalesi)
İhsan Erdem KAYRAL & Nisa Şansel TANDOĞAN
- COVID-19's Effects on Turkish Online Retail Consumers' Retail
Website Visiting Behavior** 767-779
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ahmet TÜRKMEN

COMMUNICATION

- Öngörülemeyen Bir Küresel Düzen ve COVID-19:
COVID-19 Karikatürleri ile Yeni Düzen Okuması** 42-58
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Fatih Fuat TUNCER
- Türkiye'de Covid-19 Pandemisi Döneminde Sağlık Bakanı Fahrettin
Koca'nın Sosyal Medya Kullanımı: Twitter Paylaşımları İçerik Analizi** 230-243
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Alican BİLGİÇ & Selman Selim AKYÜZ

Sağlık Bakanlığının Instagram Paylaşımları Üzerinden Göstergebilimsel Bir İnceleme #HAYATEVESİĞAR 365-385
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Nagihan TUFAN YENİÇIKTI

ECONOMICS

Covid-19 Salgını, Ekonomik Etkileri ve Küresel Ekonominin Geleceği 87-104
(Research Article/Araştırma Makalesi)
İbrahim ARSLAN & İlyas BAYAR

Korona Virüs Salgını ile Döviz Kuru Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi: Türkiye Örneği 244-260
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ayşe ERGİN ÜNAL & Halil İbrahim AYDIN & Mehmet Vahit EREN

Determination of the Most Optimal Economic Recovery Package for Turkey with DEMATEL Regarding the Damage Caused by COVID-19 Pandemics 326-339
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Serhat YUKSEL & Hasan DİNÇER & Hakan KALKAVAN & Hüsne KARAKUŞ & Gözde Gülseven UBAY

Yeni Koronavirüs (Covid-19) Salgınının Lojistik ve Ticarete Etkisi 447-456
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Taner AKÇACI & Mehmet Serkan ÇINAROĞLU

Assessing Impacts of COVID-19 on Agricultural Production and Food Systems in the World and in Turkey 472-485
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Figen CEYLAN & Burhan ÖZKAN

Will We be Happier in the Future? Research on the Effect of Covid-19 on Income and Life Satisfaction of the US Citizens 541-553
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Hatime KAMİLÇELEBİ

Tarihsel Süreçte Yaşanan Pandemilerin Ekonomik ve Sosyal Etkileri 612-632
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Armağan TÜRK & Berna AK BİNGÜL & Rengin AK

COVID-19 Pandemisinin Petrol ve Altın Fiyatları Üzerine Etkisi: Parametrik Olmayan Eştümleşme Sıra Testi 633-646
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Emre ÇEVİK & Esin Cumhuri YALÇIN & Selin ÖZDEMİR YAZGAN

**The Effort To Reduce Negative Externality In Post Covid-19 Period
In Turkish Economy: Example Of Transportation Sector** 702-727
(Research Article/Araştırma Makalesi)
İlkay GÜLER

HISTORY

İstanbul Sağmalcılar Kolera Salgını (1970) 647-660
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Barış ERTEM

**An Alternative Panorama of the Early Modern Ottoman Empire: Ruins
and Sickness in Quṭb al-Dīn al-Nahrawālī's Journey to the Sublime Porte** 661-670
(Research Article/Araştırma Makalesi)
C. Ceyhun ARSLAN

POLITICAL SCIENCES AND INTERNATIONAL RELATIONS

**"Dürtme" Fikrinin Bir Kamu Politikası Aracı Olarak Covid-19 Döneminde
Hükümetler Tarafından Uygulanması** 122-142
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ceray ALDEMİR & Merve KAYA

Pandemi Sonrası Değişen Uluslararası Sistem ve Küreselleşme 261-273
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ferat KAYA

**'Pandemic Diplomacy' and The Politics of Paradox: International
Cooperation in The Age of National Distancing** 413-428
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Wasiu Abiodun BALOGUN & Oluwaseun SOİLE

**European Union's Solidarity, Unity in Diversity and Free Movemennt
in the Coronavirus Crisis** 671-686
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Neriman HOCAOĞLU BAHADIR

Covid-19 ve AB Erasmus+ Programına Bakış: Kırklareli Üniversitesi Örneği 728-751
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Neriman HOCAOĞLU BAHADIR & Sezin GÜRİSOY

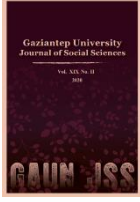
**COVID-19'un Ekonomik Etkilerinin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği
Bağlamında Değerlendirilmesi** 780-792
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Fatma Cande YAŞAR DİNÇER & Gözde YİRMİBEŞOĞLU

SOCIOLOGY

- Prominent Issues About The Social Impacts of Covid 19** 752-766
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Elif KIRAN

TOURISM

- COVID-19 İle İlgili Ölüm Kaygısının Seyahat Davranışına Etkisi** 105-121
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ümit ŞENGEL & Merve IŞKIN & Gökhan GENÇ & Mustafa ÇEVİRİMKAYA
- An Investigation into the Change in Customer Complaints about Takeaway during COVID-19** 169-178
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Mehmet ŞİMŞEK
- Change In People's Eating Behaviour During Covid-19** 179-190
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Mehmet ŞİMŞEK & Mehmet ŞEN
- Potential Economic Impacts of COVID-19 on Tourism Industry of Pakistan: A Review** 601-611
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Lala RUKH & Farukh KHAN & Nafees MOHAMMAD
- Covid-19 Sonrası Turistik Tüketim Tutumu** 554-570
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Burhan KILIÇ & Hakan ASLAN & Mete GÖVCE
- A Qualitative Study on the Reflections of the Covid-19 Outbreak on Airline Companies** 571-584
(Research Article/Araştırma Makalesi)
Ercan İNCE & Metin SÜRME

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Covid-19 Pandemisinin Altın Ons Fiyatı ve Dolar Endeksi Üzerine Etkileri

Effects of Covid-19 Pandemic on Gold Ounce Price and Dollar Index

Ahmet ŞİT^a *, Cebrail TELEK^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Kilis / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-0257-9023

^b Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Kilis / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-4541-3402

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 24 Mayıs 2020

Kabul tarihi: 11 Haziran 2020

Anahtar Kelimeler:

Covid-19,

Dolar Endeksi,

Altın Ons Fiyatları,

Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Testi

ARTICLE INFO

Article History:

Received May 24, 2020

Accepted June 11, 2020

Keywords:

Covid-19,

Dollar Index,

Gold Ounce Prices,

Hatemi-J Asymmetric Causality Test

ÖZ

Bu çalışmanın amacı Covid-19 küresel salgınının altın ons fiyatları ve dolar endeksi üzerindeki etkisini araştırmaktır. Bu amacı gerçekleştirmek için 1 Mart 2020-7 Mayıs 2020 dönemi günlük vaka ve ölüm sayıları, altın ons fiyatları ve dolar endeksi verileri dikkate alınmıştır. Serilerin durağanlığını araştırmak için yapısal kırılmalı birim kök testlerinden Narayan ve Pop birim kök testi yapılmıştır. Değişkenler arasındaki eşbütünlük ilişkisini tespit etmek içinse Hatemi-J Eşbütünlük testi uygulanmıştır. Elde edilen bulgularda değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisi tespit edilmiş ve Hatemi- J Asimetrik nedensellik testi ile nedensellik ilişkisine bakılmıştır. Analiz sonucunda pandemiden kaynaklanan vefat ve vaka sayısı ile dolar endeksi arasında eşbütünlük ilişkisi bulunmaktadır. Nedensellik testi sonucunda ise pandemi kaynaklı vaka ve vefat sayısındaki pozitif şokların dolar endeksi ve altın ons fiyatı üzerinde şoklara neden olduğu tespit edilmiştir.

ABSTRACT

The aim of this study was to investigate the effects of global epidemic Covid-19 on gold ounce prices and the dollar index. In order to realize this aim, daily case and death numbers, gold ounce prices and dollar index data for the period of March 1, 2020-May 7, 2020 were taken into consideration. Narayan and Pop unit root tests, which are structural break unit root tests, were performed to investigate the stationarity of the series. Hatemi-J Cointegration test was applied to determine the cointegration relationship between the variables. In the findings obtained, the cointegration relationship between the variables was determined and the causality relationship was examined with the Hatemi-J Asymmetric causality test. As a result of the analysis, there was co-integrated relationship between the number of deaths and cases caused by pandemic and the dollar index. As a result of the causality test, it was determined that positive shocks in the number of pandemic cases and deaths caused shocks on the dollar index and gold ounce price.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ahmetsit@kilis.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Looking at the history of humanity, there are periods of massive diseases. Examples of this disease are 664 Plague, Justinianus Plague Outbreak, Antoninus Plague, Cyprus Plague, Antoninus Plague, Amvas Plague, Black Plague, Cholera, Spanish Flu, Hong Kong Flu, Swine Flu, Avian Influenza and HIV / AIDS still in progress. However, many of these diseases occurred regionally. For a disease to become a pandemic, it must be effective worldwide, causing the death of a large number of people, as well as being contagious. Finally, the coronavirus, which is described as Covid-19, emerges and affects many people worldwide.

The new type of coronavirus Covid-19, which recently affected the world from these outbreaks, first appeared in Wuhan, China, in December 2019, and became an epidemic epidemic in a very short time. Covid-19's rapid contagious feature from person to person increased the risk of transmission of the disease among people.

According to the data of the World Health Organization (WHO) (until 7 May 2020, when this study was carried out), cases were encountered in 215 countries or regions; Over 3.8 million people caught Covid-19 and 263.658 people died. Countries take measures in many areas to prevent this Tuesday. While the epidemic affects many areas, it affects the economy negatively. From an economic point of view, it can be said that it caused many decreases such as sharp declines in stock markets, decreased production and oil prices, decreased tourism revenues as a result of cessation of tourism activities, people's consumption and investments due to uncertainties about the future, fluctuations in exchange rates and other commodity prices.

The aim of this study is to investigate the effect of Covid-19 global outbreak on gold ounce prices and dollar index. In order to realize this aim, daily case and death numbers, gold ounce prices and dollar index data variables were taken into consideration. Variables between 01 March 2020 and 07 May 2020 were used in the study. As a method, Hatemi-J Cointegration and Hatemi-J Asymmetric Causality tests were used.

Many scientific studies have been conducted on the Covid-19 epidemic, the new type of coronavirus, which has become the most important agenda of the countries since it was first seen in the world, and its effects on the economy. As a result of the literature review, there are no studies examining the effect of Covid-19 outbreak on exchange rates and gold prices, which reveals that this study is important and specific for the literature.

In the study, it is expected that the negativity will be felt more when the number of cases and deaths increase.

Therefore, in order to determine the effects of the pandemic on the economy, when the number of cases and deaths increased, structural fracture-based econometric methods were preferred.

First of all, the Breusch-Godfrey autocorrelation test was used to determine whether there is a problem of autocorrelation among the variables, and the White test was used to determine whether the variance problem was changing. The unit root test developed by Narayan and Pop was preferred to determine the stationarity of the variables in the study. Then, Hatemi-J Cointegration Test method, which takes into account both double and break in the constant and trend, was applied to determine the cointegrated relationship between the variables. Finally, Hatemi-J Asymmetric Causality Test was used to investigate the causality relationship between dependent and independent variables in both models.

Since there are two different dependent variables in the study, two different models were established. In the first model, the dependent variable is the dollar index and in the second model, the dependent variable is the gold ounce price. In Model 1, there is a co-integrated relationship between the variables at the level of 10% significance according to the Modified Phillips Test (Zt).

In other words, there is a cointegrated relationship between the number of cases and deaths related to Covid-19 pandemic and the dollar. Considering the structural break dates, the fact that structural breaks generally describe Covid-19 as the pandemic of the World Health Organization on March 17 causes breaks. Other breaks occur during periods of serious increases in the number of cases and deaths.

Table 6 shows the results of the Hatemi-J Asymmetric Causality Test. According to the findings; One unit of positive shock in the number of cases causes positive shock on gold ounce prices. Negative shock of 1 unit in the number of cases causes negative shock on ounce prices. One unit of positive shock in the number of cases causes positive shock on dollar prices. One unit of positive shock in the number of deaths causes positive shock on dollar prices. One-unit negative shock in the number of deaths causes positive shock on dollar prices.

For this reason, the discretion pandemic will be more easily controlled by citizens in every country, where their countries comply with the measures of the legislators. The earlier the pandemic is brought under control, the faster the normalization process of countries will take place, the faster their economic recovery with normalization.

Giriş

Pandemiler ya da pandemik hastalıklar, çok geniş bir alanda bir kıta veya dünyanın tamamında etkisini gösteren ve epidemi olarak adlandırılan salgın hastalıklara verilen ortak bir isimdir. Pandemi kelimesi, eski Yunanca'da "pan=tüm" ve "demos=insanlar" anlamına gelen kelimelerin birleştirilmesiyle oluşmuştur. WHO (World Health Organization-Dünya Sağlık Örgütü)'ne göre insanların daha önce böyle bir hastalığa yakalanmamış olması, o hastalığa neden olan etmenin insanlara bulaşması ve tehlikeli bir hastalığa yol açması, insanlara kolay bulaşması ve sürekli yayılması şartlarının gerçekleşmesi durumunda pandemi olarak ifade edilebilir. Bu şartlar altında, örneğin kanser çok sayıda insanın ölümüne yol açmasına rağmen pandemi olarak nitelendirilmez. Çünkü pandemi olabilmesi için yaygın ve çok sayıda insanın ölümüne neden olmasının yanı sıra bulaşıcı olması gerekir, kanser ise bulaşıcı değildir (Wikipedia, 2020).

Günümüze kadar insanlık tarihi boyunca kayıtlara geçen çok geniş alanlara yayılan ve toplu ölümlere yol açan birçok pandemi yaşanmıştır. Bunlardan bazıları: 664 Vebası (MÖ 668-664), Justinianus Veba Salgını (MÖ 542-541), Antoninus Vebası (429-426), Kıbrıs Vebası (MÖ 266-250), Antoninus Vebası (180-165), Amvas Vebası (639), Kara Veba (1347-1351), Kolera (1817), İspanyol Gribi (1918-1920), Hong Kong Gribi (1968-1969), Domuz Gribi, Kuş Gribi ve halen devam etmekte olan HIV/AIDS ve son olarak Covid-19 gibi milattan önceye dayanan ve kayıtlara geçmiş birçok salgın hastalık ve pandemiler bilinmektedir (Aslan, 2020: s. 36-38).

Bu salgınlardan son dönemde dünyayı etkisi altına alan yeni tip koronavirüs Covid-19, ilk kez Aralık 2019'da Çin'in Hubei eyaleti Wuhan kentinde ortaya çıkmış ve çok kısa bir sürede epidemik bir salgın hastalık haline gelmiştir. Salgının kayıtlara geçtiği ilk günlerde 7 hastanın durumu ağırken 1 hasta ise yaşamını yitirmiş ve hastalık çok hızlı bir şekilde yayılmıştır. Yaklaşık 9 gün içerisinde hekimler, bilim insanları ve epidemiyolojistlerden oluşan profesyonel bir ekip; bulaşıcı patojenlerle 2002 yılında meydana gelen SARS-CoV; 2012'de MERS-CoV; influenza kuş gribi (H5N1) adıyla bilinen ve binlerce insanın ölümüne yol açan solunum yolları hastalıklarına etken olan virüslerden bu yeni Coronavirüsü ayırıştırarak farklı bir hastalığın ortaya çıktığını, bunun da Covid-19 şeklinde tanımlandığını ifade etmişlerdir (Üstün ve Özçiftçi, 2020: s. 143).

Dünya Sağlık Örgütü (WHO), verilerine göre (bu çalışmanın yapıldığı 7 Mayıs 2020 tarihine kadar) kayıtlara geçen 215 ülke veya bölgede vakaya rastlanmıştır; 3,8 milyonun üzerinde insan Covid-19'a yakalanmış ve 263.658 de insan hayatını kaybetmiştir. Türkiye'de ise ilk vaka 11 Mart 2020 tarihinde saptanmış ve şu ana kadar (7 Mayıs 2020) Covid-19 salgınına yakalanan 134.721 vaka tespit edilmiş ve bu hastalıktan 3.641 vefat gerçekleşmiştir. Covid-19 salgını, bu belirtilen sağlık sorunları boyutunun yanı sıra aynı zamanda tüm dünyada sosyal, siyasal ve ekonomik birçok alanı olumsuz etkilemektedir.

Bu salgının yayılmaya başlamasıyla birlikte çoğu ülkede çeşitli önlemler alınmaya başlanmıştır. Salgının yayılmasını önlemek amacıyla ülkelerden ülkelere turistik faaliyetler, giriş-çıkışlar yasaklanmış; sosyal izolasyonunun önemi vurgulanarak insanların toplu halde buldukları spor müsabakaları gibi etkinliklerin iptal edilmesi, okulların tatil edilmesi, ülkelerde karantina uygulamaları, sokağa çıkma yasakları gibi birçok önlem alınmıştır.

Hiç şüphesiz ki bu alınan önlemler, sosyal hayatı etkilemesinin yanı sıra ekonomiyi de ciddi anlamda olumsuz etkilemektedir. Ekonomik açıdan değerlendirildiğinde borsalarda sert düşümlere, üretimin azalmasına ve petrol fiyatlarının düşmesine, turizm faaliyetlerinin durması sonucu turizm gelirlerinin azalmasına, gelecekle ilgili belirsizlikler arttığı için insanların

tüketim ve yatırımlarının azalmasına, döviz kurlarında ve diğer emtia fiyatlarında dalgalanmalar gibi birçok olumsuzluğa neden olduğu söylenebilir.

Bu çalışmanın da amacı Covid-19 küresel salgınının altın ons fiyatları ve dolar endeksi üzerindeki etkisini araştırmaktır. Bu amacı gerçekleştirmek için günlük vaka ve vefat sayıları, altın ons fiyatları ve dolar endeks verileri değişkenleri dikkate alınmıştır. Çalışmada 01 Mart 2020- 07 Mayıs 2020 tarihleri arasındaki değişkenler kullanılmıştır. Yöntem olarak Hatemi-J Eşbütünleşme ve Hatemi-J Asimetrik Nedensellik testleri kullanılmıştır.

Literatür Taraması

Dünyada ilk görüldüğü andan itibaren ülkelerin en önemli gündemi haline gelen yeni tip koronavirüs olan Covid-19 salgınının ve bu salgının ekonomi üzerine etkileri hakkında birçok bilimsel çalışma yapılmıştır. Literatür incelendiğinde bu çalışmalardan Barro, Ursúa ve Weng (2020), İspanyol gribi ile karşılaştırarak Covid-19'un ölümler ve ekonomik faaliyetler üzerindeki muhtemel etkisini araştırmışlardır. 43 ülke için 1918-1920 arasında İspanyol gribinden 39 milyon insan ölmüştür. Bu oran günümüzle kıyaslandığında %2 ve yaklaşık 150 milyon insan ölümüne denk gelmektedir. Ekonomik olarak ise o dönemde incelenen ülkelerde GSYİH'nin %6, tüketimin ise %8 düşmesine neden olmuştur. Bunun yanı sıra özellikle devlet tahvillerinde ve borsalarda düşüşler meydana getirmiştir. Yeni koronavirüsün 2020'nin başlarında yayılması dünya genelinde hisse senedi fiyatlarında düşüşe, hisse senedi fiyatlarındaki oynaklığın artmasına, nominal faiz oranlarının düşmesine ve reel GSYİH'nin düşmesine yansıdığı gibi ekonomik faaliyetlerde daralmaya yol açtığı belirtilmektedir.

Benzer bir çalışmada Covid-19'un Çin ve dünya üzerindeki ekonomik etkilerini Ayittey, Ayittey, Chiwero, Kamasah ve Dzuvor (2020), incelemişlerdir. Ticaret, turizm ve küresel tedarik zincirleri üzerindeki önemli etkiler göz önüne alındığında, salgının ekonomik etkileri hem Çin'de hem de küresel olarak dünyada büyük olacağı ifade edilmektedir. Bu nedenlerle Çin'in yılın ilk çeyreğinde 62 milyar dolar kaybetmesi beklenirken, dünya genelinde ise bu rakamın 280 milyar dolar olması beklenmektedir. Çin ekonomisi için yapılan benzer bir çalışmada Luo ve Tsang (2020), Covid-19 nedeniyle en iyi ihtimalde Çin'in %4'lük bir üretim kaybı yaşayacağı ve bunun küresel üretimi %1 oranında düşüreceği tahmin edilmektedir.

Fernandes (2020), çalışmasında koronavirüs krizinin endüstriler ve ülkeler üzerindeki olası etkilerini incelemiştir. Ayrıca çalışmada 30 ülke analize dahil edilerek Covid-19'un potansiyel küresel ekonomik maliyetleri ve farklı ülkelerin GSYİH büyümesi hakkında tahminler sunulmaktadır. Yapılan analizler sonucunda en iyi ihtimalle ülkelerin GSYİH'nin %3-6 arasında düşeceği tahmin edilmekte iken kötü senaryoda bazı ülkelerde %10 ve bazılarında ise %15 üzerinde düşmeler tahmin edilmektedir. Yunanistan, Portekiz ve İspanya gibi hizmet odaklı ve turizme bağımlı ülkeler %15'den daha fazla etkilenebilir. Bunun yanı sıra dış ticarete bağımlı olan ülkeler de ciddi bir şekilde etkileneceklerdir. Benzer bir diğer çalışmada Boone, Haugh, Pain ve Salins (2020), Covid-19 ülkeler üzerindeki ekonomik etkilerini incelerken başlangıçta olumsuz etkinin Çin'de olduğunu ancak daha sonra Avrupa ve Amerika'ya yayıldığını vurgulamıştır. Gelecekle ilgili belirsizliğin talepte azalmaya ve deflasyonist etkilere neden olduğunu belirtmektedir. Dünya ticaretinin ve ihracatının yaklaşık 2020 yılı için %3.75 azalacağını ifade etmektedir.

Guerrieri, Lorenzoni, Straub ve Werning (2020), çalışmalarında Covid-19 salgınıyla ilgili olarak ortaya çıkan ekonomik kesintilerin (işyeri kapanmalar, işten çıkarmalar) Keynesyen arz şokları teorisiyle aynı özelliğe sahip olup olmadığını tespit etmeyi amaçlamışlardır. Firma kapanmaları ve iş kayıplarının durgunluğu şiddetlendirebileceğini ifade etmişlerdir. Standart mali politikaların daha az etkili olacağını ve Keynesyen çarpan etkisini azaltabileceğini belirtmişlerdir. Para politikasının firma çıkışlarını önleyebileceğini,

etkilenen işçilere tam sigorta ödemeleri sağlanmasının ve maliye politikasının dolar başına düşük gücüne rağmen uygulanması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Alpago ve Alpaga (2020), çalışmalarında ise koronavirüs salgınının sosyoekonomik etkilerini araştırmışlardır. Covid-19 pandemisinin zararlarından korunabilmek için insanların sosyoekonomik düşünce bazında yeni bir anlayışın geliştirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Eğer bu sağlanamazsa sadece kâr amaçlı girişimlerin meydana getirdiği negatif dışsallıkların tüm insanlar için ölümcül sonuçlar ortaya çıkarabileceğini ifade etmişlerdir.

Literatür incelendiğinde Covid-19 küresel salgınının Türkiye ekonomisine etkilerini inceleyen çalışmalardan bazılarında şu şekilde yer verilebilir. Açıkgoz ve Günay (2020), çalışmalarında Covid-19 pandemisinin Türkiye ve küresel ekonomi üzerine erken etkilerini araştırmışlardır. Tarihsel olayın ekonomik sonuçları hakkındaki mevcut raporları ve tartışmaları özetleyen ve bunları dikkate alarak bazı çıkarımlar yapmaya çalışmışlardır. Bu salgının çalışanlar, müşteriler, tedarik zincirleri ve finansal piyasalar üzerinde ciddi olumsuz etkileri olduğunu, kısaca büyük olasılıkla küresel bir ekonomik durgunluğa neden olacağını belirtmişlerdir. Aynı zamanda salgının sonunun belirsizliği nedeniyle de bu durgunluğun uzunluğu ve ölçeği tahmin edilememektedir.

Acar (2020), çalışmasına yeni tip koronavirüs olan Covid-19 salgınının turizm faaliyetleri üzerine etkisini araştırmıştır. Elde edilen bulgular salgının ülke ekonomileri için ciddi zararlar oluşturacağı ve turizm sektörünün de bu zararlardan olumsuz bir şekilde etkileneceği belirtilmektedir. Covid-19'un turizm üzerine etkilerini inceleyen bir diğer çalışma Atay (2020) tarafından yapılmıştır. Salgınla birlikte turizm sektöründe çok sayıda işletmenin gelirini kaybettiğini ve çok sayıda çalışanında işini kaybettiğini ifade etmektedir. Benzer bir çalışmada ise Çeti ve Ünlüönen (2019), salgın hastalıklar sebebiyle oluşan krizlerin turizm sektörü üzerindeki etkisi incelemişlerdir. Çalışmada ayak ve ağız hastalığı, SARS, kuş gribi, domuz gribi ve ebola salgınları ele alınmıştır. Bulgulara göre salgınların ülkelerin turist sayıları üzerinde etkisi olduğu görülmüştür. Salgınla ilgili ilk vakanın görüldüğü yıl veya bir sonraki yılda ülkelerin gelen turist sayılarında düşüş yaşandığı tespit edilmiştir. Yine turizm sektörüyle ilişkili olan bir diğer çalışmada İbiş (2020), Türkiye'deki seyahat acentalarının Covid-19 salgınından nasıl etkilendiğini belirlemeyi amaçlamıştır. Seyahat acentalarının yetkilileri ile yapılan mülakatlar sonucu elde edilen bulgularda Covid-19 salgınından büyük ölçüde etkilendiklerini, bu süreçte gelir kaynaklarının kesildiğini, buna karşılık pek çok sabit giderlerinin devam ettiğini, acentaların daha fazla desteğe ihtiyaç duydukları sonucuna ulaşılmıştır.

Zeren ve Hızarcı (2020), çalışmalarında Covid-19 salgınının hisse senetleri piyasası üzerine olası etkilerini ortaya koymayı amaçlamışlardır. Covid-19 virüsünün en yaygın olduğu Çin, Güney Kore, İtalya, Fransa, Almanya ve İspanya ekonomileri 23 Ocak 2020 ve 13 Mart 2020 arasındaki günlük verilerle Maki (2012) eşbütünleşme testi yöntemini kullanmışlardır. Covid-19 nedeniyle ölümler ile borsaların uzun vadede birlikte hareket ettiklerini tespit etmişlerdir. Benzer bir çalışmada Şenol ve Zeren (2020), pandeminin küresel ekonomi üzerine etkilerini hisse senetleri açısından incelemişlerdir. Covid-19, finansal piyasalarda artan risk algısıyla birlikte kısa sürede borsalarda büyük düşüşler meydana gelmesine, şirketler değer kaybetmesine ve hisse senedi fiyatları düşmesine neden olduğunu belirtmişlerdir. Çalışmada 21 Ocak 2020 ve 7 Nisan 2020 dönemi verileriyle Fourier eşbütünleşme testi yapmışlardır. Hisse senedi piyasaları ile Covid-19 arasında uzun vadeli bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

Akça (2020), çalışmasında Covid-19 salgınının havacılık sektörüne etkilerini incelemiştir. Salgının yayılması önlemek amacıyla hava taşımacılığı önce kısıtlanmış ve ardından çoğu ülkede sınırlar kapatılarak uçuşlar durdurulmuştur. Bu durumda kaçınılmazdır

ki havacılık sektörü gelirlerinin azalmasına neden olmuş ve havacılık sektörü ile ilgili diğer sektörlerin de finansal kayıplarını arttırmıştır. Bankacılık sektörüyle ilgili olarak da Güler (2020), koronavirüs günlerinde bankalara yapılan müşteri itiraz ve şikayetleriyle ilgili çalışma yapmıştır. Yapılan analize göre banka müşterilerinin en çok bankaların ürün ve hizmetlerinden kredi kartları, krediler ve çağrı merkezileri konusunda ileti gönderdikleri belirlenmiştir.

Literatür incelemesi sonucunda Covid-19 salgınının döviz kurları ve altın fiyatları üzerindeki etkisini inceleyen hiçbir çalışma bulunmaması, bu çalışmanın literatür için önemli olduğunu ve özgünlüğünü ortaya koymaktadır.

Analiz

Çalışmanın Amacı, Dönemi ve Değişkenleri

Çalışmanın amacı, Covid-19 pandemisinin altın ons fiyatıyla ve dolar endeksiyle ilişkisini araştırmaktır. Covid-19 virüsüne ilk olarak Çin'in Wuhan kentinde rastlanmış, aralık ayında Çin genelinde yayılmaya başlamıştır. Çin'den sonra dünyanın farklı yerlerine, özellikle şubat ayında Avrupa'nın farklı ülkelerine yayıldığı görülmektedir. Bu nedenle çalışmada pandeminin dünya genelindeki ekonomik etkisi araştırıldığı için 01 Mart 2020-07 Mayıs 2020 aralığı çalışmanın dönemi olarak seçilmiştir. Veriler günlük olarak analize dahil edilmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenler şunlardır;

Tablo 1: Çalışmada Yer Alan Değişkenler

	Kısaltması	Değişken	Kaynağı
Bağımsız Değişkenler	Vaka	Dünya'da Covid-19 pandemisine yakalanan vaka sayısı	Dünya Sağlık Örgütü
	Vefat	Dünya'da Covid-19 pandemisinden vefat eden kişi sayısı	Dünya Sağlık Örgütü
Bağımlı Değişkenler	Ons	Altın Ons Fiyatı	TR Investing
	Dolar	Dolar Endeksi	TCMB

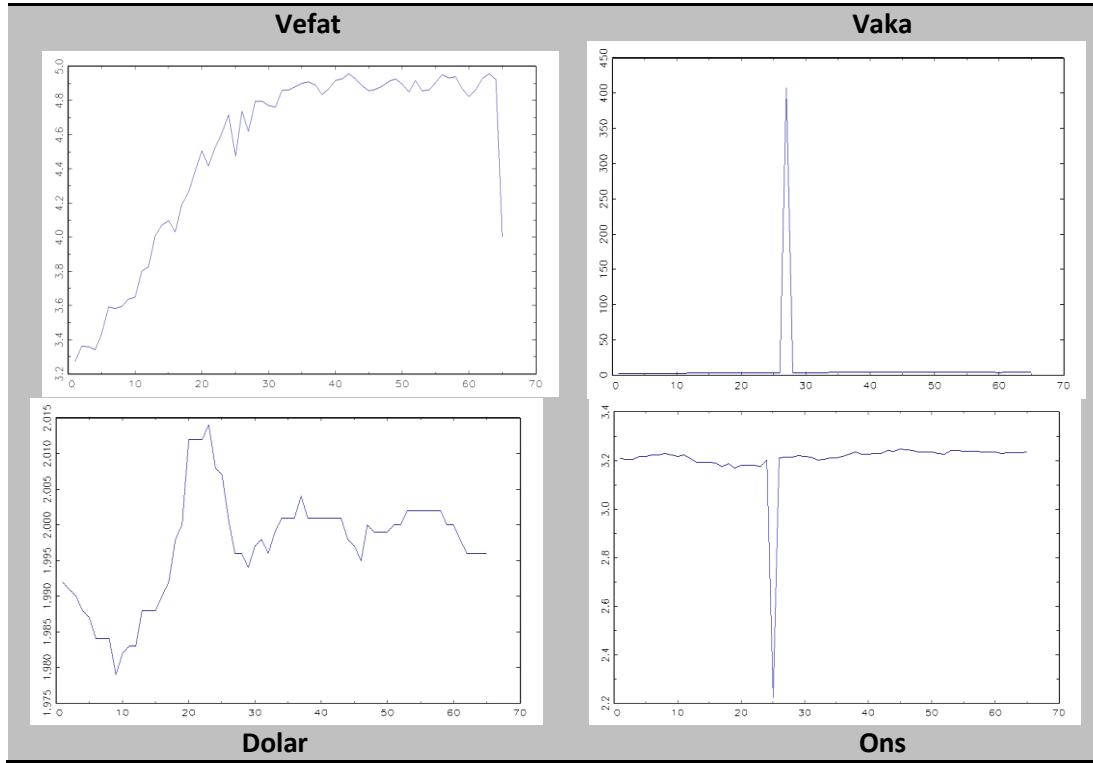
Çalışmada değişkenlerin daha sağlıklı sonuçlar verebilmesi için tüm değişkenlerin doğal logaritması alınarak analize tabi tutulmuştur.

Çalışmanın Yöntemi

Covid-19 virüsü özelliği itibari ile insandan insana yayılma hızı yüksek olduğu için vaka sayısı katlanarak arttırmıştır. Vaka sayısının artması ülkelerde sağlık sisteminin çökmesine ve buna bağlı olarak hastalıktan vefat edenlerin sayısının artmasına neden olmaktadır. Pandemi ülkeleri sağlık, turizm, eğitim gibi birçok yönden olumsuz etkilemesi beklenirken ülkeleri etkileyeceği en önemli hususlardan birisi de şüphesiz ekonomidir. Özellikle vaka ve vefat sayısının arttığı dönemlerde olumsuzluğun daha fazla hissedilmesi beklenmektedir.

Bu nedenle çalışmada özellikle pandeminin ekonomi üzerine etkisi incelenirken vaka ve vefat sayısının arttığı dönemlere ilişkin etkilerin daha spesifik belirlenebilmesi amacıyla yapısal kırılmalı ekonometrik yöntemler tercih edilmiştir.

Şekil 1: Değişkenlerin Dağılım Grafikleri

Şekil 1’de görüldüğü üzere değişkenlerin dağılımında kırılmalar yaşandığı için yapısal kırılmalı testler tercih edilmiştir.

Öncelikle değişkenler arasında otokorelasyon problemi olup olmadığının tespit edilebilmesi için Breusch-Godfrey otokorelasyon testine, değişen varyans sorununun olup olmadığının belirlenebilmesi içinse White testi uygulanmıştır. Çalışmada değişkenlerin durağanlığının belirlenebilmesi için Narayan ve Pop tarafından geliştirilen birim kök testi tercih edilmiştir. Ardından değişkenler arasında eşbütünleşik ilişkinin tespiti için hem sabitte hem de trendde çift kırılmayı dikkate alan Hatemi-J Eşbütünleşme Testi yöntemi uygulanmıştır. Son olarak kurulan her iki modelde de bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında nedensellik ilişkisini araştırmak için Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Testi kullanılmıştır. Çalışmada iki farklı bağımlı değişken olduğu için iki farklı model kurulmuştur:

$$\text{Model 1: } Y_{td}: \alpha_0 + \alpha_1 D_{1t} + \alpha_2 D_{2t} + \beta_0' x_t + u_t$$

$$\text{Model 2: } Y_{to}: \alpha_0 + \alpha_1 D_{1t} + \alpha_2 D_{2t} + \beta_0' x_t + u_t$$

Formülde Y_{td} bağımlı değişkeni yani model 1 için doları, Y_{to} model 2 için onsu, α_0 yapısal kırılmasız sabit terimi, α_1 birincil kırılmayı, α_2 ise ikinci kırılmayı ifade etmektedir. β_0 yapısal kırılmadan önceki eğim katsayısını, β_1 birinci yapısal kırılmanın eğimde oluşturduğu etkiyi, β_2 ise ikinci yapısal kırılmanın eğimde oluşturduğu etkiyi, t zamanı, x_t bağımsız değişkenlerin m-boyutlu bir vektörü, u_t ise hata terimini ifade etmektedir. Hatemi-J testinde temel hipotezi test etmek için ADF, Z_α ve Z_t test istatistiklerinden yararlanılmaktadır (Bozkurt ve Okumuş, 2015: s. 29; Hatemi-J, 2008: s. 499).

Hatemi-J tarafından 2012 yılında geliştirilen nedensellik testi, değişkenlerde meydana gelebilecek pozitif ve negatif şokları birbirinden ayırt ederek bu şokların birbirlerine neden olup olmadığını araştırmaktadır. Bu modelin kullanılabilir olması hem değişkenler arasındaki pozitif ve negatif şoklar arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmakta hem de durağan/durağan olmayan serilere uygulanabilmektedir (Hatemi-J, 2012: 448; Turan ve Karakaş, 2016: 53). Bu yöntemde önce VAR modeline ait en uygun gecikme uzunluğu belirlenir, ardından modele

dahil edilecek ek gecikme uzunluğu tespit edilmektedir. Son olarak Wald test istatistikleri bulunarak kritik değerlerle karşılaştırıp değişkenler arasında nedensellik ilişkisi olup olmadığı tespit edilmektedir (Yetim ve Yamak, 2019: s. 214; Yılcı ve Bozoklu, 2014: s. 215).

Bulgular

Covid-19 Pandemisinin altın ons fiyatları ve dolar endeksi değişkenleri üzerindeki etkisini ölçmek için yapılan analizler sonucunda değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler aşağıdaki gibidir:

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

	Vaka	Vefat	Dolar	Ons
Ortalama	4.535197	3.297981	1.997190	3.204085
Medyan	4.849250	3.602383	1.998863	3.223885
Maksimum	4.957981	3.990561	2.013995	3.247544
Minimum	3.274158	1.653213	1.978993	2.221805
Std. Sapma	0.528057	0.641283	0.007421	0.122470
Çarpıklık	-1.189261	-1.069106	-0.302028	-1.750702
Basıklık	1.916925	2.2867365	1.169779	2.68947
Jarque-Bera	6.048	3.00371	1.115	5.52
Olasılık	0.327	0.151	0.572	0.196
Gözlem	68	68	68	68

Tablo 2’de görüldüğü üzere hem çarpıklık ve basıklık değerlerinin -2,96 ile +2,96 arasında olması hem de Jarque-Bera olasılık değerinin %5 ’in üzerinde olması değişkenlerin normal dağıldığını ifade etmektedir.

Seriler arasında otokorelasyon ve değişen varyans sorununun tespiti için yapılan Breusch-Godfrey LM ve White testlerine ait sonuçlar şöyledir;

Tablo 3: Otokorelasyon ve Değişen Varyans Testi

Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test	Model 1		Model 2	
	F İstatistiği	Olasılık	F İstatistiği	Olasılık
4 Gecikme Uzunluğunda	49.60950	0.0000	0.136653	0.9681
6 Gecikme Uzunluğunda	32.53899	0.0000	0.121361	0.9934
8 Gecikme Uzunluğunda	23.86903	0.0000	0.103608	0.9990
Heteroskedasticity Test: White	3.619087	0.0622	0.584998	0.7113

Tablo 3’ e bakıldığında Model 1’de (bağımlı değişken: Dolar) olasılık değerlerinin %5’in altında çıkması “değişkenlerde otokorelasyon vardır” hipotezi kabul edilmektedir. Yani model 1’de değişkenler arasında otokorelasyon vardır. Model 2’de (bağımlı değişken: Ons) olasılık değerlerinin %5’in üzerinde olması sonucu “değişkenlerde otokorelasyon vardır” hipotezi reddedilmektedir. Yani model 2’de değişkenler arasında otokorelasyon sorunu yoktur. Değişkenler arasında değişen varyans sorunu olup olmadığına bakıldığında ise, hem Model 1’de hem de Model 2’de olasılık değerlerine bakıldığında değişkenler arasında değişen varyans sorunu olmadığı görülmektedir.

Zaman serileri ile ilgili yapılan analizlerde serilerin durağanlığı yani birim kök taşıyıp taşıyamaması elde edilecek istatistiksel sonuçların anlamlılığını etkilemektedir. Bu nedenle serilerin durağanlığının tespiti için yapısal kırılmalı birim kök test testlerinden Narayan ve Pop Birim Kök Testi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 4’te yer almaktadır.

Tablo 4: Narayan ve Pop Birim Kök Testi Sonuçları

	Model I			Model II		
	T ist	1.Kırılma	2.Kırılma	T ist.	1.Kırılma	2.Kırılma
Dolar	-4.081	17 Mart 2020	19 Mart 2020	-5.281	19 Mart 2020	23 Mart 2020
Ons	-4.601	24 Mart 2020	29 Mart 2020	-1.577	24 Mart 2020	01 Nisan 2020
Vaka	-1.484	24 Mart 2020	06 Nisan 2020	-3.424	24 Mart 2020	06 Nisan 2020
Vefat	-2.406	19 Mart 2020	10 Nisan 2020	-1.740	26 Mart 2020	10 Nisan 2020
Kritik Değerler						
Anl. Düzeyi	Model I			Model II		
	%1	%5	%10	%1	%5	%10
Kritik Değ.	-5.259	-4.514	-4.143	-5.949	-5.181	-4.789

Tablo 4'te görüldüğü üzere; dolar, ons, vaka ve vefat değişkenlerinin olasılık değerleri Model-I ve Model-II' de kritik değerlerden büyük olduğu için H_0 hipotezi (seriler birim kök içermektedir) kabul edilir. Yani değişkenler düzeyde durağan değildir. Birim kök içermektedir. Yapısal kırılma tarihleri genel olarak yorumlandığında; 17 Mart'ta Dünya Sağlık Örgütü'nün Covid-19'u pandemi olarak nitelendirmesi kırılmalara neden olmaktadır. Diğer kırılmalar ise vaka ve vefat sayılarında ciddi artışların olduğu dönemlerde olmaktadır.

Değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisinin varlığının araştırılması için yapılan Hatemi-J Eşbütünlük Testi sonuçları aşağıdaki gibidir:

Tablo 5: Hatemi-J Eşbütünlük Testi Sonuçları

	Modified ADF Test			Modified Phillips Test (Z_a)			Modified Phillips Test (Z_t)		
	T ist	1. Kırılma	2. Kırılma	T ist	1. Kırılma	2. Kırılma	T ist	1. Kırılma	2. Kırılma
Model 1	-5.2271155	21 Mart 2020	21 Mart 2020	-4.364521	28 Mart 2020	06 Nisan 2020	-80.913472	11 Mart 2020	28 Mart 2020
Model 2	-5.5440347	16 Mart 2020	18 Mart 2020	-4.965042	10 Mart 2020	17 Mart 2020	-40.600851	10 Mart 2020	17 Mart 2020
Kritik Değerler									
Anl. Düzeyi	%1	%5	%10	%1	%5	%10	%1	%5	%10
Kritik Değ.	-6,928	-6,458	-6,224	-6,928	-6,458	-6,224	-99,458	-83,044	-
									76,805

Not: * % 1 güven düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. Kritik değer % 1'de -8.353 olarak Hatemi-J (2008)'nin "Tests for Cointegration with Two Unknown Regime Shifts with an Application to Financial Market Integration" isimli makalesinden alınmıştır.

Modellere bakıldığında sadece Model 1'de değişkenler arasında Modified Phillips Testine (Z_t) göre %10 anlamlılık düzeyinde eşbütünlük ilişkisi vardır. Yani dünyada Covid-19 pandemisine ilişkin vaka ve vefat sayısı ile dolar arasında eşbütünlük ilişkisi olduğu görülmektedir. Yapısal kırılma tarihlerine bakıldığında yapısal kırılmaların genellikle 11 Mart'ta Dünya Sağlık Örgütü'nün Covid-19'u pandemi olarak nitelendirmesi kırılmalara neden olmaktadır. Diğer kırılmalar ise vaka ve vefat sayılarında ciddi artışların olduğu dönemlerde olmaktadır.

Son olarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığının araştırılması için nedensellik test sonuçları aşağıdaki gibidir:

Tablo 6: Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Testi

Model	Gecikme	Wald İst.	Kritik Değerler			
			%1	%5	%10	
Vaka-Ons	Va+ / O+	2	24.656*	15,152	9,981	7,987
Vaka-Ons	Va+ / O-	1	0.375	25,013	3,619	0,652
Vaka-Ons	Va- / O-	1	0.014	32,238	2,073	0,409
Vaka-Ons	Va- / O+	1	5.635**	31,942	4,750	0,411
Vefat-Ons	Ve+ / O+	2	4.824	14,986	7,615	5,125
Vefat -Ons	Ve+ / O-	1	0,001	21,019	4,427	0,970
Vefat -Ons	Ve- / O-	1	0,127	28,457	4,353	0,768
Vefat -Ons	Ve- / O+	1	0,167	30,132	6,564	1,169
Vaka-Dolar	Va+ / D+	5	31.864*	15,369	11,730	9,661
Vaka-Dolar	Va + / D-	1	2.001	17,872	4,598	2,055
Vaka-Dolar	Va - / D-	1	0.511	11,439	4,035	2,202
Vaka-Dolar	Va - / D+	1	0.717	12,005	3,887	1,815
Vefat -Dolar	Ve+ / D+	5	51.002*	16,644	11,962	9,603
Vefat -Dolar	Ve+ / D-	1	0.120	14,515	5,212	2,116
Vefat -Dolar	Ve- / D-	5	41.941*	17,504	12,542	9,696
Vefat -Dolar	Ve - / D+	1	0.181	11,913	3,748	1,810

* % 1 anlamlılık düzeyini, ** % 5 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 6’da Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Testi sonuçları görülmektedir. Bulgulara göre; Vaka sayısındaki bir birimlik pozitif şok altın ons fiyatları üzerinde pozitif şoka neden olmaktadır. Vaka sayısındaki 1 birimlik negatif şok ons fiyatları üzerinde negatif şoka neden olmaktadır. Vaka sayısındaki bir birimlik pozitif şok dolar fiyatları üzerinde pozitif şoka neden olmaktadır. Ölüm sayısındaki bir birimlik pozitif şok dolar fiyatları üzerinde pozitif şoka neden olmaktadır. Ölüm sayısındaki bir birimlik negatif şok dolar fiyatları üzerinde pozitif şoka neden olmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

2019 Aralık ayında Çin’in Wuhan kentinde ortaya çıkan yeni tip koronavirüs olan Covid-19, kısa bir sürede tüm dünyaya yayılmış ve çok sayıda insanın yaşamını yitirmesine yol açan epidemik bir salgın haline gelmiştir. Salgının yayılmasını önlemek amacıyla sınır güvenlikleri artırılmış, ülkelere giriş-çıkışlar ve turistik faaliyetler yasaklanmış, sosyal izolasyonunun önemi vurgulanarak ülkelerde karantina uygulamaları başlatılmış, spor müsabakaları gibi etkinlikler iptal edilmiş ve okulların tatil edilmesi gibi birçok önlem alınmasına rağmen her geçen gün çok sayıda insanın hayatını kaybetmesinin önüne geçilememiştir.

Covid-19 salgınının ülkelerin sağlık sektörünü ve insanların sosyal yaşamını etkilemesinin yanında ülke ekonomilerini de ciddi anlamda olumsuz etkilemektedir. Salgının başladığı ilk günden itibaren borsalarda sert düşüslere, üretimin azalmasına ve petrol fiyatlarının düşmesine, turizm faaliyetlerinin durması sonucu turizm gelirlerinin azalmasına, gelecekle ilgili belirsizlikler arttığı için insanların tüketim ve yatırımlarını azaltmasına, döviz kurlarında ve diğer emtia fiyatlarında dalgalanmalar gibi birçok olumsuzluğa neden olduğu söylenebilir.

Bu nedenle çalışmada Covid-19 pandemisinin dünyada dolar endeksi ve altın ons fiyatları üzerine etkisi araştırılmıştır. 01 Mart 2020-07 Mayıs 2020 tarihleri arasındaki veriler günlük olarak analize dahil edilmiştir. Çalışmada bağımlı değişkenler olarak dolar endeksi ve altın ons fiyatları, bağımsız değişkenler olarak dünyada Covid-19 vaka sayısı ve pandemiden vefat eden kişi sayısı alınmıştır. Çalışmada yöntem olarak Hatemi-J eşbütünleşme testi ve Hatemi-J Asimetrik nedensellik testi kullanılmıştır.

Çalışmada sonucunda bağımlı değişken olan dolar endeksinin yer aldığı model 1’de değişkenler arasında eşbütünleşik ilişki olduğu görülmektedir. Yani dolar değişkeni dünyada vaka ve vefat sayısı arasında ilişki olduğu görülmektedir. Ayrıca Yapısal kırılma tarihlerine bakıldığında, kırılmaların 17 Mart’ta Dünya Sağlık Örgütü’ nün Covid-19’u pandemi olarak nitelendirmesi, vaka ve vefat sayılarında ciddi artışların olduğu dönemlerde olduğu görülmektedir.

Nedensellik testi sonucunda ise vaka sayısındaki pozitif şokun altın ons fiyatı üzerinde pozitif şok etkisi oluşturduğu, %5 anlamlılık seviyesinde vaka sayısındaki negatif bir şokun altın ons fiyatı üzerinde pozitif şok etkisi oluşturduğu, vaka ve vefat sayısındaki pozitif şokun dolar endeksi üzerinde pozitif şok etkisi oluşturduğu, vefat sayısındaki negatif bir şokun dolar endeksi üzerinde negatif şok etkisi oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yani Covid-19 pandemisine yakalanan vaka sayısının ve pandemiden vefat sayısının dünyada dolar ve altın fiyatları üzerinde etkisi olduğu, nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

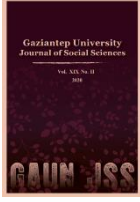
Bu sonuçlara bakılarak ülkelerin bir yandan Pandemi ile mücadele hususunda doğru bir politika belirleyip kanun koyucuların bu konuda optimal tedbirler alması gerektiği, diğer taraftan özellikle Pandemi sonrası daha büyük bir resesyona neden olmamak için optimal ekonomik tedbirler de alması gerektiği sonucu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle her ülkede yer alan vatandaşlar ülkelerinin kanun koyucularının tedbirlerine riayet ettikleri takdirde Pandemi daha kolay kontrol altına alınacaktır. Pandemi ne kadar erken kontrol altına alınırsa ülkelerin normalleşme süreci o kadar hızlı gerçekleşecek, normalleşme ile birlikte ekonomik toparlanmaları daha çabuk olacaktır. Çalışmanın sonraki aşamalarında incelenen dönem daha da genişletilerek geliştirilebilecektir.

Kaynakça

- Acar, Y. (2020). Yeni koronavirüs (Covid-19) salgını ve turizm faaliyetlerine etkisi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 7-21.
- Açıkgöz, Ö. ve Günay, A. (2020). The early impact of the Covid-19 pandemic on the global and Turkish economy. *Turkish Journal of Medical Sciences*, 50(SI-1), 520-526.
- Akça, M. (2020). Covid-19’un havacılık sektörüne etkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 45-64.
- Alpago, H. ve Alpago, D.O. (2020). Koronavirüs ve sosyoekonomik sonuçlar. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), 99-114.
- Aslan, R. (2020). Tarihten günümüze epidemiler, pandemiler ve Covid-19. *Ayrıntı Dergisi*, 8(85), 35-41.
- Atay, L. (2020). Covid-19 salgını ve turizme etkileri. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 17(1), 168-172.
- Ayithey, F. K., Ayithey, M. K., Chiwero, N. B., Kamasah, J. S. ve Dzuvor, C. (2020). Economic impacts of Wuhan 2019-nCoV on China and the world. *Journal of Medical Virology*.
- Barro, R. J., Ursúa, J. F. ve Weng, J. (2020). The coronavirus and the great influenza pandemic: Lessons from the “spanish flu” for the coronavirus’s potential effects on mortality and economic activity. *National Bureau of Economic Research*. No. w26866
- Boone, L., Haugh, D., Pain, N. ve Salins, V. (2020). Tackling the fallout from Covid-19. *Economics in the Time of Covid-19*, 37.
- Bozkurt, C. ve Okumuş, İ. (2015). Türkiye’de ekonomik büyüme, enerji tüketimi, ticari serbestleşme ve nüfus yoğunluğunun CO₂ emisyonu üzerindeki etkileri: yapısal

- kırılmalı eşbütünleşme analizi, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(32), 23-35.
- Çeti, B. ve Ünlüöner, K. (2019). Salgın hastalıklar sebebiyle oluşan krizlerin turizm sektörü üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 22(2), 109-128.
- Dünya Sağlık Örgütü (2020), *Coronavirus disease (Covid-19) pandemic*, 08.05.2020, https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019?gclid=ea1aiqobchm1qn i8h1z16q1vqkqych38qwrneaayasaag11zvd_bwe.
- Fernandes, N. (2020). Economic effects of coronavirus outbreak (Covid-19) on the world economy. Available at SSRN 3557504, University of Navarra, IESE Business School.
- Guerrieri, V., Lorenzoni, G., Straub, L. ve Werning, I. (2020). Macroeconomic implications of Covid-19: Can negative supply shocks cause demand shortages. *National Bureau of Economic Research*. w26918.
- Güler, H. N. (2020). Koronavirüsü (Covid-19) günlerinde bankalara iletilen müşteri itiraz ve şikayetlerinin incelenmesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 85-99.
- Hatemi-J, A. (2008), Tests for cointegration with two unknown regime shifts with an application to financial market integration. *Empirical Economics*, 35(3), 497-505.
- Hatemi-J, A. (2012), Asymmetric causality tests with an application. *Empirical Economics*, 43(1), 447-456.
- İbiş, S. (2020). Covid-19 salgınının seyahat acentaları üzerine etkisi. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 85-98.
- Luo, S. ve Tsang, K. P. (2020). How much of China and world gdp has the coronavirus reduced. Available at SSRN 3543760.
- Şenol, Z. ve Zeren, F. (2020). Coronavirus (Covid-19) and stock markets: The effects of the pandemic on the global economy. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 1-16.
- TCMB (2020), *Gösterge Niteliğindeki Merkez Bankası Kurları*, 08.05.2020, https://www.tcmb.gov.tr/kurlar/kurlar_tr.html.
- Turan, T. ve Karakaş, M. (2016), Cari denge ve finans hesabı ilişkisi: Türkiye için ampirik bir uygulama, *Maliye Dergisi*. 45-58.
- TR Investing (2020), *Altın Vadeli İşlemleri*, 08.05.2020, <https://tr.investing.com/commodities/gold>.
- Üstün, Ç. ve Özçiftçi, S. (2020). Covid-19 pandemisinin sosyal yaşam ve etik düzlem üzerine etkileri: Bir değerlendirme çalışması. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25 (Supplement 1), 142-153.
- Wikipedia, (2020). *Pandemi*. 09.05.2020, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Pandemi#Etimoloji>.
- Yetim, M. ve Yamak, R. (2019). Türkiye’de döviz kurundan fiyatlara geçişkenlik etkisi: Hatemi-J asimetrik nedensellik testi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 203-221.
- Yıllancı, V. ve Bozoklu, Ş. (2014). Türk Sermaye Piyasasında fiyat ve işlem hacmi ilişkisi: zamanla değişen asimetrik nedensellik analizi. *Ege Akademik Bakış*, 14(2), 211-220.

Zeren, F. ve Hızarcı, A. (2020). The impact of Covid-19 coronavirus on stock markets: Evidence from selected countries. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 3(1), 78-84.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

The Impact of the COVID-19 (Coronavirus) on The Borsa Istanbul Sector Index Returns: An Event Study

COVID-19 (Koronavirüs)'un Borsa İstanbul Sektör Endeks Getirileri Üzerindeki Etkisi: Bir Olay Çalışması

İlkut Elif KANDİL GÖKER^{a*}, Binali Selman EREN^b, Süleyman Serdar KARACA^c

^a Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Kırıkkale / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-5290-3514

^b Arş. Gör., Bitlis Eren Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Bitlis / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-5136-6406

^c Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Tokat / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-5424-5359

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 4 Mayıs 2020

Kabul tarihi: 11 Haziran 2020

Anahtar Kelimeler:

Covid-19,

Koronavirüs,

Borsa Endeks Getirisi,

Olay Çalışması

ARTICLE INFO

Article History:

Received May 04, 2020

Accepted June 11, 2020

Keywords:

Covid-19,

Coronavirus,

Stock Market Index Returns,

Event Study

ÖZ

Bu çalışma COVID-19 salgınının Borsa İstanbul sektör endeks getirileri üzerindeki etkisini analiz etmeyi amaçlamaktadır. COVID-19 ilk olarak 2019 yılı aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkmış olup kısa sürede pek çok ülkeye yayılmıştır. Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi ilan edilmesi ile gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde ticari ve mali hareketlilikler kısıtlanmıştır. Bu durum hem finansal hem de reel sektörü doğrudan etkilemiştir. Dünyada daha önce yaşanan salgınlara ülke ekonomileri üzerine etkileri incelediğinde sektör bazında farklılaşmalar olduğu görülmüştür. Bu noktadan hareket ederek bu çalışma, salgından etkilenme durumunu sektör bazında ortaya koymaktadır. BIST'te yer alan 26 sektöre ait veriler kullanılarak yapılan olay çalışması bulgularına göre, incelenen olay dönemlerinin çoğunda çoğu sektörün negatif Birikimli Ortalama Olağanüstü Getiri (CAAR) elde ettiği, bazı dönemlerde ise farklı sektörlerin CAAR değerlerinin pozitif olduğu görülmüştür. Farklı olay pencerelerine göre oranlar değişimle birlikte en yüksek kaybın Spor, Turizm ve Taşımacılık sektörlerinde olduğu tespit edilmiştir.

ABSTRACT

This study aims to analyze the impact of the COVID-19 outbreak on the Borsa Istanbul sector index returns. COVID-19 first emerged in Wuhan, China in December 2019 and spread to many countries in a short time. With the declaration of the COVID-19 outbreak a global pandemic by the World Health Organization on March 11, 2020, commercial and financial mobility is restricted at both national and international levels. This directly affects both the financial and real sectors. When the effects of previous outbreaks on the economies of the countries are analyzed, it is observed that there are differences on a sector basis. From this point of view this study reveals the impact of the pandemic on sector basis. The data of 26 sectors in BIST are analyzed by the event study. According to the findings, in most of the event windows examined, most of the sectors have negative cumulative abnormal returns (CAAR); in some periods, it is seen that few sectors have positive CAARs. Although the abnormal return rates vary according to different event windows, the highest loss is found in the Sports, Tourism and Transportation sectors.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: elifkandil@kku.edu.tr

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Bugüne kadar küresel ölçekte pek çok salgın hastalık ortaya çıkmıştır. 20. yüzyılda bilinen en eski salgın 1918’de ortaya çıkan İspanyol Gribi’dir. İspanyol gribi, tüm dünyada 40 milyon insanın ölümüne ve 4 trilyon dolardan daha fazla maliyete sebep olmuştur. 2002 yılında ise Çin’de ortaya çıkıp geri kalan Asya ülkelerine hızla yayılan SARS salgını yaşanmıştır. Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre SARS, 900 insanın ölümü ve Dünya Bankası verilerine göre global ekonomide 54 milyar dolara mal olmuştur. Daha yakın geçmiş olan 2013-2016 döneminde 11.300 insanın ölümü ve 53 milyar dolar maliyete sebep olan Ebola salgını ise Afrika’da ortaya çıkmıştır. Bugün ise dünyanın pek çok ülkesi 2019 yılı aralık ayında Çin’de ortaya çıkıp dünyaya hızla yayılan COVID-19 salgını ile mücadele etmektedir. Dünya Sağlık Örgütü COVID-19’u 11 Mart 2020 tarihinde bir pandemi olarak ilan etmiş ve ülkeleri salgının kontrol altına alınabilmesi için sıkı önlemler almaları konusunda yönlendirmiştir.

COVID-19’un ortaya çıkması ile birlikte bu salgının özellikle ekonomi üzerindeki etkisi, borsa getirileri üzerindeki etkisi, sektörler üzerinde yarattığı etki, ülkelerin finansal piyasaları arasındaki etkileşime olan etkisi çalışmaları konu olmaya başlamıştır. Bu çalışma, COVID-19 salgınının Borsa İstanbul (BIST) endeksi getirileri üzerindeki etkisini sektör bazında ortaya koyarak literatüre katkı sağlamayı amaçlamıştır. BIST bünyesinde yer alan 26 adet sektör endeksi çalışmaya dahil edilmiştir. Araştırma verileri, 02/01/2019-09/04/2020 tarihleri arasında 26 endeksi oluşturan şirketlerin hisse senetleri günlük kapanış değerlerinden oluşmaktadır. Karşılaştırma endeksi olarak ise BIST100 endeksi seçilmiştir. Analizler için kullanılan veriler yahoo finance (www.finance.yahoo.com) internet adresinden çekilmiştir. Çalışmada, verileri analiz etmek için farklı performans ölçümleri ile ekonomik, politik veya sosyal bir olayın hisse senetleri fiyatları üzerindeki etkilerinin test edilmesi amacıyla kullanılan “olay çalışması” yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada olay tarihi olarak 11 Mart 2020 tarihi dikkate alınmıştır. Bu tarihin baz alınmasının temel nedeni, Dünya Sağlık Örgütü’nün COVID-19 (Koronavirüs) salgını bu tarihte pandemi olarak ilan etmesi ve Türkiye’de de Sağlık Bakanlığı tarafından bu tarihte ilk vakanın açıklanmış olmasıdır. Olay çalışmasında tahmin penceresi literatürdeki (Cheung, 2011; Consolandi ve diğ., 2009; Curran ve Moran, 2007) çalışmalar dikkate alınacak şekilde $t = -250$ ve $t = -20$ şeklinde belirlenmiştir. Olay pencerelerinin uzunluğu da literatürdeki çalışmalar doğrultusunda $(-20...+20)$, $(-10...+10)$, $(-5...+5)$, $(-2...+2)$, $(-1...+1)$, $(0...0)$, $(0...+10)$, $(0...+20)$ şeklinde belirlenmiştir.

Elde edilen bulgular olay pencereleri bakımından incelendiğinde; $(-20;+20)$ gözlem döneminde en yüksek kaybın %30 negatif CAAR değeri ile Tekstil Deri sektöründe yaşandığı, pozitif getirinin ise Spor ve Madencilik sektörlerinde gerçekleştiği görülmektedir. $(-10;+10)$ gözlem döneminde Spor sektörünün %60 kayıp yaşadığı ve bu sektörü Turizm, Tekstil ve Deri ve Taşımacılık sektörlerinin takip ettiği, bu dönemde pozitif bir CAAR değerine ulaşan sektörün olmadığı görülmektedir. $(-5;+5)$ gözlem döneminde yine Spor sektörü %48 negatif CAAR elde etmiş; bankacılık sektörü ise pozitif CAAR değerine ulaşan tek sektör olmuştur. $(-2;+2)$ gözlem döneminde ise Spor sektörü %37 oranı ile en yüksek negatif CAAR değerini elde etmiş; Sigortacılık sektörü ise %9 ile en yüksek pozitif CAAR değerini elde etmiştir. $(-1;+1)$ gözlem döneminde Spor sektörü %33 ile yine en yüksek kaybı yaşayan sektör olmuştur. Bu gözlem döneminde tüm sektörler negatif CAAR değeri elde etmiştir. Olay gününde $(0;0)$ ise Spor, Turizm, Yatırım Ortaklığı sektörleri negatif CAAR elde ederken, Yiyecek İçecek, Toptan ve Perakende Satış sektörleri pozitif CAAR elde etmiştir. Ancak elde edilen sonuçların anlamlı olmadığı görülmüştür. Olay gününden sonraki döneme bakıldığında $(0;+10)$ gözlem döneminde Spor, Turizm, Tekstil Deri sektörleri negatif CAAR elde ederken, Yiyecek İçecek, Kimya, Petrol, Plastik, Bankacılık ve Madencilik sektörleri pozitif CAAR elde etmiştir. Son olarak $(0;+20)$ gözlem döneminde ise Aracı Kurum ve Sigortacılık sektörlerinde en yüksek negatif CAAR elde edilirken pozitif en yüksek CAAR değeri ise Madencilik ve Yiyecek-İçecek sektörlerinde gerçekleşmiştir.

Borsa İstanbul bünyesinde yer alan sektörlerin büyük çoğunluğunun kısa, orta ve uzun pencere dönemlerinin çoğunda negatif CAAR değeri elde ettiği tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar farklı tahmin pencereleri için değişimle birlikte genel olarak spor, turizm ve tekstil sektörlerinin pandemiden en olumsuz etkilenen sektörler olduğu görülmektedir. Özellikle spor sektörünün en yüksek negatif CAAR değeri elde eden sektör olduğu görülmüştür. COVID-19, henüz kalıcı tedavi yöntemlerinin geliştirilemediği, aşısı üzerinde çalışmaların yürütüldüğü ve dolayısıyla insanlar üzerindeki olumsuz etkisi devam etmekte olan bir salgındır. Bu nedenle geleceğe yönelik yaratmış olduğu bir belirsizlik durumu söz konusudur. Bu durum öncelikle lüks tüketim olmak üzere birçok sektörün nakit akış beklentilerini doğrudan etkilemektedir. Örneğin askıya alınan spor müsabakalarının ne zaman başlayacağı, eskisi kadar talep görüp görmeyeceği, yerli ve yabancı turistlerin konaklama hizmetlerinden faydalanıp faydalanmayacağı konusunda büyük bir belirsizlik söz konusudur. Bu gelişmeler ışığında yatırımcıların bu sektörlerle yaptıkları yatırımlar yavaşlamıştır. Öte yandan, gıda, kimya ve bankacılık sektörlerinde olumlu bir CAAR görülmesi, bu sektörlerin temel tüketim mal ve hizmetlerinin üretildiği sektörler olmasından kaynaklanmaktadır. Olağanüstü olaylarla karşılaşan insanlar önce temel ihtiyaçlarını karşılamak için güdüyle hareket etmektedir. Bu nedenle, bu sektörlerdeki nakit akışları hızla devam etmekte ve bu sektörler yatırımcılar için daha cazip hale gelmektedir.

Her sektör, reel ve finansal sektörlerin önemli bir parçasını teşkil etmektedir. Yaşanan gelişmeler karşısında yatırımcıların talebinin canlanması, güven ortamının yaratılmasına bağlıdır. Sürecin ne zaman sonlandırılacağı bilinmemekle birlikte, tüm güvenlik öneminin en katı şekilde alındığı ve insan sağlığının her zaman öncelikli olacağı algısı, kesintili nakit akışları yeniden canlandırılacaktır. Bu, yatırımcıları tekrar bu sektörlere yatırım yapmaya teşvik edecektir.

Introduction

There have been many epidemic diseases in the world so far. In the 20th century, the oldest known epidemic among those was the global influenza of 1918 (Spanish Influenza). It caused the death of 40 million people worldwide and cost more than US\$ 4 trillion in 1918 and 1919. In 2002, outbreak of SARS emerged in China and spread to the remaining Asian countries. According to World Health Organization statistics, 900 people died and the cost of SARS to the global economy was US \$ 54 billion according to the World Bank. Ebola outbreak occurred in Africa in the 2013-2016 period, resulting in 11,300 human deaths and the US \$ 53 billion loss from the economy in West Africa (Fernandez, 2020).

COVID-19 originated in China in December 2019. As COVID-19 started to spread in many countries after China, the World Health Organization declared COVID-19 is a global pandemic on March 11, 2020. Like many epidemics that the world has experienced before, it not only leads to the death of countless people, but also causes great losses in the national economies. Fernandez (2020) states that in March 2020, many indices in the world have registered their biggest one-day falls on record. The worst performing stock markets of Brazil, Colombia, Greece, Norway, Austria, Argentina, South Africa, Russia, Thailand, Belgium, and Poland are -48%, -47%, -44%, -42%, -41%, -40%, -40%, -40%, -39%, -39% and -38% respectively. It is stated that there is no sector which hasn't been affected by the COVID-19 outbreak. Oil, gas, and coal firms have the highest negative returns with -50%. The negative returns of Travel & Leisure, Aerospace & Defense, Mining & Metals, Life Insurance, Banks, Household goods, Autos & Parts, Personal Goods and Media firms are -40%, -40%, -38%, -36%, -35%, -34%, -32%, -32%, -32% respectively. The VIX index which is referred to as the fear index has risen significantly in the aftermath of the 2008 global financial crisis. However, there are studies in the literature suggesting that despite the present COVID-19, financial markets in China still remain strong and stable relatively (Xinhua, 2020).

COVID-19 is a particular disease that affects many major economies of the world adversely. Because the governments have to keep workers away from work and customers from consumption. The households who don't get their salaries feel financially distressed and slow their spending so the manufacturers have suspended production to observe the new purchasing behavior of consumers and firms. The reductions in cash flows bring about business bankruptcies (Baldvin and Mauro, 2020:2). In addition to these cold facts, the course of COVID-19 brings along a huge uncertainty. Like manufacturers and consumers, the investors also slow their activities. The quite low rate of foreign investment in BIST is seen in the first quarter of 2020. This period involves COVID-19 outbreak. The motivation of this study emerges from this point of view. It is expected that all sectors in BIST have been affected positively or negatively by COVID-19. But it is not known whether all sectors affected negatively or not. Additionally which sector affected the most is another question. This study examines the impact of COVID-19 on sector index returns in BIST.

Literature

There are many studies examining the effects of outbreaks on national economies. (Hai, Zhao and Wang, 2004; Overby, Rayburn and Hammond, 2004; Pine and McKercher, 2004; Siu and Wong, 2004). Most of these studies emphasize that epidemic diseases affect the tourism sector negatively, primarily and worst. This is due to the decrease in flights and occupancies, making it difficult for companies to manage their costs. Additionally, it is stated that the short-term negative impact in the stock markets also arises due to the negative shock in demand in this sector. The decrease in demand is the result from that international activities become more

risky and difficult. Besides the effects of outbreaks on the economy, more specifically, the effect on stock returns has been investigated in many countries.

In the literature, studies investigating the effect of outbreaks of SARS on financial markets and stock returns are in the majority. In one of these studies, Nippani and Washer (2004) examine the impact of SARS on stock markets of some selected countries for the period of 1 June 2002- 25 February 2003. The leading stock indices of Canada, China, Hong Kong, Singapore, Vietnam, Thailand, and Philippines during the SARS outbreak are compared with the period before the SARS burst. Additionally they compare the stock indices of mentioned countries during the SARS outbreak with S&P 1200 Global Index by using conventional t-test and Mann-Whitney U test. They compare the daily returns for the pre-event window, short-event window, and long-event window with non-SARS period returns. According to the results, only two countries, China and Vietnam, are impacted by SARS. China's Shanghai Composite Index doesn't underperform, while Vietnam's VSE index performs negatively compared to S&P 1200 global average. Contrary to Nippani and Washer (2004), Chen, Jang and Kim (2007) focus on one country rather than addressing many countries. They examine the impact of the SARS outbreak in 2003 on the Taiwan tourism industry. They state that the epidemic affects almost all sectors negatively, but it affects the tourism sector the most. Their event study results show that the stocks of the tourism sector experience a 29% decrease within one month after the outbreak.

In another study, Chen, Chen, Tang, and Huang (2009) investigate whether the SARS outbreak has a positive or negative impact on the airline, tourism, department store, and biotech industries listed on Taiwan Stock Exchange and over the counter market throughout 2003. In the study, daily stock closing prices and Taiwan Stock Exchange Capitalization Weighted Stock Index values are used for the 20 days before and after the May 22, 2003 (SARS outbreak date). While previous studies found that the SARS outbreak has a negative impact on Asian and even global markets, this study, conversely, has shown that the SARS outbreak has a positive effect in certain sectors in Taiwan by adding a GARCH process to the event study method used in many studies. According to the findings they obtained, it revealed that the hospitality industry is the most sensitive sector to the SARS outbreak and the return of stocks of Taiwan biotech companies is positive after the announcement of the SARS outbreak.

Ali, Nassir, Hassan, and Abidin (2010) analyze the effects of some dramatic events occurring in the world between 1987 and 2006 on stock returns in the Malaysia Stock Exchange. These dramatic events are the following: The Gulf Crisis, the September 11th, SARS outbreak, Invasion of Iraq, and 2004 Asian Tsunami. In their study, only the SARS outbreak provides significant results. According to the event study results, there is a stock overreaction behavior during the SARS outbreak. Wang, Yang and Chen (2013) investigate four infectious diseases' impact on the performance of biotechnology stocks in the past ten years in Taiwan. Enterovirus 71, Dengue Fever, SARS, and H1N1 are contagious diseases. According to the results, there are significantly positive CAR before day 2, while there are significantly negative CAR after day 12. The authors comment that investors think that the epidemic will have an effect in favor of biotechnology companies when the disease first appear, but with the spread of the epidemic, their share performances will be worsened. When they narrow the window of analysis, they find a significantly negative CAR within 2 weeks of the announcement date. Chen, Lee, Lin, and Chen (2018) investigate the impact of the outbreak on the long-term relationship between the Chinese stock market and four Asian exchanges (Hong Kong, Taiwan, Singapore, Japan) in the 1998-2008 period, covering the 5 years before and after the SARS outbreak occurs. The stock market of the country, which is the source of the epidemic, and the stock markets of the countries less affected by the epidemic and highly infected are discussed. According to the findings, the SARS epidemic reduces the integration between the stock markets of the five

Asian countries. This shows that it is easier for investors to earn via portfolio diversification in the SARS epidemic situation compared to a financial crisis. Ichev and Marinc (2018) examine the impact of announcements made by the World Health Organization and mass-media news on the Ebola outbreak in the 2014-2016 period, considering the geographic proximity of information. They find that the Ebola outbreak mostly affects the stock returns of companies operating in West African Countries and the U.S. Conclusively, they confirm that the geographic proximity of the information to the financial markets increases the importance of the Ebola outbreak event and its impact on companies' returns.

Many studies examine the impact of the Covid -19 on the countries' economies. In one of these studies, Sansa (2020) analyzes the effect of COVID-19 on financial markets in the period from March 1, 2020 to March 25, 2020 for China and the USA. Confirmed cases constitute an independent variable while Shanghai Stock Exchange and Dow Johns are dependent variables of his simple regression. The findings reveal that there is a significantly positive relationship between confirmed cases of COVID-19 and financial markets. Zeren and Hızarcı (2020) choose China, South Korea, France, Italy, Germany, and Spain, which are the countries where COVID-19 is seen most intensively, to be examined. In these countries, they examine the cointegration relationship between stock market indices and the number of the COVID-19 daily total cases and deaths. Structural break unit root tests that they use have shown that the structural break in the stock market indices in the countries under consideration is in March. According to the cointegration analysis findings, they state that there is a long-term significant relationship between COVID-19 daily total case and China and South Korea and Spain stock market indices, but the mentioned relationship is not valid for Italy, France, and Germany stock indices. Like Zeren and Hızarcı (2020), Gunay (2020) also examines cointegration between financial markets and COVID-19. In his study, it is aimed to primarily examine the impact of COVID-19 on stock volatility and correlations between stock market indices of the United States, Italy, Spain, China, the United Kingdom, and Turkey. The data from January 3, 2005 to April 3, 2020 are divided into four subintervals. Modified ICSS, dynamic conditional correlation multivariate GARCH, and DCC-MVFIGARCH models are employed. And, it is concluded that all stock markets have structural breaks in the inspected period. But China and Turkish stock markets don't exhibit structural breaks caused by the COVID-19. Additionally, the highest increase in co-movement is observed between Chinese and Turkish stock markets. Alber (2020) tries to address whether coronavirus cases, coronavirus deaths, new coronavirus cases, and novel coronavirus deaths affect stock returns or not. Six countries (China, France, Germany, Italy, Spain, USA) that have the highest number of cumulative cases are used for the period from March 1, 2020 till April 10, 2020. According to the results, it is concluded that stock market returns are sensitive to coronavirus cases more than deaths and sensitive to cumulative coronavirus cases more than new cases. The negative effect of coronavirus on stock market return is confirmed for only China, France, Germany, and Spain. Yan (2020), examines how COVID-19 affects Chinese stock markets in a window of fifth days in the period from January 20, 2020 till April 7, 2020. The results show that the coronavirus leads the stock prices to fall sharply. However stock returns reverse in every ten trading days based on the firm size. Besides, one of the important research questions -the effect of COVID-19 outbreak on the global economy- is examined by Şenol and Zeren (2020). They use case and death numbers as the indicator of pandemics and Morgan Stanley Capital International (MSCI) Indices of World, European, Emerging Markets, and G7 as independent variables. The data range from 21 January 2020 to 07 April 2020. According to Fourier Cointegration test results, it is concluded that there is a long-run relationship between stock markets and COVID-19.

Data and Methodology

This study aims to analyze the impact of the COVID-19 outbreak on Borsa Istanbul sector index returns. For this purpose, a total of 26 sector indices are included in the study. These sector indices are shown in Table 1.

Table 1: Sector Indexes

	Indices	Number of Firms Included		Indices	Number of Firms Included
1	Industrials	168	14	Information Technology	18
2	Financials	104	15	Wood Paper Printing	15
3	Services	66	16	Banks	14
4	Holding & Investments	39	17	Construction	9
5	Real Estate Invest Trusts	33	18	Tourism	9
6	Metal Products Machinery	30	19	Electricity	8
7	Chem Petrol Plastic	28	20	Investment Trusts	9
8	Non-Metal Min. Product	26	21	Transportation	8
9	Food Beverage	22	22	Brokerage Houses	5
10	Textile Leather	20	23	Insurance	6
11	Basic Metal	20	24	Leasing Factoring	7
12	Technology	19	25	Sports	4
13	Wholesale & Retail Trade	17	26	Mining	4

Resource:kap.gov.tr

The data of the study consist of daily closing prices of the shares of the companies in 26 indices from January 2, 2019, to April 9, 2020. BIST100 index is chosen as the benchmark index. The data used for the analyzes are obtained from yahoo finance (www.finance.yahoo.com).

“Event Study” method is used to analyze the data. Event study is an appropriate method to test the effects of an economic, political, or social event on stock prices with different performance measures (Basdas and Oran, 2014).

The efficient market hypothesis is the basis of the event study method. The efficient market hypothesis states that investors in the markets are simultaneously informed of price changes and cannot achieve abnormal returns. Efficient markets are analyzed in three different forms in terms of obtaining information and cost. Weak form efficiency postulates that market prices reflect all information about past prices. In such markets, investors cannot access new information simultaneously. Besides, some undisclosed information is already known to certain market participants. Semi-strong form efficiency is defined as the situation where market prices reflect all publicly disclosed information. Investors named as insider learners in this type of market are primarily informed. Therefore, some market participants who obtain insider information can earn a profit over the average market return by using this information that is not known to the public. Strong form efficiency postulates that prices reflect all the information that can be used to determine the true value. In this case, prices include not only publicly disclosed information, but also all information related to macro and microeconomics. Besides, insider information reaches all investors simultaneously. In such a market, no investor can predict stock prices more accurately than the other. Therefore, it is not possible to obtain excessive returns by conducting technical and fundamental analysis in markets with such efficiency (Malkiel and Fama, 1970).

A standard event study method consists of 7 steps (Basdas and Oran, 2014). These steps are, respectively, defining the event, determining selection criteria, calculating normal and abnormal returns, choosing the prediction procedure, testing procedure, experimental results, and interpretation of the results.

In the study, the date of the event is considered on March 11, 2020. Because, World Health Organization declared the COVID-19 outbreak as a pandemic on that date and the Ministry of Health in Turkey announced the first case for Turkey on that date.

In the event study, the prediction window is determined as $t = -250$ and $t = -20$, considering the studies in the literature (Cheung, 2011; Consolandi et al., 2009; Curran and Moran, 2007). The length of the event windows are determined as $(-20\dots+20)$, $(-10\dots+10)$, $(-5\dots+5)$, $(-2\dots+2)$, $(-1\dots+1)$, $(0\dots0)$, $(0\dots+10)$, $(0\dots+20)$ in line with the studies in the literature. The forecast window, event window, and event day are shown in Figure 1.

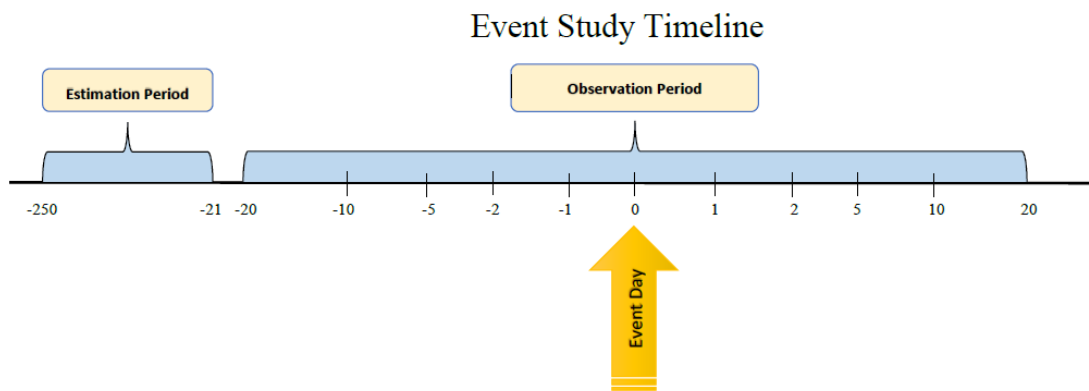

Figure 1: Event Study Timeline

There are many alternative models in the implementation of the event study. One of the most preferred of these models is the market model. (Agrawal and Kamakura, 1995; Cheung, 2011; Curran and Moran, 2007).

In this study, the market model is taken into account in calculating returns.

$$R_{i,t} = \alpha_i + \beta_i R_{mt} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$R_{i,t}$ = Daily return of the stock

R_{mt} = Returns of the market portfolio in period t

ε_{it} = Error term

Expected returns for stock i are calculated as follows.:

$$E(R_{i,t}) = \alpha + \beta(R_{m,t}) \quad (2)$$

$E(R_{i,t})$ = Expected return of i stock on day t

α = The point where the regression line crosses the y-axis

β = The slope of the regression line

$R_{m,t}$ = Returns of the market portfolio in period t

Accordingly, abnormal return is calculated as follows;

$$AR_{i,t} = R_{i,t} - \alpha - (\beta(R_{m,t})) \quad (3)$$

$AR_{i,t}$ = Abnormal return of the stock i on day t

$R_{i,t}$ = Daily return of i stock on day t

$R_{m,t}$ = Returns of the market portfolio in period t

α and β coefficients in the model are obtained via an ordinary least squares OLS regression analysis.

$$E(\varepsilon_i) = 0 \quad Var(\varepsilon_i) = \sigma_\varepsilon^2 \quad (4)$$

Average abnormal returns for each day in the event window period are calculated as follows:

$$AAR_t = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n AR_{it} \quad (5)$$

AAR_t : Average abnormal return for all companies in time t

AR_{it} : Abnormal return of the stock i on day t

n : Number of firms on t day

Cumulative average abnormal returns (CAAR) for the event window period are calculated as follows;

$$CAAR_{(\tau_1, \tau_2)} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n CAAR_{(\tau_1, \tau_2)} \quad (6)$$

Daily returns of stocks are calculated as follows;

$$R_{i,t} = \left[\frac{(P_{i,t} - P_{i,t-1})}{P_{i,t-1}} \right] \times 100 \quad (7)$$

$R_{i,t}$: Daily return of i stock on day t

$P_{i,t}$: Closing price of the share i on t day

$P_{i,t-1}$: Closing price of the share i on t-1 day

BIST 100 index for Turkey is taken into account in the calculation of market returns.

$$R_{m,t} = \left[\frac{(E_{m,t} - E_{m,t-1})}{E_{m,t-1}} \right] \times 100 \quad (8)$$

$R_{m,t}$ = Returns of (BIST100) index on t day

$E_{m,t}$ = Closing value of the index on day t

$E_{m,t-1}$ = Closing value of the index on day t-1

Results

At this stage of the study, the impact of the COVID-19 outbreak on index returns of Borsa Istanbul sectors was examined for observation periods determined by the day of the event. This effect was demonstrated using cumulative average abnormal returns (CAAR). CAAR values around the event dates used in the study are calculated separately for each index in the periods of (-20...+20), (-10...+10), (-5...+5), (-2...+2), (-1...+1), (0...0), (0...+10), (0...+20). Analysis results also include tests developed by Event Study Metrics (ESM).

Table 2: Statistical Tests and Assumptions

Statistical Tests	Assumptions
t-Test	- Abnormal returns have a normal distribution. - There is no correlation between abnormal returns calculated according to two different events. - The variance of abnormal returns is fixed on the day of the event and other days.
Patell Z	This test is developed by Patell (1976) on the assumption that homogeneous dispersion of abnormal returns will not always be achieved.
Boehmer et al.	This test, developed by Boehmer et al. (1991), is a test to eliminate the problem that the variance of the abnormal returns expressed as “event induced variance” is not constant.
Corrado Rank Test	This test is a non-parametric test developed by Corrado (1989) and does not require an assumption for the distribution of abnormal returns.
Generalized Sign Test	The sign test is a test based on the ratio of positive cumulative abnormal returns in the event window. The major disadvantage of this test is that it does not take into account the magnitude of the abnormal returns.

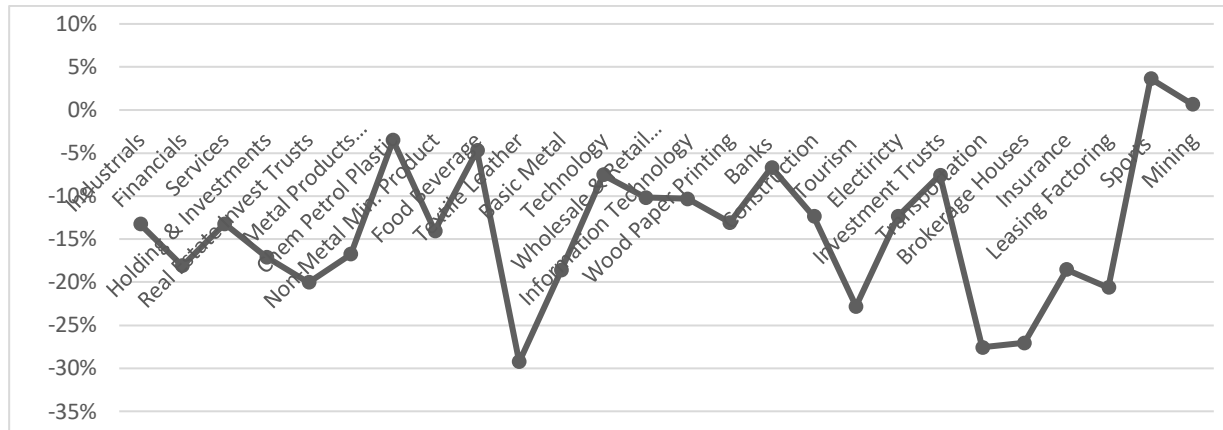
Resource: Babacan and Gökhan (2013)

Table 3: CAAR (-20...20)

Indices	CAAR	pos:neg	t-test time-series	t-test cross-sectional	patell z	boehmer et al.	corrado rank	sign test
Industrials	-0.1327	30:138	94.370 (0.0000)* **	-94.030 (0.0000)* **	-98.411 (0.0000)* **	-93.356 (0.0000)* **	-17.392 (0.0820)* *	-65.655 (0.0000)* **
Financials	-0.1811	17:87	-88.448 (0.0000)* **	-89.234 (0.0000)* **	-94.657 (0.0000)* **	-82.377 (0.0000)* **	-18.921 (0.0000)* **	-54.757 (0.0000)* **
Services	-0.1323	17:49	-55.602 (0.0000)* **	-51.228 (0.0000)* **	-53.319 (0.0000)* **	-42.169 (0.0000)* **	-12.743 (0.2025)	-29.535 (0.0031) ***
Holding & Investments	-0.1711	8:31	-52.257 (0.0000)* **	-52.197 (0.0000)* **	-53.610 (0.0000)* **	-41.924 (0.0000)* **	-21.130 (0.0346)* *	-29.591 (0.0031)* **
Real Estate Invest Trusts	-0.2004	3:30	-58.439 (0.0000)* **	-65.500 (0.0000)* **	-58.947 (0.0000)* **	-66.531 (0.0000)* **	-10.456 (0.2958)	-39.419 (0.0001)* **
Metal Products Machinery	-0.1674	2:28	-51.698 (0.0000)* **	-84.723 (0.0000)* **	-54.700 (0.0000)* **	-81.824 (0.0000)* **	-19.574 (0.0503)* *	-39.767 (0.0001)* **
Chem. Petrol Plastic	-0.0352	10:18	-12.403 (0.2149)	-0.7222 (0.4701)	-12.968 (0.1947)	-0.8344 (0.404)	-10.301 (0.303)	-0.7881 (0.4306)
Non-Metal Min. Product	-0.1403	3:23	-41.648 (0.0000)* **	-59.825 (0.0000)* **	-46.265 (0.0000)* **	-59.421 (0.0000)* **	-12.155 (0.2242)	-31.212 (0.0018)* **
Food Beverage	-0.047	7:15	-12.328 (0.2176)	-11.919 (0.2333)	-11.198 (0.2628)	-10.499 (0.2938)	-11.394 (0.2545)	-11.721 (0.2412)

Textile Leather	- 0.292 7	1:19	-65.347 (0.0000)* **	-73.462 (0.0000)* **	-67.872 (0.0000)* **	-65.874 (0.0000)* **	-18.881 (0.0000)* **	-34.064 (0.0018)* **
Basic Metal	- 0.185 9	0:19	-43.101 (0.0000)* **	-78.327 (0.0000)* **	-47.975 (0.0000)* **	-87.465 (0.0000)* **	-17.934 (0.0729)*	-37.068 (0.0002)* **
Technology	- 0.075 5	4:15	-14.585 (0.1447)	-15.037 (0.1327)	-0.7884 (0.4305)	-0.6056 (0.5448)	-0.4876 (0.6259)	-13.266 (0.1846)
Wholesale & Retail Trade	- 0.101 7	6:11	-22.205 (0.0264)*	-22.309 (0.0257)*	-17.001 (0.0891)*	-13.326 (0.1827)	-16.661 (0.0957)*	-0.5807 (0.5615)
Information Technology	- 0.103 1	3:15	-18.795 (0.0602)*	-22.966 (0.0216)*	-16.939 (0.0903)*	-18.635 (0.0624)*	-0.769 (0.4419)	-16.758 (0.0938)*
Wood Paper Printing	- 0.130 9	3:12	-23.378 (0.0194)*	-34.741 (0.0005)* **	-23.670 (0.0179)*	-34.365 (0.0006)* **	-14.885 (0.1366)	-17.855 (0.0742)*
Banks	- 0.066 8	3:11	-12.483 (0.2119)	-21.159 (0.0343)*	-16.704 (0.0948)*	-21.232 (0.0337)*	-12.683 (0.2047)	-13.033 (0.1925)
Constructio n	- 0.123 6	2:07	-20.529 (0.0401)*	-22.184 (0.0265)*	-19.562 (0.0504)*	-25.802 (0.0099)* **	-0.9178 (0.3587)	-13.694 (0.1709)
Tourism	- 0.228 3	1:08	-33.726 (0.0007)* **	-30.140 (0.0026)* **	-33.370 (0.0008)* **	-34.096 (0.0007)* **	-11.996 (0.2303)	-18.712 (0.0613)*
Electricity	- 0.123 3	2:06	-17.052 (0.0882)*	-28.073 (0.005)* *	-19.810 (0.0476)*	-24.428 (0.0146)* **	-0.524 (0.6003)	-12.654 (0.2057)
Investment Trusts	- 0.075 7	3:06	-0.9753 (0.3294)	-0.4955 (0.6202)	-0.6441 (0.5195)	-0.3776 (0.7057)	-0.3252 (0.745)	-0.4885 (0.6252)
Transportati on	- 0.275 7	0:08	-41.440 (0.0000)* **	-37.680 (0.0002)* **	-46.672 (0.0000)* **	-28.317 (0.0046)* **	-19.755 (0.0482)*	-24.263 (0.0153)*
Brokerage Houses	- 0.270 5	1:04	-22.993 (0.0215)*	-15.039 (0.1326)	-21.474 (0.0318)*	-12.130 (0.2251)	-13.622 (0.1731)	-0.9602 (0.3369)
Insurance	- 0.185 6	0:06	-31.306 (0.0017)* **	-31.614 (0.0016)* **	-46.522 (0.0000)* **	-28.090 (0.005)* *	-15.161 (0.1295)	-21.231 (0.0337)*
Leasing Factoring	- 0.206 1	2:05	-22.009 (0.0277)*	-20.791 (0.0376)*	-20.272 (0.0426)*	-21.127 (0.0346)*	-0.9174 (0.3589)	-0.7065 (0.4799)
Sports	0.036 4	3:01	0.3323 (0.7396)	0.1982 (0.8429)	0.26 (0.7948)	0.1442 (0.8853)	-0.1367 (0.8913)	13.490 (0.1773)
Mining	0.006 3	3:01	0.0803 (0.936)	0.1386 (0.8898)	0.0189 (0.9849)	0.0295 (0.9765)	-0.3704 (0.7111)	10.969 (0.2727)

*,**,*** shows statistical significance at the level of 10%, 5% and 1 respectively.

Graph1: CAAR (-20...20)

In Table 3 and Graph 1, the highest loss in CAAR 20 days before and after the event day (11/03/2020) is seen in the Textile Leather index as approximately 30% negative return. It is seen that the abnormal returns of 19 of the 20 companies in the Textile Leather index are negative. This is followed by Transportation (-27.5%), Brokerage Houses (-27%) and Tourism (-22%) indices respectively.

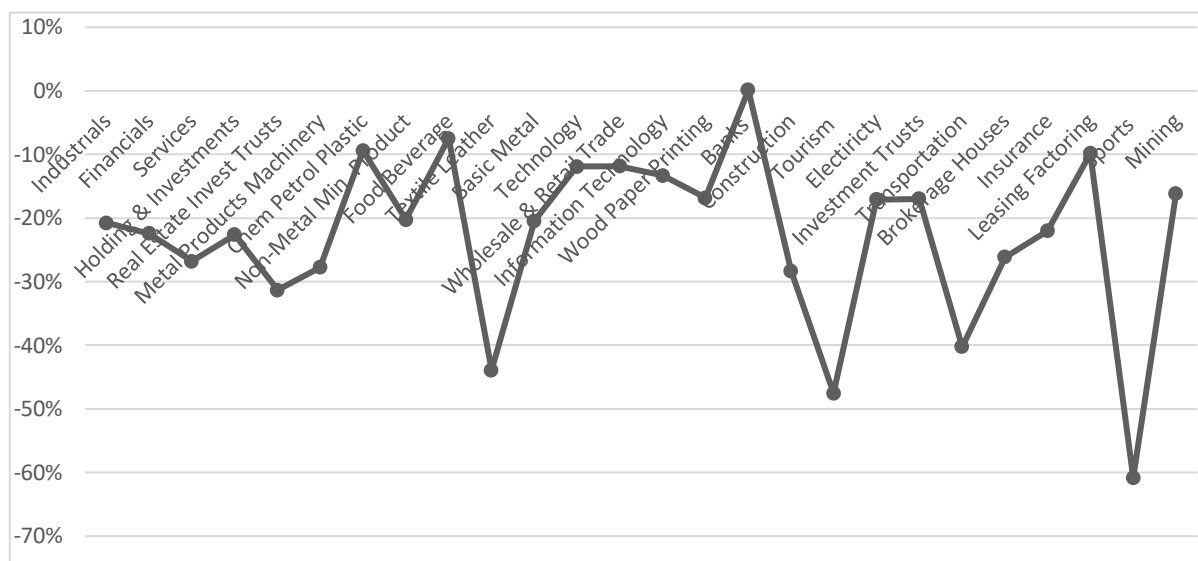
There are two industry indexes: Sports and Mining, which have a positive return in terms of CAAR 20 days before and after the event day (11/03/2020). However, the values of these two sectors are not statistically significant.

Table 4: CAAR (-10...10)

	CAA R	pos:ne g	t-test time-series	t-test cross-sectional	patell z	boehmer et al.	corrado rank	sign test
Industrials	-0.2076	24:144	-206,325 (0.0000)* **	-121,993 (0.0000)* **	-215,605 (0.0000)* **	-123,056 (0.0000)* **	-35,577 (0.0004)* **	-75,007 (0.0000)* **
Financials	-0.2241	18:86	-152.958 (0.0000)* **	-109.626 (0.0000)* **	-158.613 (0.0000)* **	-90.381 (0.0000)* **	-33.958 (0.0007)* **	-52.768 (0.0000)* **
Services	-0.2679	12:54	-15.7266 (0.0000)* **	-7.9053 (0.0000)* **	-14.9094 (0.0000)* **	-6.3654 (0.0000)* **	-3.7276 (0.0002)* **	-4.194 (0.0000) ***
Holding & Investments	-0.2261	7:32	-9.6465 (0.0000)* **	-6.3592 (0.0000)* **	-9.6491 (0.0000)* **	-5.0499 (0.0000)* **	-3.8226 (0.0001)* **	-3.2817 (0.001)* *
Real Estate Invest Trusts	-0.3132	1:32	-12.7617 (0.0000)* **	-11.0664 (0.0000)* **	-13.1421 (0.0000)* **	-10.54 (0.0000)* **	-3.2852 (0.001)** *	-4.645 (0.0000)* **
Metal Products Machinery	-0.2776	1:29	-11.9802 (0.0000)* **	-10.7259 (0.0000)* **	-12.8737 (0.0000)* **	-10.8558 (0.0000)* **	-4.1896 (0.0000)* **	-4.346 (0.0000)* **
Chem. Petrol Plastic	-0.0937	7:21	-4.6177 (0.0000)* **	-1.7026 (0.0886)* *	-5.0986 (0.0000)* **	-2.0685 (0.0386)* *	-2.5753 (0.01)** **	-1.933 (0.0532)* *
Non-Metal Min. Product	-0.2023	4:22	-8.3865 (0.0000)* **	-6.3124 (0.0000)* **	-9.3592 (0.0000)* **	-6.5951 (0.0000)* **	-2.72 (0.0065)* **	-2.7235 (0.0065)* **
Food Beverage	-0.0747	7:15	-2.7379 (0.0062)* **	-1.9565 (0.0504)* *	-2.2734 (0.023)** **	-1.5513 (0.1208) *	-1.5974 (0.1102) *	-1.1721 (0.2412) *

Textile Leather	- 0.439 3	0:20	-13.705 (0.0000)* **	-12.0694 (0.0000)* **	-14.4852 (0.0000)* **	-10.6258 (0.0000)* **	-4.5664 (0.0000)* **	-3.8585(0.0001)** *
Basic Metal	- 0.204 3	2:17	-6.6184 (0.0000)* **	-5.8083 (0.0000)* **	-6.8665 (0.0000)* **	-5.6621 (0.0000)* **	-2.2861 (0.0222)* *	-2.7771 (0.0055)* **
Technology	- 0.119 1	5:14	-3.2147 (0.0013)* **	-2.8171 (0.0048)* **	-2.695 (0.007)** *	-2.4264 (0.0152)* *	-1.1031 (0.27)	-0.8189 (0.4128)
Wholesale & Retail Trade	- 0.118 3	6:11	-3.6095 (0.0003)* **	-1.6099 (0.1074)*	-2.4466 (0.0144)* **	-0.8682 (0.3853)	-2.1968 (0.028)**	-0.5807 (0.5615)
Information Technology	- 0.133 2	4:14	-3.3945 (0.0007)* **	-3.1264 (0.0018)* **	-3.1121 (0.0019)* **	-3.0621 (0.0022)* **	-1.2744 (0.2025)	-1.1514 (0.2496)
Wood Paper Printing	- 0.168 1	3:12	-4.1948 (0.0000)* **	-2.5487 (0.0108)* **	-4.1977 (0.0000)* **	-2.6913 (0.0071)* **	-2.4157 (0.0157)* *	-1.7855 (0.0742)*
Banks	0.001 3	6:08	0.0349 (0.9721)	0.0368 (0.9707)	0.9297 (0.3525)	0.8366 (0.4028)	0.4018 (0.6879)	0.4429 (0.6579)
Constructio n	- 0.283 4	1:08	-6.5761 (0.0000)* **	-4.2096 (0.0000)* **	-6.4237 (0.0000)* **	-4.6564 (0.0000)* **	-3.6365 (0.0003)* **	-2.0395 (0.0414)* *
Tourism	- 0.475 4	0:09	-9.8122 (0.0000)* **	-12.2854 (0.0000)* **	-9.9123 (0.0000)* **	-11.4603 (0.0000)* **	-4.4221 (0.0000)* **	-2.5468 (0.0109)* **
Electricity	- 0.171	2:06	-3.3044 (0.001)** *	-2.2481 (0.0246)* *	-3.4809 (0.0005)* **	-2.0594 (0.0395)* *	-1.8569 (0.0633)*	-1.2654 (0.2057)
Investment Trusts	-0.17	1:08	-3.0601 (0.0022)* **	-1.2546 (0.2096)	-3.3522 (0.0008)* **	-1.4899 (0.1362)	-1.7374 (0.0823)*	-1.8423 (0.0654)*
Transportati on	- 0.402 2	0:08	-8.4463 (0.0000)* **	-4.5682 (0.0000)* **	-9.6556 (0.0000)* **	-3.5307 (0.0004)* **	-4.1957 (0.0000)* **	-2.4263 (0.0153)* *
Brokerage Houses	- 0.261 3	1:04	-3.1028 (0.0019)* **	-2.6706 (0.0076)* **	-3.5929 (0.0003)* **	-2.0303 (0.0423)* *	-2.0597 (0.0394)* *	-0.9602 (0.3369)
Insurance	- 0.220 3	1:05	-5.1933 (0.0000)* **	-3.1266 (0.0018)* **	-5.8808 (0.0000)* **	-2.5568 (0.0106)* **	-2.1893 (0.0286)* *	-1.2983 (0.1942)
Leasing Factoring	- 0.098 4	2:05	-1.4682 (0.142)	-2.2651 (0.0235)* *	-1.4894 (0.1364)	-1.7029 (0.0886)*	-0.5539 (0.5797)	-0.7065 (0.4799)
Sports	- 0.608 2	0:04	-7.7646 (0.0000)* **	-4.4196 (0.0000)* **	-7.7655 (0.0000)* **	-4.1619 (0.0000)* **	-2.9731 (0.0029)* **	-1.6928 (0.0905)*
Mining	- 0.161	0:04	-2.8606 (0.0042)* **	-7.4797 (0.0000)* **	-2.8325 (0.0046)* **	-5.8404 (0.0000)* **	-1.8204 (0.0687)*	-1.9065 (0.0566)* *

*, **, *** shows statistical significance at the level of 10%, 5% and 1 respectively.

Graph 2: CAAR (-10...10)

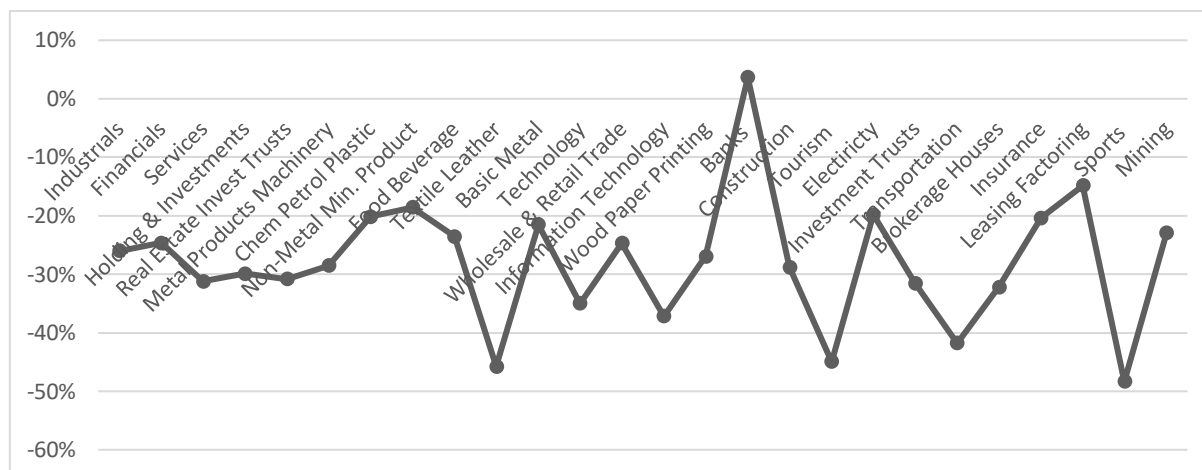
In Table 4 and Graph 2, the highest loss in CAAR 10 days before and after the event day (11/03/2020) is seen in the Sports index as approximately 60% negative return. The abnormal returns of all 4 companies in the Sports index are negative. This is followed by the Tourism (-47.5%), Textile Leather (-43%) and Transportation (-40%) indices respectively.

Table 5: CAAR (-5...5)

Indices	CAAR	pos: neg	t-test time-series	t-test cross-sectional	patell z	boehmer et al.	corrado rank	sign test
Industrials	-0.2601	7:161	-357,097 (0.0000)* **	-185,384 (0.0000)* **	-370,289 (0.0000)* **	-195,978 (0.0000)* **	-61,148 (0.0000)** *	-101,505 (0.0000)* **
Financials	-0.2463	10:94	-232.288 (0.0000)* **	-122.582 (0.0000)* **	-236.794 (0.0000)* **	-105.953 (0.0000)* **	-53.087 (0.0000)** *	-70.668 (0.0000)* **
Services	-0.312	4:62	-25.3058 (0.0000)* **	-11.5823 (0.0000)* **	-25.0167 (0.0000)* **	-9.9682 (0.0000)* **	-5.8944 (0.0000)** *	-6.1788 (0.0000)* **
Holding & Investments	-0.2988	1:38	-17.617 (0.0000)* **	-9.8957 (0.0000)* **	-18.0579 (0.0000)* **	-9.7201 (0.0000)* **	-6.4594 (0.0000)** *	-5.217 (0.0000)* **
Real Estate Invest Trusts	-0.3085	0:33	-17.371 (0.0000)* **	-10.6613 (0.0000)* **	-17.8607 (0.0000)* **	-10.977 (0.0000)* **	-4.7797 (0.0000)** *	-4.9966 (0.0000)* **
Metal Products Machinery	-0.285	0:30	-16.9979 (0.0000)* **	-12.504 (0.0000)* **	-17.8773 (0.0000)* **	-12.974 (0.0000)* **	-5.9984 (0.0000)** *	-4.7152 (0.0000)* **
Chem. Petrol Plastic	-0.2016	1:27	-13.7316 (0.0000)* **	-5.096 (0.0000)* **	-14.2134 (0.0000)* **	-5.9316 (0.0000)* **	-5.4446 (0.0000)** *	-4.2228 (0.0000)* **
Non-Metal Min. Product	-0.1856	3:23	-10.6327 (0.0000)* **	-5.6264 (0.0000)* **	-11.8476 (0.0000)* **	-5.7621 (0.0000)* **	-3.6307 (0.0003)** *	-3.1212 (0.0018)* **
Food Beverage	-0.2355	1:21	-11.9232 (0.0000)* **	-7.4965 (0.0000)* **	-11.4452 (0.0000)* **	-8.2306 (0.0000)* **	-5.1407 (0.0000)** *	-3.7477 (0.0002)* **

Textile Leather	- 0.457 7	0:20	-19.7271 (0.0000)* **	-10.99 (0.0000)* **	-20.4081 (0.0000)* **	-10.5444 (0.0000)* **	-6.7901 (0.0000)** *	-3.8585 (0.0001)* **
Basic Metal	- 0.215 3	1:18	-9.6376 (0.0000)* **	-5.9583 (0.0000)* **	-9.8699 (0.0000)* **	-6.1736 (0.0000)* **	-3.6802 (0.0002)** *	-3.242 (0.0012)* **
Technology	- 0.349 9	0:19	-13.0464 (0.0000)* **	-7.6069 (0.0000)* **	-12.8236 (0.0000)* **	-8.4164 (0.0000)* **	-4.4869 (0.0000)** *	-3.3574 (0.0008)* **
Wholesale & Retail Trade	- 0.246 9	2:15	-10.4052 (0.0000)* **	-4.4634 (0.0000)* **	-9.6414 (0.0000)* **	-3.559 (0.0004)* **	-4.8161 (0.0000)** *	-2.5447 (0.0109)* **
Information Technology	- 0.371 7	0:18	-13.0873 (0.0000)* **	-8.5939 (0.0000)* **	-13.1318 (0.0000)* **	-9.5209 (0.0000)* **	-4.5874 (0.0000)** *	-3.2489 (0.0012)* **
Wood Paper Printing	- 0.269 4	1:14	-9.2895 (0.0000)* **	-5.5568 (0.0000)* **	-9.5938 (0.0000)* **	-6.1389 (0.0000)* **	-5.0925 (0.0000)** *	-2.8292 (0.0047)* **
Banks	0.036 4	7:07	13.13 (0.1892)	10.45 (0.296)	43.606 (0.0000)* **	21.751 (0.0296)* *	13.867 (0.1655)	10.2 (0.3054)
Constructio n	- 0.288 2	0:09	-9.2394 (0.0000)* **	-4.005 (0.0001)* **	-8.7454 (0.0000)* **	-4.894 (0.0000)* **	-4.9903 (0.0000)** *	-2.7096 (0.0067)* **
Tourism	- 0.449 3	0:09	-12.8141 (0.0000)* **	-9.0541 (0.0000)* **	-12.8829 (0.0000)* **	-9.3735 (0.0000)* **	-5.5034 (0.0000)** *	-2.5468 (0.0109)* **
Electricity	- 0.198 4	2:06	-5.2992 (0.0000)* **	-2.6943 (0.0071)* **	-5.7266 (0.0000)* **	-2.5921 (0.0095)* **	-3.0351 (0.0024)** *	-1.2654 (0.2057)
Investment Trusts	- 0.315 1	1:08	-7.8359 (0.0000)* **	-4.6719 (0.0000)* **	-7.3025 (0.0000)* **	-3.6879 (0.0002)* **	-3.6974 (0.0002)** *	-1.8423 (0.0654)* **
Transportati on	- 0.417 8	0:08	-12.1229 (0.0000)* **	-4.9159 (0.0000)* **	-13.9108 (0.0000)* **	-3.5351 (0.0004)* **	-6.4139 (0.0000)** *	-2.4263 (0.0153)* *
Brokerage Houses	- 0.321 7	0:05	-5.2779 (0.0000)* **	-2.9791 (0.0029)* **	-5.7572 (0.0000)* **	-3.3436 (0.0008)* **	-3.5435 (0.0004)** **	-1.8691 (0.0616)* **
Insurance	- 0.203 7	0:06	-6.6341 (0.0000)* **	-4.9128 (0.0000)* **	-7.7215 (0.0000)* **	-3.964 (0.0001)* **	-3.6193 (0.0003)** *	-2.1231 (0.0337)* *
Leasing Factoring	- 0.148 3	0:07	-3.0577 (0.0022)* **	-2.7115 (0.0067)* **	-3.1124 (0.0019)* **	-2.3074 (0.021)** **	-1.8387 (0.066)* **	-2.2394 (0.0251)* *
Sports	- 0.483 5	0:04	-8.5295 (0.0000)* **	-4.3869 (0.0000)* **	-8.4382 (0.0000)* **	-4.1212 (0.0000)* **	-2.8833 (0.0039)** *	-1.6928 (0.0905)* **
Mining	- 0.229 5	0:04	-5.6335 (0.0000)* **	-5.1403 (0.0000)* **	-5.5226 (0.0000)* **	-4.9555 (0.0000)* **	-3.3413 (0.0008)** *	-1.9065 (0.0566)* *

*,**,*** shows statistical significance at the level of 10%, 5% and 1 respectively.

Graph 3: CAAR (-5...5)

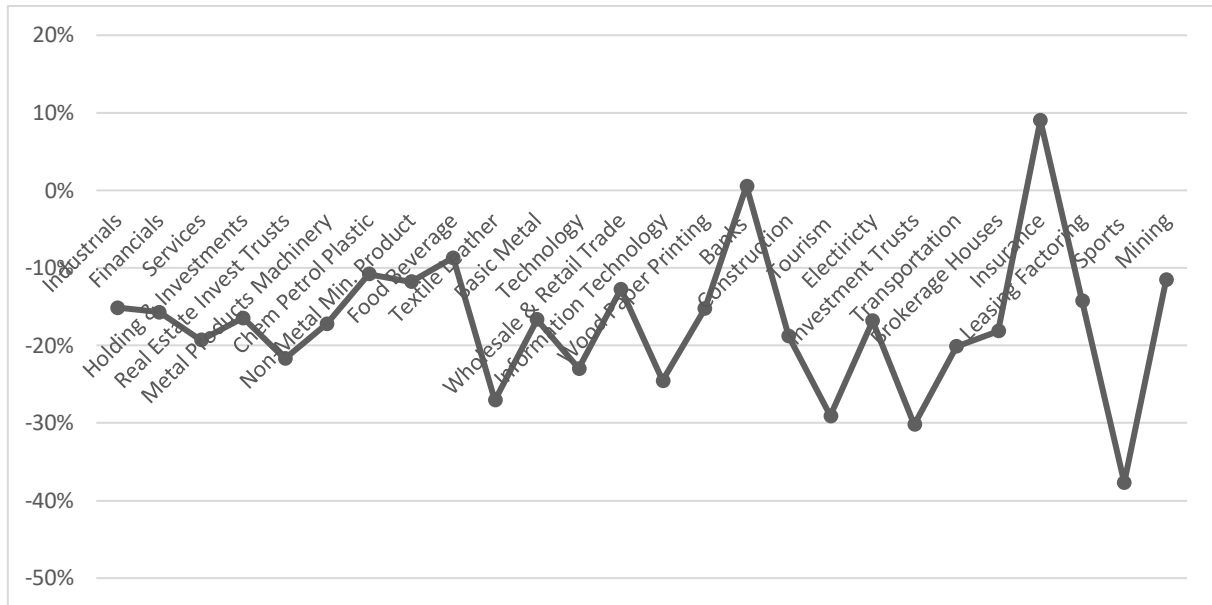
In Table 5 and Graph 3, the highest loss in CAAR 5 days before and after the event day (11/03/2020) is seen in the Sports index as approximately 48% negative return. The abnormal returns of all 4 companies in the Sports index are negative. This is followed by the Textile Leather (-%45) ve Tourism (-%44) indices respectively. However, the values of these two sectors are not statistically significant.

Table 6: CAAR (-2...2)

Indices	CAAR	pos: neg	t-test time-series	t-test cross-sectional	patell z	boehmer et al.	corrado rank	sign test
Industrials	-0.1511	13:155	-307.734 (0.0000)* **	-154.644 (0.0000)* **	-314.939 (0.0000)* **	-165.654 (0.0000)* **	-44.079 (0.0000)* **	-92.153 (0.0000)* **
Financials	-0.1571	12:92	-219.674 (0.0000)* **	-118.213 (0.0000)* **	-205.721 (0.0000)* **	-95.923 (0.0000)* **	-40.148 (0.0001)* **	-66.691 (0.0000)* **
Services	-0.1931	7:59	-23.2349 (0.0000)* **	-10.3236 (0.0000)* **	-22.844 (0.0000)* **	-9.3223 (0.0000)* **	-4.7398 (0.0000)* **	-5.4345 (0.0000)* **
Holding & Investments	-0.1644	4:35	-14.379 (0.0000)* **	-7.9662 (0.0000)* **	-13.203 (0.0000)* **	-6.2707 (0.0000)* **	-4.5154 (0.0000)* **	-4.2494 (0.0000)* **
Real Estate Invest Trusts	-0.217	0:33	-18.1168 (0.0000)* **	-11.0766 (0.0000)* **	-18.1986 (0.0000)* **	-12.0658 (0.0000)* **	-3.9682 (0.0001)* **	-4.9966 (0.0000)* **
Metal Products Machinery	-0.1721	1:29	-15.2249 (0.0000)* **	-8.4599 (0.0000)* **	-15.442 (0.0000)* **	-10.1811 (0.0000)* **	-4.348 (0.0000)* **	-4.346 (0.0000)* **
Chem. Petrol Plastic	-0.1079	3:25	-108.976 (0.0000)* **	-41.502 (0.0000)* **	-104.447 (0.0000)* **	-45.583 (0.0000)* **	-35.212 (0.0004)* **	-34.595 (0.0005)* **
Non-Metal Min. Product	-0.118	4:22	-100.273 (0.0000)* **	-57.113 (0.0000)* **	-111.731 (0.0000)* **	-59.468 (0.0000)* **	-27.739 (0.0055)* **	-27.235 (0.0065)* **
Food Beverage	-0.0868	2:20	-65.196 (0.0000)* **	-51.102 (0.0000)* **	-62.845 (0.0000)* **	-52.175 (0.0000)* **	-28.953 (0.0038)* **	-33.184 (0.0009)* **
Textile Leather	-0.2707	0:20	-173.090 (0.0000)* **	-96.914 (0.0000)* **	-178.521 (0.0000)* **	-90.406 (0.0000)* **	-49.217 (0.0000)* **	-38.585 (0.0001)* **

Basic Metal	- 0.166 6	1:18	-110.625 (0.0000)* **	-62.891 (0.0000)* **	-118.396 (0.0000)* **	-73.348 (0.0000)* **	-34.124 (0.0006)* **	-32.420 (0.0012)* **
Technology	- 0.229 8	1:18	-127.107 (0.0000)* **	-63.230 (0.0000)* **	-121.541 (0.0000)* **	-65.029 (0.0000)* **	-33.640 (0.0008)* **	-28.497 (0.0044)* **
Wholesale & Retail Trade	- 0.127 3	6:11	-79.583 (0.0000)* **	-30.029 (0.0027)* **	-73.290 (0.0000)* **	-23.640 (0.0181)* *	-33.398 (0.0008)* **	-0.5807 (0.5615)
Information Technology	- 0.245 5	0:18	-128.213 (0.0000)* **	-70.085 (0.0000)* **	-125.926 (0.0000)* **	-73.120 (0.0000)* **	-35.166 (0.0004)* **	-32.489 (0.0012)* **
Wood Paper Printing	- 0.152 5	2:13	-78.017 (0.0000)* **	-36.670 (0.0002)* **	-81.227 (0.0000)* **	-38.775 (0.0001)* **	-37.236 (0.0002)* **	-23.073 (0.021)* **
Banks	0.005 7	6:08	0.3069 (0.7589)	0.2083 (0.835)	33.736 (0.0007)* **	17.562 (0.0791)*	13.580 (0.1745)	0.4429 (0.6579)
Constructio n	- 0.187 9	0:09	-89.371 (0.0007)* **	-40.508 (0.0001)* **	-85.980 (0.0007)* **	-49.822 (0.0007)* **	-43.660 (0.0007)* **	-27.096 (0.0067)* **
Tourism	- 0.290 9	0:09	-123.072 (0.0001)* **	-67.449 (0.0001)* **	-125.809 (0.0001)* **	-63.935 (0.0001)* **	-43.216 (0.0001)* **	-25.468 (0.0109)* **
Electricity	- 0.168	1:07	-66.550 (0.0000)* **	-33.519 (0.0008)* **	-71.265 (0.0000)* **	-35.431 (0.0004)* **	-33.611 (0.0008)* **	-19.735 (0.0484)* *
Investment Trusts	- 0.301 9	0:09	-111.346 (0.0000)* **	-93.973 (0.0000)* **	-113.752 (0.0000)* **	-107.135 (0.0000)* **	-40.966 (0.0000)* **	-25.191 (0.0118)* **
Transportati on	- 0.201 2	0:08	-86.600 (0.0000)* **	-40.420 (0.0001)* **	-95.745 (0.0000)* **	-32.301 (0.0012)* **	-39.333 (0.0001)* **	-24.263 (0.0153)* *
Brokerage Houses	- 0.181 2	0:05	-44.090 (0.0000)* **	-24.224 (0.0154)* *	-46.262 (0.0000)* **	-31.662 (0.0015)* *	-24.657 (0.0137)* *	-18.691 (0.0616)* *
Insurance	0.090 3	0:06	-43.609 (0.0000)* **	-26.804 (0.0074)* **	-38.531 (0.0001)* **	-34.390 (0.0006)* **	-23.425 (0.0192)* *	-21.231 (0.0337)* *
Leasing Factoring	- 0.142 3	1:06	-43.520 (0.0000)* **	-31.447 (0.0017)* **	-46.634 (0.0000)* **	-26.434 (0.0082)* **	-18.278 (0.0676)* **	-14.729 (0.1408)
Sports	- 0.376 7	0:04	-98.557 (0.0000)* **	-67.060 (0.0000)* **	-97.180 (0.0000)* **	-60.058 (0.0000)* **	-32.306 (0.0012)* **	-16.928 (0.0905)* **
Mining	- 0.115 5	0:04	-42.062 (0.0000)* **	-40.160 (0.0001)* **	-40.864 (0.0000)* **	-37.504 (0.0002)* **	-22.706 (0.0232)* *	-19.065 (0.0566)* *

*,**,*** shows statistical significance at the level of 10%, 5% and 1 respectively.

Graph 4: CAAR (-2...2)

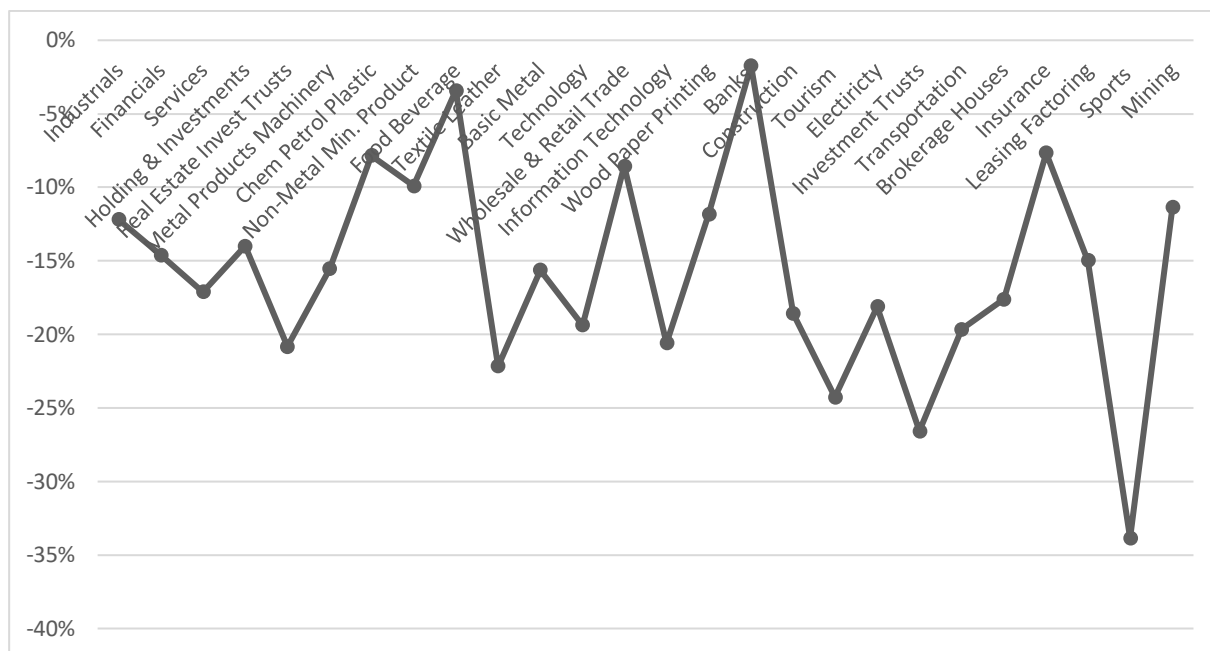
In Table 6 and Graph 4, the highest loss in CAAR 2 days before and after the event day (11/03/2020) is seen in the Sports index as approximately 37% negative return. The abnormal returns of all 4 companies in the Sports index are negative. This is followed by the Investment Trusts (-30%) and Tourism (-29%) indices respectively. Also, as can be seen in Graph 4, it has been determined that there is a 9% positive return in the Insurance sector and 0.50% in the banking sector 2 days before and after the event day. However, the values of the banking sector are not statistically significant.

Table 7: CAAR (-1...1)

Indices	CAAR	pos: neg	t-test time-series	t-test cross-sectional	patell z	boehmer et al.	corrado rank	sign test
Industrials	-0.122	17:151	-320.702 (0.0000)* **	-126.483 (0.0000)* **	-331.700 (0.0000)* **	-135.211 (0.0000)* **	-47.149 (0.0000)* **	-85.918 (0.0000)* **
Financials	-0.146	12:92	-263.697 (0.0000)* **	-112.712 (0.0000)* **	-245.259 (0.0000)* **	-88.317 (0.0000)* **	-51.115 (0.0000)* **	-64.702 (0.0000)* **
Services	-0.1712	9:57	-265.930 (0.0000)* **	-95.432 (0.0000)* **	-258.761 (0.0000)* **	-81.164 (0.0000)* **	-55.733 (0.0000)* **	-49.383 (0.0000)* **
Holding & Investments	-0.14	3:36	-158.036 (0.0000)* **	-63.617 (0.0000)* **	-141.866 (0.0000)* **	-43.555 (0.0000)* **	-51.807 (0.0000)* **	-45.719 (0.0000)* **
Real Estate Invest Trusts	-0.2083	0:33	-224.518 (0.0000)* **	-111.855 (0.0000)* **	-224.822 (0.0000)* **	-131.928 (0.0000)* **	-51.367 (0.0000)* **	-49.966 (0.0000)* **
Metal Products Machinery	-0.1555	2:28	-177.637 (0.0000)* **	-88.990 (0.0000)* **	-178.963 (0.0000)* **	-101.504 (0.0000)* **	-50.514 (0.0000)* **	-39.767 (0.0001)* **
Chem. Petrol Plastic	-0.0783	4:24	-102.062 (0.0000)* **	-26.995 (0.0069)* **	-97.052 (0.0000)* **	-29.143 (0.0036)* **	-34.930 (0.0005)* **	-30.779 (0.0021)* **
Non-Metal Min. Product	-0.0991	3:23	-108.720 (0.0000)* **	-57.859 (0.0000)* **	-119.546 (0.0000)* **	-59.729 (0.0000)* **	-32.138 (0.0013)* **	-31.212 (0.0018)* **

Food Beverage	- 0.034 2	5:17	-33.116 (0.0009)* **	-17.560 (0.0791)*	-33.232 (0.0009)* **	-19.401 (0.0524)* *	-17.025 (0.0887)*	-20.306 (0.0423)* *
Textile Leather	- 0.221 5	0:20	-182.799 (0.0000)* **	-92.509 (0.0000)* **	-189.073 (0.0000)* **	-87.418 (0.0000)* **	-52.056 (0.0000)* **	-38.585 (0.0001)* **
Basic Metal	- 0.156 2	1:18	-133.911 (0.0000)* **	-73.986 (0.0000)* **	-150.384 (0.0000)* **	-79.574 (0.0000)* **	-46.176 (0.0000)* **	-32.420 (0.0012)* **
Technology	- 0.193 7	0:19	-138.328 (0.0000)* **	-74.241 (0.0000)* **	-132.716 (0.0000)* **	-87.350 (0.0000)* **	-40.049 (0.0001)* **	-33.574 (0.0008)* **
Wholesale & Retail Trade	- 0.085 5	6:11	-68.965 (0.0000)* **	-19.840 (0.0473)* *	-54.627 (0.0000)* **	-12.954 (0.1952)	-32.722 (0.0011)* **	-0.5807 (0.5615)
Information Technology	- 0.205 9	0:18	-138.830 (0.0000)* **	-83.532 (0.0000)* **	-135.973 (0.0000)* **	-100.368 (0.0000)* **	-41.277 (0.0000)* **	-32.489 (0.0012)* **
Wood Paper Printing	- 0.118 3	2:13	-78.145 (0.0000)* **	-25.135 (0.012)* *	-83.926 (0.0000)* **	-29.064 (0.0037)* **	-40.813 (0.0000)* **	-23.073 (0.021)* **
Banks	- 0.017 1	6:08	-11.791 (0.2384)	-0.5998 (0.5487)	19.098 (0.0562)* *	0.8799 (0.3789)	0.2291 (0.8188)	0.4429 (0.6579)
Construction	- 0.186	0:09	-114.190 (0.0000)* **	-52.588 (0.0000)* **	-114.929 (0.0000)* **	-71.518 (0.0000)* **	-55.412 (0.0000)* **	-27.096 (0.0067)* **
Tourism	- 0.242 8	1:08	-132.600 (0.0000)* **	-62.524 (0.0000)* **	-140.162 (0.0000)* **	-56.220 (0.0000)* **	-47.362 (0.0000)* **	-18.712 (0.0613)*
Electricity	- 0.181 1	1:07	-92.584 (0.0000)* **	-41.671 (0.0000)* **	-103.242 (0.0000)* **	-48.617 (0.0000)* **	-48.503 (0.0000)* **	-19.735 (0.0484)* *
Investment Trusts	- 0.265 8	0:09	-126.548 (0.0000)* **	-116.164 (0.0000)* **	-135.843 (0.0000)* **	-69.739 (0.0000)* **	-50.991 (0.0000)* **	-25.191 (0.0118)* **
Transportation	- 0.196 6	0:08	-109.258 (0.0000)* **	-65.490 (0.0000)* **	-118.928 (0.0000)* **	-75.693 (0.0000)* **	-53.031 (0.0000)* **	-24.263 (0.0153)* **
Brokerage Houses	- 0.176 2	0:05	-55.357 (0.0000)* **	-39.603 (0.0001)* **	-56.238 (0.0000)* **	-80.536 (0.0000)* **	-38.571 (0.0001)* **	-18.691 (0.0616)*
Insurance	- 0.076 7	2:04	-47.863 (0.0000)* **	-16.442 (0.1001)*	-30.475 (0.0023)* **	-15.489 (0.1214)	-18.505 (0.0642)*	-0.4734 (0.6359)
Leasing Factoring	- 0.149 7	0:07	-59.086 (0.0000)* **	-40.449 (0.0001)* **	-65.385 (0.0000)* **	-33.633 (0.0008)* **	-28.600 (0.0042)* **	-22.394 (0.0251)* *
Sports	- 0.338 5	0:04	-114.339 (0.0000)* **	-116.330 (0.0000)* **	-112.605 (0.0000)* **	-102.508 (0.0000)* **	-36.127 (0.0003)* **	-16.928 (0.0905)*
Mining	- 0.113 7	0:04	-53.444 (0.0000)* **	-80.945 (0.0000)* **	-52.641 (0.0000)* **	-94.339 (0.0000)* **	-28.647 (0.0042)* **	-19.065 (0.0566)* *

*,**,*** shows statistical significance at the level of 10%, 5% and 1 respectively.

Graph-5: CAAR (-1...1)

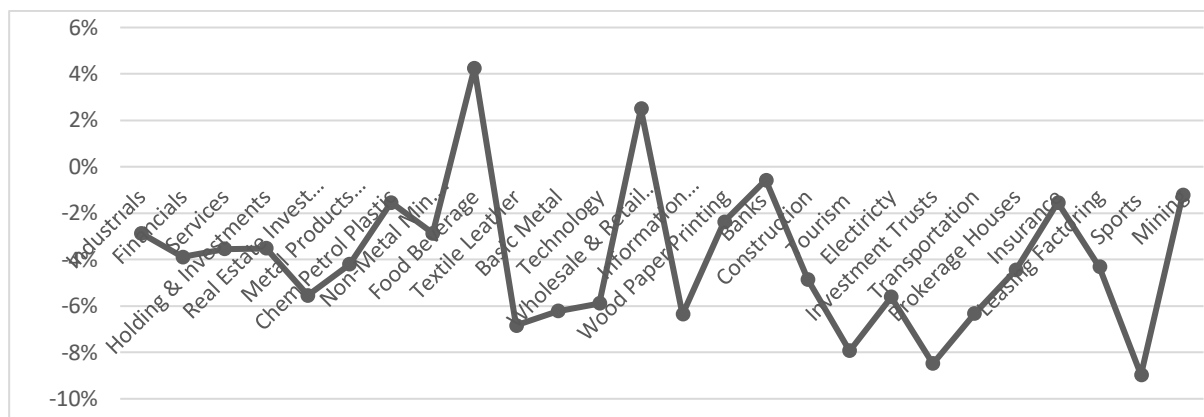
In Table 7 and Graph 5, the highest loss in CAAR 1 day before and after the event day (11/03/2020) is seen in the Sports index as approximately 33% negative return. The abnormal returns of all 4 companies in the Sports index are negative. This is followed by Investment Trusts (-26.5%) and Tourism (-24%) indices respectively.

Table 8: CAAR (0...0)

Indices	CAAR	pos: neg	t-test time-series	t-test cross-sectional	patell z	boehmer et al.	corrado rank	sign test
Industrials	-0.0287	40:128	-130.559 (0.0000)* **	-63.315 (0.0000)* **	-139.402 (0.0000)* **	-64.320 (0.0000)* **	-23.100 (0.0209)* *	-50.068 (0.0000)* **
Financials	-0.0389	16:88	-121.690 (0.0000)* **	-72.321 (0.0000)* **	-110.071 (0.0000)* **	-45.630 (0.0000)* **	-28.684 (0.0041)* **	-56.746 (0.0000)* **
Services	-0.0354	10:56	-95.192 (0.0000)* **	-37.018 (0.0002)* **	-81.848 (0.0000)* **	-24.530 (0.0142)* *	-26.866 (0.0072)* **	-46.902 (0.0000)* **
Holding & Investments	-0.0352	5:34	-68.767 (0.0000)* **	-32.104 (0.0013)* **	-54.625 (0.0000)* **	-15.560 (0.1197)* *	-28.806 (0.004)* **	-39.268 (0.0001)* **
Real Estate Invest Trusts	-0.0555	3:30	-103.628 (0.0000)* **	-73.126 (0.0000)* **	-101.912 (0.0000)* **	-78.483 (0.0000)* **	-27.753 (0.0055)* **	-39.419 (0.0001)* **
Metal Products Machinery	-0.0421	4:26	-83.365 (0.0000)* **	-62.652 (0.0000)* **	-87.106 (0.0000)* **	-66.379 (0.0000)* **	-26.901 (0.0071)* **	-32.382 (0.0012)* **
Chem. Petrol Plastic	-0.0155	7:21	-34.960 (0.0005)* **	-11.503 (0.25) **	-37.746 (0.0002)* **	-12.958 (0.1951) **	-20.574 (0.0396)* *	-19.330 (0.0532)* *
Non-Metal Min. Product	-0.0287	6:20	-54.541 (0.0000)* **	-48.915 (0.0000)* **	-58.001 (0.0000)* **	-46.694 (0.0000)* **	-16.421 (0.1006)* **	-19.281 (0.05389) **
Food Beverage	0.0425	16:06	71.320 (0.0000)* **	33.375 (0.0008)* **	73.821 (0.0000)* **	33.420 (0.0008)* **	16.816 (0.0927)* **	26.913 (0.0071)* **

Textile Leather	- 0.068 4	0:20	-97.740 (0.0000)* **	-87.779 (0.0000)* **	-106.792 (0.0000)* **	-76.968 (0.0000)* **	-32.535 (0.0011)* **	-38.585 (0.0001)* **
Basic Metal	- 0.062 2	1:18	-92.306 (0.0000)* **	-67.237 (0.0000)* **	-107.974 (0.0000)* **	-80.737 (0.0000)* **	-34.178 (0.0006)* **	-32.420 (0.0012)* **
Technology	- 0.058 9	1:18	-72.876 (0.0000)* **	-51.531 (0.0000)* **	-70.028 (0.0000)* **	-54.954 (0.0000)* **	-25.109 (0.012)** *	-28.497 (0.0044)* **
Wholesale & Retail Trade	0.025	7:10	34.928 (0.0005)* **	0.9609 (0.3366)	58.804 (0.0000)* **	12.438 (0.2136)	-0.2385 (0.8115)	-0.0897 (0.9286)
Information Technology	- 0.063 6	1:17	-74.285 (0.0000)* **	-57.073 (0.0000)* **	-74.254 (0.0000)* **	-66.037 (0.0000)* **	-26.771 (0.0074)* **	-32.489 (0.0012)* **
Wood Paper Printing	- 0.023 7	4:11	-27.093 (0.0067)* **	-14.437 (0.1488)	-31.762 (0.0015)* **	-17.190 (0.0856)*	-18.977 (0.0577)* *	-12.637 (0.2063)
Banks	- 0.005 8	6:08	-0.6973 (0.4856)	-0.7298 (0.4655)	0.403 (0.687)	0.398 (0.6906)	0.0296 (0.9764)	0.4429 (0.6579)
Constructio n	- 0.048 7	0:09	-51.805 (0.0000)* **	-39.873 (0.0001)* **	-51.843 (0.0000)* **	-55.946 (0.0000)* **	-31.093 (0.0019)* **	-27.096 (0.0067)* **
Tourism	- 0.079 3	0:09	-74.969 (0.0000)* **	-52.021 (0.0000)* **	-81.914 (0.0000)* **	-48.843 (0.0000)* **	-28.077 (0.005)** *	-25.468 (0.0109)* **
Electricity	- 0.056 1	1:07	-49.677 (0.0000)* **	-46.731 (0.0000)* **	-60.414 (0.0000)* **	-44.721 (0.0000)* **	-30.196 (0.0025)* **	-19.735 (0.0484)* *
Investment Trusts	- 0.084 9	0:09	-70.006 (0.0000)* **	-55.710 (0.0000)* **	-74.331 (0.0000)* **	-61.110 (0.0000)* **	-28.482 (0.0044)* **	-25.191 (0.0118)* **
Transportati on	- 0.063 3	0:08	-60.870 (0.0000)* **	-69.913 (0.0000)* **	-68.307 (0.0000)* **	-109.665 (0.0000)* **	-31.600 (0.0016)* **	-24.263 (0.0153)* **
Brokerage Houses	- 0.044 4	2:03	-24.156 (0.0157)* *	-17.115 (0.087)*	-25.135 (0.012)** *	-18.797 (0.0601)*	-13.325 (0.1827)	-0.0514 (0.959)
Insurance	- 0.015 5	0:06	-16.770 (0.0935)*	-21.711 (0.0299)* *	-13.731 (0.1697)	-28.509 (0.0044)* **	-15.323 (0.1254)	-21.231 (0.0337)* *
Leasing Factoring	- 0.043 2	1:06	-29.510 (0.0032)* **	-25.816 (0.0098)* **	-37.177 (0.0002)* **	-23.643 (0.0181)* *	-17.872 (0.0739)*	-14.729 (0.1408)
Sports	- 0.089 7	0:04	-52.456 (0.0000)* **	-139.837 (0.0000)* **	-52.864 (0.0000)* **	-136.260 (0.0000)* **	-20.367 (0.0417)* *	-16.928 (0.0905)*
Mining	- 0.012 1	2:02	-0.9822 (0.326)	-13.302 (0.1835)	-0.9285 (0.3532)	-14.442 (0.1487)	-0.7052 (0.4807)	0.0958 (0.9237)

*,**,*** shows statistical significance at the level of 10%, 5% and 1 respectively.

Graph-6: CAAR (0...0)

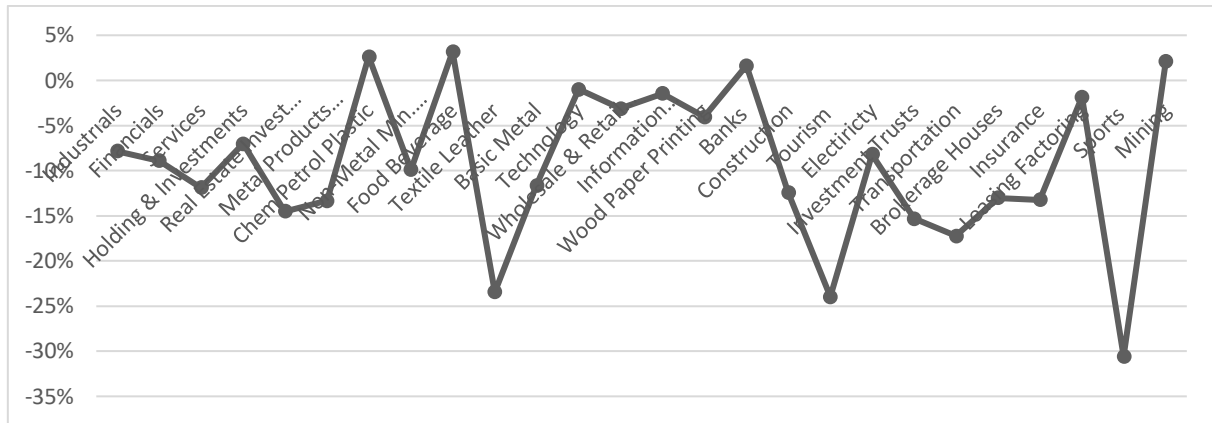
In Table 8 and Graph 6, the highest loss in CAAR on event day (11/03/2020) is seen in the Sports index as approximately 8.5% negative return. The abnormal returns of all 4 companies in the Sports index are negative. This is followed by Investment Trusts (-8%) and Tourism (-7.5%) indices respectively. According to the CAAR on the event day, the Food Beverage and Wholesale & Retail Trade indices appear to have positive CAAR values, 4%, and 2.5%, respectively.

Table 9: CAAR (0...10)

Indices	CAAR	pos: neg	t-test time-series	t-test cross-sectional	patell z	boehmer et al.	corrado rank	sign test
Industrials	-0.0785	43:125	-107.794 (0.0000)* **	-55.269 (0.0000)* **	-105.534 (0.0000)* **	-51.745 (0.0000)* **	-13.047 (0.192)	-45.392 (0.0000)* **
Financials	-0.089	28:76	-83.936 (0.0000)* **	-53.599 (0.0000)* **	-81.043 (0.0000)* **	-40.503 (0.0001)* **	-11.204 (0.2625)	-34.867 (0.0005)* **
Services	-0.1188	15:51	-96.325 (0.0000)* **	-49.888 (0.0000)* **	-81.035 (0.0000)* **	-34.687 (0.0005)* **	-16.295 (0.1032) *	-34.497 (0.0006)* **
Holding & Investments	-0.0702	13:26	-41.375 (0.0000)* **	-20.613 (0.0393)* *	-27.159 (0.0066)* **	-11.323 (0.2575)	-0.9615 (0.3363)	-13.463 (0.1782)
Real Estate Invest Trusts	-0.1449	4:29	-81.563 (0.0000)* **	-63.594 (0.0000)* **	-83.019 (0.0000)* **	-56.792 (0.0000)* **	-13.878 (0.1652)	-35.904 (0.0003)* **
Metal Products Machinery	-0.1332	4:26	-79.422 (0.0000)* **	-51.001 (0.0000)* **	-86.857 (0.0000)* **	-54.574 (0.0000)* **	-18.866 (0.0592) **	-32.382 (0.0012)* **
Chem. Petrol Plastic	0.0263	11:17	17.885 (0.0737)*	0.5093 (0.6105)	15.979 (0.1101)	0.5007 (0.6166)	0.0521 (0.9585)	-0.4065 (0.6844)
Non-Metal Min. Product	-0.0988	5:21	-56.596 (0.0000)* **	-52.252 (0.0000)* **	-60.015 (0.0000)* **	-49.527 (0.0000)* **	-13.917 (0.164)	-23.258 (0.02)**
Food Beverage	0.0318	14:08	16.102 (0.1073)*	10.186 (0.3084)	22.054 (0.0274)* *	13.381 (0.1809)	0.157 (0.8753)	18.328 (0.0668)*
Textile Leather	-0.2344	1:19	-101.049 (0.0000)* **	-92.439 (0.0000)* **	-107.116 (0.0000)* **	-85.206 (0.0000)* **	-28.768 (0.004)* **	-34.064 (0.0007)* **

Basic Metal	- 0.116 2	1:18	-52.016 (0.0000)* **	-35.811 (0.0003)* **	-49.051 (0.0000)* **	-37.268 (0.0002)* **	-11.204 (0.2625)	-32.420 (0.0012)* **
Technology	-0.01	7:12	-0.3735 (0.7088)	-0.3223 (0.7472)	0.0519 (0.9586)	0.0445 (0.9645)	0.2944 (0.7685)	0.1965 (0.8443)
Wholesale & Retail Trade	- 0.031 1	6:11	-13.125 (0.1893)	-0.5534 (0.58)	0.3291 (0.7421)	0.1061 (0.9155)	-0.9497 (0.3422)	-0.5807 (0.5615)
Information Technology	- 0.014 5	6:09	-0.5117 (0.6089)	-0.4422 (0.6583)	-0.2299 (0.8182)	-0.1965 (0.8442)	0.1758 (0.8605)	-0.1026 (0.9183)
Wood Paper Printing	- 0.040 6	6:09	-13.998 (0.1616)	-0.8334 (0.4046)	-10.428 (0.297)	-0.6408 (0.5217)	-0.2557 (0.7982)	-0.2201 (0.8258)
Banks	0.016 3	6:08	0.587 (0.5572)	12.422 (0.2142)	0.936 (0.3493)	10.481 (0.2946)	0.7803 (0.4352)	0.4429 (0.6579)
Constructio n	- 0.124 3	2:07	-39.844 (0.0001)* **	-25.423 (0.011)** *	-35.903 (0.0003)* **	-22.478 (0.0246)* *	-18.939 (0.0582) **	-13.694 (0.1709)
Tourism	- 0.239 9	1:08	-68.428 (0.0000)* **	-47.358 (0.0000)* **	-68.412 (0.0000)* **	-48.757 (0.0000)* **	-23.046 (0.0212) **	-18.712 (0.0613)*
Electricity	- 0.082	2:06	-21.897 (0.0285)* *	-19.037 (0.057)**	-22.598 (0.0238)* *	-17.074 (0.0878)*	-0.2142 (0.8304) *	-12.654 (0.2057)
Investment Trusts	- 0.153 2	0:09	-38.096 (0.0001)* **	-68.780 (0.0000)* **	-38.828 (0.0001)* **	-67.391 (0.0000)* **	-0.6311 (0.528)	-25.191 (0.0118)* **
Transportati on	- 0.172 3	1:07	-50.007 (0.0000)* **	-36.060 (0.0003)* **	-57.580 (0.0000)* **	-25.872 (0.0097)* **	-16.982 (0.0895) *	-17.108 (0.0871)*
Brokerage Houses	-0.13	0:05	-21.332 (0.0329)* *	-31.470 (0.0016)* **	-21.211 (0.0339)* *	-36.816 (0.0002)* **	-11.005 (0.2711)	-18.691 (0.0616)*
Insurance	- 0.132 2	0:06	-43.058 (0.0000)* **	-24.029 (0.0163)* *	-58.995 (0.0000)* **	-18.965 (0.0579)*	-20.188 (0.0435) **	-21.231 (0.0337)* *
Leasing Factoring	- 0.018 3	4:03	-0.3778 (0.7055)	-0.3251 (0.7451)	-0.1033 (0.9177)	-0.0821 (0.9345)	0.33868 (0.7349)	0.8264 (0.4086)
Sports	- 0.305 7	0:04	-53.924 (0.0000)* **	-20.344 (0.0419)* *	-52.980 (0.0000)* **	-19.266 (0.054)* *	-17.955 (0.0726) *	-16.928 (0.0905)*
Mining	0.021 3	2:02	0.5237 (0.6005)	13.826 (0.1668)	0.5498 (0.5824)	15.727 (0.1158)	0.049 (0.9609)	0.0958 (0.9237)

*,**,*** shows statistical significance at the level of 10%, 5% and 1 respectively.

Graph 7: CAAR (0...10)

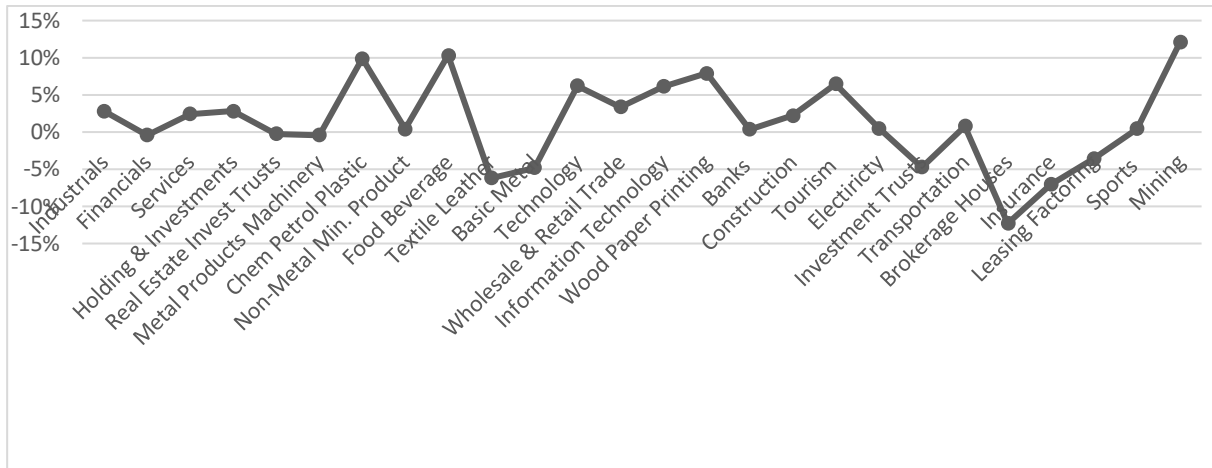
In Table 9 and Graph 7, the highest loss in CAAR 10 days after the event day (11/03/2020) is seen in the Sports index as approximately 8.5% negative return. The abnormal returns of all 4 companies in the Sports index are negative. This is followed by the Tourism (-24%), and Textile Leather (-23%) indices respectively. Besides, positive returns are observed in the Chemical Oil Plastic, Food Beverage, Banks and Mining sectors during the event period. However, the values of these four sectors are not statistically significant.

Table 10: CAAR (0...20)

Indices	CAAR	pos: neg	t-test time-series	t-test cross-sectional	patell z	boehmer et al.	corrado rank	sign test
Industrials	0.0283	89:79	28.101 (0.005)** *	22.851 (0.0223)* *	33.040 (0.001)** *	25.428 (0.011)** *	0.7037 (0.4816)	26.308 (0.0085)** **
Financials	-0.004	53:51	-0.2748 (0.7835)	-0.2477 (0.8044)	-0.0915 (0.9271)	-0.0667 (0.9468)	0.5313 (0.5952)	16.846 (0.0921)*
Services	0.0244	42:24	14.303 (0.1526)	12.859 (0.1985)	20.963 (0.0361)* *	17.141 (0.0865)*	0.8678 (0.3855)	32.490 (0.0012)** **
Holding & Investments	0.028	24:15	11.930 (0.2329)	10.160 (0.3097)	22.613 (0.0237)* *	17.136 (0.0866)*	0.7377 (0.4607)	22.018 (0.0277)* *
Real Estate Invest Trusts	-0.0026	16:17	-0.1059 (0.9157)	-0.0932 (0.9257)	-0.0754 (0.9399)	-0.0654 (0.9479)	0.9561 (0.339)	0.6282 (0.5299)
Metal Products Machinery	-0.0042	13:17	-0.1801 (0.8571)	-0.1566 (0.8756)	-0.3723 (0.7096)	-0.3102 (0.7564)	0.6197 (0.5355)	0.0851 (0.9322)
Chem. Petrol Plastic	0.099	23:05	48.814 (0.0000)* **	21.863 (0.0288)* *	51.631 (0.0000)* **	26.168 (0.0089)* **	12.794 (0.2008)	41.730 (0.0000)* **
Non-Metal Min. Product	0.004	14:12	0.1668 (0.8675)	0.2453 (0.8062)	0.3787 (0.7049)	0.444 (0.6571)	0.5802 (0.5618)	12.537 (0.21)
Food Beverage	0.1033	16:06	37.845 (0.0002)* **	32.277 (0.0012)* **	38.341 (0.0001)* **	31.593 (0.0016)* **	0.5995 (0.5489)	26.913 (0.0071)* **
Textile Leather	-0.0617	5:15	-19.243 (0.0543)* *	-32.463 (0.0012)* **	-20.777 (0.0377)* *	-31.591 (0.0016)* **	0.1199 (0.9046)	-15.980 (0.11)*

Basic Metal	- 0.048 2	3:16	-15.609 (0.1185)*	-21.102 (0.0348)* *	-14.475 (0.1478)	-17.622 (0.078)*	- 0.1761 (0.860 2)	-23.122 (0.0208)* *
Technology	0.062	13:6	16.741 (0.0941)*	24.636 (0.0138)* *	17.131 (0.0867)*	23.834 (0.0172)* *	0.8532 (0.393 6)	27.349 (0.0062)* **
Wholesale & Retail Trade	0.033 7	10:07	1.0285 (0.3037)	1.0544 (0.2917)	1.9122 (0.0558)*	1.3539 (0.1758)	0.004 (0.996 8)	1.3834 (0.1666)
Information Technology	0.061 3	11:07	1.5615 (0.1184)	2.2778 (0.0227)* *	1.5069 (0.1318)	2.0754 (0.0379)* *	0.7434 (0.457 3)	2.5193 (0.0118)* **
Wood Paper Printing	0.078 9	10:05	1.9703 (0.0488)* *	2.2622 (0.0237)* *	2.1199 (0.034)**	2.3071 (0.0211)* *	0.9487 (0.342 8)	1.8672 (0.0619)*
Banks	0.003 7	5:09	0.0978 (0.9221)	0.125 (0.9005)	-0.617 (0.5373)	-0.6948 (0.4872)	- 0.4464 (0.655 3)	-0.1392 (0.8893)
Construction	0.022 1	6:03	0.5134 (0.6076)	0.4771 (0.6333)	0.8766 (0.3807)	0.7884 (0.4304)	0.6654 (0.505 8)	1.3111 (0.1898)
Tourism	0.064 6	6:03	1.3339 (0.1822)	0.6127 (0.5401)	1.5055 (0.1322)	0.7993 (0.4241)	1.23 (0.218 7)	1.5069 (0.1318)
Electricity	0.004 7	6:02	0.0904 (0.928)	0.1188 (0.9055)	0.0111 (0.9911)	0.01 (0.992)	1.3805 (0.167 4)	1.5671 (0.1171)
Investment Trusts	- 0.047 1	5:04	-0.847 (0.397)	-0.4082 (0.6832)	-0.5407 (0.5887)	-0.2774 (0.7815)	0.926 (0.354 4)	0.8652 (0.3869)
Transportati on	0.008	5:03	0.1678 (0.8668)	0.2303 (0.8178)	0.0265 (0.9788)	0.0241 (0.9807)	0.9275 (0.353 7)	1.1509 (0.2498)
Brokerage Houses	- 0.123	2:03	-1.4612 (0.144)	-0.9104 (0.3626)	-0.8422 (0.3997)	-0.6471 (0.5176)	- 0.8013 (0.422 9)	-0.0514 (0.959)
Insurance	- 0.070 6	2:04	-1.6653 (0.0959)*	-0.7718 (0.4402)	-4.2785 (0.0000)* **	-1.607 (0.108)*	- 1.3069 (0.191 3)	-0.4734 (0.6359)
Leasing Factoring	- 0.035 6	4:03	-0.5312 (0.5953)	-0.3507 (0.7258)	0.1293 (0.8972)	0.1062 (0.9154)	0.5074 (0.611 9)	0.8264 (0.4086)
Sports	0.004 3	3:01	0.0545 (0.9565)	0.056 (0.9554)	0.0992 (0.921)	0.1005 (0.9199)	0.5269 (0.598 3)	1.349 (0.1773)
Mining	0.120 9	3:01	2.1473 (0.0318)* *	2.3976 (0.0165)* *	2.0375 (0.0416)* *	2.5175 (0.0118)* **	0.7713 (0.440 6)	1.0969 (0.2727)

*,**,*** shows statistical significance at the level of 10%, 5% and 1 respectively.

Graph 8: CAAR (0...20)

In Table 10 and Graph 8, the highest loss in CAAR 20 days after the event day (11/03/2020) is seen in the Brokerage Houses index as approximately 12 % negative return. This is followed by the Insurance (-%7), and Textile Leather (%-6) indices respectively. According to CAAR values 20 days after the event day, only the values of Industrials, Chem. Petrol Plastic, Textile Leather, Technology, Wood Paper Printing, Mining sector are statistically significant.

Conclusion

This study examines the impact of the COVID-19 outbreak, which originates in China and spreads to the World, on the financial markets of Turkey. The event study method is used and the day of the event is considered as March 11, 2020, the day on which the pandemic is declared by WHO. 26 sectors of BIST are examined. By comparing the sectors' cumulative average abnormal returns, it is aimed to reveal that which sectors the pandemic affects more. For this purpose, CAAR values are calculated for each index for estimation periods (-20...+20), (-10...+10), (-5...+5), (-2...+2), (-1...+1), (0...0), (0...+10), (0...+20).

When the event periods are examined respectively;

In (-20... +20), the highest loss is experienced in the Textile Leather sector, while positive CAAR value is observed in the sports and mining sector. In (-10... +10), the sports sector loses 60%, followed by the Tourism, Textile Leather, and Transportation sectors. A positive CAAR isn't observed in any sector during this period. In (-5... +5), the sports sector suffers the highest loss with 48% CAAR value. The Banks sector is the only sector that achieves a positive CAAR value. In (-2... +2) Sports sector has the highest negative CAAR value. In this period, the Insurance sector achieves the highest positive CAAR value. Finally in (-1... +1) the loss of the Sports sector is 33%. All sectors have a negative CAAR value in this period.

On the event day March 11, 2020, while the Sports, Tourism, Investment Trust sectors receive negative CAAR value, Food Beverage, Wholesale and Retail sectors receive positive CAAR value. In (0... +10), while Sports, Tourism, Textile leather sectors have negative CAAR values, Food Beverage, Chem... Petrol Plastic, Banks, and Mining sectors have positive CAAR value. In (0... +20), the highest negative CAAR values are obtained in the Brokerage Houses and Insurance sectors, while the highest positive CAAR value is in the Mining and Food Beverage sectors.

Consequently, while negative CAAR values occur in most of the estimation periods examined, different positive CAAR values in terms of sectors are observed in some periods. Relations between countries have been temporarily suspended due to the pandemic, and the impact of pandemic has been felt more in sectors such as international transportation, airline,

and tourism. For example, Turkish Airlines Company operating in the airline industry has a negative abnormal return of 11% and 13% respectively on the day of the event and the day after the event day, Petrokent Tourism Company operating in the tourism sector has 14%, and 12% negative abnormal return on the day of the event and the day after the event day, respectively. However, positive CAAR values are realized in some sectors in this period. For example, in the period of 20 days after the day of the event, Food Beverage shows a rapid recovery with a positive return of 10% and differs from other sectors. Chem... Petrol Plastic sector, which meets the demand of disinfectant, achieves a rapid recovery with a positive CAAR performance of approximately 10%. Similarly, Mining, Industrials, and Wood Paper Printing sectors also differs positively from other sectors in terms of CAAR values.

Results vary by sector in different estimation periods. However, in general, it is seen that the indices of sports, tourism, and textile sectors are the sectors most negatively affected by pandemics. COVID-19 is an epidemic where the vaccine has not yet been developed, permanent treatment methods cannot be developed, and currently maintaining its negative impact on humans. For this reason, uncertainty about the future affects the cash flow expectations of the sectors, especially for luxury consumption. There is a great uncertainty as to when the suspended sports competitions will start again, whether it will be as demanded as before, and whether domestic and foreign tourists will benefit from hospitality services or not. Therefore, investors' investments in these sectors have slowed down. On the other hand, the fact that a positive CAAR is seen in the food, chemistry, and banking sectors stems from the fact that these sectors are sectors for fundamental consumption. Faced with extraordinary events, people will act with the motive to meet their basic needs first. For this reason, cash flows in these sectors will continue rapidly and these sectors will be more attractive for investors.

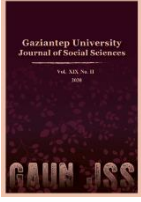
Each sector is an important part of the real and financial sectors. The revival of the investors' demand in the face of the developments experienced depends on the creation of an environment of confidence. Although it is not known when the process will be terminated, if the perception that all safety importance is taken most strictly and that human health will always be a priority, the disrupted cash flows will be revived. This will encourage investors to invest in these sectors again.

References

- Agrawal, J., & Kamakura, W. A. (1995). The economic worth of celebrity endorsers. An event study analysis. *Journal of Marketing*, 59(3), 56-62.
- Alber, N. (2020). The effect of coronavirus spread on stock markets. The case of the worst 6 countries, <http://ssrn.com/abstract=3578080>.
- Ali, N., Nassir, A. M., Hassan T., & Abidin, S. Z. (2010). Short-run stock overreaction. Evidence from Bursa Malaysia, *International Journal of Economics and Management*, 4(2), 319-333.
- Babacan, B., & Özer, G. (2013). Şirketlerin gönüllü açıklamalarının hisse senedi getirileri üzerine etkileri. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 91-104.
- Baldvin, R. & Mauro, B. W. (2020). *Mitigating the COVID economic crisis. Act fast and do whatever it takes*, CERP Press, UK.
- Basdas, U., & Oran, A. (2014). Event studies in Turkey. *Borsa Istanbul Review*, 14(3), 167-188.

-
- Chen, M. H., Jang, S. S., & Kim, W. G. (2007). The impact of SARS outbreak on Taiwanese hotel stock performance. An event-study approach, *Hospitality Management*, 26, 200-212.
- Chen, C. D., Chen, C. C., Tang, W. W. & Huang, B. Y. (2009). The positive and negative impacts of the SARS outbreak. A case of the Taiwan industries, *The Journal of Developing Areas*, 43(1), 281-293.
- Chen, M. P., Lee, C. C., Lin, Y. H., & Chen, W. Y. (2018). Did the SARS epidemic weaken the integration of Asian stock markets? Evidence from smooth time-varying cointegration analysis, *Economic Research*, 31 (1), 908-926.
- Cheung, A. W. K. (2011). Do stock investors value corporate sustainability? Evidence from an event study. *Journal of Business Ethics*, 99(2), 145-165.
- Consolandi, C., Jaiswal-Dale, A., Poggiani, E., & Vercelli, A. (2009). Global standards and ethical stock indexes. The case of the Dow Jones Sustainability Stoxx Index. *Journal of Business Ethics*, 87(1), 185-197.
- Curran, M. M., & Moran, D. (2007). Impact of the FTSE4Good Index on firm price. An event study. *Journal of Environmental Management*, 82(4), 529-537.
- Fernandez, N. (2020). Economic effects of coronavirus outbreak (Covid-19) on the world economy, <http://ssrn.com/abstract=3557504>.
- Gunay, S. (2020). A new form of financial contagion: Covid-19 and stock market responses, <http://ssrn.com/abstract=3585069>.
- Hai, W., Zhao, Z., Wang, J. (2004). The short-term impact of SARS on the Chinese economy, *Asian Economic Papers*, 3(1), 57-61.
- Ichev, R., Marinc M. (2018). Stock prices and geographic proximity of information. Evidence from the ebola outbreak, *International Review of Financial Analysis*, 56, 153-166.
- Malkiel, B. G., & Fama, E. F. (1970). Efficient capital markets. A review of theory and empirical work. *The Journal of Finance*, 25(2), 383-417.
- Nippani, S. & Washer, K. M. (2004). SARS: A non-event for affected countries' stock markets? *Applied Financial Economics*, 14, 1105-1110.
- Overby, J., Rayburn, M. & Hammond, K. (2004). The China syndrome: the impact of the SARS epidemic in Southeast Asia, *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 16(1), 69-94.
- Pine, R. & McKercher, B. (2004). The impact of SARS on Hong Kong's tourism industry, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 16(2), 139-143.
- Sansa, N.A. (2020). The impact of Covid-19 on the financial markets. Evidence from China and USA, <http://ssrn.com/abstract=3562530>.
- Siu, A. & Wong, Y.C.R. (2004). The economic impact of SARS. The case of Hong Kong, *Asian Economic Papers*, 3(1), 62-83.
- Şenol, Z. & Zeren, F. (2020). Coronavirus (COVID-19) and stock markets. The effects of pandemic on the global economy. *Eurasian Journal of Researches in Social and Economics*, 7(4), 1-16.
- Xinhua, H. (2020). China financial markets remains stable amid Covid-19 impact, <https://www.chinadailyhk.com/article/125145>.
-

-
- Wang, T. H., Yang F. J. & Chen L. J. (2013). An investor's perspective on infectious diseases and their influence on market behaviour, *Journal of Business Economics and Management*, 14(1), 112-127.
- Yan, C. COVID-19 Outbreak and Stock Prices: Evidence from China, <http://ssrn.com/abstract=3574374>.
- Zeren, F. & Hızarcı, A. E. (2020). The impact of Covid-19 coronavirus on stock markets. Evidence from selected countries, *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 3(1), 78-84.
-

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Öngörülemez Bir Küresel Düzen ve Covid-19: Covid-19 Karikatürleri ile Yeni Düzen Okuması

An Unpredictable Global Order and Covid-19: An Analyzes of the New Order Through the Covid-19 Cartoons

Fatih Fuat TUNCER^{a,*}

^a Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-4034-5949

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 5 Haziran 2020

Kabul tarihi: 15 Haziran 2020

Anahtar Kelimeler:

Uluslararası Politika,

Küreselleşme,

COVID-19,

Karikatür,

Uluslararası İlişkiler

ARTICLE INFO

Article History:

Received June 05, 2020

Accepted June 15, 2020

Keywords:

International Politics,

Globalization,

COVID-19,

Cartoons,

International Relations

ÖZ

COVID-19 pandemisi ile birlikte dünya yeni bir gerçekliğin içerisine düşmüş ve Soğuk Savaş sonrası 'yeni gerçek' olarak kabul edilen her şeyin sorgulandığı görülmüştür. Yıkılmaz kale olarak görülen küreselleşmenin birçok kez sınavdan geçtiği son otuz yılda küreselleşme, ilk kez bu kadar ciddi bir sınav ile karşı karşıyadır. Küreselleşmenin etkisinin artması ile ortaya çıkan 'yeni düzen' ve 'yeni düzensizlik' tartışması, pandemi süreci ile birlikte yeniden alevlenmiştir. Tüm dünyanın tek gündemi haline gelen COVID-19, en eski iletişim mecralarından biri olan karikatür dünyasının da ana gündem maddesi olmuştur. Bağımsız karikatüristlerin öngörülemez bu yeni küresel düzeni eleştirel bir bakış açısı ile ele aldıkları görülmektedir. Küresel ekonominin aslında ne kadar dayanıksız olduğunu aktaran karikatüristler, siyasilerin ikiyüzlü ve popülist davranışlarını okuyucuları için çizmekte ve eserlerinde küresel düzenin geleceğini sorgulamaktadırlar. Küreselleşmenin getirdiği risk sonucu ortaya çıktığı tartışılan pandeminin en büyük olumsuz etkisinin küresel düzenden faydalananlara değil sokaktaki insana ve topluma etkisi olduğu gerçeği de karikatüristler tarafından vurgulanmaktadır.

ABSTRACT

With the pandemic of COVID-19 the world has fallen into the grasp of a new reality and everything accepted as "new truth" after the cold war has been questioned. Globalization once seemed an impenetrable fortress, has faced many battles in the past thirty years however this one seems the hardest. The discussion about "new order" and "new orderlessness" have once more fueled by the pandemic. COVID-19 which has been the focal point of discussions across the world have also become the the subject matter of caricatures, one of the oldest mediums of media. Independent cartoonists seem to be criticizing this unforeseen new global order. Cartoonists elaborate the weakness of the global economy, while underlining the hypocrisy and the populism of the politicians and question the future of the global order. The pandemic, which is a result of globalization, has affected the average person rather than the people who benefit from globalization and this has been emphasized by the cartoonists.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ftuncer@gelisim.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

People who have been discussing the new global order, claim that people have come together for the first time since the tower of Babylon. The process we are going through seems unclear; on the one hand there are discussions about a vaccine on the other hand the effect that the current situation had on social, political and economic life. Destruction hastened by globalization, common problems and deepening deadlock has become the biggest test. In our world where everything is affected by globalization, faces a wave of global unemployment and crisis. Commentators discuss what this process results with whereas the common man has a simpler agenda, to protect him and his family, because for humankind the state, the international bodies and technology are all new. Humankind has been acting on survival instinct for centuries and this time is no exception.

While it is claimed that globalization has brought the end of the nation state, it is true that it has encountered many resistances until today. The economic crisis, which started in Asia in 1997, moved to Russia and deeply affected the economies of the developing countries, and then the world financial markets, and disturbed the global financial markets in the world. It was observed that the rebounding financial markets were shaken again with the global crisis in 2008. It is known that the aftershocks of the 2008 crisis brought Greece to "bankruptcy". If the nation-states always offer the solution in all these crises, is "the nation-state still our only guarantee?" caused the question to be asked again. The importance of nation-states, which has been forgotten after each crisis, has come to the forefront again today. It has become an epidemic that started from China at the end of 2019 and spread to the World and marked the first five months of 2020. This new COVID-19 (new type of Corona Virus) situation, which has put the whole world in an unprecedented crisis socially, economically, and politically, has restarted the 'new order' discussions. The whole world now has one agenda: COVID-19. In this process, it seems that there is no country in which the virus does not spread. Now, the headlines of all the newspapers, the main subject of the columns and the only agenda of television programs seem to consist of this virus. The world has learned the answers to questions such as how to wash hands and protect ourselves. However, there is only one question in mind: "what about the world order from now on?"

The 'world order after COVID-19' has become the most popular discussion in the world today. Politicians, economists, sociologists, and the average people have no other agenda, and they all discuss what will happen next. "Nothing will be the same after this" is the most popular discourse. However, what will happen next is quite controversial. While some authors say that global markets will not be the same with COVID-19, some authors say that people's habits will change. However, everyone agrees that what the real issue of the people on the street is to provide for the state, which is authorized by the "social contract". In the COVID-19 process, it is seen that nation-states are not actually worn out and on the contrary, are the first actors to come to mind in real crisis moments.

It is argued that the COVID-19 pandemic is more shocking than any crisis in the global world over the past 30 years. No one has an idea about when the crisis will end, resulting in speculation scenarios for the future. With pandemic, fear also increases rapidly, and the uncertainty that emerges frightens both the people and the global system that is believed to function flawlessly after the Cold War, and somehow overcame every crisis that came before it. Nation states, which have been claimed to be eroding with globalization and perhaps disappear over time, seem to be the only structure trying to prove their existence with this crisis. The most important reason why nation states come to the fore in this crisis is the international system's drift into uncertainty, namely chaos, together with the pandemic. Because today, an international cooperation against the crisis has not been developed. It is noteworthy that the concept of "European Dream", which was built with the European Union, was opened to discussion and the union could not be a "union" against the crisis. In this process, the COVID-19 pandemic has become a vital test for both national and transnational institutions.

Whereas the history of states and globalization is rather new for humanity, caricature moves into the same direction simultaneously with the history of humanity. The caricature, which can be considered as the first artistic initiative of humanity, first came to life on the cave walls and rocks and transferred the current agenda, lives, problems, and solutions of humanity to thousands of years later. Cartoons are much more than laughs, even though they are simplified as "laughing" today. The cartoon, which continues to exist throughout the history of humanity with what it thinks and feels, is an enormous resource to be able to make a historical reading of each period. Because a cartoon can tell people what is written on hundreds of pages and what is told for hours in a simple way with a single drawing. For this reason, it is possible to evaluate the cartoon as one of the most efficient and important means of thought transmission. In the COVID-19 process, humanity faces an incomprehensible information bombardment. Despite this much information and resources, cartoons are the only medium that can summarize the process. This study aims to analyse the process that the world goes through with the COVID-19 epidemic through cartoons published across the world. For this purpose, descriptive analysis method, which is one of the qualitative research methods, will be used, and the language, meanings and functions of the cartoons published in the world media about COVID-19 will be discussed in order to understand the real agenda of humanity. The study will consist of four main sections, including the introduction. In the second part, the discussion of 'globalization and new order' will be discussed, and in the third part, the place and importance of the cartoon in human history will be evaluated under the title of 'cartoon and its importance' and finally, in the fourth part, the analysis of the order of COVID-19 will be conducted through cartoons.

Giriş

“Yaşam, düşünenler için bir komedi, hissedenler içinse bir trajedidir”¹.

COVID-19’un bu kadar etkili olması ile birlikte küreselleşme üzerine çalışanlar, küreselleşmenin bizi getirdiği noktayı işaret ederek, belki de Babil Kulesi’nde ayrılan insanların ilk kez yeniden ‘amasız/fakatsız’ bir araya gelmek zorunda olduklarını iddia ediyorlar. İçinden geçtiğimiz süreç ise belirsiz; bir yandan aşının ne zaman bulunacağı tartışılırken, bir yandan da bu sürecin dünyaya sosyal, siyasal ve ekonomik etkisi tartışılıyor. İnsanlığın post modern Babil Kulesi olan küreselleşme ise bu her şeyin bulanık görüldüğü süreçte o meşhur ‘hızlanma, yaygınlaşma ve derinleşme’ etkisi ile soruna çare olmak bir yana sorunun sebebi oluyor. Küreselleşme ile hızlanan tahribat, yaygınlaşan sorunlar ve derinleşen çözümsüzlük, bugün tarihteki en büyük sınavını veriyor. Her şeyin küreselleştiği dünyamızda insanlık, küresel bir karantinada, küresel bir işsizlik ve küresel bir ekonomik kriz dalgası ile karşı karşıya bulunmaktadır. Yorumcular televizyonda bu sürecin neler getirip neler götüreceğini tartışırken, sokaktaki insanın gündemi ise çok daha basittir: kendini ve ailesini bu süreçte korumak. Zira insan ırkı için devletler de uluslararası kurumlar da teknoloji de yenidir. İnsanoğlu binlerce yıldır hayatta kalma güdüsü ile hareket eder ve ona göre pozisyon alır.

Devletlerin ve küreselleşmenin tarihi insanlık için oldukça yeni iken karikatür ise insanlık tarihi ile eş zamanlı ilerlemektedir. İnsanlığın ilk sanatsal girişimi olarak değerlendirilebilecek karikatür ilk olarak mağara duvarlarında ve kayaların üzerinde hayat bulmuş ve insanlığın o anki gündemini, hayatlarını, sorunlarını ve çözümlerini binlerce yıl sonraya aktarmıştır. Karikatür, günümüzde ‘gülmece’ olarak basite indirgense de gülmekten çok daha fazlasıdır. Düşündürdüğü ve hissettirdiği ile insanlık tarihi boyunca var olmayı sürdüren karikatür, her dönemin tarihsel bir okumasını yapabilmek için muazzam bir kaynak özelliğini taşımaktadır. Zira karikatür, yüzlerce sayfada yazılanları ve saatlerce anlatılanları basit bir şekilde, tek bir çizimle insanlara anlatabilmektedir. Bu nedenle karikatürü en verimli ve önemli düşünce iletim araçlarından biri olarak değerlendirmek mümkündür. COVID-19 sürecinde insanlık anlaşılmayan bir bilgi bombardımanı ile karşı karşıyadır. Bu kadar fazla bilgi ve kaynağa rağmen yaşanan süreci basitçe özetleyebilen tek mecra ise karikatürlerdir. Bu çalışma da dünyada yayınlanan karikatürler üzerinden COVID-19 epidemisi ile birlikte dünyanın içinden geçtiği süreci analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bunun için de çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden betimsel analiz yöntemi kullanılacak, insanlığın gerçek gündemini anlayabilmek için COVID-19 ile ilgili dünya medyasında yayınlanan karikatürlerin dili, anlamları ve işlevleri ortaya konulacaktır. Çalışma, giriş bölümü dâhil dört ana bölüme oluşacaktır. İkinci bölümde ‘küreselleşme ve yeni düzen’ tartışması ele alınacak, üçüncü bölümde ‘karikatür ve önemi’ başlığı altında karikatürün insan tarihindeki yeri ve önemi değerlendirilecek ve son olarak dördüncü bölümde de COVID-19 düzeninin karikatürler üzerinden analizi yapılacaktır.

Küreselleşme ve Yeni Düzen Tartışması

Ticaretin ve kültürel değişimin kitlesel olarak artması ile dünyanın giderek küçülmesi, ‘küreselleşme’ olarak ifade edilebilmektedir. Küreselleşmenin ne olduğunu tartışmak yerine önce küreselleşme kavramının oldukça popüler olduğunu kabul etmek gerekiyor. Zygmunt Bauman’ın (1998) dediği gibi; herkesin dilinde olan bu sözcük hızla bir parolaya, sihirli bir sözcüğe ve tüm gizemin kapısını açacak bir anahtara dönüşüyor. Ancak bugün gelinen noktada küreselleşme, kimilerine göre onsuz nefessiz kalacağımız bir gerçek iken kimilerine de göre bugün yaşanan tüm sorunların tek nedenidir (Bauman, 1998, s. 7). Bauman’ın vurguladığı bu

¹ Horace Walpole, Sanat Tarihçisi.

ikiliğe Robert J. Samuelson (2000) da küreselleşmeyi ‘iki ucu keskin bir bıçak’ benzetmesi ile destek verir. Samuelson ve Bauman’ın da belirttiği gibi küreselleşmenin iyi ve kötü olmak üzere iki tarafı vardır. Samuelson, The New York Times gazetesinde yayınlanan “21. Yüzyıla Geleceğe Bakış” yazı dizinde bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

Yeni yüzyılın kenarında, küreselleşme iki ucu keskin bir kılıçtır: ekonomik büyümeyi arttıran, yeni teknolojiyi yaygın ve zengin ve fakir ülkelerde yaşam standartlarını arttıran güçlü bir araç iken aynı zamanda da ulusal egemenliğe saldıran, yerel kültür ve gelenekleri, ekonomik ve sosyal istikrarı tehdit eden son derece tartışmalı bir süreçtir. (Samuelson, 2000).

Küreselleşme, insanlık tarihinden bu yana devam eden bir süreç olarak yorumlanabilse de Neil Irwin’e (2018) göre tarihsel durum böyle değildir. Zira küreselleşme, zaman zaman uyumakta/durmakta ve yeniden başlamaktadır (Irwin, 2018). Küreselleşmenin bu denli hayatımızda yer işgal etme hali veya Irwin’in sözünü ettiği ‘yeniden başlama’ hali ise hiç kuşkusuz ki Soğuk Savaş’ın bitişi ile ortaya çıkmıştır. Ancak bu yeni başlangıç tarihteki öncüllerinden çok farklıdır. Dünyadaki ideolojik kutuplaşmanın kalkması ile bir anda ortaya çıkan ‘sürekli büyüme hedefi’, aslında bir nevi yeni düzenin nasıl olacağını işaretlerini veriyor gibi idi. Küresel sermaye ve finans piyasalarını birbirine sıkıca bağlayan bu hedef, insanlığın düzenini de değiştiriyordu. Birbirine bağlanan sadece piyasalar olmuyor, tek kültür ve tek tip insanın tartışıldığı yeni bir döneme giriliyordu. Bu yeni dönem ise bir yandan ‘tarihin sonu’ olarak liberal ve kapitalist düzenin zaferi şeklinde olumlu yorumlanırken diğer yandan da ‘küresel bir risk toplumu’ inşa edeceği kuşkusunu ortaya çıkarıyordu. Var olan kötü düzenin sonunun geldiğini müjdeleyen Francis Fukuyama (1989), bundan sonra Batı’nın düzeni ve demokrasinin dünyaya hâkim olacağını, insanlığın son ve yenilmez aşamaya geçtiğini vurguluyordu (Fukuyama, 1989, s. 3-18). Ulrich Beck (1992) ise Soğuk Savaş sonrası süreci, Fukuyama gibi olumlu karşılamamakta ve yeni düzenin bir küresel risk toplumu ortaya çıkarabileceği uyarısını yaparak insanları ön görülemez ve tahmin edilemez risklere karşı uyarır (Beck, 1992, s. 21).

Soğuk Savaş’ın tozu dumanı yeni dağılıyorken ortaya çıkan ‘yeni düzen’ tartışması, küreselleşme kavramı ile birlikte yeni bir boyut kazanmıştır. Çünkü ‘hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı’ noktasında küreselleşme taraftarları da karşıtları da uzlaşmış gibi görünmektedir. Ancak bu durum, kimine göre ‘yeni dünya düzeni’ olarak yorumlanabilecek iken kimine göre de ‘yeni dünya düzensizliği’ olarak yorumlanabilecektir. İlk olarak Ken Jowit’in (1992) ifade ettiği bu yeni düzensizlik durumu vurgusu dikkat çekicidir. Noam Chomsky (2003) de ‘yeni dünya düzeni’ denilen şeyin bir düzen değil tam tersine bir düzensizlik getirdiğini vurgulayarak bu yeni düzenin güce ve sömürüye dayandığını vurgulamaktadır. Chomsky, yeni düzenin düzensizliğini belki de Fukuyama’ya bir cevap niteliğinde şu şekilde anlatır:

Yeni Dünya Düzeninde dünya, zenginler tarafından ve zenginler için yönetilir. Dünya sisteminin klasik bir piyasa ile hiçbir alakası yoktur; ‘şirket merkantilizmi’ terimi bu sisteme daha iyi uyar. Yönetim gitgide dev özel kuruluşların ve temsilcilerinin ellerinde toplanıyor. Bu kurumlar totaliter niteliktedir: Bir şirkette iktidar yukarıdan aşağıya iner, dışardaki halk dışta bırakılır. ‘Serbest girişim’ diye bilinen diktatörlük sisteminde, yatırım kararları, üretim ve ticaret üzerindeki iktidar, merkezi ve kutsaldır, bir ilke ve hukuk meselesi olarak işçilerin ve toplumun etki ve kontrolünden bağımsızdır (Chomsky, 2003, s. 270).

Chomsky, küreselleşme denen şeyin getirdiği dünya düzeninin birilerinin yani ‘en eşit’ olanların düzeni olduğunu söylemektedir. Aslında Chomsky, Soğuk Savaş sonrası maruz kaldığımız küreselleşme reklamının yeni bir düzen getirmediğini aslında tam da Batı’nın geçmişteki politikasının bir devamı olduğunu belirtmektedir. 2000’li yıllar ise Soğuk Savaş sonrası söylenenlerin ve beklentilerin doğru çıkmadığı ancak küreselleşme sevdasının ve söyleminin son hız devam ettiği yeni bir yüzyılı karşılıyordu. Geçmiş yüzyılların mirası olan savaş ve işgal, 2000’li yıllarda Ortadoğu’da kendisini gösterirken, küreselleşme hareketi hız kesmeden devam edecekti. Küreselleşme ile birlikte yeni bir kitle kültürünün de oraya çıktığı görülmektedir (Akova, 2016, s. 1601). Küreselleşme ile birlikte dünyanın tek bir mekân olarak

tasavvur edildiği ve ‘küresel köy’ yaklaşımının da ön plana çıktığı görülmektedir. McLuhan’ın ortaya attığı bu ‘küresel köy’ kavramını Yakup Çoştı (2005), şu şekilde ele almaktadır:

Dünyanın küçülerek yoğunlaşması, iletişim ve bilişim teknolojisindeki gelişmelerin, haberleşme ve ulaşımı daha kolay, daha hızlı ve daha ucuz hale getirmesinin ve böylelikle karşılıklı bağımlılığın artmasının sonucudur. David Harvey’in “zamanmekan sıkışması” olarak da tanımladığı bu durum, dünyanın ‘tek bir mekân’ (one place) olarak küçülmesini, yani M. McLuhan’ın tabiriyle dünyanın “küresel köye” dönüşmesini hızlandırmıştır. Böylece, bilgiyi toparlama, değerlendirme, kullanma ve üretime uygulama daha hızlı ve daha verimli hale gelirken, toplumsal yapıyı etkileyen yönetim, üretim, tüketim ve dağıtım alanlarında köklü değişim ve dönüşümler yaşanmıştır (Çoştı, 2005, s. 97).

Çoştı’nun da vurguladığı bu köklü değişim ve dönüşümler ise en çok ulus devletleri etkilemiştir. Chomsky’nin de dediği gibi ulus devletlerin yerine geçen bu çok uluslu şirketler deyim yerinde ise ‘yeni köyün yeni muhtarları’ haline gelmişlerdir. Yeni düzenin, kaybedenleri olarak görülen devletlerin varlık nedenleri ve işlevleri sorgulanır hale gelmiş ve Hobbes’un (2019) Leviathan’ı yani insanların biricik kutsalı ve uğruna öldüğü devlet, hedef tahtasına oturtulmuştur. Jürgen Habermas (2017), bu konuya daha Chomsky gibi yaklaşır. Habermas’a göre kapitalizm, ulus-devletleri doğurmuş ve küreselleşme ile birlikte yeni dünya düzeninin yeni kapitalizmi de ulus-devletleri ve ulus kültürü aşındırmaya başlamıştır. (Habermas, 2017, s. 32-35).

Dünyanın son otuz yılda geçirdiği bu ‘ultra-hızlı küreselleşme’ sürecini bir çırpıda anlatmak elbette kolay değildir. Ancak bu tartışma sonunda akılda kalanın “Ulus-devletlerin geleceği ne olacak?” sorusunun olduğu kesindir. Küreselleşmenin ulus devletin sonunu getirdiği iddia edilirken bugüne kadar birçok dirençle karşılaştığı da gerçektir. 1997’de Asya’da başlayan ekonomik kriz, Rusya’ya sıçrayarak önce gelişmekte olan ülke ekonomilerini sonra da bütün dünya finans piyasalarını derinden etkilemiş ve dünyadaki küresel finansal piyasaları tedirgin etmiştir. Yeniden toparlayan finansal piyasaların 2008’deki küresel kriz ile birlikte yeniden sarsıldığı görülmüştür. 2008 krizinin artçı etkilerinin özellikle Yunanistan’ı ‘iflas’ noktasına getirdiği bilinmektedir (Evlimoğlu ve Yenipazarlı, 2015, s. 96-103). Bütün bu yaşanan krizlerde çözümü hep bir şekilde ulus-devletlerin sunması ise “Ulus-devlet hala biricik garantimiz mi?” sorusunun yeniden sorulmasına neden olmuştur. Her kriz sonrası yeniden unutulmuş ulus-devletlerin önemi ise bugün yeniden gündeme gelmiştir. 2019 yılı sonunda Çin’den başlayarak Dünya’ya yayılan salgın epidemisi halini almış ve 2020 yılının ilk beş ayına damga vurmuştur. Sosyal, ekonomik ve siyasi açıdan bütün dünyayı daha önce görülmemiş bir krize sokan bu yeni COVID-19 (yeni tip Korona Virüs) durumu ‘yeni düzen’ tartışmalarını yeniden başlatmıştır. Artık bütün dünyanın tek bir gündemi var: COVID-19. Bu süreçte virüsün yayılmadığı ve neredeyse can almadığı ülke kalmamış gibidir. Artık bütün gazetelerin manşetleri, köşe yazılarının ana konusu, televizyon programlarının tek gündemi bu virüsten ibaret görünmektedir. İnsanlar elini nasıl yıkamalı, kendimizi nasıl korumalıyız gibi soruların cevaplarını dünya öğrendi. Ancak akıllarda tek bir soru var: “Bundan sonra dünya düzeni ne olacak?”.

‘COVID-19 sonrası dünya düzeni’, günümüz dünyasının en popüler tartışması haline geldi. Siyasetçiler, ekonomistler, sosyologlar ve sokaktaki insanın başka bir gündemi yok ve hepsi de bundan sonra ne olacağını tartışıyor. “Bundan sonrası hiçbir şey eskisi gibi olmayacak” en popüler söylem. Ancak bundan sonrasının ne olacağı oldukça tartışmalı. Bazı yazarlar COVID-19 ile birlikte küresel piyasaların eskisi gibi olmayacağını söylerken, kimi yazarlar da insanların tüm alışkanlıklarının değişeceğini söylüyor. Ancak herkesin hemfikir olduğu konu sokaktaki insanın asıl meselesinin ‘toplumsal sözleşme’ ile yetki verdiği devletin ona ne sağlayacağı. COVID-19 sürecinde ulus-devletlerin aslında aşınmadığı ve gerçek kriz anlarında ilk akla gelen aktör olduğu görülmektedir. Dünyayı bu hale getirenin insan olduğunu düşünürsek, insanlığın da sözleşme ile yetki devri yaptığı devletten çözüm beklemesi akla en çok yatan çözüm olarak görülebilir. İrlandalı iktisat yazarı ve gazeteci David Mc Williams,

Guardian Gazetesi'ne Yunanistan eski maliye bakanı Yanis Varufakis ile birlikte verdiği bir demeçte bu sürece ilişkin şunları söylemektedir:

“Sanırım kapitalizmin bu benzeri kriz sürecinde ‘askıya alındığını’ söylemek yanlış olmaz. Artık bundan önceki duruma geri dönmeyeceğiz. Devlet geri döndü ve seçmenler bu yaşananları unutmayacak. Nereye gittiğimizi bilmiyorum ama geriye dönmeyeceğimiz kesin.” (BBC, 2020).

Mc Williams'ın dediği gibi sadece kapitalizm değil BM ve AB gibi devasa uluslararası yapılar da bu süreçte sorgulanmış ve uluslararası yapıdan daha çok merkezi devlet sistemlerinin bu krizde daha etkin davranabildiği görülebilmektedir. Bu durum da devletin ekonomide ne ölçüde etkin olması gerektiği tartışmasını ortaya çıkarmaktadır. Hiç kuşkusuz ki bu durum bundan sonraki süreçte daha çok tartışılacaktır.

Karikatür ve Önemi

Karikatür tarihi, mağara resimlerine kadar yani paleolitik, mezolitik ve neolitik dönemlere kadar dayanmaktadır (Topuz, 1997, s. 16). Karikatürün ve çizimin tarihi insanlık tarihi ile eş olsa da bir iletişim aracı olarak değerlendirebileceğimiz karikatür, 19.Yüzyıl'dan bu yana insanlara modern dünyanın bir resimsel parodisini sunmaktadır. Bugün ise karikatürler genellikle gazetelerde ve dergilerde günlük hayatın içinden toplumsal, siyasi ve ekonomik mesajlar vermek için kullanılır. 20. Yüzyıla giriş ile birlikte karikatür sanatına olan ilgi artmış ve The New Yorker dergisi ile kazanılan ivme tüm dünyaya yayılmıştır (Matzo ve Miller, 2009, s. 489-490). 1922'de Pulitzer ödüllerine karikatürün eklenmesi ve 1942'den sonra Profesyonel Gazeteciler Cemiyeti (SPJ)'in de her yıl düzenli olarak karikatür ödülleri vermesi ile karikatür iletişim araçları içinde saygın bir yere oturmuştur. Levent Cantek ve Levent Gönenç (2017), karikatürü ve işlevini şu şekilde yorumlar:

Karikatür bir iletişim aracıdır. Karikatürün bu niteliği, bu sanat alanının unsur, işlev ve etkilerini iletişim kuramları yardımıyla açıklamamıza imkân verir. İletişim, en basit biçimde, bir benzetme yardımıyla şöyle tanımlanabilir: ‘Gönderici’ (sender), bir hedefe atış yapan okçu gibi, vermek istediği ‘mesaj’ı (message), hedef olarak seçtiği ‘alıcı’ya (receiver) gönderir; göndericinin, yani karikatürçünün mesajını gönderirken, bu mesajın alıcıya (yani okuyucuya) ulaşırken, bir başka ifadeyle, okuyucu tarafından anlaşılır, beğenilir, takdir edilirse okçu hedefini ‘on ikiden’ vurmuş, yani iletişim faaliyeti başarıya ulaşmış olur (Cantek ve Levent, 2017, s. 37).

Çizen ve o karikatür üzerine düşündüren karikatürist, takipçisine ve topluma mesajını iletmek ister. Bunu yaparken de alanı kısıtlı olan karikatürist en direkt anlatımı en anlaşılır biçimde çizimleri ile yapar. Özellikle gazete ve dergilerin etkisini arttırması ile karikatürün dünya çapındaki etkisi artmış ve eğlenceden çıkıp etkili bir anlatım biçimi ile insanların büyük ilgisini çekmiştir. Abartılı çizimler ile başlayan karikatür sanatı bugünün dünyasında bambaşka bir konuma gelmiştir. Çizimlere eklenen tek cümlelik yorumlar, konuşma balonları karikatürün gücünü arttırmış ve karikatürlerin başlı başına bir manifestoya dönüşmesine olanak tanımıştır. Mehmet Kaya ve Meltem Acarlı (2018) bu durumu şu şekilde anlatırlar:

Karikatür sanatının ilk dönemlerinde tanınmış kişilerin portreleri abartılarak çizilmiştir. Bu nedenle karikatürün “anlam yüklü portre” olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır. Ardından gelen süreç içerisinde karikatürlere eşlik eden yazılarda kişi ve olaylar altyazılar eşliğinde verilmiştir. Bu dönemde fıkralar karikatürel çizimlerle süslenmiştir. Karikatürlerde insan formları deforme edilmiş, abartılarak veya olduğundan daha küçük çizilmiş, herhangi bir canlının vücut veya gövdesinin bir bölümü insana eklenmiş olabilir. Söz oyunları yapılarak da komik öge oluşturmak mümkündür. Başka bir deyişle, karikatür sanatı her türlü olay, olgu, kişi veya nesneyi kendine konu edinebilir. Böylece yaşamın her evresi mizahi bir şekilde ele alınarak toplumu etkileyen her türlü olayın karikatürlerde yeniden üretilerek gündeme getirilmesi sağlanır. Düz bir metnin sayfalarca anlatacağı birçok konu karikatürler aracılığıyla gösterildiğinde etkisi metinden çok daha büyük olduğu yadsınmaz bir gerçektir. (Kaya ve Acarlı, 2018, s. 128).

Kaya ve Acarlı'nın da belirttiği gibi karikatürün asıl gücü sayfalarca anlatılabilecek bir konuyu yazılı metinden daha güçlü bir şekilde ifade edebilmesidir. Bu açıdan karikatüristler büyük bir muhalefet gücünün öznesi olabiliyorken bazen de büyük krizlerin baş aktörleri olabilmektedir. 2015 yılında yaşanan Charlie Hebdo saldırısı ile karikatürün sınırının ne olması gerektiği tartışılmaya başlamıştır (Çakaş, 2019: s. 76). Çünkü karikatüristin verdiği mesajı selamlayanlar kadar olumsuz karşılayan kitleler de bulunmaktadır. Ancak, bu dahi karikatürün etki gücünü göstermektedir. Karikatürün belki de en önemli özelliği kendi dönemine ışık tutması ve gelecek nesillere o dönemki tartışmaları tüm çıplaklığı ile aktarabilmesidir. Karikatürist sadece olayı aktarmaz, aynı çizgiler içerisinde döneminin modasını, siyasal, ekonomik ve sosyal durumunu da aktarır. Karikatürü okuyan herkes, karikatürün yayımlandığı dönem hakkında bir fikir sahibi olabilir. Karikatürün gücü hafife alınsa da en net darbeyi vurma gücüne sahip olduğu için her dönem etkili olmuştur. Örneğin Abidin Dino, "Karikatürün içtimai silah olarak yazıdan, şiirden ve resimden daha kuvvetli olduğu bir gerçektir. Büyük halk kitlelerine hitap etmek isteyenler için karikatürün en kısa yol olduğu bilinmektedir." demekte ve karikatürün bu gücünü vurgulamaktadır (Özocak, 2011, s. 264).

Karikatür aynı zamanda sokaktaki insanın kendi dönemine dair söylemek istediklerini yansıtan bir araçtır. Bu açıdan karikatürün her daim muhalif bir bakış açısına sahip olduğu söylenebilir. Zira karikatür, hiciv eder, yerer, güldürür ve düşündürür. Karikatürün bu özelliğini Gürkan Özocak şu şekilde açıklar:

Karikatür ve mizah da, ifade özgürlüğünün bir tezahürü olarak, toplumların tarihinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Özellikle siyaset ile olan ilişkisinde, karikatürün siyasi iktidarları hicvetme aracı olarak, ellerinde bulundurdukları iktidarı kendilerine çıkar sağlayacak biçimde, keyfi ve geniş halk kitlelerinin aleyhine kullandıklarında, iktidarlar bakımından bir nevi 'kamuoyu denetimi' işlevi gördüğü söylenebilir. (Özocak, 2011, s. 291).

Küreselleşmenin etkisi ile birlikte sermayenin iktidar olması ile dördüncü kuvvet olarak basın, yasama, yürütme ve yargı üçlüsünü denetleme görevini yerine getiremez olmuş ve medya uluslararası sermayelerin veyahut bizzat hükümetlerle iş yapan iş adamların eline geçmiştir. Bu açıdan da Özocak'ın da vurguladığı gibi 'kamuoyu denetimi' karikatüristlere ve çizdikleri karikatürlere kalmıştır. Özellikle basının 'yazamadığı' ve 'göremediği' olayları nüktedan bir şekilde cesurca ele alan karikatüristler tarih boyunca birçok iktidarın ve sermayedarın hedefi olmuşlardır. Ancak bugün gelinen noktada geçmiş hafızayı okumada karikatürlerin en iyi kaynaklardan biri olduğu gerçektir. Onun için de 'dünya düzeni' tartışmalarının en iyi ve en net okunabileceği kaynakların başında karikatürler gelmektedir.

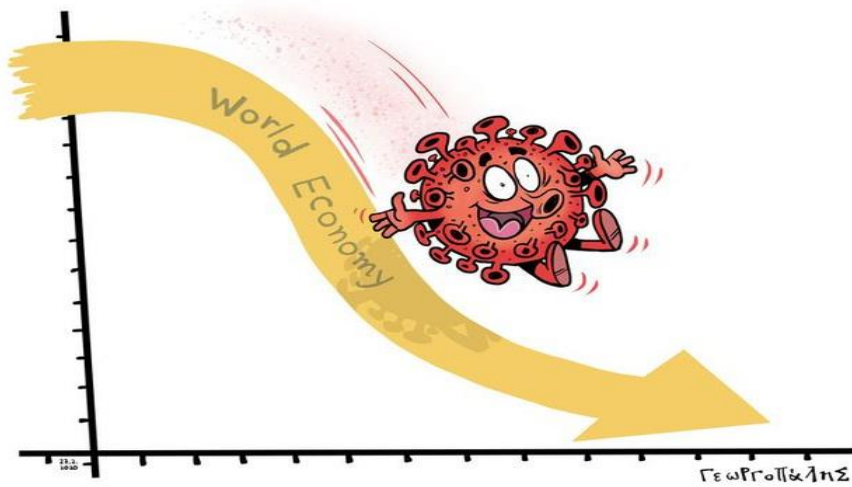
COVID-19 Düzenini Karikatürler Üzerinden Okumak

2019 yılı biterken kimse 2020 yılının tek bir olayla anılacağını elbette düşünemezdi. Çin'den başlayıp tüm dünyaya yayılan yeni bir virüs, tarihte eşi benzeri görülmemiş bir yıkıma sebebiyet vermiş ve dünya üzerinde etkilenmedik bir tek nokta bırakmamıştır. Yeni tip korona virüs yani Dünya Sağlık Örgütü'nün deyimi ile COVID-19, siyasetten, ekonomiye, iletişimden, psikolojiye neredeyse hayatın tüm alanını derinden etkilemektedir. Mayıs 2020 sonu itibari ile COVID-19, 200'den fazla ülkede tespit edilmiş, dünya genelinde toplamda 7 milyona yakın kişiye bulaşmış ve 400.000'e yakın can kaybına neden olmuştur (Worldometers, 2020). 2020 yılının ana gündem maddesi haline gelen bu yeni pandemi durumu en çok sokaktaki insanı etkilemiştir. ABD, Fransa, İtalya ve İngiltere gibi gelişmiş ülkelerdeki sağlık altyapısının yetersizliği tartışma konusu olmuş ve yine milyonlarca insan bu süreçte karantina sebebi ile işsiz kalmak zorunda kalmıştır (NTV, 2020). Dünyayı bu kadar etkileyen bu durum hiç kuşkusuz ki karikatür dünyasını da derinden etkilemiştir. Özellikle sokaktaki insanı ve sokaktaki insanı resmeden karikatürlerin ilerleyen yıllarda bu dönemi anlatan en iyi belgelerin arasına gireceği bir gerçektir. Çalışmanın evrenini COVID-19 süresince yayınlanan tüm karikatürler oluşturmaktadır. Evrenin tamamına ulaşmak zaman ve maddi açıdan mümkün

olmadığından çalışmanın örnekleme, olasılıklı olmayan amaçlı örnekleme yöntemi kullanılarak dünyada COVID-19 ile ilgili bağımsız karikatüristlerce yayınlanmış olan karikatürler olarak belirlenmiştir. Söz konusu örnekleme oluşturulurken küreselliğin yansıtılabilmesi ve analizlerin çok boyutlu olarak yapılabilmesi için farklı ülkelerden bağımsız karikatürler seçilmiştir. Bu açıdan ilk olarak, karikatüristlerin COVID-19 ekonomisine bakış açısı incelenmiş daha sonra pandeminin siyaset ve topluma nasıl yansıdığı karikatürler üzerinden yorumlanmıştır.

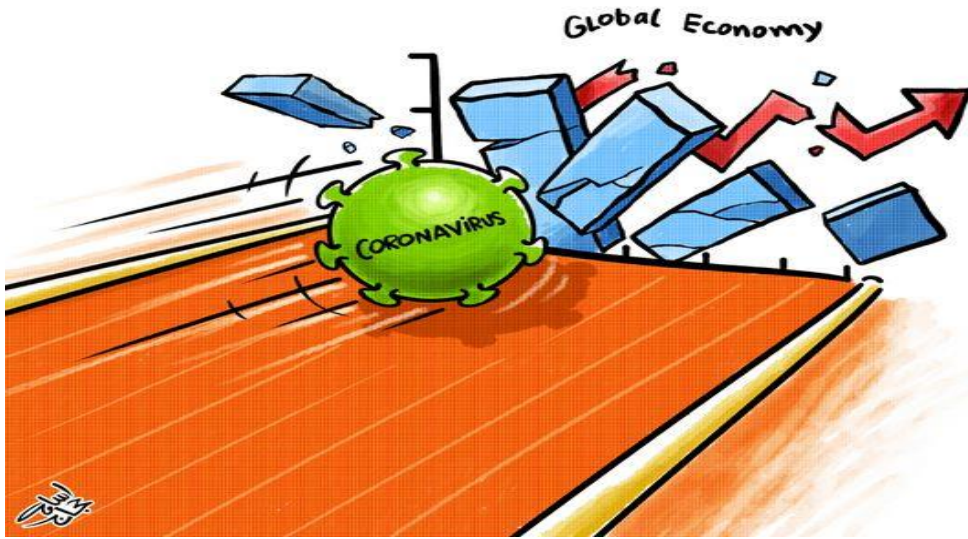
Karikatürlerde COVID-19 ve Ekonomi

COVID-19'un dünyaya yaptığı en büyük etki hiç kuşkusuz ki küresel ekonomiyi alt üst etmesidir. 2008'deki küresel ekonomik krizden bu yana toparlanmaya çalışan küresel ekonomi, pandemi süreci ile çok büyük bir darbe almıştır. Özellikle petrol fiyatlarının neredeyse eksilere düşmesi, üretimdeki daralma, dünya borsalarının tepe taklak dip seviyeleri görmesi ve ülkelerin ardı ardına ekonomik kurtarma paketleri açıklamaya başlaması bunun en büyük göstergesidir (Mahar, 2020).

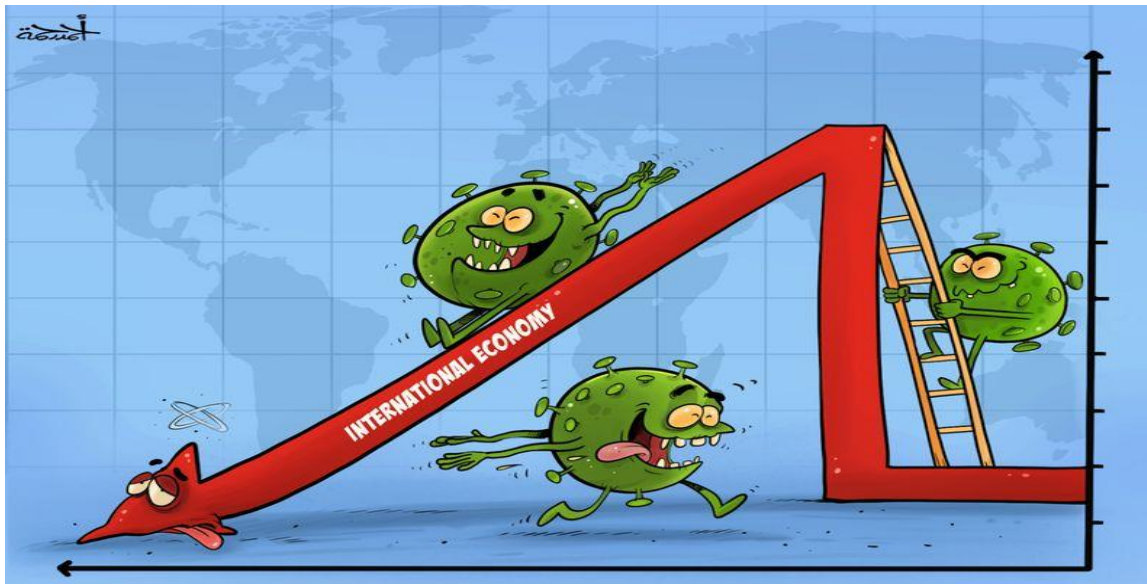
Resim 1: Korona Virüs Dünya Ekonomisi ile Oynuyor (Georgopolis, 2020)

Yukarıdaki karikatür (Resim 1), 2020 yılı yılında Yunan Karikatürist Dimitris Georgopolis tarafından çizilmiştir. Karikatürist, virüsün dünya ekonomisini oldukça basit ve net anlatmıştır. Georgopolis, küresel ekonominin virüs için bir çocuk oyunu haline geldiğini vurgulamak için karikatürdeki iktisadi grafiği bir kaydırağa, virüsü de bir çocuğa benzetmiştir.

Resim 2: Koronavirüs ve Küresel Ekonomi (Hajjaj, 2020)

COVID-19'un ekonomiye etkisini anlatan bu ikinci karikatür (Resim 2) ise Ürdünlü karikatürist Osoma Hajjaj'a aittir. Hajjaj, virüsü yarış pistindeki bir atlete benzetmiş, virüsün hızını ve pistteki rakipsizliğini çizgilerle anlatmaya çalışmıştır. Yarış sonundaki bitiş çizgisini ise küresel ekonomi grafiği oluşturmakta ve virüs, bitiş çizgisini geçmeden çizgiyi dağıtmayı başarmıştır. Sanatçı, virüsün bugüne kadar küresel ekonomiye en hızlı ve en büyük darbeyi vurduğunu anlatmak istemektedir.

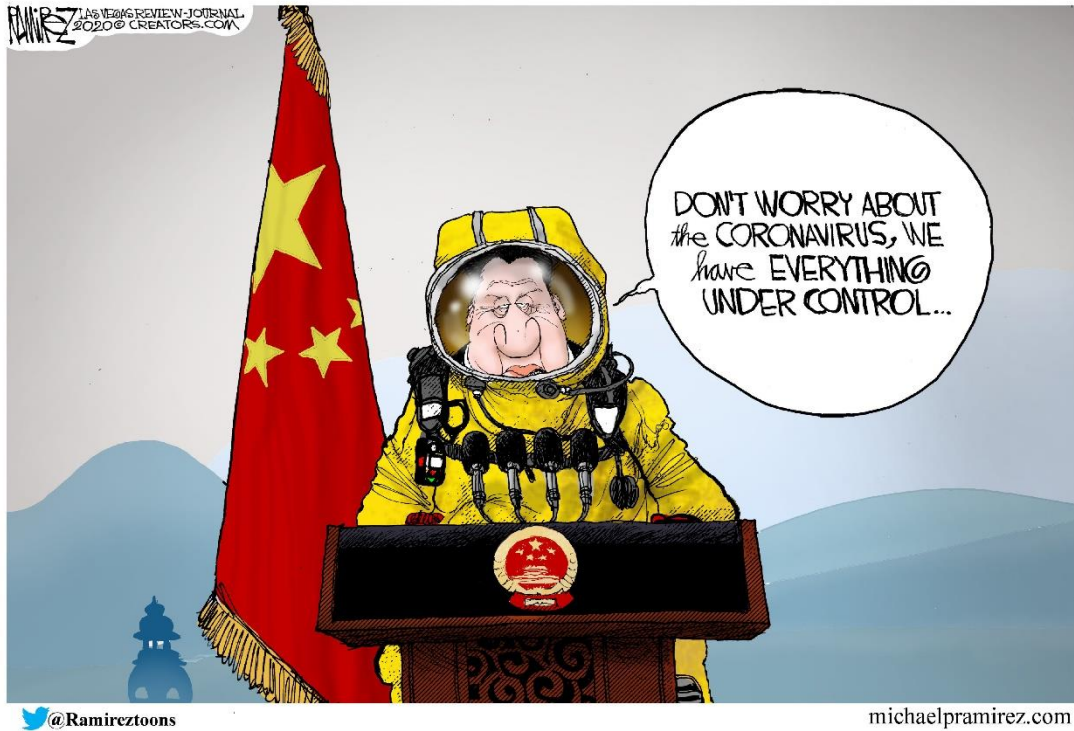
Resim 3: International Economy (Rahma, 2020)

Çalışmada ekonomi ile ilgili inceleyeceğimiz son karikatür ise Türkiye'de yaşayan Arap Karikatürist Ahmad Rahma'ya aittir. Rahma da diğer iki karikatürist gibi 'oyun' temasını kullanmış ve corona virüsün uluslararası ekonomi ile bir oyun gibi oynadığını vurgulamıştır. Burada uluslararası ekonomiyi temsil eden bir finansal grafik, Rahma tarafından oyun parkındaki bir kaydırağa benzetilmiş ve virüsü temsil eden simgelerin de yorulmadan ve hatta kaydırağı yorarak oynadıkları aktarılmaktadır. Karikatürde yer alan unsurlara göre uluslararası

ekonomiyi temsil eden kaydırak, başını kaldırmaya takati kalmamış bir halde iken COVID-19 da durmaya niyeti olmayan bir halde resmedilmiştir.

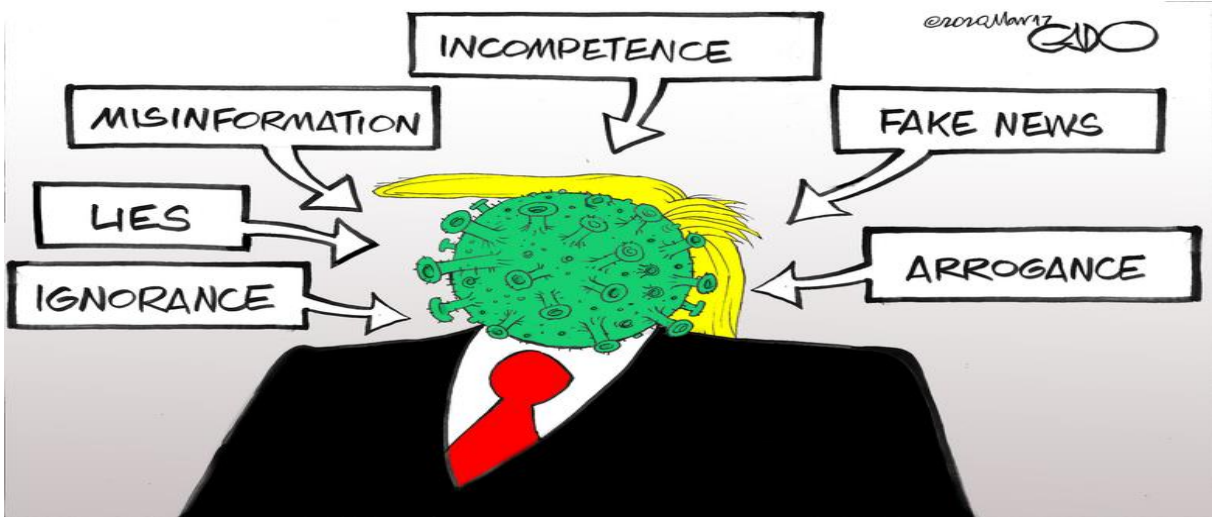
Karikatürlerde COVID-19 ve Siyaset

COVID-19 pandemisi ekonomi ile birlikte siyaseti de derinden sarsmıştır. Özellikle küreselleşme tartışmalarında aşınacağı iddia edilen ulus devletin pandemi sürecinde yeniden ortaya çıkışı ve liderlerin pandemi ile mücadeleye yönelik söylemleri herkes kadar karikatüristlerin de ilgisini çekmiştir. Pandemi sürecindeki bir diğer tartışma da uluslararası sistemde lider olarak görülen ABD, Çin, İngiltere ve Rusya gibi ülkelerin pandemi ile mücadelede beklenen liderliği sergilemek bir yana kendi içerisindeki sorunlarla mücadele edemediği gerçeğidir (Taylor, 2020). Yine bu süreçte Avrupa Birliği'nin geleceği de tartışmaya açılmış ve birliğin üyelerine pandemi sürecinde yeterli desteği sağlamaktan aciz olduğu iddiaları ortaya atılmıştır (The Guardian, 2020).

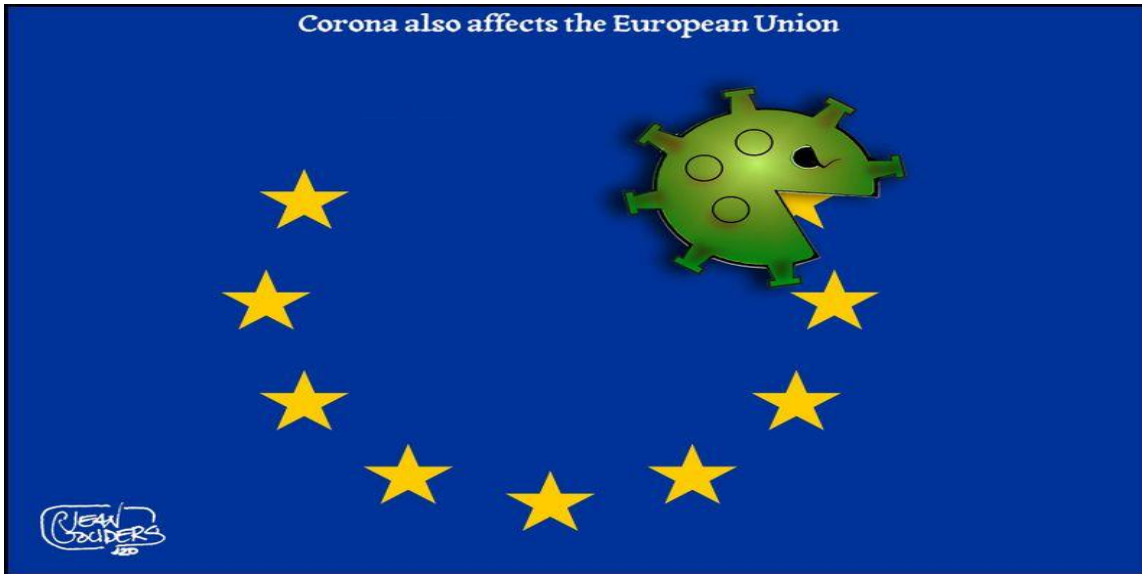
Resim 4: Koronavirüs kontrol altında, bize güvenin (Ramirez, 2020)

Çalışma kapsamında COVID-19'un siyasete etkisi kapsamında incelenecek ilk karikatür (Resim 4), iki kez Pulitzer ödülü kazanan ABD'li karikatürist Michael Ramirez'e ait. Ramirez karikatüründe, virüsün ilk duyulmaya başladığı zaman Çin'in yapmış olduğu "her şey kontrol altında" açıklamasını resmetmiştir. Karikatürde, her şeyi kontrol altında tuttıklarını söyleyen ve insanlara endişelenmemelerini öğütleyen Çin Devlet Başkanı Xi Jinping resmedilmiştir. Ramirez'in karikatürü, Jinping'in açıklama esnasında giydiği ve Taykonot kıyafetine benzetilen koruyucu kıyafet ile basın açıklamasındaki söylem arasındaki çelişkiye dikkat etmemizi istediği şeklinde yorumlanabilmektedir.

Resim 5: Trump ve Koronavirüs (Gado, 2020)

Çalışmada siyaset teması ile incelenen ikinci karikatür ise Kenya'dan kalem adı Gado ile ünlü olan Godfrey Mwampembwa'ya aittir. Gado, karikatüründe ABD Başkanı Trump'ın yüzü yerine koronavirüs imgesini yerleştirmiş ve Trump'ın pandemiye ilişkin tutumu sebebi ile Trump'a dair yakıştırılan sıfatları karikatüründe kullanmıştır. Bu sözcükler sırası ile şunlardır: beceriksizlik, yanlış bilgi, yalan, cehalet, yalan haber ve kibir. Trump'ın pandemi sürecinde yaptığı neredeyse tüm açıklamaların skandallara sebep olduğu hatırlanacak olursa sanatçının anlatmak istediği daha net anlaşılacaktır. Sanatçının, bu karikatürü, okuyucuya hem kendi Trump algısını yansıtmak istediği hem de Trump'ın da en az koronavirüs kadar tehlikeli olduğunu belirtmek istediği şeklinde yorumlanabilmektedir.

Resim 6: Korona, aynı zamanda Avrupa Birliği'ni de etkiliyor. (Gouders, 2020)

Bu kapsamda incelenecek son karikatür (Resim 6) ise Hollandalı karikatürist Jean Gouders'e aittir. Gouders, "Korona, aynı zamanda Avrupa Birliği'ni de etkiliyor" başlığını kullandığı karikatüründe sadece iki simge yani AB bayrağı ve korona virüs simgesini kullanarak vermek istediği mesajı net olarak okuyucusuna iletmektedir. Sanatçı, pandemi sürecinde birliğin içinde bulunduğu çaresiz durumu ve birliğin geleceği ile ilgili tartışmaları yansıtmak istediği karikatüründe korona virüsü ünlü video oyunundaki 'pac-man' simgesine dönüştürmüştür. Karikatürde pac-man'a dönüşen korona virüs imgesi, on iki yıldızdan oluşan AB bayrağındaki dört yıldızı yemiş durumdadır. Gouders'in bu karikatürü, COVID-19

pandemisinin “AB rüyasını yiyip bitirmek üzere” olduğunu okuyucularına aktarmak istediği şeklinde yorumlanabilmektedir.

Karikatürlere COVID-19 ve Toplum

Korona virüsün en çok etkilediği ve en az sesini duyduğumuz kesim ise hiç kuşkusuz ki sokaktaki insan yani toplumdur. Yüzbinlerce insanın hayatını kaybettiği ve milyonlarca insanın ekonomik bir yoklukla mücadele etmek durumunda kaldığı bu süreçte, siyasetçiler halka karşı olumlu bir hava vermek isteseler de gerçek tahmin edilenden daha kötüdür. Ancak, bu gerçeğin medyaya yansımaları ve siyasetçilerin söyleminde yer bulması ise oldukça sınırlıdır. İnsanlara siyasiler tarafından evde kalmaları, maske takmaları ve ellerini en az yirmi saniye yıkamaları öğütlenmiş ancak bu sürecin ekonomik, sosyal ve psikolojik etkileri ile ilgili bir şey söylenmemiştir. Tam da bu noktada, sokaktaki insanın yani toplumun durumunu en kısa ve öz bir biçimde aktaran karikatüristler devreye girmektedir.

Resim 7: Stay Home (Ajeg, 2020)

Çalışma kapsamında toplum teması altında analiz edilen ilk karikatür (Resim 7), Faslı karikatürist Mohamed Ajeg’e aittir. Ajeg, karikatürü ile siyasetçilerin ‘evde kal’ çağrılarını beklenmedik bir şekilde cevap vererek, takipçilerine bir anlamda ters köşe yapmaktadır. Zira COVID-19 gündemine kadar dünyanın en önemli gündem maddelerinden biri de mülteci sorunu idi. Ajeg, tam da bu noktada devreye girerek mültecilerin sorununu hatırlatmaktadır. Karikatürist, mesajını iletebilmek için önce yüksek perdeden siyasilerin ve uzmanların ‘evde kal’ çağrısına atıfla kalacak yerleri olmayan yorgun, üzgün ve korku dolu bir mülteci ailesi resmetmektedir. Ailenin, tek şahsi mülkiyetleri olarak ellerinde kalan bavulu bir ev çatısı şeklinde çizilerek, mültecilerin kalabilecekleri bir yerlerinin olmadığını vurgulanmak istendiği şeklinde yorumlanabilmektedir.

Resim 8: Zengin ve Yoksulun Krizi (Martinera, 2020)

Pandemi sürecinin ekonomik etkilerinin toplumdaki bağımsız olarak değerlendirilmesi mümkün değildir. Bu bakımdan çalışma kapsamında toplum teması ile analiz edilen bu karikatür (Resim 8), Kübalı sanatçı Alfredo Martinera'ya aittir. Sanatçı, karikatüründe pandemi sebebiyle ekonomik krizin zenginden çok yoksulu etkileyeceğini vurgulamak istemektedir. Karikatürist, mesajını kırmızı burunlu şapkalı zengin ve pespaye giyimli solgun suratlı bir yoksul imgelemi üzerinden vermektedir. Karikatür, “zengin krizi anlatır, yoksul ise gerçek manada hissedir” şeklinde yorumlanabilmektedir. Martinera, yoksulun krizi hissetmesini vurgulamak için düşen ekonomik göstergiyi yoksulun içinden geçirmektedir.

Resim 9: Karantina Kahramanları (Lapshina, 2020)

Çalışma kapsamında toplum teması ile analiz edilen on karikatür (Resim 9) ise ABD’de bir lise öğrencisi olan Ksenia Lapshina’ya ait. ‘Karantina Kahramanları’ ismini taşıyan karikatürde Lapshina, pandemiye karşı savaşta gerçek mücadeleyi verenleri yansıtmaya çalışmıştır. Karikatürde dikkat çeken sadece meslek grupları değil, aynı zamanda farklı etnik kimliklerde resmedilen karakterlerdir. Bütün dünyanın ‘evde kal’ çağrısı ile gönüllü bir tecride

girdiği dönemde dışarıda kalarak virüs ile karşı karşıya kalan ve bunu hem işleri olarak hem de insanlığa karşı bir görev olarak gören insanları birer kahraman olarak aktaran karikatürde, herhangi bir siyasinin ve ulus devlet imgesinin olmaması dikkat çekicidir.

Sonuç

COVID-19 pandemisinin küresel dünyanın son 30 yılda yaşadığı tüm krizlerden daha sarsıcı olduğu tartışılmaktadır. Yaşanan krizin ne zaman biteceğine dair kimsenin fikrinin olmaması gelecek ile ilgili spekülasyon senaryolarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Pandemi ile birlikte korku da hızla artmakta ve ortaya çıkan belirsizlik hem insanları hem de Soğuk Savaş sonrası kusursuz işlediğine inanılan ve önüne çıkan her krizi bir şekilde atlatan küresel sistemi de ürkütmektedir. Küreselleşme ile birlikte aşınacağı ve belki de zamanla ortadan kalkacağı iddia edilen ulus devletler, bu krizle birlikte varlığını kanıtlamaya çalışan tek yapı olarak görünmektedirler. Ulus devletlerin bu krizde ön plana çıkmasının en önemli sebebi uluslararası sistemin pandemi ile birlikte bir belirsizliğe yani kaosa sürüklenmesidir. Zira bugün hala krize karşı, uluslararası bir işbirliği geliştirilebilmiş değildir. Özellikle Avrupa Birliği ile birlikte inşa edilen ‘Avrupa Rüyası’ kavramının tartışmaya açılması ve birliğin krize karşı ‘birlik’ olamaması dikkat çekmektedir. COVID-19 pandemisi, bu süreçte hem ulusal hem ulus üstü hem de uluslararası kurumlar için hayati bir sınav niteliği kazanmıştır.

Dünyanın yaşadığı bu süreç, insan ve toplum hayatına dair önemli değişikliklere sebep olmuştur. COVID-19 ile birlikte ilk etapta ortaya çıkan komplo teorileri, virüsün bütün dünyayı etkisi altına alması ile sona ermiş durumdadır. Yine bu süreçte, insanların popülist siyasetçilere değil bilime kulak vermek istedikleri görülmektedir. Yani gelinen noktada alanında uzman olan insanların söyledikleri, popülist siyasilerin ortaya sürdüğü ‘Çin Virüsü’, ‘sürü bağışıklığı’ ve ‘havalara ısınınca virüs biter’ söylemlerini yenmiştir. Çözüm üretmek yerine günü kurtarmak isteyen siyasilerin pandemi süreci sonrası tartışma konusu olacağı söylenebilecektir. Özellikle, İngiltere’nin pandemiye karşı krizin başında takındığı tutum, Trump’ın her basın toplantısında gazetecilere verdiği absürt cevaplar ve Çin’in krizin ilk günlerinde yaptığı “bir sorun yok, her şey kontrol altında” açıklaması tarihe not olarak düşülecektir. Bu krizin bir diğer sonucu da insan hayatının, siyasi çıkarılardan daha önemli olduğu gerçeğini tüm dünyaya bir kez daha hatırlatmasıdır.

Pandeminin bir diğer etkisi de dünya düzeni tartışmalarına ilişkindir. Soğuk Savaş sonrası ‘tek taraflı’ olarak inşa edilen küreselleşmenin getireceği ‘yeni dünya düzeni’ en popüler tartışmalardan birisi olmuştur. Küreselleşme ile dünyanın küçüleceği, savaş riskinin ortadan kalkacağı ve gelişen teknoloji ile insan hayatının kolaylaşacağı söyleniyordu. Ancak aradan geçen otuz yılda, ne insan hayatı tüm insanlık için kolaylaşmıştır ne de savaş riski ortadan kalkmıştır. Belki de tek gerçek olan öngörü dünyanın küçülmesi olmuştur. Zira Çin’den yola çıkan bir virüs çok kısa bir sürede tüm dünya sistemini alt üst etmeyi başarmıştır. Bu durum da küreselleşme ile ‘yeni dünya düzensizliği’ ve ‘küresel risk toplumu’ tartışmasını yeniden canlandırmıştır. Zira gelinen süreçte, küreselleşmenin ve etkilerinin insanlığı yüz yüze bıraktığı düzensizlik ve riskler dünya tarafından tartışılmaya başlanmıştır. Bundan sonraki tartışma ise bu düzensizliğin ve riskin nasıl ortadan kaldırılacağı veya azaltılabileceği üzerine olmalıdır.

İletişim sürecinde kaynaktan iletilen mesajlar alıcının zihinsel sürecinden geçerek algılanmaktadır. Bu süreçte mesajı ve anlamı güçlendirmek için imge, metafor ve metonomi gibi unsurların kullanılması anlamın zenginleştirilmesi ve mesajla doğrudan anlatılanların yanında aslında direkt olarak gösterilmeyenlerin de çağrıştırılmasına olanak tanımaktadır. Karikatürler de kuşkusuz ki gösterdiklerinin yanı sıra aslında direkt olarak gösterilmeyen pek çok hususu da aktarmak istemektedir. Bu zengin anlamlı yapısı karikatürlerin birçok mesajı alıcılara aktarmasına yardımcı olmaktadır. Karikatürlerin pandemi gibi küresel öneme sahip bir süreçte mesaj aktarımı için etkin bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir.

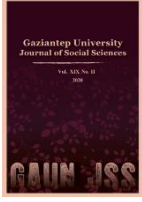
COVID-19 sürecini en kısa ve en net bir şekilde anlatanlar ise hiç kuşkusuz ki karikatüristler olmuştur. Bu süreçte tüm medya gündemini pandemi oluşturduğu gibi karikatüristlerin de ana gündemini ‘COVID-19’ oluşturmaktadır. Çalışma için herhangi bir medya sermayedarı bünyesinde çalışmayan ve uluslararası sermayeden bağımsız olarak çizimlerini internette yayınlayan karikatüristlerin çizimleri analiz edilmiştir. ‘Ekonomi’, ‘siyaset’ ve ‘toplum’ temaları kapsamında yapılan incelemede, karikatüristlerin yaşanan sürece eleştirel bir tutumla yaklaştığı görülmektedir. Ekonomi hususunda karikatüristlerin ortak kanısının, küresel sermaye ve finans piyasası olarak insanların zihninde ‘devleşen’ mevhumun aslında ne kadar zayıf olduğu şeklinde ifade edilebilmektedir. Yine karikatüristlere göre korona virüs, uluslararası ekonomi ile bir oyun gibi oynamakta ve her oyunda ekonomiyi ‘alt’ etmektedir. Karikatüristlerin pandemi sürecinde siyasete bakış açısı ise yine eleştirel ve iğneleyicidir. Dünya düzeninin bundan sonraki geleceği tartışmasını, AB gibi kurumların ‘birlik’ fikrinin tartışmalı olduğunu yine okuyucular karikatüristlerin çizimlerinden takip edebilmektedirler. Dünya liderlerinin gerçekleri anlatmadığını ve aslında virüs kadar tehlikeli ve sinsi olduklarını resmeden karikatüristler, yaşanan bütün süreci oldukça basit bir şekilde okuyucularına aktarabilmişlerdir. İncelenen son tema pandeminin topluma etkisinde ise karikatüristlerin sorulamayan veya unutulmuş soruları sorma cesaretini gösterdikleri görülmektedir. Örneğin, bu süreçte ‘evde kal’ çağrılarına rağmen kimsenin aklına gelmeyen sokaktaki, sınır kapılarındaki mültecilerin durumu karikatüristler tarafından gündeme getirilmektedir. Yine yaşanan ekonomik krizin, dünya piyasalarını değil ekonomi bültenlerinde ‘resesyon’, ‘daralma’ ve ‘petrol fiyatları’ spotları arkasında unutulmuş yoksulu daha derinden etkileyeceği gerçeği en net bir şekilde karikatüristler tarafından ifade edilmektedir. Son olarak karikatüristler, yaşanan süreçte gerçek kahramanların tarlada üretimi devam ettiren, hastanede hastalara bakan ve evde kalanlara hizmet etmek için tehlikeye karşı çalışmaya devam eden her millettten ve her inançtan ‘sıradan süper insanlar’ olduğunu hatırlatmakta ve bizleri kutsallaştırdığımız popülist siyasileri ve medyadaki işbirlikçilerini sorgulamaya davet etmektedirler.

Kaynakça

- Ajeg, M. (2020). Stay home. Erişim tarihi: 30. 04. 2020
<https://blog.cartoonmovement.com/2020/03/the-coronavirus-crisis-in-10cartoons.html>.
- Akova, S. (2016). Televizyon reklamlarında kullanılan animasyon reklam filmlerinin hatırlanma düzeyleri: “Sağolasın İzocam” reklam filmi örnekleme”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 1590-1601.
- Bauman, Z. (1998). *Küreselleşme: toplumsal sonuçları* (7. Baskı.). (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.(1998).
- BBC. (2020, Mayıs 6). Koronavirüs ve kapitalizm: İktisatçılar krizin sistemi nasıl değiştirebileceğini tartışıyor. Erişim tarihi: 07. 05. 2020. BBC Türkçe: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52564144>.
- Beck, U. (2013). *Siyasallığın icadı* (3. Baskı). (N. Ülner, Çev.) İstanbul: İletişim.
- Cantek, L. ve Levent, G. (2017). *Muhalefet defteri: Türkiye’de mizah dergileri ve karikatür*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Chomsky, N. (2003). *Dünya düzeni: eskisi yenisi* (2. Baskı.). (A. Çakıroğlu, ve T. Birkan, Çev.) İstanbul: Metis Kitap (1994).
- Çakaş, C. Ö. (2019). Avrupa’da Müslüman kimliği üzerinden yükselen krizler: karikatür ve başörtüsü krizleri. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 73-92.

- Çoştu, Y. (2005). Küreselleşme üzerine bazı düşünceler. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV(7-8), 95-104.
- Evlimoğlu, U., & Yenipazarlı, A. (2015). Dünyada yaşanan son ekonomik krizlerin ortak paydası: yayılma etkisi ve belirleyicileri üzerine bir değerlendirme. *Kaü İibf Dergisi*, 6(10), 91-112.
- Fukuyama, F. (1989). The end of history. *The National Interest*, Summer (16), 3-18.
- Gado. (2020). Trump and Coronavirus. Kenya. Erişim tarihi: 27. 04. 2020. <http://gadocartoons.com/trump-and-corona-virus/>.
- Georgopolis, D. (2020). Coronavirus is playing with the world economy. Yunanistan. Erişim tarihi: 29. 04. 2020. <https://www.irancartoon.com/site/daily/political/coronavirus-is-playing-with-the-world-economy-dimitris-georgopolis-greece>.
- Gouders, J. (2020). Corona also affects the European Union. Hollanda. Erişim tarihi: 30. 04. 2020. <https://www.cartoonmovement.com/p/143>.
- Habermas, J. (2017). "Öteki" olmak "öteki"yle yaşamak: siyaset kuramı yazıları (9. Baskı). (İ. Aka, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hajjaj, O. (2020). Coronavirus and global economy. Ürdün. Erişim tarihi: 29.04. 2020. <https://www.cartoonmovement.com/cartoon/64669>.
- Hobbes, T. (2019). *Leviathan* (20 Baskı). (S. Lim, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Irwin, N. (2018, March 23). Globalization's backlash is here, at just the wrong time. Erişim tarihi: 01. 03. 2020. The New York Times: <https://www.nytimes.com/2018/03/23/upshot/globalization-pain-and-promise-for-rich-nations.html>.
- Jowitt, K. (1993). New world disorder: the leninist extinction. California: University of California Press. March 3, 2020 tarihinde https://books.google.com.tr/books/about/New_World_Disorder.html?id=17YwDwAAQBAJ&source=kp_cover&redir_esc=y adresinden alındı.
- Kaya, M. ve Acarlı, M. (2018). Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar Türkiye'de karikatürün tarihsel gelişimi. *Millî Kültür Araştırmaları Dergisi*, 127-133.
- Lapshina, K. (2020). Quarantine heroes. Erişim tarihi: 30. 04. 2020. <https://scotscoop.com/cartoon-quarantine-heroes/>.
- Mahar, I. (2020, Nisan 22). Impact of Covid-19 on global economy structure. Erişim tarihi: 25. 04. 2020. moderndiplomacy: <https://moderndiplomacy.eu/2020/04/22/impact-of-covid-19-on-global-economy-structure/>.
- Martinera, A. (2020). Crisis of rich and poor. Küba. Erişim tarihi: 30. 04. 2020. <https://www.cartoonmovement.com/cartoon/6115>.
- Matzo, M., ve Miller, D. (2009). Humor and death: A qualitative study of The New Yorker cartoons (1986–2006). *Palliative & supportive care*, 7(4), 789-790. doi:10.1017/S1478951509990496.
- NTV. (2020, Nisan 9). <https://www.ntv.com.tr/ekonomi/corona-virus-sebebiyle-yarim-milyar-kisi-daha-yoksullasabilir,wIBVvk7iXxUyQ6iJ8LJuk9Q>. Erişim tarihi: 25. 04. 2020. NTV:<https://lms.gelisim.edu.tr/Video/New/09B0994AFB8E2A7F4AD035CB1DA31163>.

- Özocak, G. (2011). Türkiye'de Siyasi iktidarın mizahla imtihanı: İfade özgürlüğü ve karikatür. *TBB Dergisi* (259-294).
- Rahma, A. (2020). International economy. Corona and the economic crisis. Türkiye. Erişim tarihi: 29. 04. 2020. <https://www.cartoonmovement.com/cartoon/66330>.
- Ramirez, M. (2020). Coronavirus-is-under-control-trust-us. Amerika Birleşik Devletleri. Erişim tarihi: 26. 04. 2020. <https://www.oeregister.com/2020/02/03/coronavirus-is-under-control-trust-us-political-cartoons/>.
- Samuelson, R. J. (2000, January 4). Growing market offers huge potential — But Also peril: Globalization's double edge. Erişim tarihi: 01. 03. 2020. The New York Times: <https://www.nytimes.com/2000/01/04/news/growing-market-offers-huge-potential-but-also-peril-globalizations.html>.
- Taylor, P. (2020, Mart 25). Coronavirus brings out best (and worst) in world leaders. Erişim tarihi: 15. 04. 2020. Politico: <https://www.politico.eu/article/coronavirus-brings-out-best-and-worst-in-world-leaders/>.
- The Guardian. (2020, Nisan 12). After coronavirus: how will Europe rebuild? Erişim tarihi: 25. 04. 2020. The Guardian: <https://www.theguardian.com/world/2020/apr/12/after-coronavirus-how-will-europe-rebuild>.
- Topuz, H. (1997). *Başlangıcından bugüne dünya karikatürü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Worldometers. (2020, Mayıs 11). Covid-19 coronavirus pandemic. Erişim tarihi: 11. 05. 2020. worldometer: <https://www.worldometers.info/coronavirus/>.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Covid-19 Pandemisinin Seçilmiş Borsa Endeksleri Üzerine Etkisinin İncelenmesi

Examining The Impact of Covid-19 Pandemics Upon Selected Share Indices

Abdulkadir BARUT^{a*}, Ceyda YERDELEN KAYGIN^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi Siverek MYO, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları, Şanlıurfa / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-8315-9727

^b Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret ve Lojistik, Kars / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-9544- 9991

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 24 Temmuz 2020

Kabul tarihi: 8 Eylül 2020

Anahtar Kelimeler:

Covid-19,

Hisse Senedi Fiyatları,

Eşbütünleşme Analizi

ARTICLE INFO

Article History:

Received July 24, 2020

Accepted September 8, 2020

Keywords:

Covid-19,

Share Prices,

Cointegration Analysis

ÖZ

2019 yılının sonlarında Çin'in Wuhan şehrinde görülen ve tüm dünyaya yayılarak küresel bir sorun haline gelen ölümcül ve bulaşıcı özelliğe sahip Covid-19 hastalığının bireyleri, ülkeleri ve dünya ekonomisini olumsuz yönde etkileyeceği tahmin edilmektedir. Bu çalışmada Covid-19'un finansal piyasalara etkisini incelemek amacıyla vakaların ülkelerde ilk görülmeye başladığı tarihten 08.04.2020 tarihine kadar toplam vaka sayısı ve toplam ölüm sayısına göre hastalığın en fazla görüldüğü 11 ülke incelenmiştir. Covid-19 toplam vaka sayısı ile 11 ülkenin en önemli endekslerinin kapanış fiyatları arasındaki ilişki belirlemek için Bayer ve Hanck (2012) eşbütünleşme analizi kullanılmıştır. Araştırma; Çin (Shangai), ABD (DOW 30), İngiltere (FTSE 100), İtalya (FTSE MIB), İspanya (IBEX 35), Almanya (DAX), Fransa (CAC 40), Belçika (BEL 20), Hollanda (AEX), İsviçre (SMI) ve Türkiye (BIST 100) endekslerinden oluşmaktadır. Analiz sonucunda Covid-19 toplam vaka sayısı ile BIST100, FTSE MIB, IBEX35, AEX ve Shangai endeksleri arasında eşbütünleşme olduğu, DAX, CAC 40, BEL 20, SMI, FTSE 100 ve DOW 30 endeksleri arasında ise eşbütünleşme olmadığı tespit edilmiştir.

ABSTRACT

Appearing in the city of Wuhan, China in the late by the end of 2019 and becoming a global problem by spreading all over the world, the disease of Covid-19, with its features of being deadly and contagious, is estimated to influence individuals, countries and global economy negatively. In the present study, eleven countries where the highest rate of cases was experienced in accordance with total number of cases and total number of deaths were examined from the date when the cases were first observed to April, 8, 2020 with the aim of analyzing the effects of Covid-19 upon financial markets. So as to determine the relationship between total number of cases resulting from Covid-19 and closing prices of the most significant indices belonging to those eleven countries, the present study utilized from Bayer and Hanck (2012) cointegration analysis. The research involved the indices of China (Shangai), the USA (DOW 30), England (FTSE 100), Italy (FTSE MIB), Spain (IBEX 35), Germany (DAX), France (CAC 40), Belgium (BEL 20), Netherlands (AEX), Switzerland (SMI) and Turkey (BIST 100). The analysis results revealed that a cointegration existed between total number of cases resulting from Covid-19 and the indices of BIST100, FTSE MIB, IBEX35, AEX and Shangai while no cointegration was observed with those of DAX, CAC 40, BEL 20, SMI, FTSE 100 and DOW 30.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: kadirbarut@harran.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

In conjunction with the fact that the deadly and contagious epidemics named as Covid-19 which is caused by the virus of Corona and threatens human life has become a global problem, sudden and negative changes both in daily life and in business life are predicted to influence individuals, countries and global economy in a negative way. Due to the fact that the financial system has a dynamic structure, a negation existing in a single country affects directly or indirectly not only that country but other countries on earth as well. As known well, the world has grown into a global market and the fact that the economies of countries with business relationships are affected by each other draw great attention. At the present time, the stock markets have become an indicator of economic growth and development. Turning out to be a global problem, the disease of Covid-19 is thought to generate a negative impact upon economies and stock markets of countries in many aspects. The inflation, currency, oil prices, gold prices, economic crisis and money demand are possible to be evaluated as macro-economic factors influencing the share prices in the case of an endemic which has been exercising influence over the whole world.

Hence, eleven countries including China (Shanghai), the USA (DOW 30), England (FTSE 100), Italy (FTSE MIB), Spain (IBEX 35), Germany (DAX), France (CAC 40), Belgium (BEL 20), Netherlands (AEX), Switzerland (SMI) and Turkey (BIST 100) were analyzed in the present study in order to examine the financial effect of Covid-19. In order to determine the relationship between total number of cases and deaths resulting from Covid-19 and closing prices of the most important indices belonging to those eleven countries, the present study utilized from Bayer and Hanck (2012) cointegration analysis. Throughout the present study, eleven countries where the highest rate of cases was experienced in accordance with total number of cases and total number of deaths were examined from the date when the cases were first observed to April, 8, 2020 with the aim of analyzing the effects of Covid-19 upon financial markets.

In the first part of the analysis, stability of variables via ADF unit root test. It was realized that all the variables were not stable; although they were stable when the first variation of them were considered. The results from Bayer and Hanck (2012) cointegration analysis indicated that there was cointegration between total number of cases resulting from Covid-19 and the indices of BIST100, FTSE MIB, IBEX35, AEX and Shanghai while no cointegration existed with those of DAX, CAC 40, BEL 20, SMI, FTSE 100 and DOW 30.

In the light of these findings, it is thought that the main reason behind the fact that the Covid-19 cases had no effect upon indices of countries such as the USA, England, Germany and France where capital markets and financial markets are developed is that those countries have strong economic structures. However, it is also thought that it will be inevitable for financial markets to be influenced by this situation if the process of suffering from Covid-19 extends.

Furthermore, in the present study, long term coefficients for the countries with cointegration between the number of Covid-19 cases and share indices were estimated through Newey-West Standard Errors Method, which was preferred as it provided consistent results against heteroscedasticity and autocorrelation. On the other hand, a long term relationship between BIST100, FTSE MIB, IBEX 35, AEX and Shanghai share indices and Covid-19 cases was observed, and the relationship was negative, which was compatible with expectations. What is interesting here is that Shanghai index was influenced less negatively when compared to FTSE MIB and IBEX35 indices.

Overall, it can be suggested that the effects of Corona virus exercising influence nearly over the whole world and having no exact medical treatment yet will continue for a while. In this respect, the recession expectation of IMF for 2020 world economy indicates that the economic structure both in Turkey and in other countries should be reorganized. On the other hand, it will be helpful for the investors to follow the process of Covid-19 cases well and to diversify their portfolios so as to minimize the risk while making investments in financial markets. Lastly, because of the fact that the Covid-19 cases are yet new, examining the results obtained through the present study again with different data sets and different econometric methods will serve for obtaining more reliable results.

Giriş

Covid-19 olarak adlandırılan ve insan yaşamını tehdit eden corona virüsünün sebep olduğu ölümcül ve bulaşıcı salgın hastalığın küresel bir sorun haline gelmesiyle birlikte gerek günlük hayatta gerekse ticaret hayatında meydana gelen ani ve olumsuz değişim bireyleri, ülkeleri ve dünya ekonomisini olumsuz yönde etkileyeceği tahmin edilmektedir. Finansal sistem dinamik bir yapıya sahip olduğundan dolayı bir ülkede meydana gelen finansal bir olumsuzluk sadece o ülkeyi değil aynı zamanda dünya üzerinde bulunan diğer ülkeleri de doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir. Bilindiği üzere dünya küresel bir piyasa haline gelmiş ve özellikle ticaret ilişkisi içinde olan ülkelerin ekonomilerinin birbirinden etkilenmesi giderek dikkat çekmektedir. Küresel bir sorun haline gelen Covid-19 hastalığı birçok açıdan ülkelerin ekonomisi ve borsaları üzerinde olumsuz etki oluşturacağı düşünülmektedir.

Borsalar, fonları bir araya toplayarak risklerin paylaşılmasını sağlayan, tasarruf sahipleri ile sermaye kullanıcıları arasında fonu aktararak sermaye oluşumunu teşvik eden, ekonomik büyümeyi sürdüren ve ekonomik refahta hayati bir rol oynayan piyasalardır. Ayrıca borsalar, en verimli yatırım fırsatlarına kaynak akışını sağladığından dolayı ekonomik büyüme için gereklidir (Al-Tamimi, Alwan ve Rahman, 2011: 3). Hisse senetlerinin fiyatındaki değişiklikler bireysel ve kurumsal yatırımcılardan oluşan birçok insanın refah düzeylerini etkilemektedir (Boardman ve Laurin, 2000:1451). Nasıl ki bir şirketin piyasa değeri büyük ölçüde mevcut ekonomik durumuna ve gelecekteki durumuna bağlıysa, bir ülkenin borsasında hisseleri işlem gören tüm şirketlerin değeri o ülkenin küresel ekonomik durumuna ve gelecekteki durumuna bağlıdır (Peiró, 2016: 287). 2007 küresel finansal krizi, küresel borsalarda benzeri görülmemiş hareketlere neden olmuştur. Bu durum ise hisse senedi fiyatlarında şiddetli dalgalanmalar meydana getirerek yatırımcının güvenini sarsmıştır (Sharif, Purohit ve Pillai, 2015:207). Bu nedenle araştırmada Covid-19'un finansal piyasalara etkisini incelemek amacıyla Çin (Shangai), ABD (DOW 30), İngiltere (FTSE 100), İtalya (FTSE MIB), İspanya (IBEX 35), Almanya (DAX), Fransa (CAC 40), Belçika (BEL 20), Hollanda (AEX), İsviçre (SMI) ve Türkiye (BIST 100) olmak üzere 11 ülke analiz edilmiştir. Covid-19 toplam vaka sayısı ile 11 ülkenin en önemli endekslerinin kapanış fiyatları arasındaki ilişki Bayer ve Hanck (2012) eşbütünleşme analizi ile incelenmiştir. Covid-19'un finansal piyasalara etkisini incelemek amacıyla vakaların ülkelerde ilk görülmeye başladığı tarihten 08.04.2020 tarihine kadar toplam vaka sayısı dikkate alınmıştır.

Bayer ve Hanck (2012) eşbütünleşme analizi sonucunda; BIST 100, FTSE MIB, IBEX 35, AEX ve Shangai endeksleri ile Covid-19 vakaları arasında eşbütünleşme olduğu buna karşın DAX, CAC 40, BEL 20, SMI, FTSE 100 ve DOW 30 ile Covid-19 vakaları arasında eşbütünleşme olmadığı tespit edilmiştir. Araştırma konusunun güncel olması, toplam vaka sayısı ve toplam ölüm sayısına göre hastalığın en fazla görüldüğü 11 ülke ve 11 ülkenin borsa endekslerinden oluşması araştırmayı diğer araştırmalardan farklı kılmaktadır. Mevcut durumda Covid-19 hastalığının ekonomik, psikolojik, sosyolojik, kültürel vb. birçok etkisini yaşanmaktadır. Birçok bilim dalı hastalığın tedavisini ve aşısını bulmak için çaba göstermektedir. Hastalığın sağlık boyutu insan yaşamının sürekliliği için son derece önemlidir.. Bu bağlamda ele alındığında çalışmanın Covid-19 hastalığını hakkında yapılan güncel finansal araştırmalara ve gelecekte yapılacak araştırmalara yol gösterici nitelikte olacağı düşünülmektedir.

Teori ve Literatür Taraması

Hisse senedi fiyatlarını etkileyen faktörleri temelde iç faktörler ve dış faktörler olarak ikiye ayırmak mümkündür. İç faktörler; şirketin performansı, yönetim kurulu yapısındaki değişiklik, yeni yönetimin atanması ve yeni varlıkların yaratılması, temettüler, kazançlar vb. faktörlerden oluşmaktadır. Dış faktörler ise; devlet politikaları, ekonomik koşullar, yatırımcı

davranışı, piyasa koşulları, rekabet, grevler, lokavtlar, şirketin üretimini doğrudan etkileyen kontrolsüz çevresel koşullar, doğal felaketler ve beklenmedik durumlar vb. faktörlerden meydana gelmektedir (Sharif, Purohit ve Pillai,2015:2017; Özlen ve Ergun, 2012: 111-112; Al-Tamimi, Alwan ve Rahman, 2011: 3). Bu bağlamda Hisse senedi fiyatlarını etkileyen faktörleri mikroekonomik faktörler ve makroekonomik faktörler olarak da sınıflandırılmaktadır. Mikroekonomik faktörleri; likidite, kârlılık, faaliyet, kaldıraç ve borsa performans oranları şeklinde sıralamak mümkündür. Makro ekonomik faktörler ise; döviz kuru, enflasyon oranı, para arzı, faiz oranı, GSYİH, altın fiyatı, petrol fiyatı, dış ticaret dengesi, sanayi üretim endeksi, kriz, iç borçlar, cari işlemler dengesi, vergi, uluslararası portföy yatırımları, özel ve kamu yatırım harcamaları, siyasi faktörler, piyasa psikolojisi, savaşlar, mevsimsel hareketler, spekülasyon ve hisse senedi fiyat endeksleri (Standart & Poors 500) gibi birçok faktörden oluşmaktadır. Bu faktör ise bir borsanın değerini dolaylı veya direkt olarak etkilemektedir. Bu bağlamda covid-19 un borsa endekslerine olan etkisi ve borsa endeksini etkileyen faktörler ile ilgili olarak çeşitli ülkelerde yapılan bazı çalışmaların sonuçları bu bölümde özetlenmiştir.

Zeren ve Hızarcı (2020) çalışmalarında, 23 Ocak 2020 - 13 Mart 2020 arasındaki günlük verileri kullanarak Covid-19 toplam ölüm ve Covid-19 toplam vaka sayıları ile bazı dünya borsa endeksleri arasında bir ilişki olup olmadığını tespit etmek için Maki eşbütünleşme analiz yapmışlardır. Analiz sonucunda Covid-19 toplam ölüm ve Covid-19 toplam vaka sayıları ile SSE, KOSPI ve IBEX35 endeksleri arasında bir eşbütünleşme ilişkisi tespit edilirken FTSE MIB, CAC40 ve DAX30 endeksleri arasında bir eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmemiştir.

Sansa (2020) çalışmalarında Çin ve ABD'de 1 Mart 2020 ila 25 Mart 2020 tarihleri arasında COVID-19 salgınının finansal piyasalar üzerindeki etkisini araştırmak için regresyon analizi ile test etmiştir. Araştırmada COVID-19 vakaları ile Shanghai endeksi ve New York Dow Jones endeksinde işlem gören hisse senetlerinin fiyatları 1 Mart 2020'den 25 Mart 2020'ye kadar arasında pozitif anlamlı bir ilişki olduğunu tespit edilmiştir.

Naseem vd. (2019) çalışmalarında 30 Haziran 2009 - 30 Haziran 2018 tarihleri arasında Pakistan'da KSE-100 endeksinde işlem gören hisse senetlerinin değeri ile para arzı, enflasyon oranı, faiz oranı ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi Johann-Juselius çok değişkenli eşbütünleşme ve Vektör Hata Düzeltme Modeli teknikleri kullanılarak belirlemeye çalışmışlardır. Analiz sonucunda hisse senetlerinin değeri ile makroekonomik değişken ve kısa vadeli denge ile uzun dönemli bir denge ilişkisi olduğu belirlenmiştir.

Bratamanggala (2018) 2012-2016 yılları arasında Endonezya Menkul Kıymetler Borsası'nda LQ45 işlem gören imalatçı şirketlerin hisse senedi fiyatlarını etkileyen faktörleri çoklu regresyon analizini kullanarak belirlemeye çalışmışlardır. Analiz sonucunda şirketlerin hisse başına kar, piyasa değeri / defter değeri ve aktif kârlılık oranlarının hisse senedi fiyatları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Chhipa ve Nabi (2016) 2010 – 2017 yılları arasında Menkul Kıymetler Borsası'na (PSX) kayıtlı Bankacılık sektöründe yer alan 20 şirketin hisse senedi fiyatları ile finansal oranlar arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla regresyon analizi yapmışlardır. Analiz sonucunda hisse başına kar, temettü verimi, aktif kârlılığı ve aktif büyüme oranı ile hisse senedi fiyatı arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Ligocká, Pražák ve Stavárek (2016) 2005-2014 döneminde İsviçre de borsada işlem gören 6 adet emlak yatırım şirketinin hisse senedi fiyatları ile makroekonomik faktörler (GSYİH, faiz oranı ve enflasyon) arasındaki ilişkiyi uzun dönemli Johansen eşbütünleşme ile kısa dönemli ise Vector Error Correction modellemesi ve Granger nedensellik testi ile incelemişlerdir. Analiz sonucunda altı hisse senedinin beşi için uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiştir.

Sharif, Purohit ve Pillai (2015) 2006-2010 döneminde Bahreyn borsalarında işlem gören 41 adet şirkete ait 167 adet gözlem kullanarak şirketlerin hisse senetlerinin piyasa fiyatının belirleyicilerini analiz etmek panel veri analizi yapmışlardır. Çalışmada hisse senetlerinin piyasa fiyatı ile öz kaynak karlılığı, defter değeri, hisse başına kazanç, hisse başına temettü, fiyat kazançları, temettü getirisi, toplam varlığa borç ve firma büyüklüğü arasındaki ilişki tespit etmeyi amaçlanmıştır. Analiz sonucunda hisse senetlerinin piyasa fiyatı ile öz kaynak karlılığı, defter değeri, hisse başına temettü, fiyat kazançları, temettü getirisi ve firma büyüklüğü arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilirken, temettü getirisi arasında anlamlı negatif bir ilişki bulunmuştur.

Alam ve Rashid (2014) 2001-2011 yılları arasında Pakistan Karaçi Menkul Kıymetler Borsası-100 endeksinde işlem gören hisse senedi fiyatları ile enflasyon, sanayi üretimi, para arzı, döviz kuru ve faiz oranı arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla Johnson eşbütünleşme analizini kullanmışlardır. Analiz sonucunda enflasyon, para arzı, döviz kurları ve faiz oranları ile hisse senedi fiyatları arasında negatif yönlü bir ilişki saptanırken; sanayi üretim endeksi ile pozitif yönlü bir ilişki saptanmıştır.

Malhotra ve Tandon (2013) 2007 ile 2012 yılları arasında Ulusal Menkul Kıymetler Borsasında (NSE 100) işlem gören 95 adet şirketin hisse senedi fiyatlarını etkileyen faktörleri belirlemek amacıyla regresyon analizi kullanmışlardır. Analiz sonucunda şirketlerin defter değeri, hisse başına kazanç ve fiyat-kazanç oranının firmanın hisse senedi fiyatı ile önemli bir pozitif ilişkiye sahip olduğunu, temettü getirisinin ise şirketin hisse senedinin piyasa fiyatı ile önemli derecede ters bir ilişkiye sahip olduğunu saptanmıştır.

Khan ve Amanullah (2012) 2000-2009 döneminde Pakistan'da Karaçi Menkul Kıymetler Borsası (KSE) 100 endeksinde işlem gören 35 şirketin hisse senetlerinin fiyatı ile piyasa değeri/defter değeri oranı, fiyat kazanç oranı, temettü, GSYİH ve faiz oranı arasındaki regresyon analizi ile belirlemeye çalışmışlardır. Analiz sonucunda hisse senetlerinin fiyatı ile fiyat kazanç oranı, temettü, GSYİH arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkisi; piyasa deftere değeri oranı ve faiz oranı arasında ise negatif ve anlamlı bir ilişkisi olduğu belirlenmiştir.

Al-Tamimi, Alwan ve Rahman (2011) Birleşik Arap Emirlikleri'nde 1990-2005 yılları arasında borsada işlem gören 17 şirketin hisse senedi fiyatlarını etkileyen faktörleri regresyon analizi ile tespit etmeyi amaçlamışlardır. Analiz sonucunda hisse senedi fiyatları ile hisse başına kazanç oranı, para arzı ve GSYİH arasında pozitif yönlü; hisse senedi fiyatları ile enflasyon ve faiz oranı arasında ise negatif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir.

Rjoub, Türsoy ve Günsel (2009) Ocak 2001 - Eylül 2005 döneminde İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda (İMKB) işlem gören 193 adet şirketin 13 farklı portföye ait aylık verileri kullanarak hisse senetlerinin getirileri ile faiz oranı, beklenmeyen enflasyon, risk primi, reel döviz kuru, para arzı (M1) ve işsizlik oranı arasındaki ilişkiyi arbitraj fiyatlandırma teorisi yardımıyla belirlemeyi amaçlamışlardır. Analiz sonucunda hisse senedi getirisi ile beklenmeyen enflasyon, faiz oranının vade yapısı, risk primi ve para arzı, çeşitli portföylerde borsa getirilerini açıklamada önemli bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Paul ve Mallik (2003) çalışmalarında 1980-1999 yıllarında Avustralya'da bankacılık ve finans sektöründe yer alan şirketlerin hisse senedi fiyatları ile makroekonomik faktörler arasındaki ilişkiyi Johansen eşbütünleşme analizi kullanarak incelemişlerdir. Analiz sonucunda hisse senedi fiyatları ile enflasyon, faiz oranı ve GSYİH değişkenleri arasındaki uzun dönemli bir ilişki olduğunu belirlemişlerdir.

Menike (2006) Eylül 1991'den Aralık 2002'ye kadar olan aylık veriler kullanılarak, Sri Lanka borsalarında hisse senedi fiyatları ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek için regresyon analizi uygulamışlardır. Analiz sonucunda para arzı, döviz kuru,

enflasyon oranı ve faiz oranı değişkenleri ile hisse senedi fiyatları arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Yöntem ve Bulgular

Bu çalışmanın amacı, 2019 yılı sonlarında Çin’de başlayıp kademli olarak hemen hemen tüm ülkelere yayılan Covid-19’un finansal piyasalara etkisinin incelemektir. Çalışma kapsamındaki ülkeler, tarihler ve borsa endeksleri tablo 1’de gösterilmiştir. Ülkeler seçilirken 08.04.2020 tarihi baz alınarak vaka sayısının en yüksek olduğu 12 ülke seçilmiş ancak Tahran borsası verilerine ulaşılmadığı için İran analize dahil edilmemiştir. Çalışmanın borsa endeks verileri, <https://tr.investing.com>. Covid-19 verileri ise www.worldometers.info adreslerinden temin edilmiştir. Diğer yandan çalışma ankete veya deneye dayalı bir çalışma olmadığından etik kurul kararına ihtiyaç duyulmamıştır.

Tablo 1: Çalışma Kapsamındaki Ülkeler ve Borsa Endeksleri

Ülkeler	İlk Vaka Tarihi	Çalışmanın Kapsamı (gün)	Borsa Endeksleri
Çin	01.12.2019	22.01.2020-08.04.2020 (49gün)	Shangai
ABD	21.01.2020	18.02.2020- 08.04.2020 (37gün)	DOW30
İngiltere	31.01.2020	18.02.2020- 08.04.2020 (37gün)	FTSEE100
İtalya	31.01.2020	18.02.2020- 08.04.2020 (37gün)	FTSE MIB
İspanya	31.01.2020	18.02.2020- 08.04.2020 (37gün)	IBEX35
Almanya	27.01.2020	18.02.2020- 08.04.2020 (37gün)	DAX
Fransa	24.01.2020	18.02.2020- 08.04.2020 (37gün)	CAC40
Belçika	15.02.2020	18.02.2020- 08.04.2020 (37gün)	BEL20
Hollanda	27.02.2020	27.02.2020-08.04.2020 (30gün)	AEX
İsviçre	25.02.2020	25.02.2020-08.04.2020 (32 gün)	SMI
Türkiye	10.02.2020	10.03.2020-08.04.2020 (22gün)	BIST100

Analizin ilk kısmında değişkenlerin durağanlığı ADF birim kök testi ile incelenmiştir. Değişkenlerin durağanlığının incelenmesi, doğru yöntemlerin seçiminde elzemdir. Çünkü değişkenlerin durağanlık mertebelerinin I(0) veya I(1) olması farklı ekonometrik yöntemlerin kullanılmasına neden olmaktadır. Durağan olmayan serilerin kullanılması regresyon analizinde sahte regresyon durumunun ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle çalışmada değişkenlerin durağanlığı incelenmiştir.

ADF birim kök testi Dickey-Fuller (1979) çalışmasına dayanmakta olup, ADF testinin modelleri aşağıdaki gibidir;

$$\Delta Y_t = \rho Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{i-t} + \varepsilon_t \quad \text{sabitsiz ve trendiz model} \quad (1)$$

$$\Delta Y_t = a_0 + \rho Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{i-t} + \varepsilon_t \quad \text{sabitli model} \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = a_0 + \beta_t + \rho Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{i-t} + \varepsilon_t \quad \text{sabitli trendli model} \quad (3)$$

ADF testinin hipotezleri ise şu şekildedir;

$H_0: \rho = 0$ seri birim kök içermektedir yani durağan değildir.

$H_0: \rho < 0$ seri birim kök içermemektedir yani durağandır.

Tablo 2 'de ADF birim kök testi sonuçları rapor edilmiştir.

Tablo 2: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	I(0)	I(1)
LNVAKAİSPANYA	0.0353	-4.4747***
LNVAKAİTALYA	-1.4788	-5.5531***
LNVAKAALMANYA	-0.1643	-2.8609*
LNVAKAFRANSA	-0.5993	-3.0995**
LNVAKAİNGİLTERE	-1.3062	-3.0236**
LNVAKABELÇİKA	-1.1410	-3.3954**
LNVAKAABD	-1.2914	-4.2850***
LNVAKATÜRKİYE	-1.922	-7.269***
LNVAKAÇİN	-0.731	-5.003***
LNVAKAHOLLANDA	0.120	-6.372***
LNVAKAİSVİÇRE	-0.760	-5.001***
LNIBEX35	-1.8819	-3.0209**
LNFTSEMIB	-1.9253	-3.2808**
LNDAX	-1.8747	-3.0673**
LNCAC40	-1.8034	-3.1662**
LNFTSE100	-1.7700	-3.7648***
LNBEL20	-1.9190	-3.0708**
LNDOW30	-1.7861	-3.6795***
LNBIST	-1.168	-3.512***
LNSHANGAI	-2.015	-6.621***
LNAEX	-1.059	-3.879***
LNSMI	-1.331	-6.034***

Not: ***, **, * sırası ile değişkenlerin %1, %5 ve %10 önem düzeyinde durağanlığı ifade etmektedir.

Tablo 2'de raporlanan sonuçlar incelendiğinde tüm değişkenler için seviye değerinde $p > 0.005$ olduğu tespit edilmiş ve H_0 hipotezi ret edilmemiştir. Diğer bir ifade ile tüm değişkenlerde I(0) seviyede birim kök tespit edilmiştir. Ancak değişkenlerin birinci farkları I(1) alındığında tüm değişkenlerin durağanlaştığı tespit edilmiştir.

Birim kök analizini takiben eşbütünleşme analizine geçilmiştir. Eşbütünleşme testi olarak ise değişkenlerin durağanlık mertebeleri I(1) olduğundan Bayer ve Hanck (2012) eşbütünleşme testi tercih edilmiştir. Bayer ve Hanck (2012) farklı eşbütünleşme testlerinin birbirinden farklı sonuçlar vermesinden hareketle; Engle-Granger (1987), Johansen (1988), Boswijk (1994) ve Banerjee vd. (1998) testlerinin kombinasyonundan oluşan bu testi geliştirmişlerdir. Bayer ve Hanck (2012), eş bütünleşme analizi için Fisher'in formülü önermişlerdir (Govindaraju ve Tang, 2013: 315):

$$EG - JOH - BO - BDM = -2 [\ln(p_{EG}) + \ln(p_{JOH}) + \ln(p_{BO}) + \ln(p_{BDM})] \quad (4)$$

Eşitlik (4)'te pEG , $pJOH$, pBO ve $pBDM$, Engle-Granger (1987), Johansen (1988), Boswijk (1994) ve Banerjee vd. (1998) eşbütünleşme testlerinin p-değerleridir. Analiz sonucunda elde edilen Fisher istatistikleri, Bayer ve Hanck (2012) tarafından hesaplanan kritik değerleri aşarsa, eşbütünleşmenin sıfır hipotezi reddedilmektedir (Govindaraju ve Tang, 2013: 315). Tablo 3'te Bayer ve Hanck eşbütünleşme test sonuçları verilmiştir.

Tablo 3: Bayer ve Hanck Eşbütünleşme Testi Sonuçları

	EG-J-Ba-Bo- Test İstatistiği	Kritik Değer		
		%10	%5	%1
LNIBEX35= f(LNVAKAİSPANYA)	19.953*	16.964	21.931	33.969
LNFTSEMIB = f(LNVAKAİTALYA)	61.207***	16.964	21.931	33.969
LNDAX=f(LNVAKAALMANYA)	4.538	16.964	21.931	33.969
LNCAC40= f(LNVAKAFRANSA)	5.899	16.964	21.931	33.969
LNFTSE100=f(LNVAKAİNGİLTERE)	7.411	16.964	21.931	33.969
LNBEL20=f(LNVAKABELÇİKA)	6.841	16.964	21.931	33.969
LNDOW30= f(LNVAKAABD)	13.489	16.964	21.931	33.969
LNİST100=f(LNVAKATÜRKİYE)	60.354***	16.964	21.931	33.969
LNSHANGAI=f(LNVAKAÇİN)	58.204***	16.964	21.931	33.969
LNAEX= f(LNVAKAHOLLANDA)	19.664**	16.964	21.931	33.969
LNSMI=f(LNVAKAİSVİÇRE)	12.811	16.964	21.931	33.969

Not: sırası ile ***, %1; **, %5; *, %10 önem düzeyinde eş-bütünleşme ilişkisinin olduğunu göstermektedir.

Eş bütünleşme sonuçları incelendiğinde, DAX, CAC40, BEL20, SMI, FTSE 100 ve DOW 30 endeksleri ile Covid-19 vakaları arasında eşbütünleşme tespit edilmemiş olup, DAX, CAC40 ve DOW 30 endekslerinin sonuçları Zeren ve Hızarcı (2020) ile benzeştiği tespit edilmiştir. BIST100, FTSE MIB, IBEX35, AEX ve Shanghai endeksleri ile Covid-19 vakaları arasında eşbütünleşme tespit edilmiş olup, IBEX35 ve Shanghai endekslerinin bulgusu Zeren ve Hızarcı (2020) ile uyumluken FTSE MIB bulgusu Zeren ve Hızarcı (2020) ile çelişmektedir.

Analizlerin son bölümünde ise Covid-19 vaka sayısı ile borsa endeksleri arasında eşbütünleşme olan ülkeler için uzun dönem katsayılarının tahmin edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda eşbütünleşme uzun dönem katsayıları Newey- West Standart Hatalar yöntemi ile tahmin edilmiştir. Bu yöntem değişen varyans ve otokorelasyona karşı tutarlı sonuçlar verdiği için tercih edilmiştir. Tablo 4'de Newey West test sonuçları verilmiştir.

Tablo 4: Newey West Testi Sonuçları

Modeller	Katsayı
LNIBEX35= f(LNVAKAİSPANYA)	-0.039*** [0.001] (-21.510)
LNFTSEMIB = f(LNVAKAİTALYA)	-0.048*** [0.003] (-13.61)

LNBIST100=f(LNVAKATURKİYE)	-0.006**
	[0.003]
	(-2.14)
LNSHANGAI=f(LNVAKAÇIN)	-0.007**
	[0.003]
	(-2.18)
LNAEX= f(LNVAKAHOLLANDA)	-0.019***
	[0.003]
	(-5.48)

Not: a) ***, **, * sırası ile %1, %5 ve %10 önem düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

b) Modellerde olası otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarından kaçınmak için Newey- West yöntemi kullanılmıştır. c) [] standart sapmayı, () t- istatistiğini ifade etmektedir.

Tablo 4 sonuçları incelendiğinde Covid-19 ile borsa endeksleri arasında eşbütünlüşme olan tüm ülkelerde uzun dönem katsayılarının negatif olduğu tespit edilmiştir. Diğer yandan katsayılar incelendiğinde bu süreçten en fazla olumsuz etkilenen ülkelerin İtalya ve İspanya olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç

Bu çalışmanın amacı, Covid-19 vakalarının ilk görülmeye başladığı tarihten 08.04.2020 tarihine kadar toplam vaka sayısı ve toplam ölüm sayısına göre hastalığın en fazla görüldüğü 11 ülkeye ait borsa endekslerinin bu süreçten nasıl etkilendiklerini incelemektir. Bu amaçla analizde yer alan her ülke için ayrı ayrı birim kök testi, eşbütünlüşme analizi ve eşbütünlüşme uzun dönem katsayısı tahmin testleri kullanılmıştır.

Bulgular incelendiğinde; BIST100, FTSE MIB, IBEX35, AEX ve Shanghai endeksleri ile Covid-19 vakaları arasında eşbütünlüşme olduğu buna karşın DAX, CAC40, BEL20, SMI, FTSE 100 ve DOW 30 ile Covid-19 vakaları arasında eşbütünlüşme olmadığı tespit edilmiştir. Bu bulgular ışığında toplam vaka sayısı ve toplam ölüm sayısı fazla olmasına rağmen Almanya, Fransa, Belçika, İtalya, İsviçre ve ABD ülkelerin borsa endeksleri ile Covid-19 toplam vaka sayısı arasında analizi kapsayan zaman diliminde eşbütünlüşme tespit edilememiştir. Söz konusu ülkelerin güçlü bir ekonomik yapıya sahip olmaları dolayısı ile bu sonucun ortaya çıktığı düşünülmektedir. Araştırma bu yönü ile Sansa (2020) çalışmasını destekler niteliktedir. Ancak Covid-19 sürecinin uzaması ile birlikte finansal piyasaların bundan etkilenmemesinin kaçınılmaz olacağı ve tüm dünya endekslerinin ilerleyen günlerde küresel salgından etkileneceği beklenmektedir. BIST100, FTSE MIB, IBEX35, AEX ve Shanghai borsa endeksleri ile Covid-19 vakaları arasında ise uzun dönemi ilişki tespit edilmiş olup, ilişkinin beklentilerle uyumlu olarak negatif olduğu tespit edilmiştir. Burada dikkat çekici olan durum ise Shanghai endeksinin FTSE MIB ve IBEX35 endekslerine göre daha az olumsuz etkilenmesidir.

Virüsü kontrol altına almak ve hisse senedi piyasalarının düzenlenmesi için politik müdahaleler gerekmektedir; ancak, ülkelerin sınırsız para genişlemesi gibi geleneksel olmayan politika müdahaleleri daha fazla belirsizlik yaratmakta ve uzun vadeli sorunlara neden olabilmektedir. Buna ek olarak, burada incelenen ülke grubundaki pazarlar ulusal düzeydeki politikalara ve pandeminin genel gelişimine farklı tepkiler verdiğinden, ülkeler bu zorluklarla

başa çıkmak için birlikte hareket edememektedirler. Nihayetinde, küresel toplumdaki bu parçalanma eğilimi virüsten daha tehlikeli durum yaratmaktadır.

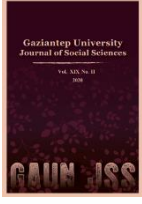
Diğer yandan, küresel olarak hemen hemen tüm ülkeleri etkisi altına alan ve henüz tıbbi olarak kesin bir tedavisi bulunamayan Covid-19 virüsünün etkisinin bir süre daha devam edeceği bilinmektedir. Bu bağlamda IMF'nin 2020 yılı dünya ekonomisinde resesyona beklentisi, ekonomik yapının gerek Türkiye'de gerekse diğer ülkelerde yeniden yapılandırılmasının gerekli olduğunu göstermektedir. Bu nedenle virüsü kontrol altına almak ve hisse senedi piyasalarının düzene sokulması için politik müdahaleler gerekmektedir; ancak, ülkelerin sınırsız para genişlemesi gibi geleneksel olmayan politika müdahaleleri daha fazla belirsizlik yaratmakta ve uzun vadeli sorunlara neden olabilmektedir. Buna ek olarak, burada incelenen ülke grubundaki pazarlar ulusal düzeydeki politikalara ve pandeminin genel gelişimine farklı tepkiler verdiği için, ülkeler bu zorluklarla başa çıkmak için birlikte hareket edememektedirler. Nihayetinde, küresel toplumdaki bu parçalanma eğilimi virüsten daha tehlikeli durum yaratmaktadır.

Kaynakça

- Alam, Z. ve Rashid, K. (2014). Time series analysis of the relationship between macroeconomic factors and the stock market returns in Pakistan. *Journal of Yasar University*, 9(36), 6261-6380. doi: 10.19168/jyu.55431.
- Ali, R. ve Afzal, M. (2012). Impact of global financial crisis on stock markets: Evidence from Pakistan and India. *Journal of Business Management and Economics*, 3(7), 275-282. corpus id: 9746695.
- Almumani, M.A (2014). Determinants of equity share prices of the listed banks in Amman Stock Exchange: Quantitative approach. *International Journal of Business and Social Science*, 5(1), 91-104. corpus id: 16627980.
- Al-Tamimi, H. A. H., Alwan, A.A. ve Rahman, A. A. (2011). Factors affecting stock prices in the UAE financial Markets. *Journal of transnational management*, 16:1, 3-19. doi: 10.1080/15475778.2011.549441.
- Banerjee, A., Dolado, J. J. ve Mestre, R. (1998). Error-correction mechanism tests for cointegration in a single-equation framework. *Journal of Time Series Analysis*, 19, 267-283. <https://doi.org/10.1111/1467-9892.00091>.
- Bayer, C., & Hanck, C. (2012). Combining non-cointegration tests. *Journal of Time Series Analysis*, 34(1), 83-95. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9892.2012.00814.x>.
- Boardman, A. E. ve Laurin, C. (2000). Factors affecting the stock price performance of share issued privatizations. *Applied Economics*, 32(11), 1451-1464. <https://doi.org/10.1080/00036840050151520>.
- Boswijk, H. P. (1994). Testing for an unstable root in conditional and structural error correction models. *Journal of Econometrics*, 63, 37-60 [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(93\)01560-9](https://doi.org/10.1016/0304-4076(93)01560-9).
- Bratamanggala, R. (2018). The factors affecting board stock price of Lq45 stock exchange 2012-2016: Case of Indonesia. *European Research Studies Journal*, 21(1), 115-124. doi:10.35808/ersj/934.
- Chhipa, M.A. ve Nabi, A.A. (2016). Factors affecting share prices of banking sector of Pakistan. *Journal of Economic Info* 3(1), 1-5. doi:10.31580/jei.v3i1.82.
- Dickey, D. A. & Fuller W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49(4), 1057-1072. doi: 10.2307/1912517.

- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American statistical association*, 74(366a), 427-431. doi: 10.2307/2286348.
- Engle, R. F. ve Granger, C. W. J. (1987). Co-integration and error correction: representation, estimation, and testing. *Econometrica*, 55, 251-276. doi:10.2307/1913236.
- Govindaraju, V. C. ve Tang, C. F. (2013). The dynamic links between CO2 emissions, economic growth and coal consumption in China and India. *Applied Energy*, 104, 310-318. doi: 10.1016/j.apenergy.2012.10.042.
- Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12, 231-254. [https://doi.org/10.1016/0165-1889\(88\)90041-3](https://doi.org/10.1016/0165-1889(88)90041-3).
- Khan, M. ve Amanullah. (2012). Determinants of Share Prices at Karachi Stock Exchange. *International Journal of Business & Management Studies*, 4(1), 111-120. <http://dergipark.org.tr/en/download/article-file/255844>.
- Ligocká, M., Pražák, T. ve Stavárek, D. (2016). The Effect of Macroeconomic Factors on Stock Prices of Swiss Real Estate Companies. *Article in Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 64(6), 2015-2024. doi:10,11118 / actaun201664062015.
- Malhotra, N. ve Tandon, K. (2013). Determinants of Stock Prices: Empirical Evidence from NSE 100 Companies. *International Journal of Research in Management & Technology*, 3(3), 86-95. corpus id: 59378350 .
- Menike, L.M.C.S. (2006). The Effect of Macroeconomic Variables on Stock Prices in Emerging Sri Lankan Stock Market. *Sabaragamuwa University Journal*, 6(1), 50-67. 1689-6041-2-PB%20(4).pdf.
- Naseem, S., Fu, G.L., Lan, V.T., Momsin, M. ve Zia-Ur-Rehman, M. (2019). Macroeconomic Variables and the Pakistan Stock Market: Exploring Long and Short-Run Relationships. *Pacific Business Review International*, 1187, 62-72. http://www.pbr.co.in/2019/2019_month/Jan/7.pdf.
- Newey, W. K. ve West, K. D. (1994). Automatic lag selection in covariance matrix estimation. *The Review of Economic Studies*, 61(4), 631-653. <https://doi.org/10.2307/2297912>
- Ouma, W. N. ve Muriu, P. (2014). The Impact of Macroeconomic Variables on Stock Market Returns in Kenya. *International Journal of Business and Commerce*, 3(11), 1-31. <https://www.ijbnet.com/3-11/IJBC-14-31001.pdf>.
- Özlen, Ş. Ve Ergun, U. (2012). Internal Determinants of the Stock Price Movements on Sector Basis. *International Research Journal of Finance and Economics*, 9, 111-117. <http://www.internationalresearchjournaloffinanceandconomics.com/>.
- Paul, S. ve Mallik, G. (2003). Macroeconomic factors and bank and financial stock prices: the Australian experience. *Economic Analysis and Policy*, 33, 23-30. [https://doi.org/10.1016/S0313-5926\(03\)50002-9](https://doi.org/10.1016/S0313-5926(03)50002-9).
- Peiró, A. (2016). Stock Prices and Macroeconomic Factors: Some European Evidence, *International Review of Economics & Finance*, 41, 287-294. <https://doi.org/10.1016/j.iref.2015.08.004>.
- Rjoub, H., Türsoy, T. ve Günsel, N. (2009). The effects of macroeconomic factors on stock returns: Istanbul Stock Market. *Studies in Economics and Finance*, 26(1), 36-45. doi: 10.1108/10867370910946315.
-

- Sansa, N. A. (2020). The Impact of the COVID-19 on the Financial Markets: Evidence from China and USA. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3562530> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3562530>, 1-26.
- Sharif, T., Purohit, H. & Pillai, R. (2015). Analysis of Factors Affecting Share Prices: The Case of Bahrain Stock Exchange. *International Journal of Economics and Finance*, 7(3), 207-216.doi: 10.5539 / ijef.v7n3p207.
- Sharma, G. D. ve Mahendru, M. (2010). Impact of Macro-Economic Variables on Stock Prices in India. *Global Journal of Management and Business Research*, 10(7), 1-18. <https://ssrn.com/abstract=1827462>.
- Zeren, F. ve Hızarcı, A. E. (2020). The Impact of Covid-19 Coronavirus on Stock Markets: Evidence from Selected Countries. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 3 (1), 78-84. doi:10.32951/mufider.706159.
-

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Covid-19 Pandemisinin Turizm Üzerindeki Etkileri: Borsa İstanbul Turizm Endeksi Üzerine Bir İnceleme

The Impact Of Covid-19 Pandemic On Tourism: A Study On Borsa İstanbul Tourism Indices

Yasemin KORKUT^a, Mert EKER^b, Feyyaz ZEREN^{c*}, Remzi ALTUNIŞIK^d

^a Öğr. Gör., Yalova Üniversitesi, Kalite Koordinatörlüğü Birimi, Yalova / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-4752-7606

^b Doktora öğrencisi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Sakarya / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-5208-6171

^c Doç. Dr., Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, Yalova / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-0024-3518

^d Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, Sakarya / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0001-7934-1841

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 30 Temmuz 2020

Kabul tarihi: 25 Ağustos 2020

Anahtar Kelimeler:

Covid-19,

Pandemi,

BIST Turizm Endeksi,

Turizm Ekonomisi,

ARDL Sınır Testi

ARTICLE INFO

Article History:

Received July 30, 2020

Accepted August 25, 2020

Keywords:

Covid-19,

Pandemic,

BIST Tourism Index,

Tourism Economy,

ARDL Bound Test

ÖZ

11 Mart 2020 itibariyle pandemi olarak ilan edilen Covid-19 Coronavirus salgını tüm sektörleri etki altına almıştır. Bu çalışmada Covid-19'un en çok etki altına aldığı sektörlerden biri olan turizm üzerindeki etkisinin ortaya konması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Covid-19 günlük vaka ve Covid-19 günlük ölüm sayılarının Borsa İstanbul Turizm Endeksi (BIST Turizm) üzerindeki etkisi ARDL sınır testi vasıtasıyla incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda hem vaka hem de ölüm sayıları bazında Covid-19'un turizm ile eşbütünlük bir yapıya sahip olduğu tespit edilmiştir. Kısa dönemli katsayı tahminleri sonucunda Covid-19'un BIST Turizm endeksinde yer alan firmaların hisse senedi fiyatlarını negatif yönlü olarak etkilediği anlaşılmaktadır. Öte yandan uzun dönemli katsayı tahminlerine göre söz konusu ilişkinin pozitif yönlü olduğu görülmüştür. Buna göre normalleşme süreci başladıktan sonra turizm firmalarının hisse senedi fiyatlarında toparlanmaların gerçekleştiği görülmektedir. Söz konusu bulgular, pandemi sonrası turizm sektöründeki toparlanmaların giderek artacağına işaret etmektedir.

ABSTRACT

The fact that the Covid-19 Coronavirus epidemic, which was declared as a pandemic as of March 11, 2020, affects all sectors is an accepted fact in all markets. In this paper, it is aimed to reveal the effect of Covid-19 on tourism, which is one of the sectors that are most affected. Accordingly, the effect of Covid-19-daily cases and Covid-19 daily deaths on the Borsa İstanbul Tourism Index (BIST Tourism) was examined through the ARDL bound test. As a result of the analysis, it has been determined that Covid-19 has a structure that is cointegrated with tourism in terms of both case and death numbers. As a result of the short-term coefficient estimates, it is understood that the Covid-19 affect negatively stock prices of the companies in BIST Tourism index. On the other hand, according to the long-term coefficient estimates, it was seen that the said relationship was positive. Accordingly, after the normalization process begins, it is seen that the stock prices of tourism companies recovered. These findings indicate that the recovery in the tourism sector will increase after the pandemic.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: feyyaz.zeren@yalova.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The new type coronavirus, Covid -19 which has started at the end of 2019 in Wuhan, China's Huabei Province and has declared as a pandemic on 31 March 2020 by the World Health Organization (WHO) (2019-n CoVs) has taken over the Whole World. As of July 3, 2020, it caused more than 524 thousand deaths and over 11 million confirmed cases (WHO, 2020c); measures taken by the countries and also the panic caused by the outbreak; production slowdown reduction adjustment of sales and declaration of economies (Şenol and Zeren, 2020, p. 13). Accordingly, travel bans and the closure of borders imposed as a result of quarantine measures in Europe, America, Africa and many countries of the Middle East (World Tourism Organization (UNWTO), 2020a) according to the data of the first quarter of 2020, has caused a 22% drop in the number of international tourists worldwide.

Based on 2019 values, according to The Association of Turkish Travel Agencies (TURSAB) data showing the place of tourism in the economy, the ratio of tourism revenues in Turkey to exports was 20.01% (TURSAB, 2020) and this ratio has serious importance in total exports of Turkey. This study is designed to evaluate the impact of Covid-19 on the tourism economy. In this context, total deaths and cases from Covid-19 were utilized for use in time-series analyses that will be applied as a study method. March 11, 2020 (Sağlık Bakanlığı, 2020) to July 2, 2020, the first Covid-19 case was identified in Turkey as the period of the review, daily frequency data were taken into account. In the study, BIST tourism index data, which is disclosed daily due to the disclosure of data on tourism revenues as a tourism variable on a monthly, quarterly or annual basis, and which is generated based on the share-values of tourism companies registered in Istanbul Stock Exchange, was used. This study reveals its originality in that it is the first econometric study examining the impact of the covid-19 pandemic on the tourism industry in Turkey.

In the research, three methods were used respectively. First, the linearity of the series was determined by the method developed by Harvey et al. (2008). Later, the stationarity levels of the series were determined with the Im, Lee ve Tieslau (2014) RALS-ADF unit root test, which can give accurate results in cases where the variance of error terms is different from zero. Finally, as can be seen in the application part of the study, since the unit root tests are performed, one of the variables is stationary at the level value and the other is stationary at first level, so the ARDL boundary test of Pesaran (2001), which is the most appropriate method, was preferred to reveal the long-term relationship between these series.

According to the results obtained, both Covid-19 daily cases and Covid-19 daily deaths were found to have a structure cointegrated with the BIST Tourism index. On the other hand, as a result of the coefficient estimates, it was understood that Covid-19 had a negative relationship with the BIST Tourism index in the short term, and this coefficient was positive in the long term. This indicates that the Covid-19 pandemic hurt the tourism economics at first, but these negative effects disappeared and turned to positive due to the normalization process. Especially, with the start of the normalization process, it is seen that people participate in touristic activities by paying attention to the social distance and mask rules. In this regard, many citizens have started to prefer smaller sized isolated hotels that have adapted to boat rental, villa rental, camping, or hygienic conditions as a holiday option to protect themselves from Covid-19. The empirical findings in question also confirm these attempts.

The revival of the regional economy, the tourism industry, bringing foreign currency into the country is very important for the economy and employment opportunities in developing countries like Turkey. Especially in recent years, which hosted a record number of tourists in tourism revenues over the past years and that Turkey's tourism is adversely affected by the emergence of Covid-19 epidemic such as other countries in the world. This research, which assesses the effects of Covid-19 on tourism in Turkey through the BIST tourism index, is the first econometric research to examine the relationship between Covid-19 and tourism in Turkey. Moreover, this study provides important contributions in assessing and predicting the short-and long-term financial effects of the epidemic.

Although tourism revenues are the most important economic indicator for tourism, as the Covid-19 pandemic is very recent and data on tourism revenues are calculated at a monthly frequency, tourism revenues were not included in the scope of the study. It is known that only 3-4 months of tourism income data are available after the pandemic. This level of tourism income is not possible to do statistical or econometric analysis with the number of observations. For this reason, the BIST Tourism Index, which is another variable that may represent Turkish tourism and is presented at daily frequency, was used in the study. The inclusion of the tourism index in the application with only 77 days of data is one of the constraints of the study. The fact that the stock exchange is closed on weekends and holidays, and that the number of Covid-19 cases and deaths are announced on these dates, although there is no index data for these dates, represents another limitation of the study. However, the fact that it is unclear how long the pandemic will last and what direction the pandemic process will move will also restrict the estimates that will be made about the study.

Giriş

Pandemi ve salgın hastalıklar, ortaya çıktıkları ülke ya da bölgelerde ekonomik ve bölgesel istikrar üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Bu olumsuzluğun sebepleri arasında istikrar tehdidi, pandeminin tanımlanmadan önce hızla yayılması, tedavi geliştirilinceye kadar geçen süreçte ilk enfeksiyonların önemli oranda ölümle sonuçlanabilmesi ve hastalığın adaptasyon, evrimleşme ve direnç yetenekleriyle sürekli bir tehdit oluşturmaya devam etmesi sayılabilir (Verikios ve diğerleri, 2015, s. 1). Bununla birlikte pandeminin olumsuz etkileri sadece sağlıkla ilgili olmayıp, ekonomik, sosyal ve politik etkileri de son derece önemlidir. Özellikle sağlık hizmetleri altyapısının yeterli olmadığı ülkelerde, pandeminin hızlı ve kolayca yayılması, ölüm ve hastaneye yatış oranının yüksek olduğu durumlarda bu etkiler daha ciddi sonuçlara neden olma eğilimindedir. Diğer yandan pandemilerin geniş coğrafyalara yayılması, birçok toplumun aynı anda ekonomik, sosyal ve politik olarak zayıflatabilmektedir (Davies, 2013).

Pandemilerin doğrudan maliyetleri, uzun dönemli oluşturduğu yük ve dolaylı maliyetlerle ekonomik istikrarsızlığa yol açması gibi faktörler ekonomi için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır (Qiu ve diğerleri, 2017, s. 9). Öyle ki 2003 yılında Çin'in Guangdong eyaletinden başlayıp 26 ülkeyi etkileyerek 700'den fazla kişinin ölümüne ve 8000 binden fazla vakaya sebep olan Akut Solunum Sendromu koronavisürü (SARS-CoV) hastalığı (McCall, 2020; DSÖ, 2020a), Doğu Asya'da ciddi ekonomik problemleri ortaya çıkarmıştır. Bu etkilerin ana kaynağı, bireylerin enfekte olmalarını önleme çabalarının neden olduğu kısa ömürlü olumsuz talep şokları olup, bununla birlikte iç ve dış turizmdeki perakende mağazaları, oteller, restoranlar ve ulaşım gibi hizmet sektörlerinde ciddi düşüşler yaşanmasıdır (Brahmbhatt ve Dutta, 2008, s. 7; Keogh-Brown ve Smith, 2008, s. 118). Genel olarak ekonomileri hizmet ağırlıklı sektörlerle bağlı ülkeler SARS gibi kontrolün az olduğu pandemi durumlarında nispeten daha fazla etkilenebilir ve uluslararası seyahat yoluyla yayılması söz konusu olduğu için salgın, vaka tespit edilmeyen ülkelerdeki ekonomik faaliyetlerde de ek bir düşüşe yol açabilir. Bir salgının yapısının gelecekteki seyri üzerindeki belirsizlik ve talep üzerindeki etkisi, salgından etkilenen ekonomilere olan güveni azalttığı için söz konusu ekonomilerdeki yatırımlarda azalma meydana gelebilmektedir (Edmunds ve Gay, 2006; akt.; Smith, 2006, s. 3114-3115).

2019 yılı sonunda Çin'in Hubei eyaletinin Wuhan şehrinde başlayıp tüm dünyayı etkisi altına alan ve Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından 11 Mart 2020 tarihinde bir pandemi olarak ilan edilen yeni koronavisür türü (2019-nCoV) Covid-19 (Tan ve diğerleri, 2020, s. 61; DSÖ, 2020b; DSÖ, 2020c) kıtalara yayılma ve insanları enfekte etme gibi özellikleri bakımından SARS ile benzerlik göstermektedir (McCall, 2020). Covid-19, 3 Temmuz 2020 itibariyle 524 binin üzerinde ölüm ve 11 milyonun üzerinde onaylanmış vaka sayısına neden olarak (DSÖ, 2020c); ülkelere alınan önlemler ve bununla birlikte salgının meydana getirdiği panik; üretimin yavaşlaması, satışların düşmesi, ertelenmesi ve ekonomik büyümenin yavaşlaması gibi sonuçlar doğurmuştur (Şenol ve Zeren, 2020, s. 13). Covid-19 pandemisinin ekonomiler üzerindeki etkisini inceleyen Zeren ve Hızarcı (2020), Şenol ve Zeren (2020), Kandil Göker ve diğerleri (2020), Şit ve Telek (2020), Fernandes (2020), Ramelli ve Wagner (2020) gibi araştırmacılar çalışmalarında genel olarak bu pandeminin ekonomilerde düşüşlere veya krizlere neden olduğu sonucuna varmışlar; Zhang, Hu ve Ji (2020) ise yaptıkları çalışma ile küresel finansal piyasa risklerinin pandemiye tepki olarak önemli ölçüde arttığı sonucuna ulaşmışlardır.

Uluslararası turizmin %50'sini temsil eden Avrupa ile Amerika, Afrika ve Ortadoğu'nun birçok ülkesinde alınan karantina önlemleri, getirilen seyahat yasakları ve sınırların kapatılması, 2020 yılının ilk çeyreği verilerine göre tüm dünyada uluslararası gelen turist sayılarında %22'lik bir düşüşe neden olmuştur. Mevcut senaryolar, sınırlamalar ve seyahat kısıtlamalarının devam etmesi durumunda uluslararası gelen turist sayılarında 2020

yılıının tamamında %58 ile %78 arasında düşüş yaşanacağına işaret etmektedir. Bu durumda pandeminin 2020 turizmi için olası etkileri açısından uluslararası gelen turist sayısında 850 milyon-1,1 milyar düşüş ve buna bağlı olarak turizmden sağlanan ihracat gelirlerinde ise 910 milyar dolar ile 1,2 trilyon dolar arasında düşüş olacağı öngörülmektedir (Dünya Turizm Örgütü, 2020).

Turizmin ekonomideki yerini gösteren Türkiye Seyahat Acentaları Birliği verilerine göre, 2019 değerleri baz alındığında, Türkiye'deki turizm gelirlerinin ihracata oranı %20,01 olmuştur (Türkiye Seyahat Acentaları Birliği, 2020). Bu oran Türkiye'nin toplam ihracatı içerisinde ciddi öneme sahiptir. Türkiye ekonomisi için turizmin önemi ve Covid-19'un turizm ekonomisine bu denli bir etkisi olabileceği göz önüne alındığında bu etkinin varlığının ve boyutunun Türkiye turizmi kapsamında finansal açıdan değerlendirilmesi amacıyla bu çalışma tasarlanmıştır. Bu bağlamda çalışma yöntemi olarak uygulanacak olan zaman serisi analizlerinde kullanmak için Covid-19 kaynaklı ölüm ve vaka sayılarından faydalanılmıştır. İnceleme dönemi olarak Türkiye'de ilk Covid-19 vakasının tespit edildiği 11 Mart 2020 tarihinden (Sağlık Bakanlığı, 2020a) 2 Temmuz 2020'e kadar günlük frekansta veriler dikkate alınmıştır. Çalışmada turizm değişkeni olarak turizm gelirlerine ilişkin verilerin aylık, çeyreklik veya yıllık bazda açıklanmasından dolayı günlük frekansta açıklanan ve Borsa İstanbul'a kayıtlı turizm firmalarının hisse değerleri üzerinden oluşturulan BIST Turizm endeksi verileri kullanılmıştır.

Bu çalışma Türkiye'de Covid-19 pandemisinin turizm sektöründeki etkisinin ekonometrik olarak incelendiği ilk eserlerden biri olması bakımından orijinalliğini ortaya koymaktadır. Çalışmanın buradan sonraki kısımlarında, ilk olarak literatürde yapılmış olan eserler sunularak, kullanılan ekonometrik yöntem anlatılmış ve nihai olarak elde edilen bulgular paylaşılmaktadır. Son olarak bu doğrultuda ulaşılan sonuçların genel bir değerlendirilmesi yapılarak, çalışmanın kısıtları aktarılmış, gelecek çalışmalar için öneriler verilmektedir.

Literatür Taraması

Covid-19'un turizm üzerine etkisinin finansal veriler kullanılarak Türkiye için değerlendirildiği; bu çalışmanın benzer çalışmalar ile ne derece örtüştüğü veya farklılaştığının değerlendirilmesi amacıyla yapılan literatür taramasından elde edilen eserler bu bölümde detaylandırılmıştır. Bu doğrultuda yapılan çalışmalardan birinde Acar (2020), DSÖ tarafından yayımlanan 31 Aralık 2019 ve 10 Mart 2020 arasındaki Covid-19 verilerini doküman analizi yöntemiyle inceleyerek dünya hükümetlerinin Covid-19'a karşı aldığı tedbirleri değerlendirmiştir. Araştırmada Covid-19'un diğer tüm endüstrileri etkilediği gibi turizm endüstrisini de uzun süreli olarak ve doğrudan olumsuz etkileyeceği üzerinde durulmuştur. Bakar ve Rosbi (2020) ise arz-talep eğrisini kullanarak Covid-19'un turizm endüstrisi üzerindeki etkisini değerlendirmiştir. Araştırmada, salgının turistler üzerinde oluşturduğu panik göz önünde bulundurulmuş ve bu durumun turizm talebinde bir düşüşe neden olacağı, bunun da arz-talep dengesine bağlı olarak arz miktarında bir azalma oluşturacağı belirtilmiştir.

Kalyankar ve Patil (2020) çalışmalarında, ikincil verilerden yararlanarak Covid-19 hakkında yayınlanmış raporları, turizm istatistiklerini, DSÖ tarafından yayınlanan verileri ve çeşitli araştırma makalelerini değerlendirerek salgının turizm endüstrisi üzerindeki etkisine nitel bir araştırma tekniği ile değinmişlerdir. Uluslararası düzeyde alınan karantina önlemlerinin sona ermesiyle birlikte turizm endüstrisinin de küresel anlamda toparlanabileceği belirtilmiştir. Ancak salgının turizm endüstrisinin gelişiminde 5-7 yıllık bir gerilemeye neden olacağı göz önünde bulundurulmuş ve gelecekteki turizm beklentilerinin asgari düzeyde tutulması, alınacak önlemlerde bu durumun göz önünde bulundurulması gerektiği vurgulanmıştır. Yine ikincil veriler kullanılarak nitel bir yöntemle Covid-19'un turizm üzerindeki etkisine yönelik bir çalışma yürüten Kasare (2020), çalışmasında Covid-19'un Hindistan turizmine etkilerini ele

almıştır. Bu bağlamda salgının Hindistan turizmine yapabileceği olumsuz etkilerin işsizlik, finansal kayıp, mali açık gibi sorunlar doğuracağı ortaya konmuştur.

İkincil kaynaklardan toplanan verilerden yararlanarak yapılan bir diğer çalışmada Karim ve diğerleri (2020) Malezya hükümetinin Covid-19'a karşı uyguladığı Hareket Kontrol Düzeni'nin (Movement Control Order-MCO) Malezya turizmini nasıl etkilediğini, havacılık ve otel endüstrileri kapsamında kavramsal olarak değerlendirmiştir. Çalışma kapsamında dünya geneline yayılan ciddi bir pandemik hastalık olan Covid-19 nedeniyle Malezya turizminin ve otelcilik endüstrisinin olumsuz etkilendiği vurgulanmıştır. Hoque ve diğerleri (2020) yaptıkları çalışmada Covid-19'un Çin'deki turizm ekonomisine etkisini kapsamlı bir literatür araştırması yaparak ikincil kaynaklardan elde ettikleri veriler doğrultusunda değerlendirmişlerdir. Salgının hızlı yayılmasının paniğe neden olduğunu, bu durumun yurtiçi ve yurtdışı turizm faaliyetlerini durma noktasına getirdiğini belirtmişlerdir. Ayrıca Çin ekonomisinin büyük ölçüde turizme bağımlı olduğu, turizm endüstrisinin karşılaştığı bu sorunların borsa çöküşüne neden olduğundan bahsedilmiştir.

Covid-19'un etkilerini ve dolayısıyla pandeminin toplumu, ekonomiyi ve turizmi nasıl değiştirebileceğini saptamak için önceki salgın/pandemi ve diğer küresel kriz türleri ile karşılaştırmak üzere Gössling ve diğerleri (2020) bir araştırma yapmışlardır. Araştırma sonucunda turizmde düşük ücretli işçilerin pandemi krizinden etkilendiğinden ve tahminlere göre düşük gelirli ülkelerde Covid-19'un turizm üzerindeki etkilerinin çok daha fazla olacağından dolayı pandeminin bu ülkelerde mali anlamda ciddi zararlara yol açacağı yönünde değerlendirme yapılmıştır.

Karabulut ve diğerleri (2020), yaptığı çalışmada pandemilerin turizm endüstrisini nasıl etkileyeceğini; ekonomist istihbarat birimi ülke raporlarında pandemiyle ilgili kelimelerin kaç kez kullanıldığı üzerine son zamanlarda geliştirilmiş olan Pandemi Endeksi ile 127 ülkenin 2000-2018 yılları arasındaki verilerini inceleyerek değerlendirmiştir. Covid-19'un 2019 yılından 2020 yılının ilk çeyreğini kapsayan dönemde, örneklemedeki tüm ülkelerde gelen turist sayısının %20 azaltacağı, düşük gelirli ülkelerde ise bu oranın %29 olacağı tahmin edilmiş ve ülkelerin seyahat yasakları ile sınır kapanmaları devam ettiği sürece olumsuz etkinin artacağı belirtilmiştir.

Chinazzi ve diğerleri (2020) karar vericilerin stokastik bir ortamda optimizasyon yapmalarını sağlayacak dinamik bir stokastik genel denge modeli önerisini Covid-19 vakasına uygulayarak bulaşıcı hastalık salgınının turizm üzerindeki etkisini incelemiştir. Araştırma sonucunda ise genel olarak sağlık afet riskinin turizm talebini azalttığı; turizm sektörü ve ekonomiyi oldukça kötü etkilediği; salgının turizm tüketimi ve sağlık durumunu engellemesinin refah seviyesini de azalttığı üzerinde durulmuştur.

Ghosh (2020), Doğrusal Olmayan ARDL testi kullanarak yaptığı çalışmada Covid-19'un oluşturduğu belirsizlik ile Avustralya'ya gelen Çinli turistler arasındaki asimetrik etkiyi araştırmıştır. Araştırmanın ana sonucu, pandemi dönemlerinde yaşanan ekonomi politikası belirsizliklerinin, ülkeye gelen turist sayısını asimetrik olarak etkilediğini işaret etmektedir. Bu da belirsizlikteki %1 artışın gelen turist sayısında %10'luk bir düşüş meydana getirdiğini, buna karşılık belirsizlikteki %1 düşüşün gelen turist sayısında %0,22'lik bir artış sağladığı göstermektedir. Bu bağlamda, politika belirsizlik endeksindeki olumlu değişimin etkisinin, olumsuz değişimin etkisinden daha fazlası asimetriyi doğrulamaktadır.

Covid-19'un turizm üzerine etkilerinin ölçülmesinde bu çalışma kapsamında BIST Turizm verileri kullanılmıştır. Bu verilerin daha önceki kriz durumlarında da kullanılması durumunun tespiti üzerine yapılan literatür taraması sonucunda Şahin, Konak ve Karaca (2017) ile Çelik ve Koç'un (2019) çalışmalarına rastlanmıştır. Bu eserlerde 2015 yılında Türkiye-Rusya arasında yaşanan "Uçak Krizi"nin turizm üzerine etkisi BIST Turizm verileri

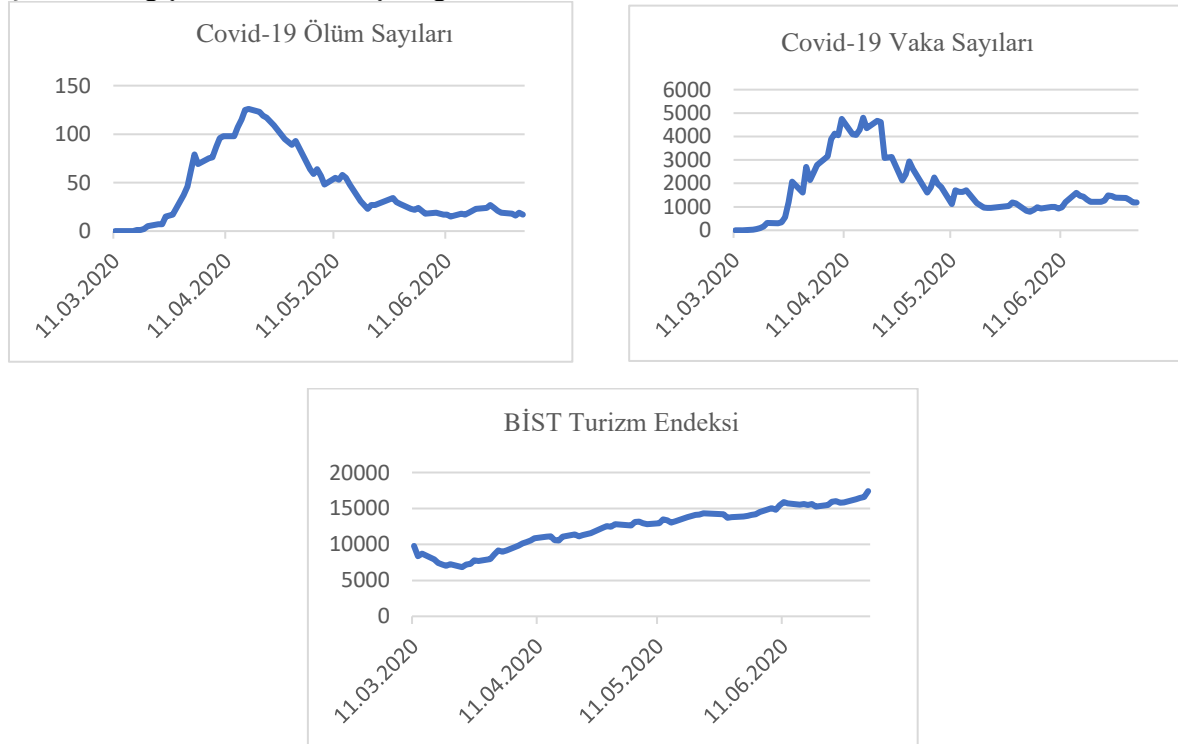
kullanılarak araştırılmıştır. Araştırma sonuçlarında ise kriz sonrasında Borsa İstanbul'a kayıtlı firmaların hisselerinin krizden negatif yönde etkilenmediği tespit edilmiştir.

Tarama sonucunda çalışmaların çoğunun (Acar, 2020; Bakar ve Rosbi, 2020; Kalyankar ve Patil, 2020; Kasare, 2020; Karim ve diğerleri, 2020; Hoque ve diğerleri, 2020; Gössling ve diğerleri, 2020) nitel araştırma şeklinde olduğu ve bu bağlamda raporların ve ikincil verilerin yorumlanması üzerine tasarlandığı görülmüştür. Bazı çalışmaların ise (Karabulut ve diğerleri, 2020; Chinazzi ve diğerleri, 2020; Ghosh, 2020) veri yorumlamanın ötesine geçerek istatistikî veya ekonometrik modellerle Covid-19 ve turizm sektörü arasındaki ilişkiyi test ettiği görülmüştür. Bu çalışma ile Covid-19'un turizm sektörü üzerindeki etkileri Borsa İstanbul'a kote turizm firmalarını temsil eden BIST Turizm endeksi vasıtasıyla değerlendirilmiştir. Çalışmanın bu yönüyle literatüre ciddi katkı sağlaması beklenmektedir. Ekonometrik modeller kullanılarak Türkiye örneklemini inceleyen ilk çalışma olması makalenin orijinal yanını ortaya koyacaktır.

Veri ve Ekonometrik Yöntem

Covid-19 küresel pandemisinin Türkiye'de yer alan BIST Turizm endeksi üzerindeki etkisinin araştırıldığı bu çalışmada Türkiye'deki Covid-19 kaynaklı ölüm ve vaka sayıları; Sağlık bakanlığının resmi Covid-19 bilgilendirme sayfası www.covid19bilgi.saglik.gov.tr ve Covid-19 canlı istatistik portalı www.worldometers.info adreslerinden; BIST Turizm endeksi verileri ise Investing.com portföy yönetimi portalından elde edilmiştir. Çalışma kapsamında Türkiye'de ilk Covid-19 vakasının tespit edildiği 11 Mart 2020 ve bu araştırmanın hazırlanmaya başlandığı tarih olan 2 Temmuz 2020 arasındaki döneme ilişkin günlük veriler kullanılmıştır. Değişkenlere ilişkin zaman çizelgesi grafikleri Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1: Değişkenlerin Zaman Çizelgeleri

Analizler sırasında Eviews 10.0 ve Gauss 10.0 paket programlarından yararlanılmıştır. BIST Turizm endeksi kapsamında yer alan firmalar ve firmaların BIST kodları Tablo 1'de aktarılmıştır. Bu firmaların hisse senedi fiyatı ve borsada yer alan hisse senedi miktarı bileşimleri ile BIST Turizm endeksi hesaplanmaktadır.

Tablo 1: BIST Turizm Endeksi Firmaları ve Kodları

Kod	Şirket Unvanı
AYCES	Altın Yunus Çeşme Turistik Tesisler A.Ş.
AVTUR	Avrasya Petrol ve Turistik Tesisler Yatırımlar A.Ş.
MAALT	Marmaris Altinyunus Turistik Tesisler A.Ş.
MARTI	Martı Otel İşletmeleri A.Ş.
PKENT	Petrokent Turizm A.Ş.
TEKTU	Tek-Art İnşaat Ticaret Turizm Sanayi ve Yatırımlar A.Ş.
ULAS	Ulaşlar Turizm Yatırımları ve Dayanıklı Tüketim Malları Ticaret Pazarlama A.Ş.
UTPYA	Utopya Turizm İnşaat İşletmecilik Ticaret A.Ş.

Kaynakça: Kamuyu Aydınlatma Platformu Resmi İnternet Sitesi, <https://www.kap.org.tr/tr/Endeksler>

Yöntem bakımından çalışmada ilk olarak serilerin doğrusallıkları araştırılmıştır. Bu bağlamda literatürde kullanılan yöntemler ele alındığında McLeod Li testi, Ramsey Reset testi, BDS testi, Tsay'in F Testi ve Portmanteau testi gibi metotların uygulandığı görülmüştür. Bu çalışmada bahsi geçen yöntemlerin çok daha ötesine geçerek doğrusallık konusunda en etkin sonuçları veren Harvey ve diğerlerinin doğrusallık testi (2008) kullanılmıştır.

Doğrusallık testini takiben çalışmada serilerin durağanlık seviyelerini belirlemek için birim kök testi kullanılmıştır. Bu bağlamda zaman serisi analizlerinde birçok birim kök testinden bahsetmek mümkündür. ADF, PP ve KPSS gibi yapısal kırılmaları hesaba katmayan geleneksel birim kök testlerini takiben Zivot Andrews (1992) bir yapısal kırılmalı, Lee Strazicich (2003) iki yapısal kırılmalı ve yapısal kırılmaların model tarafından verinin yapısına göre belirlendiği Carrion-i Silvestre (2009) çoklu yapısal kırılmalı birim kök testlerini geliştirilmişlerdir. Bunların yanında yumuşak geçişli çok sayıda geçici yapısal kırılmayı hesaba katan Fourier ADF, Fourier LM, Fourier GLS ve Fourier KPSS gibi birim kök testlerinin de literatüre kazandırıldığından bahsetmek mümkündür.

Bu aşamaya kadar aktarılan birim kök testlerinin tamamı hata terimlerinin varyansının sabit olduğunu kabul etmektedir. Oysa son dönemde Im, Lee ve Tieslau (2014) tarafından literatüre kazandırılan RALS-ADF birim kök testi ise hata teriminin geçmiş değerlerinin karesini kullanan G/ARCH(p,q) modelleri vasıtasıyla hata terimindeki volatilité problemini çözmektedir (Çoban ve diğerleri, 2018, s. 326). Bu bağlamda yeni bir yaklaşım olan RALS-ADF testi çalışmanın birim kök testi olarak seçilmiştir. Bu yöntem detaylı ekonometrik metodolojisini takip etmek için Im, Lee ve Tieslau'a (2014) ait çalışma incelenebilir.

Çalışmanın uygulama kısmında da görüleceği üzere, yapılan birim kök testleri sonucunda değişkenlerin bir tanesi düzey değerinde diğeri ise birinci farkında durağan olması sebebiyle, bu değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi ortaya koymak için en uygun yöntem olan Pesaran'a (2001) ait ARDL (Autoregressive Distribution Lag) sınır testi kullanılmıştır. ARDL sınır testinde ilk işlem elde edilen F istatistiğinin kritik değerler ile karşılaştırılmasıdır. Buna göre F istatistiği alt sınırın altında olması halinde değişkenler arasında uzun dönemli birlikte hareketin mevcut olmadığı yönündeki temel hipotezi kabul edilir. Öte yandan F istatistiği üst sınırın üzerinde olması durumunda ise değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettiğini gösterir alternatif hipotez kabul edilir. F istatistiğinin üst ve alt sınır arasında kalması durumunda ise eşbütünleşme ilişkisi hakkında değerlendirme yapmak mümkün değildir ve burası kararsızlık bölgesini ifade etmektedir.

ARDL modeli ile değişkenler arasındaki bir ilişkinin olduğu tespit edildiği takdirde, bir sonraki aşamada kısa ve uzun dönemde söz konusu ilişkinin yönü belirlenmeye çalışılır. Uzun dönemli ilişkinin yönünü belirlemek için en küçük kareler (EKK) yöntemi kullanılmaktadır. Bu doğrultuda aşağıda denklem yardımıyla değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin yönü saptanmaya çalışılmıştır.

$$\ln BIST \text{ Turizm} = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} \ln VAKA_{2t-i} + \sum_{i=1}^m \alpha_{2i} \ln \text{ÖLÜM}_{t-i} + u_t$$

Bununla birlikte ARDL parametrelerinin istikrarlılığı otokorelasyon, değişen varyans, normallik, CUSUM ve CUSUM2 gibi ön testler yardımıyla araştırılmaktadır. Son olarak değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişki ARDL katsayılarına dayalı hata düzeltme modeli vasıtasıyla tespit edilmektedir. Söz konusu kısa dönemli katsayı tahminini gerçekleştirmek için aşağıda formül kullanılmaktadır.

$$\Delta \ln BIST \text{ Turizm}_{2t} = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \gamma_{1i} \Delta \ln VAKA_{2t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_{2i} \Delta \ln \text{ÖLÜM}_{t-i} + u_t$$

Analizler sırasında değişen varyans probleminden kaçınmak için serilerin logaritmik dönüşümleri kullanılmıştır. Çalışmanın burada sonraki kısmında adı geçen ekonometrik yöntemlerin çalışmanın verilerine uygulanması vasıtasıyla ulaşılan sonuçlar sunulmuş ve elde edilen bulgular yorumlanmaya çalışılmıştır.

Ampirik Bulgular

Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde ya serilerin doğrusal olduğu kabul edilerek doğrusal zaman serisi analizlerine tabi tutulduğu ya da doğrusal olmadığı varsayımına göre doğrusal olmayan zaman serisi yöntemleri kullanılmaktadır. Bu doğrultuda zaman serisi analizlerinde serilerin doğrusallık durumu hakkında önceden bir yargı ile uygulama yapmak yerine uygulanacak olan birim kök, eşbütünleşme ve nedensellik testlerinin belirlenmesi için serilerin doğrusal olup olmadığının ekonometrik yöntemler vasıtasıyla tespit edilmesi daha doğru bir yaklaşımdır. Bu doğrultuda çalışmada da bu dizayn takip edilmiş olup, sırasıyla doğrusallık, birim kök, eşbütünleşme ve eşbütünleşme tahminleri kullanılmıştır.

Çalışmanın uygulama kısmında, ilk olarak serilerin doğrusal olup olmadıkları Harvey Doğrusallık testi (2008) vasıtasıyla araştırılmıştır. Tablo 2’de sunulan sonuçlara göre, üç serinin de doğrusal bir yapıya sahip olduğu anlaşılmıştır. Zira W-lam değerleri kritik değerlerden küçük olarak tespit edilmiştir ve bu durum doğrusallığın varlığına işaret etmektedir.

Tablo 2: Harvey Doğrusallık Testi Sonuçları

	W-Lam	Kritik Değerler			Sonuç
		%1	%5	%10	
BIST Turizm	0.04	4.72	4.74	4.77	Doğrusal
Covid-19 Vaka	11.33	21.91	22.10	22.45	Doğrusal
Covid-19 Ölüm	5.36	37.24	37.43	37.76	Doğrusal

Söz konusu bulgular ışığında doğrusallığı dikkate alan birim kök testlerinin kullanılması uygun olacaktır. Bu bağlamda çalışmada hata terimlerinin varyansının sıfırdan farklı olduğu durumlarda dahi doğru sonuçlar verebilen RALS-ADF birim kök testi kullanılmış olup ulaşılan sonuçlar Tablo 3’te aktarılmıştır.

Tablo 3: RALS-ADF Birim Kök Testi Sonuçları

	TRALS-ADF	p ²	Kritik Değerler		
			%1	%5	%10
BIST Turizm	-2.146	0.788	-3.898	-3.304	-2.991
BIST Turizm (1. Fark)	-9.708***	0.912	-3.979	-3.384	-3.076
Covid-19 Vaka	-10.947***	0.112	-2.950	-2.295	-1.947
Covid-19 Ölüm	-4.222***	0.242	-3.224	-2.547	-2.208

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam düzeyinde güvenilirliği ifade etmektedir.

Birim kök testlerine ilişkin sonuçları yorumlamak için elde edilen $T_{RALS-ADF}$ test istatistikleri ile kritik değerler karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre BIST Turizm endeksine ilişkin serinin seviye değerlerinde birim köke sahip olduğu, birinci fark alma işlemi sonucunda durağanlaştığı tespit edilmiştir. Öte yandan Covid-19 vaka ve Covid-19 ölüm değişkenlerine ilişkin serilerin ise düzey değerlerinde durağan olduğu söz konusu sonuçlardan anlaşılmaktadır. Serilerden birinin düzey değerlerinde durağan, ötekisinin ise birinci farkında durağan olduğu böyle bir durumda uzun dönemli ilişkiyi araştırmak için en uygun seçenek ARDL sınır testi olarak görülmektedir.

BIST Turizm endeksi ile Covid-19 vaka sayısı arasındaki ARDL testi sonuçlarına göre 1, 2, 1 modeli seçilmiştir. Değişkenler arasında eşbütünleşmenin olup olmadığını gösteren sonuçlar Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4: ARDL Sınır Testi Sonuçları

k	F İstatistiği	%5 anlamlılık düzeyindeki kritik değerler	
		Alt Sınır	Üst Sınır
2	7.443460	5.14	6.153

Tablo 4'te sunulmuş olan sonuçlar incelendiğinde, F istatistiği değeri %5 anlamlılık düzeyinde üst kritik değer üzerinde olduğu için Covid-19 ve BIST Turizm endeksi arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu anlaşılmıştır. Böylece seriler arasında uzun ve kısa dönem ilişkilerini belirlemek üzere ARDL modeli kurulmuş ve modelden ulaşılan sonuçlar Tablo 5'te aktarılmıştır.

Tablo 5: ARDL (1, 2, 1) Modelinin Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	T-İstatistiği
BIST Turizm (-1)	0.820489	0.0000
Covid Vaka	-0.002685	0.8551
Covid-19 Vaka (-1)	-0.010376	0.5711
Covid-19 Vaka (-2)	0.026960	0.0227
C	0.664479	0.0003
Tanımsal Denetim Sonuçları		
R^2		0.992436
Düzeltilmiş- R^2		0.991622
F-İstatistiği		1218.409
Breusch-Godfrey LM Testi (Otokorelasyon)	2.735063 (0.2547)	
Normallik	1.014129 (0.602261)	
Değişen Varyans	11.11965 (0.1335)	

Elde edilen bulgular incelendiğinde modelde otokorelasyon, değişen varyans ve normallik bakımından 2 gecikmeli modelde herhangi bir sorun olmadığı belirlenmiştir. ARDL 1, 2, 1 modelinin tahmin sonuçlarını takiben uzun dönemli katsayı tahminleri Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6: ARDL (1, 2, 1) Modelinden Elde Edilen Uzun Dönem Katsayıları

Bağımsız Değişken	Katsayı	Standart Sapma	T-İstatistiği	Anlamlılık Değeri
Covid-19 Vaka	0.077422	0.026194	2.95569	0.0043

Tablo 6’de görülen sonuçlara göre BIST Turizm endeksi ile Covid-19 vaka serileri arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Katsayılar dikkate alındığında Covid-19 vaka sayılarında meydana gelen %1’lik artış BIST Turizm endeksinde pozitif yönlü %0.07 birimlik değişime sebep olduğu söylenebilir. Öte yandan modelden elde edilen kısa dönem katsayılar ise Tablo 7’de verilmektedir. Buna göre Covid-19 vaka sayılarındaki %1’lik artış kısa dönemde BIST Turizm endeksinde %0.002’lik düşüşe neden olmaktadır. Nihai olarak Covid-19 ile BIST Turizm endeksi arasında kısa dönemde negatif yönlü olan eşbütünleşme ilişkisi uzun dönemde pozitif dönüşüğü anlaşılmaktadır. Söz konusu bulguların normalleşme sürecinin borsaya yansması neticesinde ortaya çıktığı görülmektedir.

Tablo 7: ARDL (1, 2, 1) Modelinden elde Edilen Kısa Dönem Katsayıları

Değişken	Katsayı	Standart Sapma	T-İstatistiği	Anlamlılık Değeri
D(Covid-19 Vaka)	-0.002685	-0.018068	2.972313	0.0081

BIST Turizm endeksi ile Covid-19 ölüm sayılarına ilişkin veri setleri arasında yapılan ARDL sınır testine en uygun model olarak 3, 4, 0 seçilmiştir. Bu modele göre BIST Turizm endeksi ile Covid-19 ölüm sayıları arasında bir ilişki olup olmadığını gösteren ARDL sınır testi sonuçları Tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo 8: ARDL Sınır Testi Sonuçları

k	F istatistiği	%5 anlamlılık düzeyindeki kritik değerler	
		Alt Sınır	Üst Sınır
2	7.522666	5.11	6.19

Tablo 8’e göre F istatistik değeri %5 anlamlılık seviyesinde üst sınır kritik değerinin üzerinde kaldığı için BIST Turizm endeksi ile Covid-19 ölüm sayıları arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda seriler arasında uzun ve kısa dönemli ilişkiyi gösteren ARDL (3, 4, 0) modelinden elde edilen sonuçlar Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9: ARDL (3, 4, 0) Modelinin Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	T-İstatistiği
BIST Turizm (-1)	0.756781	0.0000
BIS Turizm (-2)	-0.283981	0.0680
BIS Turizm (-3)	0.165758	0.1258
Covid Ölüm	-0.011669	0.5478
Covid-19 Ölüm (-1)	0.005540	0.8173
Covid-19 Ölüm (-2)	-0.024481	0.2911
Covid-19 Ölüm (-3)	0.007331	0.7473
Covid-19 Ölüm (-4)	0.038293	0.0323
C	1.401296	0.0000
Tanısal Denetim Sonuçları		
R^2		0.990762
Düzeltilmiş- R^2		0.989113
F-İstatistiği		600.6207
Breusch-Godfrey LM Testi (Otokorelasyon)		1.823667 (0.7681)
Normallik		1.077369 (0.583515)
Değişken Varyans		13.73656 (0.1854)

ARDL (3, 4, 0) modelinin tahmin sonuçlarına göre hesaplanan uzun dönem katsayıları Tablo 10'da gösterilmektedir. Bu sonuçlara göre BIST Turizm endeksi ile Covid-19 ölüm sayıları arasında uzun dönemde pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Buna göre Covid-19 ölüm sayılarında meydana gelen %1'lik bir artış BIST Turizm endeksinde %0.04'lük bir artışa neden olmaktadır.

Tablo 10: ARDL (3, 4, 0) Modelinden Elde Edilen Uzun Dönem Katsayıları

Bağımsız Değişken	Katsayı	Standart Sapma	T-İstatistiği	Anlamlılık Değeri
Covid-19 Ölüm	0.041539	0.016887	2.459809	0.0170

BIST Turizm endeksi ve Covid-19 ölüm sayıları arasında kısa dönemli ilişkiyi gösterir sonuçlar ise Tablo 11'de gösterilmektedir. Buna göre BIST Turizm endeksi ile Covid-19 ölüm sayıları arasında kısa dönemde negatif yönlü bir ilişki mevcuttur. Covid-19 kaynaklı ölüm sayılarındaki %1'lik artış turizm endeksinde %0.011'lik düşüşe neden olmaktadır. Bu doğrultuda Covid-19 vaka sayıları ile ilgili kısımdaki bulgulara benzer sonuçlar elde edilmiştir. Kısa dönemde negatif olan katsayılar uzun dönemde pozitif olarak değişkenlik göstermektedir. Söz konusu durum pandemi sonrası sosyal mesafeli hayat ve maske kullanımı gibi faktörler dikkate alınmak suretiyle sosyal yaşamın kısmen de olsa yeniden başlamasından kaynaklanmaktadır. Elde edilen sonuçlar normalleşmenin etkileriyle piyasaların toparlama gösterdiğine işaret etmektedir.

Tablo 11: ARDL (3, 4, 0) Modelinden elde Edilen Kısa Dönem Katsayıları

Bağımsız Değişken	Katsayı	Standart Sapma	T-İstatistiği	Anlamlılık Değeri
D(Covid-19 Ölüm)	-0.011669	-0.023553	2.416826	0.0208

Sonuç ve Değerlendirme

2020 yılının başından itibaren Covid-19 salgını başta ekonomik olmak üzere sosyal ve politik açıdan olumsuz etkiler meydana getirmiştir. Ekonomik anlamda salgından etkilenen birçok farklı endüstriden biri olan turizm endüstrisi, ülke gelirlerine büyük katkı sağlamaktadır. Ancak Covid-19 ile başa çıkma kapsamında ülkelerin aldığı önlemler ve bireylerde salgının büyük panik oluşturması, turizm endüstrisinde büyük kayıplara neden olmuştur. Turizm endüstrisinde yaşanan gelir ve istihdamda yaşanan büyük kayıplar ülke ekonomilerine doğrudan etki etmektedir. Dünya Turizm Örgütü tarafından yayınlanan rapora göre; 20 Nisan 2020'den itibaren Covid-19 nedeniyle dünyadaki turizm destinasyonlarının tamamında seyahat kısıtlaması getirilmiştir. Bu duruma ülke içindeki seyahat sınırlamaları da eklendiğinde, turizm hareketleri durma noktasına kadar gelmiştir. Buna ülkeler tarafından ilan edilen karantina uygulamaları da eklenince 2020 yılının ilk çeyreğinde bir önceki yıla göre dünya turizmde %22'lik bir gerileme yaşanmıştır. Tur operatörleri ve seyahat acenteleri bu gerileme döneminde en çok zarar eden kesim olmuştur. Yaşanan rezervasyon iptalleri ya da ertelemeler, tur operatörleri ve seyahat acentelerini ciddi finansman kriziyle baş başa bırakmıştır. Diğer yandan seyahat kısıtlamaları, havacılık sektöründe büyük kayıplara neden olmuştur. Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü'nün (ICAO) yaptığı araştırmaya göre Mart ve Nisan aylarında uluslararası yolcu kapasitelerinde %49'luk bir düşüş meydana gelmiştir. Aynı araştırmada 2020 Eylül ayına kadar uluslararası hava yolcusu sayısında pandemi dönemi öncesine göre 1,2 milyar düşüş olabileceği öngörülmektedir. Almanya'nın en büyük havacılık şirketi Lufthansa'nın iflastan kurtulması için Alman hükümetinin 6 milyar euroluk mali yardım yapması bahsi geçen durumu kanıtlayan örneklerin başında gelmektedir. Turizm endüstrisinin en önemli sektörlerinden biri olan konaklamada ise doluluk oranlarında büyük düşüşler yaşanmıştır. Özellikle Mart 2020 itibarıyla Avrupa'da konaklama işletmelerinin doluluk oranı %26,3 seviyesinde kalmıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin de Covid-19'dan en olumsuz etkilenen endüstrilerinin başında turizm gelmektedir. Türkiye'ye gelen toplam ziyaretçi sayısı 2020 yılının ilk çeyreğinde bir önceki yıla göre %20,52 oranında düşmüştür. Turizmden elde edilen gelir ise yine bir önceki yıla

kıyasla ilk çeyrekte %22,1 oranında düşüş göstermiş ve 2020 yılı nisan ve mayıs aylarında Türkiye'yi ziyaret eden yabancı sayısı 2019 yılına göre %99,26 azalış göstermiştir.

Bu çalışmada 11 Mart 2020 - 2 Temmuz 2020 döneminde Covid-19 ile BIST Turizm endeksi arasında ilişki araştırılmıştır. Bu bağlamda serilerin farklı seviyelerde durağan olması sebebiyle söz konusu ilişkiyi ortaya çıkarmak için ARDL sınır testi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre hem Covid-19 günlük vaka hem de Covid-19 günlük ölüm sayılarının BIST Turizm endeksi ile eşbütünleşik bir yapıya sahip olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan katsayı tahminleri sonucunda BIST Turizm endeksi ile kısa dönemde negatif yönlü bir ilişkiye sahip olduğu, uzun döneme geçildiğinde ise bu katsayının pozitif yönlü olduğu anlaşılmıştır. Bu durum Covid-19 pandemisinin ilk zamanlar turizm endeksini olumsuz anlamda etkilediğini, ancak normalleşme süreci sayesinde bu olumsuz etkilerin ortadan kalktığını ve pozitif yönlü döndüğünü göstermektedir. Normalleşmenin 1 Haziran 2020 itibariyle başlayacağı Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından Mayıs 2020'de normalleşme takvimi aracılığı ile ilan edilmiştir. Bu durumun borsalara ve dolayısıyla da pandeminin en çok etkilediği sektörlerden biri olan turizm sektörüne pozitif beklenti şeklindeki yansımaları kaçınılmaz olmuştur. Özellikle normalleşme sürecinin başlaması sonrasında insanların sosyal mesafe ve maske kurallarına dikkat etmek suretiyle yeniden turistik faaliyetlere katıldığı görülmektedir. Bu doğrultuda birçok vatandaş Covid-19'dan kendisini koruyacak şekilde tekne kiralama, villa kiralama, kamp yapma ya da hijyen koşullarına uyum sağlamış olan daha küçük boyutlu izole otelleri tatil seçeneği olarak tercih etmeye başlamıştır. Söz konusu ampirik bulgular da bu girişimleri doğrular niteliktedir.

Google tarafından Nisan 2020'de yapılan araştırma Covid-19 sonrasında insanların seyahat davranışlarıyla ilgili önemli çıktılar barındırmaktadır. 5 Avrupa ülkesi ve Amerika'dan toplam 6750 kişinin katıldığı araştırma sonuçlarına göre insanların kısa dönemde seyahat etmeye oldukça temkinli yaklaştıkları görülmüştür. Nisan ayı baz alındığında, gelecek ilk 3 ay içerisinde çoğu katılımcı yurt içi veya yurt dışı seyahat gerçekleştirmeyeceğini ifade etmiştir. Katılımcılar daha çok seyahat planlamalarını sonraki 6 ay ve sonrasında kapsayacak şekilde uzun dönemli olarak yapmışlardır. Bu bağlamda uzun dönemde insanların seyahat etmeye daha istekli olacağı ve turistik faaliyetleri gerçekleştirmeye başlayacakları söylenebilir. Turizmde normalleşme süreci, pandemi dönemine bağlı olarak değişiklik gösterse de küresel anlamda temmuz ayı sonrasında toparlanma adına birtakım adımlar atılmaya başlanmıştır. Ancak Dünya Turizm Örgütü açıklamalarına göre turizm endüstrisinde toparlanmanın 2020 yılı son çeyreğiyle başlayıp 2021 yılı itibariyle devam edeceği öngörülmektedir. Bu doğrultuda ilk toparlanmaların yurt içi turizm faaliyetlerinde yaşanacağı ifade edilmektedir. Türkiye'de de Haziran 2020'den itibaren turizmde normalleşme adımları atılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda normalleşme süreciyle birlikte söz konusu hem yurtiçi turistlerin seyahat planlamalarında hem de Türkiye'ye gelen yabancı turist sayılarının uzun dönemde artış göstermesi ve normale dönmesi beklenmektedir.

Turizm endüstrisi bölgesel ekonominin canlanması, ülkeye döviz girdisi sağlaması ve istihdam fırsatları oluşturması gibi nedenlerle Türkiye gibi gelişmekte olan ülke ekonomileri için oldukça önemlidir. Özellikle son yıllarda, geçmiş yıllara göre rekor sayılarda turist ağırlayan ve turizm geliri elde eden Türkiye turizmi, Dünyadaki diğer ülkeler gibi Covid-19 salgınının ortaya çıkmasından olumsuz etkilenmiştir. Covid-19'un Türkiye'deki turizm üzerindeki etkilerini BIST Turizm endeksi vasıtasıyla değerlendiren bu araştırma ile Covid-19 ve turizm arasındaki ilişkiyi Türkiye özelinde inceleyen ilk ekonometrik araştırma olması eserin özgün yanını ortaya koymaktadır. İlaveten bu çalışma ile salgının kısa ve uzun dönemli finansal etkilerinin değerlendirilmesi ve tahmin edilmesi açısından önemli katkılar sunulmaktadır.

Her ne kadar turizme ilişkin en önemli ekonomik gösterge turizm gelirleri olsa da Covid-19 pandemisinin henüz çok yeni olması ve turizm gelirlerine ilişkin verilerin aylık

frekansta hesaplanıyor olması sebebiyle, turizm gelirleri çalışmanın kapsamına dahil edilememiştir. Zira pandemi sonrası yalnızca 3-4 aylık turizm geliri verisinin mevcut olduğu bilinmektedir. Bu düzeydeki turizm geliri gözlem sayısı ile istatistiki ya da ekonometrik analiz yapmak mümkün gözükmemektedir. Bu nedenle çalışmada Türkiye turizmini temsil edebilecek bir başka değişken olan ve günlük frekansta sunulan BIST Turizm endeksi kullanılmıştır. Turizm endeksinin ise yalnızca 77 günlük veri ile uygulamaya dahil edilmesi, çalışmanın kısıtlarından birini oluşturmaktadır. Borsanın hafta sonu ve bayram gibi resmî tatil günlerinde kapalı olması ve bu tarihlere ilişkin endeks verisinin bulunmamasına rağmen bu tarihlerde de Covid-19 vaka ve ölüm sayılarının açıklanıyor olması çalışmanın bir başka kısıtını temsil etmektedir. Bununla birlikte pandeminin ne kadar süreceği ve pandemi sürecinin ne yönde hareket edeceğinin belirsiz olması da çalışma hakkında yapılacak olan tahminleri kısıtlar niteliktedir.

Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar literatür taraması kısmında sunulan çalışmaların Covid-19'un turizm ekonomisi üzerinde olumsuz etkilerinin olduğu yönündeki bulguları ile örtüşmektedir. Diğer çalışmalarda olduğu gibi bu çalışmada da Covid-19'un turizm endüstrisini derinden etkilediği konusunda bir fikir birliği mevcuttur. Bununla birlikte uzun vadede Covid-19 ile turizm sektörü arasında pozitif yönlü ilişki bulan herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Normalleşme takviminin turizm endüstri üzerindeki etkilerini ortaya koyması bakımında bu çalışma orijinal bir yapıya sahiptir.

Yapılacak gelecek çalışmalarda daha geniş veri seti ile daha yeni ve net bulguların elde edilmesi mümkündür. Bu bağlamda pandeminin daha uzun süreler devam etmesi halinde aylık frekanslarda hesaplanan turizm geliri, konaklama işletmelerinin doluluk oranları, ülkeyi ziyaret eden yabancı turist sayısı ve uluslararası yolcu kapasite gibi yeni değişkenlerin de dahil edilebileceği bir model ile Covid-19'un turizm sektörü üzerinde etkileri hakkında yeni bulgular ve politika önerileri geliştirilebilir. Bununla birlikte daha fazla sayıda ülke örnekleme vasıtasıyla gerçekleştirilecek panel veri analizleri de ülke toplulukları hakkında genel yargılara varılmasını sağlayacaktır.

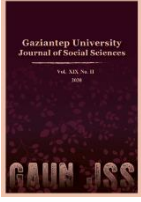
Kaynakça

- Acar, Y. (2020). Yeni koronavirüs (covid-19) salgını ve turizm faaliyetlerine etkisi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 7-21. doi: 10.32572/guntad.703410.
- Bakar, N. A. & Rosbi, S. (2020). Effect of coronavirus disease (COVID-19) to tourism industry. *International Journal of Advanced Engineering Research and Science (IJAERS)*, 7 (4), 189-193. doi: 10.22161/ijaers.74.23.
- Brahmbhatt, M. & Dutta, A. (2008). *On SARS type economic effects during infectious disease outbreaks*. *The World Bank*. doi: 10.1596/1813-9450-4466.
- Chinazzi, M., Davis, J. T., Ajelli, M., Gioannini, C., Litvinova, M., Merler, S., Piontti, A. P., Mu, K., Rossi, L., Sun, K., Viboud, C., Xiong, X., Yu, H., Halloran, M. H., Longini Jr., I. M. & Vespignani, A. (2020). The effect of travel restrictions on the spread of the 2019 novel coronavirus (COVID-19) outbreak. *Science*, 368 (6489), 395-400. doi: 10.1126/science.aba9757.
- Carrion-i-Silvestre, J.L., Kim, D. & Perron, P. (2009). GLS-Based unit root tests with multiple structural breaks both under the null and the alternative hypotheses, *Econometric Theory*, 25 (6), 1754-1792. doi: 10.1017/S0266466609990326.
- Worldometer (2020). Covid-19 canlı istatistik portalı, Erişim Tarihi: 08.05.2020, <https://www.worldometers.info/>.

- Çelik, M. S. & Koç, R. (2019). Türkiye ve Rusya arasındaki uçak krizinin Borsa İstanbul (BIST) turizm ve enerji şirket hisselerine etkisi üzerine bir event study analizi. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (1), 1-15.
- Çoban, B. Firuzan, E. & Oğuzhan, A. (2018). Farklı varyanslık ve yapısal kırılmalar altında ekonomik büyüme ile turizm ilişkisinin incelenmesi, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (1), 319-337. doi: 10.26468/trakyasobed.382258.
- Davies, S. E. (2013). *National security and pandemics*. Erişim tarihi: 26.07.2020, <https://www.un.org/en/chronicle/article/national-security-and-pandemics>.
- Dünya Sağlık Örgütü, DSÖ (2020a). SARS (Severe Acute Respiratory Syndrome). Erişim Tarihi: 03.05.2020, <https://www.who.int/ith/diseases/sars/en/>.
- Dünya Sağlık Örgütü, DSÖ (2020b). Coronavirus (COVID-19) outbreak. Erişim Tarihi: 02.05.2020, <https://www.who.int/westernpacific/emergencies/covid-19>.
- Dünya Sağlık Örgütü, DSÖ (2020c). WHO Coronavirus Disease (COVID-19) Dashboard. Erişim Tarihi: 02.05.2020, <https://covid19.who.int/>.
- Dünya Turizm Örgütü (2020). Impact assessment of the Covid-19 outbreak on international tourism. Erişim Tarihi: 03.07.2020, <https://www.unwto.org/impact-assessment-of-the-covid-19-outbreak-on-international-tourism>.
- Edmunds, J. & Gay, N. (2006). Integrating epidemiological and economic modeling: The data nexus. In R. D. Smith, N. Drager & M. Hardimann (Eds.), *The rapid assessment of the economic impact of public health emergencies of international concern* (Chapter 8). Oxford University Press.
- Fernandes, N. (2020). *Economic effects of coronavirus outbreak (COVID-19) on the world economy*. SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3557504>.
- Ghosh, S. (2020). Asymmetric impact of COVID-19 induced uncertainty on inbound Chinese tourists in Australia: insights from nonlinear ARDL model. *Quantitative Finance and Economics*, 4 (2), 343-364. doi: 10.3934/QFE.2020016.
- Gössling, S., Scott, D. & Hall, C. M. (2020). Pandemics, tourism and global change: a rapid assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 1-20. doi: 10.1080/09669582.2020.1758708.
- Harvey, D. I., Leybourne, S. J. & Xiao, B. (2008). A powerful test for linearity when the order of integration is unknown. *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 12 (3), 1-22. doi: 10.2202/1558-3708.1582.
- Hoque, A., Shikha, F. A., Hasanat, M. W., Arif, I. & Hamid A. B. A. (2020). The effect of coronavirus (COVID-19) in the tourism industry in China. *Asian Journal of Multidisciplinary Studies*, 3 (1), 52-58.
- Im, K. S., Lee, J. & Tieslau, M. A. (2014). More powerful unit root tests with non-normal errors. In *Festschrift in Honor of Peter Schmidt* (pp. 315-342). New York: Springer.
- Investing.com (2020). Investing.com portföy yönetimi portalı. Erişim Tarihi: 08.05.2020, <https://tr.investing.com/>.
- Kamuyu Aydınlatma Platformu (2020). Endeksler. Erişim Tarihi: 08.05.2020, <https://www.kap.org.tr/tr/Endeksler>.

- Kandil Göker, İ, Eren, B, Karaca, S. S. (2020). The Impact of the COVID-19 (Coronavirus) on The Borsa Istanbul Sector Index Returns: An Event Study. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19 (COVID-19 Special Issue), 14-41. doi: 10.21547/jss.731980.
- Kalyankar, M. D. & Patil, P. (2020). Impact of Covid-19 pandemic on the tourism sector. *Purakala (UGC Care Journal)*, 31 (8), 611-617.
- Karabulut, G., Bilgin, M. H., Demir, E. & Doker, A. C. (2020). *How pandemics affect tourism: international evidence*. SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3579530>.
- Karim, W., Haque, A., Anis, Z. & Ulfy, M. A. (2020). The Movement Control Order (MCO) for COVID-19 crisis and its impact on tourism and hospitality sector in Malaysia. *International Tourism and Hospitality Journal*, 3 (2), 1-7.
- Kasare, K. S. (2020). Effects of coronavirus disease (COVID-19) on tourism industry of India. *Studies in Indian Place Names (UGC Care Journal)*, 40 (35), 362-365.
- Keogh-Brown, M. R. & Smith, R. D. (2008). The economic impact of SARS: how does the reality match the predictions?. *Health policy*, 88 (1), 110-120. doi: 10.1016/j.healthpol.2008.03.003.
- Lee, J. & Strazicich, M.C. (2003). Minimum Lagrange multiplier unit root test with two structural breaks. *The Review Economics and Statistics*, 85 (4), 1082–1089. doi: 10.1162/003465303772815961.
- McCall, B. (2020). COVID-19 and artificial intelligence: protecting health-care workers and curbing the spread. *The Lancet Digital Health*, 2 (4), 166-167. doi: 10.1016/S25897500(20)30054-6.
- Qiu, W., Rutherford, S., Mao, A. & Chu, C. (2017). The Pandemic and its impacts. *Health, Culture and Society*, 9 (10), 1-11. doi: 10.5195/HCS.2017.221.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. & Smith, R. J. (2001), Bounds testing approaches to the analysis of level relationship. *Journal of Applied Econometrics*, 16 (3), 289–326. doi: 10.1002/jae.616.
- Ramelli, S. & Wagner, A. F. (2020). Feverish stock price reactions to covid-19. *Swiss Finance Institute Research Paper No. 20-12*, 1-57.
- Sağlık Bakanlığı (2020a). Covid-19 Rehberi. Erişim Tarihi: 08.05.2020, <https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/tr/covid-19-rehberi.html>.
- Sağlık Bakanlığı (2020b). Türkiye’de Güncel Durum. Erişim Tarihi: 08.05.2020, <https://covid19bilgi.saglik.gov.tr>.
- Smith, R. D. (2006). Responding to global infectious disease outbreaks: Lessons from SARS on the role of risk perception, communication and management. *Social Science & Medicine*, 63 (12), 3113-3123. doi: 10.1016/j.socscimed.2006.08.004.
- Şahin, E., Konak, F. & Karaca, S. S. (2017). Türkiye ve Rusya arasındaki “uçak krizinin” Borsa İstanbul gıda, içecek ve turizm endeksleri üzerine etkisi. *Business and Economics Research Journal*, 8 (3), 473-485. doi: 10.20409/berj.2017.61.
- Şenol, Z. & Zeren, F. (2020). Coronavirus (Covid-19) and stock markets: The effects of the pandemic on the global economy. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7 (4), 1-16.

- Şit, A. & Telek, C. (2020). Covid-19 Pandemisinin Altın Ons Fiyatı ve Dolar Endeksi Üzerine Etkileri. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19 (COVID-19 Special Issue), 1-13. doi: 10.21547/jss.742110.
- Tan, W., Zhao, X., Ma, X., Wang, W., Niu, P., Xu, W. & Wu, G. (2020). A novel coronavirus genome identified in a cluster of pneumonia cases—Wuhan, China 2019– 2020. *China CDC Weekly*, 2 (4), 61-62. doi: 10.46234/ccdcw2020.017
- Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (2020). Turizmin Ekonomideki Yeri. Erişim Tarihi: 08.05.2020, <https://www.tursab.org.tr/istatistikler/turizmin-ekonomideki-yeri>.
- Verikios, G., Sullivan, M., Stojanovski, P., Giesecke, J. & Woo, G. (2015). Assessing regional risks from pandemic influenza: A scenario analysis. *The World Economy*. 1-31. doi: 10.1111/twec.12296.
- Zeren, F. & Hizarcı, A. (2020). The impact of COVID-19 coronavirus on stock markets: evidence from selected countries. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 3 (1), 78-84.
- Zhang, D., Hu, M. & Ji, Q. (2020). Financial markets under the global pandemic of COVID-19. *Finance Research Letters*. doi: 10.1016/j.frl.2020.101528.
- Zivot, E. & Andrews, W.K. (1992). Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit root hypothesis. *Journal of Business and Economic Statistics*, 10(3), 251-270. doi: 10.2307/1391541.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Covid-19 Salgını, Ekonomik Etkileri ve Küresel Ekonominin Geleceği

Covid-19 Outbreak, Economic Effects and Future of Global Economy

İbrahim ARSLAN^{a*}, İlyas BAYAR^b

^aProf. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE

ORCID:0000-0003-4638-2676

^bÖğr. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi, Ömerli Meslek Yüksekokulu, Mardin / TÜRKİYE

ORCID:0000-0003-3921-8747

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 24 Temmuz 2020

Kabul tarihi: 26 Ağustos 2020

Anahtar Kelimeler:

Covid-19,

Küresel Ekonomi,

İktisat Politikaları.

ARTICLE INFO

Article History:

Received July 24, 2020

Accepted August 26, 2020

Keywords:

Covid-19,

Global Economy,

Economy Policies

ÖZ

Çin'in Wuhan kentinde başlayıp kısa sürede dünyaya yayılan Covid-19 salgınının neden olduğu vaka sayısını düşürmek, ölüm sayılarını azaltmak ve pandemiyi yayılma hızını kontrol altına almak için devletlerin iktisadi aktiviteleri yavaşlatma kararı ve bu sürecin ne kadar süreceğinin belirsizliği 2008 küresel finansal krizi sonrası düşük büyüme ile süregelen ve ekonomik dengeleri derinden sarsmıştır. Bu süreç öncelikle insan ve halk sağlığına dönük önlemler önem arz etse de yaşamsal fonksiyona dayanan ekonomik durumun görünümüne dair bir projeksiyon gereklidir. Yapılan çalışmada Covid-19 salgınının genel olarak küresel çapta özel olarak da gelişmekte olan ülkelerde olası ekonomik etkileri irdelenmeye çalışılmıştır. Belirsizlik durumu ile birlikte doğal bir biçimde bu yıl küresel ölçekte ekonomik daralmanın yaşanacağı noktasında uluslararası ekonomik kurum ve kuruluşların raporlarında bir uzlaşma vardır. Hem talep hem de arz şokunun birlikte olduğu bir dönemde gelişmekte olan ülkelerin para birimlerinin rezerv para olmaması, mevcut borçlar ile birlikte artan borç yükleri ve de pandemi sürecinden dolayı yaşayacakları dış gelir kaybı nedeni ile daha fazla etkilenecekleri tahmin edilmektedir. Kriz bulaşıcılığının anlam kazandığı bu süreçte 2008 küresel finans krizinden elde edilen tecrübelerle gelişmiş ülke ekonomilerinin gelişmekte olan ülkelerle işbirliği sağlamak suretiyle dünya piyasalarının sağlam bir zemine oturacağını tespit edip bu yöndeki politika uygulamaları önemlidir. Bu süreçte en büyük handicap hem sosyal hayat hem de iktisadi açıdan belirsizlik durumunun varlığıdır. Davranışsal ekonomi bağlamında iktisadi aktörlerin seçim ve tercihlerine dair kararlarda belirsizlik ve risk parametrelerini göz önünde bulundurmaları kaçınılmazdır. Pandemi sonrası gelişmiş ülke uygulamalarına benzer bir tarzda gelişmekte olan ülkelerin mali politikalar alanında kurula dayalı bir model oluşturmaları gereği ortaya çıkacağı düşünülmektedir.

ABSTRACT

The slowdown decision of the governments for the economical activities and the uncertainty of how long this process will continue in order to reduce the number of cases caused by the Covid-19 epidemic that started in Wuhan, China and spread to the world in a short time, to decrease the number of deaths and to control the pandemic spreading rate, has shaken the ongoing and economic balances with the low growth after the 2008 global financial crisis. Although this process is primarily important for human and public health measures, a projection of the appearance of the economic situation based on vital function is required. In this study, it was tried to examine the possible economic effects of Covid-19 epidemic globally in general and especially in developing countries. Along with the uncertainty, there is a consensus in the reports of international economic institutions and organizations on the point that there will be a global economic contraction this year. It is estimated that the currencies of the developing countries will be affected more due to the lack of reserve money, the increasing debt burden along with the existing debts, and the loss of foreign income due to the pandemic process, at a time when both demand and supply shock are together. In this process where crisis contagion becomes meaningful, it is important to determine that the developed countries' economies will sit on a solid ground by cooperating with developing countries, with the experience gained from the 2008 global financial crisis and policy practices in this direction are important. The biggest handicap in this process is the existence of uncertainty both in social life and economically. Within the context of behavioral economics, it is inevitable for economic actors to take into account the uncertainty and risk parameters in their decisions regarding their choices and preferences. It is thought that in the developing countries there will be formed a rule-based model in the field of fiscal policies, which are similar to the practices of developed countries after pandemic.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: arslan@gantep.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The Covid-19 (Coronavirus) epidemic appears as an event that started in China and affected the world in a short period of time and caused it to be described as a pandemic due to its transcontinental spread character. However, when compared to the past centuries the thing that make this process different is the addition of new ones (entrepreneur, technology, knowledge) to the production factors that provide economic growth, the increase in the amount of goods and services produced on the supply front in real terms in the world, and accordingly, the changes in consumer preferences and consumption patterns on the demand. In terms of financial markets, with the globalization, new changes and transformations are experienced with the change of derivative markets, commodity trading and energy supply as the primary source of energy. In this study, the effects of coronavirus (Covid-19) epidemic on both global and developing countries and its possible consequences will be discussed.

The Covid-19 outbreak is an economic crisis that has a non-economic (natural disaster [epidemic]) with a nature of an economic crisis that spreads from a local / regional ground to a global ground, which occurs suddenly and unexpectedly, in line with the definition of the economic crisis. When the global economy is considered in terms of macroeconomic indicators, the real terms such as shrinking economies, increasing unemployment rates and decreasing international trade movements the world faces a serious economic crisis in terms of the financial sector, especially the capital and liquidity problem. The question of the difference or similarity of the crisis from the previous crises was one of the most frequently asked questions in every platform where the economic effects of the epidemic were discussed after the Covid-19 epidemic. The most obvious difference of this crisis from others is that the crisis is not a macro-economic or financial source, but the triggering factor is a virus.

The most crucial aspect of the Covid-19 crisis is that it has a state of “uncertainty”. The uncertainty of the pandemic control process and further prolongation of the process will cause production restrictions in both developing and ever-developing countries. The view that this process will continue for policy makers is dominant until there is any cure or vaccine against the disease. The report, which includes the economic outlook and growth expectations estimates published by the World Bank, is unprecedented in the report and despite the implementation of these practices, it is currently that the GDP will shrink by 5.2% globally for 2020. OECD, on the other hand, expressed its predictions and forecasts on whether there would be a second wave in the virus. If there is no second wave in the virus, the world’s economy will shrink by 6% in 2020, if there will be a second wave, it is expected that the world economy will shrink by 7.6%. In April 2020, the International Monetary Fund revised its growth rate, which was projected as 3%, by 1.9 points, to 4.9%. For the year 2021, the forecasting of the global economy is 5.4% (developed economies 4.8% and developing countries 5.9%).

In order to overcome the 2008-09 Global Financial Crisis, monetary, fiscal and macro prudential measures have been coordinated and integrated. Similar policy reactions and practices have been important in this crisis in terms of demonstrating the lessons learned from the 2008-2009 crisis. With the spread of the Covid-19 outbreak, the countries have provided large-scale macroeconomic support to prevent the deepening and effects of the global economic crisis. Within this context, both governments and monetary authorities have taken steps to prevent economic and financial collapse. The reasons for the high probability of being affected by the global shock in developing countries can be addressed under two main headings. These are global shocks and structurally sourced conditions. The decrease in exports, primarily raw materials, which are effective in determining the growth sources of developing countries (due to the shock of foreign demand), decrease in foreign exchange workers who provide foreign currency input, tourism, which is an important source of foreign exchange, and decrease in services, the decrease in the prices of commercial goods and financial markets is difficult and costly to reach. Brent crude oil prices fell by 63% in this process due to the global demand decline. When other commodities were added to the analysis (industrial metals, precious metals (excluding gold), agriculture and animal husbandry), the overall price decline was 37%.

According to the report prepared by the International Finance Institute (IIF), global debt broke a new record in 2019 and became 255 trillion dollars. The addition of developing markets to global debt has exceeded \$ 3.4 trillion and total debt has exceeded \$ 71 trillion. In developing countries, while the debt/GDP was 147% in 2007, this rate reached 220% and it was recorded as the highest level. Besides the global debt level reaching very high levels, another striking point is the expansion of the gap between the real economy and the virtual economy. As a matter of fact, considering that the market value of global goods and services is close to 90 trillion dollars, it is alarming that there are no goods and services produced in return for the said amount of debt.

After the pandemic, the first step that should be taken is to decrease the indebtedness rate so the developing countries should not fall into the vortex of a new crisis. It should not be forgotten that the financial instability that will emerge after the Global financial crisis experienced in the 21st century and Keynesian policies, which are seen as a guide and solution, in other words, the public debt stock will be loaded to future generations. Beyond the Ricardo-Barro hypothesis, this problematic situation will not be solved by either a purely liberal understanding or an overregulated state model. Above all, it will ultimately require fiscal rules to lean economies into staggering economies towards consumption.

Giriş

Covid-19 (Koronavirüs) salgını Çin’de başlayıp kısa bir zaman diliminde dünyayı etkileyen ve de kıtalararası yayılma karakterine sahip olmasından dolayı pandemi olarak nitelendirilmesine sebep olan bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanlık tarihi daha önce de benzer hadiseler/vakıyalarla karşı karşıya gelmiştir. 14. yy’da özellikle de Avrupa’yı derinden etkileyen ve Kara Ölüm olarak da ifade edilen Veba Salgını, 1918’de yaşanan ve 50 milyon insanın ölümüne neden olan İspanyol gribi/nezlesi bu türden örneklerdir. Fakat bu süreci farklı kılan geçmiş yüzyıllarla karşılaştırıldığında iktisadi büyümeyi sağlayan üretim faktörlerine yenilerinin (girişimci, teknoloji, bilgi) eklenmesiyle dünyada reel açıdan arz cephesinde üretilen mal ve hizmet miktarının devasa bir biçimde artması, buna bağlı olarak da talep cephesinde tüketici tercihlerinin ve tüketim kalıplarının değişmesi, finansal piyasalar açısından da küreselleşme ile birlikte türev piyasaların, emtia alım satımının ve enerjinin başat kaynağı olarak petrol arzının değişmesiyle yeni değişim ve dönüşümün yaşanıyor olmasıdır.

İnsanların ve toplumların sürekli yeni bir arayış içinde olmaları, ilerlemeye ve gelişmeye dönük bir düzlemde hayatlarını farklı kılma istekleri sosyal hayatın yanı sıra tüketim alışkanlıklarının zenginleşip farklılaşmasına olanak sağlamıştır. Bu bağlamda ekonomik açıdan “üretim-tüketim-üretim” sarmalının sürekliliği ancak sağlam ve istikrarlı bir iktisat politikası zemini ile mümkündür. Covid-19 salgını bireylerin yaşam biçimlerini salt informel olarak değil formel anlamda da kökten değiştirmektedir. Nitekim sosyal izolasyon ve fiziki mesafe ile insan ilişkilerinin derinden etkilendiği gerçeği önemli bir husustur. Bunun yanı sıra devlet erkinin idari işlerinin, yargısal faaliyetlerinin yavaşlatılması, spor müsabakalarının askıya alınması, çalışma koşullarının ve eğitimin online (çevrimiçi) bir biçim alması gibi akla ilk gelen hususlardan olsa da sosyal ve kültürel yaşamda çok daha fazlasının yaşandığı bir süreçtir.

Salgın, ekonominin reel yönüyle mal, ücret ve faktör piyasalarını; finansal yönüyle de para politikası otoritesi Merkez Bankası başta olmak üzere, bankacılık vb. kurumların tercihlerini ve ihtiyati politikalarını etkileyerek ekonomik ilişkiler ağını başka bir mecraya evirmiştir. Bu sürecin hastalık ve ölümle neticelenmesi ekonominin arz ve talep ayağını derinden etkilemiştir. Fiziki ve sosyal izolasyon ile temassız hayat üretim ayağı üzerinden işgücü arzını etkileyerek tarım, sanayi ve özellikle de hizmet sektöründe arzın daralması ile neticelenmiştir. Benzer bir biçimde yaşamsal nosyona dayalı mal ve hizmetlere olan talep hariç tutulursa kaçınılmaz bir şekilde talep daralması karşı karşıya kalınacak bir sürece girilmektedir.

Piyasada arz ve talebin daralması ekonomik resesyona yol açar. Ekonomik daralma döngüsel bir akış halinde işgücü talebinin azalmasına bu duruma bağlı olarak da satın alma gücünü düşürerek yoksulluğun artmasına temel tüketim maddelerinin dâhi karşılanamamasına neden olur. Bununla birlikte sermaye sahiplerinin ve farklı ölçekteki işletmelerin üretimlerini durdurmaları ve özellikle de işletmelerin sağlam bilanço yapısına ve optimal rasyolara sahip olmamaları ekonomik durgunluğu derin bir şekilde tetikleyecektir.

İktisadi aktörlerin verili durumları ile bir üretim aktörü, denge ve denetleyici fonksiyona sahip kamu otoritesi ile birleştiğinde resimdeki objeler ve bu objeler arasındaki ilişki ağı ve etkileşim düzeyi karmaşık hale gelir. Sağlıklı ve işlevsel politikaların hayata geçirilememesi siyasi kaos ve en sonunda toplumsal kaos ile neticelenir. Bu süreçte fark edilecek hususların başında ülkelerin gelişmişlik durumları nazara alındığında özellikle kırılgan yapıya sahip gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere nazaran daha çok etkileneceği gerçeğidir. Gelişmiş ülkelerin para birimlerinin rezerv para olarak dünya ölçeğinde kullanılması, yatırımları finanse edecek tasarruflar açısından otarşik bir yapıya sahip olmaları, finansal yapıların sağlamlığı ve tek hedef olarak enflasyona odaklanmaları para politikası açısından; koydukları mali kurallar sayesinde mali politikalar açısından daha avantajlı oldukları gerçeği gelişmiş ülkelere önemli

avantajlar sağlamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin tasarruf açıklarının uluslararası sermaye hareketleri vasıtasıyla yatırım yapabilmesine imkan sağlaması pandemi sürecinde gelişmekte olan ülkeleri en çok etkileyecek husus olarak karşımıza çıkacaktır. Gelişmekte olan ülkelerde krizin yıkıcı etkilerinden biri de bozulacak olan tedarik zincirinin çıktığı azalmasına yol açarak işsizlik oranının artmasına neden olması sorunudur. Gelişmiş ülke ekonomilerinde enflasyon stabil bir seyir izlerken gelişmekte olan ülkelerde döviz kuru ve buna bağlı olarak ihracattaki ithal girdi kullanımı ve para otoritelerince kaynak elde etmek için para basma gereği enflasyon yaratabilir. Potansiyel bir ekonomik krizin habercisi olarak Covid-19 süreci makro iktisadi politikaların belirli bir dönem ya da şartlara bağlı kalmaksızın krizleri önleyecek bir model/mekanizma kurma gerekliliğine ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Fakat gelişmekte olan ülkeler sahip oldukları insan kaynağını sermaye akışı ve faizlerin bu denli düşük olduğu küresel bir ortamda yatırımı finanse edecek bir mekanizma ile entegre hale getirirlerse bu durumun fırsata çevrilmesi olanağı doğacaktır.

2008-09 krizine benzer bir biçimde ve isabetli olarak otoritelerin parasal genişlemenin yanı sıra Keynesyen çözüm politikalarına odaklanmaları seçeneği gelişmekte olan ülkeler için yeniden gözden geçirilmelidir. Bu seçeneğin düşünülmesi bu doğrultuda alınacak kararların ertelenmesi anlamına gelmemelidir. Yalnızca gelişmekte olan ülkelerin pandemi sonrası makro ekonomik dengelerini değiştirecek en önemli unsur olarak mali politikalar ve kamu borçlanmasının yarattığı durumun hatırdan tutulması gereğidir. Bu süreç gelecekte makro anlamda ülkelerin bütçelerini oluştururken, para arzını yönetirken; mikro anlamda üreticilerin üretime karar verirken ve bilançolarını oluştururken ve tüketicilerin tüketim-tasarruf tercihlerini yeniden gözden geçirerek ihtiyatlarını arttırmasını salık verecektir. Bu hususların yanı sıra yeni dönemde dünya piyasaları şu sorulara cevap bulma arayışına gireceklerdir. Üretimde insan faktörü değerini yitirecek mi? Robotik ve otomasyona dönük bir üretim yapısı gelişmekte olan ülkeleri nasıl etkileyecek? Parasal genişleme ile varlık balonları patlayacak mı? Metro hatları seferi azaltılacak, seyahatlerde yolcu sayısı sınırlandırılacak mı? Bu türden sorunlar ve olası maliyetler ne şekilde tezahür edecektir.

Yapılan çalışmada koronavirüs (Covid-19) salgınının hem küresel anlamda hem de gelişmekte olan ülkeler üzerinde yaratacağı etkiler ve doğuracağı olası sonuçlar ele alınmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda ikinci bölümde Covid-19 salgınının küresel ölçekte ekonomik etkileri irdelenmeye çalışılacaktır. Üçüncü bölüm salgının finansal ve döviz piyasasına muhtemel etkileri gelişmekte olan ülkeler özelinde incelenecektir. Son bölümde para, mali ve makro ihtiyati çözüm önerileri sunulmaya çalışılacaktır.

Covid-19 Salgını, Ekonomik Kriz ve Küresel İktisadi Görünüm

Kriz kavramı etimolojik (kökenbilim) açıdan irdelendiğinde Yunanca “krisis” kelimesine dayanan bilhassa tıp biliminde yaygın şekilde kullanılan bir kelimedir. Beklenmedik bir durumda, ani bir biçimde oluşan hastalık belirtisi veya mevcut bir hastalığın çok ileri bir evreye ulaşması olarak tarif edilir. Sosyal bilimlerde ise kriz “*birdenbire meydana gelen kötüye gidiş yönündeki gelişme*” buhran, bunalım gibi kavramlarla eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. Herhangi bir olayı/olguyu kriz olarak nitelendirmek için ne tür unsurlar olmalıdır sorusu önemlidir. Kriz tanımının esasını oluşturan ve zaman boyutu açısından ele alınması durumunda kriz, önceden bilinmemesi ve tahmin edilememesi durumudur. Yani beklenmeyen bir şekilde ortaya çıkmasıdır. Kriz ile ilgili önemli hususlardan biri de krizin varlığının bütünüyle negatif bir karaktere sahip olmaması tehlike ve tehdit gibi unsurların yanı sıra kişi ya da örgütlere fırsatlara erişme olanağı sunmasıdır. Krizler kısa ve uzun süreli olmakla birlikte belirgin unsurlardan biri de yayılma etkisi göstermesidir. En nihayetinde ekonomik kriz, bir ekonomide birdenbire ve öngörülemez bir biçimde ortaya çıkan mikro seviyede firmaları makro seviyede ise ülke ekonomisini derinden etkileyen ve ciddi olarak sarsan sonuçlar üreten bir süreçtir. Ekonomik krizlerin kaynağı salt ekonomik kaynaklı olmayabilir. Genel olarak reel ve finansal

sektörlerde meydana gelen talep daralması ya da arz fazlalığı şeklinde ortaya çıksa da doğal afetler de krizin kaynağı olabilir. Tabii felaketlerin yanı sıra politik istikrarsızlık, küresel değişimlere teknolojik açıdan ayak uyduramama gibi birçok unsur ekonomik krizlerin kaynağı olabilmektedir (Aktan ve Şen, 2001:1225-1230).

Covid-19 salgını ekonomik krizin tanımına uygun bir şekilde ani ve beklenmedik bir biçimde ortaya çıkan yerel/bölgesel bir zeminden küresel bir zemine yayılan ekonomik kaynaklı olmayan (doğal felaket kaynaklı [salgın]) bir ekonomik krizdir. Şüphesiz öncelenmesi gereken ve dünya çapında da genel olarak politikalarda eğilimin bu yönde olduğu durum insan ve halk sağlığıdır. İnsan sağlığı ile birlikte bu süreçte ekonominin durumu daha çok ön plana çıkmıştır. Küresel ekonomi makro iktisadi göstergeler açısından ele alındığında daralan ekonomiler, artan işsizlik oranları, uluslararası ticaret hareketlerinin azalması gibi reel yönüyle; sermaye ve likidite sorunu başta olmak üzere finansal sektör açısından dünya çok ciddi bir şekilde ekonomik kriz ile karşı karşıya bulunmaktadır. Acemoğlu (2020) bu sürecin/salgının çok derin ekonomik etkilerinin olacağını ifade ettikten sonra pandemiyi 1918 İspanyol Gribi/Nezlesi, 1929 Büyük Buhranı ve 2008 Finansal Krizinin her üçünün elemanlarını barındıran bir kriz olarak tarif eder. Açıkçası bu süreç ne her arzın kendi talebini yaratması krizi ne de efektif talep yetersizliğini gidermek için meydana gelmiş bir krizdir. Covid-19 salgını sonrası salgının ekonomik etkilerinin tartışıldığı her platformda en çok sorulan soruların başında krizin önceki krizlerden farkı ya da benzerliği sorusu idi. Bu krizin diğerlerinden en belirgin farkı krizin makro ekonomik ya da finansal kaynaklı olmayıp tetikleyici unsurun bir virüs olmasıdır.

Dünya Sağlık Örgütü Genel Sekreteri Tedros Adhomom Gheloregesus, 11 Mart 2020'de yaptığı toplantıda Çin'in Hubei Bölgesinin başkenti Wuhan'da başlayan Covid-19 salgınının vaka sayısının 13 kat ve etkilenen ülke sayısının 3 kat arttığını dile getirmiştir. 114 ülkede 118 binden fazla vaka ve 4 291 kişinin hayatını kaybettiğini ifade ettikten sonra Gheloregesus, gelecek günler ve haftalarda vaka sayısının, ölüm sayısının ve etkilenen ülke sayısının daha da artacağını beklediklerini dile getirerek ciddi ve endişe verici yayılma hızı nedeni ile pandemi olarak nitelendirilmesi gerektiği değerlendirmesini yapmıştır (WHO, 2020a). Genel Sekreter Ghebreyesus yaklaşık 3 ay sonra 13 Temmuz 2020'de 12 Temmuz Pazar günü Dünya Sağlık Örgütü'ne 230 bin Covid-19 vakasının bildirildiğini ve bu vakaların neredeyse % 80'nin 10 ülkeden kaynaklandığını dile getirerek gerekli önlemlerin alınmaması halinde salgının etkisinin artacağını çok daha kötü günlerin dünyayı beklediğini ifade etmiştir (WHO, 2020b). 13 Temmuz itibarıyla dünya genelinde Covid-19 tanısı konulan kişi sayısının 13 milyonu geçtiği ifade edilmektedir.

Çin'den dünyaya yayılan Covid-19 virüsü dünyanın her tarafında yaşamını sürdüren insanların hayatlarını şiddetli bir biçimde sarsmıştır. Covid-19 salgını sürecinde entübe, filyasyon, pandemi, R_0 gibi kavramlar hayatın olağan akışı içerisinde yerini almıştır. İnsanların sağlığı ciddi bir tehdit altında olduğundan ekonomik faaliyetler durma noktasına gelmiş ve refah seviyesi derinden etkilenmiştir. Salgının yayılma hızını azaltmak için hükümetler ekonomik faaliyetleri askıya almak zorunda kalmışlardır. Covid-19 Salgınının yayılmasını engellemek için kamu otoritelerinin aldığı önlemlerin bazılarını aşağıda sıralamak mümkündür:

- Birçok sektörde üretim faaliyetlerinin askıya alınması.
- Ağırlıklı olarak hizmet sektörü faaliyetlerinin durdurulması.
- Uluslararası ticaretin kesintiye uğraması.
- Hem yurt içinde hem de yurt dışında seyahat kısıtlamaları.
- İdari faaliyetlerin, hukuki davaların sürdürülmekle birlikte minimal bir seviyeye indirilmesi.

- Eğitim faaliyetlerinin online biçimde uzaktan eğitim şeklinde sürdürülmesi.
- Özel sektörde bankacılık, sigortacılık başta olmak üzere birçok sektörde home ofis biçiminde çalışılması.

Salgının yansımaları esasında ekonominin doğası gereği karmaşık, etkileşimli ve domino etkisi yaratan bir süreçtir. Küresel çapta yaşanan ekonomik krizlerin tetikleyici unsurları her dönem farklı şoklardan kaynaklanmıştır. 1929 yılında Büyük Buhran olarak adlandırılan ve New York Piyasasının çöküşü ile neticelenen ve tüm dünyaya sirayet eden kriz esasında her arzın kendi talebini yaratmadığı bir talep şoku krizidir. 2008-9 krizi ise özellikle konut fiyatlarının inişe geçmesiyle subprime mortgage (düşük gelir grubuna verilen yüksek faizli kredi) olarak ifade edilen ve kredi piyasasının çökmesiyle sonuçlanmış bir finansal kriz idi. 2019 yılının sonlarında Çin’de görülen ve daha sonra dünyaya yayılan virüs nedeni ile yaşanan kriz, arz şoku ile başlayıp talep şokuyla devam eden ikiz şok bir şekildedir. Daha açık bir ifade ile krizin kaynağı ekonomik açıdan esas itibariyle *reel sektörden kaynaklı bir arz şokunun işgücü piyasası ve finansal piyasayı etkileyerek talep şokuna* neden olmasıdır.

Kriz süreçlerinde uygulanacak olan makro iktisat politikalarına en büyük engel belirsizlik durumudur. Bu süreçlerde belirsizlik engelini nispi olarak azalmasını gösteren sinyallere ihtiyaç duyulmaktadır. Bunlardan biri en azından sürecin sosyo-ekonomik ayağının seyrini değiştirecek unsur olarak istifade edilebilecek gösterge A.G. Kermack ve McKendrick (1927, 1932, 1933) tarafından geliştirilen SIR modelidir. Bu model belirli varsayımlar altında bulaşıcı hastalıkların yayılma hızını tahmin eden bir çalışmadır. SIR modeli ismini modeli oluşturan 3 unsurun ilk harflerinden hareketle almıştır. Bu unsurlar (Jones, 2007:1; Akpınar, 2012:99; Kılıç, 2020; Müftüoğlu, 2020; Acemoğlu, 2020): Susceptible (S): Hastalığa henüz yakalanmamış ve yakalanmaya açık sağlıklı bireyler; Infectious(I): Hastalığa yakalanmış/Enfekte olmuş/ hasta bireyler; Recovered/Removed (R): İyileşen ve hastalığa bağışıklık kazanan veya hastalık yüzünden hayatını kaybedenlerdir.

SIR modelinde söz konusu parametreler aracılığıyla cevabı bulunmak istenen sorulardan biri "*Hasta veya taşıyıcı biri hastalığı ortalama kaç kişiye bulaştırabiliyor*" sorusudur. R_0 olarak ifade edilen temel üreme sayısı/oranı bulaşıcı hastalığın bulaşıcılık derecesini matematiksel olarak ifade ediyor. R_0 'ın hesaplanma metodu konumuzun dışında olmak ile birlikte önemli husus R_0 değerini 1 ve altına indirmektir. Çünkü R_0 değeri hastalığın hasta birinden kaç kişiye yayıldığını gösterir (TÜBA, 2020: 47-50). R_0 eğer 1'in üzerine çıkarsa bulaşıcılığın yeniden artacağı anlamına gelir ki sosyal izolasyona ve fiziksel mesafeye yeniden ihtiyaç duyulur ve bu doğrultuda üretim faaliyetlerinin yavaşlaması ve kısıtlanması zorunlu hale gelir. R_0 değeri alınacak önlemler açısından ve belirsizliğin seviyesinin tespiti açısından önemlidir. Bu bağlamda R_0 1'in altına düştüğü an uygulanan aktif politikaların yeniden revize edilerek devreye girmesi olasıdır. Nitekim Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü R_0 'ı 2-2.5 seviyesinde hesaplamıştır.

Covid-19 salgınının ekonomiye muhtemel etkileri makro iktisadi göstergeler yapılacak bir okuma ile açıklığa kavuşur. Şüphesiz bu okuma öngörü ve tahminlere dayalı olduğundan dolayı reel değerlerde sapmalar meydana getirme ihtimali barındırır da kısa vadeli bir perspektif çizme açısından önem taşır. Dünya Ticaret Örgütü (WTO) Nisan ayının 8'inde yayınladığı raporda Covid-19 salgının küresel çapta olağan yaşam ve ekonomik akviteyi aksatmasının 2020 yılı için dünya ticaretinin %13 ile %32 arasında düşmesi ile sonuçlanabileceğini ifade etmiştir (WTO, 2020:1). Hakeza Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) belirsizlik olmakla birlikte tahmin edilen GSYİH düşüşü ile 2019 yılı baz seviyesinden küresel işsizliğin düşük senaryo ile 5,3 milyon; orta senaryo 13 milyon olacağı (7,4 milyonu yüksek gelirli ülke); yüksek senaryo 24,7 milyonu bulacağını tahmin etmiştir. Nitekim 2008-09 Küresel Finansal Krizde 22 milyon kişi

işsiz kalmıştı (ILO, 18 Mart 2020). OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) Temmuz 2020'nin başlarında yayınladığı ve Covid-19 krizinin istihdama etkisini ele aldığı raporda virüsün kontrol edilip edilemediği senaryosu üzerinden 37 üyeye sahip örgütün işsizliğe dair projeksiyonunu güncellemiş ve üye ülkelerde 80 milyon kişinin işsizlik tehlikesi ile karşılaşabileceğini açıklamıştır. Kontrol altına alınmayan salgın neticesinde işsizlik oranının 1929 Büyük Buhran sonrası oranlara tırmanabileceği dile getirilmiştir. 2008 Küresel Finans Krizinin ilk ayları ile karşılaştırıldığında 10 kat daha kötü bir durumla karşı karşıya bulunduğu belirtilmiş olup hem istihdamdaki düşüş hem de çalışmakta olan kişilerin çalışılan saatlerin azaltılması hususları dikkat alındığında toplam çalışma saatleri 2008'in ilk üç ayında % 1,2 iken bu oran 2020'de % 12,2' ye çıkmıştır. OECD, 2019 yılında ortalama % 5,3'lük olarak kaydettiği işsizlik oranının 2020'nin son çeyreğinde % 9,4' e çıkabileceğinin ikinci dalga olması halinde de işsizlik oranının söz konusu ülkeler için % 12,4'e yükselebileceğini ifade etmiştir (OECD, 2020b:22-23).

Makro iktisadi göstergelerden en belirleyici olanı refah artışının da bir göstergesi olan büyüme oranlarıdır. Uluslararası ekonomik kurum ve kuruluşlar küresel ekonominin 1930'lardan bu yana en derin durgunluğu yaşadığını dile getirmektedirler. Dünya Bankası verilerine göre 2008-09 krizi küresel ölçekte dünyayı derinden etkilemesine rağmen 2008 yılındaki büyüme oranı % 1,85 iken 2009 yılında negatif büyüme başka bir ifade ile -% 1,678 küçülme olmuştur ve 2010 yılında dünya %4,3 büyüme seviyesine ulaşmıştır (World Bank Data, 2020). 2008-09 krizi bir finansal krizdi ve alınan önlemler istenilen sonuçlara ulaşmak noktasında daha açık ve net bir manevra alanına sahipti. Covid-19 krizinin en netameli tarafı bir "belirsizlik" halini barındırmasıdır. Pandeminin kontrol altına alınma sürecinin belirsizliği ve dahası söz konusu sürecin uzaması hem gelişen hem de gelişmekte olan ülkelerin üretim kısıtlamalarına neden olacaktır. Hastalığa karşı herhangi bir tedavi ya da aşı bulununcaya kadar politika yapımcılar için bu sürecin devam edeceği görüşü hakimdir (World Bank, 2020: xv; OECD, 2020:7).

Dünya Bankası'nın yayınladığı ekonomik görünüm ve büyüme beklentileri tahminlerinin içerdiği raporda daha önceleri benzeri görülmemiş bir biçimde politika desteğine ve bu uygulamaların hayata geçirilmesine rağmen mevcut durumda dünyada küresel ölçekte 2020 yılı için GSYİH'nin % 5.2 küçüleceği yönündedir. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde bu nedenle kişi başına gelir düşüşü ile birlikte yoksulluğun artacağı öngörüsü vardır. Bununla birlikte bir bütün olarak ekonomik aksaklıkların yaşanması, makro ekonomik dengesizliklerin artması ve refah azalışının yaşanacağı beklenilmektedir (World Bank, 2020: xv). OECD ise virüste ikinci dalganın olup olmayacağı üzerinden tahminlerini ve öngörüsünü ifade etmiştir. Eğer virüste ikinci bir dalga görülmezse dünya ekonomisinin 2020 yılında % 6 daralacağı ikinci bir dalga görülmesi halinde ise dünya ekonomisinin %7, 6 oranında daralma yaşanması beklenmektedir (OECD, 2020:13). Uluslararası Para Fonu Nisan 2020'de -%3 olarak öngördüğü büyüme oranını 1.9 puan düşürerek -% 4.9 olarak revize etmiştir. Gelişmiş ülkelerin % 8 daralacağını (ABD'nin %8, Euro Bölgesinin % 10.2); gelişmekte olan ekonomilerin ve yükselen piyasaların %3 lük bir negatif büyüme ile 2020 senesini tamamlayacaklarını tahmin edilmektedir. 2021 için küresel ekonominin % 5,4 (gelişmiş ekonomiler % 4,8 ve gelişmekte olan ülkeler % 5,9) öngörüsünde bulunmaktadır (IMF, 2020b).

Salgının ortaya çıkışı birlikte ortaya çıkan ekonomik tablo esasında salgını yavaşlatmak için alınan tedbirlerin bir yansımasıdır. Hem ülkeler arası hem ülke içinde seyahatlerin yasaklanması, sokağa çıkma kısıtlamaları, okulların tatil edilmesi, hizmet üreten (kafe, lokanta vb. yerlerin) AVM'lerin kapatılması bu türden örneklerdir. Salgının gelişmiş ya da gelişmekte olan ülke farkı gözetmeksizin ülke ekonomilerinin hepsini olumsuz etkilediği/etkileyeceği aşikâr olmakla birlikte sürecin ne kadar bir zaman alacağını kestirmek mümkün

görünmemektedir. Bu bağlamda alınacak ekonomik önlemler sürecin yaratacağı olumsuzlukları minimize etmesi açısından önemlidir (Aydoğuş, 2020:11-12). Krizin etkilerini azaltmak ve stabil bir iktisadi ortamı sağlamak için parasal genişlemelerin yanı sıra toplam talebi arttırmak için genişlemeci maliye iktisat politikalarının uygulanması noktasında şüphesiz bir uzlaşma vardır (Aydoğuş, 2020:16-17; Çolak, 2020:19; Özatay ve Sak, 2020:7). Nitekim düşük gelir ve yeterli tasarrufa sahip olmayan tüketicilerin gıda ve barınma ihtiyaçlarını karşılamak için nakdi transfer isteği olmuştur. Devletin talep daralması nedeniyle işletmelerin faaliyetlerini sonlandıracak olan iflası ve işsizlik artışını engellemek amacıyla “son kertede alıcı” olarak devreye girmesi gerekir. Daha açık bir ifade ile mali paketlerle değer zincirinin kırılmasını engelleyecek tedbirler genel bir talep düşüşünü engelleyeceği savunulmaktadır (Özatay ve Sak, 2020:3).

2008-09 Küresel Finans Krizini aşmak için para, maliye ve makro ihtiyati tedbirler eşgüdüm ve entegre bir şekilde uygulanmıştır. 2008-09 ekonomik krizi öncesi Merkez Bankaları genel olarak enflasyon hedeflemesi çerçevesinde tek hedef olan enflasyon oranı ve bu hedefi sağlayacak olan araç olarak da kısa dönem politika faiz oranına odaklanırken kriz ile birlikte para politikası “çok araç” ve “çok hedef” politikasına yönelmişlerdir (Bilanchard vd., 2019:8; Yellen, 2009:33). Bu krizde de benzer politika reaksiyonları göstermek ve uygulamak 2008-2009 krizinden alınan dersleri sergilemek açısından önemli olmuştur. Covid-19 salgınının yayılması ile birlikte küresel ekonomik krizin derinleşmesini ve etkilerini engellemek için ülkeler büyük ölçekli makro ekonomik destek sağlamışlardır. Bu bağlamda hem hükümetler hem de para otoriteleri ekonomik ve mali çöküşü engelleyecek adımları atmışlardır. Sosyal transferler, işçilerin gelirlerini korumak ve şirketlerin borçlarının vadelerini uzatmak gibi politikalar uygulamışlardır. Para politikası kanalı ile Merkez Bankaları politika faizleri düşürmek suretiyle piyasaya likidite sağlamış, finansal kuruluşlar eliyle kredi sağlanarak yatırımcının güvenini kazanacak politik hamlelerin yanı sıra 2008-09 krizi esnasında yapılandırılan daha fazla bir şekilde genişletici maliye politikaları uygulamaları yapılmıştır (OECD, 2020:12; World Bank, 2020:3).

Bu bağlamda Avrupa Merkez Bankası Yönetim Konseyi 4 Haziran 2020 tarihinde yaptığı toplantıda para politikası ile ilgili bazı kararlar almıştır. Politika faiz oranı %0, günlük vadeler için uygulanan marjinal borç verme kolaylığı oranı %0,25 ve mevduat faiz oranı ise %0,50 olarak belirlenmiştir. Ayrıca Pandemi Acil Satın Alma Programını 600 milyar Euro arttırma kararı almıştır. Mart ayında pandemi ile mücadele için 750 milyar Euro varlık alımı ile birlikte 1,35 trilyonluk bir paket uygulanmaya konulmuştur. Konsey, koronavirüs salgınının bittiğine dair sinyaller alınana dek net varlık alımlarının sürdürüleceğini ifade etmiştir (ECB, 2020). Benzer bir hamle ile Amerikan Merkez Bankası (FED) Federal Açık Piyasa Komitesi (FOMC) Mart ayında yaptığı iki toplantıda hedeflenen fonlama faiz oranını %0'a yakın bir seviyede tutma kararı almıştır. Fiyat istikrarının sağlanması hedefi ile birlikte talepteki ve petrol fiyatlarındaki düşüşün de etkisi ile ekonomik faaliyetleri harekete geçirmek amacıyla daha önce belirlenen %0-0,25 aralığının sürdürülmesine karar vermişlerdir. Bu anlayışla birlikte hem hazine tahvillerinin hem de mortgage bağlı menkul kıymetler tahvillerinin alımının sürdürüleceği vurgusu yapılmıştır (Monetary Policy Report, 2020:3).

Ekonomik krizlerin baş göstermesiyle uluslararası sermaye çıkışı gelişmekte olan ülkeler için en ciddi handikaplardan biridir. İktisadi aktörler yüksek getiri elde etmek için genellikle gelişmekte olan ülkelere finansal varlık edinirler. Kriz belirtileri finansal panik halini alınca söz konusu ülkenin yerli para cinsi terk edilerek dolar, euro gibi rezerv para gücüne sahip bir dövizle rağbet edilir. Bu durum dövizle olan talebi artırır. Yerli para biriminin değeri düşer. 2008-09 Küresel Krizi sonrası edinilen edinimlerden biri de gelişmekte olan ülkelere sermaye çıkışının küreselleşme ile birlikte gelişmiş ülkeleri etkileme durumunun fark edilmesidir. Bu bağlamda hem Amerika Merkez Bankası (FED) hem de Avrupa Merkez

Bankası (ECB) yaptıkları hamlelerle sermaye gereksiniminin derinleşmesini engellediler. Sunulan acil durum paketleri ve de swap kanalı ile nispi olarak da bu durumun negatifliği azaltılmıştır. Bu doğrultudaki uygulamalar aynı zamanda oluşabilmesi muhtemel bir finansal kriz bulaşıcılığını da engellemiştir.

Gelişmekte Olan Ülkeler ve Covid-19 Pandemisi

Gelişmekte olan ülkelerde yaşanan küresel şoktan etkilenme derecesinin yüksek olma olasılığının nedenleri iki ana başlıkta ele alınabilir. Bunlar küresel şoklar ve yapısal kaynaklı sebeplerdir. Gelişmekte olan ülkelerin büyüme kaynaklarını belirlemede etkili olan hammadde başta olmak üzere ihracatın (dış talep şoku nedeni ile), döviz girdisi sağlayan işçi dövizlerinin, önemli bir döviz kaynağı olan turizm ve buna bağlı olarak hizmetlerin azalması, ticari malların fiyatlarının düşmesi ve de finansal piyasalara ulaşmanın zor ve maliyetli olmasıdır. Küresel talep azalması nedeniyle Brent ham petrol fiyatları bu süreçte %63 düşmüştür. Analize başka emtialar eklendiğinde (endüstriyel metaller, değerli madenler [altın hariç], tarım ve hayvancılık) genel fiyatlardaki düşüş % 37 olmuştur (UNCTAD, 2020: 4:5).Yapısal kaynaklı sorunlar ise halk sağlığı kapasitesinin yetersizliği, fon ve kaynakların dağıtımının sağlanması için düşük bir mali alanın varlığı, şokları yönetmek için mevcut yönetişimin zayıf olması, emeğin kayıt dışılığı (işsizlik sigortası, ücretli izin, istikrarlı bir gelirin olmaması, yetersiz tasarruf) gibi unsurlardır (Layza ve Pennings, 2020).

Halk sağlığını korumak için alınan önlemler ve yürürlüğe konulan kısıtlamalar birçok tüketici ve üreticinin ekonomik faaliyetlerinde ani bir düşüşe neden olacaktır. Bu kriz unsurları zincirleme etkiler yaratarak hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için şu ana dek görülmemiş bir şokun habercisi konumundadırlar. Aralarındaki nüanslarla beraber zayıf bir sağlık sistemine sahip olan gelişmekte olan ülkelerin gelir ve büyüme kaynaklarının küresel ticarete, turizme ve emtia ihracatına bağlı olduğu düşünüldüğünde gelişmekte olan ülkelerin zor bir süreç ile karşı kaşıya kalacakları tahmin edilmektedir. Pandeminin yarattığı derin durgunluk düşük yatırım kararları, işsiz kalanların beşerî sermayelerinin aşındırması ve tedarik sürecindeki sıkıntılar gibi birçok kanal aracılığıyla söz konusu etkilerin kısa vadenin ötesinde uzun vadede hem büyüme hem de işgücü verimliliğine sekte vurarak üretkenliği düşüreceği yönünde bir gözlem mevcuttur (World Bank, 2020:133).

Dünya Bankası Raporu'na göre gelişmekte olan ülkeler pandemi sürecini gelişmiş ülkelere nazaran daha az bir negatif büyüme ile tamamlayacaklardır. Birleşik Devletler (ABD), Avrupa Bölgesi ve Japonya'yı içine gelişmiş ülkeler için 2020 Reel GSYİH -%7 iken yükselen piyasalar ve gelişmekte olan ülkeler için bu oran Çin'in ağırlığı göz önünde bulundurulmak kaydıyla -%2,5 olarak tahmin edilmektedir. 2021 için sırasıyla büyüme tahminleri %4,2 ve %4,6'dır (World Bank, 2020:4). Nispi olumlu bir tablo ile birlikte gelişmekte olan ve yükselen ekonomilerin ülke nüfusları dikkate alındığında kişi başına düşen GSYH'nin düşük bir seviyeye gerileceği görülecektir.

Gelişmekte olan ekonomiler gelişmiş ülke ekonomileri ile kıyaslandığında sahip olunan basit ve sığ bir finansal yapı ve borçlanmaların döviz cinsinden varlıklara dayanması gibi hususlar sermaye akışına duyulan ihtiyacı gösterirken sermaye hareketlerinin ülkelerin makro iktisadi değişkenlerde istikrarsızlıklara doğrudan ve dolaylı etkileri etki edildiği unutulmamalıdır (Bilanchard vd., 2019:11). Bu sürecin küresel ölçekte ekonomik etkileri ve olumsuz yansımaları kuşkusuz farklı olacaktır. 2008-09 küresel finans krizi sonrası düşük büyüme oranına ve kırılmalı bir yapıya sahip olan küresel ekonomi için Covid-19 salgını bu sürecin yıkıcı yansımalarını derinleştirecektir. Gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkeler ile kıyaslandığında yapısal reformların gerekliliği, sahip oldukları paraların rezerv para olmaması belki de en önemlisi ekonominin iki kötüsü olarak kabul edilen enflasyon ve yüksek işsizlik (Abel vd., 2014:449) ile boğuşmalarıdır. Bu bağlamda herhangi bir altın, doğalgaz, petrol gibi

bir doğal kaynağa sahip olmamak ve sürekli yatırımların finansmanı için uluslararası sermaye ihtiyaç duyulması kırılganlığı artıran hususlardır.

Büyüme, işsizlik, enflasyon, dış ticaret ve ülke bütçelerine dair veriler genellikle aylık bazda ele alınıp değerlendirildiğinden CDS primleri kısa vadede (günlük bazda) ülkelerin risk durumunu, primini ve borçlarını ödeyebilme durumunu göstermesi açısından önemli bir parametredir. Bu bağlamda dış borçların GSYİH'a oranının yüksek olması risk primini artıran unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir. Ülkelerin borçlarını ödeyememe riskinin artması finansal kırılganlığı artırır. Söz konusu riskin bir göstergesi de CDS primleridir. CDS (Credit Default Swap), kredi temerrüdüne dayalı takas sözleşmesi olarak Türkçeye çevrilebilir. Bir finansal varlığın ödeyememe riski nedeni ile kredi riskini bir başka kurumun yüklenmesidir. Bu sözleşmelerde iki taraftan biri olan finansal varlık sahibinin kredi sonrası sahip olduğu varlığın nominal değerini karşılamak için bir başka kurum tarafından kredinin korunmasıdır (O'Kane ve Turnbull, 2003:1). Risk derecesi yüksek olan bir ülkeden tahvil alındığını varsayalım. Riskten korunma maksadı ile CDS satın alan bir kuruma tahvilinizi veriyorsunuz. Şayet devlet çıkardığı tahvilin karşılığı yükümlülüklerini yerine getirmezse CDS'yi satan kurum satın alınan tahvilin değerini öder. Tam manasıyla karşılık gelmese de bu durum kredinin sigortalanmasıdır. Bu bağlamda bir ülkenin risk durumunun artması CDS'yi satan kurumun yüksek prim istemesi ile sonuçlanır (Özatay, 2015:16-17). CDS priminin yüksek olması o ülkenin veya şirketin borçlanma maliyetinin yüksek olduğunu gösterir. Bu doğrultuda söz konusu riskleri ölçmek için objektif bir kıstas 5 yıllık CDS primleridir. Ülke ekonominde CDS priminin 300 bp (baz puan) üzerinde olması o ülke için kırılganlık seviyesinin arttığını açıklar ve aşırı kırılganlığın belirtisi olarak ifade edilir. CDS primlerinin yükselmesinin nedenlerinden biri dış nedenlerdir (diğeri iç nedenler). Dış nedenlerden en bariz olanı Covid-19 salgını nedeni ile virüsün yayılma hızının artması ekonomik faaliyetlere sekte vurmuş olmasıdır (Eğilmez, Mart 2020).

Tablo 1: Seçilmiş Gelişmekte Olan Ülkelerin 5 Yıllık CDS Primleri (2020)

<i>Ülkeler/Tarih</i>	<i>1 Ocak</i>	<i>25 Mart</i>	<i>17 Haziran</i>
<i>Brezilya</i>	99,010	298,410	256,300
<i>Endonezya</i>	65,560	220,000	120,754
<i>Güney Afrika</i>	159,09	347,710	278,370
<i>Hindistan</i>	65,910	237,620	115,040
<i>Mısır</i>	275,00	650,000	504,490
<i>Pakistan</i>	350,00	691,530	583,860
<i>Türkiye</i>	278,37	516,12	464,150

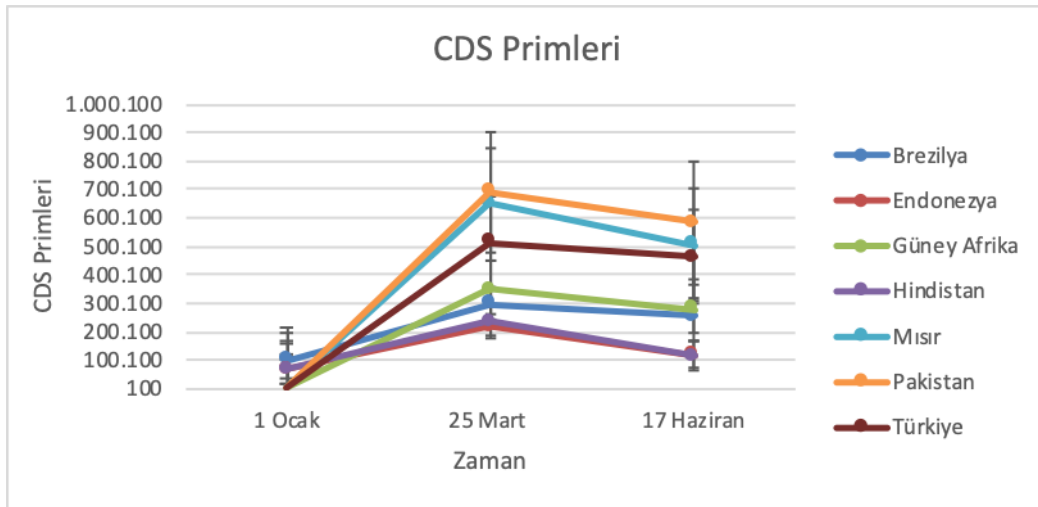
Kaynak: www.worldgovernmentbonds.com

www.investing.com

Yukarıda Tablo 1'de kırılgan ülke ekonomileri dahil gelişmekte olan seçilmiş bazı ülkelerin 5 Yıllık CDS primleri yer almaktadır. Çin'den yayılan virüsün kıtalararası bir hal almadığı Ocak ayı, zirve yaptığı Mart ayı ve normalleşme ayı olarak ifade edilen Haziran olmak üzere üçer aylık aralıklarla belirli günlerin CDS primleri gösterilmiştir. Ocak döneminde sadece

kritik eşik olan 300 bp'nin üzerinde olan Pakistan iken mart ayının sonlarına doğru bütün ülkelerin CDS primleri artmış ve bu sayı dört ülkeye (Güney Afrika, Mısır, Pakistan ve Türkiye) çıkmıştır. FED ve ECB başta olmak üzere Merkez Bankalarının çoğunluğunun politika faiz oranı düşürmesi, OECD ve Dünya Bankası'nın parasal genişlemeyi desteklemesi ile birlikte ekonomik aktivitelerin olağan seyrinden çok uzakta olsa kimi iyileşme belirtileri göstermesi haziran ayında CDS primlerinin düşüşünü gösterse de (Şekil 1'de Ocak, Mart ve Haziran 2020'nin aylık ortalama 5 yıllık CDS primleri gösterilmektedir. Ters V şeklinde olması iyiye gidişin bir işareti olarak yorumlanabilir) bu sürecin kısa vade ile sınırlı kalmayıp uzun döneme yayılması ancak belirsizlik ortamının kalkması ile mümkün olacaktır. İkinci dalganın gelmesi senaryosu gelişmekte olan ülkelerin finansal kırılganlığını arttıracaktır.

Şekil 1: Seçilmiş Gelişmekte Olan Ülkelerin 5 Yıllık CDS Primleri (2020)

Uluslararası Finans Enstitüsü (IIF) hazırladığı rapora göre küresel borç 2019 yılında yeni bir rekor kırarak 255 trilyon dolar olmuştur. Bu seviye dünya GSYİH'sinin % 322'sini aşmaktadır. Hükümet borçlarının yanı sıra küresel ekonomik aktivitelerdeki % 3'lik bir daralmanın devamı neticesinde borç yükünün GSYİH'nin %342'sini aşacağı tahmin edilmektedir. Finans kuruluşuna göre 2018'de 3.3 trilyon dolarlık ılımlı bir yükseliş sonrası borç birikimi 10,8 trilyon doları aşmıştır. Finans sektörü dışındaki borçlar 2018'de 183 trilyon dolar iken 2019'de 192 trilyon doların üzerine çıkmıştır. Bu artışın 4,3 trilyon dolarlık kısmı genel hükümet borç artışı ile şekillenmiştir. Gelişmekte olan piyasaların küresel borç miktarına ilavesi 3,4 trilyon doları aşmış ve toplam borç 71 trilyon doları aşmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde 2007 yılında borç/GSYİH % 147 iken bu oran % 220 sine ulaşarak en yüksek seviye olarak kaydedilmiştir. Covid-19 pandemisini atlatmak için yapılan mali teşvikler ile birlikte küresel borç yükünün 2020'de önemli ölçüde yükseleceği öngörülmektedir. Brüt hükümet borcu 2017-2019 yılları arası ortalama aylık 0.9 trilyon dolarlık borç geçen ay 2.1 trilyon doların üzerine çıkmıştır (IIF, 2020:1).

Küresel borç seviyesinin çok yüksek düzeylere ulaşmasının yanı sıra göze çarpan başka bir husus reel ekonomi ile sanal ekonomi arasındaki makasın genişlemesidir. Nitekim küresel mal ve hizmetlerin piyasa değerinin 90 trilyon dolara yaklaştığı göz önünde bulundurulduğunda söz konusu borç miktarının karşılığında üretilen mal ve hizmet bulunmaması kaygı vericidir.

Korona Sonrası: Yeni Düzen mi Geçmiş Politikalar mı?

Covid-19 salgını sürecine girilmeseydi dünya ekonomisinin mevcut durumu ile yeni bir krizin girdabına girmemesi için neler yapılmalıydı sorusu otoritelerin sıklıkla yanıt aradığı bir alandır. Yaşanan krizi hafifletmek için yapılan borçlanma, meydana gelen bütçe açığı, mali genişleme politikalarının gerekli kıldığı bu süreç sonrası rota tekrar mali politikalara dönük olacaktır. Bu hususta iki senaryo ile karşı karşıya bulunmaktayız. Birincisi salgın olmasaydı ne tür hamleler gerekliydi ikincisi salgın sonrası nasıl bir müdahale yapılmalıdır.

Yaşanan 2008-2009 krizi sonrası ekonomi otoritelerinin yaptıkları tespitler salgın sonrası süreçte de yol gösterecektir. Nobel Ödüllü Stiglitz, 2008 krizi sonrası en önemli ve en çarpıcı dersin *piyasa ekonomilerinin kendi başlarına kararlı, etkin ve kendisini düzelten bir yapıda olmadığını*; krizi önleme, öngörebilme ve ortadan kaldırmak için sunulan çözüm önerilerinin ana akım modellerin varsayımı ile şekillenmesini eleştirir (Stiglitz, 2020:304). David Romer, 2008-09 Küresel Finans Krizi sonrası dünyanın hali hazırda yeni bir makro iktisadi ya da finans felaketini önleyecek bir durumda olmadığı dile getirir ve “*İlk yaklaşım finans sistemini yeniden düzenleyerek finans sisteminin reel ekonomiye gönderdiği şokları küçültmektir*” şeklinde dile getirir (Romer, 2019:298-301). Avrupa Birliği Ekonomi ve Maliye Bakanları Konseyi (ECOFİN) ve İsveç Maliye Bakanlığı yapmış olan Anders Borg 2008’de yaşanan küresel ekonomik krizi sonrası alınması gereken dersleri sıralarken maliye politikasının ekonomik istikrarı sağlaması için aktif bir biçimde rol alması ve bu amacı gerçekleştirmek için kurumların bu doğrultuda reorganizasyonun sağlanmasının gerekliliğini vurgular. Başka bir ders olarak da bir ekonomide yüksek borcun varlığının rasyonel iktisat politikası açısından baskı unsuru yarattığını dile getirir. Bu bağlamda Borg’a göre aktif bir maliye politikası uygulanmasını sağlayacak husus kısa vadede değil uzun vadede borçları düşürmek olmalıdır (Borg, 2020:169). 2008-09 krizinin göstermiş olduğu derslerden biri de makro ekonomik göstergelerin bazıları örneğin enflasyon oranı, potansiyel çıktı gibi istikrarlı olsa da örneğin konut yatırımlarının neden olduğu sektörel patlamalar, yüksek kaldıraç oranına sahip finansal kurullar, hane halklarının aşırı borçlanması, bilanço bozuklukları, vade farklı uyumsuzlukları sürdürülebilir ve bütünleşik bir yapıya sahip olmayan makro iktisadi yapılar iflasa neden olabilmektedir. Bu husus sadece para ve maliye politikalarının haricinde makro ihtiyati politikaların etkin olarak uygulanmasını gerekli kılmaktadır (Bilanchard vd., 2019:22). Finansal kriz boyunca yoğun oranda para politikası ile müdahalenin arkasında yatan unsur bu politika seçiminin etkin, katı ve hızlı sonuç vermesidir ve maliye politikasının karar alma süreçlerinin ve uygulamalarının yavaş olması sebebiyledir. Buna rağmen tüm araçların kullanılması ve parasal etkinliğin sınırlarına varması durumu maliye politikasına ilgiyi arttırmıştır. Kamu otoriteleri tarafından konulacak mali kurallar ne tür özelliklere sahip olmalıdır sorusu önemlidir. Para kurallarına benzer bir biçimde uygulanacak olan mali kuralların salt mali sürdürülebilirliği sağlayan ekonominin zayıf olduğu bir dönemde bütçe açığını yaratacak bir şekilde kamu harcamalarına olanak sağlayan ekonomik koşulların iyi olduğu zamanlarda da yeniden yapılandırılan bir borç kapasitesi ile borç/GSYH oranını düşüren bir mali disiplin uygulanması biçiminde olmalıdır (Eberly, 2019:165-166).

2008-09 global iktisat krizi sonrası uygulanan genişletici para ve maliye politikalarının temel hedefi talep daralmasını ortadan kaldırmak ve gerçekleşecek büyüme oranını en azından potansiyel büyüme oranına yakınsamasını sağlamaktır. Pandemi süreci sıfır alt limitine gelen hatta reel açıdan negatif faiz oranı ile likiditenin sağlanması yolu ile işletmelerin batmasını engellenmesi olumlu sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Fakat kamu harcamalarını ya da vergileri düşürmek maksadıyla genişletici bir maliye politikasının etkinliği talep genişletici bir odakla hazırlanmışsa da 2008-09 küresel krizi gibi olmayacaktır. Nitekim özellikle orta ve yüksek gelir gruplarındaki tüketicilerin tüketim harcamalarını azaltması gelir yoksunluğundan değil virüsün yayılmasını engellemek için devlet tarafından ekonomik faaliyetleri yavaşlatma yaptırımı sonucudur. İktisadi aktörlerin tüketim sahası olan hizmet sektörünün bileşenlerinden bazıları

olan turizm, seyahat, yiyecek, spor salonları virüsün yayılmasını engellemek amacıyla kısıtlanmıştır. İhtiyari bir tercih değil zorunluluk bir biçimi şeklinde yeni bir durum ile karşı karşıya bulunmaktayız. Bu bağlamda genişletici maliye politikası nasıl etkili olabilir sorusu önem arz eder.

Dünya Bankası (WB), Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı (OECD), Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi uluslararası kurum ve kuruluşların Haziran 2020’de yayınladıkları raporda küresel ekonomik büyümeye ilişkin projeksiyon ve öngörülerini farklı olsa da belirsizliğin krizi derinleştirdiği noktasında bir konsensüs bulunmaktadır. IMF’in son raporunun başlığı süreci özetleyecek bir şekilde “Benzeri Olmayan Kriz ve Belirsiz Toparlanma/İyileşme” olmuştur. Toplam talebin büyük bir kısmını oluşturan tüketim harcamaları ile çarpan etkisiyle ekonominin büyümesine önemli katkı sağlayan yatırım harcamalarını engelleyen ve de finansal krizin nedenlerinden biri olan belirsizlik (Mishkin, 2004:189) hali politika yapımcıların müdahale alanını ciddi bir biçimde kısıtlamaktadır. Krizin minimal bir hasarla atlatılması için korumacı neo-merkantilist reaksiyonların aksine küresel işbirliğinin artması vurgulanmaktadır.

Koronavirüs (Covid-19) salgını sonrası ekonomik durgunluğun nasıl bir seyir izleyeceği ve bu seyrin şeklinin ne olacağı ile ilgili alfabe de yer alan harfler üzerinden senaryolar inşa edilmektedir. İktisat tarihinden yaşanan durgunluklar ve bu durgunlukların iyileşme süreçleri ile ilgili dört yaygın tanımlama bulunmaktadır. V, U, W ve L tipi biçimindeki olasılıklar. Söz konusu harfler GSYİH, istihdam ve ekonomik koşulların seyrini belirleyen parametrelere dayanmaktadır. V tipi iyileşme en iyi senaryo olarak ifade edilir. Keskin bir gerilemeyi ciddi bir ekonomik büyüme izler. Nitekim Merkez Bankaları ve hükümetler bu kriz sürecini atlattıkları için hem mali hem de parasal teşvik uygulamalarını yürürlüğe koydular. Bu türden bir senaryo en az finansal hasarla iyileşme moduna geçmeye olanak sağlar. Sürecin olası V tipi üzerinden okunmasına olanak sağlayacak sinyaller üretim faaliyetlerinin başlamasına ve talep canlılığına neden olacak bir şekilde vakaların yayılma hızını azaltacak, mevcut vakaların iyileşmesini sağlayacak ve yeterli koronavirüs testleri ile sağlanılabilecektir. U tipi iyileşme, daralmanın başlangıcı ile iyileşme arasında uzun süre geçeceğinin ifadesidir. Böyle bir durgunluktan çıkış ve ekonominin toparlanması için belirli bir süre geçmesi gerekir. En son yaşanan küresel finansal kriz 2007’nin Aralık ayında başlayıp 2009’un Haziran ayına kadar süren 19 aylık bir süreç almış ve büyüme ve istihdamın eski seviyesine dönmesi için dört çeyrekte daha fazla bir zaman almıştı. Koronavirüs vakalarının kontrol altına alınması uzun süre alacak gibi görünmekte ve bu nedenle ekonomik toparlanmanın 2020’nin sonu hatta 2021’nin başını bulacağı anlamına gelmektedir. İşletmelerin iflası ve tüketicilerin mal ve hizmetleri talep etmemeleri bu sürece neden olacaktır. W tipi iyileşmede sosyal izolasyonun ve alınan önlemlerin gevşetilmesi sonrası iktisadi faaliyetlerin artması hızlı toparlanma meydana gelir fakat sürecin ikinci dalgaya neden olması tekrar bir biçimde ekonomik faaliyetlerde düşüşe neden olur. W tipi iyileşmede iki ekonomik daralma yaşanır. İkinci salgın dalgasının yaşanması W tipi krizi ihtimalini güçlendirmektedir. En kötü senaryo olarak da ifade edile L tipi iyileşmede büyüme düşer ve düşüş sonrası büyümenin görüntüsü yatay bir seyir izler. Durgunluk birkaç çeyrek sona erse bile ekonomik çıktılar durgunluk öncesine gelmesi uzun bir süreç gerektirir. Otoriteler böyle bir senaryo ihtimalinin uzak olduğu görüşünde olsalar da ekonomisi ticari mal ihracatına dayalı olan ve bu süreci büyük mali ve parasal teşvik paketleri ile desteklemeyen gelişmekte olan ülkelerin yaşayabileceği algısı vardır (Rodeck, 2020; Sarı, 2020).

Pandemi sonrası gelişmekte olan ülkelerin yeni bir krizin girdabına girmemeleri için atılması gereken adımların başında borçluluk oranının düşürülmesi gelmektedir. Şüphesiz bu kriz şimdiki dek görülmemiş bir türden bir kriz. Fakat ortaya çıkan tablo 2008-09 krizi sonrasında Pandemi sürecine kadar gelişmekte olan ülkelerin borçluluk oranının fazla olduğu gerçeğidir. Reinhart ve Rogoff (2009), “Bu Defa Farklı” isimli eserlerinde ekonominin 800

yıllık tarihini inceledikten sonra ortaya çıkan iktisadi krizlerin nedeni olarak ülkelerin, bankaların, şirketlerin, tüketicilerin aşırı borçlanmaları olarak görmektedir. Bu bağlamda aşırı borçlanmanın yaratacağı kırılganlığı atlatmak için bu türden adımlar gereklidir. 1929 Büyük Buhran her arzın kendi talebini yaratmayacağını öğretmişti. Virüs salgını sonrası iktisat politikası araçlarının genişletici bir anlayışla uygulamaya geçilmesinin teşebbüsü bu ekseninde değerlendirildiğinde önemlidir. Fakat hükümetlerin aldığı bu önlemler dizisi ülkelerin borç yüklerini hem hacimsel hem de oransal olarak yükseltecektir (Çolak, 2020:19). Bu bağlamda kriz sonrası kamu borcunu kontrol etmek için krizin etkisinin azalması ile birlikte mali kurallara dönülebilir.

21.yy'da yaşanan Küresel finansal krizi ile rehber ve çözüm olarak görülen Keynesçi politikalar sonrasında ortaya çıkacak olan mali istikrarsızlık başka bir ifade ile kamu borç stokunun gelecek nesillere yükleneceği unutulmamalıdır. Ricardo-Barro hipotezinin ötesinde bu problematik durum ne pür liberal anlayış ne de aşırı regüle bir devlet modeli ile çözülecektir. Bütün bunların ötesinde sendelenen ekonomileri kamu harcamalarını artıracak bir şekilde tüketime yöneltmeye tahvil etmek en nihayetinde mali kuralları gerekli kılacaktır.

Sonuç ve Öneriler

Dünya ekonomisi yirminci yüzyıldan bugüne kadar küresel çapta etki yaratan üç büyük ekonomik krize sahne olmuştur. 1929 Büyük Buhran sonrası yine ABD kaynaklı 2008 finans krizi ekonomik dengeleri değiştirmiştir. Son krizden sonra düşük büyüme oranları ile şekillenen bir ekonomik tablo ile karşı karşıya bulunmaktayız. Finans krizi öncesi yakalanan potansiyel büyümeye tekrar yakınsama sağlamak için alınması gereken para, maliye ve makro ihtiyati politikalar tartışılırken 2019'un Aralık ayında Çin'de ortaya çıkıp dünyaya yayılan Covid-19 salgını toplumsal, sosyal, ekonomik etkileri halen süren ve süregelmesi muhtemel etkiler bırakmaktadır.

Dünya Sağlık Örgütü'nün pandemi ilanından sonra salgının yayılma hızını asgari bir seviyeye indirmek için işin doğası gereği alınan önlemler, yapılan kısıtlamalar iktisadi faaliyetleri durma noktasına getirmiştir. Sürece dair küresel ölçekte olan gerek kamu gerekse özel kurum ve kuruluşların projeksiyonları belirsizlik durumu saklı kalma koşulu ile ekonomik daralma, artan işsizlik, tam istihdam seviyesinden uzaklaşma, dış ticaret faaliyetlerinin önemli ölçüde azalması, devletlerin borçluluk oranlarının azami seviyelere çıkması ve finansal kırılganlığın oluşması şeklinde yansımıştır. 2008-09 krizi sonrası elde edilen çıkarımlar doğrultusunda başta Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Merkez Bankaları olmak üzere bütün ülkelerin uyguladığı politika faiz oranlarının en düşük düzeye indirilmesi, piyasaya likidite sağlamak üzere azami tahvil alımı şeklindeki parasal genişleme olası bir finansal krizi önlemiştir. Bu bağlamda kamu kesimi finansal koşulların iyileştirilmesi için işsizlik ödeneğini artıran, şirket iflaslarını engellemek için vergi borçlarının ertelenmesine olanak sağlayan, kredi imkânlarını genişleten, tüketicilere dönük sosyal ve nakdi transfer yapan bir mali genişleme mekanizması devreye sokmuştur.

Pandemi sürecini en az hasarla atlatmak için neo-merkantilist uygulamalara fırsat sağlayan ve özendirilen tarife, kota vb. korumacı politika araçları, Tobin vergisi benzeri uluslar arası sermaye kontrolü ve de sabit döviz kuru sisteminin özellikle gelişmekte olan ülkeler için tercih edilebilir uygulamalar olmamalıdır. Bu süreçte krizi fırsata çevirmenin odak noktası otomasyonun ağırlıkta kullanılabileceği ya da esnek çalışma biçimlerinin devreye sokularak meydana getirilecek bir üretim artışını sağlam finansal dinamiklerle beslemekten geçer. Pandemi süreci ile talebi arttırmak adına düşük düzeye getirilmiş faiz oranlarının ya da likidite bolluğunun varlık balonlara ya da enflasyonist bir sürece düşme tehlikesi göz ardı edilmemelidir. Devlet iç borçlanma senetlerinin ara hedef olduğu unutulmadan uzun vadede karlılığa dönüşmeyen kamu yatırımlarından şiddetle kaçınılması gerekir.

Esas cevap verilmesi gereken pandemi sonrası genel anlamda küresel düzenin özelde ekonomik politikaların nasıl inşa edilmesi gereğidir sorusudur. Pandemi süreci küreselleşmenin sanıldığı aksine salt gelişmiş ülkelerin çıkarını sağladığı görüşü yeniden sorgulanmalıdır. Nitekim gelişmiş ülke ekonomileri bu sürecin gelişmekte olan ülkeler ile birlikte küresel işbirliği saikiyle atlanılabileceğini görmüş ve de bu süreçte gelişmekte olan ülkelere açılacak kredileri duyurmuşlardır. Gelişmekte olan ülkeler kriz sonrasında ekonomilerini yeniden dizayn etmek zorunda kalacaklardır. Önerilecek ve hayata geçirilecek politikalar ne regüle edilmeyen bir piyasa ne de iktisadi olarak merkeze alınmış bir devletçi anlayıştır. Pandemi sonrası artan borçluluk oranlarını sürdürülebilir/optimal bir seviyeye indirmek ve de oluşabilecek bir finansal kırılganlığı önlemek açısından yapılması gereken kuvvetli otomatik stabilizatöre sahip mali kurallar koymaktan geçer. Sıcak para dalgasının kırılganlığı her daim arttırdığı bir hengâmda cari açık, döviz kuru ve bunun enflasyona yansması birlikte düşünüldüğünde hem üretim kompozisyonunun değiştirilmesi hem de katma değeri yüksek olan malların üretilmesinin önemi bir kez daha görülmektedir. Kurulacak iktisadi politikalar rijit olmayan (tek bir anlayışa dayanmadan) ve çoklu politikalara imkan verecek paradigmaya indirgenecek şekilde uygulanmalıdır. Bu hususların yanı sıra kurumsal anlayışa dayalı devlet erkleri ve yönetim anlayışı sürdürülebilir iktisadi büyüme açısından önem arz etmektedir.

Her krizin fırsat doğurduğu gerçeğinden hareketle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde maske üretiminin yanı sıra dezenfektan, tıbbi malzemeler ve en önemlisi solunum cihazının üretilmesi kayda değer bir göstergedir. Gelişmiş ülkelerde (İtalya, ABD vb.) bile sağlık politikalarının süreci en az hasarla atlatılmadığı gerçeğinden hareketle sağlık politikalarından yeni bir dönüşüm ve değişime ihtiyaç duyulduğu gözden kaçırılmamalıdır.

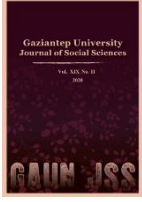
Kaynakça

- Abel, Andrew B., Bernanke, Ben S. (2001), *Macroeconomics*, 4. bs., New York: Addison Wesley.
- Acemoğlu, D. (2020, Nisan 1). Koronavirüs ve küresel ekonomiye etkileri. DTİK WEBINAR. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=Zaz7YeW9Bhw>.
- Acemoğlu, D. (2020, Nisan 5). Koronavirüs sonrası küresel ekonomik sistem değişir mi? (K. Par, Röportaj Yapan) Habertürk TV. Erişim Adresi: <https://www.haberturk.com/video/saglik/izle/acik-ve-net-5-nisan-2020-koronavirus-sonrasi-kuresel-ekonomik-sistem-degisir-mi-prof-dr-acemoglu-anlatiyor/681326>.
- Aktan, C.C., Şen, H. (2002). Ekonomik kriz: nedenler ve çözüm önerileri. *Yeni Türkiye Dergisi*, 2002 (1):1125-1230.
- Akpınar, H. (2012). Bulaşıcı hastalıkların yayılımının tahmininde deterministik modellerin kullanılması. *Öneri Dergisi*, 10 (38):97-103.
- Aydoğuş, O. (2020). Salgın ve ekonomik kriz. *İktisat ve Toplum Dergisi*, 10 (114):11-17, Ankara: Efil Yayınevi.
- Blanchard, O., Della'ariccia, G., & Mauro, P. (2019). Makro politikayı yeniden düşünmek II parçaları bir araya getirmek. G. Akerlof, D. R. Olivier Blanchard, & J. Stiglitz (Ed.) içinde, *Ne Öğrendik? Kriz Sonrası Makro İktisat Politikası*, çev.(Ö. Limanlı, & E. Kaya), s. 7-31. Ankara: Efil Yayınevi.
- Borg, A. (2019). Borç gölgesinde maliye politikası: artık keynesçiliği hala işe yaramaktadır. G. Akerlof, D. R. Olivier Blanchard, & J. Stiglitz (Ed.) içinde, *Ne Öğrendik? Kriz Sonrası Makro İktisat Politikası*, çev.(Ö. Limanlı, & E. Kaya), s. 165-168. Ankara: Efil Yayınevi.

- Çolak, Ö. F. (2020). Salgına karşı ekonomik önlemler artmalı. *İktisat ve Toplum Dergisi*, 10 (114):18-23, Ankara: Efil Yayınevi.
- Eberly, J. (2019). Maliye politikasının yeniden yükselen rolünün tanımlanması. G. Akerlof, D. R. Olivier Blanchard, & J. Stiglitz (Ed.) içinde, *Ne Öğrendik? Kriz Sonrası Makro İktisat Politikası*, çev.(Ö. Limanlı, & E. Kaya), s. 165-168. Ankara: Efil Yayınevi.
- Eğilmez, M (2020). CDS primi niçin yükseliyor?. Erişim Tarihi: 05.06.2020 <http://www.mahfiegilmez.com/2020/03/cds-primi-nicin-yukseliyor.html?m=1>.
- Federal Reserve Board (FED) (2020). Monetary policy report. Erişim Tarihi:18.06.2020. https://www.federalreserve.gov/monetarypolicy/files/20200612_mprfullreport.pdf.
- International Monetary Fund (IMF), (2020). world economic outlook, April 2020: The Great Lockdown. Erişim Tarihi: 07.06.2020 <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/04/14/World-Economic-Outlook-April-2020-The-Great-Lockdown-49306>.
- International Monetary Fund (IMF), (2020). World economic outlook update. Erişim Tarihi: 24.06.2020 <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/06/24/WEOUpdate-June2020>.
- International Labour Organization (ILO) (2020). COVID-19 and the world of work: Impact and policy responses. Erişim Tarihi: 23.06.2020 https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_738753.pdf.
- Institute Of International Finance (IIF) (2020). Global debt monitor covid-19 lights a fuse. Erişim Tarihi: 30.06.2020. https://www.iif.com/Portals/0/Files/content/Research/Global%20Debt%20Monitor_April2020.pdf.
- Jones, H. J. (2007). Notes on R_0 . Erişim Tarihi: 24.06.2020 <https://web.stanford.edu/~jhj1/teachingdocs/Jones-on-R0.pdf>.
- Kermack, W. & McKendrick, A. (1927). Contributions to the mathematical theory of epidemics. *Proceedings of Royal Society of London. Series A*, 115:700-721.
- Kermack, W. & Kendrick, A. (1932). A Contribution to the Mathematical Theory of Epidemics Part II. The Problem of Endemicity. *Proc. R. Soc. A*. 55-83.
- Kermack, W. & McKendrick, A. (1933). A Contribution to the Mathematical Theory of Epidemics Part III. Further Studies of the Problem of Endemicity. *Proc. R. Soc. A*. 94-122.
- Loayza, N. ve Pennings, S. (2020). 2020. Macroeconomic policy in the time of covid-19: a primer for developing countries. *Research and Policy Briefs*, no. 28;. World Bank, Washington, DC. Erişim Tarihi: 23.06.2020. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/33540>.
- Müftüoğlu, O. (2020, 13 Mayıs). Çözümün sırrı ‘SIR’ modelinde. *Hürriyet*. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/osman-muftuoglu/cozumun-sirri-sir-modelinde-41515980>.
- Mishkin, F. (2004). *The economics of money, banking and financial markets*. Boston: Pearson, Addison Wesley.
- O’Kane, D. ve S.Turnbull.(2003). Valuation of credit defaults swaps. *Lehman Brothers Quantitative Credit Research Quarterly*, 2003-Q1-Q2.

- Organisation for Economic Co-operation and Development OECD (2020). OECD economic outlook. Erişim Tarihi: 10.06.2020. <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/0d1d1e2een.pdf?expires=1593680203&id=id&accname=guest&checksum=053F892270500E4C03A98FAB15872070>.
- Organisation for Economic Co-operation and Development OECD (2020). OECD employment outlook. Erişim Tarihi: 12.07.2020. <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/1686c758en.pdf?expires=1594712077&id=id&accname=guest&checksum=7ADC40D4F15997F16AB793D4605FDA6F>.
- Özatay, F., & Sak, G. (2020). COVID-19'un ekonomik sonuçlarını yönetebilmek için ne yapılabilir? Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, 1-10. Erişim Tarihi: 20.05.2020. www.tepav.org.tr/upload/mce/2020/notlar/covid19_salgini_bir_degil_bir_kac_ceyrek_surerse_ne_olur.pdf.
- Reinhart, C.ve Rogoff, K. (2009). This time is different: eight centuries of financial folly, Oxford: Princeton University Press.
- Rodeck, D. (2020, 6 Temmuz). Alphabet soup: understanding the shape of a covid-19 recession. Forbes. Erişim adresi: <https://www.forbes.com/advisor/investing/covid-19-coronavirus-recession-shape/>.
- Romer, D. (2019). Bir sonraki felaketi engellemek: ne durumdayız?. G. Akerlof, D. R. Olivier Blanchard, & J. Stiglitz (Ed.) içinde, Ne Öğrendik? Kriz Sonrası Makro İktisat Politikası, çev. (Ö. Limanlı, & E. Kaya), s. 165-168. Ankara: Efil Yayınevi.
- Sarı, H. (2020, 15 Nisan). Virüs krizinin alfabetesi: V, U, W ve L. Dünya. Erişim Adresi: <https://www.dunya.com/dunya/virus-krizinin-alfabetesi-v-u-w-ve-l-haberi-467772>.
- Stiglitz, J. E. (2019). İktisat teorisi ve politikası için kuzey atlantik krizi'nden çıkarılacak dersler. G. Akerlof, D. R. Olivier Blanchard, & J. Stiglitz (Ed.) içinde, Ne Öğrendik? Kriz Sonrası Makro İktisat Politikası, çev.(Ö. Limanlı, & E. Kaya), s. 165-168. Ankara: Efil Yayınevi.
- Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) (2020). Covid-19 küresel salgında değerlendirme raporu. Erişim Tarihi: 24.06.2020. <http://www.tuba.gov.tr/files/yayinlar/raporlar/T%C3%9CBA%20Covid19%20Raporu%204.%20G%C3%BCncelleme%20.pdf>.
- United Nations Conference On Trade And Development (UNCTAD) (2020). The covid-19 shock to developing countries: towards a “whatever it takes” programme for the two-thirds of the world’s population being left behind. Erişim Tarihi: 23.06.2020. https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/gds_tdr2019_covid2_en.pdf.
- Yellen, L. J. (2019). Çok hedef, çok araç: peki, biz nerede duruyoruz?. G. Akerlof, D. R. Olivier Blanchard, & J. Stiglitz (Ed.) içinde, Ne Öğrendik? Kriz Sonrası Makro İktisat Politikası, çev.(Ö. Limanlı, & E. Kaya), s. 33-36. Ankara: Efil Yayınevi.
- World Bank (WB) (2020). Global economic prospects. Erişim Tarihi: 09.06.2020. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/33748>.
- World Health Organization (WHO) (2020). Virtual press conference on COVID-19 – 11 March 2020. Erişim Tarihi: 24.06.2020. https://www.who.int/docs/defaultsource/coronaviruse/transcripts/who-audio-emergencies-coronavirus-press-conference-full-and-final-11mar2020.pdf?sfvrsn=cb432bb3_2.

World Health Organization (WHO) (2020). WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19 - 13 July 2020. Erişim Tarihi: 13.07.2020.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

COVID-19 İle İlgili Ölüm Kaygısının Seyahat Davranışına Etkisi

The Effect of Death Anxiety Related to COVID-19 on Travel Behavior

Ümit ŞENGEL^{a*}, Merve İŞKİN^b, Gökhan GENÇ^c, Mustafa ÇEVİRİMKAYA^d

^a Dr., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, Sakarya / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-1284-836X

^b Dr., İstanbul Esenyurt Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Aşçılık, İstanbul / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-4748-0422

^c Doktor Öğrencisi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği, Sakarya / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-3573-3661

^d Arş. Gör., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, Sakarya / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-3845-2607

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 28 Ağustos 2020

Kabul tarihi: 10 Eylül 2020

Anahtar Kelimeler:

Ölüm Kaygısı,

Seyahat Etme Niyeti,

Destinasyon Ziyaret Niyeti,

COVID-19

ARTICLE INFO

Article History:

Received August 28, 2020

Accepted September 10, 2020

Keywords:

Death Anxiety,

Travel Intention,

Destination Visit Intention,

COVID-19

ÖZ

Dünya 2020 yılının ilk ayları itibarıyla daha önce benzeri görülmemiş bir krizle karşı karşıya kalmıştır. 2019 yılının sonlarında Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan yeni tip Koronavirüs (COVID-19) 2020 yılının ilk çeyreği itibarıyla neredeyse bütün dünyada bir küresel salgın haline gelmiştir. Geçmişte küresel salgın örnekleri olsa da, ulaşım teknolojisinde yaşanan gelişmeler ve insan hareketliliğinin geldiği nokta salgının çok kısa bir sürede çok geniş bir alana yayılmasına neden olmuştur. Yayılma hızı ve sebep olduğu ölümler nedeniyle birçok ülke COVID-19 ile mücadele için bazı önlemler almaya başlamıştır. Yaşanan bütün bu gelişmeler insanları zihinsel ve fiziksel anlamda olumsuz olarak etkilemiş ve davranış kalıplarında değişikliklere neden olmuştur. Bu çalışmada pandemiyle ilgili ölüm kaygısının seyahat etme niyeti ve destinasyon ziyaret niyetine etkisinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Özellikle seyahat olgusu ile pandeminin yayılması arasındaki ilişki ve pandemi nedeniyle uygulanan seyahat kısıtlamalarının insanların seyahat ve turizmle ilgili davranış biçimlerini değiştirdiği düşünülmektedir. Araştırmanın sonuçlarına göre pandemiyle ilgili ölüm kaygısı seyahat ve destinasyon ziyaret niyetlerini etkilemektedir.

ABSTRACT

As of the first months of 2020, the world faced an unprecedented crisis. The new type of coronavirus (COVID-19), which appeared in Wuhan, China in late 2019, has become a global epidemic to the entire world by the first quarter of 2020. Although there have been examples of global outbreaks in the past, developments in transportation technology and the point at which human mobility has come have caused the outbreak to spread over a very wide area in a very short period of time. Due to the speed of spread and the deaths caused by it, many countries have started to take some measures to combat COVID-19. All these developments negatively affected people mentally and physically and caused changes in behavior patterns. In this study, it is aimed to determine the effect of death anxiety related to pandemic on the travel intention and destination visit intention. In particular, the relationship between the phenomenon of travel and the spread of the pandemic, and the travel restrictions imposed due to the pandemic, are thought to change the way people behave in relation to travel and tourism. According to the results of the study, pandemic-related death anxiety affects travel intention and destination visit intention. In this respect, the study offers theoretical and practical information on the subject.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: umitsengel@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Tourism is a highly sensitive and dynamic industry that is affected very quickly by external events (Gamble, 1992; Lee and Harrald, 1999; Soyak, 2013). The globalization process and the related information and communication technologies deepen this dynamic structure. Thanks to these technologies, people get instant news about events in remote areas. For this reason, the smallest negativity that can affect the tourism activities in a destination spreads rapidly and can negatively affect the potential tourism demand (Buhalis and Law, 2008; Xiang and Gretzel, 2010; Paraskevas, Altinay, McLean and Cooper, 2013; Del Chiappa and Baggio, 2015). Crisis is one of the problems that affect the tourism industry due to its dynamic structure. The most obvious of these crises are economic crises (Pambudi, McCaughey and Smyth, 2009; Stylidis and Terzidou, 2014). Apart from that, diplomatic and political events (Gilss, 2008; Hall, 2010), Natural disasters (Aguirre, 2007; Walters, Mair and Lim, 2016), war (Thompson, 2011) and terrorist events can be evaluated in this context in crisis (Richter and Waugh 1991; Pizam and Smith, 2000).

As of 2020, a major epidemic has begun to occur, which can cause a contraction in tourism demand. The new type of coronavirus, called COVID-19 by the world health organization, has shaken the whole world deeply. It is believed that, due to its spreading rate and lethal effect, it will cause a further contraction in tourism demand compared to the previous outbreaks. In the light of this information, it is aimed to determine the effects of death anxiety related to COVID-19 on travel intention and destination visit intention after the pandemic. It is thought that the study will contribute to the literature in terms of examining the outbreak in recent months and providing findings on tourist behavior changes caused by the outbreak.

The questionnaire used to obtain data in the research consists of four parts. The first part of the questionnaire consists of six questions aimed at determining the demographic information of the participants. There are a total of 14 statements for the other three sections. The questions in these three sections are designed to allow testing of the hypotheses formed depending on the theoretical background of the research. The scales in these three sections that constitute the variables of the research and the Likert type questions of the questionnaire were obtained as a result of the literature review. In Istanbul, Kocaeli and Sakarya provinces, people were asked to evaluate their death anxiety about the pandemic, their travel intention and destination visit intention after pandemic through the measurement tool provided to them. While creating the research sample, it is aimed to reach the generally accepted number of 384 for the infinite sample in quantitative research. Secondly, it has been acted to reach 10 times ($14 \times 10 = 140$) of the total expression number, which is the minimum sample number of SmartPLS, from structural modeling analysis programs. Data was collected by probabilistic sampling-convenience sampling method. Due to the pandemic, data has been collected online in order to take due care to people's social distances. The data collection process was completed between 23 May and 02 July. The online questionnaire created was presented to the participants with the help of platforms such as social media and e-mail. During the data collection process, data was collected from 439 people from three provinces and all the questionnaires obtained were used in the analysis.

In this study, epidemic diseases, which are the leading crises affecting tourism, have been examined again with the example of COVID-19 pandemic, depending on the level of anxiety in tourists. Especially the spread of the epidemic to the whole world in a very short time brought international human mobility to a halt. With this aspect, for the first time in the 21st century, when tourism was started to be massively, there was a major and international crisis at this level. It is believed that this study, which took place in such an environment, will make an important contribution to the literature.

According to research results, people's death anxiety due to COVID-19 has a direct and negative effect on their travel intention after the pandemic. As people's anxiety related to pandemic death increases, their intention to travel after pandemic decreases. There is a positive and linear relationship between people's travel intention and destination visit intention after COVID-19. In this sense, as the travel intention increases, the destination visit intention increases. Another important result of this research is that the travel intention after the pandemic has a mediator role among the destination visit intention of the death anxiety they carry due to the COVID-19 pandemic. People's death anxiety due to pandemic negatively affect their intention to visit a destination with the variable of travel intention. As determined in this study, death anxiety affects the behavior of tourists towards traveling and participating in touristic activities.

The COVID-19 pandemic influenced the tourism industry, which gained a global identity in the 21st century and took place in the form of mass activities. Because pandemic affects the anxiety of death in humans, it also affects the travel behavior of tourists. For this reason, even if the effects of the epidemic are over, people can avoid traveling for a while. Because the occurrence of epidemic security risks increases the death anxiety of the tourists, and the increased anxiety negatively affects the travel intention and destination visit intention.

Giriş

Turizm dış olaylardan çok hızlı bir şekilde etkilenen oldukça hassas ve dinamik yapıya sahip bir endüstridir (Gamble, 1992; Lee ve Harrald, 1999; Soyak, 2013). Küreselleşme süreci ve buna bağlı olarak gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri bu dinamik yapıyı daha da derinleştirmektedir. Bu teknolojiler sayesinde insanlar, uzak bölgelerdeki olaylar hakkında bile anında haber almaktadırlar. Bu nedenle, bir destinasyondaki turizm faaliyetlerini etkileyebilecek en küçük olumsuzluk hızlı bir şekilde yayılmakta ve potansiyel turizm talebini olumsuz bir şekilde etkileyebilmektedir (Buhalis ve Law, 2008; Xiang ve Gretzel, 2010; Paraskevas vd., 2013; Del Chiappa ve Baggio, 2015). Turizm endüstrisini dinamik yapısından dolayı etkileyen olumsuzlukların başında krizler gelmektedir. Bu krizlerden en belirgin olanı ise ekonomik krizlerdir (Pambudi vd., 2009; Stylidis ve Terzidou, 2014). Bunun dışında diplomatik ve politik olaylar (Gilss, 2008; Hall, 2010), doğal afetler (Aguirre, 2007; Walters vd., 2016), savaş (Thompson, 2011) ve terör gibi krizler de bu kapsamda değerlendirilebilir (Richter ve Waugh 1991; Pizam ve Smith, 2000).

Terör ve savaş gibi krizlerin turizmi olumsuz etkilemesi turistlerin güvenlik endişesinden kaynaklanmaktadır. Turistlerin güvenlik endişeleri nedeniyle seyahat etmekten kaçınmasının bir başka önemli nedeni de sağlıkla ilgili krizlerdir (Chen vd., 2004). Salgın hastalıklar seyahat hareketlerini engellemesi nedeniyle turizm talebinde daralmaya neden olmaktadır. Özellikle yakın geçmişte turizm talebinde daralmaya neden olan çok sayıda salgın hastalığın yaşandığına rastlanılmaktadır (Baxter ve Bowen, 2004; McAleer, Huang, Kuo, Chen ve Chang, 2010).

Turizm hareketlerinde daralmaya neden olan salgın hastalıklardan biri 2001 yılında İngiltere'de ortaya çıkan ayak ve ağız hastalığı salgınıdır. Hayvanlarla temas ve solunum yoluyla bulaşan bu hastalık turizm endüstrisini olumsuz etkileyerek talepte daralmaya neden olmaktadır (Baxter ve Bowen, 2004). Turizm talebinde daralmaya neden olan bir diğer büyük salgın, 2000'li yılların başında Çin, Hong Kong, Singapur ve Vietnam gibi Asya ülkelerinde meydana gelen ve daha sonra tüm dünyayı etkileyen SARS (şiddetli akut solunum sendromu) salgınıdır (McAleer vd., 2010). SARS salgını, dünyanın farklı bölgelerinde, özellikle Asya kıtası ülkelerinde, turizm talebinin azalmasına neden olmuştur. Pine ve McKercher, (2004) SARS salgınının Hong Kong ve diğer Güneydoğu Asya ülkelerindeki turizm hareketliliği üzerindeki etkilerini ortaya koyarak otel işletmelerinin en çok sorun yaşayan işletmeler olduğunu ifade etmektedir.

Kuş gribi ve domuz gribi turizm talebinde daralmaya yol açan iki önemli salgındır. Kuş gribi Hong Kong, Çin ve diğer Asya ülkelerinde ortaya çıkmış ve dünya çapında bir salgın haline gelerek çok sayıda insanın ölümüyle sonuçlanmıştır (Lee ve Chen, 2011). Kuş gribi nedeniyle kısa ve orta vadede turizm işletmelerinde, özellikle konaklama işletmelerinde iflaslara yol açmıştır (Page, Yeoman, Munro, Connell ve Walker, 2006). Domuz gribi ise 2009 yılında ABD'de görülmüş ve sonrasında birçok ülkeyi etkilemiştir. İnsandan insana farklı yollarla kolayca bulaşabilen domuz gribi turizm hareketlerinde düşüşe neden olmuştur (Haque ve Haque, 2018).

Turizm hareketlerinde daralmaya neden olan bir başka salgın, Afrika'da ortaya çıkmıştır. 2013 yılında Gine'de meydana gelen Ebola salgını, görüldüğü ülkeler dışındaki destinasyonlarda bile turizm hareketliliğinde düşüslere neden olmuştur (Mizrachi ve Fuchs, 2016). Çeti ve Ünlüönen (2019) yaptıkları çalışmada, Ebola salgınının meydana geldiği Gine'de turist sayısında %40 oranında ciddi bir azalma olduğunu tespit etmişlerdir. Ebola virüsünün Gine'ye ek olarak Liberya ve Sierra Leone'deki turizm ve konaklama endüstrilerini olumsuz etkilemiş ve ilgili sektörlerde istihdam, doluluk oranı ve gelir gibi kalemlerde de azalmalara neden olmuştur (Kongoley, 2015).

2020 yılı itibariyle turizm talebinde daralmaya neden olabilecek büyük bir salgın yaşanmaya başlamıştır. Dünya sağlık örgütü tarafından COVID-19 olarak isimlendirilen yeni tip koronavirüs bütün dünyayı derinden sarsmıştır. Yayılma hızı ve ölümcül etkisiyle daha önce belirtilen salgınlara göre turizm talebinde daha fazla daralmaya neden olacağı düşünülmektedir. Bu bilgiler ışığında çalışmada COVID-19 ile ilgili ölüm kaygısının salgın sonrası seyahat etme ve destinasyon ziyaret niyetine olan etkilerinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Çalışma son aylardaki salgını incelemesi ve salgın nedeniyle ortaya çıkan turist davranış değişiklikleri konusunda tespitler sunması bakımından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Teorik Arka Plan ve Hipotezler

Ölüm Kaygısı

Kaygı, huzursuzluk duygusu olarak bilinmekte ve her zaman insan psikolojisinin mevcut bir bileşeni olarak ön plana çıkmaktadır. Bastırılmış olmasına rağmen, her zaman bilinçaltında gizlidir ve bazı zamanlarda hızlı bir şekilde ortaya çıkabilmektedir. Anksiyetenin, korkunun aksine belirli bir odağı, uyarıcısı veya nesnesi olmayabilmektedir (Kingsbury, Crooks, Snyder, Johnston ve Adams, 2012). Kavram başka bir tanımda “*bireyi hayatı boyunca rahatsız eden huzursuzluk hissi*” olarak ifade edilmektedir (Kirillova ve Lehto, 2015; Kirillova, Lehto ve Cai, 2017). Kaygı, varoluş felsefesi ve psikolojideki en temel kavramlardan biri olup insan olmanın temel duygularından biridir. Kaygı, gerçek veya potansiyel riske maruz kalmanın bir sonucu olarak ortaya çıkan öznel bir duygudur (McIntyre ve Roggenbuck, 1998). Kaygı hissi, yaşamın kaotik doğası ve ölümün kesin gerçekliği ile karşı karşıya kaldığında ortaya çıkmaktadır (Brown, 2013). Nihai bir son olarak yaşamın ve ölümün anlamsızlığını da içeren doğal bir tepki olarak da ele alınabilir (Heidegger, 1996). Kaygının eşitli olumsuzluklara karşı verilen bir tepki olarak farklı türleri mevcuttur. Bunlardan en önemlilerinden biri de çeşitli hastalıklara ve kazalara karşı hissedilen ölüm kaygısıdır (Lonetto ve Templar 1986; Krause, Rydall, Hales, Rodin ve Lo, 2015).

Varoluşçu filozofların araştırmasına dayanarak, Brown (2013) araştırmacıların turizmin katalizör işlevini tam olarak anlamak için kaygı kavramını incelemeleri gerektiğini savunmaktadır. Turizm araştırmaları, güvenlik ve emniyet eksikliğinin endişe, korku ve rahatsızlığa neden olduğunu, buna bağlı olarak seyahat etme ve ziyaret etme niyetinden kaçınıldığını ortaya koymuştur (Sönmez ve Greafe, 1999; Poon ve Adams, 2000; Hem, Iversen ve Nysveen 2002; Hung ve Petrick, 2010; Lai, Li ve Harrill 2013; Artuger, 2015). Larsen, Brun ve Qgaard (2009) turist kaygısını ölçmek için bir ölçek geliştirmiş ve bunu seyahat etme niyeti ile ilişkilendirmiştir. Yazarlar turist kaygısının seyahat niyeti ile olumsuz ilişkili olduğu sonucuna varmışlardır. Araştırmada test edilen H_1 hipotezi aşağıda verilmektedir.

H₁: COVID-19 ile ilgili ölüm kaygısı pandemi sonrası seyahat etme niyetini etkiler.

Seyahat Etme Niyeti

Niyet, davranışın en önemli tanımlayıcılarından biri olup gerçek davranışa neden olabilmektedir (Hsu ve Crotts, 2006). Davranışsal niyet, sosyal ve durumsal faktörlere bağlı olarak bir eylemden önce var olan davranış olarak tanımlanabilir (Moutinho, 1987). Ayrıca, birçok araştırmacı tutumun davranışsal niyetler için önemli bir faktör olduğunu düşünmektedir (Cheng, Lam ve Hsu 2006; Hsu, Cai ve Li, 2010). Turizm bağlamında, seyahat niyeti herhangi bir yere herhangi bir zamanda seyahat etme imkânı olarak tanımlanmaktadır (Baker ve Crompton, 2000).

Diğer birçok mal ve hizmetin aksine, turizm ve seyahat hizmetlerinin satın alınmadan önce deneyimlenmesi mümkün değildir. Bu nedenle giderler genellikle ürün veya hizmetin kullanımından önce ödenmektedir. Bu yönüyle değerlendirildiğinde seyahat kararları risklere ve belirsizliklere duyarlıdır (Promsivapallop ve Kannaovakun, 2017). Araştırmacılarda

finansal, sosyal ve terörizm gibi risklerinin yanı sıra seyahat kararlarını önemli ölçüde etkileyen sağlık riskleri de incelenmiştir (Rittichainuwat ve Chakraborty, 2009; Lee, Song, Bendle, Kim ve Han, 2012; Haque ve Haque, 2018). Uygulanacak her türlü seyahat kısıtlamaları seyahat niyetleri ve deneyimleri üzerinde olumsuz bir etkisi oluşturabilmektedir (Hung ve Petrick, 2010). Literatürde genellikle sağlık krizi ile ilgili tehditler ve turist davranışının belirleyicisi olarak gösterilen niyet arasında negatif bir ilişki vardır. Lai ve arkadaşları (2013) seyahat kısıtlamalarının seyahat etme niyetini olumsuz etkilediği sonucuna varmıştır. Bu bilgiye dayanarak, seyahatin önündeki engellerin ve risklerin tutumlar ve seyahat niyetleri üzerinde çok önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Ayrıca, bu risk faktörleri turist davranışının en önemli tanımlayıcıları arasındadır. Bu bilgiler ışığında test edilen H_2 ve H_3 hipotezleri aşağıda verilmektedir.

H₂: COVID-19 ile ilgili ölüm kaygısı pandemi sonrası destinasyon ziyaret niyetini etkiler.

H₃: COVID-19 sonrası seyahat etme niyeti pandemi sonrası destinasyon ziyaret niyetini etkiler.

Destinasyon Ziyaret Niyeti

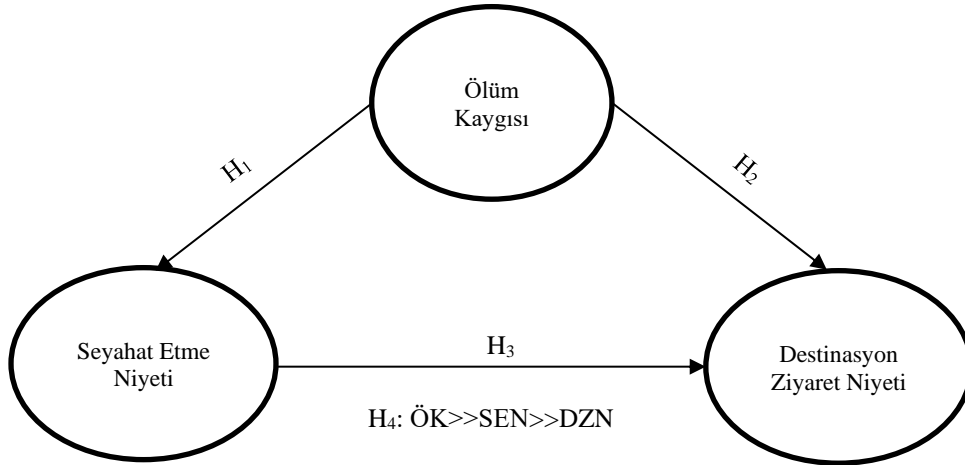
Destinasyon ziyaret niyeti, destinasyonu ziyaret etme isteği olarak tanımlanmaktadır (Chen vd., 2014). Seyahat edenler, ziyaret edecekleri destinasyonu seçerken güvenlik endişeleri önemli unsur olarak öne çıkmaktadır (Poon ve Adams, 2000). Turistlerin güvenli buldukları yerleri ziyaret etme olasılıkları daha yüksektir (Roodurmun ve Juwaheer, 2010). Korkuyu algılayan turistlerin tehlikeli gördükleri destinasyonu ziyaret etmektan kaçınmaları muhtemeldir. Bu nedenle destinasyonda algılanan risk turistik bir yeri ziyaret etme niyetini olumsuz yönde etkileyebilir (Hem vd., 2002). Başka bir deyişle, destinasyona yönelik tutumlar, negatif yönde olmaya meyillidir. Yoon ve Uysal (2005) bu durumu itici faktörler olarak açıklamaya çalışmışlardır. Birçok çalışma, algılanan riskin destinasyon ziyaret niyeti üzerinde etkili olduğunu bulmuştur (Khan, Chelliah ve Ahmed, 2017; Artuger, 2015). Yukarıda tartışıldığı gibi, çok boyutlu risk algısı destinasyon ziyaret niyetleri üzerinde bir etkisi vardır. COVID-19 ile ilgili en büyük risklerden olan ölüm riski ölüm kaygısı kavramıyla incelenerek bu kaygının turist davranışı üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bu kapsamda test edilen H_4 hipotezi aşağıda verilmektedir.

H₄: COVID-19 ile ilgili ölüm kaygısının pandemi sonrası destinasyon ziyaret niyeti etkisinde seyahat etme niyetinin aracılık rolü vardır.

Araştırma Tasarımı, Anket ve Model

Araştırmada veri elde etmek için kullanılan anket dört bölümden oluşmaktadır. Anketin birinci bölümü katılımcıların demografik bilgilerinin tespit edilmesini amaçlayan altı adet sorudan oluşmaktadır. Diğer üç bölüm için toplam 14 ifade yer almaktadır. Bu üç bölümde yer alan sorular araştırmanın teorik altyapısına bağlı olarak oluşturulan hipotezlerin sınanmasına imkân sağlayacak şekilde dizayn edilmiştir. Araştırmadaki değişkenleri ve anketinin Likert tipi sorularını oluşturan bu üç bölümdeki ölçekler literatür taraması sonucu elde edilmiştir. Ölüm kaygısını ölçmek için Templer (1970) tarafından geliştirilen, Şenol'un (1989) Türkçeye uyarlayıp geçerlilik ve güvenilirlik testlerini yaptığı ölüm kaygısı ölçeğinden (ÖKÖ) yararlanılmıştır. Yalnız 20 ifadeden oluşan ölüm kaygısı ölçeğinden sadece beş adet ifade alınmıştır. Pandemi sürecinde veri toplandığı için katılımcıların psikolojileri dikkate alınarak ölçeğin oluşturulmasında genellikle direkt ölümü anlatan ifadelerin yerine daha ılımlı ifadeler tercih edilmiştir. ÖKÖ'den seçilen beş ifade salgına uyarlanarak ankete dâhil edilmiştir. Seyahat etme niyeti (5 madde) için Chin, Leng, Yuan ve Xiong (2015), destinasyon ziyaret niyeti (4 madde) için ise Chung, Han ve Joun (2015) çalışmalarında yararlandığı ölçek kullanılmıştır. İstanbul, Kocaeli ve Sakarya illerinde insanların salgınla ilgili duydukları ölüm kaygılarını, salgın sonrası seyahat etme niyetlerini ve destinasyon ziyaret niyetlerini kendilerine

sunulan ölçüm aracı vasıtasıyla değerlendirmeleri istenmiştir. Araştırmanın kurgusu ve test edilecek hipotezler bağlamında Şekil 1’de verilen model test edilmeye çalışılmıştır.

Şekil 1: Araştırmada Test Edilecek Model

Örneklem ve Veri Toplama

Araştırma evreni, Türkiye'nin İstanbul, Kocaeli ve Sakarya illerinde yaşayan 20 yaşını aşmış kişilerden oluşmaktadır. Araştırma evreninin içerisinden alınacak örneklem için herhangi bir matematiksel işlem yapılmamış, Ancak iki temel kritere dikkat edilerek veriler toplanmıştır. Araştırma örneklemini oluşturulurken, ilk olarak nicel araştırmalardaki sonsuz sayıdaki örneklem için genel kabul görmüş 384 sayısına ulaşılması hedeflenmiştir. İkinci olarak yapısal eşitlik modellemesi analiz programlarından SmartPLS asgari örneklem sayısı olan toplam ifade sayısının 10 katına ($14 \times 10 = 140$) ulaşılacak şekilde hareket edilmiştir (Doğan, 2019). Olasılığa dayalı olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemiyle veriler toplanmıştır. Pandemi nedeniyle insanların sosyal mesafelerine gerekli özenin gösterilmesi amacıyla veriler online olarak toplanmıştır. Veri toplama süreci 23 Mayıs -02 Temmuz aralığında tamamlanmıştır. Oluşturulan online anket formu sosyal medya ve e-mail gibi platformlar yardımıyla katılımcılara sunulmuştur. Veri toplama sürecinde üç ilden toplam 439 kişiden veri alınmış ve elde edilen anketlerin tamamı analizde kullanılmıştır. Anket oluşturulurken yapılan bazı uygulamalar ve veri toplama şekli bu durumun ortaya çıkmasında önemli bir yere sahiptir. Bu kapsamda özellikle likert soruların doldurulması zorunlu kılınmıştır. Yani katılımcıların herhangi bir likert soruya cevap vermeden anketi tamamlaması söz konusu değildir. Katılımcının ankete devam edip etmemesi kendi inisiyatifinde olduğundan gönüllü bir katılımın gerçekleştiği söylenebilir. Böylece hatalı ve eksik anketlerin olması söz konusu olmamıştır.

Verilerin Analizi

Katılımcıların demografik özelliklerinin dağılımlarının tespit edilmesi ve betimleyici istatistiklerin elde edilmesi için SPSS programı kullanılmıştır. Ölçüm ve yapı modellerinin test edilmesinde ise SmartPLS programı kullanılmıştır. SPSS programı ilgili bilgileri (frekans) sistematik olarak sunduğu için tercih edilmektedir. Yapısal eşitlik modellerinin analizinde esnek olması, öngörülerin tespitinde kolaylık sağlaması, normallik şartını istememesi ve küçük örneklemde uygun tahminler yapması gibi sebeplerle yapısal modelin değerlendirilmesinde SmartPLS programı kullanılmıştır (Loureiro ve Gonzalez, 2008; Henseler, Ringle ve Sinkovics, 2009; Hair, Sarstedt, Ringle ve Mena, 2012; Di-Clemente, Hernandez-Mogollon ve Campon-Cerro, 2019).

Betimleyici İstatistikler

Araştırmada veri toplanan katılımcıların betimleyici istatistikleri Tablo 1’de verilmektedir. Bu istatistiklere göre kadın katılımcılar yaklaşık %10 kadar erkek katılımcılardan daha fazladır. Katılımcıların gelir durumlarının ise araştırmadaki her üç değerlendirme aralığına göre dengeli bir dağılıma sahip olduğu söylenebilir. Ancak yüksek gelir grubundaki katılımcıların fazla çıkması (%38,5) şaşırtıcı bir sonuç olarak değerlendirilebilir. Katılımcıların büyük bir kısmı (%59,5) seyahat faaliyetlerine aileleriyle çıktığını ifade etmektedir. Yaş kategorisinde neredeyse katılımcıların büyük bir kısmı genç veya orta yaş grubuna mensup katılımcılardan oluşmaktadır. Bu her iki grup katılımcıların yaklaşık %80’ine denk gelmektedir. Verilerin online toplanmasının ve toplandığı platformların böyle bir sonucun ortaya çıkmasında belirleyici rollere sahip olduğu düşünülmektedir.

Tablo 1. Katılımcılara Ait Betimleyici İstatistikler

Değişkenler	Sayı	%	Değişkenler	Sayı	%
Cinsiyet	--	--	Bundan sonra yurt dışında turistik faaliyetlere katılır mısınız?	--	--
Kadın	245	55,8	Evet	321	73,1
Erkek	194	44,2	Hayır	118	26,9
Yaş Grupları	--	--	Gelir Durumu	--	--
30 yaş ve altı	171	39,0	4000 TL ve altı	147	33,5
31-45 Yaş	181	41,2	4001-7000 TL	123	28,0
46 yaş üstü	87	19,8	7001 TL ve üstü	169	38,5
Seyahate Kimlerle Çıkarsınız	--	--	Daha önce yurt dışında turistik faaliyetlere katıldınız mı?	--	--
Tek başıma	76	17,3	Evet	243	55,4
Ailemle	261	59,5	Hayır	196	44,6
Arkadaşlarımla	102	23,2			

Araştırma kapsamında test edilen en önemli betimleyici soru katılımcıların pandemi öncesi ve sonrası seyahatleriyle ilgilidir. Katılımcıların Yaklaşık %55’i daha önce yurt dışında herhangi bir turistik faaliyete katıldığını belirtmektedir. Bununla birlikte katılımcıların büyük çoğunluğunun (yaklaşık %73) salgın sonrasında yurt dışına seyahat etmeyi düşündüğü sonucu ortaya çıkmıştır. Uluslararası seyahat hareketlerinin pandeminin yayılmasında önemli role sahip olduğu düşünüldüğünde ortaya çıkan bu sonuç şaşırtıcı olarak değerlendirilebilir. Pandeminin geldiği nokta ve seyahat olgusuyla olan yakın ilişkilerine rağmen İstanbul, Kocaeli ve Sakarya’da yaşayan kişiler yurt dışına seyahat etmeyi düşünmektedir.

Ölçüm Modeli

Ölçüm modelinin test edilmesi için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Ölçüm modeli ile ilgili ifadelerin analizinde ankette bulunan ifadelerden hiçbirisi devre dışı kalmamıştır. Tablo 2 ölçüm modeliyle ilgili istatistiksel bilgiler yer almaktadır. Faktör analizi sonucunda 14 ifadenin kullanıldığı üç boyutlu bir yapı elde edilmiştir. Faktör yükleri için SmartPLS’nin öngördüğü 0.70 faktör değeri baz alınmış ve 14 ifade içinde faktör yükleri 0.70’in üzerinde tespit edilmiştir. Bu nedenle ifadelerin tamamı ölçüm modeliyle ilgili analizlerde kullanılmıştır. Tablo 2 incelendiğinde t-değerlerinin 16.639 ile 168.469 aralığında değiştiği görülmektedir. Bu bilgiler ışığında t-değerlerinin referans değer olan 1.96’dan büyük oldukları görülmektedir (Doğan, 2019). İfadelerin her biri için VIF (Variance Inflation Factors-Varyans Artış Faktörü) değeri 10’dan düşüktür. Smart-PLS 3’ten küçük VIF değerlerini kabul edilebilir olarak değerlendirilse de, literatürde 10’an küçük VIF değerlerinin de kabul edildiği bilinmektedir (Sevinç, 2013). Ölçüm modelindeki ifadelerin her biri için VIF değeri 2.086 ile 8.aralığında değerler almaktadır. Bu teknik bilgilerin yanında ölçüm modelindeki üçlü yapıyı oluşturan ifadelere ait aritmetik ortalama ve standart sapma gibi istatistiksel bilgiler de Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 2. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Boyutlar (Yapılar)	Art Ort.	Std. Sap.	VIF	t-değeri	Faktör Yüğü
ÖLÜM KAYGISI					
Hayatımı kaybetme belirsizliği beni kaygılandırır.	3.148	1.388	2.712	21.396	0.841
Hayatımı kaybedenlerle ilgili yazı okumak beni kaygılandırır.	3.285	1.346	6.184	23.935	0.916
Hayatımı kaybedenlerle ilgili TV programı izlemek beni kaygılandırır.	3.322	1.343	8.919	21.208	0.916
Hayatımı kaybedenlerle ilgili konuşmak beni kaygılandırır	3.146	1.316	5.684	20.931	0.895
Bu ölümcül salgına yakalanmaktan endişe duyarım.	3.678	1.257	2.132	16.639	0.813
SEYAHAT ETME NİYETİ					
Seyahat etmeye hazırım.	2.708	1.492	5.815	53.901	0.877
Seyahat etmeye kararlıyım.	2.616	1.469	7.054	77.212	0.909
Seyahat etmeye meraklıyım.	3.352	1.518	2.086	37.576	0.790
Seyahat etme ihtimalim yüksektir.	2.792	1.502	3.726	85.143	0.912
Yaşım genç olduğum için seyahat etme motivasyonum yüksektir	3.021	1.473	2.295	40.396	0.828
DESTİNASYON ZİYARET NİYETİ					
Bir turistik destinasyonu ziyaret edeceğim.	2.776	1.477	6.784	108.900	0.936
Turistik ziyaretlerime kaldığım yerden devam edeceğim.	2.842	1.505	8.809	168.469	0.955
Sık sık turistik ziyaretler yapmayı planlıyorum.	2.715	1.425	4.999	118.087	0.933
Turistik ziyaretler yapmayı herkese tavsiye ederim.	3.000	1.557	3.408	65.005	0.898

Faktör analizi sonucu oluşan ölçüm modeline ilişkin geçerlilik ve güvenilirlik analizine ilişkin bilgiler Tablo 3'te yer almaktadır. Oluşan her bir yapıyı (boyut) AVE Katsayısı 0.70'in üzerindedir. Sosyal bilimlerde bu değer için 0.50'nin üzerinde olması beklenmektedir (Hair, Black, Babin ve Anderson 2010). Bunun yanında AVE değerlerinin karekökleri her bir boyut için korelasyon değerinden daha büyüktür. Bu değerlendirmelere göre araştırmada yakınsak geçerlilik sağlanmıştır (Fornell ve Larcker, 1981). Hair ve arkadaşları (2017), Fornell ve Larcker Criterion değerlendirmesinde satır ve sütunlardaki değerlerin tamamının koyu yazılan değerlerden daha düşük olması ve Heterotrait-Monotrait Ratio değerlendirmesinde değerlerin 0 ile 1 aralığında değer alması koşullarından ikisinin yerine getirilmesi durumunda ayrışma geçerliliğinin sağlanacağını ifade etmektedir. Buna ek olarak Heterotrait-Monotrait Ratio'ya ait değerlerin 0.90'dan küçük olması beklenmektedir.

Tablo 3: Güvenilirlik, Geçerlilik ve Korelasyon

Değişkenler	Fornell-Larcker Criterion			Heterotrait-Monotrait Ratio		
	1	2	3	1	2	3
Destinasyon Ziyaret Niyeti (1)	0.931					
Seyahat Etme Niyeti (2)	0.635	0.865		0.678		
Ölüm Kaygısı (3)	-0.043	-0.164	0.877	0.055	0.173	
<i>Cronbach's Alpha</i>	0,948	0,915	0,925			
<i>Reliability Coefficient (Rho_A)</i>	0,950	0,918	0,943			
<i>Composite Reliability</i>	0,963	0,937	0,943			
<i>AVE</i>	0,866	0,748	0,769			

Araştırmadaki üç ölçüm aracı için *Cronbach's Alpha*, *Reliability Coefficient (Rho_A)* ve *Composite Reliability* olmak üzere üç farklı güvenilirlik testi uygulanmıştır. Bu üç farklı güvenilirlik testi için değerler 0.90'nın üzerinde bir değer almaktadır. Güvenilirlikle ilgili minimum değerler için farklı kaynaklarda farklı değerlendirmeler yapılsa da, bu araştırmada ifadelerle ait değerlerin yüksek güvenilir kabul edilecek düzeyde oldukları söylenebilir.

Yapısal Model

Tablo 4'te yapısal modelin uygunluğu ve hipotez testlerinin desteklenip desteklenmediğine ilişkin detaylar yer almaktadır. Bir çalışmada SRMR (RMSEA) değerinin 0.08'in altında, NFI değerinin ise 0.80'nin üzerinde olması beklenmektedir (Karagöz, 2017). Hatta NFI değeri için istatistiksel olarak istenen değer 0.90'nın üzeridir. Ancak 0.80'nin üzeri de kabul edilebilir bir uyum indeksi olarak değerlendirilmektedir. SmartPLS için ise SRMR değerinin 0.10'nun altında da kabul edilebildiğine rastlanılmaktadır (Domínguez-Quintero vd.,

2020). Bu çalışmaya ait model fit değerleri dikkate alındığında SRMR değerinin 0.058 ve NFI değerinin ise 0.843 olduğu Tablo 4'ten anlaşılmaktadır. Bu değerler dikkate alındığında yapısal modelin kabul edilebilir uyum indekslerine sahip olduğu yorumu yapılabilir.

Tablo 4: Hipotezler Testleri, Yol Katsayıları ve Etki Boyutları

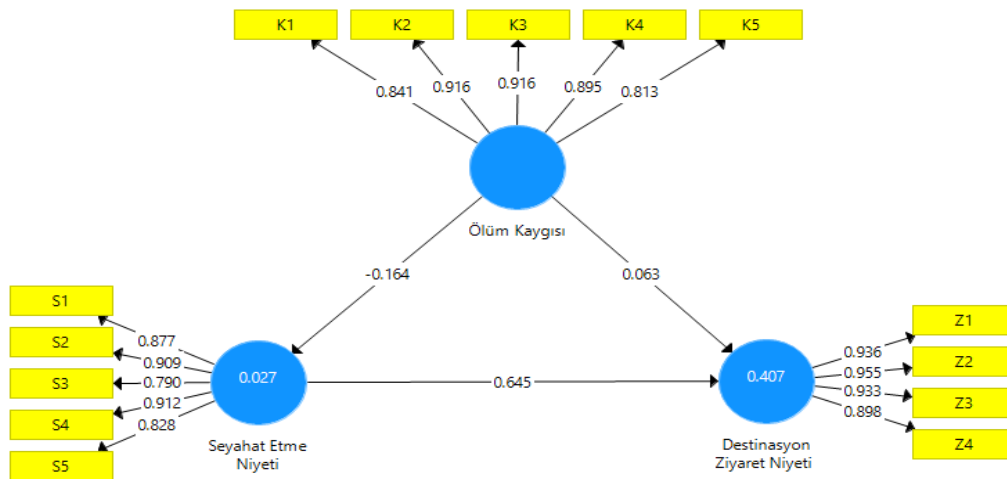
Hipotezler	Desteklenme Durumu	t-değeri	p-değeri	Yol Katsayıları	SRMR	NFI
<i>Direk Etki</i>						
H_1 : ÖK->SEN	Desteklendi	3.315	0.001*	-0.164		
H_2 : ÖK -> DZN	Desteklenmedi	1.529	0.126	0.063		
H_3 : SEN -> DZN	Desteklendi	18.458	0.000*	0.645	0.058	0.843
<i>Aracı Etki</i>						
H_4 : ÖK -> SEN -> DZN	Desteklendi	3.272	0.001*	-0.110		

* $p < 0,01$ düzeyinde anlamlı

$t > 1.96$

ÖK: Ölüm Kaygısı, SEN: Seyahat Etme Niyeti, DZN: Destinasyon Ziyaret Niyeti

Tablo 5'te, değişkenler arası etkilerin test edildiği hipotezlerin desteklenme durumuna ilişkin bilgiler de içermektedir. Buna göre dört hipotezden üçünün desteklendiği, birinin ise desteklenmediği görülmektedir. COVID-19 ile ilgili ölüm kaygısı salgın sonrası seyahat etme niyetini (β : -0.164, t : 3.315, p : 0.001) etkilemektedir. Aynı zamanda COVID-19 sonrası seyahat etme niyeti destinasyon ziyaret niyetini (β : 0.645, t : 18.458, p : 0.000) etkilemektedir. Dolayısıyla araştırma hipotezlerinden H_1 ve H_3 hipotezleri desteklenmektedir. Ancak H_2 hipotezi desteklenmemektedir. Çünkü COVID-19 ile ilgili ölüm kaygısı, salgın sonrası destinasyon ziyaret niyetini (β : 0.063, t : 1.529, p : 0.126) etkilememektedir. Tablo 5'e göre COVID-19 ile ilgili ölüm kaygısı, salgın sonrası destinasyon ziyaret niyetini, salgın sonrası seyahat etme niyeti (β : -0.110, t : 3.2721, p : 0.001) aracı değişkeniyle etkilemektedir. Yani araştırma modeline göre salgınla ilgili ölüm kaygısının turistik amaçlı ziyaret etme niyetine olan etkisinde genel seyahat etme niyetinin aracı role sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle H_4 hipotezi desteklenmektedir.

Şekil 2: Yapısal Modelin PLS Sonuçları

Şekil 2'de araştırmanın değişkenleri arasındaki ilişkilerin yer aldığı modelin PLS sonucu yer almaktadır. PLS çıktısında bağımlı değişkenlerin varyansının bağımsız değişkenler

tarafından açıklanma düzeyleri yer almaktadır. COVID-19 sonrası Destinasyon ziyaret niyeti için R^2 değeri 0.407'dir. Destinasyon ziyaret niyetinin yaklaşık %40'ı modeldeki bağımsız değişkenler tarafından açıklanmaktadır. Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki bu açıklayıcılık ilişkisi Nikbin ve Hyun (2017)'un yaptığı çalışmada ifade edilmektedir. Chin (1998), %50 civarındaki bir açıklayıcılığın orta düzeyli olduğunu belirtmektedir. COVID-19 sonrası, turistik amaçlı ziyaretlerin orta düzeyde COVID-19 ile ilgili ölüm kaygısı ve salgın sonrası genel seyahat etme niyetine göre şekilleneceği söylenebilir.

Tartışma, Sonuç ve Çıkarımlar

Bu çalışmada COVID-19 pandemisinin turistlerde oluşturduğu kaygı durumunun turistlerin seyahat davranışlarını etkilediği sonucuna varılmıştır. Özellikle salgının çok kısa sürede bütün dünyaya yayılması uluslararası insan hareketliliğini durma noktasına getirmiştir. Bu yönüyle turizmin kitlesel şekilde yapılmaya başlandığı 21. yüzyılda ilk defa bu düzeyde büyük ve uluslararası bir kriz yaşanmaktadır. Böyle bir ortam da gerçekleşen bu çalışmanın literatüre önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaygı kavramı turizm ile ilgili çalışmalarda varoluş felsefesi ve psikolojik kuram ve teoriler bağlamında ele alınmıştır (Kirillova ve Lehto, 2015; Vidon ve Rickly, 2018). Bu araştırmada ise seyahat ve ziyaret niyetine yönelik tutumları içermesi nedeniyle ölüm kaygısı değişkenler arası ilişkiler turist davranış teorisi bağlamında ele alınmıştır (Lam ve Hsu, 2004; Zarrad ve Debabi, 2015). Kaygı düzeyinin test edildiği turizmle ilgili çalışmalarda söz konusu (Hong, Chiu, Shih ve Lin, 2012; Oldmeadow, Quinn ve Kowert, 2013) olmakla birlikte, ölüm kaygısının araştırıldığı çalışmalar sınırlıdır. Literatürde turizm faaliyetlerinin insanların kaygılarına etkisi çalışıldığı gibi, destinasyonlara yönelik herhangi bir krize karşı duyulan kaygının turist davranışlarına yönelik etkisi de çalışılmaktadır. Bu anlamda insanların rutin hayatlarında yaşadıkları kaygıları gidermek için turizm bir araç olarak kullanılırken, diğer yandan seyahat etmelerinde veya turizm faaliyetlerine katılmada kendileriyle ilgili bir kaygıya sebep olacakları bir risk algısına sahip olduklarında bu faaliyetleri ertelemekte veya iptal etmektedirler (Qi, Gibson ve Zhang, 2009). Ainsworth (1989) bağlanma teorisi kapsamında güven ve risk durumuna göre kaygının yüksek veya düşük olabileceğini ifade etmektedir. Ölüm kaygısı içeren risk durumlarında insanlar seyahat etmemekte ve turistik faaliyetlere katılmamaktadırlar. Gudykunst ve Hammer'ın (1988) durumu kaygı/risk azaltma yönetimi teorisine göre değerlendirmekte ve bir insanın kaygısı yüksek, güven ortamı düşük olduğunda, o ortamda bulunmaktan uzak durduğunu ifade etmektedir. Bu bilgiler ışığında, COVID-19 ile ilgili ölüm kaygısı turistlerin seyahat davranışlarında belirleyici bir rol oynamaktadır.

Araştırma sonuçlarına göre insanların COVID-19 nedeniyle taşıdıkları ölüm kaygısı, salgından sonraki seyahat etme niyeti üzerinde direkt ve negatif bir etkiye sahiptir. İnsanların pandemi kaynaklı ölüm kaygısı arttıkça, pandemi sonrası seyahat etme niyetleri azalmaktadır. İnsanların COVID-19 nedeniyle taşıdıkları ölüm kaygısı seyahat etme niyetini etkilemesine karşın, destinasyon ziyaret niyetini etkilememektedir (Reisinger ve Movondo, 2005; Lepp ve Gibson, 2008). Ölüm kaygısının seyahat etme niyetine etkisi negatiftir. Gupta ve arkadaşlarının (2010) yaptığı çalışmada da bu durum tespit edilmiştir. İnsanların pandemi nedeniyle uzun süre evde kalmaları seyahat etme eğilimlerini etkilerken, bu eğilimin turistik amaçlı olmaması beklenen bir durumdur. Çünkü insanlar salgının bulaşma riskine karşın özellikle çok kalabalık yerlerdeki turistik faaliyetlere katılmamayı tercih edebilmektedir. Literatürde turistlerin taşıdıkları kaygı nedeniyle riskli gördükleri destinasyonlardan kaçındığını ve temkinli davranış sergilediğini ifade eden çalışmalarda yer almaktadır (Cooper, Agocha ve Sheldon 2000; Kovačić vd., 2019).

İnsanların COVID-19 sonrası seyahat etme niyetleri ile destinasyon ziyaret niyetleri arasındaki pozitif ve doğrusal bir ilişki mevcuttur. Bu anlamda insanların seyahat etme niyetleri

artıkça destinasyon ziyaret niyetleri de artmaktadır. Literatürde genellikle destinasyon ziyaret niyetinin seyahat etme niyetine etkisi test edilmektedir (Chi vd., 2013; Abubakar, 2016; Tan ve Wu, 2016). Ancak COVID-19 pandemisi seyahat etme niyetinin destinasyon ziyaret niyetine etkisi test edilmiştir. Çünkü pandemi nedeniyle sürekli evlerde veya kapalı ortamlarda kalan insanların ilk önce seyahat etme niyetine sahip oldukları, bunun daha sonra turistik amaçlı bir seyahat niyetine dönüşeceği düşünülmektedir. Ferns ve Walls (2012) seyahat ve destinasyon ziyaret niyeti arasındaki ilişkiyi bu şekilde ele almışlardır. Bu araştırmanın diğer önemli sonucu ise salgın sonrası seyahat etme niyetinin COVID-19 pandemisi nedeniyle taşıdıkları ölüm kaygısının destinasyon ziyaret niyeti arasında aracılık rolüne sahip olmasıdır. İnsanların pandemi kaynaklı ölüm kaygıları seyahat etme niyeti aracı değişkeniyle destinasyon ziyaret niyetini negatif etkilemektedir. Herhangi olumsuzluk karşısında bireyler olumsuzluğun kendilerine yansımından çekindikleri için kaygı duymaktadır (Dowling ve Staelin 1994). Bu çalışmada tespit edildiği gibi ortaya çıkan ölüm kaygısı turistlerin seyahat etme ve turistik faaliyetlere katılma yönündeki davranışlarını etkilemektedir (Mitchell, Davies, Moutinho ve Vassos, 1999; Reisinger ve Mavondo, 2005).

COVID-19 pandemisi 21. yüzyılda küresel bir kimlik kazanan ve kitlesel faaliyetler şeklinde gerçekleşen turizm endüstrisini çok ciddi şekilde etkilemiştir. Pandemi insanlardaki ölüm kaygısını etkilediği için turistlerin seyahat etmeye yönelik davranışlarını da etkilemektedir. Bu nedenle salgının etkileri bitse bile insanlar bir dönem turistik amaçlı seyahatler yapmaktan kaçınabilir. Çünkü salgınla ilgili güvenlik risklerinin oluşu turistlerin ölüm kaygısını arttırmakta, artan kaygı ise seyahat etme ve destinasyon ziyaret niyetini olumsuz etkilemektedir.

Sınırlıklar ve Gelecek Araştırmalar

Araştırmada iki önemli kısıttan söz edilebilir. Birincisi, araştırmada veri toplamının sadece Türkiye'deki üç şehir ile sınırlı tutulmasıdır. Çünkü böyle küresel bir meseleye ilişkin araştırmaların daha geniş bir coğrafi örnekleme yayılarak yapılması sonuçların genellenebilirliğine daha önemli katkılar sağlayabilir. Salgın küresel olmasına karşın, ülkelerin veya şehirlerin sosyal, kültürel, coğrafi, ekonomik ve demografik bazı özellikleri salgına spesifik tepkilerin verilmesine zemin hazırlamaktadır. Çalışmadaki diğer önemli kısıt ise verilerin online şekilde toplanmış olmasıdır. Çünkü yüz yüze veri toplanırken katılımcıların anketteki ifadelerine karşı göstermiş oldukları tepkiler ile araştırma sürecine ilişkin geri dönüşler alınabilmektedir. Ancak COVID-19'dan kaynaklanan sosyal mesafe kuralları nedeniyle veriler online toplanmıştır.

Araştırma kurgusunun şekillenmesi, analizlerin yapılması yöntem ve bulgularının raporlanmasında araştırma sürecindeki kısıtlara göre şekillenmiştir. COVID-19'un tüm dünyayı derinden etkileyen yapısı birçok disiplin için konuya ilişkin çalışmaları zorunlu kılmaktadır. Özellikle insan hareketliliğini kısıtlayan yapısıyla turizmin doğasına ters olan pandeminin turizm endüstrisindeki etkilerine yönelik çalışmalara yoğunlaşılabilir. Bu kapsamda turizm ile ilgili gelecekteki araştırmalar için bazı öneriler verilebilir. İlk olarak pandeminin turizm endüstrisindeki sektörel gelişim üzerine etkisi araştırılmaya değerdir. Çünkü özellikle KOBİ düzeyindeki turizm işletmeleri bu süreçten oldukça fazla etkilenmişlerdir. Ayrıca turizmin ekonomik ve finansal işleyişinin pandemi öncesindeki seviyeye nasıl getirilebileceğiyle ilgili çalışmalar da yapılabilir. Ayrıca pandemi sonrası istihdam sorunları ve turizm çalışanlarının nasıl bir psikolojik değişim yaşadıkları veya turistlerin turistik ürün tercihlerindeki davranışsal değişikliklerinin ne düzeyde olduğuyla ilgili ampirik araştırmalar yapılabilir. Son olarak konunun hala çok yeni ve pandeminin de devam ettiği dikkate alındığında, yapılan çalışmaların belli bir zaman sonra tekrarlanmaya değer olduğu ifade edilebilir.

Kaynakça

- Abubakar, M. A. (2016). Does eWOM influence destination trust and travel intention: a medical tourism perspective. *Economic research-Ekonomska istraživanja*, 29(1), 598-611.
- Aguirre, J. A. (2007). Tourism, volcanic eruptions and information: Lessons for crisis management in national parks in *Revista de Turismo y Patrimonio Cultural*, 2006, PASOS, Coasta Rica, pp. 175–192.
- Ainsworth, M. D. S. (1989). Attachments beyond infancy. *American Psychologist*, 44(4), 709–716.
- Artuger, S. (2015). The Effect of Risk Perceptions on Tourists' Revisit Intentions. *European Journal of Business and Management*, 7(2), 36-44.
- Baker, D.A. & Crompton, J.L. (2000). Quality, satisfaction and behavioral intentions. *Annals of Tourism Research*, 27(3), 785–804.
- Baxter, E., & Bowen, D. (2004). Anatomy of tourism crisis: Explaining the effects on tourism of the UK foot and mouth disease epidemics of 1967–68 and 2001 with special reference to media portrayal. *International Journal of Tourism Research*, 6(4), 263-273.
- Brown, L. (2013). Tourism: A catalyst for existential authenticity. *Annals of Tourism Research*, 40, 176–190.
- Buhalis, D. & Law, R. (2008). Progress in information technology and tourism management: 20 years on and 10 years after the Internet-The state of eTourism research. *Tourism Management*, 29(4), 609-623.
- Chen, L., Evans, T., Anand, S., Boufford, J. I., Brown, H., Chowdhury, M., ... & Fee, E. (2004). Human resources for health: overcoming the crisis. *The Lancet*, 364(9449), 1984-1990.
- Chen, Y., Shang, R., & Li, M. (2014). The effects of perceived relevance of travel blogs' content on the behavioral intention to visit a tourist destination. *Computers in Human Behavior*, 30(1), 787–799.
- Cheng, S., Lam, T., & Hsu, C. H. (2006). Negative word-of-mouth communication intention: an application of the theory of planned behavior. *Journal of Hospitality ve Tourism Research*, 30(1), 95-116.
- Chi, C. G. Q., Chua, B. L., Othman, M., & Karim, S. A. (2013). Investigating the structural relationships between food image, food satisfaction, culinary quality, and behavioral intentions: The case of Malaysia. *International Journal of Hospitality ve Tourism Administration*, 14(2), 99-120.
- Chin, L. C., Leng, L. H., Yuan, N. S. & Xiong, P. Y. (2015). Determinants of travel intention among foreign student in Malaysia-perspective from push-pull motivations (Doctoral dissertation), UTAR.
- Chin, W. W. (1998). The partial least squares approach to structural equation modeling. In G. A. Marcoulides (Ed.), *Modern methods for business research* (pp. 295–336). London, Lawrence Elbaum Associates Publisher.
- Chung, N., Han, H., & Joun, Y. (2015). Tourists' intention to visit a destination: The role of augmented reality (AR) application for a heritage site. *Computers in Human Behavior*, 50, 588-599.
-

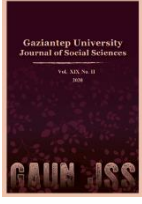
- Cooper, M. L., Agocha, V. B., & Sheldon, M. S. (2000). A motivational perspective on risky behaviors: The role of personality and affect regulatory processes. *Journal of personality, 68*(6), 1059-1088.
- Del Chiappa, G. & Baggio, R. (2015). Knowledge transfer in smart tourism destinations: Analyzing the effects of a network structure. *Journal of Destination Marketing ve Management, 4*(3), 145-150.
- Di-Clemente, E., Hernandez-Mogollon, J. M., & Campon-Cerro, A. M. (2019). Tourists' involvement and memorable food-based experiences as new determinants of behavioural intentions towards typical products. *Current Issues in Tourism, 1*-14.
- Doğan, D. (2019). SmartPLS ile Veri Analizi [Data Analysis with SmartPLS]. Ankara: Zet Press.
- Domínguez-Quintero, A. M., González-Rodríguez, M. R. & Paddison, B. (2020). The mediating role of experience quality on authenticity and satisfaction in the context of cultural-heritage tourism. *Current Issues in Tourism, 23*(2), 248-260.
- Dowling, G., & Staelin, R. (1994). A Model of Perceived Risk and Intended Risk-Handling Activity. *Journal of Consumer Research, 21*(1): 119-35.
- Ferns, B. H., & Walls, A. (2012). Enduring travel involvement, destination brand equity, and travelers' visit intentions: A structural model analysis. *Journal of Destination Marketing ve Management, 1*(1-2), 27-35.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research, 18*(1), 39–50.
- Gamble, P. R. (1992). The educational challenge for hospitality and tourism studies. *Tourism Management, 13*(1), 6-10.
- Gills, B. K. (2008). The swinging of the pendulum: The global crisis and beyond. *Globalizations, 5*, 513–522.
- Gudykunst, W., & M. Hammer (1988). "Strangers and Hosts: An Uncertainty Reduction Base Theory of Intercultural Adaptation." In Cross- Cultural Adaptation: Current Approaches, edited by Y. Kim and W. Gudykunst. Newbury Park, CA: Sage, pp. 106-39.
- Gupta, A., Gupta, D. R., & Arora, N. (2010). The relationship between perceived travel risk, travel safety, travel anxiety and intentions to travel: A path analysis study of domestic traveller in India. *International Journal of tourism and Travel, 3*(1), 25-35.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2010). Multivariate data analysis. Upper Saddle River, New Jersey: Prentice Hall.
- Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2017). A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Hair, J. F., Sarstedt, M., Ringle, C. M., & Mena, J. A. (2012). An assessment of the use of partial least squares structural equation modeling in marketing research. *Journal of the Academy of Marketing Science, 40*(3), 414-433.
- Hall, C. M. (2010). Crisis events in tourism: subjects of crisis in tourism. *Current issues in Tourism, 13*(5), 401-417.
- Haque, T. H., & Haque, M. O. (2018). The swine flu and its impacts on tourism in Brunei. *Journal of Hospitality and Tourism Management, 36*, 92-101.
-

- Heidegger, M. (1996). *Being and time*. Albany: State University of New York Press.
- Hem, L. E., Iversen, N. M. & Nysveen, H. (2002). Effects of ad photos portraying risky vacation situations on intention to visit a tourist destination: moderating effects of age, gender, and nationality. *Journal of Travel ve Tourism Marketing*, 13(4), 1-26.
- Henseler, J., Ringle, C. M., & Sinkovics, R. R. (2009). The use of partial least squares path modelling in international marketing. *Advances in International Marketing*, 20(1), 277–320.
- Hong, J. C., Chiu, P. Y., Shih, H. F., & Lin, P. S. (2012). Computer self-efficacy, competitive anxiety and flow state: Escaping from firing online game. *Turkish Online Journal of Educational Technology*, 11(3), 70–76.
- Hsu, C. H., Cai, L. A., & Li, M. (2010). Expectation, motivation, and attitude: A tourist behavioral model. *Journal of travel research*, 49(3), 282-296.
- Hsu, C., & Crotts, J. C. (2006). Segmenting mainland Chinese residents based on experience, intention and desire to visit Hong Kong. *International Journal of Tourism Research*, 8(4), 279-287.
- Hung, K., & Petrick, J. F. (2010). Developing a measurement scale for constraints to cruising. *Annals of Tourism Research*, 37(1), 206–228.
- Karagöz, Y. (2017). SPSS ve AMOS uygulamalı nitel-nicel karma bilimsel araştırma yöntemleri [Qualitative-quantitative mixed scientific research methods with SPSS and AMOS applied] (1st Ed.). Ankara: Nobel Publishing.
- Khan, J.M., Chelliah, S. & Ahmed, S. (2017) Factors influencing destination image and visit intention among young women travellers: role of travel motivation, perceived risks, and travel constraints, *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 22(11), 1139-1155.
- Kingsbury, P., Crooks, V., Snyder, J., Johnston, R., & Adams, K. (2012). Narratives of emotion and anxiety in medical tourism: On State of the Heart and Larry’s Kidney. *Social and Cultural Geography*, 13(4), 361–378.
- Kirillova, K., & Lehto, X. (2015). An existential conceptualization of the vacation cycle. *Annals of Tourism Research*, 55, 110-123.
- Kirillova, K., Lehto, X. Y., & Cai, L. (2017). Existential authenticity and anxiety as outcomes: The tourist in the experience economy. *International Journal of Tourism Research*, 19(1), 13–26.
- Kongoley-MIH, P. S. (2015). The Impact of Ebola on the Tourism and Hospitality Industry in Sierra Leone. *International Journal of Scientific and Research Publications*, 5(12), 542-550.
- Kovačić, S., Jovanović, T., Miljković, Đ., Lukić, T., Marković, S. B., Vasiljević, Đ. A., ... & Ivkov, M. (2019). Are Serbian tourists worried? The effect of psychological factors on tourists’ behavior based on the perceived risk. *Open Geosciences*, 11(1), 273-287.
- Krause, S., Rydall, A., Hales, S., Rodin, G., & Lo, C. (2015). Initial validation of the Death and Dying Distress Scale for the assessment of death anxiety in patients with advanced cancer. *Journal of pain and symptom management*, 49(1), 126-134.
- Lai, C., Li, X., & Harrill, R. (2013). Chinese outbound tourists’ perceived constraints to visiting the United States. *Tourism Management*, 37(8), 136–146.
-

- Lam, T., & Hsu, C. H. (2004). Theory of planned behavior: Potential travelers from China. *Journal of hospitality ve tourism research*, 28(4), 463-482.
- Larsen, S., Brun, W., & Qgaard, T. (2009). What tourists worry about—Construction of a scale measuring tourist worries. *Tourism Management*, 30(2), 260-265.
- Lee CK, Song HJ, Bendle LJ, Kim MJ, & Han H. (2012). The impact of non-pharmaceutical interventions for 2009 H1N1 influenza on travel intentions: A model of goal-directed behavior. *Tourism Management*. 33(1), 89-99.
- Lee, C. C., & Chen, C. J. (2011). The reaction of elderly Asian tourists to avian influenza and SARS. *Tourism Management*, 32(6), 1421-1422.
- Lee, Y. F. & Harrald, J. R. (1999). Critical issue for business areaimpact analysis in business crisis management: Analytical cap-ability. *Disaster Prevention and Management*, 8(3), 184-189.
- Lepp, A., & Gibson, H. (2008). Sensation seeking and tourism: Tourist role, perception of risk and destination choice. *Tourism Management*, 29(4), 740-750.
- Lonetto, R., & Templer, D. I. (1986). Series in health psychology and behavioral medicine. Death anxiety. Hemisphere Publishing Corp.
- Loureiro, S. M., & González, F. J. (2008). The importance of quality, satisfaction, trust, and image in relation to rural tourist loyalty. *Journal of Travel and Tourism Marketing*, 25, 117–136.
- McAleer, M., Huang, B. W., Kuo, H. I., Chen, C. C., & Chang, C. L. (2010). An econometric analysis of SARS and Avian Flu on international tourist arrivals to Asia. *Environmental Modelling ve Software*, 25(1), 100-106.
- McIntyre, N., & J. Roggenbuck (1998). Nature/Person transactions during an outdoor adventure experience: A multi-phasic analysis. *Journal of Leisure Research*, 30(4): 401-22.
- Mitchell, V. W., Davies, F., Moutinho, L., & Vassos, V. (1999). Using neural networks to understand service risk in the holiday product. *Journal of Business Research*, 46(2), 167-180.
- Mizrachi, I., & Fuchs, G. (2016). Should we cancel? An examination of risk handling in travel social media before visiting ebola-free destinations. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 28, 59-65.
- Moutinho, L. (1987). Consumer behaviour in tourism. *European Journal of Marketing*, 21(10), 3–44.
- Nezakati, H., Amidi, A., Jusoh, Y. Y., Moghadas, S., Aziz, Y. A. & Sohrabinezhadtalemi, R. (2015). Review of social media potential on knowledge sharing and collaboration in tourism industry. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 172, 120-125.
- Nikbin, D., & Hyun, S. S. (2017). Does travellers' casual attribution affect pre-recovery emotions and behavioural intentions? A field study of airline travellers in Malaysia. *Current Issues in Tourism*, 20(1), 80-93.
- Oldmeadow, J. A., Quinn, S., & Kowert, R. (2013). Attachment style, social skills, and Facebook use amongst adults. *Computers in Human Behavior*, 29(3), 1142–1149.
- Page, S., Yeoman, I., Munro, C., Connell, J., & Walker, L. (2006). A case study of best practice—Visit Scotland's prepared response to an influenza pandemic. *Tourism Management*, 27(3), 361-393.
-

- Pambudi, D., McCaughey, N., & Smyth, R. (2009). Computable general equilibrium estimates of the impact of the Bali bombing on the Indonesian economy. *Tourism Management*, 30(2), 232-239.
- Paraskevas, A., Altinay, L., McLean, J. & Cooper, C. (2013). Crisis knowledge in tourism: Types, flows and governance. *Annals of Tourism Research*, 41, 130-152.
- Pine, R. & McKercher, B. (2004). The impact of SARS on Hong Kong's tourism industry. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 16(2), 139-143.
- Pizam, A., & Smith, G. (2000). Tourism and terrorism: A quantitative analysis of major terrorist acts and their impact on tourism destinations. *Tourism Economics*, 6(2), 123-138.
- Poon, A. & Adams, E. (2000). How the British will travel 2005. Tourism Intelligence, Germany: International Bielefeld.
- Promsivapallop, P. & Kannaovakun, P. (2017) A comparative assessment of destination image, travel risk perceptions and travel intention by young travellers across three ASEAN countries: a study of German students, *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 22:6, 634-650.
- Qi, C. X., Gibson, H. J., & Zhang, J. J. (2009). Perceptions of risk and travel intentions: The case of China and the Beijing Olympic Games. *Journal of Sport ve Tourism*, 14(1), 43-67.
- Reisinger, Y., & Mavondo, F. (2005). Travel anxiety and intentions to travel internationally: implications of travel risk perception. *Journal of Travel Research*, 43, 212-225.
- Richter, L. & W. Waugh, Jr. (1991). Terrorism and Tourism as Logical Companions. in S. Medlik, (ed.), *Managing Tourism*, London: Butterworth Heinemann, pp. 18-27.
- Rittichainuwat, B. N. & Chakraborty, G. (2009). Perceived travel risks regarding terrorism and disease: The case of Thailand. *Tourism Management*, 30(3), 410-418.
- Roodurmun, J., & Juwaheer, T. D. (2010). Influence of trust on destination loyalty: An empirical analysis the discussion of the research approach. International Research Symposium in Service Management (pp. 24-27). Mauritius.
- Sevinç, E. (2013). Çoklu Regresyon Korelasyon Analizinde Varsayımdan Sapmalar ve Çimento Sektörü Üzerine Uygulama [Deviations from Assumption in Multiple Regression Correlation Analysis and Application on the Cement Sector]. Retrieved from <http://serpam.org/wp-content/uploads/Sevinc2013.pdf>, Date of access: 05.02.2020.
- Soyak, M. (2013). Uluslararası turizmde son eğilimler ve Türkiye'de turizm politikalarının evrimi. *The Journal of Marmara Social Research*, 4, 1-18.
- Sönmez, S. & Graefe, A. (1998). Influence of terrorism risk on foreign tourism decisions. *Annals of Tourism Research*, 25(1), 112-144.
- Stylidis, D., & Terzidou, M. (2014). Tourism and the economic crisis in Kavala, Greece. *Annals of Tourism Research*, 44, 210-226.
- Şenol, C. (1989). *Ankara İlinde Kurumlarda Yaşayan Yaşlılarda Ölüme İlişkin Kaygı ve Korkular*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
-

- Tan, W. K., & Wu, C. E. (2016). An investigation of the relationships among destination familiarity, destination image and future visit intention. *Journal of Destination Marketing ve Management*, 5(3), 214-226.
- Templer, D. I. (1970). The construction and validation of a death anxiety scale. *The Journal of general psychology*, 82(2), 165-177.
- Thompson, A. (2011). Terrorism and tourism in developed versus developing countries. *Tourism Economics*, 17(3), 693-700.
- Ünlüönen, K., & Çeti, B. (2019). Salgın hastalıklar sebebiyle oluşan krizlerin turizm sektörü üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 22(2), 109-128.
- Vidon, E. S., & Rickly, J. M. (2018). Alienation and anxiety in tourism motivation. *Annals of Tourism Research*, 69, 65-75.
- Walters, G., Mair, J., & Lim, J. (2016). Sensationalist media reporting of disastrous events: Implications for tourism. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 28, 3-10.
- Xiang, Z. & Gretzel, U. (2010). Role of social media in online travel information search. *Tourism Management*, 31(2), 179-188.
- Yoon, Y. & Uysal, M. (2005). An examination of the effects of motivation and satisfaction on destination loyalty: a structural model. *Tourism Management*, 26(1), 45-56.
- Zarrad, H., & Debabi, M. (2015). Analyzing the effect of electronic word of mouth on tourists' attitude toward destination and travel intention. *International research journal of social sciences*, 4(4), 53-60.
-

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

“Dürtme” Fikrinin Bir Kamu Politikası Aracı Olarak Covid-19 Döneminde Hükümetler Tarafından Uygulanması

Application of “Nudge” Idea by Governments in The Age of Covid-19 As A Public Policy Instrument

Ceray ALDEMİR^{a*}, Merve KAYA^b

^a Dr. Öğretim Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Muğla / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-7996-4886

^b Yüksek Lisans Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Muğla / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-0667-9582

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 26 Mayıs 2020

Kabul tarihi: 2 Eylül 2020

Anahtar Kelimeler:

Kamu Politikası,
Davranışsal İktisat,
Dürtme,
Covid-19,
Koronavirüs

ARTICLE INFO

Article History:

Received May 26, 2020

Accepted September 2, 2020

Keywords:

Public Policy,
Behavioural Economics,
Nudge,
Covid-19,
Coronavirus

ÖZ

Günümüzde, küresel dünya düzeni içerisindeki her ülkenin ortak gündemi Covid-19 salgınıdır. Gündemin ortaklığı kadar üzerinde görüş birliğine varılan diğer olgu ise hayatı normal seyrine geri döndürmek, salgını bitirmektir. Bu amaç doğrultusunda farklı kamu politikaları izlenmiştir. Kamu politikası yapım sürecinde ele alınan ve tarihi çok da eskilere dayanmayan dürtme teorisi, sağladığı yararlar ve getirdiği kolaylıklar ile görünürlük kazandığı tarihten itibaren büyük ilgi görmüş bir teori olarak karşımıza çıkmaktadır. Çeşitli alanlarda varlığını kanıtlaya da virtüs boyutlu bir salgında ne kadar işe yarayacağı ise tartışma konusu olmuştur. Bu çalışmanın amacı, politika yapım sürecinde yer alan dürtme teorisi uyarınca, ülkelerin bünyelerinde oluşturdukları ya da iş birliği içerisinde oldukları takımlar aracılığı ile uygulanan politikaların etkili olup olmadığını yapılan faaliyetlere ve ilgili literatüre dayanarak tespit etmektir. Araştırma kapsamında varılan sonuç ise, bu teorinin pandemi konumundaki hastalıkla mücadele etme alanında da başarısını gözler önüne sermiştir.

ABSTRACT

Today, the common agenda of every country in the global world order is the covid-19 outbreak. Another phenomenon that has been agreed upon as much as the agenda is to return life back to its normal course and to end the epidemic. Different public policies have been pursued for this purpose. Since the time it gained visibility with the benefits it provides and the facilities it provides the theory of nudge which has been handled in the public policy making process and is not very old has emerged as a theory of great interest. Although it has proved its existence in various fields, how much it will work in a virus-sized outbreak has been the subject of debate.

The aim of this study is to determine whether the policies implemented through the teams they have formed or cooperated with within the framework of the nudge theory in the policy making process are effective based on the activities and related literature. The conclusion reached in the scope of the research revealed the success of this theory in the field of fighting disease, which is a pandemic.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: cerayaldemir@mu.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The Covid-19 epidemic, which has a global impact, has created fear and panic both in individuals and in the social base, with the World Health Organization declaring an emergency due to the damage of the virus and the importance of the situation. The only aim of governments and related health institutions, whose this situation is accepted as the main object of public policies, was to prevent the spread of the epidemic. However, since the health system of each country is not at an advanced level, the treatment creates great costs and most importantly, different solutions are started to be sought since the radical solutions such as vaccines have not been found yet. One of the solutions brought up to the agenda is actually an application that is claimed to have new but effective results in the public policy literature. Behavioral economic theory, which is a sub-field of economics, attracted great attention by governments and policy makers in this process and focused on individual behavior, which is the determining actor in the spread of the virus. Behavioral economics, which is at the forefront of human-focused work areas and the sub-field, and the nudge theory, which undertakes the task of changing the behavior of the individual and directing it to the right one, has made many national and international initiatives and public policies have been designed.

Nudge theory developed by Thaler and Sunstein, structured on the basis of behavioural change, and rejects the ban of options. It has the task of directing people to the right one through interventions that do not create costs without any restrictions. Governments have used this phenomenon as a public policy tool since the theory became visible and included it in policy making processes. The theory has proved the validity of different public policy areas such as education, energy and social security. It is known that the nudge theory is also widely used as an important public policy tool in many countries such as the USA, the UK, Japan, Denmark, Greece and Turkey in the field of health policies, too. These governments are increasingly involving behavioural economics approach to policy making effectively in different policy areas. According to the 2018 data of the Organization for Economic Cooperation and Development, there are 202 behavioral insight / nudge teams worldwide.

Especially during this pandemic period we encounter many attempts to benefit from the positive outcomes of this theory. In this study, these positive applications are emphasized and the applicability of the theory is discussed by presenting different countries' nudging examples.

The example governments have implemented various practices to "nudge" their citizens with the behavioural insight teams they formed or are in a collaborative position during the Covid-19 period. In this study, the applications in these countries that are on the agenda due to the high number of cases and the public policies they have implemented have been subject to research through the literature analysis, which is one of the qualitative data analysis methods. In the first part of the study, which consists of three sub-sections, the relationship between behavioural economics, nudge theory and public policy was examined. In the second part, the nudge theory as a public policy tool is discussed within the scope of combating Covid-19. In the third part, after mentioning the nudging practices of the governments during the pandemic period, suggestions were made for the field.

Although governments have encountered important and complex problems in the pandemic process, locally and globally, behavioural insight has shown promising results when it comes to the treatment and prevention of disease as well as health promotion. This situation went beyond clinical and health-specific approaches and emphasized the importance of predicting and guiding real human behaviour in times of real crisis. This is actually not the governments alone in the nudge process; it emphasizes the need for local governments, the private sector and NGOs to develop sound behavioural approaches in cooperation with the public. Country examples also show those successful and sustainable behavioural health policies or, more specifically, fighting Covid-19, behavioural interventions have the potential to improve public health and reduce disease burden. It does not cure behavioural insight or nudging disease, but can contribute to better choices associated with better outcomes.

Giriş

Global ölçüde büyük etki yaratan Covid-19 salgını, Dünya Sağlık Örgütü'nün virüsün zararı ve durumun ehemmiyetinden kaynaklı acil durum ilan etmesiyle birlikte hem bireylerde hem de toplumsal tabanda korku ve panik hali yaratmıştır. Bu durumu kamu politikaların temel nesnesi olarak kabul edilen hükümetlerin ve ilgili sağlık kuruluşlarının tek amacı salgının yayılmasının önüne geçmek olmuştur. Ancak her ülkenin sağlık sisteminin gelişmiş düzeyde olmaması, tedavinin büyük maliyet yaratması ve en önemlisi ise aşı gibi kökten çözümlerin henüz bulunamamış olması itibarıyla farklı çözüm yolları aranmaya başlanmıştır. Gündeme getirilen çözüm yollarından biri de aslında kamu politikası literatüründe yeni fakat etkili sonuçları olduğu ileri sürülen bir uygulamadır. İktisat biliminin bir alt alanı olan davranışsal iktisat teorisi bu süreçte hükümetler ve politika yapıcılar tarafından büyük ilgi görmüş ve virüsün yayılımındaki belirleyici aktör olan birey davranışları üzerine odaklanılmıştır.

İnsan odaklı çalışma alanlarının en başında yer edinen davranışsal iktisat ve alt alanı olan ve bireyin davranışlarını değiştirme, doğru olana yönlendirme görevini üstlenen dürtme teorisi ışığında ulusal ve uluslararası pek çok girişimde bulunmuş ve kamu politikaları tasarlanmıştır. Dürtme teorisi, Thaler ve Sunstein tarafından geliştirilen, davranış değişikliği temelinde yapılandırılan, seçeneklerin yasaklanması olgusunu reddeden bir teoridir. Herhangi bir kısıtlama olmaksızın maliyet yaratmayan müdahaleler aracılığı ile insanları doğru olana yönlendirmeyi kendine görev edinmiştir. Hükümetler, teorinin görünürlük kazandığı dönemden itibaren bu olguyu bir kamu politikası aracı olarak kullanmış, politika yapım süreçlerine dâhil etmişlerdir. Eğitim, enerji, tasarruf gibi farklı alanlarda geçerliliğini ispatlayan teorinin sağlık alanında da yaygın bir şekilde başta ABD üzere İngiltere, Japonya, Danimarka, Yunanistan ve Türkiye gibi dünyanın pek çok ülkesinde önemli bir kamu politikası aracı olarak kullanıldığı bilinmektedir. Bunda hükümetlerin davranışsal iktisat yaklaşımını politika yapımına giderek daha fazla dâhil etmeleri etkili olmuştur. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'nün 2018 yılı verilerine göre tüm dünyada 202 davranışsal iç görü/ dürtme takımı bulunmaktadır.

Özellikle içerisinde bulunduğumuz bu pandemi dönemi boyunca bu teorinin olumlu çıktılarından yararlanmak adına pek çok girişimle karşılaşmaktayız. Bu çalışmada da bu olumlu uygulamalar üzerinde durulmuş ve teorinin uygulanabilirliği farklı ülke örnekleri ortaya konularak ele alınmıştır. Örnek olarak verilen hükümetler, bünyeleri içerisinde oluşturdukları ya da iş birlikçi konumunda oldukları davranışsal içgörü takımları ile bireyleri Covid-19 dönemi içerisinde “dürtmek” için çeşitli uygulamaları hayata geçirmişlerdir. Bu çalışmada vaka sayısı yüksek ve uyguladıkları kamu politikaları sebebiyle gündemde olan ülkelerdeki uygulamalar nitel veri analiz yöntemlerinden olan literatür analizi aracılığı ile araştırmaya tabi tutulmuştur.

Üç alt bölümden oluşan çalışmanın ilk kısmında davranışsal iktisat, dürtme teorisi ve kamu politikası arasındaki ilişki incelenmiştir. İkinci kısımda ise Covid-19 ile mücadele kapsamında bir kamu politikası aracı olarak dürtme teorisi ele alınmıştır. Üçüncü kısımda pandemi döneminde hükümetlerin dürtme uygulamalarından bahsedildikten sonra tüm bu anlatılara dayanarak alan nezdinde öneriler ortaya konulmuştur.

Davranışsal İktisat, Dürtme Teorisi ve Kamu Politikası Arasındaki İlişki

İktisat bilimi, tükenbilir kaynak yönetimini esas alan sosyal bir bilimdir. Tükenmeyen, sonsuz nitelikteki gereksinimlerin karşılanmasına yönelik olan bu alanın tarihi neredeyse insanlık tarihi kadar eskiye dayanmaktadır (Dinler, 2006). Davranışsal iktisat denilen olgunun ise kamu yönetiminin ve dahi politika yapıcıların baş ucu kaynağı haline gelmesi, kurum ve kuruluş prosedürleri, insan ilişkileri, tüketim teorileri, karar mekanizmaları gibi bireyin aktif

rol oynadığı her alanda kullanılması iktisat tarihi kadar eskiye dayanmaz. Kademeler halinde ilerleme gösteren davranışsal iktisat olgusu genel itibari ile klasik, neo klasik, savaş sonrası gibi dönemleri atlatarak nihayet literatürdeki yerini almıştır.

Aslında psikoloji ve davranış bilimi gibi insan odaklı alanlar, iktisat bilimi içerisinde geçirilen ilk aşamada varlığını korumayı başarmıştır. 18.yüzyıla dayanan klasik iktisat teorisi, bu alanlar ile bağımlı devam ettirerek oluşumunu tamamlamıştır. Bu durumun en somut örneği ise Adam Smith'in eserlerinde karşımıza çıkmaktadır (Angner & Loewenstein, 2002, aktaran Şimşek, 2018). Smith, "Ahlaki Duygular Kuramı" adlı eserinde iktisat ve psikoloji alanını sempati olgusuyla bağdaştırmıştır. Sempati kavramının bu eserdeki anlamı bir duruma ya da kişiye yakınlık değil, bireyin başka bir bireye sergilediği davranışta kendisini onun yerine koyması ve bu husus çerçevesinde davranış sergilemesidir. Diğer eseri olan "Ulusların Zenginliği" ise asıl temayı insan davranışları üzerine oturtarak, bu davranışları harekete geçiren duygulardan bahsetmiştir (Eser & Toigonbaeva, 2011). Görüldüğü üzere insan odaklı çalışmalar, ünlü teorisyen Smith'e ve eserlerine dayanmakta, alana damga vuran olgular arasında yer almaktadır. Adam Smith ile birlikte psikoloji ve iktisat arasında bağ kuran bilim insanları arasında David Hume ve Jeremy Bentham gibi isimler de bulunmaktadır. Özellikle de Bentham, geleneksel iktisat teorisinin temelini oluşturan rasyonel insan tiplemesini "haz arayan ve elemenden kaçan bir varlık (homo economicus)" (Çiftçi & Ayyıldız, 2016, s. 66) olarak ele alarak faydacı bir tanımlamada bulunmuş ve döneme önemli bir katkı yapmıştır.

İkinci aşama olarak nitelendirilen neo klasik iktisat döneminde de psikoloji ve iktisat arasındaki bağ devam etmiştir. Literatüre "marjinal fayda" kavramını kazandırarak bireylerin davranışlarının arkasındaki faydacı yaklaşımı irdelemişlerdir (Bocutoğlu, 2012). William Stanley Jevons, Carl Menger ve Léon Walras gibi ünlü teorisyenler irtibat halinde olmaksızın faydacılık olgusuna farklı bir perspektiften bakarak kavramı irdelemiş ve marjinal fayda kavramını literatüre kazandırmışlardır (Lewin, 1996). Kavramın oluşumunu sağlayan isimler arasında Ernst Weber ve Gustav Fechner bulunmaktadır (Zafirovski, 2001). Döneme yapılan diğer büyük katkıların içerisinde Alfred Marshall ve ele aldığı insan doğası kavramı, Irving Fisher ve incelediği zaman tercihi ve para yanlılığı kavramları da bulunmaktadır (Thaler, 1997).

Savaş sonrası neo klasik iktisatçılar ise psikoloji ve iktisat arasındaki bağı koparmıştır. Daha önce üzerinde karar kılınan fayda kavramı artık işlevini yitirmiştir. Bu olguyu ikame edecek olan artık "tercih" kavramıdır (Robbins, 1984). Birey artık rasyonel olandır ve edindiği sıfat "ekonomik" tir (Ruben & Dumludağ, 2015). Dönemin ardından kendine iktisat tarihinde yer edinen kuramsal iktisatçılar bu durumun son derece yanlış olduğunu savunarak psikoloji ve iktisat bilimlerinin birbirinden ayrı düşünüleceğinin yanlış bir tutum olduğunu, insanın olduğu her yerde psikolojinin de var olduğunu savunmuşlardır (Clark, 1918). Bu sorgulama J.M. Keynes'in davranışsal iktisat alanına katmış olduğu "İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi" eseri ile somut bir hal almıştır (Akerlof, 2003).

Psikoloji ve iktisat arasında hem gerilimin hem de yakınlaşmanın gözlemlendiği aşamalardan sonra davranışsal iktisat alanı yavaş yavaş gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Alanın ilk öncü ismi "Ekonomik Davranışların Psikolojik Analizi" eseri ile George Katona olmuştur. Daha sonra ise Herbert Simon "sınırlı rasyonellik" kavramı ile bireylerin, homo economicus denilen olgunun gereklilikleri aksine tam bilgiye sahip olamadığını, yaşanan olası bir karmaşa durumunda ise sahip olunan bilginin kısıtlı olması sonucunda gösterilen davranışların da sınırlılığa tabi olacağını aktarmıştır (Yayar & Karaca, 2019). Davranışsal iktisat denilen ve ampirik temelde oluşturulan bu alan, genel olarak neo klasik iktisat teorisine zıt görüşte, bireyin eksiksiz bilgiye sahip olduğu ve sahip olduğu bilgiyi maksimum faydaya ulaşacak şekilde kullanmak suretiyle hareket ederek davrandığına ve beklenen fayda teorisine karşı oluşum gösterme özelliğine sahip bir alandır (Pesendorfer, 2006).

1970’lerde ise artık konuşulması gereken isimler Amos Tversky ve Daniel Kahneman’dır. Tversky ve Kahneman ilk olarak geliştirdikleri “beklenti teorisi” ile insan davranışlarının, düşünce konumundan eylem konumuna geçtiği sürede odak noktasının fayda kavramına bağlı olmadığını savunmuşlardır. Bunun yerini alacak olan yeni kavram ise “karar ağırlığı”dır. Diğer bir katkı ise risk üzerine temellendirilmiştir. Bireyler, sonucu kazanç olarak nitelendirilecek bir durumda risk alma davranışını tercih etmezken, aynı duruma ait sonucun kayıp olarak nitelendirileceği durumda risk almayı tercih ederler (Kahneman & Tversky, 1979). Çerçeveleme etkisi kavramına da hayat veren teorisyenler, aynı olgunun farklı perspektiflerden bakıldığında sanki farklı sonuçlar doğurabilir gibi görüldüğünü iddia etmişler ve bunu ispatlamışlardır.

Örneğin ölüm ve yaşam gibi kazanç ve kaybın net bir şekilde belli olduğu bir durum ele alındığı zaman “100 kişi içerisinde 90 kişi yaşıyor” cümlesi olumlu bir his sağlarken, “100 kişi içinden 10 kişi öldü” cümlesi pek de olumlu hissettirecek bir cümle özelliği taşımamaktadır. İki cümlenin de sonucunda 10 kişinin öldüğü ele alınmakta ancak çerçeveleme etkisi dolayısıyla sonucu aynı olan olgular farklı bakış açılarıyla sergilenmektedir (Tversky & Kahneman, 1981). Bunlara ek olarak karar alma aşamasında bireyleri etkisi altında bırakan temsil edilebilirlik, öngörülebilirliğe duyarsızlık, şans yanılgıları, geçerlilik yanılsaması, regresyon yanılgıları, kullanılabilirlik gibi kavramlar ışığında bilişsel önyargılarla ilgilenmişlerdir (Tversky & Kahneman, 1974). Davranışsal iktisat alanının diğer önemli bir teorisyeni olan Richard H. Thaler, bireylerin sapma eğilimli davranışlarının arkasındaki nedenlere odaklanmış ve maliyet esaslı konuları ele alarak (Thaler, 1980) zihinsel muhasebe kavramı ile tüketime ve tüketiciye yönelik yeni bir model geliştirmiştir (Thaler, 1985).

Yukarıda kronolojik olarak ortaya çıkışı hakkında kısaca bilgi verilen davranışsal iktisatın sadece iktisat disiplininin bir alt dalı olmadığı; aksine karar mekanizmasının dâhil olduğu her aşamada karşımıza çıkabilecek bir kavram olduğu ortaya konulmuştur. Şöyle ki neoklasik veya ana akım iktisatta, bireylerin uzun vadeli çıkarlarını en üst düzeye çıkarmak için hareket eden, istikrarlı tercihleri olan, tutarlı rasyonel aktörler olduğu varsayımı, davranışı tahmin etmek için yararlı bir kriter olarak kullanılmıştır. Ve hatta bu insan davranışı modeli, riskler hakkında bilgi sağlama ve vergilendirme süreçlerinde kullanılmıştır. Ancak, bu geleneksel ekonomik yaklaşımlar katılımcı kamu politikalarının öne çıktığı günümüzde etkisiz kalmaktadır (Matjasko et al.,2016). Bu noktada ise ortaya davranışsal iktisat ve araçları çıkmaktadır. Davranışsal iktisat alanı, rasyonalitenin nasıl sınırlandırılacağı veya dürtüsellik, sınırlı irade, sosyal normlar ve kararların verilmesi gibi faktörlerden etkilenmesi dolayısıyla neoklasik iktisattan farklıdır ve disiplinler arası bir bakış açısı gerektirir. İşte tam da bu sebeple Ruggeri’ye göre (2019) davranışsal iktisat ve araçları enerji kullanımında verimlilik, eğitim politikalarının düzenlenmesi, tütün ve alkol gibi zararlı maddelerin vergilendirilmesi ve aşılabilir gibi önleyici bakımın yaygınlaştırılması da dâhil olmak üzere pek çok kamu politikasının tasarımı etkilemiştir.

Devletin olduğu her yerde şekli ya da içeriği ne olursa olsun yönetim denilen olgu karşımıza çıkmaktadır. Yönetim esaslı toplumlarda karşımıza çıkan diğer bir kavram ise kamu politikasıdır. Kamu politikası kavramı vatandaşların dâhilinde oluşan toplum olgusunun sahip olduğu problemleri belirleme ve bu problemlere yönelik çözüm üretme sürecinin ifadesidir. Bu durumun gerçekleşebilmesi için izlenecek adımlar ise kanun oluşturma, gerekli düzenlemeleri hukuka uygun bir şekilde hayata geçirme, probleme yönelik sunulan çözüm yolları arasından en olası seçeneği belirleme şeklinde ifade edilebilir. Hükümet önderliğinde, politika yapım sürecine dâhil edilen organlar beraberliğinde bir durumu uygulama ya da uygulamama kararı alınması (Dye, 1992) işi olarak nitelendirilen kamu politikası kavramı hayatımızın her noktasında karşımıza çıkan bir olgudur (Eryılmaz, 2016).

Kamu politikası yapım sürecindeki rolü sadece hükümete atfetmek yanlış bir tutumdur. Süreç içerisinde bürokrasi temelli kurumların, yargı organının, yasama organının, yürütme organının ve üyelerinin yer alması doğaldır. Ancak bu kurumların kapladığı yer kadar devlet dışındaki diğer kurumlar da önemli bir alan işgal etmektedir. Düşünce kuruluşları, sivil toplum kuruluşları, sosyal medya, vatandaşlar, seçmenler, çıkar grupları gibi oluşumlar da bahsi geçen bu sivil kanatta yer alan topluluklardır. Resmi aktörler, ellerinde bulundurdukları otorite ve bunu kullanma yetkisine binaen, ilk elden gerekli politika kararlarını oluştururken, resmi olmayan aktörler sürece, çeşitli politika önerileri geliştirme ve gerekli bilgi desteğini sağlama, kendi çıkarlarınınca politika oluşturulabilmesi adına baskı yaparak onları etkileme, geliştirme gibi çeşitli yöntemlerle dâhil olmaktadır (Anderson, 2010). Tüm bu oluşumlara ek olarak uluslararası örgütlerin de politika yapım sürecindeki etkisini göz ardı etmemek gerekmektedir (Yıldız & Sobacı, 2013).

Farklı aktörlerin içerisinde bulunduğu bu süreçte akla gelebilecek tüm alanları kapsar nitelikte politikalar üretilmektedir. Verilebilecek örnekler arasında ise güvenlik, sağlık, eğitim, kentsel dönüşüm, şehir gelişimi ve imarı, enerji, otoyol ve vergi gibi alanlar vardır (Dye, 1992). Anlatılardan yola çıkarak uygulanması tercih edilen ya da tercih edilmeyen tüm kararların insanlar ve belirli bir düzende refah içerisinde yaşamaları için olduğu gözler önüne serilmektedir. Merkezine insan ve davranışlarını koyan davranışsal iktisat olgusunun, kamu politikası sürecine dâhil olması bu sürecin doğal bir sonucudur. Ya da başka bir ifadeyle davranışsal iktisadın kamu politikalarının her noktasında karşımıza çıkan bir deneysel alan haline gelmesi katılımcı ve yaşayan politika üretme gayretinden kaynaklanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda oluşturulan, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'nün 2018 yılı verilerine göre tüm dünyada 202 davranışsal iç görü/ dürtme takımı bulunmaktadır.

2010 yılında Birleşik Krallık Kabinesi Ofisi, bu tür çalışmalara odaklanmış Davranış Trendleri Ekibi'ni (Behavioural Insights Team-BIT) oluşturmuştur. 2014 yılında ise ABD hükümeti Beyaz Saray Sosyal ve Davranış Bilimleri Ekibi'ni kurmuştur. Bu kuruluşların her ikisi de “dürtme” birimleri olarak adlandırılmıştır. İngiltere ve Amerika'daki ilk örnekleri verilen ve davranışsal iç görü sıfatı altında oluşan bu takımlar uygulanacak olan politikaları bireysel davranışları etkileyecek şekilde geliştirip biçimlendirmek amacıyla varlıklarını sürdürürler. Ayrıca, Türkiye'de faaliyet gösteren Davranışsal Aksiyon Takımı (Nudge Turkey), Japonya'da faaliyet gösteren Nudge Unit Japan, Tunus'ta faaliyet gösteren Design Lab Tunisia, Brezilya'da faaliyet gösteren Nudge Rio da önemli bazı yerel dürtme birimlerindedir (OECD, 2020).

Ülkelerin yasama ve yürütme faaliyetlerindeki ve hükümet sistemlerindeki farklılıklardan dolayı tek tip bir davranışsal iç görü ya da dürtme metodolojisinden bahsetmek mümkün olmasa da temel amacın kamusal alanda vatandaşı ortak doğruya yönlendirmek olduğunu söylemek mümkündür. Bu takımların politika uygulama alanları eğitim, sağlık, enerji, tüketim, çevre gibi çeşitli alanları kapsamaktadır. Bu alan örneklerinden bazılarını kısaca ele almak konunun anlaşılabilirliği açısından daha yararlı olacaktır.

Davranışsal kamu politikalarının en kuvvetli araçlarından biri, varsayılan seçenek üzerinde çalışmaktır. Amerika Birleşik Devletleri'nde hayata geçirilen tasarruf planları içerisinde rahatlıkla görülebilen bu uygulama bireyleri tasarruf planı yapmaya itmek için kullanılmıştır. Bireyler varsayılan seçenek aracılığı ile bu sisteme çaba gerektirmeksizin otomatik bir şekilde kaydolurlar. Dilerlerse rahatlıkla programdan çıkabileceklerini bilirler ancak çoğu birey bunu uygulamaz ve tasarruf planlarına katılımını geri çekmez (Madrian, 2014). Benzer bir örnek ise Yeni Zelanda'da yaşanmıştır. KiwiSaver denilen tasarruf programı ile çalışanların otomatik olarak kaydedildiği bir program 2007 yılında yürürlüğe girmiştir ve tasarruf oranlarındaki artış gözle görülür biçimde artmıştır (Toder & Khatrakun, 2006). Varsayılan seçenek üzerinden verilebilecek diğer bir örnek ise organ bağıışı konusudur. Son

derece hassas bir konu olan ve genellikle çok da sıcak bakılmayan bir konu niteliğinde olan organ bağıışı da çoğu ülkede varsayılan olarak ayarlanmış, katılımcıların istemediği takdirde bundan vazgeçmelerine hak tanınmıştır. Tahmin edileceği üzere bu durumdan cayma hakkı fazla tercih edilmeyen bir durum olmuş ve bağıışlar otomatik katılım yoluyla %25-30 civarında bir artış göstermiştir (Abadie & Gay, 2006).

Davranışsal kamu politikası sürecinin diğere uygulaması olan seçeneklerin basitleştirilmesi yani karmaşık seçeneklerin yok edilmesi de kendisine büyük ölçüde uygulama alanı bulmuştur. Charlotte-Mecklenberg bölgesinde eğitim alanında yapılacak bir sunumda basitleştirilmeye gidilmesi olgusu Hastings ve Weinstein (2008) tarafından gözlemlenmiştir. İlk aşamada ailelerin elinde çocuklarını yollamayı düşündükleri okul bilgilerinin uzun uzun yer aldığı sayfalar, doğrudan karşılaştırmaya yer vermeyen ölçütlerin yazılı olduğu neredeyse yüz sayfayı aşan broşürler bulunmaktaydı. Daha sonra bu seçenekler alfabetik bir sıraya konularak üçer sayfalık bilgiler aktarılmıştır. Son aşamada ise ebeveynlerin ellerinde bir sayfalık bilgiler bulunmaktaydı. Karmaşık seçenekler basit hale getirildiği zaman aileler daha iyi eğitime sahip okulları seçmede zorlanmamış ve rahatlıkla çocuklarının kaydını bu okullara yapabilmışlerdir.

Bireyleri istenilen kamu politikası sürecine yönlendirmenin diğere bir yolu da sosyal normların gücünü kullanmaktır. Kaliforniya’da 300 ailenin dâhil olduğu bir enerji tasarruf deneyi buna örnek verilebilir. Ailelere öncelikle diğere ailelerin ortalama enerji kullanımı bilgisi verilmiştir. Enerji tüketimi fazla olan aileler, sosyal norm psikolojisi ile diğere gibi olmaya yani kullanımı azaltmaya yönelmişlerdir. Buna ilave olarak ortalamanın üzerinde enerji kullananlara mutsuz surat ifadeli bir simge, ortalamanın altında enerji tüketimi yapanlara ise mutlu surat ifadeli bir simge verilmiştir. Bireylere verilen bilgi ve duygusal mesajlarla beraber zaten ortalamanın altında tüketim yapan aileler bile tüketimi arttırmamışlardır ve böylece istenen politika hedefine ulaşılmıştır (Schultz et al., 2007). Çeşitli alanları kendine uygulama alanı edinen birimin faaliyetlerine verilebilecek örnekler kapsamında ülkemizi ağaçlandırmaya yönelik çalışmalardan, tasarruf oranını arttırmaya yönelik bireysel emeklilik sistemi projesinden (T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2018), gerçekleşmesi muhtemel trafik kazalarını engellemek amaçlı oluşturulan üç boyutlu yaya geçidi yapılandırılması ve sağlıklı yaşam uyarınca merdiven basamaklarının revize edilerek üzerlerinde kalori miktarları yazan basamağa dönüştürülmesi (Erdoğan & Karagöl, 2019) gibi çalışmalardan bahsedilebilir.

Davranışsal kamu politikası adı altında ele alınan varsayılan seçenek, karmaşık seçeneklerin basitleştirilmesi ve sosyal normların gücünü kullanmak aslında birbirinden ayrı düşünülemeyen kavramlar olan, Thaler ve Sunstein’in (2008) “Nudge Theory” adını verdikleri dürtme teorisinin birer alt başlığı konumundadırlar. ‘Dürtme’ ya da İngilizce orijinal karşılığı ile ‘nudge’, Thaler ve Sunstein (2008, s.6) tarafından “insanların davranışlarını herhangi bir seçeneği yasaklamadan ya da ekonomik teşvikleri önemli ölçüde değiştirmeden, öngörülebilir bir şekilde değiştiren seçenek mimarisi” olarak tanımlanmıştır. Onlara göre bir müdahalenin dürtme sayılması için, müdahaleden kaçınmanın kolay ve ucuz olması ve müdahalenin, dayatma içermemesi gerekir. Buna göre, sağlıklı yiyecekleri (dikkat çekmek ve bu türlü yiyeceklerin seçilme olasılığını artırmak için) göz hizasına koymak bir dürtmedir, ancak abur cuburu yasaklamak bir dürtme değildir. ABD Yönetim ve Bütçe Ofisi, düşük maliyetli ancak federal politika ve programların etkinliğini ve verimliliğini artırma potansiyeli olan bu tür müdahaleleri özellikle toplum sağlığını ilgilendiren politika süreçlerinde denemeye yönlendirmiştir. Ayrıca, Obama İdaresi döneminde federal kurumlara yönelik Amerikan halkına daha iyi hizmet verebilmek için iç görüleri dâhil etmeye teşvik eden bir Yürütme Emri yayınlamıştır. Buna benzer olarak Avustralya, Danimarka ve Dünya Bankası tarafından da bir takım dürtme birimlerinin oluşturulduğu bir gerçektir (Matjasko et al., 2016). Bu birimlerin en genel ve görünür amacı devlet aygıtı içinde nitelikli politikalarla vatandaşları doğru şekilde “dürtebilmektir”. Bu tip kamu kurumlarının yanı sıra organizasyonları içerisinde bu takımlara

yer veren Google, AirBnB, Johnson & Johnson gibi kar amacı güden firmalar da vardır. World Bank, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'nün çatısı altındaki Behavioural Insights OECD gibi uluslararası organizasyonlar da davranışsal ekolü bünyelerinde 'davranışsal iç görü ve dürtme' perspektifi ile hayata geçiren oluşumlardır (Özdemir, 2019).

Temelde liberter paternalizm, seçenek mimarisi ve dürtme kavramları ile birlikte anılan davranışsal iç görü aslında bu üçünü birlikte ya da ayrı ayrı içerebilen bir şemsiye kavramdır. Bu sebeptir ki bu üç kavramın bazen birbirinin yerine kullanıldığını da görmek olasıdır. İlk başlarda kavramın yaratıcıları devlet eliyle yapılan dürtmeleri devlet dışı uygulamalardan ayırmış olsalar bile; ki ilkinde liberal paternalizm derken ikincisine seçenek mimarisi demeyi tercih etmişlerdir zamanla tüm bu uygulamaların dürtme olarak tanımlandığı da bir gerçektir (Özdemir, 2019). Çünkü Sunstein'a (2015) göre dürtme doğada var olan bir süreçtir ve hem hükümetler hem de özel sektör bu doğal akışa adapte olmuşlardır. Bu doğal varoluştan ötürü sağlık politikaları en başından beri dürtmeleri uygulamak için verimli bir alan olarak kabul edilmiştir (Matjasko et al., 2016). Bu sebeple Thaler ve Sunstein'in da çalışmalarında Amerikan sigorta sistemi Medicare'de karar vermeyi basitleştiren bazı dürtmeler önermeleri tesadüf değildir. Amerika'da davranışsal iktisat kavramlarının halk sağlığı politikasına uygulandığı ve sağlık tutum ve davranışlarında iyileşmelere yol açtığı pek çok çalışmada konu edilmiştir (Hallsworth, 2016). Örneğin, bireyleri bir plan yapmaya yönlendirmenin (dürtmenin), konunun sonunda aşılama, sağlıklı beslenme ve kanser taraması gibi istenen sağlık davranışına girme olasılığını arttırdığını gösteren (Madrian, 2014) çalışmalar bulunmaktadır. Özellikle kriz dönemlerinde ve ani müdahale gerektiren anlarda da dürtme halk sağlığı noktasında önemli bir kamu politikası aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Böyle durumlarda John ve Stoker (2020) hükümetlerin, uygulanması zor yasalara dayanmak yerine vatandaşların davranışlarını etkilemeye çalışmasının önemli olduğunu savunmaktadırlar ve böyle durumlarda bir "dürtme" yaklaşımının gerekliliğine dikkat çekmektedirler. Kriz dönemlerinde ve ani müdahale gerektiren anlarda da karşımıza çıkan dürtme teorisi, günümüzün büyük bir problemi niteliğinde olan Covid-19 salgını açısından çalışmanın devamında ele alınmıştır.

Covid-19 ile Mücadelede Bir Kamu Politikası Aracı Olarak Dürtme

2019 yılının sonlarına doğru Çin'in Vuhan şehrinde ortaya çıkan ve hem hayvanlarda hem de insanlarda hastalığa yol açan, gerekli tedbirler alınmadığı zaman ise ölüme neden olan Covid-19 (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020a) bütün dünyayı etkisi altına alarak küresel çapta bir salgın haline dönüşmüştür (Bilim ve Aydınlanma Akademisi, 2020). Dünya Sağlık Örgütü 30 Ocak 2020 tarihinde durumun ehemmiyetinden kaynaklı acil durum ilan etmiştir. Özel, kamusal, yerel ve global nitelikteki tüm sağlık kuruluşları ve bağlı olduğu kurum ve kuruluşlar etkili ilacın ve aşının bulunabilmesi için son derece titizlikle çalışmalarını sürdürmektedir (WHO, 2020a). Başlangıçta virüse maruz kalmış kişilerin deniz ürünlerinin satıldığı bir pazarda buldukları süre içinde hastalığı hayvanlardan kaptıkları görüşü hakimken daha sonra damlacık ve temas yolu ile insandan insana bulaştığı da anlaşılmıştır (Suresh, 2020). Virüsün etkilerini gösterebilmesi için geçen süre bireyler arasında farklılık göstermektedir ancak genel kanı 3-14 gün aralığında olduğu yöndedir (Jianhua, 2020). Virüse maruz kalmış kişilerde solunum sıkıntıları görülmektedir. En belirgin özelliklerin arasında yüksek derecede ateş ve kuvvetli seyirde öksürük bulunurken, dudakların ya da yüz bölgesinin morarmaya yakın ton değişimi, boğaz ağrısı, çeşitli duyulardaki hislerin kaybı da belirtiler arasında sayılabilir (NEHA, 2020).

Bazı bireyler hastalığı grip kadar hafif atlatabilirken bazıları ise son derece ağır yaşamaktadır ve sonucunda ölüme karşılaşabilmektedir. Toplumun her kesimi için son derece tehlikeli olan bu salgından özellikle genetik hastalığa sahip olanlar, sonradan kazanılmış tedavisi güç rahatsızlıklara sahip olanlar, bağışıklık sistemi düşük olan bireyler ve altmış beş yaş üstü vatandaşlar daha kolay etkilenebilmektedir. Hastalık belirtilerini hissedilen kişilerin

tedavi edilip hayata geri döndürülmeleri için ulaşabilecekleri bir sağlık kuruluşuna başvurmaları ve gerekli testleri yaptırmaları gerekmektedir. Bu süreç içerisinde ise kendilerini, çevrelerinden yalıtılmış biçimde uzak tutmaları gerekmektedir (CDC, 2020).

Hastalığın yayılmaması için dünya üzerindeki neredeyse her sağlık kurum ve kuruluşu alınması gereken tedbirler hakkında açıklama yapmıştır. Üzerinde anlaşmaya varılan önlemler birbirlerinin aynısı konumundadır. Haneler, iş yerleri, hastaneler, fabrikalar, üniversiteler, bankalar, ulaşım araçları, marketler gibi özel ve kamusal nitelikteki tüm kurum ve kuruluş çalışanlarının, bireylerin dikkate alınması gereken sağlık tedbirleri vardır. Bu tedbirler arasında temasın en yoğun olduğu bölge olan ellerin, hijyeni sağlama amacıyla sık sık temizlenmesi, dışarı ile temas halinde dezenfekte edilmeden gözlere ya da yüze temas edilmemesi gerekliliği, sosyal mesafe olarak adlandırılan, bireylerin aralarında bulundurmaları gereken uzaklık şartına uyulması, zorunlu olmadıkça bulunulan haneden ayrılmama durumu gibi örnekler sayılabilir (WHO, 2020b). Dünya Sağlık Örgütü'nün 24 Mayıs 2020 verilerine göre “dünya genelinde onaylanmış vakaların sayısının 5 milyon 206 bin 614, onaylanmış ölümlerin sayısı 337 bin 736, salgına maruz kalan ülke ve bölgelerin sayısı ise 216 olarak belirlenmiştir”. (WHO, 2020c).

Sadece sağlık alanında değil, turizm, finans, eğitim, yatırım ve tüketim, otomotiv, gıda, ekonomi ve daha birçok sektörün gelişimini sekteye uğratan bu salgının önüne geçmek ve hayat akışının bir an önce normale döndürmek özel ve kamusal nitelikteki her kuruluşun nihai amacı haline gelmiştir. Bu kapsamda sayılabilecek önlemler arasında kısmi ya da tam zamanlı uygulanan sokağa çıkma yasakları, hastalıktan etkilenmesi diğer kesimlere göre daha fazla olan toplumsal kesimin evde kalmasını sağlamak, korunma amaçlı maske ve dezenfektan kullanımının artırılmasını sağlamak, yayılmanın önüne geçilmesi amacıyla ulaşım sektörüne getirilen kısıtlamalar, insanların kamuya açık alanlarda bir araya gelmesini engellemek, çevre temizliğini arttırmak, sinema, tiyatro, konser, festival gibi topluluk şeklinde bir arada bulunulan organizasyonları durdurmak gibi olgular sayılabilir. Bu noktada konulan yasaklar, getirilen kısıtlamaların, alınan önlemlerin de birer dürtme örneği olarak karşımıza çıktığı göz önünde bulundurulduğunda davranışsal kamu politikaları bağlamında incelenen dürtme teorisinin ne kadar önemli olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bireylerin yapması gereken davranışlar, uygulaması gereken tedbirler onlara, seçenekler kısıtlanmadan ve seçim özgürlükleri ellerinden alınmadan dürtme denilen müdahaleler ile gerek görsel gerek işitsel duylara hitap edecek şekilde geliştirilmiştir. Çeşitli ülkelerin bünyelerinde bulundurmuş oldukları takımlar, davranışsal ekonomi temelli olan davranışsal kamu politikaları oluşturmuşlar ve insanları küresel nitelikteki bu salgın ve beraberinde getirdiği felaketlere karşı korumayı hedeflemişlerdir.

Dürtme yukarıda bahsedildiği üzere çeşitli politika alanlarında karşımıza çıkan ve gerekli iyileştirmeleri başarılı bir şekilde gerçekleştiren bir kamu politikası yapma ve uygulama aracıdır. Dürtme teorisinin bu hastalığın kontrol edilmesi sürecinde etkisinin olup olmadığının anlaşılması amacıyla Martine Caris ve VU University Medical Centre iş birliğinde bir deney yürütülmüştür. İlk olarak hastalıkla mücadele kapsamında büyük sorumluluk üstlenen sağlık personeline ve tıp öğrencilerine hitap eden afişler ve sözlü mesajlar tespit edilmiştir. Ardından teorinin temel taşı niteliğinde olan sosyal norm etkisini kullanarak, bireylerin alınması gereken tedbirlere uyduğunu diğer gruba iletterek onların da uyması gerektiği fikrini empoze etmişlerdir. Deney, olumlu sonuçlar doğurmuştur. Hem kolay hem de maliyetsiz bir şekilde, bireyler amaç doğrultusunda hareket ettirilmiş ve tedbir alma seviyesi arttırılmıştır (Green, 2020).

Salgın ile mücadele, hükümetler için ekonomik bir maliyet oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra vaka sayısının gün geçtikçe artması, sağlık sistemi yeterince gelişmemiş toplumları, sağlık merkezlerinde yeterli kapasite bulunmaması nedeniyle büyük bir bozguna uğratmaktadır (Ferguson et al., 2020; aktaran: Sibony, 2020). Krukow Behavioral Design adıyla bilinen ve Kopenhag'da varlığını sürdüren davranışsal içgörü takımı, tüketimi tercih edilmesi istenen

ürünlerin göz hizasında bulundurulması, sosyal normların gücünden yararlanılması ve duyulara hitap etme olgularının Covid-19 döneminde verilen savaşta en etkili silahlar arasında olduğunu savunmuştur. Bu olguya dayanarak el temizliği için kullanılması gereken ürünlerin göz hizasına yerleştirilmesini önermiştir. Ayrıca yazılı metinlerden çok görme duyusuna hitap edilmesi gerekliliği üzerinde durarak panik ve korku duygularının aksine sakinlik ve huzur duygularını harekete geçiren mavi gibi renklerin ilgili görsellerde yer almasının salgınla mücadele kapsamında etkili olacağını dile getirmiştir (Sustainable Brands, 2020).

Bu bilgiler ışığında davranış değişiklikleri ile bireyi doğru olana yönlendirme olgusunun salgın döneminde en etkili politikalarından biri olduğu söylenebilir. Virüsün yayılmasında ana merkez olduğu bilinen Wuhan kentinde, bu durumu destekler nitelikteki ilaç dışı müdahalelerin Covid-19 üzerindeki etkisi araştırılmış, sonucunda ise bu tür yolların salgının yayılmasını kontrol altına almakta etkili olduğu kanısına varılmıştır (Wang et al., 2020). Yapılan başka bir araştırma ise el temizliğinin dürtme teorisi kullanılarak artırılması üzerine temellendirilmiştir. Bu çalışma kapsamında el hijyeni odaklı görseller ilgili örneklem olan sağlık çalışanları üzerinde hastane ortamında denenmiştir. Hem basit hem de maliyeti yok denecek kadar az olan dürtme teorisi uyarınca istenilen sonuca ulaşılmış, sağlık çalışanlarının el dezenfektanı kullanma oranları artırılmıştır (Caris et al., 2018). Covid-19 ile mücadele kapsamında, dürtme olgusunun temel dayanaklarından biri olan sosyal norm etkisi etkili bir şekilde kullanıldığı taktirde olumlu sonuçlara yol açacaktır (Bavel et al., 2020). Bu etki ve Covid-19 arasındaki bağı ilişkilendirmek adına Amerika'da 3 bin 933 kişiyi içeren bir araştırma yapılmıştır. Araştırma kapsamında ele alınan değişkenler ise örneklem grubunun yakın çevresi ile kurdukları iletişim, salgın kapsamındaki haberler ve paylaşımlar ile ilgili sosyal medyayı takip etme durumları, sosyal ve siyasal değerleri gibi olgular üzerine temellendirilmiştir. Çalışma sonunda edinilecek bulgulara göre salgın ile mücadelede alınması gereken toplam 11 tedbirin (ellerin yıkanması, sosyal mesafe kuralı vb.) uygulanma oranı 2 katına çıkması beklenmektedir. Buradan çıkarılacak sonuç ise bireylerin iletişim halinde oldukları çevrelerini etkileme kapasitesine sahip oldukları yönündedir (Goldberg et al., 2020).

Dünya Sağlık Örgütü Avrupa Bölge Direktörü Dr. Hans Henri P. Kluge, tüm bu anlatıları, araştırmaları destekler nitelikte, pandemi ile mücadelede davranışsal müdahalelerin önemini vurgulayan bir açıklama yapmış, bireysel ve toplumsal sorumluluğu vurgulayarak mücadele kapsamında davranışların şekillendirilmesi gerekliliğini savunmuştur (WHO, 2020d). Ayrıca Dünya Sağlık Örgütü, davranışsal kavrayışlar ve bilimler alanında bir ekip kurmak için uzman desteğine ihtiyaç duyduğunu belirterek davranışsal içgörü ve dürtme alanına verdiği önemi küresel düzeyde gözler önüne sermiştir (WHO, 2020e). Pandemi süresince bireylerin davranışı virüsün yayılma şeklini etkileyen en önemli faktördür. Bu sebeple insanların belirli kurallara uymalarını sağlamak kelimenin tam anlamıyla hayat kurtarabilir. Başka bir deyişle, davranış tasarımını politika tasarımına dâhil etmek hiçbir zaman bu kadar faydalı olmamıştır.

Özetle bireylerin politika yapma ve uygulama süreçlerinde etkisini tartıştığımız dürtmeler seçeneklerimizin çerçevelenmesiyle ilgilidir. Seçeneklerin karmaşık ve zor olduğu dünya içerisinde, elde ettikleri tüm bilgileri sınırlı sürede işlemek zorunda olan bireyler, karar verme aşamasında sosyal ipuçlarından yararlanırlar. Bu ipuçları bireyleri, diğer vatandaşların neler yaptıklarını incelemeleri noktasına götürür. Bunun yanı sıra bir davranışı değiştirmek için çaba gerektirip gerektirmediği ya da davranıştaki değişimin toplumda hızlı bir şekilde kabul ve yayılım gösterip göstermediği de önemli sosyal ipuçlarıdır. İşte bu noktada, özellikle de kriz anlarında vatandaş ile işbirliği içerisinde çalışan hükümetler, sosyal ipuçlarını doğru ve yerinde kullanarak, yararına hizmet verdiği bireylerin hem günlük seçimlerini hem de kamu politikalarını şekillendirebilir (John ve Stoker, 2020).

Pandemi Döneminde Hükümetlerin Dürtme Uygulamaları

Dürtme teorisinin Covid-19 ile mücadele kapsamında etkili olduğu bir önceki bölümde verilen örnekler ile gözler önüne serilmektedir. Hükümetler, Covid-19 ile mücadele kapsamında birbirinden farklı ancak aynı amaç doğrultusunda çeşitli stratejiler geliştirmişlerdir. Çalışma kapsamında ele alınan örneklerin seçiminde ise hastalık bazında vaka sayısının yüksek olması ve uyguladıkları kamu politikaları sebebiyle gündemde olmaları göz önünde bulundurulmuştur.

Bu kapsamda verilecek ilk örnek Türkiye’dir. Ülkemizde hastalıkla ve salgınla mücadele kapsamında bireylerin daha dikkatli olması, evden çıkmamaları gerekliliği, çıkılması zorunlu durumlarda ise ilgili tedbirlerin alınmasına yönelik farklı dürtme politikaları geliştirilmiştir. İstanbul, Balıkesir, Van, Sivas, Ankara gibi illerde trafik akışının yoğun olduğu bölgelerde araç içerisindeki bireylerin görebilecekleri hizada tabelalara “HAYAT EVE SİĞAR, EVDE KAL”, “BİRLİKTE BAŞARACAĞIZ”, “HEPİMİZ İÇİN EVDE KAL” gibi uyarı niteliğinde yazılar yerleştirilmiştir. Ayrıca trafik lambalarına, ışıkların renginde “EVE GİT”, “EVDE KAL” gibi uyarılar eklenmiştir (Sabah, 2020; Habertürk, 2020; İHA,2020; AA,2020). Bir diğer dürtme stratejisi de Turkcell, Türk Telekom, Vodafone gibi telekomünikasyon şirketleri aracılığı ile gerçekleşmiştir. Elektronik cihazlarda şebeke isimlerinin yazılı olduğu bölgelere “EvdeKal”, “HAYATEVESİGAR”, “EvdeHayatVar” temalarını yerleştirmiş, bireylere gerekli mesajların iletilmesi için destek sağlamışlardır (Özyürek, 2020). Hastalıkla mücadele doğrultusunda büyük sorumluluğun üzerinde olduğu Sağlık Bakanlığı ise Twitter hesabı aracılığı ile bireylere korunma amaçlı verilen maskelerin nasıl kullanılması ve çıkarılması gerektiğini, sosyal mesafe denilen kişiler arası uzaklığın farklı mekanlar içerisinde nasıl olması gerektiğini, hem hane içi hem de bireysel temizliğin özellikle de el temizliğinin süreç içerisindeki önemini, bağışıklık sisteminin güçlü kalabilmesi adına sağlıklı beslenmeyi, tütün ürünlerinden uzak durmanın salgın dönemindeki önemini görsel paylaşımları aracılığı ile neredeyse her gün aksatmadan devam ettirmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı, n.d.).

Ayrıca her gün paylaşımların güncellendiği, şeffaflık odaklı “Türkiye’deki Günlük Koronavirüs Tablosu” hastalıkla mücadele kapsamında en önemli görevin kendilerine düşmüş olduğu bilincindeki bireylerin tedbiri elden bırakmamaları ve görsel olarak durumu izleyebilmeleri için iyi düşünülmüş bir dürtme örneği olarak karşımıza çıkmaktadır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020b). Hem vatandaşların hem de sağlık personelinin uyması gereken kurallar kapsamında televizyonlarda yayınlanan kamu spotları, caddelerde yer alan billboardlar, virüsle mücadele kapsamında hazırlanan afişler, el hijyeninin ve izolasyonun önemini anlatmak adına etkili bir adım olmuştur (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020a). Diğer önemli dürtme örneği ise Türk Kızılay ve TikTok adlı sosyal medya uygulamasının birleşimi sonucunda oluşmuştur. Dünya Sağlık Örgütü’nün de destekçisi olduğu bu uygulama çeşitli ülkelerle anlaşmalar dahilinde salgın ile mücadele kapsamında hizmetler yürütmüştür. Türkiye kapsamında ise ortaklık yapacağı kurumu Türk Kızılay olarak belirlemiştir. Neredeyse her yaş kesimine hitap eden bu uygulama, kendi içerisinde takipçi sayılarının fazla olduğu bireyler aracılığı ile diğer vatandaşlara “önlemalsağlıklıkal” başlığı altında içerikler paylaşmıştır. Bu şekilde hem işitsel hem de görsel anlamda hitap etme şekline hâkim olan paylaşımcılar küresel düzen içerisinde popülerlik kazanmış bir uygulama aracılığı ile gerekli farkındalığı yaratmışlardır (Milliyet, 2020).

Amerika Birleşik Devleti’ de dürtme stratejilerini kullanım açısından önemli adımlar atmıştır. Florida eyaleti rakamlar yerine hayvan figürü ile durumu anlattıkları görsel ile akılda kalması daha kolay hale gelen sosyal mesafe kuralını, virüsün taşıyıcısı konumundaki bireylerin bu hastalığı birbirine bulaştırmamaları için birbirlerinden uzak durmaları gereken mesafeyi, bir timsah figürü ile özdeşleştirmiştir. Ayrıca vatandaşların mesafe olarak birbirinden ayrı ama aynı zamanda salgınla mücadele kapsamında beraber olduğunu vurgulayan görsellerle de anlatılarını desteklemişlerdir (Leon County, FL, n.d.). Oklahoma eyaletinde ise, sokağa çıkılmaması

sebebiyle evde izole durumunda olan çocuklar için Oklahoma Sağlık Bakanlığı'nın destek verdiği, Covid-19 ile mücadele kapsamında tebeşirlerle evlerinin önünde yazılar yazıp resimler çizildiği toplumu harekete geçirmek ve bilinç düzeyini arttırmak amaçlı kampanya büyük ilgi görmüştür. Bunlara twitter sayfasında yer veren kurum, ek olarak sosyal mesafe kuralı ile ilgili de görsel tasarlamış, alınması gereken tedbirler kapsamında vatandaşlara bilgi aktarmıştır (OK Dept of Health, n.d.). Chicago, Arizona ve Washington'da da ilgili kamusal sağlık kurumları aracılığı ile sağlıklı kalmanın yolunun evde kalmaktan geçeceğini anlatan, sosyal mesafe kuralını hatırlatan ve ellerin nasıl yıkanması gerektiğine dair görsellerle dürtme politikası uygulanmıştır (ChiPublicHealth, n.d.; WA Dept. of Health n.d.; Christ, 2020).

Amerika Birleşik Devletleri'nde sosyal norm etkisinin Covid-19 üzerinden örneklendirildiği, Amazon Mechanical Turk tabanında bir deney yürütülmüştür. Yapılan deneyin ilk aşaması hastalıkla ilgili an itibarıyla ulaşılan güncel vaka sayısı, bulaşma yolları gibi bilgilerin aktarıldığı yazılı metinlerin, broşürlerin bireylere ulaştırılmasıdır. Ulaştırılan metinlerin geneli aynı bilgileri içermektedir ancak bu metinleri birbirinden ayıran bir nokta vardır. Aktarılan mesajlar hedef kitle ve dürtülecek grubun niteliği bakımından Şekil 1'de de gösterildiği gibi farklı şekilde sınıflandırılmıştır.

Şekil 1: ABD'de Davranışsal İç Görü Hedefiyle Aktarılan Mesajlar (Kaynak: Jordan et al., 2020.)

Kişisel Mesajlar	Kamusal / Toplum Odaklı Mesajlar	Hem Kişisel Hem de Toplum Odaklı Mesajlar
•“..... koronavirüs sizin için ciddi bir tehdittir. •..... neyse ki kendinizi güvende tutmak için atabileceğiniz adımlar var.”	•“..... koronavirüsün toplumunuz için ciddi bir tehdit olduğu anlamına gelir. •..... neyse ki topluluğunuzu güvende tutmak için atabileceğiniz adımlar var.”	•“..... koronavirüsün sizin ve toplumunuz için ciddi bir tehdit olduğu anlamına gelir. •..... neyse ki kendinizi ve topluluğunuzu güvende tutmak için atabileceğiniz adımlar var.”

Bu mesajlara ek olarak ise hazırlanan broşürlerde de hitap kitlesi ile oynanmış, kişisel, toplumsal ve hem kişisel hem de toplumsal odak noktasını baz alan ayrı ayrı üç broşür hazırlanmıştır. Daha sonra hastalığa karşı alınan önlemler ve sosyal mesafenin korunması odaklı bir takım bağımlı ve bağımsız değişkenler üzerinden sonuçlar analiz edilmeye başlanmıştır. Bireyler, çalışmanın önceki bölümlerinde de ayrıntılı olarak ele alındığı üzere sadece kendilerini ve elde edeceklerini hesaplayan, sadece bunlarla mutlu olan rasyonel varlıklar değildir. Deney sonuçları da bu çıkarımları destekler niteliktedir. Bireylere iletilen toplum odaklı mesajlar hem sadece kişi odaklı olandan hem de hem kişisel hem de kamu odaklı olandan daha etkilidir. İnsanları harekete geçiren güdü, kendi sağlıklarına yapılan vurgudan ziyade toplum sağlığı esaslı vurgu içeren mesajların iletilmesidir (Jordan et al., 2020).

Japonya'da davranışsal içgörü takımı olan Yokohama Behavioral Insights and Design Team (YBiT), el hijyeni adına bir dürtme politikası yürütmüştür. Konu alanlarını kendi belirledikleri yerlere konulan el dezenfektanlarını görünür kılmak amacıyla belli işaretlerle belirterek, bireylerin ellerini temiz tutmaları yönünde onlara gerekli sinyalleri vermişlerdir. (YBiT: Yokohama Behavioral insights and design Team, n.d.). Dürtme politikasına

verilebilecek bir örnek de Tokyo valisi Yuriko Koike'nin artan vakalar ve durumun ciddiyetini göz önünde bulundurarak, günümüzde en fazla kullanılan sosyal medya araçları olan YouTube ve TikTok gibi uygulamalar vasıtasıyla daha büyük kitleye hitap edebilen tanınmış kişilerin vatandaşlara seslenmesi, hastalıkla ilgili güncel sayının ve ilgili tedbir mesajlarının topluma iletilmesinin başlayacağını dile getirmesidir (Kim, 2020). Güney Kore, covid-19 ile mücadele kapsamında taktiksel hareketler ile hata yapmama hedefine ulaşmak için dürtme teorisini en iyi kullanan ve bu yönde etkili adımlar atan bir diğer ülkedir. Öncelikli hedefleri bu salgının önüne geçmektir. Bu da bireylere yapılacak olan testler vasıtasıyla hastalığın yayılma seyrini izlemek ile mümkün olacaktır. Testin yapılması için izlenen yol genellikle tüm ülkelerde aynıdır. En yakın sağlık kuruluşuna gitmek. Ancak durum Güney Kore için bu şekilde değildir. Testlerin yapılması esnasında kapalı alanda durulmasından kaynaklı yayılmanın engellenmesi için bir otopark projesi geliştirmişlerdir. Burada sağlık çalışanları gerekli ekipmanlar dahilinde araç içerisindeki bireylere dakikalar içinde testi uygularlar ve sonuçları da cep telefonlarına mesaj olarak birkaç gün içinde iletirler. Bu sayede hem hastane ve klinik gibi sağlık kuruluşları işgal edilmemiş olur hem de şüpheli bireyler ile temas en alt seviyeye indirilir (Watson & Jeong, 2020). Ele alınan ülkeler kapsamında bir diğer örnek ise İtalya'dır. Sağlık Bakanlığı resmî sitesinde covid-19 ile mücadele kapsamında alınması gereken tedbirlere yer vermiş, toplumsal güdülerden yararlanmak adına "komşularına da söyle" isimli bir kampanya başlatmış, yurt dışı kaynaklı seyahat dönüşlerinde neler yapılması gerektiği ve uyulması gereken kurallar ile ilgili gerekli afişler hazırlayarak bireylere, görsel duylara hitap edecek dürtmeler hazırlamıştır (Ministero della Salute, 2020). Hükümet, bu salgın ile mücadele kapsamında vatandaşların cep telefonlarına tedbir mesajları iletmiştir. Çağrı içerisinde anlatılmak istenen basit ve bilinen bir mesajdır. Evde kal. Çağrıya uyum büyük ölçüde sağlanmıştır ancak iletilmesi gereken mesajlar bir düzenlemeye gidilmesi gerekliliği üzerinde bir çalışma yürütülmüştür. Bu noktada bireyleri evde kalmaya bağlayacak çeşitli nedenler üretilmelidir (Barari et al., 2020). Aslında araştırmacıların vardığı nihai sonuç bir dürtme politikası uygulanması gerekliliği üzerine kuruludur. Bireyler, psikolojik etmenler çerçevesinde yapılması istenen yöne doğru adım atırılmalıdır. Burada görev ise hükümetlere düşmektedir.

Dürtme teorisinin tam anlamıyla uygulamaya konulduğu İngiltere ise bu süreçte diğer ülkelerden farklı bir politika izlemiş ve zaman zaman sert eleştirilere maruz kalmıştır. Aslında nihai amaçları global düzen içerisindeki tüm ülkeler gibi salgının önüne geçip bitirmektedir. Ancak bunu diğer ülkelerden farklı bir yolla gerçekleştirme hedefindedirler. Bu konuda dürtme teorisinin kurucularından Sunstein'ın "olasılık ihmali" adlı olgusu çerçevesinde hareket ettiklerini ve kaos yaratmaktan kaçındıklarını söylemek mümkündür.

Olasılık ihmali, bireylerin bir olayın sadece sonucuna (olumlu ya da olumsuz) kendilerini odaklamaları, diğer olasılıkları yok saymalarındır. Covid-19 boyutunda ise bu olgu, hastalığın ölüme yol açtığı fikrinin insanların aklından çıkmaması üzerine korku ve panik halinin daimî olmasıdır. Ancak hastalığa yakalanmanın olasılığının ne kadar düşük olduğu vatandaş nezdinde görmezden gelinmektedir (Boo, 2020). Bu doğrultuda İngiltere'nin izlediği politika kapsamında vatandaşlara diğer ülkeler gibi karantina uygulaması yoktur. İnsanların bu duruma belli bir süre uyup daha sonra sıkılacaklarını öngörmüşlerdir. Bu nedenle Behavioral Insights Team (BIT) ve takımın başkanı David Halpern ile iş birliği içerisinde vatandaşlara gerekli mesajların iletilmesi adına çeşitli çalışmalar yürütmüştür. Mesajın içeriği ise sürekli el temizliği üzerine temellendirilmiştir (Hutton, 2020). Sürü bağışıklığı ile salgının önüne geçilebileceğini düşünen İngiltere hükümetinin, virüsün yeni ve bilinmeyen bir virüs olması, sürü bağışıklığının kazanılması halinde hastalığın tekrarlamayacağını garanti edilememesi ve olası sonuçlarının öngörülememesi gibi nedenlerle ne kadar doğru bir karar aldığı tartışma konusu olmuştur. Dürtme teorisinin, pandemi içerisinde başka önlemler alınmaksızın tek başına yeterli olup olmayacağı konusunda görüş birliği ve kanıt yoktur (Kamau, 2020).

Hastalığı bitirmenin kesin bir yolu niteliğinde olan aşı ile ilgili bir gelişme yaşanmadığı için neredeyse ülkenin yarısından fazlasının hastalığa yakalanacağı, hatta ağır semptom göstermeyen vatandaşlara gerekli testlerin uygulanmayacağını ve bundan kaçışın mümkün olmadığını savunmuştur (Dunn ve Kahn, 2020). Gerekli kısıtlama ve karantina gibi tedbirlerin salgının ilerleyen zamanlarında alınması gerektiğini, sürecin başında insanları yasaklayarak yorgunluğa sürüklememeleri gerektiğinin altını çizmişlerdir (Yates, 2020). Ancak teorinin kurucularından Thaler bile izlenen yolun netlik kazandırmayacağı yönünde Twitter hesabından “Hiçbir dürtme sorunu çözmez ancak yardımcı olabilir. ABD’de en çok ihtiyacımız olan şey testlerdir. El sıkışmayın bunun yerine ellerinizi yıkayın” diyerek dürtme teorisinin tek başına etkili olmayacağını vurgulamıştır (Thaler, 2020).

Tüm bu farklı görüş ve eleştirilere rağmen İngiltere hükümeti, çalışmakta olduğu BIT aracılığı ile gerekli önlemleri almak adına nihayet adım atmaya başlamıştır. Ülkenin ulusal sağlık servisi konumunda olan NHS, risk altındaki vatandaşlara 12 hafta boyunca salgın ile ilgili tedbirleri içeren, süreç içerisinde hane içinde kalmanın önemini ve adım adım izlenmesi gereken yolları anlatan hatta psikolojik olarak destek sağlayan basit ve anlaşılır mesajlar iletmektedir. Dürtme teorisi uyarınca mesajları almayı reddetmek de bir seçenektir. Fakat bu durum pek tercih edilmemiştir. Salgın ile mücadele kapsamında diğer önemli olgu ise yüze dokunmaktır. Bireylerin herhangi bir noktaya temas ettikten sonra ellerini yüzlerine götürmemeleri, şeffaflık ilkesi gereğince alınan tedbirlerin halka açık konuma getirilmesi, kafa karışıklığını önlemek amacıyla iletilen mesajların basitleştirilmesi, yapılması istenilen davranışların (ellerin yıkanması, sosyal mesafenin korunması, temasın en alt seviyeye indirilmesi vb.) sadece sözlü bir biçimde değil diğer duylara da hitap edecek şekilde görselleştirilmesi ve hatırlatıcılar sayesinde sık sık tekrarlanmasının sağlanması, hijyen esaslı ürünlerin erişiminin kolay olması ve göz hizasında bulundurulması, uzaktan eğitim sürecine başlayan öğrencilerin motivasyonunun yükseltilmesi ve süreci en iyi şekilde yürütmelerinin sağlanması adına yakın çevresinden birine bunu nasıl sağlayacakları adına geri dönüşlerde bulunulması gibi hem kişisel hem de toplumsal davranışların dönüştürülmesi odaklı çalışmalar yürütmüştür. GörSELLİĞİN bilişsel duylara hitabın en önemli yolu olduğunu savunan BIT, mücadele kapsamında yapılması gerekenlerin afişler aracılığı ile aktarılmasının önemini farkındadır. Ancak bu durum her afişin akılda kalıcı olduğu anlamına gelmemektedir. Bu durumun sağlanması adına aralarında Tayvan, Singapur, Dünya Sağlık Örgütü, İtalya, Güney Kore, İngiltere ve İspanya’ya ait, ilgili sağlık kurumlarının afişlerinin bulunduğu bir deney gerçekleştirmiştir. Katılımcılar, ellerin dezenfekte edilmesi bazında en akılda kalıcı üç afiş üzerinde karar kılmıştır. Bunlar Tayvan, Singapur ve NHS’ye ait olanlardır (Team, B.I., 2020).

Görüldüğü üzere ülkeler çeşitli dürtme politikaları ile sürece dâhil olmuşlardır. Salgının önüne sadece bireylere yapılan müdahaleler ile geçilemeyeceği bilinen bir olgudur. Ancak, tedbir ve korunma amaçlı davranış değişikliğini sağlamak mücadele kapsamında yapılabilecek en doğru harekettir. Bu durumun farkına varan ülkelerin yanında birçok kurum ve kuruluş da covid-19 kâbusuna karşı dürtme politikasından faydalanarak önlem alma gayretinde bulunmuşlardır. Unicef, doğru el yıkama kılavuzunu görsel ile destekleyerek (Unicef, 2020), Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ise sigara kullanımının hastalık riskini desteklediği gerekçesiyle tütün kullanımını azaltmaya, salgın ile mücadelenin görünmez kahramanları olarak nitelendirilen sağlık personelinin desteklemeye ve ellerin nasıl temizlenmesi gerektiği gibi olgulara işaret etmiştir. Buna ek olarak binlerce hatta milyonlarca kullanıcıya sahip Facebook uygulamasının Messenger kısa yolu ve Whatsapp uygulaması aracılığı ile hastalık hakkında yanlış bilinenlerden uzak durmayı, güncel gelişmelere hâkim olmayı ve bu yönde doğru tedbirlere yönelimi sağlayan yeni strateji ile iyi dürtme örneği olarak nitelendirilebilen bir yaklaşım sergilemiştir (World Health Organization, n.d.). Diğer çarpıcı bir örnek ise Birleşmiş Milletler çatısı altında karşımıza çıkmaktadır. Herkes tarafından bilinen bir çizgi film kahramanı

olan smurf (şirinler) figürü ve “BE SAFE BE SMURF” başlıklı görselleri ile evde kalmak elleri temizlemek gibi hastalıkla mücadele kapsamında yapılması gerekenleri unutulması zor bir görselle birleştirerek hem farklı hem de akılda kalıcı bir dürtme politikası izlemişlerdir (United Nations, 2020).

Sonuç

Thaler ve Sunstein'in ifadesiyle dürtme, “seçim mimarisinin, herhangi bir seçeneği yasaklamadan veya ekonomik teşviklerini önemli ölçüde değiştirmeden insanların davranışlarını öngörülebilir bir şekilde farklılaştıran herhangi bir yönüdür”. İlk etapta kulağa karmaşık gelse de pandemi sürecinde davranış biliminin önemli bir araç olarak kullanıldığını ve Covid-19 ile mücadelede pek çok ülkenin davranış bilimine yöneldiğini görüyoruz. Mayıs ayında, New Scientists'te yayınlanan makalesinde Lawton (2020) davranış biliminin pandemiye karşı mücadelede kesinlikle merkezde yer aldığını belirterek dürtmenin yaygınlığına bir kez daha işaret etmiştir. Bu süreçte aslında virüsün insan ayırmadığı tezine karşı çıkmış ve “virüs insan ayırıyor, bunu da davranışlarımız belirliyor” diyerek aslında bu süreçte gerçek dünyadaki gerçek insanların nasıl davrandığı ve düşündüğü bilmenin önemini vurgulamıştır.

Hükümetler pandemi sürecinde karşılaştığı problemlerle hem yerel hem de küresel ölçekte mücadele yoluna gitmişlerdir. Bu mücadele serüvenlerine eşlik eden davranışsal içgörü ve dürtme teorisi hem sağlıklı yaşamı teşvik etmiş hem de hastalığın tedavisi ve önlenmesi sırasında umut verici sonuçlar göstermiştir. Bu durum, klinik ve sağlığa özgü yaklaşımların ötesine geçerek ve gerçek insan davranışının gerçek kriz dönemlerinde tahmin edilmesinin ve yönlendirilmesinin önemini vurgulamıştır. Bu da aslında dürtme sürecinde tek başına hükümetlerin değil yerel yönetimlerin, özel sektörün ve STK'ların kamuoyu ile işbirliği içinde sağlam davranışsal yaklaşımları geliştirmesi gereğini vurgulamaktadır. Ülke örnekleri de göstermektedir ki başarılı ve sürdürülebilir davranışsal sağlık politikaları ya da daha spesifik olarak Covid-19 ile mücadelede uygulanan davranışsal müdahalelerin halk sağlığını iyileştirme ve hastalık yükünü azaltma potansiyeli vardır. Davranışsal içgörü ya da dürtme hastalığı iyileştirmez, ancak daha iyi sonuçlarla ilişkili daha iyi seçimlere katkıda bulunabilir.

COVID-19 salgını sırasında insanların davranışlarını değiştirmeyi ya da yönlendirmeyi hedefleyen ve dürtmeyi bir araç olarak kullanan politika yapımcılar veya karar vericiler için bazı detayları hatırlatmak gerekmektedir. Bu hatırlatmalar ya da ipuçları doğru uygulandığında vatandaşlar arasındaki belirsizliği azaltacak ve istenen davranışları destekleyecektir. Örneğin ilk olarak; dürtme stratejisi güden kurumlar kullandıkları dile ve mesaj içeriğine dikkat etmek durumundadırlar. Yalnızca korku uyandırmaya odaklanan halk sağlığı mesajları, eylemi motive etmek sürecinde başarısız olabilirler. Korku uyandıran çok fazla bilgi içeren mesajlar gereksiz kaygı ve strese neden olabilir. Bu istenmeyen etkileri hafifletmek için, hükümetler tarafından gönderilen mesajların basit ve anlaşılır adımlarla birleştirilmesi gerekmektedir. Örneğin “toplu taşıma kullanırsanız hastalık riskiniz artar” demek yerine “bu süreçte mümkün olduğunca yürüyün ya da bisikleti tercih edin” demek daha pozitif bir dürtme sağlayacaktır.

İkinci olarak belirsizlik ve kriz zamanlarında şeffaflık ve açıklık önemlidir. Vatandaşlar yönetimden ve kamu politikalarından belirsizliği tanımlamalarını ve şeffaf olmalarını beklemektedir. Burada şeffaf olmak adına paylaşılacak istatistiklerde eylemi motive etmeye yönelik olmalıdırlar. Örneğin hastalığın ölüm oranını sunmak yerine, kaç kişinin iyileştiğini ya da azalan vaka sayıları sunmak da yine davranışsal içgörü açısından vatandaşları tavsiye edilen davranışlara yönlendirecektir. Son olarak bu dönemde kullanılacak anahtar kelimeler de

dikkatlice seçilmelidir. Örneğin bu dönemde kullanılan sosyal mesafe kavramı pek çok sosyal bilimci tarafından eleştirilmiş (Erkal,2020), sosyal mesafeyi koruma mesajının insanların refahı üzerinde olumsuz psikolojik etkiler yaratabileceğini ve onların yalnızlık ve stres hissetmelerine neden olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bu nedenle, bunun yerine “fiziksel mesafe” teriminin kullanılması önerilmiştir.

Kaynakça

- AA. (2020, 26 Mart). *Trafik ışıklarıyla koronavirüse karşı “evde kal” çağrısı*. Erişim Tarihi: 06.04.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/trafik-islariyla-koronaviruse-karsi-evde-kal-cagrisi/1780663>.
- Abadie, A., & Gay, S. (2006). The impact of presumed consent legislation on cadaveric organ donation: a cross-country study. *Journal of Health Economics*, 25(4), 599-620. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jhealeco.2006.01.003>
- Akerlof, G. A. (2003). Behavioral macroeconomics and macroeconomic behavior. *The American Economist*, 47(1), 25-47. doi: 10.1177/056943450304700102
- Anderson, J. E. (2010). *Public policymaking: an introduction (7th ed.)*. ABD: Cengage Learning.
- Barari, S., Caria, S., Davola, A., Falco, P., Fetzer, T., Fiorin, S., Hensel, L., Ivchenko, A., Jachimowicz, J., King, G., Kraft-Todd, G., Ledda, A., MacLennan, M., Mutoi, L., Pagan, C., Reutskaja, E., Roth, C. & Slepoy, F. R. (2020). Evaluating COVID-19 public health messaging in Italy: Self-reported compliance and growing mental health concerns. *MedRxiv*, 1-19. doi: <https://doi.org/10.1101/2020.03.27.20042820>
- Bavel, J.J.V., Baicker, K., Boggio, P.S. & et al. (2020). Using social and behavioural science to support COVID-19 pandemic response. *Nature Human Behaviour*, (4), 460–471. doi: <https://doi.org/10.1038/s41562-020-0884-z>
- Bilim ve Aydınlanma Akademisi. (2020, 29 Ocak). Toplum sağlığını geliştirme ve koruma bilim alanı biyolojik hareket ve evrim bilim alanı, yeni koronavirüs (2019-nCoV) salgınında güncel durum. Erişim Tarihi: 11.04.2020, <http://bilimveaydinlanma.org/content/images/pdf/rapor/yeni-koronavirus-2019-ncov-salgininda-guncel-durum.pdf>
- Bocutoğlu, E. (2012). İktisat teorisinde emeğin öyküsü: Değerin kaynağı olan emekten marjinal faydanın türevi olan emeğe yolculuk. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 1(1), 127-150.
- Boo, F. L., (2020, 19 Mart). *It's hand-washing time! How behavioral economics could mitigate the spread of coronavirus*. Erişim Tarihi: 12.04.2020, <https://blogs.iadb.org/salud/en/behavioral-economics-could-mitigate-spread-coronavirus/>.
- Caris, M. G., Labuschagne, H. A., Dekker, M., Kramer, M. H., van Agtmael, M. A., & Vandenbroucke-Grauls, C. M. (2018). Nudging to improve hand hygiene. *Journal of Hospital Infection*, 98(4), 352-358.
- CDC. (2020, 4 Mayıs). *Frequently asked questions*. Erişim Tarihi: 05.05.2020, <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/faq.html>.

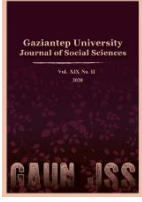
- ChiPublicHealth [@ChiPublicHealth]. (n.d.). *Media* [Twitter profile]. Twitter. 13 Nisan 2020 tarihinde <https://twitter.com/ChiPublicHealth/media> adresinden erişildi.
- Christ. C.M. (2020, 2 Nisan). *Practicing safe physical distancing in your essential service workplace*. Erişim Tarihi: 11.04.2020, https://directorsblog.health.gov/practicing-safe-physical-distancing-in-your-essential-service-workplace/?utm_source=TWITTER&utm_medium=AZDHS&utm_campaign=covid19&utm_content=3245062127&linkId=85711366.
- Clark, J. M. (1918). Economics and modern psychology: I. *Journal of Political Economy*, 26(1), 1-30. doi: 10.1086/253060
- Çiftçi, H., & Ayyıldız, H. (2016). Nöroiktisat ışığında rekabetçi karar alma sürecinde duygular, rolleri ve önemi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 8(2), 58-81
- Dinler, Z. (2006). *Mikro ekonomi (17. baskı)*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Dunn, K. & Kahn, J. (2020, 14 Mart). *Even while canceling mass gatherings, the U.K. is still aiming for deliberate 'herd immunity'*. Erişim Tarihi: 13.04.2020, <https://fortune.com/2020/03/14/coronavirus-uk-cases-herd-immunity-covid-19/>.
- Dye, T. R. (1992). *Understanding public policy*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Erdoğan, M. Ve Karagöl, V. (2019, 18-20 July). Behavioral economics, nudge and public interventions in daily life: the case of Turkey and recommendations, *EconWorld 2019*, Budapest, Hungary, 1-15.
- Eryılmaz, B. (2016). *Kamu Yönetimi: düşünceler, yapılar, fonksiyonlar, politikalar (9.baskı)*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Eser, R., & Toigonbaeva, D. (2011). Psikoloji ve iktisadın birleşimi olarak, davranışsal iktisat. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), 287-321.
- Goldberg, M., Gustafson, A., Maibach, E., van der Linden, S., Ballew, M. T., Bergquist, P., ... & Leiserowitz, A. (2020). Social norms motivate COVID-19 preventive behaviors, (in press),1-6.
- Green, E. (2020, 24 Mart). *Coronavirus highlights how 'nudge theory' could address hand hygiene and other challenges in healthcare*. Erişim Tarihi: 15.04.2020, <https://www.nhs.uk/news/2020/03/15/coronavirus-nudge-theory-hygiene-challenges-healthcare/>.
- Habertürk. (2020, 28 Mart). *Van'daki trafik ışıkları 'evde kal' dedi*. Erişim Tarihi: 06.04.2020, <https://www.haberturk.com/van-haberleri/76720852-vandaki-trafik-islari-evde-kal-dedi>.
- Hallsworth, M. (2016). Seven ways of applying behavioral science to health policy. I. G. Cohen, H.F. Lynch & C. R. Sunstein (Ed.), *Nudging Health: Health Law and Behavioral Economics* (ss. 40-48). Baltimore, MA: Johns Hopkins University Press.
- Hastings, J. S., & Weinstein, J. M. (2008). Information, school choice, and academic achievement: Evidence from two experiments. *The Quarterly Journal of Economics*, 123(4), 1373-1414. <https://doi.org/10.1162/qjec.2008.123.4.1373>
- Hutton, R. (2020, 11 Mart). *Keep calm and wash your hands: Britain's strategy to beat virus*. Erişim Tarihi: 14.04.2020, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-03-11/keep-calm-and-wash-your-hands-britain-s-strategy-to-beat-virus>.

- İHA. (2020, 27 Mart). *Trafik ışıkları 'evde kal' çağrısı ile yandı*. Erişim Tarihi: 06.04.2020, <https://www.ihha.com.tr/sivas-haberleri/trafik-islklari-evde-kal-cagrısı-ile-yandı-2565848/>.
- Jianhua, G. (2020). Çin'in yeni koronavirüs zatürresine karşı savaşı: mücadeleler, sonuçlar ve yansımalar (M.E. Başer & D. Doğu, Çev). *BRIQ*, 1(2), 91-102.
- John, P. & Stoker, G. (2020, 18 Mayıs). *Behavioural science and the response to COVID-19: a missed opportunity?* Erişim Tarihi: 24.05.2020, <https://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/behavioural-science-covid19/>.
- Jordan, J., Yoeli, E., & Rand, D. (2020). Don't get it or don't spread it? Comparing self-interested versus prosocially framed COVID-19 prevention messaging, (in press), 1-34.
- Kahneman, D., & Tversky, A. (1979) Prospect theory: an analysis of decision under risk. *Econometrica: Journal of Econometric Society*, 47(2), 263-291.
- Kamau, C. (2020, 14 Mart). *Is Nudge theory the right approach to coronavirus?* Erişim Tarihi: 13.04.2020, <https://www.psychologytoday.com/us/blog/the-science-mental-health/202003/is-nudge-theory-the-right-approach-coronavirus>.
- Kim, C. (2020, 3 Nisan). *Japan coronavirus cases rise, Tokyo nudges PM Abe to declare state of emergency*. Erişim Tarihi: 16.04.2020, <https://www.thejakartapost.com/news/2020/04/03/japan-coronavirus-cases-rise-tokyo-nudges-pm-abe-to-declare-state-of-emergency.html>.
- Leon County, FL [@LeonCounty]. (n.d.). *Media* [Twitter profile]. Twitter. 12 Nisan 2020 tarihinde <https://twitter.com/LeonCounty/media> adresinden erişildi.
- Lewin, S. B. (1996). Economics and psychology: Lessons for our own day from the early twentieth century. *Journal of Economic Literature*, 34(3), 1293-1323.
- Madrian, B. C. (2014). Applying insights from behavioral economics to policy design. *Annual Review of Economics*, 6(1), 663-688. <https://doi.org/10.1146/annurev-economics-080213-041033>
- Matjasko, J. L., Cawley, J. H., Baker-Goering, M. M., & Yokum, D. V. (2016). Applying behavioral economics to public health policy: illustrative examples and promising directions. *American Journal of Preventive Medicine*, 50(5), 13-19.
- Milliyet. (2020, 8 Nisan). *Türk Kızılay ve TikTok, kovid-19'a karşı iş birliği yaptı*. Erişim Tarihi: 11.04.2020, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/turk-kizilay-ve-tiktok-kovid-19a-karsi-is-birligi-yapti-6184267>.
- Ministero della Salute. (2020). Erişim Tarihi: 15.04.2020: <http://www.salute.gov.it/nuovocoronavirus>.
- NEHA. (2020). *Coronavirus disease 2019 (COVID-19)*. Erişim Tarihi: 18.04.2020, <https://www.neha.org/covid-19>,
- OECD. (2020). *Behavioural insights*. Erişim Tarihi: 08.04.2020). <http://www.oecd.org/gov/regulatory-policy/behavioural-insights.htm>.
- OK Dept of Health [@HealthyOklahoma]. (n.d.). *Media* [Twitter profile]. Twitter. 12 Nisan 2020 tarihinde <https://twitter.com/HealthyOklahoma/media> adresinden erişildi.
- Özdemir, Ş. (2019). Bir kamu politikası aracı olarak davranışsal içgörü. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, (34), 247-274. doi: 10.17829/turcom.526240

- Özyürek, B. (2020, 26 Mart). *Türk telekom operatör adını "HAYATEVESIGAR" olarak değiştirdi*. Erişim Tarihi: 06.04.2020, <https://www.teknobuk.com/turk-telekom-operator-adini-hayatevesigar-olarak-degistirdi/>.
- Pesendorfer, W. (2006). Behavioral economics comes of age: a review essay on advances in behavioral economics. *Journal of Economic Literature*, 44(3), 712-721. doi: 10.1257/jel.44.3.712
- Robbins, L. C. (1984). *The nature and significance of economic science*. (Original work published 1932): *an essay on the nature and significance of economic science*. London.
- Ruben, E., & Dumludağ, D. (2015). Davranışsal İktisadın Gelişimi. *İktisat ve Toplum Dergisi*, (58), 4-9.
- Ruggeri, K. (Ed.). (2019). *Behavioral insights for public policy: concepts and cases*. Abingdon: Routledge.
- Sabah. (2020, 26 Mart). *Trafik tabelalarında artık yeni bir işaret var: Evde Kal*. Erişim Tarihi: 06.04.2020, <https://www.sabah.com.tr/fotohaber/yasam/trafik-tabelalarinda-artik-yeni-bir-isaret-var-evde-kal/12>.
- Schultz, P. W., Nolan, J. M., Cialdini, R. B., Goldstein, N. J., & Griskevicius, V. (2007). The constructive, destructive, and reconstructive power of social norms. *Psychological Science*, 18(5), 429-434. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2007.01917.x>
- Sibony, A. L. (2020). The UK COVID-19 response: a behavioural irony? *European Journal of Risk Regulation*, 1-8. doi: <https://doi.org/10.1017/err.2020.22>
- Sunstein, C. R. (2015). The ethics of nudging. *Yale J. on Reg.*, 32, 413.
- Suresh, V. (2020). The 2019 novel corona virus outbreak-an institutional guideline. *Indian Journal of Anaesthesia*, 64(3), 242. Erişim Tarihi: 09.04.202, <https://link.gale.com/apps/doc/A617692108/HWRC?u=c19micro&sid=HWRC&xid=5b99dbe1>.
- Sustainable Brands, (2020, 30 Mart). *According to Krukow Behavioral Design, a combination of the right colors, behavioral transmitters and social norms can help fuel the mass behavior change necessary from stemming the spread of COVID-19*. Erişim Tarihi: 24.05.2020, <https://sustainablebrands.com/read/behavior-change/when-behavior-change-becomes-a-public-health-imperative>.
- Şimşek, H. (2018). *Davranışsal iktisadın politika yapımına etkisi*. Ijopce Publication.
- T.C. Ekonomi Bakanlığı. (2018). *Senin Kararın! (mi?), kamu politikası tasarımı davranışsal yaklaşım*, Ankara, 5-265. Erişim tarihi: 18.04.2020, <https://ticaret.gov.tr/data/5b8ec3ce13b8761b8471c1f9/1ebc0d8a6a572cd0a7f4ab084eb3831.pdf>.
- T.C. Sağlık Bakanlığı [@saglikbakanligi]. (n.d.) *Media* [Twitter profile]. Twitter. 12 Nisan 2020 tarihinde <https://twitter.com/saglikbakanligi/media> adresinden erişildi.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020a). *COVID-19 (yeni koronavirüs hastalığı) nedir?* Erişim Tarihi: 10.04.2020, <https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/tr/covid-19-yeni-koronavirus-hastaligi-nedir>.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020b). *Türkiye'deki Güncel Durum*. Erişim Tarihi: 10.04.2020, <https://covid19.saglik.gov.tr/>.

- Team, B.I. (2020). *Featured posts*. Erişim Tarihi: 15.04.2020, <https://www.bi.team/our-work/blog/>.
- Thaler, R. (1980). Toward a positive theory of consumer choice. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 1(1), 39-60.
- Thaler, R. (1985). Mental accounting and consumer choice. *Marketing Science*, 4(3), 199-214. doi: <https://doi.org/10.1287/mksc.4.3.199>
- Thaler, R. H. (1997). Irving Fisher: modern behavioral economist. *The American Economic Review*, 87(2), 439-441.
- Thaler, R. H., & Sunstein, C. R. (2008). *Nudge improving decisions about health, wealth and happiness*. New Haven & London: Yale University.
- Thaler, R.H. [@R_Thaler]. (14 Mart, 2020). Apparently this tweet did not reach everyone in the world so I will RT myself. No nudging will not solve the problem. In the US we need testing most of all. But it can help. Don't shake hands. Wash them instead. [Tweet]. Twitter. https://twitter.com/r_thaler/status/1238690122960261120
- Toder, E., & Khitatrakun, S. (2006). Final report to inland revenue: KiwiSaver evaluation literature review. *Washington DC, Tax Policy Center*.
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1974). Judgment under uncertainty: heuristics and biases. *Science*, 185(4157), 1124-1131. doi: 10.1126/science.185.4157.1124
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1981). The framing of decisions and the psychology of choice. *Science*, 211(4481), 453-458. doi: 10.1126/science.7455683
- Unicef. (2020). *Everything you need to know about washing your hands to protect against coronavirus(COVID-19)*. Erişim Tarihi: 10.04.2020, <https://www.unicef.org/turkey/en/stories/everything-you-need-know-about-washing-your-hands-protect-against-coronavirus-covid-19>.
- United Nations. (2020, 24 Mart). *Be Smurfs, Stay Home and Wash your Hands*. Erişim Tarihi: 07.04.2020, <https://unric.org/en/be-smurfs-stay-home-and-wash-your-hands/>.
- WA Dept. of Health [@WADeptHealth]. *Media*. [Twitter profile]. Twitter. 13 Nisan 2020 tarihinde <https://twitter.com/WADeptHealth> adresinden erişildi.
- Wang, C., Liu, L., Hao, X., Guo, H., Wang, Q., Huang, J., ... & Wei, S. (2020). Evolving epidemiology and impact of non-pharmaceutical interventions on the outbreak of Coronavirus disease 2019 in Wuhan, China. *JAMA*, 323(19), 1915-1923. doi: 10.1001/jama.2020.6130
- Watson, I. & Jeong, S. (2020, 3 Mart). *South Korea pioneers coronavirus drive-through testing station*. Erişim Tarihi: 15.04.2020, <https://edition.cnn.com/2020/03/02/asia/coronavirus-drive-through-south-korea-hnk-intl/index.html>.
- WHO (World Health Organization). (2020a, 4 Mayıs). *Rolling updates on coronavirus disease (COVID-19)*. Erişim Tarihi: 05.05.2020, <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/events-as-they-happen>.
- WHO (World Health Organization). (2020b, 17 Nisan). *Q&A on coronaviruses (COVID-19)*. Erişim Tarihi: 22.04.2020, <https://www.who.int/news-room/q-a-detail/q-a-coronaviruses>.
-

- WHO (World Health Organization). (2020c, 21 Nisan). *Coronavirus disease (COVID-19) Pandemic*. Erişim Tarihi: 05.05.2020, <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019>.
- WHO (World Health Organization). (2020d, 14 Mayıs). *Statement – Behavioural insights are valuable to inform the planning of appropriate pandemic response measures*. Erişim Tarihi: 24.05.2020, <http://www.euro.who.int/en/media-centre/sections/statements/2020/statement-behavioural-insights-are-valuable-to-inform-the-planning-of-appropriate-pandemic-response-measures>
- WHO (World Health Organization). (2020e, 3 Şubat). *Call for experts on behavioural insights and sciences for public health*. Erişim Tarihi: 24.05.2020, <https://www.who.int/news-room/articles-detail/call-for-experts-on-behavioural-insights-and-sciences-for-public-health>.
- World Health Organization [@WHO]. (n.d.) *Media* [Twitter profile]. Twitter. 14 Nisan 2020 tarihinde <https://twitter.com/WHO/media> adresinden erişildi.
- Yates, T. (2020, 13 Mart). *Why is the government relying on nudge theory to fight coronavirus?* Erişim Tarihi: 12.04.2020, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/mar/13/why-is-the-government-relying-on-nudge-theory-to-tackle-coronavirus>.
- Yayar, R., & Karaca, Ö. E. (2019). Davranışsal iktisat bağlamında kamu çalışanlarının tüketim davranış eğilimleri. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 1-29.
- YBiT: Yokohama Behavioral insights and design Team [@Yokohama_YBiT]. *Media*. [Twitter profile]. Twitter. 13 Nisan 2020 tarihinde https://twitter.com/Yokohama_YBiT/media adresinden erişildi.
- Yıldız, M., & Sobacı, M. Z. (2013). Kamu politikası ve kamu politikası analizi. M.Z. Sobacı & M. Yıldız (Ed), *Kamu politikası kuram ve uygulama (ss. 14-44)*. Ankara: Adres Yayınları.
- Zafirovski, M. (2001). Max Weber's analysis of marginal utility theory and psychology revisited: latent propositions in economic sociology and the sociology of economic, *History of Political Economy*, 33(3), 437-458.
-

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Covid-19 Pandemisinin Finansal Raporlama Üzerindeki Olası Etkileri: BİST 100 Endeksi'ndeki İşletmelerin Ara Dönem Finansal Raporlarının İncelenmesi

Possible Effects of Covid-19 Pandemic on Financial Reporting: Investigation of Interim Financial Reports of Companies Listed on BIST 100 Index

Hakan CAVLAK^a *

^a Arş. Gör. Dr., Ardahan Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Ardahan/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-5891-7722

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 21 Haziran 2020

Kabul tarihi: 24 Temmuz 2020

Anahtar Kelimeler:

Covid-19,
Pandemi,
Finansal Raporlama,
Ara Dönem Finansal Raporlar,
BİST 100

ARTICLE INFO

Article History:

Received June 21, 2020

Accepted July 24, 2020

Keywords:

Covid-19,
Pandemic,
Financial Reporting,
Interim Financial Reports,
BİST 100

ÖZ

11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilen Covid-19, en büyük zararı sağlık alanından sonra ekonomi üzerinde göstermiştir. Covid-19'un oluşturduğu belirsizlik ortamı, işletmelerin paydaşları ile önemli bir iletişim aracı olan finansal raporlar üzerinde değişimler meydana getirmiştir. Bu süreç içinde finansal raporlar hakkında; düzenleyici ve denetleyici kurumlar/kuruluşlar, akademisyenler ve danışmanlık şirketleri tarafından birçok düzenleme, rapor ve çalışma yayımlanmıştır. Bu çalışmada ilk olarak ilgili kişi, kurum ve kuruluşlar tarafından sunulan yayınlardaki, pandeminin finansal raporlama üzerindeki etkisi ile ilgili öne çıkan hususlar ve çözüm önerileri ortaya konmuştur. Daha sonra ise BİST 100 Endeksi'ndeki işletmelerin pandemi sürecinde yayımladığı ilk finansal raporlar olan ara dönem finansal raporlar içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda pandemi sürecinde yayımlanan ilk finansal raporlarda; işletmelerin çoğunun Covid-19 hakkında en az bir başlık altında değerlendirmelerde bulunduğu, ancak bu değerlendirmelerin finansal raporlar için önem arz eden işletmenin sürekliliği, muhasebe tahmin ve varsayımları ile muhasebe politikaları başlıklarında çok az yer aldığı gözlemlenmiştir. Bununla birlikte Covid-19 ile ilgili açıklamaların en çok raporlama döneminden sonraki olaylar dipnotunda yer aldığı görülmüştür. Sektörel olarak ise Covid-19 ile ilgili en detaylı açıklamaların bankalar tarafından yapıldığı tespit edilmiştir.

ABSTRACT

Covid-19, which was declared as a pandemic by the World Health Organization on March 11, 2020, showed the biggest loss on the economy after the field of health. The environment of uncertainty created by Covid-19 has brought about changes in financial reports, which are an important means of communication with the stakeholders of businesses. In this process, about financial reports; many regulations, reports and studies have been put forward by regulatory and supervisory institutions / organizations, academics and consultancy companies. In this study, firstly, prominent issues and solution suggestions about the effect of pandemic in publications presented by the relevant persons, institutions and organizations are presented. Then, the interim financial reports, which are the first financial reports published by the companies in the BIST 100 Index during the pandemic process, were analyzed with the content analysis method. As a result of the analysis, in the first financial reports of the companies published during the pandemic process; it has been observed that it mostly evaluates about Covid-19 under at least one title, but these evaluations are very small in terms of business continuity, accounting estimates and assumptions and accounting policies. However, it was seen that the explanations about Covid-19 are mostly included in the footnotes of events after the reporting period. It is determined that the most detailed explanations about Covid-19 are made by banks.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: hcavlak85@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Corporate reporting is a tool that enables the business to present the financial and / or non-financial information to the public through various reports and to communicate with the stakeholders of the business. The most important type of corporate reports is financial reports that emerge as a result of financial reporting. In the financial reporting process, information goes through various stages and finally is presented to the business stakeholders as filtered, summarized, and structured. Therefore, the information presented in the financial reports is of great importance for and plays a significant role in the decision-making processes of stakeholders. The purpose of financial reporting is to provide information to business stakeholders about financial position, operating results, cash flows, and change in the ownership structure of an enterprise through financial statements. On the other hand, according to IASB and FASB, the purpose of financial reporting is to provide necessary information to existing and potential investors, lenders, and creditors in decision making about enterprise. This presentation of information is mostly made on certain reporting dates.

The economic system and financial reporting process, which continues normally as of the end of December 2019, has entered a complex and uncertain environment, like all economic aspects faced, with the World Health Organization's announcement of the 30 January 2020 Public Health Emergency of International Concern and the March 11, 2020 Pandemic. As a result of rapid spread of Covid-19, schools, workplaces have been closed, travels have been restricted, production has been interrupted and strict quarantine rules have been taken. This situation and increasing uncertainty caused by the pandemic has shown the biggest effect, after healthcare field, in the field of economy. Therefore, businesses, which leads economy, were also negatively affected by this process. The effects of Covid-19 will continue in the future as well, although gradual normalization or new normalization is attempted.

The effect of Covid-19 pandemic after healthcare field is felt most in the economy. The effect has caused, and still continues, major economic disruptions. The crisis environment induced by the pandemic in the economy differs from previous economic crises. The main reason for this is that the pandemic has an environment similar to the uncertainty that occurs in wars and political crises. The uncertainty in question has led to a negative impact on economic actors at all levels, from micro scale enterprises to macro scale country economies. This effect is expected to show itself in the long run as well as in the short run. It is not known at the moment what the economic damage caused by the pandemic is. However, there is a common agreement among economists that there will be serious negative effects on the global economy.

Investors demand that the possible effects of the pandemic in the business be addressed in terms of different scenarios. However, stakeholders want to understand the firm's resilience to current uncertainty and the basic assumptions it makes when preparing its financial statements. The first financial information that investors want to learn in this period of uncertainty is related to the liquidity/liquid asset/cash on hand, solvency, and potential financing possibilities. Therefore, stakeholders request information about Covid-19's impact on current and past activities of business as well as possible future effects. At this point, transparency becomes more important in disclosures made by businesses. Because, in uncertain times like pandemic, businesses need to provide reliable and transparent information to gain trust. Some of this need can be met through financial reporting. "Financial reporting is an essential building block for financial intermediation, foreign investment, and sustainable economic development." - Martin Gruell. This expression clearly indicates importance of financial reporting, which represents transparency on behalf of businesses especially during times of crisis.

Covid-19, which coincides with the date when the financial reporting of companies will be approved and presented to the concerned, naturally has caused disruptions and complexities in financial reporting processes. Enterprises that have encountered such an uncertainty environment for the first time have faced various difficulties in preparing their financial statements. In addition to businesses, auditors and audit committees, who will perform audit of these financial reports, have had to deal with many unknowns during audit activities. Despite all this, stakeholders demand information from enterprises which is quality, transparent, especially in this process, and addressing different scenarios.

In this process, many regulations, reports, and studies have been published by government agencies, regulatory and supervisory institutions or organizations, academicians, and consultancy companies related to financial reporting (AASB, BDO, Deloitte, ESMA, EY, Grant Thornton, IAASB, ICAEW, IFRS, IMF, KGK, KPMG, İSMMMO, SEC, Mazars, McKinsey, OECD, PwC, etc.). In this study, firstly, prominent issues and solution suggestions about the effect of pandemic in publications presented by the relevant persons, institutions and organizations are presented. Then, the interim financial reports, which are the first financial reports published by the companies in the BIST 100 Index during the pandemic process, were analyzed with the content analysis method. As a result of the analysis, in the first financial reports of the companies published during the pandemic process; it has been observed that it mostly evaluates about Covid-19 under at least one title, but these evaluations are very small in terms of business continuity, accounting estimates and assumptions and accounting policies. However, it was seen that the explanations about Covid-19 are mostly included in the footnotes of events after the reporting period. It is determined that the most detailed explanations about Covid-19 are made by banks.

Giriş

Kurumsal raporlar, işletmenin finansal ve/veya finansal olmayan bilgilerini çeşitli raporlar aracılığı ile kamuoyuna sunduğu ve işletmenin paydaşları ile iletişimini sağlayan bir araçtır. Kurumsal raporların, geçmişten günümüze kadar en önemli türü ise finansal raporlama sonucunda ortaya çıkan finansal raporlardır. Finansal raporlama sürecinde bilgi çeşitli aşamalardan geçmekte ve son aşamada işletme paydaşlarına filtrelenmiş, özetlenmiş ve yapılandırılmış olarak sunulmaktadır. Dolayısıyla finansal raporlarda sunulan bilgiler, paydaşlar için büyük önem taşımakta ve karar alma süreçlerinde önemli rol oynamaktadır.

Finansal raporlamanın amacı; finansal tablolar ve dipnotlar aracılığıyla bir işletmenin finansal durumu, faaliyet sonuçları, nakit akışları ve sahiplik yapısındaki değişikliklerle ilgili işletme paydaşlarına düzenli olarak bilgi sunmaktır. Diğer taraftan hem IASB hem de FASB'a göre ise finansal raporlamanın amacı; mevcut ve potansiyel yatırımcılara, borç verenlere ve alacaklılara işletme ile ilgili karar vermede gerekli bilgileri sağlamaktır. Bu bilgi sağlama ise çoğunlukla belirli raporlama tarihlerinde yapılmaktadır.

2019'un aralık sonu itibariyle normal seyrinde devam eden ekonomik düzen ve finansal raporlama süreci, Dünya Sağlık Örgütü'nün 30 Ocak 2020 (uluslararası kamu sağlığı acil durum ilanı) ve 11 Mart 2020 (pandemi ilanı) tarihlerindeki iki önemli duyurusu ile tüm ekonomik unsurların yaşadığı gibi karmaşık ve belirsiz bir ortama girmiştir. Covid-19'un hızlı yayılımı ile birlikte dünya genelinde okullar, işyerleri kapatılmış, seyahatler kısıtlanmış, üretime ara verilmiş ve sıkı karantina tedbirleri alınmıştır. Pandeminin oluşturduğu bu durum ve artan belirsizlik ortamı sağlık alanından sonra en büyük etkiyi ekonomi alanında göstermiştir. Dolayısıyla ekonominin taşıyıcıları konumundaki işletmeler de bu süreçten olumsuz etkilenmişlerdir. Her ne kadar kademeli olarak normalleşme ya da başka bir ifade ile yeni normale dönüş sağlanmaya çalışılsa da Covid-19'un etkilerinin ilerleyen süreçte de hissedilmesi beklenmektedir.

Zamanlama olarak işletmelerin finansal raporlamalarının onaylanacağı ve ilgililere sunulacağı tarihe denk gelen Covid-19, doğal olarak finansal raporlama süreçlerinde de akşamlara ve karmaşıklığa yol açmıştır. İlk defa böyle bir belirsizlik ortamı ile karşılaşan işletmeler, finansal tablolarını hazırlarken muhtelif zorluklarla karşı karşıya kalmışlardır. İşletmelerin yanında söz konusu finansal raporların denetimini gerçekleştirecek olan denetçiler ve denetim komiteleri de denetim faaliyetleri sürecinde birçok bilinmeyenle uğraşmak zorunda kalmışlardır. Tüm bu duruma rağmen ise işletme paydaşları işletmelerden kaliteli, farklı senaryoları ele alan ve şeffaf bilgi talep etmektedirler.

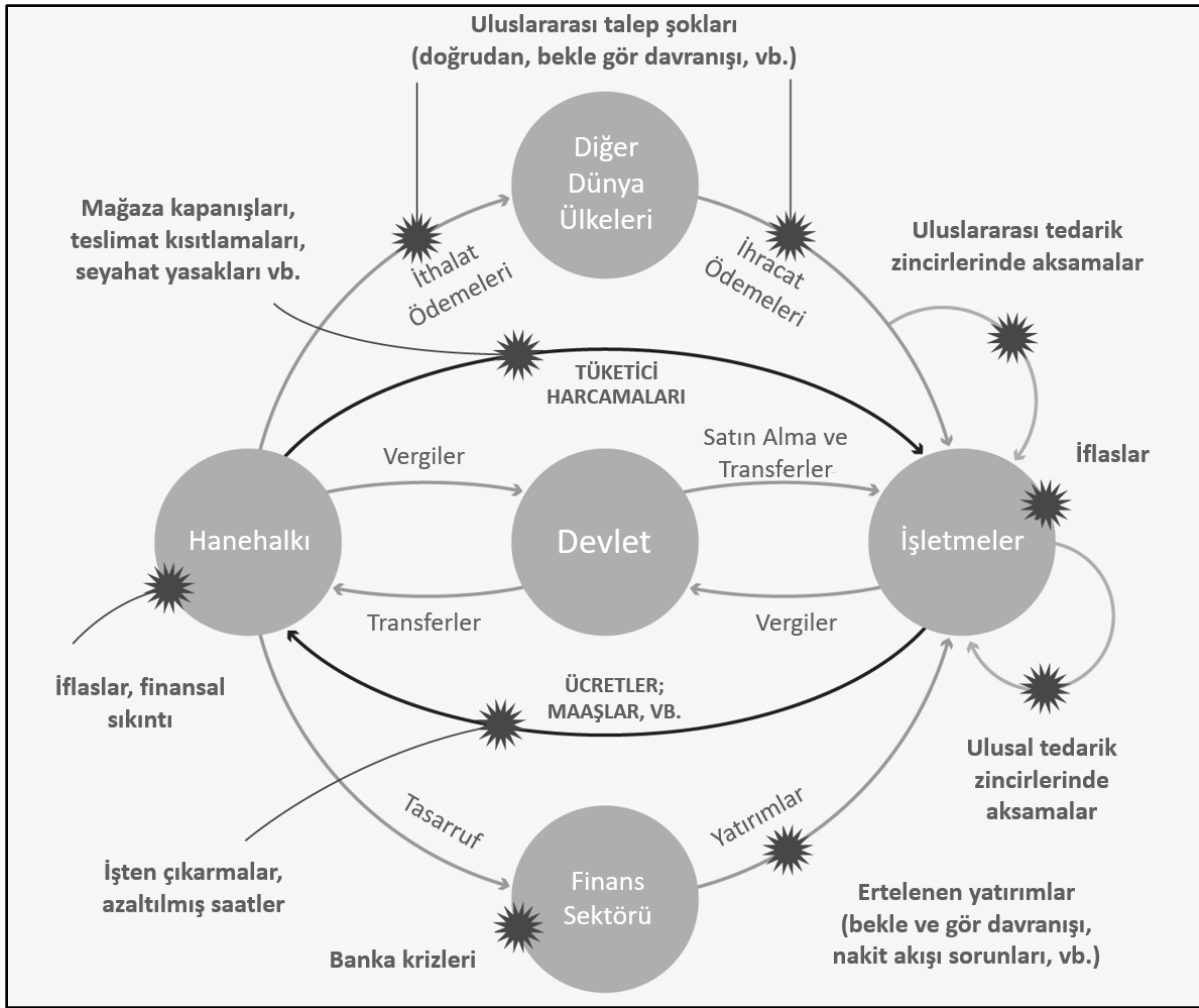
Söz konusu durum karşısında devlet kurumları, finansal raporlama ile ilgili danışmanlık şirketleri, düzenleyici ve denetleyici kurum ve kuruluşlar birçok düzenleme, çalışma ve rapor sunmuşlardır. Bu çalışmada da farklı çalışmadan hareket edilerek işletmelerin finansal raporlama süreçlerinde karşılaşılabilecekleri en temel sorunlar ve bunlara getirilen çözüm önerileri ortaya konmuştur. Bu çerçevede öncelikle Covid-19'un ekonomi daha sonra ise sırasıyla işletmeler, finansal raporlama süreçleri ve finansal raporlama ile ilgili muhtelif unsurlar üzerindeki etkilerine değinilmiştir. Çalışmanın araştırma bölümünde ise Covid-19'un işletmelerin finansal raporlarında oluşturacağı etkinin ilk gözlemlendiği ara dönem finansal raporlar, BIST 100 Endeksi'nde yer alan işletmeler araştırma kapsamına alınarak içerik analizi yöntemi ile incelenmiş ve öne çıkan bulgular ortaya konmuştur.

Covid-19 Pandemisinin Ekonomik Etkileri

Covid-19 pandemisinin sağlık alanından sonra etkisi en çok ekonomide hissedilmektedir. Söz konusu etki büyük ekonomik bozulmalara neden olmuştur ve olmaya da devam etmektedir (OECD, 2020). Pandeminin ekonomide oluşturduğu kriz ortamı, daha önce

yaşanan ekonomik krizlerden farklılaşmaktadır. Bunun en büyük nedeni ise pandeminin savaşlarda ve siyasi krizlerde ortaya çıkan belirsizliğe benzer bir ortama sahip olmasından kaynaklanmaktadır (IMF, 2020). Söz konusu belirsizlik ise mikro ölçekteki işletmelerden makro ölçekteki ülke ekonomilerine kadar her seviyedeki ekonomik aktörlerin olumsuz etkilenmesine yol açmıştır. Bu etkinin kısa vadede olduğu kadar uzun vadede de kendini göstermesi beklenmektedir.

Covid-19 pandemisinden kaynaklanan ekonomik zararın tam olarak ne olduğunu anlamının şu anlık bir yolu olmasa da, ekonomistler arasında küresel ekonomi üzerinde ciddi olumsuz etkilerin olacağı konusunda yaygın bir mutabakat vardır (Duffin, 2020). Pandeminin küresel ölçekte hissedilen olumsuz ekonomik etkisinin, ekonomik sistem içindeki tüm aktörlerin birbiri ile olan ilişkisi çerçevesinde nasıl geliştiği Şekil 1’de gösterilmektedir.

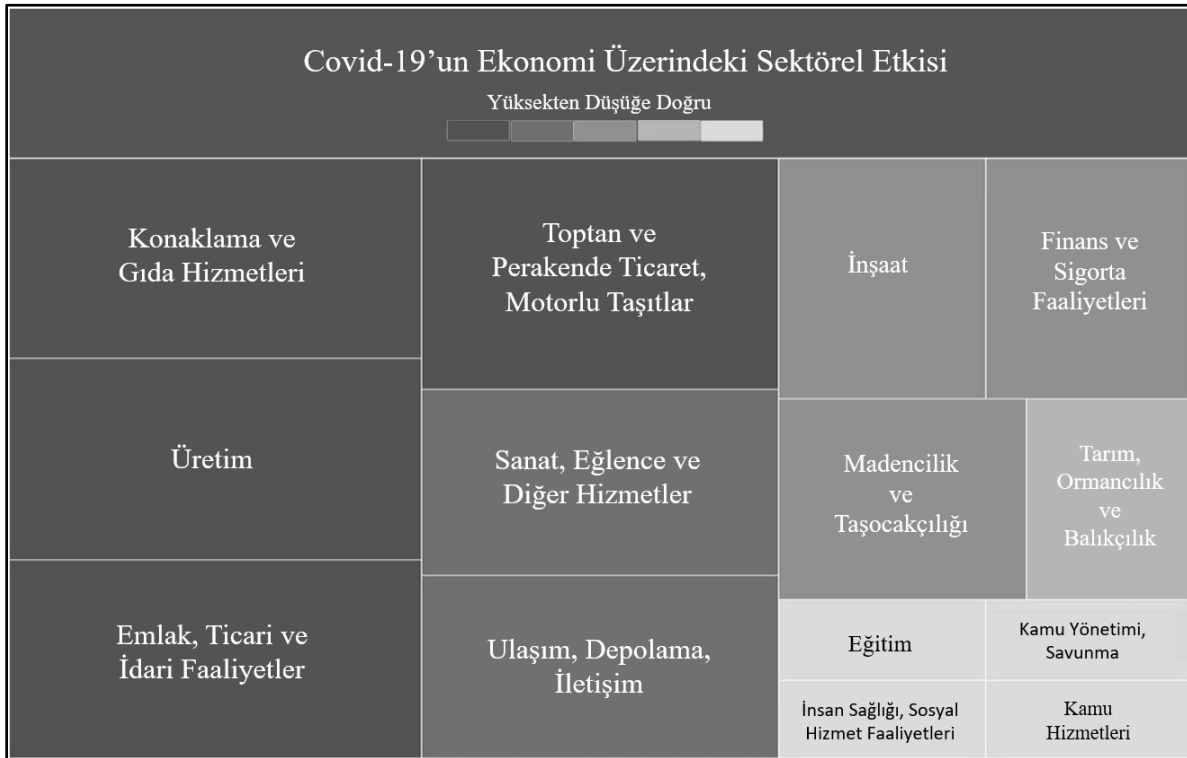
Şekil 1. Covid-19'un Ekonomik Sistemde Oluşturduğu Etki

Kaynak: Baldwin, R. (2020).

Şekilden de görüldüğü üzere küresel ölçekte birbirlerinin faaliyetlerine bağımlı olan hanehalkları, işletmeler, hükümetler, finans sektörü ve yabancı kuruluşlar gibi tüm ekonomik aktörler birbirlerinin dolaşımını sağlamaktadırlar. Pandeminin oluşturduğu belirsizlik ise bu dairesel gelir akışı boyunca aksamaların yaşanmasına neden olmakta ve bu akışı birçok noktada tehdit etmektedir (Baldwin, 2020). Şekil, çoğu ekonomik ders kitabında bulunan para akış döngüsünün bir versiyonudur. Döngünün herhangi bir yerindeki kesinti her yerde yavaşlamaya neden olmaktadır ki pandeminin etkisi de bu şekildedir (Baldwin ve Mauro, 2020, s. 11). Bu aksama ile yavaşlamanın ne zaman sona ereceği ise pandeminin hangi tarihte kontrol altına

alınacağı, izolasyona dayalı tedbirlerin ne kadar daha süreceği ile genişleyici ekonomik ve finansal önlemlerde ne zaman ve nasıl bir hızla normalleşmeye başlanacağı son derece belirleyici olacaktır (Para Analiz, 2020).

Şekil 1’de görülen ekonomik döngü içinde Covid-19’un oluşturduğu olumsuz etki; finansal piyasalarda bozulmaya, tedarik zincirlerindeki aksaklıklara-kesintilere, üretim gecikmelerine-sınırlamalarına-kesintilerine hem ticari müşterilerden hem de tüketicilerden gelen talebin azalmasına, satışlarda, kazançlarda veya verimlilikte azalmaya, tesis ve mağazaların kapatılmasına, müşteri kaybına ve önemli sözleşmelerde aksaklıklara yol açarak kendini göstermiştir. Ayrıca süreç içinde ülke borsalarında ve emtia fiyatlarında keskin düşüşler ve dalgalanmalar meydana gelmiştir. Tüketicilerin evde kalması, işletmelerin gelirlerini kaybetmesi ve işçileri işten çıkarması ile işsizlik seviyelerinin keskin bir şekilde yükselmesi, yatırım sözleşmelerinin azalmasına, kurumsal iflasların artmasına dolayısıyla da finansal sistem üzerinde önemli bir baskının oluşmasına neden olmuştur (McKinsey ve Company, 2020).

Şekil 2. Covid-19’un Ekonomik Üzerindeki Sektörel Etkisi

Kaynak: Global Times. (2020).

Covid-19’un dünya ekonomisinde yol açtığı olumsuz etkiler, ulusal ve uluslararası ölçekte birçok sektörde görülmektedir. Sektörel etkiyi gösteren çalışmalardan biri Şekil 2’de görülmektedir. Şekilden de görüleceği gibi özellikle insan hareketliliğinin yoğun olduğu ve ülke ekonomileri için önem arz eden üretim, turizm, ticaret, havayolları gibi sektörler pandeminin oluşturduğu olumsuzluktan en çok etkilenen sektörler olmuştur. Bütüncül bakıldığında ise birkaç sektör haricinde tüm sektörlerin bu pandemi sürecinde az ya da çok bir şekilde olumsuz etkilendiği söylenebilmektedir. Başka bir ifade ile Covid-19’un etkilerinin sadece doğrudan maruz kalan işletmelerle sınırlı olması beklenmemekte, Covid-19’un finansal piyasalar üzerindeki küresel ölçekteki ekonomik etkisi göz önüne alındığında salgının daha geniş bir ekonomik çevrede tüm işletmeleri etkileyeceği öngörülmektedir (Deloitte, 2020f). Nitekim Türkiye’de de yapılan ankette sektör temsilcilerinin %50’si pandeminin faaliyette buldukları sektörü yüksek derecede, %42’si orta derecede, %7’si ise düşük derecede etkilediğini düşünmektedir (KPMG, 2020c).

Covid-19 Pandemisinin Finansal Raporlamaya Etkisi

Covid-19'un yol açtığı bozulma, dünya çapında iş ve tüketici faaliyetlerini etkilemiştir. Söz konusu durum, işletmeler ve paydaşları tarafından dikkatle değerlendirilmesi gereken muhasebe, raporlama, denetim ve iç kontrol gibi hususlarda etkisini göstermektedir. Bu etkinin değerlendirmesi ise hem geçmişe hem de geleceğe yönelik olmalıdır (Mossadams, 2020).

Pandemi, zamanlaması itibariyle işletmelerin yıllık genel kurul toplantısı ile buna eşlik eden raporlama açıklamalarının yapıldığı tarihe denk gelmiştir. Dolayısıyla söz konusu süreçler karmaşık bir durum almıştır (Murphy, 2020). Bu süreçte işletmenin paydaşları, ilişki içinde oldukları işletmelerden alınan önlemler ile ilgili şeffaflık çerçevesinde bilgi talep etmektedirler (PwC, 2020a). Bu sebeple de işletmelerin kilit paydaşları ile olan ve finansal raporlar vasıtası ile sağladığı iletişimini proaktif olarak yürütmesi gerekmektedir (Niehaus, 2020).

İşletme yatırımcıları, pandeminin işletmedeki olası etkilerinin farklı senaryolar açısından ele alınmasını talep etmektedirler. Bununla birlikte işletme paydaşları, işletmenin mevcut belirsizlik karşısındaki dayanıklılığını ve finansal tablolarını hazırlarken yaptığı temel varsayımları anlamak istemektedirler (Financial Reporting Council (FRC), 2020). İşletme yatırımcılarının bu belirsizlik döneminde işletme ile ilgili öğrenmek istedikleri ilk finansal bilgilerden biri işletmenin likiditesi/likit varlığı/nakit mevcudu, ödeme gücü ve potansiyel finansman olanakları ile ilgilidir. Dolayısıyla işletme paydaşları Covid-19'un sadece işletmenin geçmiş faaliyetlerinde meydana getirdiği etkiye dair değil, aynı zamanda gelecekteki olası etkilerine dair de bilgi talebi bulunmaktadır (Grant Thornton, 2020b).

Sonuç olarak, Covid-19'un ortaya çıkardığı durum işletmelerin finansal raporlar başta olmak üzere diğer iletişim araçları aracılığıyla paydaşlarına yapacağı açıklamaların artmasına neden olmuştur. Bu bağlamda şeffaflık öne çıkmaktadır. Covid-19 gibi belirsiz zamanlarda işletmelerin güveni yeniden kazanabilmesi için güvenilir bilgi sunmasına ve şeffaf olmasına ihtiyaç vardır. Bu ihtiyacın bir kısmı finansal raporlama yoluyla sağlanabilir (Tas, 2020). Martin Gruell tarafından ifade edilen "Finansal raporlama, sürdürülebilir ekonomik kalkınma için önemli bir yapı taşıdır." ifadesi, Covid-19 gibi kriz zamanlarında işletmeler adına şeffaflığı temsil eden finansal raporlama için daha da önem kazanmaktadır (Frerejacque, 2020).

Finansal raporların en önemli unsurları finansal tablolardır. Tablolar, temel kullanılma amaçlarının yanında işletmelerinin maruz kalabilecekleri etkilerin boyutunu tespit etmek ve tabloların hazırlanmasında yararlanılan muhasebe tahminlerinin oluşturulmasına ilişkin bilgi sahibi olmak amacıyla da işletmenin paydaşları tarafından kullanılmaktadır. Pandeminin ekonomik sonuçlarına yön verebilmek ve paydaşlar ile iletişimi doğru kurabilmek adına finansal tablo açıklamalarına Covid-19'un olumlu ya da olumsuz etkilerine yönelik kapsamlı gözlemler dahil edilmelidir (Akkaş, 2020a).

Bu noktada tüm finansal rapor hazırlayıcıları ve denetim uygulayıcıları, pandemiden kaynaklanan belirsizliğin ara ve yıllık finansal raporlar üzerindeki etkisini ya otoritelerin çıkardıkları düzenlemelere göre ya da paydaşları ile olan iletişimin aksamaması adına dikkate alacaklardır ya da almaları gerekmektedir (AASB, 2020). Ancak Covid-19 kaynaklı muhasebe ve finansal raporlama konusunda oluşabilecek olumsuzlukların düzeyi sektörden sektöre ve işletmeden işletmeye göre değişebilmektedir (Deloitte, 2020a). Bununla birlikte Covid-19'un meydana getirdiği belirsizlik ortamında işletmelerin finansal raporlamalarında aşağıdakiler ile sınırlı olmamak kaydıyla öne çıkan noktalar şunlardır (Tas, 2020):

- İşletme sürekliliği ve likidite,
- Değer düşüklüğü testleri, karşılıklar ve beklenen kredi zararları,
- Kiralamalar, sözleşme değişiklikleri, hasılat ile bunlara bağlı nakit akışları,

- Gerçeğe uygun değer ölçümü,
- Devlet yardımları ve gelir vergisi, vd.

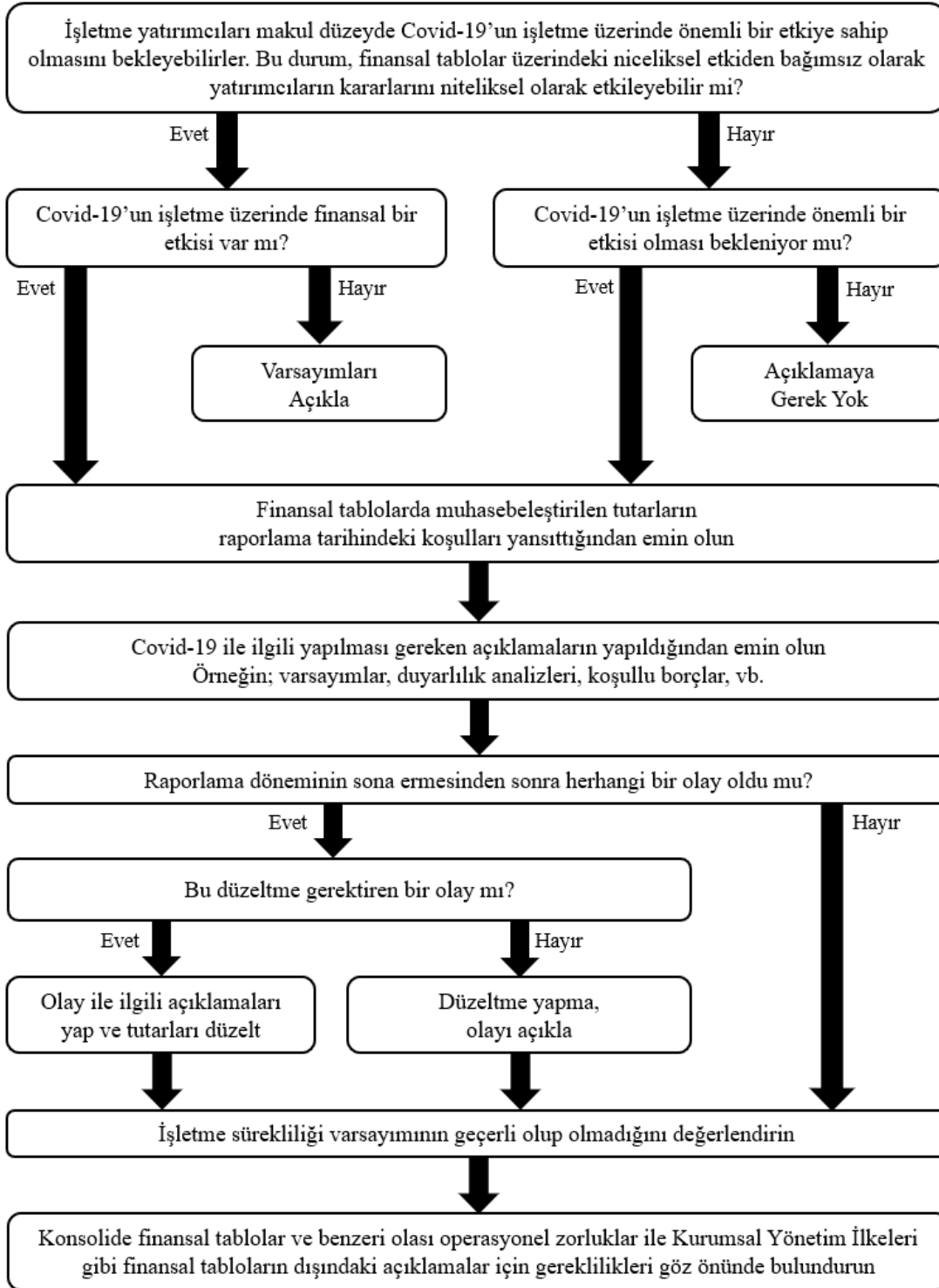
Söz konusu unsurlar keskin sınırlarla birbirlerinden ayrılmamakta aksine neredeyse tamamı tamamlayıcı ya da destekleyici unsur olarak birbiri ile ilişki içinde bulunmaktadır. Bu ilişkinin işletmeler tarafından ne kadar iyi algılandığı ve sürecin nasıl yönetildiği sonuç olarak işletmenin finansal raporlamasındaki başarısını belirleyecektir. Bir başka açıdan, pandemi, ülke ekonomilerindeki birçok sektöre zarar vermiştir ve bunun etkisi her ne kadar iyileşmeler yaşanmaya başlasa da uzun vadeli olarak kendini gösterecektir. Covid-19'un birçok etkisi arasında işletmeler açısından finansal raporlama sonuçları ve zorlukları üzerinde oluşturduğu olumsuz durum da yer almaktadır (Durak, Austin ve Groskopf, 2020, s. 1).

Covid-19 sürecinde işletmelerin finansal raporlarını ve tablolarını etkilemesi muhtemel hususlar ile bunların UMS/UFRS seti içerisinde hangi standartlarla ilişkili olduğu aşağıda maddeler halinde verilmektedir. Belirtilen standartlar, özellikle pandemi sürecinin işletmeler üzerinde oluşturduğu ya da oluşturabileceği etkiler dikkate alınarak ifade edilmiştir.

- ✓ İşletme sürekliliği (*Finansal Raporlamaya İlişkin Kavramsal Çerçeve ve UMS 1*),
- ✓ Müşteri sözleşmeleri ve hasılatların muhasebeleştirilmesi (UFRS 15),
- ✓ Finansal araçlar ve beklenen kredi zararları (UFRS 7 ve 9, UMS 32 ve 39)
- ✓ Kiralamalar ve kira kontratları, imtiyazlar (UFRS 16),
- ✓ Varlıklardaki değer düşüklüğü (UMS 36), Gerçeğe uygun değer (UFRS 13),
- ✓ Net gerçekleştirilebilir değer ve stoklar (UMS 2),
- ✓ Devlet yardımları / teşvikleri (UMS 20), Çalışanlara sağlanan faydalar (UMS 19),
- ✓ Ertelemiş vergi (UMS 12), Muhtelif karşılıklar (UMS 37),
- ✓ Finansal tablolar ve nakit akışı (UMS 1, UMS 7),
- ✓ Ara dönem raporlama (UMS 34), Raporlama dönemi sonrası olaylar (UMS 10),
- ✓ Muhasebe tahminlerindeki değişiklikler (UMS 8).

Birçok danışmanlık şirketinin ve konunun uzmanlarının özellikle üzerinde durduğu Covid-19 ile birlikte dikkatle ele alınması gereken UMS/UFRS içerisindeki standartlar yukarıda görüldüğü gibidir. Bu çerçevede standartların yayımlayıcısı konumundaki Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (IASB) da Covid-19 salgınının etkisini tartışmak üzere çeşitli tarihlerde toplanarak bazı kararlar almıştır. UFRS 16 Kiralamalar standardında değişiklik, UMS 1'deki değişikliklerin yürürlüğe girme tarihinin ertelenmesi, UFRS 9 ve UFRS 17 ile ilgili muhtelif değişiklikler bu kararlardan bazılarıdır (EY, 2020b; IFRS, 2020). Bu kararların hem işletmelerin ilgili değişikliklere geçişini kolaylaştırması hem de bu süreçte işletmelere bir hareket alanı sağlaması beklenmektedir.

Covid-19'un işletmelerin finansal raporlama ile ilgili yapacakları açıklamalarda oluşturacağı etki bilinmektedir. Ancak işletmelerin bu etki kapsamında nasıl bir yol izleyebilecekleri hakkında net bir rehber bulunmamaktadır. Bu doğrultuda işletmelere yapacakları açıklamalarda yol gösterecek özet bir rehber Şekil 3'te sunulmaktadır.

Şekil 3. Covid-19 Sürecinde Finansal Raporlama ile İlgili Hususlar

Kaynak: AASB. (2020).

İş Sürekliliği (Business Continuity) ve İşletmenin Sürekliliği (Going Concern)

Covid-19, yatırımcılar başta olmak üzere tüm işletme paydaşlarının her zamankinden daha yüksek kalitede finansal bilgiye ihtiyaç duymalarına neden olmuştur. Bu çerçevede işletmenin finansal durumu veya performansının anlaşılması ile ilgili tüm önemli finansal bilgiler uygun şekilde açıklanmalıdır. Belirsizlik göz önüne alındığında açıklamaların işletmenin sürekliliği değerlendirmelerinde uygulanan önemli varsayımları ve kararları içermesi beklenmektedir. Ayrıca bu değerlendirmelerin, belirsizlik sürecini dikkate alarak

güncellenebilecek farklı varsayımlara sahip çeşitli senaryolar içermesi gerekmektedir ki şeffaf bir şekilde tüm olasılıklar dikkate alınabilsin (Gould ve Arnold, 2020).

Almaya, İtalya, Çek Cumhuriyeti, İspanya ve Portekiz dahil bazı ülkeler, pandeminin ticari faaliyetleri büyük ölçüde duraklatması nedeniyle 2020 yılında işletmelerin sürekliliği açısından endişe verici sorunların oluştuğunu bildirmektedirler (Accountancy Europe, 2020a). Bu çerçevede, Avrupa Menkul Kıymetler ve Piyasalar Otoritesi (ESMA), yetkili otoriteler ile birlikte, Covid-19'un iş sürekliliği, işletmelerin finansal raporlarında faaliyetleri, finansal durumları ve performansları üzerindeki hem niteliksel hem de niceliksel potansiyel etkilerinin işletmeler tarafından şeffaf bir şekilde açıklanmasını talep etmektedir (ESMA, 2020).

İş sürekliliğinin planlaması ve yönetimi, işletme paydaşlarının güveninin korunması ve faaliyetlerin devamlılığının sağlanması açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle Covid-19 döneminde işletme sürekliliğini etkileyecek olan iş sürekliliğinin yeniden gözden geçirilmesi ve yenilenmesi büyük önem taşımaktadır. İş sürekliliğinin test edilmesi sonucunda ortaya çıkan iş sürekliliği planları, pandemi ve benzeri durumlarda işletmelerin ortaya çıkacak risklere karşı hızlı aksiyon alabilmesini sağlamaktadır (Özagazar, 2020; PwC, 2020b).

İşletmenin sürekliliği esası, işletmelerin finansal tablolarının hazırlanmasına temel teşkil ettiği için önem arz etmektedir. Bu nedenle Covid-19'un oluşturduğu belirsizlik ortamında işletme sürekliliği varsayımının değerlendirilmesi daha da önemli hale gelmiştir (KPMG, 2020c). İşletmenin sürekliliği esası ya da varsayımı işletmenin faaliyetlerine devam edebilme yeteneğinin değerlendirilmesini içermektedir. Bu değerlendirmede işletme yönetimi, salgının işletmenin faaliyetleri üzerindeki mevcut ve gelecekte öngörülen olası etkilerini içeren tüm faktörleri dikkate almalıdır (EY, 2020a). Bu faktörler; gelirden önemli bir düşüş, daha yüksek maliyetler veya öngörülemeyen giderlerin meydana gelmesi nedeniyle oluşacak kâr erozyonu, borç sözleşmelerinin ihlali ve nakit akışı sorunları gibi durumlardır (Mazars, 2020).

Finansal raporlamanın yapılabilmesi ve dolayısıyla finansal raporların hazırlanabilmesi için önemli başlangıç unsurlarından biri işletmenin sürekliliği esasının mevcudiyetidir. Bir başka ifade ile söz konusu raporların ve tabloların işletmenin sürekliliği varsayımı altında hazırlanıp hazırlanmayacağıdır. Covid-19 sürecinde işletmenin sürekliliği varsayımının devam edip etmediğine dair endişeler ve değerlendirmeler, çoğunlukla işletmenin likidite-nakit akışı görünümü üzerinden ele alınmaktadır. Bu doğrultuda hem belirsiz zamanlarda hem de yaşanan pandemi sürecinde finansal raporların hazırlanmasında temel alınan işletme sürekliliğinin değerlendirilmesinde göz önünde bulundurulmuş hususlar, Tablo 1'de olduğu gibi beş aşamada ele alınabilmektedir (Deloitte, 2020d):

Tablo 1. Covid-19'un İşletmenin Sürekliliğine Etkisi / Belirsiz Zamanlarda Raporlama

İşletme üzerinde gözlenen etkinin ve operasyonel aksaklıkların kapsamı	
1	- Ürünlere veya hizmetlere yönelik azalan talep, - İmalat kesintileri ile tedarik zincirleri süreçlerindeki aksamalar, - Müşterilerin ödeme yapmamaları veya ödemeleri geciktirmeleri, - Önceki dönemlere kıyasla gelirler üzerindeki olumsuz etki, - Artan maliyet ve azalan kâr marjları, vd.
Halihazırda işletmenin kullanımına sunulan nakit kaynaklar	
2	- Mevcut olan nakit ve nakit benzerlerinin tutarı, - Nakde erişimdeki kısıtlamalar (döviz kontrolleri, vb.), - Döviz kuru hareketleri ile nakdin tutulduğu para birimleri, vd.

Kısa vadede nakit ya da likidite elde etme fırsatları

- 3
- Kredi anlaşmalarında yapılacak değişiklikler;
 - Öngörülebilir gelecek için borçlanma imkanlarının bulunması,
 - Borç veren tarafın bu fonu sağlayacağına dair göstergeler olup olmadığı,
 - Mevcut sermaye kaynaklarına erişim (örneğin; mevcut kredi limitleri, devlet yardımları),
 - Daha fazla finansman için artan faiz maliyetleri ve geri ödemeler üzerindeki forex etkisi,
 - İşletmenin ek desteği olup olmadığı (örneğin; ilgili işletmelerden, hissedarlardan, tedarikçilerden),
 - Covid-19'un gelecekte sözleşmeler üzerinde olası olumsuz etkileri de dahil olmak üzere uygulanan veya feragat edilen herhangi bir sözleşmenin olup olmadığı, vd.

İşletmenin nakit çıkışlarını ve harcamalarını kısa vadede yönetme yeteneği

- 4
- Bir yıl içinde ödenmesi gereken ya da öngörülen sözleşme yükümlülükleri,
 - Finansal destek programlarının mevcudiyeti ve bu tür planlar üzerindeki anlaşmaların şartları,
 - Kâr dağıtım politikalarında yapılan değişiklikler veya dağıtımın zamanlaması,
 - Kilit tedarikçiler ile yapılan anlaşmalar ve ödemelerin zamanlaması;
 - Sabit ve değişken maliyet analizi yolu ile maliyetleri önleme ya da yönetme, vd.

İşletme sürekliliğinin devamı için alınması gereken diğer önlemler

- 5
- Gruplar arası garantilerin ve/veya taahhütlerin olup olmadığı, varsa durumu,
 - Ülkelere göre devlet desteklerinin niteliği ve niceliği,
 - Yapılan stres testlerinin işletmeye etkisinin yorumlanması,
 - Daha önce yürürlükte olan iş modellerindeki veya stratejilerindeki değişiklikler, vd.

Kaynak: Deloitte. (2020d).

Tablodan da görüldüğü üzere, Covid-19 gibi benzeri belirsizlik ortamlarında işletme sürekliliği varsayımının değerlendirilmesinde en önemli hususlardan biri işletmenin sahip olduğu nakdi kaynaklardır. Belirsizliğin oluşturduğu olumsuz etkinin bir yansıması olarak azalan kârlılık, işletmedeki nakit girişini sekteye uğratmaktadır. Bu da işletmenin faaliyetlerini sürdürebilmesi için mevcut nakit kaynaklarının düzeyine ya da nakde ulaşma olanaklarına bakılmasını gerektirmektedir. Diğer taraftan bu süreçte işletmeler nakit giriş ve çıkışını sağlayan tüm paydaşları ile olan iletişimini ve sözleşmelerini tekrardan ele almak zorundadır. Tablodan da görüldüğü gibi çeşitli çerçevelerde işletmeler bu tip belirsizlik ortamlarında işletme sürekliliğinin varsayımının devam edip etmeyeceğini nakdi olarak buldukları konumu analiz ederek anlayabilmektedirler. İşletme sürekliliğinin likidite ve nakit yönetimi ile ilişkisine dair diğer önemli hususlar çalışmanın ilerleyen kısımlarında ele alınmaktadır.

İşletmenin sürekliliği esasının geçerli olup olmadığı konusunda değerlendirme yapmak işletme yönetiminin sorumluluğundadır. Yönetim, işletmeyi tasfiye etme ya da ticareti durdurma niyetinde değilse işletmenin sürekliliği varsayımı devam etmektedir. Yönetim, bu değerlendirmede, finansal tabloların yayımlanmasından itibaren en az on iki aylık geleceğe ilişkin mevcut tüm bilgileri dikkate almak zorundadır. Değerlendirme işletmenin koşullarına özgü olacaktır. Değerlendirmeyi yaparken, genellikle pandeminin hızla gelişen doğası göz önüne alındığında, yönetimin finansal tablolar yayınlanıncaya kadar düzenli olarak güncellenmesi gereken ayrıntılı tahminler hazırlaması beklenmektedir. Bu tahminler potansiyel senaryoları ve yönetimin planlarını yansıtmalıdır. Diğer taraftan, işletmenin faaliyetlerini devam ettirebilmesini ciddi olarak şüpheli hale getiren olayların varlığı halinde, bu durum işletme tarafından açıklanmalıdır. Eğer işletme, ilgili tablolarını işletmenin sürekliliği esasına

göre hazırlamaz ise bunları hangi esas çerçevesinde hazırladığını ve hangi sebeple işletmenin sürekliliği esasının bulunmadığını da açıklamalıdır (ICAEW, 2020; KGK, 2020b).

İşletmenin sürekliliği esasına ile ilgili olarak UFRS seti içerisinde yer alan UMS 1 Finansal Tabloların Sunuluşu standardı, işletmelere rehberlik etmektedir. Temel olarak yukarıda yer alan paragraftaki ilkeleri taşıyan UMS 1, işletme yönetiminin değerlendirmesinin nasıl yapılacağı konusunda kuralcı olmasa da gelecekteki olayların olası sonuçlarını çevreleyen önemli belirsizliğin olduğu durumlarda, birden fazla senaryoyu ortaya koymanın şeffaflık açısından önem arz ettiğini vurgulamaktadır. Bu doğrultuda pandeminin etkilerinin ne kadar süreceği konusundaki belirsizlik nedeniyle işletmelerin en kötü durum senaryolarını da yapması gerekmektedir (BDO, 2020; Grant Thornton, 2020a).

İşletmenin sürekliliği esasına göre raporlamaya devam eden ancak süreklilik kabiliyetini engelleyici önemli belirsizliklerle karşılaşan işletmeler, UFRS uyarınca açık ve detaylı bir şekilde risklerini finansal tablo dipnotlarında “İşletme Sürekliliğine İlişkin Önemli Belirsizlikler” gibi başlıklar altında belirtmeli (Demir, 2020) ve işletmenin sürekliliğine ilişkin değerlendirmeler sonucunda finansal tablolarda gerekli düzeltmeleri yapmalıdır (Akkaş, 2020b). Bu açıklamaların denetimini gerçekleştirmek de son derece zordur. Ancak bu noktada BDS 570 İşletmenin Sürekliliği denetçilere rehberlik sağlamaktadır (KGK, 2020a).

İşletme sürekliliğinin devam edebilme kabiliyeti konusunda ciddi şüphe yaratabilecek olaylar veya koşullar tespit edilirse, denetçi, önemli bir belirsizliğin olup olmadığını belirlemek için yeterli ve uygun denetim kanıtı elde eder. Bu, örneğin; güncel tahminlerin, nakit akışlarının, duyarlılık analizlerinin ve koronavirüs beklenmedik durum planlarının ve yönetim tarafından yapılan etki değerlendirmelerinin ayrıntılı bir incelemesini içermelidir. Denetçi raporunun sonuçları, elde edilen denetim kanıtlarına, kabul edilen hazırlığın temeline ve yönetim tarafından finansal tablolarda yapılan açıklamalara bağlı olacaktır (ICAEW, 2020).

Likidite ve Nakit Yönetimi

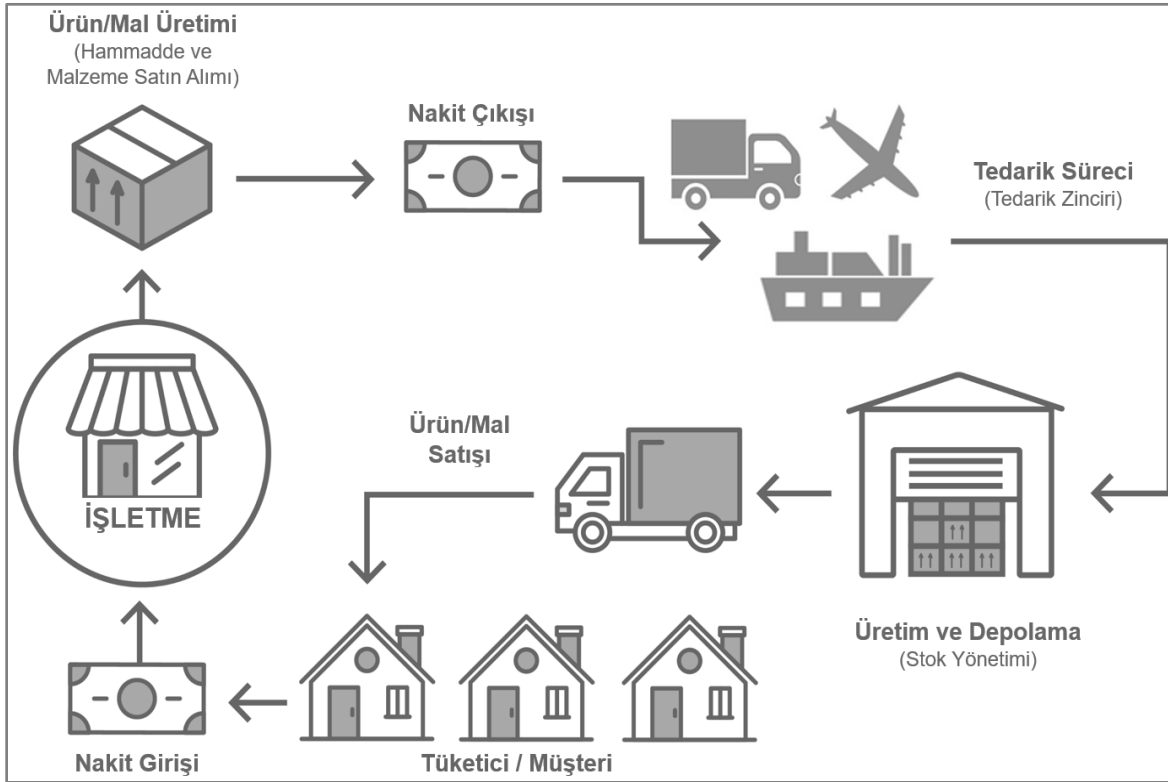
Covid-19'un yayılmasını önlemek adına uygulanan karantina ve benzeri kamu politikaları, birçok işletme için operasyonel aksamalara neden olmaktadır. Personel karantinası, tedarik zincirindeki aksamalar ve müşteri taleplerindeki ani düşüşler gibi olaylar tahmin edilenden çok daha geniş ölçekte, işletmeler için ciddi sorunlar meydana getirmiştir. Bu olayların neticesinde meydana gelen gelir kaybı, likidite üzerinde ani ve beklenmedik bir baskı oluşturmuş olup kısa vadeli işletme sermayesi gereksinimlerinin düzeyi ve aciliyeti ise işletmeleri zor duruma düşürmüştür (Deloitte, 2020e).

Bilindiği üzere işletmelerin hayatta kalmasını zorlaştıracak iki önemli unsur vardır; kâr edememek ve yetersiz nakit mevcududur. Özellikle Covid-19'un oluşturduğu belirsizlik gibi benzeri koşullarda işletmeleri ayakta tutabilmenin ve yönetmenin anahtarı, söz konusu iki unsuru her zaman yeterli düzeyde tutmaktır. Fakat pandemi döneminde öncelikli amaç, kâr elde etmekten çıkmış olup en az zararla bu süreci nasıl atlatırız dönmüştür. Sonuçta da “*nakit kraldır*” fikri ile nakit yönetimi bu süreçte önemli bir unsur haline gelmiştir. İşletmeler de bu doğrultuda hareket ederek gelirlerini artırma veya koruma, giderlerini azaltma, maliyetlerini kontrol etme, nakit varlığı gereksiz harcamalara yöneltmemesi konusunda tedbirler almışlardır (Bayraktar, 2020). Tüm bu süreç, işletmelerde nakit akış döngüsünün bir başka ifade ile nakit yönetiminin işletme sürekliliğini sağlamadaki kritik rolünü göstermektedir.

İşletmelerin mevcut alacak ve borçlarında pandemi sonrasında önemli aksaklıklar olmuştur. Bu durumun doğal sonucu olarak işletmelerin nakit akış süreçlerinde (bkz. Şekil 4) zincirleme sıkıntılar meydana gelmiştir. Nakit girişi sağlayan alacaklardaki ve nakit çıkışı oluşturan borçlardaki temel sorunlar şunlardır (Karar Bağımsız Denetim Danışmanlık, 2020):

- ✓ Alacakların/Borçların tahsil edilememesi riskinin doğması,

- ✓ Alacakların/Borçların yeniden yapılandırılabilmesi,
- ✓ Yeni bir tutar üzerinde anlaşma sağlanamaması.

Şekil 4. İşletmelerde Nakit Akış Süreci

Kaynak: Alder (2019).

Şekil 4’te de görülen nakit akış sürecinde, alacakların tahsil edilememesi ya da borçların ödenememesi gibi nakit akışını aksatan durumlar, pandemi gibi belirsizlik zamanlarında, en kârlı işlerin bile sürdürülemez hale gelmesine yol açabilmektedir. Finans kuruluşlarının finansman için daha katı koşullar benimsemesi de işletmeler için bu tür kriz zamanlarında nakit akış yönetiminin ne kadar zor ve önemli olduğunu göstermektedir. Böyle süreçlerde işletmelerin nakit akışlarını makul düzeyde tutabilmeleri ve en az zarar ile bu süreçleri atlatabilmeleri için şunlara dikkat etmeleri gerekmektedir (Bayraktar, 2020; Nimmo, 2020):

- ✓ Kısa vadeli likidite stratejilerinin geliştirilmesi,
- ✓ Gerektiği takdirde (atıl) varlıkların nakde çevrilmesi,
- ✓ Nakdi korumak için hızlı kazançların belirlenmesi,
- ✓ Satış vadelerinin kısaltılması, alış vadelerinin uzatılması,
- ✓ Kısa vadeli nakit akışı tahminlerinin görünürlüğünün artırılması,
- ✓ Kâr payı dağıtımını ileri bir tarihe ertelemenin koşullarının araştırılması
- ✓ Devlet tarafından tanınan esnekliklerin, ertelemelerin ve teşviklerin takip edilmesi,
- ✓ Yatırımcılar ya da finansörler ile alternatif finansman seçeneklerinin görüşülmesi,
- ✓ İlgili paydaşlar ile (borç verenler, tedarikçiler, vd.) olan iletişimin iyi yönetilmesi,
- ✓ Yeniden yapılandırma sürecinde ve sürdürülebilirliğin sağlanmasında tüm paydaşlar ile olan güvenin yeniden ve hızlı bir şekilde oluşturulması,

✓ Nakit üzerinde daha sıkı kontroller ve nakitle ilgili APG'ler (*Anahtar Performans Göstergeleri / Key Performance Indicators-KPI*) oluşturulması.

Covid-19 sürecinde işletmelerin alacaklarını tahsil ederek nakit girişi sağlayabilmeleri yanında iş sürekliliği açısından kilit nokta, işletmenin vadesi geldiğinde yükümlülüklerini yerine getirmeye (borç ödeme-nakit çıkışı) devam etmek için yeterli likiditeye sahip olup olmayacağıdır (KPMG, 2020b). İşletme sürekliliğini sağlamak adına bu belirsizlik döneminde işletmelerin hareket planları, Covid-19'dan işletme üzerindeki etkisine ve işletmenin likidite kaynaklı kırılganlığına göre değişiklik arz etmektedir. Bu değişkenler çerçevesinde işletmelerin bulunabilecekleri konumlar ve bu konumlara göre alabilecekleri temel tedbirler, Şekil 5'teki gibi özetlenebilir (Deloitte, 2020c). Şekilde, Covid-19'un işletmeler üzerinde oluşturduğu etki düzeyi (düşük ve yüksek) ile sahip olduğu likidite düzeyi (düşük ve yüksek) baz alınarak hesaplanan kırılganlık seviyesi işletmelerin hangi konumda olduklarını ve bu konumlardan çıkmak ya da pozisyonunu korumak için hangi adımları atması gerektiğini göstermektedir.

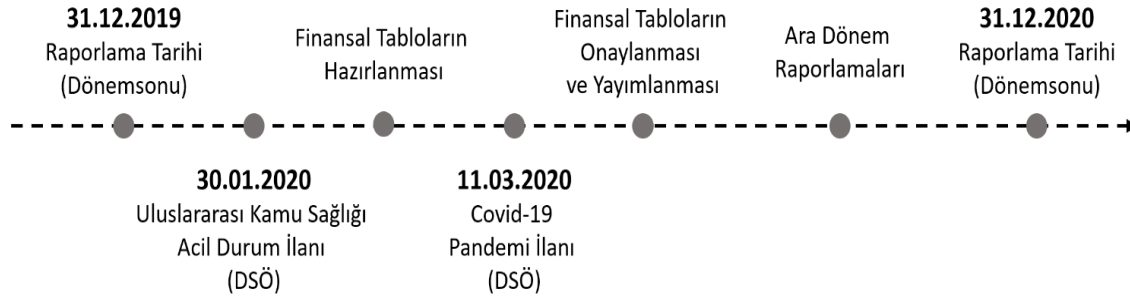
Şekil 5. Covid-19 Sürecinde Likidite Temelli İş Sürekliliği Çözümleri

Kaynak: Deloitte, (2020c).

İş sürekliliği sağlamak adına yapılan analiz sonucunda işletmenin hangi pozisyonda yer aldığı ve çözüm önerileri, Şekil 5'te sunulmaktadır. İşletmelerin bu dönemde bulunabileceği en güçlü pozisyon, yüksek likidite ve pandeminin etkisinin düşük olduğu durumda gerçekleşmektedir. Bu noktada işletmeler, buldukları konumu güçlendirmelidirler. Bununla birlikte kırılganlığın ve pandeminin etkisinin yüksek olduğu durumlarda işletmelerin dönüşüme odaklanması gerekmektedir. Eğer işletmenin nakit akış tahminleri de likidite sorunlarına işaret ediyorsa işletmelerin işletme sermayesi finansmanı, rotatif kredi, muhtelif finansman seçenekleri, birleşme ya da satın alma gibi alternatif opsiyonları değerlendirmesi gerekmektedir (Deloitte, 2020b).

Raporlama Dönemi Sonrası Olaylar ve Ara Dönem Finansal Raporlama

Covid-19, zamanlama olarak işletmelerin 2019 yılına ait finansal tablolarını oluşturduğu ve bu tabloları işletme yönetiminin ilgili yönetim organlarının onayına sunacağı dönemde etkisini göstermiştir. Bu durum, doğal olarak bu süreçlerin karmaşık bir hâl almasına ve işletmelerin tabi oldukları raporlama ilkelerinin öngördüğü düzenlemeleri tekrar gözden geçirerek gerekli düzeltme ve açıklamalar yapmasına neden olmuştur. İşletmelerin 31.12.2019 ve 31.12.2020 tarihleri arasında pandemi ile ilişkili olan finansal raporlama süreci, Şekil 6'daki gibi gösterilebilmektedir.

Şekil 6. Covid-19 ve Finansal Raporlama Süreci

Şekilden de görüldüğü üzere Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) Covid-19 ile ilgili açıklamaları, işletmelerin raporlama dönemi sonrası oluşan olayları değerlendirmesini ve işletmelerin ara dönemde yapacakları finansal raporlamaları etkilemektedir. Şekildeki görünüm ile birlikte Covid-19'un ekonomik etkilerinin, işletmelerin muhasebe, raporlama ve denetimine ilişkin etkisinin tarihsel olarak aşağıda belirtilen üç aşamada gerçekleşeceği ifade edilmektedir (Accountancy Europe, 2020b):

- ✓ 31 Aralık 2019 itibarıyla muhasebe ve raporlama,
- ✓ 31 Aralık 2020 tarihindeki muhasebe ve raporlama,
- ✓ 31 Aralık 2019 ve sonrası dönemlerin finansal tablolarının denetimi.

İlk Covid-19 vakaları Aralık 2019'da ortaya çıkmış olsa da bu durumun 31 Aralık 2019 itibarıyla ekonomik ortamda ve piyasa koşullarında olumsuz bir değişiklik meydana getirmediği söylenebilir. Covid-19'un salgına dönüşmesi aralık ayından sonra meydana gelmiş olup ekonomik ortamdaki ve piyasa koşullarındaki olumsuz değişim bu tarihten sonra olmuştur. Bu nedenle de salgın, 31 Aralık 2019 tarihi itibarıyla raporlama yapan birçok işletme için düzeltme gerektirmeyen bir olay olarak yorumlanabilir (ISCA, 2020). Ancak bu olay, raporlama sonrasındaki sonuçları, gelecekteki faaliyetleri ve planları nasıl etkileyeceğine ilişkin açıklamaların yapılmasını gerekli kılmaktadır (Akkaş, 2020a). Örneğin, virüsün yayılması nedeniyle raporlama döneminden sonra bir müşterinin iflası, finansal tablolarda düzeltme yapılmasını gerektirmez ancak açıklama yapılmasını gerektirir (Prudent Chartered, 2020). Özetle, işletmelerin 31 Aralık 2019 tarihli finansal tablolarında herhangi bir düzeltme yapmasından ziyade pandeminin işletmeler üzerindeki etkilerinin önemlilik taşıması durumunda muhtemel etkileri dipnotlarda açıklaması gerekmektedir (İSMMM, 2020).

Raporlama tarihi 31 Aralık 2019 sonrası olan ve bu tarihten sonraki dönemlerde raporlama yapan işletmeler, piyasa katılımcıları, varsayımlar ve değerlendirmeler açısından Covid-19 hakkında daha fazla bilgiye ulaşılabilir hale gelmişlerdir. Bu nedenle, sonraki raporlama dönemleri için Covid-19 pandemisinin düzeltme gerektiren olay olarak değerlendirilmesi gerekecektir. Muhasebeleştirme işlemleri düzeltme gerektiren olaylar dikkate alınarak yapılacağından, Covid-19'dan kaynaklanan etkilerin finansal tablo kalemlerinin ölçümüne dahil edilmesi gerekmektedir (KPMG, 2020a).

Ara dönem finansal raporlama, genel olarak tüm olayların ve işlemlerin ayrı bir bağımsız dönemmiş gibi muhasebeleştirilmesini ve ölçülmesini gerektirmektedir. Bir başka ifadeyle, ara dönem finansal raporlama için genellikle muhasebeleştirme veya ölçüm muafiyeti bulunmamaktadır. Pandemi zamanında yapılacak ara dönem finansal raporlarda finansal tabloların hazırlanması, son yıllık finansal tablolardan bu yana olağan güncellemeden daha fazlasını içerecektir. Bunun nedeni işletme yatırımcılarının ve diğer kullanıcıların açıklananların ötesinde bilgi beklentisi içinde olmalarıdır (Kegalj, 2020). Bu beklenti çerçevesinde BIST 100 Endeksi'nde yer alan işletmelerin ara dönem finansal raporları bu çalışmanın araştırma konusunu oluşturmaktadır.

Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

Covid-19'un ekonomik etkilerinin işletmelerin finansal raporlarında nasıl yer aldığının, işletme yönetiminin pandemi ile ilgili olarak finansal raporlarında paydaşlarına hangi konularda hangi başlıklar altında bilgilendirme yaptığının belirlenmesi araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu çerçevede pandemi ile ilgili olarak işletmelerin açıklama yapacağı ilk finansal raporlar olan ve 01.01.2020-31.03.2020 tarihleri arasındaki dönemi kapsayan ara dönem finansal raporlar, araştırma kapsamına dahil edilmiştir. Dolayısıyla araştırma, pandeminin işletmeler üzerindeki etkisinin görülebileceği, kamuoyuna bu süreçte sunulan ilk finansal raporları incelemesi nedeni ile önemli arz etmektedir.

Araştırmanın amacı doğrultusunda ara dönem finansal raporları incelenecek işletmeler olarak BIST 100 Endeksi'nde yer alan tüm işletmeler seçilmiştir. Bu seçimin nedeni, söz konusu işletmelerin Borsa İstanbul'da işlem görmesi ve işlem hacmi açısından en yüksek yüz hisse senedine sahip olması sebebiyle temsil kabiliyeti yüksek bir örneklem grubunu oluşturmasıdır. Borsa İstanbul 100 Endeksi'nde yer alan işletmelerin sektörel dağılımı ve ilgili işletmelerin hangi unsurlarının araştırma kapsamında incelendiği, Tablo 2'de görülmektedir.

Tablo 2: Araştırma Kapsamı

KAPSAM (İşletme)	İşletme Sayısı
Borsa İstanbul 100 Endeksi'ndeki İşletmeler (BIST 100 – XU100)	
- <i>İmalat Sanayii</i>	41
- <i>Mali Kuruluşlar</i>	34
- <i>Toptan ve Perakende Ticaret, Lokantalar ve Oteller</i>	7
- <i>Ulaştırma, Depolama ve Haberleşme</i>	5
- <i>Diğer (Elektrik, Teknoloji, Madencilik, İnşaat, Sağlık)</i>	13
Araştırma Kapsamında İncelenecek İşletme	100
KAPSAM (Analiz Unsuru ve Dönemi)	
Ara Dönem Finansal Raporlar (01 Ocak 2020 - 31 Mart 2020)	
<i>İncelenen Ara Dönem Finansal Raporların Toplam Sayfa Sayısı</i>	6.044

Araştırma kapsamında BIST 100'deki işletmelerin 01.01.2020 - 31.03.2020 arasındaki dönemine ait ara dönem finansal raporların (1 Ocak - 31 Mart 2020 Ara Hesap Dönemine Ait Konsolide Finansal Tablolar) seçilme nedeni, Covid-19'un oluşturduğu etkinin ilk olarak bu raporlarda açıklanacak ve paydaşlara sunulacak olmasıdır. Araştırma, içerik analizi yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. İçerik analizi; metinlerden ve diğer iletişim araçlarından sistematik, güvenilir, geçerli ve tekrarlanabilir çıkarımlar yapmak için kullanılan bir araştırma tekniğidir (Drisko ve Maschi, 2016). İçerik analizinde yapılan temel işlem ise birbirine benzeyen verilerin belirlenmiş kavramlar kapsamında bir araya getirilmesi ve bunların anlaşılabilir biçimde organize edilerek yorumlanmasıdır (Şimşek ve Yıldırım, 2016). İçerik

analizinin uygulanması genel olarak beş temel aşamadan oluşmaktadır (Bilgin, 2014). Bu aşamalar ve aşamalara ait araştırma amacı doğrultusunda ele alınan hususlar aşağıdaki gibidir:

- ✓ Araştırma amacının belirlenmesi,
(Covid-19'un ekonomik etkisinin finansal raporlarda ne şekilde açıklandığı)
- ✓ Araştırma kapsamının belirlenmesi,
(BIST 100 Endeksi'nde yer alan işletmelerin ara dönem finansal raporları)
- ✓ Kayıt birimlerinin ve kategorilerin saptanması,
(Finansal raporlarda Covid-19 ile ilgili tüm açıklamalar)
- ✓ İlk üç aşama çerçevesinde verilerin toplanması,
(KAP'tan ara dönem finansal raporların çekilmesi ve analizi)
- ✓ Değerlendirme, çıkarsama ve yorumlama (*bkz.* Araştırmanın Bulguları).

Araştırmanın amacı ve kapsamı doğrultusunda uygulanan içerik analizi ile cevaplanması beklenen sorular özetle şunlardır:

- ✓ İşletmeler Covid-19'un etkisine dair herhangi bir açıklama yapmışlar mıdır?
- ✓ Covid-19 ile ilgili açıklama yapan işletmeler, ara dönem finansal raporlar içerisinde hangi başlıklar altında açıklamalarda bulunmuşlardır?
- ✓ Covid-19'un finansal tabloların sunumuna ilişkin esaslarından biri olan işletmenin sürekliliği üzerinde etkisine dair açıklama yapılmış mıdır?
- ✓ Muhasebe tahmin ve varsayımları ile muhasebe politikaları içerisinde Covid-19 ile ilgili açıklamalar yer almakta mıdır?
- ✓ Raporlama dönemi sonrası olaylar/hususlar açıklamalarında Covid-19 ile ilgili hususlar değerlendirilmiş midir?
- ✓ Covid-19 ile ilgili yapılan açıklamalarda sektörlere özel durumlar var mıdır?

Araştırmanın amacı ve kapsamı çerçevesinde gerçekleştirilen içerik analizine temel oluşturacak işletme verileri, şirketlerin kamuoyuna sundukları finansal raporlardan elde edilmiş olup, ilgili raporlar ise Kamuyu Aydınlatma Platformu'nun (KAP) internet sitesi olan www.kap.gov.tr'den alınmıştır. Temin edilen ara dönem finansal raporlar içinde Covid-19'a ilişkin açıklamalar ise "covid-19", "kovid-19", "coronavirüs", "koronavirüs", "virüs", "salgın" ve "pandemi" anahtar kelimeleri taranarak tespit edilmiş olup şirketler tarafından yapılan açıklamalar sınıflandırılarak araştırma çerçevesinde cevaplanması beklenen hususlara ait bulgular ortaya çıkarılmıştır.

Araştırmanın Bulguları

BIST 100 Endeksi'nde yer alan işletmelerin ara dönem finansal raporlarında Covid-19 ile ilgili ilk temel bulgu, söz konusu işletmelerin kaçının pandemiye dair herhangi bir açıklamada bulunup bulunmadığıdır. Bu bulguya ait bilgiler, Tablo 3'te görülmektedir.

Tablo 3: Covid-19 ile İlgili Herhangi Bir Açıklama Yapan/Yapmayan Şirketler

Covid-19 ile İlgili Herhangi Bir Açıklama	İşletme Sayısı (Oranı)
Yapan İşletme	80 (%80)
Yapmayan İşletme	20 (%20)
Toplam	100 (%100)

Tablo 3'ten de görüldüğü üzere, Covid-19 sürecinde ilk yayımlanan finansal raporlarda BIST 100'de yer alan işletmelerin %80'i raporun en az bir yerinde pandemi ile ilgili açıklamalarda bulunmuşlardır. Ara dönem finansal raporlarında açıklama yapmayan 20 işletmeden; 7'si imalat, 4'ü teknoloji, 3'ü elektrik, gaz ve su, 3'ü toptan ve perakende, 2'si mali ve 1'i de inşaat sektöründe faaliyet göstermektedir.

Araştırma sonunda cevaplanması gereken önemli hususlardan biri Covid-19'un oluşturduğu belirsizlik ortamında finansal tabloların hazırlanmasında temel alınan esaslardan biri olan işletmenin sürekliliğine dair yapılan açıklamalar ile ilgilidir. BIST 100'de yer alan işletmelerin işletmenin sürekliliği esası/varsayımı konusunda yaptıkları açıklamaların görünümü Tablo 4'te sunulmaktadır.

Tablo 4: İşletmenin Sürekliliği Açıklamalarında Covid-19 Etkisi

İşletmenin Sürekliliği Açıklaması	İşletme Sayısı (Oranı)
İşletmenin sürekliliği ile ilgili raporda hiçbir açıklama yok	60 (%60)
Açıklama var ancak Covid-19 ile ilgili bir değerlendirme yok	34 (%34)
Açıklamada Covid-19 ile ilgili değerlendirme de var	6 (%6)
Toplam	100 (%100)

Tablo 4'ten de görüleceği üzere BIST 100'de yer alan işletmelerden 60 tanesi işletmenin sürekliliği esası ile ilgili hiçbir açıklamada bulunmazken, 40 tanesi konu hakkında açıklama yapmıştır. Ancak bu 40 işletmeden sadece 6 tanesi bu başlık altında Covid-19 ile ilgili hususlara yer vermiştir. Pandemi ile ilgili hususlara değinmeden açıklama yapan 34 işletmenin genel olarak “...konsolide finansal tablolarını işletmenin sürekliliği ilkesine göre hazırlamıştır.” ifadesini kullandığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte bu başlık altında Covid-19 ile ilgili açıklama yapan 6 işletmeden 4'ü “gerekli önlemlerin alındığı, konsolide finansal tablolar üzerinde önemli bir etkinin bulunmadığı, salgının gelecek dönemlerde finansal tablolar üzerindeki etkisinin net olarak öngörülemediği, değerlendirmelerin devam edeceği” benzeri genel ifadelerde bulunmuştur. Sadece 2 işletme (EKGYO ve TKFEN) “şirketin gerekli likiditeye sahip olduğu ve işletmenin sürekliliği ilkesine uygun olduğu, alınan tedbirler kapsamında işletmenin sürekliliği varsayımının değerlendirilmesi amacıyla grubun sürekliliğine ilişkin değerlendirmeler yapıldığı ve konsolide finansal tabloları etkileyen önemli bir husus bulunmadığı” ifadeleri ile Covid-19'u işletmenin sürekliliği ile ilişkilendirmiştir.

İlgili işletmeler dışında bir işletme de (SARKY) “Finansal Tabloları Önemli Ölçüde Etkileyen ya da Finansal Tabloların Açık, Yorumlanabilir ve Anlaşılabilir Olması Açısından Açıklanması Gereken Diğer Hususlar” başlığı altında Covid-19 ile ilgili değerlendirmelerde bulunup işletmenin sürekliliğine ilişkin bir riskin bulunmadığını ifade etmektedir.

Araştırma sonucunda işletmelerin ara dönem finansal raporlarının muhasebe tahmin ve varsayımları başlığı altında Covid-19 ile ilgili değerlendirmelerde bulunup bulunmadıklarına dair görünüm Tablo 5'te sunulmaktadır.

Tablo 5: Muhasebe Tahmin ve Varsayımları Açıklamalarında Covid-19 Etkisi

Muhasebe Tahmin ve Varsayımları Açıklamaları	İşletme Sayısı (Oranı)
Tahmin ve varsayım ile ilgili raporda hiçbir açıklama yok	17 (%17)
Açıklamalar var ancak Covid-19 ile ilgili bir değerlendirme yok	78 (%78)
Açıklamalarda Covid-19 ile ilgili değerlendirme de var	5 (%5)
Toplam	100 (%100)

Tablo 5’te görüldüğü gibi işletmelerin çoğu ara dönem finansal raporlarında kullandıkları temel muhasebe tahmin ve varsayımları ile ilgili değerlendirmelere ilişkin açıklamalarda bulunmuşlardır. Ancak bu açıklamalar içerisinde sadece 5 işletme (3 mali, 1 perakende ve 1 sağlık işletmesi) Covid-19 ile ilgili hususlara değinmiştir. Bu açıklamalarda 4 işletme; tahmin ve varsayımlar hakkında ile salgınının grup faaliyetlerine etkisi hakkında genel değerlendirmelerde bulunmuş ancak muhasebe tahmin ve varsayımlarına etkisi hakkında açıklama yapmamıştır. Sadece bir işletme (ALBRK) “...ara dönem mali tablolar hazırlanırken Covid-19 salgınının olası etkileri finansal tabloların hazırlanmasında kullanılan tahmin ve muhakemelere yansıtıldığı” ifadesini kullanarak net bir şekilde pandemi ile muhasebe tahmin ve varsayımlarını ilişkilendirerek paydaşlarına bilgi vermiştir.

Araştırmanın bir diğer sonucu Covid-19 ile ilgili değerlendirmelerin işletmelerin ara dönem finansal raporlarındaki muhasebe politikaları başlığı altında nasıl yer aldığıdır. Bu duruma dair sayısal sonuçlar Tablo 6’da sunulmaktadır.

Tablo 6: Muhasebe Politikaları Açıklamalarında Covid-19 Etkisi

Muhasebe Politikaları Açıklamaları	İşletme Sayısı (Oranı)
Muhasebe politikaları ile ilgili raporda hiçbir açıklama yok	2 (%2)
Açıklama var ancak Covid-19 ile ilgili bir değerlendirme yok	87 (%87)
Açıklamada Covid-19 ile ilgili değerlendirme de var	11 (%11)
Toplam	100 (%100)

Tablo 6’da yer alan görünüme göre BIST 100 Endeksi’nde yer alan işletmelerin sadece %11’i, Covid-19’un etkileri hakkında finansal tablolarının oluşumunda önemli bir rol oynayan muhasebe politikaları başlığı altında değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bu işletmelerin ortak özelliği ise 11 işletmenin de mali sektörde (9 Banka, 2 Sigorta Şirketi) faaliyet göstermeleridir. Diğer sektörlerde yer alan hiçbir işletme ara dönem finansal raporlarının muhasebe politikaları başlığı altında pandeminin etkisine dair herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.

Bu durumun ortaya çıkmasında muhasebe politikaları ile ilgili açıklamaların mali kuruluş olan bankaların finansal raporlarında Muhasebe Politikaların İlişkin Açıklamalar isimli ana başlık altında toplanması ve bankaların pandemi süreci ile ilgili diğer sektördeki işletmelere göre paydaşlarına daha detaylı bilgi sunmasından kaynaklanmaktadır. Diğer sektördeki işletmeler ise muhasebe politikaları açıklamalarını alt başlıklar altında sunmakta ve ilgili ara dönem finansal raporların bu başlıklarında pandemi süreci ile ilgili herhangi bir açıklamada bulunmamışlardır. Muhasebe politikalarında Covid-19 ile ilgili açıklama yapan diğer 2 mali kuruluş olan sigorta şirketleri de ara dönem finansal raporlarında Önemli Muhasebe Politikalarının Özeti başlıklarında pandemi ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

Muhasebe politikaları başlığı içinde Covid-19 ile ilgili yapılan açıklamalar genel olarak; “bankaların bireysel ve tüzel müşterilerine ilişkin aldığı önlemler, uzaktan çalışma uygulamasına geçiş, beklenen zarar karşılıkları, likidite riski, risk yönetimi, gerçeğe uygun değer farkı diğer kapsamlı gelire yansıtılan finansal varlıkları ve yükümlülükleri, kâr yedekleri ve kârın dağıtılması ile BDDK, TCMB, SPK ve TBB tarafından alınan muhtelif kararlara uyum” hususlarında gerçekleşmiş, ayrıca pandeminin etkisinin sürekli olarak dikkatli bir şekilde takip edildiğine dair ifadeler yer verilmiştir.

Pandemi ile ilgili değerlendirmenin işletmelerin raporlama döneminden sonraki olaylar başlığında nasıl yer aldığı araştırmanın bir diğer cevaplanan sorusudur. Bu çalışmada raporlama döneminden sonraki olaylar olarak ifade edilen başlık, işletmelerin raporlarında

Bilanço/Finansal Durum Tablosu/Raporlama Döneminden Sonraki Olaylar ya da *Bilanço Sonrası Hususlar* başlıkları isimleri şeklinde yer almaktadır. Söz konusu duruma ilişkin BIST 100 Endeksi'nde yer alan işletmelere dair sonuçlar, Tablo 7'de sunulmaktadır.

Tablo 7: Raporlama Döneminden Sonraki Olaylar Açıklamalarında Covid-19 Etkisi

Raporlama Döneminden Sonraki Olaylar Açıklamaları	İşletme Sayısı (Oranı)
Konu ile ilgili raporda hiçbir açıklama yok	2 (%2)
Açıklamalar var ancak Covid-19 ile ilgili bir değerlendirme yok	45 (%29)
Açıklamalarda Covid-19 ile ilgili değerlendirme de var	53 (%53)
Toplam	100 (%100)

Tablo 7'de görüldüğü üzere BIST 100 Endeksi'nde yer alan işletmelerin neredeyse tamamı raporlama döneminden sonraki olaylar hususunda açıklamalarda bulunmuşlardır. Bu açıklamaların yarısından fazlasında ise Covid-19 ile ilgili değerlendirmeler yer almaktadır. Konu hakkında belirtilmesi gereken noktalardan biri de 100 işletmeden 41'inin ara dönem finansal raporlarında pandemi konusundaki değerlendirmelerin sadece raporlama döneminden sonraki olaylar başlığı altında yapıldığı, bir başka ifade ile ilgili işletmelerin raporlarının başka hiçbir yerinde pandemi konusunda değerlendirmelerin yer almadığıdır.

İşletmelerin söz konusu başlık altında pandemi ile ilgili olarak yaptıkları değerlendirmeler genel olarak; “*salgının ekonomik etkisi, alınan tedbirler, genel kurul toplantılarının iptal edilmesi/ileri bir tarihe alınması, bazı faaliyetlere/üretimde ara verilmesi/geçici olarak durdurulması, gerekli önlemlerin alınması, kısa çalışma ödeneği uygulamasına geçildiği, değerlendirmelerin devam edeceği*” gibi ifadeler etrafında toplanmaktadır. Bununla birlikte ilgili başlıkta işletmelerin en çok kullandığı ifade “*pandeminin etkilerinin raporlama tarihi itibari ile belirsiz olması nedeni ile salgının finansal tablolar üzerindeki etkisinin makul bir şekilde tahmin edilemediği*” konusundadır.

BIST 100 Endeksi'nde yer alan işletmelerin ara dönem finansal raporlarında yukarıda bahsedilen durumlar dışında da Covid-19 ile ilgili açıklamalar muhtelif başlıklar altında ya da noktalarda da yer almaktadır. Covid-19 ile ilgili raporlarında açıklama yapan toplam 80 işletmeden 12 tanesi yukarıda yer alan başlıklar (*işletmenin sürekliliği, muhasebe tahmin ve varsayımları, muhasebe politikaları, raporlama döneminden sonraki olaylar*) dışındaki yerlerde pandemi ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Hem bu işletmelerin hem de diğer 68 işletmenin söz konusu hususlar dışında pandemi konusunda yaptıkları açıklamaların aşağıda yer alan başlıklarda toplandığı gözlemlenmiştir:

✓ 20 işletme; Covid-19 konusunda “*Şirketin/Grubun Organizasyonu ve Faaliyet Konusu*”, “*Finansal Tabloların Sunumuna İlişkin Esaslar*”, “*Sunum Esaslarına İlişkin Açıklamalar*”, “*Finansal Tabloları Önemli Ölçüde Etkileyen Olay ve İşlemler*” başlıkları altında pandemi hakkında (*Covid-19 Salgınının Grup Faaliyetlerine Etkisi, Operasyonları Etkileyen Faktörler*) genel açıklamalarda bulunmuştur. Bu başlıklar altında açıklama yapmayan işletmeler ise benzeri açıklamaları “*Muhasebe Değerlendirme, Tahmin ve Varsayımları*” başlığı altında vermişlerdir.

✓ 8 işletme; “*Özkaynaklar*”, “*Önemli Özkaynak Hareketleri*”, “*Sermaye Yedekleri ve Diğer Özkaynak Kalemleri*”, “*Covid-19 Yasal Düzenlemeler*”, “*Kâr Yedekleri ve Kârın Dağıtılması*” başlıkları altında pandemi ile ilişkilendirilerek 17 Nisan 2020 tarihli 7244 sayılı kanun hakkında açıklamalar yer almakta ve kâr ile kâr payı avansı dağıtımını hususlarına değinilmiştir. Kâr payı dağıtımını ile ilgili olarak bazı firmalar (CEMETS, KARTN, TKFEN, TTKOM) da raporlama döneminden sonraki olaylar başlığında açıklamalar yapmıştır.

✓ 7 işletme; “Risk Faktörleri”, “Risk Yönetimine İlişkin Bilgiler”, “Finansal Riskin Yönetimi”, “Konsolide Likidite Riskine İlişkin Açıklamalar”, “Likidite Riski Yönetimi” gibi başlıklar altında Covid-19 nedeniyle oluşan likidite riskine dair açıklamalarda bulunmuşlardır.

✓ 5 işletme; “Karşılıklar, Koşullu Varlık ve Yükümlülükler”, “Finansal Tabloları Önemli Ölçüde Etkileyen ya da Finansal Tabloların Açık, Yorumlanabilir ve Anlaşılabilir Olması Açısından Açıklanması Gereken Diğer Hususlar”, “Diğer Açıklamalar” başlıkları altında devam eden davalarının pandemi tedbirleri kapsamında ileri bir tarihe ertelendiğini bildirmişlerdir.

✓ Bir işletme, pandemi dolayısıyla uzatılan Kurumlar Vergisi beyannameleri teslim sürelerine dair açıklamalarda bulunmuştur.

✓ Bir işletme, “Finansal Tabloları Önemli Ölçüde Etkileyen ya da Finansal Tabloların Açık, Yorumlanabilir ve Anlaşılabilir Olması Açısından Açıklanması Gereken Diğer Hususlar” başlığında fabrikalarında üretime ara verildiğini, diğer bir işletme de aynı başlık altına pandemi sürecinde kiracılarından kira bedeli alınmamasına karar verildiğini, bir diğeri de çıkan muhtelif destek paketlerinden yararlandığını açıklamıştır.

✓ Bir işletme, “Finansman gelirleri” dipnotunda Covid-19 nedeniyle kira ödemelerine ilişkin alınan indirimleri açıklamıştır. Bir diğer işletme, “Esas faaliyetlerden diğer giderler” dipnotunda “faaliyetlerin durdurulduğu tarihten raporlama tarihine kadar geçen sürede oluşan bazı maliyetlerin çalışmayan kısım giderlerinde gösterildiğini” ifade etmiştir. Bir başka işletme de “Finansal Borçlanmalar” dipnotunda pandeminin etkisiyle kredi borçlarının yeniden yapılandırıldığını ve sürecin büyük ölçüde tamamlandığını açıklamıştır. Diğer bir işletme ise “Finansman Gelirleri ve Giderleri” başlığında Covid-19 etkisi ile türev işlemlerine ilişkin korunma oranının bozulması neticesinde uğranılan zararı belirtmiştir.

✓ BIST 100’de yer alıp sağlık sektöründe bulunan tek işletme (MPARK), “Covid 19 Salgınının Grup Faaliyetlerine Etkisi” başlığında bir hastane hariç gruba bağlı tüm hastanelerinin genelge ile Pandemi Hastanesi ilan edildiğini açıklamıştır.

Araştırmanın Sektörel Bulguları

İmalat sanayii sektöründe yer alan 41 işletmeden 34’ü ara dönem finansal raporlarında Covid-19 ile ilgili açıklamada bulunurken 7 tanesi hiçbir açıklama bulunmamıştır. Açıklama yapan 34 işletmeden ise 1’i işletmenin sürekliliği, 28’i raporlama döneminden sonraki olaylar, 5’i ise farklı başlıklar altında pandemi hususunda değerlendirmelerde bulunmuştur.

Mali sektörde yer alan 34 işletmeden 32’si finansal raporlarında pandemi ile ilgili açıklamalarda bulunurken sadece 2 işletme herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. Açıklama yapan 32 işletmeden 3’ü işletmenin sürekliliği, 3’ü muhasebe tahmin ve varsayımları, 17’si raporlama döneminden sonraki olaylar, 11’i muhasebe politikaları ve 4’ü de diğer başlıklar içinde açıklamalarda bulunmuşlardır. 6 işletme ise birden fazla yerde pandemi ile ilgili açıklamalarda bulunmuşlardır.

Toptan ve Perakende Ticaret, Lokantalar ve Oteller sektöründe faaliyet gösteren 7 işletmeden 4’ü pandemi ile ilgi açıklamalarda bulunurken 3’ü ise herhangi bir açıklama yapmamıştır. Açıklamada bulunan işletmelerden 1’i işletmenin sürekliliği, 1’i muhasebe tahmin ve varsayımları, 1’i raporlama döneminden sonraki olaylar, 1’i de finansal tabloların sunumuna ilişkin esaslar dipnotunda değerlendirmelerde bulunmuştur.

Ulaştırma, Depolama ve Haberleşme sektöründe faaliyet gösteren 5 işletmenin tümü Covid-19 ile ilgili ara dönem finansal raporlarında açıklamalarda bulunmuştur. Bu işletmelerden 4’ü söz konusu açıklamaları raporlama döneminden sonraki olaylar, 1’i ise şirketin organizasyonu ve faaliyet konusu dipnotunda yapmıştır.

Elektrik, Gaz ve Su sektöründe faaliyet gösteren 4 işletmeden 3'ü Covid-19 ile ilgili herhangi bir açıklamada bulunmazken sadece 1 işletme işletmenin sürekliliği başlığında pandemi ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur.

BIST 100'deki 4 teknoloji işletmesi de ara dönem finansal raporlarında Covid-19 ile ilgili herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. Bu durum pandemi sürecinde teknoloji işletmelerinin faaliyetlerinin olumsuz etkilenmediğinin bir göstergesi olarak ifade edilebilir.

Madencilik ve Taş Ocakçılığı sektöründeki 3 işletmenin hepsi, sağlık sektöründe faaliyet gösteren tek firma ara dönem finansal raporlarında pandemi ile ilgili açıklamada bulunurken, inşaat sektöründe yer alan tek firma herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.

Sektörel değerlendirmelerde mali sektörde faaliyet gösteren 9 bankanın pandemi ile ilgili yaptıkları açıklamaların öne çıkan noktalarını da özetlemekte fayda bulunmaktadır. Bankalar ile ilgili dikkat çeken hususlar şunlardır:

✓ Bankaların tamamı Covid-19 süreci ile ilgili açıklamalara ara dönem finansal raporlarının birden fazla noktasında yer vermektedir.

✓ Bankaların tamamı, beklenen kredi zararlarının hesaplanmasında pandeminin etkilerinin dikkate alındığını ve buna göre senaryolar geliştirildiğini ifade etmektedir. Bankalar dışında yer alan 3 işletme de (OZKGY, TKFEN, TRGYO) kredi zararları hesaplaması konusunda değerlendirmelerde bulunmuştur.

✓ Tüm bankalar, ara dönem finansal raporlarının muhtelif kısımlarında pandemi sürecinde BDDK, TCMB, SPK ve TBB tarafından alınan muhtelif kararlar hakkında değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

✓ Tüm bankalar ara dönem faaliyet raporlarında yer alan ve Covid-19 konusunu içeren yönetim kurulu başkanı ve genel müdür mesajları ile değerlendirmelerini ara dönem finansal raporlarına da taşımışlardır. Diğer sektörlerde yer alan işletmelerde böyle bir duruma araştırmada rastlanılmamıştır.

✓ 5 banka, finansal varlık ve yükümlülüklerle ilişkin değer düşüklüğü açıklamalarında pandeminin etkilerinin (*özellikle gerçeğe uygun değer farkı diğer kapsamlı gelire yansıtılan finansal varlık ve yükümlülükler ile ilgili*) dikkate alındığını ifade etmiştir.

✓ 2 banka, sermaye yeterliliğinin ölçülmesi ve değerlendirilmesi konusunda pandeminin etkilerinin dikkate alındığını belirtmiştir.

✓ Bir banka, kâr yedekleri ve kârın dağıtılması, bir banka ise yatırım amaçlı gayrimenkullerin değerinin belirlenmesi, diğer bir banka da stres testleri ile farklı senaryo analizleri yapılarak likidite kırılganlıklarının ölçülmesi hususunda pandeminin etkilerinin dikkate alınmışp ifade etmiştir.

Sonuç

2019 yılının sonlarında başlayıp asıl etkisini 2020'nin başlarında gösteren Covid-19 pandemisi, insan sağlığından sonra en büyük zararı ülke ekonomilerine ve dolayısıyla bu ekonomik sistem içinde yer alan tüm aktörlere vermiştir. Pandeminin ekonomiler ve ekonomilerin en önemli sürükleyicileri olan işletmeler üzerinde meydana getirdiği olumsuz etkiler konu hakkında çalışma yapan, danışmanlık sağlayan, düzenleme/denetleme faaliyetleri yürüten muhtelif kurum ve kuruluşlar tarafından analiz edilmiştir. Bu analizler sonucunda, dikkate alınması gereken konuların ve çözüm yollarının neler olduğu ifade edilmiştir.

Önde gelen danışmanlık şirketlerinin, düzenleyici ve denetleyici otoritelerin, mesleki kuruluşların ve akademisyenlerin çalışmalarında ortaya konan ve Covid-19'un işletmelerin finansal raporlama süreçleri ile bu sürecin çıktısı olan finansal raporlar üzerinde oluşturduğu

etkilerin görüleceği ilk raporlar olan ara dönem finansal raporlarda nasıl gerçekleştiğinin BIST 100 Endeksi'nde yer alan işletmeler üzerinde analiz edildiği bu çalışmada, öne çıkan önemli hususlar şunlardır:

✓ İşletmelerin hissedarları ve yatırımcıları başta olmak üzere paydaşları ile önemli bir iletişim aracı olan finansal raporlar, Covid-19 döneminde daha da önemli hale gelmiştir. Finansal raporlar içinde ise bu görevi görece en önemli araç finansal tabloların tamamlayıcı unsuru olan dipnot açıklamalarıdır. Araştırma sonucuna göre ise 100 işletmeden 80'ninin pandemi ile ilgili olarak dipnotlarında açıklamada bulunması, paydaşlara bilgi sağlamada işletmelerin çoğunun şeffaf davrandıklarını göstermektedir.

✓ İşletmelerin uyguladıkları finansal raporlama çerçevesi ne olursa olsun finansal raporlamanın en temel unsuru olan finansal tabloların hazırlanmasında işletmenin sürekliliği esası/varsayımı başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Bu esasın Covid-19 döneminde hangi düzeyde etkilendiği ve nasıl değerlendirileceği işletmelerin finansal raporlama süreçlerinde en başta ele alınmaları gereken konudur. BIST 100 Endeksi'nde yer alan işletmelerin ara dönem finansal raporlarında ise 40 işletme konu hakkında açıklama yaparken bu işletmelerden ise sadece 6 tanesi konuyu Covid-19 ile ilişkilendirerek ele almıştır. Bu durum, çalışmanın teorik kısmında muhtelif kurum ve kuruluşlar tarafından işletmenin sürekliliği konusunda belirtilen önemin BIST 100'deki işletmelerce dikkate alınmadığını göstermektedir.

✓ Finansal tabloların birçok kalemine ait tutarların (değer düşüklüğü, karşılıklar, gerçeğe uygun değer, net geri kazanılabilir tutar, vd.) oluşturulmasında kullanılan tahminler, Covid-19'un meydana getirdiği belirsizlik ortamından ciddi derecede etkilenmiştir. Dolayısıyla yapılacak tahminlerin şeffaf bir şekilde nasıl gerçekleştiği ve hangi varsayımları içerdiği dipnotlarda açıkça belirtilmeli, gerektiğinde güncellenmelidir. Araştırma kapsamında incelenen şirketlerin 83'ü tahmin ve varsayımlar hakkında açıklamalarda bulunurken bu işletmelerin sadece 5'i konuyu Covid-19 bağlamında ele alarak açıklamalar yapmıştır.

✓ Finansal tablolarda oluşan tutarların belirlenmesinde ele alınan muhasebe politikaları son derece önemlidir. Söz konusu politikaların seçilmesinde ve uygulanmasında ise paydaşların dipnotlarda bilgilendirilmesi önem arz etmektedir. Araştırmada işletmelerin %98'i muhasebe politikaları hakkında dipnotlarında gerekli açıklamaları yaparken bunlardan sadece 11 tanesi politikalar üzerinde pandeminin etkisine dair değerlendirmelerde bulunmuştur.

✓ İşletmelerin finansal raporlarında çoğunlukla en son kısımda ele aldıkları raporlama döneminden sonraki olaylar, işletmelerin geleceğine yönelik bir projeksiyon oluşturulması açısından önemlidir. Bu doğrultuda işletmeler de ilerleyen dönemlerde işletme üzerinde etkisi olabilecek durumları bu başlık altında açıklamaktadırlar. Araştırma kapsamındaki işletmelerin 98'i ilgili dipnotlarında açıklamalarda bulunurken bunlardan 53 işletme Covid-19'un etkisine dair geleceğe yönelik değerlendirmeler de bulunmuşlardır. Bu başlık, BIST 100 Endeksi'nde yer alan işletmelerin pandemi süreci ile ilgili açıklamada en çok başvurdukları dipnottur.

✓ İşletmelerin bu süreçte oluşan gelir kaybını ve Covid-19'un oluşturduğu olumsuz etkinin seviyesini en aşağıda tutabilmesinin birinci çözümü, nakit varlıklarının yönetimine bağlıdır. İşletmelerin likidite seviyesi ve bunun nasıl yönetildiği bu süreçte en önemli noktalardan birini oluşturmaktadır. Bu çerçevede işletmelerin nakit akış süreçlerini gözden geçirmeleri, pozisyonlarını doğru bir şekilde ortaya koymaları, olası aksaklıkları giderecek ya da telafi edecek çözümleri gündemlerine almaları gerekmektedir. Araştırma sonucuna göre ise işletmelerin çok azı likidite ve likidite riski ile ilgili başlıklarda pandeminin etkisine dair değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

✓ Covid-19 sürecinin en az zararla atlatılması adına yetkili kurum ve kuruluşlar ile devlet tarafından alınan önlemler, verilen teşvik ve yardımlar iyi bir şekilde takip edilmeli ve

bu doğrultuda gerçekleştirilen/gerçekleştirilecek faaliyetler paydaşlara açıklanmalıdır. Araştırmada analiz edilen işletmelerden en çok bankalar bu konu hakkında paydaşlarına net bilgiler vermişlerdir. Diğer sektörde yer alan işletmelerin çok azı söz konusu durumla ilgili açıklamalarda bulunmuşlardır.

✓ Finansal tabloların en önemli kalemlerinden olan hasıllata ait tutarın içeriğindeki sözleşmelerin pandemi sürecinde nasıl etkilendiği ve sözleşme değişiklikleri dikkat incelenmelidir. Bununla birlikte kiralamalar ile ilgili hususlara da dikkat edilmelidir. Ancak araştırma kapsamında hasıllat ile pandemi konuları net bir şekilde ilişkilendirilmemiş sadece genel ifadeler ile gelirlerde azalmaların olacağı ifade edilmiştir. Kiralama ile pandemi arasındaki ilişkiye dair ise üç işletme açıklamada bulunmuştur.

✓ İşletmeler finansal durumunu ve dolayısıyla finansal raporlarını etkileyebilecek tek bir varsayım üzerinden hareket etmemeli olası farklı senaryolar üzerinden alacağı önlemleri ve hareket planlarını hazır tutmalıdırlar. Araştırma kapsamında ise ağırlıklı olarak bankaların farklı senaryolar kapsamında değerlendirmelerde bulunduğu görülmüştür.

✓ Araştırmada yer alan işletmelerin Covid-19 süreci ile ilgili olarak dipnotlarında yer verdiği diğer konular arasında kâr ile kâr payı avansı, ertelenen davalar, üretime ara verilmesi/durdurulması, kısa çalışma ödeneği gibi hususlar yer almaktadır.

✓ Araştırma ile ilgili sektörel olarak en önemli husus, BIST 100 Endeksi'nde yer alan işletmeler içerisinde Covid-19 süreci ile ilgili yapılan en detaylı değerlendirmelerin mali kuruluşlar olan bankaların ara dönem finansal raporlarında yer almasıdır.

Halihazırda devam eden sürecin, işletmelerin finansal raporlamaları üzerinde muhtelif etkilere sahip olacağı birçok kurum ve kuruluş tarafından ifade edilmiştir. Uygulamada bu durumun görüleceği ilk işletme raporları olan ara dönem finansal raporlarda araştırma kapsamındaki BIST 100 Endeksi'nde yer alan işletmelerde de bu durum görülmüştür. Gelecekte işletmelerin yayımlayacağı diğer ara dönem ve yıllık finansal raporlar ile birlikte ortaya çıkacak görünüm daha net yorumlamaların yapılabilmesine olanak ve konu hakkında çalışma yapacaklara önemli veriler sağlayacaktır. Pandeminin finansal raporlar üzerinde yapılan çalışmalarda öngörülen ve araştırma sonucunda da ortaya konan etkilerinin gelecekte yayımlanacak olan finansal raporlarda hangi noktalarda gerçekleşip gerçekleşmediğinin ya da gerçekleşen etkinin düzeyinin hangi seviyede olduğunun ileride yapılacak kapsamlı çalışmalar neticesinde daha net bir şekilde ortaya çıkacağı öngörülmektedir.

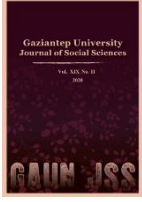
Kaynakça

- AASB. (2020). The impact of coronavirus on financial reporting and the auditor's considerations. New and Alerts.
- Accountancy Europe. (2020a). Coronavirus crisis: Country responses to the implications on reporting. Fact Sheet.
- Accountancy Europe. (2020b). Coronavirus crisis: Implications on reporting and auditing. Reporting & Transparency, Audit.
- Akkaş, J. (2020a). CFO'lar için 10 soru: Covid-19'un işletmeniz üzerindeki etkisinin raporlanması. GrantThornton Makaleler. Erişim tarihi: 7 Mayıs 2020, <https://www.grantthornton.com.tr/en-guncel/makaleler/cfoler-icin-10-sorular>
- Akkaş, J. (2020b). Covid-19 salgınının finansal raporlama etkileri. GrantThornton Makaleler. Erişim tarihi: 19 Mayıs 2020, <https://www.grantthornton.com.tr/en-guncel/raporlar-ve-arastirmalar/covid-19-salgininin-finansal-raporlama-etkileri>

- Alder, P. (2019). Managing cash flow; through understanding your inventory cycle. LedgerGurus. Erişim tarihi: 7 Haziran 2020, <https://ledgergurus.com/blog/managing-cash-flow-through-understanding-your-inventory-cycle>
- Baldwin, R. (2020). To treat Covid-19's economic impact, start by keeping the lights on. Erişim tarihi: 2 Nisan 2020, <https://review.chicagobooth.edu/economics/2020/article/treat-covid-19-s-economic-impact-start-keeping-lights>
- Baldwin, R. ve Mauro, B. W. di. (2020). Mitigating the Covid economic crisis: Act fast and do whatever it takes. London: CEPR Press.
- Bayraktar, S. (2020). Covid-19 salgınının yarattığı finansal etkiyi doğru yönetebiliyor musunuz? Cerebra Covid-19 Yazıları. Erişim tarihi: 5 Mayıs 2020, <https://www.cerebra.com.tr/tr/covid19-covid19-salgininin-yarattigi-finansal-etkiyi-dogru-yonetebiliyor-muyuz.html>
- BDO. (2020). Potential effects of the coronavirus outbreak on 2020 reporting periods and onward. International Financial Reporting Bulletin.
- Bilgin, N. (2014). Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi (Teknikler ve Örnek Çalışmalar). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Deloitte. (2020a). Accounting considerations related to the coronavirus 2019 disease. IFRS in Focus.
- Deloitte. (2020b). Covid-19'un işletmelere olan finansal etkileri ve çözüm önerileri. Financial Advisory.
- Deloitte. (2020c). Crisis management in unprecedented times. Respond and Recover.
- Deloitte. (2020d). How is deloitte audit responding to the risks of Covid-19.
- Deloitte. (2020e). Working capital solutions for businesses with urgent cash needs. Addressing the Financial Impact of COVID-19.
- Deloitte. (2020f). Accounting, disclosure, and internal control considerations related to coronavirus disease 2019. Financial Reporting Alert 20-1.
- Demir, V. (2020). Koronavirüs salgınının finansal tablolar ve bağımsız denetim raporu üzerinde etkisi.
- Drisko, J. W. ve Maschi, T. (2016). Content Analysis. Oxford: Oxford University Press.
- Duffin, E. (2020). Impact of the coronavirus pandemic on the global economy - statistics & facts. Statista. Erişim tarihi: 5 Mayıs 2020, <https://www.statista.com/topics/6139/covid-19-impact-on-the-global-economy>
- Durak, R., Austin, M. ve Groskopf, T. (2020). Consequences of Covid-19 financial reporting considerations.
- ESMA. (2020). ESMA recommends action by financial market participants for Covid-19 impact. News. Erişim tarihi: 2 Nisan 2020, <https://www.esma.europa.eu/press-news/esma-news/esma-recommends-action-financial-market-participants-covid-19-impact>
- EY. (2020a). IFRS accounting considerations of the coronavirus outbreak. Applying IFRS.
- EY. (2020b). Supplementary IASB meeting - the impact of the Covid-19 pandemic. IFRS Developments.

- Financial Reporting Council (FRC). (2020). Company guidance update March 2020 (COVID-19). COVID-19 Issues.
- Frerejacque, P. (2020). Advocating for transparency in corporate financial reporting responses to coronavirus. World Bank Blogs (Governance for Development). Erişim tarihi: 16 Nisan 2020, <https://blogs.worldbank.org/governance/advocating-transparency-corporate-financial-reporting-responses-coronavirus>
- Global Times. (2020). Covid-19: How does it affect the world of work? Infographics, Globaltimes.Cn. Erişim tarihi: 15 Nisan 2020, <https://www.globaltimes.cn/content/1185119.shtml>
- Gould, S. ve Arnold, C. (2020). The financial reporting implications of Covid-19. IFAC / Supporting Financial Standards.
- Grant Thornton. (2020a). Covid-19: Financial reporting and disclosures. Insights.
- Grant Thornton. (2020b). Reporting the impact of Covid-19 on your business. Insights.
- ICAEW. (2020). Coronavirus, going concern and the auditor's report. Insights. Erişim tarihi: 2 Nisan 2020, <https://www.icaew.com/insights/features/2020/mar-2020/coronavirus-going-concern-and-the-auditors-report>
- IFRS. (2020). IASB proposes deferring IAS 1 amendments' effective date due to Covid-19. New and Events. Erişim tarihi: 6 Mayıs 2020, <https://www.ifrs.org/news-and-events/2020/05/classification-of-liabilities-deferral-exposure-draft>
- IMF. (2020). World economic outlook - Chapter 1: The great lockdown.
- ISCA. (2020). Accounting implications arising from Covid-19 for entities with 31 December 2019 financial reporting date. ISCA Financial Reporting Bulletin 2 ("FRB 2").
- İSMMM. (2020). Koronavirüsün (Covid-19) finansal tablolar ve bağımsız denetim çalışmaları üzerine muhtemel etkileri. İSMMM Bağımsız Denetim Komitesi Çalışmaları.
- KAP. (2020). BIST 100 İşletmelerinin Ara Dönem Finansal Raporları. Erişim tarihi: 10 Haziran 2020, www.kap.gov.tr
- Karar Bağımsız Denetim Danışmanlık. (2020). Covid-19 salgınının Türkiye Muhasebe Standartları kapsamında değerlendirilmesi. Yazılar. Erişim tarihi: 17 Mayıs 2020, <https://www.karadenetim.com/covid-19-salgininin-turkiye-muhasebe-standartlari-kapsaminda-degerlendirilmesi>
- Kegalj, G. (2020). What is the impact of Covid-19 on interim financial statements? KPMG Insights.
- KGK. (2020a). Covid-19 salgınının yürütülen bağımsız denetimlere etkisi. Duyurular. Erişim tarihi: 6 Nisan 2020, <https://www.kgk.gov.tr/ContentAssignmentDetail/4657/COVID-19-Salg%C4%B1n%C4%B1n%C4%B1n-Yu%CC%88ru%CC%88tu%CC%88len-Bag%CC%86%C4%B1ms%C4%B1z-Denetimlere-Etkisi>
- KGK. (2020b). TMS 1 Finansal Tabloların Sunuluşu. TMS/TFRS 2020 Seti.
- KPMG. (2020a). Covid-19'un muhasebesel etkileri. KPMG Görüşler.
- KPMG. (2020b). Covid-19 finansal raporlama üzerindeki potansiyel etkileri. KPMG Görüşler.
- KPMG. (2020c). İş dünyası gözünden Covid-19'un etkileri anketi. KPMG Türkiye Strateji ve Operasyonlar Danışmanlığı Çalışmaları.

- Mazars. (2020). Covid-19 and key accounting implications for corporates. Covid-19: Mazars Insights (Economic Impact). Erişim tarihi: 15 Nisan 2020, <https://mazarsusa.com/ledger/covid-19-and-key-accounting-implications-for-corporates>
- McKinsey & Company. (2020). Covid-19: Implications for business. Our Insights (Executive Briefing).
- MIA Accountants Today. (2020). Covid-19: Frequently asked questions on auditing. Technical Issues, at-Mia.My. Erişim tarihi: 10 Nisan 2020, <https://www.at-mia.my/2020/04/03/covid-19-frequently-asked-questions-on-auditing>
- Mossadams. (2020). Covid-19 disrupts financial reporting. Mossadams.Com. Erişim tarihi: 15 Nisan 2020, <https://mossadams.com/articles/2020/03/covid-19-disrupts-financial-reporting>
- Murphy, S. E. (2020). The impact of Covid-19 on corporate reporting. GreenBiz. Erişim tarihi: 2 Mayıs 2020, <https://www.greenbiz.com/article/impact-covid-19-corporate-reporting>
- Niehaus, D. (2020). The impact of the coronavirus outbreak on financial reporting. Riveron Insights.
- Nimmo, B. (2020). Crisis cash management: Creating valuable breathing space in a Covid-19 world. KPMG Insights.
- OECD. (2020). Coronavirus: The world economy at risk. OECD Interim Economic Assessment.
- Özagazar, B. (2020). Koronavirüs salgını ve kurumsal sürdürülebilirlik. Cerebra Covid-19 Yazıları. Erişim tarihi: 10 Mayıs 2020, <http://cerebra.com.tr/tr/covid19-koronavirus-salgini-ve-kurumsal-surdurulebilirlik.html>
- Para Analiz. (2020). Covid-19'un Potansiyel ekonomik etkileri. Ekonomi. Erişim tarihi: 25 Nisan 2020, <https://www.paraanaliz.com/2020/ekonomi/covid-19un-potansiyel-ekonomik-etkileri-46160>
- Prudent Chartered. (2020). The impact of Covid-19 on financial reporting. Latest News. Erişim tarihi: 2 Mayıs 2020, <https://www.prudentchartered.com/the-impact-of-coronavirus-on-financial-reporting>
- PwC. (2020a). Accounting implications of the effects of coronavirus. In Depth - A Look at Current Financial Reporting Issues.
- PwC. (2020b). Covid-19: Krizle mücadelede yol haritası. PwC Yayınlar.
- Şimşek, H. ve Yıldırım, A. (2016). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tas, L. van der. (2020). Five financial reporting issues to consider as a consequence of Covid-19. EY Global. Erişim tarihi: 10 Nisan 2020, https://www.ey.com/en_gl/assurance/five-financial-reporting-issues-to-consider-as-a-consequence-of-covid-19
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

An Investigation into the Change in Customer Complaints about Takeaway during Covid-19

Covid-19 Sürecinde Paket Yemek Müşteri Şikâyetlerindeki Değişim Üzerine Bir Araştırma

Mehmet ŞİMŞEK^a*

^a Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, Giresun / TÜRKİYE
ORCID ID: 0000-0002-7558-5010

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 12 Haziran 2020

Kabul tarihi: 6 Ağustos 2020

Anahtar Kelimeler:

COVID-19,

Paket yemek,

Müşteri şikâyeti,

Tüketici davranışı

ÖZ

Bu çalışmada COVID-19 sürecinde paket yemek müşteri şikâyetlerindeki değişim incelenmiştir. Çalışmanın verileri www.sikayetvar.com.tr sitesinde, www.yemeksepeti.com üzerinden çevrimiçi yemek siparişi veren müşterilerin şikâyetleri taranarak elde edilmiştir. Çalışmanın amacına yönelik anlamlı istatistikî sonuçlara ulaşabilmek amacıyla 21 Mart 2020 tarihinden geriye doğru 400 ve ileriye doğru 400 olmak üzere toplamda 800 şikâyet kaydı taranmıştır. Taranan veriler COVID-19 öncesi ve COVID-19 süreci olarak iki grupta düzenlenerek kodlamaya tabi tutulmuştur. Konuya yönelik literatürde yer alan çalışmalar ışığında oluşturulan kodlar sırasıyla, ödeme, hız, lezzet, hijyen, sağlık, ısı, eksik teslimat, davranış ve iade olarak belirlenmiştir. Yapılan frekans analizine göre COVID-19 öncesi müşteri şikâyetlerinde ilk beş sırayı davranış, ödeme, hız, iade ve eksik teslimat alırken, COVID-19 sürecinde bu sıralamanın lezzet, hijyen, hız, sağlık ve ısı olarak sıralandığı tespit edilmiştir. Müşteri şikâyetlerinin COVID-19 sürecinde cinsiyete göre değişim yüzdelerinde oluşan en büyük farkın sırasıyla sağlık, hız ve hijyen konularında olduğu ve kadınların bu konularda erkeklere oranda daha duyarlı olduğu belirlenmiştir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received June 12, 2020

Accepted August 6, 2020

Keywords:

COVID-19,

Takeaway,

Customer complaint,

Consumer behaviour

ABSTRACT

The study examined the change in customer complaints about takeaway during COVID-19. The data of the study were obtained from www.sikayetvar.com by scanning the complaints of customers who ordered food online from www.yemeksepeti.com. In order to reach meaningful statistical results in line with the purpose of the study, a total of 800 complaints were reviewed, 400 of which were backward and 400 of which were forward from March 21, 2020. The reviewed data were coded in two groups as before COVID-19 and during COVID-19. The codes created in the light of the studies in the literature on the subject were determined as payment, speed, taste, hygiene, health, heat, incomplete delivery, behaviour, and return, respectively. According to the frequency analysis, while the first five rankings in customer complaints before COVID-19 were behaviour, payment, speed, return, and incomplete delivery, it was determined that this order was ranked as taste, hygiene, speed, health and heat during COVID-19. It was revealed that the biggest difference in percentage change in the customer complaints based on gender during COVID-19 was in health, speed, and hygiene respectively, and women were found to be more sensitive to these issues than men.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: mehmet.simsek@giresun.edu.tr

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Korona virüsün (COVID-19) Aralık 2019 tarihinde ortaya çıktığı, başlangıçta hayvandan insana bulaştığı sonrasında ise insandan insana damlacık veya temas yoluyla bulaşarak yayıldığı iddia edilmektedir. Ülkelerin COVID-19 salgınına karşı hazırlıksız olması bu nedenle alınacak tedbirlerde bazı gecikme ve karmaşaların yaşanması, ilave olarak hastalığın bulaşma hızının yüksek olması sebebiyle epidemik yayılımın pandemiye dönüştüğü görülmüştür.

Beklenmedik bir hızla tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19'a karşı ülkeler yayılımı durdurmak ve kendi izolasyonlarını sağlamak için sınırlarını kapatmış, ülke içinde serbest dolaşımı sınırlandırmış ve böylece sosyokültürel etkileşimi en aza indirmeye çalışmışlardır. Türkiye'de de COVID-19'a yönelik bazı radikal tedbirler alınmış ve alınmaya da devam edilmektedir. Bu tedbirlerin başında seyahat kısıtlaması, belirli yaş aralığında olan (65 yaş üstü ve 20 yaş altı) vatandaşlara sokağa çıkma yasağı, virüsün yaygın olduğu yerlerin karantina altına alınması, bir çok işyerinin geçici olarak kapatılması, sosyal izolasyon, herhangi bir nesneye ve/veya insana temas etmeme ve sosyal mesafe gelmektedir.

Alınan bu radikal ve olağanüstü tedbirlerin insanların yaşam biçimi, alışkanlıkları ve davranışlarında bazı değişimlere sebep olması kaçınılmazdır. Bu değişimlerden birinin de paket yemek siparişi alışkanlıklarında olduğu düşünülmektedir. Çünkü yukarıda söz edildiği üzere birçok işletmenin faaliyeti geçici olarak durdurulmuştur. Bu işletmelerin başında da yiyecek içecek işletmeleri gelmektedir. Söz konusu yiyecek içecek işletmelerinin yerinde hizmet vermesi askıya alınmış, sadece paket yemek hizmeti vermelerine müsaade edilmiştir. Gerek sokağa çıkma kısıtlamaları, gerekse yiyecek içecek işletmelerinin sadece paket servis hizmeti vermelerine müsaade edilmesi insanların evden paket yiyecek içecek sipariş verme sıklığını arttırdığı tahmin edilmektedir.

COVID-19 öncesinde de paket yemek hizmeti veren yiyecek içecek işletmelerinin bu süreçte yukarıda bahsedilen sebeplerden ötürü faaliyetlerinin artmış olması kaçınılmazdır. Öte yandan paket yemek hizmetine ilk defa zorunlu olarak COVID-19 sebebiyle başlayan işletmelerin acemiliklerinden kaynaklanan bazı eksiklik ve aksaklıkların olması da doğaldır. Yine COVID-19 sürecinde müşterilerin özellikle hijyen, sağlıklı, ödeme ve teslim hızına yönelik beklentilerindeki hassasiyetlerinin artma olasılığı öngörülebilir bir gerçektir. Söz konusu bu ve benzeri sebepler nedeniyle müşteri şikâyetlerinde de bu dönemde bir değişimin olabileceği varsayılmaktadır. Bu bakış açısından hareketle bu çalışma kapsamında paket yemek hizmeti alan müşterilerin şikâyetlerinin COVID-19 sürecinde değişip değişmediği, değişti ise hangi yönde değişim gösterdiği incelenmiştir.

Araştırmada yöntem olarak kodlamaya dayalı içerik analizi kullanılmıştır. Çalışma kapsamında öncelikle tüketicilerin şikâyetlerini çevrimiçi olarak kaydettikleri internet sitelerinden en etkili olan www.sikayetvar.com.tr sitesinde, www.yemeksepeti.com üzerinden yemek siparişi veren müşterilerin şikâyetleri taranmıştır. Taramanın yapıldığı tarih itibarıyla söz konusu sitede konuyla ilgili toplamda 3138 şikâyet kaydının olduğu görülmüştür. Çalışmanın amacına yönelik anlamlı istatistikî sonuçlara ulaşabilmek amacıyla 21 Mart 2020 tarihinden geriye doğru 400 ve ileriye doğru da 400 olmak üzere toplamda 800 şikâyet kaydı taranmıştır. Tarih olarak 21 Mart 2020'nin alınmasının amacı, bu tarih itibarıyla Türkiye'de COVID-19 sürecinin başlamış olduğu varsayımdır. Tarama sürecinde şikâyet kaydında bulunan kullanıcıların isimlerinden cinsiyetleri belirlenmeye çalışılmış, böylelikle müşteri şikâyetlerinin cinsiyet anlamında farklılık gösterip göstermediğinin incelenebileceği varsayılmıştır. Ulaşılan şikâyetler COVID-19 öncesi ve COVID-19 süreci olarak iki grupta düzenlenerek ayrı ayrı kodlamaya tabi tutulmuştur. Bu süreçte kodlama yapılırken literatürdeki ilgili çalışmalardan yararlanılmıştır. Söz konusu çalışmalar ışığında taranan şikâyet kayıtları toplam 9 kod altında toplanmıştır. Bu kodlar sırasıyla, ödeme, hız, lezzet, hijyen, sağlık, ısı, eksik teslimat, davranış ve iade olarak belirlenmiştir.

Araştırmada COVID-19 öncesine yönelik yapılan taramada 400 şikâyet kaydına 49 günde, COVID-19 sürecine yönelik yapılan taramada ise 400 şikâyet kaydına 38 günde ulaşılmıştır. Bu durum COVID-19 sürecinde müşteri şikâyet kayıtlarının arttığını göstermektedir. Bu artış paket yemek hizmeti veren işletmelerde yaşanan iş yoğunluğundan kaynaklanmış olabileceği gibi, bu olağanüstü süreçte müşterilerde oluşan bazı hassasiyetlerden kaynaklı da olabilir. Paket yemek hizmeti veren işletmelerin müşteri memnuniyet ve müşteri bağlılığı açısından son derece önemli olan bu şikâyet artışını göz ardı etmemeleri, söz konusu şikâyetlerle ilgili aksaklıkları tespit edip derhal ortadan kaldırmaya yönelik çalışmalar yapmaları önerilmektedir.

Veriler yönelik yapılan analiz sonucuna göre COVID-19 sürecinde şikâyet kaydında bulunan erkeklerin sayısı 288'den 267'ye gerilerken, kadınların sayısı 112'den 133'e yükselmiştir. Bu durum kadın müşterilerin COVID-19 sürecinde özellikle sağlık ve hijyene yönelik hassasiyetlerinden kaynaklı olabilir. Paket yemek hizmeti veren işletmelere bu süreçte ve devamında sağlık ve hijyen konularına daha fazla özen göstermeleri önerilebilir. Öte yandan araştırmacılara COVID-19 süreci sona erdiğinde benzer çalışmalar yaparak sonuçları karşılaştırmaları önerilmektedir.

Tüketicilerin şikâyet sıralamasına yönelik yapılan analiz sonucuna göre ise COVID-19 öncesi müşteri şikâyet sıralamasında ilk dört sırayı davranış, ödeme, hız ve iadenin aldığı, COVID-19 sürecinde bu sıralamanın lezzet, hijyen, hız ve sağlık olarak değiştiği belirlenmiştir. Bu değişimin yaşanan olağanüstü sürecin etkisiyle müşterilerde sağlık ve hijyene yönelik hassasiyetten ve yine aynı süreçte paket yemek hizmeti veren işletmelerde yaşanan yoğunluktan kaynaklanabileceği tahmin edilmektedir. Bu bağlamda işletmelere yoğunluğu karşılamaya çalışırken sağlık ve hijyenden ödün vermemeleri, öte yandan çalışanlarının gerek çalışma saatlerini gerekse çalışma koşullarını ihmal etmemeleri, onların motivasyonlarını artırıcı maddi ve manevi uygulamaları devreye sokmaları önerilmektedir. Araştırmacılara Paket yemek hizmetinde çalışanların işe bağlılık ve motivasyon düzeyleri ile işten ayrılma ve/veya tükenmişlik düzeyleri konularında çalışmalar yaparak sonuçları karşılaştırmaları önerilmektedir.

COVID-19 sürecinde müşteri şikâyeti konularının cinsiyete göre sıralamasındaki farka yönelik yapılan analize göre en önemli farkın sağlık, hijyen ve hız konularında meydana geldiği tespit edilmiştir. Bu farkın kadın müşteriler lehinde olduğu bu nedenle paket yemek hizmeti veren işletmelerin zaten dikkat etmeleri gereken bu konulara, özellikle kadın müşterilerin siparişi sürecinde azami özen göstermeleri önerilmektedir.

Çalışma kısıtlı sürede ve müşterilerin çevrimiçi şikâyet kayıtlarının içerik analiziyle yapılmıştır. Araştırmacılara konuya yönelik saha çalışmaları yapabilecekleri ve böylece sonuçların genellemesine daha fazla katkıda bulunabilecekleri önerilebilir. Bununla beraber saha çalışmalarının tekrarlı ve farklı hizmet türleriyle de (Fast-food, ızgara ürünler, hamur işleri, sulu yemek vs.) yapılarak sonuçlarının değerlendirilebileceği düşünülmektedir.

Introduction

It is claimed that coronavirus (COVID-19) spread from animal to human in a seafood and livestock market in Wuhan, China in December 2019, and then spread from person to person through droplet or contact (Üstün and Özçiftçi, 2020). The epidemic spread turned into a pandemic due to the fact that countries were unprepared for the COVID-19 epidemic and that's why there were some delays and confusion in the measures to be taken, and that transmission rate of the disease is high as well (VanderWeele et al., 2020).

Countries closed their borders in order to stop the spread and to ensure their own isolation, restricted free movement within the country and thus tried to minimize sociocultural interaction against COVID-19, which has affected the whole world at an unexpected rate. Some radical measures against COVID-19 were also taken in Turkey and are continuing to be taken. The most important of these measures include travel restrictions, curfews on people within a certain age range (over 65 and under 20), quarantine of areas where the virus is widespread, temporary closure of many workplaces, social isolation, no contact with any objects and/or people and social distance (TR Ministry of Interior, 2020).

It is inevitable that these radical and extraordinary measures will cause some changes in people's lifestyles, habits and behaviours. One of these changes is envisaged to be in takeaway orders. This is because, activities of many businesses are temporarily suspended as mentioned above. And food and beverage companies are the leading ones among them. The on-site service of these food and beverage companies has been suspended, and they are only allowed to provide takeaway service. It is estimated that both the curfew restrictions and allowing food and beverage establishments to only provide takeaway services increase the frequency of people ordering takeaway.

It is inevitable that the activities of food and beverage businesses that provide takeaway service before COVID-19 have increased due to the reasons mentioned above. In addition, it is natural that there are some deficiencies and setbacks arising from the inexperience of the enterprises that started takeaway service for the first time by necessity due to COVID-19. Again, during COVID-19, it is a foreseeable fact that the sensitivity of customers' expectations of hygiene, health, payment, and delivery speed will possibly increase. Due to these and similar reasons, it is assumed that there may be a change in customer complaints in this period.

Customer complaint is defined as a negative feedback that emerges after purchase and means that their expectations are not met. Businesses view customer complaints as one of the most important communication tools between the customer and the business. The reason for this is that customer complaints are evaluated as direct tips from customers without waiting for other warnings about the market for businesses (Demirel, 2007). Businesses regard customer complaints as a fast and economical feedback mechanism that they will use in the production stage, service process and while focusing on the market in order to meet their customers' needs in the most ideal way. In this respect, businesses consider customer complaints as a marketing tactic (Barlow and Moller, 2009; Fisk, 2010). It is claimed that businesses that consider customer complaints an opportunity and can satisfy their customers by making use of this opportunity correctly can regain their customers (Yılmaz et al. 2016). For this reason, it is claimed that the satisfaction of the customer in purchasing goods and services is as important as the satisfaction of the customer after the complaint (Kuo and Wu, 2012).

According to research, it is suggested that an increase of 0.02 in customer retention may result in a decrease of 0.10 in general expenses and thus a profit growth in the same rate (Odabaşı, 2009). For this reason, it is extremely important for businesses not to miss customers

for whom they have spent time, effort and money and to continue to do so. In addition, it is argued that satisfaction and loyalty of customers whose complaints are evaluated and resolved are higher compared to their level of satisfaction and loyalty before their complaints (Bailey, 1994).

As can be understood from the explanations made above, it is extremely important for both customers and businesses to consider customer complaints and resolve them immediately. From this point of view, the present study will examine whether the complaints of customers who receive takeaway service have changed during COVID-19, and if so, in which direction they have changed. Thus, in line with the scientific results, recommendations can be made to both businesses and researchers who plan to work in this field.

Literature Review

In the literature review, it has been observed that the studies conducted on the complaints of customers who receive takeaway service directly are quite limited, but there are a large number of studies on customer complaints in food and beverage establishments. Some of these studies are given below in a chronological order.

Çuhadar and Aşıroğlu (2019) examined online customer reviews and evaluations made on yemeksepeti.com website for an international pizza delivery business operating in Eskişehir. In the study, a total of 695 online reviews were examined, and the results indicated that the customers mainly commented on taste, service, and speed.

Koçoğlu and Kızılcık (2018) analyzed the complaint behaviours of restaurant customers in Ankara through the data they obtained from 604 restaurant customers. According to the results of the analysis, it was determined that the majority of the customers reported their complaints to the restaurant management first, that they were pleased to be provided with feedback regarding their complaints, but that they were thinking to change their restaurant preferences if their complaints were not resolved. In addition, it was found that complaint behaviours differed depending on the demographic characteristics of the customers (gender, age, marital status, education level, and income status).

A study conducted by Şahin et. al. (2018) in Alaçatı on the e-complaint behaviours of Gastronomy tourists, it was found that customers who experienced the restaurants operating in Alaçatı had complaints about the problems caused by the pricing most. It was determined that these complaints were related to high prices, the gap between the service provided and the price requested, and the lack of information about prices in the menus. In addition, it was observed that complaints about the problems arising from the product should not be underestimated, and that especially the complaints such as the presence of different food odours in the ordered food, and the lack of ergonomic restaurant furniture were repeated frequently.

Erdem and Yay (2017) analyzed the customer complaints on tripadvisor.com regarding the restaurants operating in Antalya. According to 106 reviews of 5 restaurants which were examined, the restaurant customers complained about the staff, food and beverages, service, price, service environment and menu, respectively.

The complaints shared on tripadvisor.com for food and beverage businesses operating in Kahramanmaraş were examined by Taştan and Kızılcık (2017). The results of the analysis indicated that the complaint elements centred upon the category of complaints related to food and beverages, and the taste element was targeted most in this context.

Güler et al. (2016) analyzed the customer complaints on tripadvisor.com about businesses serving local foods in Mersin and Hatay. According to the results of the analysis, it was observed that the complaints mostly gathered under the dimensions of food problems, service delivery, staff problems and other problems. It was determined that the complaints under these dimensions arose due to problems of taste, personnel attitude, food authenticity, and fair price.

A research on customer complaint behaviours was carried out by Albayrak (2013) in first class restaurants in Istanbul. The results revealed that the customers mostly encountered problems with the staff and that the complaint behaviours of the customers differed according to their demographic characteristics (age, gender, education, income, etc.).

As can be seen in the studies listed above, the complaints of the restaurant customers are concentrated on subjects related to price, taste, service quality, menu variety, service environment and food authenticity. As revealed in the studies, it is understood that the customers care about the positive feedback about their complaints, and that they consider changing their restaurant preferences if there is no feedback or the problem is not solved.

In line with these data, the study sought an answer to two main research questions:

RQ1: What complaints do takeaway customers have?

RQ2: Have the complaints of takeaway customers changed during COVID-19?

Method

Content analysis based on coding was employed in the study as the method. Content analysis starts by determining the analysis categories of the message (customer complaint within the scope of this study). Categories of analysis are related to the aspects that are interested in the message and aimed to be revealed (Bilgin, 2006). In this way, it becomes possible to reach the concepts and relationships that can explain the collected data (Yıldırım and Şimşek, 2013).

Within the scope of the study, the complaints of customers who ordered food from www.yemeksepeti.com were scanned on www.sikayetvar.com.tr. As of the date of the scanning, there were a total of 3138 complaints on the website. In order to achieve meaningful statistical results in line with the purpose of the study, a total of 800 complaints were scanned, 400 of which were backwards and 400 of which were forward from March 21, 2020.

The reason for choosing the starting date as March 21, 2020 is the assumption that COVID-19 process started in Turkey as of this date. This is because on March 21 the Ministry of Interior issued an order to declare that people within a certain age range were prohibited from going out onto the streets and many businesses, including food and beverage businesses, were suspended. The measures and regulations continued in the circulars of the Ministry of Interior that are issued after this date, and in these circulars it was stated that entry and exit was banned for a total of 31 provinces, including 30 provinces with metropolitan status and the province Zonguldak, that weekend curfews would be imposed, and wearing masks were made mandatory (T.R. Ministry of Interior, 2020). While scanning the complaints, the researchers tried to determine the gender of the users who made complaints, which would make it possible to examine whether the customer complaints differed in terms of gender. During the backward scanning made from March 21, 2020, records of 400 complaints were obtained on February 1, 2020 (49 days). In the forward scanning made from March 21, 2020, records of 400 complaints were obtained on April 27, 2020 (38 days).

The complaints obtained were coded separately in two groups as before COVID-19 and during COVID-19. Studies by Liu and Jang (2009) and by Güler et al. (2016) were benefited during the coding process. In the light of these studies, the complaints scanned were collected under a total of nine codes. These codes were determined as payment, speed, taste, hygiene, health, heat, incomplete delivery, behaviour and return, respectively.

Analysis and Findings

The analyses started with the transfer of the scanned data to the computer. The results of the analysis performed on the transferred data and the findings are illustrated in tables below.

Table 1: Gender Distribution of The Customers Who Made Complaints

Gender	Before COVID-19		During COVID-19		% Change
	Frequency	%	Frequency	%	
Male	288	72,0	267	66,8	-5,2
Female	112	28,0	133	33,2	5,2
Total	400	100,0	400	100,0	0

Table 1 comparatively presents the gender distribution of the customers who made complaints before COVID-19 and during COVID-19. As can be seen in the table, 288 of 400 complaints were made by males before COVID-19 while this number decreased to 267 during COVID-19. On the other hand, the number of females who made complaints went up to 133 during COVID-19 whereas it was 112 before COVID-19. These figures show that the complaints of females increased compared to males during COVID-19.

Table 2: The Themes of the Complaints Made By The Customers

Complaint Themes	Before COVID-19		During COVID-19		% Change
	Frequency	%	Frequency	Frequency	
Behaviour	99	24,8	24	6,0	-18,8
Payment	76	19,0	25	6,3	-12,7
Speed	74	18,5	65	16,3	-2,2
Return	54	13,5	14	3,5	-10,0
Incomplete Delivery	42	10,5	36	9,0	-1,5
Hygiene	21	5,3	67	16,8	11,5
Taste	17	4,3	70	17,5	13,2
Heat	14	3,5	37	9,3	5,8
Health	3	0,8	62	15,5	14,7
Total	400	100	400	100	0

Table 2 illustrates the themes of the complaints made by the takeaway customers and the percent change before and after COVID-19. As can be seen in the second column in the table, the three most common themes of the complaints made by the customers before COVID-19 included behaviour, payment and speed, respectively, and they were followed by return, incomplete delivery and hygiene. As revealed in the same column, the three lowest ranking themes were taste, heat and health, respectively. When we look at the fourth column, which contains the figures related during COVID-19 in the table, it is seen that the first three themes that the customers complained about most in during COVID-19 were taste, hygiene and speed,

respectively, which were followed by health, heat and incomplete delivery, respectively. In the same column, the lowest ranking themes included payment, behaviour and return, respectively.

The last column of the table demonstrates the percentage changes in the themes of customer complaints during COVID-19. As pointed out in the column, the greatest negative percentage change in the themes of customer complaints was observed in behaviour (18.8%), payment (12.7) and return (10.0), respectively. As can be seen in the same column, the greatest positive change was determined to be in health (14.7%), taste (13.2%) and hygiene (11.5%), respectively.

Table 3: The Themes of Customer Complaints by Gender

Themes of the complaints	Gender	Before COVID-19		During COVID-19		% Change
		Frequency	%	Frequency	%	
Behaviour	Male	74	25,7	19	7,1	-18,6
	Female	25	22,3	5	3,8	-18,5
Payment	Male	57	19,8	20	7,5	-12,3
	Female	19	17,0	5	3,8	-13,2
Speed	Male	48	16,7	57	21,3	4,6
	Female	26	23,2	8	6,0	-17,2
Return	Male	43	14,9	13	4,9	-10
	Female	11	9,8	1	0,8	-9
Incomplete delivery	Male	28	9,7	28	10,5	0,8
	Female	14	12,5	8	6,0	-6,5
Hygiene	Male	15	5,2	38	14,2	9
	Female	6	5,4	29	21,8	16,4
Taste	Male	13	4,5	48	18,0	13,5
	Female	4	3,6	22	16,5	12,9
Heat	Male	8	2,8	23	8,6	5,8
	Female	6	5,4	14	10,5	5,1
Health	Male	2	0,7	21	7,9	7,2
	Female	1	0,9	41	30,8	29,9
Total	Male	288	100	267	100	-
	Female	112	100	133	100	-

Table 3 presents the distribution and changes of customer complaints by gender before and during COVID-19. In the table, the 3rd and 4th columns include the frequency and percentage distribution of the complaints before COVID-19, and the 5th and 6th columns demonstrate the frequency and percentage distribution of the complaints during COVID-19. As seen in the 3rd and 4th columns, the ranking of the complaints made by males before COVID-19 is as behaviour, payment, speed, return, incomplete delivery, hygiene, taste, heat, and health, respectively, while the ranking of the complaints made by females is listed as speed, behaviour, payment, incomplete delivery, return, hygiene, heat, taste, and health, respectively.

When the 5th and 6th columns are examined in the table, the priority ranking of males during COVID-19 is as speed, taste, hygiene, incomplete delivery, heat, health, payment, behaviour and return, respectively. However, the ranking of the complaints made by females is given in the same columns as health, hygiene, taste, heat, speed, incomplete delivery, behaviour, payment, and return, respectively.

The last column of the table illustrates the percentages of change in customer complaints based on gender during COVID-19. As revealed in the column, the biggest difference in the percentages of change based on gender occurred in health (22.7%), speed (22.3%) and hygiene (7.4%), respectively.

Conclusion and Recommendations

As stated in the method section of the research, 400 complaints were recorded within 49 days before COVID-19 and 400 complaints were recorded in 38 days during COVID-19. This shows that the records of customer complaints increased during COVID-19. It is understood that an average of 8,16 ($400/49 = 8,16$) customer complaints were made before COVID-19, and this number increased to 10.52 ($400/38 = 10.52$) during COVID-19. This increase may have resulted from the workload experienced in takeaway service, or it may have been caused by certain sensitivities of the customers in this extraordinary process. It is recommended that the companies that provide takeaway service should not ignore this increase in complaints, which are essential in terms of customer satisfaction and customer loyalty, and should work to identify and eliminate the problems related to these complaints immediately.

As pointed out in Table 1 under the title of analysis and findings, the number of males who recorded complaints during COVID-19 decreased from 288 to 267, while the number of females increased from 112 to 133. This situation may be due to the sensitivity of female customers especially to health and hygiene during COVID-19. As can be seen in Table 3, these two themes are the two highest ranking themes. Companies that provide takeaway service may be suggested to pay more attention to health and hygiene issues in this process and beyond. In addition, when the COVID-19 is over, researchers are advised to conduct similar studies and compare the results.

As revealed in Table 2, while the highest ranking four themes of the customer complaints before COVID-19 include behaviour, payment, speed, and return, this order changes during COVID-19 as taste, hygiene, speed, and health. It is estimated that this change may have been caused by the sensitivity of customers to health and hygiene issues and the workload experienced in the companies that provide takeaway service with the impact of the extraordinary process. In this context, businesses are recommended not to compromise on health and hygiene issues while trying to meet the heavy workload, not to neglect both their working hours and working conditions, and to activate material and moral practices that increase their motivation. Researchers are advised to conduct studies on the commitment and motivation levels of those working in takeaway service and their leave and/or burnout levels and then to compare the results.

As pointed out in Table 3, the most important difference in the ranking of the complaint themes based on gender occurs in health, hygiene, and speed during COVID-19. This difference is in favour of female customers, so it is recommended that businesses that provide takeaway service should pay attention to these issues that should already be taken into consideration, especially in the orders of female customers.

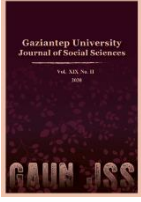
The study was carried out in a limited time and through the content analysis of the online customer complaints. It can be suggested that researchers do field studies on the subject and thus contribute more to the generalization of the results. In addition, the results of the field studies can be evaluated by conducting studies repeatedly and with different types of services (Fast food, grilled products, pastries, stew or vegetable meals etc.).

References

- Albayrak, Y. A. (2013). Restoran işletmelerinde müşteri şikâyetleri ve şikâyete ilişkin davranışlar. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*. 9(2), 26-51.
- Bailey, D. (1994). Recovery from Customer Service Shortfall. *Managing Service Quality*.4(6), 25-28.

- Barlow, J. & Moller C. (2009). *Her şikâyet bir armağandır*. İstanbul: Rota Yayın Yapım Tanıtım Tic. Ltd. Şti.
- Bilgin, N. (2006). *Sosyal bilimlerde içerik analizi*. Ankara: Siyasal Yayınevi.
- Çuhadar, M. & Aşıroğlu, B. (2019). *Zincir fastfood işletmelerine yönelik çevrimiçi değerlendirmelerin analizi: Eskişehir örneği*. 20. Ulusal 4. Uluslararası Turizm Kongresi. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 3935. 415-422.
- Demirel, Y. (2007). *Müşteri ilişkileri yönetimi ve bilgi paylaşımı*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Erdem, Ö. & Yay, Ö. (2017). Tripadvisor'daki müşteri şikâyetlerinin değerlendirilmesi: Antalya örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*. 5. 227-249.
- Fisk, P. (2010). *Müşteri dehası*. İstanbul: Kapital Medya Hizmetleri A.Ş.
- Güler, O., Birdir, K. & Dalgıç, A. (2016). Tripadvisor.com'da Yer Alan Restoran Şikâyetlerinin Analizi: Mersin ve Hatay'da Yöresel Yiyecek Sunan Restoranlara Yönelik Bir Araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*. 4. 153-153.
- Koçoğlu, C. & Kıyıcı, Ş. (2018). Restoran işletmelerinde müşteri şikâyet davranışlarının analizi: ankara ilinde bir araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*. 6, 437-450.
- Kuo Y. F. & Wu, C. M. (2012). Satisfaction and post-purchase intentions with service recovery of online shopping websites: perspectives on perceived justice and emotions. *International Journal of Information Management*, 32(2), 127-138.
- Liu, Y. & Jang, S. S. (2009). Perceptions of chinese restaurants in the US: What affects customer satisfaction and behavioural intentions?. *International Journal of Hospitality Management*, 28(3), 338-348.
- Odabaşı, Y. (2009). *Satış ve pazarlamada müşteri ilişkileri yönetimi (CRM)*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Şahin, S., Girgin, G., Kazoğlu, İ. & Coşkun, G. (2018). Gastronomi turistlerinin e-şikâyet davranışları üzerine bir araştırma: alaçatı örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*. 6. 68-82.
- Tastan, H. & Kızılcık, O. (2017). Kahramanmaraş'ta bulunan yiyecek içecek işletmelerine yönelik tripadvisor.com'da paylaşılan şikâyetlerin sınıflandırılması. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, 270-284.
- T.C. İçişleri Bakanlığı (2020). <https://www.icisleri.gov.tr/>. (Erişim Tarihi: 20.05.2020)
- Üstün, Ç. & Özçiftçi, S. (2020). COVID-19 pandemisinin sosyal yaşam ve etik düzlem üzerine etkileri: Bir değerlendirme çalışması. *Anatolian Clinic the Journal of Medical Sciences*, 25 (1), 142-153.
- VanderWeele TJ., Chen Y., Long K., Kim ES., Trudel-Fitzgerald C. & Kubzansky LD. (2020). Positive epidemiology?. *Epidemiology*. 31(2):189-193.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, V., Arı, E. & Doğan, R. (2016). Online alışverişte müşteri şikâyet niyetleri ve davranışlarının yapısal eşitlik modeli ile incelenmesi. *Journal of Yaşar University* , 11(42) , 102-112.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Change in People's Eating Behaviour during Covid-19

Covid-19 Süresince İnsanların Yeme Davranışındaki Değişim

Mehmet ŞİMŞEK^{a*}, Mehmet Akif ŞEN^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, Giresun / TÜRKİYE
ORCID ID: 0000-0002-7558-5010

^b Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, Giresun / TÜRKİYE
ORCID ID: 0000-0002-2987-8074

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 19 Haziran 2020

Kabul tarihi: 6 Ağustos 2020

Anahtar Kelimeler:

COVID-19,

Yeme Davranışı,

Duygusal Yeme,

Kontrolsüz Yeme,

Bilişsel Kısıtlama

ARTICLE INFO

Article History:

Received June 19, 2020

Accepted August 6, 2020

Keywords:

COVID-19,

Eating Behaviour,

Emotional Eating,

Uncontrolled Eating,

Cognitive Restraint

ÖZ

Bu çalışma COVID-19 sürecinde insanların yeme davranışındaki değişimi incelemeye yönelik yapılmıştır. Çalışmanın verileri içinde bulunulan olağanüstü şartlar sebebiyle kısıtlı zamanda ve çevrimiçi anket yoluyla elde edilmiştir. Çevrimiçi anket yoluyla toplanan 397 veri ile gerçekleştirilen T testi analiz sonuçlarına göre COVID-19 sürecinde insanların yeme davranışında bir değişimin olduğu tespit edilmiştir. Bu süreçte yeme davranışına yönelik Bilişsel Kontrol davranışları azalırken, Duygusal Yeme ve Kontrolsüz Yeme davranışı artmıştır. Öte yandan söz konusu davranış değişikliğinin katılımcıların demografik özelliklerine göre farklılaşıp farklılaşmadığı T testi ve Tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile incelenmiştir. Yapılan analiz sonuçlarına göre COVID-19 sürecinde katılımcıların yeme davranışı yaşa ve gelir durumuna göre farklılaşırken, cinsiyete ve eğitim durumuna göre bir farklılaşma göstermemektedir.

ABSTRACT

This study was conducted to investigate the change in people's eating behaviour during COVID-19. The data of the study were obtained via online questionnaire in limited time due to the extraordinary conditions that we have been in. The results of the T test analysis performed on 397 data which were collected through an online questionnaire indicated that there was a change in people's eating behaviour during COVID-19. During this time, Emotional Eating and Uncontrolled Eating behaviours increased while Cognitive Restraint behaviour decreased with regard to eating behaviour. In addition, T test and One-way analysis of variance (ANOVA) were carried out to investigate whether the behavioural change differed according to the demographic characteristics of the participants. According to the results of the analyses, while the eating behaviour of the participants changed during COVID-19 depending on their age and income level, it did not differ by their gender or educational background.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: mehmet.simsek@giresun.edu.tr

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Beslenme ya da yeme davranışının insanların yaşamlarını sürdürebilmesi için gerekli olan en temel ihtiyaçlardan biri olduğu ve insanların bu ihtiyacını karşılama aşamasında farklı yeme davranışı gösterdikleri savunulmaktadır. İnsanların yeme davranışını etkileyen genetik, çevresel, psikolojik ve sosyo-ekonomik birçok faktörün olduğu varsayılmaktadır. Psikolojik faktörlerin başında ise stres, depresyon, öfke ve can sıkıntısının geldiği ileri sürülmektedir. Söz konusu bu faktörlerden etkilenen yeme davranışı bozukluğunun obezite ve/veya anoreksiya sebep olduğu, bu durumun ise birçok hastalığın oluşumuna zemin hazırladığı iddia edilmektedir. Stresin yeme davranışı üzerindeki etkilerine yönelik yapılan araştırmalar stresin yiyecek tercihi ve satın alma davranışlarındaki değişikliklere sebep olduğu ileri sürmektedir. Söz konusu çalışmalarda stres kaynaklarının daha fazla enerji ve yağ alımı ile ilişkili olduğu ve bu nedenle stres sırasında sağlık açısından birçok zararları bilinen tatlı ve çikolataların bu dönemde daha fazla tüketildiği savunulmaktadır. Öte yandan depresyon ile yeme davranışları arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu bilinmektedir. Konuya yönelik yapılan araştırmalar insanlardaki yüksek depresif belirtilerin duygusal yeme davranışlarını olumsuz yönde etkilediğini ve bu durumdaki kişilerin enerji yoğunluğu daha yüksek besinler tüketme eğilimi içerisine girdiklerini ortaya koymaktadır. İnsanların can sıkıntısı anında yemek yeme eğilimi içinde olduğunu ve söz konusu duygu durumlarında daha sık ve daha fazla yeme davranışı içerisinde oldukları belirlenmiştir.

Bilindiği üzere Aralık 2019 tarihinde Çin’de ortaya çıkan ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından Pandemi (küresel) olarak ilan edilen COVID-19 bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de salgına yönelik bir dizi radikal tedbirler alınmasına sebep olmuştur. Belirli yaştakilere yönelik sokağa çıkma yasağı, şehirlerarası seyahat kısıtlaması, sosyal mesafenin yanında birçok işletmenin faaliyetinin geçici olarak durdurulması bu tedbirlerin başında gelmektedir. Alına bu radikal tedbirlerin insanlar üzerinde bazı olumsuz psikolojik etkiler bırakmasının kaçınılmaz olduğu düşünülmektedir. Çünkü söz konusu olağanüstü tedbirler nedeniyle insanlar normal yaşam alışkanlıklarını sürdüremez duruma gelmişlerdir. Bu beklenmedik durumun onların stres, depresyon, can sıkıntısı ve belirsizlik kaygısı duygu durumlarını arttırmış olabileceği varsayılmaktadır. Artan bu olumsuz duygu durumlarının insanların yeme davranışlarında da bazı değişimlere sebep olabileceği düşünülmektedir. Bu düşünceden hareketle bu çalışmada COVID-19 süresince insanların yeme davranışlarındaki değişimin incelenmesi amaçlanmıştır.

Araştırmada örneklem yöntemi olarak tesadüfi örneklem yöntemi ve veri toplama aracı olarak çevrimiçi anket kullanılmıştır. Anket iki aşamadan oluşmakta olup ilk aşamada katılımcıların yeme davranışlarına yönelik 20 soru sorulmuştur. Söz konusu 20 soru Tholin ve ark. (2005) tarafından geliştirilen ve Karakuş ve ark. (2016) tarafından Türkçeye uyarlanan üç faktörlü yeme davranışı ölçeğinden alınmıştır. Katılımcıların bu 20 soruyu yanıtlarken COVID-19 öncesi ve COVID-19 sürecindeki durumlarını dikkate alarak yanıtlamaları istenmiştir. Katılımcılar anketleri 18-31 Mayıs 2020 tarihleri arasında internetten çevrimiçi olarak doldurmuşlardır.

Çalışmaya yönelik anketi toplam 397 kişi doldurmuş olup, anketler bilgisayar ortamına aktarılarak analizler bu veriler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin güvenilirliğini kontrol etmek için Cronbach Alpha testi yapı geçerliliğine yönelik ise Doğrulayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda ölçeğin güvenilirlik ve geçerlilik koşullarını sağladığı sonucuna varılmıştır. Katılımcıların yeme davranışının COVID-19 sürecinde COVID-19 öncesine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan analiz sonuçlarına göre katılımcıların COVID-19 sürecinde bilişsel kısıtlama (BK) davranışlarının azaldığı, Duygusal Yeme (DY) ve Kontrolsüz Yeme (KY) davranışlarının arttığı görülmüştür. Öte yandan katılımcıların COVID-19 sürecindeki yeme davranışının demografik özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığına yönelik analizler yapılmıştır. Yapılan analizlere göre Duygusal Yeme davranışında yaşa göre herhangi bir farklılaşmanın olmadığı ancak Bilişsel Kısıtlama ve Kontrolsüz Yeme davranışında farklılaşma olduğu belirlenmiştir. Yine yapılan analizlere göre katılımcıların Bilişsel Kısıtlama ve Duygusal Yeme davranışında gelir durumuna göre bir farklılık olmadığı, ancak Kontrolsüz Yeme Davranışının gelir durumuna göre farklılaştığı anlaşılmıştır.

COVID-19 sürecinde katılımcıların Bilişsel Kısıtlama davranışında azalma, Duygusal Yeme ve Kontrolsüz Yeme davranışında ise artma olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlar konuya yönelik incelenen çalışmalarla paralellik göstermektedir. COVID-19 sebebiyle İçinde bulunulan olağanüstü ve beklenmedik durumun insanların stres, depresyon ve can sıkıntısı duygu durumlarını tetikleme ve/veya arttırması olasılığı yüksektir. Araştırmacılara söz konusu duruma yönelik çalışmalar yaparak sonuçların genellenebilirliğine katkı sağlamaları önerilmektedir.

Yine araştırmacılara COVID-19 sonrasında da yeme davranışına yönelik araştırmalar yaparak COVID-19 sürecinde ortaya çıkan durumun devam edip etmediği, devam etmiyor ise değişimin hangi yönde olduğuna yönelik araştırmalar yapabilecekleri önerilmektedir. Öte yandan yiyecek içecek işletmelerine, tüketicilerinin beklentilerini en doğru şekilde karşılayabilmek için, onlarda oluşan bu yeni yeme davranışına yönelik planlamalar içerisinde olmaları önerilebilir.

Katılımcılardan özellikle gençlerin Bilişsel Kontrol davranışı ortalamaları daha düşük iken, Kontrolsüz Yeme davranışı ortalamalarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu durum gençlerin daha fazla gıda tüketme ihtiyacından kaynaklanabileceği gibi onların stres, can sıkıntısı ve depresyon duygu durumlarını kontrol etmede yetiştiklerine oranda daha kırılğan olmalarından kaynaklanabilir. Araştırmacılara COVID-19 sürecinde söz konusu yaş aralığının duygu durumlarına yönelik araştırmalar yapmaları önerilebilir. Öte yandan ilgili bakanlıkların (Sağlık Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı gibi.) gençlerin duygu durumları, psikolojilerini ve bu süreçteki yeme davranışlarını düzenleyebilecek programlar geliştirmeleri önerilebilir. Bununla birlikte müşteri profili gençlerden oluşan yiyecek içecek işletmelerinin bu durumu göz önünde bulundurarak onların sağlıklı ve dengeli beslenmelerine yardımcı olacak planlamalar içerisinde olmaları önerilmektedir.

Introduction

It is argued that eating or eating behaviour is one of the most basic needs required for the maintenance of life, and therefore people have different eating behaviours to satisfy this need (Karakuş, Yıldırım and Büyüköztürk, 2016). It is assumed that there are many genetic, environmental, psychological and socio-economic factors that affect people's eating behaviour. It is suggested that stress, depression, anger and boredom are among the leading psychological factors (Karakuş et al. 2016). It is claimed that eating behaviour disorder, which is affected by these factors, causes obesity and/or anorexia, and this situation paves the way for many diseases (Dovey, 2010). It is believed to be important to examine the eating behaviours and eating behaviour disorders in order to reduce the individual and social effects of the diseases resulting from eating behaviour disorders.

Research on the effects of stress on diet or eating behaviour suggests that stress significantly affects health along with bringing out changes in food choice and purchase behaviour (Zellner et al. 2006). Moreover, it is argued that sources of stress are associated with more energy and fat intake, and therefore desserts and chocolates that are known to have a lot of harm for health are consumed more when people are stressed (Gibson, 2012).

It is known that there is a positive relationship between depression and eating behaviour. Research conducted on the subject has revealed that high depressive symptoms in people affect emotional eating behaviours negatively and people in this situation tend to consume foods with higher energy density (Kontinen, Mannisto, Sarlio-Lahteenlorva, Silventoinen and Haukkala, 2010). Furthermore, many studies have been conducted indicating that people have a tendency to eat when they are bored. In these studies, it has been determined that people eat more frequently and more food when they get bored (Koball, Meers, Storfer-Isser, Domoff and Musher-Eizenman, 2012).

Coronavirus (COVID-19), which first appeared in a seafood and livestock market in Wuhan, China in December 2019, was declared as a pandemic (global) on March 11, 2020 by the World Health Organization (Demir, Günaydın and Demir, 2020). As in the whole world, a series of radical measures have had to be taken against the outbreak in Turkey. Curfews for certain ages, restrictions on intercity travel, social distancing and the temporary suspension of many business activities are among the primary measures (Demir et al. 2020).

It is believed that these radical measures will inevitably have some negative psychological effects on people. Because of these extraordinary measures, people have been unable to maintain their everyday habits. It is assumed that this unexpected situation may have increased their mood of stress, depression, boredom and uncertainty anxiety. It is believed that these increasing negative moods may cause some changes in people's eating behaviour. Based on this idea, the present study aimed to examine the changes in people's eating behaviour during COVID-19. In accordance with the scientific results that will be obtained at the end of the study, suggestions and recommendations can be made to the researchers and food and beverage businesses that are trying to meet their customers' expectations in the best way.

Literature Review

In the literature review, it is observed that there are quite a few studies on eating behaviours and eating behaviour disorders. Below are several studies on this subject in a chronological order;

A research was carried out by Orbatu (2020) to evaluate Eating Awareness in High School Children in Izmir. According to the data obtained from 2137 students, female students were found to be more sensitive about eating behaviour compared to males. It is argued that

this may be due to the fact that female students have closer communication with their mothers during childhood, or that male students have more exposure to visual and olfactory stimuli.

Tanrıverdi (2020) examined emotional eating behaviours and emotional appetite of university students within the scope of a master's study. The data obtained from 400 students studying at Çankırı Karatekin University indicated that students experienced eating behaviour disorders in situations of tension, when coping with negative emotions and during control against stimuli. In addition, it was determined that eating behaviour disorder significantly differed by gender.

İkiz (2019) examined eating behaviours of the students of Kırıkkale University with the three-factor eating questionnaire (TFEQ). The data obtained from 375 students were used to compare the eating behaviours of the students in terms of gender, body mass index and body weight perception. In the study, it was determined that the correct body perception of the weak and normal weight participants was higher than the participants who were over the normal weight. Moreover, it was concluded that body mass index led to a difference in the cognitive restraint dimension of the eating behaviour, gender did so in the emotional eating dimension, and body weight perception caused a difference in the cognitive restraint and emotional eating dimensions.

The study by Karaoğlu and Erzi (2019) examined the mediating role of self-compassion and emotion dysregulation in the relationship between eating attitudes and childhood traumas in young adults. Research data were obtained from 504 people between the ages of 18-40. According to the analyses performed on these data, it was found that emotional dysregulation and self-compassion played a mediating role in the relationship between eating attitudes and childhood traumas.

İnalkaç and Arslantaş (2018) conducted a compilation study for emotional eating. According to the study, it was determined that individuals consume more food than usual when they get angry or feel under pressure. It is stated that this is emotional eating and can be defined as a type of eating behaviour disorder. In addition, it was emphasized that moods such as stress, depression, parental modelling, anger, boredom and happiness may affect emotional eating.

Altun and Kutlu (2015) conducted a study on the views of adolescents about eating behaviours. As a result of the study, adolescents stated that they mostly consumed foods that were high in carbohydrates and fat and that the foods in protein group were more beneficial for health. Also, they reported that they did not have breakfast habits in the morning and that they were sometimes hungry for a long time during the day, but they also indicated that being healthy meant being accepted by the society.

Higgs (2015) conducted a study to examine social norms and their effects on eating behaviours. According to the results of the study, it was found that social norms were implicit codes of conduct that guided appropriate action, and that social norms related to eating had a strong impact on both food choice and the amounts consumed.

A literature review was carried out by O'Reilly et al. (2014) on obesity-related eating behaviours and mindfulness of the behaviour. According to the results of the 21 articles examined on the subject, they determined that mindfulness-based interventions which targeted eating behaviours had gained popularity in recent years, and these interventions could be listed as mindfulness-based stress reduction, acceptance-based therapies, careful nutrition programs and mindfulness exercises. It was determined that there were negative eating behaviours such as binge eating, emotional eating and external eating among the goals of the interventions.

Groesz et al. (2012) evaluated the relationship between stress and eating motivation in women from normal weight to obese. According to the results of the analysis made with the

data obtained from 457 women, it was revealed that exposure to or perceiving more stress caused more eating.

Macht (2008) conducted a study on how emotions affect eating. As a result of the study, five dimensions emerged. It was determined that these dimensions were emotional control of food choice, emotional suppression of food intake, cognitive eating controls, eating to regulate emotions and emotion-congruent modulation of eating.

In the studies on the subject detailed above, it is emphasized that eating behaviour may change depending on sociological, psychological and demographic reasons and may affect eating behaviour. In addition, it is revealed that negative emotional states such as tension, anger, stress, boredom and childhood traumas can negatively affect people's eating behaviours. In the light of this information, the study seeks answers to three research questions;

RQ1: What is the eating behaviour of people before COVID-19?

RQ2: How has the eating behaviour of people changed during COVID-19?

RQ3: Does the change in the eating behaviour of people differ according to their demographic characteristics during COVID-19?

Method

The main purpose of the study is to reveal whether there has been a change in people's eating behaviour during COVID-19. The study also aims to determine whether the possible change in eating behaviour differs according to the demographic characteristics of the participants (age, gender, educational background, etc.). The universe of the study consisted of people who were aged 18 and over and lived in Turkey. In this context, the minimum sample size was determined as 384 (Altunışık et al. 2007).

In the study, simple random sampling method was used to select the participants, and an online questionnaire was employed as data collection tool. The reason for using an online questionnaire is that the extraordinary measures taken due to COVID-19 were still in progress during the research. The questionnaire consisted of two sections; and in the first section, the participants were asked 20 questions aimed at obtaining information about their eating behaviour. These 20 questions were taken from the three-factor eating questionnaire developed by Tholin et al. (2005) and adapted to Turkish by Karakuş et al. (2016). Participants were requested to answer these 20 questions by taking into account the situation before COVID-19 and during COVID-19. The second section of the questionnaire included four questions regarding the demographic characteristics of the participants. The questionnaires were filled in online on May 18-31, 2020.

A total of 397 people completed the questionnaire in the context of the study, and the questionnaires were transferred to the computer environment, and then analyses were performed on this data. Cronbach Alpha test was used to check the reliability of the questionnaire (Ural and Kılıç, 2005). Confirmatory Factor Analysis (CFA) was performed for the construct validity of the questionnaire (Çokluk et al. 2010). In addition, frequency and percentage analyses were used to determine the demographic characteristics of the participants and the change in their eating behaviour. Finally, independent samples t test and one-way analysis of variance (ANOVA) were performed to determine whether the change in the eating behaviour of the participants differed according to their demographic characteristics (Büyüköztürk, 2010).

Analysis and Findings

A total of 397 questionnaires filled out by the participants for the study were transferred to the computer environment and the analyses were performed on this data. Frequency analysis was carried out to find out the demographic distribution of the participants. Information obtained regarding the analysis for the demographic distribution of the participants is presented in Table 1 below.

Table 1: The frequency distributions for the demographic characteristics of the participants

Demographic Characteristics		Distribution	Percentage (%)	Total Percentage (%)
Age	18-20 years	24	6,0	6,0
	21-35 years	152	38,3	44,3
	36-50 years	160	40,3	84,6
	51 years and above	61	15,4	100,0
	Total	397	100,0	
Gender	Female	158	39,8	39,8
	Male	239	60,2	100,0
	Total	397	100,0	
Educational Background	Secondary School	22	5,5	5,5
	High School	90	22,7	28,2
	University	285	71,8	100,0
	Total	397	100,0	
Income	Below 3000 TL	135	34,0	34,0
	3001-5000 TL	123	31,0	65,0
	5001 TL and above	139	35,0	100,0
	Total	397	100,0	

Table 1 indicates that the majority of the participants (78.6%) were 21-50 years old, university graduates (71.8%) and male (60.2%). Considering the income levels of the participants, it is observed that there is a balanced distribution.

After examining the frequency distributions, Cronbach's Alpha test was conducted to test the reliability of the questionnaire. Although there are different types of analysis to measure reliability, the most commonly used one is the Cronbach's Alpha coefficient (Özdamar, 2004). According to the results of the reliability analysis in the present study, the Cronbach's Alpha coefficient of the three-factor eating questionnaire was found to be ,845. This coefficient shows that the questionnaire is highly reliable (Kalaycı, 2010).

Confirmatory Factor Analysis (CFA) was conducted to test the construct validity of the questionnaire. This is because CFA can be used to test whether a previously defined and restricted construct is verified as a model (Çokluk et al. 2014).

As a result of the CFA analysis, the values for the fit indices were determined as: $\chi^2=454,88$, $sd=167$, $p<0.000$, $RMSEA=0,066$, $RMR=0,063$, $GFI=0,90$, $AGFI=0,87$, $NFI=0,96$, $NNFI=0,97$. According to these results, it can be stated that the model had an acceptable fit. The path diagram for the CFA analysis including the standardized solutions is shown in Figure 1 below.

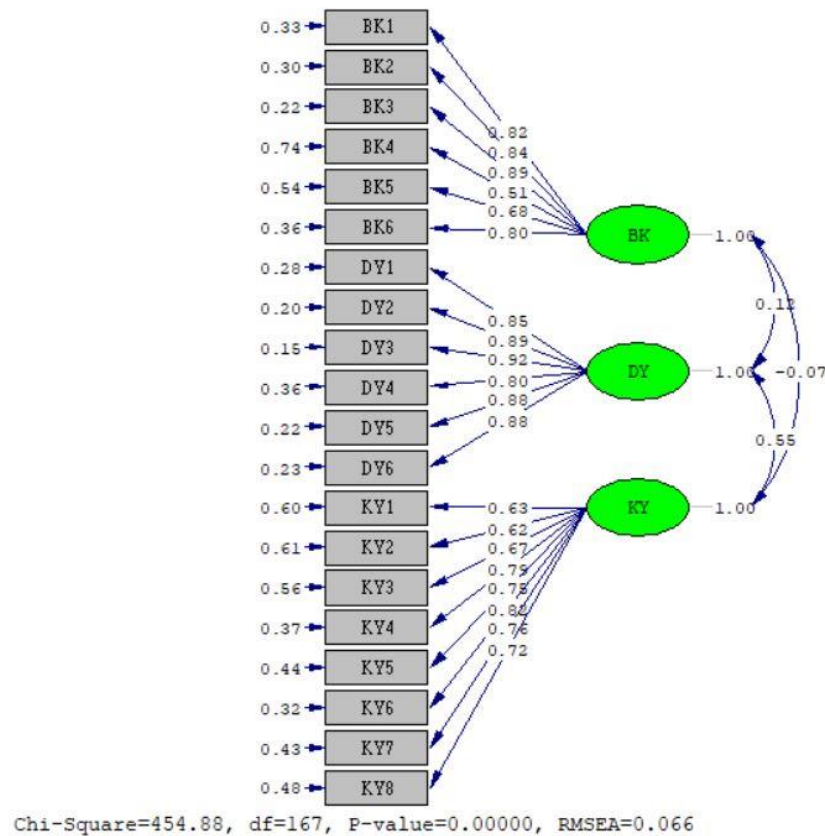

Figure 1: Path diagram for CFA analysis

The latent variables given in Figure 1 are defined as BK = Cognitive Restraint, DY = Emotional Eating and KY = Uncontrolled Eating. As can be seen in the figure, the observed variables for the latent variables are 6 (BK1...BK6) for Cognitive Restraint, 6 (DY1...DY6) for Emotional Eating and 8 (KY1...KY8) for uncontrolled eating, which make up 20 variables in total. As revealed in the figure, the t values of the items were significant at the 0.05 level.

Table 2: T test table showing the difference in eating behaviour before COVID-19 and during COVID-19

Eating Behaviour	Period	N	\bar{X}	Sd.	t	df	p
Cognitive Restraint	Before COVID-19	97	2,9341	,89951	7,647	96	,001
	During COVID-19	97	2,5911	,80831			
Emotional Eating	Before COVID-19	97	2,3795	1,07124	11,707	96	,001
	During COVID-19	97	3,3199	1,13056			
Uncontrolled Eating	Before COVID-19	97	2,4890	,79901	11,541	96	,001
	During COVID-19	97	3,1798	,89928			

Table 2 illustrates the results of the T test revealing the difference in eating behaviour of the participants before COVID-19 and during COVID-19. As can be seen from the table, there is a significant difference in the eating behaviour of the participants between the period before COVID-19 and during the COVID-19 period. As can be seen from the mean values presented in the table, there was a decrease in the Cognitive Restraint behaviour of the participants and an increase in the Emotional Eating behaviour and Uncontrolled Eating behaviour during COVID-19 compared to the situation before COVID-19. These results provide an answer to the first and second research questions (RQ1 and RQ2) of the study.

Table 3: Anova test table showing the difference in eating behaviour during COVID-19 based on age

Eating Behaviour	Age	N	\bar{X}	sd	F	Si g.	Dif.
Cognitive Restraint	1) 18-20 years*	24	2,12	,88	7,410	,001	1<3,4
	2) 1-35 years	152	2,45	,79			
	3) 35-50 years*	160	2,68	,77			
	4) 51 years and above*	61	2,86	,77			
Emotional Eating	1) 18-20 years	24	3,59	1,01	,503	,680	-
	2) 1-35 years	152	3,31	1,11			
	3) 35-50 years	160	3,29	1,14			
	4) 51 years and above	61	3,27	1,18			
Uncontrolled Eating	1) 18-20 years *	248	3,58	,82	6,347	,001	1>3,4
	2) 1-35 years	152	3,35	,91			
	3) 35-50 years *	160	3,01	,83			
	4) 51 years and above *	611	3,01	,93			

Table 3 indicates whether the participants' eating behaviour during COVID-19 differed by age. It can be understood that there was a difference in the participants' Cognitive Restraint and Uncontrolled Eating behaviour based on age, but that no difference was observed in their Emotional Eating behaviour. In the Cognitive Restraint behaviour, the mean of those aged 18-20 was lower than those aged 35 and above, while the mean of those aged 18-20 years was found to be higher compared to the same age range in Uncontrolled Eating behaviour.

Table 4: Anova test table showing the difference in eating behaviour during COVID-19 based on income level

Eating Behaviour	Income	N	\bar{X}	sd	F	Si g.	Dif.
Cognitive Restraint	1)Below 3000	35	52,1	2,8308	03	1,133	-
	2)3001-5000	23	56,6	2,7978			
	3)5001 tl and above	39	67,2	2,7946			
Emotional Eating	1)Below 3000 tl	35	41,10	3,1,147	7	,7094	-
	2)3001-5000 tl	23	28,38	3,1,094			
	3)5001 tl and above	39	25,10	3,1,148			
Uncontrolled Eating	1)Below 3000 tl	35	36,7	3,9364	02	4,512	1>3
	2)3001-5000 tl	23	11,4	3,8669			
	3)5001 tl and above*	39	05,3	3,8676			

Table 4 demonstrates whether the participants' eating behaviour during COVID-19 differed by their income levels. As can be seen in the table, a difference was observed in the cognitive restraint and emotional eating behaviours of the participants according to their income levels. However, it is understood that the difference found in the Uncontrolled Eating Behaviour of the participants based on income was between those with an income below 3000 TL and those with an income of 5001 TL or above.

The results given in Table 3 and Table 4 provide an answer to the third research question (RQ3), which is "Does the change in the eating behaviour of people differ according to their demographic characteristics during COVID-19?". T test and Anova test analyses were conducted to determine whether the eating behaviour of the participants differed according to their gender and educational background. However, since no significant difference was determined in either analysis, it was found unnecessary to present the results in a table.

Conclusion and Recommendations

In the analysis and findings section, Table 1 demonstrates that the majority of the participants are middle-aged, university graduates and males. This result may be due to the participant profile that researchers managed to reach under restricted and extraordinary conditions, as well as the sensitivity of this group of people to participate in such scientific studies. Researchers may be advised to conduct studies on the tendency and causes of participants to take part in scientific research.

As can be seen in Table 2, there is a significant difference in the participants' eating behaviour before COVID-19 and during the COVID-19. According to the table, during COVID-19, there is a decrease in the participants' Cognitive Restraint behaviour and an increase in their Emotional Eating and Uncontrolled Eating behaviour. These results are in

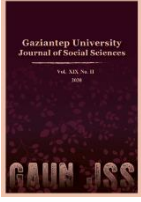
parallel with the studies examined on the subject in the literature review section. In these studies, it is emphasized that negative emotional states such as depression, stress and boredom have an impact on eating habits. The extraordinary and unexpected conditions due to COVID-19 are likely to trigger and/or increase stress, depression, and boredom in people. Researchers are advised to contribute to the generalizability of the results by carrying out studies on this issue. Furthermore, it is recommended that researchers conduct research on eating behaviour after COVID-19 and find out whether the situation that emerged during COVID-19 still continues or not, and if not, they are advised to carry out studies on the direction of the change. In addition, food and beverage businesses may be recommended to do planning for the new eating behaviour that occurs in consumers in order to meet their consumers' expectations in the best way.

Table 3 given in the Analysis and Findings section indicates whether the eating behaviour of the participants during COVID-19 differs according to age. It can be seen that there is no difference in Emotional Eating behaviour, while a difference is observed in Cognitive Restraint and Uncontrolled Eating behaviour. The difference seems to be between the participants aged 18-20 and those aged 35 and above; and while the mean of those in the 18-20 age group is lower in Cognitive Restraint behaviour, their mean in Uncontrolled Eating behaviour is determined to be higher. This may have resulted from young people's need to consume more food, or it could be because they are more sensitive about controlling their stress, boredom and depression than those aged 35 and above. Researchers may be advised to conduct research on the emotional states of people in this age range during COVID-19. What is more, the relevant ministries (Ministry of Health, Ministry of National Education, etc.) may be recommended to develop programs that can regulate the emotional state, psychology and eating behaviour of young people. In addition, it is recommended that food and beverage businesses, whose customer profile is composed of young people, should make plans that will help their customers have a healthy and balanced diet considering this situation. The last Table (Table 4) included in the study reveals whether the participants' eating behaviour differs during COVID-19 based on their income levels. It is understood from the table that there is a difference in the Uncontrolled Eating behaviour between the participants with an income of 3000 TL and below and those who had an income of 5001 TL and above. The mean of the participants who had an income of 3000 TL and below is found to be higher than the mean of those with an income of 5001 TL and above in the Uncontrolled Eating behaviour. Researchers are advised to conduct studies on the causes of the change in Uncontrolled Eating behaviour of the people in this group and develop suggestions in line with the scientific results revealed.

References

- Altun, M. & Kutlu, Y. (2015). Ergenlerin yeme davranışları ile ilgili görüşleri: niteliksel çalışma. *Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*. 23(3), 174-184.
- Altunışık, R., Çoşkun, R., Bayraktaroğlu, S. & Yıldırım, E. (2007). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: spss uygulamalı. (5th edition enhanced)*. Adapazarı: Sakarya Yayıncılık.
- Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı. (12th edition)*. Ankara Pegem Yayınları.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. & Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik. (3th edition)* Ankara: Pegem Yayınları.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. & Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik. spss ve lisrel uygulamaları*. Ankara: Pegem Yayınları.

- Demir, M., Günaydın, Y. & Demir, Ş.Ş. (2020). Coronavirüs (covid-19)'ün türkiye'de turizm üzerindeki öncüllerinin, etkilerinin ve sonuçlarının değerlendirilmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(1), 80-107.
- Dovey T. M. (2010). *Eating behaviour*. London: Mc Graw-Hill Education.
- Gibson E.L. (2012) The psychobiology of comfort eating: implications for neuropharmacological interventions, *Behavioural Pharmacology*. 23, 442-460.
- Groesz, L. M., McCoy, S., Carl, J., Saslow, L., Stewart, J., Adler, N., Laraia, B., & Epel, E. (2012). What is eating you? Stress and the drive to eat. *Appetite*, 58(2), 717-721.
- Higgs, S. (2015). Social norms and their influence on eating behaviours. *Appetite*. 86, 38-44.
- Nalçacı İkiz, A. (2019). TFEQ-R21 ile üniversite öğrencilerinin yeme davranışlarının incelenmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7(2), 968-979.
- Karakuş, S.Ş., Yıldırım, H. & Büyüköztürk, Ş. (2016). Üç faktörlü yeme ölçeğinin türk kültürüne uyarlanması: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *TAF Prev Med Bull*. 15(3), 229-237.
- Karaoğlu, M. & Erzi, S. (2019). Yeme tutumları ve travmatik yaşantılar: Öz şefkat ve duygu düzenlemenin aracı rolü. *Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi*, 1(3), 145-151.
- Koball, A., Meers, M.R., Storer-Isser, A., Domoff, S.E. & Musher-Eizenman, D.R. (2012). Eating when bored: Revision of the emotional eating scale with a focus on boredom. *Health Psychol*. 31, 521-524.
- Kontinen, H., Mannisto, S., Sarlio-Lahteenlorva, S., Silventoinen, K. & Haukkala, A. (2010). Emotional eating and physical activity self-efficacy as pathways in the association between depressive symptoms and adiposity indicators. *Am J Clin Nutr*. 92(5), 1031-1039.
- Orbatu, D.S. (2020). İzmir ili lise çağı çocuklarında yeme farkındalığının değerlendirilmesi. *Tepecik Eğit. ve Araşt. Hast. Dergisi*. 30(1), 19-27.
- O'Reilly, G.A., Look, L. & Spruijt-Metz, D. (2014). Mindfulness-based interventions for obesity-related eating behaviours: a literature review. *Obesity Reviews*, 15, 453-461.
- Özdamar, K. (2004). *Paket programlar ile istatistiksel veri analizi 2. (5th Edition)*, Eskişehir:Kaan Kitapevi.
- Tanrıverdi, Z. (2020). *Üniversite öğrencilerinin duygusal yeme davranışlarının ve duygusal iştahlarının incelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Tholin, S., Rasmussen, F., Tynelius, P. & Karlsson J. (2005). Genetic and environmental influences on eating behaviour: the swedish young male twins study. *The American Journal of Clinical Nutrition*. 81(3), 564-569.
- Ural, A. & Kılıç, İ. (2005). *Bilimsel araştırma süreci ve spss ile veri analizi*. Ankara, Detay Yayıncılık.
- Zellner, D. A., Loaiza, S., Gonzalez, Z., Pita, J., Morales, J., Pecora, D., & Wolf, A. (2006). Food selection changes under stress. *Physiology and Behavior*, 87(4), 789-793.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Hava Taşımacılığında Covid-19 Krizi: Yolcuları ve İnsan Kaynaklarını Koruma Önlemleri

Covid-19 Crisis in Air Transportation: Passengers and Human Resources Protection Measures

Yeşim KURT^a*

^a Dr. Öğretim Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Lüleburgaz Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, Havacılık Yönetimi Bölümü, Kırklareli / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-9827-2471

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 26 Haziran 2020

Kabul tarihi: 31 Ağustos 2020

Anahtar Kelimeler:

Covid-19,
Hava taşımacılığı,
Risk yönetimi,
Kriz yönetimi,
Halk sağlığı,
İnsan kaynakları

ARTICLE INFO

Article History:

Received June 26, 2020

Accepted August 31, 2020

Keywords:

Covid-19,
Air transportation,
Risk management,
Crisis management,
Public health,
Human resources

ÖZ

Bu çalışmanın konusu Covid-19 virüsüne karşı hava taşımacılığında alınan önlemlerdir. Araştırmanın amacı, Covid-19 salgını sürecinde hava taşımacılığında müşteriler ve insan kaynağı için ne tür önlemler alındığını ortaya koymaktır. Bu amaca ulaşmak adına ikincil veri kaynaklarından olan belge incelmelerinden yararlanılmıştır. Konuyla ilgili olarak elde edilen veriler tümevarımsal biçimde analiz edilmiştir. Analiz sonucunda ortaya çıkan önlemler, yolculara yönelik ve çalışanlara yönelik olmak üzere iki ana temada tartışılmıştır. Yolculara yönelik önlemler üç kategoriden oluşmaktadır. Bunlar havalimanına gelmeden önce alınan önlemler, havalimanında alınan önlemler ve uçak içinde alınan önlemlerdir. Çalışanlara yönelik önlemler ise iki alt kategoriye ayrılmaktadır. Bunlar yerde görevli personele yönelik önlemler ve uçuş görevlilerine yönelik önlemlerdir.

Bu araştırma ile çerçevesi çizilen önlemler, havacılık işletmelerinin bu krizin üstesinden gelebilmesinde kritik öneme sahiptir. Bu önlemler havacılık işletmelerinin hem yolcuların hem de çalışanların gözünde güvenilir oldukları yönünde bir imaj yaratacak ve itibarlarını kazanmalarına katkı sağlayacaktır. Hava taşımacılığında risklerin yönetilebildiği konusunda ikna olan müşteriler bilet satın alarak havalimanlarına ve havayollarına yolcu olarak değer katacaklardır. İnsan kaynaklarına yönelik önlemler ise çalışanların güvende hissetmelerine katkı sağlayarak; baskı altında hissetmeden, motive edilmiş bir şekilde çalışarak verimliliklerini sürdürmelerine katkı sağlayacaktır. Hem çalışanlar hem de müşteriler gözünde yaratılan bu fark, işletmelerin bu krizin üstesinden gelmelerine ve sürdürülebilirliklerine doğrudan katkı sağlayacaktır.

ABSTRACT

The subject of this study is the measures taken in air transportation against Covid-19 virus. The aim of the research is to reveal what measures were taken for customers and human resources in air transportation during the Covid-19 virus. In order to achieve this goal, document analysis from secondary data sources was used. The data obtained on the subject were analyzed inductively. The measures that emerged as a result of the analysis were discussed in two main themes: for passengers and for employees. Precautions for passengers consist of three categories. These are the measures taken before arriving at the airport, the measures taken at the airport and the measures taken in the aircraft. Measures for employees are explained in two sub-categories. These are measures for personnel on the ground and measures for flight attendants.

The measures outlined in this research are critical in aviation's companies' ability to overcome this crisis. These measures will create an image that aviation companies are reliable in the eyes of both passengers and employees and contribute to their reputation. Customers who are convinced that the risks can be managed in air transportation will add value to airports and airlines as passengers by purchasing tickets. Measures for human resources contribute to the employees to feel safe; It will contribute to maintain their productivity by working motivated without feeling under pressure. This difference created in the eyes of both employees and customers will directly contribute to businesses' overcoming this crisis and their sustainability.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: yesimkurt@klu.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Covid-19 virus has spread rapidly from the moment it appeared and turned into a pandemic. Air transportation has a great effect on this virus reaching different continents in a short time. The rapid displacement of people caused the virus to take with it. In order to stop the spread, travel restrictions have been applied in almost all of the world and air transportation has been brought to a halt. With the new normalization process started in many countries nowadays, air transportation has started to gain momentum again. This mobility brings with it new risks. In order to manage these risks and prevent the spread of the virus by air transport, it is imperative to take new measures. In this study, it is aimed to reveal what kind of precautions are taken in the air transportation to be carried out during the Covid-19 pandemic process. Qualitative research method was used in the research, secondary sources were used as data collection method and document analysis was carried out. The documents consist of publications such as guides, bulletins, and directives of international authorities directing aviation. These documents were analyzed by the inductive method. The entire analysis process was carried out via NVivo12 program. As a result of the analysis, 2 main themes were reached. These are measures for passengers and measures for staff.

Precautions for passengers; It is divided into 3 categories as measures taken before the passenger arrives at the airport, while the passenger is at the airport and the passenger is inside the aircraft. The primary finding here is that all passengers are asked to make a statement about their health status before the flight and that any potentially suspicious passengers are identified and prevented from arriving at the airport. Findings suggesting that some countries require a PCR test or an immune passport from the passengers traveling. Measures such as temperature scans and symptom inquiries at checkpoints set up at the airport also attract attention. The airport authority should take physical and hardware measures to ensure the physical distance in all areas such as passenger check-in areas, boarding gates, food and beverage areas, and shopping points, and ensure that all contacted surfaces are disinfected at regular intervals.

On the other hand, precautions for personnel are divided into two categories as measures for personnel working on the ground and measures for flight attendants. In general, physical distance rules and personal protective equipment are considered imperative for all employees. However, there are also measures that vary according to the risks of the work they do and how often they contact the passenger. This situation has been discussed in the research with 5 sub-categories that put forward precautions for the staff working on the ground. These sub-categories emerging as a result of the analysis; Measures for passenger services personnel, measures for personnel in cleaning and disinfection, measures for personnel at the checkpoint, measures for personnel on cargo and luggage loading, measures for personnel working under the airport operation. In all these processes, it is necessary to take measures to reduce the close contact of the passengers with the personnel, to provide adequate protective equipment for the personnel in accordance with the business requirements, to carefully eliminate the equipment used in the scope of hazardous waste, to provide training for all personnel to recognize the Covid-19 disease and take the necessary measures. In addition, measures such as frequent disinfection of common tools and equipment attract attention. The category of measures for flight attendants is divided into three sub-categories: measures taken before the flight, measures taken during the flight and measures taken after the flight. The remarkable measures for these personnel are that the officer, who feels sick, is withdrawn from the flight mission, not being employed; is that they use a separate route that will not contact other passengers and employees at the airport, and take care to use personal protective equipment at every point that will not threaten safety. Disinfection of the interior of the cabin and cockpit is also crucial for preventing contamination risks that will remain on the next flight. Stopping food and beverage sales within the aircraft and preventing cash shopping also draws attention as a very important application in terms of contamination risk. Measures that flight attendants should take while lying down are among the remarkable findings. When the staff stays in other cities or countries, their isolation in their rooms alone, not contacting the local people and anyone in the hotel they stay in and continuing to use protective equipment there will reduce the risk of getting infected in the regions they go to.

With this study, a framework was established in air transport, where the risk of Covid-19 transmission is very high, which indicates what measures were taken to manage these risks. This study is considered important in terms of revealing the measures for the two stakeholder groups that are most effective on the sustainability of businesses. The measures aimed at the passengers put forward in the research will contribute to aviation companies to regain their image that they are reliable. In this way, aviation companies will be preferred again by their customers, flight operations at the airports will come to life and the revenues of all aviation companies that support this operation will increase.

Similarly, human resources measures introduced in the research will also contribute to the sustainability of businesses. Thanks to these measures, human resources that feel that they are working in a safe environment will feel less under pressure, will not lose motivation, do not intend to leave work and continue to work efficiently. For all these reasons, the results revealed in the study are considered important for the aviation companies to manage this crisis.

Giriş

Covid-19 virüsü tüm dünyada hızla yayılım göstererek bireyler, toplumlar ve endüstriler üzerinde eşi görülmemiş bir kriz yaratmıştır. Küreselleşme ve hava taşımacılığının gelişmesi nedeniyle hız kazanan uluslararası hareketlilikler virüsün yayılımında önemli bir rol oynamıştır (European Commission, 2020, s. 1; Flight Safety Foundation, 2020, s. 2). Bu yayılımı durdurmak isteyen birçok ülke, hava sahalarını kapatarak seyahat kısıtlamaları getirmiştir. Bu yasaklar hava taşımacılığı üzerinde yıkıcı bir etki yaratarak, sektörü bugüne kadar eşi görülememiş bir trajedinin eşiğine getirmiştir (Airports Council International, 2020e, s. 4; Flight Safety Foundation, 2020, s. 4). Ocak ayında başlayan bu kısıtlamalar, dünyanın neredeyse tamamında uygulanmıştır (World Tourism Organization the United Nations, 2020, s. 3). Bu yasaklar, 2020 yılının Mayıs ayında dile getirilmeye başlanan yeni normalleşme süreciyle birlikte kademeli olarak kaldırılmaya başlanmıştır. Bu yeni normalleşme sürecinde, Covid-19 virüsü ile seyahat etmenin getireceği yeni riskler de bulunmaktadır. Bu riskler, hava taşımacılığında var olan krizin devam etmesine neden olmaktadır.

Krizler, beklenmedik bir şekilde ortaya çıkarak işletmelerin varlıklarını tehlikeye sokan, sürdürülebilirliklerine engel olabilecek kadar büyük tehditler yaratan koşullardır. Bu nedenle krizlerin hızlıca önlem alınarak yönetilmesi gereklidir (Okumuş, 2003, s. 204). Krizlerin en az zararla atlatılabilmesinde, işletmelerin krizden önceki imajlarına geri dönebilmesinin ve tekrar itibar kazanabilmelerinin etkisi büyüktür. Bu niyetle hızlı bir şekilde krize yönelik problemlerin tespit edilmesi ve önlenmesi gerekmektedir (Akdağ, 2005, s. 2).

Covid-19 krizi de havacılık işletmelerinin birçoğunun faaliyetlerini durdurma noktasına getirecek kadar büyük bir tehdit yaratmıştır. Bu kriz nedeniyle başlangıçta havacılık işletmeleri en temel işlevlerinden biri olan hizmet üretimi ve satış gibi faaliyetlerini yerine getiremeyecek kadar büyük hasar almıştır. Hava taşımacılığının tekrar canlandırılmaya çalışıldığı yeni dönemde krizin üstesinden gelebilmek, bu temel işlevlerin tekrar gerçekleştirilebilmesine yani daha fazla yolcuya tekrar satış yapılabilmesine bağlıdır. İşletmelerin daha fazla müşteriye ulaşabilmeleriyle salgın sürecinde hava taşımacılığının güvenli bir şekilde gerçekleştirilebildiğine dair güven kazanılmasına bağlıdır. Bu güveni kazanmak, bulaşma risklerine yönelik etkili önlemler almakla ve bu önlemlerin kurumsal iletişim faaliyeti olarak tüm paydaşlarla paylaşılmasıyla mümkündür. Bu sayede havacılık işletmeleri güvenilir bir imaj yaratarak tekrar itibar kazanabilecek (Karaköse, 2007, s. 4; Akdağ, 2005, s. 1), böylece hava taşımacılığı müşteriler tarafından tekrar tercih edilen bir ulaşım seçeneği olabilecektir.

Havacılık işletmelerinin bu krizin üstesinden gelebilmesinde insan kaynaklarının rolü de büyüktür. İnsan kaynakları günümüzde, işletmelerin varlıklarını sürdürebilmesine katkı sağlayan stratejik birer araç olarak görülmekte (Benligiray ve Kurt, 2016) ve kriz süreçlerinin başarıyla yönetilmesinde de büyük rol oynamaktadırlar. Bununla birlikte tüm krizler işletmelerin insan kaynakları üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Krizler, çalışanların üzerinde panik yaratabilmekte, fiziksel ve ruhsal sağlıklarının bozulması veya can kayıpları yaşamalarına yol açabilmektedir ve kimi durumlarda bu baskıdan kurtulmak isteyen çalışanlar işten ayrılma niyetine girmektedir (Okumuş, 2003, s. 208; Varlıer, 2016, s. 466). Bu nedenlerle büyük kriz dönemlerinde işgücü devir oranı da artabilmektedir (Tütüncü ve Demir, 2003, s. 149). Çalışanların iş güvenliklerinin sağlanması ise güvende hissetmelerine, motive olarak daha verimli çalışmalarına katkı sağlamaktadır (Tütüncü ve Demir, 2003, s. 151). İşletmeler her zaman olduğu gibi kriz dönemlerinde de insan kaynaklarını korumak, motive etmek ve elde tutmak için gerekli koşulları oluşturmak zorundadır (Adem, vd., 2004, s. 280; Varlıer, 2016, s. 468). Krizden en çok etkilenen taraflardan biri olan insan kaynakları, bu sayede daha verimli çalışarak krizin atlatılmasında da en büyük rolü oynayacaktır (Ekinci ve İzci, 2006). Çünkü insan kaynakları, kaynak bağımlılığı görüşüne göre de sürdürülebilir rekabet avantajı

kazanmada etkili olan, işletmelere değer katan nadir kaynaklardır (Wright, vd., 1994, s. 7). Hava taşımacılığı faaliyetlerinde görev alan pilot, bakım teknisyeni, kabin ekibi, kontrolör gibi çalışanlar, uzun süreli eğitimlerden geçen, yetiştirilmeleri büyük maliyetler getiren, sertifikalandırma gibi süreçlerden geçen ve nadir bulunan kıt kaynaklardır. Hem bu kaynakların hem de havacılık işletmeciliğine katkı sağlayan tüm çalışanların Covid-19 sürecinde sağlıklarını korumak oldukça önemlidir. Çünkü bu çalışanların iş yerlerinde alınacak önlemler stres düzeylerini hafifleterek, morallerini yükseltecek ve performanslarında artış yaratacaktır (Özmutaf, 2006, s. 76-77).

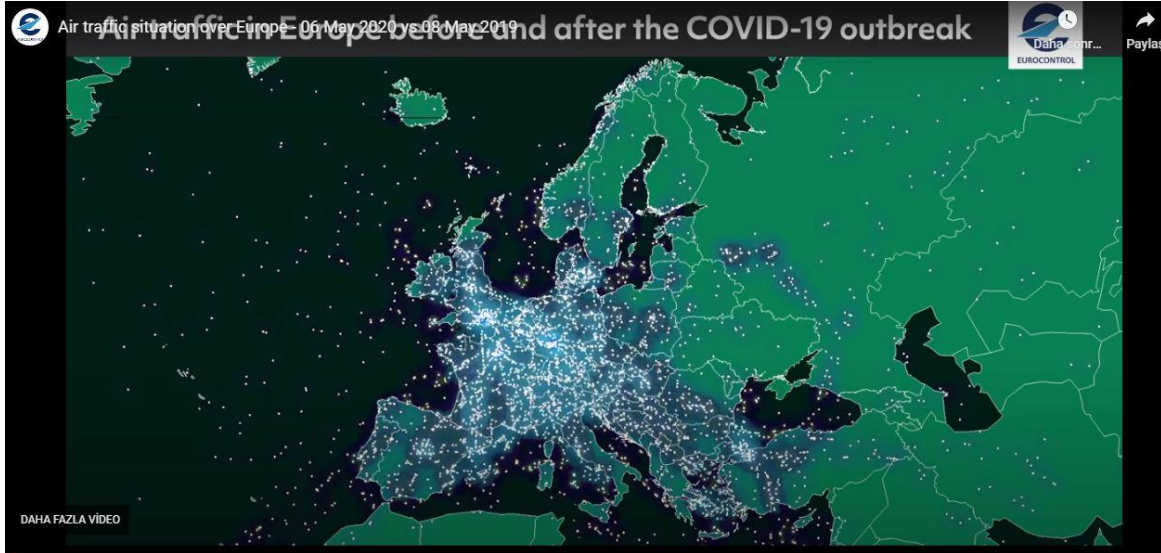
Alanyazında, hava taşımacılığı ve Covid-19 krizi ilişkisine değinen az sayıda çalışma bulunmaktadır. Akça (2020), bu pandeminin havacılık üzerindeki ekonomik etkisi üzerine araştırma yapmıştır. Bir çalışmada, seyahat kısıtlamalarının yeni koronavirüs salgınının yayılması üzerindeki etkisi açıklanmıştır (Chinazzi, vd., 2020). Alanyazında, salgının havayolu istihdamı üzerindeki etkilerini ortaya koymaya yönelik bir çalışmaya da rastlanmıştır (Sobieralski, 2020). Koronavirüs salgını ve havacılıkta sosyo-ekonomik etkilerinin tartışıldığı başka bir çalışmada havayolu yolcu trafiğinin nasıl devam edeceğine yönelik analizler yapılmıştır (Iacus, vd., 2020). Suau-Sancheza vd., (2020) tarafından yapılan benzer bir çalışmada da bu salgının hava taşımacılığı üzerine etkileri tartışılmıştır. Bir diğer çalışmada, uluslararası ve yurtiçi hava trafiği ile koronavirüs (COVID-19) salgını arasındaki ilişki ortaya konulmuştur (Lau, vd., 2020). Bununla birlikte, bu yeni dönemde ortaya çıkacak riskleri yönetmek için ne tür temel önlemler alındığını ortaya koyan bir çalışmaya rastlanmamıştır (Takefuji, 2020). Bu araştırma ile alanyazındaki bu boşluğa katkı yapılması planlanmaktadır. Bu çalışmayla, havacılık işletmelerinin bu krizin üstesinden gelebilmesinde en etkili olacak iki paydaş grubu olan müşterileri ve insan kaynakları için ne tür önlemler alındığının ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda, çalışmada “Covid-19 salgını sürecinde hava taşımacılığında müşteriler ve insan kaynakları için ne tür önlemler alınmaktadır?” sorusuna yanıt aranmaktadır.

Covid-19 ve Hava Taşımacılığı

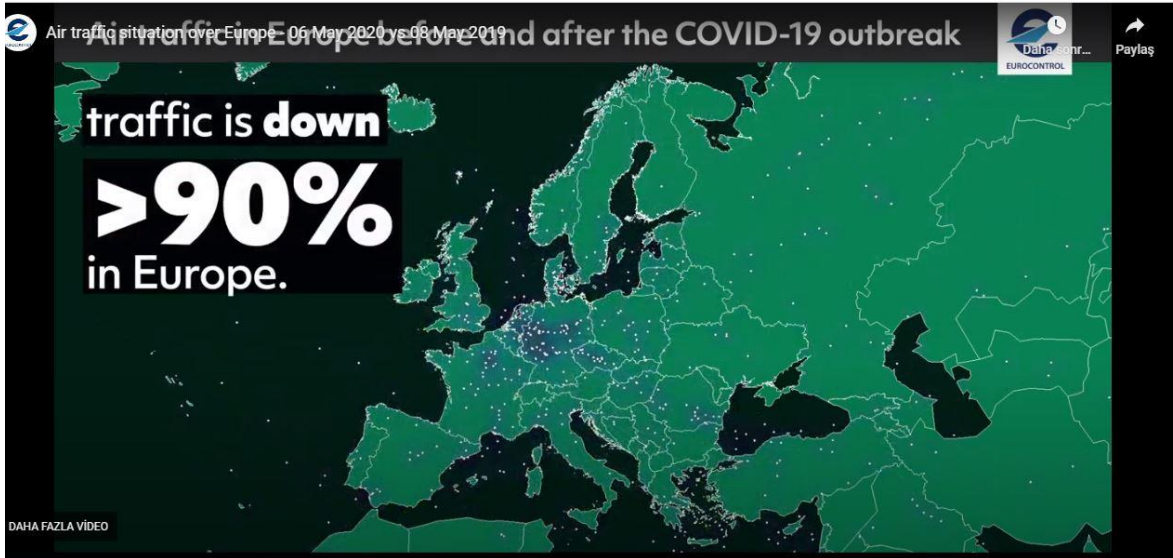
Covid-19 ilk olarak Asya’da Çin’in Wuhan şehrinde ortaya çıkmış ve hızla dünyaya yayılmıştır. Dünya Sağlık Örgütüne (DSÖ) ilk bildirildiği tarih 31 Aralık 2019’dur (UNWTO, 2020, s. 9). 11 Mart 2020 tarihinde ise DSÖ tarafından pandemi olarak nitelendirilmiştir (ACI, 2020a, s. 4; European Union Aviation Safety Agency, 2020e, s. 1). Virüsün bu kadar hızla yayılmasında, küreselleşme ve hava taşımacılığının etkisi büyüktür (European Commission, 2020c, s. 1). Çünkü bu taşımacılık insanların, hızla ve konforlu bir şekilde farklı şehirlere, ülkelere ya da kıtalara ulaşabilmesine olanak sağlamaktadır. Covid-19 taşıyıcılarının hava taşımacılığıyla seyahatleri, virüsün yayılması üzerinde son derece etkili olmuştur. Bu nedenle tüm dünyada seyahat yasakları uygulanmıştır. Bu dönemde hava trafiği hızla düşüşe geçerek durma noktasına gelmiş, dünyanın tüm kıtalarında havayolu yolcu trafiğinde ve yolcu gelirlerinde azalma meydana gelmiştir (International Civil Aviation Organization, 2020a, s. 6-10; ACI, 2020a, s. 2).

Bu etki, 8 Mayıs 2019 tarihindeki Avrupa hava sahasını gösteren Şekil 1 ve 6 Mayıs 2020 yılında Avrupa hava sahasının durumunu gösteren Şekil 2 incelendiğinde görülmektedir¹. Şekil 2’ye göre Avrupa hava sahasındaki uçak sayısında, Covid-19 nedeniyle bir önceki yıla kıyasla %90’dan fazla düşüş yaşanmıştır.

¹ Figures 1, 2, 3. Retrieved 1 June 2020 from <https://www.eurocontrol.int/covid19>.

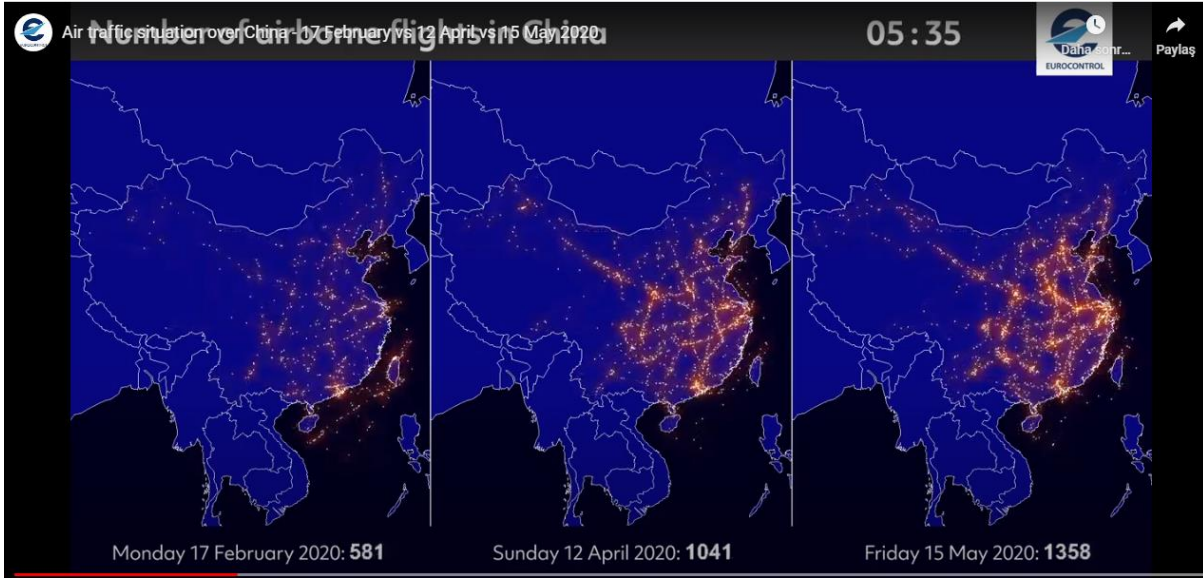

Şekil 1: Avrupa hava sahasının durumu (8 Mayıs 2019)

Şekil 2: Avrupa hava sahasının durumu (6 Mayıs 2020)

Yaşanan bu büyük trajik kayıpların ardından, virüsü kontrol altına aldığı düşünün ülkeler yeni normalleşme süreci başlatmıştır. Bu süreçte hava taşımacılığı da kademeli olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu durum ise virüsün ilk olarak ortaya çıktığı Çin'in hava sahasının zaman içerisinde nasıl hareketlenmeye başladığını gösteren Şekil 3'te gösterilmektedir.

Şekil 3: Çin hava sahasının durumu (17 Şubat 2020, 12 Nisan 2020, 15 Mayıs 2020)

Şekil 3'te gösterilen hareketlenme, şu anda birçok ülkenin hava sahasında görülmeye başlanmıştır. Örneğin Türkiye'nin hava sahasında başlatılan normalleşme süreciyle, Haziran ayının ilk 15 gününde 1 milyondan fazla yolcuya hizmet verilmiştir².

Hava taşımacılığında yaşanmaya başlanan bu canlılık, ekonomik olarak fayda sağlayacak olmakla birlikte küresel halk sağlığı açısından yeni riskleri de beraber getirecektir. Bu kapsamda, virüsün yayılımını azaltmak adına hava taşımacılığında alınacak önlemlerin neler olduğunu ortaya koymak önemli görülmektedir. Bu çalışmada, hem hava taşımacılığıyla virüs yayılımını önlemek için alınan önlemlerin neler olduğunu hem de işletmelerin bu krizi yönetim sürecinde çalışanları için tür adımlar attığını ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Yöntem

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi kullanılmaktadır. Sayılarla değil anlamlarla ilgilenen (Dey, 2005, s. 11); yeni bir durumla ilgili neler olduğunu ortaya koymaya yarayan (Hays ve Singh, 2012:4) bu yöntem, bu çalışma için uygun bulunmuştur. Çalışmada nitel veri toplama yöntemi olarak, ikincil veri kaynaklarından olan belge incelemesinden faydalanılmaktadır. Belgeler, mektuplar, dergiler, kitaplar, resmi gazeteler, ilan panoları ve diğer birçok resmi ya da resmi olmayan yazılı kaynaklardır (Glesne, 2013, s. 118; Creswell, 2013, s. 190). Bu çalışmada kullanılan veriler, Dünya Sağlık Örgütü ve sektöre küresel anlamda yön veren havacılık otoritelerden elde edilmiştir. İlgili otoriteler aşağıda listelenmektedir:

- Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği (The International Air Transport Association- IATA),
- Avrupa Havacılık Emniyeti Ajansı (The European Union Aviation Safety Agency-EASA),
- Avrupa Hastalık Önleme ve Kontrol Merkezi (European Centre for Disease Protection and Control- ECDC),
- Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (The International Civil Aviation Organization- ICAO),
- Federal Havacılık İdaresi (Federal Aviation Administration- FAA),
- Uluslararası Havalimanları Konseyi (Airports Council International- ACI),
- Avrupa Hava Seyrüsefer Güvenliği Örgütü (EUROCONTROL),

² Retrieved 20 June 2020 from: <https://www.dhmi.gov.tr/Sayfalar/Haber/ulastirma-ve-altyapi-bakani-adil-karaismailoglu-hizlica-toparlandik-ve-rekorlara-imza-atiyoruz.aspx>

- Sivil Havacılıkta Halk Sağlığı Olaylarının Önlenmesi ve Yönetimi için İşbirliği (Collaborative Arrangement for the Prevention and Management of Public Health Events in Civil Aviation- CAPSCA),
- Avrupa Kokpit Derneği (European Cockpit Association- ECA),
- Uçuş Emniyeti Vakfı (Flight Safety Foundation- FSF),
- Uluslararası Havacılık Pilotları Federasyonu (The International Federation of Air Line Pilots' Associations- IFALPA).

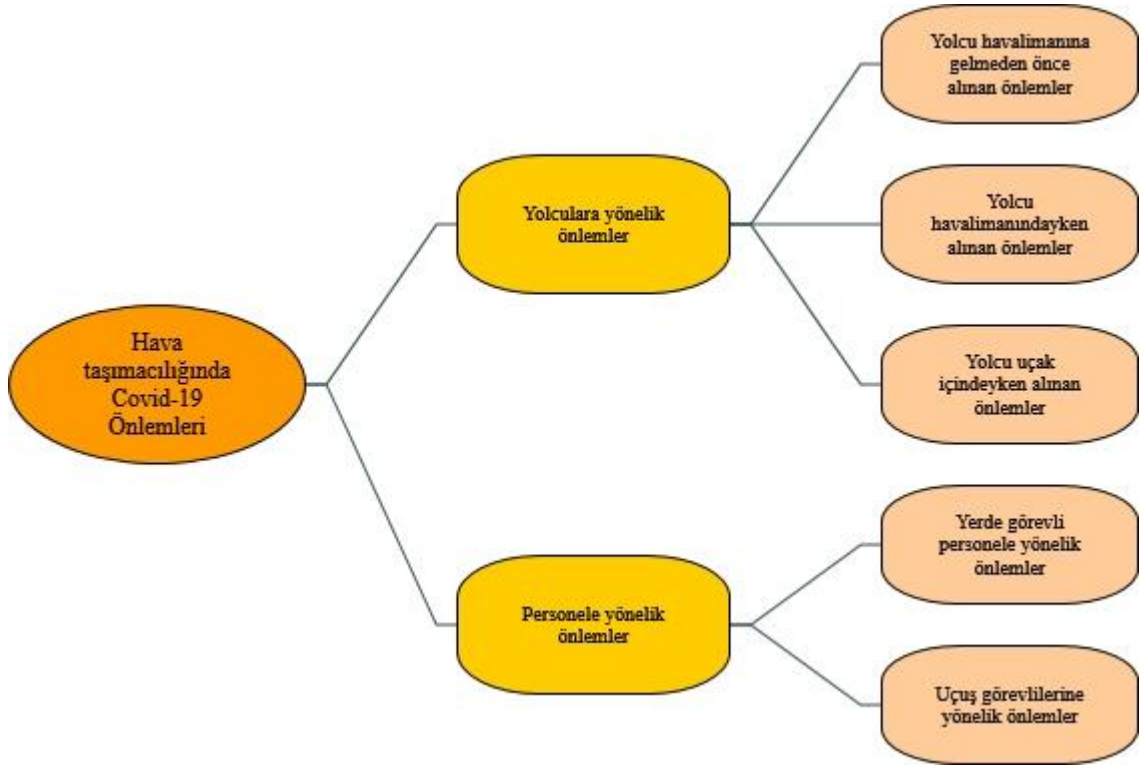
İlgili otoritelerin Covid-19'un ilan edildiği ilk tarih olan 31. 12. 2019 tarihinden itibaren yayınladıkları tüm belgeler, analiz sürecine dahil edilmiştir. Veri toplama ve analizin eş zamanlı yürütüldüğü süreç 04. 06. 2020 tarihine kadar devam etmiş ve analiz tamamlanmıştır. Bunun yanında araştırmanın yayına gönderildiği son tarihe kadar ilgili belgelerde güncellemeler yapıp yapılmadığı da izlenmiştir. Tüm bu süreçte toplam 961 sayfalık doküman analiz edilmiştir. Verilerin analizi, tümevarımsal bir şekilde NVivo 12 programı üzerinden gerçekleştirilmiştir. Kodlama ve temalama örneği Tablo 1'de gösterilmektedir:

Tablo 1: Veri analiz süreci örneği

Metin	Kod	Alt Kategori	Kategori	Tema
Uçuş görevlileri için dinlenme bölmelerinin olduğu uçaklarda, bazı havayolları kabin ekibinin kullanımı için yatak malzemeleri sağlar. Yastıklar, minderler, çarşafar, battaniyeler veya yorganların sağlandığı böyle durumlarda çaprazlama enfeksiyon olasılığını en aza indirmek için, örtüler yıkanmadıkça veya değiştirilmedikçe birden fazla kişi tarafından kullanılmalıdır. Uçakta, uçuş görevlileri için bu ihtiyaca göre dinlenme paketleri sağlanmalıdır (IATA, 2020b, s. 13)	Uçuş görevlilerinin uçak içindeki dinlenme bölümü ekipmanlarının kullanımına yönelik önlemler	Uçuş sürecinde alınan önlemler	Uçuş görevlilerine yönelik önlemler	Personele yönelik önlemler

Bulgular

Araştırmada gerçekleştirilen doküman analizi sonucu 2 ana tema 5 kategoriye ulaşılmıştır. Bunlar Şekil 4'te gösterilmektedir.

Şekil 4: Hava taşımacılığında Covid-19 önlemlerini gösteren tema ve kategoriler

Yolculara Yönelik Önlemler

Yolculara yönelik önlemler, yolcu havalimanına gelmeden önce alınan önlemler, havalimanda alınan önlemler ve uçak içinde alınan önlemler olarak 3 kategoriye ayrılmaktadır.

Yolcu havalimanına gelmeden önce alınan önlemler

Bu kategoride ortaya çıkan ilk bulgu, yolcuları havalimanına gelmeden yolcuların genel sağlık durumunu tespit etmek ve buna göre önlemler almakla ilgilidir. Buna göre havayolu işletmeleri ülke otoritesiyle birlikte çalışarak, uçuştan en geç 24 saat önce yolcularıyla bağlantı kurarak, sağlıklı oldukları konusunda onay formu doldurmalarını isterler. Covid-19 semptomları gösteren yolcuların havalimanına gelseler bile taşınamayacağını beyan ederler (EASA, 2020a, s. 8; Federal Aviation Administration, 2020, s. 2-3). Bu tedbir, yolcunun dürüstlüğüyle de ilgili olup, sadece bu beyana güvenilmeyerek ek tedbirler alınması da gerekmektedir (International Air Transport Association, 2020a).

Güney Kore gibi kimi ülkeler, seyahatlerden önce ya da ülkelerine geliş noktasına yolculardan PCR (Polymerase Chain Reaction- Polimeraz Zincir Reaksiyonu) testi isteyebilmektedir. Kimi ülkelerse bu hastalığı daha önce geçiren kişilerden risk oluşturmadıklarına dair bağışıklık raporu istemektedir. Bu adımlar hasta ya da bağışıklığı olan yolcuyu tespit etmede önemli olmakla birlikte, test sonuçlanma sürecinin uzun olması ve sonuçlarının güvenilirliği konusunda endişeler bulunması kaygı yaratmaktadır (IATA, 2020a; WHO, 2020a).

Bunlara ek olarak, havayolu işletmeleri bu dönemde hava limanına gelecek yolcularını, check-in, bagaj yükleme-boşaltma gibi süreçlerini kısaltmak ve havalimanında geçirecekleri süreyi azaltmak için daha az bagaj getirmeleri yönünde teşvik etmelidirler (EASA, 2020a, s. 11).

Yolcu havalimanındayken alınan önlemler

Bu kategorideki dikkat çeken bulgular, kişisel koruyucu ekipman kullanımı, fiziksel mesafe kuralları, havalimanlarında geliş alanlarında oluşturulan kontrol noktalarıyla ilişkilidir.

Tüm yolcuların kalkış havalimanına girdikleri andan, varış havalimanından çıkana kadar maske kullanmaları tavsiye edilmektedir. Maskeler uzun uçuşlarda (4 saatlik kullanımdan sonra) ya da ıslanmaları gibi durumlarda değiştirilmelidir (EASA, 2020c, s. 3). Yolcuların yedek maskeleri bulunmadığı durumlarda maske temin edilmelidir. Kullanılan maskeler tehlikeli atık kapsamında değerlendirilmeli, havalimanlarında oluşturulan ya da uçak içinde bulunan, atık torbalarına bırakılmalıdır. (ACI, 2020d; EASA, 2020a, s. 6).

Yolcuların havalimanında geçirdiği tüm bu süreçlerde el hijyenlerine dikkat etmeleri, kimseyle 1,5-2 metreden yakın temasta bulunmamaları gerekmektedir. Havalimanı işletmesi tarafından fiziksel mesafe kurallarına uygun olarak, check-in bölgelerinde, kontrol noktalarında, gatelerde (uçığa biniş kapıları), alışveriş noktalarında, pasaport kontrol noktalarında gerekli tedbirler alınmalıdır (ACI, 2020b, s. 1; IATA, 2020a; EASA, 2020b, s. 4), Yolcular için elektronik ve taşınabilir check-in ve boarding (biniş) kart uygulamalarına geçilerek, temaslar azaltılmalıdır (EASA, 2020a, s. 5; IATA, 2020d, s. 4-5).

Havalimanlarında olası vakaların erken tespiti ve ilk değerlendirmesi için eğitimli personel bulunmalı ve gerekli malzemelerle donatılmalıdır (World Health Organization, 2020b).

Ayrıca havalimanındaki en kritik önlemlerden biri de havalimanına giriş noktalarında kurulan tarama kontrol merkezleridir (WHO, 2020b). Bu bölgelerde, yolcular için semptom (belirti) sorgulaması yapılabilmekte, yeni nesil kameralarla sıcaklıkları-nabız ve solunumları taranabilmektedir³. Sıcaklık taramaları termal kameralar aracılığıyla yapılmakla birlikte kimi zaman kişisel koruyucu ekipman giymiş görevliler tarafından el ekipmanı ile yapılabilmektedir. Kontrol noktasında şüpheli olduğu düşünülen hastalar için, ayrılmış görüşme kabinleri bulundurulmalı böylece gerekli durumlarda şüpheli kişilerin diğer kişilerden uzaklaştırılması sağlanmalıdır. Sıcaklık taramaları önemli bir önlem olmakla birlikte, ateşsiz Covid-19 hastalarının da olması ya da yolcuların sıcaklık düşürmek için ilaçlar kullanması bu önlemi tek başına yeterli kılmamaktadır (IATA, 2020a; EASA, 2020a, s. 10). Sıcaklık ya da başka bir semptom gösteren yolcu ilgili kabine alınmalıdır. Bu kabinler ise her kullanımdan sonra dezenfekte edilmelidir. Semptom gösterdiği tespit edilen yolcu hiçbir şekilde uçığa gönderilmemeli, sağlık otoritesinin yönlendirmelerine uygun olarak, karantina ve transfer sürecine geçilmelidir (FAA, 2020, s. 2-3).

Bunlara ek olarak kontrol noktalarında, yolcuları Covid-19 semptomları ve risk azaltıcı önlemler konusunda bilgilendiren formlar, afişler ve ekranlar bulundurulmalıdır. Kontrol noktasında kuyruk oluşmamasına, fiziksel mesafe kuralının uygulandığına dikkat edilmeli; sık temas edilen yüzeylerin düzenli aralıklarla dezenfekte edilmesine özen gösterilmelidir (WHO, 2020b; ACI, 2020b, s. 1).

Geliş havalimanına havayoluyla şüpheli bir vakanın ulaşması durumunda, şüpheli yolcunun ilgili sağlık otoritesine transferi sonrasında, transfer aracının (ambulans) dezenfeksiyonuna ve ilgili uçuşun gerçekleştirildiği uçığın dezenfeksiyonuna da önem verilmelidir. Enfeksiyon riskinin yüksek olduğu bölgelerden gelen ya da şüpheli yolcu taşıdığı tespit edilen uçakların temizlik ve dezenfeksiyonu, en geç 24 saat içinde, rutin temizlik ve dezenfeksiyon sürecinden farklı ve kapsamlı bir prosedürle gerçekleştirilmektedir (EASA,

³Retrieved 10 May 2020 from:

https://gov.nu.ca/sites/default/files/face_covering_requirements_for_air_travellers_poster_v2_april-18-2020_eng.pdf

2020a, s. 9; 2020c, s. 2; 2020e, s. 2; IATA, 2017). Uçaklar için, farklı dezenfeksiyon süreçleri vardır. Bu süreç; uçak rutin temizliği, önleyici dezenfeksiyon, uçak içi dezenfeksiyonu gibi bölümlere ayrılmıştır. Her uçuş öncesinde ve sonrasında, yaşanan duruma göre bu süreçlerden biri ya da bir kaçını tamamlanmalıdır (EASA, 2020c, s. 3).

Uçağa biniş sırasında kullanılacak cobus⁴, köprü, körük, merdiven gibi alanlarda fiziksel mesafeye dikkat ederek planlama yapılmalı ve bu bölgelerin dezenfeksiyonuna da hassasiyet gösterilmelidir (EASA, 2020a, s. 12).

Yolcu uçak içindeyken alınan önlemler

Bu kategorideki önemli bulgular ise uçak içi havalandırma sistemine yönelik önlemler, fiziksel mesafeyi ve diğerleriyle teması en aza indirmek için alınacak önlemler, koruyucu ekipman kullanımı, yiyecek içecek servisine yönelik değişiklikler, uçak içerisinde şüpheli yolcu olması durumunda alınacak önlemlerle ilgilidir.

Burada dikkat edilmesi gerekli konulardan biri, uçakta havalandırma sistemi olmadan yolcuların 30 dakikadan fazla tutulmasını önlemek ve havalandırma için uçaklara HEPA (High Efficiency Particulate Arresting) filtreleri taktırmaktır (EASA, 2020b, s. 4; IATA, 2020b, s. 14).

Uçak içinde teması azaltmak için yiyecek içecek servisi azaltılmalı, gerekli durumlarda ise mümkünse yolcular uçağa binmeden önce koltuk arkası masalarına bırakılmalıdır. Uçak içinde nakit alışverişi yapılmamalı, teması azaltmak için satış yoluyla yiyecek içecek servisinden de kaçınılarak uçak içi hizmetler de değişikliğe gidilmelidir (EASA, 2020a, s. 13-14; IATA, 2020a; 2020b, s. 14).

Uçak içinde şüpheli yolcu tespit edilmesi durumunda, bu tür yolcular için önceden planlanmış ve ayrılmış olan uçağın en sonundaki sağ cam koltuğu karantina noktası olarak kullanılmalı ve şüpheli yolcu prosedürü başlatılmalıdır (EASA, 2020a, s. 15; 2020b, s. 3; 2020d, s. 6; European Commission, 2020c).

Personele Yönelik Önlemler

Covid-19 sürecinde hava taşımacılığında alınacak önlemler sadece yolcular için değil, bu yolculara hizmet sunan çalışanlar için de söz konusudur. Yolculara virüs bulaşmaması adına alınacak önlemlerin yanında çalışanlara virüs bulaşma riskini azaltmak için de önlemlerin alınması bir zorunluluktur (ACI, 2020c; EASA, 2020a, s. 3). Hava taşımacılığı, riskleri yönetmede uzun yıllara dayanan bir deneyime sahiptir ve yüksek kontrollü ortamlarda faaliyet göstermeye alışkındır. Bu avantajdan da yararlanarak aldıkları yeni tedbirlerle, riskleri nasıl yönettikleri konusunda yolcularının ve çalışanlarının güvenini kazanmalıdır (European Commission, 2020a, s. 10). Araştırma verilerinin analizi de bu yaklaşımla uyumlu bulgular ortaya çıkarmıştır. Analiz sonucunda ilgili otoritelerin sadece yolcular için değil, havayolu endüstrisi çalışanlarına yönelik önlemleri de gündeme taşıyan dokümanlar yayınladıkları görülmüştür. Altını çizdikleri bu önlemlerle havayolu, havaalanı, yer hizmeti gibi işletmelere çalışanları için sorumluluklar yüklemiştir. Bu kategori altında, bahsedilen sorumluluklara yönelik bulgulara ulaşılmıştır. Bunlardan birçoğu işletme türlerine ve çalışanların görev yaptıkları birimlere göre farklılık gösteren önlemler olsa da herkes için gerekli olan bir takım genel önlemler de bulunmaktadır.

Genel önlemlere yönelik bulguların en temelinde havacılık personelleri için Covid-19 hakkında farkındalık yaratacak eğitimlerin verilmesidir. Bu sayede havacılık çalışanlarına

⁴ Körük bulunmayan noktalarda, yolcuların uçak ve havalimanı binası arasında taşınması için apronda kullanılan otobüs türü araç.

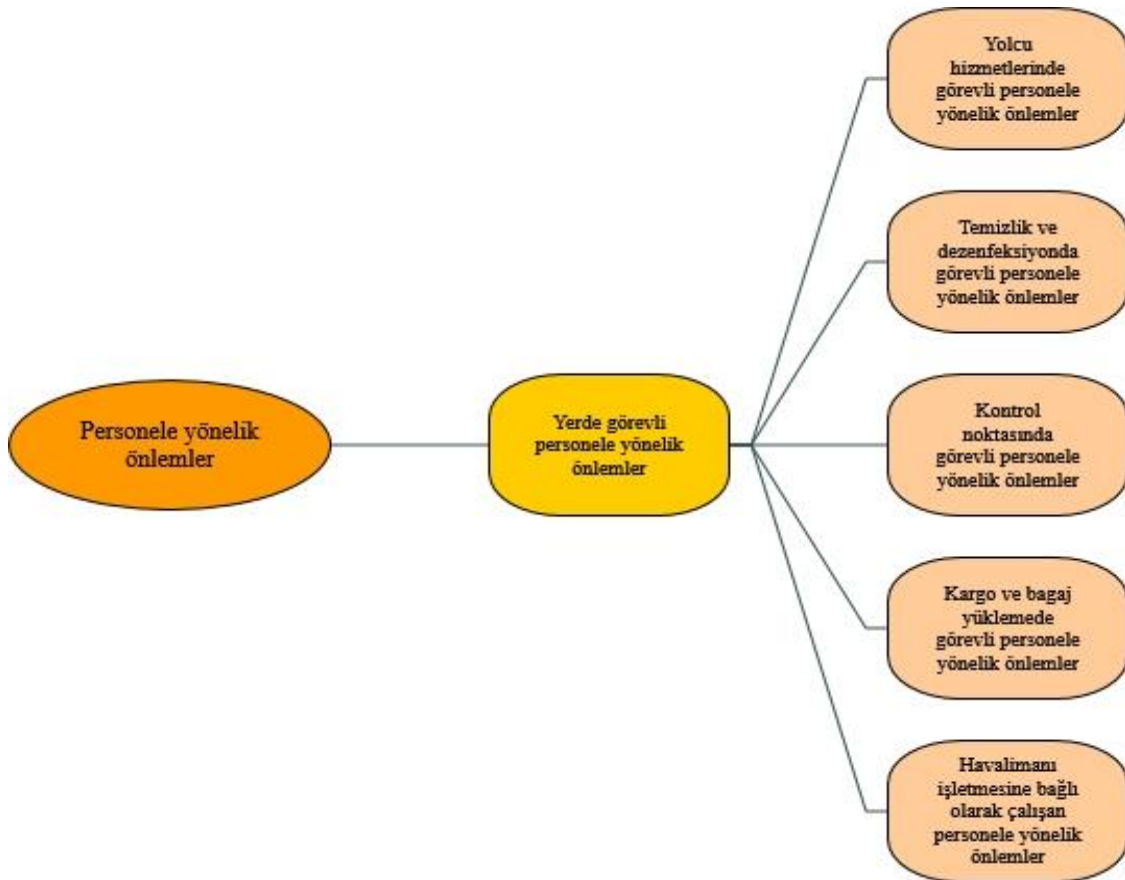
hastalığı tanıma ve gerekli önlemleri alma konusunda donanım kazandırılmalıdır (WHO, 2020c, s. 1; EASA, 2020a, s. 7; 2020c, s. 3).

Tüm çalışanların temizlik ve dezenfeksiyon konularına hassasiyet göstermesi ve kişisel ekipman kullanımına dikkat etmesi gerekmektedir (IATA, 2020c, s. 2). İşletmeler çalışanlarına bu ekipmanları sağlamakla ve nasıl kullanıldıklarını açıklamakla yükümlüdür (WHO, 2020b; 2020c). Ayrıca tüm çalışanlar için fiziksel mesafe kuralları öncelikli olacak, çalıştıkları bölgeler fiziksel mesafe kurallarına uygun olacak şekilde yeniden yapılandırılmaya çalışılacaktır (EASA, 2020b, s. 4; International Business Aviation Council, 2020, s. 2)

Bu genel önlemlerin dışında çalışanların, görev yaptıkları birimlere ve yolcuyla ne düzeyde temas ettiklerine göre alması gereken daha farklı ve detaylı önlemler de bulunmaktadır. Araştırma sonucunda göre bu önlemler 2 farklı kategoride ortaya çıkmıştır. Bunlar yerde görev yapan personele yönelik önlemler ve uçuş görevlilerine yönelik önlemlerdir.

Yerde görev yapan personele yönelik önlemler

Havalimanlarında; havalimanı işletmeleri, yer hizmeti işletmeleri, güvenlik işletmeleri, bakım şirketleri, havayolu işletmeleri ve daha farklı çok sayıda işletme birlikte çalışmaktadır. Bunların her biri farklı hizmet sunumu gerçekleştirmektedir ve bu hizmetlerle ilişkili olarak farklı iş tanımları olan personele sahiptir. Bu kategori altında da havalimanında farklı görevler üstelenen çalışanların sağlık önlemlerine yönelik bulgular ortaya konulmuştur. Bunlar, yolcu hizmetlerinde, uçak temizlik ve dezenfeksiyonunda, kontrol noktalarında, kargo ve bagaj yükleme noktalarında görev yapan personellerle ilgili alt kategorilerle açıklanmaktadır. Ayrıca, doğrudan havalimanı işletmecisine bağlı olarak çalışan personele yönelik önlemler de bu kategori altında kendine yer bulmaktadır. İlgili alt kategoriler Şekil 5'te gösterilmektedir.

Şekil 5: Yerde görevli personele yönelik önlemlere ait alt kategoriler

Yolcu hizmetlerinde görevli personele yönelik önlemler

Havalimanlarında yolcuyla doğrudan teması bulunan, check-in, boarding gibi işlemlerden sorumlu bulunan bu personelin yolcuyla doğrudan temasını azaltacak önlemler alınması ve kişisel koruyucu ekipman kullanımına zorunlu tutulmaları temel adımlardır. Yolcuları bu süreçleri temassız olarak yapmaya yönlendirecek önlemler, yolcu hizmetleri çalışanlarını korumaya da hizmet edecektir.

Havalimanlarında yüz yüze check-in yerine elektronik check-in kioskları teşvik edilmeli, bu tür kolaylıklar artırılarak yolcu ve yolcu hizmetleri çalışanı arasındaki temas azaltılmalıdır (European Commission, 2020a, s. 7). Elektronik check-in yanında boarding sürecinde de biniş kartlarının temassız olarak taranmasını kolaylaştıracak hizmetler sağlanmalı, her aşamada fiziksel mesafeyi sağlayacak teknik altyapıyla hizmet verilmelidir (IATA, 2020a; EASA, 2020a, s. 5-7).

Elektronik cihazları kullanmayan yolculara hizmet sunulurken, check-in alanları fiziksel mesafeyi uygulayabilecek şekilde genişletilmeli, yolcuyla yüz yüze gelerek çalışacak bu personeller için arada koruyucu bariyerler oluşturulmalı ve görevliler kişisel koruyucu ekipmanlarla çalıştırılmalıdır (European Commission, 2020a, s. 7; IATA, 2020d, s. 4).

Temizlik ve dezenfeksiyonda görevli personele yönelik önlemler

Havalimanlarında binayı temizlik ve dezenfeksiyon görevlileri ve hava araçlarını temizlemekten ve dezenfekte etmekten sorumlu personeller bulunmaktadır. Her iki gruptaki personelin de görevleriyle ilgili yeterli eğitim ve donanıma sahip olması ve koruyucu ekipmanlarla çalışmaya dikkat etmesi gerekmektedir. Kullandıkları ekipmanları, yönetmeliklerin belirlediği şekilde tehlikeli atık çerçevesinde değerlendirerek atık torbalarına atmaları gerekmektedir⁵.

Özellikle, şüpheli vakaya konu olmuş yolcuların olduğu veya tehlikeli bölgelerden gelen uçakların ayrı bir prosedürle ve kapsamlı olarak dezenfekte edilmesi gerekmektedir. Bu uçakların riski daha yüksek olduğu için buraların dezenfeksiyonunda görevli personelin de bu bilinçle, iş sağlığı ve güvenliği risklerini en aza indirecek prosedürleri uygulayarak çalışması gerekmektedir. İşveren ise çalışanlarına bu eğitimi kazandırmakla yükümlüdür. Uçak temizliği sırasında üfleme süpürgelerden ve etrafa sıçrama ya da dağılma yapılabilecek basınçlı sulardan kaçınılmalı, çalışanlar da bu tür durumlar için koruyucu önlemler almış olmalıdır* (EASA, 2020c, s. 3). Çalışanlar, tüm süreçlerde eldiven, gözlük ve yüz koruyucularla kendisini korumalı ve temizlik sonrasında kirlenmiş olan bu malzemeler dikkatle çıkarılmalı, biyolojik atık tehlikesi varsayımıyla atık torbalarında saklanmalıdır. Görevli personel, ellerini ve kirlenmiş olabilecek diğer vücut bölgelerini dezenfekte etmeyi unutmamalıdır (IATA, 2017).

Kontrol noktasında görevli personele yönelik önlemler

Havalimanlarının giriş noktalarında bulunan güvenlik kontrol noktalarına salgın döneminde yeni bir misyon eklenmiştir. Tarama noktası adı verilen bu noktalarda, güvenlik önlemlerinin yanında Covid-19 şüphelisi çalışan ve görevlileri tespit etmeye yönelik çabalar da yürütülmektedir. Burada, sıcaklık taraması, semptom sorgulama ya da şüpheli yolcu hakkında bilgi formu isteme gibi kontroller yapılmaktadır. Bu kontrollerde şüpheli görünen yolcular ise karantina bölgelerine alınarak diğer personel ve kullanıcılardan uzaklaştırılmaktadır. İlk temasın gerçekleştirildiği bu noktalarda görev yapan personel için de risk çok yüksektir. Bu kapsamda onlar için risk azaltıcı tedbirleri göz önünde bulundurmak da çok önemlidir.

⁵* Retrieved 10 June 2020 from:

https://www.icao.int/safety/aviation-medicine/guidelines/AvInfluenza_guidelines.pdf.

Burada görev yapan personelin koruyu ekipman kullanımını zorunludur. Aynı zamanda bu personel için gerekli dezenfeksiyon ürünleri sürekli olarak sağlanmalıdır. O bölgede yolcuların çok sık temas ettiği yüzeyler bulunmaktadır. Kontrol noktasından geçişte bulunan yolcuların eşyalarının konulduğu kutular bunlardan biridir. Bu noktada görevli personelin, herkesin temas ettiği bu yüzeylerle teması da risk oluşturmaktadır. Bu nedenle hem yolcuların hem de burada görevli personelin sağlığını korumak için sık temas edilen bu yüzeyler düzenli şekilde dezenfekte edilmelidir. Kimi zaman bunların dezenfeksiyonu da kontrol noktasında görevli çalışanlarca yapılmaktadır. Bu sürece dahil olan tüm personelin eldiven kullanımına dikkat edilmeli, sonrasında eller dezenfekte edilmelidir. Ayrıca kontrol noktalarında hasta yolcuların kanı, kusması, ve diğer potansiyel bulaştırıcı vücut sıvılarına da maruz kalınabilir. Böyle durumlarda çalışanların koruyucu ekipmanları derhal değiştirilmeli, yeniden kullanılabilen ürünler sterilize edilmeli ve atık torbasına yerleştirilerek ağzı sıkı biçimde kapatılarak bertaraf edilmelidir (ACI, 2020b). Yine bu noktadaki personeli korumak için sıcaklık taramalarının termal kameralarla yapılması teşvik edilmeli, görevlilerin sıcaklık taraması yapmadaki rolü azaltılmalı ve eğer mecbur kalırsa onaylanmış ekipmanla yapılması sağlanmalıdır (IATA, 2020a).

Kargo ve bagaj yüklemede görevli personele yönelik önlemler

Yolcuların kargolarını veya bagajlarını yüklemekle görevli ramp işçileri de yaptıkları iş nedeniyle risk grubundadır. Bu personel yolcuyla doğrudan temas etmemesine rağmen, yolcunun temas ettiği bagajlara temas etmektedir. Covid-19 taşıma ihtimali olan yolcular, virüsleri dokundukları yüzeylere de bulaştırabilmektedir. Bunlara temas eden personel hem kendisi için risk oluşturmakta hem de bunu diğer yolcuların bagajlarına da bulaştırabilmektedir. Bu nedenle, burada görev yapan personel için en kritik önlem onlara uygun el hijyeni ürünleri sağlamaktır. Bu personelin ellerini sürekli dezenfekte etmeleri son derece önemlidir ve işletmesi tarafından teşvik edilmelidir* (European Commission, 2020b, s. 4).

Havalimanı işletmesine bağlı olarak çalışan personele yönelik önlemler

Havalimanı işletmeleri, havalimanındaki diğer tüm işletmelere yer tahsis eden, koordinasyonu sağlayan, havalimanındaki tüm idari süreçleri yönlendiren ve operasyonel süreçler de dahil olmak üzere kontrol görevleri de olan işletmelerdir. Ülkemizde çoğu havalimanının işletmecisi DHMİ (Devlet Hava Meydanları İşletmesi) olmakla birlikte, İstanbul Havalimanı'nın işletmecisi olan İGA Havalimanı İşletmesi A. Ş. gibi özel işleticiler de bulunmaktadır⁶. Havalimanı işletmecilerinin de kendi personelleri için alması gereken tedbirler bulunmaktadır.

Havalimanı işletmecisi, sadece sahada bulunması gereken ve kritik görevler üstelenen personelleri iş yerinde çalışmaya, uzaktan yürütülebilecek işler için çalışanlarını uzaktan çalışmaya teşvik etmelidir. Yüz yüze toplantıları iptal ederken, sanal iletişim yoluna yönelmelidir.

Vardiya değişikliklerinde ekipler arasındaki teması azaltacak önlemler alınmalı, farklı vardiya ekiplerinin teması azaltılmalıdır. Çift kişilik ekip çalışması yerine, uygun işler için tek kişilik görevlendirmeler yapılmalıdır. Çalışanlar birlikte çalışmak zorunda kaldıkları ortamlarda fiziksel mesafe ve hijyen koşullarına uygun davranmalıdır. Ofislerde ortak kullanılan telefon, masa, bilgisayar ve makine gibi yerlerin düzenli dezenfeksiyonu sağlanmalıdır. Tüm personele görevleri süresince ihtiyaç duyulan koruyu ekipman ve dezenfektan gibi malzemeler sağlanmalıdır (ACI, 2020c; IBAC, 2020, s. 2-3).

⁶ Retrieved 1 June 2020 from:

http://web.shgm.gov.tr/documents/sivilhavacilik/files/images/Havaalani_Isletme_Bilgileri.pdf .

Uçuş görevlilerine yönelik önlemler

Uçuş görevlileri hava taşımacılığında oldukça kritik bir rol oynamakta, havayolu işletmesinin faaliyetlerinin sürdürülmesinde stratejik bir görev üstlenmektedirler. Covid-19 salgın döneminde stratejik öneme sahip bu insan kaynağının, kabinde görevli host ve hostesler ve kokpitte görevli pilotların, sağlığını koruyucu önlemler alınması da önemlidir. Bu önlemler hem çalışan sağlığını korumak açısından hem de bulaşma riskini azaltmak açısından önem arz etmektedir. Hasta olan bir uçuş ekibi bunu hem yolculara hem görev yaptığı diğer uçuş ekiplerine hem de seyahat ettikleri bölgelere bulaştırma riski taşır. Bu riskleri yönetebilmek açısından otoriteler tarafından tavsiye edilmiş bir takım önlemler bulunmaktadır. Bu kategori altında ortaya çıkan bulgular, uçuş görevlilerine virüs bulaşma riskini azaltmak adına gerçekleştirilen uygulamalara bir çerçeve çizmektedir. Kategori altında uçuştan önce, uçuş sırasında ve uçuş sonrasında alınan önlemleri gösteren alt kategoriler ortaya çıkmıştır.

Uçuş öncesinde alınan önlemler

Buradaki ilk ve en kritik önlem, kendini hasta hisseden uçuş görevlisinin sağlık durumunu beyan ederek göreve gelmemesidir. Semptom gösteren görevlilerin, çalışmaya devam etmesi hem yolcular hem diğer uçuş görevlileri açısından oldukça riskli bir durum olacaktır. Bu kapsamda havayolu işletmeleri, uçuş görevlilerini böyle durumlarda çalışmaması yönünde teşvik etmelidir. Hasta hisseden görevliler de Covid-19 durum kartı doldurarak görevinden çekilmelidir (International Federation of Air Line Pilots, 2020; International Civil Aviation Organization, 2020b; IATA, 2020b, s. 9; EASA, 2020a, s. 8).

Uçuş mürettebatının virüse maruz kalma riskini azaltmak için yer personeli, teknik personel ve yolcularla teması azaltıcı önlemler de alınmalıdır. Göreve geçiş noktaları için fiziksel mesafe kurallarını da dikkate alan ayrı bir yol belirlenmelidir. Uçuş ekibi, uçuş öncesi brifingler sırasında ve tüm görevi boyunca koruyu ekipman kullanımına, fiziksel mesafe kurallarına özen göstermek zorundadır (ICAO, 2020b).

Uçuş öncesinde önemli olan adımlardan biri de uçak içinde kabin görevlilerinin temas edeceği noktaların ve özellikle kokpit içinin önleyici dezenfeksiyon prosedürüyle temizlenmesi ve dezenfekte edilmesidir. Böylece bir önceki uçuştan kalan bulaşma riskleri minimuma indirilecektir (EASA, 2020c, s. 4).

Uçuş sürecinde alınan önlemler

Buradaki öncelikli önlemlerden biri de havacılık emniyetini tehdit etmeyeceği düşünülen tüm aşamalarda maske ve yüz koruyucu gibi kişisel ekipman kullanım kurallarına uymaktır. Ayrıca el dezenfeksiyon kullanımı da tüm süreçlerde önemlidir. Özellikle kokpite girecek tüm personelin uygun hijyen ekipmanları kullanması zorunludur (IFALPA, 2020).

Kimi uzun uçuşlarda, görevlilerin dinlenebilmesi için uçak içinde ayrılmış yatış alanları vardır. Bu bölgelerin kullanımını da bulaşma riski taşımaktadır. Bu kapsamda, uçuş sırasında dinlenme alanlarında kişiye özel battaniye, minder, çarşaf ve yastık kullanımına dikkat edilmesi zorunludur. Bunlar değiştirilmeden birden fazla kişi tarafından kullanılmamalıdır. Bazı havayolu işletmeleri çalışanlarını bunları kullandıktan sonra paketlemekle sorumlu tutar. Her görevli, dinlenmeye geçmeden önce kullanılmamış yatak takımlarını alır ve sonrasında hijyen koşullarını dikkate alarak kaldırır (IATA, 2020b, s. 13).

Ayrıca yolcuları uçak içinde korumaya yönelik önlemler bölümünde anlatılan, havayolu işletmelerinin kabin görevlisi-yolcu temasını en aza indirmek ve uçak içi para alışverişini önlemek adına uçak içi satışları durdurma gibi yöntemleri bu alt kategoride de yer bulmaktadır. Çünkü bu önlemler yolcuların sağlığını korumaya yönelik olduğu gibi kabin görevlilerine bulaşma riskini önlemek için de çok önemlidir. Satışları kaldırmanın yanında, uzun uçuşlar

için yolculara sağlanacak temel yiyecek gibi malzemeler de uçuş öncesinde yerlerine bırakılabilir. Tüm bunlar, yolcu ve ekip arasındaki teması azaltmak için gerekli prosedürlerdir (EASA, 2020a, s. 13-14; IATA, 2020b, s. 14). Uçak içinde servis yapmak zorunda kalındığı anlarda, yolcunun kullandığı peçete, bardak, yemek tepsileri gibi eşyalara dokunan personelin eldiven kullanımı da zorunludur⁷.

Yeterli sayıda tuvaleti olan büyük uçaklar için personele ayrı bir tuvalet planlanmalı ve tercihen ön taraftaki kokpite yakın tuvalet olmalıdır (EASA, 2020d, s. 5).

Uçak içinde bir yolcu veya kabin görevlisi semptom göstermeye başlarsa, bu tür şüpheli vakalar için uçağın en arkasında ayrılan karantina bölgesi kullanılmalı ve karantina prosedürleri başlatılmalıdır (European Cockpit Association, 2020; IATA, 2020b, s. 9; EASA, 2020a, s. 15; 2020d, s. 5-7).

Uçuş sonrasında alınan önlemler

Bu alt kategori ise uçağın varış noktasına geldiği andan itibaren uçuş görevlilerinin bulaşma riskini azaltmaya yönelik önlemlerle ilişkilidir. Bu aşamada da uçuş görevlilerinin havalimanında diğer personel ve yolcularla temas etmeden ayrı bir yoldan hareket etmesi ve ayrılabilmesi önemlidir.

Bu alt kategorideki fark yaratacak önlemlerden biri uçuş süresince şüpheli vaka olması durumu ortaya çıkmaktadır. Böyle durumlarda şüpheli çalışan veya şüpheli yolcuyla temas eden çalışanın karantina ve izolasyon süreçlerine dikkat edilmeli, belirsizlik ortadan kalkana kadar çalıştırılmamasına özen gösterilmelidir (ICAO, 2020b; EASA, 2020a, s. 15; 2020d, s. 7).

Bu başlıktaki en önemli bulgulardan biri de uçuş görevlileri için yatıda alınacak önlemlerdir. Görevliler uzun menzilli uçuş sonrasında gittikleri bölgelerde yatıda kalarak dinlenmekte ve diğer uçuş görevini bekleyebilmektedir. Bu süreçte alınacak önlemler, görevlilerin gittikleri bölgelerden virüs kapmalarını ve onu ülkelerine getirmelerini önlemek açısından çok önemlidir. Analiz sonucunda, otoritelerin bu riske yönelik tavsiye ve yönlendirmelerde bulunduğu da ortaya çıkmıştır.

Yatıdaki uçuş personel için tavsiye edilen temel önlemler orada da fiziksel mesafe kurallarına uygun davranmaları, koruyucu ekipman ve hijyen koşullarına uygun davranmaları ve olabildiğince izolasyonda zaman geçirmeleri yönündedir. Uçuş görevlileri, mümkün olduğu kadar otelde kalmalı, odasında yalnız vakit geçirmeli, toplu taşıma kullanmamalı gittiği bölgelerdeki halk arasına karışmamalıdır. Otelde geçirdiği zamanlar için servisi mümkün olduğunca odaya istemeleri önerilmekte, ortak restoran alanlarını kullanmamaları gerekmektedir. Orada da yemeklerden önce ve sonra ellerini dezenfekte etmeye önem göstermelidir. Odaya yiyecek içecek servisinin bulunmadığı noktalarda otelin restoranında tek başına yemek yemeli, diğerleriyle yakın temastan kaçınmalıdır. Otelde yiyecek bulunmadığı istisnai durumlarda otele en yakın yerde yemek yiyip odasında izolasyona devam etmesi gerekmektedir (IATA, 2020b, s. 8; IFALPA, 2020; ICAO, 2020b). Yatıdayken semptom göstermeye başlayan görevliler için de önceden bir plan geliştirilmiş olmalıdır. Uçuş görevlilerinin böyle durumlarda, ilgili bölgelerdeki yerel sağlık birimleriyle nasıl iletişim kuracaklarına dair prosedürlere hakim olmaları gerekmektedir (ECA, 2020).

Uçuş görevlileri için alınacak bu önlemler uçulan rotaya, havalimanına göre değişiklik gösterebilir ve havayolu işletmeleri uçuş gerçekleştikleri bölgelerdeki güncellenen bilgileri takip etmelidir (IATA, 2020b, s. 6).

⁷ Retrieved 15 May 2020 from:
<https://www.easa.europa.eu/sites/default/files/dfu/Coronavirus%20Poster%201.pdf>.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, Covid-19 sürecinde havayolu taşımacılığında müşteriler ve çalışanlar için ne tür önlemler alındığını ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaca ulaşmak için yapılan analiz sonucunda, bu önlemlerin iki temel temaya ayrıldığı görülmüştür. Bunlar yolculara yönelik ve personele yönelik önlemlerdir.

Yolculara yönelik önlemler, havalimanına gelmeden önce alınan önlemler, havalimanında uygulanan önlemler ve uçak içinde uygulanan önlemler olarak kategorilere ayrılmıştır. Bu önlemler, yolcuların her koşulda fiziksel mesafe kurallarına uygun davranmaları, maske vb. koruyucu ekipman kullanmaları, hijyen kurallarına dikkat etmeleri ve eğer şüpheli durumdaysalar bunu bildirerek uçuşlarına gelmemeleriyle ilgilidir. Havayolu ve havaalanı işletmeleri de yolcuları tüm bu süreçlerde takip etmeli, bilgilendirmelidir. Havalimanlarında kurulan kontrol noktalarıyla sıcaklık taraması ve semptom sorgulaması gibi önlemler, gerekli durumlarda havalimanlarında oluşturulmuş karantina kabinlerinin kullanımı, havalimanlarındaki bulaşma riskini azaltacak uygulamalardır. Havalimanı işletmecisi yolcu check-in, bekleme, dinlenme, alışveriş noktaları gibi tüm bölgelerde fiziksel mesafe kurallarına göre düzenlemeler yapmalı; check-in ya da boarding işlemleri için yolcuların sıra beklemeden ya da görevlilerle temas etmeden kullanabileceği kiosklar (cihazlar) çoğaltmalıdır. Gerek havalimanı işletmecisi ve gerekse havayolu işletmecisi, yolcuları Covid-19 konusunda bilgilendirici afiş ya da ekran paylaşımları sunmalı, gerekli durumlarda maske vb. koruyucu ekipmanları yolculara sağlamalıdır.

Çalışanlara yönelik önlemler ise iki kategoriye ayrılmaktadır. Bunlar yerde görev yapan personele yönelik önlemler, uçuş görevlilerine yönelik önlemlerdir. Yerde görev yapan personele yönelik önlemler, çalışanların görev yaptıkları bölgelere ve risk düzeylerine göre değişmekle birlikte fiziksel mesafe ve koruyucu ekipman kullanımı gibi genel önlemler de bulunmaktadır. Yerdeki personele yönelik önlemler, kontrol noktasında çalışanlar, bagaj ve kargo yüklemede görevli olanlar, yolcu hizmetlerinde çalışanlar, temizlik ve dezenfeksiyon görevlileri, havalimanı işletmesinde görev yapan personel olarak açıklanmıştır. Her birinin, üstlendikleri görevlere göre farklı riskler barındırdıkları ve görev tanımlarına özel önlemler aldıkları ortaya çıkmıştır. Uçuş görevlilerine yönelik önlemler ise uçuş süresi içinde ve uçuş sonrasında alınan önlemler olarak alt kategorilere ayrılmıştır. Buradaki önemli noktalardan biri de tıpkı yolcularda olduğu gibi şüpheli çalışanı tespit ederek uçuşa gelmesini önlemektir. Bununla birlikte, çalışanların havalimanına girerken ayrı yol ve güzergâhlardan, diğer çalışan ve yolcularla temas etmeden uçaklarına yönelmeleri ve uçuş sonrasında da aynı şekilde izole edilerek havalimanından ayrılmaları önemlidir. Havalimanında geçen süreçlerde ve uçak içinde kişisel koruyucu ekipman kullanımına dikkat etmelidirler. Uçak içinde yolcularla olan teması azaltmak ve nakit alışverişini kesmek için, satışla yiyecek içecek servisi yapılmamalı, eğer mümkünse ikramlar uçuşlardan önce yolcuların koltuk masalarına bırakılmalıdır. Bu önlem hem kabin görevlilerini hem yolcuları korumak adına kritiktir. Kabin ve kokpit içinin dezenfeksiyonu da son derece önemlidir. Bir önceki uçuştan kalan temas risklerini yönetebilmek için bu bölgelerin dezenfekte edilmesi gerekmektedir. Özellikle kokpit içinin dezenfeksiyonu pilotlar arasındaki yayılımı azaltmada önemli olacaktır. Uçuş görevlilerine yönelik dikkat çeken konulardan biri de yatı durumunda alınacak önlemlerdir. Uçuş görevlilerinin yatı durumunda da fiziksel mesafe kurallarına uygun davranmaları, mecbur kalmadıkça odalarından dışarı çıkmamaları, yerel halkla temas etmemeleri, toplu taşıma kullanmamaları gittikleri bölgelerden virüse yakalanma risklerini azaltacaktır.

Bu araştırmayla Covid-19 salgın döneminde hava taşımacılığında yaşanan krizi yönetmek için hem yolcuları hem de havacılık sektöründe görev yapan insan kaynaklarını korumaya yönelik nasıl önlemler alındığı ortaya konulmaktadır. Araştırmada açıklanan yolculara yönelik önlemler, bulaşma risklerini azaltmanın yanında işletmelerin müşterileri

gözünde tekrar güvenilir olarak algılanmalarına ve seçilebilirliklerine katkı sağlayacaktır. Bu nedenle havacılık işletmeleri, yolcuların sağlığını korumaya yönelik önlemleri özenle uygulamalı ve bunu kurumsal iletişim araçları yoluyla paydaşlarıyla paylaşmalıdır. Bu sayede güvenilir oldukları yönündeki imajlarını geri kazanabilecek, daha fazla müşteriye ulaşabilecek ve böylece sürdürülebilirliklerine katkı sağlayacaklardır.

Bu araştırmada işletmelerin sürdürülebilirliği açısından çok kritik bir rol üstelenen insan kaynaklarına yönelik tehditleri önlemeye yönelik uygulamaların da altı çizilmektedir. Araştırmayla, işletmeleri bu önlemleri etkili bir şekilde uygulama konusunda teşvik etmek amaçlanmaktadır. Bu önlemler sayesinde, insan kaynakları güvende hissettikleri bir çalışma ortamında bulunacak, stres düzeyleri yükselmeyecek, motivasyon kayıpları yaşamadan verimli bir şekilde çalışmaya devam edebileceklerdir. Ayrıca bu önlemler sayesinde can kaybı korkusundan uzaklaşan ve daha az baskı altında hisseden stratejik insan kaynaklarının, işletmede tutulması da kolaylaşacak ve işgören devir oranlarında artış yaşanmayacaktır.

Bu araştırma, hava taşımacılığında Covid-19 kriz yönetimi sürecini ele alan ilk araştırma olarak literatüre katkı sağlamaktadır. Araştırma bu yönüyle, hava taşımacılığı literatüründeki bu eksikliğin giderilmesi için yapılmış olan akademik çağrılara da yanıt niteliğindedir (Takefuji, 2020). Araştırmayla çerçevesi çizilen önlemler, belge incelemesi yoluyla ortaya konmuştur. Başka bir deyişle, araştırma sonuçları doküman incelemesiyle sınırlıdır. Bundan sonraki süreçte, bu önlemleri daha derinlemesine inceleyen, yolcuların ve çalışanların deneyimlerinden oluşan çalışmalar yapılması da önerilmektedir.

Kaynakça

- Adem, Ö., Akgemici, T., & Demirsel, M. (2004). Stratejik insan kaynakları yönetimi bağlamında örgütlerde işgören motivasyonu süreci. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (12), 277-290.
- Akça, Ö. (2020). COVID-19'un havacılık sektörüne etkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 45-64.
- Akdağ, M. (2005). Halkla ilişkiler ve kriz yönetimi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14), 1-20.
- Airports Council International (ACI). (2020a). *Advisory bulletin 01. COVID-19: Relief measures to ensure the survival of the airport industry*. Retrieved 5 June 2020 from: https://asianaviation.com/wpcontent/uploads/Policy_Brief_COVID19_Relief_Measures_to_Ensure_the_Survival_of_the_Airport_Industry_2020.pdf.
- Airports Council International (ACI). (2020b). *Advisory bulletin: Security screening best practices during COVID-19*. Retrieved 19 May 2020 from: <https://www.capsca.org/Documentation/CoronaVirus/20200320-COVID19-Security-Advisory-Bulletin.pdf>.
- Airports Council International (ACI). (2020c). *Advisory bulletin: Airside safety and operations under COVID-19*. Retrieved 27 April 2020 from: <https://www.capsca.org/Documentation/CoronaVirus/200403-Airfield-Ops-Advisory-Bulletin-FINAL.pdf>.
- Airports Council International (ACI) (2020d). *Advisory bulletin: Risk-based, effective, proportionate and practical*. Retrieved 12 June 2020 from: <https://www.aci-europe.org/downloads/mediaroom/20-05-20Airports%20welcome%20new%20European%20Health%20Safety%20Protocol%20PRESS%20RELEASE.pdf>.

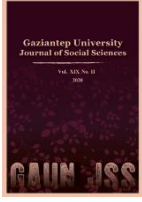
- Airports Council International (ACI). (2020e). *Advisory bulletin: Economic impact assessment of COVID-19 on the airport business*. Retrieved 17 May 2020 from: Website: <https://aci.aero/wp-content/uploads/2020/05/200505-Third-Economic-Impact-Bulletin-FINAL.pdf>.
- Benligiray, S., & Kurt, Y. (2016). Havacılık sektöründe stratejik insan kaynakları yönetiminin rolü: sürdürülebilir rekabet avantajı elde etme. *3rd International Conference on Education, Social Sciences and Humanities* ISBN: 978-605-64453-7-8
- Chinazzi, M., et. al., (2020). The effect of travel restrictions on the spread of the 2019 novel coronavirus (COVID-19) outbreak. *Science*, 2020; 368(6489), 395-400. doi: 10.1126/science.aba9757
- Creswell, J. (2013). *Research design: qualitative, quantitative and mixed method approaches*. (Çev: S. B. Demir.) Ankara: Eğiten Kitap.
- Dey, I. (2005). *Qualitative data analysis: a user- friendly guide for social scientist*. Taylor & Francis e-Library.
- Ekinci, H., & İzci, F. (2006). Kriz yönetiminde insan kaynaklarına psikolojik desteğin önemi ve kayseri tekstil sektöründe bir araştırma. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (12) / 2: 39-54*
- European Cockpit Association (ECA). (2020). *COVID-19 Safety aspects guidance for flight crews*. Retrieved 28 April 2020 from: https://www.eurocockpit.be/sites/default/files/2020-03/Issue1_COVID19_SafetyAspects_F.pdf.
- European Commission. (2020a). *COVID-19: Guidelines on the progressive restoration of transport services and connectivity*. Retrieved 5 June 2020 from: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/communication_transportservices.pdf.
- European Commission. (2020b). *Guidelines: Facilitating air cargo operations during COVID-19 Outbreak* Retrieved 23 April 2020 from: https://ec.europa.eu/transport/sites/transport/files/legislation/c20202010_en.pdf.
- European Commission (2020c). *COVID-19: Temporary restriction on non-essential travel to the EU*. Retrieved 29 April 2020 from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0115&from=EN>.
- European Union Aviation Safety Agency (EASA). (2020a). *COVID-19 Aviation Health Safety Protocol Guidance for the management of airline passengers in relation to the COVID-19 pandemic*. Retrieved 23 June 2020 from: https://www.ecdc.europa.eu/sites/default/files/documents/EASA-ECDC_COVID-19_Operational-guidelines-for-management-of-passengers.pdf.
- European Union Aviation Safety Agency (EASA). (2020b). *Safety information bulletin aerodromes: Coronavirus 'SARS-cov-2' Infections – Operational recommendations*. Retrieved 16 May 2020 from: <https://ad.easa.europa.eu/ad/2020-02R4>.
- European Union Aviation Safety Agency (EASA). (2020c). *Interim guidance on aircraft cleaning and disinfection in relation to the SARS-CoV-2 pandemics Issue: 01*. Retrieved 17 April 2020 from: <https://www.easa.europa.eu/sites/default/files/dfu/Interim-guidance-on-Aircraft-Cleaning-and-Disinfection.pdf>.
- European Union Aviation Safety Agency. (EASA). (2020d). *Guidance on management of crew members in relation to the SARS-CoV-2 pandemic Issue no: 01*. Retrieved 18 April 2020 from: <https://www.easa.europa.eu/sites/default/files/dfu/EASA-COVID->

- 19_Interim%20Guidance%20on%20Management%20of%20Crew%20Members%20final.pdf.
- European Union Aviation Safety Agency (EASA). (2020e). *Safety Directive: Operational measures to prevent the spread of Coronavirus `SARS-CoV-2` infection*. Retrieved 18 May 2020 from: <https://ad.easa.europa.eu/ad/SD-2020-02/print>.
- Federal Aviation Administration (FAA). (2020). *Information for airport sponsors considering COVID-19 Restrictions or Accommodations*. Retrieved 2 May 2020 from <http://www.calairports.com/2020.03.28%20Information%20for%20Airport%20Sponsors%20on%20COVID-19.pdf>.
- Flight Safety Foundation (2020). *Non-medical operational safety aspects supplemental materials: pandemic — aviation safety roadmap version* Retrieved 28 May 2020 from: <https://flightsafety.org/wp-content/uploads/2020/05/COVID-19-Roadmap-V2.pdf>.
- Glesne, C. (2013). *Introduction to qualitative research 3rd edition*. Çev: A. Ersoy ve P. Yalçınoğlu. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Hays, D. & Singh. (2012). *Qualitative inquiry in clinical and educational settings*. New York,: The Guilford Press.
- Iacus, S., Natale, F., Santamaria, C., Spyrtos, S., & Vespe, M. (2020). Estimating and projecting air passenger traffic during the COVID-19 coronavirus outbreak and its socio-economic impact. *Safety Science*, 129, 104791 <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2020.104791>.
- International Business Aviation Council (IBAC). (2020). *Guidance toward COVID-19 secure*. Retrieved 19 June 2020 from: <https://asbaa.org/wp-content/uploads/2020/05/Toward-Covid-Secure.pdf>.
- International Air Transport Association (IATA). (2017). *Suspected communicable disease guidelines for cleaning crew*. Retrieved 14 March 2020 from <https://www.capsca.org/Documentation/CoronaVirus/health-guidelines-cabin-crew.pdf>.
- International Air Transport Association (IATA). (2020a). *Restarting aviation following COVID-19 Medical evidence for various strategies*. Retrieved 22 June 2020 from: <https://www.iata.org/contentassets/f1163430bba94512a583eb6d6b24aa56/covid-medical-evidence-for-strategies-200525.pdf>.
- International Air Transport Association (IATA) (2020b). *Guidance for cabin operations during and post pandemic edition 2*. Retrieved 28 May 2020 from https://www.semae.es/wp-content/uploads/IATA-Guidance-for-Cabin-Operations-During-and-Post-Pandemic_Edition_2_07_May_2020_.pdf.
- International Air Transport Association (IATA). (2020c). *Ground Operations Bulletin 01: Quick reference for ground handling during COVID-19*. Retrieved 22 May 2020 from <https://www.iata.org/contentassets/094560b4bd9844fda520e9058a0f8e2e/quick-reference-guide-for-ground-handling-in-case-of-covid.pdf>.
- International Air Transport Association (IATA). (2020d). *Guidance for ground handling during COVID-19 Ed. 4*. Retrieved 22 May 2020.
- International Civil Aviation Organization (ICAO). (2020a). *Effects of novel coronavirus (COVID-19) on civil aviation: Economic impact analysis*. Retrieved 21 June 2020 from: <https://www.icao.int/sustainability/Documents/COVID-19/ICAO%20COVID%202020%2005%2026%20Economic%20Impact.pdf>.
-

- International Civil Aviation Organization (ICAO). (2020b). *Implementing a public health corridor to protect flight crew during the Covid-19 pandemic (Cargo operations)*. Retrieved 13 June 2020 from: <https://www.icao.int/Security/COVID-19/EBandSL/eb030e.pdf>.
- International Federation of Air Line Pilots (IFALPA). (2020). *Safety bulletin COVID-19 guidance for crews*. retrieved 25 June 2020 from: <https://www.ifalpa.org/media/3537/20sab04-covid-19-guidance-for-crews.pdf>.
- Karaköse, T. (2007). Örgütler ve kriz yönetimi. *Akademik Bakış*, (13), 1-15.
- Lau, H., Khosrawipour, V., Kocbach, P., Mikolajczyk, A., Ichii, H., Zacharksi, M. & Khosrawipour, T., 2020. The association between international and domestic air traffic and the coronavirus (COVID-19) outbreak. *Journal of Microbiology, Immunology and Infection*. 53, Issue 3: 467-472 <https://doi.org/10.1016/j.jmii.2020.03.026>.
- Okumuş, F. (2003). İşletmelerde kriz yönetimi ve krizlerin işletmeler üzerine olası etkileri. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(1-2).
- Özmutaf, N. (2006). Örgütlerde insan kaynakları ve stres: Ampirik bir yaklaşım. *Su Ürünleri Dergisi*, 23(1).
- Sobieralski, J. 2020. COVID-19 and airline employment: Insights from historical uncertainty shocks to the industry. *Transportation Research Interdisciplinary Perspectives*, 5: 100123 <https://doi.org/10.1016/j.trip.2020.100123>.
- Suau-Sanchez, P., Augusto Voltes-Dortac, Natàlia Cugueró-Escofeta. (2020) An early assessment of the impact of COVID-19 on air transport: Just another crisis or the end of aviation as we know it? *Journal of Transport Geography* 86 (2020) 102749 <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2020.102749>.
- Takefuji, Y., 2020. Airborne precautions are needed against COVID-19. *Journal of Infection and Public Health* 13 (2020) 83. Editorial.
- Tütüncü, Ö., & Demir, M. (2003). Konaklama işletmelerinde insan kaynakları kapsamında işgücü devir hızının analizi ve Muğla bölgesi örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Cilt 5, Sayı 2.
- Vardarlıer, P. (2016). Strategic approach to human resources management during crisis. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 235(2).
- Wright, P., McMahan, G., & McWilliams, A. (1994). Human resources and sustained competitive advantage: a resource-based perspective. *International journal of human resource management*, 5(2), 301-326.
- World Health Organization (WHO). (2020a). *Scientific brief: "Immunity passports" in the context of COVID-19*. Retrieved 24 June 2020 from: <https://www.who.int/publications/i/item/immunity-passports-in-the-context-of-covid-19>.
- World Health Organization (WHO). (2020b). *Key considerations for repatriation and quarantine of travellers in relation to the outbreak of novel coronavirus 2019-nCoV*. Retrieved 15 April 2020 from: https://www.who.int/docs/default-source/travel-and-health/repatriation-quarantine-ncov-key-considerations-hq-final11feb.pdf?sfvrsn=b9cd8a_4.
- World Health Organization (WHO). (2020c). *Operational considerations for managing COVID-19 cases or outbreak in aviation*. Retrieved 7 April 2020 from:

<https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/331488/WHO-2019-nCoV-Aviation-2020.1-eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

World Tourism Organization the United Nations (UNWTO). (2020). *COVID - 19 related travel restrictions a global review for tourism*. Retrieved 15 May 2020 from: https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2020-04/TravelRestrictions_0.pdf.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Üretim ve Hizmet Sektörlerinin Covid-19 Süreci ve Sonrasındaki Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme

An Assessment on The Future of Manufacturing and Service Sectors In The Covid-19 Process and After

Gülşen YURDAKUL^{a*}, Abdullah ÇELENK^b, Mustafa DEVECİ^c, Tülin DURUKAN^d

^a Doktora Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-2064-0278

^b Doktora Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-7869-2164

^c Doktora Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-4875-3354

^d Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-5228-3274

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 13 Temmuz 2020

Kabul tarihi: 31 Ağustos 2020

Anahtar Kelimeler:

Covid-19,

Dünya Sağlık Örgütü (WHO),

Üretim ve Hizmet Sektörü,

Küresel Ekonomik Krizler

ARTICLE INFO

Article History:

Received July 13, 2020

Accepted August 31, 2020

Keywords:

Covid-19,

World Health Organization (WHO),

Production and Service Sector,

Global Economic Crises

ÖZ

2019 yılının sonunda başlayıp 2020 yılında tüm dünyaya yayılan COVID-19 virüsü küresel bir krize sebep olmuştur. Dünya Sağlık Örgütü (WHO)'nın salgını pandemi olarak nitelendirmesiyle birlikte tüm ülkelerin sağlık, sosyal ve ekonomik açıdan büyük zarara uğradığı görülmektedir. Hiç kuşkusuz bu süreçten Türkiye'de önemli ölçüde etkilenecektir. Salgının yayılma hızının yüksek olması sıkı tedbirlerin alınmasını gerekli kılmıştır. Bu makalede Türkiye'nin ekonomik verileri incelenerek üretim ve hizmet sektörleri açısından pandemi sürecinde güçlü ve zayıf yanları tespit edilecektir. Söz konusu güçlü yanlarımız ile dış çevrede oluşması muhtemel fırsatlardan ne şekilde yararlanacağımıza, zayıf yanlarımızı ise nasıl güçlendirip tehditlerden uzaklaştıracağımıza ilişkin bir değerlendirme ve geleceğe ilişkin tahmin ve önerilerde bulunulacaktır.

ABSTRACT

The COVID-19 virus, which started at the end of 2019 and spread all over the world in 2020, caused a global crisis. With the World Health Organization (WHO) describing the epidemic as a pandemic, it is seen that all countries suffered great health, social and economic damage. Undoubtedly, this process Turkey 'will be affected significantly. The high rate of spread of the outbreak made it necessary to take strict measures. This article examining Turkey's economic data will determine the strengths and weaknesses of the manufacturing and service sectors. With our strengths in question, we will make an assessment of how we can take advantage of opportunities that may occur in the external environment, and how we will strengthen our weaknesses and remove them from threats, and make predictions and suggestions for the future.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: gulsen.yurdakul10@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Beginning in late 2019 and still continues COVID-19 outbreak effects also affect Turkey as well as the whole world. In addition to health, social and psychological effects, it also has important effects in economic terms. It is necessary to take measures to estimate these effects that may occur and to be less affected by these effects. Therefore, by considering Turkey's general economic data, this study will determine the strengths and weaknesses of the manufacturing and service sectors. In addition, evaluations and forecasts will be made on issues that may be a threat due to opportunities and weaknesses that can be obtained in the external environment with their strengths. The problematic of the research is that this pandemic, which emerged in Wuhan, China in late 2019 and whose cause is unknown, has turned into a worldwide chaos and brought along with it economic problems. Due to the fight against the pandemic, severe measures such as the closure of schools implemented by many countries, the closure of workplaces, the prohibition of curfew, the closure of airline and road traffic are the harbors of the economic turmoil. The rapid spread of COVID-19 caused more stringent implementation of the measures taken. It is envisaged that the measures implemented will affect economic activities worldwide and this negative impact will cause trillions of dollars of damage. Similarly, it is estimated will decrease occurred Turkey's economic activity, such as in other countries. In the light of these predictions, by making a SWOT analysis, the strengths and weaknesses of the production and service sectors will be identified and the opportunities and threats to be encountered in this process will be determined. When analyzed data obtained from official sources after Turkey's economic contraction experienced in 2018 it was found to follow a positive trend throughout 2019. When the areas that make up the general economic data are analyzed, it is seen that there is a positive effect in the agriculture and industry sectors while there is a negative effect in the construction industry. While the export indicators of 2019 had a positive effect, imports were positive as of the third quarter. Since these general economic indicators are the indicators that occurred before the COVID-19 pandemic process, the data for the year 2020 when the outbreak started will show how economically affected. In this context, according to the official data published by the Ministry of Commerce, COVID-19 effects are not seen in the 2-month period, which constitutes half of the first quarter. However, it is seen that there is a negative economic effect in the second part of the first quarter. Because in March 2020 in Turkey also began to appear in the COVID-19 cases. For this reason, Turkey is adversely affected due to the Covid-19 is seen in the economic field and caused economic contraction in the first quarter. In this part of the research, a SWOT analysis was made containing the pandemic process of Turkey. Strengths as a result of SWOT analysis; health system, young population, medical equipment and material production have been identified as complementary medical practices. Weaknesses; the fragile economy has been identified as frequent exposure to information pollution, the approach of the maturity of domestic and foreign debts. In addition, the opportunities it can obtain; Elements such as digitalization, strong crisis management, ecological recovery, food security, and being an alternative supplier of Europe, health tourism have been identified. Finally, about the threat; negative factors such as economic contraction, inflation, increase in dollar exchange rate, increase in unemployment, market and demand contraction, production decrease, SME's bankruptcy were determined. As a result of the analysis applied, it is necessary to make some suggestions about the production and service sector. First of all, many sectors need to seize the opportunity of digitalization in the quarantine process and continue their business on the digital platform as much as possible. In this way, a step may have been taken to get used to the 'new normal' process that has entered our lives. In addition, government support should be provided to SMEs and employees affected by COVID. Steps should be taken regarding food safety, which is understood to be of great importance in the quarantine process. For this purpose, issues such as seed breeding, promotion of domestic seed, regulations in agricultural policies, improvement of production techniques, promotion of domestic product use should be implemented. The COVID-19 process is successfully carried out thanks to health practices and protocols. The treatment of patients brought from abroad by expanding these protocols by the Ministry of Health can be done. This way, both will have increased Turkey's health system level as well as medical personnel will be provided employment and country currency flow. In addition, medical devices and materials should be produced and exported. As a result of this process, like all countries of the world it will be affected negatively in Turkey. However, by evaluating the process well, the way to turn the crisis into an opportunity should be sought and solutions should be produced in order to be affected in the least way.

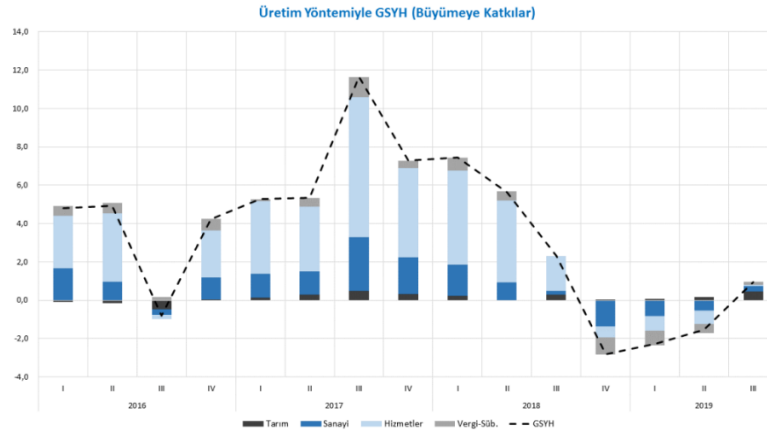
Giriş

2019 yılı sonlarında sebebinin bilimsel olarak netleştirilemediği bir virüsün Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkmasını takip eden süreçte dünya pandemik bir hastalıkla aktif mücadele içerisine girmiştir. Aralık ayının başında Çin'de hızla yayılan virüsün, Ocak ayı raporlarında yeni tip koronavirüs (ciddi akut solunum sendromu/ SARS-CoV-2) olduğu tespit edilmiş ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından COVID-19 olarak tanımlanmıştır (WHO, 2020a). Kişiden kişiye rahatlıkla bulaştığı tespit edilen bu yeni tip virüsün, Wuhan dışına seyahat eden gezginler tarafından Çin'e ve diğer ülkelere hızla yayıldığı düşünülmektedir (Qui, Chen ve Shi, 2020, s. 2). Virüsün yayılma hızı çok yüksek seyrettiği için Mayıs ayı itibariyle dünya genelinde 5 milyondan fazla vaka bildirilmiştir (CSSE, 2020). Ayrıca salgın sebebiyle 400 bin'in üzerinde ölüm vakası kaydedilirken 2.5 milyon kişinin de tedavi edilerek sağlığına kavuştuğu belirtilmiştir (Worldometer, 2020). Pek çok bilim insanı ve kuruluşun aşı üzerinde çalışmasının yanı sıra uygulanan tedavi teknikleri ve protokoller sayesinde iyileşen hasta sayısındaki artış, piyasaların yakın zamanda açılabilmesi açısından olumlu görülmektedir.

COVID-19 kısa bir zaman diliminde hızla yayılarak dünya gündemine oturmuştur. Dünya ülkeleri virüsün yıkıcı etkilerinden korunabilmek adına kademeli ya da radikal tedbirler almıştır. Öncelikle Çin; şehirler, okullar ve kurumları kapatmak gibi ulusal tedbirler alırken virüsün yayılma hızını artırmasıyla, bu tedbirler diğer ülkeler tarafından da uygulanmaya başlamıştır (BBC, 2020). Ardından pek çok ülke uluslararası kurumların tavsiye kararlarını da dikkate alarak yurtiçi ve yurtdışı uçuşları durdurmuş; ülke sınırlarını kapatarak tedbirleri uluslararası boyuta taşımıştır. Bu çerçevede; şehirler karantina altına alınmış, sokağa çıkma yasakları uygulanmış, ulusal ve uluslararası kara ve hava trafiği durdurulmuş, sınırlar kapatılmış, ekonomik alanda acil durum paketleri hazırlanmıştır. Bu ve benzeri tedbirlerin yanı sıra pandemi sürecinin sosyal, psikolojik ve ekonomik etkileri olacağı muhakkaktır. Bu etkilerin ilk belirtileri ekonomi alanında kendini göstermiştir. Ekonomik faaliyetlerde meydana gelen düşüşün tüm zamanların rekorlarını kıracağı ve ticaret hacminin daralmasına bağlı olarak 2020 yılı boyunca dünya ekonomisinde trilyonlarca dolar zarara neden olacağı tahmin edilmektedir (Kabir, 2020, s. 1; Li, Qin, Wu ve Yan 2020, s. 91; UNCTAD, 2020). Dünya böylesi bir tablonun içerisinde bir taraftan küresel pandemi ile mücadele etmek diğer taraftan ise yaklaşmakta olan küresel ekonomik krize karşı politikalar geliştirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda ilk COVID-19 vakasının saptanma tarihi olan 11 Mart 2020 tarihi itibariyle Türkiye'de de bir dizi tedbir alınmıştır (TC. Sağlık Bakanlığı, 2020). Bu makalede içerisinde bulunduğumuz küresel pandemi sürecinin Türkiye açısından ekonomik göstergeleri incelenerek ülkemizin güçlü ve zayıf yanları ile küresel çevrenin fırsat ve tehditleri (SWOT) belirlenecek, analiz sonucunda hükümete ve işletmelere yönelik öneri ve değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Türkiye'nin Ekonomik Göstergeleri

Resmi kaynaklarda Türk ekonomisinin son 15 yılda istikrarlı bir büyüme hedeflediği belirtilmektedir (TC. Dışişleri Bakanlığı, 2020). Ekonomik büyümede kullanılan değişken olan GSYH verilerine bakıldığında (Tablo 1: GSYH Büyüme Grafiği) GSYH'nın 2017 yılında pozitif tarafta fakat inişli çıkışlı bir seyir izledikten sonra 2018 itibariyle küçüldüğü görülmektedir. Fakat 2019'un 3. çeyreği itibariyle tekrar pozitif seyir izleyerek geçen yılın aynı çeyreği ile karşılaştırıldığında yüzde 0.9 gelişme kaydetmiştir.

Tablo 1: GSYH Büyüme Grafiği

Kaynak: Dış İşleri Bakanlığı

Büyümeye yön veren önemli kalemlere bakıldığında (Tablo-2) ülkemizin 2013-2019 yılları arasındaki dış ticaret verileri ve ihracatın ithalatı karşılama oranı görülecektir.

Tablo 2: Yıllara Göre Dış Ticaret Verileri (Değer: Bin ABD doları)

Yıllar	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
	Değer	Değişim (%)	Değer	Değişim (%)	Değer	Değer	Oran (%)
2013	161.480.915		260.822.803		-99 341 888	422 303 718	61.9
2014	166 504 862	3.1	251 142 429	-3.7	-84 637 567	417 647 291	66.3
2015	150 982 114	-9.3	213 619 211	-14.9	-62 637 098	364 601 325	70.7
2016	149 246 999	-1.1	202 189 242	-5.4	-52 942 243	351 436 241	73.8
2017	164 494 619	10.2	238 715 128	18.1	-74 220 509	403 209 747	68.9
2018	177 168 756	7.7	231 152 483	-3.2	-53 983 726	408 321 239	76.6
2019	180 848 602	2.1	210 344 346	-9.0	-29 495 744	391 192 949	86.0

Kaynak: TÜİK, 2020 (tuik.gov.tr)

Tablo incelendiğinde ihracat değerinde 2015-2016 yıllarında bir azalma görülmesine rağmen 2017 yılı itibarıyla tekrar artış gösterdiği görülmektedir. İthalat değerleri ise 2016 yılına kadar bir azalış gösterirken 2017 yılında %18.1 oranında artış göstermiş, 2018 yılında ise tekrar azalmıştır. Dış ticaret açığının azalması anlamına gelen bu göstergelerin tüketim daralması, ticaret haddi, değer ve miktar endeksi açısından meydana gelen bir daralma olduğu ifade edilmektedir (BBC, 2018; Konak, 2018, s. 168). Benzer şekilde ihracatın ithalatı karşılama oranı da 2016 yılına kadar oransal bir artış gösterirken 2017 yılında %68.9 olarak gerçekleşmiş, 2018 ve 2019'da tekrar yükselişe geçmiştir. Türkiye'nin ithalatında en büyük paya sahip olan enerji ithalat kalemine ilişkin veriler aşağıda Tablo 3'de yer almaktadır.

Tablo 3: Yıllara Göre Enerji İthalat Verileri

Yıllar	Enerji İthalat Değeri (Milyar Dolar)
2015	37.843
2016	27.169
2017	37.205
2018	43.006
2019	41.184

Kaynak: TÜİK, 2020 (tuik.gov.tr)

Tablo incelendiğinde enerji ithalatının yıllar arasında inişli çıkışlı bir yol izlediği görülmektedir. 2019 yılında gerçekleşen 43.184 milyar dolarlık ithalat rakamı, petrol fiyatlarının düşmesinden kaynaklanmaktadır.

Ekonomik büyüme göstergesi olan GSYH'ya pozitif katkı sağlayan ve negatif yönde etkileyen kalemler ise Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: GSYH'ya Pozitif ve Negatif Etki Eden Unsurlar

2019 (%)	I. Çeyrek	II. Çeyrek	III. Çeyrek
GSYH Büyümesi	-2.3	-1.6	0.9
Başlıca Üretim Unsurları			
Tarım	2.7	4.2	3.8
Sanayi	-3.9	-2.6	1.6
İnşaat	-9.2	-12.4	-7.8
Hizmet	-3.4	-0.1	0.6
Finans	2.9	5.3	2.0
Harcamalar			
Hanehalkı Tüketim Harcamaları	-4.9	-1.0	1.5
Devletin Nihai Tüketim Harcamaları	6.6	3.4	7.0
Gayrisafi Sabit Sermaye (Yatırım)	-12.1	-22.4	-12.6
İhracat	8.9	8.1	5.1
İthalat	-29.4	-17.0	7.6

Kaynak: Eğilmez 2019; Büyümenin Arkası (www.mahfiegilmez.com)

Tablo incelendiğinde özellikle tarım ve sanayide toparlanmaya yönelik bir üretim olduğunu söylemek mümkündür ancak inşaat kaleminin büyümeye negatif etkisinin devam ettiği görülmektedir. Harcamalar kaleminde ise hane halkı tüketim harcamaları ve devletin nihai tüketim harcamaları büyümeye pozitif katkı sağlamaktadır. Gayrisafi sabit sermaye ise bir ülkede ilgili çeyreğe ait yatırım oranını gösterir. Bu rakamların negatif alanda olması küçülmeyi ifade etmektedir (Eğilmez, 2019, Büyümenin Arkası, www.mahfiegilmez.com).

Yukarıda verilmiş olan tablolara ait ekonomik veriler şu an içerisinde bulunduğumuz COVID-19 salgınının etkilerinin yaşanmadığı sürece ait parametrelerdir. Aşağıda virüsün etkisini hissettirmeye başladığı 2020 Ocak ayında itibaren yayınlanan resmi ekonomik veriler incelenerek içinde bulunduğumuz süreçten ekonomik anlamda ne oranda etkilenildiğine ilişkin bir değerlendirme yer alacaktır.

2020 Yılı İlk Dört Ayına Ait Ticaret Verileri

Ticaret Bakanlığı tarafından yayınlanan ticaret verileri kullanılarak dış ticaret verileri, ithalat ve ihracatın rakam ve oranlarına özet tablo halinde yer verilmiştir.

Tablo 5: GTS'ye Göre 2020 İlk Dört Ayına Ait Dış Ticaret Verileri (Milyon Dolar)

Dış Ticaret	Ocak			Şubat			Mart			Nisan		
	2019	2020	Değ. (%)	2019	2020	Değ. (%)	2019	2020	Değ. (%)	2019	2020	Değ. (%)
İhracat	13.916	14.765	6.10	14.323	14.655	2.31	16.336	13.426	-17.81	15.341	8.993	-41.38
İthalat	16.165	19.229	18.96	16.057	17.651	9.93	18.250	18.821	3.13	18.073	12.957	-28.31
Dış Tic. Hacmi	30.081	33.994	13.01	30.380	32.306	6.34	34.586	32.247	-6.76	33.414	21.950	-34.31
Dış Tic. Dengesi	-2.249	-4.464	98.53	-1.733	-2.996	72.86	-1.915	-5.395	181.79	-2.732	-3.965	45.11
İhr. /İth. Karş. Oranı	86.1	76.8		89.2	83.0		89.5	71.3		84.9	69.4	

Kaynak: TÜİK, 2020 (tuik.gov.tr)

2020 yılının ilk dört aylık göstergelerine ait tablo incelendiğinde COVID-19 salgınının ekonomide yaratmış olduğu olumsuz etkiler net bir şekilde görülmektedir. Ocak ayında ihracat bir önceki yılın aynı ayına göre %6,10; ithalat ise %18,96 oranında artış göstermiştir. Bu oranlar aylık bazda aşağı yönlü bir ivme göstererek küçülmüştür. Nisan ayına gelindiğinde ise ihracat bir önceki yılın aynı ayına göre %41,38; ithalat ise %28,31 oranında azalış göstermiştir. Salgının ülkemizde 2020 Mart ayında ortaya çıktığı dikkate alındığında ekonomik göstergelerdeki negatif etkilerin nedeni daha iyi anlaşılmaktadır.

Türkiye açısından ithalat ve ihracat yapılan ülkelerin verilerini Ocak-Şubat (salgının Türkiye’de henüz başlamadığı dönem) ve Mart-Nisan (salgının Türkiye’de ortaya çıktığı dönem) ilişkin olarak değerlendirilmiştir.

Genel Ticaret Sistemi’ne (GTS) göre Ocak ayında en fazla ihracat yapılan ülkeler sırasıyla Almanya (1 milyar 415 milyon), İtalya (889 milyon) ve İngiltere (870 milyon); ithalat ise Rusya (2 milyar 87 milyon dolar), Çin (1 milyar 886 milyon dolar) ve Almanya (1 milyar 349 milyon dolar) olmuştur.

2020 yılı Şubat ayı GTS’ne göre en fazla ihracat yapılan ülkeler sırasıyla Almanya (1 milyar 340 milyon dolar), Irak (906 milyon dolar) ve İngiltere (857 milyon dolar); ithalat yapılan ülkeler sırasıyla Rusya (1 milyar 716 milyon dolar), Çin (1 milyar 712 milyon dolar) ve Almanya (1 milyar 624 milyon dolar) olmuştur.

Ocak-Şubat ayını kapsayan dönemde ithalat ve ihracatta pozitif bir durum hakimdir. Çünkü salgının Avrupa’da ve diğer ülkelerde yayılmaya başladığı ve henüz bir salgın vakasının Türkiye’de görülmemesi sebebiyle herhangi bir kısıtlama bulunmadığı için daha ılımlı bir tablo görülmektedir.

GTS kapsamında en fazla ihracat yapılan ülkeler sırasıyla Almanya (1 milyar 283 milyon dolar), ABD (880 milyon dolar) ve İngiltere (802 milyon dolar) olurken; ithalat yapılan ülkelere ise Almanya’yı (1 milyar 951 milyon dolar), ABD (1 milyar 467 milyon dolar) ve Çin (1 milyar 420 milyon dolar) takip etmektedir. Mart ayına ait değişim yüzdesi rakamlarına bakıldığında ABD hariç diğer ülkelerde ihracat değişim oranının negatif alanda seyrettiği görülmektedir.

İhracatta gerçekleşen düşüşün temel nedeni, 2020 yılı başından itibaren hızla yayılarak sosyal ve ekonomik alanı olumsuz etkileyen COVID-19'a ilişkin alınan sert önlemler dolayısıyla oluşan pazar ve talep daralmalarıdır. Mart ayında gerçekleşen ihracattaki bu düşüş, 2020 yılının Ocak ve Şubat aylarında % 4,1 oranında artış göstermesine rağmen 3 aylık dönem itibariyle bakıldığında küçülme olduğu görülmektedir. Nisan ayında en fazla ihracat yapılan ülke Almanya (862 milyon dolar), ABD (606 milyon dolar) ve Irak (564 milyon dolar) olurken; ithalatta Çin (1 milyar 559 milyon dolar), Almanya (1 milyar 267 milyon dolar) ve Rusya (1 milyar 126 milyon dolar) olarak gerçekleşmiştir.

Mart ayından itibaren Türkiye'de de ortaya çıkan COVID-19 vakalarının sosyal ve ekonomik açıdan ülkemizi olumsuz etkilediği görülmektedir. Bu etkinin Nisan ayında da devam etmesi 2020 yılının ilk çeyreğinde küçülmeye yol açmıştır. COVID-19 nedeniyle başta AB ülkeleri olmak üzere ihracat gerçekleştirilen ülkelerde ciddi oranda gerçekleşen pazar ve talep daralmaları ve sınırlarda uygulanan sıkı karantina önlemleri Mart-Nisan döneminde görülen sert düşüşün temel nedenidir.

COVID-19 tedbirleri nedeniyle faaliyetleri en çok etkilenen sektörler turizm, konaklama ve yiyecek hizmetleri, havayolu taşımacılığı, spor, kültür ve eğlence hizmetleri olarak ifade edilirken bu sektörlerdeki daralmanın yoksullaşma seviyesini artıracakları öngörülmektedir (Taymaz, 2020). Bu öngörüğü sektörler açısından incelemek gerekirse en çarpıcı verilerin havacılık sektöründe gerçekleştiğini belirtmek gerekmektedir. Küresel ölçekte havacılık endüstrisinin yaklaşık 65.5 milyon kişiye istihdam sağladığı ve yıllık 2.7 trilyon dolar seviyesinde küresel ekonomiye katkı sağladığı belirtilmektedir (ATAG, 2020). Ancak Uluslararası Eurocontrol örgütünün yayınlamış olduğu raporda 2020 yılına ait uçuşların (2020 yılı son 19 haftası) bir önceki yıla göre % 86.8 azalış gösterdiği ifade edilmektedir (Eurocontrol, 2020). COVID-19 salgını nedeniyle gerçekleşen bu azalma, yüksek ekonomik getiriye sahip sektörün dünya genelinde 25 milyon kişinin işsiz kalması gibi trajik bir sonuca da neden olabileceği IATA (Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği) tarafından hazırlanan raporda ifade edilmektedir (SHGM, 2020). Durumun Türkiye açısından da benzer bir tablo çizdiğini belirten Akça (2020) 2020 Ocak-Şubat dönemi iç-dış hat yolcu sayısındaki artış 1.88 iken 2020 Şubat-Mart döneminde ise bu oranın 1.28'e düştüğünü de belirtmektedir. Yine benzer şekilde Türkiye'de de havayolu taşımacılığı alanında hizmet veren işgörenlerin işsiz kalma ihtimali bulunmaktadır. Salgından en çok etkilenen bir diğer sektör ise turizm sektörüdür. COVID-19 salgını nedeniyle alınan sıkı önlemler Türkiye'ye gelen yabancı turist sayısını da olumsuz etkilemiştir. Otellerin kapatılması, uçuşların sınırlandırılması gibi önlemler neticesinde 2020 yılı Temmuz ayında ülkeye gelen yabancı turist sayısı bir önceki yılın aynı ayına göre % 85.9 azalırken; 2020 yılı 7 aylık toplam değişim oranında ise % 77.97 civarında azalış gerçekleşmiştir (T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020). Yabancı turist sayısındaki bu büyük düşüş turizm sektörü başlığı altında yer alan konaklama, eğlence, yiyecek-içecek gibi pek çok sektörü de olumsuz etkileyecektir. Pek çok sektörün yaşayacağı olumsuz etkileri en çok hissedecek olanlar ise bu sektörlerde istihdam edilen işgörenler olacaktır. 2020 yılı Mayıs ayı istihdam verileri incelendiğinde bir önceki yılın aynı ayına göre 2 milyon 411 bin kişi azaldığı görülmektedir. İstihdam oranı ise 4.7 azalarak %41.4 oranında gerçekleşmiştir (TUİK, 2020). İstihdam sayısındaki azalmanın sektörel dağılımı ise; tarım sektöründe 308 bin, hizmet sektöründe 1 milyon 622 bin, sanayi sektöründe 274 bin ve inşaat sektöründe 206 bin kişi azalarak olumsuz bir seyir izlemiştir (TUİK, 2020). Rakamlar genel olarak değerlendirildiğinde salgının en kötü sonucunun işsizlik olduğu yorumu yapılabilir. Bu çerçevede izlenecek en iyi politika ekonomik faaliyet hacmini korumaya yönelik çabalardan çok, katma değer üreten çalışanların, hayatlarını idame ettirmelerini sağlamaya yönelik olmalıdır (Özatay ve Sak,

2020a). Ayrıca istihdam yaratacak politikaların geliştirilmesi de özellikle pandemi sürecinde hayati önem arz etmektedir.

Makroekonomik göstergelerin COVID-19 nedeniyle ekonomik durgunluk ya da yavaşlamaya neden olacağı düşünülmektedir. Mevcut verilerle yapılan farklı tahminlere göre büyüme oranlarında küresel bir daralma yaşandığı ve giderek de artacağı öngörülmektedir (Makridis ve Hortley, 2020, s. 1). Türkiye açısından yapılan tahminlerde salgının devam edebileceği öngörülen aylara göre farklı senaryolar oluşturulmakla birlikte en iyimser senaryoya göre gerçekleşecek gelir kaybının %3-3,5 arasında olacağı düşünülmektedir (Bayar, Günçavdı ve Levent, 2020, s. 19).

Salgın dolayısıyla zorunlu karantina süreci tüketicilerin, tüketim davranışlarında da değişime neden olmuştur. Yalnızca birincil ihtiyaçları karşılamaya yönelik bir tüketim kalıbı mevcuttur. Bu durum gıda, ilaç ve sağlık ürünleri sektörünün dışında neredeyse tüm sektörleri bir kilitlenme ile karşı karşıya bırakmıştır. Küresel krizde ülkelerin ilk çeyrek sonunda açıklanan rakamları bu nedenle küçülmeye işaret etmektedir (Oxford Economic, 2020). Pandeminin 2020 yılının ikinci, üçüncü ya da son çeyreğine kadar sürmesi halinde meydana gelecek daralmaya ait farklı tahminler yer almakta ve genel olarak dünyada %7 civarında olacağı öngörülmektedir. Bu tahminlerin gerçekleşmeye başlaması ekonomik ve sosyal alanda bir çıkmaza yol açabilir. Çünkü günlük yaşamda devam eden sosyal hareketlilik; etkinliklere katılma, alışveriş yapmak, dışarıda yemeğe ya da eğlenceye gitmek, sinema ve tiyatroya gitmek gibi tüketim davranışları sosyal ve ekonomik anlamda önemlidir, durgunluğun önlenmesine de yardımcı olacak niteliktedir (Hafiz, Oei, Ring ve Shnitser, 2020, s. 7).

Diğer taraftan COVID-19 salgınından en çok etkilenen on ülke, dünyanın en büyük ekonomileri (İran ve Hindistan hariç) arasında yer almaktadır (Baldwin ve Mauro, 2020, s. 2). Bunlar, ABD, Çin, Japonya, Almanya, İngiltere, Fransa ve İtalya gibi ülkeler olup, küresel tedarik zincirinin de merkezinde yer almaktadır. Tedarik zincirinden doğrudan etkilenen ülkelerdeki imalat sektörleri, sert tedbirler alan ülkelere gereken ithal endüstriyel girdiyi elde etmekte zorlandıkça bu durum doğrudan arz şoklarını artıracaktır (Baldwin ve Mauro, 2020, s. 4). Küresel ekonomi büyük bir krize doğru yaklaştıkça hükümetlerin atacakları adımlar da bu sürecin şiddetinde belirleyici rol oynayacaktır. Hükümetlerin uygulayacağı kurtarma paketleri ve finansman kararları toplumsal ve ekonomik eşitsizliği azaltmayı amaçlamalıdır (Ahmed, Ahmed, Pissarides ve Stiglitz, 2020).

SWOT Analizi

Küresel bir ekonomik krize doğru yaklaşan bu günlerde dünyanın tüm toplumlarında geleceğe yönelik kaygılar duyulmaktadır. Tedbirlerin gevşetilmeye başlanacak olması, ikinci dalganın yaşanma ihtimali (Atkeson, 2020, s. 55), salgın sonrasında gündelik hayatın nasıl değişeceği gibi pek çok konu ülkelerin gündemini oluşturmaktadır. Öngörüle bulunmak her ne kadar zor olsa da; bazı hususlar geleceğin nasıl şekilleneceği yönünde bir değerlendirme yapmayı kaçınılmaz kılmaktadır. Bu amaçla, Türkiye'nin COVID-19 süreci ve sonrasına ilişkin bir SWOT analizi ile geleceğe yönelik bir değerlendirme yapılmıştır. SWOT analizi için oluşturulan tablo verileri literatür taraması sonucunda ve pandemi süreci değerlendirilerek elde edilmiştir. Türkiye'nin pandemi sürecinde Güçlü (Strengths) ve Zayıf (Weaknesses) yönleri ile iç ve dış çevresinden kaynaklanan Fırsat (Opportunities) ve Tehdit (Threats) unsurları tespit edilmiş ve geleceğe yönelik çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Tablo 6: SWOT Unsurları

Güçlü (Strengths)	Zayıf (Weaknesses)
• Sağlık sistemi Sağlık altyapısı ve nitelikli hekim ve sağlık personeli İnsan kaynakları Tedavi protokolleri Filyasyon ve tespit başarısı • Genç nüfus • Uluslararası işbirliği ve dayanışmaya açık olmak • Tıbbi ekipman ve malzeme üretiminde hızlı hareket etme • Önleyici ve tamamlayıcı tıp Doğu kültürünün mirası olan bitkisel ürünlerin kullanımı nedeniyle bağışıklığın güçlü olması COVID-19 tedavisinde tamamlayıcı tıptan da yararlanılması	• Kırılgan ekonomi • Toplumda bilgi kirliliği Toplumda oluşan korku ve endişe nedeniyle stokçuluk ve haksız fiyat artışlarının ülke ekonomisine zarar verme potansiyeli • Dış borç stok durumu • Döviz kurunda meydana gelen artışlar
Fırsat (Oppartunities)	Tehdit (Threats)
• Dijitalleşme • Kriz yönetimi • Ekolojik iyileşme • Petrol fiyatlarının düşmesi • Aklın ve bilimin ivme kazanması • Gıda güvenliği Tohum ıslahı Ata tohumuna geçişin desteklenmesi Tarım alanında reformlar • Avrupa'nın alternatif tedarikçisi olmak • Sağlık turizmi	• Ekonomik daralma • Enflasyon • Dolar kurunun spekülatif artışı • Dış borç bulamama • İşsizlik sayısındaki artış • Pazar ve talep daralması • Üretim düşüşü • Sosyal ve psikolojik sorunlar • KOBİ'lerin iflas etmesi

Güçlü Yönleri

- Sağlık sistemi; Türkiye'nin karma sağlık sistemine sahip olması ve 2003 yılında 'Sağlıkta Dönüşüm Projesi' olarak uygulamaya geçirilen reformlar sağlık hizmetlerine ulaşılabilirlik, kalifiye işgücü, bilgiye kolay erişim, kalite ve akreditasyon gibi pek çok konuda iyileştirme amaçlamıştır (Çavmak ve Çavmak, 2017, s. 52). Ayrıca COVID-19 ile mücadelede yoğun bakım yatak kapasitesi, erken tanı ve müdahale, ölüm oranlarının düşük olması bakımından Türkiye'nin Avrupa ortalamasından iyi konumda olduğu bilgisi Sağlık Bakanlığı tarafından verilmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2020). Sağlık Bakanlığı'nın uyguladığı farklı tedavi protokolleri ve filyasyon tekniği de Türkiye'nin COVID-19 ile mücadelesinde güçlü yönleri olarak ifade edilmektedir (Covid-19 Rehberi, 2020).
- Genç nüfus; Türkiye Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'ne göre açıklanan 2019 verilerine göre nüfusu 83 milyon 154 bin 997 olarak ifade edilmiştir. Ayrıca bu veriler göz önünde bulundurularak Türkiye yaş ortalamasının 32.4 olarak belirlenmiştir (TÜİK, 2020). AB üye ülkelerine ait nüfusun yaşlanmasına rağmen Türkiye, AB ülkeleri ile karşılaştırıldığında nüfus bakımından daha genç popülasyona sahiptir (Eurostat, 2018). Türkiye'nin genç nüfusa sahip olması hem dinamik işgücü açısından hem de genç nüfusun salgın karşısında vücut direncinin

yüksek olması, tedaviye hızlı cevap verme ya da hastalığı daha az şiddette geçirme bakımından güçlü bir özelliğe sahip olduğu ifade edilebilir.

- Tıbbi ekipman ve malzeme üretiminde hızlı harekete geçmenin yanı sıra bu ekipman ve malzemelerin pek çok ülkeye yardım ve dayanışma amacıyla gönderilmesi de bu süreçte Türkiye'nin sahip olduğu güçlü yönlerinden birisi olarak ifade edilebilir. Tıbbi ekipman ve malzemeler yerli üretim olarak kamu kurum ve kuruluşlarda üretilmeye başlanmasının yanı sıra (MKEK, 2020) yerli araba üreticisi bir firma da tıbbi ekipman ve malzeme üretimine geçmiştir (TOFAŞ, 2020). Türkiye'nin hızlı refleks verdiği tıbbi ekipman ve malzeme üretimi neticesinde pek çok Balkan, Avrupa ve diğer dünya ülkelerine de NATO, Kızılay, Sağlık Bakanlığı ve TİKA gibi kurum ve kuruluşlar aracılığıyla malzeme ve ekipman yardımı gönderilmiştir (TİKA, 2020). Pandemi sürecinde hayati önem taşıyan tıbbi ekipman ve malzeme üretimine hızla geçilmiş olması Türkiye açısından bir avantaj olarak görülebilir. Ayrıca uluslararası alanda krize neden olan tıbbi ekipman ve malzemenin de dayanışma amacıyla onlarca ülkeye gönderilmesi de Türkiye'nin prestiji bakımından önemli bir husustur.
- Önleyici ve tamamlayıcı tıp konusu özellikle pandemi sürecinde tartışmalı bir alan olmasına rağmen yapılan klinik araştırmalar ve bilimsel testler neticesinde ulusal ve uluslararası literatürde destekleyici yayınlar yapılmaya başlanmıştır. Özellikle önleyici, bağışıklık güçlendirici ve tedavi yöntemlerinde tamamlayıcı özelliklerine vurgu yapılmaktadır (Panyod, Ho ve Sheen, 2020, s. 424). Tamamlayıcı tıp konusunda Dünya Sağlık Örgütü'nün de yaptığı olumlu açıklamalar nedeniyle daha yaygın kullanım alanı bulacağı beklenmektedir. Doğu kültürü ve geleneklerinin etkisinin hissedildiği ülkemizde, önleyici ve tamamlayıcı tıp konusunda güçlü bir mirasa sahiptir. Ayrıca Sağlık Bakanlığı bünyesinde oluşturulan 'Geleneksel, Tamamlayıcı ve Fonksiyonel Tıp Uygulamaları Daire Başkanlığı' aracılığıyla araştırmalar desteklenmektedir (GETAT, 2020).

Zayıf Yönleri

- Kırılgan ekonomi; Ülke ekonomisindeki yavaş büyüme ve yüksek işsizliğin bütçe açığına neden olduğu olumsuz şoklar neticesinde artan kamu borçları, döviz kurunda yaşanan dalgalanmalar, yerel para biriminde yaşanan devalüasyon, yerel ekonomide meydana gelen rezerv kayıpları, kredi kuruluşları tarafından değerlendirilen ülke notları bir ülkedeki ekonomi kırılganlık derecesini yansıtabilmektedir (Ünver ve Doğru, 2015, s. 3-7). Kırılganlığa neden olan göstergelere sahip olan ülkeler, ABD kökenli yatırım bankası Morgan Stanley (2013) tarafından 'Kırılgan Beşli' olarak sınıflandırılmıştır. İlerleyen yıllarda yapılan sınıflandırmalarda da Türkiye 'Kırılgan Beşli' içerisinde yer almaya devam etmiştir. Cari işlemler hesabının verildiği tablo 7 incelendiğinde de Türkiye ekonomisi 2013 yılı itibarıyla (2019 yılı hariç) cari açık vermeye devam etmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin pandemi süreciyle mücadelede kırılgan bir ekonomik yapıya sahip olması zayıf yönü olarak değerlendirilmiştir.

Tablo 7: Cari İşlemler Hesabı (Milyon ABD doları)

2013	-55,858.00
2014	-38,848.00
2015	-27,314.00
2016	-26,849.00
2017	-40,584.00

2018	-20,745.00
2019	8,663.00
2020	-16,720.00

Kaynak: TCMB, 2020. (tcmb.gov.tr)

- Türkiye'nin brüt dış borcu Hazine ve Maliye Bakanlığı verilerine göre incelendiğinde 2015 yılının son çeyreğinde 400 milyar dolar olarak belirlenmesinin ardından 2018 yılında döviz krizinin de etkisiyle brüt dış borç stokunda dalgalanmalar olmuştur. 2019 yılı sonunda ise brüt dış borç stokunun 436,9 milyar dolar seviyesine çıktığı açıklanmıştır. Dış borç stokunun GSYH'ye oranı ise %58 olarak ifade edilmektedir. 2020 yılına ait ilk çeyrekte ise brüt dış borç stoku 431 milyar dolar iken GSYH'ye oranı ise %56 olarak ilan edilmiştir (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2020). Bu göstergeler dahilinde brüt dış borç stokunun GSYH'ye oranının ekonomik kırılganlığın da bir göstergesi olması (Akyüz ve Boratav, 2003, s. 1551) nedeniyle Türkiye açısından zayıf özelliklerinden biri olarak ifade edilebilir.
- Bilgi kirliliği; bilgiye ulaşım hızının arttığı teknoloji ve bilgi çağında doğru bilgiye ulaşmak da bir o kadar zorlaşmaktadır. Bilgiye erişimin güç olduğu zamanlardan doğru bilgiye erişimin zorlaştığı bir çağa geçiş yapmış bulunmaktayız. Böylesi teknoloji yoğun bir dönemde bilginin dezenformasyona uğraması pandemi süreci göz önüne alındığında Türkiye'nin olduğu kadar tüm dünyanın da mücadelede zayıf olduğu bir özelliktir. Bu nedenle WHO karşı karşıya kalınan bilgi kirliliğini 'infodemik' olgusu ile ifade etmekte ve salgın ile ilgili bilgilendirme çalışmalarını desteklemektedir (WHO, 2020b). WHO (2020b) tanımına göre infodemik olgusu, bir salgın sürecinde meydana gelen doğru ve doğruluğu şüpheli çok fazla bilgi yığını olarak ifade edilmektedir. Coronavirüs, hakkında çok az bilgi sahibi olunması sebebiyle bilgi dezenformasyonunun kolay gerçekleşmesine ve insanların kolayca panik halinde davranmasına neden olmaktadır (Hua ve Shaw, 2020, s. 2). Özellikle salgının ilk günlerinde marketlerde oluşan ve yağma seviyesine gelen kitlesel davranışlar, uzman bilgisi olmayan kişilerin yanlış besin ve ilaçlara yönlendirmeleri, kıtlık/yokluk psikolojisi oluşturabilecek doğru olmayan bilgilerin servis edilmesi gibi durumlar bilgi kirliliğinin en çarpıcı örnekleri olarak görülebilir. Bu sebeple COVID-19 ile mücadelenin yanı sıra bilgi kirliliği ile de mücadele konusuna da önem atfetmek gerekmektedir.

COVID-19 salgınıyla mücadele edilen günlerde salgının yaratacağı negatif etkilerin 1929 yılındaki Amerikan Ekonomik Krizi (Büyük Buhran) ve 2007-2008 finans krizi ile kıyaslanması (Baker, Farrokhnia, Meyer, Pagel ve Yannelis, 2020, s. 2) dahi aslında durumun ciddiyetini tasvir etmek için yeterlidir. Bu nedenle Tablo 6'da verilen ve devamında açıklanan SWOT maddelerinden Güçlü (Strengths) ve Zayıf (Weaknesses) yönlerden hareketle elde edilebilecek Fırsatlar (Oppartunities) ve kaçınılması gereken Tehditler (Threats) hakkında aşağıda geleceğe yönelik tahmin ve önerilerde bulunulacaktır.

Geleceğe Yönelik Tahmin ve Öneriler

Son zamanlarda sıkça duyduğumuz "hiçbir şey eskisi gibi olmayacak" ya da "artık eskisi gibi olamayız" söylemlerinde olduğu gibi uzun süreli kısıtlamalar, karantina tedbirleri, sokağa çıkma yasağı gibi pek çok tedbirle yaşamaya alıştığımız bu günlerde aslında bir dönüşüm sürecinden geçmekteyiz. Bu dönüşümün etkisi normalleşme sürecinde de devam edecektir. "Yeni normal" olarak hayatımıza girmeye başlayan bu kavramla önümüzdeki süreçte değişecek ve normal kabul edilecek değişimler ifade edilmektedir. Bu açıdan "yeni

normal” olarak da görülebilecek kavramlardan biri olan dijitalleşmenin, salgının yarattığı olumsuz etkiyi azaltmak için iyi bir fırsat olduğu düşünülmektedir. Endüstrilerin dijitalleşme dereceleriyle orantılı olarak üretkenliğinin devam edebileceği ve kişisel etkileşime bağlı olmayan işlerde dijitalleşmenin, yaşanacak zararı telafi edeceği ifade edilmektedir (Makridis ve Hortley, 2020, s. 2). Eğitimin çevrimiçi platforma geçmesi, beyaz yakalı sınıfın (home office) çalışmaya başlaması, toplantıların internet ortamına taşınması, ticaretin e-ticaret formuna dönüşümünün başladığı, hatta kültür sanat faaliyetlerinin dahi çevrimiçi bir platformda devam ettirilmesi söz konusu olabilir. Bu durum sosyal mesafenin korunması ve gelişen teknolojiyi çağın gerektirdiği gibi kullanmak açısından iyi bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Özellikle işletmelerin küresel rekabet ortamında sürdürülebilirliği sağlayabilmeleri için dijital çağa uyum sağlayacak inovatif yaklaşımlar geliştirmeleri gerekmektedir. Bu amaçla Çelenk (2020) yaptığı bir çalışmada Türkiye’de internet kullanım oranını ve buna bağlı olarak e-ticaret hacmini artırmak için; altyapı, güvenlik ve teşvik konularında ciddi hamleler yapılması gerektiğini belirtmiştir. Aynı zamanda Türkiye’nin genç nüfusa sahip olduğu göz önüne alındığında; genç nüfusun internet ile ilgili davranış ve algılarını sınır ötesi e-ticaret potansiyeline yönlendirerek bu konuda farkındalık yaratmak gerektiğini vurgulamıştır (Çelenk, 2020). Dijitalleşme eğitim hizmetleri veren kurumlar tarafından zorunlu olarak kullanılmaya başlansa da uzaktan eğitimin kurum ve işletmeler açısından maliyet tasarrufu sağlaması ve bu nedenle yaygınlaştırılması pandemi sürecinin getirdiği fırsatlardan biri olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca eğitim, eğlence, alışveriş gibi tüketim alışkanlıklarının da salgın süreciyle dönüşüme uğrayacağı öngörülürse; hizmet işletmelerinin internet alışverişi, uzaktan eğitim, online konserler gibi teknolojinin mümkün kıldığı yenilikçi girişimlere açık olması gerekmektedir.

Salgının başlaması ile birlikte dünya üzerindeki tedarik zincirinin de etkilendiği görülmektedir. Küresel bir ağ olarak tasarlanan tedarik zincirleri özellikle Çin’in COVID-19 ile mücadelede uyguladığı üretimi kilitleme uygulamalarıyla Batı’nın taleplerini karşılayamayacak duruma gelmiştir. Pek çok alanda faaliyet gösteren şirketler alternatif tedarikçi arayışına girmişlerdir. Türkiye’nin özellikle tekstil alanında kullanabileceği kapasitesiyle Batı’nın arayış içinde olduğu alternatif tedarikçi ülkeler arasına girerek bu alanda pay sahibi olabileceği görüşü hakimdir (Zarifoğlu, 2020, s. 108). Böylece Türkiye için tehdit oluşturması ihtimali yüksek olan artan işsizlik, ekonominin küçülmesi, ticarete yaşanan durgunluk vb. faktörden pek çoğuna çözüm bulunabilecektir. Dünya genelinde uzun süredir üzerinde tartışılan ekonomik eşitsizliğin, COVID-19 ile birlikte daha da derinleştiği, hızlı ve radikal önlemlerin alınmaması halinde milyonlarca insanın hayatını idame ettiremeyeceği bir tabloyla karşılaşılacağı ifade edilmektedir (OXFAM, 2020). Bir diğer önemli konu ise pandeminin en çok etkilediği KOBİ’lerin desteklenmesinin gerekliliğidir. Hükümetler KOBİ’leri mali açıdan destekleyerek büyük çaplı iflasları önleyebilir; olası ekonomik kayıplar kamu borcunun artışına neden olabilir fakat işletmelerin ayakta kalabilmesi için hükümetlerin bu yolu tercih etmesi kaçınılmaz bir zorunluluktur (Berrios, 2020, ILO). KOBİ’lerin desteklenmesi kamu borçlanması yoluyla yapılabileceği gibi ülke çapında yerli üretimin desteklenmesi, hammadde ve yarı mamulde ithalatı azaltmayı hedefleyen adımlar atılması ve bu alanda KOBİ’lere imkân ve fırsat tanınması yoluyla da gerçekleştirilebilir. Bu sayede bir taraftan çalışanların gelirlerinin devam etmesi sağlanırken diğer taraftan da KOBİ’lerin iflaslarının ekonomide yaratacağı zararın asgari düzeyde tutulması sağlanacaktır. Son olarak KOBİ’lerin desteklenmesi amacıyla ‘sosyal ve dayanışma ekonomisi’ gibi değer, istihdam ve sosyal etki yaratabilecek ekonomik faaliyetler de hayata geçirilebilir. Sosyal ve dayanışma ekonomisi (social economy) kâr amacı gütmeyen sosyal girişimler olmasının yanı sıra sosyal değer, istihdam ve bölgesel kalkınma yaratması sebebiyle başarılı oluşumlar olarak değerlendirilmektedir (OECD, 2020). OECD (2020) verilerine göre 27 Avrupa Birliği (AB) ülkesinde 11.9 milyon istihdam ve GSYH’nın

%6.4'ünü oluşturmaktadır. Ayrıca sosyal ve dayanışma ekonomisinin büyük çapta şirketler tarafından kurumsal sosyal sorumluluk gereği desteklenmesi ve teşvik edilmesi de mümkündür (Matei ve Dorobantu, 2015, s. 492). Bu sayede hem KOBİ'lerin desteklenmesi hem istihdam yaratılması hem de sosyal dayanışmanın artırılmasına imkân bulunabilecektir.

COVID-19 ile değişime uğrayan bir diğer konu, değişen tüketici davranışlarıdır. İnsanların uzun süreli ev karantinasında olmaları, mağaza ve dükkanların kapalı olması belli bir süre sonra tüketici taleplerinin piyasada kaybolmasına ya da düşmesine neden olmaktadır (Baldwin ve Tomiura, 2020, s. 61). COVID-19 tedbirleriyle birlikte tüketici talebinin daraldığı sektörlere likidite desteği sağlanarak iktisadi işleyişte ciddi kırılmalar, iflaslar ve işsizlik artışının önlenmesi gerektiği, hatta devletin bizzat alım garantisi vermesi gerektiği yönünde görüşler literatürde yer almıştır (Saez ve Zucman, 2020; Özatay ve Sak, 2020a). Bu görüşlere ek olarak tüketici talebinin canlı tutulması ve ekonomide meydana gelen durağanlığı önleyebilmek adına vergi düzenlemeleri yoluna gidilebilir. Talepte meydana gelen daralma sonucunda, tüketiciler temel ihtiyaç ürünlerine yönelmeye başlamış ve tüketim davranışlarında değişiklikler oluşmuştur. Temel ihtiyaç olan gıdanın ve tıbbi ekipmanın ne kadar büyük bir öneme sahip olduğu salgınla mücadele sürecinde tecrübe edilmiştir. Gıda güvenliği açısından sınırların kapatılması, fabrikalarda üretime ara verilmesi, lojistik faaliyetlerin azalması sonucu gıda kıtlığı tehlikesi de öngörülmektedir. Bu nedenle gıda güvenliğini ve sürdürülebilirliğini sağlayabilmek adına verimli tarım politikaları ve yerli tohum kullanımının hayata geçirilmesi yönünde kararlar alınmalıdır. Yerli tarım desteklenmeli ve teşvik edilmelidir. Üretim tekniklerinin iyileştirilmesi, katı hijyen ve sanitasyon önlemleri ile gıda ve tarım işletmelerinde gıda güvenliğini sağlamak mümkün görünmektedir (Şireli, 2020). Uluslararası alanda gerekli tarım destek paketleri sunulacak karşılıklı bağımlılığı destekleyecek uluslararası iş birliğinin kurulması sağlanmalıdır (Kıbaroğlu, 2020, s. 51).

Diğer taraftan ozon tabakasındaki delinmenin küresel ısınmaya ve dünyada mevsimlerin değişmesine neden olduğu, asit yağmurları ve endüstriyel atıklar ile de küresel bir felakete doğru gittiğimiz bilinen bir gerçektir. Her ne kadar pandemi sürecinde sanayi üretiminin büyük ölçüde durması nedeniyle hava, deniz ve akarsuların temizlendiğini, hava kirliliğinin azaldığını görmek sevindirici olsa da endüstriyel sektörlerin üretim kayıplarını telafi etmek amacıyla üretime döndükleri an, doğa yeniden hızla kirlenmeye başlayacaktır. Teknolojideki ilerlemenin doğada yarattığı radyasyon salınımının insanlar ve tüm canlılar açısından ciddi bir tehlike oluşturarak ekolojik dengeyi bozduğu gerçeğinden hareketle, Türkiye'nin tarım üretimini ilerleyen dönemlerde başta İngiltere olmak üzere bazı ülkelerin yaptığı gibi yeraltına çekmesi isabetli bir tercih olacaktır. Türkiye mağara ve yer altı geçitleri açısından zengin bir coğrafyaya sahiptir. Bu zenginlikten tarımın yeraltına taşınmasında yararlanılması öncelikli konularımızdan biri olmalıdır. Ayrıca endüstri ve sanayi bölgelerinin atıkları ve salınımları sıkı denetim altında tutularak doğa verilen tahribat oranının azaltılmasına yönelik adımlar atılmalıdır. Bu sayede sürdürülebilirlik kavramı salt üretim anlamının dışında doğanın da sürdürülebilirliği açısından anlam kazanmış olacaktır.

Kriz sürecinde tedbirlerin hızla alınıp uygulanması, doğru kararları doğru zamanda alıp hayata geçirmenin ne derece hayati bir önem taşıdığı bu süreçte daha iyi anlaşılmıştır. Bunun en güncel örneği 2002 yılında SARS virüsü ile mücadeleden dersler çıkarılmış olan Singapur ve Hong Kong gibi ülkelerin COVID-19'a erken müdahale ve yerinde tedbirlerle salgının şiddetini azaltarak diğer ülkelere örnek olması ve krizi iyi yönetmeyi başarmasıdır (Anderson, Heesterbeek, Klinkenberg ve Hollingsworth, 2020, s. 931). Salgın ile mücadele sürecini İtalya, Amerika, İspanya gibi ülkelere göre iyi yönettiği belirtilen Türkiye'nin de bu süreçten dersler çıkararak geleceğe yönelik planlar yapması gerekmektedir. Sağlık alanında Türkiye'de uygulanan tedavi protokolleri, yoğun bakım yatak sayısı (30 bin; kamu ve özel

hastaneler), tıbbi cihaz ve malzeme üretimi ve tedariki, nitelikli hekim ve sağlık personeli gibi avantajlara sahip olduğu Yıldırım (2020) tarafından hazırlanan kitapçıkta ifade edilmektedir. Ayrıca Türkiye’de Doğu kültürünün mirası olan tamamlayıcı tıp ve bitkisel tedavi uygulamaları da önem verilen bir konudur. Bu amaçla tamamlayıcı tıbbın mevcut tedavi süreçlerinin yanı sıra COVID-19 tedavisine de katkı sağlayacağı (Li vd., 2020) ve Türkiye’yi avantajlı bir konuma taşıyacağı düşünülmektedir (Kartal ve Erçin, 2020). Sağlık alanında yapılacak yatırımlarla sağlık sistemi daha da güçlendirilmeli ve özellikle bu süreçte çok fazla gündemde olan sosyal devlet yapısını daha da güçlendirecek adımlar atılmalıdır. Sağlık personelinin çalışma şartları ve sosyal haklarının kapsamı genişletilmeli, özellikle pandemi sürecinin zirve yaptığı dönem öngörülerek özel hastaneler bünyesinde yer alan yoğun bakım yatak kapasitesinin de sürece dahil edilmesi gerekmektedir. Tıbbi cihaz ve malzeme üretiminde hızlı hareket ederek bir avantaj sağlayan ülkemizin bu konuda da atacağı adım önem arz etmektedir. Tıbbi cihaz ve malzemelerin ihracatında yapılacak anlaşmaların ülke ekonomisinin nefes almasına yardımcı olabileceği açıktır. Kamu ve özel sektör tarafından inovasyonların desteklenmesi ve yatırımların artırılması, sağlık endüstrisinin gelişmesi açısından bir fırsat olarak görülebilir (Eren, 2020). Teşhis ve tedavi protokollerinin kalitesi, yatak kapasitesinin doluluk oranındaki düşük yüzdesi ve donanımlı doktor ve sağlık personeli ile Türkiye sağlık sektörü açısından avantajlı bir konumdadır. Bu nedenle Sağlık Bakanlığının mevcut sağlık turizmi protokol kapsamını genişleterek yurtdışından özel ambulans gibi donatılmış yolcu uçaklarıyla COVID-19 hastalarının getirilerek tedavilerinin yapılması sağlanabilir. Bu sayede sağlık personeli istihdamı artırılmış, ülkeye döviz girişi sağlanmış ve havayolu şirketlerinin yaşamış olduğu ekonomik zarar önemli ölçüde telafi edilmiş olacaktır. Bilindiği üzere Türkiye, sağlık sektörü rekabetinde kalkınma seviyesi olarak ikinci düzey olan etkinlik çekişli ülke seviyesinden, üçüncü düzey olan yenilikçilik çekişli ülke seviyesine geçiş sürecini devam ettirmektedir (Sağlık Bakanlığı, 2017). Türkiye’nin bu süreçte yapacağı atılımlar üçüncü seviye olan ‘yenilikçilik çekişli ülke’ kategorisine geçişinin tamamlanması için de bir fırsattır. Ayrıca ülkede bilimsel çalışmalar desteklenerek gelecekte yaşanabilecek herhangi bir acil durum karşısında doğru bilgi akışı sunabilecek, çalışmalar yürütebilecek akademik bilim kurullarının oluşturulması ve teşvik edilmesi gerekmektedir. Bu itibarla bir kriz anında bilimsel açıklamaların alanında uzman bilim insanları tarafından yapılması çok daha sağlıklı olacaktır. Bu husus, örneğini Türkiye’de de yaşadığımız, genellikle sosyal medya üzerinden gerçekleştirilen bilgi kirliliğini engellemek açısından da önemlidir. Çünkü kriz zamanlarında toplumlar psikolojik olarak panik ve endişe halinde hareket etmeye yatkındır. Bunun önlenmesi açısından da toplumun bilgi alma hakkını sağlam ve güvenilir kaynaklardan edinmesi alınabilecek önemli kararlardan birisidir. Bu nedenle kriz zamanlarında daha verimli iletişim stratejileri geliştirilmesi gerekmektedir. Toplumda medya ve bilgi okuryazarlığının gelişmesi, sahte içeriğin nasıl ayırt edilebileceğine yönelik kamu ve özel kuruluşların da çalışmalar yürütmesi gerekmektedir. Bu sayede olağanüstü durumları kötü niyetle kullanmaya çalışan stokçu ve haksız fiyat artışlarıyla ülke ekonomisine ve psikolojisine zarar vermeyi amaç edinen fikirler de engellenmiş olacaktır. Toplumun COVID-19 dolayısıyla psikolojik ve sosyal olarak olumsuz etkilendiği uzmanlarca gözlemlenmektedir. Toplumun sosyal ve psikolojik açıdan sağlığını koruyabilmek için salgın ile mücadelenin ciddiyetle yürütüldüğü bilgisinin verilmesi, bilimsel verilerin şeffaf bir şekilde sunulması ve toplum terapi merkezleri oluşturularak destek verilmesi gerekmektedir (Holmes vd., 2020, s. 10). Bu adımlar, COVID-19 ile mücadele sürecinde ve sonrasında toplumun daha bilinçli, temkinli ve daha sağlıklı hareket etmesi için önem arz etmektedir. Son olarak COVID-19 ile mücadele sürecinin bir parçası olarak hayatımıza giren önlem ve kısıtlamaların kademeli olarak azaltılması konusu Türkiye dahil pek çok ülkenin tartıştığı bir meseledir. Sosyal mesafenin ve hareket kısıtlamalarının mücadelenin olumlu

sonuç veren önemli adımlarından olduğu bilinmektedir (Barrot, Grassi ve Sauvagnat, 2020; Pepe vd., 2020). Bu nedenle kısıtlamaların gevşetilmesi sürecinin de iyi yönetilmesi gereken yeni bir süreç olduğu söylenebilir. Ülkelerin tedbirleri azaltmaya başlaması iyi bir haber gibi görünse de bunun gerçekten başarıya ulaşması için daha sürdürülebilir bir çaba gerektirdiği unutulmamalıdır (Atkeson, 2020, s. 5). Çünkü salgın ile mücadelede dikkat edilmesi gereken en önemli konu, sağlık sisteminin çökmesini önlemek olmalıdır. Tedbirlerin bir plan çerçevesinde gevşetilmediği durumda artış gösterecek vaka sayısının sağlık sisteminin çökmesine, sürecin uzamasına, ekonomik etkilerin derinleşmesine sebep olacağı öngörülmektedir (Özatay ve Sak, 2020b).

Sonuç

Ülkemizde resmi kaynaklar tarafından 11 Mart 2020’de ilk defa varlığı açıklanan COVID-19 ile mücadelemiz yaklaşık beş aydır devam etmektedir. Karantina ve sokağa çıkma yasaklarının öne çıktığı bu süreçte, halihazırda var olan bir ekonomik kriz, üretim ve hizmet sektörlerinin durması ile katlanarak artmıştır. Bu makalede pandemi süreci ve sonrasında üretim ve hizmet sektörlerinin geleceği tartışılmış ve ülkemizin krizden süratle çıkması için acilen yapılması gereken işlere yönelik birtakım önerilerde bulunulmuştur. Bu önerilerde özet olarak yukarıda değerlendirilen konuların neredeyse tamamının bir zincirin halkalarını oluşturacak şekilde birbirine bağlı olduğu ifade edilmiştir. Ekonomik eşitsizliğin, işsizliğin, ekonomik krizlerin salgın ile birlikte derinleştiğini, bireylerin hayatını idame ettirememesinin bağışıklığın zayıflaması sonucu salgına yakalanması ve böylece sağlık sistemine etkisi, ekonomik eşitsizliği azaltmak adına atılacak destek ve işgücü hamlelerinin ekonominin hareketlenmesine etkisi olabileceği, gıda güvenliği gibi önemli konularda kendi kendine yetebilen bir konuma geçmenin gerekliliği ifade edilmiştir. Ayrıca güçlü olunan sağlık sisteminin nasıl daha faydalı ve küresel anlamda kullanılabilmesine ilişkin önerilerde de bulunulmuştur. Bu nedenle Türkiye’nin COVID-19 ile mücadele sürecinden bazı dersler çıkarması, salgın sonrasında değişen dünyayı daha iyi anlaması ve yorumlaması gerekmektedir. Bu aynı zamanda ülkemiz açısından büyük bir fırsat yaratacaktır. Türkiye’nin tehdit oluşturacak konularını erken tespit edip, zayıf yönleri ile yüzleşerek ve mücadele ederek çözüm için somut tedbirler alması gerekmektedir. Ayrıca yatırım yapılacak ve politika geliştirilecek alanları ‘yeni dünya düzeni’ olarak da adlandırılan değişen dünya düzeninde oluşan ihtiyaçlar dahilinde yapılması daha akılcı bir yöntem olacaktır.

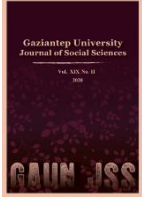
Kaynakça

- Ahmed, F., Ahmed, N. E., Pissarides, C., ve Stiglitz, J. (2020). Why inequality could spread covid-19. *The Lancet Public Health*.
- Akça, Ö. Ü. M. (2020). Covid-19’un havacılık sektörüne etkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 45-64.
- Akyüz, Y. ve Boratav, K. (2003). The making of the Turkish financial crisis. *World Development*, 31 (9), 1549-1566.
- Anderson, R. M., Heesterbeek, H., Klinkenberg, D., ve Hollingsworth, T. D. (2020). How will country-based mitigation measures influence the course of the Covid-19 epidemic?. *The Lancet*, 395(10228), 931-934.
- Atkeson, A. (2020). What will be the economic impact of covid-19 in the US? Rough estimates of disease scenarios (No. w26867). *National Bureau of Economic Research*.
- Baker, S. R., Farrokhnia, R. A., Meyer, S., Pagel, M. ve Yannelis, C. (2020). How does household spending respond to an epidemic? Consumption during the 2020 covid-19 pandemic (No. w26949). *National Bureau of Economic Research*.

- Baldwin, R. ve di Mauro, B. W. (2020). Economics in the time of COVID-19. A VoxEU., *Centre for Economic Policy Research*, London, 26.
- Baldwin, R. ve Tomiura, E. (2020). Thinking ahead about the trade impact of COVID-19. A VoxEU., *Centre for Economic Policy Research*, London, 26.
- Barrot, J. N., Grassi, B. ve Sauvagnat, J. (2020). Sectoral effects of social distancing. *Available at SSRN*.
- Bayar, A. A., Günçavdı, Ö. ve Levent, H. (2020). Politika raporu. <https://guncavdi.com/pdfs/covid19rapor.pdf> Erişim Tarihi: 20 Nisan 2020.
- BBC, (2018). <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46177853> Erişim Tarihi: 8 Mayıs 2020.
- BBC, (2020). <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51864424> Erişim Tarihi: 20 Nisan 2020.
- Berrios, M. (2020). *COVID-19: Ekonomi ve işgücü talebini arttırmak*. ILO Türkiye, https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_742086/lang--tr/index.htm Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2020.
- COVID-19 Dashboard by the center for systems science and engineering (CSSE) at Johns Hopkins University (JHU) <https://gisanddata.maps.arcgis.com/apps/opsdashboard/index.html#/bda7594740fd40299423467b48e9ecf6> Erişim Tarihi 7 Mayıs 2020.
- Covid-19 Rehberi. (2020). Sağlık Bakanlığı. <https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/tr/covid-19-rehberi.html> Erişim Tarihi: 10 Haziran 2020.
- Çavmak, Ş. ve Çavmak, D. (2017). Türkiye’de sağlık hizmetlerinin tarihsel gelişimi ve sağlıkta dönüşüm programı. *Sağlık Yönetimi Dergisi*, 1(1), 48-57.
- Çelenk, F. (2020). Dijitalleşen dünyada sınır ötesi elektronik ticaretin işletmeler ve tüketiciler açısından değerlendirilmesi. *Gümrük ve Ticaret Dünyası Dergisi*, Sayı 104, Gümrük ve Ticaret Müfettişleri Dayanışma Derneği.
- Eğilmez, M. (2019). *Büyümenin arkası*. <http://www.mahfiegilmez.com/2019/12/buyumenin-arkas.html#more> Erişim Tarihi: 20 Nisan 2020.
- Eren, U. T. (2020). *Covid-19’un sağlık hizmetleri sektörüne etkileri*. [https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/covid-19-un-saglik-hizmetleri-sektorune-etkileri/\\$File/Covid-19%20Sa%C4%9Fl%C4%B1k%20Sekt%C3%B6r%C3%BC.pdf](https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/covid-19-un-saglik-hizmetleri-sektorune-etkileri/$File/Covid-19%20Sa%C4%9Fl%C4%B1k%20Sekt%C3%B6r%C3%BC.pdf) Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2020.
- Eurocontrol. (2020). *EUROCONTROL comprehensive assessment of Covid-19's impact on European air traffic*. <https://www.eurocontrol.int/publication/eurocontrol-comprehensive-assessment-covid-19s-impact-european-air-traffic> Erişim Tarihi: 30 Mayıs 2020.
- Eurostat. (2018). *Eurostat bölgesel yıllığı 2018*. <https://ec.europa.eu/eurostat/statistical-atlas/gis/viewer/?chapter=09&ch=POP,C02,C09&mids=BKGCNT,C02M03&o=1,1¢er=43.34735,23.88953,4&lci=C02M03&> Erişim Tarihi: 23 Haziran 2020.
- GETAT. (2020). <https://getatportal.saglik.gov.tr/TR,65453/yeni-koronavirusun-tedavisinde-ve-onlenmesinde-geleneksel-ve-tamamlayici-tip-covid-19---2020.html> Erişim Tarihi: 28 Haziran 2020.
- Hafiz, H., Oei, S. Y., Ring, D. M. ve Shnitser, N. (2020). Regulating in pandemic: Evaluating economic and financial policy responses to the Coronavirus crisis. *Boston College Law School Legal Studies Research Paper*, (527).
- Hazine ve Maliye Bakanlığı (2020). *Türkiye brüt dış borç stoku*. <https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmani-istatistikleri> Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2020.

- Hua, J. ve Shaw, R. (2020). Coronavirus (Covid-19) “infodemic” and emerging issues through a data lens: the case of China. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(7), 2309.
- Kabir, M., Afzal, M. S., Khan, A., ve Ahmed, H. (2020). COVID-19 economic cost; impact on forcibly displaced people. *Travel Medicine and Infectious Disease*.
- Kartal M. ve Erçin E. (2020). Fitoterapide Türkiye'nin potansiyeli ve gelecek vizyonu. Başaran AA, editör. Fitoterapi. 1. Baskı. Ankara: *Türkiye Klinikleri*; p.7-12.
- Konal, A. (2018). Türkiye’de cari işlemler açığının nedenleri ve cari işlemler açığı – dış ticaret açığı ilişkisi. *Econder International Academic Journal*, 2(2), 163- 178. DOI:10.35342/econder.468392
- Li, K., Qin, Y., Wu, J., ve Yan, J. (2020). Containing the virus or reviving the economy? Evidence from individual expectations during the COVID-19 epidemic. *Evidence from Individual Expectations during the COVID-19 Epidemic (March 29, 2020)*.
- Li, Y., Liu, X., Guo, L., Li, J., Zhong, D., Zhang, Y., ... ve Jin, R. (2020). Traditional Chinese herbal medicine for treating novel coronavirus (COVID-19) pneumonia: protocol for a systematic review and meta-analysis. *Systematic reviews*, 9, 1-6.
- Makridis, C. ve Hartley, J. (2020). The cost of Covid-19: A rough estimate of the 2020 US GDP impact. *Special Edition Policy Brief*.
- Matei, A. ve Dorobantu, A. D. (2015). Social economy–added value for local development and social cohesion. *Procedia Economics and Finance*, 26, 490-494.
- MKEK. (2020). <https://www.mkek.gov.tr/tr/notice.aspx?nid=7236&menu=1> Erişim Tarihi: 1 Temmuz 2020.
- Morgan Stanley. (2013). Elections 2014: How Fragile are the ‘Fragile Five’?. December 3. https://www.morganstanley.com/public/Tales_from_the_Emerging_World_Fragile_Five.pdf Erişim Tarihi: 24 Haziran 2020.
- OECD (2020). Regional strategies for the social economy. *OECD Local Economic and Employment Development (LEED) Papers*. May. (3). <https://doi.org/10.1787/76995b39-en>
- OXFAM, (2020). *An ‘Economic rescue plan for all’ to tackle the Coronavirus crisis and rebuild a more equal world*. 9 April 2020. <https://www.oxfam.org/en/research/dignity-not-destitution> Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2020.
- Oxford Economic, (2020). 44(2), April <https://doi.org/10.1111/1468-0319.12482> <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/1468-0319.12482>
- Özatay F. ve Sak G. (2020a). *COVID-19’un ekonomik sonuçlarını yönetebilmek için ne yapılabilir?*. *TEPAV Politika Notu* No. 202005 <https://www.tepav.org.tr/tr/haberler/s/10098>
- Özatay, F. ve Sak, G. (2020b). *Covid-19 nedeniyle sokağa çıkma yasağı uygulanırsa*. http://www.tek.org.tr/files/disc/COVID_19_Nedeniyle_Sokaga_Cikma_Yasagi_Uygulanirsa_750.pdf
- Panyod, S., Ho, C. ve Sheen, L. (2020). Dietary therapy and herbal medicine for COVID-19 prevention: A review and perspective. *Journal of Traditional and Complementary Medicine*.
- Pepe, E., Bajardi, P., Gauvin, L., Privitera, F., Lake, B., Cattuto, C. ve Tizzoni, M. (2020). COVID-19 outbreak response: a first assessment of mobility changes in Italy following national lockdown. *medRxiv*.
- Qiu, Y., Chen, X. ve Shi, W. (2020). Impacts of social and economic factors on the transmission of Coronavirus disease 2019 (COVID-19) in China.

- Saez, E ve G. Rocman. (2020). Keeping business alive: government as buyer of last resort, *Econfib Research Brief, March*. <https://econfib.org/wpcontent/uploads/2020/03/20.Keeping-Business-Alive.pdf>
- Sağlık Bakanlığı (2017). *Sağlık turizmi ve küresel rekabet edilebilirlik*. <https://dosyamerkez.saglik.gov.tr/Eklenti/10951,09pdf.pdf?0> Erişim Tarihi: 18 Mayıs 2020.
- Sağlık Bakanlığı, (2020). *Yoğun bakım yatak doluluk oranımızı yüzde 60'lara indirdik*. <https://www.saglik.gov.tr/TR,65192/yogun-bakim-yatak-doluluk-oranimizi-yuzde-60lara-indirdik.html> Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2020.
- Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü. (2020). <http://web.shgm.gov.tr/tr/manset-haber/6350-iata-covid-19-nedeniyle-25-milyon-calisanin-isinin-risk-altinda-oldugunu-acikladi> Erişim Tarihi: 25 Nisan 2020.
- Şireli, T. (2020). *COVID-19 ve gıda güvenliği*. <http://gidaguenligi.ankara.edu.tr/2020/04/19/covid19-ve-gida-guvenligi/> Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2020.
- T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2020). <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9851/turizm-istatistikleri.html> Erişim Tarihi: 15 Ağustos 2020.
- Taymaz, E. (2020). <https://sarkac.org/2020/03/covid-19-tedbirlerinin-ekonomik-etkileri-ve-politika-onerileri/> Erişim Tarihi: 12 Mayıs 2020.
- TCMB. (2020). *Cari işlemler hesabı 2013-2020 yılları arası*. https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/collapse_18/5122/DataGroup/turkish/bie_odeayrsunum6/ Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2020.
- TİKA. (2020). <https://www.tika.gov.tr/tr> Erişim Tarihi: 15 Haziran 2020.
- Tofaş. (2020). <https://tofas.com.tr/BasinOdasi/Bultenler/Pages/Tofas,-Yeni-Tip-Koronavirus-Mucadelesi-Icin-Uc-Farkli-Koruyucu-Ekipman-Uretimine-Baslad%C4%B1!.aspx> Erişim Tarihi: 15 Haziran 2020.
- TÜİK. (2020). *Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi verileri*. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059 Erişim Tarihi: 19 Haziran 2020.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, (2020), <http://www.mfa.gov.tr/turk-ekonomisindeki-son-gelismeler.tr.mfa> Erişim Tarihi: 26 Nisan 2020.
- Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı, (2020), *COVID-19 rehberi*, https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/depo/rehberler/COVID-19_Rehberi.pdf?type=file Erişim Tarihi: 26 Nisan 2020.
- UNCTAD (2020). *Investment policy responses to the COVID-19 pandemic*. https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/diaepcbinf2020d3_en.pdf Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2020.
- Unver, M. ve Dogru, B. (2015). The determinants of economic fragility: case of the fragile five countries. *Akdeniz İ.İ.B.F Dergisi*, (31).
- WHO (2020a). <https://www.who.int/publications-detail/national-capacities-review-tool-for-a-novelcoronavirus> Erişim Tarihi: 25 Nisan 2020
- WHO (2020b). <https://www.who.int/news-room/events/detail/2020/06/30/default-calendar/1st-who-infodemiology-conference> Erişim Tarihi: 20 Temmuz 2020.
- Worldometer, (2020). <https://www.worldometers.info/coronavirus/> Erişim Tarihi: 7 Mayıs 2020.
- Yıldırım, M., A. (2020). *Korona günlerinde ekonomi. SASAD, Koç Üniversitesi- Center of International Development at Harvard University*. <http://www.sasad.org.tr/uploaded/Korona-Gunlerinde-Ekonomi.pdf> Erişim Tarihi: 2 Mayıs 2020.

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye’de Covid-19 Pandemisi Döneminde Sağlık Bakanı Fahrettin Koca’nın Sosyal Medya Kullanımı: Twitter Paylaşımları İçerik Analizi

Using Social Media of Health Minister Fahrettin Koca During COVID-19 Period in Turkey: Content Analysis of Twitter Shares

Alican BİLGİÇ^a, Selman Selim AKYÜZ^{b*}

^a Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri Anabilim Dalı, Kayseri / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-0932-7897

^b Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, Konya / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-4715-9217

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 26 Temmuz 2020

Kabul tarihi: 26 Ağustos 2020

Anahtar Kelimeler:

Covid-19,

Koronavirüs,

Twitter,

Fahrettin Koca

ARTICLE INFO

Article History:

Received July 26, 2020

Accepted August 26, 2020

Keywords:

Covid-19,

Coronavirus,

Twitter,

Fahrettin Koca

ÖZ

Kitle iletişim araçlarının etkileri ve çeşitliliği, gelişen teknolojiyle birlikte gün geçtikçe artmaktadır. Bu süreç içerisinde internet haberciliğinin yanı sıra okuyucuya daha hızlı ulaşma ve etkileşim imkânı tanıyan sosyal medya platformları, bilgi kaynakları arasında ilk sıralardaki yerini almıştır.

Kriz dönemlerinde halkın doğru ve güvenilir bilgiye ihtiyacı artarken kamu otoriteleri bu anlamda önemli haber kaynakları haline gelmektedir. Tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 pandemisi döneminde hastalık ve virüsle ilgili bilgi ihtiyacının artması nedeniyle ülkelerin sağlık otoritelerine, halkın ilgisinin arttığı görülmüştür. Türkiye’de Sağlık Bakanı Fahrettin Koca, salgın ile ilgili düzenli açıklamalarını Twitter üzerinden yapmış ve bu açıklamalar geniş kitlelere ulaşmıştır.

Bu çalışmada Fahrettin Koca’nın Türkiye’de ilk vakanın görüldüğü tarih olan 11 Mart 2020 ile ilk sokağa çıkma yasağı uygulamasının başladığı 10 Nisan 2020 arasındaki dönemde yaptığı Twitter paylaşımları incelenmiş, Koca’nın mesajlarında en çok hangi noktalara vurgu yaptığı, mesajlarının ne kadar etkileşim aldığı, dönem ve içerik olarak etkileşimlerde farklılaşma olup olmadığı Gündem Belirleme Kuramı çerçevesinde araştırılmıştır.

İncelenen dönemde Twitter kullanıcılarının önemli bir bilgilendirme ihtiyacının ortaya çıktığı ve milyonlarca kişinin hızlı bir şekilde Bakan Koca’nın hesabını takibe aldığı belirlenmiştir. Pandemi döneminde gündemi belirleyen önemli bir kamusal aktör olan Koca’nın en çok “sağlık”, “Koronavirüs” ve “tedbir” kelimelerini kullandığı, en az kullandığı kelimelerin ise “maske”, “pandemi”, “bulaşıcı” ve “sosyal mesafe” kelimeleri olduğu belirlenmiştir.

ABSTRACT

The effects and diversity of mass media are increasing day by day with emerging technology. In this process, the social media platforms that provide the fastest access and interaction to the reader as well as internet journalism cemented their place among the sources of information.

In times of crisis, public authorities become important news sources as the need for accurate and reliable information increases. During the COVID-19 pandemic which affected the whole world, the need for information about the disease increased and public interest in the health authorities of countries increased greatly. In Turkey, Health Minister Fahrettin Koca made regular statements about the pandemic via Twitter and reached a wide audience.

In this study, Twitter shares of Fahrettin Koca has examined after the first case in Turkey and it was investigated which points the Koca emphasized most in his messages, how much interaction his messages received and whether there was differentiation in interactions as period and content within the framework of the Agenda-Setting Theory.

It is seen that a significant need of Twitter users has emerged in the research period and millions of people have quickly followed Minister Koca’s account. It has been determined that Koca uses the words "health", "Coronavirus" and "precaution", while the least used words are words such as "mask", "pandemic" and "infectious" and "social distance".

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: selmanselimakyuz@hotmail.com

EXTENDED ABSTRACT

The production of content in traditional media requires talent and expertise that requires many years of training. In New Media, each user can participate in the content production process through blogs, websites and social media accounts. In this way, a significant variety of sources emerge in the content, and individuals, groups and organizations that are perhaps never able to find a place in the traditional media can become sources in this area. Users, on the other hand, do not have to choose the source they want and be exposed to others (Kazaz ve Akyüz, 2019, s. 29).

Expanding technological possibilities are no longer a new medium for political institutions and powers. Political discourse has been an important part of daily life for a long time and this discourse provides movement within a wide-ranging social process. This movement is rapidly moving towards a structure based on creating an interaction by using the internet and social media effectively in today's conditions (Ceyhan, 2019, s. 2).

Politicians are actively involved in social media for agenda setting purposes. The work of McCombs and Shaw (1993) has been an important reference in the literature on agenda-setting studies. The study "The Agenda Setting Function of Mass Media" examined the impact of media on public opinion and agenda building in a 1968 campaign. The agenda-setting powers of politicians in the traditional media have become fragmented with the new media, while retaining the power of political agenda-setting on the one hand and trying to find ways of influencing public opinion in this way to keep up with the agendas formed outside them.

In recent years, the increasing importance of public authorities on social media, especially Twitter, is also undisputed. Many messages are shared both to provide information and to set the agenda. The fact that young people are active users on social media, especially on Twitter, causes official institutions and organizations to show more interest in this area in order to win over young people.

In this study after the first positive case of Coronavirus seen in Turkey, Health Minister Fahrettin Koca's Twitter shares based on how and to what extent an effective social media communication was investigated. April March 11, 2020, the date of the first Coronavirus case, the first two-day curfew imposed 10 April 2020, Fahrettin Koca's public health, measures and pandemic process in order to inform and raise awareness of how the account created and actively used by the user name @drfahrettinkoca was examined.

The content analysis method, which is one of the quantitative research methods, was applied in the research. Content analysis reveals closed and hidden content instead of content easily identified and identified in the first stage of discourse (Bilgin, 2014, s. 1). The aim of the content analysis method applied in this context is to objectively and systematically reveal the content of the participatory views (Altunışık et al. 2010, s. 322). The Twitter account created and managed by Turkish Minister of Health Fahrettin Koca with the username @drfahrettinkoca has been discussed. During the 31-day period of the first Coronavirus (Covid-19) case seen in Turkey with the official date of 11.03.2020, the first curfew of two days until 10 April 2020, Fahrettin Koca's 161 Twitter shares were examined. The terms he used frequently in these shares, the interactions the tweets received (tweet, like, comment, quote, re-sharing) were examined.

The findings from the shares which were examined over a one-month period, reveal that a significant sense of curiosity is aroused in social media users and that the Minister of Health, the most important authority in health, has shown a great interest in the shares. During the review period, the number of followers of Koca increased nearly 12-fold, and nearly one in two Twitter users in Turkey followed the minister, and shares were able to reach many users who did not follow due to high interactions. When these statistics are evaluated in terms of social media use it is possible to assess that Minister Koca's statements are of interest and generate confidence.

Koca, who has been explaining the number of cases every day since the first case in Turkey, has often urged the public to take precautions and be careful with video sharing. It was observed that Koca, who used a language intended to inform the public about the characteristics of the virus, the modes of transmission of the disease, the treatment, prevention and measures, chose words accordingly, made only three shares outside the epidemic agenda during the examination period, and shared a message commemorating Muhsin Yazıcıoğlu on the anniversary of his death, the celebration of Berat Kandili and the Canakkale Victory.

Since the first case was seen in Turkey, Koca made all of its shares to give information to encourage measures and to explain daily data. It is understood that Koca, who does not use any professional sharing apps and does not heavily refer to hashtags, shared her messages instantly and quickly with the aim of informing and alerting her, preferring a mobile device.

Giriş

Sosyal medya, özellikle son 10 yıl içerisinde önemli bir gelişim kaydetmiştir. İçerik paylaşımı ve etkileşim özellikleriyle ön plana çıkan bu araç, kullanıcıları aynı zamanda bir içerik üreticisi/yayıncısı haline getirmiştir. Diğer taraftan sosyal medya platformları, bireylerin oynadıkları rolleri temsil ederken, bireyler bu araç sayesinde sıklıkla başkalarının değerlendirme ve davranışlarını etkileyebilecek izlenimler oluşturmaya çalışmaktadır (Bozkurt, 2018, s. 408).

Kitlelerin takip etmekten keyif aldıkları ünlülerin, sporcuların, aktörlerin, sanatçıların özel hayatlarına ulaşma imkânı sağlayan sosyal medya, kullanıcılara taraftarı oldukları spor kulüplerinin, siyasi partilerin ya da kamu idarecilerinin aktivitelerini takip etme imkânı sunmaktadır.

Genişleyen teknolojik olanaklar ve beraberinde getirdiği iletişim ortamları, siyasi kurum ve erkler için sadece bir mecra olmanın ötesine geçmiş durumdadır. Siyasal söylem, uzun zamandır günlük hayatın önemli bir parçasını oluşturmakta ve bu söylem geniş kapsamlı bir toplumsal süreç içerisinde devinim sağlamaktadır. Bu yeni hareketlenme, günümüz koşulları içerisinde, internet ve sosyal medya araçları etkin kullanılarak etkileşim yaratma üzerine kurulu bir yapıya doğru hızla ilerlemektedir (Ceyhan, 2019, s. 2).

“*Alternatif mecraların kullanımı*”, ana akım medya kanallarının güvenilirliklerini yitirmesi, muhalif seslere yer vermemesi ve hedef kitlelere ulaşmada dijital medyanın sağladığı imkanlar da sosyal medyanın etkinliğini arttırmıştır. İletişim sürecini başlatan kaynaklar, artık geniş kitlelere ulaşabilmek için geleneksel kitle medyasını kullanmak yerine mesajını çok daha hedefe odaklı gönderebileceği sosyal medya ya da diğer dijital araçları tercih etmektedir. Bu araçlar, profesyonel kullanıcılarına ölçüm araçlarını kullanarak çok özel yaş gruplarına, çalışan, siyasi olarak yönü belirli olan ya da organik beslenmeyi tercih eden gibi daraltılmış gruplara kolayca ulaşılabilme imkânı sunmaktadır (Bıçakçı, 2019, s. 75).

Sosyal medyanın kısa sürede bu denli yaygınlaşmasının nedenleri arasında, kullanıcıların kendi ürettikleri içerikleri kolayca yayımlayarak beğenilme duygusunu tatmaları ve aldıkları haz ile daha da yaratıcı materyaller üretmeye girişmeleri de bulunmaktadır.

Bireylerin dijital ortamlarda etkileşimde bulunması sonucu “*sosyal oluşum*” adı verilen bir olgu da deneyimlenmektedir. Bu oluşum içinde teknolojik ya da dijital devrimle birlikte farklı bir dilin geliştiğini söylemek mümkündür (Bozkurt, 2018, s. 409).

Sosyal medya platformları gerek sundukları ortamın özellikleri gerekse kullanıcıların sosyo-ekonomik ve demografik özellikleri dolayısıyla farklı kitlelere hitap edebilmektedir.

Twitter, sosyal medya platformları içerisinde ağırlıklı olarak yazılı ve görsel içerikler barındırmasından dolayı gündem takip etme arzusunda olan insanların yoğun olarak kullandığı bir mecra halini almıştır. Devlet başkanları, parti liderleri, spor kulüpleri ve sivil toplum kuruluşlarının bilgi paylaşımında ilk sıraya koydukları, seçim stratejilerine yön vermek amacıyla kampanyaların yürütüldüğü, ilk ağızdan resmî açıklamaların paylaşıldığı ve etkisi kanıtlanmış bir platform olmuştur (Darı, 2018, s. 9).

Twitter artık gündem belirlenen ve takip edilen, halkla ilişkiler ve iletişim çalışmalarında kitlelere ulaşmayı sağlayan en önemli araçlarından biri konumuna gelmiştir.

Bu çalışmada, Türkiye’de görülen ilk pozitif Koronavirüs vakasından sonra Sağlık Bakanı Fahrettin Koca’nın Twitter’den yapmış olduğu paylaşımlardan yola çıkarak nasıl ve hangi ölçüde etkili bir sosyal medya iletişimi gerçekleştirdiği incelenmiştir. Araştırma kapsamında Fahrettin Koca’nın, ilk Koronavirüs vakası tarihi olan 11 Mart 2020’den, iki

günlük ilk sokağa çıkma yasağı uygulanan 10 Nisan 2020'ye kadar olan dönemde halk sağlığı, tedbirler ve pandemi süreci konusunda halkı bilgilendirmek ve bilinçlendirmek amacı ile Twitter'ı nasıl kullandığı, @drfahrettinkoca kullanıcı adı ile oluşturduğu ve aktif olarak kullandığı hesabı aracılığıyla incelenmiştir.

Sosyal Medya ve Kamu İletişiminde Gündem Kurma

Elektronik çağın yerini dijital çağa bırakmasıyla birlikte iki kavram, enformasyon alanında devrim niteliğinde değişimlere neden olmuş ve bilgi ile dijitalleşmenin birlikte ortaya çıkardığı "Bilişim Çağı" kitle iletişiminde yeni boyutları beraberinde getirmiştir (Yengin 2012, s. 51).

Geleneksel medya araçlarına kıyasla Dünyada kısa sürede yaygınlaşan internet kullanımı Türkiye'de de büyük bir hızla kullanıcı sayısını arttırmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'in açıkladığı verilere göre 2019 yılı itibariyle masaüstü bilgisayar kullanımı %76'ya yükselmiş, mobil telefon kullanımı yüzde 100'ü bulmuştur (Kul, 2020, s. 29). Türkiye'de ilk kez TÜBİTAK-ODTÜ iş birliğiyle 1993 yılında internete erişim sağlandığında, bu alanın haberleşme için kullanılacağı düşünülürken, internet üzerinde yaşanan sanal hayatın "gerçek hayatların üzerine kâbus gibi çökeceği" tahmin edilememiştir (Bozkurt, 2018, s. 411).

Liberal yaklaşım, geleneksel medyada sermaye ya da devlet tekelinde olan medya yapısının değişmesi ve iletişim/ifade özgürlüğünde yurttaşlar lehine yeni bir dönemi başlatması nedeniyle yeni medyaya büyük anlam ve görevler atfetmektedir.

Yeni medyayla mesaj içeriklerinin oluşturulmasında köklü değişimler yaşanmıştır. Kurallar değişmiş, yeni iletişim dili/dilleri oluşmuştur. Genel kabul gören adıyla sosyal medya, yaşam tarzlarını olduğu gibi iletişim süreçlerini de yenileştirmiş, değiştirmiştir (Yengin, 2012, s. 114).

Öztürk (2015, s. 289), yeni medyanın araç olarak "yeni" oluşuna şöyle vurgu yapmaktadır:

Yeni medya kavramı, içinde pek çok "yeniliği" barındırmaktadır. Yeni denilmesi, mesajın değil, ortamın paylaşılmasında getirilen yeniliklerden kaynaklanmaktadır. İletişim teknolojisindeki yenilikler medya kavramını da "yenileştirmiş", en başta interaktif özelliği nedeniyle kullanıcılarını "sosyal" hale getirmiştir.

Yeni Medya, Türkiye'de son yıllarda popülerlik kazansa da bu kavram, dünya üzerinde daha uzun süredir kullanılan, siyasi propagandadan spora, sanattan habere, resmî açıklamalardan kişisel paylaşımlara kadar geniş bir yelpazeyi ele alan Twitter, Instagram, Facebook, Youtube, Tumblr, Vine, Pinterest, Google+ vb birçok platformu içerisinde barındıran genel bir kavramdır.

İnternet, bloglar, sosyal medya platformları gibi dijital iletişim araçlarının enformasyon ve iletişim alanında kullanılmaya başlanmasıyla, kitle iletişim araçlarındaki tek yönlü bilgi akışı değişmiş, doğrusal bir mesaj iletiminden, etkileşimli ve eş zamanlı mesaj paylaşımına imkan sağlayan medya sistemine geçilmiştir. Sosyal medya, web 2.0 tabanlı diğer araçlarla birlikte özellikle kişiler arası iletişimi şekillendirmiştir. Yeni medya, fikirlerin özgürce dile getirebildiği, diğer yandan etik ve hak ihlallerinin, tacizlerin, nefret suçunun, trol terörünün de kişinin hayatına girdiği, bu içeriklerin paylaşıldığı tüm platformların genel adıdır (Öztürk, 2015, s. 289).

İnternet ve sosyal medya, siyasal özne olarak bireylerin hali hazırdaki konumlarını güçlendirirken, kullanıcılar bu alanı özgürlüklerini yeniden inşa ettikleri bir mecra olarak görmektedir. İnsanlar iletişimi "sansürsüz" olarak gerçekleştirebildikleri bu aracı sahiplenmekte, her türlü kontrole karşı duruşlarını internet ve sosyal medyada sergilediklerini düşünmektedir (Demirhan, 2015, s. 109). Özellikle Arap Baharı ile birlikte sosyal medyanın

toplumları harekete geçirme ve bir araya getirmedeki rolü önemli örneklerle açığa çıkarken, yalnızca gelişmekte olan ülkelerde değil gelişmiş ülkelerde de toplumsal katmanların yönetimlere karşı yeni kimlikler oluşturduğu ya da var olan kimliklerini kamusal alana taşımada sosyal medyayı araç olarak kullandığı görülmüştür. Fransa'daki Sarı Yelek Protestoları ve son olarak ABD'de George Floyd cinayeti sonrasında yaşananlar, kitlelerin sosyal medya ile ilişkisini ortaya koymasından açısından önemli toplumsal hareketlerdir.

Artık fiziksel grevler yerine sanal grevler, fiziksel gösteriler yerine sanal gösteriler yapılması, bu çağın yaygın ruhunun bir göstergesi haline gelmiştir. Odalarına kapanmış, gözleri ekranda, binlerce web sitesine, bloglara, sosyal medya mesajlarına kilitlenmiş kullanıcı ve sanal topluluklar, savaşılarını siber alanda sürdürmektedir (Gerbaudo, 2012, s. 158).

Mavnacıoğlu (2009, s. 64), sosyal medyanın özellikleriyle ilgili; zaman ve mekân sınırlaması olmadan paylaşım, tartışma ve etkileşimin temel oluşturduğuna dikkat çekmektedir. Özellikle mobil araçların kullanımının artması, geleneksel medyanın ev, işyeri, araç gibi mekanlarda bulunma zorunluluğunu ortadan kaldırmıştır. Yeni medya bu anlamda erişilebilirlik açısından büyük bir fark yaratmıştır.

İkinci önemli özellik ise bireylerin, yeni medya kullanıcılarının kendi içeriklerini üretmesi, kendi ortamlarında kolayca yayımlamasıdır. Bu açıdan yine geleneksel medyanın profesyonellik ve önemli sermaye gerektiren mesaj üretimi süreci kökten değişmiştir. Bir anlamda geleneksel medyanın edilgen kullanıcıları, medya sahibi konumuna gelmiştir.

Kullanıcılar başka kullanıcılarla yani başka içerik üreticileri/medya sahipleriyle etkileşim içine girebilmektedir. Hem kaynak hem hedef kitle pozisyonunda olabilmektedir. Yeni medyada iletişim informeldir ve kesin kuralları yoktur. Görece özgürlük yeni iletişim ortamının temel anahtarıdır.

Kazaz ve Akyüz de (2019, s. 29) geleneksel medyanın sarsılan "tekeline" dikkat çekmektedir. Geleneksel medyada içerik üretimi için yetenek ve uzun yıllar eğitim almayı gerektiren bir uzmanlığa ihtiyaç vardır. Yeni medyada ise her kullanıcı, bloglar, internet siteleri ve sosyal medya hesapları aracılığıyla içerik üretim sürecinde yer alabilmektedir. Bu sayede içeriklerde önemli bir kaynak çeşitliliği de ortaya çıkmakta, geleneksel medyada yer bulması belki de hiç mümkün olmayan kişi, grup ve kuruluşlar bu alanda birer kaynak haline gelebilmektedir. Diğer yandan kullanıcılar, istediği kaynağı seçip diğerlerine maruz kalmak zorunda olmamaktadır

Sosyal medya, eriştiği kitlenin giderek büyümesi ve toplumsal alanlarda etkinliğini artırması nedeniyle, iletişim alanında köklü değişimlere neden olduğu alanların başına kısa sürede siyaseti de yerleştirmiştir. Yeni iletişim ortamının ekonomik bir araç olması, kitlelere kolay ulaşım sağlaması, siyasi alanda büyük ilgi görmesine ve kullanımının artmasına neden olmuştur (Darı, 2018, s. 3).

Çalışmada ele aldığımız örneklerin yer aldığı platform olan Twitter, 2006 yılında iletişim ortamına girmiş ve kendine özel bir kültürü, dili, mesaj üreticileri, kullanıcıları olan bir mecra haline gelmiştir (Sanlav, 2014, s. 23).

Twitter, ünlülerin, politikacıların, devlet başkanlarının, sanatçıların, sporcuların, kısacası dünyaca ya da ülkece tanınan her bireyin kendi kitlelerine hitap etmelerini kolaylaştıran bir mecra olmanın yanı sıra, kendi ünlülerinin oluşmasına zemin hazırlayan, bu ünlülerin bireysel özellikleri ve içerik tarzlarına göre güçlü iletişim stratejileri belirlemelerine olanak sağlayan bir platform haline gelmiştir.

2020 yılı istatistiklerine göre Türkiye, günlük 2 saat 50 dakika ortalama ile Dünya'da sosyal medyada insanların en çok zaman geçirdiği ülkeler arasında yer almaktadır. Twitter'ın

dünya genelinde 340 milyon kullanıcısı bulunmaktadır. Türkiye, 11 milyon 800 bin kullanıcı ile Twitter’ın, dünyada en fazla kullanıcıya sahip olan 6. ülkesi konumundadır (hootsuite.com).

Görsel 1: Dijital İletişim Raporu - Twitter istatistikleri

Türkiye’de yapılan araştırmalar seçmenlerin siyasal gündemi en sık takip ettikleri araçların başında sosyal medyanın ardından ise internet haber siteleri ve televizyonun geldiğini ortaya koymaktadır (Akyüz, 2018, s. 217).

Son yıllarda kamu otoritelerinin sosyal medyaya, özellikle Twitter’a verdiği önemin artmasında Türkiye’deki kullanım sıklığının etkisi de tartışmalıdır. Birçok içerik hem bilgi vermek hem de gündemi belirlemek amacıyla paylaşılmaktadır. Genç nüfusun sosyal medyada, özellikle Twitter’da aktif olarak yer alması resmî kurum ve kuruluşların da gençleri kazanmak adına bu alana daha çok ilgi göstermesine neden olmaktadır.

Kamu yöneticileri ve politikacılar gündem belirleme amacıyla sosyal medyada aktif şekilde yer almaktadır. Gündem belirleme çalışmalarıyla ilgili literatürde McCombs ve Shaw’un çalışması (1993) önemli bir referans olmuştur. “*The Agenda Setting Function of Mass Media*” adlı çalışmada 1968’deki bir kampanyada medyanın kamuoyu ve gündem oluşturmaya etkisi incelenmiştir.

Kamuoyu oluşturmak için gerek geleneksel gerekse yeni medyanın alternatifsiz bir araç olduğu tartışmalıdır. Aile, eğitim, kültür ve bazı psikolojik etkenler kamuoyunu dolaylı yönden oluştururken doğrudan oluşturan etkenler ise içerik, yönelim, şekil verme ve etkilemeyi amaç edinen, çıkar güden araçlardır. Anık (aktaran Yurdakul, 2016, s. 242), kamuoyunu doğrudan oluşturan bu araçları; siyasal grup ve partiler, baskı grupları, örgütler, medyanın gücü/etkileri, medyanın psikolojik ve sosyolojik faktörlere yön vermesi ve karar alıcıların/uygulayıcıların medyayı kullanması olarak sıralamaktadır.

Geleneksel medyada politikacıların gündem belirleme güçleri yeni medya ile birlikte parçalı bir hale dönüşmüş, siyaset, gündemi belirleme gücünü bir yandan elinde tutarken diğer yandan kendileri dışında oluşan gündemlere ayak uydurmak, bu yolla kamuoyunu etkilemenin yöntemlerini bulmaya çalışmak zorunda kalmaktadır.

Yeni medyayı kullanan politikacıların, geleneksel yöntemleri tercih eden siyasetçilere nazaran hedef kitlelerine ulaşma ve onlarla etkileşimde kalma açısından daha başarılı olma şansı bulunmaktadır. Toplumun genç kesimlerine ulaşmak için önemli avantajlar sunan sosyal

medya platformları, “*dinleyen değil dinlenen*” olmak isteyen yeni neslin, politikacılardan beklediği iletişim doyumunu da sağlamaktadır (Çakır ve Tufan, 2016, s. 12).

İnternet ve sosyal medya platformlarının Batı kaynaklı olması nedeniyle, bu mecraların siyasal alanda etkili kullanımının ilk örnekleri de yine Batı ülkelerindeki seçimlerde ortaya çıkmıştır.

Siyasal iletişim ve kamu iletişimi alanında alternatif olmanın ötesine geçerek bir zorunluluk haline gelen sosyal medya kullanımında, özellikle 2008 ABD Başkanlık seçimlerinde Barack Obama'nın etkili uyguladığı sosyal medya stratejileri, kilometre taşı olarak kabul edilebilir. Obama, sosyal mecralardaki “*etkili ve etkileşimli*” iletişim yöntemleri sayesinde rakibine üstünlük sağlamış, online toplanan bağışlarda da rakibinden 4 kat daha büyük bir rakama ulaşmıştır (Genel, 2012, s. 25).

Siyasal iletişim bu anlamda kamu iletişiminden daha önde gitmektedir. Birçok ülkede kamu iletişimde sosyal medya halen sadece mesaj iletme platformu olarak görülmektedir. Leone ve arkadaşlarının (2012) İtalya'da kamu kurumlarının Twitter hesapları üzerinden yaptığı çalışma da, kullanıcı ile etkileşimi nadiren tercih eden devlet kurumlarının sosyal medyayı katalizör olarak değil tanıtım ve bilgilendirme amacıyla kullandığını ortaya koymuştur.

Türkiye'de siyasal iletişim ve kamu iletişimi alanında önemi geç fark edilen sosyal medyanın, özellikle Gezi Parkı Olayları ve sonrasındaki önemli siyasi olaylardan sonra gerek politikacılar gerekse kamu yöneticileri tarafından daha etkin kullanılmaya başlandığı görülmektedir.

Araştırmanın Metodolojisi

Koronavirüs (Covid-19) gibi küresel bir salgında halkı bilinçlendirmek amacıyla birçok kurum ve kuruluşun anlık ve hızlı bir şekilde bilgi aktardığı Twitter'da, Sağlık Bakanı Fahrettin Koca da @drfahrettinkoca kullanıcı adı ile yer almakta, hesabını en aktif kullanan ve herkesin yakından takip ettiği bir kamu yetkilisi olarak ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın Koronavirüs süresince Twitter'dan yapmış olduğu paylaşımlar ve salgın süresince Twitter performansı ele alınmış ve hangi terimleri, ne sıklıkla kullandığı içerik analizi yöntemiyle belirlenmiştir.

Araştırma soruları

Araştırma kapsamında şu sorulara cevap aranmıştır:

- Fahrettin Koca'nın pandemi döneminde Twitter etkileşimleri nasıl değişmiştir?
- Fahrettin Koca, Twitter hesabında hangi konuları ve terimleri ne sıklıkta ön plana çıkarmıştır?
- Fahrettin Koca'nın paylaşımları, içeriklerine göre ne kadar etkileşim almıştır?

Yöntem

Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden olan içerik analizi yöntemi uygulanmıştır. İçerik analizi medya mesajlarındaki metinlerin görünen, kolayca belirlenen içeriğinin yerine kapalı alanlarını ortaya çıkaran bir yöntem olarak dikkat çekmektedir (Bilgin, 2014, s. 1). İçerik analizi, metindeki söylemin sayısallaştırılması yoluyla görüş ve bilgilerin objektif ve sistematik olarak ortaya konmasını sağlamaktadır (Altunışık vd. 2010, s. 322). Koçak ve Arun da (2006, s. 22) bu yöntemi, “*işaretlerin sınıflanması ve bu işaretlerin hangi yarguları içerdiğini ortaya koymak için açıkça formüle edilmiş kurallar ışığında, araştırmacının ortaya koyduğu yargıların bilimsel değerlendirilmesini sağlayan nicel bir araştırma yöntemi*” şeklinde tanımlamaktadır.

Araştırma kapsamında Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın @drfahrettinkoca kullanıcı adıyla oluşturduğu ve yönettiği Twitter hesabı ele alınmıştır. Türkiye'de görülen ilk Koronavirüs (COVID-19) vakasının resmî açıklanma tarihi olan 11.03.2020 ile ilk sokağa çıkma yasağı olan 10 Nisan 2020 tarihine kadar olan 31 günlük sürede Fahrettin Koca'nın 161 Twitter paylaşımı ve bu paylaşımlarda sık kullandığı terimler, tweetlerin aldığı etkileşimler (tweet, beğeni, yorum, alıntı, yeniden paylaşım) incelenmiştir.

Bulgular

Sosyal medya profili, yeni takipçileri ya da var olan takipçileri karşılayan, onlara kısa bilgiler veren, kullanıcı hakkında izlenim yaratmayı sağlayan tanıtım yüzüdür. Diğer sosyal platformlarında da olduğu gibi ana sayfa oluşturmak, Twitter'da da ilk izlenim için belli ölçüde zorunluluktur. Bu anlamda profiller sosyal medyadaki ilişki/iletişimin başlangıç noktası denilebilir. Platformların tamamında var olan bu özellik sayesinde kullanıcılar birbirleri hakkında bilgi sahibi olmakta, akışları, mesajları takip edebilmekte ve takip etme davranışını yönlendirmektedir. Profilin yanı sıra takipçi sayısı, paylaşımların içeriği, kullanılan dil gibi unsurlar da hesabın etkinliğinde önemli rol oynamaktadır. Bu bağlamda Fahrettin Koca'nın Twitter hesabının incelenmesi önemli veriler elde edilmesini sağlamıştır.

Fahrettin Koca'nın pandemi döneminde değişen takipçi sayısı

Hesap açılış tarihine bakıldığında, Fahrettin Koca'nın 9.07.2018 tarihinde yani Sağlık Bakanı olarak göreve geldiği ay içerisinde Twitter kullanmaya başladığı görülmektedir.

Tablo 1: Fahrettin Koca'nın hesap profili

Kullanıcı	Kullanıcı Adı	Tanımlama	Twitter'a katılım tarihi
Dr. Fahrettin Koca	@drfahrettinkoca	Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanı	11 Temmuz 2018

Koca'nın pandemi öncesi ve sonrası takipçi sayılarının değişimi tablo 2'de verilmiştir (socialblade.com).

Tablo 2: Aylara göre takipçi sayısı değişiklikleri

Ay	2018	2019	2020
Ocak	-	8.046	16.954
Şubat	-	6.903	72.255
Mart	-	5.833	3.919.175
Nisan	-	6.879	894.249
Mayıs	-	10.988	387.796
Haziran	-	5.340	
Temmuz	30.040	7.168	
Ağustos	24.837	7.288	
Eylül	11.035	8.322	

Ekim	8.165	11.449	
Kasım	9.509	6.427	
Aralık	14.378	9.025	
Toplam	97.964	191.632	5.290.429

9.07.2018 tarihinde göreve geldikten sonra 11.07.2018 tarihinde Twitter kullanmaya başlayan Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'yı, aynı ay içerisinde 30.040 yeni kullanıcı takip ederken Ağustos ayında 24.837 kullanıcı takip etmiştir. 2018 yılında toplam 97.964 takipçi artışı sağlamıştır. 2019 yılında aylık yeni takipçi sayısı yalnızca Ekim ayında 10 binin üzerine çıkabilmiştir.

Tüm dünyaya yayılan ve Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından pandemi ilan edilen Koronavirüs (COVID-19) salgınının ilk dönemi olan 2020 Ocak ayında Koca'nın hesabında büyük bir takipçi artışı olmamıştır ancak hastalığın Türkiye'ye ulaştığı söylentilerinin yoğunlaştığı ve yurt dışından girişlere yönelik önlemlerin arttığı Şubat ayında 72.255 yeni kullanıcı, Koca'nın Twitter hesabını takibe almıştır. İlk vakanın görüldüğü Mart ayında ise kısa sürede milyonlarca kişi Sağlık Bakanı Koca'nın hesabını takip etmiş, takipçi sayısı bu ayda 3.919.175 artmıştır. Sıkı önlemlerin devam ettiği 2020 yılı Nisan ayında 894.249, "Yeni Normal" olarak adlandırılan ve tedbirlerin azaltıldığı döneme geçiş sürecinin başladığı Mayıs ayında ise 387.796 yeni takipçi Koca'yı Twitter'da takip etmiştir.

9.03.2020 tarihi itibarıyla takipçi sayısı 384.595 olan Koca'nın takipçi sayısı yaklaşık bir ay sonra, 10.04.2020 tarihi itibarıyla 4.584.60'a, Mayıs ayı sonu itibarıyla de 5.290.429'a ulaşmıştır. Bu rakamlara bakıldığında Türkiye'deki her iki Twitter kullanıcılarından yaklaşık birinin Bakan Koca'yı takip ettiği görülmektedir.

Fahrettin Koca'nın tweet yönetimi ve paylaşım içerikleri

Twitter'da etkin kullanımı destekleyen, kullanıcıların birden fazla hesabı aynı anda yönetebildikleri, takipçilere aynı anda mesaj atabildikleri Tweet Deck, Media Studios gibi uygulamalar bulunmaktadır. Twitter'ı bu uygulamalar sayesinde daha profesyonel olarak kullanmak mümkündür. Aynı zamanda paylaşımlar Web üzerinden ya da büyük bir sıklıkla mobil cihazlardan da yapılabilmektedir.

Tablo 3: Paylaşım yapılan uygulamalar

	Media Studios	Tweet Deck	Web Client	Mobil
Tweet	2	-	-	159

Fahrettin Koca'nın yaptığı paylaşımlarda video yönetimi, istatistik tutma, paylaşımlarla ilgili ölçüm yapma gibi birçok seçenek sunan Media Studios uygulamasının yalnızca 2 kez kullanıldığı, 159 kez mobilden (Iphone) paylaşım yapıldığı belirlenmiştir.

Tablo 4: İçerik Türleri

	Metin	Görsel	Video	Periscope(Canlı Yayın)
Tweet	42	44	62	13
Oran	%26,08	%27,32	%38,50	%8,07

Fahrettin Koca 11.03.2020 ile 10.04.2020 tarihleri arasında, 41 eksiz metin, 44 görsel, 62 video ve basın toplantılarını canlı yayın ile gerçekleştirdiği 13 periscope uygulamalı olmak üzere toplam 161 paylaşım yapmıştır.

- En çok metin paylaşımı 20 ve 21 Mart tarihlerinde (4'er kez)
- En çok görsel yer alan paylaşım, 21, 22 ve 24 Mart tarihlerinde (4'er kez)
- En çok video içerikli paylaşım, 2 Nisan tarihinde (9 kez)
- En çok canlı yayın paylaşımı (periscope), 19 Mart tarihinde (2 kez) yapılmıştır.

Koca'nın paylaşımlarında çoğunluğu video ekli paylaşımlar (yüzde 38,5) alırken görsel/fotoğrafa yer verdiği mesajlar ile eksik metinler birbirine yakın oranlarda kullanılmıştır.

Tablo 5: En çok kullanılan terimler

Kullanılan kelimeler	Metin paylaşımı	Görsel metni	Video metni	Toplam	Oran
Virüs\Koronavirüs	6	26	43	75	%46,58
Tedbir	16	4	37	57	%35,40
Sağlık	16	4	25	45	%27,95
Test	15	12	10	37	%22,98
Vaka	12	6	14	32	%19,87
Risk	10	6	10	26	%16,14
Temas	5	8	7	20	%12,42
Tanı	13	1	2	16	%9,93
Hayat Eve Sığar	6	8	1	15	%9,31
Salgın	3	5	6	14	%8,69
Sağlık Çalışanları	6	-	6	12	%7,45
Evde	1	6	5	12	%7,45
Pozitif	4	3	3	10	%6,2
Kural	1	2	7	10	%6,2
Güven	3	2	4	9	%5,59
İzole	1	1	6	8	%4,96
İzolasyon	1	2	5	8	%4,96
Tehdit	1	-	6	7	%4,34
ReTweet	-	2	5	7	%4,34
Evde Kal	1	5	1	7	%4,34
Karantina	1	-	3	4	%2,48

Şeffaf	1	-	4	5	%3,10
Maske	-	-	2	2	%1,24
Pandemi	-	-	1	1	%0,62
Bulaşıcı	1	-	-	-	%0.62
Sosyal Mesafe	-	-	-	-	-

161 Tweet içerisinde 75 kez kullanılan “*Virüs/Koronavirüs*” kelimesi, %46,5 oranla en fazla kullanılan kelimedir. Bu kelimeyi 57 kez kullanılan “*tedbir*” kelimesi %35,4 oranla izlerken üçüncü en çok kullanılan kelime ise 45 kez ile (%27.9) “*sağlık*” kelimesidir. Fahrettin Koca’nın en az kullandığı kelimeler ise “*maske, pandemi, bulaşıcı ve sosyal mesafe*” kelimeleri olmuştur.

Görsel içerisinde ve bir kez eksiz metin içerikli paylaşımda olmak üzere toplam 15 içerikte #HayatEveSığar hashtagi kullanılmıştır. Bir görsel içerisinde ise #BizBizeYeterizTürkiyem hashtagine yer verilmiştir.

Koca’nın hastalığın ve virüsün tanınmasına yönelik kelimelerin yanı sıra “*temas, risk, vaka ve test*” gibi kelimeleri sıklıkla kullandığı görülmektedir. “*Tedbir ve Hayat Eve Sığar*” gibi pozitif anlamları olan kelimeleri daha sık, “*karantina, salgın, bulaşıcı*” gibi korku ve endişe çağrıştıran kelimeleri ise daha az kullandığı dikkat çekmektedir.

Salgının “*yeni normal*” olarak adlandırılan döneminde günlük hayatın parçası haline gelen “*maske, hijyen ve sosyal mesafe*” kelimelerinin incelenen ilk bir aylık dönemde çok az kullanılması ise dikkat çekicidir. Bu sonuçta, pandeminin Türkiye’deki ilk döneminde izolasyona ve karantina önlemlerine, yani devlet tarafından alınan tedbirlere daha çok önem verildiği, diğer yandan maske ve sosyal mesafenin koruyuculuğu konusunda ülkelerin sağlık otoriteleri ve bilim insanları arasındaki tartışmaların devam etmesinin etkili olduğu düşünülmektedir.

Tablo 6: Paylaşımların günlük etkileşim istatistikleri

Toplam paylaşım	Ortalama paylaşım	Ortalama edilme	ReTweet	Ortalama Alıntılanma	Ortalama Beğeni	Ortalama Yanıt
161	5.3	99.141		5.969	639.950	20.332

Koca’nın hesabından 11 Mart-10 Nisan tarihleri arasında günlük ortalama 5,3 tweet atılırken, ortalama beğeni sayısı 639.950 olmuştur. 99.141 ReTweet (Yeniden paylaşma) ile de takipçiler kendi profillerinde bu tweetleri paylaşmıştır.

- En çok tweet paylaşımı, 24 Mart tarihinde 12 kez yapılırken, bu paylaşımlar toplam 121.347 ReTweet, 5.692 alıntı, 33.548 yanıt ve 1.274.100 beğeni almıştır.
- Tweet başına düşen en yüksek etkileşim oranı ise 16 Mart tarihindeki 6 tweet paylaşımında gerçekleşmiştir. 16 Mart’ta paylaşılan 6 tweet toplam 326.514 ReTweet, 16.876 alıntı, 27.200 yanıt ve 1.033.900 beğeni almıştır.
- Fahrettin Koca’nın en çok beğeni alan tweet paylaşımı, sağlık çalışanı bir annenin çocuklarının “*Evde Kal*” mesajı verdiği fotoğrafı kullandığı tweet olmuştur. Bu paylaşım 471.600 beğeni alırken 72.500 kez paylaşılmıştır.

Görsel 2: Bakan Koca’nın en yüksek etkileşim alan tweeti

Sonuç ve Değerlendirme

Koronavirüs ya da Dünya Sağlık Örgütü'nün tanımlamasıyla COVID-19 salgını, dünyanın karşılaştığı önemli kriz dönemlerinden birinin yaşanmasına neden olmaktadır. Kriz dönemlerinde artan bilgi ihtiyacı, aylar geçmesine rağmen tam olarak doğası anlaşılamayan, tedbir ve tedavide bilinmezlerle dolu olan bu salgın hastalık döneminde de büyük ölçüde artmıştır.

İnsanlar bilgi ihtiyaçlarını salgın döneminde geleneksel medyada büyük ölçüde televizyondan karşılamıştır. Diğer yandan dijital iletişim araçları da bilgi edinmede önemini korumuş, insanların karantina uygulamalarında vakit geçirmek için de başvurduğu önemli bir araç olarak öne çıkmıştır (Nielsen Medya Tüketim Raporu-2020).

Salgın ve hastalık hakkında bilgi edinmenin yanı sıra hükümetler tarafından alınan tedbirleri ilk ağızdan duymak isteyen insanlar, sosyal medyada kamu otoritelerine ve sağlık alanındaki yetkililere, uzmanlara ilgi göstermiş (Reuters İngiltere Koronavirüs Enformasyon Raporu-2020), Türkiye'de Sağlık Bakanı Fahrettin Koca milyonlarca kişiye Twitter hesabından yaptığı paylaşımlarla ulaşmış ve gündemi belirleyen kişi olmuştur.

Bir aylık dönemde incelenen paylaşımlardan elde edilen bulgular, sosyal medya kullanıcılarında önemli bir merak duygusunun uyandığını ve sağlık bakanının paylaşımlarına büyük bir ilgi gösterdiğini ortaya koymaktadır. İnceleme döneminde Fahrettin Koca'nın takipçi sayısı yaklaşık 12 kat artmış ve Türkiye'deki yaklaşık her iki Twitter kullanıcısından biri Bakan'ı takip etmiş, yüksek etkileşimler sayesinde, hesabı takip etmeyen birçok kullanıcıya da mesajlar ulaşabilmiştir. Bu istatistikler, sosyal medya kullanımının etkinliği açısından bakıldığında, Bakan Koca'nın açıklamalarının ilgi gördüğü ve güven oluşturduğu değerlendirilmesinin yapılmasına imkân tanımaktadır.

Türkiye’de görülen ilk vakadan itibaren her gün vaka sayılarını açıklayan Koca, genellikle video paylaşımlarla halkı tedbir almaya ve dikkatli olmaya çağırmıştır. Halkı, virüsün özellikleri, hastalığın bulaşma şekilleri, tedavi, korunma ve önlemlerle ilgili bilgilendirme amacına yönelik bir dil kullanan ve kelimeleri buna göre seçtiği anlaşılan Koca’nın, inceleme döneminde salgın gündemi dışında yalnızca üç paylaşım yaptığı, ölüm yıldönümünde Muhsin Yazıcıoğlu’nu anma mesajı, Berat Kandili kutlaması ve Çanakkale Zaferinin yıldönümü için kutlama mesajı paylaştığı görülmüştür.

Çalışmanın dikkat çeken sonuçlarından biri olan maske, hijyen ve sosyal mesafe kelimelerinin incelenen dönemde Bakan Koca tarafından çok az kullanılması, dünyanın gördüğü en büyük krizlerden biri olan COVID-19 pandemisi ve Koronavirüs hastalığıyla ilgili gerek bilim adamları gerekse karar alıcıların bilgi açısından içinde bulunduğu zorlukları da ortaya koymaktadır.

Türkiye’de ilk vakanın görüldüğü günden itibaren hemen tüm paylaşımlarını bilgi vermek, tedbire teşvik etmek, günlük verileri açıklamak için yapan Koca, paylaşımlarını ağırlıklı olarak mobil uygulamadan yapmıştır. Herhangi bir profesyonel paylaşım uygulaması kullanmayan, hashtaglara yoğun atıf yapmayan Koca’nın, mobil cihazı tercih ederek mesajlarını anında ve hızlı olarak bilgi verme ve uyarma amacına yönelik olarak paylaştığı anlaşılmaktadır.

Araştırmada cevap aranan sorular açısından değerlendirildiğinde;

- Sağlık Bakanı Koca’nın sosyal medya ve özelde Twitter kullanıcıları için önemli bir bilgi kaynağı olduğu, kendisini ve mesajlarını takip eden kullanıcı sayısının büyük ölçüde arttığı,
- Halkın ilgisini çekebilecek ifade/dil unsurları ve görseller kullandığı paylaşımların daha çok ilgi gördüğü,
- Toplum hastalıkla ilgili bilgilendiren ve tedbirleri uygulamaya çağıran mesajlar paylaştığı belirlenmiştir.

Sosyal medyanın kriz döneminde kamu otoriteleri tarafından nasıl kullanıldığını ve kullanıcıların ilgisini ölçme amacıyla yapılan bu çalışmanın tamamlayıcısı olacak nitelikte kullanıcıların görüş, kanaat ve etkileşim davranışlarını belirlemeye yönelik araştırmaların yapılması, konunun daha da aydınlanmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Akyüz, S. S. (2018). *Düşman medya: Türkiye’de siyasi kutuplaşma ve seçmenlerin medya tercihleri*. Literatürk Yayınları: Konya.
- Aziz, A. (2020). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri ve teknikleri*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Bıçakçı, B. (2019). Post-truth çağında halkla ilişkilerin “hakikat yöneticiliği” rolü: Gıda ve beslenme alanındaki yalan haberlere yönelik stratejiler. *Kurgu*, 27(4), 61-78. <https://dergipark.org.tr/pub/kurgu/issue/54877/752382>
- Bozkurt, Ö. (2018). Sosyal medya ve kültürel yansımaları. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(14), 406-417.
- Ceyhan, A. (2019). Dijital iletişim çağında siyasetin dijitalleşmesi üzerine bir inceleme: Post-truth ve dijital siyasetin sahte haber ekseninde analizi. *Kurgu*, 27(4), 1-17. <https://dergipark.org.tr/pub/kurgu/issue/54877/752377>
- Çakır, H, Tufan, S. (2016). Siyasal iletişim sürecinde sosyal medya: Türkiye’de siyasi liderlerin Instagram kullanım pratikleri üzerine bir inceleme. *Erciyes Üniversitesi Sosyal*

Bilimler Enstitüsü Dergisi, 30(41), 7-28. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/erusosbilder/issue/26810/282081>

Demirhan, K. (2015). Sosyal medya ve siyaset ilişkisinin müzakereci ve agnostik demokrasi yaklaşımları çerçevesinde analizi: Türkiye'de 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi sürecinde Twitter kullanımı. (Yayınlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Darı, A. (2018). Sosyal medya ve siyaset: Türkiye'deki siyasi partilerin sosyal medya kullanımı. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 1-10. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/farabi/issue/33998/370664>

Genel, M. G. (2012). Siyasal iletişim kampanyalarında sosyal medyanın kullanımı: 2 Haziran 2011 Seçimleri "Twitter" örneği. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication – TOJDAC*, 2(4).

Gerbaudo, P. (2012). *Tweets and the streets: Social media and contemporary activism*. PlutoPress: Newyork.

Karabıyık, S. (2016). Mahremiyetin sonu mu? *Nihayet Dergi*, Şubat 2016.

Kazaz, M. ve Akyüz, S. S. (2019). *Sahte Haber*. Literatürk Yayınları: Konya.

Koçak, A. ve Arun, Ö. (2006). İçerik analizi çalışmalarında örneklem sorunu. *Selçuk İletişim*, 4(3).

Kul, S. (2020). Dijital okuryazarlık ve diğer değişkenlerle internet bağımlılığı ilişkisinin incelenmesi. *Uluslararası Yönetim Bilişim Sistemleri ve Bilgisayar Bilimleri Dergisi*, 4(1), 28-41. DOI: 10.33461/uybisbbd.646682

Mavnacıoğlu, K. (2009). İnternette kullanıcıların oluşturduğu ve dağıttığı içeriklerin etik açıdan incelenmesi: Sosyal medya örnekleri. *Fırat Üniversitesi İletişim Fakültesi Medya ve Etik Sempozyumu*, 07-09 Ekim 2009, Elazığ.

McCombs, M. E and Shaw, D. L. (1993). *The evolution of agenda-setting research: Twenty-five years in the marketplace of ideas*, *Journal of Communication*, 43(2): 58-67.

Öztürk, Ş. (2015). Sosyal medyada etik sorunlar. *Selçuk İletişim*, 9(1), 287-311.

Yengin, D. (2012) *Dijital Oyunlarda Şiddet*. İstanbul: Beta Yayıncılık.

Yurdakul, H. (2016). Medya ve siyaset perspektifinden kamuoyu. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi (AKAR)*, 1(2), 239-248

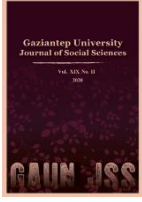
Araştırma ve Raporlar

Hootsuite Dijital 2020 Küresel Kullanım Raporu, <https://hootsuite.com/pages/digital-2020#c-192448>

Fahrettin Koca'nın Twitter profil bilgileri ve takipçi istatistikleri <https://socialblade.com/twitter/user/drifahrettinkoca>

Nielsen Medya Tüketim Raporu, 2020 <https://www.nielsen.com/us/en/insights/article/2020/covid-19-key-questions-all-marketers-should-be-asking/>

Reuters İngiltere Koronavirüs Medya ve Enformasyon Raporu, 2020 <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/trust-uk-government-and-news-media-covid-19-information-down-concerns-over-misinformation>

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Korona Virüs Salgını ile Döviz Kuru Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi: Türkiye Örneği

Empirical Analysis of the Relationship between the Exchange Rate and Coronavirus Epidemic: The Case of Turkey

Ayşe ERGİN ÜNAL^{a*}, Halil İbrahim AYDIN^b, Mehmet Vahit EREN^c

^a Dr. Öğr. Üyesi, Tarsus Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, Mersin / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-6551-8933

^b Doç. Dr., Batman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Batman / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-6783-4905

^c Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Kilis / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-0348-0137

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 27 Mayıs 2020

Kabul tarihi: 21 Eylül 2020

Anahtar Kelimeler:

Korona Virüs,
Döviz Kuru,
Türkiye

ARTICLE INFO

Article History:

Received May 27, 2020

Accepted September 21, 2020

Keywords:

Corona Virus,
Exchange Rate,
Turkey

ÖZ

Küresel bir salgın hastalık olan korona virüs ilk olarak Çin'de ortaya çıkmış ve tüm dünyayı etkisi altına almış bulunmaktadır. Dünyanın en gelişmiş ülkeleri dahi bu salgından fazlaca etkilendikleri görülmektedir. Korona virüs küreselleşen dünya ekonomisinde sosyal ve ekonomik hayatın duraklamasına, finansal piyasalarda dalgalanmaların görülmesine neden olmaktadır. Bu çalışmanın amacı, yaşanan salgın ile döviz kuru arasındaki ilişkiyi 27.03.2020-15.05.2020 tarihleri arasındaki günlük verilerle araştırmaktır. Zaman serisi yöntemiyle yapılan bu araştırma sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmuştur. Nedensellik testlerinde ise döviz kuru ile vefat, vaka ve iyileşen sayısı arasında nedensellik bulunmuştur. Elde edilen bulgular, salgın ile döviz kuru arasında ilişki olduğu yönündedir.

ABSTRACT

Coronavirus, which is a global epidemic, first appeared in China and has influenced the whole world. Even the most developed countries of the world are seen to be affected by this epidemic. Coronavirus causes social and economic life to pause and fluctuations in financial markets in the globalizing world economy. This study aims to investigate the relationship between epidemic and exchange rate with daily data between 27.03.2020-15.05.2020. As a result of this research conducted with the time series method, a long-term relationship was found between the variables. In causality tests, causality was found between the exchange rate and death, case, and the number of people recovered. The findings are that there is a relationship between the epidemic and the exchange rate.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ayseerginunal@tarsus.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

As a human capital source, health is one of the most crucial investments in human life. Healthy individuals are more efficient in their economic activities and can contribute to the economic development of countries. It is known that health has significant impacts in areas such as income, population, human capital, and public expenditures. Since health threats, especially pandemics, can affect economic and social life negatively, the development of health infrastructures of countries becomes important in this process.

The coronavirus, which appeared on 31 December 2019 in the city of Wuhan, Hubei Province, People's Republic of China, has eventually affected all the countries of the world. The increasing number of infection cases and deaths in countries that are negatively affected by social and economic terms has revealed that it is necessary to find solutions on a global scale to control the pandemic. While health scientists have increased their efforts to develop vaccines, those who steer the economy have attempted to minimize the impact of supply and demand shocks in the economy. By keeping human health at the forefront, countries try to mitigate the environment of uncertainty that emerges to spin the wheels in the economy. Developing countries such as Turkey have been adversely affected during this process. As the decrease in imports and exports, and the fact that the depositors in the country converted their deposits into foreign currency in the epidemic environment, there has been an increase in exchange rates with the increasing demand. In this context, along with the global coronavirus pandemic, fluctuations occurred in the financial markets. It can be said that the risk potentials of the countries have an impact on this process. The question of whether or not the relationship between the exchange rates and the progress of the pandemic declared by the World Health Organization in Turkey constitutes the motivation of the study.

This study aims to investigate the relationship between the epidemic and the exchange rate using econometric methods using the daily data obtained between 27.03.2020-15.05.2020. To achieve this goal, the variables of the exchange rate as the dependent variable, the ratio of the number of cases to the number of tests as the independent variable, the ratio of the number of deaths to the number of cases, and the ratio of the number of recovered patients to the number of cases are used.

Pandemic diseases, as much as economic crises, natural disasters, wars can also affect not only the country or region where the disease occurred but the entire world. So it becomes a global problem. Many pandemics had been seen in history before, and following the global financial crisis in the USA in 2008, it has been one of the most important crises of the 21st century so far. As a concrete dimension of the economic wear caused by the pandemic, the world economy is expected to experience a 3% degrowth. The economic degrowth rate in developed countries is expected at around 6.1%. These expectations indicate the extent to which the epidemic can lead to economic impacts. This study, conducted with limited data, is planned to contribute to researchers who wish to investigate the impacts of coronavirus on the economy.

The time-series analysis method is used in this study conducted to investigate the relationship between the epidemic and the exchange rate. With this method, firstly, the Phillips-Perron (PP) unit root test is performed to test the stability of the variables included in the model. Then the Engle-Granger cointegration test, which investigates the presence of a long-term relationship between the dependent and independent variables, is performed. Consequently, the relationship between variables is determined by using the Granger causality test, which is one of the most basic causality tests, and the more developed and updated Hacker and Hatemi-J causality test.

As a result of the PP unit root test applied within the scope of the methodology specified in the method of the study, it is seen that all the variables in the model contain unit roots in their level values and become stationary upon taking their first differences. According to the findings obtained from the Engle-Granger cointegration test, which investigates the presence of a long-term relationship between the dependent and independent variables, it is determined that there is a long-term relationship between the variables. As a result of the Granger causality test, it is revealed that there is unidirectional causality from the exchange rate toward the ratio of the number of patients recovering to the number of cases. No causal relationship is found among other variables. The results of the Hacker and Hatemi-J causality test, which is a more advanced test, indicate that there is a bidirectional causality between the exchange rate and the ratio of the number of deaths to the number of cases. It also reveals a unidirectional causality from the exchange rate toward the ratio of the number of cases to the number of applied tests.

Giriş

Korona virüs, Çin Halk Cumhuriyeti, Hubei Eyaleti Vuhan şehrinde bulunan deniz ürünleri satılan pazar çalışanlarında 31 Aralık 2019 tarihinde gün yüzüne çıkmış ve “yeni korona virüs (Covid-19)” olarak teşhis edilmiştir (Acar, 2020, s. 8). Akabinde Dünya Sağlık Örgütü tarafından 30 Ocak 2020 tarihinde uluslararası düzeyde kamu sağlığını tehdit eden bu durumu, 11 Mart 2020 tarihinde ise pandemi (evrensel salgın hastalık) olarak belirtilmiştir (Akça, 2020, s. 46).

1918-1920 yılları arasında yaşanan İspanyol gribinden yaklaşık bir asır sonra dünya benzer oranda bir küresel salgın ile karşı karşıya kalmış bulunmaktadır. Bir taraftan hastalıkla mücadele sürerken, öte yandan küresel salgının ekonomi etkileri düşünölmeye başlamıştır (Özatay ve Sak, 2020, s. 1). Tarihsel süreç içinde salgın hastalıklardan ötürü kitlesel ölümler yaşanmıştır. Sanayi Devrimi'nin akabinde hızla gelişen dünyada dayanıklı iş gücü ve askere duyulan ihtiyaç devletlerin kamu sağlığı ile daha yakın olarak ilgilenmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. İktisadi ve askeri alanda birbirlerine üstünlük kurmak isteyen devletler söz konusu iki parametrenin sağlam olmasına büyük emek harcamışlardır (Şimşek, 2019, s. 164). Tam da bu noktada tarihsel süreç içerisinde yaşanan salgın hastalıkların sebebi ve sonuçlarının tespiti büyük önem ihtiva etmektedir.

Tablo 1: Tarihsel Süreç İçinde Salgın Hastalıklar

Hastalık	Tarih	Sebebi	Sonuçları
Çiçek	12. Yüzyıl	Virüs	Çocuk ölümleri
Lepra	13. Yüzyıl	Bakteri	Vücutta deformasyon ve toplumdaki dışlanma
Veba	14. Yüzyıl	Bakteri	Kitlesel ölümler ve sosyoekonomik hayatın durması
Frengi	15. Yüzyıl	Bakteri	Cinsel hastalık
Dizanteri	16. Yüzyıl	Virüs, Bakteri, Amip	Kirli sular ve yoksulluk
Tüberküloz	17. Yüzyıl	Bakteri	Hijyen, beslenme eksikliği ve yoksulluk
Kolera	19. Yüzyıl	Bakteri	Kirli sular, hijyen, beslenme eksikliği ve yoksulluk
HIV/AIDS	20. Yüzyıl	Virüs	Cinsel hastalık
Ebola, Kuş, Domuz, Deli Dana, KKKA, SARS, MERS	21. Yüzyıl	Virüs	Küresel salgın, turizmde kısa vadeli bölgesel gerileme
Covid-19	2019	Virüs	Kitlesel ölümler ve sosyoekonomik hayatın durması

Kaynak: (Alpago ve Alpago, 2020, s.103)

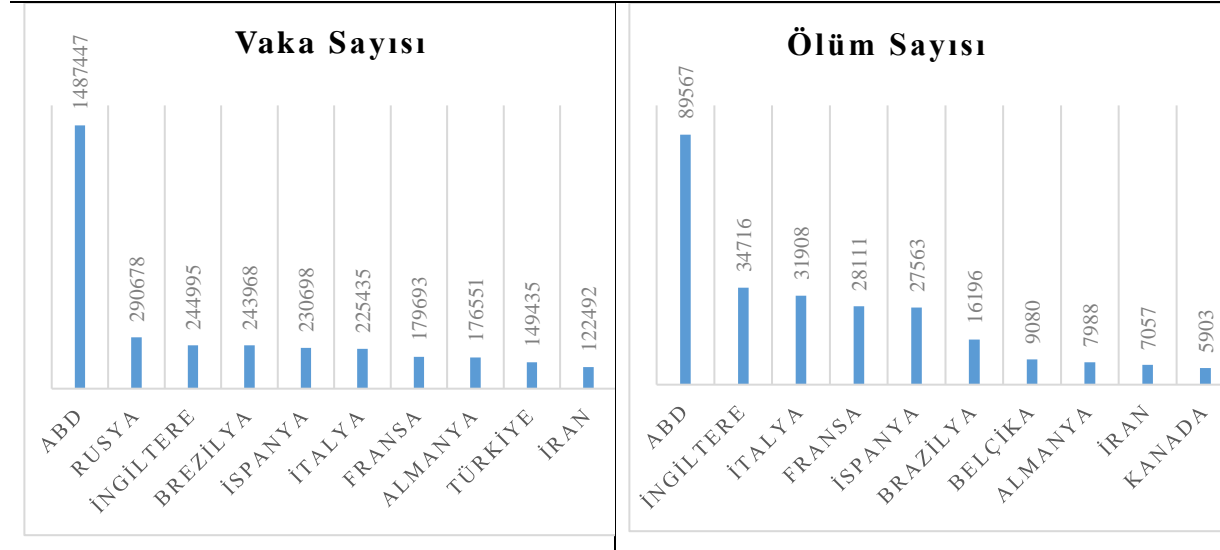
Salgın hastalıklar, doğal afetler, siyasi istikrarsızlıklar, iç çatışma, savaşlar, krizler ve benzeri durumlar salt krizin meydana çıktığı ülke ya da bölgeyi değil, tüm ülke ve bölgeleri etkileyebilmekte, dahası krizin küresel boyutlarda yaşanmasına sebebiyet verebilmektedir (İbiş, 2020, s. 87). Nitekim yaşanan korona virüs salgını da salt Çin ve Vuhan ile sınırlı kalmayıp, tüm dünyayı etkisi altına almış bulunmaktadır. Zaman içinde yaşanan salgınların sonuçları irdelendiği zaman kitlesel ölümlerin yanı sıra sosyoekonomik hayatın duraksaması noktasında da olumsuz sonuçların çıktığı görülmektedir. Hakeza küreselleşmiş dünyada korona virüs ile beraber özellikle finansal piyasalarda derin dalgalanmaların yaşandığı söylenebilmektedir.

Bu çalışma ile korona virüsün Dünya ekonomisi ve Türkiye ekonomisine olası etkileri tahlil edilmekte olup, teorik çerçeve ile girişe müteakip, literatür ve ampirik analize yer verilmektedir. Son kısımda ise sonuç ve politika önerileri ile çalışma neticelendirilmektedir.

Korona Virüsün Dünya Ekonomilerine Olası Etkileri

Johns Hopkins Üniversitesi Sistem Bilimi ve Mühendisliği Merkezi (JHU CSSE) elde edilen verilere göre dünyada (188 ülkede/bölgede) onaylanmış vaka sayısı 18.05.2020 tarihi

itibariyle 4.744.216 olup, ölüm sayısı ise 315.740 olarak belirtilmektedir. Bu bilgiler, onaylanan vakaların %6.65'inin ölümlerle sonuçlandığını göstermektedir.

Kaynak: Johns Hopkins Üniversitesi Sistem Bilimi ve Mühendisliği Merkezi (JHU CSSE) elde edilen veriler ışığında yazarlar tarafından oluşturulmuştur (18.05.2020).

Grafik 1: Küresel Korona Virüsü Kaynaklı Vaka ve Ölüm Sayıları (İlk 10 Ülke)

Grafikte de görüleceği üzere, Korona virüs salgınından en fazla etkilenen ülkenin ABD (dünyadaki vakaların neredeyse üçte biri (%31.35) ve ölümlerin %28.36'sı) olduğu görülmektedir. Ayrıca salgından en fazla etkilenen ülkelerin Avrupa kıtasında yer aldığı, bu sebeple de ABD ve Avrupa Birliği (AB)'nin bu süreçte özellikle ekonomik olarak sarsılması kaçınılmaz bir gerçektir. Dünya ekonomisinde önemli yere sahip olan ABD ve AB'nin arz ve talep şoklarıyla karşılaşması sonucu resesyona girmesi dünya ekonomisinin de küçülmesi beklentisini oluşturmaktadır.

Ülkelerde görülen vaka ve ölüm sayılarının farklı olmasının arkasında yaşlı nüfusun genel nüfus içindeki payı, kronik sağlık problemlerinin görülme sıklığı, sağlık altyapısı ve sağlık sisteminin pandemi sürecindeki performansı gibi faktörler yer almaktadır. Sağlık sistemlerinin başarısını değerlendirmede ölüm sayısının vaka sayısından aldığı pay önemli bir değişken olarak kullanılabilir. Her ülke Korona virüs salgınına karşı tıbbi bir mücadele vermekte ve elde edilen başarılar da dolayısıyla farklı olmaktadır. Ölüm-vaka oranının minimuma indirilebilmesi için ülkeler sahip olduğu bütün kaynaklarını söz konusu mücadelede değerlendirmektedir (Demir, 2020, s. 12). Sağlık sisteminin başarılı olması ile ölüm oranlarının azalması, ülkelerin sahip olduğu beşeri sermaye kaynaklarının üretimde değerlendirilebilmesi açısından önem arz etmektedir. İnsanların sağlıklı birer birey olarak hayatlarını idame ettirmeleri tüketici olarak üretimi uyarıcı etki yapacaktır. Normalleşme sürecinin daha hızlı ilerlemesi için ilgili otoritelerin uyarılarının eksiksiz olarak yerine getirilmesi elzemdir. Aksi takdirde salt sağlığı değil ekonomik hayatta da birtakım sorunların görülmesi olasıdır.

Uluslararası Para Fonu (IMF)'nin Nisan 2020 tarihli "Dünya Ekonomik Görünümü" raporunda 2020 yılında dünya ekonomisinin %3, gelişmiş ekonomilerin %6.1, gelişen ekonomilerin %1 oranında daralacağı, 2021 yılında ise dünya ekonomisinin %5.8, gelişmiş ekonomilerin %4.5, gelişen ekonomilerin %6.6 oranında büyüyeceği tahmin edilmektedir. En fazla vakanın görüldüğü ülkelerden biri olan ABD'nin 2020 yılında %5.9, salgından en fazla etkilenen ülkelerin başında gelen İtalya'nın ise %9.1 oranında küçüleceği öngörülmektedir (IMF, 2020, s. 7).

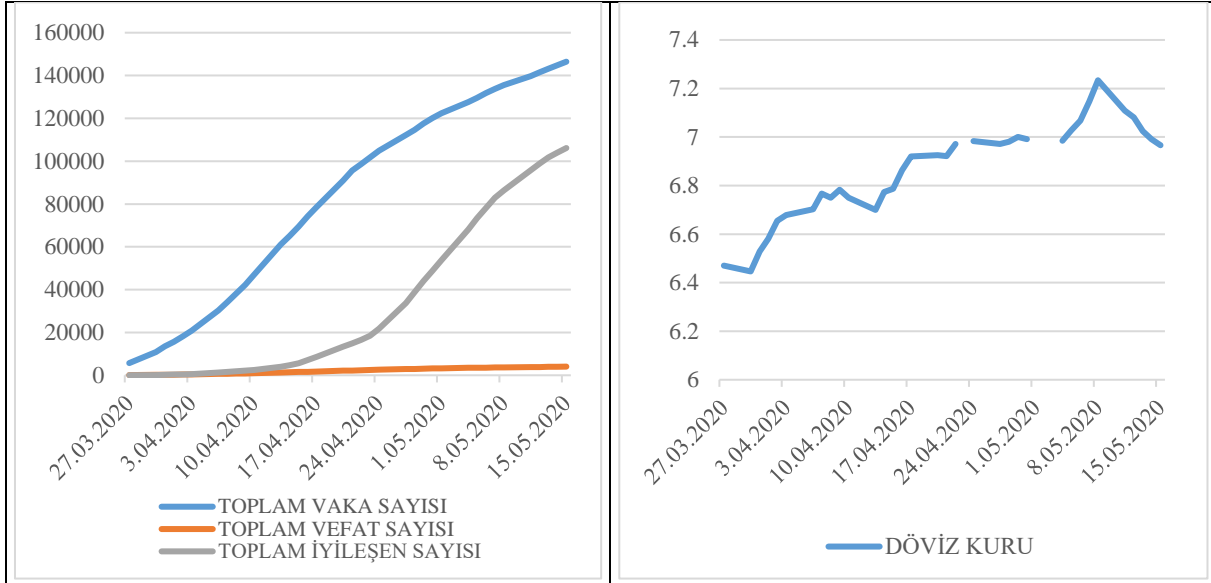
Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından yapılan bir araştırmada salgının işgücü piyasasına etkisini (düşük, orta ve yüksek) üç farklı senaryo oluşturarak açıklamaktadır. İlk senaryoda küresel milli gelirin %2 küçülmesi halinde küresel işsizliğin 5.3 milyon; ikinci senaryoda küresel milli gelirin %4 daralması durumunda küresel işsizliğin 13 milyon; üçüncü senaryoda ise küresel milli gelirin %8 küçülmesi halinde küresel işsizliğin 24.7 milyon artacağı yönünde tahminlerde bulunmaktadır (ILO, 2020, s.13).

Korona Virüsün Türkiye Ekonomisine Olası Etkileri

Korona virüs salgını küresel düzeyde insan sağlığını ve ekonomik yaşamı etkilemeye devam etmektedir. Süreç içerisinde sağlığın yanı sıra ekonomik hayatın da derinden yara aldığı görülmektedir. Dünya ülkelerinin Korona virüsten etkilenmesi dolaylı olarak Türkiye ekonomisini de etkilemektedir. Diğer bir ifade ile ülkelerin salgından etkilenme düzeyleri ekonomik anlamda etkileşim içinde oldukları ülkelere de aynı oranda zarar vermektedir. Tüm bu bilgiler ışığında salgının Türkiye ekonomisi üzerinde bir takım etkileri söz konusudur.

Korona virüsü dünya borsaları üzerinde yakın geçmişte yaşanan krizlerden daha sert bir tepki vermiştir. Uluslararası borsalarda -%35'e ulaşan dalgalanmalar söz konusu olmuş ve yaşanan düşüş virüsün belirsizliğine endekslenmiştir. Öte taraftan korona virüsün yayılması devam ettiği sürece borsa, havacılık ve turizm sektörlerinin olumsuz etkilenmesinden dolayı büyüme de negatif etkilenecektir. Hükümetler virüse karşı önlemlerini her geçen gün artırarak ekonomi ve sağlık sektörlerini destekleyen bir takım programlar devreye koymuşlardır (Alpago ve Alpago, 2020, s. 108). Korona virüsün ulusal ekonomilere negatif etkisinden hareketle, kırılğan ekonomilere veya siyasal yapıya sahip devletlerin finansal açıdan güç bir duruma girmesi ile IMF gibi uluslararası kuruluşların desteğine ihtiyaçlarının artması beklenmektedir (Pirinççi, 2020, s. 70).

Yaşanan salgın, şirketlerde gelir kaybına ve borç geri ödemeleri sorunlarına sebebiyet verirken, ihracat ve turizm gibi gelir getiren kalemlerde düşüş görülmesi ise dengeli büyüme hedefini duraklatıp cari açığın yükselmesine ve dolayısıyla kur üzerinde baskının oluşmasına yol açabilecektir. Bunların yanı sıra, kur üzerinde baskı oluşturabilecek diğer bir faktör de küresel piyasalarda ortaya çıkan likidite sorunudur. Söz konusu durum da döviz türünden ödemelerin gerçekleştirilmesinde zorluklar meydana getirecektir. Kamu bankalarının garantörlüğü sayesinde özel sektörün yaptığı büyük ölçekli yatırımların maliyetlerini karşılamak amacıyla aldığı dış borcun geri ödemelerini ifa etmesi de bu bağlamda risk taşımaktadır. Özetle, söz konusu muhtemel etkiler değerlendirildiğinde Türkiye ekonomisi kısa vadeli bir ekonomik daralma tehlikesi ile yüz yüze kalabilecektir (Yorulmaz ve Kaptan, 2020, s. 25).

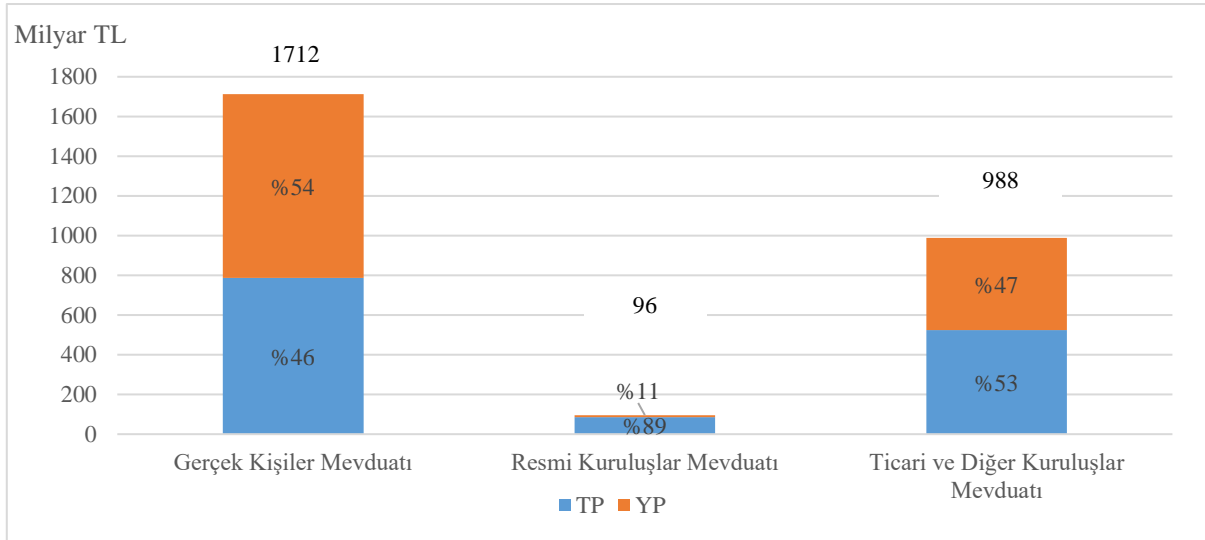

Kaynak: Sağlık Bakanlığı ve TCMB veri tabanlarından elde edilen veriler ışığında yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 2: Türkiye'de Korona Virüs Verileri ve Döviz Kuru (Dolar)

Grafikten de görüleceği üzere, Türkiye'de vaka sayılarının artış trendi ile dolar kurundaki artış trendinin benzer bir seyir izlemektedir. Özellikle 08 Mayıs 2020 tarihinde 7.23 ile zirve yapan döviz kurunun, atılan normalleşme adımları ile vaka ve vefat sayılarının artış hızının düşmesi, iyileşen hasta sayısının artması ile birlikte gerilediği gözlemlenmektedir. Vaka sayısı ile iyileşen hasta sayısı arasındaki fark her geçen gün daralmaktadır. İyileşen hasta sayısının vaka sayısına oranı 15 Mayıs 2020 tarihinde %72.5 düzeyindedir. Ölüm sayısının vaka sayısına oranı ise %2.77 olup, dünya ortalamasına (%6.65) ve ABD (%6)'ye göre oldukça düşük düzeydedir. Bu durum Türkiye'nin sağlık altyapısının güçlü olduğunu ve uygulanan süreç yönetiminin başarılı bir şekilde yürütüldüğünü göstermektedir.

Merkez bankasının verilerine göre, Mart 2020 sonu itibari ile yurtdışında ikamet edenlerin bankalarda bulunan döviz mevduatları 197 milyar doların üzerinde olduğu görülmektedir. Yılın ilk 3 ayında Türkiye'den çıkışı gerçekleşen net yabancı para miktarı 6,9 milyar doları aşmış bulunmaktadır. Benzer şekilde bu dönemde gelişmekte olan ülkelerden de döviz çıkışı devam etmektedir. Uluslararası Finans Enstitüsü (IIF)'nin verilerine göre Mart 2020 itibari ile ilk 3 ayda, gelişmekte olan ülkelere 83,3 milyar dolar tutarında dövizin çıkışı yapıldığı belirtilmiştir. Bunların yanı sıra Türkiye'nin daha önce yaptığı dış borçların geri ödemelerini gerçekleştirebilmesi için de döviz bulması önem arz etmektedir. Tüm bu yaşanan gelişmeler, ulusal para üzerindeki baskıyı artırarak döviz kurlarını yukarı yönde hareket ettirebilecek ortamı oluşturmaktadır. Korona virüs salgınının neden olduğu uluslararası piyasalarda ve bilhassa borçlanma piyasalarında meydana gelen gelişmeler, Türkiye'nin döviz türü kaynak temin etme seçeneklerini azaltmıştır. Döviz kurlarında görülen artış, tehirlide olsa şüphesiz fiyatlara yansdığından kur artışları Türkiye'de yaşanan enflasyonun en önemli nedenlerinden biri olarak görülmektedir (TÜRMOB, 2020, s. 51-52).

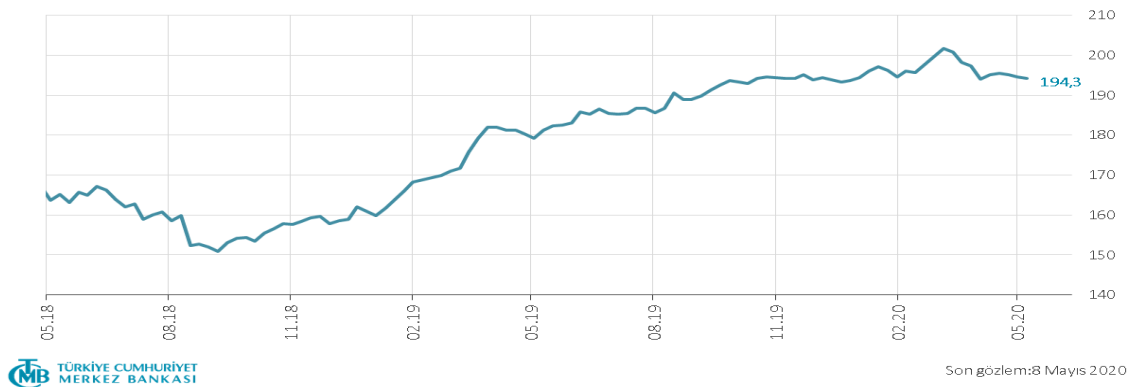
Kaynak: (BDDK, 2020)

Grafik 3: Mevduat Türleri İtibarıyla TP-YP Dağılımı

2020 yılı Mart ayı itibari ile bankacılık sektörünün gerçek kişiler mevduatının 790 milyar TL'si Yabancı Para, 922 milyar TL'si ise Türk Parasıdır. Ayrıca ticari ve diğer kuruluşlar mevduatının 522 milyar TL'si YP, 466 milyar TL'si TP olarak gerçekleşmiştir (BDDK, 2020). Yabancı paraya yönelmenin arttığı bir ortamda korona virüsün dünya ülkelerini etkilemesi ve 11 Mart tarihinde Türkiye'de görülmeye başlaması ile dolara yönelmenin daha da arttığı görülmektedir.

Merkez Bankası verilerine göre, 03 Ocak 2020 ile 08 Mayıs 2020 tarihleri arasında bankalardaki TL mevduatlarının %17.3, yabancı para mevduatlarının ise %21.1 oranında artış göstermektedir. 08 Mayıs 2020 tarihinde yabancı para mevduatlarının toplam mevduat içindeki payı %51.65 olup, yerli para cinsinden tutulan mevduatlardan daha fazla oranı ifade etmektedir. Yurtiçi yerleşiklerin bankalardaki yabancı para mevduatlarının 08 Mayıs 2020 itibariyle 99.6 milyarı dolar, 50.3 milyarı Euro cinsinden olup (TCMB, 2020a) yerli paranın dolar ile ikame edildiği görülmektedir. Yabancı para cinsinden mevduatların artması, dövize olan talebin yükselmesine yol açarak yerli paranın değer kaybetmesine neden olabilmektedir.

Grafikte de net bir şekilde görüldüğü gibi genel olarak yurt içinde yerleşiklerin yabancı para mevduatlarında artış yaşanmaktadır. Ancak korona virüs sonrası sert bir yükselişin olduğu, insanların dolara yöneldiği görülmektedir. Bu yöneliş dolarizasyon kavramına dikkatleri çekmektedir.

Kaynak: TCMB (2020b)

Grafik 4: Yurt İçinde Yerleşiklerin Yabancı Para Mevduatları (Gerçek ve Tüzel Kişiler, Milyar \$)

Dolarizasyon olgusu, hesap birimi olma, paranın değer saklama ve ödeme aracı olma gibi temel fonksiyonlarını yerine getirmek adına, yabancı paranın yerli paranın yerini alması şeklinde tanımlanabilmektedir (Özen, 2018, s. 104). Dolarizasyon yaşandığı boyutlara göre farklı şekilde tasnif edilebilmektedir. Yabancı para biriminin yanı sıra ulusal paranın da halen yürürlükte olması, kısmi ya da gayri resmi dolarizasyon olarak ifade edilmektedir. Bunun en temel sebebi, ekonomik birimlerin ulusal paraya olan güven kaybının rasyonel bir göstergesi olmasıdır (Yılmaz ve Uysal, 2019, s. 288).

Korona virüse dair herhangi bir aşı ve benzeri tedavi sürecinin olmaması insanları evde kalmaya ve tasarruf yapmaya yönlendirirken, turizm başta olmak üzere döviz getiren sektörlerin yara alması da ülke ekonomisini olumsuz etkilemektedir. Ayrıca küresel ölçekte devam eden salgında ihracat yapmanın kolay olmayacağı da önem arz etmektedir. 2019 yılı verileri göz önünde bulundurulduğunda en fazla ihracat yapılan ülkelerin de salgından derin yara aldığı realitesinden yola çıkarak ekonomi politikası geliştirilmesi elzem olmaktadır.

Dolarizasyonun terse döndürülmesinde, finansal istikrarın en önemli faktör olduğu görülmüştür. Bu noktada, kredi ve mevduat dolarizasyon oranlarının minimize edilmesine yönelik olarak; ilk olarak fiyat istikrarının muhafaza edilmesine ilişkin kararlı para ve maliye politikaları uygulamaları idame ettirilmelidir (Akşehirli, 2020, s. 73). Özetle korona virüs ile mücadele de mutlak suretle fiyat ve finansal istikrarın mücadelesi de göz önüne alınmalıdır.

Literatür

Dünya tarihinde yaşanan salgın hastalıkların yayılımı ve ekonomik etkileri, küreselleşme sebebi ile sadece ortaya çıktığı ülkeyi değil diğer pek çok ülkeyi de etkilemektedir. Bu bağlamda dış ticaretin belirleyicisi ve makroekonomik performansı etkileyen pek çok ekonomik değişkenin salgın dönemi ve sonrasında farklılaşacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda literatür incelendiğinde, özellikle son dönemde yaşanan Korona virüs konulu çalışmaların ağırlıklı olarak teorik yapıda iken geçmiş dönem salgın hastalıklar üzerine yapılmış hem ampirik hem teorik çalışmalar olduğu görülmektedir. Çalışmanın bu kısmında dünya tarihinde yaşanan salgın hastalıkların ekonomik etkileri kapsamında yapılmış çalışmalar *teorik* ve *ampirik* çalışma ayrımı yapılmaksızın incelenmektedir.

McKibbin ve Sidorenko (2006) çalışmalarında, pandemik grip salgınının dünya ekonomisi üzerindeki makro etkilerini araştırdıkları çalışmalarında, hafif bir pandeminin bile küresel ekonomi için önemli sonuçları olduğunu iddia etmektedirler. Yine çalışmada ekonomide özellikle işsizlik ve artan maliyetler sebebi ile küresel ekonomik yavaşlama olacağı fakat bu durumun ülkelerarası farklılık göstereceği savunulan görüşler arasındadır. Jonung ve Roeger (2006) çalışmalarında AB'de meydana gelen bir pandeminin olası makroekonomik etkilerini tahmin etmektedirler. Özellikle turizm ve ticaret odaklı yaptıkları analizde bulguları, bir salgın hastalığın Avrupa makroekonomisi için ciddi bir tehdit oluşturmayacağı yönündedir. Hunter (2007) AIDS salgınının Güney Afrika' da meydana getirdiği sosyoekonomik etkileri incelediği çalışmasında, salgınla beraber sosyal eşitsizliklerin arttığını ve özellikle kadın işgücü talebinde yaşanan değişikliğe vurgu yapmaktadır. Liu ve Peng (2007)'in çalışmaları influenza pandemisinin Çin ekonomisi üzerindeki olası etkilerinin analizine ve tahminine dayanmaktadır. Bulgular Çin'de meydana gelecek olası pandemik gribin 1918-1919 İspanyol gribi salgınına benzer şekilde şiddetli senaryoda, GSYİH'nın 2003'teki SARS'ın yaklaşık altı katı kadar, 1957 ve 1968 salgınlarına benzeyen hafif senaryoda ise, GSYİH'nın yaklaşık yüzde 0.9 azalacağı yönündedir. Smith, Keogh-Brown, Barnett ve Tait (2009) kuş gribinin İngiltere ekonomisine etkisini genelleştirilmiş denge modeliyle analiz etmiş oldukları çalışmalarında, ölüm oranları ve hastalığın şiddet derecesine göre farklı sonuçlar öngörmüşlerdir. Çalışmada hastalığın ekonomiye etkisi kamu algısına vurgu yapılarak okul kapanma süreleri, nüfusta enfeksiyon korkusu gibi faktörlerin GDP üzerindeki etkisi tartışılmıştır. Orkunoğlu (2009) çalışmasında

2009 yılında ortaya çıkan domuz gribinin Türkiye'ye maliyetini incelemiş ve ülkedeki sosyal güvenlik sisteminin açıklarına vurgu yapmıştır. Turna (2011) çalışmasında 1811–1812 yıllarında İstanbul'da yaşanan veba salgınının Osmanlı ekonomisi üzerindeki etkisini iki farklı şekilde açıklamış olup bunlardan ilki vergi gelirlerindeki azalma¹ sebebi ile devletin yeni politikalar uygulaması, ikincisi ise yeni ekonomik alanların (mezar ve kefen satıcılarının artması) oluşmasıdır. Peckham (2013) çalışmasında, 2009 yılında influenza A (H1N1) salgınının ortaya çıkışı ile küresel mali gerileme olduğuna vurgu yaparak enfeksiyonun yayılması ve finansal bir sistemden şok yayılmasını ilişkilendirmektedir. Söz konusu çalışmada enfeksiyon söyleminin özellikle 1997'den itibaren Güneydoğu Asya'daki “yükselen piyasalardaki” finansal krizlerle ilişkili olarak gelişen bir finansal bulaşma teorisinin şekillenmesine yardımcı olduğu iddia edilmektedir.

Özden ve Özmat (2014) 1347 yılında Avrupa' da yaşanan Veba salgını üzerine yaptıkları çalışmalarında, salgının sosyo-politik ve ekonomik sonuçlarını araştırmışlardır. Ortaçağ toplumunda toplu ölüm sebebi ile oluşan emek talebindeki düşüş dolayısıyla azalan işsizlik, feodalizmin sarsılması, iddia ettikleri ekonomik değişimler arasında yer almaktadır. Yine Veba salgını üzerine yapılan çalışmalardan Kuş (2014) çalışmasında, Geç Ortaçağ döneminde özellikle 1346-1353 yılları arasında azalan işgücü yanında gelir ve statü değişimlerine vurgu yaparak değişen mal ile köle fiyatları ve paranın değer değişiminden bahsetmiştir. Ünlüöner ve Çeti (2019) 20. yy' da yaşanan ayak ve ağız hastalığı, SARS, kuş gribi, domuz gribi ve ebola salgınlarının turizm sektörüne olan etkisini incelemiş olduğu çalışmalarında, salgın hastalıkların yoğun olduğu bölgelerde turist sayısında düşüş olduğunu tespit etmişlerdir. Correia, Luck ve Verner (2020) yaşanan grip salgınının ekonomik sonuçlarını ve pandemiye ilaç dışı müdahalelerin ekonomik maliyeti ve faydalarını araştırdıkları çalışmalarında, 1918 yılı grip vakasından yola çıkarak ABD' de 30 eyalet üzerine bir analiz yapmışlardır. Analiz sonuçlarında salgının hem arz hem de talep yönlü kanallardan dolayı üretimi yaklaşık % 18 azalttığı ve reel ekonomilerde keskin düşüşe sebep olduğu belirlenmiş olup 1918 yılı grip salgınının Kovid-19' a kıyasla daha ölümcül olduğu iddia edilmektedir. Çalışmalarında elde ettikleri diğer bulgu ise erken önlem alıp daha sert önlemler uygulayan şehirlerde pandemi sonrası reel ekonomik aktivitelerinde görece bir artış yaşadıklarıdır. Jordà, Singh ve Taylor (2020) 100.000'den fazla insanın öldüğü 15 büyük pandemiye odaklanarak, 14. yüzyıla kadar uzanan bir veri kümesi kullanıp varlıkların getiri oranlarını inceledikleri çalışmalarında, pandemilerin önemli makroekonomik etkilerinin yaklaşık 40 yıl boyunca devam ettiğini ve reel getiri oranlarının önemli ölçüde azaldığını tespit etmişlerdir.

Korona virüs üzerine yapılan çalışmalar, hastalığın oldukça yeni olması sebebiyle ağırlıklı olarak teorik niteliktedir. Bu çalışmalardan Alpago ve Alpago (2020) Kovid-19'u diğer salgın hastalıklarla kıyasladığı çalışmalarında, salgının dünya ve Türkiye ekonomisi üzerine olası sonuçlarını irdelemektedirler. Çin' in dünya ticaret hareketliliğinde yavaşlama olacağı fakat hastalığı daha çabuk ortadan kaldırdığından ekonomik büyümesinin diğer ülkelerden nispeten fazla olacağı, söz konusu virüsten en çok etkilen ülkelerin reel üretim ekonomisi yerine rant ekonomisine yönelik atılımlar yapacağı tahminleri arasında yer almaktadır. Aynı zamanda çalışmalarında virüsün kısa zamanda tahrip ettiği iki sektörün havacılık hizmetleri ve turizm olduğunu vurgulamaktadırlar. Söz konusu salgının seyahat acentaları üzerine etkilerini inceleyen İbiş (2020) çalışmasında, 11 seyahat acentesi örneğinde nitel veri analizi yapmıştır. Acentaların sabit giderleri mevcutken azalan gelir kaynaklarının sektörü büyük ölçüde negatif etkilediği bulguları arasındadır. Dağlı (2020) Afrika Araştırmacıları Derneği

¹ Sebebi, vergi mükellefleri arasında artan ölümler ve vebadan korunmak üzere taşraya göçler olarak belirtilmektedir.

için hazırladığı Kovid -19'un Çin-Afrika ilişkisine yönelik raporunda, söz konusu salgının Afrika için uluslararası yatırımlar kanalı ile avantaja çevrilebileceğini savunmaktadır.

Korona virüs üzerine yapılan yabancı literatür çalışmalarında farklı ekonomik alanlara vurgu yapıldığı görülmektedir. Bunlar arasından Abodunrin, Oloye ve Adesola (2020) çalışmalarında Covid-19'un küresel ekonomiyi nasıl etkilediğini ve pandeminin daha da yayılmasını engellemek için uygulanabilecek bazı önlemleri tanımlamak amaçlı yaptıkları çalışmalarında, küçük çaplı bir salgının küresel ekonomik büyüme ve kalkınmada ciddi bir gerilemeye neden olmayacağını ve bu nedenle hafifletici önlemlerin alınması gerektiğini savunmaktadırlar². Gershon, Lipton ve Levine (2020) yaptıkları ampirik çalışmalarında ise hastane, yoğun bakım, yatak sayısı gibi göstergelere dayanarak tespit etmeye çalıştığı sağlık sistemi performansının iyileştirilmesi ve alınan önlemlerle, salgının ekonomideki tahrip edici etkisini azaltabileceğini tespit etmişlerdir. Hofmann, Shim ve Shin (2020) Kovid-19 salgınının ortasında yükselen piyasa ekonomisi, döviz kurları ve yurtiçi tahvil piyasaları arasındaki etkileşimini incelediği çalışmalarında, döviz kurlarındaki dalgalanmaların ve finansal piyasa sonuçlarının güçlendirici ve karşılıklı olarak güçlendirici etkileşimlerini ortaya koymaktadırlar. Andersen, Hansen, Johannesen ve Sheridan (2020) çalışmalarında Danimarka için Kovid-19'un tüketici kredilerindeki etkilerini banka müşterilerinin verilerini kullanarak inceledikleri çalışmalarında salgınla beraber toplam kart harcamalarının yaklaşık % 25 oranında azaldığını tespit etmişlerdir. Hanspal, Weber ve Wohlfart (2020) Kovid-19'un hanehalkı geliri, emeklilik serveti üzerindeki etkisi, hane halkının iyileşme beklentileri ve şokun bireylerin ekonomik durumu üzerindeki etkisini incelemek için 8.000'den fazla ABD hanehalkı örneğinde anket çalışması yapmışlardır. Bulguları arasında servet şoklarının nüfus genelinde yaygın olmakla beraber orta yaştaki hanehalkları ve servet/gelir dağılımında daha yüksek olanlar için daha belirgin olduğu, hanehalkı harcamalarına ilişkin beklentilerin gelir şoklarından etkilenip, mali servet şoklarından etkilenmediği, son olarak borsadaki toparlanmanın önceki borsa çökmelerinden daha hızlı gerçekleşmesi beklentisi yer almaktadır.

Guerrieri, Lorenzoni, Straub ve Werning (2020) Kovid-19 kaynaklı işyeri kapatmaları, istihdam gibi faktörlerden oluşan negatif arz şoklarının talepte meydana getireceği olası azalmayı inceledikleri çalışmalarında, tek sektörlü ekonomilerde Keynesyen teoriyi desteklemezken, çok sektörlü ekonomilerde Keynesyen tedarik şoklarının, bazı koşullar altında mümkün olduğunu iddia etmektedirler. Yine çalışmaya göre optimal politikaya dönülmesi, temas yoğun sektörlerin kapatılması ve etkilenen işçilere tam sigorta ödemeleri yapılması, maliye politikasının (dolar başına düşük gücüne rağmen), etkinliğini artırıp makroekonomik bozucu etkiyi ortadan kaldırabilir. Baker, Bloom ve Terry (2020) çalışmalarında 60 ülke için 1970-2019 verilerini kullanarak doğal afetler, terörist saldırılar ve siyasi şoklar için bir gösterge paneli oluşturmuş olup borsa verileri, oynaklık ve dolayısıyla büyüme üzerindeki etkilerini panel yöntemi ile incelemişlerdir. Bulguları arasında oynaklığın büyümeyi azaltacağı yer almakla beraber, Kovid-19'un 2020'de ABD hisse senedi GSYİH' sını, ilk borsa getirileri ve oynaklık tepkisine dayanarak % 9 azaltacağını iddia etmektedirler. Benzer şekilde Papadamou, Fassas, Kenourgios ve Dimitriou (2020) çalışmalarında Kovid-19'un Asya, ABD, Avrupa ve Avustralya bölgelerini kapsayan on üç büyük borsadaki oynaklık üzerindeki etkilerini panel veri analizini kullanarak yaptıkları analizlerinde, oynaklık üzerinde doğrudan olmasa bile dolaylı bir etkinin varlığını tespit etmişlerdir. Ayrıca doğrudan ve dolaylı etkilerin Avrupa'da dünyanın geri kalanına göre daha güçlü olduğu bulgularıdır.

Cajner vd. (2020) pandeminin ilk dönemlerinde ABD işgücü piyasasındaki değişimleri inceledikleri çalışmalarında, ABD özel sektör istihdamının Şubat ortası ile Nisan ortası arasında yaklaşık %22 oranında daraldığını tespit etmişlerdir. Diğer bulguları ise ücret dağılımının alt

² Çalışmada kullanılan *küçük salgın ibaresi* Mart ayında yayınlanmış olmasına bağlanmaktadır.

beşte birlik kesiminde çalışanlar, yüzde 35’lik bir istihdam düşüşü yaşarken, en üst beşte birlik dilimde çalışanların sadece %9’luk bir düşüş yaşadığı ve işgücü piyasası bozulma hız ve büyüklüğünün, savaş sonrası dönemde benzeri görülmemiş olduğudur. Brancati ve Brancati (2020) İtalya’daki 700 firma üzerine yaptıkları çalışmalarında, pandeminin gelecekteki Ar-Ge projeleri için önceden var olan planların % 44’ünün bozulmasına neden olduğu ve bu etkinin yine uluslararası, yenilikçi şirketler için daha belirgin olduğunu tespit etmişler ve şirketlere yönelik oransal tahminlere yer vermişlerdir.

Ekonometrik Analiz

Çalışmanın analiz bölümünde, Türkiye ekonomisine ait 11.03.2020-15.05.2020 dönemine ait günlük veriler kullanılarak “Korona virüs salgını ile döviz kuru arasında ilişki vardır” hipotezi test edilmektedir. Nitekim öncelikle değişkenlere ait veri seti, model ve yöntem hakkında bilgi verildikten sonra elde edilen bulgulara yer verilmektedir.

Veri Seti, Model ve Yöntem

Araştırmada Korona virüsün döviz kuru üzerindeki etkisi, yapısal kırılmaya izin veren zaman serisi yöntemleri ile test edilmektedir. Analizlerde değişkenlere ait ortak veri kısıtı nedeniyle 27.03.2020-15.05.2020 arası dönem esas alınmıştır. Kurulan hipotezin sınanması amacıyla kurulan modele ait değişkenler ise aşağıdaki Tablo 2’de yer almaktadır. Dış ticaret değişkenini temsilen döviz kuru (DK) bağımlı değişken olarak kullanılırken, vefat sayısının vaka sayısına oranı (VF), vaka sayısının test sayısına oranı (VK) ile iyileşen sayısının vaka sayısına oranı (İYİ) değişkenleri ise bağımsız değişken olarak modele dahil edilmektedir. Modelde yer alan bütün değişkenler oran olduğu için düzey değerleriyle analizlere dahil edilmiştir.

Tablo 2: Değişkenler ve Kaynakları

<i>Değişkenler</i>	<i>Açıklama</i>	<i>Kaynaklar</i>
DK	Döviz Kuru (Dolar)	TCMB
VF	(Vefat Sayısı / Vaka Sayısı)*100	Sağlık Bakanlığı
VK	(Vaka Sayısı / Test Sayısı)*100	Sağlık Bakanlığı
İYİ	(İyileşen Sayısı / Vaka Sayısı)*100	Sağlık Bakanlığı

Korona virüs ile döviz kuru arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada belirtilen örneklem ve veri aralığında kullanılan model ise şu şekilde kurgulanmıştır;

$$DK_t = \beta_0 + \beta_1 VF_t + \beta_2 VK_t + \beta_3 İYİ_t + \varepsilon_t$$

Modelde gösterilen t=1, 2, 3,T zaman boyutunu, ε ise hata terimini ifade etmektedir. Çalışmaya ilişkin metodolojik sıralama şu şekilde özetlenebilir;

- Temel birim kök testlerinden Phillips-Perron (PP) Durağanlık Analizi,
- Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiyi test eden Engle-Granger Eşbütünleşme Analizi,
- Granger Nedensellik Analizi
- Son olarak değişkenler arasında nedensellik ilişkisini ve yönünü gösteren Hacker ve Hatemi-J Nedensellik Analizi ile elde edilen bulgular yorumlanarak çalışmanın ekonometrik analiz bölümü tamamlanmıştır.

Bulgular

Eşbütünleşme ve nedensellik testlerinin uygulanabilmesi için öncelikle serilerin durağanlık mertebelerinin belirlenmesi gerekmektedir. Literatürde oldukça sık kullanılan Phillips-Perron testinin sonuçları Tablo 3’te görülmektedir.

Tablo 3: PP Birim Kök Test Sonuçları

Model Değişken	Sabitli		Sabitli ve Trendli	
	Düzy	Birinci Fark	Düzy	Birinci Fark
DK	-2.1287(0) [0.2354]	-4.3354(2) [0.0021]*	-0.9222(0) [0.1070]	-4.9820(2) [0.0022]*
VF	-2.1151(3) [0.2402]	-4.1444(3) [0.0027]*	-1.6350(2) [0.7582]	-4.7158(3) [0.0032]*
VK	0.0049(2) [0.9528]	-9.1034(2) [0.0000]*	-7.4633(2) [0.0000]*	-8.7562(2) [0.0000]*
İYİ	1.2092(3) [0.9976]	-3.6768(2) [0.0091]*	-1.8403(2) [0.6634]	-4.0793(2) [0.0152]**

Not: *, ** ve *** değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyelerinde anlamlılığını göstermektedir. Parantez içindeki değerler, çekirdek (kernel) yöntemi “Barlettkernel” ve bant genişliği (bandwith) “Newey West bandwith” yöntemine göre uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir. Köşeli parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 3’teki PP birim kök testi sonuçlarına göre değişkenlerin sabitli modelde düzey değerlerinde birim köklü olduğu, birinci farkları alındığında birim kök sorununun çözüldüğü görülmektedir. sabitli ve trendli modelde ise VK değişkeni dışındaki değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olmadıkları, farkları alındığında bütün değişkenlerin durağan hale geldiği gözlemlenmektedir. Bütün değişkenlerin I(1) olması, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını tespit edebilmek amacıyla yapılan eşbütünleşme testi için gerekli olan önkoşulun sağlandığını göstermektedir. Bu kapsamda öncelikle literatürde en çok kullanılan eşbütünleşme testlerinden olan Engle-Granger Eşbütünleşme Testi gerçekleştirilmiştir.

Tablo 4: Engle-Granger Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Değişken	Test İstatistiği	Kritik Değerler		
		%1	%5	%10
$\varepsilon(0)$	-4.91**	4.94	4.35	4.02

Not: Engle-Granger makalesindeki kritik değerler esas alınmıştır. Hata terimlerinin durağanlığı için test istatistik değeri Akaike Bilgi Kriterine göre hesaplanmıştır. *, ** ve *** değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyelerinde değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu göstermektedir.

Tablo 4’te yer alan bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki eşbütünleşme testinden elde edilen kalıntılar değişkenine ADF birim kök testi uygulanması sonucu test istatistiği elde edilmektedir. Bu test istatistiği Engle-Granger’in simülasyonlarla elde ettiği kritik değerleri ile karşılaştırılmaktadır. Kalıntı serisi test istatistiği olarak bulunan -4,91 değerinin mutlak değerce %5 kritik değerinden (4.35) büyük olduğu görülmektedir. Bu nedenle değişkenler arasında %5 anlamlılık düzeyinde uzun dönemli bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Modele dahil edilen değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı değişkenler arasında tek yönlü veya çift yönlü nedenselliğin olduğunu göstermemektedir. Değişkenler arasında gerçekleştirilen nedensellik testleri ile modele dahil edilen değişkenlerin karşılıklı nedensellik ilişkileri analiz edilerek elde edilen bulgular yorumlanmaktadır. Nedensellik analizleri olarak çalışmada öncelikle Granger Nedensellik Testi ile Hacker ve Hatemi-J Nedensellik Testi kullanılarak elde edilen bulgular karşılaştırmalı olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 5: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Sonuç
DK → VF	0.7745	0.6789	Nedensellik Yok
VF → DK	0.4079	0.8155	Nedensellik Yok
DK → VK	0.0517	0.9745	Nedensellik Yok
VK → DK	0.6501	0.7225	Nedensellik Yok
DK → İYİ	6.8660	0.0323**	Nedensellik Var
İYİ → DK	3.2529	0.1966	Nedensellik Yok

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde birinci değişkenden, ikincisine doğru bir nedensellik ilişkisinin varlığını göstermektedir.

Tablo 5’teki Granger Nedensellik testinden elde edilen sonuçlar, olasılık değerinin 0.05’ten küçük olması nedeniyle DK değişkeninden İYİ değişkenine doğru tek yönlü

nedensellik olduğunu göstermektedir. Olasılık değerlerinin 0.05'ten büyük olması nedeniyle diğer değişkenler arasında nedensellik ilişkisi görülmemektedir.

Tablo 6: Hacker ve Hatemi-J Nedensellik Testi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Test İstatistiği	Kritik Değerler		
		%1	%5	%10
DK → VF	19.929*	12.654	5.977	3.846
VF → DK	14.175*	11.870	5.933	3.886
DK → VK	10.201**	13.687	6.454	4.377
VK → DK	0.610	12.616	5.961	3.912
DK → İYİ	1.772	12.012	5.720	3.784
İYİ → DK	2.199	9.708	5.680	4.108

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde birinci değişkenden, ikincisine doğru bir nedensellik ilişkisinin varlığını göstermektedir. Kritik değerler, bootstrap kullanılarak 10000 yinleme ile elde edilmiştir.

Hacker-Hatemi-J Bootstrap Nedensellik test sonuçlarının yer aldığı Tablo 6'ya göre DK ile VF değişkenleri arasında çift yönlü; DK değişkeninden VK değişkenine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi görülmektedir. Diğer değişkenler arasındaki ilişki irdelendiğinde, test istatistik değerlerinin bootstrap kritik değerlerden küçük olduğu için tek yönlü veya çift yönlü herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmadığı sonucuna varılmaktadır.

Sonuç

Tüm dünyayı etkisi altına alan korona virüs salgını nedeniyle ortaya çıkan belirsizlik ortamı yatırımcıların negatif arz ve talep şokları karşısında alternatif araçlara yönelmesine neden olmaktadır. Ülkeler genişletici politikalarla üretim ve tüketimi canlandırmaya çalışsa da, belirsizlik ortamında yatırım yapmak istemeyen özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki yatırımcılar döviz alarak paralarının değerini korumaya çalışmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, korona virüs ile döviz kuru arasındaki ilişkinin varlığı araştırılmıştır. Söz konusu araştırma için değişkenlere birim kök testi uygulanmış ve değişkenlerin birinci mertebeden durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum eşbütünleşme testinin yapılabilmesine olanak tanımaktadır. Yapılan eşbütünleşme testi ise, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu göstermiştir. Bu durum aynı zamanda nedensellik ilişkisinin de olabileceğini belirttiğinden ilk olarak en temel nedensellik testlerinden olan Granger nedensellik testi yapılmıştır. Bu test sonucunda döviz kurundan iyileşen hasta sayısının vaka sayısına oranı değişkenine doğru tek yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir. Granger testine göre daha güncel bir test olan Hacker ve Hatemi-J nedensellik testinden elde edilen bulgular, döviz kuru ile vefat sayısının vaka sayısına oranı değişkeni arasında çift yönlü; döviz kurundan vaka sayısının test sayısına oranı değişkenine doğru tek yönlü nedensellik olduğunu gözler önüne sermektedir. Ulaşılan bu sonuçlar, çalışmanın hipotezinin kabul edildiği anlamına gelmektedir.

Vefat sayısının vaka sayısına oranının yükselmesi ile döviz kurunun yükselmesi benzer dönemlere denk gelmekte, Mayıs ayının ortalarından itibaren vefat sayılarındaki gerilemeyle birlikte döviz kurundaki gerilemenin görüldüğü söylenebilmektedir. Aynı zamanda normalleşme takvimi ile beraber ekonomide de canlanmanın başlaması döviz kuru üzerinde pozitif bir etki oluşturduğu ileri sürülebilmektedir. Döviz kurunun yükselmesi özellikle ilaç ve virüs tanı kitlerini temin etmede maliyet dezavantajı oluşturabilir. Bu nedenle de vaka sayısı ve iyileşen hasta sayısı üzerinde etkisi olduğu belirtilmektedir.

Türkiye'nin dünya ortalaması ve ABD gibi dünyanın en büyük ekonomilerine nazaran bu salgın sınavında daha hızlı davranmış olması ve süreci başarılı yürütmesi, ekonominin daha hızlı toparlanabilmesi için bir imkan tanımaktadır. Bu kapsamda, bundan sonraki süreç için insanların sağlık politikası uygulayıcılarının önerilerine eksiksiz uyması, normalleşme sürecinin daha hızlı ilerlemesine neden olacaktır. Ekonominin canlanması için üretimin artırılması, çalışanların ve işverenlerin sağlıklı bir ortamda çalışmalarına imkan verecek her

türlü desteğin verilmesi (maske, test yapılması, dezenfektan dağıtımı vs.), uygun ödemeli kredilerin verilmesi, işsizliğin önlenmesi için aktif istihdam politikalarının uygulanması, ithal girdilerin yerine yerli üretime ağırlık verilmesi, döviz kaynaklı sorunların minimize edilmesi, turizm sektörünün güvenilir uygulamalarla harekete geçirilmesi, seyahat yasaklarının kaldırılması, uçuş ve şehirlerarası otobüslerin faaliyetlerine başlaması gibi politikalarla ekonomi tekrar canlandırılmalıdır. Beşeri sermaye kaynağı olan insanların işlerine geri dönmesiyle sosyal ve psikolojik olarak kendilerini daha iyi hissedecekleri ve ekonomiye değer katacakları düşünülmektedir.

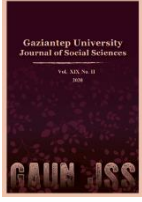
Kaynakça

- Abodunrin, O., Oloye, G. ve Adesola, B. (2020). Coronavirus pandemic and its implication on global economy. *International Journal of Arts, Languages and Business Studies*, 4(March), 13-23.
- Acar, Y. (2020). Yeni KoronaVirüs (Covid-19) Salgını ve turizm faaliyetlerine etkisi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 7-21.
- Akça, M. (2020). Covid-19'un havacılık sektörüne etkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 45-64.
- Akşehirli, N. (2020). Türkiye'de kredi ve mevduat dolarizasyonu: (2015:3-2019:12). *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 3(1), 61-76.
- Alpago, H. ve Alpago, D. O. (2020). Koronavirüs salgının sosyoekonomik sonuçları. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), 99-114.
- Andersen, A. L., Hansen, E. T., Johannesen, N. ve Sheridan, A. (2020). Consumer responses to the Covid19 crisis: Evidence from bank account transaction data. *Covid Economics*, (7), 88-111.
- Baker, S., Bloom, N., ve Terry, S. (2020). Using disasters to estimate the impact of uncertainty, çevrimiçi, <http://people.bu.edu/stephent/files/BBT.pdf>, Erişim Tarihi: 18.05.2020.
- BDDK. 2020. Türk bankacılık sektörü temel göstergeleri. Mart, https://www.bddk.org.tr/ContentBddk/dokuman/veri_00014_60.pdf (13.05.2020).
- Brancati, E. ve Brancati, R. (2020). Heterogeneous shocks in the COVID-19 pandemic: Panel evidence from italian firms. *Available at SSRN 3597650* (10 May 2020).
- Cajner, T., Crane, L. D., Decker, R., Grigsby, J., Hamins-Puertolas, A., Hurst, E., ... ve Yildirmaz, A. (2020). The US labor market during the beginning of the pandemic recession. *University of Chicago, Becker Friedman Institute for Economics Working Paper*, (2020-58).
- Correia, S., Luck, S., ve Verner, E. (1918). Pandemics depress the economy, public health interventions do not: Evidence from the 1918 flu. *Available at SSRN 3561560* (00 March 2020).
- Dağlı, O. (2020). Koronavirüs salgını ve Çin-Afrika ilişkilerine olası etkileri, çevrimiçi, <https://www.afam.org.tr/wp-content/uploads/2020/03/Koronavir%C3%BCs-ve-%C3%87in-Afrika-%C4%B0li%C5%9Fkilerine-Olas%C4%B1-Etkileri.pdf>, Erişim tarihi: 12.05.2020.
- Demir, İ. (2020). Kovid-19 Salgının seyri ve Türkiye ekonomisi. İbrahim Demir (Ed.) *Kovid-19 (Koronavirüs) salgınının ekonomik etkileri*, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULİSA) Enstitüsü, Ankara, Nisan Sayısı, ss.7-16.

- Engle, R.F. ve Granger, C.W.J. (1987). Cointegration and error-correction: Representation, estimation and testing. *Econometrica*, 55(2), 251-276.
- Gershon, D., Lipton, A., ve Levine, H. (2020). Managing Covid-19 pandemic without destructing the economy. <https://arxiv.org/pdf/2004.10324.pdf>, Erişim tarihi: 12.05.2020.
- Granger, C.W. J. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica*, 37(3), 424-438.
- Guerrieri, V., Lorenzoni, G., Straub, L., & Werning, I. (2020). Macroeconomic implications of COVID-19: Can negative supply shocks cause demand shortages?. Wprking Paper No. 26918. National Bureau of Economic Research, <https://www.nber.org/papers/w26918.pdf>, Erişim tarihi: 12.05.2020.
- Hacker, R. S. ve Hatemi-J, A. (2006). Testing for causality between integrated variables using asymptotic and bootstrap distributions: Theory and application. *Applied Economics*, 38(13), 1489-1500.
- Hanspal, T., Weber, A. ve Wohlfart, J. (2020). Income and wealth shocks and expectations during the Covid-19 pandemic. *CEBI Working Paper Series, No. 13/20*.
- Hofmann, B., Shim, I., ve Shin, H. S. (2020). Emerging market economy exchange rates and local currency bond markets amid the Covid-19 pandemic. *Bank for International Settlements*. (No. 5).
- Hunter, M. (2007). The changing political economy of sex in south africa: The significance of unemployment and inequalities to the scale of the AIDS pandemic. *Social Science & Medicine*, 64(3), 689-700.
- ILO (2020). COVID-19 ve çalışma yaşamı: Etkiler ve yanıtlar. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/briefingnote/wcms_740193.pdf (18.05.2020).
- IMF (2020). World economic outlook, April 2020: The great lockdown. Chapter 1 Global Prospects and Policies, <https://www.imf.org/~media/Files/Publications/WEO/2020/April/English/Ch1.ashx?la=en> (18.05.2020).
- İbiş, S. (2020). Covid-19 salgınının seyahat acentaları üzerine etkisi. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 85-98.
- Johns Hopkins Üniversitesi Sistem Bilimi ve Mühendisliği Merkezi (2020). Covid-19 dashboard. <https://www.arcgis.com/apps/opsdashboard/index.html#/bda7594740fd40299423467b48e9ecf6> (18.05.2020).
- Jonung, L., ve Roeger, W. (2006). The Macroeconomic effects of a pandemic in Europe-a model-based assessment. *Available at SSRN 920851*.
- Jordà, Ò., Singh, S. R., ve Taylor, A. M. (2020). Longer-Run economic consequences of pandemics. Working Paper No: 26934, National Bureau of Economic Research..
- Kuş, C. (2014). Geç Ortaçağ'da meydana gelen veba salgınlarının demografik ve iktisadi etkileri üzerine bazı düşünceler. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, X(1), 45-57.
- Liu, T. ve PENG, Z. (2007). Possible impacts of influenza pandemic on china's economy. *Journal of Tsinghua University (Philosophy and Social Sciences)* (4).

- McKibbin, W. J., ve Sidorenko, A. (2006). Global Macroeconomic consequences of pandemic influenza. Sydney, Australia: *Lowy Institute for International Policy*.
- Orkunoglu, I. F. (2009). Domuz gribi ekonomisinin türkiye'ye maliyeti. *Mevzuat Dergisi*, 12(144).
- Özatatay, F. ve Sak, G. (2020). Covid-19'un ekonomik sonuçlarını yönetebilmek için ne yapılabilir?. *Türkiye Ekonomi Politikaları Vakfı*, Politika Notu, Mart, ss.1-8.
- Özden, K., ve Özmat, M. (2014). Salgın ve kent: 1347 Veba salgınının Avrupa'da sosyal, politik ve ekonomik sonuçları. *İdealkent*, 5(12), 60-87.
- Özen, A. E. (2018). Dolarizasyon olgusu: Teorik bir inceleme ve Türkiye örneği. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 3(1),101-113.
- Papadamou, S., Fassas, A., Kenourgios, D., ve Dimitriou, D. (2020). Direct and indirect effects of Covid-19 pandemic on implied stock market volatility: Evidence from panel data analysis. *MPRA Paper*. Çevrimiçi, https://mpra.ub.uni-muenchen.de/100020/1/MPRA_paper_100020.pdf, Erişim tarihi: 18.05.2020.
- Peckham, R. (2013). Economies of contagion: Financial crisis and pandemic. *Economy and Society*, 42(2), 226-248.
- Phillips, P.C.B. ve Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Pirinççi, F. (2020). Uluslararası sistemde koronalizasyon. Covid-19 sonrası küresel sistem: Eski sorunlar, Yeni Trendler, *Stratejik Araştırmalar Merkezi*, Ankara.
- Sağlık Bakanlığı (2020). Türkiye günlük koronavirüs tablosu. <https://covid19.saglik.gov.tr/>
- Smith, R. D., Keogh-Brown, M. R., Barnett, T., ve Tait, J. (2009). The Economy-Wide impact of pandemic influenza on the UK: a computable general equilibrium modelling experiment. *BMJ*, 339:b4571.
- Şimşek, K. (2019). Osmanlı devri Denizli'de salgın hastalıklar. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (38), 163-176.
- TCMB, 2020a, Haftalık, Mevduatlar-Bankacılık sektörü, <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket> (16.05.2020).
- TCMB, 2020b, Parasal ve finansal istatistikler, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Secilmis+Grafikler/Parasal+ve+Finansal+Istatistikler/> (20.05.2020).
- Turna, N. (2011). İstanbul'un veba ile imtihanı: 1811-1812 Veba salgını bağlamında toplum ve ekonomi. *Studies of The Ottoman Domain (Osmanlı Hakimiyet Sahası Çalışmaları)*, 1(1), 1-36.
- TÜRMOB. (2020). Korona Salgınının türkiye ekonomisine etkisi değerlendirmeler ve öneriler raporu. TÜRMOB Yayınları – 503, Ankara.
- Ünlüönen, K., ve Çeti, B. (2019). Salgın hastalıklar sebebiyle oluşan krizlerin turizm sektörü üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 22(2), 109-128.
- Yılmaz, M. ve Uysal, D. (2019). Türkiye'de dolarizasyon ve enflasyon ilişkisi, *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 4(10), 286-306.

Yorulmaz, R. ve Kaptan, S. (2020). Kovid-19 ile mücadele sürecinde maliye politikalarının rolü. İbrahim Demir (Ed.) *Kovid-19 (Koronavirüs) Salgının Ekonomik Etkileri*, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Ankara.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Pandemi Sonrası Değişen Uluslararası Sistem ve Küreselleşme

Changing International System And Globalization After Pandemic

Ferat KAYA^{a*}

^a Dr. Öğr. Gör., Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Diyarbakır / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-3704-7251

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 20 Temmuz 2020

Kabul tarihi: 24 Eylül 2020

Anahtar Kelimeler:

Uluslararası Sistem,
Küreselleşme,
Koronavirüs,
Pandemi

ARTICLE INFO

Article History:

Received July 20, 2020

Accepted September 24, 2020

Keywords:

International System,
Globalization,
Coronavirus,
Pandemic

ÖZ

Eski Sümer Şehir devletlerinin etkileşimi, ilk tam uluslararası sistem olarak görülmektedir. İnsanlığın evrimiyle birlikte, sosyal ve teknolojik gelişmelerle sistemler değişmektedir. Bir dönem başat olan ve sistemi belirleyen aktör veya devlet yerine sonraki süreçte farklı aktör ve sistemler gelmektedir. Uluslararası ilişkiler bu devletlerarası yapıda önemli bir işlev görerek, devletlerarası ilişkileri ve sistemi belirlemektedir. Uluslararası ilişkilerin kapsamı küreselleşme, uluslararası güvenlik, devlet egemenliği ve diplomatik ilişkiler gibi birçok alt başlığı kapsamaktadır. Küreselleşme günümüzde yaşam koşullarını etkileyen ve üzerinde en çok tartışılan başlıklardan bir tanesidir.

Çin'in Wuhan eyaletinde baş gösteren Koronavirüs başlangıçta sıradan bir salgın gibi görünmesine rağmen, öyle olmadığı ilerleyen süreçte anlaşılmıştır. Pandemi sürecinin hızlı bir şekilde tüm dünyaya yayılmasında, küreselleşmenin de katkıları vardır. Neo-liberal politikaların desteklediği küreselleşme, Pandemi süreciyle birlikte alınan önlemlerle dinamizmini yitirmektedir. Uluslararası ilişkileri domine eden ve sistemi değiştirebilme kapasitesine sahip olan Koronavirüs, II. Dünya Savaşı'ndan sonra tüm dünyayı etkisi altına alan en büyük olaylardandır. Uluslararası kurumların varlığının ve güvenilirliğinin sorgulanmasına neden olan Pandemi, sosyal yaşamdan ekonomiye kadar daha birçok alanı etkilemektedir. Pandemi süreciyle birlikte değişen sosyal yaşam koşulları, ekonomik ve ticari faaliyetlerin durma noktasına gelmesi, uluslararası ilişkileri benzeri görülmemiş bir şekilde etkilemektedir. Güvenliği öncelikli hale getiren ve var olma savaşına giren devletler, uluslararası ilişkilerin gerilmesine neden olmaktadır. Gerilen bu sistem "sıfır toplamlı oyuna" dönüşmekte ve neo-liberal politikanın belirlediği doğrultudan uzaklaşmaktadır. Pandemiyle birlikte, ulus devletlerin daha aktif olarak etkin olmaya başlaması ve bu nedenle uluslararası sistemin dönüşüme zorlanması çalışmanın ana odak noktasını oluşturmaktadır.

ABSTRACT

The interaction of the ancient Sumerian city-states, is seen as the first international system. Systems change with the evolution of humanity and technological developments. Different actors and systems come in the next process, instead of the actor or state that was dominant and determined the system for a period. International relations play an important role in this interstate structure and determine the interstate relations and system. The scope of international relations covers many subtitles such as globalization, international security, state sovereignty and diplomatic relations. Globalization today is one of the most discussed topics that affect living conditions.

Although Coronavirus that emerged in Wuhan province in China, initially looked like an ordinary epidemic, was found out that it is not an ordinary epidemic. Globalization also contributes to the rapid spread of the pandemic process through the world. Globalization, supported by neo-liberal policies, is losing its dynamism with the precautions taken with the pandemic process. Coronavirus, that dominates international relations and has the capacity to change the system, is one of the biggest events that affected the whole world after the II. World War. Pandemic that causes questioning the existence and reliability of international institutions, affects many more areas from social life to economy. Social living conditions changing with the pandemic process, economic and commercial activities coming to a halt, affects international relations unprecedentedly. States that prioritize security and fighting for existence, leads to tension in international relations. This stretched system turns into a "zero sum game" and moves away from the direction determined by the neo-liberal policy.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: feratkaya78@hotmail.com

The main focus of the study is that the nation states are becoming more active and thus the international system is being forced into transformation with the pandemic.

EXTENDED ABSTRACT

The interaction of the ancient Sumerian city-states, is seen as the first international system. Systems change with the evolution of humanity and technological developments. Different actors and systems come in the next process, instead of the actor or state that has been dominant and determined the system for a period. International relations play an important role in this interstate structure and determine the interstate relations and system. The scope of international relations covers many subtitles such as globalization, international security, state sovereignty and diplomatic relations. Globalization today is one of the most discussed topics that affect living conditions. Although the phenomenon of globalization has a long historical background, it has started to come up frequently with neo-liberal policies after the 1980's. Today, globalization has a dynamism that affects living conditions and restructuring the jurisdiction of nation states.

Although Coronavirus that emerged in Wuhan province in China, initially looked like an ordinary epidemic, was found out that it is not an ordinary epidemic. Globalization also contributes to the rapid spread of the pandemic process through to the world. In the new risk society, The Corona epidemic is spreading rapidly and transforming the system as a result of globalization. Globalization, supported by neo-liberal policies, is losing its dynamism with the precautions taken with the pandemic process. It is no doubt that Coronavirus, the biggest that the modern world has faced after the Spanish flu (1918-1920) process, will cause significant changes in the worldwide. Coronavirus, that dominates international relations and has the capacity to change the system, is one of the biggest events that affect the whole world after the II. World War.

Pandemic, that causes questioning the existence and reliability of international institutions, affects many more areas from social life to economy. Social living conditions changing with the pandemic process, economic and commercial activities coming to a halt, affects international relations unprecedentedly. The measures taken with security concerns disrupt the normal course of the relations and emphasize the anarchist structure of the international system, as the realist point of view indicates. Security-based concerns of states cause nationalist feelings and militarized reactions. As nations begin to become alienate, the phenomenon of solidarity suffers and nations begin to pursue their own avails. In the pandemic process, states banned the export of health supplies and ignored the status of other nations by closing borders, can be explained by concerns about minimizing the security and risk. The states prioritize security by entering the "existence" war causes the tension of international relations. This stretched system turns into a "zero sum game" and moves away from the direction determined by the neo-liberal policy. States engaged in the struggle for power with harsh discourses, reduces the effectiveness of international institutions. The state regains power as the main actor instead of international institutions, shows that discourse of realism has strengthened rather than neo-liberal policy. The basic premise of realism is "existence" problematic. States begin to develop their military forces in order to survive and this causes a security dilemma. Nation states have started to be more active rather than international institutions with the pandemic. In order to be the world leadership, great states are making moves and this process forces the international system to transform. Today it is seen that a separate structure has been formed under the leadership of China against the USA that is the only sovereign power of the unipolar structure. The presence of other states such as the EU, Russia and Japan that may affect the system, makes the situation more complex. Therefore, transformation seems to be inevitable in the international system with the discourse and attitudes of the states that have to express their discourses and demands more clearly with the pandemic process.

There are two different worlds that we can call the period before Coronavirus and after Coronavirus. There was an idealism based structure in which commercial and economic activities could be carried out comfortably, the borders were rendered insignificantly and globalization dominated the world with the presence of international institutions before the pandemic. The world has evolved into a process where commercial and economic activities can be done difficultly, states gain power and take over authority along with the pandemic process. The dominance of fear in international relations causes uncertainty in worldwide with the pandemic process. For this reason, this new process makes the international system fragile and uncertain. With the pandemic, this transformation in the international system is the main focus of this study. This study, which is prepared by using the literature review method, includes a detailed study on how the pandemic process forced to change the international system and aims to contribute to the social sciences in this respect.

Giriş

Küreselleşmeyle birlikte ulaşım ve iletişim olanaklarının artmasıyla, dünyanın herhangi bir yerinde vuku bulan olay veya haber çabuk bir şekilde yayılabilmektedir. Küreselleşmeyle birlikte hastalıklar dünyada çok hızlı bir şekilde yayılabilmektedir. Çin'in Wuhan eyaletinde baş gösteren ve 2020 yılını etkisi altına alan Koronavirüs (Covid-19) küreselleşmeyle birlikte birkaç ay içerisinde tüm dünya devletlerinde görülmeye başlanmıştır (WHO, 2020).

Modern dünyanın İspanyol gribi (1918-1920) süreci sonrasında karşılaştığı en büyük Pandemi olan Covid-19'un, dünya genelinde önemli değişimlere neden olacağı şüphesizdir (Hanioglu, 2020: 24). Korona sonrası "hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı" birçok kişi tarafından dillendirilmektedir. Yeni bir süreç, yeni alışkanlıklar ve değişen hayat tarzlarıyla Korona süreci, dünyayı temelden oynatmıştır. Ulus içine yönelen ve sınırlarını kapatan devletler dışarıyla bağlantılarını keserek bu süreci en az kayıpla geçiştirmeye çalışmaktadır. Bu sürecin ister istemez uluslararası sistemi de etkileyen ve dönüştüren etkileri de olmaktadır. Bu nedenle Korona süreci ve sonrası dünya düzeninin ne gibi değişimlere vesile olacağı merak konusudur.

İlk bölümde Koronavirüs 'ün uluslararası sistemde ne gibi etkilerinin olduğu ve devletlerin buna karşı nasıl tepki verdikleri incelenmiştir. Pandeminin yayılmasında küreselleşmenin etkileri açıklanmaya çalışılarak, olası sistem değişikliğine gidilirse hangi faktörlerin öncelenerek, bu kararlarda etkili olduğu vurgulanmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde Pandemi sonrası olası sistem ve modeller, devletler üzerinden açıklanarak, bu bağlamda uluslararası kuruluşlar ve devletlerin etki sahaları ve dönüşümleri ve küreselleşmeyle ilişkileri açıklanmaya çalışılmıştır. Özellikle Pandemi süreciyle birlikte önemli bir şekilde güven kaybına uğrayan idealizmin yerine realist teorilerin dillendirildiği ve sürecin buna evirildiği gözlenmektedir. Tek aktör olarak devleti vurgulayan ve temel sorunun "var olmak" olduğunu belirten realizm varsayımlarının etkili olduğu bir dönem yaşanmaktadır. Pandemi süreciyle uluslararası sistemde işbirliği, uluslararası istikrar ve barış söylemleri yerine güç dengesi, benmerkezcilik ve savaş gibi söylemlerin arttığı görülmektedir. Pandemiyle birlikte uluslararası sistemde devletlerin rolünün de değiştiği ve devletleri dönüşüme zorladığı görülmektedir. ABD ve Çin arasında yaşanan ekonomik yarış ve küresele yayılıp liderlik etme iddiası, pandemiyle birlikte ayrı bir boyut kazanmaktadır. Bu anlamda büyük devletlerarasındaki rekabet ve pandemiye yönelik tepkileri, gelecek dünyasının şekillenmesinde önemli ipuçları içermektedir. Dünyayı değişime zorlayan ve sistem değişikliğiyle uluslararası kurumların itibar kaybına uğramasına ve devletlerin yeniden asli güç kaynağı olarak yer almalarına neden olan Pandemi süreci ve sonrası, çalışmanın sonuç bölümünü oluşturmaktadır.

Yetkili devlet adamları ve uluslararası kurumların açıklamalarıyla, somut bir veri olan uluslararası anlaşma uygulamalarına bakılarak; uluslararası sistem yorumlanmaya çalışılmıştır. Kaynak taraması metodu kullanılarak hazırlanan bu çalışma Pandemi süreci ve sonrasında uluslararası sistemi nasıl değiştirdiği veya dönüştürmeye zorladığı üzerine detaylı bir çalışmayı içermekte ve sosyal bilimler alanına bu açıdan katkı sunmayı hedeflemektedir.

Uluslararası Sistem ve Küreselleşme

Uluslararası sistemin dinamizmini ekonomi, siyaset, teknolojik ve askeri faktörler gibi birçok değişken etkilemektedir. Son süreçte yaşanan hızlı değişimler ve küreselleşmenin etkisiyle birlikte, uluslararası sistemin bütünleşmesi ve dolayısıyla karmaşıklığı daha da artmaktadır. Sıklıkla atıfta bulunulan "güç dengesi" sisteminin, uluslararası sistemin bir varyantı olduğu düşünülmektedir. Güç dengesi sistemi "tek kutuplu, iki kutuplu veya çok

kutuplu” uluslararası sistemle adlandırılmaktadır.¹ II. Dünya Savaşı sonrası iki kutuplu yapıya evirilen sistem, Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla çökmüştür. Uluslararası sistemin kurallarını belirleyen ABD, ekonomik, bilimsel teknolojik ve askeri alanlarda en güçlü ülke konumuna gelmiştir (Waltz, 1999: 693-700). Tek kutuplu yapıya dönüşen sistem içerisinde Çin, Rusya, Japonya ve Avrupa Birliği gibi sistemi etkileyebilme gücüne sahip büyük güçler de bulunmaktadır.

Uluslararası politika konusuna ilişkin bilimsel çalışmalar, insanoğlunun topluluklar halinde yaşamaya başlaması kadar eskidir. Fakat daha eski dönemlere bakıldığı zaman konuya birbirinden farklı yaklaşımların olduğu görülmektedir. Bilimsel çalışmaların ağırlık kazanmasıyla ve II. Dünya Savaşı sonrası iki ayrı kutba ayrılan ülkeler arasında siyasal bağlar kuvvetlendirilip, uluslararası siyasal küreselleşmeye taban oluşturmuştur. Uluslararası alanda alınan diplomasi kararları sonucu ortaya çıkan Uluslararası Örgütler, dünya yönetiminde ortak karar almada etkili bir yapı oluşturmuştur. Bu tür örgütlerin kurulmasıyla ülkeler arasında başta siyasal birlik sağlanmakla beraber, fikirselsel olarak da ortak, küresel kararlar alınmıştır. Fikirselsel alışverişin tüm dünya ülkeleri için birlik-ortak karar oluşturması da ülkeler arası fikir farklılıklarını yok edip siyasal alanda uluslararası örgütlerin kurulmasını ve küreselleşmesini arttırmıştır (Sönmezoglu, Güneş ve Keleşoğlu, 2017: 45-49).

II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan en büyük olaylardan biri olan ve tüm insanlığı etkileyen Koronavirüs, uluslararası sistemdeki temel dinamikleri ve uluslararası ilişkileri etkilemektedir. Serbest piyasa ekonomisiyle vücut bulan kapitalizmin böylesi içe kapanmaya karşı ne tepki vereceği kestirilememektedir. Serbest piyasanın nasıl açılacağı ve işlerin hangi şartlarla işleyeceği henüz kestirilememektedir. Bununla birlikte liberal uluslararası sistemin sınır kapatmalarla nasıl başa çıkacağı ve küreselleşmeye ne gibi etkilerinin olacağı belirsizliğini korumaktadır.

Küreselleşme “belirsizlik, hız, risk, türbülans” kavramlarıyla yapıları şekillendirmektedir. Baumann (2007: 4), küreselleşmenin toplumsal yaşamın her alanında görünür hale geldiğini belirterek “belirsizlik dönemi” olarak tanımlamaktadır. Mükemmel bir dünyanın içerisinde bir nebze olsun kötülük barındıracağını belirten Baumann (2007: 95), en azından kötülüklerin güvenilir bir şekilde çitle çevrilmiş, iyi haritalanmış ve yakından izlenerek muhafaza altında olabileceğini belirtmektedir. Bu belirsizlik ve korku sürecinin ister istemez korkuya da neden olduğunu belirtmektedir. Pandemi sürecinin belirsizliği, korku algısını tetikleyerek, ulusların dikkatli davranarak kendi içlerine kapanmalarına neden olmaktadır.

McLuhan ve Morand’ın çalışmalarından esinlenen Virillio (2006: 70), daha radikal bir yöntemle günümüz dünyasında iletişimde yaşanan gelişmelerle “hız” kavramını küreselleşme literatürüne eklemiştir. Yıkımın ana sorumlusu olarak hızı gösteren Virillio, tüm teknolojik gelişmelerden yola çıkarak, hızla birlikte medeniyetin şekillendirildiğini ve “teknik canlılık” kazandırıldığını belirtmektedir. Virillio (2006: 153), “*hızın şiddeti olmasıydı, silahların korkusu olmazdı*” sözüyle tıpkı Baumann’ın belirsizlik söyleminde belirttiği gibi hız söylemiyle korkuyu ve şiddeti benzeştirmektedir. Bu nedenle küreselleşme kendisiyle birlikte korku kavramını da beslemektedir.

Anthony Giddens’la birlikte modern topluma odaklanan Alman sosyolog Ulrich Beck (1992: 21), dünyanın modern topluma dönüşmesini “risk” kavramıyla açıklayarak, modern toplumun riske karşı tepki olarak örgütlenmesi şeklinde açıklamaktadır. Risk, modernleşmenin

¹ Kaplan (1957), uluslararası sistemin veya alt sistemlerinin durumunu tanımlarken; sistemin temel kuralları, dönüşüm kuralları, aktör sınıflandırma değişkenleri, yetenek değişkenleri ve bilgi değişkenleri adı altında beş değişkeni kullanmaktadır. Beş değişkeni kullanarak altı uluslararası sistemi; (a) güç dengesi sistemi, (b) gevşek iki kutuplu sistem, (c) sıkı iki kutuplu sistem, (d) evrensel sistem, (e) hiyerarşik sistem ve (f) birim veto sistemini tanımlamaktadır.

kendisinin başlattığı ve getirdiği tehlikeler ve güvensizlikle başa çıkmanın sistematik bir yolu olarak tanımlanabilir. Risk, modernleşmenin tehdit edici gücü ve kuşunun küreselleşmesi ile ilgili bir sonuç olup, eski tehlikelere karşı küreselleşme ve modernleşmenin siyasi olarak dönüştürülmüş anahtar kavramıdır (Beck, 1992: 21). Bilim ve teknoloji giderdikleri kadar çok belirsizlik yaratmakta ve bu belirsizlikler daha ileri bilimsel ilerlemelerle basitçe çözülememektedir. Günümüzde yaşanan Pandemi süreci, bilimin bu kadar ilerlemiş olmasına rağmen çözemediği bir olgu olarak yer almakta ve korkuyu beslemektedir.

Bilim ve resmi uluslararası kurumlar tarafından şimdiye kadar tespit edilen risk hesaplamasının çökmekte olduğunu belirten Beck (1992: 22), normal risk koşullarında modern, üretken ve yıkıcı güçlerin bu sonuçlarla uğraşmasının yanlış olduğunu ve onları meşrulaştırmadan başka bir işe yaramayacağını belirtmektedir. 19. yüzyılda gerçekleşen risk faktörleri aslında günümüzün endüstrileşmiş toplumunda şekil değiştirerek daha devasa boyutlarda aynı yıkıma devam etmektedir. Küreselleşme ve modernleşme aslında yeni ürünler gibi piyasaya sürülse de sonuçları bakımından geçen yüzyıllardan farklı bir yenilik (yıkımın hızı ve devasılığı farkıyla) sunmamaktadır.

Risk toplumunu yüksek teknolojik bir sınır olarak nitelendiren Giddens (1999: 3), bu sınırdaki olası gelecek çeşitliliği üreten bir toplum olarak nitelendirmektedir. Risk toplumunun kökenleri bugün hayatımızı etkileyen iki temel dönüşümle açıklanabilmektedir. Bilim ve teknolojinin gelişmesiyle ilk dönüşüm doğanın yok oluşuyla gerçekleşirken, ikincisi geleneğin sonu şeklinde açıklanmaktadır. Giddens doğanın yok oluşu tabirini gerçek anlamda yok olma şeklinde tanımlamamaktadır; insan etkisinin her alana ulaşması şeklinde yorumlamaktadır. Giddens (1992: 2), modernleşmeyle birlikte artan kirlilik, yeni keşfedilen hastalıklar, suç oranlarında artan risklere vurgu yaparak bunların aslında bir sonuç olduğunu ifade etmektedir. Günümüzde yaşanan bu salgınlar aslında küreselleşme ve modernleşmeyle birlikte, risk faktörünü artırarak bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yeni risk toplumu, doğadan sonra yaşayan bir toplum olarak yer almakta; insanlığın ulaşamadığı ve etkisinin hissedilemediği herhangi bir yerin kalmadığı ve kendi gücüyle doğayı dönüştüren/şekillendiren bir olguyla karşımıza çıkmaktadır. Yeni risk toplumunda Korona salgını küreselleşmenin bir sonucu olarak hızlı bir şekilde yayılmakta ve çevremizi dönüştürmektedir.

Önemli bir stratejist olan Brzezinski (1992: 47), güvenlikten ekonomiye, iklim değişikliğinden küresel ısınmaya, bankacılıktan çevre sorunlarına kadar geniş bir kapsama alanına sahip olguların büyük bir küresel “türbülans” içerisine girdiğini belirtmektedir. Sovyet dünyasıyla ABD arasında yaşanan gerilimle türbülansın büyüklüğünü tanımlayan stratejist, bu alanı çatışmayla açıklamaktadır. Brzezinski (2017: 152), özellikle seksenli yıllar boyunca büyük bir türbülans yaşanacağını ve ABD rakiplerinin bu durumdan çıkar sağlamak adına girişimlerde bulunacağını belirtmektedir. Günümüzde ise ABD’nin rakibi olarak Çin gösterilmekte, bu Pandemi süreci ve ithalat kotaları doğrudan Çin’le yaşanmaktadır.

Bu tanımlardan yola çıkacak olursak küreselleşen dünyanın, yarın ne olacağını bilemediğimiz (belirsiz), hayat akışının hızlandığı, yaşamın her alanında risklerin arttığı ve böylelikle bir çok olgunun aynı zamanda eş güdümlü olarak etkin olduğu, çalkantılı (türbülans) ve değişken bir dünyadan bahsedebiliriz (Keyman, 2020). Küreselleşmenin hız faktörüyle ivme kazandığı, yaşanan krizlerle güven yerine kuşku ve riskin yer aldığı, bu krizlerle ve etkileşimlerle türbülans etkisinin hızlı ve sert olduğu güvensiz bir yaşamın ve bununla birlikte kaygı ve endişelerle bireyselleşmenin genel kabul gördüğü bir dünya açıklanmaktadır. Bu olgular ilişkilerin artmasıyla doğru orantılı olarak birbirlerini etkilemekte ve uluslararası ilişkilerde korku, endişe ve güvensizlik hissiyatını arttırmaktadır.

Uluslararası Sistemin Pandemi Süreciyle Dönüşümü

Koronavirüs öncesi ve Koronavirüs sonrası diye dünyanın adlandırılacağı ve hiçbir şeyin aynı olmayacağı dile getirilmektedir. Küreseli etkileyen Pandemi krizi, insanlığın ortak beka sorunu olarak yeni küresel işbirliklerin de önünü açmaktadır. Ulusal düzeyde alınan tedbirlerle bu salgına karşı durmak hem çok maliyetli hem de efektif olamamaktadır. Ulusal devletler ve yerel seviyedeki eylemlerle küresel bir krizin çözülmeye çalışılması, süreci ötelemekten başka bir işe yaramamaktadır. Birçok yazar bu sürecin uluslararası örgütlerin önemini azaltmak yerine bilakis artırdığını belirterek, küresel sorunlara çözüm bulunabilmesine yönelik verimli çalışmanın önemine dikkat çekmektedir.

Tablo 1: Koronavirüs 'ün En Etkin Olduğu Ülkeler, (30 Mayıs 2020)

	Vakalar	Kişiler 100.000	Ölümler	Kişiler 100.000	CASE GROWTH RATE
United States MAP >	1,789,246	547	104,105	32	
Brazil MAP >	465,166	222	27,878	13	
Russia	405,843	281	4,693	3	
U.K. MAP >	274,762	413	38,489	58	
Spain MAP >	239,228	512	27,125	58	
Italy MAP >	232,997	386	33,415	55	
India MAP >	182,143	13	5,164	<1	
Germany MAP >	181,482	219	8,500	10	
Turkey	163,103	198	4,515	5	
Peru	155,671	487	4,371	14	

Kaynak: World Health Organization, Coronavirus Disease Situation Report, 2020

Tüm dünyayı etkisi altına alan ve yaşam pratiklerini dönüştüren Koronavirüs vaka sayısı 5.934.936 iken toplam ölüm sayısı 367.166 kişidir (WHO, 2020: 2). 163.103 vaka sayısına sahip olan Türkiye dünya sıralamasında 9. sırada yer almaktadır (Tablo 1). Trump yönetiminin gerekli önlemleri almaması nedeniyle ABD genelinde vaka ve ölüm sayıları yüksek durumdadır. Çin'de baş gösteren Pandeminin ilerleyen süreçte Çin 'i tamamen terk etmesi tabloda dikkat çeken bir diğer ayrıntıdır. Her ülkenin kendi olanaklarıyla karşı koymaya çalıştığı bu virüs sonrası küresel sistemin aynı şekilde devam edemeyeceğine yönelik yorumlar da bulunmaktadır. Ayrıca dünya genelinde virüs kapanların toplam sayısı halen dünya nüfusunun %1'lik kesimine denk gelmemektedir. Bu nedenle dünya nüfusunun halen %1'lik kesimini etkileyen Pandeminin etkileri küreselleşme, dünyadaki ticari faaliyetler ve sosyal yaşamı bu kadar etkilemekteyse, bu oran daha fazla arttığında neler olacağı tahmin edilememektedir.

Pandemi süreciyle birlikte idealizmin sesinin azaldığı bunun yerine “Real politik” yaklaşımların önem kazandığı dile getirilmektedir. Pandemi süresince ne yapacağını bilemeyen ve hazırlıksız yakalanan devletler, yardımlaşma gibi kriterleri bir kenara bırakarak, kendi temel ihtiyaçları doğrultusunda bencilce politikalarla bu süreci en az zayıyla atlarmaya çalışmaktadır. Bu süreç bu nedenle güç rekabetine dayalı yeni belirsizliklerin yaşanmasına neden olmakta ve güvensiz bir ortam yaratmaktadır.

Uluslararası ilişkilerde dengeleyici rol oynayan ve idealist düşünürlerin desteklediği BM, bu süreçte üstüne düşeni istenilen şekilde gerçekleştirememiştir. BM, bu süreçte “Küresel Ateşkes Çağrısı” gerçekleştirmiş ve bu duyuruya çatışma durumunda bulunan sadece on iki ülke olumlu cevap vermiştir (U.N., 2020: 2). OECD Genel Sekreteri Angel Gurría B.M. raporuna yönelik, “milyonlarca insan küreselleşmeden faydalanmakta fakat aynı zamanda

süreçte bir şeylerin yanlış hissedildiği” yorumunda bulunmuştur (OECD, 2020). Dünya Sağlık Örgütü/DSÖ ve BM gibi uluslararası kurumların pandemideki etkisiz rolleri düşünüldüğünde kendi başının çaresine bakan devlet ile kurumları arasındaki bağ güçlenmiş, uluslararası kurumların dünya sahnesindeki etkisi azalmıştır. Bu süreçte uluslararası ilişkilerde diplomasinin etkinliğinin azalması da sürecin kısır bir düzleme yayılmasında etkili olmuştur.

Pandemi, küresel kurumların etkinliğine ve kabiliyetine zarar vermektedir. BM ve sayısız örgütün birlikte hareket etmesi gerekirken, başarısız oldukları görülmektedir. Küreselleşmenin yara aldığı ve ulus devletlerin güvenlik ve istikrarı sağlamada tek başına etkin olmaları, bu algıyı güçlendirmektedir. Daha az fiziksel temasın olacağı ve devletlerin kendi içlerine yönelerek çözüme yönelecekleri düşünülmektedir. Aydınli'nin (2020: 39) belirttiği gibi, yeni uluslararası sistemde bir ulusun gücü diğer devletlerin başarısızlıklarından ziyade kendi ülke içi başarısına bağlı olmaktadır. Bu küresel kurumların başarısızlığı, liberal kurumların bir bütün olarak başarısızlığı olup olmayacağı ve ulus devletin yeni yükselen güce dönüşüp dönüşmeyeceğini zaman gösterecektir.

Realist yaklaşımın ana argümanlarından olan askeri-ekonomik güç faktörlerin yanında ya da alt başlığında sağlık sistemi, acil durum ve tedarik kapasitesi gibi ölçütlerin de önem kazandığı görülmektedir. Sağlık sisteminin tüm alanları etkileyip, hayatı durdurma noktasına getirebilmesi, devletlerin sağlık sistemine yönelik bakış açısını değiştirerek, öncelik sıralamasında üst sıralara yerleştirmesine neden olmuştur. Pandeminin diğer bir etkisi de uluslararası ilişkilerde realizmin uykuda olmayıp canlı ve halen etkin olduğu ve büyük bir patlamayla (Koronavirüs) geri döndüğüdür (Kliem, 2020: 2). Devletlerin sadece kendi güç ve kaynaklarına güvenmesi, kendini koruması realizmin temel dayanağı olup, uluslararası sistemde, devletler için yol göstericidir. Morgenthau (1985: 249), uluslararası sistemin anarşik bir yapıda olduğunu belirterek, uluslararası kurumların etkisizliğine dikkat çekmektedir. Pandemi sürecinde uluslararası kurumlar yerine devletlerin daha etkin ve aktif rol aldıkları görülmektedir.

Morgenthau'ya göre güç kullanılabilir ya da kullanılamayan biçimlerde olabileceği gibi meşru veya gayrimeşru biçimde de olabilir. Morgenthau (1985: 149-153), gücün coğrafî, endüstri, doğal kaynaklar, nüfus, ulusal kaynaklar ulusal moral, diplomasi ve hükümetin etkinliği şeklinde birimlerden oluşabileceğini belirtmektedir. Devletler için hayati öneme haiz olan bu birimler arasına, Pandemi süreciyle birlikte sağlık sisteminin de girmesi kaçınılmaz görünmektedir.

I. ve II. Dünya Savaşlarıyla izolasyonist politikadan vazgeçen, tüm dünyaya serbest ekonomik pazarı salık veren ve dünyaya liderlik yapma iddiasında bulunan ABD, Trump'ın “Önce Amerika (America First)” söylemiyle, kendisiyle çelişir duruma düşmektedir (Levy, 2020). 2016 seçimlerini bu sloganla kazanan Trump, başka devletlerle ilgilenmek yerine Amerika'yı öncelik haline getireceğini belirtmiştir. Bu yaklaşım Doğu'nun otoriterliğe ve Batı'nın sağ popülizmle neo-faşist hareketlerin yükselmesine neden olabilecektir (Hanioglu, 2020: 26). Uluslararası işbirliği ve çok taraflı antlaşmalardan vazgeçebileceğini belirten Trump, bu kuruluşların sadece para tüketme haricinde başka bir fonksiyonlarının olmadığını belirterek, DSÖ'ye yapılan ödemeleri kesmiştir (Helsel, 2020). DSÖ'nün 2019 bütçesi altı milyar dolar iken Amerika'nın 400 milyon dolardan fazla katkı sunduğunu belirten Trump yönetimi, DSÖ'nün şeffaf bir şekilde bilgi paylaşımı yapmadığını ve temel görevinde başarısız olduğunu belirtmektedir (Smith, 2020). Yaklaşan Başkanlık seçimlerinde muhafazakâr ve sağ kesimin oylarını garantilemek isteyen Trump, bu söylemlerle hem iç siyasete oynarken, hem de son yıllarda küreselleşmenin olanaklarından daha fazla oranda istifade eden Çin'e karşı bir söylem geliştirmektedir. Çin, ucuz işgücü ve ihracatla dünya pazarındaki payını her geçen gün artırarak Amerika'nın karşısında yükselen güç olarak yer almaya başlamıştır. Bu durumdan hoşnut olmayan Trump yönetimi Pandemi öncesi zaten var olan “ticaret savaşlarıyla” durumu tavuk

oyunu (chicken-game) şekline dönüştürmüştür (Breuss ve Christen, 2019: 9). Çok taraflılıktan nefret eden Trump yönetimi ikili anlaşmaları tercih etmektedir. Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı Anlaşması² (TTIP) ve Paris İklim Değişikliği anlaşmalarını fesheden Trump yönetimi sert söylemlerle tek taraflı olarak dünyaya şekil verebileceğine inanmaktadır (Jungmittag ve Welfens, 2020: 260). Fakat ABD karşısında güçlenen dünyadaki diğer devletler buna karşılık misilleme yapma yoluyla cevap vermişlerdir. Pandemi süreciyle birlikte virüsün yayılmasına neden olan ülke olarak Çin'i gösteren ABD, böylelikle ekonomik alan dışında da Çin'i sıkıştırabileceği farklı bir alan bulmuştur. ABD, hasmı olarak gördüğü Çin'i ekonomik alan dışında sağlık sektörüyle vurarak, Çin'i uluslararası arenada cezalandırarak, yalnız bırakmayı hedeflemektedir.

1980'lerde Thatcherizm ve Reaganizm ve günümüzde Trumpizm söylemleri, neo-liberal bakış açısının son kırk yılını oluşturmaktadır (Cherkaoui, 2020: 2). Neo-liberal değer sistemi "insanların bencil, hesapçı ve materyalist olduklarını, en iyi çözümü sınırsız serbest piyasanın sağlayabileceğini" belirtmektedir. Neo-liberal politikalar ışığında uluslararası kurum ve kuruluşların etkisiyle reform sesleri yükselmiş ve küreselleşmeyle ciddi bütünleşme adımları atılmıştır (Erdem, 2015: 193). İklim değişikliği, çevrenin korunması ve kamu sağlığının ihlal edilmesi gibi başarısızlıklar Neo-liberalizm'e olan inancı sarsmıştır. Dünyanın belirtildiği gibi refah toplumuna ulaşamaması, neo-liberal politikanın diğer tutarsızlıklarından biridir. Trump yönetiminin neo-liberal politikalarla ters düşecek beyanlarda bulunarak, II. Dünya Savaşı öncesi yürüttüğü politika olan "yalnızcılık/isolationism" politikasına geri dönüş yapması hem serbest piyasa hareketliliğini hem de kapitalizmin temelini sarsacak etkiler içermektedir (Blower, 2014: 350).

ABD'nin uluslararası sistemde tek taraflı ve sıfır toplamlı oyunu, uluslararası ilişkileri gererek, devletlerin koruyucu bir politika benimsemelerine neden olmaktadır. ABD'ye karşılık veren Çin ve AB bu sıfır toplamlı oyunda, izolasyonist sürece katkı sunmaktadır. Gerilimi daha da artıran bu kararlar silsilesi pandemiyle birlikte zirve noktasını görmektedir. Kendi uluslarına yönelen ve içe kapanan her devlet bu yapının geri dönülemez bir şekilde evrilmesine destek sunmaktadır. Her devletin kendi başının çaresine baktığı bu süreç bu nedenle idealist düşüncenin büyük bir yara almasına neden olmaktadır. Realist paradigmanın vurguladığı kendine yetme (self help) ilkesinin uluslararası sistemde hâkim kültür olduğu görülmektedir.

17 Mart 2020 tarihinde ABD'nin "görünmez düşmanla" savaşta olduğunu belirten Trump yönetimi bu süreci "savaş" terimiyle açıklayarak ulusal güvenlik sorunu haline getirmektedir (Connolly, 2020: 1). İlerleyen günlerde hızını alamayan Trump yönetimi "Çin virüsüne karşı savaşta" olduğunu belirterek artık soyut olan bir düşmanı şekle büründürerek, karşısına öteki olarak Çin'i almaktadır. Bu süreci Fransa Başbakanı Emmanuel Macron 'da "görünmez bir düşmana karşı savaşta" diye nitelendirirken, İngiltere Başbakanı Boris Johnson, hükümetinin "herhangi bir savaş hükümeti gibi davranması" gerektiğini ve "savaş odasıyla, planlarının" olduğunu belirtmektedir (Connolly, 2020: 2). Savaş metaforunu ve şiddet dilini kullanan devlet adamları kendi ülke içerisindeki gerilimleri, bir dış düşman/öteki yaratarak çözmeye çalışmaktadır. Devletlerin yetersiz oldukları bir sorun karşısında (göç - yoksulluk - sağlık hizmetlerine erişim eksikliği - çevresel olaylar - terör olayları - bulaşıcı salgınlar) hep aynı çatışma dilini seçtiği gözlenmektedir. Koronavirüs sürecine yönelik önlemler almayan ve bu nedenle istenilen cevabı veremeyen devletler, virüsü bilerek savaş terminolojisine dâhil etmektedir.

Emperyalizmin günlük uygulamalarıyla uyumlu olan savaş metaforu Batılı toplumlar açısından "güçlü ve sosyal geçerliliği" olan bir olgudur. Steinert (2003: 266), savaş

² Obama Yönetimi zamanında AB ve ABD arasında gerçekleştirilen müzakerelerle, gümrük ve ticaret engellerinin kaldırılmasını hedefleyen anlaşmadır.

metaforunun bu kadar güçlü olmasında yatan asıl olgunun sosyal topluluğun günlük uygulamalarıyla uyumlu olan “erkeklik ve ataerkil” yapıyla açıklamaya çalışmaktadır. Ayrıca ülke genelinde herhangi bir konuya yönelik savaş ilan etmeyle, eleştirel söylemlerin engellenmesi ve buna karşı olmanın ise vatansız olmama veya vatan haini olarak adlandırılmasıyla eşdeğer olma anlamına gelmektedir (Hartmann-Mahmud, 2002: 427). Sert söylemlerle kendi uluslarını kontrol altında tutmak isteyen liderler bu ötekileştirici dili bilerek kullanmakta ve toplumu dizayn etmeye çalışmaktadır.

Eski ABD Dışişleri Bakanı ve Ulusal Güvenlik Danışmanı Henry A. Kissinger Koronavirüs sonrası dünya düzeninin sonsuza dek değişeceğine yönelik bir makale kaleme almıştır. Bu yazısında dünya devletlerinin insanların kurumlara olan inancını sağlamak zorunda olduklarını ve ABD'nin salgınları önlemek adına dünya ekonomisini canlandırmak ve liberal dünya düzeninin korunmasını sağlamak için küresel bir sistem yaratması gerektiğini açıklamaktadır (Kissinger, 2020). ABD'nin izolasyonist politika yerine dünyayı kucaklayacak ve liderliğini devam ettirecek olan ekonomik yardımlar yapması ve ayrıştırıcı dilden uzaklaşması gerekmektedir. II. Dünya Savaşı sonrası AB nasıl Marshall Planıyla diriltilmeye çalışıldıysa günümüzde de buna benzer ekonomik ve tıbbi yardımlarla, Pandemi süreci atlatılmalıdır.

Pandemi sürecini Marshall Yardımını gerektirecek kadar büyük bir ekonomik felaket olarak nitelendiren AB Komisyon Başkanı Von Der Leyen, AB bütçesinin dağıtımını Marshall planına benzeterek, krizin önemini vurgulamaktadır (Boffey, 2020). 2008 mali krizinden daha derin etkiler bırakacağı anlaşılan bu kriz süreci, sadece ekonomik alanda değil sosyal yaşamla ve neo-liberal sisteme de etki edecek karmaşık bir yapı barındırmaktadır. Büyük devletlerin içe kapanma söylemleri dillendirmesi en başta neo-liberal sisteme zarar vererek; ekonomi, refah ve adalet olgularını da olumsuz şekilde etkilemektedir/etkileyecektir.

Pandemi süreciyle birlikte kalelerini surlarla çeviren Ortaçağ devletleri gibi günümüzdeki devletler de çözüm yolu olarak sınırları kapatmaya başlamıştır. Ülkeler virüse karşı yerel bazda aldıkları önlemlerle mücadele ederken, virüsün sınır tanımama özelliğini es geçmektedir. Küresel alanda yaşanan bu geri çekilmeler hem yurtiçi hem de yurtdışı sosyal sözleşmelerin dağılmasına neden olabilecek kadar ciddi sonuçlar doğurabilme potansiyeline sahiptir.

II. Dünya Savaşı sonrası yıpranan Avrupalı devletler neo-fonksiyonalist bakış açısıyla bütünleşme modeli üzerinde uzlaşmaya varmıştır. Başlangıçta ekonomik bütünleşmeyle birleşim çabası içine giren Avrupalı devletler, ilerleyen süreçte siyasal bütünleşme altyapısını da oluşturacak mekanizmaları da geliştirmiştir. Maastricht Antlaşması'yla üç sütunlu yapıyı geliştiren, dış güvenlik ve askeri bütünleşme haricinde neredeyse tek yapı gibi hareket eden AB üye ülkeleri, dünyada eşine rastlanmayan bir bütünleşme sürecine ve kendine has (sui-generis) bir yapıya kavuşmuştur. Pandemi sürecinde bütünlükten uzak, sınırları kapatarak ve her ülkenin kendi yöntemiyle sürece müdahalesi birçok çevre tarafından AB'nin dağılacağına yönelik söylemlerin çıkmasına neden olmuştur. Pandemi sürecinde iyi bir bütünlük sağlayamayan AB, bu süreçte ciddi eleştiriler almıştır. Her ülke kendini kurtarma gayesiyle sağlık malzemelerini paylaşmayarak, bencilce bir dış politika benimsemiştir. İtalya ve İspanya gibi ülkeler pandemiye yönelik ciddi tedbir almamanın yanı sıra sağlık sektöründe de herhangi bir yardım alamayınca durum daha da vahimleşmiştir. AB üyeliğinden ayrılma gibi söylemler dile getirilse de, bu olasılık düşük görünmektedir. Pandemi sonrası ekonomik yapılandırmaya yönelik verilecek desteklerden veya AB fonlarından faydalanmak amacıyla bu ilişki devam ettirilebilir. Bu süreç Avrupa'nın salgına karşı değil, yanlış bilgilendirme ve birlik ruhunu nasıl muhafaza edeceğine dair bir direnç testi olacaktır.

Guttenberg bu virüsün herkesi etkilediğini ama bazı insanların diğerlerinden daha fazla etkilendiğini belirterek, asimetrik etkileri olan simetrik bir şok olarak tanımlamaktadır (Bevins, 2020). Özellikle dünyanın geri kalmış ve gerekli önlemi almayan ülkelerinde Pandeminin etkisinin daha büyük olduğu görülmektedir. AB içerisinde bile Güney Avrupa ülkeleri Kuzey Avrupa ülkelerine göre bu süreçten daha fazla etkilenmiştir. 2008 krizinden sonra sağlık harcamalarını kısıtlayan ve gerekli yatırımı yapamayan Güney Avrupa ülkelerinin bu anlamda daha kırılgan oldukları görülmektedir (Ewing, 2020).

Salgın sonrası ekonomik zarar durumunun ne olacağı henüz tahmin edilememektedir. Tüm ülkelerin büyümelerinde yavaşlama ve durgunluğa girdiği bilinmektedir. II. Dünya Savaşı sonrası yapılan Marshall yardımına benzer yardımların kırılgan ekonomiye sahip olan ülkelere yapılabileceği veya ekonomisi çökmüş devletlerde eksan kayması yaşanabileceği düşünülmektedir. Wright ve Campbell (2020), Koronavirüs krizinin yeni yüzyılın önceki iki krizinden (2001 terörist saldırıları ve 2008 ekonomik krizi) daha kötü olabileceğini belirtmektedir. Pandemi sürecinde kitlelerin evlerde bulunmaları, fabrikaların kapatılması ve devletlerin sağlık sektörüne yönelik yoğun harcamaları 2008 krizinden daha etkili bir kriz sürecinin yaşanmasına neden olarak, kapitalist sistemde sistem değiştirici etki yaratabilir.

Atlı (2020: 56), küreselleşmenin bu süreçten derin yaralar alarak çıkacağını belirtenler olduğu kadar, devletlerin ortak sorunlar karşısında birbirleriyle daha fazla iletişimde bulunacağını belirterek, yeni sistemin bugünden daha farklı ve ilişkili bir şekilde olacağını belirtmektedir. DSÖ gibi uluslararası kuruluşlara daha fazla yetki verilerek denetim süreçlerinde daha etkin olmaları sağlanabileceği belirtilmektedir. Uluslararası işbirliği mekanizmalarının güçlendirilebileceği veya daha etkin ve işlevsel ulus üstü yapılarla farklı uluslararası kuruluşların kurulması plan dâhilindedir (Sanaei, 2020).

Küresel krizin aşılabilmesi için küresel işbirliğinin önemi vurgulanırken, yeni bir dünya sistemine geçişin (insanlığın hayatta kalabilmesi), tehlikenin büyüklüğü karşısında faydalı maliyet hesaplarıyla gerçekleştirilebileceği belirtilmektedir (Müftüler-Baç, 2020: 23). Yeni bir dünya sistemi sadece sağlık veya ticaret sektörlerinin olağan süreçlerini değiştirmemektedir. Sosyal izolasyona uyulması amacıyla evlerine kapanan büyük bir kesim işlerini uzaktan eğitim sistemleriyle gerçekleştirmektedir. Tüm dünya genelinde okul ve üniversitelerin kapatılmasıyla uzaktan eğitimi ilk kez deneyimleyen eğitim camiası, bu süreçte yeni teknolojik sistemleri kullanarak süreci atlatmaya çalışmaktadır. Çalışanlar telekonferans sistemiyle evlerinden mevcut yükümlülüklerini yerine getirmeye çalışmaktadır. Bu süreç belki de yeni iletişim süreçlerine veya olanaklarına yol açarak, bildiğimiz anlamda çalışma-eğitim süreçlerini temelden değiştirebilme gücüne sahiptir.

Sonuç

DSÖ'nün, Pandemiyi küresel bir salgın olarak açıklamasıyla birlikte, tüm ulus ve bireylerin bir diğerinden korktuğu güvensiz bir ortam oluşmaya başlamış ve ulusların izolasyona yöneldiği görülmüştür. Koronavirüs, küreselleşmenin kavramlarından biri olan hız faktörüyle tüm dünyayı etkisi altına almaktadır. Teknolojik açıdan olumlu bir kavram olarak algılanan ve yüceltilen hız kavramı, bu süreçte Pandeminin çabucak yayılmasında ana etken olmuştur. Pandemi süreciyle birlikte aslında hızın daima olumlu bir çağrışım yaratmadığı görülmektedir. İçeride kapanma ve alınan sert önlemlerle birlikte, küreselleşmenin etkisinin azaldığı görülmektedir.

Dünya genelinde yayılan ırkçı söylemler tüm dünyayı gererek, milliyetçi duyguların ve militarize tepkilerin oluşmasına neden olma kapasitesine sahiptir. “Gölge düşmanlarına karşı savunma” yerine “dayanışma ve yardımlaşmanın” hâkim kılınacağı bir ortamın yaratılması gerekmektedir. Dayanışma duygularından giderek yoksun olan birbirine yabancılaşan dünyada, küresel bir yabancılaşma yaşanmaktadır. Sosyal mesafe kurallarıyla sosyal uzaklaşma

yaşanmakta ve bu tüm kesimlerin birbirlerinden ayrı yaşamasına neden olmaktadır. Bu yabancılaşmayla birlikte, insanlığın faydasına ve çıkarına katkı sunabilecek olan uluslararası kurumların zarar görmesine neden olmaktadır. ABD yönetiminin DSÖ'den ayrılma kararı özellikle DSÖ'nün Pandemi sürecini iyi yürütememesine dayandırılmaktadır. Buna benzer kopuşlarla, uluslararası kurumların güvenilirliği ve etki gücü azalmaktadır. Uluslararası kurumların önemine dikkat çeken idealizm, bu süreçle birlikte zarar görmektedir.

ABD ve Çin yönetimlerinin Pandemi öncesi ihracat krizleri problemine ek olarak, Pandemiye kimin başlattığı sorunsalı da dâhil olmuştur. Birbirlerini suçlayan ve buna yönelik tedbirler açıklayan bu ikili arasındaki sürtüşme, dünyanın diğer devletlerinin de dâhil olduğu bir tartışma sürecini başlatmıştır. Son yıllarda küreselleşmenin Çin'in faydasına olduğunu belirten ABD yönetimi, "Önce Amerika" söylemiyle kendi içine yönelmektedir. ABD yönetimi, sorunları çoklu müzakereler yerine ikili anlaşmalarla çözme yoluna gitmekte ve uluslararası kurumları dışlayan bir politika yürütmektedir. II. Dünya Savaşı sonrası iki kutuplu yapıda Sovyetlerle birlikte egemenlik yarışına giren ve 90'lar sonrası tek kutuplu yapıda tek başına dünyaya egemen olan ABD, son süreçteki uygulamalarıyla "izolasyonist" bir dış politika yürütmektedir. Bu politika, her olayda aktif rol alan ve tek kutuplu yapının büyük gücü olan ABD'nin dünya egemenliği söylemleriyle çelişmektedir.

Güvenlik kaygılarıyla alınan önlemler, ilişkilerin normal seyrini bozmaktadır. Pandemi sürecinde devletlerin sağlık malzemeleri ihracını yasaklamaları ve sınırları kapatarak diğer ulusların durumunu görmezden gelmeleri, güvenlik ve riski minimize etme kaygılarıyla açıklanabilir. Uluslararası yardımlaşma gibi kavramların bir yana bırakılarak, realist düşüncenin ana argümanlarından olan "self-help" ilkesinin uygulanması, tekrardan realist düşüncenin egemen olduğu söylemlerin dillendirilmesine neden olmaktadır. Uluslararası kurumlar yerine devletin öncelikli hale gelmesi realist düşüncenin ileri sürdüğü temel tezlerdendir. Uluslararası sistemi bile değiştirme gücüne ve etkisine sahip olan virüs, tüm insanlığın yaşamını derinden etkilemektedir.

Koronavirüs öncesi ve Koronavirüs sonrası dönem diye adlandırabileceğimiz iki farklı dünyayı görmekteyiz. Uluslararası kurumların varlığıyla birlikte, ticari ve ekonomik faaliyetlerin rahatça yürütülebildiği, sınırların önemsiz kılındığı ve küreselleşmenin egemen olduğu, idealizm temelli bir yapıdan; ticari ve ekonomik faaliyetlerin zorlukla yapılabildiği, devletlerin güç kazanarak yetkiyi ele aldığı ve her devletin kendi olanakları dâhilinde, yaşama tutunabildiği bir sürece evrilmiştir. Yaşanan Pandemi süreciyle birlikte güven yerine kuşkunun ve türbülans etkisiyle birlikte uluslararası ilişkilerde korkunun egemen kılınması, dünya genelinde bir belirsizliğin yaşanmasına neden olmaktadır. Bu nedenle bu süreç uluslararası sistemi kırılğan ve belirsiz hale getirmektedir.

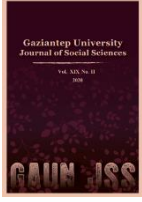
Bu krizin tahmin edilemeyen en önemli olumlu etkisi küresel ısınmayı ve çevre kirliliğini son yıllarda olmadığı kadar yavaşlatmasıdır. Pandemi her ne kadar dünya ticaretini ve üretimi olumsuz etkilese de, yeni bir yaşam tarzı, üretim-tüketim modelleri ve yeni ekonomik faaliyet girişim alanları yaratmaktadır.

Kaynakça

- Aydınlı, E. (2020). Salgınlar ve uluslararası sistemin dayanıklılığı, Derleme, T.C. Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, *Covid-19 sonrası küresel sistem: eski sorunlar, yeni trendler* (35-39). Ankara: Matsa Basımevi.
- Atlı, A. (2020). Covid-19 Küreselleşmenin sonunu mu getirecek?, Derleme, T.C. Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, *Covid-19 sonrası küresel sistem: eski sorunlar, yeni trendler* (54-57). Ankara: Matsa Basımevi.
- Baumann, Z. (2007). *Liquid times: living in an age of uncertainty*. First Edition. Cambridge: Polity Press.

- Beck, U. (1992). *Risk society: towards a new modernity*. Translated by Mark Ritter. London: Sage Publications.
- Bevins, V. (2020, April 1). *Will the coronavirus tear Europe apart?*, The Intelligencer. E.T.: 12.07.2020, <https://nymag.com/intelligencer/2020/04/will-the-coronavirus-tear-europe-apart.html>,
- Blower, B. L. (2014). From isolationism to neutrality: a new framework for understanding American political culture, 1919-1941. *Diplomatic History*, Vol. 38, No. 2, 345-376.
- Boffey, D. (2020, April 2). EU plans to spend E100bn on saving jobs amid Coronavirus crisis, The Guardian. E.T.: 23.06.2020, <https://www.theguardian.com/world/2020/apr/02/eu-plans-to-spend-100bn-on-saving-jobs-amid-coronavirus-crisis>.
- Breuss, F., Christen, E. (2019) Policy brief: Trump's trade wars implications for the EU and China, *Austrian Institute of Economic Research*. Arsenal: Objekt 20.
- Brzezinski, Z. (1992). The Cold War and its aftermath. *Foreign Affairs*, Vol.71, No:4. 31-49.
- Brzezinski, Z. (2017). *US-Pakistan relationship Soviet invasion of Afghanistan*. New York: Routledge.
- Cherkaoui, M. (2020). *Responding to Kissenger: the risks of remodeling neoliberalism and manipulating the enlightenment values*. Doha: Aljazeera Centre for Studies.
- Connoly, C. (2020). War and the Coronavirus pandemic, Third World approaches to international law review. *TWAILR: Reflections 15*, 1-7
- Çiftçi, S. (2011). Küreselleşmenin Türkiye'deki kentler üzerine etkisi. *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 2(3). 73-81.
- Erdem, A. (2015). Belediyeler özelinde Türkiye-İsveç yerel yönetimleri karşılaştırılması. *Akdeniz İ. İ. B. F. Dergisi*, (30), 185-214.
- Ewing, J. (2020, March 19). Some countries are better armored for epidemics than others, The New York Times. E.T.: 12.07.2020, <https://www.nytimes.com/2020/03/19/business/europe-economies-coronavirus-winners.html>.
- Giddens, A. (1999). Risk and responsibility. *Modern Law Review*, Vol 62, No:1, 1-10.
- Hanioğlu, M. Ş. (2020). Covid-19 sonrası küresel düzen: iki seçenek, Derleme, T.C. Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, *Covid-19 sonrası küresel sistem: eski sorunlar, yeni trendler* (24-28). Ankara: Matsa Basımevi.
- Hartman-Mahmud, L. (2002). War as metaphor. *Peace Review*, 14(4), 427-432.
- Helsel, P. (2020, May 16). Trump threatens to make WHO funding freeze permanent, NBC News. E.T.: 21.06.2020, <https://www.nbcnews.com/politics/politics-news/trump-threatens-make-who-funding-freeze-permanent-n1210041>.
- Kaplan, M. A. (1957). *System and process in international politics*. New York: John Wiley and Sons.
- Keyman, F. (2020, 7 Nisan). "Korona Pandemisi ve küreselleşme: nasıl bir dünyada yaşayacağız", E.T.: 16.06.2020, <https://www.perspektif.online/tr/odak/koronalizasyon /korona-pandemisi-ve-kuresellesme-nasil-bir-dunyada-yasayacagiz.html>.
- Kissenger, H. A. (2020, April 3). The Coronavirus Pandemic will forever alter the world order, Wall Street Journal. E, T.: 21.06.2020, <https://www.wsj.com/articles/the-coronavirus-pandemic-will-forever-alter-the-world-order-11585953005>.
- Kliem, F. (2020, April 11). Opinion-realism and the Coronavirus crisis. E.T.: 13.07.2020, <https://www.e-ir.info/2020/04/11/opinion-realism-and-the-coronavirus-crisis/>.
- Levy, G. (2020, April 16) The America first puts America last, Dartmouth. E.T.: 21.06.2020, <https://www.thedartmouth.com/article/2020/04/levy-america-first-america-last>.

- Müftüler-Baç, M. (2020). Küresel salgın tehdidi altında küresel sistem, Derleme, T.C. Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, *Covid-19 sonrası küresel sistem: eski sorunlar, yeni trendler* (20-23). Ankara: Matsa Basımevi.
- Morgenthau, H. J. (1948). *Politics among nations; the struggle for power and peace*, 6. Edition. New York: Alfred A. Knopf.
- OECD. (2020, July 7). Tackling Coronavirus (Covid-19) contributing to a global effort. E.T.: 13.07.2020, <https://www.oecd.org/coronavirus/en/>.
- Sanaei, M. (2020, April 21). World order in Post-Coronavirus era, Valdai. E.T.: 15.07.2020. <https://valdaiclub.com/a/highlights/world-order-in-post-coronavirus-era/>.
- Smith, D. (2020, April 15). Trump halts for World Health Organization funding over Coronavirus 'failure, The Guardian. E.T.: 21.06.2020, <https://www.theguardian.com/world/2020/apr/14/coronavirus-trump-halts-funding-to-world-health-organization>.
- Sönmezoğlu, F., Güneş, H., Keleşoğlu, E. (2017). *Uluslararası ilişkilere giriş*. 7.Baskı. İstanbul: DER Yayınları.
- Steinert, H. (2003). The indispensable metaphor of war: on populist politics and the contradictions of the state's monopoly of force. *Theoretical Criminology*, 7(3), 265-291.
- United Nation (2020). Impact of Covid-19 on DPPA and on the multi- year appeal. E.T.: 25.06, 2020. https://dppa.un.org/sites/default/files/impact_of_covid-19_on_dppa_and_the_my_a.pdf.
- Virillio, P. (2006). *Speed and politics*. New York: Autonomedia.
- Waltz, K. N. (1999). Globalization and governance. *PS: Political Science and Politics*, 32(4), 693-700.
- World Health Organization (2020) Covid-19 timeline. E.T.: 31.05.2020, <https://www.who.int/news-room/detail/27-04-2020-who-timeline---covid-19>.
- Wright, T., Campbell, K. M., (2020, March 4). "The Coronavirus is exposing the limits of populism" the Atlantic, <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2020/03/geopolitics-coronavirus/607414/>, E. T.: 21.06.2020.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Güvenli Liman Mı Yoksa Spekülatif Bir Limon Mu? Covid-19 Döneminde Türkiye’de İkinci El Otomotiv Piyasası ve Belirsizlik İlişkisi Üzerine Bir İnceleme

Is It A Safe Haven Or Speculative Lemon? A Review On The Relationship Between the Second Hand Automobile Market and Uncertainty in the Post-Covid-19 Period in Turkey

Ömer Tuğsal Doruk ^a

^aDr. Öğr. Üyesi, Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, Adana / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-2382-1042.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 5 Ağustos 2020

Kabul tarihi: 2 Ekim 2020

Anahtar Kelimeler:

COVID-19

İkinci el otomobil piyasası

Güvenli liman

ARTICLE INFO

Article History:

Received August 5, 2020

Accepted October 2, 2020

Keywords:

COVID-19

The Second hand automobile market

Safe haven

ÖZ

Belirsizliğin yüksek olduğu durumlarda finansal piyasalarda güvenli liman arayışı sıkça görülen bir durumdur. Ancak Türkiye ekonomisinde ikinci el otomobil piyasasında COVID-19 döneminde oldukça özgün ve sıra dışı bir durum yaşanmaktadır. COVID-19 ile birlikte otomobil arzında önemli düzeyde azalma ve sosyal mesafe ihtiyacı nedeniyle toplu taşımadan vazgeçme beraberinde ikinci el otomobil piyasasına olan talebi arttırmıştır. Bu çalışmada ikinci el otomobillerin COVID-19 döneminde ‘güvenli liman’ olarak görülmesi ve güvenli liman mı yoksa spekülatif birer yatırım aracı olması incelenmektedir. Çalışmanın bu yönüyle ikinci el otomobil piyasasının COVID-19 dinamiklerinin anlaşılması açısından önem taşıması ve Türkiye odaklı COVID-19 literatürüne katkı sağlaması öngörülmektedir.

ABSTRACT

In cases where uncertainty is high, the search for a safe haven in financial markets is a common situation. However, during the post-COVID-19 period is quite extraordinary and unique in the second-hand automotive market in Turkey's economy is experiencing a situation. Along with COVID-19, a significant decrease in automotive production and risks in public transportation due to social distance increased the demand for the second-hand automotive market. In this study, the second-hand automobiles are considered as 'a safe harbor' in the COVID-19 period and whether the second-hand automobiles are safe haven or they are speculative investment instruments is reviewed. With this aspect of the study, the present study may contribute to the literature on the COVID-19 in the Turkish context, and understand the dynamics of the automotive market in the post-COVID-19 period.

EXTENDED ABSTRACT

The COVID-19 is a novel coronavirus (n-SARS-Cov2), and has different impact on the World economy. The COVID-19 is defined as a pandemic disease by WHO (2020). Therefore, the COVID-19 pandemic can be defined as a global issue for the economies. Covid-19 is also an important external shock in terms of financial markets in general. Covid-19, which was seen in China at the end of 2019, is not at a predictable level. Therefore, it is seen that Covid-19 creates a significant uncertainty in terms of financial markets. In terms of the real sector, it is observed that the level of production has decreased significantly by staying at the employees' homes. Therefore, financial markets, which have a significant connection with the real sector, are of great importance in terms of production or reducing the risks to the private sector.

In the post-COVID-19 period, the consumer confidence and households' main expectations about the future is not optimistic in the Turkish economy. It is seen that the consumer confidence index and the possible savings in the current period and in the next 12 months decrease in the post-COVID-19 period in the Turkish economy. Besides, there is a significant decrease in the financial situation of the household, and the propensity of households to finance their consumption using debt decreases. Moreover, the possibility of buying a car in the next 12 months decreases in April. However, it is observed that it later entered into an increase (this data is valid for newly automobile purchases) path. At the same time, it is observed that the inflation expectations of the households increased in the COVID-19 period for the next 12 months but decreased later.

Akerlof (1970) noted in his famous article that while defining asymmetric information, second hand bad "lemon" cars do not define well when the information distribution between the buyer and the seller is not equal in the second-hand automotive market. In other words, where information asymmetry is present in the markets between the buyer and seller, he stated that good cars and bad (or lemon) cars cannot be distinguished from each other, and that at the end of the transaction, the buyer can buy a lemon car by paying a good car price. Therefore, Akerlof (1970) emphasized that asymmetric information is an important problem for buyers who want to have a good car in second-hand automotive markets, and emphasized that this is a reverse choice problem in pre-transaction (or ex-ante) transactions. There are important studies in the financial economy literature that the problem of asymmetric information gets deeper with the uncertainty and that the problem of reverse selection is possible (see Minsky, 1977; 1982; 1992)

The financial crisis in which uncertainty increases or the effects of external events such as COVID-19 are more felt in the markets (see Keynes, 1936; Minsky, 1982; Stiglitz, 2010; Galbraith, 1993; Gezici, 2007). Important phenomena such as COVID-19, which cannot be predicted in the financial markets and have a very high level of uncertainty, are defined as 'black swan'. In fact, there is a serious decrease in confidence which is defined as a systematic and serious risk. Therefore, investors in the COVID-19 period need to make inferences with the information they have obtained in the markets and cannot make rational choices in these markets. Therefore, the situation of the second-hand automotive markets in the period of COVID-19 should be evaluated in two different frameworks. The first is that the probability of reverse selection is quite high, since these used automotive markets contain significant asymmetric information and uncertainty in the post-COVID-19 period. In this regard, it is stated by Taşçı (2020) that the expertise reports that can reduce the information asymmetry in the second-hand automotive market may not be reliable and the car buyer should check different points (such as checking the blue smoke, electrical components of a second-hand car, etc.). Therefore, in these markets, the buyer is very likely to pay good prices for 'lemon' cars. The second important point is that the return rates are quite high and sustainable due to the increasing prices in the used car market, and these markets are seen as a 'safe haven'.

The conclusion that the second-hand automobile market is a speculative lemon market since it has very speculative prices for the second-hand automobiles in the post-COVID-19 period. The evidence shows that, during the post-COVID-19 period, the second-hand automobiles are defined as a safe haven by investors but it has a very high potential to be speculative financial investments. As Minsky (1982) points out that such markets with the asset price bubble can be a very high potential to cause financial instability after the overconfidence periods.

Giriş

COVID-19 n-Sars-2-Cov olarak adlandırılan ve 2019 yılında Çin’de Hubei eyaletinde görülen enfeksiyona dayalı bir hastalık olma özelliğindedir. 2020 yılının başından itibaren hızlı bir şekilde dünya geneline yayılması sonucu Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilmiştir (WHO, 2020). COVID-19, 6 Nisan itibariyle 205 ülkede 1214973 onaylı vakaya ulaşmıştır ve dünya genelinde önemli düzeyde etkilere sahip olan bir pandemi görünümüne evrilmiştir.

COVID-19’un oldukça hızlı yayılmasının yanı sıra ülkeler için önemli tedbirler de beraberinde gelmiştir. Özellikle COVID-19’un yüksek düzeyde bulaşıcı özelliği olmasından dolayı (COVID-19’un yüksek R_0 değerinden dolayı bulaşıcılık özelliği oldukça yüksektir, (Zhao, Lin, Ran, Musa, Yang, Wang, Lou, Gao, Yang, He ve Wang, 2020) kamu yönetimi tarafından önemli tedbirler alınmaktadır. Bu tedbirlerin başında karantina tedbirleri gelmektedir. Bu karantina tedbirleri beraberinde birtakım sorunlar getirmektedir. Bu sorunlar nüfusun büyük çoğunluğunun evde kalmasından dolayı ülke ekonomilerinde tüketim ve üretimde önemli azalmalar meydana gelmesidir. COVID-19 sonrası ülke ekonomilerinde toplu çalışmanın giderek zorlaştığı ve dolayısıyla pandeminin etkisinin artmasına dair çekinceler, önemli ölçüde üretime ara verilmesine neden olmuştur.

COVID-19, ihtiva ettiği belirsizlikler ve karantina dönemlerinin aktif vaka sayısındaki artışın daha önceden tahmin edilememesinden dolayı reel ve finansal piyasalara önemli ölçüde etkilerde bulunmaktadır. Ülke ekonomilerinde yer alan reel ve finansal göstergelerdeki kötüleşme ani olarak gerçekleşmekte ve yatırım araçlarında beklenmeyen azalmalara neden olabilmektedir. COVID-19 genel itibariyle finansal piyasalar açısından da önemli bir dışsal şok olma özelliğindedir. 2019 yılı sonunda Çin’de görülen COVID-19’un finansal piyasalara sıçrayacak düzeyde olduğu önemli ölçüde tahmin edilebilir bir yapıda değildir. Dolayısıyla COVID-19’un finansal piyasalar açısından önemli ölçüde bir belirsizlik oluşturduğu görülmektedir. Reel sektör açısından önemli ölçüde çalışanın evlerinde kalarak, üretim düzeyinin önemli ölçüde azaldığı görülmektedir. Dolayısıyla reel sektör ile önemli ölçüde bir bağlantıya sahip olan finansal piyasaların üretim ya da özel sektörün maruz kaldığı risklerin azaltılması açısından önemi oldukça büyüktür. Aynı zamanda COVID-19 ile birlikte önemli ölçüde belirsizlikler finansal piyasalar ve yatırım yapma açısından yatırımcılar için önemli zorluklara neden olmuştur. Yatırımcıların finansal piyasalarda önemli ölçüde güvenli liman arayışı COVID-19 döneminde hissedilebilir düzeydedir (Conlon, Corbet ve McGee, 2020).

Türkiye ekonomisinde güvenli liman arayışları COVID-19 döneminde oldukça farklı bir piyasanın gelişmesine neden olmuştur. Bu piyasa, ikinci el otomobil piyasasıdır. Otomobil üretiminde karantina ve sosyal mesafeye dayalı olarak meydana gelen üretim daralması ikinci el otomobil talebine yönelik bir kaymayı meydana getirmiştir. Ancak toplam vaka sayısının artması ve karantina tedbirleri beraberinde sosyal mesafenin önem kazanmasına neden olmuştur. Bu çerçevede sosyal mesafenin önem kazanması, toplu taşımaya olan ilginin azalmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler ikinci el otomobil piyasasına olan talebin önemli düzeyde artmasına neden olmuştur. Bu çalışmada COVID-19 döneminde Türkiye ekonomisinde kendine has özellikleri olan ikinci el otomobillerin bir yatırım aracı olarak güvenli liman olması ya da *a la Akerlof* spekülatif bir limon olmaları incelenmektedir. Diğer bir ifadeyle çalışmanın amacı, COVID-19 döneminde önemli bir değişikliğe sahip olan ikinci el otomobil piyasasının güvenli bir liman olması veya spekülatif ve şişkin bir yatırım aracı olması incelenmektedir.

Bu çalışmanın Türkiye odaklı literatüre önemli katkılar yapması beklenmektedir. Bu katkılardan ilki ikinci el otomobil piyasasının dinamiklerinin COVID-19 dönemi ile birlikte ele alınmasıdır. Çalışmanın ikinci ve en önemli katkısı ise COVID-19 döneminde ikinci el

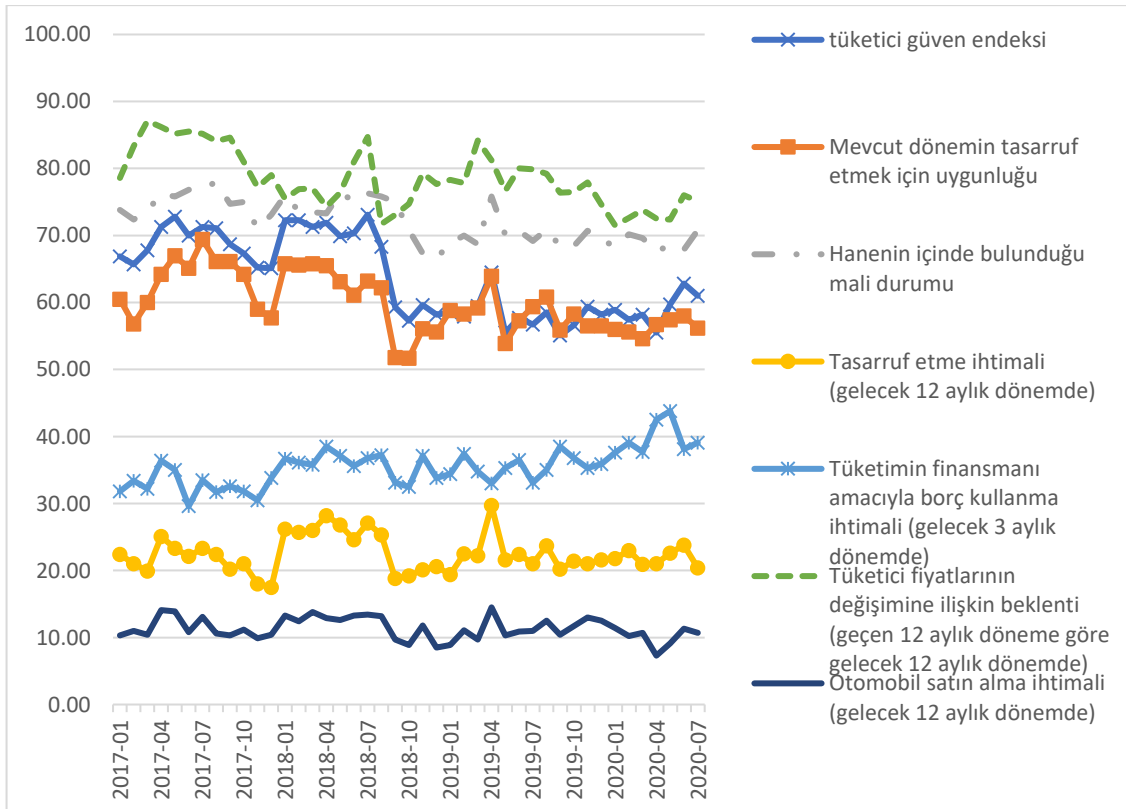
otomobillerin spekülatif bir çerçevede güvenli olarak görülmesinin nedenlerinin incelenmesidir. Dolayısıyla bu çalışma, COVID-19 ve ikinci el otomobil piyasası arasındaki spekülatif ilişkiyi irdeleyerek ikinci el otomobillerin neden güvenli liman olarak görülemeyeceğinin altını çizmektedir. Bu çıkarımlar yapılırken de COVID-19, güvenli liman ve ikinci el otomobil piyasasının gelişmesi arasındaki etkileşimlerin olası nedenleri üzerinde durulmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye ekonomisinde COVID-19, hane halkı eğilimleri ve ikinci el araba piyasası arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde ise ikinci el otomobillerin limon ya da güvenli liman olma nedenleri incelenmektedir. Dördüncü ve son bölümde ise genel çıkarımlara yer verilmektedir.

Türkiye Ekonomisinde COVID-19, Hane Halkı Eğilimleri ve İkinci El Araba Piyasası

Türkiye ekonomisi açısından COVID-19'un finansal yatırımlar açısından analiz edilmesi açısından hane halkı eğilimleri oldukça önemli bir konudur. Hane halkının potansiyel finansal yatırımcılar olduğu varsayımı altında COVID-19'un etkileri, hane halkının genel eğiliminden anlaşılabilir.

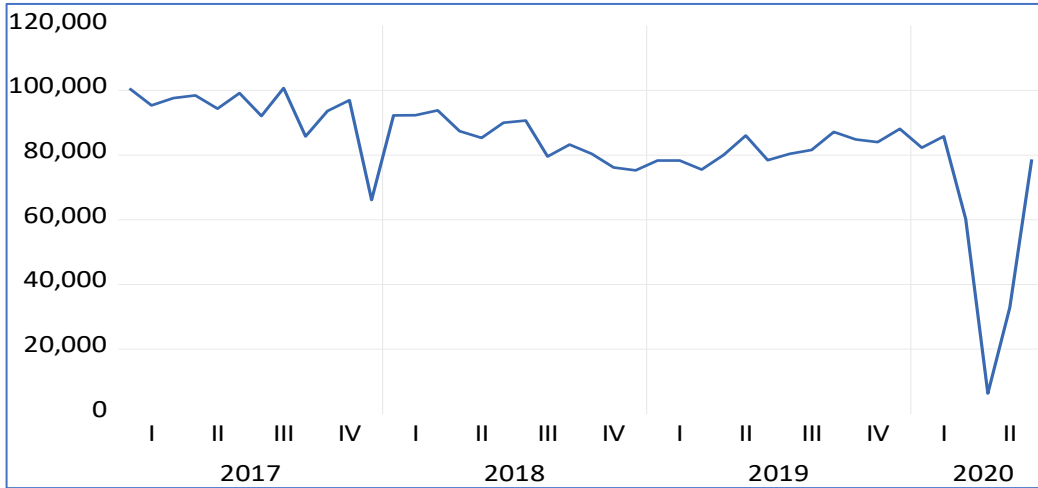
Türkiye ekonomisinde COVID-19'un tüketici güveni açısından ve hane halkı genel eğilimlerinin gelişimi Şekil 1'de yer almaktadır. Şekil 1'e göre tüketici güven endeksi, cari dönemde ve gelecek 12 ay içerisinde tasarruf etme ihtimali ve hane halkının maddi durumunda COVID-19 döneminde önemli bir azalma olduğu görülmektedir. Hane halkının aynı zamanda tüketimin finansmanı için kötüleşen maddi durumunda dolayı borç kullanmayı düşündüğü bir dönem olan COVID-19 döneminde gelecek 12 ay içerisinde otomobil satın alma ihtimalinin ise ilk onaylanmış COVID-19 vakalarının Türkiye'de artmaya başladığı aylarda (özellikle Nisan ayında) azaldığı görülmektedir. Ancak daha sonrasında bu göstergenin yükselme eğilimi içerisine girdiği görülmektedir (bu veriler sıfır otomobil satın alımı için geçerlidir). Aynı zamanda COVID-19 döneminde hane halkının enflasyon beklentilerinin gelecek 12 ay için kısa dönemli arttığı ancak daha sonra azalma eğiliminde olduğu görülmektedir.

Kaynak: TCMB EVDS, 2020

Şekil 1: Tüketici güven endeksi ve hane halkı beklenti düzeyleri, endeks, 2012 Ocak=100, mevsimsellikten arındırılmış

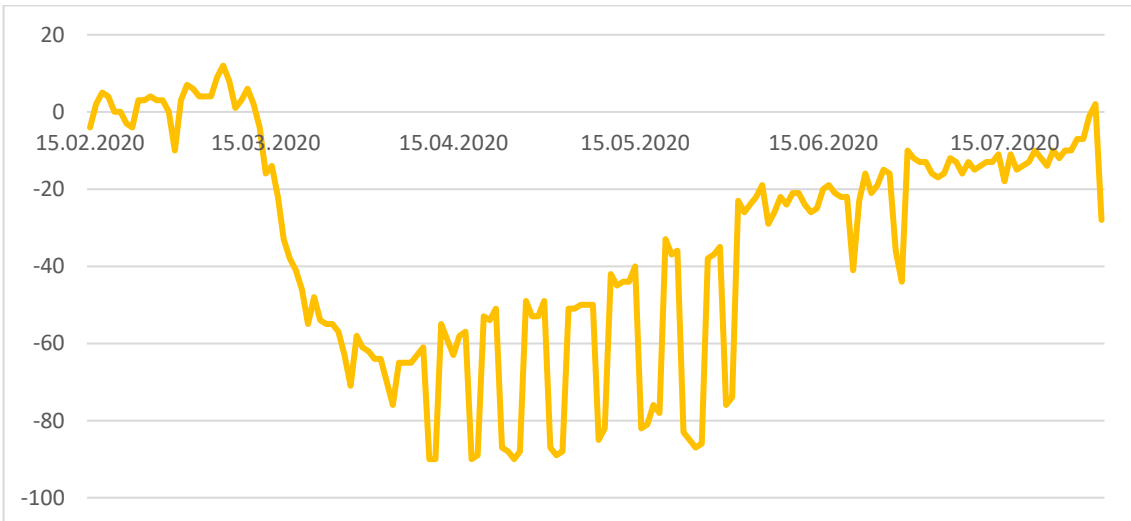
Hane halkı eğilimleri ve tüketici güven endeksinin COVID-19 dönemi açısından incelenmesini takiben otomobil üretiminin COVID-19 dönemine ilişkin genel seyrine bakmak ikinci el otomobil piyasasına olan talebi anlamak açısından oldukça önemlidir. Türkiye ekonomisinde toplam otomobil üretimine dair gelişim Şekil 2’de yer almaktadır. Şekil 2’de Türkiye ekonomisinde toplam otomobil üretiminin COVID-19 döneminde fabrikaların kapanması veya karantina sürecinde arz kısıtlamaları nedeniyle azaldığı görülmektedir.

Kaynak: TCMB EVDS, 2020 verileri kullanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır. Mevsimsel düzeltme STL mevsimsel düzeltmesine göre yapılmıştır.

Şekil 2: Toplam Otomobil (Binek) Üretimi, Adet, Mevsimsel Düzeltilmiş

Otomobil üretiminin azaldığı ve hane halkı beklentilerinin azalması ile birlikte COVID-19 döneminde ikinci el otomobil talebinin toplu taşımadaki azalma ve sosyal mesafe kaygıları ile birlikte bir artışa geçtiği yorumlanabilir. Şekil 3’te Google mobility verilerine dayalı olarak toplu taşımadaki yoğunluğun COVID-19 döneminde azaldığı görülmektedir.

Kaynak: Google, 2020

Şekil 3: Google mobility verilerine göre toplu taşıma istasyonu hareketliliği, % değişiklik

Genel itibariyle çalışmanın bu bölümünde COVID-19 döneminde ikinci el otomobil piyasasına olan talebin artmasına ilişkin yanıtlar aranmaya çalışılmıştır. COVID-19 ile birlikte

otomobil üretiminin azalması, toplu ulaşımdaki azalmalar ve hane halkının alternatif yatırım aracı arayışına girmesi ikinci el otomobil piyasasına olan talebi arttırdığına ilişkin bir yorum yapılabilir. Bu çerçevede çalışmanın bir sonraki bölümünde ikinci el otomobilin güvenli liman olması ve bu piyasanın barındırdığı önemli riskler göz önüne alınarak genel bir değerlendirme yapılmaktadır.

İkinci el Otomobil: Limon mu Güvenli Liman mı?

Akerlof (1970) asimetrik bilgiyi tanımlarken ikinci el otomobil piyasasını kullanarak alıcı ve satıcı arasındaki bilgi dağılımının eşit olmadığı durumlarda ikinci el kötü 'limon' otomobillerin iyi tanımlamadığına dikkat çekmiştir. Diğer bir ifadeyle piyasalarda bilgi asimetrisinin alıcı ve satıcı arasında mevcut olduğu durumlarda iyi otomobiller ile kötü (ya da limon) otomobillerin birbirinden ayırt edilemeyeceğini ve alıcının işlem sonunda limon bir otomobile iyi bir otomobil fiyatı ödeyerek sahip olabileceğini belirtmiştir. Dolayısıyla asimetrik bilginin, ikinci el otomobil piyasalarında iyi bir otomobile sahip olmak isteyen alıcılar için önemli bir sorun olduğunun altını çizen Akerlof (1970) işlem öncesi (ex-ante) bu durumun bir ters seçim sorunu olduğunu vurgulamıştır. Belirsizlik ile birlikte asimetrik bilgi sorununun daha da derinleştiği, ters seçim sorunun olasılık dahilinde olması ilgili literatürde vurgulanan bir durumdur (Dahlstrom ve Ingram,2003; Dewan ve Hsu, 2004; Minsky, 1977; 1982; 1992; Moschini ve Hennessy, 2001; Smith ve Stutzer, 1995; Su, 2004).

Belirsizliğin arttığı finansal kriz ya da COVID-19 gibi dışsal olayların etkisi reel ve finansal piyasalarda daha fazla hissedilen bir durum olmaktadır (belirsizlik ve kriz dönemlerini vurgulayan çalışmalar için Keynes, 1936; Minsky, 1982; Stiglitz, 2010; Galbraith, 1993; Gezici, 2007). Finansal piyasalarda daha önce tahmin edilemeyen ve oldukça yüksek bir belirsizlik düzeyine sahip olan COVID-19 gibi önemli olgular 'kara kuğu (black swan)' olarak tanımlanmaktadır. Aslında sistematik ve ciddi bir risk olarak tanımlanabilecek COVID-19'un, içerdiği belirsizlik itibarıyla standart risk ölçüm teknikleri ile ölçülmesi oldukça zordur. COVID-19'un ne kadar süreceği ya da kaç dalga halinde ülke ekonomilerine etkileyeceğine ilişkin bir ön görüş yapılması oldukça zordur. COVID-19 döneminde yatırımcılar piyasalarda kendi edindikleri bilgiler ile çıkarımlar yapmaya daha çok ihtiyaç duymaktadır ve bu tercihlerinde rasyonel tercihlerde bulunma ihtimalleri oldukça düşüktür.

COVID-19 döneminde ikinci el otomobil piyasalarının durumunun iki farklı çerçevede değerlendirilmesi gerekmektedir. Birinci nokta, ikinci el otomobil piyasalarının önemli ölçüde asimetrik bilgi ve belirsizlik içermesinden dolayı ters seçim ihtimalinin oldukça yüksek olmasıdır. Bu konuda Taşçı (2020) tarafından ikinci el otomobil piyasasında bilgi asimetrisini azaltabilecek ekspertiz raporlarının da güvenilir olamayabileceği ve otomobil ile ilgili alıcının kendisinin farklı noktaları (mavi duman, elektrik aksarı vs. gibi arıza belirtebilecek durumları) kontrol etmesi gerektiği belirtilmektedir. Dolayısıyla bu piyasalarda alıcının 'limon' otomobillere iyi otomobil fiyatı ödeme ihtimali oldukça yüksektir. İkinci önemli nokta ise ikinci el otomobil piyasasında artan fiyatlar nedeniyle getiri oranlarının oldukça yüksek ve sürdürülebilir olması bu piyasaların 'güvenli liman' olarak görülmesidir.

Güvenli liman Baur ve Lucey (2010) tarafından daha çok geleneksel olan yatırım araçları ile korelasyonsuz olan finansal araçları güvenli liman olan finansal araçlar ya da varlıklar olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda güvenli liman olarak görülen yatırım araçları, yatırımcılarının kayıplarını telafi edebilmesi, belirsizliklerden korunmasını ve kazançtan çok kayıplara maruz kalmamasını amaçlayan finansal yatırım araçları olarak tanımlanabilir (Hwang

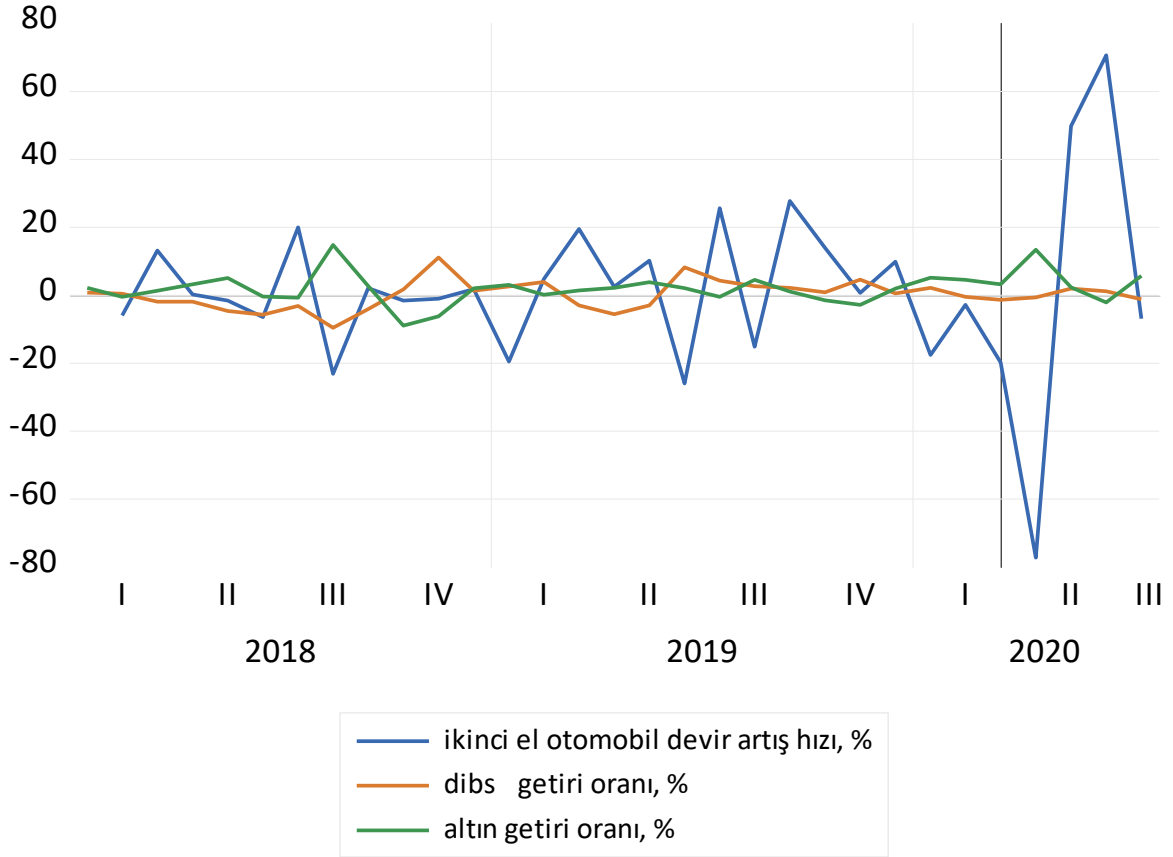
ve Satchell, 2010; Tversky ve Kahneman, 1991)¹. Dolayısıyla ikinci el otomobil piyasasının böyle bir piyasa olduğu yatırımcı tarafından düşünülmektedir.

İkinci el otomobil piyasalarında bilgi asimetrisini azaltacak önemli noktalar bulunmaktadır. Bu noktalar içerisinde özellikle son dönemde alıcı ve satıcıyı bir araya getiren online otomobil alım-satım platformlarının bulunması sayılabilir. Ancak bu online (ya da web tabanlı) otomobil alım-satım platformlarının denetleyici ve düzenleyici bir otoriteye sahip olmamasından dolayı ikinci el otomobil piyasası için ‘doğru’ fiyatın belirlenmesi açısından etkin olmadığı yorumu yapılabilir. Nitekim standart arz-talep yaklaşımında piyasa hakkında tam bilgiye (ya da işlem için gerekli olan bilgilere) sahip olan alıcıların ‘limon’ arabaları doğru teşhis edebilme şansı oldukça yüksektir (hatta neredeyse %100’dür). Ancak bu web tabanlı platformlarda genel itibarıyla satıcıların daha önceki satıcıların COVID-19 döneminde belirlediği fiyatları Krugman (2000) tarafından tanımlanan ‘sürü psikolojisi’ etkisiyle belirlediği görülmektedir (CNN Türk, 2020a). Aynı zamanda Sahibinden.com ve Arabam.com’daki ilanlarda da aynı segment ve özelliklere sahip otomobil fiyatlarında bu durum açıkça görülmektedir). İkinci önemli nokta ise bu bilgi asimetrisini fiziki olarak otomobil pazarlarının varlığı azaltabilecektir. Ancak COVID-19 ile birlikte sosyal mesafeye duyarlı olan alıcıların ve satıcıların olması, fiziki piyasaların da web tabanlı platformları takip eden ‘sürü psikolojisi’ne ayak uydurması nedeniyle bu fiziki piyasalarında tam olarak asimetrik bilgiyi azaltmadığı sonucuna varılabilir. İkinci el otomobil piyasasındaki fiyat artışlarının otomobil üretiminden kaynaklanması sorunu üzerine otomobil fiyatlarına yönelik akademik literatüre bakılması yeterlidir. Mevcut literatürde otomobil fiyatlarının belirlenmesine yönelik olarak hedonik regresyon adlı bir regresyon kurulmaktadır (bu konudaki çalışmalar için Daştan, 2016; Genesove, 1993; Murray ve Sarantis, 1999; Yayar ve Yılmaz, 2017). Ancak hedonik regresyon içerisinde yer alan otomobil fiyatı, markası, çekiş gücü gibi etkenler kullanılsa da COVID-19 dönemi açısından hedonik regresyonun yetersiz kalabileceği ön görülmektedir. Nitekim otomobil fiyatının hedonik regresyon içerisinde yer alan faktörlerden ziyade dışsal ve farklı bir talep mekanizmasına sahip olduğu yorumu yapılabilir. Dolayısıyla COVID-19 ve ikinci el otomobil fiyatlarının artışı COVID-19 dönemi ve araç üretimi dinamikleri çerçevesinde değerlendirilmesinin daha sağlıklı olduğu yorumlanabilir.

COVID-19 döneminde ikinci el otomobillerin fiyatının sıfır otomobil üretiminde azalmalar ve COVID-19 döneminde toplu taşımanın kullanımındaki azalmalar nedeniyle talebinin artması nedeniyle arttığı görülmektedir. İkinci el otomobil piyasalarında arzın sınırlı olması ve talebin giderek artması nedeniyle otomobil fiyatları anormal ölçüde artmıştır. Cardata (2020a)’nın yapmış olduğu araştırmadan aktardığı sonuçlara göre Türkiye’de fiyatı en çok artan otomobillere ilişkin bilgilere yer verilmektedir. Türkiye’de Aralık 2019 ile Nisan 2020 dönemi arasında en çok fiyatı artan otomobillerin %19 ile %24’lük bir artış gösterdiği görülmektedir. Haziran 2020 TÜİK (2020) Finansal Yatırım Araçlarının Reel Getiri Oranları İstatistikleri’ne göre üç aylık getiri oranlarına göre külçe altın %13.64, Borsa İstanbul %13.27, Euro %5.86, Dolar %4.05, Devlet İç Borçlanma Senedi (DİBS) %2.42 ve brüt mevduat negatif %1’lik bir getiriye sahiptir. Dolayısıyla ikinci el otomobilin diğer finansal araçların neredeyse tamamından fazla bir getiriye sahip olduğu görülmektedir. İkinci el otomobil piyasalarında

¹ Conlon vd. (2020) tarafından yapılan analizlerde COVID-19 döneminde küresel piyasalarda önemli yatırım araçları olan Bitcoin ve Ethereum’un güvenli liman olmasını araştırmıştır. Çalışmanın ulaştığı sonuçlar Bitcoin ve Ethereum’un COVID-19 döneminde aşağı yönlü riske (downside risk) sahip olduğunu ve belirsizliklerden oldukça fazla etkilendiğini göstermektedir. Bu çerçevede ikinci el otomobil piyasasında belirsizlikten kaynaklı bir riskin daha fazla talebe yol açtığını göstermektedir. Her ne kadar Bitcoin’in de arzının sınırlı olduğu yorumu yapılabilsede ikinci el otomobil piyasasının otomobil üretimi, sosyal mesafe gibi olgulara bağlı olarak aşağı yönlü riskin bu piyasalarda mevcut olmadığını göstermektedir. Aynı zamanda ikinci el otomobil piyasalarında fiyatların oldukça katı/yapışkan olması da bu piyasalarda belirsizlikten kaynaklı hızlı kayıpları COVID-19 döneminde engelleyen faktörler olarak görülebilir.

görülmesi nadir olan olgulardan birisi de ikinci el otomobil fiyatının aşınma düzeyinin arttıkça (ya da araba yaşı arttıkça) artmasıdır. Diğer bir deyişle ikinci el otomobilin COVID-19 döneminde güvenli bir liman olarak görüldüğü yorumu yapılabilir.

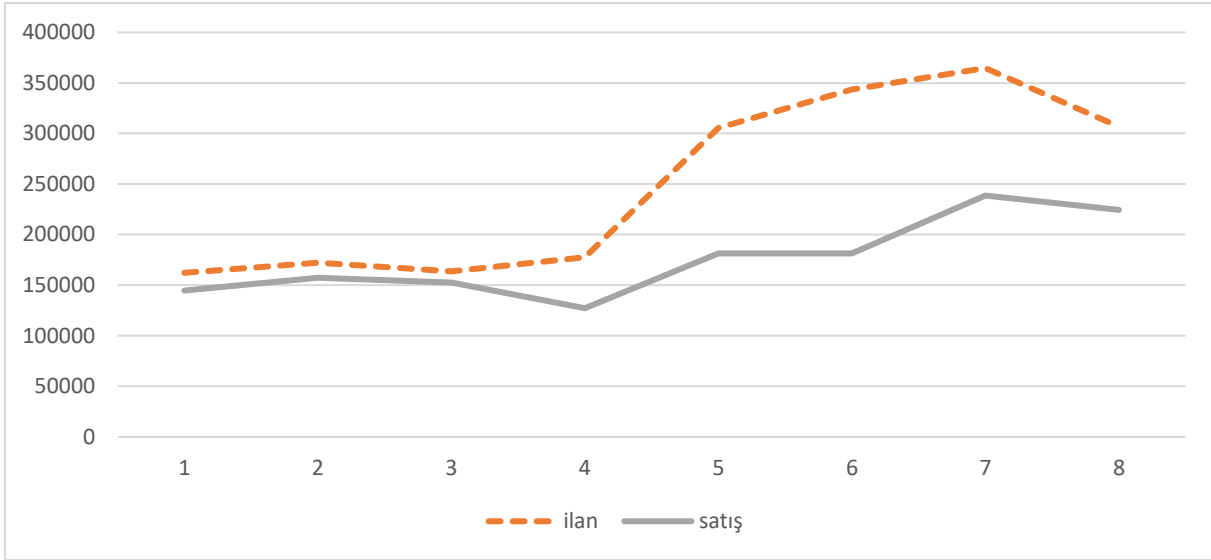
Kaynak: Altın getiri oranı reel ve DİBS getiri oranı, reel: TÜİK, 2020; ve İkinci el otomobil devir oranı, % TÜİK (2020)'den yararlanılarak hesaplanmıştır. Siyah dikey çizgi, COVID-19 dönemini ifade etmektedir.

Şekil 4: Altın getiri oranı, DİBS getiri oranı, reel ve ikinci el otomobil devir oranı artışı (%) ilişkisi, 2018 Ocak ile 2020 Temmuz ayı arasındaki ilişki

Şekil 4'te altın getiri oranı ve ikinci el otomobil devir oranı artışına ilişkin 2018 Ocak ile 2020 Temmuz ayı arasındaki ilişki yer almaktadır. İkinci el otomobil devir oranının bir diğer güvenli liman olan altına dair getiri oranı ile zıt yönde hareket ettiği görülmektedir. Diğer bir ifadeyle güvenli bir liman olan altındaki zıt yöndeki gelişmeler ikinci el otomobil devir oranını COVID-19 döneminde arttıran bir yapıdadır. Bu durum ikinci el otomobil piyasasının altın piyasası ile ayrıştığını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle güvenli bir liman olarak COVID-19 döneminde görüldüğü sonucuna ulaşılmaktadır. Aynı zamanda risksiz yatırımcının önemli bir tercihi olarak görülen DİBS'in de yatay seyrettiği dönem olan COVID-19 döneminde ikinci el otomobil devir oranının artış gösterdiği görülmektedir.

Ancak bu ikinci el otomobil piyasasının oldukça spekülative bir şekilde fiyat artışı içerisine girdiği ve önemli sorunlara sahip 'limon' arabaları barındırdığı görülmektedir. Dolayısıyla bu piyasada yer alan ikinci el otomobilleri güvenli liman ve yatırım aracı olarak kullanmak isteyen yatırımcının bu noktada oldukça dikkatli olması gerekmektedir. Aynı

zamanda ikinci el otomobil piyasalarında oldukça fazla sayıda ve bu konuda yetkinliği bulunmayan kişilerce de araç alım satımının yapıldığı görülmektedir²³.

Kaynak: Online satış ve online ilan için: Indicata, 2020. İlan: ikinci el online ilanını, satış: otomobil satışını göstermektedir. Indicata'ya göre ilanın yayından kaldırılması satışı ifade etmektedir.

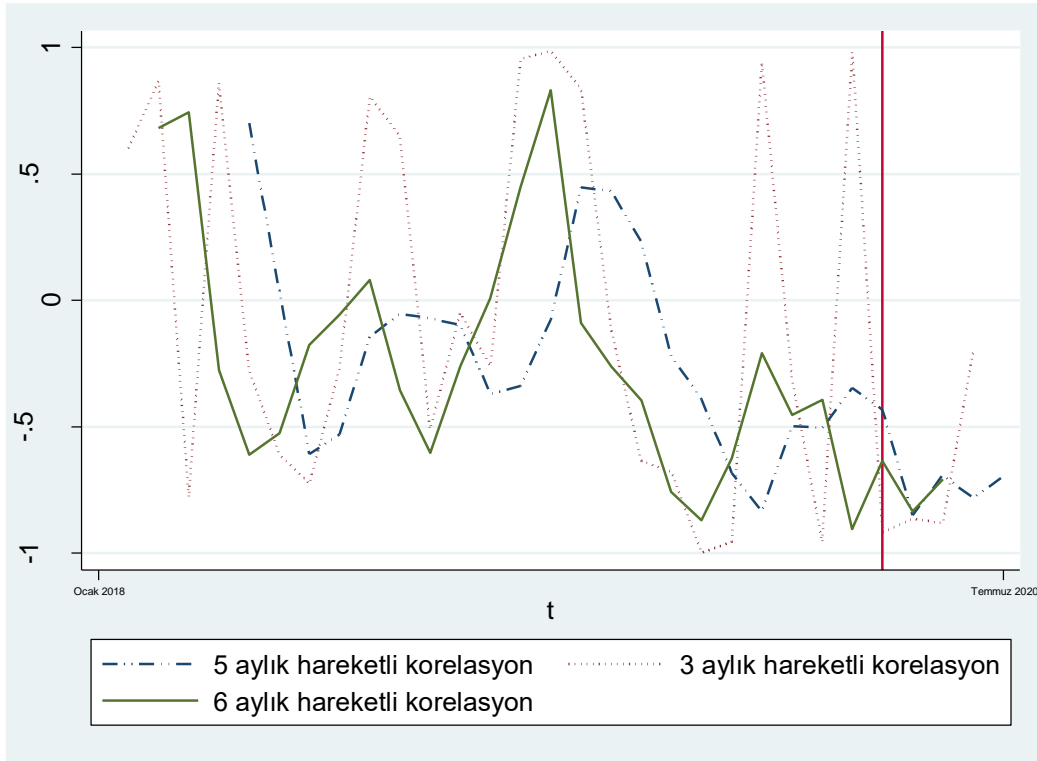
Şekil 5: İkinci el online satış ve online ilan, adet

Şekil 5'te ise Ocak 2020 ile Ağustos 2020 döneminde online ilan ve satışların gelişimi yer almaktadır. Özellikle COVID-19 döneminde ilanlar ile satışlar arasındaki farkın oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Bu dönemde özellikle ikinci el otomobil ilanlarının oldukça yüksek olduğu ancak satışların bu ilanların altında kaldığı görülmektedir. Bu durum COVID-19 döneminde ikinci el otomobillerin güvenli bir liman olarak görüldüğü ve bu piyasalardaki ilan sayısının artış gösterdiğini belirten bir yapıdadır. Bu göstergeler, bu çalışmanın ana varsayımlarını doğrular niteliktedir.

² Bu konuda İstanbul Motorlu Araç Satıcıları Derneği (İMAS) Başkanı Hayrettin Ertemel'in Milliyet (2020) gazetesine vermiş olduğu bir mülakatta "...ikinci el araç fiyatlarını bu işi merdiven altı yapanların arttırdığının altını çizerek, mesleği araç-satımı olmayan kişiler tarafından satılan araçların fiyatlarının, galeride satılan araba fiyatlarını geçtiği..." ifadelerini kullandığı görülmektedir. Ertemel aynı zamanda sürü psikolojisini de "...meslek dışında olan kişilerin otomobil firmalarından sıfır araçları satın alıp daha sonra internet üzerinden yüksek bedellerle satmaya çalıştıklarını söyledi. Ertemel, bu fiyatları gören diğer satıcılarında kendi araçlarına hayali bedel belirlediklerini kaydetti..." şeklinde ifade etmektedir.

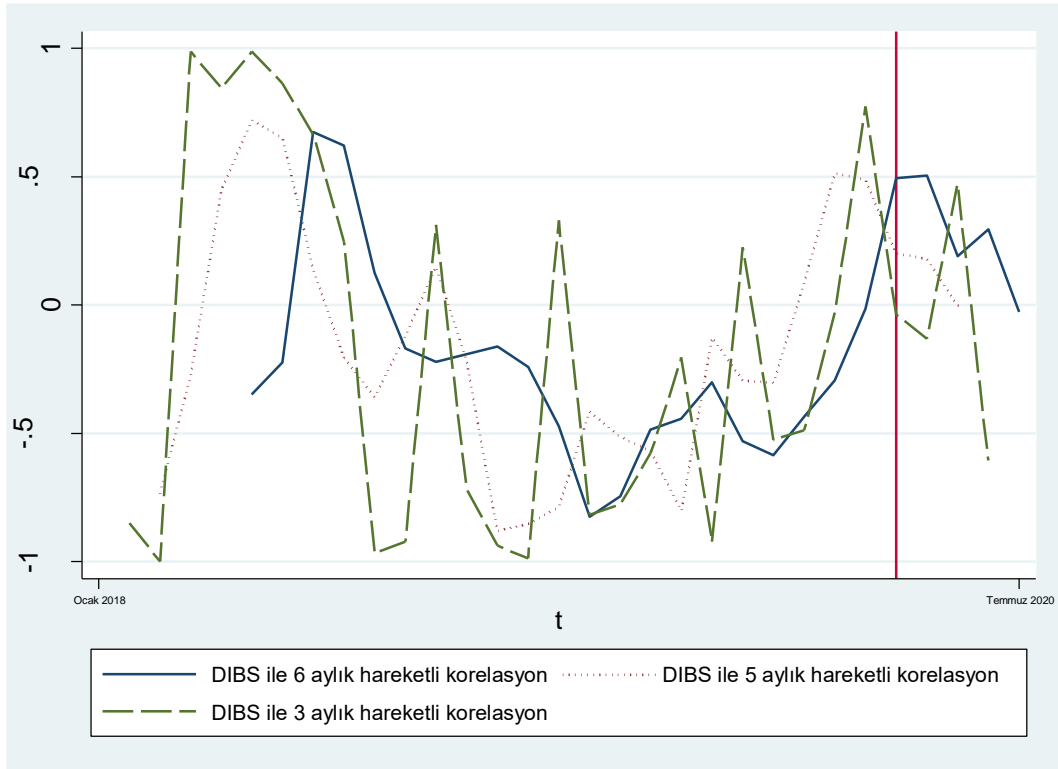
³ İkinci el araç piyasalarında limon olarak tabir edebileceğimiz arabalar üzerine satıcıların alıcıları yanıltamayacağına dair Yargıtay'ın bir kararı bulunmaktadır. Ancak bu durum hileli satış vs. gibi durumlarda kullanılabilir emsal bir karar olma özelliğindedir (CNN Türk, 2020b).

. Ancak diğer limon araba olarak tabir edebileceğimiz spekülatif fiyat artışına sahip olan otomobiller için bu durum bir emsal teşkil etmemektedir. Akerlof (1970) tarafından ifade edilen limon otomobiller genel olarak ters seçim sorunundan dolayı fiyatının üzerinde satılan otomobilleri ifade etmektedir.

Kaynak: Yazar tarafından TÜİK (2020) verileri kullanılarak hesaplanmıştır. Kırmızı dikey çizgi COVID-19 dönemini ifade etmektedir.

Şekil 6: Altın fiyatları ile ikinci el otomobil devir oranları arasındaki hareketli korelasyonlar, 2018 Ocak-2020 Temmuz

Kaynak: Yazar tarafından TÜİK (2020) verileri kullanılarak hesaplanmıştır. Kırmızı dikey çizgi COVID-19 dönemini ifade etmektedir.

Şekil 7: DIBS ile ikinci el otomobil devir oranları arasındaki hareketli korelasyonlar, 2018 Ocak-2020 Temmuz

Şekil 6’da ise altın fiyatları ile ikinci el otomobil devir oranları arasındaki 2018 Ocak ile 2020 Temmuz ayları arasındaki döneme ait hareketli korelasyonlar yer almaktadır. Özellikle COVID-19’un hissedilmeye başlandığı dönemlerde bu korelasyonun (3 aylık korelasyonda daha net görülmektedir) ikinci el otomobil piyasalarının güvenli liman olarak görüldüğünü göstermektedir.

Şekil 7’de ise DİBS ile ikinci el otomobil devir oranları arasındaki hareketli korelasyon ise COVID-19 döneminde ters yönlü olduğunu göstermektedir. DİBS ile ikinci el otomobil devir oranları arasındaki ilişki de ikinci el otomobillerin COVID-19 döneminde güvenli liman olarak görüldüğünü doğrular niteliktedir. Son olarak Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) indirimleri ile COVID-19 öncesi dönemde de canlanan bir ikinci el otomobil piyasası bulunduğu görülmektedir. Ancak bu noktada ikinci el otomobillerin fiyatlarının ÖTV indirimi sonrasında COVID-19 dönemi kadar artmadığı görülmektedir (Cardata.com.tr, 2020; CNN Türk,2020c). COVID-19 öncesi dönemde ÖTV indiriminden faydalanamayan yaş grubunda yer alan otomobillere yönelik bir talep söz konusudur. Ancak COVID-19 döneminde bu yaş grubu içerisinde yer almayan daha genç otomobillerin fiyatından ciddi anlamda bir artış olduğu ve ÖTV sonrası fiyat artışının azalma eğiliminde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ikinci el otomobil fiyatlarındaki artışın, COVID-19 dönemine özgü analiz etmek oldukça önemli bir durumdur.

Sonuç

COVID-19, ulusal ve uluslararası ekonomilere 2008 finansal krizinden sonra önemli düzeyde etkiye sahip olan küresel bir pandemi olma özelliğindedir. Karantina uygulamaları ve artan COVID-19 vaka sayısı reel ve finansal piyasalarda önemli ve ani değişimlere neden olmuştur. Dolayısıyla yatırımcılar tarafından güvenli bir liman arayışı ortaya çıkmıştır.

COVID-19 ile birlikte otomobil üretiminde önemli düzeyde bir azalma meydana gelmiştir. Bu azalmanın temel nedeni COVID-19 ile birlikte karantina uygulamalarının ve üretimde kısıtlamaların uygulanmasıdır. Sıfır otomobil piyasasında meydana gelen bu gelişme, toplu ulaşım kullanımındaki azalmalar ve sosyal mesafe gibi olgular sıfır otomobilin alternatifi/ikamesi olan ikinci el otomobil piyasasına olan talebin artmasına neden olmuştur. İkinci el otomobil piyasasında arzın sınırlı olması ve talebin artması nedeniyle önemli düzeyde bir fiyat artışı meydana gelmiştir.

Türkiye’de COVID-19 döneminde ikinci el otomobil fiyatlarının diğer olası yatırım araçları olan altın, hisse senedi getirisi, mevduat, döviz getirisi (Euro ya da dolar) ve DİBS’lere göre oldukça yüksek bir getiri oranına sahip olduğu görülmektedir. Diğer yatırım araçları ile doğru yönde hareket etmemesi de literatürde üzerinde durulan güvenli liman tanımı ile de uyumludur (Baur ve Lucey, 2010; Hwang ve Satchell, 2010, Şekil 4, 5, 6 ve 7). Bu çerçevede Türkiye ekonomisi açısından COVID-19 döneminde ikinci el otomobil piyasası önemli bir güven liman olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak ikinci el otomobil piyasasının güvenli liman olarak görülmesi ve finansal anlamda yatırım yapılacak bir piyasa olması oldukça tartışılır bir durumdur. Aşırı düzeyde artan fiyatlar ve bu fiyatlara paralel olarak ortaya çıkan bu piyasalara olan talep, ikinci el otomobil piyasasının COVID-19 döneminde güvenli liman olarak görülmesine yol açmıştır. Ancak ikinci el otomobil piyasasının yüksek düzeyde asimetrik bilgi içermesi normalde fiyatı oldukça düşük olan ‘limon’ otomobillerin tespit edilememesine neden olmaktadır. Bu çerçevede güvenli liman olarak görülen ikinci el otomobillerin spekülative bir yatırım aracı olabilme ihtimalinin de oldukça yüksek olduğu görülmektedir. İkinci el otomobillerin asimetrik bilgi içermesinin yanı sıra sürü davranışı ile birlikte birer spekülative finansal yatırım aracı olma ihtimali de oldukça yüksektir. Bu durum açıkça online verilen ilan sayısı ve satış adetlerinde görülmektedir.

İkinci el otomobil piyasalarındaki aşırı fiyat artışı bu çalışmada iki önemli düzeyde incelemektedir. İlki bu piyasanın içerdiği asimetrik bilgi nedeniyle ‘limon’ arabaya denk gelme olasılığının oldukça yüksek olmasıdır. İkincisi ise bu piyasaların önemli düzeyde fiyat artışı nedeniyle COVID-19 ile birlikte gelen önemli düzeyde belirsizlik içeren bir şokta güvenli liman olarak görülmesidir. Dolayısıyla COVID-19 ile birlikte ikinci el otomobil piyasalarının normal dönemlerde beklenmeyen bir durum içerisine girmiş olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak bu ikinci el otomobil piyasasının fiyat artışı ve hem sıfır otomobil hem de ikinci el otomobil piyasalarında arz sınırlamaları ile karşı karşıya kalınması suni fiyat artışlarına neden olmuştur. Ancak ikinci el otomobil piyasalarının içerdiği ters seçim riski nedeniyle oldukça riskli bir yatırım aracı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ikinci el otomobil piyasalarının spekülative bir limon olma olasılığı oldukça yüksektir. Çalışmanın bu yönüyle Türkiye odaklı literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Aynı zamanda ikinci el otomobil piyasasının dinamiklerinin anlaşılması açısından çalışmanın önem taşıdığı düşünülmektedir.

Resmi Gazete’de 15 Ağustos 2020 tarihinde yayımlanan İkinci El Motorlu Kara Taşıtlarının Ticareti Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik’in içerdiği noktaların bu piyasayı regüle edebileceği öngörülmektedir (Resmi Gazete, 2020). Bu yönetmelikte yer alan Madde 13’te “İkinci el motorlu kara taşıtının tanıtımı ve ilanı” kısmının 1 Ocak 2021’de yürürlüğe girmesinden dolayı bu piyasalardaki asimetrik bilgiden kaynaklı limon arabaların bu tarihe kadar piyasada bulunabileceği yorumu yapılabilir. Nitekim Madde 13’te yer alan ilan ile ilgili kararlar doğrudan otomobilin ana özellikleri ile ilgilidir. Bu yönetmelikte yer alan Madde 5’in üçten fazla araç satışı (aracılı ya da doğrudan) ticaret olarak nitelendirmesi ve vergiye tabi tutmasının piyasayı düzenleyici önemli bir etki yapabileceği düşünülmektedir. Aynı zamanda Madde 5’in araç alım satımını yetki belgesine bağlı yapılması ve online bilgi sistemini zorunlu tutması da bu piyasalarda şeffaflığı sağlayabilecektir. Bu regülasyonun yanı sıra ikinci el otomobil piyasalarında yer alan spekülative fiyatların normal düzeye inmesi açısından COVID-19’un Türkiye ekonomisindeki genel seyri (ikinci dalga, vaka sayısı, karantina uygulamaları gibi), otomobil üretimindeki normale dönüş gibi etkenlerin etkili olabileceği düşünülmektedir. Bu çerçevede ikinci el otomobil piyasasındaki dinamiklerin belirsizlik, asimetrik bilgi ve sürü psikolojisi altında ciddi fiyat artışlarına neden olabileceği düşünülmektedir. Ancak bu piyasalardaki aşırı fiyat artışlarının varlık fiyatlarındaki aşırı fiyat artışlarının önemli düzeyde iyimser beklentilere bağlandığı Minsky (1982) tarafından önemli bir kriz nedeni olarak görülmektedir. Bu piyasalardaki aşırı fiyat artışlarına ilişkin beklentilerin azalmaya başlayacağı dönem spekülative limon piyasasının ortadan kalkabileceği dönem olarak görülebilir.

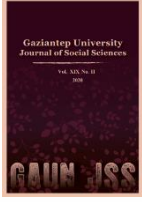
Çalışmanın elde ettiği çıktılar ile COVID-19 döneminde ikinci el otomobil piyasasının dinamiklerinin anlaşılması noktasında yatırımcılara ve akademik literatüre önemli bilgiler sunması beklenmektedir. Aynı zamanda çalışmanın incelemesi sonucunda ikinci el otomobil piyasası çerçevesinde belirsizlik-COVID-19 ve güvenli liman arasındaki ilişkinin önemi spekülative çerçevede bu piyasaların anlaşılması açısından önemlidir. Dolayısıyla bu çalışma COVID-19 döneminde ikinci el otomobil piyasasının mikro yapısının anlaşılması ve finansal anlamda güvenli liman ilişkisini gösterir yapıdadır. İkinci el otomobil piyasalarının güvenli liman olarak görülmesine ilişkin sonuçlar elde edilmiştir. Ancak bu piyasanın yüksek düzeyde spekülasyon içerdiği ve güvenli liman özelliğini kısa vadede kazandığı (Şekil 4, 5, 6 ve 7’ye bakılabilir) ve kısa vadede kaybedebileceği ön görüşü yapılabilir. Dolayısıyla bu piyasanın güvenli liman görünümünün aksine spekülative bir piyasa (ya da limon) olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Akerlof, G. (1970). The market for ‘lemons’: quality uncertainty and market mechanism. *Quarterly Journal of Economics*, 84(3), 488-500.
- Baur, D.G., ve Lucey, B.M., 2010. Is gold a hedge or a safe haven? An analysis of stocks, bonds

- and gold. *Financial Review*, 45 (2), 217-229.
- Cardata (2020). www.cardata.com.tr . Erişim Tarihi: 04.08.2020.
- CNN Türk. (2020a). <https://www.cnnturk.com/ekonomi/turkiye/ikinci-elde-bakan-cok-alan-yok> . Erişim Tarihi: 04.08.2020.
- CNN Türk. (2020b). <https://www.cnnturk.com/ekonomi/ikinci-el-arac-satislarinda-yargitaydan-cok-onemli-karar> . Erişim Tarihi: 04.08.2020.
- CNN Türk (2020c). <https://www.cnnturk.com/otomobil/ikinci-el-otomobilde-talep-7-9-yas-arasina> . Erişim Tarihi: 04.08.2020.
- Conlon, T., Corbet, S. ve McGee, R. J. (2020). Are cryptocurrencies a safe haven for equity markets? An international perspective from the COVID-19 pandemic, *Research in International Business and Finance*, 54, 101248.
- Dahlstrom, R. & Ingram, R. (2003). Social networks and the adverse selection problem in agency relationships, *Journal of Business Research*, 56(9), 767-775.
- Daştan, H. (2016). Türkiye’de ikinci el otomobil fiyatlarını etkileyen faktörlerin hedonik fiyat modeli ile belirlenmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 303-327.
- Dewan, S. ve Hsu, V.(2004). Adverse selection in electronic markets: evidence from online stamp auctions, *The Journal of Industrial Economics*, 52(4), 497-516.
- Galbraith, J.K. (1993). *A short history of financial euphoria*. Houghton Mifflin:Boston.
- Genesove, D. (1993). Adverse selection in the wholesale used car market. *Journal of Political Economy*, 101(4), 644-665.
- Gezici, A. (2007). *Investment under financial liberalization: Channels of liquidity and uncertainty*. Ph.D. Dissertation, University of Massachusetts Amherst.
- Google. (2020). Google COVID-19 community mobility reports. <https://www.google.com/covid19/mobility/> . Erişim Tarihi: 04.08.2020.
- Gorton, G. (2010). E-coli, repo madness, and the financial crisis. *Business Economics*,45(3), 164-173.
- Hwang, S. & Satchell, S.E. (2010). How loss averse are investors in financial markets? *Journal of Banking and Finance*, 34 (10), 2425–2438.
- Indicata. (2020). Türkiye Otomotiv Sektörü 2.El Online Pazar Trend Raporu, https://www.indicata.com.tr/download/Agustos2020_Turkiye_Otomotiv_2el_Online_Pazar_Trend_Raporu.pdf , Erişim Tarihi: 13.09.2020.
- Keynes, J.M. (1936). *The general theory of employment, interest and money*. London: Macmillan.
- Krugman, P. (2000). Currency crises. <http://web.mit.edu/krugman/www/crises.html> . Erişim Tarihi: 05.08.2020.
- Milliyet. (2020). <https://www.milliyet.com.tr/galeri/ikinci-el-arac-satisinda-buyuk-oyun-6261742/6> . Erişim Tarihi: 04.08.2020.
- Minsky, H.P. (1977). The financial instability hypothesis: an interpretation of Keynes and an alternative to standard theory. *Nebraska Journal of Economics and Business*, 16(1), 5-16.
- Minsky, H.P. (1982), *Can it happen again, essays on instability and finance*. New York: M.E Sharpe.
- Minsky, H.P. (1992). The Financial instability hypothesis. Levy Economics Institute of Bard College Working Paper, 74, Levy Economics Institute of Bard College, Annandale-on Hudson, New York.
- Moschini, G. ve Hennessy, D. A. (2001). Uncertainty, risk aversion, and risk management for agricultural producers. In B. L. Gardner and G. C. Rausser (Ed) *Handbook of Agricultural Economics*, 1, 87–153: Boston, MA: Kluwer.

- Murray, J. ve Sarantis, N. (1999). price-quality relations and hedonic price indexes for cars in the United Kingdom. *International Journal of the Economics of Business*, 6(1), 5-27.
- Resmi Gazete. (2020). İkinci el motorlu kara taşıtlarının ticareti hakkında yönetmelikte değişiklik yapılmasına dair yönetmelik, Sayı: 31214.
- Smith, B. D. ve Stutzer, M. J. (1990). Adverse selection, aggregate uncertainty, and the role for mutual insurance contracts, *The Journal of Business*, 63 (4), 493-510.
- Stiglitz, J. (2010). Risk and global economic architecture: Why full financial integration may be undesirable. NBER Çalışma Tebliği no. 15718.
- Su, D. (2004). Adverse-selection versus signaling: evidence from the pricing of Chinese IPOs, *Journal of Economics and Business*, 56(1), 1-19.
- Taşçı, B. (2010). İkinci el otomobil alacaklar dikkat! Bunlardan uzak durun..., *Hürriyet Gazetesi Ekonomi Bölümü*, <https://www.hurriyet.com.tr/galeri-ikinci-el-otomobil-alacaklar-dikkat-bunlardan-uzak-durun-41578783/8> (Erişim Tarihi: 04.08.2020).
- TÜİK. (2020). <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do;jsessionid=2cd8fyxW2B29ntGTt5NgDyxY5VYfhFKKxmk6b21k16nQJ5bBwFQ2!-19469883?id=33893>, Erişim Tarihi: 03.08.2020
- Tversky, A.ve Kahneman, D. (1991). Loss aversion in riskless choice: a reference-dependent model. *Quarterly Journal of Economics*, 106 (4), 1039–1061.
- World Health Organization (2020) Report of the WHO-China joint mission on coronavirus disease 2019 (COVID-19).
- Yayar, R. & Yılmaz, E. (2017). İkinci el otomobil talep fiyatının regresyon analizi: TR83 bölgesi örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13 (1), 39-52.
- Zhao S, Lin Q, Ran J, Musa SS, Yang G, Wang W, Lou Y, Gao D, Yang L, He D, ve Wang, M. H. (2020). Preliminary estimation of the basic reproduction number of novel coronavirus (2019-nCoV) in China, from 2019 to 2020: a data-driven analysis in the early phase of the outbreak. *International Journal of Infectious Diseases*, 92, 214-217.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Covid-19 ile Mücadelede İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarında İhtiyaç Duyulan Aksiyonların Belirlenmesine Yönelik Örgütsel Müdahale Yöntemi Önerisi

Organizational Intervention Method Proposal for Determining the Required Actions in Human Resources Management Practices to Combat With Covid-19

Ümit Deniz İLHAN^a

^aDr, Pınar Süt, İnsan Kaynakları Departmanı, İzmir / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-3565-0938.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 19 Ağustos 2020

Kabul tarihi: 7 Ekim 2020

Anahtar Kelimeler:

Covid-19

İnsan kaynakları yönetimi

Örgütsel müdahale

Eylem araştırması

ÖZ

11 Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilen Covid-19, Türkiye'de de aynı tarihte ilk pozitif vakaların tespit edilmesiyle birlikte yaşamın birçok alanında benzeri görülmemiş yıkıcı etkiler yaratarak devam etmektedir. Koruyucu aşı geliştirilmediği ve henüz üzerinde hemfikir olunan bir tedavi yöntemi olmadığı günümüz koşullarında, Covid-19'a yönelik çözüm odaklı tıbbi yaklaşımlar büyük bir gayretle araştırılırken, bulaşı yavaşlatmak ve salgını engellemek için alınan önlemlerin temelini, sosyal izolasyon oluşturmaktadır. Bu durumda bir yandan iş akışının ve sürekliliğinin yönetildiği diğer yandan çalışanların sağlığının gözetilerek işgücünün planlandığı çalışma hayatı düşünüldüğünde, özellikle hiç ara vermeksizin faaliyete devam etmenin zorunlu olduğu sektörler açısından mevcut uygulamalarda dönüşüm ve uyum gerekliliğine ivedi ihtiyaç doğmuştur. Yönetim süreçlerinin koordinasyonundaki merkezi rolü nedeniyle insan kaynakları yönetimi, bu sürecin etkin yönetilebilmesinde ve insan kaynağının planlanmasında her zamankinden daha fazla önem kazanmıştır. Bu çerçevede çalışmanın amacı, bir sağlık krizi olmakla birlikte, çalışma hayatı için de bir kriz unsuru haline gelen Covid-19 ile mücadelede insan kaynakları yönetimi uygulamalarında ihtiyaç duyulan aksiyonların belirlenmesine yönelik örgütsel müdahale yöntemi önerisi ortaya koymaktır. Teorik bir yaklaşımla çalışmada, öncelikle pandemiler ve etkileri açıklanmış, sonrasında dar kapsamda Covid-19 ele alınarak çalışma hayatı üzerindeki etkileri tartışılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde Covid-19 sürecinde insan kaynakları yönetimi uygulamalarında yaşanan sorunlar özetlenip ihtiyaç duyulan aksiyonların belirlenmesine yönelik örgütsel müdahale yöntemi önerisi detaylandırılmıştır. Çalışmada, önerilen örgütsel müdahale yöntemi olan Eylem Araştırmasının tüm paydaşları sürece aktif olarak dâhil ederek Covid-19'un yıkıcı etkileriyle başa çıkmak ve hatta bunları bir avantaja dönüştürmek için katılımlı ve eyleme geçirilebilir disiplinler arası bir uygulama fırsatı sunabileceği sonucuna varılmıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received August 19, 2020

Accepted October 7, 2020

Keywords:

Covid-19

Human resources management

Organizational intervention

Action research

ABSTRACT

Covid-19, which was declared as a pandemic by the World Health Organization on March 11, 2020, and was first seen on the same day by detection of the first positive cases in Turkey, has been continuing unprecedented devastating impacts on the lives of people from different dimensions. Currently, while solution-oriented medical approaches towards Covid-19 are being researched with great effort, social isolation constitutes the basis of the measures taken to slow the transmission. In this case, considering the working life, in which on one hand the workflow and continuity are managed, and on the other hand, the workforce is planned by considering the employees health and well being, there is an urgent need for transformation and adaptation in current practices, especially in sectors where it is obligatory to continue operating without a break. Due to its central role in the coordination of management processes, human resources management has become more important than ever in the effective management of this process. In this framework, the study aims to put forward an organizational intervention method proposal for determining the required actions in human resources management practices to combat with Covid 19. In the study, in which a theoretical approach was adopted, first, pandemics and their effects were explained. Then, Covid-19 was discussed and its effects on working life were revealed. In the second part of the study, the problems experienced in human resources management practices in this process were summarized and the intervention method proposal for determining the required actions was detailed. The study concluded that the proposed organizational intervention method, Action Research, may provide an opportunity for participatory and actionable interdisciplinary implementation to actively involve all stakeholders in the process, to combat with the devastating effects of Covid-19 and even turn them into an advantage.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: umit_ilhan@hotmail.com

EXTENDED ABSTRACT

History, which has witnessed many epidemics, has also followed the transformation of some of these epidemics into pandemics that threaten the world. Both the unfavorable health conditions caused by the wars and the increasing human mobility due to globalization increased the spread rate of these epidemics and caused the widening of their impact areas. Although the 1970s seemed like a glimmer of hope that the era of epidemics will end in terms of the development of vaccines and antibiotics, diseases have continued to exist by showing structural changes with the emergence of new microbial factors over time. This indicates that epidemics are likely to occur in the future, as they have been experienced in the past and today.

Until today, epidemics have changed the direction of the usual course and affected societies dramatically and deeply in many areas. Above all, they correspond to a large proportion of global deaths in terms of causing disease symptoms that result in death worldwide. Besides infecting millions of people and causing thousands of deaths, epidemics also cause widespread psychosocial diseases in a large population. This is similar in terms of both those infected by the epidemic and the contacts of those infected. In fact, those infected by the epidemic may experience psychological problems due to the traumatic course of the infection and the fear of death, while these people may also experience feelings of shame or guilt due to the risk of infecting others. They may also be stigmatized and excluded by society for the same reasons. Similarly, the contacts of the infected may experience psychological problems in terms of witnessing the traumatic course of the infection and in some cases the death of the patient. Also, just like the infected, they may be exposed to stigma and social exclusion considering the risks of infection. Thus, a cyclical culture of fear may emerge that causes disruption in social interactions and the fragmentation of communities in general. Besides, epidemics cause economic downturns by disrupting basic services in health, education, transportation, service, tourism, finance, and other sectors. Of course, all these will inevitably reflect on the international level. The fear of the risk of transmission of the disease causes a decrease in the interactions between countries and carry every problem encountered at the national level to a global problem at the international level.

On the other hand, Covid-19, which was declared as a pandemic by WHO on March 11, 2020, and is the most important issue of the world agenda today, spread rapidly around the world in just one or two months since the first positive case detected in Wuhan, China's Hubei province on December 31, 2019. It was first seen on the same day by detection of the first positive cases in Turkey and has been continuing unprecedented devastating impacts on the lives of people from different dimensions. Based on other epidemics in history, it is thought that these wide-ranging effects will continue in the coming years as well.

Today, while solution-oriented medical approaches towards Covid-19 are being investigated with great effort, it has become necessary to change human behaviors, lifestyles, and therefore almost all daily routines to combat the epidemic. Accordingly, various regulations are made in many areas, especially in health, economy, education, and working life. Considering this in terms of working life, where many existing practices are abandoned and directed towards new ones in the planning process of the workforce to ensure workflow and continuity on the one hand, and to protect the health of employees, on the other hand, there is an urgent need for transformation and adaptation in current practices, especially in sectors where it is obligatory to continue operating without a break. Due to its central role in the coordination of all management processes, human resources management has gained more importance and urgency than ever before in effectively managing this process and planning human resources.

In such processes, the importance of organizational interventions comes to the fore. In this framework, the study aims to put forward an organizational intervention method proposal for determining the required actions in human resources management practices to combat with Covid 19. As a matter of fact, job design and management tools developed with organizational interventions, while presenting result-oriented responses to transforming practices, also take care of the health of the employees as a whole and offer treatment and rehabilitation methods for those who have suffered from exposure to dangers. At this point, it is believed that how to manage human resources effectively to combat with Covid-19 and how to protect the health and well-being of them may only be possible with participatory research. Therefore, in this study, organizational intervention method was proposed and developed within the framework of Action Research (AR), in which all participants can be included in the process. In this regard, it was thought that it would be possible to decide on the optimum working conditions and human resources practices during the pandemic by including the employees who experienced the problem in the research process and developing collaborative and flexible data collection, analysis, and action plan. In this direction, two main themes of action plans were presented. The first was the action plan put forward to ensure the physical health of the employees. The second was the action plan developed to ensure the psychological and social health of the employees.

In the study, in which the theoretical approach was adopted, first, pandemics and their effects, in general, were explained. Then, in a narrower scope, Covid-19 and its effects on working life were discussed. In the second part of the study, the problems experienced in human resources management practices in the Covid-19 process were summarized and the organizational intervention method proposal for determining the required actions was detailed. The study concluded that the proposed organizational intervention method, Action Research, may provide an opportunity for participatory and actionable interdisciplinary implementation to actively involve all stakeholders in the process, to combat with the devastating effects of Covid-19 and even turn them into an advantage.

Giriş

İnsanlık tarihi, birçok salgın hastalığın ortaya çıkmasına ve bunların yalnız bölgesel salgınlar olarak kalmayıp dünya genelini tehdit eden pandemilere dönüşmesine sahne olmuştur (Hays, 2005). Salgınların etki ve yayılım hızları ise savaşların doğurduğu olumsuz yaşam koşulları ve özellikle de küreselleşme ile çoğalan insan hareketliliği sonucu dramatik bir şekilde artış göstermiştir (Alcon, 2003). Öte yandan bu salgın hastalıklar nadiren yok olmuş, aksine ortaya çıkmalarındaki etken olan mikroorganizmaların yapısal değişiklikler göstermesiyle var olmaya devam etmiştir (Aslan, 2020). Bu durum, geçmişte ve günümüzde yaşandığı gibi gelecekte de salgın hastalıkların yaşanacak olmasının muhtemel olduğunun bir göstergesidir (WHO, 2018).

Salgın hastalıklar, toplumları birçok alanda etkileyerek köklü değişimlere sebep olmuştur (Hays, 2005). 11 Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından pandemi olarak ilan edilen, Türkiye'de de aynı tarihte ilk pozitif vakaların tespitiyle başlamış olan (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020) Covid-19, ciddi bir hızla yayılarak yaşamın pek çok alanında benzeri görülmemiş etkiler yaratmaya devam etmektedir. Tarihteki diğer pandemilerden de yola çıkarak geniş çaptaki bu etkilerin, önümüzdeki yıllarda da devam edeceği düşünülmektedir (Shellhaas, 2020).

Bugün Covid-19'a yönelik çözüm odaklı tıbbi yaklaşımların araştırılması tüm hızıyla devam ederken, salgının sosyal ve beşeri bilimler perspektifinden de araştırılarak ilgili süreçlerin daha etkin yönetilmesine ve kaynakların daha etkin planlanmasına ilişkin katkı sağlamak hayli önem arz etmektedir. Bu bakımdan çalışma hayatı değerlendirildiğinde, örgütlerin bir yandan iş akışı ve sürekliliğini yönetirken diğer yandan çalışanların sağlığını gözeterek mevcut uygulamalarını terk edip yenilerine yöneldikleri görülmektedir (Eurofound, 2020). Özellikle ara vermeksizin faaliyete devam etmenin zorunlu olduğu sektörler açısından tüm yönetim süreçlerinin koordinasyonundaki merkezi rolü nedeniyle insan kaynakları yönetimi (Deloitte, 2020), bu sürecin etkin yönetilebilmesinde ve insan kaynağının üretken ve sağlıklı tutulmasında her zamankinden daha fazla önem ve aciliyet kazanmış, bu alanda ihtiyaç duyulan aksiyonların belirlenmesine ivedi ihtiyaç doğmuştur (Öge ve Çetin, 2020).

Böylesi süreçlerde örgütsel müdahalelerin önemi ön plana çıkarak geliştirilen iş tasarımı ve yönetim araçları, dönüşümü beklenen uygulamalara sonuç odaklı cevaplar ortaya koyarken, çalışanların bütüncül olarak sağlığını da gözetmekte, tehlikelere maruz kalmaktan zarar görmüş olanlar için ise tedavi ve rehabilitasyon yöntemleri sunmaktadır (Cartwright & Cooper 1997; Cox vd., 2000). Öte yandan Covid-19 ile mücadelede insan kaynaklarının etkin şekilde nasıl yönetilebileceğinin ve çalışanların sağlık ve iyilik halinin nasıl korunacağına ancak tüm paydaşların sürece dâhil olabileceği katılımlı bir araştırmadan elde edilecek bulguların değerlendirilmesi ile mümkün olabileceği düşünülmüştür. Bu nedenle çalışmada, paydaş katılımı esas olan Eylem Araştırması-EA (Action Research-AR) çerçevesinde örgütsel müdahale yöntemi önerilmiş ve geliştirilmiştir. Böylece sorunu bizzat yaşayan çalışanları araştırma sürecine katarak işbirlikçi ve esnek veri toplama, analiz ve eylem planı geliştirilmesi ile pandemi süresince optimum çalışma koşul ve insan kaynakları yönetimi uygulamalarına karar verilmesinin mümkün olacağı düşünülmüştür. Bu doğrultuda, iki ana temada eylem planı sunulmuştur. İlki, çalışanların fiziki açıdan sağlıklı kalabilmesi için ortaya konan eylem planıdır. İkincisi ise çalışanların psikolojik ve sosyal sağlığını sağlamaya yönelik geliştirilen eylem planıdır.

Çalışmada önerilen EA'ya dayalı bu örgütsel müdahale yöntemi ile Covid-19 öncesindeki mevcut insan kaynakları yönetimi uygulamalarının incelenmesinden başlayarak, içinde bulunulan ve gelecekteki olası krizlerin iyi yönetilebilmesi için ihtiyaç duyulan aksiyonların belirlenmesi, çalışanların fiziki açıdan iyilik halini en iyi şekilde sağlayacak olan

müdahale ile psikolojik ve sosyal iyilik halini geliştirecek müdahale uygulanması ve bu müdahalelerin etkilerinin ölçülmesine dair yöntemlerin ortaya konması hedeflenmiştir. Bu bağlamda bu çalışmanın temel amacı, bir sağlık krizi olmakla birlikte, çalışma hayatı için de bir kriz unsuru haline gelen Covid-19 ile mücadelede insan kaynakları yönetimi uygulamalarında ihtiyaç duyulan aksiyonların belirlenmesine yönelik örgütsel müdahale yöntemi önerisi ortaya koymaktır.

Bu bağlamda, teorik bir yaklaşımla çalışmanın birinci bölümünde öncelikle genel olarak pandemiler ve etkileri, sonrasında daha dar kapsamda Covid-19 pandemisi ve çalışma hayatı üzerine etkileri tartışılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde Covid-19 sürecinde insan kaynakları yönetimi uygulamalarında yaşanan sorunlar ve önerilen örgütsel müdahale yöntemi açıklanmıştır. Sonuç bölümünde ise çalışma özetlenmiş ve özgün değeri ile uygulamaya katkısı açısından genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Pandemiler ve Etkileri

Genel Değerlendirme

Pandemi kelimesi, etimolojik olarak Eski Yunanca'da tüm anlamına gelen παν (pan) ile insanlar anlamına gelen δῆμος (demos) kelimelerinden türetilmiştir (Honigsbaum, 2009). Kelimenin Epidemiyoloji Sözlüğü (A Dictionary of Epidemiology)'nde uluslararası kabul görmüş tanımı ise “dünya çapında veya çok geniş bir alanda, uluslararası sınırları aşan ve genellikle çok sayıda insanı etkileyen salgın hastalık”tır (Porta, 2014). Ancak literatürde bu kelimenin kullanımı çoğu zaman çelişkili görünmektedir. Örneğin, bazıları bir pandeminin gerçekleşmesi için yüksek düzeyde bulaşıcılığı yeterli görürken, diğerleri enfeksiyon şiddetinin de dikkate alınması gerektiğini savunmuştur (Qiu vd., 2016). Pandemi kelimesinin anlamı ve pandemilerin ortaya çıktıklarında nasıl tanınacağı konusundaki bu karışıklığa WHO (2010)'nun hastalığa dönüşmüş bir enfeksiyonun pandemi olması için taşıması gereken koşulları sıralayarak açıklık getirdiği görülmektedir. Buna göre bir hastalığın pandemi olabilmesi, genel olarak i) daha önce maruz kalınmayan bir salgın hastalığın ortaya çıkması, ii) hastalık etmeninin insanlara bulaşıyor ve tehlikeli bir hastalığa yol açıyor olması ve iii) hastalık etmeninin kolay ve devamlı yayılabiliyor olması koşullarını taşımasına bağlıdır. Bu koşullardan, yeni bir hastalığın tüm dünyada geniş bir alanda yaygın olması, bulaşıcı olması, çok sayıda insanı etkileyerek ölümüne yol açacak tehlikede olması ve hızlı yayılıyor olmasının pandemi olarak nitelendirilmesindeki gereklilikler olduğu anlaşılmaktadır.

Savaşlar, salgın hastalıkların epidemiyolojisinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu dönemlerde kötü beslenme, hijyenik olmayan ortamlarda bulunma, sağlık hizmetlerine erişimde zorluk yaşama, yoksulluk çekme gibi nedenler, salgınların ortaya çıkmasında ve yayılmasında etkili olmuştur (Smallman-Raynor vd., 2002). Öte yandan küreselleşme ile artan insan hareketliliği ise salgınların arkasındaki asıl itici güç olmuş, etki alanlarını ve yayılma hızlarını dramatik bir şekilde arttırmıştır (Alcon, 2003). Nitekim WHO (2020a)'ya göre, son yirmi yılda yirmiden fazla bulaşıcı etkenin neden olduğu birçok salgın hastalık ortaya çıkmış ve yalnız bölgesel salgınlar olarak kalmayıp dünya genelini tehdit eden pandemilere dönüşmüştür. Salgınlara yol açan mikroorganizmaların insanlık tarihinden daha eski olduğu kabul edildiğinden, salgınların tarihinin esasen tarihe geçen en eski hastalıktan da erken döneme kadar uzandığı düşünülmektedir (Kılıç, 2004). Milattan önceye dayanan ve günümüze kadar insanlık tarihi boyunca kayıtlara geçmiş bu salgın hastalık ve pandemilerden birkaçı şöyle sıralanabilmektedir: Atina Vebası (430-426 MÖ), Antoninus Vebası (165-180), Justinien Vebası (541-750), Kara Veba (14. yüzyıl), Kolera (19. ve 20. yüzyıl), İspanyol Gribi (1918-1920), Asya Gribi (1957-1958), Hong Kong Gribi (1968-1969), SARS (2002-2003), MERS (2012-2020) ve Ebola Salgını (2013-2016) (Samal, 2014).

1970'li yıllarda koruyucu aşı ve antibiyotiklerin geliştirilmesi ile birlikte, birçok bilim insanı, salgın hastalık devrinin kapandığı yanılgısına düşmüş olsa da mikroorganizmaların genetik olarak değişim potansiyelleri, zaman içinde yeni mikrobiyal etkenlerin ortaya çıkmasını olası hale getirmiş ve hastalıklar yapısal değişiklikler göstererek var olmaya devam etmiştir (Aslan, 2020). Örneğin, en eski salgın hastalıklardan olan veba değerlendirildiğinde, ilk akla gelen bu hastalığın çok eskilerde kaldığı ve hatta artık yeryüzünden silinip gittiğidir. Ancak ne yazık ki çok yakın bir tarih olan 2017 yılında, Madagaskar'da, iki binin üstünde veba vakası tespit edilmiş ve hastalık tespit edilen kişilerden yaklaşık iki yüzü hayatını kaybetmiştir. Buradan salgın hastalıkların zamanla yok olup gitmediği, nadiren ortadan kalktığı ve her zaman yeni ve farklı türde hastalıkların ortaya çıkmasının da olası olduğu sonucuna varmak mümkündür (Raoult vd., 2013).

Günümüze değin salgın hastalıklar, insanlık tarihini birçok alanda derinden etkileyerek olağan gidişatın yönünü değiştirmiştir. Bunlar incelendiğinde, her şeyden önce, dünya genelinde ciddi seyreden hastalık semptomlarına ve yüksek ölüm oranlarına neden olma potansiyeline sahip oldukları ve gerçekte küresel ölümlerin büyük bir bölümüne karşılık gelebildikleri görülmektedir (McMillen, 2016). Örneğin, 14. yüzyılda, Kara Veba, neredeyse Avrupa'nın yarı nüfusunun ölümüne neden olmuştur. 20. yüzyılda ise kırk milyon civarında kişinin ölümüne neden olan İspanyol Gribi; yaklaşık iki milyon kişinin ölümüne neden olan Asya Gribi; bir milyona yakın kişinin ölümüne neden olan Hong Kong Gribi sıralanabilmektedir (Qiu vd., 2016). Bunlarla birlikte yakın tarihimizden 2002 yılında Çin'de ortaya çıkıp diğer Asya ülkelerine yayılmış olan SARS, yaklaşık dokuz yüz kişinin ölümü ile sonuçlanmıştır. Ebola salgını da Afrika'da on bir binin üstünde insan ölümüne neden olmuştur (WHO, 2016). Gerçekten ölmüsel etkileri bakımından salgınların ortaya çıktıkları an itibarıyla akut olmakla birlikte uzun yıllar boyunca süregiden uzun vadeli yıkıcı etkileri olmuştur. Öyle ki bu salgın hastalıklar, bu etkileri bakımından süreç içinde toplumların yeniden şekillenmesine neden olmuştur (Hays, 2005).

Bu örnekler de dâhil olmak üzere diğer bir çok salgın hastalık incelendiğinde, milyonlarca insanı enfekte ederek binlerce ölüme neden olmakla birlikte büyük bir popülasyonda da yaygın psikososyal hastalıkların kaynağı oldukları görülmektedir (Qui vd., 2016). Örneğin bireysel düzeyde salgından enfekte olanların, enfeksiyonun travmatik seyri ve ölüm korkusu nedeniyle psikolojik sorun yaşama olasılıkları yüksektir. Bu kişiler ayrıca başkalarına enfeksiyon bulaştırma riski taşımaları nedeniyle utanç veya suçluluk duyguları yaşayabilmekte ve aynı nedenlerle toplum tarafından damgalanıp dışlanabilmektedir (Hall vd., 2008). Enfekte olanların temaslarına da enfeksiyonun travmatik seyrine ve bazı durumlarda hastanın ölümüne tanık olmaları bakımından anksiyete, depresyon ve travma sonrası stres bozukluğu dâhil olmak üzere bir takım psikolojik sorun eşlik edebilmektedir (Greenberg vd., 2015). Bununla birlikte tıpkı enfekte olanlar gibi, temaslılar da enfeksiyon bulaştırma riskleri göz önünde bulundurularak damgalanma ve sosyal dışlanmaya maruz kalabilmektedirler (Paglia, 2013).

Diğer yandan salgınların olumsuz etkilerinin ulusal ve uluslararası düzeyde yansımaları da görülmektedir. Ulusal düzeyde bakıldığında, özellikle yaşanan damgalanma ve sosyal dışlanma ile birlikte, toplum etkileşimlerinde bozulmalar ve toplulukların parçalanmasına neden olan döngüsel bir korku kültürü ortaya çıkabilmektedir (Davies, 2013). Bununla birlikte topluluk üyelerinin önemli ölçüde kaybedilmesi nedeniyle ortak bir keder duygusu da hissedilebilmektedir (Hall vd., 2008). Dahası salgın hastalıklar bireylerin ve dolayısıyla toplumların yaşam kalitesini düşürerek yapısal değişikliklere de neden olmakta, sağlık, eğitim, ulaşım, hizmet, turizm, finans ve diğer sektörlerde temel hizmetleri aksatarak ekonomik gerilemelere neden olabilmektedir (Nabarro & Wannous, 2016). Örneğin, SARS'ın küresel ekonomiye maliyeti elli dört milyar dolar olarak gerçekleşirken, Ebola salgını da benzer şekilde

Afrika ekonomisinde elli üç milyar dolar kayıpla sonuçlanmıştır (Fernandez, 2020). Bu gibi ekonomik kayıplar ise zaman içinde ekonomik istikrarsızlığa neden olabilmektedir. Tüm bunların elbette uluslararası düzeyde de yansımaları olması kaçınılmazdır. Hastalığın bulaş riskine karşı oluşan korku, ülkeler arası etkileşimlerin azalmasına neden olmuş ve ulusal düzeyde karşılaşılan her sorunun uluslararası düzeyde küresel bir soruna dönüşmesi ile sonuçlanmıştır (Asgary vd., 2015).

Covid-19 Özelinde Değerlendirme

Koronavirüsler, hayvanlarda veya insanlarda solunum yolu enfeksiyonlarına neden olabilecek geniş bir virüs ailesidir. İnsan tipi koronavirüsler dikkate alındığında, bu virüslerle enfekte olanlar bazı durumlarda virüsü başkalarına da bulaştırabilmektedirler. Virüsün soğuk algınlığından MERS ve SARS gibi daha şiddetli hastalıklara kadar değişen solunum yolu enfeksiyonlarına neden olduğu bilinmektedir. Covid-19 ise SARS Koronavirüs-2 (SARS-CoV-2) olarak bilinen ve yeni keşfedilen bir koronavirüsün neden olduğu bulaşıcı bir hastalıktır (WHO, 2020b). Çeşitli hayvanlar koronavirüs gibi virüslerin doğal konakçıları olarak kabul edilmekte ve bulaşta önemli bir rol oynamaktadırlar. Bir takım genetik analiz sonucu, yarasaların Covid-19'un en olası kaynağı olduğu ileri sürülmekle birlikte, bu yeni virüsün doğrudan yarasalardan mı yoksa bir ara konakçıdan mı bulaştığını doğrulamak için daha fazla araştırma yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır (Lam vd., 2020).

Önceki bölümde sıralanmış olan pandemi koşullarını taşıdığından, WHO tarafından 11 Mart 2020'de bir pandemi olarak ilan edilen ve bugün dünya gündeminin en önemli konusu olan Covid-19, 31 Aralık 2019'da Çin'in Hubei eyaleti Wuhan şehrinde tanımlanan ilk pozitif vaka itibarıyla dünya çapında sadece bir-iki ay gibi kısa bir sürede, ciddi bir hızla yayılmıştır. Hastalığın, insandan insana, konuşma esnasında verilen nefes yoluyla veya hapsirik ve öksürük anında dışarı saçılan enfekte sıvı damlacıklar yoluyla bulaştığı bilinmektedir. Ek olarak, bu damlacıkların çoğunun yakındaki yüzeylere ve eşyalara düşmesi ve insanların bu yüzeylere veya eşyalara dokunduktan sonra elleri ile göz, burun veya ağızlarına temasları da mukoza yoluyla bir bulaş yolu olarak kabul edilmektedir (WHO, 2020c). Diğer yandan enfekte olmuş kişilerin ne kadar süre virüsü taşıyacaklarına dair kesin bir veri bulunmamakla birlikte, hiçbir belirti göstermeyen kişilerin de virüsü yayabildiği gözlenmiştir (WHO, 2020b). Bu çalışmanın yapıldığı zaman diliminde pandeminin devam ediyor olmasından dolayı halen dünya genelinden veri toplama süreci tamamlanmamış olsa da 16 Ağustos 2020 tarihine kadar elde edilen veriler üzerinden yapılan hesaplama göre kayıtlara geçen yirmi bir milyon iki yüz altmış bin yedi yüz altmış pozitif vaka tespit edilmiş olup yedi yüz altmış bir bin on sekiz kişi de hayatını kaybetmiştir (<https://covid19.who.int/>). Bu pandemi, Türkiye'de de 11 Mart 2020'de (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020) ilk pozitif vakamın tespitiyle başlamış olup şu ana kadar iki yüz kırk sekiz bin yüz on yedi pozitif vaka tespit edilmiş ve bunlardan beş bin dokuz yüz elli beş ölüm kaydedilmiştir (<https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/>).

Çok kısa sürede dünyaya geneline yayılan Covid-19, diğer salgınlar gibi bugün insanların yaşamları üzerinde benzeri görülmemiş etkiler yaratmaya devam etmektedir. Sağlıklı olmak adına insan davranışları, yaşam biçimleri ve dolayısıyla neredeyse tüm günlük rutinlerin değişmesi gerekliliği doğmuş ve buna bağlı olarak başta sağlık, ekonomi, eğitim ve çalışma hayatı üzere birçok alanda çeşitli düzenlemeler yapılmıştır (Akbaş ve Dursun, 2020). Bu çalışmanın odağına yaklaşarak bu etkilere çalışma hayatı açısından bakıldığında pandemiye yönelik önlemlerin çalışma hayatı üzerinde doğrudan etkileri olduğunu söylemek mümkündür (ILO, 2020a). Koruyucu aşının henüz geliştirilmediği ve üzerinde hemfikir olunan bir tedavi yönteminin olmadığı günümüz ortamında, bulaşın hızını kesmek ve işyerlerinde salgını önlemek adına alınan tedbirlerin temeli, etkili ve kanıta dayalı bir önlem olan insanlar arasında sosyal izolasyon (ECDC, 2019) hususundaki öncelik olmuştur. Bu durum, örgütlerin bir yandan iş akışı ve sürekliliğini yönetirken diğer yandan da çalışanların sağlığını gözeterek işgücünü

planlamaları bakımından birçok mevcut uygulamayı terk edip yenilerine yönelmelerini beraberinde getirmiştir. Ayrıca bulaş riskini en aza indirmek adına zaman zaman uygulanan sokağa çıkma yasağı ve karantina gibi önlemler, çalışanların ve örgütlerin neredeyse tamamını alınacak aksiyonları planlayabilmek bakımından hazırlıksız yakalamıştır (ILO, 2020a). Böylece yaşanan kriz, çalışma koşullarını, ücretleri ve sosyal korumaya erişimi etkilemiş ve özellikle işgücü piyasasının olumsuz sonuçlarına karşı daha savunmasız olan belirli grupları çok daha savunmasız bırakmıştır (ILO, 2020b). Eurofound (2020)'un tüm Avrupa Birliği (AB) üye ülkelerini içeren akket sonuçlarına göre, pandemiden önce çalıştığını söyleyenlerin %8'i artık işsiz olduklarını belirtmiştir. İşsiz kalma, Yunanistan ve İspanya'da %18'lik oranla, Macaristan ve Romanya'da %14'lük oranla en yüksek seviyede tespit edilmiştir. İşsizlik ve eksik istihdamın ivmelendiği bu süreçte, işlerini ilk kaybedenler de genellikle mevcutta güvencesiz koşullarla istihdam edilenler olmuştur. Çalışmaya devam edenler -özellikle de fiziksel olarak işyerinde bulunmak durumunda olanlar- ise böylesi çok bilinmeyenli bir pandemi ortamında sağlık ve güvenlikleri bakımından yeterli korumadan yoksun oldukları için salgının etkilerine karşı fiziksel ve psikolojik açıdan savunmasız kalmıştır (ILO, 2020c). Nitekim Covid-19 pandemisi sağlık sektöründe çalışanlar üzerinde benzersiz bir psikolojik baskı ve stres yaratmıştır (Lu vd., 2020). Enfekte hastaları tedavi ederken ön safta yer alan sağlık hizmeti sağlayıcılarının fiziksel ve psikolojik sağlığı hayli risk altında olduğundan (Xiao vd., 2020), pek çok sağlık çalışanı, kendileri ve ailelerinin sağlığı için yüksek düzeyde korku ve endişe taşımaktadırlar (Jackson vd., 2020). Benzer şekilde üretimin devam ettiği birçok sektördeki mavi yakalı çalışan da, ara vermeksizin salgın öncesinde olduğu gibi çalışmaya devam etmişlerdir. Bu durum, örgütlerde gerekli önlemler alınmış olsa da fiziksel temasın ve çok sayıda kişinin uzun sürelerle kapalı ortamda bulunmasını gerekli kılan çalışma koşulları göz önünde bulundurulduğunda, bulaş riskinin artması nedeniyle çalışanların hem kendi sağlıkları hem de aile üyelerinin sağlıkları için kaygılanmalarına neden olmaktadır (Delen ve Peksan, 2020). Otoritelerce (ör: T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020) bu gibi etkilerin önümüzdeki yıllar boyunca süreceği öngörülmekle birlikte pek çok alanda uzun vadede kalıcı olma olasılığı hayli yüksek dönüşümlere neden olacağı düşünülmektedir.

Covid-19 Sürecinde İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları

Genel Değerlendirme: Karşılaşılan Sorun Alanları

Örgütlerin birçok mevcut uygulamayı terk edip yenilerine yöneldikleri Covid-19 pandemisi ortamında, bu dönüşümün yansıdığı yönetim uygulamaları alanlarından biri de -belki de tüm süreçlerin koordinasyonundaki merkezi rolü nedeniyle en önemlisi- insan kaynakları yönetimi olmuştur. İnsan kaynakları uygulayıcılarının ise kriz zamanlarında örgütsel performansı iyileştirmeye yönelik uygulamaları desteklemede merkezi bir rol oynayabileceğinin altını çizilmektedir (Gunnigle vd., 2019). Özellikle faaliyete ara vermeksizin çalışmaya devam etmenin zorunlu olduğu sektörler açısından düşünüldüğünde, bu sürecin başarısında insan kaynakları yönetimi uygulamalarının içinde bulunulan pandemi ortamına yönelik etkin yönetilmesi daha da önem ve aciliyet kazanmıştır. Bu çerçevede Covid-19 ile mücadelenin insan kaynakları yönetimi uygulamalarına nasıl yansıdığını kısaca değerlendirmek doğru olacaktır.

Her şeyden önce Covid-19'a karşı alınan önlemlerin hem beyaz yakalı hem de mavi yakalı çalışanlar göz önünde bulundurularak her iki çalışan grubuna yönelik farklılaştığını belirtmekte fayda vardır. İlk olarak beyaz yakalı çalışanlar açısından değerlendirildiğinde, bu süreçte öncelikli adım, zorunlu olarak uzaktan çalışma, kademeli vardiya ve kısmi çalışma saatleri gibi uygulamalara yönelmek olmuştur (Caligiuri vd., 2020). Örgütler, bu aşamada çalışanlara işlerini uzaktan yürütebilmeleri için gerekli teknolojik yazılım ve donanım altyapısını sağlama ihtiyacı duymuştur. Ne yazık ki, süreçte hazırlıksız olan örgütler, bu ilk aşamada sorun yaşamıştır. Örneğin, Eurofound (2020a) tarafından yürütülmüş olan yukarıda

bahsi geçen araştırma sonucuna göre, katılımcıların ancak yarısından azı (%47) örgütlerinin evden çalışmak için kendilerine gerekli ekipmanı sağlayabildiklerini belirtmiştir. Anlaşılacağı üzere çoğu örgüt altyapısı, artan uzaktan erişim taleplerini karşılayamadığından sonraki aşamalara dahi geçememiştir. Ayrıca örgütlerin çok azı uygun siber güvenlik altyapısına sahip olduğundan siber güvenliklerini sağlayamayacakları endişesi ile uzaktan çalışmaya yönelememiştir. Nitekim çok sayıdaki avantajına rağmen, uzaktan çalışma araçlarının doğasında siber suçluların ve internet spam göndericilerinin yararlanarak saldırılar gerçekleştirebileceği güvenlik açıkları vardır (Okereafor ve Manny, 2020). Gerekli bilişim ve güvenlik altyapısını sağlayarak bir sonraki aşamaya geçebilen örgütler ise bu sefer çalışanların üretkenliğini ve iyilik halini sağlamak için uzaktan çalışmanın gerekli kıldığı uygulamalara duymuş oldukları ihtiyaç ile karşı karşıya kalmıştır (ILO, 2020d). Kısaca sıralamak gerekirse, örneğin uzaktan çalışmayı başarılı kılmada birçok örgüt, önceliği hem çalışanlara hem de yöneticilere uzaktan çalışma konusunda eğitim vermeye ayırmıştır (Meister, 2020). Dolayısıyla öncelikle hem çalışan hem de yöneticilerin lietatürde sıkça yer alsa da uygulamada çerçevesinin net olarak çizilmediği uzaktan çalışma olgusunun çerçevesini çizmeye ihtiyacı olmuştur (Caligiuri vd., 2020). Ayrıca Covid-19 ile birlikte değişen çalışma anlayışı birçok işin yeniden tanımlanmasını da zorunlu hale getirmiştir (Öge ve Çetin, 2020). Bununla birlikte bu süreçte uzaktan çalışma yürüten bir ekibinin yöneticisi için ekip performansını sürdürmek ve paydaşlar ile müşterilere olan taahhütlerini yerine getirmek, en önemli stres kaynaklarından biri olmuş ve performans yönetimi için yeni araç ve yöntemlere ihtiyaç duyulmuştur (ILO, 2020d). Kaushik ve Guleria (2020) da Covid-19 ile uzaktan çalışmanın kolay bir dönüşüm süreci olmadığını ve çalışanların zaman yönetimi ve işe odaklanma gibi sorunlar yaşayabileceğini vurgulayarak performans yönetiminin önemine dikkat çekmektedir. Ayrıca Covid-19 sırasındaki zorunlu uzaktan çalışma, sosyal izolasyon ve karantinaların uygulanmasına ek olarak okulların çevrimiçi eğitim vermesi ve kreşlerin geçici olarak hizmete ara vermesi ebeveynlerin sorumluluklarını arttırmış ve normal koşullar altında uzaktan çalışma ile karşılaştırıldığında çok daha talepkar olmuştur (ILO, 2020d). Bu yeni talepler, iş ve aile rollerini daha da bulanıklaştırmış, iş-özel yaşam dengesini korumayı her zamankinden daha zor hale getirmiştir (Carnevale ve Hatak, 2020). Eurofound (2020) tarafından yapılan yukarıda bahsi geçmiş olan araştırma sonucu, özellikle 12 yaşın altındaki çocukları olan kadınların iş ve özel yaşamlarını dengelemekte zorlandığını ortaya çıkarmıştır. Öyle ki uzaktan çalışma, iş sürekliliğini sağlamada kilit bir faktör olmasına rağmen, ev içinde insan sayısında artışa yol açarak iş-özel yaşam çatışmalarını yönetmede zorluklara neden olmuştur. Bunlar gibi işe alım mülakatından performans yönetimine, eğitim planlamasından kariyer yönetimine kadar sıralanabilecek birçok durum, neredeyse tüm insan kaynakları yönetimi uygulamalarında dönüşüme yönelik aksiyon alma ihtiyacını doğurmuştur. Diğer yandan sosyal izolasyon ile bir düzeye kadar çalışanların fiziksel sağlıkları korunmuş olarak düşünülmeyle birlikte bu süreçte öne çıkan bir diğer konu, çalışanların psikososyal sağlıkları açısından dayanıklılıklarının güçlendirilmesine duyulan artan ihtiyaç olmuştur. Zira pandemi sırasında karantinaya alınanlarla yapılan araştırmalarda, izole edilmenin veya karantinaya alınmanın bir sonucu olarak depresyon, stres, sinirlilik, uykusuzluk, öfke ve duygusal yorgunluk ile travma sonrası stres bozukluğu semptomları tespit edilmiştir (Brooks vd., 2020). Ayrıca uzaktan çalışmanın doğurabileceği olumsuz etkilere yönelik gerekliliklerin dikkate alınmamasının, bu gibi semptomların düzeyini daha da derinleştirdiği ileri sürülmektedir (Eurofound, 2020). Gerçekten bu süreçte, psikososyal sağlık gereklilikleri arka plana itilmiştir (ILO, 2020e). Oysa başta içinde bulunulan pandemi sürecinin kendisi, hayatın her alanını kapsayıcı nitelikte belirsizlikler ve riskler barındırması nedeniyle çalışanlarda normalden daha yüksek düzeyde kaygıya neden olmaktadır (WHO, 2020d). Örneğin, bu süreçte ekonomik kriz altında olan örgütlerde gerçekleşen veya gerçekleşebilecek olan işten çıkarmalara yönelik yaşanan iş güvencesizliği çalışanlarda yüksek düzeyde stres, endişe ve kaygıyı tetiklemiştir. Pandemi sürecinde

mücadelede ön safta ve yoğun çalışan sağlık sektörü çalışanları gibi belirli sektör çalışanları ise diğer sektörlerle göre stres ve kaygıyı çok daha şiddetli hissetmişlerdir (Eurofound, 2020). Dolayısıyla gerek uzaktan çalışmanın sağlanabildiği gerekse sağlanamadığı her iki koşulda çalışanların psikososyal sağlıkları açısından dayanıklılıklarının güçlendirilmesi gereği elzem olmuştur.

Mavi yakalı çalışanlar açısından değerlendirildiğinde ise sosyal izolasyon konusundaki öncelik dahi bu çalışan grubu açısından uzaktan çalışma gibi bir seçeneğe yönelebilmeyi mümkün kılmamıştır. Öyle ki hizmet sektöründeki işlerin büyük çoğunluğu niteliği itibarıyla uzaktan çalışmaya daha uygun olmasına karşın, sanayi sektöründeki mavi yakalı çalışanlar için durum aynı olamamıştır. Nitekim sanayi sektöründe istihdam edilen mavi yakalı çalışanların, salgının ilk dönemlerinde, çalışma biçimlerinde bir değişiklik olup olmadığını belirlemek ve karşılaştıkları Covid-19 kaynaklı riskler ile ilgili kaygı düzeylerinin tespit edilmesine yönelik Delen ve Peksan (2020) tarafından Türkiye’de gıda, petrol, kimya, lastik, plastik ve ilaç, ağaç ve kâğıt ile metal işkollarından 1062 çalışan üzerinde gerçekleştirilmiş olan araştırma sonucuna göre katılımcıların 881’i bu dönemde çalışma biçimlerinde herhangi bir değişiklik olmadığını belirtmişlerdir. Daha ziyade üretim sürecinde yer alan mavi yakalı çalışanların faaliyete hiç ara vermeksizin üretimin sürekliliğini sağlayabilmeleri, ancak üretimin gerçekleştiği alanlarda fiziken çalışmaya devam etmeleriyle mümkün olmuştur. Hatta bu dönemde gıda ve içecek ürünleri, temizlik malzemeleri gibi bazı ürünlere olan artan talep, ilgili sektörlerde faaliyet gösteren örgütlerde fazla mesailerle çalışma oranının artışına da neden olmuştur. Delen ve Peksan (2020)’ın geniş kapsamlı araştırma sonucunda da bu işkollarında çalışan katılımcıların çoğunluğu, bu dönemde fazla mesailer ile çalışmaya devam ettiklerini belirtmişlerdir. Fazla mesailerle çalışma oranlarındaki artışın diğer nedenlerinin ise var olan kronik hastalıkları sebebiyle, Covid-19 test sonuçları pozitif çıkması sebebiyle veya fiziken çalışmaya devam etmeyi zorunlu kılan iş özellikleri sebebiyle istifa ederek işten ayrılmalar sonucu işgücü sayısında yaşanan azalmalar kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Dahası, soyunma odaları, dinlenme odaları, yemekhane ve personel servisleri gibi ortak kullanıma açık alan ve araçların kullanımını ise temizlik, hijyen koşulları ve sosyal mesafenin korunması bakımından yeniden organize edilmiş olsa da mevcut fiziki koşullar ve olanaklar çerçevesinde bir çok örgüt açısından bu tedbirler yetersiz kalmıştır (Carnevale ve Hatak, 2020). Ayrıca tıpkı beyaz yakalı çalışanlar açısından olduğu gibi mavi yakalı çalışanlar açısından da bu süreçte öne çıkan bir diğer konu, çalışanların psikososyal sağlıkları açısından dayanıklılıklarının güçlendirilmesine duyulan artan ihtiyaç olmuştur. Bu süreçte başta fiziken uzun süreli yakın mesafede çalışmaya devam etmeyi zorunlu kılan iş özellikleri ve artan iş yükü olmak üzere, karşı karşıya kalınan birçok psikososyal risk faktörü, çalışanların yüksek düzeyde stres, endişe ve kaygı duymasını beraberinde getirmiştir. Wong vd. (2020) tarafından Hong Kong’da 1049 çalışan üzerinde gerçekleştirilen araştırma sonucuna göre araştırmaya katılan mavi yakalı çalışanlardan %97’sinin işyerlerinde Covid-19 ile enfekte olma konusunda endişeli olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca katılımcılardan yine %97’sinin ailelerine bulaş riski taşıdıklarından endişelendikleri sonucu elde edilmiştir. Ancak yaşamın idamesi için başlıca gelir kaynakları ücret olan mavi yakalı çalışanlar, ailelerine hastalık taşıma korkusuna rağmen, işlerini kaybetmeyi göze alamadıklarından çalışmaya devam etmiştir. Beyaz yakalı çalışanlar ve yöneticileri ile işverenleri çoğunlukla uzaktan çalışırken, onların fiziken üretim alanlarda çalışmak zorunda bırakılmaları ise bu süreçte görmezden gelindikleri, unutuldukları ve risklere karşı yalnız bırakıldıkları anlayışı odağında bir takım psikososyal tehlikeyi de beraberinde getirmiştir (Delen ve Peksan, 2020). Bu noktada önemle belirtmekte fayda vardır ki, sanayi sektöründe üretimin bel kemiğini oluşturan mavi yakalı çalışanların halihazırda iş taleplerinin zorlu ve yoğun olduğu, düşük ücretli çalışmanın hâkim olduğu, ağır kaldırma, gürültü gibi pek çok risk ve olumsuz çalışma koşulları çerçevesinde çalışmadan elde ettikleri doyumun düşük olduğu, bu durumun da örgütsel bağlılıklarına ve işe bağlanmalarına olumsuz yönde etki ettiği

bilinen bir gerçektir (İlhan vd., 2019). Özellikle işgücünün önemli bir kesimini temsil etmesi bakımından ve kısa bir süre içinde çok daha büyük bir kesimi oluşturacak olması bakımından literatürde yaygın olarak 1980-2000 yılları arasında doğanlar olarak kabul gören Y Kuşağı açısından da yukarıda sıralanan nedenlere ek olarak, temelde işlerinde belirgin bir kariyer fırsatına sahip olmamaları (Hennequin, 2007), profesyonel gelişimlerinin kısıtlı olması (Hu vd., 2010), bilişsel yetkinlikleri doğrultusunda, teknolojinin hâkim olduğu ve bilişsel anlamda zorlayıcı iş beklentilerini monoton ve tek düze iş özelliklerinin hâkim olduğu üretim sektöründe bulamamaları (Dhevabachachai & Muangasama, 2013) gibi birçok neden, bu sektördeki örgütler için mavi yakalı çalışanların performansı ve elde tutulması gibi zorlukları tetiklemektedir.

İhtiyaç Duyulan Aksiyonların Belirlenmesine Yönelik Örgütsel Müdahale Yöntemi Önerisi

Genel olarak örgütsel müdahale

Bugün Covid-19'a yönelik çözüm odaklı tıbbi yaklaşımlar tüm hızıyla devam ederken, pandeminin geniş çaptaki etki alanı göz önünde bulundurulduğunda, mevcut ve gelecekteki etkilerinin sosyal ve beşeri bilimler perspektifinden araştırılarak süreçlerin daha etkin yönetilmesi ve kaynakların daha etkin planlanması noktasında katkı sağlamanın önemi büyüktür. Bu bağlamda örgütsel müdahalelerin etkinliği dikkat çekicidir. Öyle ki sağlıklı bir örgütün, örgütsel verimlilik ve performansı gözetmekle birlikte çalışan sağlığını koruyan ve refahını sağlayan uygulamalara da sahip olması beklenmektedir (Cox vd., 2000). Örgütsel müdahaleler ise çalışan sağlığını ve refahını iyileştirmeyi amaçlayan planlı, davranışsal ve teori temelli eylemler olarak tanımlanabilmektedir (Nielsen vd., 2010). Müdahaleler, iş tasarımı ve tehlikelerin azaltılması yoluyla sağlık şikayetlerinin önlenmesine yardımcı olabilmekte, risklerin azaltılması için tehlikeleri yönetmek üzere araçlar geliştirebilmekte veya tehlikelere maruz kalmaktan halihazırda zarar görmüş olanlar için tedavi ve rehabilitasyon sağlayabilmektedir (Cartwright & Cooper, 1997; Cox vd., 2000). Bu bakımdan son yıllarda, çalışan sağlığını ve refahını iyileştirmeyi amaçlamaya yönelik örgütsel müdahalelerin gerçekleştirilmesine artan bir ilgi duyulmakta ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ile Avrupa İş Sağlığı ve Güvenliği Ajansı (EU-OSHA) gibi kuruluşlarca örgütsel müdahaleler yaygın olarak tavsiye edilmektedir (Nielsen & Abildgaard, 2013). Bu noktada sağlıklı olmanın WHO (1948) tarafından fiziksel, psikolojik ve sosyal açıdan tam bir iyilik hali olarak tanımlanageldiğini ve bu şekilde yaygın olarak kabul edildiğini belirtmekte fayda vardır. Böylece bireyin sağlığını ve refahını iyileştirmeyi amaçlayan örgütsel müdahalelerin fiziksel, psikolojik ve sosyal açıdan bütüncül bir iyilik haline yönelik gerçekleştirilebileceği çıkarımı yapılabilmektedir (Cockerman, 2004).

Önerilen örgütsel müdahalenin amaç ve hedefleri

Bu çalışmada önerilen örgütsel müdahalenin temel amacı, bir sağlık krizi olmakla birlikte, çok yönlü etkileri bakımından çalışma hayatı için bir dönüşüm unsuru haline gelen Covid-19 beraberinde mevcut insan kaynakları uygulamalarında ihtiyaç duyulan aksiyonları belirlemektir. Bu temel amaç doğrultusunda sıralanabilecek hedefler şunlardır: i) Covid-19 öncesindeki mevcut insan kaynakları yönetimi uygulamalarının incelenmesi, ii) Covid-19'un mevcut insan kaynakları yönetimi uygulamaları üzerindeki etkilerinin incelenmesi, iii) Covid-19'un etkileri doğrultusunda yönelinen insan kaynakları yönetimi uygulamalarında karşılaşılan sorunların incelenmesi, iv) Covid-19'un etkileri doğrultusunda insan kaynakları yönetimi uygulamalarında ihtiyaç duyulan aksiyonların belirlenmesi, v) Çalışanların fiziki açıdan sağlık ve iyilik halini en iyi şekilde sağlayacak olan örgütsel müdahale uygulaması yapılması ve müdahalenin etkisinin ölçülmesi ve vi) Çalışanların psikolojik ve sosyal açıdan sağlık ve iyilik

halini geliştirecek psikolojik müdahale uygulaması yapılması ve müdahalenin etkisinin ölçülmesi.

Önerilen örgütsel müdahalenin yöntemi

Bu kapsamda gerçekleştirilecek bir örgütsel müdahalenin ancak tüm uygulayıcıların sürece dâhil olabileceği Eylem Araştırması (EA) ile mümkün olabileceği düşünülmüştür. EA, problem teşhisi, müdahale ve gözlemlene faaliyetleri sürecinde araştırmacıların ve uygulayıcıların bir arada katılımcı bir anlayışla çalışması esasına dayanmaktadır (Susman, 1983). Bu bağlamda EA, uzun vadeli ve yapılandırılmamış bir süreç (ör: bir iş modeli keşfi) boyunca gerçek yaşam ortamında (ör: yeni bir teklif için iş modelleri geliştirmeyi amaçlayan bir proje) müdahalelerin (ör: iş modeli araçları) uygulanmasına izin verdiği için bu çalışmanın amacına da uygun olarak görülmüştür.

Daha detaylı bakıldığında, EA'nın, literatürde (ör: Adelman, 1993; Elliot, 1991) daha çok sosyal psikolog K. Lewin'e atfedildiği görülmektedir. Nitekim Lewin, 1946'da "Eylem Araştırması ve Azınlık Sorunları (Action Research and Minority Problems)" adlı eserinde, eylem araştırmasının sosyal eyleme öncülük eden/yol gösteren bir araştırma olduğunu belirtmiştir. Lewin, bunu takip eden birçok çalışmada da sosyal uygulamaları anlamak ve değiştirmek için ilgili uygulamaların paydaşlarının, araştırmacının tüm süreçlerine dâhil edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür (O'Brien, 2001). Yeri gelmişken F. W. Taylor (1914)'ın ilk olarak "Bilimsel Yönetim İlkeleri (The Principles of Scientific Management)" adlı eserinde paylaşarak geliştirdiği yönetim anlayışına değinmekte de fayda vardır. Nitekim Taylor, temelde çalışanlar arasında uzmanlığa dayalı bir işbölümü önermiş ve işin tasarlanması görevinin bizzat iş görmekten ayrı tutulmasının önemini vurgulayarak bu görevin belli bir grubun elinde olması gerektiğini savunmuştur. Buna göre, Taylor'un tam tersine Lewin, örgütsel sorunlardan etkilenen çalışanlarla işbirliği de dâhil olmak üzere demokratik bir anlayışı savunmuştur (Ozanne & Saatçioğlu, 2008). Buradan EA'nın araştırmacıların, doğal bir ortamda paydaşlarla etkileşime girme ve müdahale etme süreci yoluyla belirli eylemlerin etkinliği hakkında teorik fikirler geliştirmelerine ve test etmelerine olanak tanıdığı anlaşılmaktadır (Dawson, 2016).

EA'nın yukarıda özetlenen yapısı gereği, bu çalışma çerçevesinde önerilen örgütsel müdahalede uygulanması ile sorunu bizzat yaşayan paydaşları araştırma sürecine katarak işbirlikçi ve esnek veri toplanabilmesi, analiz ve eylem planı geliştirilebilmesi böylece pandemi süresince optimum çalışma koşulları ve insan kaynakları uygulamalarına karar verilebilmesinin mümkün olacağı düşünülmüştür. Öyle ki EA'nın, paydaşlara kendi yaşamlarına müdahale edebilecek bir dönüşüm için eylem planı oluşturabilme şansı vermesi (Creswell, 2013) önemli bir avantajdır. Bu durumda, Covid-19 ile mücadelede öznel deneyimlerinden, çalıştıkları örgüt için çözüm üretip önerebilecek paydaşları sürece dâhil edebilmek, EA ile mümkün olacaktır. Örgütlerde değişim yöntemi olarak başvurulan EA'nın (Dawson, 2016), hem bir sosyal araştırma yöntemi için bir süreç hem de sosyal araştırmanın başarmak istediği bir hedef olma özelliğini barındırdığı söylenebilir. Örgütsel öğrenme sürecini tetikleyip canlı tutarak örgütsel değişimi teşvik eden EA'nın, yukarıda da bahsedildiği gibi, problem teşhisi, müdahale ve gözlemlenmeyi içeren döngüsel ve sürekli gelişen yapısı (Greenwood vd., 1993) ile bu müdahale yöntemi önerisine de dinamik bir bakış açısı kazandıracığı düşünülmüştür. Öyle ki, genel olarak eylem araştırmaları, araştırmacı tarafından kurgulanan deney dizaynından farklı olarak, belirli bir gerçek sorun ya da durumu içeren çözümlere odaklanmaktadır. Bu nedenle belirli bir soruna ilişkin var olan bir sistem üzerine yeni bir yaklaşımın geliştirilmesinin hedeflendiği durumlarda kullanılan eylem araştırmasının (Beyhan, 2013), tüm dünyanın karşı karşıya kaldığı gerçek ve çok ciddi bir sorun olan Covid-19 ile dönüşüm içine girecek olan insan kaynakları yönetimi uygulamalarına ışık tutmayı amaçlayan bu çalışmada oldukça isabetli bir yöntem olduğu düşünülmüştür.

Ayrıca eylem araştırması problem teşhisi, müdahale ve gözlemlene ile gerektiğinde yeniden problem teşhisi dâhil olmak üzere her adımdaki eylemin sürekli olarak izlenmesini gerekli kıldığından, bu süreçleri takip edebilecek nitelikte araştırmacı ve uygulamacının katılımı ile gerçekleşmesi beklenmektedir (Kemmis & Wilkinson, 1998). Bu nedenle araştırmada, temelde örgütsel yönetim, çalışma ekonomisi, insan kaynakları yönetimi, iş sağlığı ve güvenliği, endüstri psikolojisi ve klinik psikoloji disiplinlerinden oluşan araştırma ekibinin bir araya gelerek müdahale eylem programları oluşturması, elde edilen verileri kendi disiplinleri çerçevesinde derlemeleri, sentezlemeleri ve nihayetinde tüm bu disiplinlerin bakış açıları ve çalışma odaklarını kapsar nitelikte bir bütün halinde sunmaları önerilmektedir. Böylece salgının neden olduğu çok boyutlu etkilerin anlaşılması ve bu etkilere müdahale edilmesi açısından disiplinler arası bir bakış açısı ortaya konmuş olacaktır.

Önerilen örgütsel müdahale yönteminin araştırma modeli

EA'ya göre araştırma modelinde bir döngü içinde şu adımlar yer almaktadır: i) Araştırma sorununun belirlenmesi, ii) Araştırmanın tasarlanması, iii) Veri elde edilmesi ve veri analizi, iv) Eylem planı hazırlanması ve uygulanması, v) Sonuç değerlendirmesi ve sonraki eylem aşamalarına karar verilmesi (Lewin, 1946). Bu çalışmada önerilen örgütsel müdahale yönteminde de orijinal araştırma modelindeki aşamalar dikkate alınmıştır.

Önerilen örgütsel müdahale yönteminin iş akışı

Bu çalışmada örgütsel müdahale yöntemi önerisine yönelik iş akışı oluşturulurken, araştırma modelinde belirtilen döngüsel sürece göre hareket edilerek planlama yapılmıştır:

i) Eylem araştırma ekibi, sorunu belirleyerek araştırma döngüsüne başlar. Bu aşamada sorunu tanımlamaya ilişkin katılımcılarla çevrimiçi toplantılar (pandemi koşulları nedeniyle sosyal mesafe gözeterek) gerçekleştirilir. Bu toplantılar, gerek duyuldukça eylem araştırmasının ortasında ve son döneminde de yinelenir.

ii) Eylem araştırma ekibi, belirlenen soruna yönelik veri toplayarak yürüteceği araştırmayı tasarlar. Bu aşamada her türlü nitel ve nicel veri toplama aracı kullanılarak, müdahaleden önce ön test olarak fakat aynı zamanda aşağıda açıklanan müdahaleler sonrasında son test olarak da uygulanarak müdahalelerin etkinliği ölçülür. Bu aşamada önerilen örgütsel müdahalenin amaç ve hedefleri doğrultusunda yürütülecek araştırma tasarlanır.

iii) Eylem araştırma ekibi, elde edilen verileri analiz ederek alınacak aksiyon ihtiyacını ve bu aksiyonların ardında itici güç olacağı alanları belirler.

iv) Eylem araştırma ekibi, veri analizlerinden elde ettiği bulguları göz önünde bulundurarak eylem planı hazırlar ve uygular. Bu doğrultuda, katılımcılar ile de şekillenecek olan eylem planlarının iki ana temada gerçekleştirilmesi önerilmektedir. Sağlıklı çalışma ortamının oluşturulmasında WHO (1948)'nin yukarıda açıklanan sağlık tanımı çerçevesinde ilk eylem planında çalışanların fiziki açıdan sağlıklı kalabilmesi için müdahaleye yer verilmesi doğru olacaktır. İkinci eylem planında ise, bu tanımın diğer odak noktaları olan psikolojik ve sosyal açıdan sağlık ve iyilik halini sağlamaya çalışan müdahalenin yer alması planlanmıştır. Buna göre her iki eylem planı aşağıda detaylı olarak anlatılmaktadır:

Fiziksel müdahaleye yönelik eylem planında, EA'nın da izin verdiği şekilde hem nicel hem de nitel veri toplanması önerilmektedir. Nicel veriler ön test ve son test olarak planlanan anketler üzerinden elde edilebilecektir. Ayrıca anketlere eklenecek ve amaca yönelik açık uçlu sorular ile nitel veriye de ulaşılmış olacaktır. Ancak asıl nitel veriler, problemin tanımlanması ve devamındaki aşamalarda katılımcılarla gerçekleştirilen toplantılarda elde edilebilecektir. Bu görüşmeler için her toplantıya aynı kişilerin katılmasına dikkat edilmelidir. Burada amaç, EA'daki problem teşhisi, müdahale ve gözlemlene döngüsünün işleyebilmesini sağlamaktır.

Bir diğer amaç, katılımcılardan çözüm önerileri alıp devreye soktukça, katılımcıların gelişmelere yönelik geribildirimlerini alarak tekrar öneri revizyonuna gidilmesini sağlamaktır. Araştırmanın tasarlandığı ikinci aşamada gerçekleştirilen toplantılarda kullanılacak yarı yapılandırılmış soru formu ile elde edilen nitel veriler ile insan kaynakları yönetimi uygulamalarında ihtiyaç duyulan aksiyonlara ilişkin hem bilgi edinilmiş hem de öneri geliştirilmiş olacaktır. Öyle ki görüşmeler özellikle çalışanların Covid-19 ile mücadelede yönetimin bir yandan insan kaynakları ile ilgili uygulamalarını değerlendirmesini bir yandan da bu durumun iş sağlığı ve güvenliği ile yakın ilişkisi nedeniyle işverenin bu konudaki uygulamalarını değerlendirmesini de içermesi gerekmektedir. Örneklemin ise araştırmanın yürütüldüğü örgütte istihdam edilen beyaz yakalı ve mavi yakalı çalışanlar arasından, çalışılan departmana göre tabakalı örnekleme yoluyla seçilmesi önerilmektedir.

Psikolojik ve sosyal müdahaleye yönelik eylem planında ise kontrol grubu (birinci grup) ve deney grubundan (ikinci grup) oluşan iki grubun oluşturulması esastır. Ayrıca kontrol grubunun kendi içinde bekleme listesi kontrol grubu ve aktif kontrol grubu olarak ayrıştırılması doğru olacaktır. Öyle ki bir müdahalenin etkililiğinin sınanmasında, başka bir müdahalenin uygulandığı bir aktif kontrol grubunun olması önemlidir. Bu durumda birinci grup, psikoterapinin uygulanacağı deney grubudur. İkinci grup ise ikinci ve farklı bir müdahalenin uygulanacağı aktif kontrol grubudur. Böylece oluşturulan gruplarda psikoterapistler yönettikleri gruplar hakkında görüş alışverişi yapabilecektir. Bu aşamada grup psikoterapi müdahale yapısının hem birinci hem de ikinci grup için aynı biçimsel özelliklere sahip olması önemlidir. Bu esnada belli sayıda kişi de bekleme listesi kontrol grubunda tutulmalıdır. Yapılan müdahaleler sırasında bilişsel yeniden yapılandırma başlığı altında sağlık, hastalık ve özellikle de Covid-19 hakkındaki otomatik düşüncelerin farkına varma, bu otomatik düşüncelerin gündelik olarak kaydedilmesi, otomatik düşüncelerin kişi için ne anlama geldiğinin keşfedilmesi, otomatik düşüncelerin değiştirilmesi ve yerlerine daha işlevsel düşüncelerin konması yönünde çalışmalar yürütülmesi önerilmektedir. Bekleme listesi kontrol grubuna ise çalışma süresince herhangi bir müdahalede bulunulmayıp çalışma sonlandırıldıktan sonra deney grubuna uygulanan müdahaleye katılmaları sağlanmalıdır. Tüm katılımcıların ön test ve son test ile değerlendirildikten sonra deney grubu ile aktif kontrol grubu ve bekleme listesinin ön test ve son test puanları açısından karşılaştırılması önerilmektedir. Böylece katılımcıların genel sağlık durumları, genel ve sağlık konusunda yaşıyor olabilecekleri anksiyete düzeyleri, sağlık ile ilgili biliş düzeyleri, psikolojik dayanıklılık düzeyleri ve bilişsel esnekliklerine ilişkin ölçümler alınabilecektir.

v) Eylem araştırma ekibi, eylem araştırmasından elde ettiği sonuçları değerlendirerek sonraki eylem aşamalarına karar verir. Ekip, başlangıçta tanımladıkları problemi çözüme kavuşturana kadar bu döngüde ilerlemeye devam eder.

Önerilen örgütsel müdahale yönteminden elde edilmesi beklenen çıktılar

Bu müdahale neticesinde Covid-19 doğrultusunda alınacak kararlara katılım göstererek örgütsel müdahale ile genel sağlık ve iyilik hali artan çalışanlar ve yönetim arasında uyum sağlanmış olması beklenmektedir. Dolayısıyla örgütsel müdahalenin i) Çalışanlara olan faydaları: Artan iş doyumunu; artan fiziksel, psikolojik ve sosyal iyilik hali; artan sosyal destek algısı; artan psikolojik dayanıklılıktır. ii) Yönetime olan faydaları: Artan çalışan güveni; artan verimlilik; artan iş sağlığı ve güvenliği; çalışanların uyumlu davranışı ile kriz müdahalelerinde azalan aksaklıklardır.

Önerilen örgütsel müdahale yönteminin risk alanları ve risk yönetimi

Önerilen örgütsel müdahale planının başarısını olumsuz yönde etkileyebilecek bir takım riskler bulunmaktadır. Bu risklerle karşılaşıldığında müdahalenin başarıyla yürütülebilmesini

sağlamak için alınacak tedbirler de mevcuttur. Bu olası risk alanları ve risk yönetimi için alınabilecek tedbirler Tablo 1’den takip edilebilmektedir:

Tablo 1: Risk alanları ve risk yönetimi

Risk Alanları	Risk Yönetimi
Müdahalelerin pandemi sebebiyle yüz yüze değil çevrimiçi yoldan yapılacak olması nedeniyle internet bağlantısında yaşanacak sorunların uygulamaların akışını bozması.	Yeniden çevrimiçi toplantı planlanabilir veya sosyal mesafeye dikkat ederek yüzü yüze toplantı gerçekleştirilebilir.
Nitel görüşmelerde katılımcıların yönetime yönelik güven sorunu yaşayıp görüşlerini gizlemeleri.	Görüşme esnasında güven oluşturularak yürütülen çalışmanın (müdahalenin) amacı anlaşılır bir şekilde ifade edilebilir.
Nitel görüşmelerde yönetici pozisyonundakilerin süreci olduğundan daha iyi yönettikleri yönünde algı yaratmak adına olumsuz ve yetersiz olan deneyimlerini gizlemeleri.	Katılımcıların görüşleri ile eşleştirme yapılabilir.
Mavi yakalı çalışanlar anket sorularını manuel olarak yanıtlayacaklarından sınırlı sayıda katılımcıya ulaşılabilmesi.	Uygun ortamlara konumlandırılan dizüstü bilgisayarlarda anket uygulaması yapılarak katılımcı sayısı arttırılabilir.

Sonuç

Tarihsel süreçte birçok salgın hastalık ortaya çıkmış ve bölgesel salgınlar olmanın ötesine geçerek yıkıcı etkileri bakımından dünya genelini tehdit eden pandemilere dönüşmüştür. Öyle ki bu salgın hastalıklar, tüm zamanlarda toplumlarda köklü dönüşümleri de beraberinde getirmiştir (Hays, 2005). Bugünlerde ise 11 Mart 2020’de WHO tarafından pandemi olarak ilan edilen ve ayrıca aynı tarihte Türkiye’de de ilk pozitif vakaların tespitiyle başlamış olan Covid-19, hayatın birçok alanını etkileyerek tüm dünyanın gündemini meşgul etmektedir. İçinde bulunulan durum değerlendirildiğinde, henüz koruyucu aşı geliştirilmediği ve üzerinde hemfikir olunmuş bir tedavi yöntemi olmadığı günümüz koşullarında, Covid-19’a yönelik çözüm odaklı tıbbi araştırmaların hızla devam ettiği bilinmektedir. Bu koşullarda bulaş hızını yavaşlatmak ve böylece salgının önüne geçebilmek adına alınan önlemler ise sosyal izolasyon temelinde geliştirilmektedir. Buna göre neredeyse tüm günlük rutinlerden uluslararası düzeyde ilişkilere kadar birçok alanda değişim ve yeni düzenlemelere gidilmiştir (ILO, 2020a).

Çalışma hayatı da bu bağlamda dönüşümün derinden hissedildiği alanlardan olmuştur. Öyle ki temelde iş akışı ve sürekliliği yönetilmeye çalışılırken, Covid-19’un etkileri odağında insan kaynağının sağlığını gözeterek işgücünün yeniden planlanması ve fiziksel, psikolojik ve sosyal açıdan tam bir sağlık ve iyilik hali ile çalışma yollarının araştırılması gerekliliği doğmuştur (Eurofound, 2020). İnsan kaynakları yönetimi uygulamaları ise tüm yönetim süreçlerinin koordinasyonundaki merkezi rolü nedeniyle bu sürecin etkin yönetilebilmesinde ve insan kaynağının planlanmasında hayli önem kazanmıştır (Deloitte, 2020). Özellikle çalışmaya hiç ara vermeksizin faaliyete devam etmenin zorunlu olduğu sektörler açısından mevcut insan kaynakları uygulamalarında aksiyon alınmasına ivedi ihtiyaç doğmuştur. Bu nedenle bu çalışma ile Covid-19 ile mücadelede insan kaynakları yönetimi aksiyonları geliştirmeye yönelik örgütsel müdahale yöntemi önerisi ortaya konmuştur. Önerilen örgütsel müdahale yöntemi, tüm paydaşların sürece aktif olarak dâhil olabileceği katılımlı bir araştırma olan EA çerçevesinde geliştirilmiştir. Böylece sorunu bizzat yaşayan çalışanlar araştırma sürecine dâhil edilerek işbirliğine dayalı eylem planı geliştirilmesi ve pandemi süresince optimum çalışma koşul ve insan kaynakları yönetimi aksiyonlarının ortaya çıkarılmasının mümkün olacağı düşünülmüştür. Bu doğrultuda ilki çalışanların fiziki açıdan sağlıklı kalabilmesi için, ikincisi ise çalışanların psikolojik ve sosyal sağlığını sağlamaya yönelik iki ana temada eylem planı geliştirilmiştir.

Katılımlı bir araştırma olan EA çerçevesinde gerçekleştirilen örgütsel müdahalelerin etkinlikleri ise literatürde birçok araştırmacı tarafından temelde şu şekilde vurgulanmaktadır: i) Neyin değişmesi gerektiğine dair çalışanların uzmanlığından yararlanırlar ve müdahalenin belirli bir bağlam için uyarlanmasına izin verirler (Mikkelsen vd, 2000), ii) katılımcıların müdahaleyi sahiplenmesini sağlarlar (Nielsen ve Randall, 2012), iii) çalışanların ve yöneticilerin çalışma ortamlarındaki sorunlarla başa çıkmak için kolektif olarak yetkilendirildiği bir öğrenme sürecini teşvik ederler (Mikkelsen vd, 2000), iv) çalışma ortamının yalnızca sorun alanlarını ve bu sorun alanlarından kaynaklı olumsuz etkileri iyileştirmek yerine, çalışma koşullarıyla ilgili sorunları kaynağında ele alırlar (Lamontagne vd., 2007), v) potansiyel olarak birden çok seviyede amaçlanan değişim alanlarını hedefler (Lamontagne vd., 2007).

Bu bağlamda çalışmada önerilen örgütsel müdahale yönteminin, Covid-19'un yıkıcı etkileriyle başa çıkmak ve hatta bunları bir avantaja dönüştürmek için eyleme geçirilebilir disiplinler arası bir uygulama fırsatı sunabileceği düşünülmektedir. Esasen Covid-19 ile mücadeledeki bu zorlu süreç, genel olarak yönetim bilimi için araştırmacılara bu süreçteki zorluklarla başa çıkmada uygulayıcıları desteklemek üzere eyleme geçirilebilir öneriler geliştirmeleri için uygun bir ortam sağlamaktadır (Carnevalea ve Hatak, 2020). Buna göre bugün karşı karşıya kalınmış olan bu büyük zorluğun, örgütlerin insan kaynakları yönetimi alanında ihtiyaç duyduğu aksiyonların geliştirilmesi bakımından fırsat sunduğu varsayımına dayanarak ileriye dönük düşünmeye odaklanmak önem arz etmektedir.

Bu noktada, çalışmada önerilen örgütsel müdahale yöntemi, salgının neden olduğu çok boyutlu etkilerin anlaşılmasını ve insan kaynakları yönetimi uygulamalarında ihtiyaç duyulan aksiyonların belirlenmesine yönelik eylem planlarının uygulanmasını içermesi bakımından özgün bir değer taşımaktadır. Ayrıca müdahale yönteminde önerilen EA ile sorundan etkilenen paydaşların katılımının teşvik edilmesi, sürekli geribildirim ile hedeflerin revize edilebilmesi ve iş akışının bu yaklaşım doğrultusunda düzenlenmiş olması yöntemin sistematikliğini sağlayarak özgün değerini artırmaktadır. Yanı sıra, önerilen yöntem çerçevesinde farklı disiplinlerden oluşan araştırma ekibinin bir araya gelerek eylem planları oluşturması ve tüm iş akışını yürütmesi, salgının neden olduğu çok boyutlu etkilerin anlaşılması ve bu etkilere müdahale açısından disiplinler arası bir bakış açısı ortaya koyması bakımından çalışmanın özgün değerini desteklemektedir.

Çalışma, uygulamaya katkısı açısından değerlendirildiğinde bu örgütsel müdahale yöntemi önerisinin genel bir çerçeve olarak görülüp özel durumlara uyarlanarak yöneticiler, insan kaynakları ve iş sağlığı ve güvenliği uygulayıcıları tarafından kullanılabilmesi ve örgütsel müdahalelerin nasıl yürütülüp değerlendirileceği konusunda farkındalık yaratacağı ümit edilmektedir. Örgütlerin çalışmada önerilen müdahaleye bütünüyle katılmalarını beklemek gerçekçi olmasa da bu genel çerçevenin bütüne yönelik bir anlam oluşturma aracı olarak hizmet edeceği düşünülmektedir. Bu sayede örgütler çalışanların fiziksel, psikolojik ve sosyal açıdan sağlık ve iyilik halini iyileştirmenin örgütsel verimlilik ve performans ile nasıl bir etkileşimde olduğunu da gözlemlemiş olabilecektir. Öyle ki önerilen örgütsel müdahale önerisi, müdahale öncesi, müdahale esnası ve müdahale sonrasını kıyaslama fırsatı sunduğundan süreç içinde hangi aksiyonların müdahale sonuçlarını nasıl etkilediğini açıklamaya da olanak vermektedir. Bu şekilde beklenen yönde değişimi gerçekleştiren aksiyonları tespit etmek ve böylece bir aşamadan diğerine ilerlemeyi kolaylaştıran veya engelleyen bağlamı da analiz etmek mümkün olacaktır.

Kaynakça

Adelman, C. (1993). Kurt Lewin and the origins of action research. *Educational Action Research*, 1 (1), 7-24.

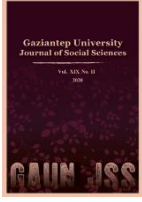
- Akbaş, Ö. Z. & Dursun, Ö. (2020). Koronavirüs (COVID-19) pandemisi sürecinde özel alanına kamusal alanı sığdıran çalışan anneler. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7 (5), 78-94.
- Alcon, S. A. (2003). *A Pest in the land: New world epidemics in a global perspective*. New Mexico: University of New Mexico Press.
- Asgary, R., Pavlin, J. A., Ripp, J. A., Reithinger, R. & Polyak, C. S. (2015). Ebola policies that hinder epidemic response by limiting scientific discourse. *The American Journal of Tropical Medicine and Hygiene*, 92 (2), 240-241.
- Aslan, R. (2020). Tarihten günümüze epidemiler, pandemiler ve Covid-19. *Ayrıntı Dergisi*, 8 (85), 35-41.
- Beyhan, A. (2013). Eğitim örgütlerinde eylem araştırması. *Journal of Computer and Education Research*, 1 (2), 65-89.
- Brooks, S. K., Webster, R. K., Smith, L. E., Woodland, L...& Rubin, G. J. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: Rapid review of the evidence. *The Lancet*, 395 (14), 912-920.
- Caligiuri P., Cieri H. D., Minbaeva, D., Verbeke, A. & Zimmermann, A. (2020). International HRM insights for navigating the COVID-19 pandemic: Implications for future research and practice. *Journal of International Business Studies*, 51, 697-713.
- Carnevalea, J. B. & Hatak, I. (2020). Employee adjustment and well-being in the era of COVID-19: Implications for human resource management. *Journal of Business Research*, 116, 183-187.
- Cartwright, S. & Cooper, C. L. (1997). *Managing workplace stress*. Washington: Sage Publications, Inc.
- Chambel, M. J., Castanheira, F. & Sobral, F. (2016). Temporary agency versus permanent workers: A multigroup analysis of human resource management, work engagement and organizational commitment. *Economic and Industrial Democracy*, 37 (4), 665-689.
- Cockerman, W. C. (2004). *Medical sociology*. New Jersey: Pearson Prentice Education.
- Cox, T., Griffiths, A. J., Barlow, C. A., Randall, R. J...& Rial-Gonzalez, E. (2000). *Organisational interventions for work stress*. Sudbury, UK: HSE Books.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel araştırma yöntemleri*. (Çev. M. Bütün & S. B. Demir). İstanbul: Siyasal Kitapevi.
- Davies, S. E. (2013). National security and pandemics. *UN Chronicle*, 50 (2), 20-24.
- Dawson, C. (2016). *Araştırma yöntemlerine giriş*. (Çev. A. Arı). Konya: Eğitim Kitabevi.
- Delen, M. G. & Peksan, S. (2020). *Covid-19 ve işçiler: Salgın ilk döneminde sanayi işletmelerinde çalışan sendikali işçiler (mavi yakalılar)*. İstanbul: İÜ İktisat Fakültesi İnsan Kaynakları Araştırma Merkezi Yayınları.
- Deloitte (2020). *Workforce strategies for a post-COVID-19 recovery*. Canada: Deloitte Design Studio.
- DeMarie, S. M. & Hitt, M. A. (2000). Strategic implications of the information age. *Journal of Labor Research*, 11 (3), 419-429.

- Dhevabachachai, N. & Muangasama, K. N. (2013). The preferred word paradigm for generation y in the hotel industry: A case study of the international tourism and hospitality programme. *International Education Studies*, 6 (10), 27-38.
- ECDC (2019). *Novel coronavirus disease 2019 (COVID-19) pandemic: Increased transmission in the EU/EEA and the UK*. Erişim: <https://www.ecdc.europa.eu/sites/default/files/documents/RRA-sixth-update-Outbreak-ofnovelcoronavirus-disease-2019-COVID-19.pdf>, 04.08.2020.
- Elliott, J. (1991) *Action research for educational change*. Milton Keynes: Open University Press.
- EU-OSHA (2010). *European agency for safety and health at work, European survey of enterprises on new and emerging risks*. Erişim: <https://osha.europa.eu/en/publications/european-survey-enterprises-new-and-emerging-risks-managing-safety-and-health-work/view>, 04.08.2020.
- Eurofound (2020). *Living, working and COVID-19, COVID-19 series*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Fernandes, N. (2020). *Economic effects of coronavirus outbreak (COVID-19) on the world economy*. Erişim: <https://ssrn.com/abstract=3557504>, 04.10.2020.
- Greenberg, N., Wessely, S. & Wykes, T. (2015). Potential mental health consequences for workers in the Ebola regions of West Africa: A lesson for all challenging environments. *Journal of Mental Health*, 24 (1), 1-3.
- Greenwood, D. J., Whyte, W. F. & Harkavy, I. (1993). Participatory action research as a process and as a goal. *Human Relations*, 46 (2), 175-192.
- Gunnigle, P., Lavelle, J. & Monaghan, S. (2019). Multinational companies and human resource management in Ireland during recession: A retrospective from a highly globalized economy. *Thunderbird International Business Review*, 61(3), 481-489.
- Hall, R. C. W., Hall, R. C. W. & Chapman, M. J. (2008). The 1995 Kikwit Ebola outbreak: Lessons hospitals and physicians can apply to future viral epidemics. *General Hospital Psychiatry*, 30 (5), 446-452.
- Hays, J. N. (2005). *Epidemics and pandemics: Their impacts on human history*. California: ABC-CLIO Inc.
- Hennequin, E. (2007). What career success means to blue-collar workers. *Career Development International*, 12 (6): 565-581.
- Honigsbaum, M. (2009). Historical keyword pandemic. *The Lancet*, 373 (9679), 1939.
- Hu, X., Kaplan, S. & Dalal, R. S. (2010). An examination of blue-versus white-collar workers' conceptualizations of job satisfaction facets. *Journal of Vocational Behavior*, 76 (2), 317-325.
- ILO (2001). *Guidelines on occupational safety and health management systems*. Geneva: ILO.
- ILO (2020a). *ILO monitor: COVID-19 and the world of work*. Geneva: ILO.
- ILO (2020b). *COVID-19 and the world of work: Impact and policy responses*. Geneva: ILO.
- ILO (2020c). *COVID-19 cruelly highlights inequalities and threatens to deepen them*. Geneva: ILO.
- ILO (2020d). *Teleworking during the COVID-19 pandemic and beyond*. Geneva: ILO.
-

- ILO (2020e). *Work from home: Human factors/ergonomics considerations for teleworking*. Geneva: ILO.
- İlhan, Ü. D. (2010). *Kuşaklar açısından çalışma değerleri ve örgütsel bağlılık*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- İlhan, Ü. D., Kümbül-Güler, B. & Aksaraylı, M. (2019). Çalışma değerleri ve örgüte duygusal bağlılık: X ve Y kuşağı mavi yakalı çalışanlar üzerine bir çalışma. *Journal of Yaşar University*, 14 (56): 379-406.
- Jackson, D., Bradbury-Jones, C., Baptiste, D., Gelling, L...& Smith G. D. (2020). Life in the Pandemic: Some Reflections on Nursing in the Context of COVID-19. *Journal of Clinical Nursing*, 29, 2041-2043.
- Johnson, N. & Mueller, J. (2002). Updating the accounts: Global mortality of the 1918-1920 Spanish influenza pandemic. *Bulletin of the History of Medicine*, 76 (1), 105-115.
- Karafillakis, E., Jalloh, M. F. & Nuriddin A. (2015). Once there is life, there is hope: Ebola survivors' experiences, behaviours and attitudes in Sierra Leone, 2015. *Business Management Journal Global Health*, 1, 1-9.
- Kaushik, M. & Guleria, N. (2020). The impact of pandemic COVID-19 in workplace. *European Journal of Business and Management*, 12 (15), 9-18.
- Kemmis, S. & Wilkinson, M. (1998). Participatory action research and the study of practice. B. Atweh, S. Kemmiş, & P. Weeks (Eds.), *Action research in practice: Partnerships for social justice in education* (ss. 21-36). New York: Routledge.
- Kılıç, O. (2004). *Eski çağdan yakın çağa genel hatlarıyla dünyada ve Osmanlı Devleti'nde salgın hastalıklar*. Elazığ: Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Lam, T. T., Jia, N., Zhang, Y. W...& Cao, W. C. (2020). Identifying SARS-CoV-2-related coronaviruses in Malayan pangolins. *Nature*, 583, 282-298.
- Lamontagne, A. D., Keegel, T., Louie, A. M...& Landsbergis, P. A. (2007). A systematic review of the job-stress intervention evaluation literature 1990-2005. *International Journal of Occupational and Environmental Health*, 13 (3), 268-80.
- Lewin, K. (1946). Action research and minority problems. *Journal of Social Issues*, 2 (4), 34-46.
- Lu, W., Wang, H., Lin, Y. & Li, L. (2020). Psychological status of medical work- force during the COVID-19 pandemic: A cross-sectional study. *Psychiatry Research*, 288.
- Luthans, F., Youssef, C. M. & Avolio, B. J. (2007). *Psychological capital: Developing the human competitive edge*. Oxford: Oxford University Press.
- McMillen, C. W. (2016). *Pandemics: A very short introduction*. UK: Oxford University Press.
- Meister, J. (2020). The impact of the coronavirus on HR and the new normal of work-Forbes, Erişim: <https://www.google.com/amp/s/www.forbes.com/sites/jeannemeister/2020/03/31/the-impact-of-the-coronavirus-on-hr-andthe-new-normal-of-work/amp/>, 06.10.2020.
- Mikkelsen, A., Saksvik, P. & Landsbergis, P. (2000). The impact of a participatory organizational intervention on job stress in community health institutions. *Work and Stress*, 14 (2), 156-170
- Nabarro, D. & Wannous, C. (2016). The links between public and ecosystem health in light of the recent Ebola outbreaks and pandemic emergence. *EcoHealth*, 13 (2), 227-229.

- Nielsen, K. & Abildgaard, J. S. (2013). Organizational interventions: A research-based framework for the evaluation of both process and effects. *Work & Stress: An International Journal of Work, Health & Organisations*, 27 (3), 278-297.
- Nielsen K. & Randall, R. J. (2012). Opening the black box: Presenting a model for evaluating organizational-level interventions. *European Journal of Work and Organizational Psychology* 22 (5), 1-17.
- Nielsen, K., Randall, R. J., Holten, A. L. & González, E. R. (2010). Conducting organizational-level occupational health interventions: What works? *Work & Stress*, 24 (3), 234-259.
- O'Brien, R. (2001). An Overview of the Methodological Approach of Action Research. Roberto Richardson (Ed.), *Theory and Practice of Action Research*. João Pessoa, Brazil: Federal University of Paraíba.
- Okereafor, K. & Manny, P. (2020). Understanding cybersecurity challenges of telecommuting and video conferencing applications in the Covid-19 pandemic. *International Journal in IT & Engineering*, 8 (6), 13-23.
- Ozanne, J. L. & Saatcioglu, B. (2008). Participatory action research. *Journal of Consumer Research*, 35 (3), 423-439.
- Öge, E. & Çetin, M. (2020). *Covid-19 süreci ve örgütsel yönetim*. A.Tutcu & S. Gün (Eds.), içinde Covid-19 pandemisi: İnsan kaynakları yönetimi açısından olası etkiler (ss. 3-35). Ankara: İksad Yayınevi.
- Paglia, E. (2013). Psychological support during an Ebola outbreak in the Democratic Republic of the Congo. *Intervention*, 11 (2), 195-198.
- Porta, M. (2014). *A Dictionary of Epidemiology*. Oxford: Oxford University Press.
- Qiu, W., Rutherford, S., Mao, A. & Chu, C. (2016). The pandemic and its impacts. *Health, Culture and Society*, 9, (8), 473-481.
- Raoult, D., Mouffok, N., Bitam, I. & Drancourt, M. (2013). Plague: History and contemporary analysis. *Journal of Infection*, 66, 18-26.
- Samal, J. (2014). A historical exploration of pandemics of some selected diseases in the world. *International Journal of Health Sciences and Research*, 4 (2), 165-169.
- Shellhaas, R. A. (2020). Neurologists and COVID-19: A note on courage in a time of uncertainty. *Neurology*, 94, 1-3.
- Smallman-Raynor, M., Niall, J. & Andrew D. C. (2002). The spatial anatomy of an epidemic: Influenza in London and the County Boroughs of England and Wales 1918-1919. *The Transactions of the Institute of British Geographers*, 27 (4), 452-470.
- Susman, G. (1983). Action research: A sociotechnical systems perspective. G. Morgan (Ed.), *Beyond method: Strategies for Social Research* (ss. 95-113). Newbury Park: Sage.
- Taylor, F. W. (1914). *The principles of scientific management*. New York: Harper.
- T.C. Sağlık Bakanlığı (2020). Covid-19 salgın yönetimi ve çalışma rehberi. Erişim: <https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/tr/salgin-yonetimi-ve-calisma-rehberi.html>, 06.10.2020.
- WHO (1948). *Constitution of the World Health Organization*. Erişim: <https://www.who.int/about/who-we-are/constitution>, 10.08.2020.

- WHO (2010). *What is a pandemic?* Erişim: https://www.who.int/csr/disease/swineflu/frequently_asked_questions/pandemic/en, 06.10.2020.
- WHO (2016). *Ebola situation report.* Erişim: http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/204714/1/ebolasitrep_30mar2016_eng.pdf, 06.10.2020.
- WHO (2018). *Managing epidemics: Key facts about major deadly diseases.* Erişim: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/272442>, 06.10.2020.
- WHO (2020a). *Disease outbreaks by year.* Erişim: <https://www.who.int/csr/don/archive/year/en/>
- WHO (2020b). *Q&A on coronaviruses.* Erişim: (COVID-19). [https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/question-and-answers-hub/q-a-detail/q-a-detail/q-a-coronaviruses](https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/question-and-answers-hub/q-a-detail/q-a-coronaviruses), 06.10.2020.
- WHO (2020c). *Modes of transmission of virus causing Covid-19: Implications for IPC precaution recommendations.* Erişim: <https://www.who.int/news-room/commentaries/detail/modes-of-transmission-of-virus-causing-covid-19-implications-for-ipc-precaution-recommendations>, 06.10.2020.
- WHO (2020d). *Physical and mental health key to resilience during COVID-19 pandemic.* Erişim: <http://www.euro.who.int/en/health-topics/health-emergencies/coronavirus-covid-19/statements/statement-physical-and-mental-health-key-to-resilience-during-covid-19-pandemic>, 15.05.2020.
- Wong, E., Ho, K., Wong, S...& Yeoh, E. (2020). Views on workplace policies and its impact on healthrelated quality of life during coronavirus disease (COVID-19) pandemic: Cross-sectional survey of employees. *International Journal of Health Policy and Management*, 1-10.
- Xiao, H., Zhang, Y., Kong, D...& Yang, N. (2020). The effects of social support on sleep quality of medical staff treating patients with coronavirus disease 2019 (COVID-19) in January and February 2020 in China. *Medical science monitor: International medical journal of experimental and clinical research*, 26, e923549-1-e923549-8.
- <https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/tr/>, 10.08.2020.
- <https://covid19.who.int/>, 10.08.2020.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Competitiveness During Covid-19 Pandemic: New Product Development and Supply Chain Agility

Covid-19 Pandemi Döneminde Rekabet Gücü: Yeni Ürün Geliştirme ve Tedarik Zinciri Çevikliği

Ahmet ÇETİNDAS^a*, Oya ÖZTÜRK^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-2262-4204.

^b Araş. Gör., Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-3507-4865.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 30 Ağustos 2020

Kabul tarihi: 30 Eylül 2020

Anahtar Kelimeler:

Çeviklik

Rekabet Gücü

Covid-19

Düzenleyici Etki

Aracı Etki

Yeni Ürün Geliştirme

ARTICLE INFO

Article History:

Received August 30, 2020

Accepted September 30, 2020

Keywords:

Agility

Competitiveness

Covid-19

Moderating effect

Mediating effect

New Product Development

ÖZ

Covid-19 salgını sürecinde dünya genelinde farklı rekabet şekilleri gözlemlenmektedir. Yeni ürünler geliştirip piyasaya sürebilmek, bu rekabet stratejilerinden birisidir. Covid-19 salgını ile de bazı sektörlerde yeni ürün geliştirmenin önemi ve aciliyeti ortaya çıkmıştır. Öte yandan, müşteri ve pazar taleplerine hızlı yanıt verebilmek için tedarik zincirinin de çevik olması gerekir. Bu durum şirketlere rekabet avantajı sağlayan diğer bir faktördür. Bu çalışmanın temel amacı, Covid-19 salgını sırasında firmaların rekabet gücü elde etmelerinde yeni ürün geliştirme ve tedarik zinciri çevikliğinin etkisi incelenmektedir. Ayrıca tedarik zinciri çevikliğinin rekabet gücü ve yeni ürün geliştirme ilişkisindeki düzenleyici ve aracılık rolünü ortaya koymaktır. Bu amaçlar doğrultusunda, çalışmada ilk olarak bu kavramlar teorik olarak tartışılmıştır. Veriler, önerilen modeli ve hipotezleri analiz etmek için anket aracılığıyla toplanmıştır. Araştırmanın evrenini Gaziantep sanayi bölgesinde faaliyet gösteren imalatçı firmalar oluşturmaktadır. Bootstrap yöntemine dayalı regresyon analizi yapılmış ve Process Macro kullanılarak analizler yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre Covid-19 pandemisi döneminde, yeni ürün geliştirmenin hem tedarik zinciri çevikliği hem de rekabet gücü üzerinde önemli pozitif etkiye sahip olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca tedarik zinciri çevikliği rekabet gücünü pozitif yönde etkilemiştir. Çalışmanın bir diğer önemli konusu olan tedarik zinciri çevikliğinin, yeni ürün geliştirme ve rekabet gücü arasındaki ilişkide aracı ve düzenleyici rolünün tespitiyle ilgili analiz sonuçlarına göre ise aracı rolün bulunduğu ancak düzenleyici rolün olmadığı bulunmuştur.

ABSTRACT

Different forms of competition are experienced during the Covid-19 pandemic period. Being able to develop and launch new products is one of the competitive strategies. With the Covid-19 outbreak, the importance and urgency of developing new products in some sectors have also emerged. On the other hand, the supply chain must be agile in order to respond quickly to customer and market demands. This is another factor that provides companies with competitive advantage. The main purpose of this study is to examine the effect of new product development and supply chain agility on firms' gaining competitiveness during the Covid-19 outbreak. It also reveals the moderator and mediating role of supply chain agility in the relationship between competitiveness and new product development. For these purposes, these concepts discussed theoretically in the study first. Data are collected through a survey to analyze the proposed model and hypotheses. Since the data are collected in the current epidemic period, the study is important in terms of revealing the importance given by firms to these three concepts in this period as well. The population of the study is composed of the manufacturing companies operating in the industrial zone of Gaziantep. Regression analysis based on the bootstrap method was conducted and analyzes were made by using Process Macro. According to the analysis results, it has been revealed that during the Covid-19 pandemic period, new product development has a significant positive effect on both supply chain agility and competitiveness. In addition, supply chain agility positively affected competitiveness. It was also found that supply chain agility has a mediating role in the relationship between new product development and competitiveness, but has no moderating effect in this relationship.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ahmet.cetindas@hku.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The Covid-19 epidemic, which emerged unexpectedly and affected the world, brought along economic uncertainties as in the consequences of globalization and caused change of competition conditions as well. The survival and success of companies in turbulent and uncertain environments as in this period is proportional to their competitive strategies. Competition can be defined as the struggle to be better among those who have the same or similar goal. Competitiveness refers to the power possessed to provide competitive advantage. Firm level competitiveness is being in a position equal or superior to its competitors in local, country or world markets in terms of factors such as low-cost production, quality of the product, service and attractiveness, and the ability to innovation and invent. From this point, new product development is a concept that includes the conceptualization, design, development and marketing steps of products and services that have not been on the market before. The aim of developing new products is to change the market conditions, meet consumer demands and needs, give a competitive position to the product or brand and increase its share in the market. Agility is also described as the capability of firms to react in terms of volume and diversity against unexpected and sudden changes in customer demand and markets. The importance of agility of supply chains was once again understood during the global Covid-19 pandemic. In this respect, the main purpose of this study is to determine the effect of new product development and supply chain agility on competitiveness during the Covid-19 pandemic. Afterwards, the moderating and mediating role of supply chain agility are examined. In addition, the effect of new product development on supply chain agility is also analyzed.

The population of the study composed of 534 manufacturing company operating in Gaziantep organized industrial zone. Returns from 534 surveys sent to be answered were 101 as total and 84 of these surveys could be evaluated. The hypotheses developed to be tested in the research are as follows:

H1: During the Covid-19 pandemic, new product development has a significant positive effect on supply chain agility.

H2: During the Covid-19 pandemic period, new product development has a significant positive effect on competitiveness.

H3: During the Covid-19 pandemic, supply chain agility has a significant positive effect on competitiveness.

H4: During the Covid-19 pandemic, the effect of new product development on competitiveness is mediated by supply chain agility.

H5: During the Covid-19 pandemic, supply chain agility has a moderating effect on the relationship between competitiveness and new product development.

In order to reveal the construct validity and reliability of the scales, exploratory factor analysis (EFA), reliability analysis and confirmatory factor analysis (CFA) were applied in the research. Values indicate the suitability of the sample size for factor analysis. Also, the detected Cronbach's Alpha values can be considered statistically reliable. The CFA results found that the scales fit well.

After EFA, CFA, and reliability analysis, the relationship between variables was determined by correlation analysis. According to the results of the correlation analysis, there are positive significant relationships between new product development and supply chain agility and competitiveness at the level of 0.01 significance. At this point, it can be stated that as the new product development levels of companies increase, their supply chain agility and competitiveness will increase. In addition, it is possible to say that there is a positive significant relationship between competitiveness and supply chain agility at a significance level of 0.01.

In order to test the mediating role of supply chain agility in the effect of new product development on competitiveness, a regression analysis based on bootstrap method was conducted. Analyses were made using Process Macro developed by Hayes (2018). According to the findings obtained as a result of the analysis, new product development positively affects the supply chain agility. New product development explains 32.93% ($R^2 = .3293$) of supply chain agility. Based on this, it is possible to say that the H1 hypothesis is accepted.

It has been determined that supply chain agility significantly affects competitiveness. New product development also significantly affects the competitiveness. Hence, the H2 and H3 hypotheses were approved. Supply chain agility and new product development explain 64.23% ($R^2 = .6423$) of the change on competitiveness.

According to the results of the mediation effect analysis of supply chain agility, it has been concluded that new product development has an indirect effect on competitiveness, thence supply chain agility mediates the relationship between new product development and competitiveness. Accordingly, the H4 hypothesis was accepted.

Multiple regression analysis was used to investigate the moderating effect of supply chain agility. Therefore, an interaction variable was created, which is the multiplication of the independent variable new product development and supply chain agility. Although both independent variables affect competitiveness, the interaction variable consisting of their multiplication does not affect competitiveness. Thus, it has been determined that supply chain agility has no moderating effect in this relationship. In other words, it has been determined that new product development and supply chain agility affect competitiveness, but supply chain agility does not have a moderating effect on this relationship. Therefore, the H5 hypothesis was rejected.

As a result of the research, the H1, H2, H3 and H4 hypotheses were supported, while the H5 hypothesis could not be supported.

Introduction

Competition has existed in human life in various ways since the earliest times of history. Therefore, it has become an indispensable requirement for the continuity of people and societies to develop anti-competitive strategies and to gain competitive power against competitors. Changing conditions of competition are often due to developments in communication and transportation, which are the basis of globalization, and the reduction of trade barriers (Özgüner & Özgüner, 2019:67). However, the Covid-19 epidemic, which emerged unexpectedly and affected the world, brought along economic uncertainties as in the consequences of globalization and caused change of competition conditions as well. The survival and success of companies in turbulent and uncertain atmospheres as in this period is proportional to their competitive strategies.

The Covid-19 outbreak, which occurred in Wuhan, China, started to spread around the world in March 2020 and subsequently declared as a pandemic by the World Health Organization. Due to the spread of the virus, restrictions on social and economic life have started in many countries. Due to the distance rules and lockdowns applied, serious changes in people' product and service demands who spend more time at their homes and product procurement processes of suppliers whom reduce their capacities have occurred. The world has started to demand different products and services that were not needed before the pandemic but specific to the pandemic period. The Covid-19 pandemic has also revealed strategic advantages and weaknesses in various sectors. Food, textile or hygiene producers, who can respond quickly in the face of increasing demand or offer alternative products for emerging needs, have turned the crisis environment which brought by the epidemic into an opportunity. Many new products and services such as disinfectant alternatives for crowded environments, apparatus to facilitate the use of masks, alternatives to travel restrictions, alternative channels to the education system have taken their place in the new world order. In addition, there has been an increase in electronic-based shopping, almost explosions have occurred in hygiene products, and the food sector has faced with the desire of consumers to stock beyond the needs. The survival of companies that cannot adapt to the changing world and changing market conditions due to the Covid-19 pandemic is very difficult in today's conditions. In addition to analyzing the market and the customer well, the availability of the production network and financial capabilities, the supply chain network also plays a very important role in this competitive race. It is essential to have a strong and integrated supply chain in order to introduce products and services of planned time, quantity and quality to the market. The efforts of companies to gain competitive power during the pandemic period should be supported by the potential to offer new products and services to the market and an agile supply chain. However, companies that cannot well managed their production capacities and strategies have failed in this global crisis.

The Covid-19 pandemic has once again shown that companies that can quickly adapt themselves to changes in consumer demands and needs, act innovative when necessary and become a pioneer in new products can successfully stand out in competitive environments. In this respect, the main purpose of this study is to state the effect of new product development and supply chain agility on competitiveness during the Covid-19 pandemic. Afterwards, the moderating and mediating role of supply chain agility will be examined. In addition, the effect of new product development on supply chain agility will also be analyzed. For the Covid literature, which contains mainly health-related studies, it is very necessary for both manufacturers and markets to conduct such a study on supply chains and production. Because the importance of the supply chains of all sectors, including the health sector, in reaching the final consumer was better understood during this crisis period. In this respect, the study is important in terms of revealing the effects of Covid-19 on production and supply chains and being a guide for producing enterprises. Since the data used in the analyzes were collected from

companies that continued their production during the Covid period individually, the study is original and actual. It is possible to say that it is one of the first studies for the field, since there are not many studies that have collected and analyzed data in the relevant field in the Covid literature so far.

Competitiveness

Competition is a phenomenon that always maintains its presence in all areas of human life. However, different forms of competition are experienced during the Covid-19 pandemic period, where health is at the forefront. In this period, the first and the biggest competition emerged among the health practices of countries. In addition to the success of the applications, countries are in competition with each other in vaccine development studies. After health, the most competitive area is the production and consumption sectors, which are greatly affected by the mandatory quarantine and restriction practices of the countries. Both production and delivery disruptions and changes in consumer needs and demands have affected supply chains as well. Supply chain management, which is always important, has become even more important today due to the pandemic and has become an approach that businesses are closely interested in to increase their global competitiveness (Akben & Güngör, 2018:2). Competitiveness is a multidimensional concept which purpose is to compose sustainable competitive superiority that is possible to apply at national, industry and company degree (Marín et al., 2012:366). It can also be described as the company's capability to design, manufacture or commercialize products that are higher compared to offered by others, taking into account the price and non-price quality of the firm (D'Cruz, 1992 cited in Maune, 2014:31). Competitiveness is a combination where properties are inherited (natural resources) or constituted (infrastructure) and procedures are turn out to generate economic gains (Maune, 2014:31). Organizing this combination, at least more successfully than competitors, gives companies competitive power.

Companies that reach international leadership in the world use different strategies in every respect. However, although every thriving firm implements its own specific strategy, the basic way of working is the same. Companies gain competitive advantage through innovation actions (Porter, 1990:75). Most of the leading companies in the sector can dominate the market since they have more innovative products and services than other companies (Altuğ, 2017:20). Innovative approaches, which are seen as one of the cornerstones of competition, are observed more clearly during the Covid-19 pandemic process. Many new products and services that were not needed in the pre-epidemic period have now taken their place among the essentials of daily life. Manufacturers who can respond to this new and rapid change of needs in the market have gained an important competition power.

However, Hart (2012) argued that inflexible processes, lack of communication, and difficult decision making in new product development will create difficulties for companies. He defined the formulas to cope with these difficulties as process flexibility, transparency, focusing and cooperation. It is obvious that a flexible and agile production line and supply chain are required to adapt quickly to new products. Ultimately, firms that can foresee and manage market, technical and competitive pressures are most likely to be successful in positioning new products (Ofek, 2008:81). During the pandemic process, it has become even more important for companies to successfully manage these difficulties. As a result, companies that analyze the needs and gaps of the market well and stand out with creative ideas have gained a great competitive power by taking advantage of the flexibility and agility of their supply chain processes as well.

New Product Development

New product development is a term that describes all stages of the procedure of introduce a product or service to market from nothing. The new product development process consists of two main ways: idea generation and product design, and market research and marketing analysis (Hart, 2012:2). The new product development process comprise the activities that companies apply while developing and launching new products. A new product launched on the market consists of a series of stages that are evaluated, tested and continued, starting with the idea of invention (Booz et al., 1982:11). Companies in many sectors affected by the Covid-19 pandemic process and expected to respond to different demands have once again understood the importance of new product development and made it a strategic agenda item. New product development is not only dependent on technological infrastructure and innovation. In addition to these, companies should develop new products according to the period of competition, environment and demand (Ofek, 2008:80). The Covid-19 pandemic period is also seen as a period when demands change, new products gain importance and competition rises.

According to the classification that Booz et al (1982:12) made and which is still valid today with some additions, the new product development stages are determined as follows:

- **Idea Generation:** This stage refers to the stage where new product ideas are searched systematically. Businesses generate hundreds or even thousands of ideas to come up with a handful of good ideas.
- **Idea Screening:** At this stage, product ideas that meet the company's goals are scanned. All generated ideas are scanned to identify the good ones and eliminate the weak ones as soon as possible.
- **Concept Development and Testing:** This stage consists of an early research to decide which ideas are appropriate and which ideas deserve further study. It is necessary to develop interesting ideas in the product concept to continue the new product development process.
- **Marketing Strategy Development:** After the development and testing stages for a promising idea, the initial marketing strategy is developed to launch the product.
- **Business Analysis:** At this stage, offerings are evaluated relying on quantitative elements such as profit, return on investment and sales capacity.
- **Product Development:** At this stage, ideas on paper are transformed into a demonstrable and producible product.
- **Test Marketing:** Commercial experiments are performed to verify previous operating decisions. The information obtained as a result of test marketing helps management to make the final decision to launch the new product.
- **Commercialization:** At this stage, products are released to the market. High costs can arise at this point: the company may have to set up or lease a production facility. Expenses for advertising, sales promotion and other marketing methods may be high in the first year.

The new product development activity series can also be seen as a series of information collection and assessment processes. Gathering information causes companies to improve their new product decisions by minimizing the resources associated with failed products (Booz et al., 1982:16). Especially during the pandemic period, collecting information from the market, understanding the changing preferences and demands and developing new products in the light of this information can increase competitiveness.

Despite extensive research on achieving success at new product development, companies are also developing products that are not accepted or not successful in the market. Therefore, new product development is among the most risky and complicated assignments for most

companies. Companies face increased competition, stricter standardization and regulations, as well as changing customer behaviors and requirements during the Covid-19 pandemic (Berger, 2013:2). Under these factors, managing the new product development process requires extensive funding, human resources and time (Bhuiyan, 2011:747). Lockdowns implemented during the pandemic process, reduced capacities and uncertainties made it even more difficult to access these resources.

The NDP challenges and backgrounds determined by Berger (2013:5) can be explained as follows in terms of the pandemic period:

- **Increasing global competition in all major markets:** During the Covid-19 pandemic period, international companies that develop products according to demand offer them to the world.
- **Shorter product life cycles:** Since it is not known how long the pandemic will continue, it is uncertain how long the new products will be in demand.
- **Higher failure rates in many industries:** Error rates up to 60% of new products / inventions can be seen. This is a huge rate for businesses that have reduced their capacity due to the pandemic.
- **Early cost detection:** Some costs have also changed during the pandemic period. For instance, the price of nonwoven fabrics used in mask production has increased considerably due to high demand. Consumers' priority shifted to products with anti-virus properties, which brought additional costs even to standard products.

From this point of view, the ability of the company to develop new products is also related to its competitiveness. While the product is launched, the existing products in the market should be investigated and features that are better than the competitor's product should be identified. Basically, competitors and their products can be an important source of information for new product launches. In addition to creating new, technologically improved solutions, manufacturers must have the capability to create a competitive product proposal (Kazimierska & Grębosz-Krawczyk, 2017:249).

Supply Chain Agility

In the modern competitive environment, instead of "firm versus firm", "supply chain versus supply chain" is struggling (Ketchen & Giunipero, 2004:55). Within the supply chain, the trust of companies to each other will increase cooperation and higher performance will occur with less opportunism (Ekinci & Yıldız, 2017:65). Supply chain agility, which is the result of collaboration, allows a company to respond rapidly and effectively to market mobility and other instability, enabling the company to set up a upper competitive position (Swafford et al., 2008). The Covid-19 pandemic process has caused many uncertainties in terms of both demand and supply. Therefore, companies need to plan their supply chains more flexible and more agile. Supply chain agility is a criteria of how quickly the supply chain is able to react (Swafford et al., 2006:171).

An agile supply chain responds to dynamic market conditions with the following four abilities (Arteta & Giachetti, 2004:496; Agarwal et al., 2007:443; Gong & Janssen, 2012; Yusuf et al., 2014). These abilities are interpreted according to the Covid-19 pandemic period as follows:

- **Flexibility:** The ability to quickly reforge resources and processes to meet changing customer demands during the pandemic period.
- **Sensitivity:** The ability to anticipate uncertainty caused by the pandemic and respond earlier than competitors.
- **Speediness:** The ability to execute an activity in the shortest possible time frame.

- **Competence:** The ability to continue flow in the supply chain.

Literature Review and Development of Research Hypotheses

Relationship between New Product Development and Supply Chain Agility

In today's dynamic business atmosphere, companies that have the ability to produce and develop new products and services faster and at a lower cost achieve success in the sector (Hart, 2012). New product development process may take a long time. This may mean that companies cannot offer new products or services to the market when required. The increasing intensity of competition in the market considers the timing factor as an important criterion in developing and introducing new products (Altuğ, 2017:27). Meeting the needs and requirements of the customers, providing the required product type and volume on time, and launching new products quickly are considered as competitive priorities of the supply chain (Carvalho et al., 2012:55). The goal of the agile supply chain is to launch personalized new products with matchless characters to the market in order to keep competitive advantage in today's changing atmosphere (Ambe, 2010:12). As seen during the pandemic period, an agile supply chain is required to respond to the variable customer demand and the need for high diversity (Agarwal et al., 2007).

Importance of having an agile supply chain in the companies' new product development strategies have seen from the studies in the literature. Considering that companies can respond to changes in the market faster thanks to the new products they produce during the pandemic period and thus they are in a more agile supply chain, the first hypothesis of the study was developed as follows:

H1: During the Covid-19 pandemic, new product development has a significant positive effect on supply chain agility.

Relationship Between New Product Development and Competitiveness

New product development underlines the value of presentation new products to the market in order to maintain business success (Bhuiyan, 2011:747). The new product development process is important for the creation of products that meet the requirements of industrial customers and diversify the firm among the competition (Kazimierska & Grębosz-Krawczyk, 2017). Innovation can occur in the form of a new product design, a new manufacturing process, a fresh marketing perspective, or a new form of training. Some innovations build up a competitive advantage by understanding a completely new market opportunity or by offering a market section that others ignore (Porter, 1990:75).

Craig and Hart (1992) revealed in their study on the evaluation of new product development process that the concepts of market competition and technology competition effect performance. Customer demands and needs, technology and competition are constantly changing and developing. In this case, companies need to develop new products or services in order to survive and compete in the sector (Altuğ, 2017:20). Similarly, Yiğit (2017:50) stated that companies must be able to produce new products in order to survive in competitive environments.

Companies that can offer new and different products to the market at the proper period and before other companies will gain competitive advantage due to the changing needs of the Covid-19 pandemic. Based on previous studies, it is possible to say that the ability of companies to develop new products has an important role in their competitive power. It will be an expected result for companies that differentiate from their competitors in the market with new products and meet the changing customer needs faster and more efficiently during the Covid-19 pandemic. The second hypothesis of the study was developed in this direction as follows:

H2: During the Covid-19 pandemic period, new product development has a significant positive effect on competitiveness.

Relationship between Supply Chain Agility and Competitiveness

Supply chain agility directly increases the competitive performance of the firm (Swafford et al., 2008). Supply chain agility is a trait that is counted as a strategic source to support a company gain a competitive advantage (Ivanov, 2010:2; Stratton & Warburton, 2006:677). Competitors slow reactions to changes in demand and market provides competitive advantage to firm (Porter, 1990:75). It is obvious that the agile supply chain is an important strategy for competitive advantage (Ambe, 2010:13).

Goldman et al. (1995) describe an agile organization as having the ability to gain a dynamic and competitive advantage. Wu et al. (2017:25) revealed that there is a positive relationship between an agile supply chain and competitive advantage. Um (2017:15) found the effect of supply chain agility on both customer service and differentiation from competitors.

Agility becomes an even more important source of competitiveness in turbulent business environments (Maune, 2014:31). Studies have shown that an agile supply chain provides companies with competitive advantage. During the Covid-19 pandemic, it is undeniable that an agile supply chain is necessary to respond to changes in the market and demand before competitors. As a result of supply chains that cannot keep up with the changes, staying behind the competitive environment in the market will be an expected result. In the light of these information, the next hypothesis of the study was formed as follows:

H3: During the Covid-19 pandemic, supply chain agility has a significant positive effect on competitiveness.

Moderating and Mediating Role of Supply Chain Agility

There have been many studies in the literature on the moderating and mediating role of supply chain agility in different relationships. Dhaigude and Kapoor stated that supply chain agility acts as a mediating between supply chain orientation and supply chain performance (Dhaigude & Kapoor, 2017:287). Swafford et al. stated that the mediating role of supply chain agility creates an indirect relationship between integration and performance in their studies where they reveal the relationship between flexibility, agility and information technology (Swafford et al., 2006:170). Yıldız and Çetindaş (2018:892) found that supply chain agility has a partial mediating role in the relationship between strategic resource use and firm performance. In a different study, the authors revealed that supply chain agility has a mediating role in the effect of supply chain integration on firm performance (Yıldız & Çetindaş, 2020:195). Khan and Wisner (2019:19) revealed that supply chain agility mediates the relationships between supply chain integration, external learning and internal learning and firm performance. Also, in the same study, the mediating role of supply chain agility in the effect of supply chain integration on firm performance was also determined. Liu et al. (2013:1459) stated that supply chain agility fully mediates the effect of both flexible information technology substructure and information technology assimilation on firm performance. Betts and Tadisina (2009:14) examined the moderating effect of supply chain agility in the relationship between supply chain collaboration and supply chain performance in their studies.

As can be understood from the studies in the literature, supply chain agility is likely to have a moderating and mediating effect on the relationship between new product development and competitiveness in uncertain environments such as in the pandemic. Therefore, the last two hypotheses of the study were formed as follows:

H4: During the Covid-19 pandemic, the effect of new product development on competitiveness is mediated by supply chain agility.

H5: During the Covid-19 pandemic, supply chain agility has a moderating effect on the relationship between competitiveness and new product development.

Model and Methodology

The main purpose of this study is to examine the impact of new product development and supply chain agility on firm competitiveness during the Covid-19 pandemic and the moderating and mediating role of supply chain agility in this effect. The impact of new product development on supply chain agility is also analyzed. The hypotheses developed to be tested in the research are as follows:

H1: During the Covid-19 pandemic, new product development has a significant positive effect on supply chain agility.

H2: During the Covid-19 pandemic period, new product development has a significant positive effect on competitiveness.

H3: During the Covid-19 pandemic, supply chain agility has a significant positive effect on competitiveness.

H4: During the Covid-19 pandemic, the effect of new product development on competitiveness is mediated by supply chain agility.

H5: During the Covid-19 pandemic, supply chain agility has a moderating effect on the relationship between competitiveness and new product development.

Figure 1. shows the research model:

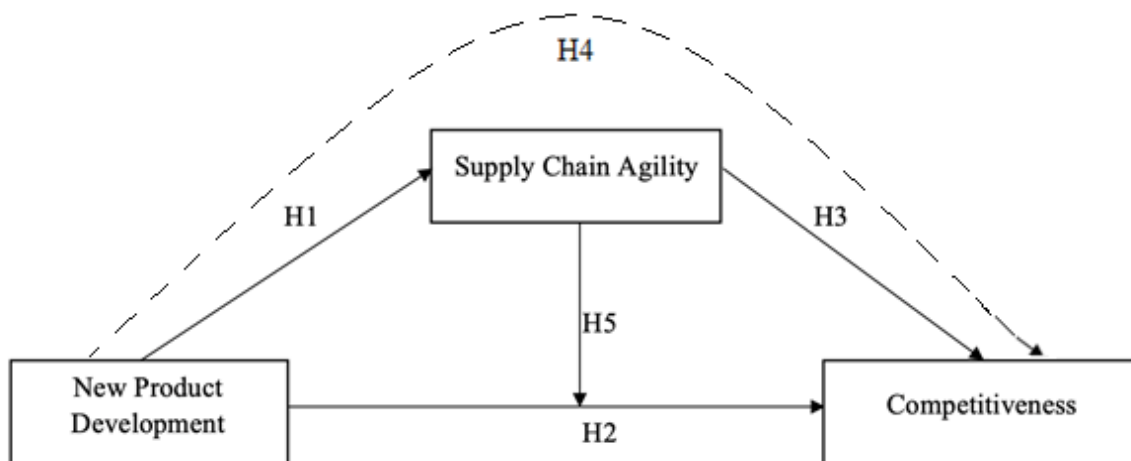

Figure 1: Research Model

Data are collected through a survey to analyze the proposed model and hypotheses. Since the data are collected in the current epidemic period, the study is important in terms of revealing the importance given by firms to these three concepts in this period as well. The population of the study composed of 534 manufacturing company operating in Gaziantep organized industrial zone. Returns from 534 surveys sent to be answered were 101 as total and 84 of these surveys could be evaluated. Due to the Covid-19 pandemic, financial problems experienced by companies, lockdowns and employees working from home to protect social distance have made the data collection process difficult. In addition, the fact that employees in

the companies continuing production have an uneasy and nervous mood due to the pandemic caused them to behave timidly at the point of answering the survey. However, it was thought that the 84 data obtained would be sufficient for the analysis to be made. The competitiveness scale used in the study is based on Yön (2007), the supply chain agility scale is based on Um et al. (2017) and the new product development scale was adapted from Yıldırım (2008). A 5-point Likert Scale was used in all scales. Participants' degree of agreement with the statements is interpreted in the range of 1 = Strongly Disagree, 5 = Strongly Agree. In order to reveal the construct validity and reliability of the scales, exploratory factor analysis (EFA), reliability analysis and confirmatory factor analysis (CFA) were applied in the research.

EFA and reliability analysis results of the new product development scale are given in Table 1.

Table 1: New Product Development Factor Loadings and Reliability Analysis

Items	Factor Loadings	Alpha	KMO	Tot. Exp. Var. (%)
NPD3: New product development speed	,833	0,893	0,862	54,292
NPD2: Being able to launch new products before competitors	,795			
NPD5: Sales of newly developed products	,784			
NPD7: New product development flexibility	,781			
NPD6: Profitability of newly developed products	,756			
NPD8: New product development quality	,700			
NPD4: New product development cost	,683			
NPD1: Quality of newly developed products	,647			
NPD9: Lessons learned in the new product development process	,624			

AVE: 0,54 CR: 0,91

As seen in Table 1, the factor loadings of the new product development scale are in the range of 0.624 to 0.833. The KMO value was determined as 0.862 and was obtained as $p < 0.01$. These values indicate the fitness of the sample size for factor analysis. It is seen that the scale explains 54.292% of the total variance and the alpha coefficient is found as 0.893 as a result of the reliability analysis. The detected Cronbach's Alpha value can be considered statistically reliable (Baş, 2008:147).

EFA and reliability analysis results of the competitiveness scale are given in Table 2.

Table 2: Competitiveness Factor Loadings and Reliability Analysis

Items	Factor Loadings	Alpha	KMO	Tot. Exp. Var. (%)
C4: Our company compared to our competitors in terms of market share ...	,859	0,872	0,839	62,141
C1: Our company compared to our competitors in terms of customer satisfaction ...	,812			
C3: Our company compared to our competitors in terms of quality ...	,800			
C5: Our company compared to our competitors in terms of new product development ...	,787			
C6: Our company compared to our competitors in terms of profitability ...	,786			

C2: Our company compared to our competitors in terms of price / cost advantage...	,674			

AVE: 0,62, CR: 0,90

As indicated in Table 2, the factor loadings of the competitiveness scale as a result of EFA were determined between 0.674 and 0.859. The KMO value is 0.839 and it was found as $p < 0.01$. According to the findings, the sample size is suitable for factor analysis. It is seen that the scale explains 62.141% of the total variance and the alpha coefficient is found as 0.839 as a result of the reliability analysis. It is possible to say that the Cronbach's Alpha value of the competitiveness scale is statistically reliable (Baş, 2008:147).

EFA and reliability analysis results of the supply chain agility scale are given in Table 3.

Table 3: Supply Chain Agility Factor Loadings and Reliability Analysis

Items	Factor Loadings	Alpha	KMO	Tot. Exp. Var. (%)
SCA5: Our ability to rapidly improve delivery reliability compared to our competitors...	,887	0,921	0,905	68,569
SCA3: Our ability to rapidly increase the level of product customization compared to our competitors...	,883			
SCA2: Our ability to rapidly reduce lead time compared to our competitors ...	,838			
SCA7: Our ability to rapidly reduce delivery lead time compared to our competitors ...	,832			
SCA4: Our ability to rapidly improve the level of customer service compared to our competitors ...	,824			
SCA6: Our ability to rapidly increase our ability to responsiveness to changing market needs compared to our competitors...	,772			
SCA1: Our ability to rapidly reduce the product development cycle time compared to our competitors ...	,751			

AVE: 0,68, CR: 0,94

In Table 3, it is seen that the factor loadings of the competitiveness scale are between 0.751 and 0.887. The KMO value was found as 0.905 and was obtained as $p < 0.01$. Similarly, this finding reveals that the sample size is suitable for factor analysis. It has been determined that the scale explains 68,569% of the total variance. As a result of the reliability analysis, the alpha coefficient was found as 0.921, and this Cronbach's Alpha value is also a statistically reliable value (Baş, 2008:147).

For all scales, the AVE value was obtained over 0.5 and the CR value over 0.7. In addition, the $CR > AVE$ condition is provided. After analyzing the factor loadings and reliability of the scales, a confirmatory factor analysis (CFA) was conducted to see that they ensure structural validity. Table 4 shows the goodness of fit values achieved for the scales as a result of CFA.

Table 4: CFA Goodness of Fit Values

Variable	CMIN	DF	CMIN/DF	GFI	CFI	TLI	RMSEA
New Product Development	23,343	20	1,167	0,942	0,991	0,984	0,045
Competitiveness	9,882	7	0,412	0,966	0,988	0,974	0,07
Supply Chain Agility	15,893	13	1,223	0,950	0,993	0,988	0,052

The CFA result found that the scales fit well.

After EFA, CFA, and reliability analysis, the relationship between variables was determined by correlation analysis. Correlation analysis findings are given in Table 5.

Table 5: Correlation Analysis

	Mean	Std. Deviation	New Product Development	Supply Chain Agility	Competitiveness
New Product Development	3,8801	,60583	1		
Supply Chain Agility	4,0204	,65264	,574**	1	
Competitiveness	3,8837	,66764	,635**	,765**	1

According to the results of the correlation analysis, there are positive significant relationships between new product development and supply chain agility ($r = ,574$) and competitiveness ($r = ,635$) at the level of 0.01 significance. At this point, it can be stated that as the new product development levels of companies increase, their supply chain agility and competitiveness will increase. In addition, as seen in Table 5, the correlation coefficient between competitiveness and supply chain agility was determined as $r = ,765$. From this point of view, it is possible to say that there is a positive significant relationship between competitiveness and supply chain agility at a significance level of 0.01.

Table 6: Normal Distribution Table

		New Product Development	Supply Chain Agility	Competitiveness
N	Valid	84	84	84
84	Missing	0	0	0
Skewness		-,392	-,580	-,710
Skewness's Standard Error		,263	,263	,263
Kurtosis		,812	,836	1,143
Kurtosis's Standard Error		,520	,520	,520

As seen in Table 6, the skewness values of the distribution were determined respectively as new product development $-.392$, supply chain agility $-.580$, competitiveness $-.710$. The kurtosis values of the distribution are respectively found as new product development $,812$, supply chain agility $,836$, and competitiveness as 1.143 . These values between -2 and $+2$ indicate that the distribution is normal at an acceptable level (George & Mallery, 2013). The normal distribution ensures that the results of the analysis to be made are correct.

In order to test the mediating role of supply chain agility in the effect of new product development on competitiveness, a regression analysis based on bootstrap method was conducted. Analyzes were made using Process Macro developed by Hayes (2018). Analysis results are given in Table 7.

Table 7: Mediation Test's Regression Analysis Results

Result Variables		
	M (Supply Chain Agility)	Y (Competitiveness)

Predictor Variable		b	S.E.		b	S.E.
X (New Product Development)	a	.6181***	.0974	c'	.3231***	.0994
M (Supply Chain Agility)	-	-	-	b	.610***	.0830
Constant	IM	1.6219***	.3826	IY	0.1773***	.3175
		R2=.3293			R2=.6423	
		F(1;82)=40,2530; P<.001			F(2;81)=72,7138; P<.001	

*** p<.001

According to the findings obtained as a result of the analysis, new product development positively affects the supply chain agility (B: 0.6181, %95 CI [.4243, .8120], t: 6,3445, p<.001). The Beta value obtained is considered significant since both the p value is less than .001 and the values belonging to the confidence interval have the same directional sign (+/-). New product development explains 32.93% (R2 = .3293) of supply chain agility. Based on this, it is possible to say that the H1 hypothesis is accepted.

It has been determined that supply chain agility significantly affects competitiveness (B: 0.610, %95 CI [.4449, .7752], t: 7,3491, p<.001). New product development also significantly affects the competitiveness (B:.3231, %95 CI [.1452, .5011], t: 3,6136, p<.001). Beta value is considered as meaningful because both the p value is less than .001 and the values of the confidence interval have the same directional sign (+/-). Hence, the H2 and H3 hypotheses were approved. Supply chain agility and new product development explain 64.23% (R2 = .6423) of the change on competitiveness.

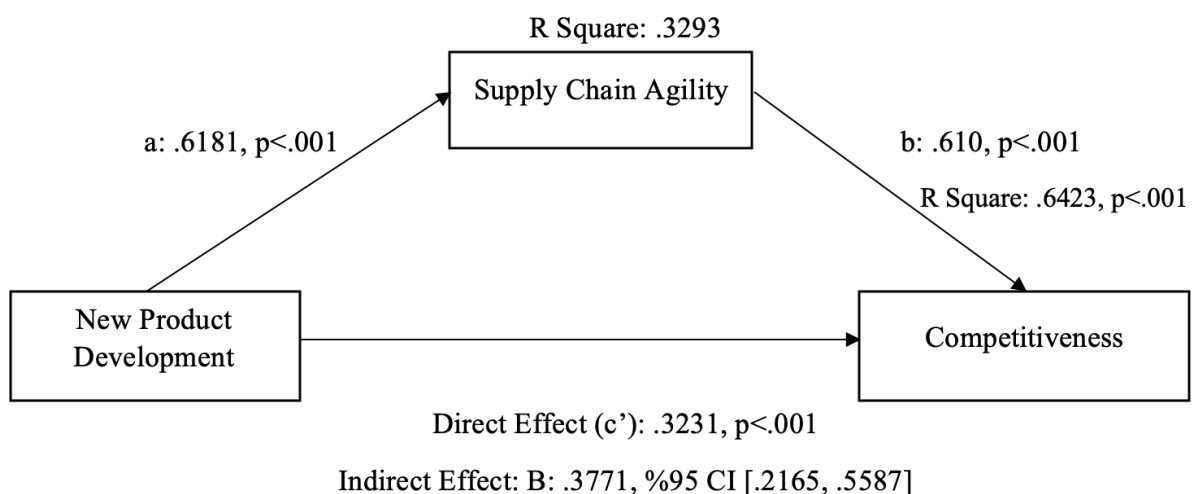

Figure 2: Mediation Effect Analysis

In Figure 2, the results of the mediation effect analysis of supply chain agility are given. It has been concluded that new product development has an indirect effect on competitiveness, thence supply chain agility mediates the relationship between new product development and competitiveness. (B: .3771, %95 CI [.2165, .5587], p<.001). Accordingly, the H4 hypothesis was accepted.

Multiple regression analysis was used to investigate the moderating effect of supply chain agility. Therefore, an interaction variable was created, which is the multiplication of the independent variable new product development and SCA. In order to talk about the moderating effect, new product development and supply chain agility should have an effect on

competitiveness as well as the newly created interaction variable. Analysis results are as in Table 8.

Table 8: Moderating Effect Analysis Results

Independent Variables	Dependent variable Competitiveness				
	β	Std. Error	Beta	t- Value	p- Value
New Product Development	,187	.056	.279	3,351	.001
Supply Chain Agility	,392	.055	.588	7,155	.000
NPD*SCA	-,025	.033	-.054	-,751	.455

As seen in Table 8, although both independent variables affect competitiveness, the interaction variable consisting of their multiplication does not affect competitiveness. Thus, it has been determined that supply chain agility has no moderating effect in this relationship. In other words, it has been determined that new product development and supply chain agility affect competitiveness, but supply chain agility does not have a moderating effect on this relationship. Therefore, the H5 hypothesis was rejected.

Conclusion

With the Covid-19 pandemic that shook the world since December 2019, the importance of both new product development and supply chain agility was once again understood. Consumer needs and habits have changed very rapidly due to the pandemic affecting almost every sector, especially health, worldwide. Due to the manufacturers who cannot respond to these sudden changes in consumption with the same speed, supply problems have been experienced in many parts of the world in masks, paper products, disinfectants and dry foods. Precisely in these market conditions, both the leading companies that can offer new products and services to the market and the producers benefiting from the agility of their supply chains have quickly filled the supply gap in the market and gained an undeniable competitive power.

The purpose of this study, which was conducted after the effects of the Covid-19 pandemic began to emerge, is to reveal the relationship between the supply chain agility and competitiveness of companies that develop new products during Covid-19 pandemic. At the same time, the mediating and moderating role of supply chain agility in this relationship is examined. In this respect, firstly, the concepts are discussed theoretically and studies that have investigated similar relations in the literature are examined. Based on the studies in the literature, 5 hypotheses were developed. With the first hypothesis, the effect of new product development on supply chain agility during the Covid-19 pandemic process was analyzed, and it was found that the companies developing new products have a more agile supply chain, and H1 was accepted. In addition, by proving the significant positive effect of new product development on competitiveness during covid-19 pandemic, H2 was also accepted. In the current global epidemic, it has been understood that one of the important ways to differentiate from competitors beyond the borders of the country and get ahead is to develop new products.

In the third hypothesis of the study, the effect of supply chain agility on competitiveness is examined. As a result of the analysis, it was found that supply chain agility has a positive and significant effect on competitiveness in accordance with the literature, and thus H3 was accepted. It is essential to have an agile supply chain in order to respond quickly to the sudden

changes in the market due to the global epidemic and to the differentiation of customer demands and expectations. The ability of production, sales and distribution personnel, starting with the suppliers, to adapt to this change in the fastest way will bring the company forward in the race against its competitors.

The fourth hypothesis of the research is the mediating role of supply chain agility in the effect of new product development on competitiveness. As a result of the analysis conducted based on the studies examining the mediation effect of supply chain agility in the literature, the mediating role of supply chain agility in the effect of new product development on competitiveness was proven and H4 was accepted. Finally, the moderating role of supply chain agility in the effect of new product development on competitiveness is analyzed. However, as a result of the analysis, it was found that supply chain agility does not have a moderating role in this relationship. In other words, it is possible to say that there is no moderating role when talking about the intermediary role of the supply chain. Hence, it was understood that supply chain agility had no moderating role in the effect of new product development on competitiveness and H5 was rejected.

As a result of the literature review and analyzes, companies that develop new products have positive effects on the competitiveness and supply chain agility, therefore, the fact that new product development increases their competitiveness and supply chain agility has been revealed once again. In addition, it is a fact that supply chain agility provides companies competitive power. Since the data used in the study were collected during the Covid-19 pandemic period, the findings cover this period. The continuous state of uncertainty is also a sign that companies may face new competition situations in supply and demand conditions. Therefore, in order not to lose their competitiveness, companies are recommended to read customer needs well and market dynamics, develop new products according to their needs and plan their supply chains more agile in order to adjust to unexpected changes. Since this study is one of the first studies for the relevant field in the Covid literature, it is possible to say that the study will shed light on future studies. In order to further the study, researchers are recommended to re-investigate other researched strategies related to supply chain management during the pandemic period.

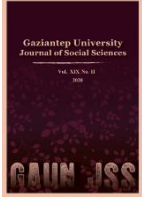
References

- Agarwal, A., Shankar, R., & Tiwari, M. K. (2007). Modeling agility of supply chain. *Industrial Marketing Management*, 36(4), 443–457.
- Akben, İ., & Güngör, A. (2018). Tedarik zinciri ve yalın tedarik zinciri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(7), 1–12.
- Altuğ, N. (2017). İşletmelerde yeni ürün geliştirme çalışmaları ve başarı faktörleri. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 03(02), 20–28.
- Ambe, I. M. (2010). Agile supply chain: strategy for competitive advantage. *Journal of Global Strategic Management*, 1(4), 5–5.
- Arteta, B. M., & Giachetti, R. E. (2004). A measure of agility as the complexity of the enterprise system. *Robotics and Computer-Integrated Manufacturing*, 20(6 SPEC. ISS.), 495–503.
- Baş, T. (2008). *Anket: anket nasıl hazırlanır, uygulanır, değerlendirilir?* (5. Edition). Seçkin Yayıncılık.
- Berger, R. (2013). Best practices in new product development. *Brandenburgische Technische Universität, April*, 1–21.
https://www.rolandberger.com/media/pdf/Roland_Berger_Best_practices_in_new_product_development_20130419.pdf

- Betts, T., & Tadisina, S. K. (2009). Supply chain agility, collaboration, and performance: how do they relate? *POMS 20th Annual Conference*, 1–22.
- Bhuiyan, N. (2011). A framework for successful new product development. *Journal of Industrial Engineering and Management*, 4(4), 746–770.
- Booz, Allen, & Hamilton. (1982). *New product management for the 1980s* (pp. 11–18). Jones & Bartlett Learning, LLC.
- Carvalho, H., Azevedo, S. G., & Cruz-Machado, V. (2012). Agile and resilient approaches to supply chain management: Influence on performance and competitiveness. *Logistics Research*, 4(1–2), 49–62.
- Christopher, M. (2000). The agile supply chain: competing in volatile markets. *Industrial Marketing Management*, 29(1), 37–44.
- Craig, A., & Hart, S. (1992). Where to now in new product development research? *European Journal of Marketing*, 26(11), 2–49.
- Dhaigude, A., & Kapoor, R. (2017). The mediation role of supply chain agility on supply chain orientation-supply chain performance link. *Journal of Decision Systems*, 26(3), 275–293.
- Ekinci, G., & Yıldız, B. (2017). 3. PL’de Taraflar Arasında Fırsatçılığa Etki Eden Faktörler. In Z. NAŞ & V. Şönmez (Eds.), *1. Uluslararası El-Ruha Sosyal Bilimler Kongresi* (p. 65). İksad Yayınevi.
- George, D., & Mallery, P. (2013). *IBM SPSS statistics 19 step by step a simple guide and reference* (Pearson (ed.); 13. Editio).
- Goldman, S. L., Nagel, R. N., & Preiss, K. (1995). *Agile competitors and virtual organizations: strategies for enriching the customer*. Van Nostrand Reinhold.
- Gong, Y., & Janssen, M. (2012). From policy implementation to business process management: Principles for creating flexibility and agility. *Government Information Quarterly*, 29(SUPPL. 1), 61–71.
- Hart, S. (2012). Important facts about new product development. *The Marketing Book, July*, 314–341.
- Hayes, A. f. (2018). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis- A regression based approach* (Told D. Little (ed.); Second Edi). The Guilford Press.
- Ivanov, D. (2010). An adaptive framework for aligning (re)planning decisions on supply chain strategy, design, tactics, and operations. *International Journal of Production Research*, 48(13), 3999–4017.
- Kazimierska, M., & Grębosz-Krawczyk, M. (2017). New product development (npd) process – an example of industrial sector. *Management Systems in Production Engineering*, 25(4), 246–250.
- Ketchen, D. J., & Giunipero, L. C. (2004). The intersection of strategic management and supply chain management. *Industrial Marketing Management*, 33(1), 51–56.
- Khan, H., & Wisner, J. D. (2019). Supply chain integration, learning, and agility: Effects on performance. *Operations and Supply Chain Management*, 12(1), 14–23.
- Liu, H., Ke, W., Wei, K. K., & Hua, Z. (2013). The impact of IT capabilities on firm performance: The mediating roles of absorptive capacity and supply chain agility. *Decision Support Systems*, 54(3), 1452–1462.
-

- Marín, L., Rubio, A., & de Maya, S. R. (2012). Competitiveness as a strategic outcome of corporate social responsibility. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 19(6), 364–376.
- Maune, A. (2014). Competitive intelligence as an enabler for firm competitiveness: an overview. *Journal of Governance and Regulation*, 3(2), 29–42.
- Ofek, E. (2008). Competitive positioning through new product development. In C. H. Loch & S. Kavadias (Eds.), *Handbook of New Product Development Management* (1st ed., pp. 49–86). Elsevier.
- Özgüner, M., & Özgüner, Z. (2019). Tedarik zinciri riskleri'nin lojistik performans üzerindeki etkisinin yapısal eşitlik modellemesi ile belirlenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14(1), 67–82.
- Porter, M. E. (1990). *The competitive advantage of nations*. Harvard Business Review.
- Qrunfleh, S., & Tarafdar, M. (2013). Lean and agile supply chain strategies and supply chain responsiveness: the role of strategic supplier partnership and postponement. *Supply Chain Management*, 18(6), 571–582.
- Stratton, R., & Warburton, R. D. H. (2006). Managing the trade-off implications of global supply. *International Journal of Production Economics*, 103(2), 667–679.
- Swafford, P. M., Ghosh, S., & Murthy, N. (2006). The antecedents of supply chain agility of a firm: Scale development and model testing. *Journal of Operations Management*, 24(2), 170–188.
- Swafford, P. M., Ghosh, S., & Murthy, N. (2008). Achieving supply chain agility through IT integration and flexibility. *International Journal of Production Economics*, 116(2), 288–297.
- Um, J. (2017). The impact of supply chain agility on business performance in a high level customization environment. *Operations Management Research*, 10(1–2), 10–19.
- Um, J., Lyons, A., Lam, H. K. S., Cheng, T. C. E., & Dominguez-Pery, C. (2017). Product variety management and supply chain performance: A capability perspective on their relationships and competitiveness implications. *International Journal of Production Economics*, 187(February), 15–26.
- Wu, K. J., Tseng, M. L., Chiu, A. S. F., & Lim, M. K. (2017). Achieving competitive advantage through supply chain agility under uncertainty: A novel multi-criteria decision-making structure. *International Journal of Production Economics*, 190, 96–107.
- Yiğit, S. (2017). İşletmelerde yeni ürün geliştirmenin rekabet avantajı yaratılması açısından değerlendirilmesi ve cam sektöründe bir uygulama. *İstanbul Üniversitesi Girişimcilik Dergisi*, 1(2), 43–54.
- Yıldırım, H. (2008). The Impact of Knowledge Management Capabilities On New Product Development and Company Performance. Unpublished PHD Theses. Yeditepe University, İstanbul, Retrieved 05 February 2020 from: <https://tez.yok.gov.tr/>
- Yıldız, B., & Çetindaş, A. (2018). Stratejik kaynak kullanımının firma performansı üzerindeki etkisinde tedarik zinciri çevikliğinin aracı rolü. *Business & Management Studies: An International Journal*, 6(4), 878–897.
- Yıldız, B., & Çetindaş, A. (2020). Tedarik zinciri entegrasyonunun firma performansı üzerindeki etkisinde tedarik zinciri esnekliği ve tedarik zinciri çevikliğinin aracı rolü. *Verimlilik Dergisi*, 3, 175–199.

- Yön, I. (2007). *Tedarik Zinciri Yönetimi Uygulamalarının Rekabet Gücüne Etkisi*. Gaziantep Üniversitesi.
- Yusuf, Y. Y., Gunasekaran, A., Musa, A., Dauda, M., El-Berishy, N. M., & Cang, S. (2014). A relational study of supply chain agility, competitiveness and business performance in the oil and gas industry. *International Journal of Production Economics*, 147(B), 531–543.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

COVID-19 Salgınına Yönelik Türkiye İçin En Optimal Ekonomik Kurtarma Paketinin DEMATEL Yöntemiyle Belirlenmesi

Determination of the Most Optimal Economic Recovery Package for Turkey with DEMATEL Regarding the Damage Caused by COVID-19 Pandemics

Serhat YÜKSEL^{a*}, Hasan DİNÇER^b, Hakan KALKAVAN^c, Hüsne KARAKUŞ^d, Gözde Gülseven UBAY^e

^a Doç. Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-9858-1266.

^b Prof. Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-8072-031X.

^c Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi, Ekonomi ve Finans Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-4482-0505.

^d Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme Yönetimi Programı, İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-1354-9580.

^e Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme Yönetimi Programı, İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-6250-136X.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 27 Ağustos 2020
Kabul tarihi: 21 Eylül 2020

Anahtar Kelimeler:

COVID-19
Ekonomik Kurtarma Paketi
DEMATEL.

ARTICLE INFO

Article History:

Received August 27, 2020
Accepted September 21, 2020

Keywords:

COVID-19
Economic Recovery Package
DEMATEL

ÖZ

Bu çalışmada COVID-19 salgının yarattığı ekonomik tahribata yönelik olarak, Türkiye için en optimal ekonomik kurtarma paketinin belirlenmesi hedeflenmiştir. Çalışmanın analiz süreci iki farklı aşamadan oluşmaktadır. İlk olarak, geniş bir literatür taraması yapılarak, ekonomik kurtarma paketlerinin içerisinde yer alabilecek farklı önlem türleri belirlenmiştir. Bu çerçevede, 3 farklı gruba yönelik olarak 9 değişik teşvik türü seçilmiştir. Analiz sürecinin ikinci aşamasında ise DEMATEL yöntemi kullanılarak hangi faktörlerin daha öncelikli olduğu tespit edilmiştir. Netice itibarıyla, faizsiz kredi desteği bu çerçevede en fazla önem ağırlığına sahip kriter olarak belirlenmiştir. Ek olarak, Kredi Garanti Fonu limitlerinin yükseltilmesi de öncelik verilecek gereken başka bir konudur. Bu bilgiler dikkate alındığında, COVID-19 salgınına yönelik oluşturulacak ekonomik kurtarma paketinde KOBİ'lerin önceliklendirilmesi yerinde olacaktır.

ABSTRACT

In this study, it is aimed to determine the optimal economic recovery package for Turkey regarding the economic damage caused by COVID-19 pandemics. The analysis process of the study consists of two different stages. First of all, by conducting a wide literature review, different types of measures that can be included in economic rescue packages are determined. In this framework, 9 different types of incentives have been selected for 3 different groups. In the second stage of the analysis process, it is identified which factors had more priority by using the DEMATEL method. As a result, interest-free loan support has been identified as the most important criterion in this context. In addition, raising the Credit Guarantee Fund limits is another priority issue. Considering this information, it would be appropriate to prioritize SMEs in the economic rescue package to be created for the COVID-19 outbreak.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: serhatyuksele@medipol.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The COVID-19 outbreak was first detected in Wuhan, China, in January 2020. After that, this virus has been effective on all countries of the world in a short time. As a result of its rapid spread, it has become a global threat to the world. This virus adversely affected both developed and developing countries. In this process, issues such as the rapid spread of the epidemic and the lack of a drug yet left countries in a very difficult situation. A large number of people died in different parts of the world due to this disease. In addition, health systems of countries have started to experience serious problems due to the fact that too many people are sick at the same time. In this context, it is observed that some countries are insufficient in subjects such as doctors, hospitals and respiratory equipment. This situation caused the citizens to be anxious and panic started to be experienced in the countries to a great extent.

This epidemic has also negatively affected the economies of the country. Countries have taken some measures to prevent the virus from spreading any further. In this context, curfews were imposed in some cities and shopping centers were closed in some countries. On the other hand, citizens were advised not to go out unless they need it. This situation brought the trade within the country to a halt. For example, workplaces in shopping malls and restaurants on the streets have become inoperable. This problem has also negatively affected other businesses in the supply chain of these companies. Companies experiencing financial problems had to hire workers to reduce their costs. This situation caused the economic performance of the country to deteriorate. In addition to the mentioned issue, in an environment where international borders are officially closed, exporting companies also suffer significantly. In addition, international logistics companies are negatively affected by the trade that has come to a standstill.

Considering the above-mentioned problems, it has become necessary to announce the economic support package by the states due to the economic damage caused by the COVID-19 outbreak. Those who are unable to receive their salaries due to the economic problems experienced by companies and workplaces that cannot continue their activities due to the measures taken desperately seek support from their state. In this context, many countries have announced different economic support packages after the COVID-19 outbreak. Parallel to the issues listed above, it has announced a support package of 100 billion TL in Turkey. This package has helped solve the problem of many people suffering from economic difficulties as a result of the epidemic. However, there are so many segments affected by the economic problems created by the COVID-19 outbreak that there has been a significant demand for the announcement of a new economic support package.

The most important issue to be considered in the explanation of the economic support policy is the budget balance of the country. This issue constitutes an important obstacle for countries to announce their comprehensive and high-cost economic support packages. Countries experiencing budgetary balance difficulties may not be very easy to find the source of funds needed to announce a comprehensive economic support package, or it may involve enormous costs. As it can be understood, it is not very possible to provide high amounts of support to every segment in the economic support package to be announced by countries with budget constraints. Therefore, countries may need to prioritize certain issues while creating an economic support package. The aim of this study is to determine the most optimal for the outbreak of the economic recovery package to be announced by Turkey. In this context, firstly, different types of measures that can be included in the economic recovery packages were determined. Later, these types of measures are separated according to the target audience. On the other hand, it is aimed to measure the importance of these factors by evaluating the ideas of expert academicians and sector experts. Considering the evaluations obtained from the relevant groups, the importance weights of the elements of the economic rescue package to be created for the epidemic were calculated with the help of DEMATEL. In this way, it is aimed to present the necessary suggestions for the new economic recovery package to be created.

As a result, in the most optimal economic recovery package to be announced, attention should be paid to providing interest-free credit support to SMEs at most. In addition, raising the Credit Guarantee Fund limits is another issue that should be given priority. Based on this information, it would be appropriate to give priority to SMEs in the economic recovery package. Hence, it would be appropriate to give priority to SMEs in the economic recovery package. In addition, Turkey will announce the optimal economic recovery package should be considered granting interest-free loans up to support SMEs. However, raising the Credit Guarantee Fund limits is another issue that should be given priority.

This study aims to contribute to the literature in many ways. First, factors that should be in Turkey to explain the economic recovery package will be determined. In this way, a long-term and permanent solution of the economic damage caused by the COVID-19 epidemic will be possible with an economic rescue package that includes critical issues. Another important contribution of the study is related to the methodology used. Thanks to the preference of the DEMATEL method in the project, it is possible to determine the weights of the criteria in a complex situation. The most important difference that distinguishes this method from other similar methods such as AHP and ANP is that it is possible to determine the effect relationship between the criteria in addition to determining the weights of the criteria with the DEMATEL method. In this way, both the most important factors in the economic recovery package will be determined and it will be understood which factors are effective on each other.

Giriş

Çin'in Wuhan şehrinde ilk olarak 13 Ocak 2020'de tespit edilen COVID-19 salgını kısa sürede tüm dünyaya yayılarak küresel bir tehdit haline gelmiştir. Bu salgın ABD, İtalya, İspanya ve Fransa gibi ülkelerde önemli ölçüde etkisini göstermiştir. Bu süreçte, salgının çok hızlı bir şekilde yayılması ve henüz üretilmiş bir ilacının olmaması gibi hususlar ülkeleri çok zor durumda bırakmıştır (Remuzzi ve Remuzzi, 2020; Shie vd., 2020). Bu hastalık yüzünden dünyanın değişik bölgelerinde çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Bunun yanı sıra, çok fazla sayıda insanın aynı anda hasta olmasından dolayı, ülkelerin sağlık sistemi baya problemler yaşamaya başlamıştır. Bu bağlamda, bazı ülkelerin doktor, hastane ve solunum cihazı gibi konularda yetersiz kaldıkları görülmektedir. Bu durumda vatandaşların tedirgin olmalarına yol açmış ve ülkelerde önemli ölçüde panik yaşanmaya başlamıştır (Zhou vd., 2020; Kucharski vd., 2020).

COVID-19 salgını ülke ekonomileri üzerini de olumsuz yönde etkilemiştir. Virüsün daha fazla yayılmaması için ülke yönetimleri birtakım tedbirler almışlardır. Sokağa çıkma yasakları, alışveriş merkezlerinin kapatılması, süpermarketlerin sadece belirli saatlerde faaliyet göstermeleri bu tedbirlere örnek olarak gösterilebilir. Başka bir ifadeyle, virüsün yayılma hızının durdurulabilmesi için uygulanan genel strateji, insanların evde tutulması ve zorunlu olmadıkça dışarıya çıkartılmamasıdır (Heymann ve Shindo, 2020; Anderson vd., 2020). Belirtilen bu tedbirlerden ötürü, ülkelerdeki ticari hareketlilik durma noktasına gelmiştir. Örnek olarak, şehir değiştirmenin yasak olduğu durumda, havayolu şirketlerinin karlılıklarının çok ciddi anlamda düşmesi söz konusudur. Belirtilen hususa ek olarak, uluslararası sınırların resmi olarak kapalı olduğu bir ortamda, ihracat yapan şirketler de önemli ölçüde zarar etmektedir (Ruiz Estrada ve Koutrouas, 2020; Sohrabi vd., 2020). Ayrıca, uluslararası lojistik şirketleri de durma noktasına gelen ticaretten olumsuz şekilde etkilenmektedir (Nobre, 2020).

KOBİ'ler COVID-19 salgınından en fazla etkilenen kesimlerin başında gelmektedir. Bu işletmelerin bir kısmı ülkelerin aldıkları tedbirlerden dolayı faaliyet gösterememektedir. Bunun yanı sıra, bazı işletmeler de azalan ticari aktivitelerden olumsuz yönde etkilenmiştir (Khan vd., 2020; Wu ve Zha, 2020). Bu işletmelerin önemli bir çoğunluğu çalışanlarına maaş ödeyemeyecek hale gelmiştir. Diğer bir ifadeyle, bahsi geçen bu sorun şirketler ile birlikte bireysel vatandaşları da olumsuz yönde etkilemiştir. Düzenli gelir elde edemeyen aileler kiralarını bile ödeyemeyecek hale gelmişlerdir. Ek olarak, bu problem ilgili ailelerin ayrıca zaruri ihtiyaçlarını bile karşılayamama riskini arttırmıştır. Yevmiyeli çalışan kişiler bu salgının yarattığı olumsuz ekonomik koşullardan en fazla etkilenen kesimdir (Açıkgöz ve Günay, 2020; de Walque vd., 2020). İşyerleri kapalı veya sokağa çıkmak yasak olduğu için, bu kişiler gün içerisinde çalışamamakta ve gelir elde edememektedirler. Bu problem de bahsi geçen kişileri finansal anlamda çıkmaza sokmaktadır.

Yukarıda belirtilen problemler dikkate alındığında, COVID-19 salgınının yarattığı ekonomik tahribattan ötürü, devletler tarafından ekonomik destek paketinin açıklanması zaruri hale gelmiştir (Bougheas, 2020). Alınan tedbirlerden ötürü faaliyetlerine devam edemeyen şirketler ve işyerlerinin yaşadığı ekonomik problemlerden ötürü maaşlarını alamayan kişiler, çaresiz bir şekilde devletlerinden destek beklemektedirler (Cutler, 2020; Yue vd., 2020). Bu çerçevede, COVID-19 salgınının ardından birçok ülke farklı içerikte ekonomik destek paketleri açıklamışlardır. Belirtilen hususa paralel olarak, Türkiye'de 100 milyar TL tutarında bir destek paketi açıklamıştır. Bu paket, salgın sonucunda ekonomik sıkıntı çeken birçok kesimin sorunun çözülmesine yardımcı olmuştur. Buna karşın, COVID-19 salgınının yarattığı ekonomik problemlerden etkilenen o kadar fazla kesim

bulunmaktadır ki yeni bir ekonomik destek paketinin açıklanmasına yönelik önemli bir talep oluşmuştur.

Ekonomik destek politikasının açıklanmasında dikkat edilmesi gereken en önemli husus ülkenin bütçe dengesidir. Belirtilen bu husus, ülkelerin çok kapsamlı ve yüksek tutarlı ekonomik destek paketlerini açıklamasının önünde önemli bir engel teşkil etmektedir (de España, 2020; Ruiz Estrada ve Koutronas, 2020). Bütçe dengesinde sıkıntılar yaşayan ülkelerin, geniş kapsamlı bir ekonomik destek paketini açıklamaları için gerekli olan fon kaynağını bulmaları çok kolay olmayabilir veya bu husus çok yüksek miktarda maliyet içerebilir. Anlaşılabileceği üzere, bütçe konusunda kısıt yaşayan ülkelerin açıklayacakları ekonomik destek paketinde her kesime yüksek miktarda destek verebilmek çok mümkün değildir (Remuzzi ve Remuzzi, 2020; Shie vd., 2020). Bu yüzden, ülkelerin ekonomik destek paketi oluştururken bazı hususlara öncelik vermeleri gerekebilmektedir.

Türkiye'nin ekonomik destek paketi oluştururken, kritik öneme sahip hususları tespit etmesi ve fon kaynaklarını bu konulara yoğunlaştırması gerekmektedir. Önem derecesi yüksek olan hususların ekonomik destek paketinde yer almaması durumunda, COVID-19 salgının meydana getirdiği ekonomik tahribata yönelik uzun süreli ve kalıcı çözüm bulabilmek çok mümkün olmayacaktır. Bu durum da ülkedeki ekonomik mağduriyetin devam etme riskini arttırmaktadır. Özetle, bütçe konusunda kısıt yaşayan ülkeler için oluşturulacak ekonomik destek paketlerinde hangi faktörlerin olmasının belirlenmesi hayati derecede önem arz etmektedir. Bu salgının yarattığı ekonomik problemlerin kalıcı bir şekilde çözülebilmesi için de bu ihtiyacın acilen giderilmesi gerekmektedir.

Özetle, COVID-19 salgını ülkelerde çok ciddi ekonomik tahribata yol açmıştır. Bu bağlamda, Türkiye'nin de bir ekonomik kurtarma paketi oluşturması zaruri hale gelmiştir. Buna karşın, Türkiye bütçe konusunda kısıt yaşayan bir ülkedir. Bu yüzden, oluşturulacak ekonomik kurtarma paketinde her hususu dikkate almak mümkün değildir. Bu bağlamda, ekonomik kurtarma paketinde radikal öneme sahip olan hususların dikkate alınması gerekmektedir. Burada hayati önem arz eden husus ise hangi faktörlerin daha önemli olduğunun belirlenmesidir. COVID-19 salgının Türkiye'ye sebep olduğu ekonomik tahribatın giderilebilmesi için de ekonomik kurtarma paketinde öncelikli olan hususların acilen belirlenmesi gerekmektedir. Bahsedilen ekonomik problemler ayrıca toplumu sosyoekonomik anlamda da olumsuz yönde etkilemektedir. Bu yüzden, salgının sebep olduğu ekonomik tahribatın giderilebilmesi bu bağlamda da önem arz etmektedir. Diğer bir ifadeyle, ekonomik kurtarma paketindeki öncelikli olan hususların belirlenmesi ülkedeki sosyal ve psikolojik anlamdaki olumsuz etkilerin giderilebilmesi için de aciliyet arz etmektedir.

Bu çalışmanın amacı COVID-19 salgının yarattığı ekonomik tahribata yönelik olarak, radikal öneme sahip olan unsurları tespit ederek, Türkiye'nin açıklayacağı en optimal ekonomik kurtarma paketinin sunulmasıdır. Bu bağlamda, ilk olarak, ekonomik kurtarma paketlerinin içerisinde yer alabilecek farklı önlem türleri belirlenmiştir. Daha sonra, belirlenen bu önlem türleri hedef kitleye göre ayrıştırılmıştır. Öte yandan, uzman akademisyenlerin ve sektör uzmanlarının fikirleri değerlendirilerek söz konusu unsurların önemlerinin ölçülmesi hedeflenmiştir. İlgili gruptan elde edilen değerlendirmeler dikkate alınarak Türkiye'nin COVID-19 salgınına yönelik oluşturulacak ekonomik kurtarma paketinin unsurlarının önem ağırlıklarının DEMATEL yardımıyla hesaplanmıştır. Bu sayede, oluşturulacak yeni ekonomik kurtarma paketine yönelik gerekli olan önerilerin sunulabilmesi hedeflenmiştir.

Bu çalışmanın literatüre birçok açıdan katkı sağlaması hedeflenmiştir. Öncelikle, Türkiye'nin açıklayacağı ekonomik kurtarma paketinde olması gereken faktörler belirlenecektir. Bu sayede, kritik öneme sahip olan hususların yer aldığı bir ekonomik kurtarma paketiyle COVID-19 salgınının yarattığı ekonomik tahribatın uzun vadeli ve kalıcı çözümü mümkün olabilecektir. Çalışmanın diğer önemli bir katkısı da kullanılan metodoloji ile ilgilidir. DEMATEL yönteminin projede tercih edilmesi sayesinde, karmaşık bir durumda kriterlerin ağırlıklarının belirlenmesi mümkün olabilmektedir. Bu yöntemi AHP ve ANP gibi diğer benzer yöntemlerden ayıran en önemli fark ise DEMATEL yöntemi ile kriterlerin ağırlıklarının belirlenmesine ek olarak kriterler arasındaki etki ilişkisinin belirlenmesi de mümkün olmaktadır. Bu sayede, hem ekonomik kurtarma paketindeki en önemli faktörler belirlenebilecek hem de hangi faktörlerin birbirleri üzerinde etkili olduğu anlaşılabilir.

Literatür Taraması

Literatürdeki çalışmaların genel itibarıyla COVID-19 salgınının ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerine yoğunlaştığı belirlenmiştir. Bu bağlamda, Dev ve Sengupta (2020) COVID-19 salgınının Hindistan'da işsizlik oranını arttırdığı, talep daralması meydana getirdiği ve tedarik zincirinde sıkıntılar meydana getirdiğini ifade etmiştir. Fernandes (2020) de 30 farklı ülkede yaptığı incelemede COVID-19 salgınının endüstriler ve ülkeler üzerindeki ekonomik etkisini tespit etmeyi amaçlamış ve bu salgının hem tüketimi hem de üretimi azalttığını tespit etmiştir. Li vd. (2020), COVID-19 salgınının Çin'deki bireylerin ekonomik beklentileri üzerindeki etkisini olumsuz etkilediğini ifade etmiştir. Buna bağlı olarak da bireylerin tüketim harcamaları azalmaktadır. Azouzi (2020) de COVID-19 pandemisinin ekonomik etkilerinin ele alınmasını amaçlamıştır. Söz konusu çalışmada bu salgının ülkelerin ekonomik küçülme yaşamasına sebebiyet vereceği belirtilmiştir. Tuck (2020) da bu salgının ABD ekonomisi üzerindeki etkilerini belirlemeye çalışmıştır. Netice itibarıyla, bu salgın ile birlikte, ABD'de ulaştırma, madencilik ve imalat sektörünün olumsuz etkilendiği görülmüştür.

Literatürdeki bazı çalışmalar da COVID-19 salgınının gelecekteki ülke ekonomileri üzerindeki olası olumsuz etkilerine odaklanmıştır. Hyder (2020) çalışmasında bu salgının Pakistan ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerini incelemiştir. Netice itibarıyla, bu salgının uzun vadede ülkede ekonomik resesyona sebebiyet vereceği ifade edilmiştir. Ichino vd. (2020) de COVID-19 salgınının kısa sürede kontrol altına alınmaması durumunda uzun vadede dünya ekonomisinde ciddi sorunlar yaşanacağı belirtilmiştir. Belirtilen çalışmalara paralel olarak, McKee ve Stuckler (2020) da bahsi geçen salgının önlenmediği durumda, ABD, İngiltere ve Çin ekonomisinin olumsuz etkileneceği belirlenmiştir. Poledna vd. (2020) tarafından yapılan çalışmaya göre, gerekli tedbirlerin alınmadığı sürece, 2020 yılı içinde Avusturya'daki işsizlik oranlarının artması ve ülkenin ekonomisinin küçülmesi beklenmektedir. Koirala ve Acharya (2020) ise COVID-19 salgınının Nepal ekonomisi üzerindeki etkisini incelemiş ve gelecekte işsizlik oranlarında ciddi artış beklendiğini belirtmişlerdir.

Belirtilen çalışmalara ek olarak, bazı araştırmacılar ise COVID-19 salgını sonucu oluşan ekonomik problemlerin giderilmesi için gerekli tedbirlerin alınması gerektiğini savunmuşlardır. Ichino vd. (2020) çalışmasında adı geçen salgının ekonomik etkilerine odaklanmış ve gerekli tedbirlerin acilen alınmaması durumunda küresel çapta bir resesyona yaşanacağını ifade etmişlerdir. Dyer (2020) de benzer bir çalışmayı ABD ekonomisi için gerçekleştirmiş ve gerekli tedbirlerin alınması gerektiğini savunmuştur. Nseobot vd. (2020) de Nijerya ekonomisinin toparlanabilmesi için geniş çaplı bir ekonomik kurtarma paketinin oluşturulması gerektiğini ifade etmişlerdir. Favero vd. (2020) da açıklanacak ekonomik kurtarma paketinde özellikle işsizlere yoğunlaşılması

gerektiğini belirtmişlerdir. Ruiz Estrada ve Koutronas (2020) da Doğu Asya, Çin, AB ve ABD ekonomilerini incelemiş ve ülkelerin ekonomik durgunluğu kontrol altına alabilecek stratejileri geliştirmesi gerektiğini savunmuşlardır.

Literatür İncelemesinde, COVID-19 salgınının ülke ekonomilerine olumsuz etkilerini inceleyen çalışmalar analiz edilmiştir. Buna karşın, yapılan detaylı inceleme sonucunda bütçe kısıtı altında oluşturulması gereken ideal bir ekonomik kurtarma paketini ele alan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Dolayısıyla, oluşturulacak ekonomik kurtarma paketinde hangi hususların öncelikli olarak bulunmasının belirlenmesine acilen ihtiyaç olduğu belirlenmiştir.

DEMATEL Yöntemi

DEMATEL yöntemi, bir hususu etkileyen faktörler arasından en önemlilerinin belirlenmesi amacıyla kullanılan çok kriterli karar verme yöntemlerinden biridir (Dinçer vd., 2019; Yüksel vd., 2017). Bu yöntemin benzerlerine kıyasla birtakım üstünlükleri söz konusudur. Örnek olarak, bu yöntem sayesinde değişkenler arasındaki etki-ilişki haritası çıkartılabilmektedir (Dinçer ve Yüksel, 2019; Zhang vd., 2020). Diğer bir ifadeyle, yapılacak analiz neticesinde kriterler arasındaki nedensellik ilişkisinin ortaya çıkartılabilmesi mümkün olabilecektir. Analiz sürecinde ilk olarak, uzmanlardan kriterleri değerlendirmeleri talep edilmektedir (Zhong vd., 2020; Qiu vd., 2020). Bunun ardından, uzman görüşleri dilsel değişkenlere çevrilmektedir. Bu değerlerin ortalamaları alınarak, direk ilişki matrisi elde edilmektedir (Wang vd., 2019). Bu süreçte, eşitlik (1) ve (2) dikkate alınmaktadır.

$$\check{Z} = \begin{bmatrix} 0 & \dots & \check{Z}_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ \check{Z}_{n1} & \dots & 0 \end{bmatrix} \quad (1)$$

$$\check{Z} = \frac{\check{Z}^1 \oplus \check{Z}^2 \oplus \dots \oplus \check{Z}^p}{p} \quad (2)$$

Bunun ardından, söz konusu matris eşitlik (3)-(5) yardımıyla normalleştirilmektedir (Shi vd., 2019).

$$\bar{X} = \begin{bmatrix} \bar{X}_{11} & \dots & \bar{X}_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ \bar{X}_{n1} & \dots & \bar{X}_{nn} \end{bmatrix} \quad (3)$$

$$\bar{X}_{ij} = \frac{\check{Z}_{ij}}{r} \quad (4)$$

$$r = \max_{1 \leq i \leq n} \left(\sum_{j=i}^n X_{ij} \right) \quad (5)$$

Daha sonra, toplam ilişki matrisi oluşturulmaktadır. Bu bağlamda, eşitlik (6)-(7) kullanılmaktadır (Qi vd., 2020).

$$\check{T} = \begin{bmatrix} \check{t}_{11} & \dots & \check{t}_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ \check{t}_{n1} & \dots & \check{t}_{nn} \end{bmatrix} \quad (6)$$

$$\check{T} = X_l \times (1 - X_l)^{-1} \quad (7)$$

Analizin son aşamasında hem kriter ağırlıkları hem de etki ilişki metrisi hesaplanmaktadır. Bu çerçevede, satırların toplamı (\bar{D}_i) ve sütunları toplamı ise (\bar{R}_i) ile ifade edilmektedir. Söz konusu aşamada, $(\bar{D}_i + \bar{R}_i)^{def}$ kriter ağırlıklarının, $(\bar{D}_i - \bar{R}_i)^{def}$ ise değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin belirlenmesinde dikkate alınmaktadır (Zhou vd., 2020; Jun vd., 2020).

COVID-19 Sürecinde Türkiye İçin Optimal Ekonomik Paketinin Belirlenmesi

Bu çalışmada, COVID-19 salgının Türkiye'ye sebep olduğu ekonomik tahribatın giderilebilmesi için de ekonomik kurtarma paketinde öncelikli olan hususların belirlenmesi hedeflenmektedir. Çalışmanın analiz süreci iki farklı aşamadan oluşmaktadır. İlk olarak, ekonomik kurtarma paketlerinin içerisinde yer alabilecek farklı önlem türleri belirlenmiştir. İkinci aşamada ise DEMATEL yöntemi ile yapılacak detaylı bir analiz ile hangi faktörlerin daha öncelikli olduğu tespit edilebilecektir. Belirtilen süreçlerin detayları aşağıda paylaşılmıştır.

Ekonomik Kurtarma Paketinde Yer Alabilecek Destek Türlerinin Belirlenmesi

Literatür taraması sürecinde incelenen çalışmalar dikkate alınarak, bir ekonomik kurtarma paketinde olabilecek hususlar belirlenmiştir. Öte yandan, belirlenen bu önlem türlerinin hedef kitleye göre ayrıştırılmıştır. Söz konusu hususların detaylarına Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1: Ekonomik Kurtarma Paketinde Yer Alabilecek Destek Türleri

Teşvik Odağı	Teşvik Türü
Bireyler	İşsizlere Ödenek (C1)
	Fatura Ödemelerini Erteleme (C2)
KOBİ'ler	Yevmiyeli Çalışanlara Maaş Bağlanması (C3)
	Vergi ve Kredi Borçlarının Ertenilmesi (C4)
	Faizsiz Kredi Desteği (C5)
Finansal Sisteme Yönelik	Kredi Garanti Fonu Limitlerinin Yükseltilmesi (C6)
	Faiz Oranının Düşürülmesi (C7)
	Kredi Kartı Limitlerinin Arttırılması (C8)
	Sorunlu Kredi Tanımının Değiştirilmesi (C9)

Tablo 1'den görülebileceği üzere, ekonomik kurtarma paketinde yer alabilecek teşvik türleri 3 farklı kategoriye ayrılmıştır. İlk olarak, bu pakette verilebilecek destekler bireylere yönelik olabilir. Bu çerçevede, işsizlere ek ödenek ve fatura ödemelerini erteleme gibi hususlar bireylerin bütçelerine pozitif etki yapabilecektir. Bunlara ek olarak, yevmiyeli çalışanlara geçici süreliğine maaş bağlanması da bu kişilerin gelir elde etmesini sağlayacaktır. Teşvik türleri ayrıca KOBİ'lere yönelik de olabilmektedir. Bu bağlamda, şirketlerin vergi ve kredi borçlarının ertelenmesi ve şirketlere faizsiz kredi imkanının sağlanması bu işletmelerin finansal durumlarının gelişmesine katkı sağlayacaktır. Kredi Garanti Fonu limitlerinin arttırılması da bu çerçevede yardımcı olacaktır. Hükümet tarafından verilecek teşvikler finansal sektöre yönelik de olabilmektedir. Piyasa faiz oranlarının düşürülmesi ve kredi kartı limitlerinin arttırılması tüketimin arttırılması sağlayacaktır. Diğer taraftan, sorunlu kredilerin tanımına yönelik değişiklik de yapılabilmektedir. Bu kapsamda, sorunlu kredinin tanımında yer alan ödenme süresi uzatılabilir. Böylece, kredilerin çok kısa süre içerisinde sorunlu kredi kapsamına girmesi engellenebilmektedir.

Türkiye İçin En Optimal Ekonomik Kurtarma Paketinin Belirlenmesi

Çalışmanın ikinci aşamasında, belirlenen 9 farklı kriterin hangilerinin Türkiye için daha fazla önem arz ettiğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda iktisat ve maliye politikalarına hakim olan 3 uzman akademisyen ve yöneticiler seçilerek ilgili kişilerin konu ile ilgili değerlendirmelerine başvurulmuştur. Bahsi geçen uzmanların alanında en az 10 yıllık tecrübeye

sahip olan kişiler arasından seçilmiştir. Bu kişilerin hem tecrübeleri hem de iktisat ve maliye politikalarına yönelik bilgileri dikkate alındığında, Türkiye'nin ekonomik kurtarma paketinde yer alabilecek hususların önemine yönelik yeterli yetkinliğe sahip olacağı düşünülmektedir. Bundan dolayı ilgili kişilerin yapacağı değerlendirmeler, Türkiye için en uygun ekonomik kurtarma paketinin belirlenmesinde önem arz etmektedir. Uzmanlar değerlendirme yaparken Tablo 2'de detaylarına yer verilen 5'li ölçüm skalasından faydalanmışlardır.

Tablo 2: Ölçüm Skalaları

Ölçüm Değeri	Ölçüm Anlamı
0	Hiç Önemli Değil
1	Az Önemli
2	Orta Derecede Önemli
3	Yüksek Derecede Önemli
4	Çok Yüksek Derecede Önemli

Bahsi geçen 3 farklı uzmanın da değerlendirme sonuçları Tablo 3'de paylaşılmıştır.

Tablo 3: Uzman Değerlendirmeleri

Birinci Uzmanın Değerlendirmeleri									
Kriterler	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9
C1	0	3	2	1	1	2	2	3	3
C2	1	0	2	1	0	2	2	3	3
C3	1	2	0	0	0	2	1	2	2
C4	4	4	5	0	1	2	3	4	3
C5	5	5	5	5	0	5	5	5	5
C6	3	3	3	2	1	0	3	3	3
C7	2	3	2	1	0	2	0	3	2
C8	1	1	2	2	0	2	2	0	3
C9	3	3	2	2	0	2	2	3	0
İkinci Uzmanın Değerlendirmeleri									
Kriterler	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9
C1	0	2	2	2	1	3	3	2	2
C2	2	0	2	2	0	3	2	3	2
C3	2	1	0	1	0	2	2	3	2
C4	4	4	4	0	0	3	4	4	3
C5	5	5	5	4	0	5	5	5	5
C6	2	3	2	2	1	0	3	4	3
C7	3	2	2	1	1	2	0	2	2
C8	2	2	2	1	0	2	3	0	3
C9	2	2	2	2	0	3	2	3	0
Üçüncü Uzmanın Değerlendirmeleri									
Kriterler	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9
C1	0	1	3	2	0	2	3	2	2
C2	1	0	2	1	0	2	2	3	3
C3	2	1	0	1	0	2	2	3	2
C4	3	3	3	0	0	3	4	4	3
C5	5	5	5	4	0	5	5	5	5
C6	3	3	3	2	1	0	3	3	3
C7	2	2	3	1	0	2	0	2	2
C8	2	2	2	1	0	2	3	0	3

C9	3	3	2	2	0	2	2	3	0

Belirtilen bu uzman değerlendirmeleri dikkate alınarak, direk ilişki matrisi elde edilmiştir. Bu süreçte, eşitlik (2) dikkate alınmış ve bu matrisin detayları Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4: Direk İlişki Matrisi

Kriterler	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9
C1	0.00	2.00	2.33	1.67	0.67	2.33	2.67	2.33	2.33
C2	1.33	0.00	2.00	1.33	0.00	2.33	2.00	3.00	2.67
C3	1.67	1.33	0.00	0.67	0.00	2.00	1.67	2.67	2.00
C4	3.67	3.67	4.00	0.00	0.33	2.67	3.67	4.00	3.00
C5	5.00	5.00	5.00	4.33	0.00	5.00	5.00	5.00	5.00
C6	2.67	3.00	2.67	2.00	1.00	0.00	3.00	3.33	3.00
C7	2.33	2.33	2.33	1.00	0.33	2.00	0.00	2.33	2.00
C8	1.67	1.67	2.00	1.33	0.00	2.00	2.67	0.00	3.00
C9	2.67	2.67	2.00	2.00	0.00	2.33	2.00	3.00	0.00

Daha sonra bu matris eşitlik (3)-(5) yardımıyla normalize edilmiş ve bu yeni matris Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5: Normalize Matris

Kriterler	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9
C1	0.00	0.05	0.06	0.04	0.02	0.06	0.07	0.06	0.06
C2	0.03	0.00	0.05	0.03	0.00	0.06	0.05	0.08	0.07
C3	0.04	0.03	0.00	0.02	0.00	0.05	0.04	0.07	0.05
C4	0.09	0.09	0.10	0.00	0.01	0.07	0.09	0.10	0.08
C5	0.13	0.13	0.13	0.11	0.00	0.13	0.13	0.13	0.13
C6	0.07	0.08	0.07	0.05	0.03	0.00	0.08	0.08	0.08
C7	0.06	0.06	0.06	0.03	0.01	0.05	0.00	0.06	0.05
C8	0.04	0.04	0.05	0.03	0.00	0.05	0.07	0.00	0.08
C9	0.07	0.07	0.05	0.05	0.00	0.06	0.05	0.08	0.00

Daha sonra da eşitlik (6) ve (7) dikkate alınarak toplam ilişki matrisi hesaplanmış ve detayları Tablo 6’da açıklanmıştır.

Tablo 6: Toplam İlişki Matrisi

Kriterler	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9
C1	0.04	0.09	0.10	0.07	0.02	0.10	0.11	0.11	0.10
C2	0.07	0.04	0.09	0.06	0.00	0.09	0.09	0.12	0.10
C3	0.07	0.06	0.03	0.04	0.00	0.08	0.07	0.10	0.08
C4	0.14	0.15	0.16	0.04	0.02	0.12	0.15	0.17	0.14
C5	0.21	0.22	0.22	0.17	0.01	0.21	0.22	0.24	0.23
C6	0.11	0.12	0.12	0.08	0.03	0.05	0.13	0.14	0.13
C7	0.09	0.09	0.09	0.05	0.01	0.08	0.04	0.10	0.09
C8	0.08	0.08	0.08	0.06	0.00	0.08	0.10	0.04	0.11
C9	0.10	0.10	0.09	0.07	0.01	0.10	0.09	0.12	0.05

Toplam ilişki matrisindeki değerler dikkate alınarak kriterlerin önem ağırlıkları belirlenmiştir. Analiz sonuçları Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7: Kriterlerin Ağırlıkları

Kriterler	D	R	D-R	D+R	Ağırlıklar
İşsizlere Ödenek (C1)	0.73	0.92	-0.18	1.65	0.1079
Fatura Ödemelerini Erteleme (C2)	0.65	0.95	-0.30	1.60	0.1042
Yevmiyeli Çalışanlara Maaş Bağlanması (C3)	0.53	0.98	-0.45	1.51	0.0986
Vergi ve Kredi Borçlarının Ertenilmesi (C4)	1.08	0.63	0.45	1.70	0.1112
Faizsiz Kredi Desteği (C5)	1.74	0.11	1.62	1.85	0.1205
Kredi Garanti Fonu Limitlerinin Yükseltilmesi (C6)	0.92	0.91	0.01	1.83	0.1195
Faiz Oranının Düşürülmesi (C7)	0.65	1.00	-0.35	1.65	0.1077
Kredi Kartı Limitlerinin Arttırılması (C8)	0.63	1.14	-0.51	1.77	0.1156
Sorunlu Kredi Tanımının Değiştirilmesi (C9)	0.73	1.02	-0.29	1.76	0.1147

Tablo 7’den anlaşılacağı üzere Türkiye’nin açıklayacağı en optimal ekonomik kurtarma paketinde en fazla KOBİ’lere faizsiz kredi desteği verilmesine dikkat edilmelidir. Buna ek olarak, Kredi Garanti Fonu limitlerinin yükseltilmesi de öncelik verilmesi gereken başka bir konudur. Bu bilgilerden yola çıkarak, ekonomik kurtarma paketinde KOBİ’lere öncelik verilmesi yerinde olacaktır.

Sonuç

Bu çalışmada COVID-19 salgının yarattığı ekonomik tahribata istinaden Türkiye’nin açıklayacağı en optimal ekonomik kurtarma paketinin belirlenmesi hedeflenmiştir. Bu çerçevede, öncelikle ekonomik kurtarma paketlerinin içerisinde yer alabilecek farklı destek türleri belirlenmiştir. Bunun ardından, söz konusu destek türleri farklı hedef kitleye göre sınıflandırılmıştır. Ayrıca, uzman uzmanlarının değerlendirmeleri dikkate alınarak ilgili faktörlerin önemlerinin belirlenmesi hedeflenmiştir. Bu süreçte, ekonomik kurtarma paketinin unsurlarının önem ağırlıkları DEMATEL yardımıyla hesaplanmıştır. Bu sayede, oluşturulacak yeni ekonomik kurtarma paketine yönelik gerekli olan önerilerin sunulabilmesi hedeflenmiştir.

Analiz sonuçlarına göre, KOBİ’ler ekonomik kurtarma paketinde en fazla önem verilmesi gereken husus olarak tespit edilmiştir. Belirtilen hususa ek olarak, faizsiz kredi desteği bu çerçevede en fazla önem ağırlığına sahip kriter olarak belirlenmiştir. Bu bilgilerden yola çıkarak, ekonomik kurtarma paketinde KOBİ’lere öncelik verilmesi yerinde olacaktır. Ayrıca, Türkiye’nin açıklayacağı en optimal ekonomik kurtarma paketinde en fazla KOBİ’lere faizsiz kredi desteği verilmesine dikkat edilmelidir. Bununla birlikte, Kredi Garanti Fonu limitlerinin yükseltilmesi de öncelik verilmesi gereken başka bir konudur.

Türkiye uzun yıllarca bütçe açığı vermiş bir ülkedir. Belirtilen bu husus, ülkenin çok kapsamlı ve yüksek tutarlı ekonomik destek paketlerini açıklamasının önünde önemli bir engel teşkil etmektedir. Bu yüzden, ülkenin ekonomik destek paketi oluştururken bazı hususlara öncelik vermesi gerekmektedir. Bu çalışmada elde edilen sonuçlar bu probleme çözüm sunmaktadır. Netice itibarıyla, COVID-19 salgınına yönelik oluşturulacak ekonomik kurtarma paketinde KOBİ’lerin önceliklendirilmesi gerekmektedir. Sunulacak faizsiz kredi ile bu işletmelere finansal destek sağlanabilmesi mümkün olabilecektir. Bu firmalar ayakta kalabildiği sürece, ülkedeki işsiz rakamının azaltılabilmesi sağlanabilecektir. Öte yandan, bu husus diğer bütün faktörlerin de düzeltilmesine katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmadaki en büyük kısıt sadece ekonomik kurtarma paketine odaklanmasıdır. Buna karşın, COVID-19 salgını birçok sektörün zarar görmesine sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla, sektör

bazlı tedbirler alınmasına yönelik çalışmalara da ihtiyaç duyulmaktadır. Örnek olarak, turizm ve lojistik sektörünün etkinliğinin artırılabilmesine yönelik yapılacak çalışma ekonomideki çok önemli bir sorunun çözümüne katkı sağlayacaktır. Diğer taraftan, yapılacak yeni çalışmalarda farklı yöntemler de dikkate alınabilir. Bu çerçevede, DEMATEL yöntemi bulanık mantık ile dikkate alınabilir. Buna ek olarak, AHP ve ANP gibi yöntemler de kullanılarak sonuçların tutarlılığı test edilebilir.

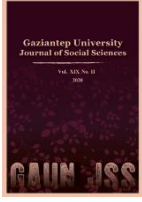
Kaynakça

- Abdullah, L., & Zulkifli, N. (2019). A new DEMATEL method based on interval type-2 fuzzy sets for developing causal relationship of knowledge management criteria. *Neural Computing and Applications*, 31(8), 4095-4111.
- Açıkgöz, Ö., & Günay, A. (2020). The early impact of the Covid-19 pandemic on the global and Turkish economy. *Turkish journal of medical sciences*, 50(SI-1), 520-526.
- Al-Quran, A., Hashim, H., & Abdullah, L. (2020). A Hybrid approach of interval neutrosophic vague sets and DEMATEL with new linguistic variable. *Symmetry*, 12(2), 275.
- Anderson, R. M., Heesterbeek, H., Klinkenberg, D., & Hollingsworth, T. D. (2020). How will country-based mitigation measures influence the course of the COVID-19 epidemic?. *The Lancet*, 395(10228), 931-934.
- Azouzi, D. (2020). How COVID-19 is contaminating the economy?. *Jurnal Inovasi Ekonomi*, 5(2).
- Bougheas, S. (2020). The economy on ice: Meeting the economic challenges during and after the COVID-19 crisis. Available at SSRN 3563536.
- Chang, D. Y. (1996). Applications of the extent analysis method on fuzzy AHP. *European journal of operational research*, 95(3), 649-655.
- Chen, S. C., & Lee, A. H. (2010, May). Performance measurement of SMEs' employees by fuzzy multi-criteria decision theory. In *2010 International Symposium on Computer, Communication, Control and Automation (3CA)* (Vol. 2, pp. 110-113). IEEE.
- Cutler, D. (2020). How will COVID-19 affect the health care economy?. *Jama*, 323(22), 2237-2238.
- de España, B. (2020). Reference macroeconomic scenarios for the Spanish economy after Covid-19. *Economic bulletin/Banco de España [Artículos]*, n. 2, 2020.
- de Walque, D., Friedman, J., Gatti, R., & Mattoo, A. (2020). How two tests can help contain COVID-19 and revive the economy.
- Dev, S. M., & Sengupta, R. (2020). Covid-19: Impact on the Indian economy. *Indira Gandhi Institute of Development Research, Mumbai April*.
- Dinçer, H., & Yüksel, S. (2018). Financial sector-based analysis of the G20 economies using the integrated decision-making approach with DEMATEL and TOPSIS. In *Emerging trends in banking and finance* (pp. 210-223). Springer, Cham.
- Dinçer, H., & Yüksel, S. (2020). Defining the strategic impact-relation map for the innovative investments based on IT2 fuzzy DEMATEL: Evidence from the European tourism sector. In *Handbook of Research on Creating Sustainable Value in the Global Economy* (pp. 103-124). IGI Global.

- Dinçer, H., Yüksel, S., & Martínez, L. (2019). Interval type 2-based hybrid fuzzy evaluation of financial services in E7 economies with DEMATEL-ANP and MOORA methods. *Applied Soft Computing*, 79, 186-202.
- Dyer, O. (2020). Covid-19: Trump declares intention to “re-open economy” within weeks against experts’ advice.
- Favero, C. A., Ichino, A., & Rustichini, A. (2020). Restarting the economy while saving lives under Covid-19.
- Fernandes, N. (2020). Economic effects of coronavirus outbreak (COVID-19) on the world economy. Available at SSRN 3557504.
- Heymann, D. L., & Shindo, N. (2020). COVID-19: what is next for public health?. *The Lancet*, 395(10224), 542-545.
- Hyder, A. (2020). Short Notes On The Economy During The COVID-19 Crisis.
- Ichino, A., Calzolari, G., Mattozzi, A., Rustichini, A., Zanella, G., & Anelli, M. (2020). Transition steps to stop COVID-19 without killing the world economy. *VoxEU. org*, 25.
- Ichino, A., Calzolari, G., Mattozzi, A., Rustichini, A., Zanella, G., & Anelli, M. (2020). Stopping COVID-19 without killing the world economy: a transition strategy.
- Jun, Q., Dinçer, H., & Yüksel, S. (2020). Stochastic hybrid decision-making based on interval type 2 fuzzy sets for measuring the innovation capacities of financial institutions. *International Journal of Finance & Economics*.
- Karaşan, A., & Kahraman, C. (2019). A novel intuitionistic fuzzy DEMATEL–ANP–TOPSIS integrated methodology for freight village location selection. *Journal of Intelligent & Fuzzy Systems*, 36(2), 1335-1352.
- Khan, N., Naushad, M., Fahad, S., Faisal, S., & Muhammad, A. (2020). COVID-2019 and World Economy. *COVID-2019 AND WORLD ECONOMY*.
- Koirala, J., & Acharya, S. (2020). Impact of Novel Corona Virus (COVID-19 or 2019-nCoV) on Nepalese Economy. Available at SSRN 3560638.
- Kucharski, A. J., Russell, T. W., Diamond, C., Liu, Y., Edmunds, J., Funk, S., ... & Davies, N. (2020). Early dynamics of transmission and control of COVID-19: a mathematical modelling study. *The lancet infectious diseases*.
- Li, K., Qin, Y., Wu, J., & Yan, J. (2020). Containing the virus or reviving the economy? Evidence from individual expectations during the COVID-19 epidemic. *Evidence from Individual Expectations during the COVID-19 Epidemic (March 29, 2020)*.
- Liu, Z., Ming, X., & Song, W. (2019). A framework integrating interval-valued hesitant fuzzy DEMATEL method to capture and evaluate co-creative value propositions for smart PSS. *Journal of Cleaner Production*, 215, 611-625.
- McKee, M., & Stuckler, D. (2020). If the world fails to protect the economy, COVID-19 will damage health not just now but also in the future. *Nature Medicine*, 26(5), 640-642.
- Nobre, G. F. (2020). Creative Economy and Covid-19: technology, automation and the new economy.
-

- Nseobot, I. R., Ahmed Soomro, M., Effiong, A. I., Muhiyuddin Solangi, G., Idongesit, M., & Ali Soomro, F. (2020). COVID-19: A situation analysis of Nigeria's economy. *Abere, OJ, Survival Analysis of Novel Corona Virus (2019-Ncov) Using Nelson Aalen Survival Estimate. International Journal Of Business Education and Management Studies*, 3(1), P30-40.
- Pandey, M., Litoriya, R., & Pandey, P. (2019). Identifying causal relationships in mobile app issues: An interval type-2 fuzzy DEMATEL approach. *Wireless Personal Communications*, 108(2), 683-710.
- Petrovic, I., & Kankaras, M. (2020). A hybridized IT2FS-DEMATEL-AHP-TOPSIS multicriteria decision making approach: Case study of selection and evaluation of criteria for determination of air traffic control radar position. *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 3(1), 146-164.
- Poledna, S., Rovenskaya, E., Crespo Cuaresma, J., Kaniovski, S., & Miess, M. G. (2020). Recovery of the Austrian economy following the COVID-19 crisis can take up to three years, IIASA Policy Brief# 26.
- Qi, W., Huang, Z., Dinçer, H., Korsakienė, R., & Yüksel, S. (2020). Corporate governance-based strategic approach to sustainability in energy industry of emerging economies with a novel interval-valued intuitionistic fuzzy hybrid decision making model. *Sustainability*, 12(8), 3307.
- Qiu, D., Dinçer, H., Yüksel, S., & Ubay, G. G. (2020). Multi-faceted analysis of systematic risk-based wind energy investment decisions in E7 economies using modified hybrid modeling with IT2 fuzzy sets. *Energies*, 13(6), 1423.
- Remuzzi, A., & Remuzzi, G. (2020). COVID-19 and Italy: what next?. *The Lancet*.
- Ruiz Estrada, M. A., & Koutronas, E. (2020). COVID-19: The new challenges and restructuration of the world economy in century XXI. *Available at SSRN 3566929*.
- Shi, H., Han, X., Jiang, N., Cao, Y., Alwalid, O., Gu, J., ... & Zheng, C. (2020). Radiological findings from 81 patients with COVID-19 pneumonia in Wuhan, China: a descriptive study. *The Lancet Infectious Diseases*.
- Shi, X., Li, J., Wang, F., Dinçer, H., & Yüksel, S. (2019). A hybrid decision-making approach for the service and financial-based measurement of universal health coverage for the E7 economies. *International journal of environmental research and public health*, 16(18), 3295.
- Sohrabi, C., Alsafi, Z., O'Neill, N., Khan, M., Kerwan, A., Al-Jabir, A., ... & Agha, R. (2020). World Health Organization declares global emergency: A review of the 2019 novel coronavirus (COVID-19). *International Journal of Surgery*.
- Tuck, B. (2020). Minnesota's Economy and COVID-19.
- Wang, S., Liu, Q., Yuksel, S., & Dincer, H. (2019). Hesitant linguistic term sets-based hybrid analysis for renewable energy investments. *IEEE Access*, 7, 114223-114235.
- Wu, J., & Zha, P. (2020). Public health intervention framework for reviving economy amid the COVID-19 pandemic (2): Use of personalized mitigation measures beyond the epidemiological model limits. *Available at SSRN 3592067*.
-

- Xu, C., Wu, Y., & Dai, S. (2020). What are the critical barriers to the development of hydrogen refueling stations in China? A modified fuzzy DEMATEL approach. *Energy Policy*, *142*, 111495.
- Yue, X. G., Shao, X. F., Li, R. Y. M., Crabbe, M. J. C., Mi, L., Hu, S., ... & Dong, K. (2020). Risk Prediction and Assessment: Duration, Infections, and Death Toll of the COVID-19 and its impact on China's economy. *Journal of Risk and Financial Management*, *13*(4), 66.
- Yüksel, S., Dinçer, H., & Emir, Ş. (2017). Comparing the performance of Turkish deposit banks by using DEMATEL, Grey Relational Analysis (GRA) and MOORA approaches. *World Journal of Applied Economics*, *3*(2), 26-47.
- Zhang, G., Zhou, S., Xia, X., Yüksel, S., Baş, H., & Dincer, H. (2020). Strategic mapping of youth unemployment with interval-valued intuitionistic hesitant fuzzy DEMATEL Based on 2-Tuple Linguistic Values. *IEEE Access*, *8*, 25706-25721.
- Zhong, J., Hu, X., Yüksel, S., Dinçer, H., & Ubay, G. G. (2020). Analyzing the investments strategies for renewable energies based on multi-criteria decision model. *IEEE Access*, *8*, 118818-118840.
- Zhou, F., Yu, T., Du, R., Fan, G., Liu, Y., Liu, Z., ... & Guan, L. (2020). Clinical course and risk factors for mortality of adult inpatients with COVID-19 in Wuhan, China: a retrospective cohort study. *The lancet*.
- Zhou, P., Zhou, P., Yüksel, S., Dinçer, H., & Uluer, G. S. (2020). Balanced scorecard-based evaluation of sustainable energy investment projects with it2 fuzzy hybrid decision making approach. *Energies*, *13*(1), 82.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

COVID-19 Pandemisi Döneminde Bireylerin Harcamalarının İncelenmesi

Investigation of Individuals' Expenditures in the Period of COVID-19 Pandemic

Mehmet Akif ERİŞEN^a*, Fatma Özlem YILMAZ^b

^a Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Konya / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0003-2490-391X

^b Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Konya / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-0059-7949.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 30 Ağustos 2020

Kabul tarihi: 6 Ekim 2020

Anahtar Kelimeler:

COVID-19

Pandemi

Bireysel harcama

ARTICLE INFO

Article History:

Received August 30, 2020

Accepted October 6, 2020

Keywords:

COVID-19

Pandemic

Individual spending

ÖZ

Araştırma COVID-19 pandemisi döneminde bireylerin cepten yaptıkları sağlık ve diğer amaçlı harcamalarının incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırmada 484 kişiye ulaşılmıştır. Araştırmada 33 sorunun yer aldığı bir anket formu kullanılmış ve bu form yazarlar tarafından uzman görüşü alınarak hazırlanmıştır. Araştırma verileri 2020 yılı Haziran ayı içerisinde online ortamda toplanmıştır. Araştırma verilerinin analizinde SPSS 20 paket programı kullanılarak tanımlayıcı istatistiksel analizlere ek olarak, Mann Whitney U ve Pearson Korelasyon analizi kullanılmıştır. Araştırmada katılımcıların %61,6'sı kadınlardan oluşurken katılımcıların yaş ortalaması 30,98±10,01 olarak hesaplanmıştır. Ayrıca katılımcıların %10,1'inin kronik rahatsızlığı bulunmakta ve %22,3'ü aynı evde risk grubundaki bireylerle yaşamaktadır. Tüm bunlara ek olarak katılımcıların %61,8'i COVID-19'u ölümcül düzeyde tehlikeli bulurken, %82,9'u Türkiye'yi COVID-19 pandemisi ile mücadelede oldukça veya çok başarılı bulmaktadır. Araştırma sonucunda COVID-19 pandemisi sebebiyle hane bazlı harcamalar incelendiğinde sağlık amaçlı 436,1 TL, diğer amaçlı 1011,9 TL ve toplamda 1163,3 TL ortalama harcama yapıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca harcamaların yaş, medeni durum, cinsiyet ve COVID-19 tanısı alma durumuna göre farklılık gösterdiği ve harcamalar ile katılımcıların yaş, eğitim düzeyi ve Türkiye'yi pandemi ile mücadelede başarılı bulma düzeyleri arasında ilişkilerin olduğu ortaya konulmuştur.

ABSTRACT

The research was carried out to investigate the health and other expenditures that individuals made out of pocket during the COVID-19 pandemic period. 484 people were reached in the context of research. A questionnaire with 33 questions was used in the research and this form was prepared by the authors by getting expert opinion. Research data was collected online in June 2020. In the analysis of the research data, Mann Whitney U and Pearson Correlation analysis were used in addition to descriptive statistical analyzes using the SPSS 20 package program. While 61.6% of the participants were women, the average age of the participants was calculated as 30.98±10.01. In addition, 10.1% of the participants have chronic illness and 22.3% of the participants live in the same house with individuals at risk. On the other hand, 61.8% of the participants found the coronavirus deadly dangerous and 82.9% of participants report that Turkey is quite or very successful in the fight against the pandemic of COVID-19. As a result of the study, when household-based expenditures due to COVID-19 pandemic were examined, it was determined that an average expenditure of 436.1 TRY for health purposes, of 1011.9 TRY for other purposes and of 1163.3 TRY in total was made. In addition, it has been demonstrated that expenditures differ according to age, marital status, gender and COVID-19 diagnosis. And there was a relationship between the spending of the participants and the age, education level and levels of finding Turkey successful in the fight against the pandemic.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: akiferisen@selcuk.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

COVID-19 first appeared in China, it significantly affected people's lives in many ways. COVID-19 pandemic, which affects people psychologically, physically, spiritually and socially, is also thought to affect people's lives economically. So much so that this pandemic, whose effects still continue, has caused changes in people's economic habits and spending behaviors as it changes their social life styles. In this study, it was aimed to examine the health and other purpose expenditures that individuals made out of pocket during the COVID-19 pandemic period. In the literature, there is no study revealing the spending behavior of individuals caused by pandemic. For this reason, it is thought that the research is important in terms of contributing to the literature.

The study population consists of all individuals 18 years and older living in Turkey. When the table showing the acceptable sample size for certain universes created by Altunışık et al. (2012) is examined, the minimum acceptable sample size remains as 384 after the 100,000 population size increases. In this context, 484 people were reached using the convenience sampling method. A questionnaire with 33 questions was used in the research and this form was prepared by the authors by examining the studies related to the out-of-pocket spending in the literature and getting expert opinions on the subject. Also the ethics committee permission of the research was obtained from the Non-Interventional Clinical Research Ethics Committee at the authors' institution with the decision number 2020 / 627. Research data was collected online in June 2020. In the analysis of the research data, Mann Whitney U and Pearson Correlation analysis were used in addition to descriptive statistical analyzes using the SPSS 20 package program.

While 61.6 % of the participants were women, the average age of the participants was calculated as 30.98 ± 10.01 (min. – max.: 18 - 67). While 47.3 % of the participants had more than 5000 TRY of income and 34.7 % of the income was between 2401-5000 TRY; 42.4 % stated that their income is at a good level. In addition, 64.0 % of the participants stated that they have associate or undergraduate degree and approximately 90 % of them live in the metropolitan area. When asked about the number of people living in the household, 46.7 % of the participants stated that 4-5 people lived together. In addition, 10.1 % of the participants have chronic illness and 22.3 % of the participants live in the same house with individuals at risk. On the other hand, 61.8 % of the participants found the coronavirus deadly dangerous and 82.9 % of participants report that Turkey is quite or very successful in the fight against the pandemic of COVID-19. As a result of the study, when household-based expenditures due to COVID-19 pandemic were examined, it was determined that an average expenditure of 436.1 TRY for health purposes, of 1011.9 TRY for other purposes and of 1163.3 TRY in total was made. When the health expenditures of the participants are examined, 80.8 % stated that they spend for hygiene materials and 64.3 % for protective equipment. When other non-health expenditures are examined, 47.9 % of the participants stated that they spend for kitchen shopping stocks and 23.6 % of them for spending distance education of their children. In addition, it has been demonstrated that expenditures differ according to age, marital status, gender and COVID-19 diagnosis. Accordingly, it was observed that the participants whose age was above the average (30.98 ± 10.01) had higher health and other expenditures during the COVID-19 pandemic period compared to the participants under the average age. According to gender, it was determined that female participants' other non-health expenditures were statistically significantly higher than male participants. In terms of marital status, it has been revealed that married participants are more likely to spend on health and other purposes than non-married participants. According to the condition of being diagnosed with COVID-19, it has been concluded that the participants who have been diagnosed with COVID-19, or a relative of them, have higher health expenditures than those who have not been diagnosed with COVID-19 or any of their relatives.

Also a positive and low level of significant relationship was found between the expenditures of the participants during the pandemic period and the age and education levels of the participants. In addition, there was a negative and low level significant relationship between spending levels of participants and levels of finding Turkey successful in the fight against the pandemic. In addition to all this, research has the following limitations: Individuals living in Turkey and 18 years of age, questions asked in the questionnaire, the period when the questionnaire was applied and the answers given by the participants.

Giriş

İlk olarak Çin'in Vuhan kentinde ortaya çıktığı ifade edilen yeni koronavirüs hastalığı (COVID-19) ilk defa 7 Ocak 2020 tarihinde tanımlanmıştır (WHO, 2020, s.1). Vuhan kenti karantina altına alınmış olmasına rağmen damlacık yoluyla insandan insana hızla bulaşabilen virüs öncelikle Çin Halk Cumhuriyeti'nin diğer eyaletlerine ve daha sonra diğer dünya ülkelerine yayılmıştır (<https://covid19bilgi.saglik.gov.tr>). COVID-19'un dünya genelinde yayılmasında ve etki alanının giderek büyümesinde ise en önemli faktörün uluslararası seyahatler olduğu ifade edilmektedir (Acar, 2020, s.16). Hastalık kıtalar arasında yayıldıktan ve İspanya ve İtalya başta olmak üzere çoğu ülkede önemli seviyelere ulaştıktan sonra 12 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak kabul edilmiştir. Pandemi ise birden fazla kıtada ve çok fazla ülkede etkileri görülen salgın hastalıklar için kullanılan bir kavramdır (Til, 2020, s.54). Dünya Sağlık Örgütü'nün yayınladığı verilere göre 14 Temmuz 2020 tarihinde 216 ülke veya bölgede toplam 12.880.565 kişide COVID-19 vakası görüldüğü tespit edilmiştir (<https://www.who.int>). Türkiye'de ise ilk vaka 11 Mart 2020 tarihinde görülmüş olmakla birlikte, vaka sayısı 13 Temmuz 2020 itibarıyla 214.001 kişi olarak kayıtlara geçmiştir (<https://covid19.saglik.gov.tr/>).

COVID-19 salgını, sağlığın yanı sıra ülke ekonomilerini de etkilemektedir. Hem ülkemiz hem de dünya genelinde hızla yayılmaya devam eden COVID-19 pandemisi insan ve toplum sağlığı için büyük risk oluşturduğu için ülkeler de kendi içlerinde çeşitli önlemler almak durumunda kalmaktadırlar. Dünya genelinde birçok devlet de bu pandemi karşısında belli süre boyunca ve belirli şartlar altında çalışanları işten, dolayısıyla müşterileri de üretim yerinde fiziksel olarak tüketimden uzak tutmak zorunda kalmıştır. Maaşlarını alamayan çalışanlar ve haneler finansal olarak sıkıntılı hissetmiş ve harcamalarını yavaşlatmış, böylece üreticiler tüketicilerin ve firmaların yeni satın alma davranışlarını gözlemlemek için üretimi askıya almıştır (Kandil Göker ve ark., 2020, s.16). Bunlara ek olarak yine birçok ülkede yurtiçi ve yurt dışı düzeyde seyahatler durdurulmuş, toplu taşımada kısıtlamalar getirilmiş, toplu olarak bir arada bulunma ihtimali olan birçok işletme kapatılmış, spor faaliyetleri ertelenmiş veya iptal edilmiş ve sokağa çıkma yasağının getirildiği görülmüştür (Kılıç, 2020, s.67). Ülkemizde de bu kapsamda ulaşımdan, çalışma hayatına, sosyal yaşamdan, eğitim-öğretim sistemlerine ve hijyen koşullarına kadar bir çok alanda çeşitli önlemler alınmıştır. Elbette bu önlemler insanların yaşamlarını kısıtlamıştır. Bu kısıtlamalar insanların bazı açılardan tasarruf yapmasına imkân sağlasa da bu süreçte insanlar için ölümcül nitelik taşıyan bir pandemi karşısında sağlık önlemlerinin alınması, evde kalınan zamanlarda vakit geçirebilmek, eğitimlerin uzaktan eğitimle devam etmesi sebebiyle gerekli teçhizatların alınması, alışveriş stoğu yapma ihtiyacının hissedilmesi gibi çok çeşitli sebeplerle hem sağlık alanında hem de diğer alanlarda ihtiyaçlar ortaya çıkmıştır. Öyle ki Baldwin ve Mauro da (2020a) bu konuda çeşitli kısıtlamalar ve okulların kapatılması gibi alınan halk sağlığı önlemlerinin dolaylı harcamalara sebep olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla insanlarda endişeye sebep olan COVID-19 pandemisi, çeşitli sağlık önlemleri alabilmek için insanları kendi ceplerinden özellikle sağlık amaçlı harcamalar yapmak durumunda bırakmıştır. Bu harcamaların ise cepten sağlık harcaması olarak ele alınabileceği düşünülmektedir.

Cepten yapılan sağlık harcamaları en basit anlamda, hanehalkları tarafından sağlık amaçlı doğrudan yapılan ödemeler olarak tanımlanmaktadır (Gaal, 2006, s.87; Bozkaya, 2017, s.22). Bir diğer ifade ile cepten yapılan sağlık harcaması, bireylerin veya hanehalklarının sağlıkları (korumak, tedavi etmek ve geliştirmek) ile ilgili satın aldıkları ürünler (mal/hizmet) için hanehalkının gelir ve kaynaklarından doğrudan ödeme yaptıkları ve herhangi bir şekilde kendilerine geri ödemesi yapılmayan harcamalardır (Kaya, 2012, s.88). Cepten yapılan harcamalar tıbbi-tıbbi olmayan, doğrudan-dolaylı (Şahin, 2018, s.18) veya formel-informel şeklinde sınıflandırılabilir (Şentürk, 2019, s.5). COVID-19 pandemisinin sebep olduğu

sağlık harcamaları ise daha çok dolaylı/informel harcamalar sınıfında değerlendirilebilecektir. Öyle ki dolaylı harcamalar grubunda sağlığı korumak, tedavi etmek veya geliştirmek amaçlı yapılan yol, ilaç, yemek, borçlanma masraflarının yer aldığı ifade edilmektedir (Belli ve ark., 2004, s.114; Temurtaş, 2019, s.3). Elbette sağlık harcamalarına ek olarak COVID-19 pandemisi sebebiyle bireylerin yaşam stillerinin değişmesiyle sağlık harcamalarının dışında eğitim harcamaları, sosyal yaşama ilişkin harcamalar, eğlence amaçlı harcamalar, alışveriş alışkanlıkları ile ilintili harcamalar da farklılaşmaya başlamıştır. Bu harcamalar da informal ve tıbbi olmayan harcamalar kapsamında ele alınabilecektir.

Harcamaların türü ve miktarı da kişiden kişiye, zaman ve yere göre farklılık gösterebilmektedir (Yaylalı ve ark., 2011, s.2; Bozkaya, 2017, s.22). Bu kapsamda sağlık harcamaları başta olmak üzere bireylerin yaptıkları cepten harcamaları da gelir düzeyi, yaş, sağlık durumu, ikamet edilen bölge, cinsiyet, eğitim düzeyi, medeni durum gibi bazı unsurlar tarafından etkilenmekte ve şekillenmektedir (Bora Başara ve Şahin, 2008, s.323). Bireyin kendi özelliklerinin yanı sıra aynı hanede yaşayan kişilerin özellikleri de (sayı, yaş, cinsiyet vb.) cepten harcamaları etkileyebilecektir (Huang, 2004, s.52).

Bireylerin harcamalarını etkileyen birçok faktör olmakla birlikte bunların içerisinde salgın hastalıkların sebep olduğu kriz durumu da sayılabilecektir. Örnek olarak geçtiğimiz yıllarda ortaya çıkan ve yine koronavirüs ailesinden olan SARS hastalığı sırasında gözlemlendiği üzere; salgın bir hastalık, sayısal anlamda az sayıda kişiyi olumsuz yönde etkilemiş olsa bile, bulaşıcı özelliğinden dolayı üretim aktivitesi üzerinde yıkıcı bir etki yaratabilmektedir. Diğer bir ifade ile sağlıksızlığın sadece bireysel düzeyde etkileri olan bir etmen olmadığını, buna ek olarak bireysel sağlıksızlıkların toplamının bir dışsal etmeni olarak sağlıklı emek gücünün verimliliğini etkileyebileceği görülmüştür (Yetkiner, 2006, s.84). Aslına bakılırsa yaşanan bu süreç COVID-19 virüsünün tıbbi anlamda olduğu kadar ekonomik olarak da bulaşıcı olabileceği göstermiştir (Baldwin ve Mauro, 2020b, s.1; Tosunoğlu ve Kasal, 2020, s.35). Öyle ki COVID-19 pandemi süreci dünya çapında insanların yaşam stillerini çok farklı boyutlara taşımış bu sebeple de ihtiyaçlarını ve harcama davranışlarını değiştirmiştir. Yaşanılan bu travmatik süreç, hayatın eski dönemdeki (COVID-19 öncesi) normal akışına tekrar dönmesinin ya imkansız ya da çok zor olduğunu göstermiştir. Özellikle bireylerin harcama davranışlarının ve ihtiyaç algılarının köklü bir biçimde değiştiği ve değişeceği bu sürecin gidişatından anlaşılmaktadır (Bilgiç Ulun, 2020, s.93).

Tüm bunlardan hareketle COVID-19 pandemisinin ülke ekonomilerini etkilediği gibi bireyler açısından da finansal etkilerinin olabileceği düşünülmüş ve bu çalışmada COVID-19 pandemisinin bireylerin yaşamlarına etkisine finansal bir perspektiften (bireysel harcamalar çerçevesinden) bakılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışmada COVID-19 pandemisi döneminde bireylerin cepten yaptıkları sağlık amaçlı ve diğer amaçlı harcamalarını incelemek amaçlanmaktadır. Ayrıca literatürde salgın dönemlerinde bireylerin harcamalarını inceleyen bir çalışmaya rastlanmamış olması sebebiyle, çalışmanın literatüre önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Literatür Taraması

Literatürde COVID-19 pandemisi veya herhangi bir salgın hastalık sürecindeki bireylerin cepten harcamalarını inceleyen bir çalışmaya rastlanmamış olsa da politikaların veya çeşitli kronik hastalıklar ve yaşlılık gibi faktörlerin bireylerin cepten harcamalarını nasıl etkilediği ile ilgili çeşitli çalışmalar bulunmaktadır.

Bu bağlamda Şentürk (2019) sağlıkta dönüşüm programının (SDP) cepten sağlık harcamaları üzerine etkisini incelemiştir. Araştırma neticesinde SDP ile birlikte cepten ödemelerin düzeyinin ve hanehalkı bütçesi içindeki payının arttığı tespit edilmiştir.

Kaya (2012) tarafından Türkiye'deki cepten sağlık harcamalarını ve bunları belirleyen faktörleri inceleyen bir araştırma yapılmıştır. Araştırmada bireylerin sigortalı olup olmama durumlarının, cinsiyetinin, medeni durumunun, yaşının ve sosyo ekonomik durumunun cepten sağlık harcamaları üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Belli ve ark. (2004) ise yaptıkları araştırmada Gürcistan'da sağlık sektöründeki cepten ve infomal harcamaları incelemişlerdir. Bu araştırma, Gürcistan'da genel olarak sağlık hizmetleri için ödeme yapmanın yaygın ve çoğunlukla kabul gören bir uygulama haline geldiğini ve bu ödemelerin önemli bir kısmının kayıt altına alınmadığını ortaya koydu.

Kafes (2018) tip 2 diyabet hastalarının cepten sağlık ödeme maliyetlerinin belirlenmesi üzerine bir araştırma yapmıştır. Araştırmada servis ve poliklinik hastalarının cepten harcamaları ayrı ayrı hesaplanmış ve serviste yatan hastaların ortalama 350,59 TL; poliklinik hizmeti alan hastaların ise ortalama 1.046,26 TL cepten harcama yaptığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bozkaya (2017) ise yaptığı araştırmada Türkiye'deki yaşlı bireylerin cepten sağlık harcamalarını incelemiştir. Araştırma neticesinde evinde en az bir 65 yaş üstü birey bulunan hane halklarının yıllık ortalama 720,99 TL cepten harcama yaptığı tespit edilmiştir. Ayrıca 2015 yılında 65 yaş üstü bireylerin toplam 1.442.029.435 TL cepten sağlık harcaması yaptığı da ifade edilmiştir.

Şahin (2018) kronik hastalığı bulunan bireylerin cepten yaptıkları sağlık harcamalarının kronik hastalık bakımlarına etkisini araştırmıştır. Ancak araştırmada hastaların yaptıkları cepten harcamalara miktar olarak yer verilmemiş, bunun yerine hastalara cepten yaptıkları sağlık harcamalarının sağlık hizmet alımını etkileyip etkilemediği sorulmuştur. Hastaların %45,8'i cepten sağlık harcamalarının sağlık hizmeti alımını etkilediğini ifade etmiştir. Ayrıca cepten sağlık harcamasının sağlık hizmeti alımını etkilemediğini ifade eden katılımcıların Modifiye PACIC ölçeği ile ölçülen kronik hastalık bakımını değerlendirme skoru daha yüksek bulunmuştur.

Yine Temurtaş (2019) meme kanserli hastaların cepten sağlık ödeme maliyetlerini belirlemek amacıyla bu alanda araştırma yapmıştır. Araştırma neticesinde meme kanserine bağlı hastaların bir yıl içerisinde ortalama 5.616 TL cepten harcama yaptığı ortaya konulmuştur. Ayrıca Konya ilindeki meme kanserli hastaların 2018 yılında toplam harcamaları 2.493.876,98 TL olarak belirtilmiştir.

Giriş kısmında da belirtildiği üzere COVID-19 pandemisi bireylerin cepten harcamalar yapmalarına neden olduğu düşünülmektedir. Ancak bireylerin cepten harcamalarını ele alan araştırmalar incelendiğinde COVID-19 pandemisi veya daha önceki salgınlar döneminde bireylerin cepten harcamalarını inceleyen herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Dolayısı ile bu araştırmanın literatüre önemli bir katkı sağlayacağı ve farklı bir bakış açısı kazandıracığı düşünülmektedir.

Gereç ve Yöntem

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışma ile COVID-19 pandemisi döneminde bireylerin cepten yaptıkları sağlık amaçlı ve diğer amaçlı harcamalarını incelemek amaçlanmıştır. COVID-19 küresel düzeyde etkiye sahip bir pandemi olarak ülkemizi de birçok alanda etkilemiştir. Literatürdeki araştırmaların ise genel anlamda COVID-19 pandemisinin bireyler üzerindeki psiko-sosyal etkileri üzerine eğildiği dikkat çekmiştir (Ekiz ve ark., 2020; Emiral ve ark., 2020; Kasapoğlu, 2020; Öztürk ve ark., 2020; Yıldırım, 2020). Ancak bu pandeminin ülke ekonomilerini etkilediği boyutlar dikkate alındığında bireysel anlamda da etkinin araştırılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda literatürde COVID-19 pandemisinin harcama boyutunu

ele alan çalışmaya rastlanmaması sebebiyle bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Türkiye’de yaşayan 18 yaşından büyük tüm bireyler oluşturmaktadır. 18 yaşından büyük bireyler dikkate alındığında 2019 yılı itibariyle araştırmanın evreni yaklaşık 60.000.000 kişiden oluşmaktadır (TÜİK, 2019). Altunışık ve ark. (2012) tarafından oluşturulan belirli evrenler için kabul edilebilir örneklem büyüklüğünü gösteren tablo incelendiğinde 100.000 kişilik evren büyüklüğünden sonra evrendeki kişi sayısı ne kadar artarsa artsın en düşük kabul edilebilir örneklem büyüklüğü 384 olarak sabit kalmaktadır. Buradan hareketle araştırmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak 484 kişiye ulaşılmıştır.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada 13’ü demografik ve tanımlayıcı bilgilerle, 5’i sağlık amaçlı yapılan harcamalarla ve 5’i diğer amaçlı yapılan harcamalarla ilgili soru ve 10 tane harcamalara ait alt soru olmak üzere toplam 33 sorunun yer aldığı bir anket formu kullanılmıştır. Anket formu yazarlar tarafından literatürdeki çalışmalardan faydalanılarak (Bozkaya, 2017; Kaya, 2012; Şahin, 2018; Temurtaş, 2019) ve biri muhasebe-finans ve ikisi sağlık sektöründe muhasebe-finans olmak üzere alanında 3 uzman kişinin görüşü alınarak hazırlanmıştır. Harcamalarla ilgili ana sorular “evet” ve “hayır” cevaplarını kapsayacak şekilde hazırlanmış ve alt sorularda ise harcamalarla ilgili ana sorulara “evet” cevabı veren katılımcıların yaklaşık yaptıkları harcama miktarlarını TL cinsinden yazmaları istenmiştir.

Verilerin Toplanması

Araştırma verileri çevrimiçi ortamda Google Forms üzerinden hazırlanmıştır. Araştırma verileri 2020 yılı Haziran içerisinde toplanmıştır. Dolayısıyla veriler COVID-19 pandemisinin Türkiye’de ilk görülmesinin üzerinden 3-4 ay geçtikten sonraki süreci kapsamaktadır. Ayrıca araştırma kapsamında katılımcılara araştırma hakkında bilgilendirilmiş gönüllü olur formu çevrimiçi sistemde sunulmuş ve formu onaylayan katılımcıların verileri araştırmaya dâhil edilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analizinde IBM SPSS 20 paket programı kullanılmıştır. Tanımlayıcı istatistiksel analizlere ek olarak, Mann Whitney U ve Pearson Korelasyon analizi kullanılmıştır. Ayrıca sonuçlar $p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde ve %95 güven aralığında ele alınmıştır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma Türkiye’de yaşayan 18 yaşından büyük bireylerle, anket formunda sorulan sorularla, anket formunun uygulandığı dönemle ve katılımcıların verdikleri cevaplarla sınırlıdır.

Araştırmanın Etiği

Araştırmanın etik kurul izni yazarların kurumundaki Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulundan 2020/627 karar numarası ile alınmıştır.

Bulgular

Bu bölümde katılımcılara ait demografik ve tanımlayıcı bulgular, katılımcılardan harcama yaptığını ifade edenlerin ortalama harcama miktarlarına ilişkin bulgular ve harcama miktarlarının çeşitli demografik ve tanımlayıcı faktörlere göre farklılık gösterip göstermediği ve bazı faktörlerle ilişkisinin olup olmadığına ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcılara Ait Demografik ve Tanımlayıcı Bulgular

	Özellikler	n	%
Cinsiyet	Kadın	298	61,6
	Erkek	186	38,4
Yaş (Ort.±S.S.: 30,98±10,01 min.-max.:18-67)	Ortalama yaşın altında	311	64,3
	Ortalama yaşın üstünde	173	35,7
Medeni Durum	Evli	237	49,0
	Evli değil	247	51,0
Ailenizin Gelir Düzeyi	2400 TL ve altı	87	18,0
	2401-3500 TL	78	16,1
	3501-5000 TL	90	18,6
	5001-7500 TL	105	21,7
	7501 TL ve üzeri	124	25,6
Gelir Düzeyi Algısı	Kötü	53	11,0
	Orta	226	46,7
	İyi	205	42,4
Eğitim Düzeyi	Lise ve altı	53	11,0
	Önlisans veya Lisans	310	64,0
	Lisansüstü	121	25,0
Yaşadığınız Yer	Köy/Kasaba	32	6,6
	İlçe	98	20,2
	Şehir	74	15,3
	Büyükşehir	280	57,9
Kronik Hastalığınız var mı?	Evet	49	10,1
	Hayır	435	89,9
COVID-19'u tehlikeli bulma derecesi	Tehlikeli değil	3	0,6
	Tehlikeli ama ölümcül değil	182	37,6
	Ölümcül	299	61,8
Aynı evde risk grubunda kimse var mı?	Evet	108	22,3
	Hayır	376	77,7
Hanede yaşayan kişi sayısı	Tek yaşıyorum	24	5,0
	2-3 kişi	187	38,6
	4-5 kişi	226	46,7
	6 veya daha fazla kişi	47	9,7
Siz veya yakın çevrenizde COVID-19 tanısı alan var mı?	Evet	62	12,8
	Hayır	422	87,2
	Hiç	7	1,4
Türkiye'yi COVID-19 ile mücadelede ne kadar başarılı buluyorsunuz?	Biraz	76	15,7
	Oldukça	277	57,2
	Çok	124	25,7
Toplam		484	100,0

Tablo 1’de katılımcılara ait demografik ve tanımlayıcı bulgulara yer verilmiştir. Buna göre katılımcıların yaş ortalaması $30,98 \pm 10,01$ iken %61,6’lık kısım kadınlardan ve %49,0’u evli bireylerden oluşmaktadır. Gelir durumları incelendiğinde ise katılımcıların %47,3’ü 5000 TL’den daha fazla gelire, %34,7’si 2401-5000 TL arası gelire sahipken; %42,4’lük bir kesim gelir durumunu iyi düzeyde olduğunu ifade etmiştir. Buna ek olarak katılımcıların %64,0’ü ön lisans veya lisans mezunu olduğunu ve yaklaşık %90’ı büyükşehirde yaşadığını belirtmiştir. Hanede yaşayan kişi sayısı sorulduğunda katılımcıların %46,7’si 4-5 kişi birlikte yaşadığını ifade etmiştir. Katılımcıların %89,9’unun herhangi bir kronik rahatsızlığı bulunmazken, %22,3’ü aynı evde birlikte yaşadıkları ve COVID-19 pandemisi için risk grubunda olan (65 yaş üstü veya kronik hastalığı bulunan) bireylerin bulunduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca katılımcıların %61,8’i COVID-19’u ölümcül düzeyde tehlikeli bulmuşken, %12,8’inin kendisi veya yakın çevresinden bir kişi COVID-19 tanısı almıştır. Son olarak katılımcıların %82,9’u Türkiye’yi COVID-19 pandemisi ile mücadelede oldukça veya çok başarılı bulduklarını ifade etmiştir.

Tablo 2: Katılımcıların COVID-19 Dönemindeki Harcama Grup, Durum ve Miktarlarının Dağılımı

Harcama Grubu ve Durumu	n	%	Harcama Miktarı (TL)*				
			Ort.±S.S.	Min.	Max.		
Sağlık Amaçlı Cepten Harcamalar	“Eldiven, maske, koruyucu siperlik vs.” gibi koruyucu ekipmanlar satın aldınız mı?	Evet	311	64,3	170,3±275,7	5,0	3000,0
		Hayır	173	35,7			
	"Kolonya, dezenfektan, sabun vs." gibi hijyen malzemeleri satın aldınız mı?	Evet	391	80,8	125,3±137,5	5,0	1000,0
		Hayır	93	19,2			
	Medyadan etkilenecek bağımsızlığı güçlendirdiği ifade edilen gıdalar (sarımsak, sumak, c vitamini içeren besinler vs) satın aldınız mı?	Evet	207	42,8	219,2±265,4	8,0	2000,0
		Hayır	277	57,2			
Kullanmaya başladığınız ekstra bir takviye edici gıda (vitamin ilaçları, balık yağı vs.) oldu mu?	Evet	99	20,5	239,1±273,3	10,0	1500,0	
	Hayır	385	79,5				
Belirtilen unsurların dışında sağlığımızı korumak veya güçlendirmek için yaptığımız ekstra bir harcamanız oldu mu?	Evet	72	14,9	314,5±412,7	5,0	2500,0	
	Hayır	412	85,1				
Diğer Cepten Harcamalar	Normal zamanlarda yaptığınız alışveriş miktarından fazla mutfak alışverişi stoğu yaptınız mı?	Evet	232	47,9	829,9±907,7	50,0	5000,0
		Hayır	252	52,1			
	Bu süreçte derslerin uzaktan eğitimle verilmesinden kaynaklı ekstra bir gideriniz (İnternet, Bilgisayar, TV vs.) oldu mu?	Evet	114	23,6	524,2±1029,9	20,0	5000,0
		Hayır	370	76,4			
	Eğlence amaçlı oyun araçları (puzzle, playstation, tavla vs.) Satın aldınız veya kiraladınız mı?	Evet	112	23,1	256,9±483,2	9,0	3000,0
		Hayır	372	76,9			
Zaman geçirebilmek için herhangi bir müzik aleti (gitar, org, keman vs.) Satın aldınız veya kiraladınız mı?	Evet	8	1,7	380,0±288,2	150,0	1000,0	
	Hayır	476	98,3				
Belirtilen unsurların dışında normal zamanlarda olmayan ekstra giderleriniz oldu mu? (sağlık giderleri hariç)	Evet	100	20,7	538,5±679,1	50,0	3000,0	
	Hayır	384	79,3				

*Harcama miktarlarının hesaplanmasında yalnızca harcama yaptığını belirten katılımcılar dâhil edilmiştir.

Tablo 2’de COVID-19 pandemi dönemi içerisindeki harcama kalemlerine, katılımcıların bu kalemlerde harcama yapma durumlarına ve harcama yapan kişilerin ise harcama kalemlerinde ortalama olarak ne kadar harcama yaptıklarına ilişkin bulgulara yer

verilmiştir. Buna göre sağlık amaçlı harcamalar ile ilgili olarak; koruyucu ekipmanlar için harcama yaptığını ifade eden 311 kişi ortalama 170,3 TL, hijyen malzemeleri için harcama yaptığını ifade eden 391 kişi ortalama 125,3 TL, bağışıklığı güçlendirdiği ifade edilen gıdalar için harcama yapan 207 kişi ortalama 219,2 TL, takviye edici gıdalar (Vitamin hapları, balık yağı vs.) için harcama yapan 99 kişi ortalama 239,1 TL ve bunlar haricindeki çeşitli sağlık harcaması kalemleri için harcama yapan 72 kişi ortalama 314,5 TL ödeme yapmıştır. Bunlara ek olarak sağlık amaçlı harcamalar dışında kalan diğer kalemler incelendiğinde; ekstra mutfak alışverişi için harcama yapan 232 kişi 829,9 TL, uzaktan eğitim sistemleri için harcama yapan 114 kişi ortalama 524,2 TL, oyun araçları için harcama yapan 112 kişi ortalama 256,9 TL, müzik aletleri için harcama yapan 8 kişi ortalama 380,0 TL ve bunlar haricindeki çeşitli gider kalemleri için (sağlık giderleri hariç) harcama yapan 100 kişi ortalama 538,5 TL ödeme yapmıştır.

Tablo 3: Harcama Sınıflarına Göre Hanehalkı Harcama Miktarlarının Dağılımı

Harcama Sınıfları	Harcama Miktarı (TL)		
	Ort.±S.S.	Min.	Max.
Sağlık Amaçlı Cepten Harcamalar (n=444)	436,1±588,5	10,0	5000,0
Diğer Cepten Harcamalar (n=334)	1011,9±1273,9	17,0	6700,0
Toplam Cepten Harcamalar (n=457)	1163,3±1515,5	10,0	10200,0

Tablo 2'deki harcama kalemleri sağlık amaçlı, diğer ve toplam olmak üzere 3 başlıkta ele alınmış ve tablo 3'te de bu harcama sınıflarına göre kişilerin hanesi için ortalama ne kadar harcama yaptığını ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Sağlık amaçlı herhangi bir kalem için harcama yapmış olan 444 kişi ortalama 436,1 TL, sağlık dışındaki diğer kalemler için harcama yapan 334 kişi ortalama 1011,9 TL ve hem sağlık hem diğer kalemler toplu olarak dikkate alındığında COVID-19 pandemisi sebebiyle herhangi bir kalemde harcama yapan 457 kişi ortalama 1163,3 TL ödeme yapmıştır (Tablo 3). Ancak bu tablodaki veriler hane bazında olması sebebiyle verilerin hanede yaşayan kişi sayısına göre artıp azalabileceği düşünülmektedir. Bu sebeple aşağıda yer alan tabloda bu veriler her hanede yaşayan kişi sayısına bölünerek COVID-19 pandemisi döneminde kişi başına yapılan harcamalara ilişkin veriler elde edilmiştir.

Tablo 4: Harcama Sınıflarına Göre Kişi Başına Düşen Harcama Miktarlarının Dağılımı

Harcama Sınıfları	Harcama Miktarı (TL)		
	Ort.±S.S.	Min.	Max.
Kişi Başı Sağlık Amaçlı Cepten Harcamalar (n=444)	132,9±187,5	1,4	1666,6
Kişi Başı Diğer Cepten Harcamalar (n=334)	288,6±348,5	4,0	1750,0
Kişi Başı Toplam Cepten Harcamalar (n=457)	340,0±424,1	1,4	2225,0

Tablo 4'te harcama sınıflarına göre kişi başına düşen harcama miktarlarının dağılımına yer verilmiştir. Bu tablodaki kişi başına düşen harcama miktarları hane bazlı harcama kalemleri belirlendikten sonra harcama miktarları hanede yaşayan kişi sayısına bölünerek elde edilmiştir. Buna ilişkin formülasyonlar şu şekildedir:

KBSACH =Sağlık Amaçlı Cepten Harcamalar / Hanede Yaşayan Kişi Sayısı

KBDCH =Diğer Cepten Harcamalar / Hanede Yaşayan Kişi Sayısı

KBTCH =Toplam Cepten Harcamalar / Hanede Yaşayan Kişi Sayısı

Yine bu verilerin hesaplanmasında da harcama yapmadığını ifade eden katılımcılar ortalama harcama kalemlerinin hesaplanmasına dâhil edilmemiştir. Tablo 4 incelendiğinde

COVID-19 pandemisi döneminde sağlık amaçlı ortalama kişi başı 132,9 TL; diğer amaçlarla ortalama kişi başı 288,6 TL ve toplam harcamalar incelendiğinde ise COVID-19 pandemisi döneminde ortalama kişi başı toplamda 340,0 TL harcama yapıldığı tespit edilmiştir. Bu iki tablo incelendiğinde hem hane bazında hem kişi bazında diğer harcamaların sağlık harcamalarından daha fazla olduğu dikkat çekmiştir. Bunun ise katılımcıların yaklaşık %60'ının büyükşehirde yaşıyor olması ve bu şehirlerde sokağa çıkma yasağı uygulamasının olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Tablo 5: Katılımcıların Tanımlayıcı Özelliklerine Göre Harcama Miktarlarının Karşılaştırıldığı Mann Whitney U Testi Bulguları

Özellikler	n	Sağlık Harcamaları		n	Diğer Harcamalar		
		S.O.	S.T.		S.O.	S.T.	
Yaş	Ortalama Altı	281	195,9	55.070,0	212	150,2	31.843,0
	Ortalama Üstü	163	268,2	43.720,0	122	197,5	24.102,0
	U		15.449,0			9.265,0	
	z		-5,721			-4,319	
	p		<0,001			<0,001	
Cinsiyet	Kadın	274	227,8	62.437,5	223	176,6	39.397,5
	Erkek	170	213,8	36.352,5	111	149,0	16.547,5
	U		21.817,5			10.331,5	
	z		-1,121			-2,462	
	p		0,262			0,014	
Medeni Durum	Evli Değil	220	258,2	56.808,5	164	194,9	31.973,5
	Evli	224	187,4	41.981,5	170	141,0	23.971,5
	U		16.781,5			9.436,5	
	z		-5,816			-5,109	
	p		<0,001			<0,001	
Siz veya yakın çevrenizde COVID-19 tanısı alan oldu mu?	Evet	55	256,1	14.087,5	43	185,8	7.990,0
	Hayır	389	217,7	84.702,5	291	164,7	47.955,0
	U		8.847,5			5.469,0	
	z		-2,078			-1,333	
	p		0,038			0,182	

S.O.: Sıra Ortalaması - S.T.: Sıra Toplamı - U: Mann Whitney U Değeri -z: z Değeri - p: Anlamlılık Düzeyi

Tablo 5'te katılımcıların bazı tanımlayıcı özelliklerine göre harcama miktarlarının karşılaştırıldığı Mann Whitney U testi bulgularına yer verilmiştir. Buna göre katılımcıların yaşlarına göre sağlık amaçlı ve sağlık dışındaki diğer harcamalarında istatistiksel açıdan anlamlı fark bulunmuştur ($p < 0,01$). Yaşı ortalamasının ($30,98 \pm 10,01$) üzerinde olan katılımcıların COVID-19 pandemisi döneminde sağlık amaçlı ve diğer harcamalarının, yaşı ortalamasında olan katılımcılara göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların cinsiyetlerine göre sağlık amaçlı harcamalarında istatistiksel açıdan anlamlı fark bulunamamışken ($p > 0,05$), diğer harcamalarında anlamlı fark tespit edilmiştir ($p < 0,05$). Buna göre kadın katılımcıların sağlık dışındaki diğer harcamalarının erkek katılımcılardan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Medeni duruma göre hem sağlık amaçlı hem de sağlık amaçlı olmayan diğer harcamalarda gruplar arasında

anlamli düzeyde fark olduğu ($p<0,01$) ve bu farkın evli katılımcıların evli olmayan katılımcılara göre daha fazla harcama yapmasından kaynaklandığı tespit edilmiştir. Son olarak katılımcıların kendilerinde veya yakın çevresinde COVID-19 tanısı alan olması durumuna göre sağlık amaçlı harcamalarda anlamlı fark tespit edilirken ($p<0,05$), diğ er harcamalarda anlamlı fark bulunamamıştır ($p>0,05$). Buna göre kendisi veya bir yakını COVID-19 tanısı almış olan katılımcıların sağlık amaçlı harcamalarının kendisi veya herhangi bir yakını COVID-19 tanısı almamış olan katılımcılara göre daha yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo 6: Katılımcıların Harcamaları İle Çeşitli Değişkenler Arasındaki Korelasyon Analizine Ait Bulgular

		Yaş	Gelir Düzeyi	Ülkemizi COVID-19 ile mücadelede başarılı bulma düzeyi
Cepten Sağlık Harcamaları	r	,226**	,212**	-,153**
	p	,000	,000	,001
	n	444	444	444
Cepten Diğ er Harcamalar	r	,250**	,179**	-,169**
	p	,000	,001	,002
	n	334	334	334

r: Korelasyon Değ eri - **p:** Anlamlılık Düzeyi - **n:** Örneklem

Tablo 7’de katılımcıların COVID-19 pandemisi sürecinde yapmış oldukları harcamaların bazı sürekli değışkenler ile arasındaki ilişkiye ait bulgulara yer verilmiştir. Buna göre katılımcıların hem sağlık amaçlı hem de sağlık dışındaki diğ er harcamaları ile yaş ve gelir düzeyi arasında pozitif yönde zayıf bir ilişki tespit edilmiştir ($p<0,01$). Diğ er taraftan katılımcıların sağlık amaçlı ve sağlık dışındaki diğ er harcamaları ile COVID-19 mücadelesinde ülkemizi başarılı bulma düzeyleri arasında negatif yönde zayıf bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($p<0,01$). Buna göre katılımcıların yaş ve gelir düzeyleri arttıkça hem sağlık amaçlı hem de diğ er harcamalar artış göstermiştir. Ayrıca katılımcıların COVID-19 ile mücadelede ülkemizi başarılı bulma düzeyleri arttıkça sağlık amaçlı ve diğ er amaçlı harcamaların azalış gösterdiği, diğ er bir ifade ile bu süreçte ülkemize olan güven düzeyi yükseldikçe harcamaların da azaldığı yorumu yapılabilecektir.

Sonuç ve Öneriler

Araştırma neticesinde ülkeleri büyük çapta ve her alanda etkileyen COVID-19 pandemisinin, bireyleri bazı harcamalara sevk ettiği ortaya konulmuştur. Katılımcıların yaptıkları harcamalar araştırma kapsamında sağlık amaçlı harcamalar ve sağlık dışındaki diğ er harcamalar olmak üzere iki grupta ele alınmıştır. Bu bağlamda araştırma kapsamında yer alan ve COVID-19 pandemisi sebebiyle herhangi bir kaleme harcama yaptığını belirten katılımcıların sağlık amaçlı olarak ortalama 436,1 TL, diğ er harcamalar kapsamında ortalama 1011,9 TL ve hem sağlık hem diğ er kalemler toplu olarak dikkate alındığında tüm harcamalar kapsamında ortalama 1163,3 TL ödeme yaptıkları ortaya konulmuştur. Bu harcama miktarlarının hanedeki kişi sayısına bölünmesiyle elde edilen kişi başına düşen harcama miktarları ise sırasıyla; 132,9 TL, 288,6 TL ve 340,0 TL olarak bulunmuştur.

Ayrıca araştırma sonucunda ortalama yaşın üzerindeki kişilerin hem sağlık harcamalarının hem diğ er harcamalarının ortalama yaşın altındaki kişilerin harcamalarından anlamlı düzeyde fazla olduğu tespit edilmiştir. Yine cinsiyet değışkenine göre incelendiğinde, kadın katılımcıların erkek katılımcılara göre sağlık dışındaki diğ er harcamalarda anlamlı düzeyde daha fazla ödeme yaptığı sonucuna ulaşılmıştır. Kendisi veya yakını COVID-19 tanısı almış olan bireylerin ise sağlık amaçlı harcamalarının kendisi veya yakını COVID-19 tanısı

almamış olan bireylere göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca evli bireylerin COVID-19 sebebiyle hem sağlık amaçlı hem de diğer harcamalarının evli olmayan bireylere göre anlamlı düzeyde daha fazla olduğu görülmüştür. Tüm bunlara ek olarak araştırma neticesinde; katılımcıların yaş ve gelir düzeyleri arttıkça COVID-19 pandemisi döneminde sağlık ve diğer harcamalarının da arttığı ve katılımcıların ülkemizi salgınla mücadelede başarılı bulma düzeyi arttıkça sağlık ve diğer harcamalarının azaldığı tespit edilmiştir.

Yapılan literatür taraması neticesinde salgın dönemlerinde bireylerin harcama karakteristiklerini inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu sebeple bu araştırmanın literatüre önemli bir katkı ve farklı bir bakış açısı sunacağı düşünülmektedir.

Gelecekte bu alanda yapılacak araştırmalarda; harcamalara ek olarak tasarrufa ilişkin sorulara da yer verilmesi, evren olarak özellikle pandeminin daha yoğun görüldüğü illerin seçilmesi, genellenebilirliği artırabilmek için de daha büyük örneklemeler üzerinde çalışılması önerilmektedir. Yine bu araştırmanın nispeten salgının başlangıç evresinde yapıldığı göz önüne alınırsa, COVID-19 pandemisi ülkemizde sona erdikten sonra geriye dönük olarak bireylerin tüm pandemi süreci boyunca cepten yaptıkları toplam cepten harcamalarının incelenmesi de önerilebilir. Ayrıca ilerleyen dönemlerde ortaya çıkabilecek salgın dönemlerinde de bireylerin cepten harcamalarını inceleyen çalışmaların yapılmasının salgın hastalıkların bireyleri sağlık açısından ne kadar etkilediğinin yanı sıra bireysel bazda finansal ve ekonomik açıdan ne kadar etkilediğini ortaya koyabilmek açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

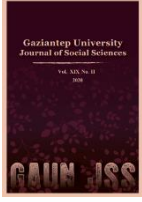
Kaynakça

- Acar, Y. (2020). Yeni koronavirüs (COVID-19) salgını ve turizm faaliyetlerine etkisi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 7-21.
- Altunışık, R., Coşkun, R. Bayraktaroğlu S. ve Yıldırım, E. (2012). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Baldwin, R. ve Mauro, B.W. (2020a). *Mitigating the COVID economic crisis: Act fast and do whatever it takes*. UK: CEPR Press.
- Baldwin, R. ve Mauro, B.W. (2020b). *Economics in the time of COVID-19*. UK: CEPR Press.
- Belli, P. Gotsadze, G. ve Shahriari, H. (2004). Out-of-pocket and informal payments in health sector: Evidence from Georgia. *Health Policy*, 70, 109-123.
- Bilgiç Ulun, A. (2020). Covid-19 salgınının küresel düzeyde incelenmesi: Ekonomik etkiler ve vergisel önlemler. *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 89-102.
- Bora Başara, B. ve Şahin, İ. (2008). Türkiye’de cepten yapılan sağlık harcamalarını etkileyen etmenler. *H.Ü. İİBF Dergisi*, 26 (2), 319-340.
- Bozkaya, Z.R. (2017). *Türkiye’de yaşlı bireylerin cepten sağlık harcamaları ve 2050 yılı için projeksiyon*. Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ekiz, T., İlman, E. ve Dönmez, E. (2020). Bireylerin sağlık anksiyetesi düzeyleri ile covid-19 salgını kontrol algısının karşılaştırılması. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 6(1),139-154.
- Emiral, E., Çevik, Z.A. ve Gülümser, Ş. (2020). COVID-19 pandemisi ve intihar. *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi*, 5 (COVID-19 Özel Sayısı),138-147.
- Gaal, P. (2006). Informal payment for health care: evidence from Hungary. *Health Policy*, 77, 86-102.

- <https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/tr/covid-19-yeni-koronavirus-hastaligi-nedir> Erişim Tarihi: 27.06.2020
- <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019> Erişim Tarihi: 14.07.2020
- Huang, S. L. (2004). Factors in healthcare spending in Singapore: A regression model. *International Journal of The Computer, Internet and Management*, 12 (3), 51-62.
- Kafes, M. (2018). *Tip 2 diyabet mellitus hastalarının cepten sağlık ödeme maliyetlerinin belirlenmesi üzerine bir araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Kandil Göker, İ.E., Eren, B.S. ve Karaca, S.S. (2020). The impact of the COVID-19 on the borsa İstanbul sector index returns: An event study. *Gaziantep University Journal Of Social Sciences, Special Issue*, 14-41.
- Kasapoğlu, F. (2020). COVID-19 salgını sürecinde kaygı ile maneviyat, psikolojik sağlamlık ve belirsizliğe tahammülsüzlük arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Turkish Studies*, 15 (4), 599-614.
- Kaya, Y. (2012). *Türkiye’de hanehalkının yaptığı cepten sağlık harcamaları ve bu harcamaları belirleyen faktörler: 2000-2010 dönemi*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kılıç, Y. (2020). Borsa İstanbul’da COVID-19 (Koronavirüs) etkisi. *Journal Of Emerging Economies And Policy*, 5 (1), 66-77.
- Öztürk, İ., Akalın, S., Özgüner, İ. ve Şakiroğlu, M. (2020). Covid-19 salgınının ve karantinanın psikolojik etkileri. *Turkish Studies*, 15 (4), 885-903.
- Şahin, N. (2018). *Hatay ilinde kronik hastalığı bulunan bireylerin cepten yaptıkları sağlık harcamalarının kronik hastalık bakımlarına etkisi*. Uzmanlık Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Tayfur Ata Sökmen Tıp Fakültesi, Hatay.
- Şentürk, B. (2019). *Sağlıkta dönüşüm programı ve cepten sağlık harcamaları üzerine etkisi*. Doktora Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Temurtaş, S. (2019). *Meme kanserli kadın hastaların cepten sağlık ödeme maliyetlerinin belirlenmesi üzerine bir araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Til, A. (2020). Yeni koronavirüs hastalığı (COVID-19) hakkında bilinmesi gerekenler. *Göller Bölgesi Aylık Ekonomi ve Kültür Dergisi*, 8 (85), 53-57.
- Tosunoğlu, Ş. ve Kasal, S. (2020). Yeni koronavirüs (Covid-19) salgını ve sağlıklı küresel ekonomi için politika uygulamaları: IMF'nin rolü. *Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 35-49.
- TÜİK. (2019). *Yıllara, yaş grubuna ve cinsiyete göre nüfus, 1935-2019*. Erişim Adresi: <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> Erişim Tarihi: 29.05.2020.
- WHO. (2020). *Novel coronavirus (2019-nCoV) situation report-1 (21 January 2020)*. Erişim Adresi: https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200121-sitrep-1-2019-ncov.pdf?sfvrsn=20a99c10_4 Erişim Tarihi: 13.07.2020.
- Yaylalı, M., Özer, H. ve Dilek, Ö. (2011). Selçuk üniversitesi seydişehir meslek yüksekokulu öğrencilerinin gelir-harcama ilişkisi ve meslek yüksekokulunun ilçe ekonomisine katkısı. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (13), 1-13.

Yetkiner, İ. H. (2006). Sağlık ile büyüme. *Ege Academic Review*, 6 (2), 83-91.

Yıldırım, S. (2020). Salgınların sosyal-psikolojik görünümü: Covid-19 (Koronavirüs) pandemi örneği. *Turkish Studies*, 15 (4), 1331-1351.

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Covid-19'un En Etkili Olduğu Ülkelerde Salgın-Borsa İlişkisi

Epidemic Disease-Stock Market Relationship In Most Affected Covid-19 Countries

Nuri HACIEVLİYAGİL^{a*}, Arif GÜMÜŞ^b

^a Dr. Öğretim Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Doğanşehir Vahap Küçük Meslek Yüksek Okulu, Malatya / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-2019-3327

^b Öğretim Görevlisi Dr., Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Doğanşehir Vahap Küçük Meslek Yüksek Okulu, Malatya / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-4865-0892

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 26 Mayıs 2020

Kabul tarihi: 30 Temmuz 2020

Anahtar Kelimeler:

Covid-19 Salgını,

Borsa Endeksleri,

Maki Eşbütünlük Analizi

ARTICLE INFO

Article History:

Received May 26, 2020

Accepted July 30, 2020

Keywords:

Covid-19 Epidemic,

Stock Exchange Indices,

Maki Cointegration Analysis

ÖZ

Covid-19 salgın hastalığı 2019 Aralık ayında Çin'in Wuhan eyaletinde ilk kez görülerek kısa süre içerisinde dünya genelinde milyonlarca kişiye bulaşmış ve binlerce insanın ölümüne yol açmıştır. Elbette bu salgında en çok etki alanlarından biri de ülke borsalarında yaşanmaktadır. Bu çalışmada Covid-19'un en fazla vaka sayısının görüldüğü 10 ülkedeki (Türkiye, Brezilya, Fransa, Almanya, İngiltere, İtalya, İspanya, Rusya, Çin, ABD) ölüm ve vaka sayıları ile bu ülkelere ait borsa endeksleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmanın ekonometrik uygulama kısmında, uzun dönemli ilişkiyi test etmek için Maki (2012) Çoklu Kırılmalı Eşbütünlük Testi kullanılmıştır. Çalışmanın ekonometrik sonuçlarının ülkeden ülkeye fark ettiği, hatta bazı ülkelerde Covid-19 ölüm ve vaka sayılarının ayrı ayrı etkileşim sergilediği sonucu görülmektedir. Vaka sayılarının ölüm sayılarına göre daha az etkin olduğu yorumu yapılabilmektedir.

ABSTRACT

Covid-19 epidemic disease was first seen in Wuhan Province of China in December 2019 and soon passed on to millions of people worldwide and caused the deaths of thousands of people. Of course, one of the most influential areas of this outbreak is in the stock markets of the country. In this study, the maximum number of Covid-19 cases found that 10 of the countries (Turkey, Brazil, France, Germany, England, Italy, Spain, Russia, China, USA) examined the relationship between mortality and the number of cases with stock market indices of these countries. In the econometric application part of the study, Maki (2012) Multiple Break Cointegration Test was used to test the long-term relationship. It can be seen that the econometric results of the study differ from country to country, and in some countries even Covid-19 death and case numbers show different interactions. It can be interpreted that the number of cases is less effective than the number of deaths.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: nuri.hacievliyagil@ozal.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Many epidemics have been recorded in world history. The outbreaks have caused enormous damage, including deaths, in human history. Covid-19 epidemic disease was first seen in Wuhan province of China in December 2019 and soon passed on to millions of people worldwide and caused the deaths of thousands of people. Due to this virus, countries closed their borders, flights were stopped, holiday reservations and large meetings were canceled. During the epidemic, schools, cafes, restaurants were closed, international sports and entertainment organizations were postponed, almost all companies stopped their operations while factories stopped their production. Country economies have entered stagnation all over the world, and most of them are expected to experience economic shrinkage.

Covid-19 virus is the first country in China, which has investments in large companies (Honda, Nissan, General Motors, Renault, etc.) has ceased their activities. Credit rating agencies stated that the Coronavirus affected the Chinese economy very strongly, and that they expect GDP to be affected by more than 5% in the first quarter compared to the same period of the previous year and fall by 1% annually. The biggest hope at this point is that daily new Covid-19 cases in China have fallen very sharply. China's success at this base is considered a harbinger of economic relief that will follow. Credit rating agencies are predicting a significant economic recovery in the second quarter of 2020. China's economy is expected to grow by 1% by 2020.

This slowdown in the Chinese economy, which is seen as the engine of the world economy, undoubtedly makes a global recession inevitable. But how deep and long the decline will be depending on the success of measures to prevent the spread of Covid-19, how long stays at home will last, when the liquidity problems and financial troubles of individuals and companies will be resolved, and of course on the effectiveness of government policies.

Major credit rating agencies emphasized that the epidemic caused breaks in the supply chain on a global basis. It is estimated that countries' GDP will decrease as the quarantine period will decrease people's consumption. In addition, unemployment rates are expected to increase, and by 2020 the average price of Brent oil will be \$ 30 and the price of WTI (American crude oil) will be \$ 35. In 2021, it is expected that oil prices will likely increase as demand improves with economic growth. Aggressive interest rate cuts in economies on a global basis, monetary expansion of central banks and credit support facilities will be established by these institutions.

The world's developed or emerging economies are distressed enough to experience downsizing; undoubtedly, the relationship between epidemic disease and these economies has required examination. In this epidemic, the most economic impact is experienced on the stock markets of the countries. The behavior of stock market investors during the epidemic period has determined the directions of the indices by affecting the movements of stock market indices. This study was conducted in order to guide investors and to shed light on policy makers and legislators' effective policies and activities taking into account the epidemic situation.

In this study, as of 29 April 2020, China the first time that Covid-19 was seen in and then the maximum number of cases seen in 10 countries (Turkey, Brazil, France, Germany, Great Britain, Italy, Spain, Russia, China, USA) examined the relationship between stock market indices with the epidemic. The number of daily deaths due to the virus representing the effect of Covid-19 disease and the number of patients caught in the daily virus were taken as dependent variables. Stock indexes in China, where Covid-19 was first seen, and then 10 countries with the highest number of cases, were included as independent variables. However, Iran's stock market index data, which is one of the countries where Covid-19 is rapidly spreading, was excluded from the study. Because Iran's stock market index data is not available. In the econometric application part of the study, the stationarity levels of data sets were determined by Lee & Strazicich (2003) Structural Break Unit Root Test to determine the long-term relationship. Maki (2012) Multiple Break Cointegration Test was used to determine whether there is a long-term relationship between the variables.

When the results of the study were examined by Lee & Strazicich (2003) Structural Break Unit Root Test, it can be commented that the breakage dates of the series increased the effect of the outbreak and showed intensity in March. Especially when the troubles of the countries in Europe and the Americas go out of line, it is observed that the reactions in the stock markets coincide with the dates of the breakdowns.

When the results of the study were examined, the results of the Maki (2012) Multiple Break Cointegration Test showed that death figures (LNÖLÜM) in Turkey (LNBIST), Brazil (LNBOV), Russia (LNMOEX), China (LNSHA) and the United States (LNSP) acted in the same direction in Turkey (LNBIST), UK (LNFTSE100) and USA (LNSP) while case numbers (LNVAKA) acted in the same direction in Turkey (LNBIST). In addition, there was no relationship with the stock market indices for the period determined in terms of both death and case numbers in France (LNCAC), Germany (INDAX), Italy (LNFTSEMIB) and Spain (LNBIBEX).

The econometric results of the study differed from country to country, and even in some countries the numbers of Covid-19 deaths and cases interacted separately. It can also be commented that the number of cases is less effective than the number of deaths. The test results show that Turkey and the United States are the countries affected by the Covid-19 epidemic in terms of both death and case numbers. It can also be interpreted that the deaths from this epidemic affect the most developing countries. It is also another conclusion that can be inferred that break dates take place at times when news about Covid-19 is intense in countries.

Giriş

Çok eski tarihlerden günümüze kadar birçok salgın hastalık milyonlarca insanın ölümüne yol açmıştır. Bu hastalıklar insanların bulunduğu yaşam alanlarında etkili olmuş zaman zaman insanların yaşadıkları yeri terk etmelerine, savaşmalarına, savaşları kaybetmelerine, açlığa, kıtlığa ve yoksulluğa neden olmuştur.

Yakın tarihimizde AIDS, Ebola, Sars¹ ve Domuz gribi salgın hastalıklar görülmüştür. Covid-19 salgın hastalığı 2019 Aralık ayında Çin'in Wuhan eyaletinde ilk kez görülerek kısa süre içerisinde dünya genelinde milyonlarca kişiye bulaşmış ve binlerce insanın ölümüne yol açmıştır. Bu virüs nedeniyle ülkeler sınırlarını kapatmış, uçak seferleri durdurulmuş, tatil rezervasyonları, büyük toplantılar iptal edilmiştir. Birçok devlet yabancı ülkelerde yaşayan vatandaşlarını kendi ülkesine getirmiş, okullar, kafeler, restoranlar kapatılarak salgının yayılması önlenmeye çalışılmıştır. Dünyada birkaç ülke hariç futbol ligleri ve diğer spor branşlarındaki yarışmalar durdurulmuştur. Yakın gelecekte yapılması planlanan birçok organizasyon ise ertelenmiştir. Haziran-Temmuz aylarında yapılması planlanan Euro 2020 Avrupa Şampiyonası, 2020 Temmuz-Ağustos aylarında yapılması planlanan Tokyo Olimpiyatları 2021 yılına ertelenmiştir. Bunların yanında birçok branşta ligler tamamlanamadığı için uluslararası oyunlara katılacak takımların nasıl belirleneceği ve uluslararası karşılaşmaların nasıl planlanacağı belirsizliğini korumaktadır. Virüsün ilk çıktığı ülke olan Çin'de yatırımları bulunan büyük firmalar (Honda, Nissan, Genaral Motors, Renault vb.) faaliyetlerini durdurmuştur. Salgının yayılmasıyla beraber kredi derecelendirme kuruluşları birçok ülkenin büyüme rakamlarını revize ederek ekonomik küçülme yaşanacağını belirtmişlerdir. Ekonomik küçülmenin etkileri petrol fiyatlarında da kendini göstererek brent petrolün varil fiyatı 20 \$'ın altına kadar inmiştir.

Fitch kredi derecelendirme kuruluşunun 19 Mart 2020 tarihinde Koronavirüs krizi ile ilgili olarak son üç aylık "Küresel Ekonomik Görünüm" raporu açıklamış ve dünya GSYH'sinin düşmekte olduğunu raporlamıştır. Nitekim Fitch, 22 Nisan 2020'de yaptığı değerlendirme ile rakamları revize etmiş ve 2020 yılında küresel GSYİH'nin %3,9 daralacağını tahmin etmiştir (Fitch, 2020). 2019 yılında küresel GSYİH'nin 86.6 trilyon dolar olarak gerçekleşmiş olduğu düşünüldüğünde kayıpların dünya ekonomisi için çok büyük olacağı tahmin edilmektedir (EBSO, 2020).²

Fitch, Koronavirüs'ün Çin ekonomisini çok şiddetli bir şekilde etkilediğini belirtilerek GSYİH'nin ilk çeyrekte geçen yılın aynı dönemine göre %5'in üzerinde etkileneceğini ve yıllık % 1 düşmesini beklediklerini belirtmektedir. Çin'deki günlük yeni Covid-19 vakalarının çok keskin bir şekilde düşmüş olması, 2020'nin 2. çeyreğinde belirgin bir ekonomik toparlanmanın olacağı yönünde tahmin edilmektedir. Ayrıca, virüsün Çin dışına hızla yayılması, seyahat ve turizmde keskin düşüşlere yol açması, dünya genelinde iş ve eğlence etkinliklerinin iptal edilmesi ile sonuçlanmıştır. Fitch, bazı büyük gelişmiş ülkelerde (özellikle İtalya, İspanya ve Fransa'da) karantina uygulamalarının hala devam etmesi sebebiyle bu ülkelerin gelecek aylarda GSYİH'lerinde büyük ölçüde belirgin düşüşler olacağı yorumunu da yapmaktadır (Fitch, 2020).

16 Mart tarihi itibarıyla Euro bölgesinde büyümenin bu yıl eksi %0,4 olacağı, virüs öncesi ABD'deki %2'lik büyümenin %1 olarak gerçekleşeceği tahmin edilmektedir. Seyahat ve turizm etkinliklerinin aylarca kesintiye uğraması bu sektörlerin borsalarda hisse senedi piyasalarında önemli düşüşlerin gerçekleşeceği şeklinde yorumlanmaktadır. 2020 yılında Avrupa GSYH'nin yaklaşık %1,5, ABD'nin %1 ve Çin'in %2'nin biraz üzerinde olacağı

¹ Şiddetli akut solunum sendromu

² Fitch raporundan yola çıkarak dünya GSYİH hesaplanırsa; $86.6 * \%3,9 = 3.37$ trilyon dolar azalarak bu yıl 83.22 trilyon dolar olması beklenmektedir.

tahmin edilmektedir. Petrol fiyatları hakkında da açıklamalarda bulunan Fitch, 2020’de daha önce 61 \$ olarak beklenen brent petrolün varil fiyatını 48 \$ olarak revize etmiştir (Fitch, 2020).

Fitch, raporunun son bölümünü gelecekteki beklentilerini sıralayarak bitirmiştir. Fitch’e göre küresel bazda ekonomilerde agresif faiz indirimleri, merkez bankalarının parasal genişlemeler yapacağı, kredi destek tesislerinin kurulacağı öngörülmektedir (Fitch, 2020).

Diğer bir kredi derecelendirme kuruluşu Moody’s’in yatırım servisi, 20 Nisan 2020’de yaptığı açıklamada G-20 ekonomileri için tüm GSYİH tahminlerini düşürdüklerini açıklamıştır. Açıklamada, Koronavirüs maliyetlerinin hızla artacağı, G-20 gelişmiş ekonomilerinin 2020 yılında %5,8 küçülmesinin beklendiği, aşamalı bir iyileşme olsa dahi 2021 yılında salgın öncesi seviyesinin altında olacağı belirtilmiştir. Çin hariç, G-20 gelişmekte olan pazar ülkelerinin salgından önceki %3,2 büyüme tahmininin tersine 2020 yılında %3,5 küçülmesinin beklendiği, Çin ekonomisinin ise 2020’de %1,0 büyümesinin beklendiği vurgulanmıştır. Ayrıca işsizlik oranlarının yükseleceği, 2020 yılında brent petrolün ortalama fiyatının 30 \$, WTI (Amerikan ham petrolü) fiyatının ise 35 \$ olacağı tahmin edilmektedir. 2021 yılında ise ekonomik büyüme ile birlikte talep iyileştikçe petrol fiyatlarının da muhtemelen yükseleceği beklenmektedir. 2021 için fiyatların Brent petrolün varil başına ortalama 45 \$ ve WTI varil başına ortalama 40 \$ olarak gerçekleşeceği tahmin edilmektedir. Moody’s Salgın hastalığın küresel bazda tedarik zincirinde de kırılmalara yol açtığını vurgulamıştır (Moody’s, 2020). Karantina süresinin uzaması insanların tüketimlerini azaltacağı için ülkelerin GSYİH’lerini de düşüreceği tahmin edilmektedir.

Dünyada küresel bir durgunluk kaçınılmaz görünmektedir. Ancak düşüşün ne kadar derin ve uzun olacağı, Covid-19’un yayılmasını önlemek için alınan önlemlerin başarısına, KOBİ’lerde likidite sorunlarının hafifletilmesine, mali sıkıntı altındaki aileleri desteklemek ve işleri güvence altına almak için hükümet politikalarının etkilerine bağlıdır. Bu aynı zamanda şirketlerin nasıl tepki verdiklerine, tedarik zincirine ve mevcut evde kalmanın ne kadar süreceğine de bağlanmaktadır (Fernandes, 2020).

Bu süreçte Türkiye, 20 yaş altı ve 65 yaş üstü vatandaşlarının sokağa çıkmasını yasaklayarak risk grubundaki insanlarını korumaya çalışmıştır. İbadet yerleri kapatılmış insanların toplu halde bulunması engellenmeye çalışılmıştır. Türkiye Dış Ticaret Bakanlığı’nın genel ticaret sistemine göre 2020 yılı nisan ayı ihracat rakamları geçen yılın aynı ayına göre %41,38 oranında azalarak 8 milyar 993 milyon dolar olarak yansımıştır. Bu düşüşün sebebi olarak da Covid-19 salgını nedeniyle Türkiye’nin ihracatta bulunduğu ülkelerdeki pazar ve talep daralmasının yanı sıra karantina önlemleri gösterilmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2020).

Şüphesiz bu salgında en çok etki borsalar ve döviz kurlarında yaşanmaktadır. Bu çalışmada Covid-19’un ilk kez görüldüğü Çin ve daha sonra en fazla vaka sayısının görüldüğü 10 ülkedeki borsa endeksleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışma; literatür taraması, veri seti, uygulama ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır.

Literatür Taraması

Salgın hastalıklar ile ekonomik gelişmeler arasındaki literatür çalışmaları incelendiğinde ilk göze çarpan Bloom ve Mahal’in (1997) AIDS salgın hastalığının ekonomik büyümeyi yavaşlatıp yavaşlatmayacağını araştırdıkları çalışmalarıdır. Bu kapsamda 51 ülkeyi incelemiş ve salgının önemli bir etkisi olmadığını ortaya koymuşlardır. Barnett, Whiteside, Khodakevich, Kruglov, ve Steshenko, (2000) HIV salgınının Ukrayna’da orta ve uzun vadede ekonomik ve sosyal etkilerini araştırarak aralarında negatif bir ilişki bulmuşlardır. Gupta (2005) yaptığı çalışmada 2003’de SARS salgın hastalığı sırasında Toronto’da uygulanan karantinanın faydaları ve maliyetlerini incelemiştir. Chen, Jang ve Kim (2007) 2003 yılındaki Tayvan’daki SARS salgınının turizm hisse senetlerine etkisini incelemişlerdir. Çalışmada Tayvan’daki otel

hisse senetlerinin fiyat hareketleri araştırılmıştır. Armien, Suaya, Quiroz, Sah, Bayard, Marchena, Campos ve Shepard (2008) yaptıkları çalışmada Panama'nın yaşadığı Dangué salgın hastalığının kontrol edilebilmesinin maliyetlerini hesaplamaya çalışarak, 16.9 milyar dolar maliyet hesaplamışlardır. Salgın döneminde otel hisse senetleri fiyatlarında önemli düşüşler yaşandığı tespit edilmiştir. Yang ve Chen (2009) Tayvan'daki SARS salgınının turizme etkisini incelemiş, ülkeye gelen ziyaretçilerin tüketimlerinin azaldığı tespitini yapmış, virüsün GSYİH ve istihdam üzerinde olumsuz etkisinin olduğunu belirlemişlerdir. Diğer bir çalışmada Beutels, Jia, Zhou, Smith, Cao ve De Vlas (2009) Pekin'deki Şiddetli Akut Solunum Sendromu (SARS) salgınının sosyal ve ekonomik faaliyet göstergeleri üzerine etkisini araştırmışlardır. Bunun için Pekin'de günlük ve aylık SARS vakalarının zaman serileri ile çeşitli bağımsız değişkenler (tren, uçak ile yolcu ve yük taşımacılığı, turizm, hane halkı tüketim alışkanlıkları, gayri safi yurtiçi hasıla, büyüme) arasındaki ilişkiler çapraz korelasyon fonksiyonu kullanılarak araştırılmıştır. Salgının Çin ekonomisi özellikle turizm üzerinde olumsuz etkilerinin olduğu belirlenmiştir. Orkunoğlu (2009) H1N1 (domuz gribi) salgın hastalığına karşı Türkiye'de alınan ekonomik önlemler ile virüsün işgücüne, hijyen malzemeleri satışına, turizm ve ulaştırma sektörüne etkisini incelemiştir. Ayrıca, Carpenter (2011) ayak ve ağız hastalığı virüsünün ekonomik etkilerini incelemiş, bu kapsamda ABD Kaliforniya'daki bir çiftliği örnek olarak araştırmıştır. Vijayakumar, George, Anish, Rajasi, Teena ve Sujina (2013) Hindistan'ın Güney Kerala eyaletinde 2000 yılındaki Chikungunya salgınının hane halkı sağlık harcamalarına etkisini incelemiş, salgının sağlık harcamalarını artırmadığı tespit edilmiştir. Çeti ve Ünlüönen (2019) salgın hastalıklar sebebiyle oluşan krizlerin turizm sektörü üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmada salgının olduğu ve takip eden yılda turist sayısında azalma olduğu tespit edilmiştir. Acar (2020) yaptığı çalışmada Covid-19'un turizm faaliyetlerine etkisini araştırarak Covid-19'un etkilerinin turizm sektöründe uzun süre devam edeceği yönünde bulgulara ulaşmıştır. Zeren ve Hızarcı (2020) Covid-19 salgın hastalığının 23 Ocak 2020 ve 13 Mart 2020 tarihleri arasında Çin, İspanya, Fransa, Güney Kore, İtalya ve Almanya hisse senedi piyasaları üzerine etkisini incelemiş Covid-19'un etkin olduğu ülkelerde yatırımdan kaçınmaları gerektiğini, diğer ülkelerde ise yatırım yapılabileceği, altın piyasalarına ve kripto para birimlerine yatırımların yönlendirilebileceği öngörülerinde bulunmuşlardır.

Veri Seti

Bu çalışmada Covid-19 salgın hastalığı ile virüsün en çok etkisi altına aldığı 10 ülke borsa endeksleri arasındaki etkileşim incelenmiştir. Covid-19 hastalığının etkisini temsilen virüs dolayısıyla yaşanan günlük ölüm sayıları ve günlük virüse yakalanan hasta sayıları bağımlı değişkenler olarak alınmıştır. Covid-19'un ilk kez görüldüğü Çin ve daha sonra en fazla vaka sayısının görüldüğü toplam 10 ülkedeki borsa endeksleri bağımsız değişkenler olarak çalışmaya dahil edilmişlerdir. Ancak Covid-19'un hızla yayıldığı ülkelerden biri olan İran'ın borsa endeks verilerine ulaşamadığı için çalışma dışı bırakılmıştır. Covid-19 ile ilgili günlük ölümler ve vakalar www.worldometers.info web sitesinden alınırken borsa endeksleri verileri de www.investing.com web adresinden elde edilmiştir. Piyasa günlerinin açık olduğu hafta içi günlerine denk gelen 27 Ocak 2020 ve 29 Nisan 2020 tarihleri arasındaki veriler logaritması alınarak kullanılmıştır. Verilerin alındığı 29 Nisan 2020 günü ülkeler ve onlara ait Covid-19 istatistikleri şu şekildedir;

Tablo 1: 29 Nisan 2020 Günü Covid-19 Vaka ve Ölüm İstatistikleri

Sıralama	Ülkeler	Toplam Vaka	Yeni Vaka	Toplam Ölüm	Yeni Ölüm	Toplam İyileşen
1	ABD	1,055,303	19,538	61,112	1,846	144,423
2	İspanya	236,899	4,771	24,275	453	132,929
3	İtalya	203,591	2,086	27,682	323	71,252
4	Fransa	166,420	509	24,087	427	48,228

5	İngiltere	165,221	4,076	26,097	4,419	-
6	Almanya	161,173	1,261	6,399	85	120,400
7	Türkiye	117,589	2,936	3,081	89	44,022
8	Rusya	99,399	5,841	972	105	10,286
9	İran	93,657	1,073	5,957	80	73,791
10	Çin	82,858	22	4,633		77,578
11	Brezilya	78,162	5,263	5,466	403	34,132
	Dünya	3,205,726	69,218	227,290	9,477	995,405

Kaynak: <https://www.worldometers.info/coronavirus/#countries>, 29/04/2020

Çalışmada kullanılan serilerin ait olduğu ülkeler ve kısaltmaları aşağıdaki gibidir;

Tablo 2: Serilerin Kısaltmaları

Kısaltmalar	Ülkeler	Endeksler
LNÖLÜM	Dünyadaki günlük Covid-19 ölüm sayıları	-
LNVAKA	Dünyadaki günlük Covid-19 vaka sayıları	-
LNBIŞT	Türkiye	BİŞT 100
LNBOV	Brezilya	BOVESPA
LNCAC	Fransa	CAC 40
LNDAX	Almanya	DAX
LNFTSE100	Birleşik Krallık (İngiltere)	FTSE 100
LNFTSEMIB	İtalya	FTSE MIB
LNİBEX	İspanya	İBEX 35
LNMOEX	Rusya	MOEX
LNSHA	Çin Halk Cumhuriyeti	SHANGHAI
LNŞP	Amerika Birleşik Devletleri (ABD)	S&P 500

Uygulama ve Bulgular

Çalışmanın ekonometrik uygulama kısmında, değişkenler arasında uzun vadeli bir ilişki olup olmadığını belirlemek için Maki (2012) Eşbütünleşme Testi kullanılacaktır. Uzun dönemli ilişkiyi test etmek için öncelikle veri setlerinin durağanlık seviyeleri belirlenmelidir. Bu amaçla Lee ve Strazicich (2003), Lagrange Çarpanı (LM) test istatistiklerini kullanan ve hem sıfır hem de alternatif hipotez altında kırılmalara izin veren iki içsel yapısal kırılmalı birim kök testi geliştirmişlerdir. Lee ve Strazicich (2003) yapısal kırılmalı birim kök testine göre, boş hipotezin reddedilmesi, serinin durağan olduğunu göstermektedir. Bu testin sonuçları, Tablo 3'de yer almaktadır.

Tablo 3: Lee ve Strazicich (2003) Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	t istatistik	Gecikme Uzunluğu	Kırılma Tarihleri	t istatistik	Gecikme Uzunluğu	Kırılma Tarihleri
LNÖLÜM	-3.360	5	17.03.2020 17.04.2020	-5.589***	1	03.03.2020 30.03.2020
LNVAKA	-4.068**	12	14.02.2020 18.02.2020	-8.410***	12	24.02.2020 26.03.2020
LNBIŞT	-1.803	0	27.02.2020 13.04.2020	-12.183***	0	04.03.2020 17.03.2020
LNBOV	-1.785	0	05.03.2020 10.03.2020	-11.889***	0	20.02.2020 19.03.2020
LNCAC	-1.364	0	06.03.2020	-9.862***	2	05.03.2020

			13.03.2020			11.03.2020
LNDAX	-1.777	0	26.03.2020	-11.122***	2	17.03.2020
			08.04.2020			23.03.2020
LNFTSE100	-1.634	0	09.03.2020	-9.442***	0	04.03.2020
			12.03.2020			18.03.2020
LNFTSEMIB	-1.975	3	26.03.2020	-10.409***	2	17.03.2020
			08.04.2020			16.04.2020
LNIBEX	-1.836	0	27.02.2020	-9.430***	2	05.03.2020
			27.03.2020			18.03.2020
LNMOEX	-1.631	0	05.03.2020	-10.495***	2	11.03.2020
			10.03.2020			17.03.2020
LNSHA	-2.080	2	26.02.2020	-5.157***	2	19.02.2020
			25.03.2020			23.03.2020
LNSP	-1.551	0	26.02.2020	-8.679***	0	12.03.2020
			19.03.2020			27.03.2020

Not: Kritik değerler Lee ve Strazicich (2003)'ten sabitli model (Model A) için alınan yüzde 1, 5 ve 10 için sırasıyla -4.545, -3.842 ve -3.504 olarak belirlenmiştir. ***,** ve * ise yüzde 1, 5 ve 10 düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 3'de elde edilen sonuçlarda, bütün seriler yapısal birim kök test istatistiklerine göre sabitli model için düzey değerlerinde %1 anlamlılık seviyesinde birim kök içermektedir. Serilerin farkının alınması ile olasılık değerlerinin %1 anlam seviyesinde durağan hale geldiği görülmektedir. Bütün serilerin birinci farklarında sabitli modelde birim köklü olmadığı, durağanlaştığı sonucu raporlanmıştır. Sadece günlük hastalık sayısı (LNVAKA) %5 seviyesinde düzey değerinde durağan gözükmemektedir. Bu nedenle bu değişken için birinci nesil birim kök testleri de uygulanmıştır. ADF ve Ng Perron testlerinde LNVAKA değişkeninin düzey değerlerinde birim kök içerdiği ve fark işlemi neticesinde durağanlaştığı bu testler sonucunda da teyit edilmiştir.

Test sonuçları incelendiğinde, serilerin kırılma tarihlerinin özellikle salgının etkisini artırdığı Mart aylarında yoğunluk gösterdiği yorumu yapılabilir. Özellikle Avrupa ve Amerika kıtasındaki ülkelerin sıkıntılarının hat safhaya çıktığı zamanlarda ülke borsalarında verilen tepkilerin kırılmaların tarihleri ile örtüştüğü görülmektedir. Bu safhadan sonra bütün değişkenlerin birinci farklarında durağan olduğuna göre uzun vadede değişkenlerin beraber hareketlerini gözlemlemek için Maki Çoklu Kırılmalı Eşbütünleşme Testine geçebileceğimiz sonucuna varılmıştır. Test sonuçları Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4: Maki Çoklu Kırılmalı Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Değişkenler	İstatistik Değerler	Kırılma Tarihleri	Değişkenler	İstatistik Değerler	Kırılma Tarihleri
LNÖLÜM – LNBIST	-8.81***	03.02.2020 17.02.2020 25.02.2020 01.04.2020 23.04.2020	LNVAKA - LNBIST	-7.53**	31.01.2020 28.02.2020 17.03.2020 03.04.2020
LNÖLÜM- LNBOV	-9.19***	12.02.2020 21.02.2020 26.03.2020 09.04.2020 17.04.2020	LNVAKA- LNBOV	-6.70	17.02.2020 26.02.2020 19.03.2020 27.03.2020 24.04.2020
LNÖLÜM- LNCAC	-5.29	11.02.2020 26.02.2020 06.04.2020 16.04.2020 22.04.2020	LNVAKA- LNCAC	-5.76	06.02.2020 13.03.2020 10.04.2020 23.04.2020
LNÖLÜM- LNDAX	-6.96	31.01.2020 26.02.2020	LNVAKA- LNDAX	-5.99	06.02.2020 06.03.2020

		23.03.2020			10.04.2020
		14.04.2020			23.04.2020
		17.04.2020			
LNÖLÜM- LNFTSE100	-5.02	11.02.2020	LNVAKA- LNFTSE100	-8.26***	06.02.2020
		27.02.2020			18.02.2020
		06.04.2020			27.03.2020
		16.04.2020			10.04.2020
		23.04.2020			23.04.2020
LNÖLÜM- LNFTSEMIB	-5.97	27.02.2020	LNVAKA- LNFTSEMIB	-6.62	06.02.2020
		06.04.2020			19.02.2020
		16.04.2020			28.02.2020
					10.04.2020
LNÖLÜM- LNIBEX	-5.33	06.02.2020	LNVAKA- LNIBEX	-5.00	06.02.2020
		24.02.2020			04.03.2020
		10.04.2020			17.03.2020
		22.04.2020			16.04.2020
					23.04.2020
LNÖLÜM- LNMOEX	-6.92***	24.02.2020	LNVAKA- LNMOEX	-6.34	24.02.2020
		23.04.2020			04.03.2020
					10.03.2020
					23.04.2020
LNÖLÜM- LNSHA	-9.42***	30.01.2020	LNVAKA- LNSHA	-5.84	30.01.2020
		01.04.2020			11.02.2020
		06.04.2020			06.03.2020
					01.04.2020
					23.04.2020
LNÖLÜM- LNŞP	-8.95***	17.02.2020	LNVAKA- LNŞP	-7.79***	12.02.2020
		20.04.2020			19.02.2020
					09.04.2020
					24.04.2020

Not: Maki (2012) çalışmasına göre sabit terimde, eğimde ve trendde kırılma olan model seçilmiştir. Tek bağımsız değişken ve kırılma sayılarına göre kritik değerler; iki kırılma için -6.620 (%1 için), -6.100 (%5 için), -5.845 (%10 için) üç kırılma için -7.082 (%1 için), -6.524 (%5 için), -6.267 (%10 için) dört kırılma için -7.553 (%1 için), -7.009 (%5 için), -6.712 (%10 için) beş kırılma için -8.004 (%1 için), -7.414 (%5 için), -7.110 (%10 için)

Maki (2012) Çoklu Kırılmalı Eşbütünlük Testi sonuçları incelendiğinde ölüm rakamlarının (LNÖLÜM) Türkiye (LNBIST), Brezilya (LNBOV), Rusya (LNMOEX), Çin (LNSHA) ve ABD (LNŞP)'de uzun dönemde beraber hareket ederken vaka sayılarının (LNVAKA) ise Türkiye (LNBIST), İngiltere (LNFTSE100) ve ABD (LNŞP)'de aynı yönde hareket ettiği sonuçlarına ulaşılmıştır. Bunun yanında Fransa (LNCAC), Almanya (LNDAX), İtalya (LNFTSEMIB) ve İspanya (LNIBEX)'da gerek ölüm gerekse de vaka sayıları açısından belirlenen dönem için borsa endeksleri ile herhangi bir ilişki bulunamamıştır. Bu sonuç Zeren ve Hızarcı (2020)'nin sonuçları ile örtüşmektedir.

Sonuçların ülkeden ülkeye fark ettiği, hatta bazı ülkelerde ölüm ve vaka sayılarının ayrı etkileşim sergilediği sonucu görülmektedir. Test sonuçları Covid-19 salgınından gerek ölüm gerekse vaka sayıları açısından etkilenen ülkelerin Türkiye ve ABD olduğu sonucunu göstermektedir. Bu salgından analize tabi tutulan dönem ve ülkeler için meydana gelen ölümlerin borsa endeksleri ile koentegre olması dolayısıyla, salgının en çok gelişmekte olan ülkeleri (Türkiye, Brezilya, Rusya ve Çin) etkilediği yorumu da yapılabilir.

Çalışmanın bundan sonraki aşaması olarak düşünülen eşbütünleşme tahmincisi hesaplaması ve hatta bu değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileridir. Ancak, çalışmanın teorik temeli neticesinde tahminci ve nedensellik testlerinin uygulanması anlamlı değildir, çünkü borsalar Covid-19'un nedeni olamayacaktır (Zeren ve Hızarcı, 2020).

Sonuç ve Öneriler

Covid-19 salgın hastalığı 2019 Aralık ayında Çin'in Wuhan eyaletinde ilk kez görülerek kısa süre içerisinde dünya genelinde milyonlarca kişiye bulaşmış ve binlerce insanın ölümüne yol açmıştır. Bu virüs nedeniyle ülkeler sınırlarını kapatmış, uçak seferleri durdurulmuş, tatil rezervasyonları, büyük toplantılar iptal edilmiş, okullar, kafeler, restoranlar kapatılarak salgının yayılması önlenmeye çalışılmıştır. Bütün bu önlemler ve kısıtlamalar hiç şüphesiz insanların sosyal, kültürel, ekonomik ve finansal hayatına etki etmiş ve birçok ülkeyi etkisi altına almıştır. Elbette bu salgında en çok etki alanlarından biri de ülke borsalarında yaşanmaktadır. Bu çalışmada Covid-19'un en fazla vaka sayısının görüldüğü 10 ülkedeki (Türkiye, Brezilya, Fransa, Almanya, İngiltere, İtalya, İspanya, Rusya, Çin, ABD) borsa endeksleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Ancak Covid-19'un hızla yayıldığı ülkelerden biri olan İran'ın borsa endeks verilerine ulaşamadığı için çalışma dışı bırakılmıştır. Çalışmanın ekonometrik uygulama kısmında, uzun dönemli ilişkiyi test etmek için veri setlerinin durağanlık seviyeleri ise Lee ve Strazicich (2003) Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi ile belirlenmiştir. Değişkenler arasında uzun vadeli bir ilişki olup olmadığını belirlemek için Maki (2012) Çoklu Kırılmalı Eşbütünleşme Testi kullanılmıştır.

Çalışmanın ekonometrik sonuçlarının ülkeden ülkeye fark ettiği, hatta bazı ülkelerde Covid-19 ölüm ve vaka sayılarının ayrı ayrı etkileşim sergilediği sonucu görülmektedir. Vaka sayılarının ölüm sayılarına göre daha az etkin olduğu yorumu yapılabilmektedir. Türkiye, İngiltere ve ABD borsaları vaka sayılarından etkilenirken diğer ülke borsalarının bu rakamlar ile etkileşim içinde olduğu tespit edilememiştir. Ölüm rakamlarının ise daha yoğunlukla gelişmekte olan ülke piyasalarında (Türkiye, Brezilya, Rusya, Çin) etki ettiği söylenebilir. Bunlara ek olarak ABD ise ölüm sayılarından etkilenen diğer bir gelişmiş ülkedir. Ayrıca Fransa, Almanya, İtalya ve İspanya gerek ölüm gerekse de vaka sayılarından analize konu dönemler için herhangi bir etkileşimin bulunamadığı piyasalardır.

Bulgular neticesinde özellikle Fransa, Almanya, İtalya ve İspanya gibi vaka ve ölüm sayılarının etkisinin tespit edilemediği ülkelerde yatırımcıların psikolojik olarak etkilenmedikleri sonucu çıkmaktadır. Ayrıca, söz konusu ülkelerdeki hükümet teşvik uygulamaları, merkez bankası kararları, özellikle IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların verdiği destekler salgın sürecinin yatırımcılara verdiği olumsuz havayı ortadan kaldırmakta etkili olduğu yorumu da yapılabilir. Bu durum birçok ülkenin borsalarının etkin piyasa hipotezine göre hareket etmediğini ve davranışsal finans teorilerine göre yatırımcıların hareket ettiği şeklinde yorumlanabilecektir.

Ölüm rakamlarının gelişmekte olan ülkelerdeki endekslerle eşbütünleşik ilişki içinde olması; her geçen gün artacak ölüm rakamlarının gelişmekte olan ülke borsalarına negatif yönlü bir yansımada bulunacağı yorumunu beraberinde getirmektedir. Araştırmadan çıkardığımız sonuçlar neticesinde yatırımcılara özellikle de gelişmekte olan ülkelere yatırım yapmayı düşünen yatırımcılara Covid-19 kaynaklı vefat sayılarının takip edilmesi önerilerden biri olacaktır.

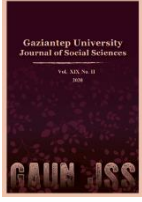
Burada Türkiye'ye özel bir paragraf açmak gerekirse, Türkiye Covid-19 salgının vakalarının görüldüğü en son ülkelerden biri olmasına rağmen, araştırmanın yapıldığı tarihlerde dünya sıralamasında ön sıralara gelerek salgının ilk görüldüğü Çin'in vaka sayılarını geçmiştir. Türkiye'nin salgın sürecinden gerek ölüm gerekse vaka sayılarından etkilenen iki ülkeden biri olduğu araştırma sonuçlarına yansımıştır. Gelişmekte olan ülke piyasalarının gelişmiş ülke

piyasalarına göre bu ve benzeri olaylara hassas olduğu bilinmektedir. Araştırma sonuçları bu durumun diğer gelişmekte olan ülkelerden daha çok Türkiye'yi etkileyeceğini ortaya çıkarmaktadır. Özellikle Türkiye'deki yatırımcılar salgın sürecinde borsa yerine daha güvenli başka yatırım kanallarını da değerlendirmeleri önerilebilir. Türkiye politika yapıcıları ve kanun koyucularının salgın durumunu göz önüne alarak etkin politika ve faaliyetler gerçekleştirmelidirler.

Kaynakça

- Acar Y. R. (2020). Yeni koronavirüs (covid-19) salgını ve turizm faaliyetlerine etkisi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 7-21.
- Armien, B., Suaya, J. A., Quiroz, E., Sah, B. K., Bayard, V., Marchena, L., ... ve Shepard, D. S. (2008). Clinical characteristics and national economic cost of the 2005 Dengue Epidemic in Panama. *The American Journal of Tropical Medicine and Hygiene*, 79(3), 364-371.
- Barnett, T., Whiteside, A., Khodakevich, L., Kruglov, Y., ve Steshenko, V. (2000). The HIV/AIDS Epidemic in Ukraine: Its potential social and economic impact. *Social Science & Medicine*, 51(9), 1387-1403.
- Beutels, P., Jia, N., Zhou, Q. Y., Smith, R., Cao, W. C., ve De Vlas, S. J. (2009). The economic impact of SARS in Beijing, China. *Tropical Medicine & International Health*, 14, 85-91.
- Bloom, D. E., ve Mahal, A. S. (1997). Does the AIDS Epidemic threaten economic growth?. *Journal of Econometrics*, 77(1), 105-124.
- Carpenter, T. E., O'Brien, J. M., Hagerman, A. D., ve McCarl, B. A. (2011). Epidemic and economic impacts of delayed detection of foot-and-mouth disease: A case study of a simulated outbreak in California. *Journal of Veterinary Diagnostic Investigation*, 23(1), 26-33.
- Chen, M. H., Jang, S. S., ve Kim, W. G. (2007). The impact of the SARS outbreak on Taiwanese hotel stock performance: An event-study approach. *International Journal of Hospitality Management*, 26(1), 200-212.
- Çeti B., ve Ünlüönen, K., (2019) Salgın hastalıklar sebebiyle oluşan krizlerin turizm sektörü üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 22(2), 109-128.
- Ege Bölgesi Sanayi Odası (EBSO) (2020). 2019 yılında dünya ve Türkiye ekonomisi ve 2020 yılından beklentiler, İzmir
- Fernandes, N. (2020). Economic effects of Coronavirus outbreak (Covid-19) on the world economy. *Available at SSRN 3557504*.
- Fitch Ratings. (2020). Global economic outlook: Crisis update late April 2020 – Coronavirus RecessionUnparalleled <https://www.fitchratings.com/research/sovereigns/unparalleled-global-recession-underway-22-04-2020>, (Erişim: 12.05.2020)
- Fitch Ratings. (2020) Coronavirus crisis is crushing global GDP growth, <https://www.fitchratings.com/research/sovereigns/coronavirus-crisis-is-crushing-global-gdp-growth-19-03-2020> (Erişim: 04.05.2020).
- Gupta, A. G., Moyer, C. A., ve Stern, D. T. (2005). The economic impact of quarantine: SARS in Toronto as a case study. *Journal of Infection*, 50 (5), 386-393.
- Investing.com (2020), www.investing.com (Erişim: 30.04.2020).

- Lee, J. ve Strazicich, M. C. (2003). Minimum lagrange multiplier unit root test with two structural breaks, *The Review of Economics and Statistics*. 85(4): 1082- 1089.
- Maki D. (2012). Tests for cointegration allowing for an unknown number of breaks, *Economic Modelling*, 29 (5): 2011-2015.
- Moody's Investor Service (2020) Global macro outlook 2020-21, https://www.moodys.com/researchdocumentcontentpage.aspx?docid=PBC_1212762 (Erişim: 12.05.2020)
- Orkunoğlu, A. (2009). Domuz gribi ekonomisinin Türkiye'ye maliyeti. *Mevzuat Dergisi*, 12, 144.
- Ticaret Bakanlığı. (2020) 2020 yılı Nisan ayı dış ticaret, ticaret, esnaf ve kooperatif verileri, <https://ticaret.gov.tr/haberler/2020-yili-nisan-ayi-dis-ticaret-ticaret-esnaf-ve-kooperatif-verileri>, (Erişim: 04.05.2020).
- Vijayakumar, K., George, B., Anish, T. S., Rajasi, R. S., Teena, M. J., ve Sujina, C. M. (2013). Economic impact of Chikungunya Epidemic: Out-of-pocket health expenditures during the 2007 outbreak in Kerala, India. *Southeast Asian Journal of Tropical Medicine & Public Health*, 44(1), 54-61.
- Worldometers (2020), www.worldometers.info (Erişim: 30.04.2020).
- Yang, H. Y., ve Chen, K. H. (2009). A general equilibrium analysis of the economic impact of a tourism crisis: A case study of the SARS Epidemic in Taiwan. *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events*, 1(1), 37-60.
- Zeren, F., ve Hızarcı, A. (2020) The impact of Covid-19 Coronavirus on stock markets: Evidence from selected countries. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 3(1), 78-84.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Sağlık Bakanlığının Instagram Paylaşımları Üzerinden Göstergibilimsel Bir İnceleme: #Hayatevesiğar

A Semiotic Examination On Instagram Posts Of The Ministry Of Health: #Lifefitshome

Nagihan TUFAN YENİÇIKTI ^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, Konya / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-8229-9506.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 10 Temmuz 2020

Kabul tarihi: 5 Eylül 2020

Anahtar Kelimeler:

Sosyal Medya,

Instagram,

Koronavirüs,

Covid-19,

#hayatevesiğar

ARTICLE INFO

Article History:

Received July 10, 2020

Accepted September 5, 2020

Keywords:

Public Relations,

Social Media,

Instagram,

Coronavirus,

Covid-19,

#lifefitshome

ÖZ

Yeni iletişim teknolojileri arasında en çok kullanılan ve sürekli gelişen yapısıyla sosyal medya, insanların hayatında önemli bir yere sahip olmaya başlamıştır. Sosyal medya insanların duygu, düşünce, fikir, fotoğraf, video gibi içerikleri paylaşabildiği katılımcı bir yapıya sahiptir. Sosyal medyanın katılımcı yapısı birçok insanın aynı platformda olmasını sağlarken salgın, afet, felaket, deprem, kriz gibi olaylarla ilgili enformasyonun hızlı bir şekilde yayılmasını sağlamaktadır. İnsanlar bu olaylarla ilgili hashtaglar oluşturarak sosyal medya üzerinden haberleşmekte ve daha çok kitleye ulaşabilmektedirler. Özellikle Twitter, Facebook, Instagram gibi sosyal medya platformları toplumu ilgilendiren önemli konularda gerek insanlar gerekse de siyasi kurumlar (politikacılar, STK'lar, siyasi partiler, devlet kurumları gibi) tarafından sosyal etkileşimi sağlamak için yoğun olarak kullanılmaktadır.

Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve birçok ülkeye yayılan Covid-19 salgınında da sosyal medya en fazla kullanılan araç olmuştur. Ülkemizde de Sağlık Bakanlığı sosyal medya hesapları üzerinden insanlara virüs hakkında bilgiler vermekte ve oluşturdukları hashtaglar ile bilgilerin daha çok kişiye ulaşması hedeflenmektedir. Bu çalışmada Sağlık Bakanlığı'nın "Hayat Eve Sığar" hashtagi ile Instagram'dan paylaştığı gönderiler göstergibilimsel çözümleme ile incelenerek bu gönderilerle verilmek istenilen mesajların ne olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışma sonucunda incelenen Sağlık Bakanlığı'nın #hayatevesiğar etiketiyle Instagram'da paylaştığı gönderilerde genel olarak pandemi döneminde evde kalmamanın önemine dikkat çekilerek pandemi öncesinde dışardaki hayatın evde de devam edeceğine yönelik mesajlar verilmiştir.

ABSTRACT

With its most used and constantly developing structure among the new communication Technologies, social media has started to take an important place in human life. Social media has a participatory structure in which people can share emotions, thoughts, ideas, photos, videos. While the participatory structure of social media ensure that many people are on the same platform, it provides a rapid spread of information related to events such as epidemic, disaster, earthquake and crisis. People create hashtags about these events and communicate via social media and reach more audiences. Especially social media platform such as Twitter, Facebook and Instagram are used extensively by both people and political institutions (such as politicians, NGOs, political parties, government agencies) to provide social interaction on important issues that concern society.

Social media has also been the most used tool in Covid-19 outbreak, which emerged in Wuhan, China and spread to many countries. In our country, the Ministry of Health gives people information about the virus through their social media accounts and it is aimed to reach more people with the hashtags they create. In this study, the post shared by the Ministry of Health with Instagram hashtag "Life Fits Home" have been analyzed by semiotic analysis and it has been tried to reveal what the messages are intended to be given with this posts. As a result of the study, attention was paid to the importance of staying at home during the pandemic period and messages were given about the life outside the pandemic will continue at home.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: nagihan_tufan@hotmail.com

EXTENDED ABSTRACT

The states have taken some precautions in the Covid-19 pandemic that have emerged in Wuhan, China and spread to many countries very quickly. Social isolation comes first in the scope of measures taken to prevent the spread of Covid-19 pandemic. When people stay at home during the social isolation process, the use of internet technologies has increased, and social media has become the primary tool. People have frequently used social media to search for information about the virus, to share, and to keep track of the shares made. In our country, the Ministry of Health uses social media platforms intensively during this period and states that the primary condition for protection from the virus is to stay at home along with information about the virus. In order to draw attention to the importance of staying at home by the Ministry of Health, the campaign of “Hayat Eve Sığar” (Life fits home) has been initiated and made shares within the scope of this campaign with the label #hayatevesiğar. This study aims to demonstrate what kind of messages are desired to be given to people with Instagram posts shared by the Ministry of Health with the #hayatevesiğar tag via the semiotic analysis. For this purpose, it is tried to explain what is the meaning underlying the visible rather than the visible meaning in the shared posts. The studies on Covid-19 are generally work that show how people are affected by this process. E.g., the study of Canöz et al. (2020), conducted on 764 people online, reveals that television, as traditional mass media, comes first and social media in the second place of the information source used by the social media users in informing about coronavirus at most. It is also another result of the research that 75.4 percent of the participants go towards to social media in order to be informed about the Covid-19 process. The research, conducted by StratejiCo (2020) consulting company, shows that social media posts of people about coronavirus are mostly positive. This study differs from other studies in that it draws attention to the importance of staying at home during the Covid-19 period by using a qualitative method.

Qualitative research method is used under the study since the questions such as what kind of perception of the posts, shared by the Ministry of Health in Covid-19 on Instagram that is one of the most widely used social media platforms, leads to effects on people and what kind of messages are wanted to be given them are semantically interpreted. In the analysis of Instagram posts subject to analysis, the signification understanding of Charles Sanders Peirce and the meaning process of Roland Barthes are determined as a method. Instagram posts fixed within the scope of the study are analyzed in terms of Peirce’s concepts of visual indicator, symptom indicator, and symbol. In the study, the messages given for the people to stay at home due to Covid-19 are tried to be comprehensively revealed.

While the research universe is composed of the posts on the official Instagram page of the Ministry of Health, the sample is shared with the “Hayat Eve Sığar” hashtag, since the emphasis is placed on the importance of staying at home during the Covid-19 period. 17 posts were shared with the hashtag of “Hayat Eve Sığar” from the official Instagram account of the Ministry of Health, and 6 of them were made suggestions under the heading “to reduce or eliminate the fear and anxiety of your children”. Within the scope of the research, these 6 posts were excluded, and a total of 11 posts were made semiotic analysis. The study expresses that the posts shared on Instagram with the # Hayatevesiğar hashtag of the Ministry of Health were given messages regarding the importance of staying at home during the pandemic period and that the daily life before the pandemic continues at home. It is also noted that the most accurate and reliable information will be learned from the official social media accounts and web page of the Ministry of Health during the Covid-19 period. In addition, it is given some messages regarding that it is an opportunity for people to stay at home during the Covid-19 period. However, the shared posts reveal that some messages are given to draw attention to the importance of cleanliness.

The posts shared by the Ministry of Health on Instagram with the hashtag Life Fits Home (Hayat Eve Sığar) generally emphasize that you can stay healthy as long as you stay at home. With the word Life fits home, it is explained that staying at home is the primary rule for people to reduce the rate of transmission of the virus and to protect our own health and the health of our loved ones.

Giriş

Tüm dünyayı etkisi altına alan yeni tip koronavirüs pandemisi dünya düzeninin yeniden şekillenmesine sebep olmuştur. 31 Aralık 2019'da ilk olarak Çin'in Hubei eyaleti Wuhan şehrinde görülen ve kısa sürede tüm dünyaya yayılan koronavirüs, WHO (Dünya Sağlık Örgütü) tarafından pandemi olarak ilan edilmiş ve yapılan incelemeler neticesinde Covid-19 olarak adlandırılmıştır.

Birçok ülkeyi ekonomik, politik, sosyal, kültürel ve bireysel açıdan etkileyen Covid-19 pandemisinin yayılmasını engellemek amacıyla devlet, toplum, birey düzeyinde bazı önlemler alınmıştır ve bu önlemlerin başında sosyal izolasyon gelmektedir. İnsanların sosyal izolasyon sürecinde evde kaldıkları dönemde internet ve teknoloji kullanımı büyük oranda artmıştır. Bu süreçte özellikle iletişim ve sosyalleşme konusunda sosyal medya platformları birincil araç konumuna gelmiştir.

11 Mart 2020 tarihinde Türkiye'de ilk vakanın görülmesinin ardından Sağlık Bakanı Dr. Fahrettin Koca'nın yapmış olduğu konuşmanın ardından endişe, korku ve panik sosyal medya paylaşımlarına yansımıştır. Sosyal medya da koronavirüsten korunma yolları, Çin'de çalışan doktor ya da hemşirelerin saçlarını kazıtması, koronavirüs nedeniyle eğitim, turizm, iş alanlarının kapatılması ve İtalya'daki vaka sayılarının artmasıyla birlikte panik atmosferinin oluşması sıkça konuşulan, paylaşılan içerikler olmuş ve sosyal medya gündemi belirler duruma gelmiştir (Kırık ve Özkoçak, 2020, s. 147).

Sosyal medya, kullanıcılar tarafından bilgilenme amacıyla kullanılmaktadır. Özellikle afet, savaş, pandemi ya da kriz dönemlerinde insanlar bilgi arayışı içerisine girerler. Sosyal medyada kullanıcılar bu dönemlerde milyonlarca bilgiye maruz kalırlar ve panik, korku ya da endişe oluşturabilecek bilgilerde yine sosyal medya üzerinden kullanıcılara ulaşır. Bilgi kirliliğinin yoğun olduğu bu dönemlerde doğru bilgiyi vermek insanlarda oluşan endişenin ya da kaos ortamının engellenmesi için son derece önemlidir. Covid-19 döneminde de Sağlık Bakanlığı salgının önlenmesi, bireylerin hastalıkla ilgili bilgilendirilmesi ve bilinçlenmesi, nelere dikkat edilmesi gerektiği gibi durumların çözümünde sosyal medya platformlarından yoğun olarak faydalanmıştır. Sosyal medya platformlarından kullanıcılara el yıkama videoları, koronavirüsten korunma videoları, koronavirüs vaka sayıları, nelere dikkat edilmesi gerektiği ile ilgili paylaşımlar yapmaktadırlar (Güçdemir, 2020). Böylece kullanıcılara doğru bilgilerin şeffaf ve zamanında ulaştırılması sağlanmaktadır.

Covid-19 nedeniyle bireylerin evde kaldıkları dönemde hem evde kalmanın önemine hem de insanların dışarıda oldukları dönemlerde yaptıkları şeylerin evde de yapılabileceğine dikkat çekmek için Sağlık Bakanlığı #evdekal ve #hayatevesiğar hashtag'leriyle sosyal medyada Hayat Eve Sığar kampanyası başlatmıştır. Bu çalışmada da sosyal medya platformlarından Instagram'da Sağlık Bakanlığı'nın resmi Instagram sayfasından Hayat Eve Sığar hashtag'i ile paylaşılan görsel paylaşımlara göstergebilimsel çözümleme yapılacaktır. Değişen toplumsal yaşam bağlamında en fazla kullanılan araçlardan olan sosyal medya kavramının ne olduğu ve içeriğini irdelemek yerinde olacaktır.

Sosyal Medya

Sahip olduğu belirleyici özellikleri ve sosyo-kültürel sistemlerde yaşanan dönüşüme paralel olarak ağ toplumu ya da enformasyon toplumu olarak nitelenen günümüz toplumunun temel dinamiği internettir. İnternet ve onun uzantısı olan sosyal medya platformları sahip oldukları etkiyle bireyi ve onun oluşturduğu toplumu olumlu ya da olumsuz etkileme gücüne sahiptir. Teknolojik gelişimin bir uzantısı olarak hayatımıza giren sosyal medya, birey ve toplulukların etkileşimin yüksek olduğu platformlar üzerinden duygu, düşünce, bilgi, fotoğraf, video vb. paylaşım yapma, tartışma gibi eylemlerde bulunmasını sağlayan Web 2.0 ve mobil

temelli web siteleri olarak nitelendirilebilir (Saran ve Ünlü, 2016, s. 516). Yapısı gereği etkileşimi mümkün kılan, zaman ve mekân sınırlaması olmadan insanlara duygu, düşünce ve içerik paylaşımına olanak sağlayan ve en önemlisi kullanıcılar arasında iletişimi sağlayan bir araç olan sosyal medya, günümüz toplumunun belki de en önemi iletişim araçlarından biri haline gelmiştir.

Sosyal medya başlangıçta kullanıcıların birbirleriyle olan toplumsal etkileşimini sağlama amacıyla sınırlı iken yeni iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle artık günlük yaşam içerisinde karşılaşılan/deneyimlenen ve nerdeyse her şeyin paylaşıldığı bir alan haline gelmiştir. Sosyal medya kullanıcıların paylaşımlarıyla daha çok gelişirken sosyal medyanın da gelişmesi insanların daha çok sosyal medyaya yönelmesini sağlamıştır. Bu durum haber, bilgi, eğlence, eğitim, siyaset, kültür, spor gibi birçok alanda kurum ve kuruluşların sosyal medya hesaplarına sahip olmalarına ve sosyal medya platformlarında takipçileriyle birlikte interaktif bir ortam oluşturmalarına neden olmuştur. (Kaya ve Ata, 2019, s. 109). Bu interaktif ortam sayesinde kurum ve kuruluşlar hedef kitlelerine daha kolay ulaşmakta ve siyasi, eğitim ve sağlık gibi birçok alanda insanlarla daha kolay iletişim ve etkileşim kurabilmektedir.

1997’lerde başlayan sosyal ağ oluşturma çabaları, MySpace (2003), Facebook (2004), YouTube (2005), Twitter (2006), Instagram (2010) ve WhatsApp (2010) ile daha yaygın hale gelmiştir ve artık insanların büyük çoğunluğu vakitlerini sosyal medya platformlarında harcamaktadırlar (Yaylagül, 2019, s. 11).

Sosyal medya, sahip olduğu geniş kullanıcı kitlesine enformasyon ya da bilgiyi hızlı bir şekilde ulaştırmak için web tabanlı bir teknoloji kullanmaktadır. Bu teknoloji ve sosyal bağlantıları kullanan sosyal medya, kullanıcının gelişmesine ve geri dönüşüne izin veren kapsamlı bir yapıya sahiptir. Instagram, Facebook, Twitter, YouTube ve diğer sosyal medya araçları bu kapsamda yer almaktadır. Sosyal medya son derece erişilebilir ve ölçülenebilir yayınlama teknolojilerini kullanan sosyal etkileşim ortamıdır (Neti, 2011, s. 3). Sosyal medyanın katılımcı ve kullanıcı tabanlı sanal ortam olması, kalabalıkları bir araya getirmesi ve aralarındaki etkileşimi arttırması açısından önemlidir. Sosyal medya ile bireyler mekân ve zaman sınırları geçersizleştirilmesine iletişim olanağı sağlamaktadır. İnsanlar evlerinde, işyerinde kısaca internet ortamı olan her yerde arkadaş gruplarıyla iletişim kurabilmekte, kamusal alana ilişkin bir takım konuları tartışabilmekte, gündemi ilgilendiren konuları ve sorunları konuşabilmekte ve hatta gündemi oluşturabilmektedir. İnsanlar Facebook, Twitter, WhatsApp gibi sosyal medya ortamlarında birbirleriyle iletişim kurarak gruplar oluşturmakta ve kamusal alanın bir başka boyutunun yapılanmasını sağlamaktadırlar (Demir, 2019, s. 213). Özellikle günümüzde yaşanan Covid-19 pandemisi sosyal medyanın bu yönünü daha da ortaya çıkarmış ve evlerinde kalan insanlar iletişimden gündemi takip etmeye kadar birçok alanda sosyal medya platformlarını kullanmışlardır. Sosyal medyanın bu yoğun kullanımı onu birincil araç konumuna getirmiştir.

Sosyal medya ortamı her geçen gün ortaya çıkan platformlarıyla sürekli değişmektedir. Sosyal medyada kullanıcılarının daha fazla sosyal etkileşim içinde oldukları platformlardan birisi olan Instagram, kullanıcıların çektikleri fotoğrafları ve videoları mobil araçlardan paylaşmaya fırsat veren ve hızla büyüyen bir paylaşım platformudur. İnsanların Instagram’da paylaştıkları fotoğraf ya da videolara takipçileri yorum yapabilmekte, beğenmekte ve beğendikleri sayfaları arşivleme özelliklerine sahip olmaktadır. Ayrıca Instagram’ın hashtag özelliği ile fotoğraflar sınırlandırılabilir, kategori edilebilir ve fotoğraflara anahtar kelimeler oluşturulabilir. Böylece o konuyla ilgili etiketlenen fotoğrafların hepsine ulaşılabilir. Örneğin #coronavirüs ya da #covid-19 etiketleriyle Instagram’da arama yapıldığında koronavirüs ile ilgili fotoğraf ya da videolara ulaşmak daha kolaydır.

Görsel bir temele dayanan Instagram'ın sözsüz iletişimin görsel boyutunu bünyesinde barındırdığını söylemek mümkündür. Fotoğraf görüntüsü ve ortamı iletişimin en güçlü ve kalıcı yönlerini yaratır (Baycu ve Meriç, 2019, s. 1215).

Pandemi ve Yeni Koronavirüs (Covid-19)

Dünya Sağlık Örgütü (WHO, 2020)'nün tanımına göre pandemi, yeni bir hastalığın dünya çapında yayılmasıdır. Pandemi, birden fazla ülkede, kıtada ya da tüm dünya yüzeyi gibi çok geniş bir alanda yayılan ve etkisini gösteren salgın hastalıklara verilen genel isimdir

İnsanlık tarihinin en büyük pandemisi, I. Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan ve milyonlarca insanın ölümüne neden olan İspanyol Gribi'dir. Bu grippe diğer salgınlarda olduğu gibi Uzak Doğu kökenlidir. 1917 yıllarının son aylarında Çin'in ortasında Cong-King şehrinin yakınlarında başlamış, Çin'i aşarak Japonya'ya sonra Güney ve Güney Doğuya yönelerek Hindistan, Türkiye ve Yakın Doğu'ya kadar sıçramıştır. Diğer koldan ise Sibiry'a'dan başlayıp Baltık sahillerinden ticaret gemileriyle Amerika'ya ulaşmıştır. Hastalık 18 ay içinde toplam 15 milyondan fazla kişinin ölümüne sebep olmuştur (Kırık, Altıntaş, Özkoçak ve Darıca, 2020, s. 43).

Bir diğer pandemi, "illet-i kolera", "illet-i adiyye" olarak da tanımlanan Kolera pandemisi. Bu salgın; "kıtalararası salgın" halini alabilen, insanlarda hızlı bir şekilde ilerleyen ve bulantısız kusma, karın ağrısız ishal gibi belirtileri olan, vücutta su ve elektrolit kaybına bağlı olarak gelişen ve müdahale edilmediği zaman öldürücü olan bir enfeksiyon hastalığı olarak bilinmektedir (Gül, 2009, s.241).

Günümüze kadar dünya Kara Veba, Kolera, İspanyol Gribi, Domuz Gribi gibi birçok salgın hastalıkla karşılaşmış ve bu salgın hastalıklar hiçbir sınır tanımadan neredeyse tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Geçmişteki salgın hastalıklardan günümüzdeki salgın hastalıkları ayıran en önemli kavram ise salgının yayılma hızıdır. İnsanlar artık çok daha uzak yerlere çok daha hızlı bir şekilde hareket ettikleri için salgın hastalıklara neden olan virüsler de çok daha kısa bir zamanda daha fazla ülkeye yayılabiliyor (Balta, 2020, s. 3). Dünyayı tehdit eden ve pandemiye dönüşen salgınlar son yıllarda daha hızlı yayılabilmektedir. Küresel çapta pandemiye dönüşen ve günümüzün en önemli gündem maddesi olan Covid-19 ortaya çıktıktan birkaç hafta sonra 120'den fazla ülkeye yayılmış ve binlerce insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur.

Koronavirüsler (COV), soğuk algınlığından SARS (Şiddetli Akut Solunum Sendromu) ve MERS (Orta Doğu Solunum Sendromu) gibi daha ciddi hastalıklara kadar çeşitli hastalıklara neden olan büyük bir virüs ailesidir (T.C Sağlık Bakanlığı, 2020). Koronavirüs ya da corona virüsü, küresel çapta bir pandemiye dönüşen, memelilerde ve kuşlarda hastalıklara sebep olan ve Coronaviridae familyasının iki alt familyasından birisini oluşturan virüslerdir (Çelik, 2020, s. 20). WHO tarafından COVID-19 olarak belirlenen Yeni Koronavirüs hastalığı tüm dünya ülkelerini etkileyen bir salgın seviyesine ulaşmıştır ve 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (WHO) Covid-19'u pandemi olarak ilan etmiştir (WHO, 2020). Bu tarih Türkiye sınırları içinde de ilk Covid-19 vakasına rastlanan tarihe denk gelmektedir. 2019- nCoV'un yayılma hızı ile insan sağlığı üzerinde bıraktığı etkiler dikkate alınırsa bütüncül koruyucu önlemlerin artırılması amacıyla pandemi ilan edildiği anlaşılmaktadır (Aktürk, 2020, s. 5).

31 Aralık 2019'da Çin'in nüfusu 11 milyonu aşan Wuhan kentinde sebepleri bilinmeyen 27 pnömoni vakası tespit edilmiştir. Bu vakalar en çok nefes darlığı, ateş, kuru öksürük ve bilateral akciğer infiltratlarının klinik semptomları ile hastanelere başvurmuştur. Vakaların hepsinin Wuhan'ın canlı hayvan pazarları (kümes hayvanları, yararsalar, dağ sıçanları, yılanlar gibi) ile bağlantılı olduğu saptanmıştır (Kırık ve Özkoçak, 2020, s. 133-134).

Yüksek bulaşma hızına sahip olan koronavirüs kişiden kişiye bulaşmaktadır. Virüsün bulaşım oranı Ocak ayında büyüme göstermiş ve tüm ülkelerden virüs vakaları rapor edilmeye başlanmıştır. 31 Aralık 2019'da Çin'de başlayan koronavirüsün 13 Mart 2020 itibarıyla merkez üssü Avrupa olarak değişmiştir (Aslan, 2020, s. 39).

İlk olarak Çin'de ortaya çıkan ve Türkiye dâhil tüm dünyaya yayılan koronavirüs (Covid-19) salgını eğitimden iş yaşamına kadar birçok alanı etkiledi. İnsanlar salgın ile ilgili sıcak gelişmeleri takip edebilmek için sosyal medya ve televizyon başında geçirdiği süre de ciddi anlamda arttı. İnsanlar sosyal medya platformlarından ihtiyaç duydukları bilgileri edinme ve görüş alışverişinde bulunma eğilimindedirler.

Covid-19 Sürecinde Sosyal Medya

Günlük yaşantımızın her alanına etkide bulunan sosyal medya, iletişim sektörünün en önemli silahı olarak ele alınabilir. Ekonomik, politik, çevresel ve kültürel birçok alanda varlık gösteren sosyal medya, hem ciddi bir pazar hem de insanların bir arada bulunduğu bir merkez haline gelmiştir. Savaşlar, afetler, depremler, salgınlar gibi toplumu önemli ölçüde etkileyen olaylar sonrası insanların hem bir arada olma güdüsü hem de bilgi edinme güdüsü dijital medyada belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Karşılaşılan olay ya da olgular ile ilgili bilgilendirme ihtiyacı hisseden birey hemen merak ettiği konu hakkında araştırma yapma güdüsüyle hareket etmektedir (Çelik, 2020, s. 15). Bu araştırma güdüsü ile bilgilendirilmek istediği ya da merak ettiği konu hakkında insanların ilk başvurduğu alan sosyal medya araçları olmaktadır. İnsanlar artık gündemden haberdar olma, gündem oluşturma, bilgilendirme ya da fikirlerini ortaya koymak için Facebook, Twitter, Instagram gibi sosyal medya araçlarını kullanmaktadır.

Son günlerde dünya gündemini belirleyen ve milyarlarca insanı tehdit eden koronavirüse karşı 200'den fazla ülke mücadeleye vermektedir. Virüsün yayılımını engellemek için insanlar zorunlu olarak kendilerini sosyal yaşamdan izole etmişler ve evlerinde kalmak zorunda oldukları bir sürecin içine girmişlerdir. Bu süreçte okulların kapatılması, birçok iş yerinin kapatılmak zorunda kalması ve insanların zorunlu olmadıkça evden dışarı çıkmamaları gerektiğinin vurgulanmasıyla birçok insanın evde geçirdiği sürede artmıştır. İşte bu noktada insanların gerek eğitim gerekse de evden çalışmaya başlaması internet kullanımını da artırmıştır. Yetişkin bireyler iş yaşamlarına online platformlardan devam ederken çocuklarda eğitim hayatlarına televizyon ekranlarından ve online platformlardan devam etmiştir. Ayrıca evlerinde sosyal izolasyon başlatan insanlar da sosyal medya platformlarına yönelmişlerdir. Bu durum sosyal medya araçlarının bu dönemi şekillendiren en önemli araçlar haline gelmesini sağlamıştır.

Sosyal medyanın günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmesi, özellikle salgın döneminde bilgi almak, iletişim kurmak, sanal ve online toplantılar düzenlemek, boş zaman değerlendirmek gibi amaçlarla insanların yoğun olarak kullanımına neden olmuştur.

Ryan'a göre, Covid-19, 21. Yüzyılın bilgi teknolojisinin, sosyal medyanın ve yapay zekânın tam gücünün hemen hemen her yönüyle uygulandığı muhtemelen ilk pandemidir (Abbruzzese vd., 2020).

Pandemi dönemlerinde sosyal medya bulaşıcı hastalıkların yayılmasını izlemek ve tahmin etmek için kullanılabilir. Sosyal medyada gerçek zamanlı veri akışının hızlı olması durumsal farkındalığın artırılmasına yardımcı olurken diğer taraftan bilgi kirliliği riskini de beraberinde getirmektedir (Kırık vd., 2020, s. 48). İnfodemi olarak adlandırılan bu durum Covid-19 ile ilgili sosyal medya ve internet ortamında paylaşılan ve dolaşıma sokulan içeriklerden dolayı bilgi kirliliğinin yaşanması ve insanların doğru olan bilgiye ulaşamaması durumudur.

Covid-19'un birçok ülkenin sağlık sistemleri için büyük bir sorun haline gelmesiyle eş zamanlı olarak çeşitli sosyal medya platformlarında hastalığın sebepleri, sonuçları, önlenmesi ve tedavisi ile ilgili çok sayıda söylenti, yanlış bilgi ve aldatmaca ortaya çıkmıştır. Asıl konu, sosyal medyada sahte ya da yanlış haberlerin güvenilir kaynaklardan gelen haberlere göre daha hızlı yayılması ve haber ekosisteminin özgünlük dengesine zarar vermesidir (Tasnım, Hossain ve Mazumder, 2020, s. 171).

Pandemi sürecinde artan bilgi arayışıyla doğru bilgi kadar panik, korku ve endişeye sebep olabilecek pek çok bilgi de sosyal medya aracılığıyla insanlara ulaşmaktadır (Güçdemir, 2020). Bu dönemde toplum halk sağlığı departmanları ve devlet sağlık kuruluşları gibi yerleşik, güvenilir bilgi kaynaklarına dönüşen risk algılarını formüle etmek için sosyal ipuçları aramaktadırlar (Kırık vd., 2020, s. 49). Türkiye'de Sağlık Bakanlığı her gün düzenli olarak vaka sayılarını sosyal medya hesaplarından paylaşarak hem bilgi kirliliğinin önüne geçmeyi hem de insanlara bilgilerin daha hızlı ulaşmasını amaçlamaktadırlar. Koronavirüs ile ilgili grafikler, virüsten korunma yöntemlerini hem Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın kendi sosyal medya hesabından hem de Sağlık Bakanlığı'nın resmi sosyal medya hesabından paylaşılmaktadır.

Sosyal medya ve koronavirüs arasındaki ilişkiyi araştıran raporlardan bir tanesi StratejiCo danışmanlık şirketinin 15-20 Mart 2020 tarihleri arasındaki koronavirüs sosyal medya algısını ortaya koymak için yaptıkları araştırmada koronavirüs hakkındaki sosyal medya paylaşımlarının %38,7'sinin olumlu %29,4'ünün olumsuz ve %31,9'unun nötr olduğunu ortaya koymuşlardır. Koronavirüs hakkındaki paylaşımlarda en çok kullanılan etiketlerde (hashtaglerde); #EvdeKal, #ciddiyealın, #birlikteyeneceğiz gibi birlik ve uyarı mesajı içeren paylaşımlar dikkat çekicidir (Aytulun, 2020).

Canöz (2020)'ün 764 kişi üzerine online olarak gerçekleştirdikleri ve pandemi sürecinde insanların bilgilenme aracı olarak sosyal medya ve diğer medya kaynaklarını ne derece kullandıklarını belirlemek amacıyla yaptıkları çalışmalarında, İnsanların Covid-19 ile ilgili bilgileri almak için kullandıkları ilk aracın televizyon, ikinci aracın ise sosyal medya olduğunu ortaya koymuşlardır. Araştırmanın dikkat çeken bir diğer sonucu, araştırmaya katılanların Covid-19 sürecinde en güvenilir bulduğu bilgi kaynağının Sağlık Bakanı Fahrettin Koca, ikinci olarak ise Sağlık Bakanlığı'nın internet sitesinin çıkmasıdır. Ayrıca insanların gündemde olanları takip etmek ve haber almak amacıyla sosyal medya kullandıkları araştırmanın ortaya koyduğu diğer bir sonuçtur.

Koçyiğit ve Gürbüz'ün (2020) Covid 19 sürecinde Sosyal Medya Kullanımı ile ilgili yaptığı alan araştırması 577 sosyal medya kullanıcılarına online olarak gerçekleştirilmiştir. Covid-19 sürecinde kullanıcıların boş zamanlarının fazla olması nedeniyle sosyal medyada daha fazla zaman geçirdikleri ve kullanıcıların %54'ünün sosyal medya içeriklerini güvenilir bulmadıklarını tespit etmişlerdir.

Sonuç olarak Covid-19 salgını nedeniyle insanların zorunlu olarak evde kalmaları insanların sosyal medya ile sosyal bir yakınlık kurmasını sağlamıştır. İnsanların sosyal medya kullanım sürelerinin artmasına neden olmuştur.

Metodoloji

Günümüzde insanların çok fazla kullandıkları sosyal medya araçlarından birisi olan Instagram'da Sağlık Bakanlığı'nın Covid-19 kapsamında paylaştıkları gönderilerin insanlar üzerinde ne tür algı oluşturduğu, insanlara ne tür mesajlar verilmek istendiği gibi sorular göstergebilimsel olarak yorumlandığından çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

Göstergebilim en genel tanımıyla göstergeleri ve gösterge dizelerini inceleyen bilim dalıdır. Dilsel göstergelerin yanı sıra anlamlı bir bütün oluşturarak temsili olan her şey göstergebilimin inceleme alanı içine girmektedir. İncelenecek metnin ya da görüntünün ilk

bakışta algılanan anlamının dışında metin ya da görüntünün altında yatan gizli bir anlamı da bulunmaktadır. Göstergebilim görünen anlamdan görünmeyen anlama, bilinenden bilinmeyen anlama, öznellikten nesnellığe doğru akış içerisindeki anlamları, işaretleri ya da göstergeleri inceleyen bilim dalıdır (Karaman, 2017, s. 27). Göstergebilimsel çözümlemede reklamlarda, gazetelerde, televizyon programlarında ya da sosyal medyada yer alan yazılı ya da görsel her şey araştırma konusunun içine girmekte ve seçilen göstergelerin anlamı nasıl oluşturduğu, kullanıldığı ve hedef kitle üzerinde nasıl bir etki bıraktığı incelenmektedir (Vural, 2010, s. 167). Göstergebilimsel çözümlemede gösterge, gösterilen (gösterenin göndermede bulunduğu şey) ve gösteren (gösterenin fiziki varlığı) olmak üzere üç temel öge anlamın incelenmesinde söz konusudur (Atabek, 2007, s. 68).

Göstergebilim üzerine gerçekleştiren ilk çalışmalar dilbilimci Ferdinand de Saussure ve ABD'li dilbilimci Charles Sanders Peirce tarafından gerçekleştirilmiştir (Arpa, Delibalta ve Yılmaz, 2019, s. 122). Saussure dili kavramları belirten göstergeler dizgesi olarak tanımlamış ve dil dizgelerini inceleyen dil bilimini göstergebilimin içinde değerlendirmiştir. Saussure ortaya koyduğu gösterge modelinde dilsel göstergelere odaklanmıştır. Saussure'a göre bir gösterge; mesajın hedef tarafından duyulmasını sağlayan ses imgesi yani *gösteren* ve iletinin alıcının zihninde oluşturduğu anlam olan *gösterilen* bileşenlerinden oluşmaktadır. Bir şeyi göstermek için farklı toplumlarda farklı sözcükler kullanılmasına rağmen tüm toplumların ortak bir kültüre sahip olduğu görüşü Saussure'un gösterge kavramını bu ortaklıkları ortaya koymak amacıyla kullanmasını sağlamıştır (Çağlar, 2010, s. 111).

Peirce'in göstergebilim analizinde görüntüsel gösterge, belirtisel gösterge ve simge ön plana çıkmaktadır. Görüntüsel gösterge (İkon), belirttiği nesne ile benzer bir ilişki gösteren göstergedir (Atabek, 2007, s. 70). Görüntüsel gösterge, göstergelerin insanlar tarafından nasıl dizimlendiğini ele almaktadır. Göstergelerin doğrudan nasıl konumlandırıldığını incelemektedir. Örneğin bir fotoğraf, bir desen ya da bir resim. Belirtisel gösterge ise gösterenin, başka bir gösterenin sonucu olarak ortaya çıkmasıdır. (Fiske, 2017, s. 132-133). Başka bir ifade ile gösteren ile gösterilen arasında neden-sonuç ilişkisi söz konusudur. Örneğin kurşun deliğinin olması ateş edildiğinin göstergesidir (Türker ve Kırık, 2019, s. 494). Simge ise, bir uzlaşma sonucu ortaya çıkmış göstergedir. Kavramın kendisi ile bir benzerliği olmayan başka bir kavram yerine kullanılmasını ifade eder. Örneğin orak ve çekicinin Komünizm'in simgesi olması ya da terazinin adaletin simgesinin olması gibi (Arpa vd., 2019, s. 122).

Fransız göstergebilimci Roland Barthes, Saussure'nin tersine göstergebilimin dilbilimin bir alt dalı olduğunu savunmuştur. Göstergebilimin ele alacağı dizgelerin dil desteğiyle gerçeklik kazanacağını belirtmiştir. Barthes'a göre, göstergeler düz anlamların yanında yan anlamlarına da göndermede bulunur. Gösterge dizgeleri, kültürel değerlerle ya da ideolojilerle eklemlenir. Çünkü daha zengin anlam yapıları üretir. Yan anlamın önemi toplumsal göstergebilimin temelini oluşturmaktadır (Atabek, 2007, s. 72).

Çözümlemeye konu olan Instagram gönderilerinin çözümlenmesinde Peirce'in gösterge anlayışı ile Barthes'ın anlamlandırma süreci yöntem olarak belirlenmiştir. Çalışma kapsamında belirlenen Instagram gönderileri Peirce'in görüntüsel gösterge, belirtisel gösterge ve simge kavramları özelinde analiz edilmiştir. Çalışmada Covid-19 nedeniyle insanların evde kalmalarına yönelik verilen mesajlar kapsamlı bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İnsanlar eğlenceden haber almaya kadar birçok amaçla sosyal medya platformlarını kullanmaktadırlar. Özellikle önemli konularda bilgi almak için artık ilk akla gelen mecralardan birisi olarak sosyal medya tercih edilmektedir. Tüm dünyanın içinde bulunduğu koronavirüs salgını hakkında merak edilen bilgileri almak içinde sosyal medya, kullanılan önemli haber kaynakları içinde yer almaktadır. Sağlık Bakanlığı da Twitter, Instagram gibi sosyal medya platformlarından Covid-19 ile ilgili paylaşımlar yaparak hem bilgi kirliliğini önlemek hem de

insanları bu konu hakkında bilgilendirmektedir. Bu çalışmanın amacı da Sağlık Bakanlığı'nın Instagram da yaptığı *Hayat Eve Sığar* paylaşımlarıyla insanlara ne tür mesajlar vermeye çalıştığını göstergebilimsel çözümleme ile ortaya koymaktır. Göstergebilimsel çözümlemede görünen anlamdan çok görünenin ardında yatan anlamın ortaya konulması önemli bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunu Türker ve Kırık (2019, s. 490) şu şekilde ifade etmiştir: “Göstergebilimsel çözümlemenin gerçekleşmesi, göstergelerin üretim süreçleri ve üretim süreçlerinin göstergeler aracılığıyla oluşturduğu göndermelerin gerek anlamları gerekse gerçekliğe ve gerçeklik algısına sundukları katkı ile anlaşılabilir.”

Araştırmanın evrenini Sağlık Bakanlığı'nın resmi Instagram sayfasında yer alan gönderiler oluştururken örneklemini Covid-19 döneminde özellikle evde kalmanın önemine vurgu yapıldığı için “*Hayat Eve Sığar*” hashtagi ile paylaşılan gönderiler oluşturmaktadır. Sağlık Bakanlığı'nın resmi Instagram hesabından “*Hayat Eve Sığar*” hashtagi olan 17 tane gönderi paylaşılmış bunların 6 tanesinde “çocuklarınızın korku ve tedirginliğini azaltmak veya yok etmek için” başlığıyla önerilerde bulunulmuştur. Araştırma kapsamında bu 6 gönderi kapsam dışında tutularak toplamda 11 tane gönderiye göstergebilimsel çözümleme yapılmıştır.

Hayat Eve Sığar (#hayatevesigar) Paylaşımlarının Göstergebilimsel Analizi

Görsel 1: Sağlık Bakanlığı'nın Hayat Eve Sığar Birinci Instagram Paylaşımı

Sağlık bakanlığının Covid 19 döneminde #hayatevesigar etiketiyle paylaştığı görsel görüntüsel gösterge açısından incelendiğinde; paylaşımda anne ve kızının evde egzersiz hareketleri yaptığı görülmektedir. Egzersiz hareketini spor salonlarında yer alan minder üzerinde, anne ve kızın evde birlikte yaptığı ve özellikle çocuğun bundan çok mutlu olduğu aktarılmaktadır. Görselin üzerinde Evin içinde kalp olan Hayat Eve Sığar logosu yer almaktadır.

Belirtisel gösterge olarak Instagram gönderisinde Covid-19 döneminde spor ve egzersiz yapmanın önemi hakkında insanlara mesaj verilmektedir. Özellikle sağlıklı olmanın önemine vurgu yapılmak amaçlanmıştır. Anne ve özellikle kız çocuğunun yüzündeki mutluluk ifadesi birlikte evde kalmanın, beraber vakit geçirmenin ve sağlıklı olmanın önemi konusunda farkındalık oluşturulması amaçlanmıştır. Covid-19 salgını nedeniyle dışarı çıkılmayan bu dönemde beden ve ruh sağlığı için evde fiziksel hareket etme konusunda farkındalık oluşturulmak istenmiştir.

Ayrıca gönderi de yer alan “Rahatlamak ve sağlıklı kalmak için egzersiz yapın” ifadesi düz anlamda egzersiz yapmanın sebeplerini ortaya koyarken yan anlamda ise evde kalınan bu

dönemde hem rehavete kapılmamak hem de sağlık açısından spor yapmanın önemini ortaya koymaktadır.

Tablo 1: İlk Görsel Göstergebilimsel Analizi

Görüntüsel Gösterge	Anne ve kızının birlikte evde spor yapması
Belirtisel Gösterge	Sporun sağlıklı olmadaki önemi
Simge	Jimnastik Spor Minderi

Görsel 2: Sağlık Bakanlığı'nın Hayat Eve Sığar İkinci Instagram Paylaşımı

Sağlık Bakanlığı'nın Instagram sayfasında paylaştığı bu görsel görüntüsel gösterge açısından incelendiğinde, orta yaşta ve bakımlı bir bayanın elinde bir kitap görülmektedir. Bayanın evinde bir masada kitap okuduğu aktarılmaktadır. Masada kâğıtlar ve Laptop'un ucu görülmektedir. Görüntüde "Evde olmayı bir fırsat olarak değerlendirin. Yapamadığınız işleri halledin, okuyamadığınız kitapları okuyun, izleyemediğiniz filmleri izleyin" yazısı yer almaktadır.

Belirtisel gösterge olarak paylaşımda, Covid-19 döneminde evde kalmanın insanların zamanlarının olmadığı şeyleri yapmak için bir fırsat olabileceği belirtilmektedir. Çoğu insan kitap okumak film izlemek için vaktinin olmadığından ya da evdeki işlerini yetiştiremediğinden yakınır. Covid 19 nedeniyle evde kalmanın insanlara birçok şey için fırsat sağladığı mesajı verilmektedir.

"Evde olmayı bir fırsat olarak değerlendirin. Yapamadığınız işleri halledin, okuyamadığınız kitapları okuyun, izleyemediğiniz filmleri izleyin" ifadesi ile düz anlamda evde kalınan dönemde yapılabilecekleri anlatırken yan anlam olarak ise, evde kalmanın insanlar için yapamadıklarını hayata geçirmek için bir fırsat olduğunu ve kitap okumak, film izlemek, aile ile vakit geçirmek gibi birçok şeyin yapılabileceği anlatılmaktadır.

Tablo 2: İkinci Görsel Göstergebilimsel Analizi

Görüntüsel Gösterge	Kitap okuyan orta yaşta bir bayan
Belirtisel Gösterge	Evde kalmanın insanlara yapamadığı birçok şey için fırsat sağladığı
Simge	Kitap

Görsel 3: Sağlık Bakanlığı'nın Hayat Eve Sığar Üçüncü Instagram Paylaşımı

Sağlık Bakanlığı'nın #hayatevesigar hashtag'i ile Instagram'da paylaştığı bu paylaşım görüntüsel gösterge açısından incelendiğinde, kahvaltıda kızıyla kahvaltı yapan bir babanın olduğu görülmektedir. Kahvaltıda baba ve çocuğun yüzlerinde mutlu bir ifade yer almaktadır. “Dünyada süregiden covid-19 salgını nedeniyle yaşadığımız korku ve tedirginlik normal duygulardır” yazısı yer almaktadır.

Belirtisel gösterge olarak, tüm aile üyelerinin birlikte yer aldıkları alan yemek masalarıdır. Paylaşımında kahvaltıda yapan baba ve kızın masa başında mutlu olmaları ailece evde kalmanın birlikte vakit geçirmenin tüm olumsuz duyguları yok edebileceği mesajı verilmektedir. Evde kalınması gereken bu dönemde pozitif duyguların gerekli olduğuna vurgu yapılarak insanların olumsuz duygulara kapılmaması gerektiği algısı oluşturulmaya çalışılmaktadır.

“Dünyada süregiden covid-19 salgını nedeniyle yaşadığımız korku ve tedirginlik normal duygulardır. Ancak bu duyguların yoğun ve sürekli hissedilmesi hem kendinize hem de çevrenizdekilere zarar verir. Mevcut sürecin geçici olduğunu unutmayın” ifadesi ile düz anlamda Covid-19 nedeniyle yaşanan korkuların normal olduğu anlatılırken yan anlamda sürekli bu korkularla yaşamak hayatı negatifleştireceği için bu dönemde olumlu duyguların daha da önemli olduğu vurgulanmaktadır. Çünkü bunun kalıcı bir durum olmadığı ve salgının biteceği vurgulanmaktadır. Bu süre içinde sürekli olumsuzluğun bireylere ve yakın çevresine de zarar vereceği anlatılmaktadır.

Tablo 3: Üçüncü Görsel Göstergibilim Çözümleme

Görüntüsel Gösterge	Kahvaltıda kızıyla kahvaltı yapan bir baba
Belirtisel Gösterge	Ailece vakit geçirmenin olumsuzlukları/olumsuz duyguları yok edeceği
Simge	Kahvaltıda Masası

Görsel 4: Sağlık Bakanlığı'nın Hayat Eve Sığar Dördüncü Instagram Paylaşımı

Sağlık Bakanlığı'nın #hayatevesığar hastagi ile yayınladığı gönderi, görüntüsel gösterge açısından incelendiğinde paylaşımında Sağlık Bakanlığı'nın internet sayfasının açık olduğu bir laptop yer almaktadır. Sadece elleri görünen kişi araştırma yapmaktadır. Gönderinin sağ tarafında “Yeni Koronavirüs Hastalığı ile ilgili güncel ve güvenilir bilgileri T.C. Sağlık Bakanlığı internet siteleri ve sosyal medya hesaplarından takip edin” yazısı yazmaktadır.

Belirtisel gösterge olarak gönderide, laptop ekranında Sağlık Bakanlığı'nın internet sitesinin açık olması Covid-19 ile ilgili en doğru ve güncel bilgilerin Sağlık Bakanlığı'nın web sayfasında bulabilecekleri mesajı verilmektedir. Özellikle salgın, kriz gibi dönemlerde medya platformlarında yanlış haberlerin yayılması çok hızlı olmaktadır. Bu haberlerin süreci olumsuz etkileyebileceği için Covid-19 ile ilgili bilgilerin Sağlık Bakanlığı'nın resmi sosyal medya hesaplarından ve web sayfasından öğrenilebileceği anlatılmaktadır.

“Yeni Koronavirüs Hastalığı ile ilgili güncel ve güvenilir bilgileri T.C. Sağlık Bakanlığı internet siteleri ve sosyal medya hesaplarından takip edin” ifadesi düz anlamda virüs ile ilgili bilgilerin takip edilmesini, yan anlam olarak ise virüs ile ilgili en doğru ve en yeni bilgilerin Sağlık Bakanlığı'nın sayfalarından öğrenilebileceği başka mecralardan paylaşılan bilgilere güvenilmemesi gerektiği anlatılmaktadır.

Tablo 4: Dördüncü Görsel Göstergebilimsel Çözümleme

Görüntüsel Gösterge	Araştırma yapan kişi
Belirtisel Gösterge	Covid-19 ile ilgili en doğru ve güncel bilgilerin Sağlık Bakanlığı'nın web sayfasında bulabilecekleri
Simge	Laptop

Görsel 5: Sağlık Bakanlığı'nın Hayat Eve Sığar Beşinci Instagram Paylaşımı

Sağlık Bakanlığı'nın #hayat eve sığar hashtagi ile Instagram sayfasında paylaştığı gönderi görüntüsel gösterge açısından incelendiğinde, yüzünde tedirginlik olan iki tane bayan yer almaktadır. Bu bayanlardan biri 65 yaş ve üstünü temsil ederken diğeri 30 yaş civarını temsil etmektedir. Gönderinin sağ kısmında “Çevrenizde korku ve tedirginlik yaşayanlara anlayış gösterin. Duyguları nedeniyle onları eleştirmek yerine sakinleştirmeye çalışın” yazısı yer almaktadır.

Belirtisel gösterge olarak gönderide Covid-19'un özellikle yaşlı insanlar üzerinde daha etkili olması ve onların bu salgını atlattıramaması yaşlı insanlarda daha fazla korku ve tedirginlik yaratmaktadır. Paylaşılan bu gönderide daha genç olan bayanın elini yaşlı olan bayanın omuzuna koyarak ona destek olması, onu sakinleştirdiği mesajını vermektedir. İnsanların birbirlerine verecekleri destek özellikle olumsuz duyguların yaşanmasını engelleyeceği algısı yaratılmaktadır. Orta yaşlı bayanın yüzünde yer alan korku ve tedirginlikte bu algıyı kuvvetlendirmektedir.

“Çevrenizde korku ve tedirginlik yaşayanlara anlayış gösterin. Duyguları nedeniyle onları eleştirmek yerine sakinleştirmeye çalışın” ifadesi düz anlamda korku yaşamının normal olduğunu anlatmaktadır. Yan anlamda ise, insanların virüs nedeniyle korkuya kapılmalarının normal olduğu onları eleştirmek, azarlamak yerine bu korkunun normal olduğunu dile getirip virüs hakkında onlarla konuşarak rahatlatmanın önemi anlatılmaktadır.

Tablo 5: Beşinci Görsel Göstergibilimsel Çözümleme

Görüntüsel Gösterge	Yüzünde tedirginlik olan iki tane bayan
Belirtisel Gösterge	Korku ve tedirginlik
Simge	Omza dokunan el

Görsel 6: Sağlık Bakanlığı'nın Hayat Eve Sığar Altıncı Instagram Paylaşımı

Sağlık Bakanlığı'nın resmi Instagram sayfasında #hayatevesigar hashtagi ile paylaşılan gönderi görüntüsel gösterge olarak incelendiğinde; koltuğa oturan ve elindeki kumandayı televizyona doğru uzatan bir adam görülmektedir. Televizyonda ki görüntü çok net değildir. Gönderinin orta kısmında “Hastalıkla ilgili trajik haberleri ve videoları izlemekten uzak durmaya çalışın. Resmi kaynaklardan bilgi edinin” yazısı yer almaktadır.

Belirtisel gösterge olarak gönderide insanlar genel olarak bir kriz dönemi olduğunda onunla ilgili bilgi almak için kitle iletişim araçlarına yönelirler. Salgın dönemlerinde hastalıkla ilgili gelişmeleri öğrenmek için insanlar televizyonlara yönelmektedir. Covid-19 döneminde de virüs ile ilgili gelişmeleri öğrenmek için televizyonlarda yayınlanan trajik haberlerden ve videolardan uzak durmak gerektiği mesajı verilmektedir. Doğru bilginin her zaman resmi kaynaklardan alınabileceğine vurgu yapılmaktadır. Kişinin kumandayı televizyona uzatarak kanal değiştirmesi virüs ile ilgili haber ya da gelişmeleri öğrenme istediğini ortaya koymaktadır.

“Hastalıkla ilgili trajik haberleri ve videoları izlemekten uzak durmaya çalışın. Resmi kaynaklardan bilgi edinin” ifadesi düz anlamda yalan haberlerden uzak durmanın gerekliliğini anlatırken yan anlamda ise, salgın dönemlerinde virüs ile ilgili gerçek olmayan haberlerin çok hızlı yayılarak bilgi kirliliğine ne den olabileceği anlatılmaktadır. Bu dönemlerde bu haberleri izlemek yerine en doğru, güncel, gerçek haberlere resmi kaynaklardan ulaşılabileceği anlatılmaktadır.

Tablo 6: Altıncı Görsel Göstergibilimsel Çözümleme

Görüntüsel Gösterge	Televizyon izleyen ve elindeki kumandayı televizyona uzatan adam
Belirtisel Gösterge	Salgın ile ilgili gelişmeleri öğrenmek
Simge	Televizyon

Görsel 7: Sağlık Bakanlığı'nın Hayat Eve Sığar Instagram Paylaşımı

Sağlık Bakanlığı'nın Instagram hesabından #hayatevesığar etiketiyle paylaştığı gönderi görüntüsel gösterge açısından incelendiğinde; anne, baba ve çocuğun hep birlikte resim yaptıkları ve resim yapmaktan mutlu oldukları görülmektedir. Gönderide "Ailecek oyunlar oynayın. Kutu oyunlarını tercih edebilir veya kendiniz oyun uydurabilirsiniz" yazısı yer almaktadır.

Belirtisel gösterge olarak gönderide ailelerin bu dönemde birlikte vakit geçirmeleri mesajı verilmektedir. Ailecek oyun oynama, resim yapma gibi aktiviteler özellikle çocukların anne ve babaları ile vakit geçirmesi açısından önemlidir. Gönderide ailenin hep birlikte resim yaparken yüzlerindeki mutluluk ifadesi evde ailecek geçirilen vakitlerin hem ruhsal açıdan hem de fiziksel açıdan önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Gönderide yer alan yazılı mesaj düz anlamda ailecek oyunlar oynanmasını anlatırken yan anlamda ise ailecek oyun oynamanın, aile ile kaliteli vakit geçirmenin evde kalınan bu dönemde önemli bir aktivite olduğu anlatılmaktadır.

Tablo 7: Yedinci Görsel Göstergebilimsel Analizi

Görüntüsel Gösterge	Mutlu bir aile
Belirtisel Gösterge	Evde aile ile birlikte vakit geçirme
Simge	Resim yapma

Görsel 8: Sağlık Bakanlığı'nın Hayat Eve Sığar Sekizinci Instagram Paylaşımı

Sağlık Bakanlığı'nın resmi Instagram sayfasında #hayatevesıgar etiketiyle paylaşılan bu gönderi görüntüsel gösterge açısından incelendiğinde; saçlarını tarayan bir genç görülmektedir. Gönderinin sağ kısmında büyük harflerle “Kişisel bakımınızı ihmal etmeyin” yazısı yer almaktadır.

Belirtisel gösterge açısından ise koronavirüs nedeniyle evde kalınan bu dönemde insanların kendilerine bakması, kişisel bakımlarını yapması bireyleri olumsuz duruma karşı motive edici bir durumdur mesajı verilmektedir. Gönderide yer alan saçlarını tarayan kişinin yüzündeki mutluluk, evde kalınan zamanda da bireylerin rutinlerini devam ettirmesi olumsuz bir ruh haline girmemesi açısından önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Gönderide yer alan yazı düz anlamda kişisel bakımın önemi yan anlam olarak ise, evde kalınan bu dönemde rehavete ya da telaşa kapılarak insanların kendilerini bırakmamaları gerektiği ve bakımlı olmanın insanı psikolojik olarak da mutlu edeceği anlatılmaktadır.

Tablo 8: Sekizinci Görsel Göstergibilimsel Analizi

Görüntüsel Gösterge	Saçlarını tarayan bir adam
Belirtisel Gösterge	Bakımlı olmanın insanları motive etmesi
Simge	Tarak

Görsel 9: Sağlık Bakanlığı'nın Hayat Eve Sığar Dokuzuncu Instagram Paylaşımı

Paylaşılan bu gönderi görüntüsel gösterge olarak incelendiğinde bir çalar saat ve arkada yeni uyanan bir kişinin fotoğrafına yer verilmiştir. Gönderide çalar saatin ön planda net olarak bireyin ise daha arka planda ve bulanık olduğu görülmektedir. Gönderide “Günlük rutininizi sürdürmeye çalışın. Her zamanki saatte uyanmaya, yemek yemeye, işlerinizi yapmaya özen gösterin” yazısı yer almaktadır.

Belirtisel gösterge olarak çalar saat erken uyanmanın simgesidir. Evde kalınan bu dönemde insanların rehavete kapılıp olumsuz duygular geliştirmemesi gerektiği mesajı verilmektedir. İnsanların Covid-19 salgınından önceki hayatlarına evde kaldıkları bu dönemde de devam ettirmelerine vurgu yapılmaktadır. Evde kalmanın önemli olduğu bu dönemde her zamanki saatte uyanmak, günlük işlerin evden devam etmesi gibi rutinlerin devam ettirilerek insanların motivasyonlarının yüksek tutulması istenmektedir.

“Günlük rutininizi sürdürmeye çalışın. Her zamanki saatte uyanmaya, yemek yemeye, işlerinizi yapmaya özen gösterin” ifadesi düz anlamda günlük rutinlerin devam etmesi gerektiği yan anlamda ise, evde kalınan dönemde insanların olumsuzluğa kapılmamaları gerektiği, hayatın normal şekilde devam ettiği için günlük yapılan işlerin devam etmesi gerektiği anlatılmaktadır.

Tablo 9: Dokuzuncu Görsel Göstergebilimsel Analizi

Görüntüsel Gösterge	Alarm ile sabah erken uyanan bir kadın
Belirtisel Gösterge	Salgından önceki hayatın evde kalınan dönemde de devam etmesi
Simge	Çalar saat

Görsel 10: Sağlık Bakanlığı'nın Hayat Eve Sığar Onuncu Instagram Paylaşımı

Sağlık Bakanlığı'nın paylaştığı bu gönderi görüntüsel gösterge olarak ele alındığında; ev ortamında telefon görüşmesi yapan bir adam ve çocuk görülmektedir. Yüzlerinde mutlu bir ifade yer almaktadır. Gönderide büyük harflerle “Sosyal iletişiminizi canlı tutun” altında da daha küçük harflerle “Sevdiklerinizle telefonla veya internet üzerinden iletişim halinde olun” yazısı yer almaktadır.

Belirtisel gösterge olarak incelendiğinde, evde kalmak iletişimi koparmak anlamına gelmemektedir mesajı verilmektedir. Bireyin telefonu yüzüne doğru tutması görüntülü konuşmaya atıfta bulunmaktadır. İnsanların aile, arkadaş gibi yakınlarıyla cep telefonları aracılığıyla görüntülü olarak konuşması uzak mesafelerin yakınlaştırabileceğine vurgu yapılmaktadır. İnsanların yüzlerindeki mutluluk ifadesi ile evde kalınan bu dönemde yakınları ile konuşmak, sohbet etmek önemli bir motivasyon kaynağının olduğunu ortaya koymaktadır.

“Sosyal iletişiminizi canlı tutun” ifadesi düz anlamda iletişimin önemini yan anlamda ise, özellikle insanların evde oldukları günlerde olumsuz duygulara kapılmamak için sevdikleri ile görüntülü ya da sesli olarak konuşmaları motivasyonlarını yüksek tutmanın birinci kuralıdır.

Tablo 10: Onuncu Görsel Göstergebilimsel Analizi

Görüntüsel Gösterge	Evde telefon görüşmesi yapan bir aile
Belirtisel Gösterge	Salgın dönemlerinde iletişim halinde olma
Simge	Telefon

Görsel 11: Sağlık Bakanlığı'nın Hayat Eve Sığar On Birinci Instagram Paylaşımı

Sağlık Bakanlığı'nın #hayatevesigar hashtağı ile resmi Instagram sayfasından paylaştığı gönderi görüntüsel gösterge açısından incelendiğinde; temizlik yapan bir bayan görülmektedir. Gönderide “Temiz olmak ruh sağlığına da iyi gelir. Evinizin temizliğini ihmal etmeyin” yazısı yer almaktadır.

Belirtisel gösterge olarak koronavirüs salgınından korunmanın önemli yollarından birisi de temizliktir mesajı verilmektedir. Temizlik yapmak hem insan ruhuna terapi olacağını hem de virüsün bulaşmasını engelleyeceğini vurgulamaktadır.

Gönderide yer alan “Temiz olmak ruh sağlığına da iyi gelir. Evinizin temizliğini ihmal etmeyin” yazısı da düz anlamda temiz olmanın faydalarını yan anlamda ise temizliğin insanın ruh sağlığına iyi geldiğini insanın motivasyonunu yükselttiğini ve böylece olumsuz duygulara kapılmayı önlediğini anlatmaktadır. İnsanların temiz bir yerde yaşaması hem ruhen hem fiziksel hem de sağlık açısından olumlu katkılara sahiptir.

Tablo 11: On Birinci Görsel Göstergebilimsel Analizi

Görüntüsel Gösterge	Temizlik yapan bir kadın
Belirtisel Gösterge	Salgından korunmanın en önemli yolunun temizlik olduğu
Simge	Temizlik bezi

Sonuç

Çalışma kapsamında incelenen Sağlık Bakanlığı'nın #hayatevesigar etiketiyle Instagram'da paylaştığı gönderilerde genel olarak pandemi döneminde evde kalmanın önemine dikkat çekilerek pandemi öncesinde dışardaki hayatın evde de devam edeceğine yönelik mesajlar verilmiştir.

Kriz, salgın, afet vb. durumlarda medyada yanlış haberlerin yayılması çok hızlı olmakta buda bilgi kirliliğini beraberinde getirmektedir. Sosyal medyanın insanlar tarafından yoğun olarak kullanılması ve hızlı bilgi yayılımını sağlaması Sağlık Bakanlığı'nın da sosyal medya hesaplarını aktif bir şekilde kullanmasını sağlamıştır. Paylaşılan tüm gönderilerde Sağlık Bakanlığı'nın sosyal medya hesaplarının ikonları yer almıştır. Buna da vurgu yaparak insanların Covid-19 ile ilgili doğru haberleri Sağlık Bakanlığı'nın web sitesinden ya da sosyal medya hesaplarından öğrenebileceği mesajı insanlara verilmek istemiştir.

Ayrıca paylaşılan gönderilerde evde kalmanın insanlara yapamadıkları şeyleri yapmaları için fırsat sağlayacağı mesajı verilmiştir. İnsanların vakitleri olmadığı için yapamadıkları şeyleri yapmaları için evde kalmanın büyük bir fırsat olduğu algısı, paylaşılan gönderilerle yaratılmaktadır. Spor yapmak, kitap okumak, resim yapmak ya da çocuğuyla birlikte vakit geçirmek, oyunlar oynamak insanların motivasyonunu yükseltecektir. Böylece insanların evde olmaları gerektiği bu dönemde olumsuz duygulara kapılmanın önüne geçilerek evde kalmanın bir lüks değil ihtiyaç olduğu vurgusu yapılmaktadır. Ayrıca paylaşılan gönderilerde evde kalmak evde miskin bir şekilde oturma anlamına gelmemektedir mesajı da verilmektedir. Evde kalınan dönemde her zamanki saatinde uyanarak günlük rutin işlerin yapılması, kişisel bakımın ya da temizliğin önemli olduğu da vurgulanmaktadır.

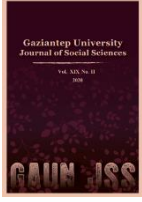
Sağlık Bakanlığı'nın "Hayat Eve Sığar" hashtagi ile paylaşmış olduğu gönderiler göstergebilimsel açıdan bir bütün olarak incelendiğinde; gönderilerin alt bant kısmında Sağlık Bakanlığı'nın kurumsal logosu ve sosyal medya ikonlarının yer aldığı görülmektedir. İnsanların pandemi döneminde birincil haber kaynağının sosyal medya olduğu düşünülürse, Sağlık Bakanlığı da yaptığı tüm paylaşımlara Sağlık Bakanlığı'nın sosyal medya araçlarının ikonlarını yerleştirmiş ve doğru haberlerin bakanlığın sosyal medya hesaplarından öğrenilebileceğini vurgulamıştır. Tüm gönderilerde yer alan "Hayat Eve Sığar" logosu ev ikonu içerisinde kırmızı kalp ikonunun yer almasıyla desteklenmiş ve evde kalındığı sürece sağlıklı kalılabileceği vurgulanmıştır. Ayrıca evin yeşil renkli olması ise, insanlar tarafından yeşilin genellikle sağlık ve huzur ile ilişkilendirilmesi ile açıklanabilir. Hayat Eve Sığar hashtagi insanların evde kalarak hem virüsün bulaşma hızını azaltmaları hem de evde kalmanın kendi sağlığımız ve sevdiğimizimizin sağlığını korumak için birincil kural olduğu anlamına gelmektedir.

Kaynakça

- Abbruzzese, J., Ingram, D. ve Click, S. (2020). The coronavirus pandemic drove life online. It may never return. *NBC News*. url: <https://www.nbcnews.com/tech/internet/coronavirus-pandemic-drove-life-online-it-may-never-return-n1169956>. (E.T. 24.04.2020).
- Aktürk, H. (2020). Yeni koronavirüs hastalığı pandemisi döneminde online yaşam ve psikolojik etkileri. Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimler Enstitüsü, Ankara 1-25
- Arpa, M., Delibalta, H. ve Yılmaz, A. (2019). Çocuk işçiliğini konu alan kamu spotu reklamlarının göstergebilimsel analizi. *Karadeniz İletişim Araştırmaları Dergisi*, 9, 2, 116-136.
- Aslan, R. (2020). Tarihten günümüze epidemiler, pandemiler ve covid-19. *Göller Bölgesi Aylık Ekonomi ve Kültür Dergisi Ayrıntı*, 8, 85, 35-41.
- Atabek, G.Ş. (2007). Göstergebilimsel çözümleme iletişim çalışmalarında göstergebilimsel yöntem. G. Şendur Atabek ve Ü. Atabek (Der.), *Medya metinlerini çözümlemek* (65-85). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Aytulun, G. (2020). *Koronavirüs sosyal medya algı araştırması-2*, <https://stratejico.com/koronavirus-sosyal-medya-almi-arastirmasi-2>, (Erişim Tarihi 07.06.2020).

- Balta, E. (2020), *kara vebadan koronavirüse küreselleşme*, <https://www.uikpanorama.com/blog/2020/02/10/kara-vebadan-koronaviruse-kuresellesme/>, E.T.: 10.06.2020
- Bayçu, S. ve Meriç, D. (2019). Sosyal medyada ünlü kullanımı: “Nusr-Et Steakhouse”. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6, 2, 1209-1228. DOI: 10.17680/erciyesiletisim.526792
- Canöz, K. (2020). *Pandemi krizi sürecinde bilgilenme aracı olarak sosyal medya kullanımı*, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/son-dakika-i-saglik-bakani-koca-corona-virus-surecinde-en-guvenilir-bilgi-kaynagi-cikti-6226065>, (Erişim Tarihi 07.06.2020).
- Çağlar, Ş. (2010). *Medya analiz yöntemleri*. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi
- Çelik, R. (2020). Tık odaklı habercilikte “tık yemi” taktiği: koronavirüs (kovid-19) örneği. *Social Sciences Research Journal*, 9, 2, 14-25.
- Demir, M. (2019). Sosyal medya ve nefret söylemi. T. Livberber ve S. Tiryaki (Ed.), *sosyal medya çalışmaları kuram söylem pratik* (203-218). Konya: LiteraTürk.
- Fiske, J. (2017). *İletişim çalışmalarına giriş*. (S. İrvan, Çev.). 5. Basım. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları
- Güçdemir, Y. (2020). *Küresel salgın, dijital teknolojilere bağımlılığı artırdı*. <https://www.istanbul.edu.tr/tr/haber/prof-dr-gucdemir-kuresel-salgin-dijital-teknolojilere-bagimlilik-500053005500360051004B004300610046006700330039007900700046006200610041004F003200370077003200>, (Erişim Tarihi 01.06.2020).
- Gül, A. (2009). XIX. Yüzyılda Erzincan kazasında salgın hastalıklar (kolera, frengi, çiçek ve kızamık). *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 16, 41, 239-270
- Karaman, E. (2017). Roland Barthes ve Charles Sanders Peirce’in göstergebilimsel yaklaşımlarının karşılaştırılması. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 34, 25-36.
- Kaya, A.Y. ve Ata, F. (2019). Sosyal medya hastalıkları. T. Livberber ve S. Tiryaki (Ed.). *Sosyal medya çalışmaları kuram söylem pratik* (107-132). Konya: LiteraTürk.
- Kırık, A.M. ve Özkoçak, V. (2020). Yeni dünya düzeni bağlamında sosyal medya ve yeni koronavirüs (covid-19) pandemisi. *Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal Of Social Science*, 7, 45. 133-154
- Kırık, A.M., Altıntaş Var, S.S., Özkoçak, V. ve Darıcı, S. (2020). Pandemi dönemlerinde iletişim ve algı yönetimi: yeni koronavirüs hastalığı (Covid-19) Örneği. *The Journal Of Academic Social Science*, 8, 104, 36-57
- Koçyiğit, M. ve Gürbüz, S. (2020). *Koronavirüs sürecinde sosyal medya kullanımı araştırıldı*, <https://www.iha.com.tr/konya-haberleri/korona-virus-surecinde-sosyal-medya-kullanimi-arastirildi-2620884/> (Erişim Tarihi 07.06.2020).
- Neti, S. (2011). Social media and its role in marketing. *International Journal Of Enterprise Computing And Business Systems*, 1, 2, 1-16.
- Saran, M. ve Önlü, M. (2016). Sosyal medya: özgürlük mü esaret mi? A. Göztaş (Ed.) *İletişimde post yazılar* (515-534). Konya: LiteraTürk.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020). *Yeni koronavirüs hastalığı covid-19*. Erişim adresi, <http://covid19bilgi.saglik.gov.tr/tr/covid-19-yeni-koronavirüs-hastaligi-nedir?>

- Tasnim, S., Hossain, M.M. ve Mazumder, H. (2020). Impact of rumors and misinformation on covid-19 in social media. *Journal of Preventive Medicine ve Public Health*, 53, 171-174.
- Türker, A. ve Kırık, A.M. (2019). Tarih dizilerinde gerçeklik algısının oluşumu: Diriliş Ertuğrul dizisinin göstergebilimsel çözümlemesi. *TRTakademi*, 4,8, 488-513
- Vural, A. M. (2010). İletişim çalışmalarında araştırma yöntemleri. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Gazetecilik Lisans Programı
- World Health Organization (2020). *Coronavirüs disease 2019 (covid-19): situation report*, 72. Erişim adresi, www.apps.who.int.
- Yaylagül, L. (2019). Sosyal medyanın ekonomi politiği. T. Livberber ve S. Tiryaki (Ed.), *sosyal medya çalışmaları kuram söylem pratik* (11-38). Konya: LiteraTürk.
-

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Volatility Jump: The Effect of COVID-19 on Turkey Stock Market

Oynaklık Sıçraması: COVID-19'un Türkiye Hisse Senedi Piyasası Üzerindeki Etkisi

Oktay ÖZKAN^{a*}

^a Arş. Gör. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Tokat / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-9419-8115

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 9 Temmuz 2020
Kabul tarihi: 6 Ekim 2020

Anahtar Kelimeler:

COVID-19,
Pandemi,
Gerçekleşen Oynaklık,
Hisse Senedi Piyasası,
Oynaklık Sıçraması

ARTICLE INFO

Article History:

Received July 9, 2020
Accepted October 6, 2020

Keywords:

COVID-19,
Pandemic,
Realized Volatility,
Stock Market,
Volatility Jump

ÖZ

Bu çalışma Koronavirüs (COVID-19)'ün Türkiye hisse senedi piyasası üzerindeki etkisini incelemektedir. Bu amaç için, Borsa İstanbul'da işlem gören 23 birincil sektör endeksinin Haziran 2019 ile Temmuz 2020 arasındaki aylık gerçekleşen oynaklıkları hesaplanmıştır. Gerçekleşen oynaklık değerleri analiz edildikten sonra (1) COVID-19'un Türkiye'deki vakaların ortaya çıktığı ve hızla arttığı Mart 2020'de tüm sektör endekslerinde volatilité sıçramasına neden olduğu; (2) COVID-19 pandemisi döneminde en fazla oynaklık sıçramasının spor şirketlerinin hisselerinde görüldüğü, en az oynaklık sıçramasının ise sigorta firmalarının senetlerinde görüldüğü; (3) Mart 2020'den sonra bütün sektör endekslerinin gerçekleşen oynaklık değerlerinin normale döndüğü ve COVID-19'un Türkiye hisse senedi piyasası oynaklığına etkisinin kaybolduğu bulunmuştur. Bu sonuçlar diğer bir önemli oynaklık ölçütü olan GARCH-temelli oynaklık ile doğrulanmıştır. COVID-19'un Türkiye hisse senedi piyasasına etkisini ve piyasanın güncel durumunu gösteren bu çalışmanın, sadece yatırımcılar, portföy yöneticileri ve politika yapıcılar için değil aynı zamanda COVID-19'un ekonomik ve finansal etkilerini göstermek isteyen ekonomi ve finans alanındaki akademisyenler için de önemli çıkarımlar sağlayacağına inanılmaktadır.

ABSTRACT

This paper investigates the effect of Coronavirus (COVID-19) on Turkey stock market. For this purpose, monthly realized volatilities of 23 primary sector indices traded on Borsa İstanbul are calculated for the period of June 2019 to July 2020. After analyzing realized volatility values, it is found that: (1) COVID-19 caused volatility jump for all sector indices in March 2020, when cases in Turkey appeared and increased rapidly; (2) While the most volatility jump occurred in stocks of sports companies during the period of the COVID-19 pandemic, the least volatility jump occurred in stocks of insurance firms; (3) After March 2020, realized volatility values back to normal for all sector indices and the effect of COVID-19 on Turkey stock market volatility has disappeared. These results are confirmed by another important volatility measure, namely, GARCH-based volatility. This paper showing the impact of COVID-19 on the Turkish stock market and the recent state of the markets is believed to provide important implications for not only investors, portfolio managers, and policymakers, but also for academics in economics and finance, who are all looking to demonstrate economic and financial effects of COVID-19.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: oktay.ozkan@gop.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Aralık 2019 tarihinde Çin'in Hubei eyaletindeki Wuhan şehrinde ortaya çıkan Koronavirüs (COVID-19) hızlı bir şekilde Dünya genelinde birçok bölgeye yayılmıştır. Dünya Sağlık Örgütü 11 Mart 2020 tarihinde COVID-19'u küresel bir pandemi ilan etmiş ve ülkeleri COVID-19 salgınına kontrol etmek için ani ve katı önlemler almaya yönelmiştir. Her ne kadar COVID-19 salgınına karşı ülkeler sıkı tedbirler alsada, COVID-19'un insanlar arasındaki yayılımı henüz durdurulamamıştır. 8 Temmuz 2020 tarihi itibarı ile Dünya genelinde COVID-19 toplam 215 ülkede görülmüş, 11.973.641 vaka saptanmış ve 547.120 insan hayatını kaybetmiştir. Türkiye'de ise COVID-19'un ilk vakası 11 Mart 2020 tarihinde Türkiye Sağlık Bakanlığı tarafından duyurulmuştur. 11 Mart 2020 tarihinden 8 Temmuz 2020 tarihine kadar Türkiye'de toplam 207.897 vaka tespit edilmiş ve 5.260 kişi hayatını kaybetmiştir. Sadece insanların sağlığını etkilemekle kalmayan COVID-19, aynı zamanda ülke ekonomilerini de olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Ülkelerin sınırlarını kısıtlaması ve kapatması, küresel ekonomik aktivitelerin yavaşlamasına neden olmuştur. En önemlisi şirketler, yatırımcılar ve tüketicilerde ortaya çıkan panik havası tüketim davranışlarını değiştirmiş ve finansal piyasalarda anomalilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ülkelerin finansal piyasaları da ortaya çıkan bu duruma hisse senedi endekslerinde meydana gelen düşüşlerle tepki göstermiştir.

COVID-19'un finansal ve ekonomik etkileri son zamanlarda literatürde araştırılmaya başlanmıştır. Alber (2020) COVID-19'un hisse senedi piyasaları üzerindeki etkilerini Çin, Fransa, Almanya, İtalya, İspanya ve ABD için araştırmış ve hisse senedi piyasası getirilerinin COVID-19 kümülatif vaka sayılarına daha fazla duyarlı olduğunu tespit etmiştir. Çalışmada ayrıca COVID-19'un İtalya ve ABD için hisse senedi piyasası getirileri üzerinde olumsuz bir etkisi olmadığı belirlenmiştir. Ayıttey vd. (2020) ile Luo ve Tsang (2020) COVID-19'un Çin ve Dünya üzerindeki ekonomik etkilerini açıklamışlardır. Baker vd. (2020) ABD borsasının COVID-19'a tepkisini incelemişler ve COVID-19 nedeniyle ABD borsasının getiri oynaklığında sıçrama olduğunu bulmuşlardır. Cinel (2020) COVID-19'un küresel makroekonomik etkilerini araştırmış ve bazı olası senaryolar ile COVID-19'un potansiyel küresel ekonomik maliyetlerini açıklamıştır. COVID-19'un Çin'in ticareti ve finansal piyasaları üzerindeki etkisi ampirik olarak Estrada vd. (2020) tarafından belirlenmiştir. Göker vd. (2020) COVID-19'un Türkiye'deki sektör endekslerinin getirileri üzerindeki etkisini analiz etmişler ve COVID-19 salgını sırasında spor, turizm ve ulaşım sektör endekslerinin getirilerinin diğer sektör endekslerinin getirilerinden daha fazla etkilendiğini bulmuşlardır. Günay (2020) COVID-19'un hisse senedi piyasaları üzerindeki etkisini Çin, İtalya, İspanya, Türkiye, İngiltere ve ABD örneğinde araştırmış ve COVID-19'un yayılım etkileri nedeniyle Çin ve Türkiye borsaları arasındaki ilişkilerinin diğer borsalar arasındaki ilişkilerinden daha fazla arttığını belirlemiştir. Kılıç (2020) COVID-19'un Borsa İstanbul sektör getirileri üzerindeki etkisini incelemiş ve birçok sektörde COVID-19 nedeniyle negatif anormal getirilerin bulunduğunu belirlemiştir. McKibbin ve Fernando (2020) COVID-19'un küresel makroekonomik etkilerini yedi senaryo ile araştırmışlar ve COVID-19 salgınının küresel ekonomiyi sadece kısa vadede önemli ölçüde etkileyebileceğini ve COVID-19'un gelecekteki maliyetlerinin halk sağlığı sistemlerine daha fazla yatırım yaparak önlenebileceğini bildirmişlerdir. COVID-19'un Çin ve ABD finansal piyasaları üzerindeki etkisi ampirik olarak Sansa (2020) tarafından, Çin borsası üzerindeki etkileri ise Yan (2020) tarafından belirlenmiştir. Sarı ve Kartal (2020) COVID-19'un altın fiyatları ve VIX endeksi üzerindeki etkisini göstermişlerdir. Soylu (2020) COVID-19 nedeniyle Türkiye ekonomisindeki bazı makroekonomik göstergelerde meydana gelen değişimleri incelemiş ve COVID-19'un Türkiye ekonomisinde sektörel güven endekslerini, dış ticaret istatistiklerini, işgücü piyasasını, sanayi üretim endeksini ve turizm gelirlerini doğrudan etkilediğini belirlemiştir. Telek (2020) COVID-19 ölüm ve vakası sayısı ile dolar endeksi arasındaki eşbütünlük ilişkisinin olduğunu ve COVID-19 vakalarında ve ölüm sayılarındaki pozitif şokların dolar endeksi ve altın ons fiyatı üzerinde şoklara neden olduğunu ortaya koymuştur. Zeren ve Hızarcı (2020) COVID-19'un borsalar üzerindeki olası etkilerini Çin, Fransa, Almanya, İtalya, Güney Kore ve İspanya için belirlemişlerdir.

Ulusal literatürde yer alan çalışmalar COVID-19'un Türkiye'deki hisse senetlerinin getirileri üzerindeki etkileri ile ilgili önemli bilgiler sağlamıştır. Fakat COVID-19'un Türkiye'deki hisse senetlerinin genellikle belirsizliğin bir ölçüsü olarak tanımlanan ve aynı zamanda sadece yatırım ve portföy yönetimi kararları için değil, aynı zamanda opsiyon fiyatlandırması ve finansal piyasa düzenlemesi için de en önemli göstergelerden bir tanesi olan oynaklıkları üzerindeki etkileri hakkında neredeyse hiçbir bilgi ulusal literatürde bulunamamıştır. Bu eksikliği giderebilmek için gerçekleştirilen bu çalışmanın amacı, COVID-19 salgınının Türkiye hisse senedi piyasası üzerindeki etkisini finansal varlıkların oynaklıklarını belirleyebilmek için ampirik finans çalışmalarında sıklıkla kullanılan gerçekleşen oynaklık ile araştırmaktır.

Bu çalışmada, COVID-19 salgınının Türkiye hisse senedi piyasası üzerindeki etkisini belirleyebilmek için Borsa İstanbul'da işlem gören 23 birincil sektör endeksinin (Bankalar, Basit Metaller, Bilgi Teknolojileri, Elektrik, Finansallar, Gayrimenkul Yatırımları, Hizmet, Holding & Yatırımlar, Kimyasal, Petrol & Plastik, Leasing ve Faktöring, Metal Harici Mineral Ürünleri, Metal Ürünleri & Makineler, Odun, Kağıt & Baskı, Sanayi, Sigorta, Spor, Teknoloji, Tekstil & Deri, Telekomünikasyon, Toptan Satış & Perakende Ticaret, Turizm, Ulaştırma, Yiyecek & İçecek) 7 Haziran 2019 ile 6 Temmuz 2020 tarihleri arasındaki (270 gözlem) günlük verileri kullanılmıştır. Sektör endekslerine ait günlük kapanış değerleri olarak elde edilen veriler öncelikle günlük getiri oranlarına çevrilmiştir. Sonraki adımda ise günlük getiri oranlarının karesi alındıktan sonra her ay içerisinde olan getiri oranlarının kareleri toplanarak her bir ay için gerçekleşen oynaklık değerleri hesaplanmıştır.

Her bir sektör için aylık olarak hesaplanan gerçekleşen oynaklık değerlerinin grafikleri incelendiğinde, Dünya Sağlık Örgütü'nün COVID-19'u küresel pandemi olarak ilan ettiği ve Türkiye'de ilk vakanın ortaya çıktığı dönem olan Mart 2020'de çalışma kapsamında kullanılan bütün sektör endekslerinde önemli ölçüde oynaklık sıçramaları tespit edilmiştir. %15,7'lik oynaklık sıçraması ile COVID-19'dan en fazla etkilenen hisse senetleri spor sektörü içerisinde yer alan firmalara ait hisse senetleri olmuştur. COVID-19'dan en az etkilenen hisse senetleri ise %2'lik oynaklık sıçraması ile sigorta sektörü içerisinde yer alan firmalara ait hisse senetleri olmuştur. Ayrıca Leasing ve Faktöring, Turizm, Bilgi Teknolojileri, Ulaşım ve Tekstil & Deri sektörü içerisinde yer alan firmaların hisse senetleri diğer sektörlerde yer alan firmaların hisse senetlerine göre daha fazla oynaklık sıçraması göstermiş, diğer bir ifadeyle COVID-19'dan daha fazla etkilenmiştir. Mart 2020 tarihinden sonra ise çalışma kapsamındaki sektör endekslerinin gerçekleşen oynaklıkları normal seyrine dönmüş ve COVID-19'un Türkiye hisse senedi piyasasının oynaklığı üzerindeki etkisi ortadan kalkmıştır. Elde edilen bu sonuçlar literatürde oynaklık ölçümü için sıklıkla kullanılan GARCH-temelli oynaklık ile doğrulanmıştır. Her ne kadar COVID-19 için ikinci bir dalganın gelmesi beklense de Türkiye hisse senedi piyasasının ikinci dalgadan bu kadar fazla etkileneceği düşünülmemektedir.

Bundan sonraki çalışmalar COVID-19'un Türkiye'deki diğer finansal piyasalar üzerindeki etkisini/etkilerini belirlemek üzere gerçekleştirilebilir. Ayrıca diğer oynaklık hesaplama yöntemleri kullanılarak COVID-19'un Türkiye finansal piyasaları üzerindeki etkisini/etkilerini araştırmak için de çalışmalar gerçekleştirilebilir. Bu çalışmada elde edilen bulguların yatırımcılara, portföy yöneticilerine, akademisyenlere ve politika yapıcılara COVID-19'un Türkiye hisse senedi piyasası üzerindeki etkisi ve piyasanın güncel durumu hakkında önemli bilgiler sağlayacağı düşünülmektedir.

Introduction

The Novel Coronavirus (COVID-19), which appeared in December 2019 in the city of Wuhan in Hubei province of China, quickly spread across the World. The World Health Organization declared COVID-19 as a global pandemic on March 11, 2020, and directed countries to take strict measures to control the COVID-19 outbreak (Göker, Eren, & Karaca, 2020: 15). Although countries take strict measures against COVID-19, the spread of COVID-19 among people has not been stopped yet. As of 8 July 2020, COVID-19 has been seen in 215 countries, 11,973,641 cases have been detected, and 547,120 people died worldwide (<https://www.worldometers.info/coronavirus>). For Turkey, the first case of COVID-19 was announced by Ministry of Health in Turkey on March 11, 2020. From March 11, 2020 until July 8, 2020, 207,897 cases have been detected, and 5,260 people died in Turkey (<https://covid19.saglik.gov.tr>). The COVID-19 outbreak has affected not only the health of people but also the economies of the countries negatively. Limited and restricted countries' borders due to COVID-19 have slowed down global economic activities. Most importantly, panic seen among companies, investors and consumers has distorted usual consumption patterns and also created some market anomalies. Financial markets of countries have also been responsive to the changes and countries' stock indices have plunged (McKibbin and Fernando, 2020: 2).

There are recent empirical studies that investigate economic and financial effects of COVID-19. Alber (2020) investigates the effects of COVID-19 spread on stock markets for China, France, Germany, Italy, Spain, and the United States. He finds that returns of the stock market are more sensitive to COVID-19 cumulative cases than cumulative or new deaths and new cases. He also reports that COVID-19 does not have the negative effect on stock market returns for Italy and United States. The economic effects of COVID-19 on China and the World are reported by Ayittey, Ayittey, Chiwero, Kamasah, & Dzuvoor (2020). Baker, Bloom, Davis, Kost, Sammon, & Viratyosin (2020) examine the US stock market reaction to COVID-19. They report that the volatility of the US stock market returns jumped due to COVID-19 outbreak. Cinel (2020) focuses on global macroeconomic impacts of COVID-19. She reports the potential global economic costs of COVID-19 with some possible scenarios. Estrada, Park, Koutronas, Khan, & Tahir (2020) empirically assess the effect of COVID-19 on the Chinese trade and financial markets. Göker et al. (2020) analyze the effect of COVID-19 on sector index returns for Turkey. They find that the returns of Sports, Tourism and Transportation sectors are effected more than the other sector index returns during COVID-19 pandemic. The influence of COVID-19 on stock markets for China, Italy, Spain, Turkey, the United Kingdom, and the United States is examined by Gunay (2020). He reports that Chinese and Turkish stock markets co-movement increased more than the other stock markets co-movements due to contagious effects of COVID-19. Kılıç (2020) investigates the effect of COVID-19 on Borsa İstanbul sector returns. He finds that many Borsa İstanbul sectors have negative abnormal returns. He also finds that while tourism and textile sectors have the highest negative abnormal returns, the trade sector has positive abnormal returns. Luo and Tsang (2020) estimate on the economic impact of COVID-19 on China and the global economy. McKibbin and Fernando (2020) investigate global macroeconomic impacts of COVID-19 with seven scenarios. They report that COVID-19 outbreak could significantly impact the global economy only in the short run and future costs of COVID-19 might be avoided by greater investment in public health systems. The impact of COVID-19 on financial markets for China and the USA is reported by Sansa (2020). Sarı and Kartal (2020) show the effect of COVID-19 on gold prices and VIX index. The changes occurring in the macroeconomic indicators specified in Turkey's economy is examined by Soyulu (2020). He reports that COVID-19 has directly affected sectoral confidence indices, Foreign Trade Statistics, labour market, Industrial Production Index and tourism revenues in

the Turkish economy. Şit and Telek (2020) investigate the impacts of COVID-19 on gold ounce prices and the dollar index. According to the cointegration and causality tests, they find that the cointegration relationship has between the number of COVID-19 deaths and cases and the dollar index and that positive shocks in the number COVID-19 cases and deaths cause shocks on the dollar index and gold ounce price. Yan (2020) examines how Chinese stock markets react to COVID-19. He finds that stock prices in the Chinese stock markets fall sharply due to COVID-19 pandemic. Zeren and Hızarcı (2020) examine the possible effects of COVID-19 on stock markets for China, France, Germany, Italy, South Korea, and Spain. They report that all stock markets are cointegrated with the COVID-19 total death numbers.

The existing literature provides some useful information about the effects of COVID-19 pandemic on stock returns for Turkey; however, almost nothing is known about the effects of COVID-19 pandemic on stock volatilities, which is often identified as a measure of uncertainty and also one of the most important indicators for not only investment and portfolio management decisions but also option pricing and financial market regulation (Balcilar, Gupta, & Kyei, 2018: 74; Poon and Granger, 2003: 478), for Turkey. Therefore, in this paper, the effect of COVID-19 outbreak on Turkey stock market is investigated with monthly realized volatility, which frequently used in the empirical finance literature (see for example, Kambouroudis, McMillan, & Tsakou (2016); Suleman, Gupta, & Balcilar (2017); Apergis, Bonato, Gupta, & Kyei (2018); Balcilar et al. (2018); Gkillas, Gupta, & Wohar (2018); Bouri, Demirer, Gupta, & Marfatia (2019); Demirer, Gkillas, Gupta, & Pierdzioch (2019); Balcilar, Gupta, Wang, & Wohar (2020)) to determine the volatilities of financial assets, values of 23 primary sector indices traded on Borsa İstanbul. This paper contributes to the literature in at least five important ways: First, this paper is one of the first to examine the effect of COVID-19 pandemic on the Turkish stocks volatilities. Second, this paper shows which of the primary sector indices traded on Borsa İstanbul are more effected by COVID-19. Third, this paper demonstrates the primary sector index traded on Borsa İstanbul, which is least effected by COVID-19. Fourth, this paper provides information about the period when COVID-19 effected the Turkish stock market. Fifth, this paper contributes to the recently emerging literature which examines the effect of COVID-19 pandemic on financial markets.

The rest of the paper is organized as follows: Section 2 presents some information about the methodology and the data, while Section 3 reports and discusses the empirical results. Section 4 includes the robustness analysis. Finally, Section 5 concludes the paper.

Data and Methodology

In this paper, one-year data of 23 primary sector indices traded on Borsa İstanbul are used for analysis. Primary sector indices daily data are downloaded from the database of www.investing.com for a period of June 7, 2019 to July 6, 2020, with a total of 270 observations for each index. Primary sector indices used in the paper are given in Table 1.

Table 1: Primary Sector Indices

Index Name	Code	Index Name	Code
1. Banks	XBANK	13. Non-Metal Mineral Product	XTAST
2. Basic Metal	XMANA	14. Real Estate Invest Trusts	XGMYO
3. Chem Petrol Plastic	XKMYA	15. Services	XUHIZ
4. Electricity	XELKT	16. Sports	XSPOR

5. Financials	XUMAL	17. Technology	XUTEK
6. Food Beverage	XGIDA	18. Telecommunication	XILTM
7. Holding & Investments	XHOLD	19. Textile Leather	XTEKS
8. Industrials	XUSIN	20. Tourism	XTRZM
9. Information Technology	XBLSM	21. Transportation	XULAS
10. Insurance	XSGRT	22. Wholesale & Retail Trade	XTCRT
11. Leasing Factoring	XFINK	23. Wood Paper Printing	XKAGT
12. Metal Products Machinery	XMESY		

In order to calculate the realized volatility of sector indices, first daily returns are calculated as:

$$r_t = \ln(p_t/p_{t-1}) \times 100 \quad (1)$$

where p_t is the closing value of the index on day t and $\ln(\)$ the natural logarithm. After the daily returns of the sector indices are calculated, monthly realized volatilities, i.e. the sum of squared daily returns over the number of trading days in a month as suggested in Andersen and Bollerslev (1998), are calculated as:

$$RV_t = \sum_{i=1}^M y_{t,i}^2 \quad (2)$$

where $y_{t,i}$ is the daily $M \times 1$ return vector and $i = 1, \dots, M$ the number of daily returns. Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedasticity (GARCH) model are also used to calculate the volatility of financial assets in the literature (see for example, Sadorsky (2006); Ben Nasr, Lux, Ajmi, & Gupta (2016); Demirer, Gupta, Suleman, & Wohar (2018); Gupta and Yoon (2018)). Since GARCH model are linear in nature, it does not take into account nonlinearity, often seen in financial time series, while capturing the volatility (Balcilar, Bouri, Gupta, & Roubaud, 2017). To test for nonlinearity in the daily return series used in this study, the BDS test of Broock, Dechert, Scheinkman, & LeBaron (1996) is employed with 10,000 bootstrap replications. Table 2 exhibit the results of the BDS test of nonlinearity.

Table 2: BDS Test of Nonlinearity

Return Series	Dimension				
	2	3	4	5	6
XBANK	1.241	1.570	2.489**	3.266***	4.010***
XMANA	1.444	2.797**	3.740***	4.754***	5.281***
XKMYA	3.773***	5.094***	5.502***	6.013***	6.623***
XELKT	4.345***	4.944***	5.480***	6.047***	6.396***
XUMAL	1.110	1.454	2.602**	3.432***	3.982***
XGIDA	1.330	2.239**	2.939***	3.566***	3.751***

XHOLD	4.802***	5.230***	5.859***	6.534***	6.949***
XUSIN	2.915***	3.965***	4.835***	5.793***	6.152***
XBLSM	7.690***	7.635***	8.265***	9.457***	10.754***
XSGRT	4.256***	5.591***	5.555***	6.370***	6.986***
XFINK	5.835***	6.976***	7.729***	8.212***	8.790***
XMESY	3.977***	4.960***	5.575***	6.371***	6.807***
XTAST	4.280***	5.013***	5.117***	5.042***	5.403***
XGMYO	5.063***	5.739***	5.750***	6.515***	6.606***
XUHIZ	0.237	2.278**	3.061***	3.324***	3.733***
XSPOR	8.865***	10.662***	11.545***	12.230***	12.792***
XUTEK	2.672**	3.318***	3.674***	4.092***	4.251***
XILTM	1.683	2.654**	3.062***	3.584***	3.968***
XTEKS	5.719***	6.704***	7.589***	8.415***	9.203***
XTRZM	5.501***	6.577***	7.056***	8.018***	9.151***
XULAS	6.631***	7.016***	7.670***	8.370***	8.884***
XTCRT	6.598***	8.007***	8.695***	8.828***	9.323***
XKAGT	5.742***	6.757***	7.089***	8.032***	8.782***

Note: Value in cell represents BDS z -statistic; ** and *** indicates rejection of the null hypothesis that the return series independently and identically distributed (i.i.d.) at 5% and 1% level of significance, respectively.

As shown in Table 2, the null hypothesis of linearity is rejected at 1 percent level of significance for all daily return series across various dimensions, providing strong evidence of nonlinearity in the return series. This evidence indicates that, volatility values are more reliable based on squared returns i.e. realized volatilities than GARCH model.

The summary statistics of realized volatilities of primary sector indices used in the paper have been provided in Table 3.

Table 3: Summary Statistics

Indices	Statistic								
	Mean	Med.	Max.	Min.	S.D.	Skew.	Kurt.	J-B.	p-values
XBANK	0.962	0.748	3.997	0.128	0.982	2.205	7.684	24.141	0.000
XMANA	0.592	0.487	2.377	0.189	0.542	2.750	9.789	44.535	0.000
XKMYA	0.539	0.351	2.934	0.059	0.715	2.928	10.461	52.481	0.000

XELKT	0.842	0.462	4.461	0.136	1.105	2.739	9.597	42.889	0.000
XUMAL	0.694	0.491	3.414	0.115	0.841	2.602	9.127	37.700	0.000
XGIDA	0.677	0.477	3.300	0.100	0.802	2.721	9.546	42.271	0.000
XHOLD	0.588	0.338	3.323	0.120	0.822	2.886	10.171	49.427	0.000
XUSIN	0.437	0.214	2.838	0.105	0.704	3.122	11.216	62.126	0.000
XBLSM	1.367	0.794	7.806	0.180	1.975	2.687	9.411	40.825	0.000
XSGRT	0.350	0.152	1.997	0.028	0.504	2.735	9.517	42.232	0.000
XFINK	2.001	1.638	9.720	0.136	2.369	2.648	9.425	40.446	0.000
XMESY	0.573	0.298	3.712	0.089	0.925	3.075	11.000	59.397	0.000
XTAST	0.801	0.612	3.959	0.132	0.939	2.968	10.650	54.670	0.000
XGMYO	0.763	0.395	4.469	0.077	1.113	2.889	10.221	49.890	0.000
XUHIZ	0.430	0.266	2.509	0.096	0.611	3.085	11.086	60.348	0.000
XSPOR	3.289	1.739	15.670	0.273	4.550	1.894	5.298	11.450	0.000
XUTEK	1.040	0.623	5.456	0.021	1.341	2.777	9.797	44.951	0.000
XILTM	0.747	0.462	3.047	0.107	0.730	2.377	8.249	29.256	0.000
XTEKS	0.924	0.402	6.274	0.122	1.578	3.060	10.967	58.884	0.000
XTRZM	1.525	0.767	8.822	0.132	2.259	2.630	9.068	37.616	0.000
XULAS	1.312	0.782	7.080	0.093	1.791	2.599	8.978	36.603	0.000
XTCRT	0.588	0.294	3.412	0.127	0.852	2.879	10.052	48.344	0.000
XKAGT	0.979	0.516	5.852	0.107	1.477	2.798	9.871	45.810	0.000

Note: Med., Max., Min., S.D., Skew., Kurt., and J-B. stands for median, maximum, minimum, standard deviation, skewness, kurtosis, and Jarque-Bera, respectively. p-values are the probability values of the Jarque-Bera normality test.

Mean values in Table 3 show that Sports Index has the highest average monthly realized volatility with 3.289%, while Insurance Index has the least average monthly realized volatility with 0.350%. In terms of standard deviation, Sports Index has the highest standard deviation with 4.55% and Insurance Index has the least standard deviation with 0.504%. Skewness values indicates that the distribution of realized volatilities of all primary sector indices skewed to the right relative to the normal distribution. According to the kurtosis values, the distribution of realized volatilities of each primary sector indices has fat tails relative to the normal distribution. In short, Skewness and Kurtosis values state that monthly realized volatility distributions belonging to primary sector indices are deviated from the normality distribution. The deviation from the normality distribution can be also observed with the p-values of the Jarque-Bera normality test.

Empirical Results

Figure 1 shows time series plots of monthly realized volatilities calculated for each primary sector indices used in this paper to examine the impact of COVID-19 on Turkey stock market. Time series plots in Figure 1 shows that there are significant volatility jump for all sectors in March 2020 when the first cases seen in Turkey and when the World Health Organization declared the COVID-19 as a pandemic. While the sector most affected by COVID-19 with 15.7% volatility jump is the sports sector, the sector least affected by the COVID-19 with 2% volatility jump is the insurance sector. Leasing Factoring, Tourism, Information Technology, Transportation, and Textile Leather sectors are also more affected by COVID-19 than other sectors. Realized volatilities in Figure 1 also shows that after March 2020, Turkey stock marked back to normal and the effect of COVID-19 on the market has disappeared. Although it is expected that there will be a second wave related to COVID-19, it is not thought that Turkey stock market’s response to the virus will be so high.

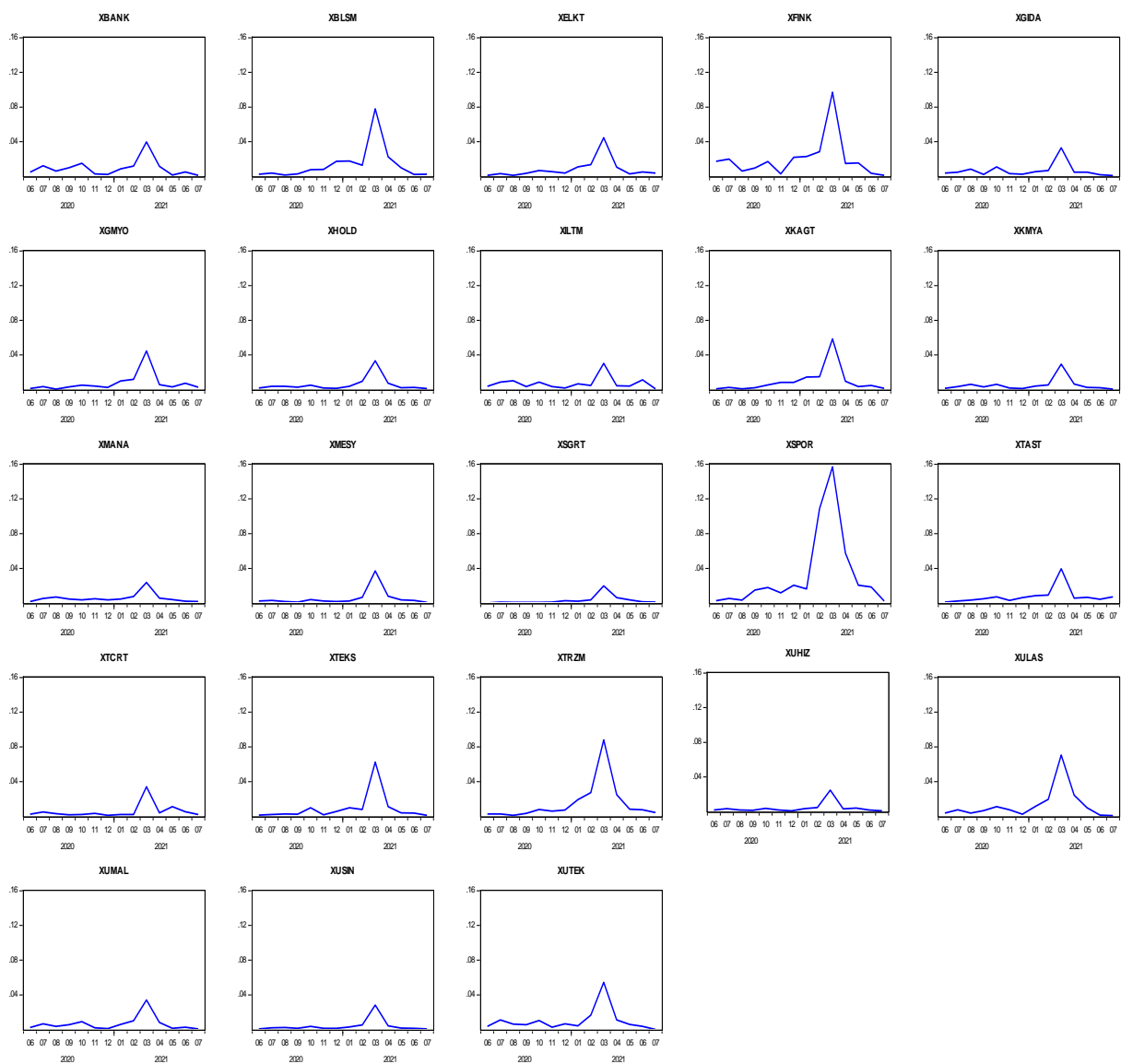

Figure 1: Monthly Realized Volatilities

Robustness Check

For the robustness check of the findings obtained in this study, following the literature (e.g., Ben Nasr et al., 2016; Bouri et al., 2019; Demirer et al., 2019), another measure of volatility i.e., GARCH-based volatility, is used. Although it is stated in previous sections that realized volatility is better suited to the return series in this study, it is thought that GARCH-based volatility may be suitable for robustness check of the findings obtained from realized volatility. Monthly GARCH-based volatility of the primary sector indices is obtained as a standard deviation from GARCH(1,1) model. The basics of the model is as follows:

$$y_t = \mu + \varepsilon_t \tag{3}$$

$$h_t = \omega + a\varepsilon_{t-1}^2 + \beta h_{t-1} \tag{4}$$

where y_t denotes the sector indices returns, h_t the conditional variance, ω the mean volatility level, ε_{t-1}^2 the lagged error, h_{t-1} the lagged conditional variance, and ε_t the stochastic disturbance term that is assumed to be normally distributed with zero mean.

Monthly GARCH-based volatilities of the primary sector indices are plotted in Figure 2. It can be easily seen that the volatility jump of the sports sector (insurance sector) due to the COVID-19 pandemic is quite high (low) relative to the other primary sector indices. These results robust the findings of the study.

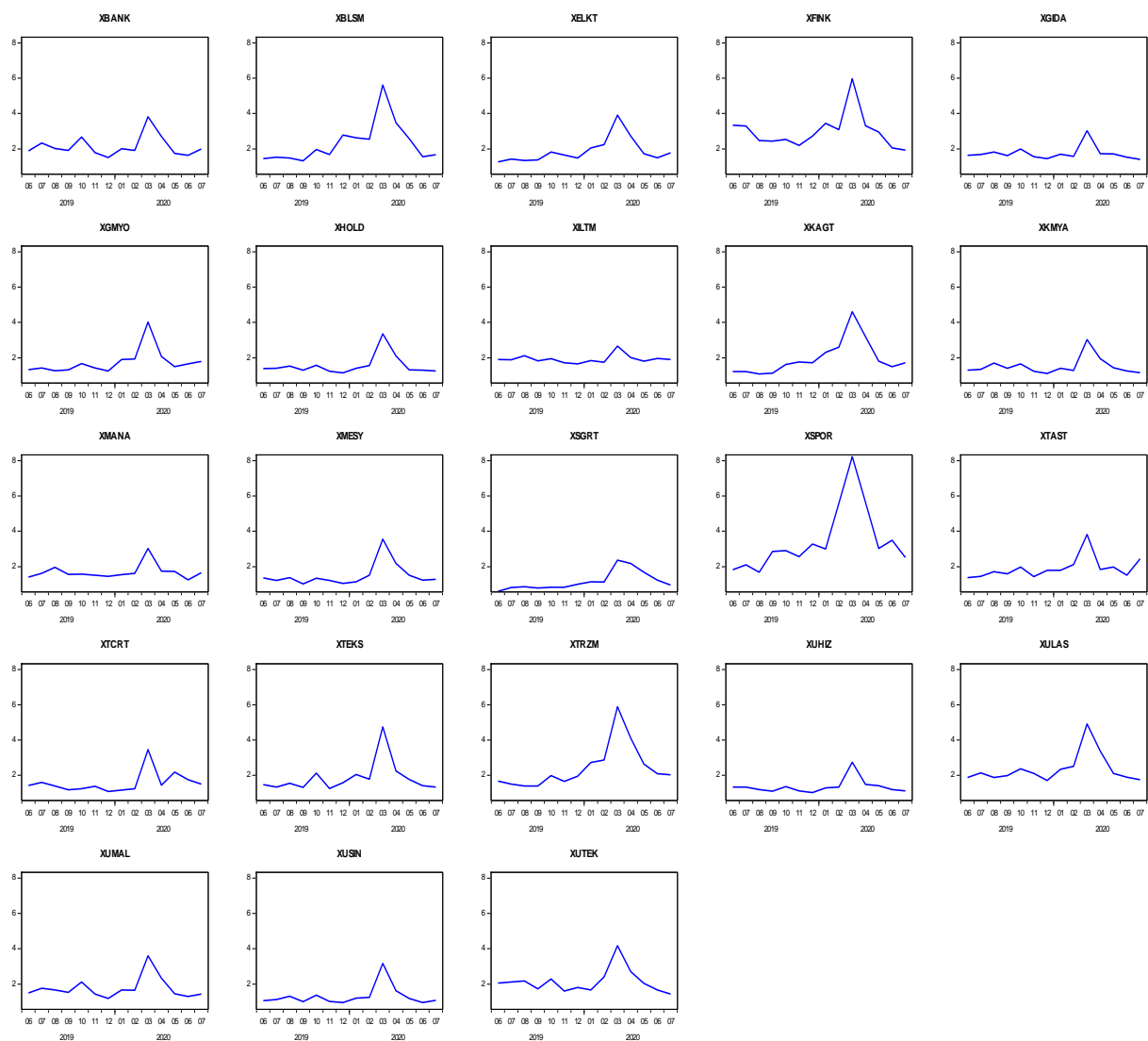

Figure 2: Monthly GARCH-Based Volatilities

Conclusion

In this paper, monthly realized volatilities of 23 primary sector indices traded on Borsa İstanbul are used to investigate the effect of COVID-19 on Turkey stock market. Monthly realized volatilities of indices demonstrate that: (1) Volatility jumps for all sector indices occurred in March 2020, when COVID-19 emerged in Turkey and spread rapidly; (2) Sports sector is the most affected sector in Turkey from COVID-19; (3) The sector least affected by COVID-19 in Turkey is the Insurance sector; (4) In Turkey, COVID-19 were affected Leasing Factoring, Tourism, Information Technology, Transportation, and Textile Leather sectors more than other sectors used in the paper; (5) The impact of COVID-19 on Turkey stock market disappeared after March 2020; (6) Turkey stock market returns to normal after March 2020. These findings are robusted with another important volatility measure, GARCH-based volatility. Further studies can be carried out investigating the effect of COVID-19 on other financial markets in Turkey. In addition, studies can be carried out examining the impact of COVID-19 on Turkey financial markets using other volatility calculation methods.

References

- Alber, N. (2020). The effect of coronavirus spread on stock markets. The case of the worst 6 countries, <http://ssrn.com/abstract=3578080>.
- Andersen, T. G. & Bollerslev, T. (1998). Answering the skeptics: Yes, standard volatility models do provide accurate forecasts. *International Economic Review*, 39, 885-905.
- Apergis, N., Bonato, M., Gupta, R. & Kyei, C. (2018). Does geopolitical risks predict stock returns and volatility of leading defense companies? Evidence from a nonparametric approach. *Defence and Peace Economics*, 29(6), 684-696.
- Ayittey, F. K., Ayittey, M. K., Chiwero, N. B., Kamasah, J. S. & Dzuvor, C. (2020). Economic impacts of Wuhan 2019-nCoV on China and the World. *Journal of Medical Virology*, 92, 473-475.
- Baker, S. R., Bloom, N., Davis, S. J., Kost, K. J., Sammon, M. C. & Viratyosin, T. (2020). The unprecedented stock market impact of COVID-19. <https://www.nber.org/papers/w26945>.
- Balcilar, M., Gupta, R. & Kyei, C. (2018). Predicting stock returns and volatility with investor sentiment indices: A reconsideration using a nonparametric causality-in-quantiles test. *Bulletin of Economic Research*, 70(1), 74-87.
- Balcilar, M., Gupta, R., Wang, S. & Wohar, M. E. (2020). Oil price uncertainty and movements in the US government bond risk premia. *North American Journal of Economics and Finance*, 52, 101147.
- Balcilar, M., Bouri, E., Gupta, R. & Roubaud, D. (2017). Can volume predict Bitcoin returns and volatility? A quantiles-based approach. *Economic Modelling*, 64, 74-81.
- Ben Nasr, A., Lux, T., Ajmi, A. N. & Gupta, R. (2016). Forecasting the volatility of the Dow Jones Islamic stock market index: Long memory vs. regime switching. *International Review of Economics and Finance*, 45(1), 559-571.
- Bouri, E., Demirer, R., Gupta, R. & Marfatia, H. A. (2019). Geopolitical risks and movements in Islamic bond and equity markets: A Note. *Defence and Peace Economics*, 30(3), 367-379.
- Broock, W. A., Dechert, W., Scheinkman, J. A. & LeBaron, B. (1996). A test for independence based on the correlation dimension. *Econometric Review*, 15(3), 197-235.

- Cinel, E. A. (2020). Covid-19'un küresel makroekonomik etkileri ve beklentiler. *Politik Ekonomik Kuram*, 4(1), 124-140.
- Demirer, R., Gkillas, K., Gupta, R. & Pierdzioch, C. (2019). Time-varying risk aversion and realized gold volatility. *North American Journal of Economics and Finance*, 50, 101048.
- Demirer, R., Gupta, R., Suleman, T. & Wohar, M. E. (2018). Time-varying rare disaster risks, oil returns and volatility. *Energy Economics*, 75, 239-248.
- Estrada, M. A. R., Park, D., Koutronas, E., Khan, A. & Tahir, M. (2020). The impact of infectious and contagious diseases and its impact on the economic performance: The case of Wuhan, China. <https://ssrn.com/abstract=3527330>.
- Gkillas, K., Gupta, R. & Wohar, M. E. (2018). Volatility jumps: The role of geopolitical risks. *Finance Research Letters*, 27, 247-258.
- Göker, İ. E. K., Eren, B. S. & Karaca, S. S. (2020). The impact of the COVID-19 (Coronavirus) on the Borsa Istanbul sector index returns: An event study. *Gaziantep University Journal of Social Sciences, 2020 Special Issue*, 14-41.
- Gunay, S. (2020). A new form of financial contagion: Covid-19 and stock market responses, <http://ssrn.com/abstract=3585069>.
- Gupta, R. & Yoon, S-M. (2018). OPEC news and predictability of oil futures returns and volatility: Evidence from a nonparametric causality-in-quantiles approach. *The North American Journal of Economics and Finance*, 45, 206-214.
- <https://covid19.saglik.gov.tr>, Date of Access: 8 July 2020
- <https://www.investing.com>, Date of Access: 6 July 2020
- <https://www.worldometers.info/coronavirus>, Date of Access: 8 July 2020
- Kambouroudis, D. S., McMillan, D. G. & Tsakou, K. (2016). Forecasting Stock Return Volatility: A Comparison of GARCH, Implied Volatility, and Realized Volatility Models. *The Journal of Futures Markets*, 36(12), 1127-1163.
- Kılıç, Y. (2020). Borsa İstanbul'da COVID-19 (Koronavirüs) etkisi. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 5(1), 66-77.
- Luo, S. & Tsang, K. P. (2020). China and World output impact of the Hubei lockdown during the coronavirus outbreak. <https://ssrn.com/abstract=3543760>.
- McKibbin, W. J. & Fernando, R. (2020). The global macroeconomic impacts of COVID-19: Seven scenarios. <https://ssrn.com/abstract=3547729>.
- Poon, S-H. & Granger, C. W. J. (2003). Forecasting volatility in financial markets: A review. *Journal of Economic Literature*, 41(2), 478-539.
- Sadorsky, P. (2006). Modeling and forecasting petroleum futures volatility. *Energy Economics*, 28(4), 467-488.
- Sansa, N. A. (2020). The impact of Covid-19 on the financial markets. Evidence from China and USA, <http://ssrn.com/abstract=3562530>.
- Sarı, S. S. & Kartal, T. (2020). COVID-19 salgınının altın fiyatları, petrol fiyatları ve VIX endeksi ile arasındaki ilişki. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 93-109.
-

- Soylu, Ö. B. (2020). Türkiye ekonomisinde COVID-19'un sektörel etkileri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 169-185.
- Suleman, T., Gupta, R. & Balcilar, M. (2017). Does country risks predict stock returns and volatility? Evidence from a nonparametric approach. *Research in International Business and Finance*, 42, 1173-1195.
- Şit, A. & Telek, C. (2020). Covid-19 pandemisinin altın ons fiyatı ve dolar endeksi üzerine etkileri. *Gaziantep University Journal of Social Sciences, 2020 Special Issue*, 1-13.
- Yan, C. (2020). COVID-19 Outbreak and stock prices: Evidence from China, <http://ssrn.com/abstract=3574374>.
- Zeren, F. & Hızarcı, A. E. (2020). The impact of Covid-19 coronavirus on stock markets. Evidence from selected countries. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 3(1), 78-84.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Tüketici Güveninin, Algılanan Finansal Refah, Toplum Yanlısı Etnosentrik Eğilimler ve Yerli Ürün Satın Alma Davranışı Arasındaki Düzenleyicilik Etkisinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma

A Study on Determining the Moderated Mediation Effect of Consumer Confidence Between Perceived Financial Well-Being, Prosocial Consumer Ethnocentrism Tendencies and Domestic Product Purchase Behaviour

Mehmet Ali PAYLAN^{a*}, Yusuf Bahadır KAVAS^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Osmaneli Meslek Yüksekokulu, Sağlık Kurumları İşletmeciliği, Bilecik / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-6739-2649

^b Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, İşletme Enstitüsü, Muhasebe ve Finansman Anabilim Dalı, Bilecik / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-4838-7318

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 12 Ağustos 2020

Kabul tarihi: 29 Eylül 2020

Anahtar Kelimeler:

Algılanan Finansal Refah,
Toplum Yanlısı Etnosentrizm,
Yerli Ürün Satın Alma,
Tüketici Güveni

ARTICLE INFO

Article History:

Received August 12, 2020

Accepted September 29, 2020

Keywords:

Perceived Financial Well-Being,
Prosocial Consumer Ethnocentrism,
Domestic Product Purchase,
Consumer Confidence

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Covid-19 salgını ile yaşanan ekonomik kriz döneminde, tüketicilerin algıladıkları finansal refah düzeyi, toplum yanlısı etnosentrik eğilimleri ve yerel ürün satın alma davranışı arasındaki ilişkide tüketici güven endeksinde yönelik değerlendirmelerinin söz konusu değişkenler arasında düzenleyicilik etkisine sahip olup olmadığını test etmektir. Bu bağlamda, araştırmanın evreni Türkiye’de ikamet eden 18 yaş ve üstü kişilerden oluşmaktadır. Kolayda örnekleme yöntemiyle belirlenen 513 kişilik örneklemden, online anket aracılığıyla toplanan veriler, SPSS Process yardımı ile yapılan düzenleyicilik etkisi analizine tabi tutulmuştur. Analizler sonucunda, algılanan finansal refahın azalmasının toplum yanlısı etnosentrik eğilimler ile tüketici güveni üzerindeki direkt etkilerinin anlamlı olduğu görülmüştür. Bununla beraber, algılanan finansal refahın azalmasının ve toplum yanlısı etnosentrik eğilimlerin yerel ürün satın alma üzerindeki etkisi de istatistiksel olarak anlamlıdır. Tüketici güveninin, algılanan finansal refah, toplum yanlısı etnosentrik eğilimler ve yerli ürün satın alma davranışı arasındaki düzenleyicilik etkisinden ise bahsedilememektedir. Araştırmanın önemli dezavantajı olarak, kısıtlı bir zamanda yapılmış olması dolayısıyla homojen bir örneğe sahip olması gösterilebilir. Gelecek çalışmalarda, tüketicilerin finansal okuryazarlık düzeylerinin modele dahil edilerek teorik modele katkı yapılabileceği düşünülmektedir.

ABSTRACT

The aim of this study is to test whether the consumer confidence index evaluations have a moderated mediation effect among the variables in the relationship between the perceived financial well-being, prosocial consumer ethnocentrism, and domestic product purchase behavior during the Covid-19 epidemic economic crisis. In this context, the population consists of people who are 18 and older residing in Turkey. Data collected through online questionnaires from 513 people by convenience sampling and were analyzed with the moderated mediation analysis in SPSS Process. Results show that reduced perceived financial well-being has a direct effect on prosocial consumer ethnocentrism and consumer confidence. However, the effect of perceived financial well-being and prosocial consumer ethnocentrism on domestic product purchasing is also statistically significant. But, the moderated mediation effect of consumer confidence between perceived financial well-being, prosocial consumer ethnocentrism, and domestic product purchase behavior isn't statistically significant. As a major disadvantage of the research, it can be shown that it has a homogeneous sample since it was conducted in a limited time. In future studies, it is thought that the financial literacy levels of consumers can be included in the model and contribute to the theoretical model.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: mehmetali.paylan@bilecik.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Loss of the financial well-being of the individual causes a stress to not be able to maintain the budget balance of the individual. One of the ways to deal with reducing financial well-being stress is to buy products that are suitable for their budgets. Financial well-being, as a global problem, is the state of feeling secure in order to meet the needs of individuals in the future by holding the financial power required to meet the daily needs of individuals. The relationship between the general population and different house hold characteristics in low and middle income households and their financial well-being was examined; race, health status, age factors were found to be related to financial welfare levels.

Various factors affect individuals' perceived financial well-being, such as income, borrowing, changes in financial conditions, psychological factors, age, maritalstatus, educational level and financial literacy. Consumers use different variables in order to do optimal purchase behavior. Consumers also would like to decide how to use their savings and resources better in stressful environments. In this regard, many studies have found the existence of a direct relationship between perceived financial well-being and consumer price awareness in the literature. Ethnocentric tendencies is one of the most important variable in which individuals show their social identities in terms of consumption behaviors. From the perspective of reducing uncertainty and stress, consumers don't not buy imported products, thinking that they will harm the national economy even if they are interested in these products. Besides consumer ethnocentrism, also the consumer confidence index is one of the most emphasized variable in the literature, which is defined how much consumers trust the markets and the economy. Consumer confidence index is also an indicator that aims to determine the current and future spending and savings trends of the consumers by looking at the personal financial situation.

This study aims to test the moderated mediation effect of consumer confidence between the relationship of reduced perceived financial well-being, prosocial consumer ethnocentrism on domestic product purchase behavior during the economic crisis period caused by the Covid-19 inTurkey. The hypothesis stated in this context is that consumer confidence has a moderated mediation effect between the relationship of reduced perceived financial well-being and prosocial consumer ethnocentrism on domestic product purchase behaviour.

In the study, convenience sampling method was used, and online questionnaire was applied to consumers over 18 years old. A total of 513 people participated in the survey. Hampson et al. (2018) 's scales used in his study. The survey was piloted to professionals and academics before it was presented to final respondents. The perceived financial well-being, consists of 6 items, while the expressions related to the domestic product purchasing variable consist of 3 statements. Statements for prosocial consumer ethnocentrism consist of three statements. All statements are presented as 5-point Likert type scale in the range of 1 = Strongly disagree ... 5 = Strongly agree. The consumer confidence index is adapted as (-4 = very bad, ..., 4 = very good). It is observed that the Cronbach alpha values and standardized regression weights of these scales have reliable results above 0.50, which is accepted as the critical value. Especially in the confirmatory factor analysis, it was found out that the factors provide the necessary conditions for convergent and discriminant validity.

The effect of reduced perceived financial well-being on prosocial consumer ethnocentrism and consumer confidence was statistically significant. However, The direct effect of prosocial consumer ethnocentrism and reduced perceived financial well-being on domestic product purchasing is statistically significant.

A conditional indirect effect was found between the reduced perceived financial well-being at different levels of consumer confidence and prosocial consumer ethnocentrism. It has been found that the conditional indirect effect increases even more as moving from a high level of consumer confidence to a low level of consumer confidence. Looking at the result of the hypothesis test, the moderated mediation effect of consumer trust on the prosocial consumer ethnocentrism between reduced perceived financial well-being and domestic product purchase behavior is not statistically significant.

The most important constraint regarding this study is the homogeneity problem arising from the fact that the convenience sampling. It can not be ignored that the data collected from a homogeneous population may not give very reliable results, especially in terms of measuring perceived financial well-being. In addition, a comparative study will be able to enhance the reliability of this study and other similar studies with another countries which shows similar economic indicators in Covid-19 process. It is thought that the future studies will extend the theoretical framework of the model by adding the financial literacy level of consumers as a moderator in both determining the level of consumer trust and measuring the effects on local product purchase behavior.

Giriş

Algılanan finansal refah kavramı, son yıllarda, gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler açısından önemli bir kavram haline gelmiştir (Brüggen, Hogreve, Holmlund, Kabadayi, & Löfgren, 2017, s. 228–229). Bu kavramın gerek gelişmekte olan ülkeler gerekse gelişmiş ülkelerde önemli hale gelmesinin nedenleri olarak, dünya üzerindeki politik dalgalanmalar ile dönüşümsel ve birbiri ile bağlantılı yapısal ekonomik dalgalanmalar gösterilebilir. Politik ve ekonomik yapısal dalgalanmalar ile ilişkili olarak böyle bir durum, tüketici davranışları üzerinde fiyat hassasiyetinin ve tasarruf oranlarının artması noktasında önemli etkilere neden olmaktadır (Daniel P Hampson & McGoldrick, 2017; Daniel Peter Hampson, Ma, & Wang, 2018; Netemeyer, Warmath, Fernandes, & Lynch, 2018).

Brezilya (Castilhos, Fonseca, & Bavaresco, 2017, s. 379–388) ve Rusya (Berdysheva & Romanova, 2017, s. 397–403) gibi gelişmekte olan ekonomilerde dahil, 2008 yılından günümüze kadar kendini gösteren global ekonomik resesyon (Kaytaç & Gul, 2014, s. 2701), politik, ekonomik ve sosyal faktörlerin de bir araya gelmesiyle beraber, tüketicilerin gelir ve refahlarında önemli negatif etkilere (daralmalara) neden olmuştur (Daniel Peter Hampson vd., 2018).

Global ekonomik resesyon bağlamında, tüketici davranışları penceresinden bakıldığında, tüketicilerin algılanan finansal refahlarının azalmasının; tüketicilerin kendi ülkelerinde üretilen yerli ürünleri satın alması üzerinde belirgin ve gözle görünür etkilerinin olduğu ve tüketicilerin söz konusu ekonomik kriz dönemlerinde daha çok yerli üretim ürünleri satın alma davranışları gösterdikleri yakın zamanda yapılan çalışmalarla ortaya çıkarılmıştır (Huang, Phau, & Lin, 2010, s. 916; Kaytaç & Gul, 2014, s. 2702; Zurawicki & Braidot, 2005, s. 1107).

Söz konusu çalışmalara istinaden Hampson vd. (2018, s. 915), algılanan finansal refahın azalması (reduced perceived financial well-being) ve yerli ürün satın alma davranışı arasında teorik olarak bir boşluk olduğuna inanmaktadır. Hampson vd. (2018, s. 915)'ne göre, bu boşluğun sebebi, psikolojik mekanizmalara yönelik anlayış ile yerli ürün satın alma davranışı arasındaki ilişkinin marka değeri üzerinden anlaşılmasına ilişkin bir anlayışın ortaya konmamasından ileri gelmektedir. Bununla beraber, Hampson vd. (2018, s.933), yerli ürün satın alma davranışına ilişkin daha bütünlük kavramsal bir model ortaya koymak adına çalışmalarında, tüketicilerin düşük finansal refahın getirdiği stres ve bu stresle başa çıkma (stress and coping), toplum yanlısı etnosentrik tüketim davranışı (prosocial consumer ethnocentrism), tutumluluğa yönelik ihtiyati norm (frugality injunctive norm), tutumluluğa yönelik tanımlayıcı norm (frugality descriptive norm), küresel markalara ilişkin algılanan değer (perceived value of global brands) ve tüketici güveni (consumer confidence) gibi değişkenlere aracı değişken (mediator variable) olarak yer verdiği görülmektedir.

Bu çalışma temel olarak, Hampson vd. (2018, s.933)'nin teorik çerçeve olarak belirlediği yukarıdaki değişkenleri temel almakta ve tüketicilerin algıladıkları finansal refahın azalmasının yerli ürün satın alma davranışları üzerindeki etkisini Türkiye örneği üzerinden ölçmeyi hedeflemektedir.

Bu amaç doğrultusunda, Hampson vd. (2018, s.933)'den farklı olarak küresel markalara ilişkin algılanan değer (perceived value of global brands) ve tüketici güveni (consumer confidence) değişkenleri bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Söz konusu değişkenlerden küresel markalara ilişkin marka değeri (perceived value of global brands), kendi içinde farklı değişkenlerin yer aldığı oldukça geniş bir yazına sahiptir. Bu nedenle, bu değişkenin kendi başına ayrı bir araştırmaya konu olmasının daha uygun olacağı düşünülmektedir. Bununla beraber tüketici güveni (consumer confidence) değişkeni,

tüketicilerin makroekonomik göstergeleri değerlendirdiği öznel bir değerlendirme olduğundan (Hunneman, Verhoef, & Sloot, 2015, s. 518), bu değişkene ilişkin aracılık etkisinin kendi başına ayrı bir çalışmada değerlendirilmesi uygun görülmektedir.

Bu araştırma, Hampson vd. (2018, s.933)'de kavramsal çerçeve olarak ortaya konulan modele ilişkin hipotezlerin, Türkiye örneğinde de ampirik olarak desteklenip desteklenmediğine ilişkin sonuçlara ulaşması bakımından literatüre katkı yapmayı hedeflemektedir. Çalışmanın bu yönü itibariyle, Türkiye örneğinde yapılan ilk özgün çalışma olduğu söylenebilir. Bu suretle, Hampson vd. (2018, s.933)'nin araştırması temel alınarak belirlen teorik model, Türkiye'de ikamet eden 513 kişiden kolayda örneklem yoluyla online olarak toplanmış, verilerin güvenilirliği açısından bir cevaplayanın birden fazla cevap vermemesi için anket linki toplu olarak değil bireylere tek tek gönderilmiştir

Kavramsal Çerçeve

Finansal refah bir global problem olarak, bireylerin gündelik ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olan finansman gücünü elinde bulundurarak gelecekte hedefledikleri ihtiyaçları karşılayabilmek için, kendisini finansal açıdan güven içinde hissetme durumudur. Finansal refah düzeyini ölçmeye yönelik yapılabilecek çalışmalar ile hem finansal kuruluşların kredi yönlendirmelerine katkı sağlanmış olur hem de kamu politikalarının doğru şekillenmesi sağlanır. Araştırmacılar, bu konunun ölçümü için sorunun kaynağına inilerek tüm yönleriyle aydınlatılması gerektiğini savunmuşlardır (Abrantes-Braga & Veludo-de-Oliveira, 2019, s. 1026; Brügger vd., 2017, s. 229–230).

Bireylerin algılanan finansal refahını etkileyen sebepler arasında gelir, borçlanma, finansal koşulların değişmesi, psikolojik etmenler, yaş, medeni hâl, eğitim düzeyi ve finansal okuryazarlık düzeyi gibi çok çeşitli etmenler sayılabilir. Finansal okuryazarlık ile finansal refah arasında bir ilişkinin varlığından bahsedilmektedir. (Brügger vd., 2017, s. 229; Durmuşkaya & Kavas, 2018, s. 934; Ponchio, Cordeiro, & Gonçalves, 2019, s. 1005; Vlaev & Elliott, 2014, s. 1104; Younas vd., 2019, s. 212). Genel nüfus ile düşük ve orta gelirli hanelerdeki farklı hane halkı özellikleri ile finansal refahları arasındaki ilişki incelenmiş; ırk, sağlık durumu, yaş faktörlerinin finansal refah düzeyleri ile bağlantılı olduğu bulunmuştur (Bufe, Sun, Roll, Kondratjeva, & Grinstein-Weiss, 2019, s. 1–10). Finansal refahı etkileyen faktörler arasında bankaların da önemli bir rolü vardır. Özellikle bankalar, bireylerin finansal refahlarını geliştirmeleri adına çeşitli tavsiyelerde bulunmalıdır. Bu tavsiyelerin en önemlileri; finansal kontrolün daha sıkı bir şekilde sağlanması, teminat olmadan mümkün olduğunca kredi çekilmemesi, gençlerin harcamalarını kategorize etmelerine yardımcı olunması ve ailelerin zorunlu olmayan harcamaları yapmamalarının sağlanmasıdır (Vlaev & Elliott, 2014, s. 1104–1105).

Bu araştırmadaki teorik çerçeveye temel oluşturması bakımından, Hampson vd. (2018, s. 914-934)'nin modellerine bağımsız değişken olarak dahil ettiği algılanan finansal refah kavramı, bireylerin finansal refahının azalmasına yönelik stresle karşılaşması ve bu stresin üzerinden gelmeye çalışması olarak çerçevelenebilir (Brügger vd., 2017, s. 229; Moschis, 2007, s. 430–444). Bu çerçeve bağlamında, algılanan finansal refaha yönelik stres, bireyin kendi bütçe dengesini tehdit eden içsel ve dışsal uyarıcılara verdiği tepki olarak tanımlanabilir (Moschis, 2007, s. 430–444).

Bireyin sahip olduğu finansal refahının kayba uğraması, birey üzerinde bütçe dengesini koruyamamaya yönelik bir strese sebep olmakta ve bu durum bireylerin sağlık durumlarına etki edebilmektedir. Sağlık durumu kötü olan katılımcıların finansal stres seviyelerinin yüksek olduğu belirlenmiş ve kişilerin mali sıkıntılarının yüksek olmasının, düşük finansal refah seviyesi, sağlık ve iş verimliliği açısından olumsuz sonuçlara yol açabileceği belirlenmiştir

(Brüggen vd., 2017, s. 229–231; Netemeyer vd., 2018, s. 69; O’Neill, Sorhaindo, Xiao, & Garman, 2005, s. 73–84; Prawitz vd., 2006, s. 46–47).

Finansal refahlarındaki düşüş neticesinde bireyler; hem bütçe hem de sağlık dengesini tekrar düzeltebilme konusunda bu stresle başa çıkmanın yollarını arayacaklardır. Özellikle finansal konularda dengeden uzaklaşma, hayat kalitesini düşüreceğinden ve geleceğe yönelik belirsizliği artıracığından, algılanan finansal refahın, bir bütün olarak refah içinde yaşamak anlamında belirleyici bir etken olduğu söylenebilir. Bu durum tabii olarak, içinde yaşadığı toplumsal ortam içinde bireyin kimliği, özsaygı düzeyi, statü ve prestijinde belirleyici bir niteliğe sahip olduğu için, kişiler finansal refahlarını dengede tutmak için çaba sarf ederler (Brüggen vd., 2017, s. 231–232; Gönen & Özmete, 2007, s. 66; Rose & Orr, 2007, s. 747; Zhou, Vohs, & Baumeister, 2009, s. 700–706).

Finansal refahın azalması sonucu ortaya çıkan stresle başa çıkmanın yollarından biri olarak, bireylerin yerli ürün satın alma davranışına yöneldiğini teorik ve ampirik olarak temellendirmeye çalışan Hampson vd. (2018, s.918-921), bu hipotezlerini Ang vd. (2000, s.98-119)'nin yaptığı çalışmaya dayandırmaktadırlar. Bu çalışmada, Asyalı tüketicilerin ekonomik krizlerdeki genel reaksiyonları tartışılmış ve bireylerin satın alma tercihlerinde daha dikkatli davrandıkları ve daha fazla araştırma yaptıkları kanaatine varılmıştır (Ang, Leong, & Kotler, 2000, s. 98–119).

Yukarıdaki teorik çerçeve bağlamında değerlendirildiğinde, bu çalışmanın da çıkış noktası Hampson vd. (2018, s. 914-935)'ye paralel olarak, bireyler üzerinde bir stres uyarıcısı olarak ortaya çıkan algılanan finansal refahın azalmasının, bu stresle başa çıkma yollarından biri olarak yerli ürün satın alma davranışı üzerinde bir etkisinin olup olmadığının ortaya çıkartılmasıdır.

Algılanan Finansal Refahın Azalması

Tüketicilerin, finansal refahın azalması sonucunda yaşayacağı stres ve bu stresle başa çıkma yollarından en önemlisi, satın alacakları üründen elde edecekleri değeri optimize etmesine dayanmaktadır. Bireylerin böyle bir olumsuz durumun üstesinden gelmesini sağlayacak bu psikolojik ve ekonomik bilgi işlem süreci (consumer information processing), tüketicilerin yerli ürünleri yoksa ithal ürünleri tercih edeceğine karar vermesi bakımından önemli faktörlerden bir tanesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Gürhan-Canli, Sarial-Abi, & Hayran, 2018, s. 101).

Tüketiciler, optimal satın alma davranışları sergileyebilmek adına farklı değişkenleri bir yardımcı bilgi olarak kullanmaktadırlar. Tüketiciler stresli ortamlarda tasarrufları ve kaynaklarını nasıl daha iyi kullanacaklarına karar vermek isterler. Bu düşünce itibarıyla, algılanan finansal refah ve tüketicilerin fiyat bilinci arasında doğrudan ilişkinin varlığı saptanmıştır (Daniel P Hampson & McGoldrick, 2017, s. 410). Hampson vd. (2017, s.404-414)'i önceleyen ve destekleyen nitelikte bir başka çalışmada ise, gelişmekte olan ekonomilerde yerli üretim ürünlerin ithal ürünlerden daha ucuz olma eğilimi gösterdiği de bilinmektedir. Elbette yüksek gümrük vergisi uygulayan gelişmekte olan ekonomilerde, fiyat hassasiyetine sahip olan tüketiciler daha çok yerli üretim ürünleri tercih yoluna gideceklerdir (Sharma, 2011, s. 285–306).

Toplum Yanlısı Tüketici Davranışları

Bireylerin, kendilerine ait benlik kavrayışlarını belirledikleri alan esasen kendilerini toplumsal kimliğin bir parçası olarak görmelerinden ileri gelmektedir. Bireyler, kendi kategorik alışkanlık veya davranışlarına yakın olan grupların içinde yer alırlar. Yani bir toplumsal kimlik belirlerler (Brüggen vd., 2017, s. 232; Hogg, Abrams, Otten, & Hinkle, 2004, s. 246–276).

Hogg vd. (2004, s. 250-251)'ne göre, toplumsal kimlik teorisi bağlamında bireyler toplum içerisinde davranışlarını yönlendiren iki motivasyona sahiptirler. Pozitif ayrımcılık olarak adlandırılan birinci motivasyon türünde bireyler, içinde buldukları toplumdaki statülerini koruyarak hareket ettiklerini düşünürler. Böyle düşünmelerine gerekçe olarak; toplumun değerlerinin aslında kendi değerleri olduğunu gösterirler. Belirsizliğin azaltılması olarak adlandırılan ikinci motivasyon türünde ise bireyler, içinde buldukları toplumdaki güvensizlik ve belirsizlik ortamından kaçınmak isterler.

Toplum Yanlısı Etnosentrizm (Prosocial Consumer Ethnocentrism)

Literatürde, bireylerin toplumsal kimliklerini tüketim davranışları özelinde gösterdikleri en önemli değişken olarak etnosentrik eğilimler öne çıkmaktadır. Etnosentrizm, bireylerin vatandaşlara yardım etmek için ahlaki bir görevi olduğu ve bu yüzden bir tüketici olarak yerli ürünleri satın aldığı inancını yansıtan bir kavramdır (Balabanis, Diamantopoulos, Mueller, & Melewar, 2001, s. 159; Lee, Hong, & Lee, 2003, s. 490; Siamagka & Balabanis, 2015, s. 68).

Hogg vd. (2004, s.255-256)'nin ikili motivasyon kavramsallaştırması üzerinden bakıldığında, belirsizliğin azaltılması perspektifinden bireyler, ithal ürünlere ilgi duysalar bile, ulusal ekonomiye zarar verecekleri düşüncesiyle bu ürünleri satın almamaktadırlar. Bu sonucu destekler nitelikte başka bir araştırmada ise, ekonomik zorluk dönemleri ile diğer ülkelere karşı düşmanlık (animosity) gösterme konusunda pozitif ilişkinin varlığından bahsedilmektedir (Huang vd., 2010, s. 922–924; Josiassen, 2011, s. 133–134). Diğer bir motivasyon olan pozitif ayrımcılık perspektifinden bakıldığında ise, artan etnosentrizm vatandaşlık bilinci ve görev duygusunu arttırmıştır. Nitekim 2008 yılında Türkiye'de meydana gelen kriz de toplum ve vatandaşlık bilinci konusundaki endişe yerli ürün satıl alma davranışına yansımıştır (Kaytaç & Gul, 2014, s. 2701–2706). Ayrıca bazı araştırmalar göstermektedir ki, etnosentrizmin yerli ürün satın alma davranışı üzerinde negatif bir etkisi yoktur (He & Wang, 2015, s. 1230–1231; Sharma, 2011, s. 298–299; Zurawicki & Braidot, 2005, s. 1107).

Tüketici Güven Endeksi

1929 buhranı ve 2008 yılında gerçekleşen küresel finansal krizi ile mevcut ekonomik koşulların tüketim kararlarını etkilediği görülmüştür. Bu yüzden, tüketici güvenini anlayarak tüketicilerin tüketim yapma eğilimlerini belirlemek oldukça önemlidir (Gezer & Tuncer, 2020, s. 341). Tüketici güven endeksi tüketicilerin piyasalara ve ekonomiye ne kadar güvendiklerini belirlemek amacıyla hazırlanan aynı zamanda tüketicilerin kişisel mali durumlarına bakarak şimdiki ve gelecekteki harcama ve tasarruf eğilimlerini belirlemeyi hedefleyen göstergelerdir (Gezer & Tuncer, 2020, s. 343–344; Karagöz & Aktaş, 2015, s. 31). Tüketici güven endeksi piyasalarda son alıcı olarak nitelendirdiğimiz tüketicilerin ekonomik istikrara ve ekonomi politikalarına ne kadar güvendiğini yansıtmaktadır. Özellikle hesaplanan enflasyon ile hissedilen enflasyonun farklı olduğu ve hesaplanan enflasyonun tam olarak gerçek enflasyon olmadığını tartışılması, tüketici güven endeksini değerli kılmaktadır. Türkiye'de tüketici güven endeksi ayın son haftasında TÜİK tarafından hesaplanarak açıklanmaktadır.

Tüketicilerin psikolojik faktörleri baz alınarak geliştirilen anketler 1950'li yıllara dayanmaktadır. 1970'lerde Amerika ile gelişmiş 11 ülkenin tüketici beklentileri ve tüketici davranışları düzenli olarak incelenmiştir (Curtin, 1982, s. 340–350). 1990-1991 yıllarında Amerika'daki durgunluk neticesinde gerçekleşen tüketim değişimi tüketici güveni ile tüketim eğilimi arasında ilişki olduğunu kanıtlamaktadır (Dees & Brinca, 2013, s. 2). Bunun yanında yapılan çalışmalara bakıldığında; tüketici tutumları ile reel ekonomi arasındaki ilişki değerlendirilmiş, tüketici güveni ile ilgili tutumların ölçülmesinin gelecekteki toplam tüketici harcamalarının büyümesi hakkında bazı bilgiler içerdiği görülmektedir (Ludvigson, 2004, s. 29). Tüketici güven endeksi ölçülürken sorulan soruların tüketimin çeşitli bileşenlerini tahmin etmede farklı durumlarının olduğu sonucuna varılmıştır. Bunun yanında toplam tüketici güven

endeksi ile ilgili sorular, dayanıklı tüketim mallarının yanı sıra dayanıklı olmayan tüketim malları ve hizmet harcamalarını tahmin ederken pozitif etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir (Wilcox, 2007, s. 31). Birçok Avrupa Birliği ülkesinde, inşaat, perakende ticaret ve hizmet sektörü verileri temel alınarak tüketici güven endeksleri belirlenmiş ve bu endekslerin gelecekteki hane halkı harcamaları hakkında sınırlı bilgiye sahip olduğu tespit edilmiştir (Cotsomitis & Kwan, 2006, s. 599).

Tüketici güven endeksinin döviz kuru, işsizlik ve petrol fiyatları ile ilişkisinin incelendiği çalışmada, değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi olduğu bulunmuştur. Bununla beraber, döviz kurundan tüketici güven endeksine doğru tek yönlü bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır (Beşel & Yardımcıoğlu, 2016, s. 485–486). Türkiye'de tüketici güven endeksi ile tüketici fiyat endeksi arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada 2004-2015 yıllarındaki veriler kullanılarak tüketici güven endeksi ile tüketici fiyat endeksi arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu bulunmuştur. Bunun yanında kısa dönemde tüketici fiyat endeksinden tüketici güven endeksine doğru bir nedensellik olduğu tespit edilmiştir (Tunalı & Özkan, 2016, s. 62–63).

Avrupa Birliğindeki yirmi sekiz üye ülkede olumsuz ekonomik haberler ile tüketici güven endeksi ilişkisi 2005-2018 yıllarını kapsayacak şekilde incelenmiş, sonucunda olumsuz haberlerin genellikle tüketici güven endeksi ile negatif ilişki içinde olduğu belirlenmiştir. (Jonkman, Boukes, & Vliegthart, 2020, s. 89–91).

Tüketicilerin psikolojileri ürünleri satın alırken oldukça önemlidir. Literatürde, tüketicilerin kendi psikolojisine uyan ürünlere, pazarlama mesajlarına ya da markalara karşı daha olumlu davranışsal tepkiler verdikleri tespit edilmiştir (Hirsh, Kang, & Bodenhausen, 2012, s. 578; Wheeler, Petty, & Bizer, 2005, s. 787). Bu doğrultuda, tüketici güveninin düşük olduğu zamanlarda, tüketicilerin psikolojilerine en uygun ürünü almasını sağlamak amacıyla; perakendecilerin uygun fiyat imajını fazla vurgulamaması, bunun yerine hizmetin özelliği ile müşteri memnuniyeti arasındaki ilişkinin ön planda tutulması gerektiği söylenmektedir (Hunneman vd., 2015, s. 528).

Ekonomilerin durgun olduğu dönemlerde, tüketici güveninin özellikle hizmet sektöründe müşteri sadakat stratejilerini belirlerken önemli bir kriter olduğu görülmüştür. Durgunluk dönemlerinde; tüketici güveni nispeten düşük olduğunda, firma değerinin müşterileri elde tutmak için etkili olduğu belirtilmektedir (Ou, de Vries, Wiesel, & Verhoef, 2014, s. 1). Tüketici güven endeksinin düşük olduğu dönemlerde, ekonomi politikalarına güvenin az olması tüketicilerin stres seviyelerinde yükselmeye neden olmaktadır. Stres seviyelerinin yüksek olmasının, tüketici davranışlarını değiştirebileceği düşünülmektedir (Moschis, 2007, s. 430). Bu bilgiler ışığında çalışmanın hipotezi şu şekildedir.

H₁: Tüketici güveni, algılanan finansal refah ile yerli ürün satın alma davranışı arasındaki toplum yanlısı etnosentrik eğilimlerinin aracılık etkisi üzerinde düzenleyici rol oynar.

Metodoloji

Araştırmanın Çerçevesi, Örneklem ve Veri Toplama

Bu araştırmanın yapıldığı tarih aralığında, OECD'nin 2020 Haziran ayında yayınladığı rapordaki verilere göre 2020 yılı içinde Türkiye Covid-19 salgının etkisi ile ilk çeyrekteki büyümesinin aksine daralma yaşayacağı düşünülmektedir. Bu daralma ikinci bir dalganın gelip gelmeyeceğine göre daha da büyüyebilecektir. Bununla beraber yayınlanan raporda hükümetin aldığı önlemlerle 2021 yılında toparlanmanın kademeli olarak sağlanacağı belirtilmiştir. Nisan ayından itibaren tüketim ve yatırımda %20'den daha fazla keskin bir düşüş yaşanmıştır. Hükümet yaşanan ekonomik sıkıntıları gidermek için bu dönemde 5.3 Milyon hane halkına

1000 TL nakdi yardımda bulunmuş, yerli firmaları desteklemek amacıyla 4800 ürüne ek gümrük vergileri getirilmiştir (OECD, 2020, s. 319–323). 2019 Ocak ayı ve 2020 Haziran ayı karşılaştırıldığında ise, Türk Lirası Dolar karşısında %36 değer kaybetmiştir. Kurlardaki bu artış ithal ürünlerin maliyetlerini de artırmıştır. Bu veriler, benzer ekonomik şartlar altındaki tüketici davranışlarının ölçülmesi bakımından Hampson vd. (2018, s. 922)'nin yaptığı çalışmadaki makroekonomik veriler ile paralellik göstermektedir.

Araştırmada kolayda örneklem yöntemi kullanılmış, anket en az 18 yaşından büyük tüketicilere online olarak uygulanmıştır. Verilerin güvenilirliği açısından bir cevaplayanın birden fazla cevap vermemesi için azami özen gösterilmiş ve anket linki toplu olarak değil bireylere tek tek gönderilmiştir. Örneklem ilişkin tanımlayıcı frekanslar Tablo 1'de görülmektedir. Hampson vd. (2018, s. 921) araştırmasında, anketi cevaplayacak olan bireyin, ailede alışveriş yapan kişi olmasına özen gösterildiğini söylemiş olmasına karşın, bu çalışmada bu şekilde bir kısıtlama yapma olanağı olmamıştır. Cevaplayanların gelir dağılımlarının düşük ve orta gelirli kişilerden oluşması ve Hampson vd. (2018, s. 922) çalışması ile de benzerlik göstermektedir.

Tablo 1: Tanımlayıcı Frekanslar

Değişkenler	Frekans	(%)	Değişkenler	Frekans	(%)
<i>M Hâl:</i> Evli	177	34,5	<i>Yaş:</i> 18-28	335	65,3
Bekâr	336	65,5	29-39	121	23,6
<i>Cinsiyet:</i> Erkek	198	38,6	40-50	39	7,6
Kadın	315	61,4	51-61	16	3,1
<i>Gelir:</i> 0-1.999	209	40,7	62+	2	,4
2.000-3.999	178	34,7	<i>Eğitim:</i> İlköğretim	22	4,3
4.000-5.999	73	14,2	Lise	105	20,5
6.000-7.999	28	5,5	Lisans	338	65,9
8.000-9.999	12	2,3	Lisanüstü	48	9,4
10.000+	13	2,5	Toplam (n):513		

Ölçekler

Araştırmada kullanılan ölçekler, esasen Hampson vd. (2018, s.934)'nin çalışmasında kullandığı ölçeklerdir. Hampson vd. (2018, s.934)'nin çalışmasında kullanılan bu ölçekler, yine o çalışmada belirtilen ana kaynaklara ulaşarak karşılaştırılmış ve Türkçe de o ifadeler en yakın düşen ifadeler anket metni olarak cevaplayanlara sunulmuştur. Anket, nihai cevaplayanlara sunulmadan önce, farklı iş kollarından profesyonellere ve akademisyenlere pilot olarak uygulanmıştır.

Araştırma modelinde bağımsız değişken olarak yer alan algılanan finansal refahın azalması (reduced perceived financial well-being) değişkeni 6 maddeden oluşmakta (Daniel P Hampson, Grimes, Banister, & McGoldrick, 2018, s. 934; O'Neill, Prawitz, Sorhaindo, Kim, & Garman, 2006, s. 63), yerli ürün satın alma (domestic product purchase) değişkenine ilişkin ifadeler ise 3 ifadeden oluşmaktadır (Daniel P Hampson vd., 2018; Josiassen, 2011; Klein,

Ettenson, & Morris, 1998). Toplum yanlısı etnosentrik eğilimlere (prosocial consumer ethnocentrism) yönelik ifadeler toplam üç ifadeden oluşmaktadır (Daniel P Hampson vd., 2018; Siamagka & Balabanis, 2015). Bütün ifadeler 1=Kesinlikle katılmıyorum... 5=Kesinlikle katılıyorum değerleri aralığında 5'li Likert tipi ölçek olarak cevaplandırılmaya sunulmuştur. Tüketici güven endeksi ise, Hampson vd. (2018, s. 934)'den (-4=Çok kötü,..., 4=Çok İyi) uyarlanmıştır. Söz konusu değişkenlere ilişkin Cronbach alpha değerleri ve standardize regresyon yüklerinin güvenilir sonuçlar verdiği gözlenmektedir.

Tablo2: Ölçeklere İlişkin Sonuçlar

	λ	CA	M	SD
Algılanan Finansal Refahın Azalması (AFRA)		,91		
Bugün finansal olarak daha stresliyim	,76		3,74	1,15
Mali durumumdan daha az memnunum	,78		3,76	1,10
Aylık normal yaşam giderlerimi karşılamak için daha endişeliyim.	,88		3,77	1,14
3000 TL'lik acil bir ödemem çıktığında ödeyebileceğimden daha az eminim.	,78		3,95	1,16
Maddi olarak gücüm yetmediği için dışarıya yemeğe çıkmak, sinemaya gitmek gibi şeyleri faaliyetleri yapmaya daha az ihtimalim var.	,78		3,61	1,22
Aylık gelirlerimin çoğunu veya tamamını yine aylık giderlerimi karşılarken harcıyorum.	,77		4,02	1,03
Yerli Ürün Satın Alma (YÜSA)		,906		
Mümkün olduğunca Yerli Üretim logolu ürünleri satın almaya çalışım.	,81		3,67	,97
Yerli Üretim logolu ürünlere sahip olma fikrinden hoşlanırım.	,87		3,94	,90
Koşullar izin verdikçe her zaman Yerli Üretim logolu ürünleri satın alırım.	,93		3,87	,92
Toplum Yanlısı Etnosentrizm (ETN)		,873		
Yerli Üretim logolu ürünleri satın almak benim Türk kimliğimi korumam a yardımcı olur.	,87		3,79	1,09
Yerli üretim logolu ürünleri satın almak her Türk vatandaşının ahlaki bir görevi olmalıdır.	,85		3,64	1,14
Türk vatandaşları alışveriş yaparken Türkiye'deki işçileri düşünmelidir.	,77		3,99	,99
Tüketici Güveni (TG)		,959		
Ekonomik durgunluğun öncesiyle karşılaştırıldığında Türkiye'de şu anki ekonomik durum?	,86		-2,54	1,64
Ekonomik durgunluğun öncesiyle karşılaştırıldığında Türkiye'de şu anki işsizlik durumu	,94		-2,79	1,56

Son 12 ayda Türkiye'de ekonomik durum	,91	-2,70	1,62
Son 12 ayda Türkiye'de işsizlik durumu	,98	-2,84	1,58

λ : Standardize Regresyon Katsayıları; **CA**: Cronbach Alpha; **M**: Ortalama; **SD**: Standart Sapma

Ölçüm Modeline İlişkin Bulgular

Araştırmanın ölçüm modeli ile ilgili yapılan doğrulayıcı faktör analizine ilişkin bulgulara bakıldığında (RMSEA=,049; SRMR=,0376; CFI=,983; CMIN/DF=2,230) değerleri ile literatürde belirtilen değerleri karşıladığı görülmektedir (Hair, Black, Babin, Anderson, & Tatham, 2010). Tablo 2.'deki standardize edilmiş faktör yüklerine bakıldığında ise, sınır değer kabul edilen 0,50 değerinin üzerinde olduğu görülmektedir (Hair vd., 2010). Özellikle doğrulayıcı faktör analizinde (confirmatory factor analysis) ölçüm modelindeki (measurement model) faktörlerin birleşim ve ayrışım geçerliliğine (convergent and discriminant validity) sahip olması için gerekli koşulları (AVE>,5; CR>,7; CR>AVE; MSV<AVE; ASV< AVE) sağladığı da Tablo 3'den görülebilmektedir (Gürbüz, 2019, s. 81)

Tablo 3: Korelasyonlar ve CR-AVE-MSV-ASV Değerleri

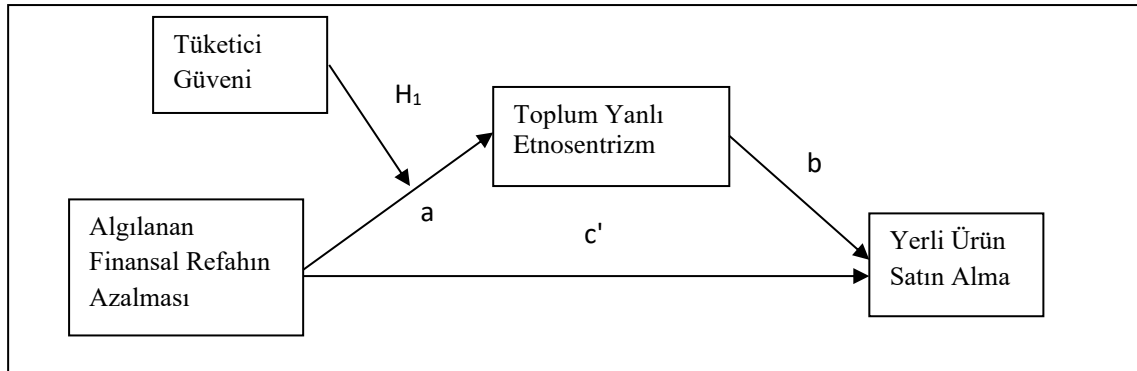
	CR	AVE	MSV	ASV	AFRA	ETN	TG	YÜSA
AFRA	0,91	0,63	0,12	0,07	(0,79)			
ETN	0,88	0,70	0,56	0,20	0,177	(0,83)		
TG	0,96	0,85	0,12	0,04	-0,351	0,095	(0,92)	
YÜSA	0,91	0,77	0,12	0,20	0,219	0,75	0,038	(0,87)

CR, Birleşim Geçerliliği; AVE, Ortalama Açıklanan Varyans ; MSV, Maksimum Paylaşılan Varyansın Karesi; ASV, Paylaşılan Varyansın Karesinin Ortalaması

Hipotez Testi

Araştırma ilişkin düzenleyici endirekt etki hipotezleri IBM SPSS PROCESS (MODEL7) kullanılarak test edilmiştir. Yapısal modele ilişkin uyum iyiliği (model fit) indeks değerleri ölçüm modelinin doğrulandığına işaret etmektedir (RMSEA=,05; SRMR=,03; CFI=,98; TLI=,97; CMIN/DF=2,48).

Şekil 1: Araştırma Modeli

Algılanan finansal refahın azalmasının toplum yanlısı etnosentrik eğilimler üzerindeki etkisi (a yolu: $b=.22$, $t(509)= 4.41$, $p<001$ ve algılanan finansal refahın tüketici güveni üzerindeki etkisi ($b= .08$, $t(509)= 3.29$, $p<.05$) anlamlıdır. Bunun yanında, algılanan finansal

refahın azalması ile tüketici güveni arasındaki etkileşimin toplum yanlısı etnosentrik eğilimler üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı ($b=-.0155$, $S.E=.0252$, $p=.5386$, $LLCI=-.0651$, $ULCI=.0340$) görülmektedir. Bu sonuçlar tüketici güveninin algılanan finansal refahın azalması ile olan etkileşiminin, toplum yanlısı etnosentrik eğilimler üzerinde düzenleyici bir rol üstlenmediği anlamına gelmektedir. Toplum yanlısı etnosentrik eğilimlerin yerel ürün satın alma üzerindeki etkisi, (b yolu: $b=.58$, $t(510)=16.95$, $p<.001$) değerleri ile istatistiksel olarak anlamlıdır. Algılanan finansal refahın yerel ürün satın alma üzerindeki etkisi de (c' yolu: $b=.07$, $t(510)=2.38$, $p<.05$) istatistiksel olarak anlamlı görünmektedir.

Tablo 4: Düzenleyicilik Etkisi Sonuçları

Tüketici Güveni (moderator)		β	SE	LLCI	ULCI
-1.27 (Mean-1 SD)		.14	.04	.06	.22
.00 (Mean)		.13	.03	.07	.19
+1.51 (Mean+1 SD)		.12	.04	.04	.18
Index of moderated mediation		.31	.01	-.07	.02

Notes: LLCI, Alt Güven Sınırı; ULCI, Üst Güven Sınırı; S.E, Standart Hata

Tablo 4'deki bulgulara bakıldığında, farklı tüketici güveni seviyelerinde (Mean -1 S.D.: $b=.14$, $LLCI=.06$, $ULCI=.22$; Mean: $b=.13$, $LLCI=.07$, $ULCI=.19$; Mean+1 S.D.: $b=.12$, $LLCI=.04$, $ULCI=.18$) algılanan finansal refahın azalması ile toplum yanlısı etnosentrik eğilimler arasında koşullu dolaylı etkiye rastlanmıştır. Özellikle yüksek tüketici güveni seviyesinden düşük tüketici güveni seviyesine doğru inildikçe koşullu dolaylı etkinin daha da arttığı Tablo 4'den görülebilmektedir. Tüketici güveninin, algılanan finansal refah ile yerli ürün satın alma davranışı arasındaki toplum yanlısı etnosentrik eğilimlerinin aracılık etkisi üzerinde düzenleyicilik ($b=.31$, $S.E=.01$, $LLCI=.04$, $ULCI=.02$) etkisinden ise bahsedilememektedir. Bu durumda **H₁**: Tüketici güveni, algılanan finansal refah ile yerli ürün satın alma davranışı arasındaki toplum yanlısı etnosentrik eğilimlerinin aracılık etkisi üzerinde düzenleyici rol oynar hipotezi reddedilmiştir.

Sonuç

Bu çalışma, Türkiye'de CoVID-19 süresinde yaşanan ekonomik kriz döneminde, algılanan finansal refahın azalması ile toplum yanlısı etnosentrik eğilimler arasındaki ilişkide Türk tüketicilerin ekonomiye duydukları güvenin düzenleyicilik etkisini test etmeye çalışan bir araştırmadır. Literatürde de belirtildiği üzere, tüketiciler ekonomik kriz dönemlerinde yatırımlarını korumak ve harcamalarını kısmak eğilimine girmektedirler (Halbesleben, Neveu, Paustian-Underdahl, & Westman, 2014, s. 1334–1364; Daniel Peter Hampson vd., 2018, s. 924–928; Hobfoll, 2001, s. 337–421).

Makro ekonomik çevre içerisinde, kriz dönemlerinde özellikle düşük gelir seviyesine sahip olan tüketicilerin algıladıkları finansal refah düzeylerinin düşmesinin onları daha ucuz alternatifler olan yerli ürün satın almaya yönlendirebileceği üzerine literatürde bazı çalışmalar yapılmıştır. Tüketicilerin yerli ürünlere yönelmesinin en önemli sebebi daha ucuz olduğunu düşündükleri yerli alternatiflere yönelerek tasarrufların artırılmasıdır (Halbesleben vd., 2014, s. 1334–1364). Yapılan bu çalışma dahilinde, yüksek tüketici güveni seviyesinden düşük tüketici güveni seviyelerine düşüldükçe koşullu dolaylı etkinin artmasına yönelik bulgunun ortaya çıkması algılanan finansal refah ile yerli ürün satın alma davranışı arasında tüketici

güveni düzeyinin düzenleyicilik etkisine işaret edebilir. Fakat tüketici güvenine yönelik ölçümün sadece makro ekonomik göstergelere olan güven ölçümünden ziyade mikro göstergelere olan güven ölçümlerine doğru da genişletilmesi düzenleyici etkinin ölçülmesi açısından daha güvenilir sonuçlar ortaya çıkmasına sebep olabilir.

Hampson (2018, s.924)'ın ulaştığı sonuçlara paralel olarak, tüketicilerin toplum yanlısı etnosentrik eğilimleri, algılanan finansal refah ile yerli ürün satın alma davranışı arasında düzenleyici bir etkiye sahip değildir. Çalışmada test edilen hipotezin sonucu olarak, tüketicilerin ekonomiye yönelik güven indeksi değerlendirmelerinin düzenleyicilik etkisi bakımından, toplum yanlısı etnosentrik eğilimler üzerinden yerel ürün satın alma davranışına etkisi yoktur. Bu durum tüketicilerin yerel markalara olan güveninin olmamasından kaynaklanabilir. Nitekim Hampson (2018, s.924) marka değeri değişkenini de modellerinde test etmiş ve algılanan finansal refah ile yerli ürün satın alma davranışları arasında global markalara ilişkin algılanan marka değerinin dolaylı ve anlamlı etkisinden bahsetmektedir.

Bu çalışmaya ilişkin en önemli kısıt, örneklemin kolayda örneklem yoluyla belirlenmesinden kaynaklanan homojenlik sorunudur. Homojen bir kitleden toplanan verilerin özellikle algılanan finansal refahın ölçülmesi açısından fazla güvenilir sonuçlar veremeyeceği elbette göz ardı edilemeyecektir. Bunun yanında Covid-19 sürecinde Türkiye ile benzer ekonomik göstergelere sahip diğer ülkeler ile yapılacak karşılaştırmalı bir araştırma söz konusu değişkenler itibarıyla bu ve benzeri çalışmaların güvenilirliğini artırıcı bir rol üstlenebilecektir. Gelecek çalışmaların, tüketicilerin finansal okur yazarlık düzeyinin düzenleyicilik etkisini de modele dahil ederek genişletmesi hem tüketici güveni düzeyinin belirlenmesinde hem de yerel ürün satın alma davranışı üzerindeki etkilerinin ölçülmesinde teorik çerçeveyi genişletecek sonuçlar verebileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

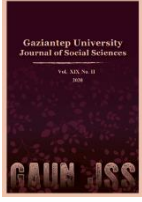
- Abrantes-Braga, F. D. M. A., & Veludo-de-Oliveira, T. (2019). Development and validation of financial well-being related scales. *International Journal of Bank Marketing*, 37(4), 1025–1040.
- Ang, S. H., Leong, S. M., & Kotler, P. (2000). The Asian apocalypse: Crisis marketing for consumers and businesses. *Long Range Planning*, 33(1), 97–119.
- Balabanis, G., Diamantopoulos, A., Mueller, R. D., & Melewar, T. C. (2001). The impact of nationalism, patriotism and internationalism on consumer ethnocentric tendencies. *Journal of International Business Studies*, 32(1), 157–175.
- Berdysheva, E., & Romanova, R. (2017). Rethinking prices during an economic crisis: Calculation as a new mode of consumer behaviour in Russia. *International Journal of Consumer Studies*, 41(4), 397–403.
- Beşel, F., & Yardımcıoğlu, F. (2016). Tüketici güven endeksi ile makro değişkenler arasındaki ilişki. *ICPESS (International Congress on Politic, Economic and Social Studies)*, (1).
- Brüggen, E. C., Hogreve, J., Holmlund, M., Kabadayi, S., & Löfgren, M. (2017). Financial well-being: A conceptualization and research agenda. *Journal of Business Research*, 79, 228–237.
- Bufe, S., Sun, S., Roll, S. P., Kondratjeva, O., & Grinstein-Weiss, M. (2019). *How do Changing Financial Circumstances Relate to Financial Well-Being? Evidence from a National Survey*.
- Castilhos, R. B., Fonseca, M. J., & Bavaresco, V. (2017). Consumption, crisis, and coping strategies of lower class families in Brazil: A sociological account. *International Journal*

of Consumer Studies, 41(4), 379–388.

- Cotsomitis, J. A., & Kwan, A. C. C. (2006). Can consumer confidence forecast household spending? Evidence from the European commission business and consumer surveys. *Southern Economic Journal*, 597–610.
- Curtin, R. T. (1982). Indicators of consumer behavior: The University of Michigan surveys of consumers. *Public Opinion Quarterly*, 46(3), 340–352.
- Dees, S., & Brinca, P. S. (2013). Consumer confidence as a predictor of consumption spending: Evidence for the United States and the Euro Area. *International Economics*, 134, 1–14.
- Durmuşkaya, S., & Kavas, Y. B. (2018). Akademik gelişim ve finansal okuryazarlık arasındaki ilişkinin tespiti üzerine bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi*, 25(3), 925.
- Gezer, T., & Tuncer, G. (2020). Terminology of consumer confidence index. *BİLTÜRK Ekonomi ve İlişkili Çalışmalar Dergisi*, 2(1), 340–359.
- Gönen, E., & Özmete, E. (2007). Finansal refah: Finansal yönetim sürecinden duyulan tatmin, finansal davranışlar ile öz-saygı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 11(11), 57–69.
- Gürbüz, S. (2019). *Amos ile Yapısal Eşitlik Modellemesi* (Birinci Ba). Seçkin Yayıncılık.
- Gürhan-Canli, Z., Sarial-Abi, G., & Hayran, C. (2018). Consumers and brands across the globe: Research synthesis and new directions. *Journal of Marketing*, 26(1), 96–117. <https://doi.org/10.1509/jim.17.0063>
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. (2010). *Multivariate data analysis* (Vol. 5). Prentice hall Upper Saddle River, NJ.
- Halbesleben, J. R. B., Neveu, J.-P., Paustian-Underdahl, S. C., & Westman, M. (2014). Getting to the “COR” understanding the role of resources in conservation of resources theory. *Journal of Management*, 40(5), 1334–1364.
- Hampson, Daniel P, Grimes, A., Banister, E., & McGoldrick, P. J. (2018). A typology of consumers based on money attitudes after major recession. *Journal of Business Research*, 91, 159–168.
- Hampson, Daniel P, & McGoldrick, P. J. (2017). Antecedents of consumer price consciousness in a turbulent economy. *International Journal of Consumer Studies*, 41(4), 404–414.
- Hampson, Daniel Peter, Ma, S. (Sara), & Wang, Y. (2018). Perceived financial well-being and its effect on domestic product purchases: An empirical investigation in Brazil. *International Marketing Review*, 35(6), 914–935. <https://doi.org/10.1108/IMR-12-2017-0248>
- He, J., & Wang, C. L. (2015). Cultural identity and consumer ethnocentrism impacts on preference and purchase of domestic versus import brands: An empirical study in China. *Journal of Business Research*, 68(6), 1225–1233.
- Hirsh, J. B., Kang, S. K., & Bodenhausen, G. V. (2012). Personalized persuasion: Tailoring persuasive appeals to recipients’ personality traits. *Psychological Science*, 23(6), 578–581.
- Hobfoll, S. E. (2001). The influence of culture, community, and the nested-self in the stress process: advancing conservation of resources theory. *Applied Psychology*, 50(3), 337–421.
- Hogg, M. A., Abrams, D., Otten, S., & Hinkle, S. (2004). The social identity perspective: Intergroup relations, self-conception, and small groups. *Small Group Research*, 35(3), 246–276.

- Huang, Y., Phau, I., & Lin, C. (2010). Consumer animosity, economic hardship, and normative influence. *European Journal of Marketing*.
- Hunneman, A., Verhoef, P. C., & Sloot, L. M. (2015). The impact of consumer confidence on store satisfaction and share of wallet formation. *Journal of Retailing*, 91(3), 516–532.
- Jonkman, J., Boukes, M., & Vliegenthart, R. (2020). When do media matter most? A study on the relationship between negative economic news and consumer confidence across the twenty-eight EU states. *The International Journal of Press/Politics*, 25(1), 76–95.
- Josiassen, A. (2011). Consumer disidentification and its effects on domestic product purchases: An empirical investigation in the Netherlands. *Journal of Marketing*, 75(2), 124–140.
- Karagöz, D., & Aktaş, S. (2015). Evaluation of consumer confidence index of central bank of Turkey consumer tendency survey. *The Online Journal of Science and Technology*, 5(3), 31–36.
- Kaytaz, M., & Gul, M. C. (2014). Consumer response to economic crisis and lessons for marketers: The Turkish experience. *Journal of Business Research*, 67(1), 2701–2706.
- Klein, J. G., Ettenson, R., & Morris, M. D. (1998). The animosity model of foreign product purchase: An empirical test in the People's Republic of China. *Journal of Marketing*, 62(1), 89–100.
- Lee, W.-N., Hong, J.-Y., & Lee, S.-J. (2003). Communicating with American consumers in the post 9/11 climate: An empirical investigation of consumer ethnocentrism in the United States. *International Journal of Advertising*, 22(4), 487–510.
- Ludvigson, S. C. (2004). Consumer confidence and consumer spending. *Journal of Economic Perspectives*, 18(2), 29–50.
- Moschis, G. P. (2007). Stress and consumer behavior. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 35(3), 430–444.
- Netemeyer, R. G., Warmath, D., Fernandes, D., & Lynch, J. G. (2018). How am i doing? Perceived financial well-being, its potential antecedents, and its relation to overall well-being. *Journal of Consumer Research*, 45(1), 68–89. <https://doi.org/10.1093/jcr/ucx109>
- O'Neill, B., Prawitz, A., Sorhaindo, B., Kim, J., & Garman, E. T. (2006). Changes in health, negative financial events, and financial distress/financial well-being for debt management program clients. *Journal of Financial Counseling and Planning*, 17(2).
- O'Neill, B., Sorhaindo, B., Xiao, J. J., & Garman, E. T. (2005). Financially distressed consumers: Their financial practices, financial well-being, and health. *Journal of Financial Counseling and Planning*, 16(1).
- OECD (2020). *OECD Economic Outlook (June2020)*. <https://doi.org/https://doi.org/10.1787/16097408>
- Ou, Y.-C., de Vries, L., Wiesel, T., & Verhoef, P. C. (2014). The role of consumer confidence in creating customer loyalty. *Journal of Service Research*, 17(3), 339–354.
- Ponchio, M. C., Cordeiro, R. A., & Gonçalves, V. N. (2019). Personal factors as antecedents of perceived financial well-being: Evidence from Brazil. *International Journal of Bank Marketing*, 37(4), 1004–1024.
- Prawitz, A., Garman, E. T., Sorhaindo, B., O'Neill, B., Kim, J., & Drentea, P. (2006). Incharge financial distress/financial well-being scale: Development, administration, and score interpretation. *Journal of Financial Counseling and Planning*, 17(1).
-

- Rose, G. M., & Orr, L. M. (2007). Measuring and exploring symbolic money meanings. *Psychology & Marketing, 24*(9), 743–761.
- Sharma, P. (2011). Country of origin effects in developed and emerging markets: Exploring the contrasting roles of materialism and value consciousness. *Journal of International Business Studies, 42*(2), 285–306.
- Siamagka, N.-T., & Balabanis, G. (2015). Revisiting consumer ethnocentrism: Review, reconceptualization, and empirical testing. *Journal of International Marketing, 23*(3), 66–86.
- Tunalı, H., & Özkan, İ. E. (2016). Türkiye’de tüketici güven endeksi ve tüketici fiyat endeksi arasındaki ilişkinin ampirik analizi. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi, 3*(2), 54–67.
- Vlaev, I., & Elliott, A. (2014). Financial well-being components. *Social Indicators Research, 118*(3), 1103–1123.
- Wheeler, S. C., Petty, R. E., & Bizer, G. Y. (2005). Self-schema matching and attitude change: Situational and dispositional determinants of message elaboration. *Journal of Consumer Research, 31*(4), 787–797.
- Wilcox, J. A. (2007). Forecasting components of consumption with components of consumer sentiment. *Business Economics, 42*(4), 22–32.
- Younas, W., Javed, T., Kalimuthu, K. R., Farooq, M., Khalil-ur-Rehman, F., & Raju, V. (2019). Impact of self-control, financial literacy and financial behavior on financial well-being. *The Journal of Social Sciences Research, 5*(1), 211–218.
- Zhou, X., Vohs, K. D., & Baumeister, R. F. (2009). The symbolic power of money: Reminders of money alter social distress and physical pain. *Psychological Science, 20*(6), 700–706.
- Zurawicki, L., & Braidot, N. (2005). Consumers during crisis: responses from the middle class in Argentina. *Journal of Business Research, 58*(8), 1100–1109.
-

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

'Pandemic Diplomacy' and the Politics of Paradox: International Cooperation in the Age of National Distancing

'Pandemik Diplomasi' ve Paradoks Politikası: Ulusal Mesafe Çağında Uluslararası İşbirliği

Wasiu A. BALOGUN^{a*}, Oluwaseun I. SOILE^b

^a Ph.D, Lancaster University, Lancaster / UNITED KINGDOM

ORCID ID: 0000-0001-8519-2053

^b Researcher, Olabisi Onabanjo University, Ago-Iwoye / NIGERIA

ORCID ID: 0000-0002-0047-1684

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 14 Ağustos 2020

Kabul tarihi: 15 Ekim 2020

Anahtar Kelimeler:

COVID-19,

Diplomasi,

Uluslararası iş birliği,

Milliyetçilik,

Pandemi

ARTICLE INFO

Article History:

Received August 14, 2020

Accepted October 15, 2020

Keywords:

COVID-19,

Diplomacy,

International cooperation,

Nationalism,

Pandemic

ÖZ

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana hiçbir gelişme uluslararası siyasi sistemi COVID-19 salgını kadar etkilememiştir. Bir sağlık krizi uluslararası siyaseti yeniden şekillendiriyor, küresel ekonomiyi baltalıyor, küresel iklim değişikliği görüşmelerini baltalıyor ve diplomasi için birçok yeni sorun yaratıyor. Paradoksal olarak, dünya, uluslararası seyahat yasalarının, sınır kapatmaların ve ulusal mesafenin olduğu bir zamanda, bir hastalıkla mücadele için, bir araya geliyor. Başka bir boyutta, milliyetçilik uluslararası iş birliğinin umut sunduğu küresel salgın zamanında enternasyonalizmi gölgede bırakıyor. Salgın, birçok zorluk göz önüne alındığında uluslararası siyaset ve diplomasinin yeni bir düzeninin habercisi olsa da süper güç rekabetinin ve iş birliğinin eski düzenini sürdürmektedir. COVID-19 salgını çözülürken, siyasi ve diplomatik çelişkiler devletler arası ilişkileri güçlendirmekte ve aşı geliştirme umutları ve COVID-19 sonrası dünya düzeninin doğası etrafında belirsizlikler yaratmaktadır. Bu çalışma, COVID-19'un diplomatik uygulamalarını ve salgının patlak vermesinden bu yana küresel politika ve diplomasiyi nasıl şekillendirdiklerini sorgulamayı amaçlamaktadır. Çalışma, COVID-19'un diplomatik ve siyasi bir paradoks olduğunu ve salgının yarattığı güçlüklerin kalıcı olduğunu ve salgın sonrası dönemde küresel siyaset ve diplomasinin yapı taşlarını oluşturacağını savunuyor. Yenilenen hükümetler arası ilişkiler ve iş birlikleri, COVID-19 sonrası küresel refaha giden bir yol sağlayacaktır..

ABSTRACT

Since the end of the Cold War no development has unravelled the international political system as much as COVID-19 pandemic. A health crisis is reshaping international politics, undermining global economy, frustrating global climate change talks, and creating several new challenges for diplomacy. Paradoxically, the world is coming together to combat a disease in a time of international travel bans, border closures and national distancing. In another dimension, nationalism is trumping internationalism in a time of global pandemic, where international cooperation offers hope. While the pandemic heralds a new order of international politics and diplomacy given its many legacies and challenges, it sustains the old order of super power rivalry, competition and cooperation. As COVID-19 pandemic untangles, political and diplomatic contradictions reinforce inter-state relations and create uncertainties around the prospects of vaccine development and the nature of post-COVID-19 world order. This study seeks to interrogate diplomatic practices of COVID-19 and how they have shaped global politics and diplomacy since the outbreak of the pandemic. The study argues that COVID-19 is a diplomatic and political paradox, and the challenges created by the pandemic have come to stay and will form the building blocks of global politics and diplomacy in the post pandemic era. Renewed inter-state relations and collaborations will provide a pathway to global prosperity post-COVID-19.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: w.balogun@lancaster.ac.uk

Introduction

A healthy nation is a wealthy nation, the saying goes. But the wealth of a nation derives not only from its health but also its economy, politics, military, education, among other sectors. However, a serious health crisis may unleash a devastation of unparalleled magnitude on the wealth and general well-being of any country. This is as much truer for the global community. Global health crisis has shaped the international community in different ways. Pandemics especially, has resulted in the death of millions across the globe, occasioned the demise of states and empires, torpedoed international movements of people and goods, and undermined global governance infrastructure and inter-state relations. History tells us that everyone hundred years the world witnesses a pandemic. From the Marseilles plague of 1720 to the cholera outbreak of 1817-1820 to the Spanish flu of 1918 to the current COVID-19 pandemic, which began in 2019 in the Chinese city of Wuhan, the human community has had to grapple with unimaginable consequences of pandemic outbreaks with each pandemic cycle dwarfing the previous in rapidity, fatality and global reach. But each pandemic cycle has dramatically altered global political landscape especially, rolling back gains in global communications and movements of persons and goods, and inter-state relations. If the Spanish flu of 1918 was facilitated by international maritime trade, the current COVID-19 pandemic is a victim of heightened international air travels, with advances in communication and information technology facilitating seamless inter-state movements of goods, persons and pathogens. Regardless of the means and tools of spread, global pandemics have unravelled the human community with unprecedented challenges as much as they have created opportunities for inter-state cooperation.

COVID-19 is a health crisis, but the crisis manifests in politics and diplomacy. With over half a million death toll already (as at 18 July 2020) according to John Hopkins University COVID-19 datasheet, states have had to initiate and consider important political decisions - shut borders, suspend air travels, roll back on political and diplomatic engagements, and self-isolate- which significantly impact on global politics and diplomacy. Though some countries are gradually relaxing lockdown measures and partially lifting travel bans, the world is still practically on lockdown. As national distancing becomes the new norm, international cooperation is beating a retreat, and nationalism reigns supreme. The socio-economic, political, health, and several other challenges and legacies of the pandemic would require global collaborations through the instrumentality of diplomacy, but it will be interesting to see how such collaborations are fostered at a time of increasing national distancing.

Diplomacy: Meaning, Growth and Development

Diplomacy is as old as the international political system. As nation-states emerge, membership of the community of nations is conferred through diplomatic recognition, which facilitates exchange of diplomats and commencement of diplomatic relations. The act of managing relations and conducting negotiations among states is the business of diplomats, and the very essence of diplomacy. From being a “process of representation and negotiation” (Padelford and Lincoln, 1963) to the “application of intelligence and tact” (Satow, 2011) to the “management and methods of representation” (Nicholson, 1988), diplomacy has emerged not only as the mainstay, but the core processes, the means and tools of relations among nations, and the lubricants of the wheels of foreign policy. Much of the world’s affairs would not occur, and international relations would not exist, without diplomacy (Manor, 2019). Diplomacy is the platform that brings world leaders together in an attempt to agree on mutual interests or resolve international health crisis such

as Ebola and Covid-19. Indeed, most countries still have unrestricted access to essential medical needs in this age of coronavirus because of continued international engagements smoothed by diplomacy.

Modern diplomatic practices, which evolved from the post-Renaissance European state system, have changed considerably since the dawn of the twentieth century. From what started strictly as government-to-government business, diplomacy quickly transformed with the advent of three world events; the widespread use of the radio, the Bolshevik Revolution of 1917 and Nazi's political ascendancy and the use of radio as a tool of revolutionary change (ibid). As Russia and Germany circumvented traditional diplomatic government-to-government protocol, nationals of neighbouring countries were brought directly into the domain of diplomacy (ibid). John Hamilton (2020) recants in his book, *Manipulating the Mass: Woodrow Wilson and the Birth of American Propaganda*, how President Wilson's Committee on Public Information pioneered the idea of public diplomacy during the First World War. Public diplomacy had been born, and it was to dominate much of the twentieth century diplomatic practices.

With innovations in information and communications technology and advent of social media, human interventions yet again significantly altered diplomacy. The speed with which information travels with these developments demands that governments react just as quickly. Doing so meant that governments too had to monitor the information available on social networks. The digitalisation of diplomacy which started with human inventions in the twentieth century is being accelerated by pathogens in the twenty-first century. National distancing orchestrated by global ban on international travels on account of Covid-19 meant that states recourse to online activities, unlocking e-diplomatic opportunities, and revolutionising digital diplomacy in the process. A health crisis, which started 'offline', is unleashing profound impact online, with videoconferencing providing a veritable communication and information infrastructure for diplomacy. Coronavirus is not only creating a new global challenge for international cooperation; it is also providing new frontiers and means to address them.

Covid-19: The Outbreak and Spread

The history of global health crisis is the story of one hundred years pandemic cycle. History reveals that the world is devastated by a virulent global pandemic nearly every hundred years. The Marseilles plague had claimed 100,000 lives in 1720, followed by the cholera outbreak between 1817 and 1820 which also claimed around one hundred thousand (100,000) lives. The Spanish flu of 1918 resulted in the death of one hundred million (100,000,000) people across the world. In late 2019, a new pandemic broke out in Wuhan, China. From a very humble beginning, the pandemic took on the world with vicious penetration, leaving its trail on the socio-economic, political, medical, etc. devastation of the world. On 30th January 2020, the World Health Organisation (WHO) declared it a Public Health Emergency of International Concern and a pandemic on 11th March 2020. According to data from John Hopkins University, COVID-19 has infected fourteen million, one hundred and nineteen thousand, seven hundred and sixty three (14,119,763) individuals globally, claiming over five hundred and ninety seven thousand, seven hundred and forty one (597,741) lives as at 18 July 2020 with United States, Brazil and United Kingdom accounting for over half of global fatalities (Johns Hopkins University, 2020).

Diplomatic Practices in the Age of Covid-19

The coronavirus is a diplomatic game-changer. It presents unique challenges to both the diplomat and the art of diplomacy. As the theatre of diplomatic engagements goes online, the

diplomat is confronted with significant disruptions to conventional face-to-face diplomatic practices. Yet, a new domain of diplomacy presents enormous opportunities for diplomacy. COVID-19 highlights the huge costs of summits, conferences, and overseas diplomatic missions and embassies, with the possibility of maintaining old diplomatic order in a pandemic-induced global recession. While it may be difficult now to ascertain with finality how far-reaching diplomatic consequences of COVID-19 will be, it is not preposterous to affirm that some of the enchantments and gaieties of the old order of summitry and conferencing are gone for good. As the world fights what U.N. Secretary-General António Guterres calls 'a war against a virus', many diplomats are not under any illusion as to interruptions in their work lives, and the tools and means of discharging their duties. Concepts like 'pandemic diplomacy', 'mask diplomacy', 'pandemic analytics', 'national distancing', and 'travel bans' are suggestive of not only new challenges for states, embassies, and diplomats, but also new means of diplomatic engagements. How has COVID-19 impacted on diplomatic practices?

'Infodemic': Covid-19 and the Politics of Propaganda

Sun Tzu (544-496 BC), fifth-century Chinese Army General, once said: "all warfare is based on deception"; "when we are able to attack, we must seem unable; when using our forces, we must appear inactive...." (Tzu, 2007). The underlying message in Tzu's submission found a better expression, centuries later, in Senator Hiram Johnson's address to the United States Congress during the First World War. He remarked: "the first casualty when war comes is truth". Like conventional warfare, the war against coronavirus pandemic has amplified the efficacy of deception and propaganda in diplomatic engagements. With ministries of foreign affairs, embassies and diplomats entangled in the multitude of conflicting conspiracy theories to reinforce a narrative, or as a counter-narrative, the world has an equally vicious plague in 'infodemic'.

The aura of deception and propaganda feeds into the plague of fake news or disinformation and presents a real danger to the fight against COVID-19. Therefore, the war on COVID-19 is both a propaganda and public diplomacy campaign, and both China and the US diplomats and government departments have not failed to make the best of it, to justify preconceived positions and advance specific national objectives. In trying to rescript the narrative on COVID-19, China's approach combines both "white face" (friendly face) and "red face" (hostile face), a paradoxical behaviour premised on dualism in China's strategic culture, and designed to enhance China's global leadership post COVID-19. An aggressive pushback over coronavirus, which has the spokesman of the Chinese foreign ministry Zhao Lijian as the arrowhead, combines digital propaganda and conventional public relations rhetoric in a well-coordinated global megaphone and multipronged effort to reshape global media discourse about the COVID-19 pandemic and effectively overwrite public information about Jinping's government mishandling of the outbreak.

The 'white face' is a soft power diplomacy anchored on providing medical supplies to countries now battling the pandemic, gestures of goodwill described as 'mask diplomacy or 'medical diplomacy' but suggestive of a strategic gambit to claim the moral high ground and assert international power. China's dual level strategy is anchored on: sharing conspiracy theories about the origins of the virus to strengthen President Xi Jinping and his Communist Party's hold on power while attacking China's adversary, and supporting countries with medical supplies to demonstrate its role as a responsible global power and project a triumphant air (Wong, 2020; Yu and Kaene, 2020). President Xi Jinping is projecting a united, strong and efficient national government- a defence of authoritarianism- and a global leadership alternative superior to Western

democracies currently struggling to get a handle on the pandemic (Yu and Kaene, 2020; Larsen and Gramer, 2020).

On the other hand, from his initial rhetorical fusillades against China, demonstrated by referring to COVID-19 as “Chinese virus”, a purely political tool to prop up his political base in an election year, Trump became more decisive in counteracting Chinese propaganda by asserting that Beijing was slow to alert the world of a virus outbreak. That Trump is reinforcing such a narrative to justify his manifest incompetence in the face of a ravaging pandemic does not deny its veracity. The National Security Adviser, Robert O’Brien (Briant, 2020) accused the WHO of being “a bit of a propaganda tool for the Chinese”, before President Trump’s announcement that the White House is putting a hold on the United States’ funding of the World Health Organisation, pending an investigation. Even when President Trump transitioned from a lethargic and vacillating approach to a more decisive action on COVID-19, it was clear the US is heavily burdened by leadership deficit in a time of global pandemic. And for a president seeking another term in office, propaganda, conspiracy theories and blame game politics became veritable instruments to prop the image of a commander-in-chief and re-invent the wheel of a country blazing the trail in global developments. Trump’s anti-China grandiloquence combines with US medical assistance to Nigeria, Italy and Spain by way of supply of ventilators to fight the scourge of coronavirus, seek to achieve the same duality as President Xi Jinping’s ‘white face/black face’ strategy. But who has had a more effective propaganda? Who has emerged stronger in the race for global relevance in the age of COVID-19?

Pandemic Analytics: Covid-19 and the Politics of Data

COVID-19 is a data pandemic. As it spreads across the globe, it creates large volumes of data, which multilateral organisations, countries and their representatives are analysing to track the disease, guide responses and find treatments. But big data and its infrastructure can be political. A global pandemic in the age of Artificial Intelligence (AI) creates a context for robotic intelligence database which can be deployed to project national interests, reinforce geopolitics, and amplify existing fault lines in global politics. And with the 5G systems and the capacity to run larger volumes of data across them, greater applications for artificial intelligence (AI) can be developed with significant implications for inter-state relations and diplomacy.

So, in the context of COVID-19, big data are about its creation, use, access, and interpretation; it is about how these critical elements of data are deployed to reinforce national interests and power. With the European Union (EU) creating an open data portal for COVID-19 data (European Data Portal, 2020) and the United States creating the “most extensive collection of machine readable coronavirus literature to date” (US Office of Science and Technology Policy, 2020), COVID-19 has created a new global race for, not nuclear, but data, with the potential to shift geopolitical power dynamics, placing significant leverage on those countries and actors that collect, store, and control data and its infrastructure.

At national levels, COVID-19 data speak different political languages across different countries and systems of government. In communist China, Vietnam and North Korea, COVID-19 data follow same pattern, and evolve from a tightly and centrally controlled political structure anchored on preserving existing political order by moulding public opinion in support of the communist governments thereby eliminating dissents. In the case of China, COVID-19 data manifest duality of purpose; strengthening the communist party’s hold on power and projecting the image of a country winning the war against the pandemic- a global public relations agenda to

enhance global acceptability and reach of the communist system, though vehemently denied by China (Yu and Kaene, 2020). Despite an upward review of Wuhan COVID-19 cases and fatalities in April, there were allegations especially in the United States that China covered up the actual number of infected patients during the initial stage of the outbreak, and that China's expulsion of US journalists was both a decoy and a gambit to cover up the outbreak. Technically, COVID-19 data are more political than medical.

In the realm of diplomacy, COVID-19 data present the global community a new frontier and means for international cooperation and diplomatic engagement. Rising availability, even ubiquity, of COVID-19 data for both state and non-state actors reinforces the conception of public diplomacy with multiple players from across diverse segments of the society. In this shifting landscape, a diplomat becomes a multifaceted personality who subjects data to different interpretations and usage, and data can become the fulcrum of politics, creating or impeding political change and justifying diplomacy (Boyd et al, 2019).

Diplomats have resorted to using big data to address specific COVID-19 related issues, such as concerns around global perception of one's country relative to others in the age of pandemic, the issue of international medical assistance, vaccines development, and evacuation and travel arrangements, among others. Such issues and concerns could feed into anti-COVID-19 measures of states with significant ramifications for foreign policy. When the Japanese Liberal Democratic Party and Ito-Yokado, a Japanese company made a donation of two million Yen and over a million masks, respectively, to China, at the peak of the outbreak in Wuhan (Li & McEvleen, 2020), it was a diplomatic gesture informed partly by COVID-19 'data' coming out of Wuhan. The decision to invite Cuban medical doctors and nurses to Italy at the peak of the pandemic in the country's worst-affected region, Lombardy, was based, not on COVID-19 incidence, but on its data.

In the two cases, the externalisation of the war against the pandemic was in part informed by geospatial and sensor data, which helped in many aspects including the tracking of regional transmission, management of supply and demand of material resources, rapid mobilisation and deployment of medical resources and personnel, among others. Availability of COVID-19 database, even at its infancy, may offer a more objective, evidence-based foreign policy decision and data-driven diplomacy. And while they may be subjected to states manipulation and control especially in closed or tightly controlled states, and despite being the source of war of words between United States and China in the past weeks, COVID-19 data have engendered international relations, elevated diplomatic discourses, and created new challenges for global governance and diplomacy post-pandemic age.

Covid-19: New Frontier of Diplomacy, Old Order Politics

As COVID-19 continues its relentless run, the theatre of international cooperation and diplomacy is transitioning from 'offline' to online; from digital to data; from an inherently socially constructed environment to a virtually generated, disentangling old global diplomatic order in ways unparalleled in human history. If human inventions in information and communication technology revolutionised public diplomacy in the twentieth century, 'non-human' creation is taking it a step further in the twenty-first century with significant disruptions to bilateral and multilateral diplomatic means and practices. While many may perceive the disruptions as of little or no consequence, matters of global health and health infrastructure, fragility and susceptibility of global economy, cyber security, data and its infrastructure, artificial intelligence, racism and nationalism

which the pandemic has spotlighted, will be the anchor of global politics, foreign policy and diplomacy for several years to come.

The rapid scale of the coronavirus has pushed countries to act together while maintaining national distancing, a central aspect of plans to limit the spread of the virus worldwide but which paradoxically redefines the process and means by which that objective is achieved. In what is clearly the new normal, a socially distanced world is reconvening in cyberspace with the help of videoconference technology, providing a new frontier for politicking and creating a new agenda for international diplomacy. The transition from in-person to online diplomatic engagement, characterised by instantaneity and global appeal, is not a deviation from or contradiction of the old political order but a continuation of politics by other means, in a virtually generated political environment. If anything has changed, it is the political environment; not only have both the substance and language of politics remains the same, they have found a new mien and vent in COVID-19.

The pandemic has forced major international organisations to lockdown but has not quarantined politics. From the United Nations to World Trade Organisation (WTO) to International Labour Organisation (ILO), International Maritime Organisation (IMO) and Food and Agriculture Organisation (FAO), multilateral diplomacy is beating a retreat in the face of rising nationalism, and states are compelled to make an online diplomatic switch in order to sustain international cooperation. Though the UN has since rolled back on diplomatic disengagements caused by COVID-19, and the organisation's General Assembly, the world's "town hall" remains open, critical social elements and practices –the 'middle ground' of diplomacy- associated with a socially-constructed diplomatic environment are missing (Fin, 2020).

Core diplomatic functions of projecting influence, protecting people, and promoting prosperity have not only found new avenues online, they have become the arrowhead of COVID-19 politics. And apart from converging online to discuss multilateral or bilateral response mechanisms to the pandemic, the resolve to play old politics is not lost on states. Prime Minister Modi's videoconference call of March 15 where the heads of all eight member states of South Asia Association for Regional Cooperation (SAARC) came together with exception of Pakistan, which designated its State Minister of Health, Zafar Mirza, and which called for a Coronavirus Emergency Fund, serves to promote a collective agenda against the pandemic as much as enhance India's influence in a region increasingly infiltrated by China. China's increased engagement in South Asia poses a threat to India as the regional economic and diplomatic heavyweight (Anderson and Aryes, 2015). Therefore, the call for COVID-19 Fund and an express commitment of ten million dollars by Prime Minister Modi, is part of India's double down outreach across South Asia to counteract China's agenda of "Asia connectivity" being entrenched in the region through its Silk Road "belt and road" vision (ibid).

Meanwhile, China-India hostility is being renewed with vigour along the Himalayas with the two countries pursuing aggressive military confrontations over territory. So when Modi called for a regional approach against the pandemic, saying: "we can respond best by coming together, not growing apart – collaboration not confusion, preparation not panic" (Indian Prime Minister's Office, 2020), it was more of a call to assert India's leadership while warding off external interests in the region under the guise of the fight against COVID-19 than a change in foreign policy stand for a leader who had, in recent years, shifted focus to other regional groupings that exclude Pakistan, like the Bay of Bengal Initiative for Multi-Sectoral Technical and Economic Cooperation (BIMSTEC), the Bangladesh-Bhutan-India-Nepal (BBIN) grouping, and the Indian Ocean Rim

Association (IORA) because of hostilities over cross-border terror attacks such as the 2016 Uri attack which led to India's boycott of the 19th Summit of SAARC. Meanwhile, Pakistan saw an opportunity in the virtual COVID-19 SAARC meeting to hit back at India for boycotting the 19th Summit of SAARC which was originally planned to be held in Islamabad, Pakistan, in 2016. A health crisis is not only facilitating and smoothening political relations between age-old rivals, it is doing so in a virtually constructed environment. COVID-19 pandemic may have spotlighted India-Pakistan old order political rivalry; it has also provided a new frontier for cooperation between the countries.

Like Indo-Pakistan relations, Sino-US relations have found a new outlet in the pandemic, to shape, reshape, and sharpen its rough edges. The relentless power competition between the two countries and the many contradictions in their relations, from trade war to the economic and security concerns resulting in US ban on China's technology giant Huawei in the race for dominance in next generation networks which saw China roll out its 5G networks last November ahead of the United States, have coalesced on COVID-19 to heighten a particularly mistrustful and mutually antagonistic relationship. America's resentment of China has found vigour in President Trump's ruthless push to pin the blame for the outbreak and its spread on China. But an equally effective and indeed more combative pushback from China seems to be trumping Trump's anti-China rhetoric and sentiments.

The pandemic may have put the world in lockdown and torpedoed international cooperation, many of the issues that had upended US-China relations are being projected through COVID-19, online. From the outbreak in Wuhan to data to international humanitarian assistance to quest for vaccines development, COVID-19 is typically political, notwithstanding the human catastrophe it has unleashed. Issues of ethics and morality may be advanced against politicising the pandemic, but "it's impossible to politicise a crisis, because there is nothing more political than how a human society navigates its way through a disaster" (Ramsay, 2020). Ramsay's position is as truer for national politics as it is for international diplomacy. Hence, the pandemic is the latest stage in the endless pursuit of and competition for global dominance between Washington and Beijing, with the virtual environment being the only difference between now and what happened previously. COVID-19 pandemic highlights the need for Sino-American cooperation and, at the same time, reveals the two countries' inability to do so. As much as the pandemic heightens the mistrust between the two superpowers and pushes them further apart, it reinforces the essence of international cooperation, and justifies the need for them to work together to provide global leadership in a time of turbulence.

Beyond US-China relations, the pandemic is unravelling the European Union's relations with both the United States and China. At the moment, the EU finds itself in a strategic conundrum; a choice between the devil and the deep blue sea in its relationship with the two superpowers. Despite criticism of China by senior government officials and politicians in Germany and France - two of the block's largest economies for running a "global disinformation campaign to deflect blame for the outbreak of the pandemic and improve its international image", promoting "alternative models of governance" (AFPNews, 2020), lack of openness in information sharing and support for Europe's populists, and her latest assault on Hong Kong, the EU has been reluctant to support Donald Trump's anti-China posture. EU's cautious but sympathetic stand on China may have been informed by the prospect of the unravelling of US-centred globalisation, and China's role in EU's economic recovery between 2007 and 2008 (ibid). China also continued courting Eastern Europe in what has been known as the 17+1 group. Italy became the first European country

to sign a ‘‘belt and road’’ investment memorandum with China, and many European countries individually gave Huawei the go-ahead to run their 5G networks (Pelagidis, 2019). In this equation, Donald Trump seeks to rally the G-7 -and specifically European powers- against China, using the fate of Hong Kong as his cause. The question for European politicians now is how to harness this new awareness to resist China, without tumbling into Trump’s cold war (Wintour, 2020). With the United Kingdom government reversing course on Huawei’s involvement in the country’s 5G networks over national security concerns, a floodgate of mixed feelings over China’s telecom giant may have been opened across the EU with the potentials to undo EU-China relations.

At the peak of the outbreak of the coronavirus in Wuhan, the government of Japan, NGOs, Corporations, etc. made donations of protective garments to China. In particular, Japan Youth Development Association (JYDA), dispatched boxes of masks and thermometers to China inscribed with a quote from an ancient Chinese poem: ‘‘even though we live in different places, we live under the same sky’’ (Jozuka and Wang, 2020). A month later, the Jack Ma Foundation reciprocated with a million masks donation to Japan, with mask boxes bearing a quote from the same poem: ‘‘stretching before you and me are the same mountains ranges; let’s face the same wind and rain together.’’ (Yu and Keane, 2020). Those poetic exchanges at the borders of Chinese literary history, beyond mere symbolism of goodwill, contextualise, and demonstrate the efficacy of international cooperation in a time of pandemic, and reinforce the significance of soft power diplomacy in international politics. More importantly, they highlight political and diplomatic paradox of global connections in the age of disconnections, as well as the challenges and prospects it presents.

Covid-19, Africa, and the World Powers

Coronavirus highlights several issues for Africa’s international relations. While the pandemic has a global spread, Africa has had a larger share of its asymmetries. From COVID-19-propelled xenophobic and racist attacks on Africans in Guangzhou and the failure of WHO to condemn the attacks and bring global attention to it, to WHO-Madagascar political and diplomatic squabble over the country’s COVID-19 vaccine claim, to the call for debt relief, to Sino-US involvements in the continent’s anti-coronavirus strategy, the pandemic has echoed some of Africa’s perennial challenges, while also reinforcing the need for international collaboration to address them.

With inadequate financial capacity, high debt burden and rising debt servicing costs, Africa was already heavily burdened before the outbreak. The collapse of global commodity market at the height of the pandemic and its attendant impact on most African economies put additional pressure on the budgets of governments across the continent with spill-over effects on the health sector. This meant that the health sector was not adequately prepared to respond to the needs of the population during the health crisis and will require significant finance. In response, African countries resorted to contingency fiscal plans and measures, including external borrowing to cushion the impact of sudden freeze in global economic activities, minimise disruptions to cash flow, and ensure that key sectors of the economy stay afloat. Expectedly, on 2nd of April, Africa’s Ministers of Finance solicited for debt relief from bilateral, multilateral and commercial creditors in order to ‘‘improve their fiscal position and create the fiscal room required for governments to combat the pandemic’’ (Ekeruche, 2020). The prospects of economic recession loom large across Africa, a development which will further undermine the continent’s health sector and its capacity to deal with the pandemic. A health sector deflated by COVID-19 will not only need ‘ventilators’ to stay alive, it

will need international cooperation and diplomatic engagements to meet the health needs of the people in a time of pandemic.

Africa's internal difficulties are further compounded by her external predicaments. COVID-19 has revealed what it means to be a black in China. Early in April, Chinese authorities in Guangdong province of the southern city of Guangzhou, which has the largest African community in China, began a campaign to forcibly test Africans for the coronavirus, and ordered them to quarantine in designated hotels. As landlords evicted African residents, forcing many to sleep on the street, and hotels, shops, restaurants refused African customers. In what ensued, there were sustained xenophobic and racial attacks on Africans across all divides in the Chinese city of Guangzhou, a development widely condemned by several African leaders, the African Union and the global community. While Chinese pandemic-driven racial clampdown continued at home, China was exploring ways to smoothing relations with Africa. From Jack Ma Foundation and Alibaba to the Chinese engineering giant, China Civil Engineering Construction Corporation (CCECC), China set out to donate consignments of medical equipment to support Africa's war against Coronavirus.

The pandemic may have offered China an opportunity to further cement decades-old relationship with Africa; it has also given Africa every reason to be cautious in her rapprochement with China. From Algeria to Zimbabwe, to Ghana and Kenya, China's offer of help to a continent she has had robust relationship with is being viewed with suspicion and in some cases even unwelcome, a development feeding into Sinophobia across Africa. This realisation may have partly informed the hurriedly packaged Beijing-African Summit on COVID-19 with China's offer of economic incentives and debt forgiveness initiated to smoothen the already tense relationship between China and Africa, and boost Africa's economic recovery post-COVID-19. It remains to be seen whether the latest economic incentives from China can assuage the ill feelings against China especially coming off the back of ill-treatments meted out to Africans in the city of Guangzhou, or whether China's economic stimulus package is a counterforce against US influence in Africa. Is China's COVID-19 African economic recovery package a double edge diplomatic sword?

In another dimension, COVID-19 provides a stage for Sino-US old order politics to be projected in Africa. China's rapprochement with Africa, through the donations of medical equipment, is being counteracted by President Trump's supply of ventilators to two of Africa's most powerful countries - South Africa and Nigeria. Both Trump's ventilators and Jinping's masks are symbolic of soft-power diplomacy and super-power rivalry in a continent which has traditionally been a theatre of proxy super-power wars and confrontations, especially the cold war. The African component of the race for global leadership between China and US is being projected in a time of pandemic and by the pandemic, within and outside the continent. So, when Donald Trump criticised the WHO for overlooking racist attacks on Africans in Guangzhou and for its silence on the issue, in his May 8 letter to the Organisation's Director General, Tedros Ghebreyesus, it was an attack on China through the global governance regime, with the WHO alleged to be "China centric", and China accused of covertly funding WHO to rescript the coronavirus pandemic. And highlighting Africa's plight in the letter also serves the same objective of projecting a ruthless and racist image for Beijing's communist government. Therefore, President Trump simply weaponises the WHO to clip China's rising global profile, while spotlighting her national failings. In this shifting landscape of conflicting national interests, in a time of pandemic,

the WHO and Africa have become a helpless and hapless pawn in the endless power-play between the US and China.

In another dimension, Africa has had a tenuous relationship with the WHO in a time of pandemic. From Ebola to Corona, Africa's voice in the global health and humanitarian assistance architecture echoes her standing and influence relative to the big spenders. The organisation's relation with Africa has been characterised by belated response in time of crisis and politicisation of vaccine. In the case of Ebola outbreak in West Africa between 2014 and 2016, the WHO response came almost eight months after the pandemic was reported, a development which contributed to the escalation of the crisis and the rapidity of its spread (Dubois et al, 2015). On coronavirus, Africa's relation with the WHO has played out in the organisation's relations with Madagascar over the latter's COVID-19 vaccine claim.

Diplomatic Legacies and Impact of Covid-19 Pandemic

COVID-19 pandemic is unprecedented, and it is far from over. While the situation continues to evolve, there is already the talk of a 'new normal', which is meant to portray the change in the way people now approach and conduct their daily engagements. Without doubt, coronavirus has thrown up both new challenges and opportunities expected to have far-reaching consequences for diplomatic practices and the conduct of international relations in the years to come. These diplomatic legacies include: the politicisation of global health governance, global economic recession, cyber/digital security challenge, the rising wave of racism and nationalism across the globe and perhaps, the emergence of a China-centric international order.

Politicisation of Global Health Governance: In every sense, COVID-19 pandemic is as much a health crisis as it is political. Unarguably, it is the reinforcement of old-order politics by other means, with the WHO as its fulcrum. Nothing symbolises the politics of COVID-19 than the global health regime led by WHO. Already the battle for the control of the world body has begun. In April, President Donald Trump announced that he would freeze all funding to WHO and could withdraw United States' membership of the organisation. His criticisms and opposition stemmed from his perceived and alleged China-centric response to the COVID-19 pandemic and lack of transparency in sharing information in the wake of the outbreak of the deadly virus in Wuhan late last year. As if looking for an opportune time to take over sponsorship of the world health body, China immediately announced its donation of US\$30 million to WHO. This is the second time China has made such donations to WHO during the pandemic, after it announced a US\$20 million in March (Lo, 2020).

The same scenario played out at the annual decision-making meeting of the World Health Organisation on May 18 where President Xi declared that China was ready to donate US\$2 billion toward fighting the coronavirus and also dispatch doctors and medical supplies to Africa and other developing countries around the world. The donation, to be released over two years, will catapult China to the forefront of international efforts to contain a disease that has claimed more than five hundred thousand (500,000) lives to date, and will amount to more than double what the U.S. had been giving the global health agency before President Trump cut off American funding. This has elicited spate of venomous criticisms from the U.S. who sees this gesture as a desperate effort by Beijing to deflect scrutiny of its handling of the pandemic (Jacobs et al, 2020). Without any doubt, the politicisation of global health governance currently spearheaded by the WHO will be a major diplomatic legacy and hangover of the presently ravaging coronavirus pandemic.

Global Economic Recession: With travel, tourism and international trade severely disrupted, and businesses across many industries shut down, COVID-19 has created a massive economic shock that is now hitting the international economic system with full force. Economist Kathy Bostjancic (2020), interviewed by *Plugged In*, was asked if coronavirus also means a global recession. She replied: “Yes, it’s a foregone conclusion. As you reported, the U.S. and China are shutting down large portions of their economies... there’s only so much you can take. Also, Europe now is also really struggling with COVID-19.” This pandemic is not only ruthlessly claiming the lives of innocent people but has brought the entire world to an economic halt. Kristalina Georgieva, chief of the International Monetary Fund (IMF), has given an indication that the world has entered into recession (Crutsinger, 2020). To address this grave situation, a much stronger response is needed by all the nations to consider it as a global public health challenge in the form of a security threat. Without doubt, the world will have to grapple with economic downturns for some time to come.

Cyber/Digital Security Challenge: COVID-19 is no doubt throwing up a new vista of challenges in relations to the conduct of diplomacy and global politics. As the venue of diplomatic engagements transforms from the traditional face-to-face to virtual, there is the compelling challenge of ensuring cyber/digital space policing and security as sensitive data are being moved from ‘safe environments’ to ‘unsafe environments’. While the assets that are traditionally considered to be part of the critical infrastructure remain important and need to be protected, there is a new class of assets that must be protected and that were never thought of as critical infrastructure and were not designed with security in mind. A good example of such is the communication infrastructure especially new platforms like Zoom. While the sudden global shift to an online life has brought unprecedented changes to our social and work habits, it has also faced us with certain cyber security risks. Could the COVID-19 crisis lead to an increasingly insecure cyber world?

We don’t know what impact the coronavirus pandemic will have or when it will end. There is talk of a “new normal,” of “lessons learned,” and new ways of doing business that will allow for the structural conditions that led to current circumstances to be addressed and for more compassionate societies to emerge. We must not lose sight of that imperative. But we aren’t starting with a blank slate, and have many lessons learned and good practices to build on. Moreover, while virtual interactions will carry us through this period and even offer new opportunities going forward, they will often build on relationships that have been forged in person. So, when we eventually go back to conference rooms and to meeting our colleagues over coffee rather than through a screen, we should apply them to improving the effectiveness of the UN system and how we interact with it.

Rising Wave of Nationalism across the Globe: While the spread of the coronavirus clearly represents a massive challenge for humanity, the insidious rise of nationalism around the world is even more perturbing. It has been observed that global crises, such as the COVID-19 pandemic, tend to generally strengthen national sentiments as citizens put their trust in their national governments and states, which has the financial, organisational and emotional strengths that global institutions lack (El-Zomor and Yacoub, 2020). Reacting to the question on the legacies of the Coronavirus pandemic, Stephen M. Walt, professor of international relations at Harvard University, asserted thus:

The pandemic will strengthen the state and reinforce nationalism. Government of all types will adopt emergency measures to manage the crisis and many will loath to relinquish these new powers when the crisis is over... We will see a further retreat from hyperglobalization, as citizens

look to national governments to protect and as states and firms seek to reduce further vulnerabilities. In short, COVID-19 will create a world that is less open, less prosperous and less free. (Stauffer, 2020).

Nationalism has also manifested itself in the form of anti-Chinese sentiments around the world. There are increasing calls for a full travel ban on Chinese visitors in many countries, particularly in Australia, South Korea, Japan, Hong Kong, Vietnam and EU countries. Even Chinese and other Asians in the United States have protested the rising spate of discrimination and racism against them (Kim, 2020). Yet within the European Union, there are well-founded fears that states' isolated responses to COVID-19 may unleash a wave of strong nationalism across Europe which could be one of the greatest tests for the European Union in recent years. Indeed, many European states consider the pandemic as a national emergency thereby weakening a coordinated action and response at the level of EU. With measures such as border closures, travel bans, and national distancing with Germany at the forefront, there may definitely develop a diplomatic row among the European states. Is this state of affairs not a reverse for globalism and internationalism?

China-centric World: Coronavirus is proving to be a power-changer. There have been speculations by experts and scholars that coronavirus pandemic could bring about a shift in power and reshape the global order in a fundamental way. Indeed, judging from containment efforts and response to the pandemic, Stephen Watt of Harvard University concluded that "COVID-19 will accelerate the shift in power and influence from West to East. South Korea and Singapore have responded best, and China has reacted well after its early mistakes. The response in Europe and America has been slow and haphazard by comparison, further tarnishing the aura of the Western 'brand'" (Stauffer, 2020). This submission was reinforced by Kishore Mahbubani, who authored the book: *Has China Won? The Chinese Challenge to American Primacy*, when he said: "The COVID-19 pandemic will not fundamentally alter global economic directions. It will only accelerate a change that had already begun: a move away from U.S.-centric globalisation to a more China-centric globalisation" (Ibid.)

Already, China has successfully curbed the spread of the virus and has reopened its economy, while the U.S. and other European countries like Italy and Spain are churning out 'big' number of infections on a daily basis with strict lockdowns. Not that alone, China has emerged, in the midst of a global health emergency, as a friend to hard-hit countries around the globe. Under its 'white face' foreign policy strategy, China has started shipping medicines, protective equipment (essentially masks) and teams of doctors to several affected countries. Indeed, mask diplomacy and Health Silk Road have become cardinal components of China's grand strategy for its global dominance (Bali, 2020). Furthermore, the deployment of the pacesetter 5-G technology by China through its technology giant, Huawei has forced the U.S. and the West into playing 'catch up'. China's control of the all-important technology which is the next level in communication, strategic and economic spheres reinforces the idea that China will play an increasingly leading role in post COVID-19 world order.

Conclusion

The outbreak of the coronavirus pandemic in Wuhan, China late last year is one of the most dramatic and tragic incidents of the recent times. To be sure, no other singular development has had as much implication for the international system since the end of the cold war like the Covid-19 pandemic. Expectedly and like every other global crisis, COVID-19 pandemic has attracted scholarly attention and generated a lot of academic studies. However, as an emerging and

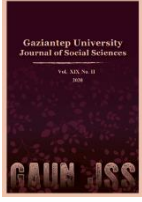
progressive phenomenon, no study on COVID-19 pandemic can yet be conclusive and definitive. They can at best, for now, be exploratory and empirical. One of such studies is this one. Coronavirus pandemic and the efforts being made to curb its rapidity and fatality bring to the fore a number of paradoxes. First, coronavirus pandemic is a global health crisis that requires concerted and coordinated response; yet, this period is marked by international travel bans, border closures and national distancing. Secondly, nationalism seems to be trumping internationalism as every country seems to be working for its own interest. Yet, much will not be achieved in the ‘war against the virus’ if international cooperation is not quickly sorted out. Finally, while the pandemic heralds a new order of international politics and diplomacy, it still sustains the old order of super power rivalry, competition and cooperation. That said, what is undeniable is that considering the legacies and impact of the coronavirus pandemic, the practice of diplomacy and international relations will not remain the same in the post COVID-19 world.

References

- AFP News, “EU Denies Softening Disinfo Report Under China Pressure”. April 27, 2020. <https://www.barrons.com/news/eu-denies-softening-disinfo-report-under-china-pressure-01587996904>.
- Anderson and Aryes. (2015) “Economics of Influence: China and India in South Asia” *Council on Foreign Relations*. August 3. <https://www.cfr.org/expert-brief/economics-influence-china-and-india-south-asia>
- Bali, S. (2020). “Soft Power Diplomacy of China in third World Countries in the Times of COVID-19”. *Magzter*. <http://www.magzter.com/article/News/Extraordinary-and-Plenipotentiary-Diplomatist/SOFT-POWER-DIPLOMACY-OF-CHINA-IN-THE-THIRD-WORLD-COUNTRIES-IN-THE-TIMES-OF-COVID-19>
- Boyd, A., Gatewood, J., Thorson, S. and Dye, T. (2019). “Data Diplomacy”. *Science & Diplomacy*. Vol. 8, No. 1. May.
- Briant R, US National Security Adviser made the remark in an interview with Morning Edition Host Steve Inskeep, April 21, 2020.
- Crutsinger, M. (2020). “IMF head says global economy now in recession” *ABC News* March 27. <https://abcnews.go.com/US/wireStory/imf-head-global-economy-now-recession-69843184>
- Dubois, M., Wake, C., Sturridge, S. and Bennett, C. (2015). “The Ebola Response in West Africa: Exposing the politics and culture of international aid”. *HPG Working Paper*, October 2015. <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/9903.pdf>
- Ekeruche, C. O. (2020). “The Case for debt relief in Africa amid COVID-19”. *Africa Portal*. April 14. <https://www.africaportal.org/features/case-debt-relief-africa-amid-covid-19/>.
- El-Zomor, M. S. and Yacoub, A. R. (2020). “The Paradoxical Effect of COVID-19 on Globalisation.” *The Oxford University Politics Blog* <https://www.blog.politics.ox.ac.uk/the-paradoxical-effect-of-covid-19-on-globalisation>
- European Data Portal. (2020). <https://www.europeandataportal.eu/en>
-

- Fin, N. C. (2020). "Diplomacy at the UN in the time of Coronavirus". *IPI Global Observatory*, April 6. <https://theglobalobservatory.org/2020/04/diplomacy-at-un-in-time-of-coronavirus/>
Diplomacy at the UN in the Time of
- Hamilton, J. M. (2020). *Manipulating the Masses: Woodrow Wilson and the Birth of American Propaganda*. Louisiana State University.
- Jacobs, A., Shear, M. and Wong, E. (2020). "U.S.-China Feud Over Coronavirus Erupts at World Health Assembly." *The New York Times* May 18. <https://www.nytimes.com/2020/05/18/health/coronavirus-who-china-trump.html>
- Jacobs, A., Shear, M. D. and Wong, E. (2020). "US - China Feud Over Coronavirus Erupts at World Health Assembly." *The New York Times* May 18. www.nytimes.com/2020/05/18/health/coronavirus-who-china-trump.html
- Jozuka, E. and Wang, S. (2020). "China and Japan's Relationship in thawing in the time of coronavirus". CNN February 26. <https://edition.cnn.com/2020/02/25/asia/japan-china-coronavirus-enemies-to-friends-hnk-intl/index.html>
- Kathy Bostjancic made this assertion when she was interviewed on a Voice of America television programme, *Plugged In* hosted by Greta Van Susteren <https://www.voanews.com/media/2587636>
- Kim, H. (2020). "Fears of new virus trigger anti-China sentiment worldwide." Associated Press News <http://apnews.com/04f18aafe1074a1c06b4203edcbdc661>
- Larsen and Gramer. (2020). "China Casts Itself as Global Saviour While U.S. and EU Focus on Virus at Home". *Foreign Policy*. March 19. <https://foreignpolicy.com/2020/03/19/china-us-eu-coronavirus-great-power-competition/>
- Li, C. & McEvleen, R. "Mask Diplomacy: How Coronavirus upended generations of China-Japan antagonism." Brookings. Mar 9, 2020. <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2020/03/09/mask-diplomacy-how-coronavirus-upended-generations-of-china-japan-antagonism/>
- Lo, K. (2020). "Coronavirus: China donates another US\$30 million to WHO after US funding halt." *South China Morning Post* 29th April www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/3081280/coronavirus-china-donates-another-us30-million-who-after-us
- Manor, I. (2019). *The Digitalization of Public Diplomacy*. Palgrave Macmillan.
- Nicolson, H. (1988). *Diplomacy*. New York: Oxford University Press.
- Padelford, N. J. and Lincoln, G. A. (1963). *The Dynamics of International Politics*. New York: Macmillan Company.
- Pelagidis, T. (2019). "China's Backdoor to Europe". *Brookings*. April 15, <https://www.brookings.edu/blog/up-front/2019/04/15/chinas-backdoor-to-europe/>
- PM Modi's Remarks on Way Forward at Video Conference of SAARC Leaders on combating COVID. Press Release, Indian Prime Minister's Office, March 15 2020. <https://pib.gov.in/PressReleaseIframePage.aspx?PRID=1606468&RegID=3&LID=1>
-

- Ramsay, A. (2020). "There is nothing so political as a pandemic". *Open Democracy UK*. March <https://www.opendemocracy.net/en/opendemocracyuk/theres-nothing-so-political-as-a-pandemic/>
- Satow, E. (2011). *A Guide to Diplomatic Practice*. Vol. 1. London: Cambridge University Press.
- Stauffer, B. (2020). "How the World Will Look After the Coronavirus Pandemic." *Foreign Policy*. March 2. <https://foreignpolicy.com/2020/03/02/world-order-after-coronavirus-pandemic/>
- Tzu, S. (2005). *The Art of War* (First Edition). New Delhi: New Dawn Press Group.
- US Office of Science and Technology Policy. (2020) <https://www.whitehouse.gov/ostp/>
- Wintour, P. (2020). "Dawn of Asian century puts pressure on Europe to choose sides: Diplomat." *Gulf Times*. July 19. <https://m.gulf-times.com/story/664156/Dawn-of-Asian-century-puts-pressure-on-Europe-to-choose-sides-diplomat>
- Wong, B. (2020) "How Chinese Nationalism is Changing". *The Diplomat*. May 26. <https://thediplomat.com/2020/05/how-chinese-nationalism-is-changing/>
- Yu and Kaene. (2020). "China's mask diplomacy during coronavirus pandemic reveals its two global faces". *The Print*. April 5. <https://theprint.in/world/chinas-mask-diplomacy-during-coronavirus-pandemic-reveals-its-two-global-faces/394653/>
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Koronavirüs Pandemisinin Havayolu Şirketlerinin Hisse Senetleri Üzerine Etkisi: Kantil-Kantil Regresyon Modeli Uygulaması

The Impact of Coronavirus Pandemic on Airline Stocks: An Application of Quantile-on-Quantile Regression Model

Buğra BAĞCI^a, Ferhat ÇITAK^{b*}, Muhammet Yunus ŞİŞMAN^c

^a Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Çorum / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-3268-3702

^b Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, İİBF, Finans ve Bankacılık Bölümü, Çorum / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-4978-5251

^c Dr. Öğr. Üyesi, Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret ve Finans Bölümü, Kütahya / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-9791-1382

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 18 Ağustos 2020

Kabul tarihi: 28 Eylül 2020

Anahtar Kelimeler:

Kovid-19,

Havayolu Şirketleri,

Kantil-Kantil Regresyon Modeli

ARTICLE INFO

Article History:

Received August 18, 2020

Accepted September 28, 2020

Keywords:

Covid-19,

Airline Companies,

Quantile-on-Quantile Regression Model

ÖZ

2019 yılının Aralık ayında Çin'in Wuhan şehrinde ortaya çıkan ve kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına alan Koronavirüs (Kovid-19) salgını birçok sektörü olumsuz etkilemiştir. Bu süreçte, ülkeler virüsün yayılmasını engellemek için çeşitli seyahat kısıtlamaları getirerek bu süreci kontrol altında tutmak istemişlerdir. Salgının en erken ekonomik etkileri havacılık sektöründe hissedilmeye başlanmıştır. Bu durum, havayolu şirketlerinin finansal kayıplarını artırmıştır. Bu çalışmada, dünya genelinde raporlanan günlük Kovid-19 vaka sayılarının küresel havayolları şirketlerine ait hisse senetleri üzerindeki etkisi Kantil-Kantil regresyon yöntemi yardımıyla incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, genel olarak hisse senedi fiyatlarının ele alınan dönemdeki en düşük değerlerinin vaka sayılarından daha güçlü negatif etkilenmiştir. Bir diğer ilginç bulgu ise, Asya merkezli havayolu şirketlerine ait hisse senedi fiyatları diğer havayolu şirketlerine göre daha az negatif etkilenmiştir.

ABSTRACT

Coronavirus disease that appeared in Wuhan City, China in December, 2019 that has negatively affected many industries around the world over the short term. Countries has imposed various travel restrictions to prevent the spread of the virus during this process. The earliest economic effects of the epidemic were felt in the airline industry, which increase the financial losses of the airline companies. This study makes an attempt to examine the impact of daily confirmed cases of Covid-19 around the world on the international airline companies' stock market prices by using Quantile-on-Quantile regression approach. The findings reveal that, in general, the number of cases has a strong negative impact on the lowest values of airline stocks in the period studied. Interestingly, the airline companies operating in Asia were less adversely affected compared to other airlines.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ferhatcitak@hitit.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The COVID-19 pandemic severely affects the world economy from travel to global trade, manufacturing industries to services. Countries reacted against the outbreak at different times with varying levels of protective measures due to a lack of an effective global organization. The unseen minute creature having no capacity to travel by itself spreaded all over the world in less than a quarter of a year. The lack of a global consensus on tackling the pandemic may trigger the adverse economic impact of the COVID-19. Particularly, airline companies are among the most adversely affected businesses from the outbreak as the international travel is highly restricted due to the curfews across the world. Moreover, the domestic flights are at all-time low levels in most of the countries with few exceptions such as the United States.

In this paper, we attempt to explore the economic impact of COVID-19 spread on the global airline companies. The study includes the largest publicly traded (major) airlines in the world to present a more comprehensive analysis on the economic impacts of the outbreak on the global airline industry. In addition, we aim to outline the effects of country specific restrictions on their respective national airline companies. For the analysis, daily closing stock prices for each airline company were retrieved from Thompson Reuters Datastream while a daily cumulative aggregated globally confirmed cases were obtained from European (EU) Open Data Portal.

For the econometric technique, we employ Quantile-on-Quantile Regression (QQR) method to reveal the link between daily confirmed case numbers of COVID-19 and the stock prices of airline companies during the period between January and June in 2020. The QQR approach explains how the quantiles of COVID-19 cases related to the conditional quantiles of the selected stock markets. Referring to the methodology of Sim ve Zhou (2015), Bouoiyour vd. (2017), Shahzad vd. (2017), Rawat and Arif (2018), Raza vd. (2018), Shahbaz vd. (2018), Arif and Khan (2019), Mishra vd. (2019), Mallick vd. (2019), Sharif vd. (2019), Chang vd. (2020), Lin and Su (2020), Shahzad vd. (2020), our econometric model can be described as follows:

$$SP_t = \beta^{\theta} ([\text{COV}]_t) + \mu_t^{\theta} \quad (1)$$

where SP_t indicates the closing stock price of a airline at period t , $[\text{COV}]_t$ implies the number of COVID-19 cases in period t , $\beta^{\theta}(\cdot)$ is an unknown function that we had no previous information linking the number of COVID-19 cases and the stock market, θ is the θ th quantile of the conditional distribution of SP_t and μ_t^{θ} is the quantile residual term, which is equal to zero θ - quantile. In equation (1), we calculated stock returns for each stock market as the first difference of the natural logarithm of daily closing indexes times 100 that expressed in equation (2).

$$R_t = \ln \left(\frac{P_t}{P_{t-1}} \right) \quad (2)$$

However, we normalized variable of the number of case in the range of (0-1) to avoid singular matrix by using the following equation:

$$z_i = \frac{x_i - \min(x)}{\max(x) - \min(x)} \quad (3)$$

where $x = (x_1, x_2, \dots, x_n)$, z_i is the ith normalized data, x_{\min} and x_{\max} are the minimum and maximum absolute value of x .

Figure 1 shows the slope coefficient $\beta_1(\theta, \tau)$, which implies the impact of τ th quantile of the number of cases on the θ th quantile of stock market at various values of θ and τ for the selected 16 airlines' stock market. The main findings of this study can be documented as follows: (1) the influence the number of cases on the airlines' stock market in general is negative (2) the effect of the number of cases on stock market is weak at the upper quantiles of stock market (3) the number of cases has a strong negative impact on the stock market at the lower quantiles (4) COVID-19 pandemic adversely affects all airline companies in the world. Yet, the most adversely affected firms are AirFrance, American, and Delta airlines. This may due to the inefficient measures taken by, particularly, United States and major European countries (5) Contrary to the majority of the companies, the results suggest that the negative impact of COVID-19 is less on Ana, Cathay, Eva, Singapore ve Korean airlines mainly from Asia. This finding may considered as unexpected at the first glance but it reveals that Asian-Pacific countires are among the most successful societies against the pandemic in the world.

However, to check the validity of our results, we compare the averaged QQR estimates of the slope coefficient with the estimated regression estimates of QR, for dissimilar quantiles of the explanatory variable (airline stock market). According to Figure 2, we find nearly identical trends for both QQ and average QQR estimates across the quantiles for all airline stock markets.

Giriş

Dünya’da yeni bir finansal ve ekonomik krizin baş göstermesi, genellikle iktisadi nedenlere dayanırken son zamanların en yıkıcı küresel krizi bu kez gözle görünmeyen ve hareket kabiliyeti kendinde olmayan bir virüsle (Kovid-19) ortaya çıkmıştır. Kovid-19 salgını, ilk kez Çin’in Wuhan bölgesinde ortaya çıksa da çok kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Dünya’nın üretim merkezi haline gelen Çin’in bu salgının ilk ortaya çıktığı ülke olması virüsün henüz küresel bir salgın haline dönüşmediği ilk dönemlerde dahi dünya ekonomisini tedirgin etmiş ve birçok tedarik zincirinin aksamasına sebep olmuştur. Salgının ilerleyen evrelerinde ülkeler farklı zamanlarda, değişen düzeylerde önlemlerle kendi toplumlarını ve ekonomilerini koruma altına almak istemişlerdir. Alınan bu önlemler, virüsün yayılmasının önüne geçemediği gibi dünyada son yüzyılın en büyük sosyal ve ekonomik krizine kapı aralamıştır (Uluslararası Para Fonu, 2020).

Birçok ülkenin sınırlarını kapatması, ülke içi karantina ve sokağa çıkma yasağı gibi uygulamalarla önlem almak durumunda kalması, ekonominin her sektörünü olumsuz etkileyerek ülke ekonomilerini durma noktasına getirmiştir. Salgının yıkıcı etkilerini daha da artıran yönü ise, ulusal ve uluslararası otoritelerin salgının ortaya çıkardığı belirsizlikleri yeterli düzeyde öngörememeleri olmuştur. Kovid-19 salgını, bu gibi özellikleriyle yakın tarihte yaşanan diğer salgınlardan fark edilir düzeyde ayrılmıştır.

Bu çalışmada, Kovid-19 salgınının uluslararası havayolu sektörüne etkisi ekonometrik analizle açıklanmaya çalışılmıştır. Havayolu şirketlerinin önceki salgınlarda diğer sektörlerle göre daha fazla tepki vermesini dikkate aldığımızda, Dünya Sağlık Örgütü’nün Mart 2020’de pandemi olarak ilan ettiği Kovid-19 salgınında da yine en çok etkilenen sektörlerden biri olduğu söylenebilir (Loh, 2006:403). Yine çalışmada, dünya’nın önde gelen 16 havayolu şirketi araştırmaya dahil edilerek bu salgının küresel olarak sektör üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bununla beraber, dünya üzerinde salgına yönelik farklı tedbirler alan ülkelerin havayolu şirketleri karşılaştırılmıştır.

Çalışmada, Ocak 2020-Haziran 2020 dönemleri arasındaki günlük Kovid-19 vaka sayıları ve havayolu şirketlerine ait hisse senedi fiyatları incelenmiştir. Verilerin analiz edilmesinde geleneksel zaman serileri yöntemleri yerine, Sim ve Zhou (2015) tarafından geliştirilen ve incelenen değişkenler arasındaki ilişkiyi daha net ve detaylı şekilde açıklamaya imkan veren Kantil-Kantil Regresyon Modeli (KKR) (Quantile-on-Quantile Regression Model) kullanılmıştır.

İlgili literatür incelendiğinde, KKR modelinin iki zaman serisi değişkeni arasındaki ilişkinin incelenmesinde sıklıkla kullanıldığı görülmektedir (Arif ve Khan, 2019; Bouoiyour, Selmi, Shahzad ve Shahbaz, 2017; Chang, Sharif, Aman, Suki, Salman ve Khan, 2020; Lin ve Su, 2020; Mallick, Padhan ve Mahalik, 2019; Mishra, Sharif, Khuntia, Meo ve Khan, 2019; Raza, Zaighum ve Shah, 2018; Rawat ve Arif, 2018; Shahzad, Shahbaz, Ferrer ve Kumar, 2017; Shahbaz, Zakaria ve Mahalik, 2018; Shahzad, Shahzad, Fareed, Iqbal, Hashmi ve Ahmad, 2020; Sharif, Afshan ve Qureshi, 2019; Sim ve Zhou, 2015).

Bu çalışma, hem kullanılan yöntemin çok başarılı sonuçlar üretmesi hem de ele alınan konunun güncel olması sebebiyle çalışmanın literatüre birçok katkı sağlaması beklenmektedir. Öncelikle çalışma, Kovid-19 küresel salgınının ekonomik etkilerini firma düzeyinde araştıran sınırlı makaleler arasındadır. Özellikle çalışma, bu salgının dünya ekonomisinin en önemli endüstrileri arasında yer alan havayolu sektörü üzerindeki iktisadi etkilerini güncel ekonometrik metodla ampirik olarak açıklamıştır. Bu yönleriyle çalışma, ulusal ve uluslararası havayolu otoritelerine salgın ve benzeri olumsuzluklara karşı etkili strateji üretmede yardımcı olacaktır.

Araştırmanın bulgularına göre, salgınının uluslararası havayolu endüstrisinin tüm firmalarını olumsuz olarak etkilediği görülmektedir. Fakat vaka sayılarının farklı değerlerinin, her bir havayolu şirketini de aynı yönde ve aynı oranda etkilemediği tespit edilmiştir. Özellikle, vaka sayılarının küçük değerlerine karşılık gelen salgının başlangıç tarihlerinde, bir kısım havayolu firmasının hisse senedi fiyatlarının vaka sayılarından etkilenmediği gözlemlenirken, bir kısmının ise artan vaka sayılarına rağmen pozitif tepkiler verdiği görülmüştür. Bir başka sonuç ise, vaka sayılarının en yüksek değerlerinde yine bazı firmaların hisse senetleri fiyatlarının hızlı yükseldiği, bazı firmalarda ise negatif etkilenme sürecinin uzadığı görülmüştür.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, ele alınan havayolu firmalarına ait hisse senedi fiyatları ile günlük Kovid-19 vaka sayılarına ait verilerin özellikleri anlatılmıştır. Veri seti ile birlikte, çalışmaya özgünlük kattığı düşünülen KKR modeliyle açıklanmıştır. Sonrasında, elde edilen analiz sonuçları paylaşılmıştır. Çalışma, elde edilen bulguların açıklanması ve sonuçlarla ilgili politika önerilerinin bildirilmesiyle son bulmuştur.

Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmada, dünya borsalarında işlem gören 16 uluslararası havayoluna ait hisse senedi fiyatlarının Kovid-19 salgınına karşı verdiği tepkiler, 17 Ocak 2020-30 Nisan 2020 dönemine ait günlük zaman serileri kullanılarak KKR modeli yardımıyla analiz edilmiştir. Analizde kullanılan Kovid-19'a ait veriler EU Open Data Portal (www.data.europa.eu) tarafından yayınlanan veri tabanından alınırken, havayollarına ait günlük hisse senedi fiyatları ise Thomson Reuters Datastream'den elde edilmiştir. Her iki değişken de logaritmaları alınarak analize dâhil edilmiştir. Ayrıca, analiz yapılırken raporlanan vaka sayılarının hisse senedi fiyatlarını bir sonraki gün etkileyeceği varsayımından dolayı, günlük Kovid-19 vaka sayılarının bir gün gecikmesi alınmıştır. Tablo 1 çalışmada kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikleri göstermektedir.

Tablo 1: Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Minimum	Maksimum	Std.hata	Çarpıklık	Basıklık
<i>Havayolu Şirketleri (Bağımlı Değişken)</i>						
Fransa Hava Yolları	1.93	1.53	2.39	0.30	0.19	1.29
Yeni Zelanda Hava Yolları	0.09	-0.78	0.69	0.51	-0.37	1.53
Amerikan Hava Yolları	2.83	2.23	3.41	0.41	0.10	1.40
All Nippon Hava Yolları	3.28	3.008	3.50	0.14	-0.16	1.69
Cathay Hava Yolları	0.19	-0.01	0.35	0.09	-0.47	1.95
Delta Hava Yolları	3.62	3.06	4.12	0.10	-0.12	1.28
Eva Hava Yolları	-1.02	-1.37	-0.78	0.14	-0.60	2.36
FINN Hava Yolları	1.61	1.26	1.94	0.20	0.09	1.55
Japon Hava Yolları	3.11	2.77	3.43	0.21	-0.01	1.33
Kore Hava Yolları	2.88	2.38	3.16	0.17	-0.60	2.99
Lufthansa Hava Yolları	2.48	2.05	2.82	0.25	0.0005	1.33
Qantas Hava Yolları	1.05	0.20	1.59	0.39	-0.21	1.70
Singapur Hava Yolları	1.64	1.30	1.90	0.19	-0.21	1.36
Türk Hava Yolları	0.58	0.16	0.93	0.26	-0.002	1.37
United Hava Yolları	3.82	3.05	4.49	0.49	-0.03	1.32

Virgin Avustralya Hava Yolları	-2.71	-3.44	-2.27	0.36	-0.44	1.83
Koronavirüs (Bağımsız Değişken)						
Kovid-19	9.04	2.83	11.37	2.04	-0.52	2.64

Tüm dünyayı etkisine alan Kovid-19 salgınının havayolları şirketlerinin hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisini belirlemek için, KKR regresyon modeli kullanılmıştır. Bu model, geleneksel Kantil Regresyon modelinden birkaç noktada ayrılmaktadır. Birincisi, KKR yöntem, standart Kantil Regresyonu ile parametrik olmayan tahminlerin birleşiminden oluşmaktadır (Shahzad vd., 2020:2). İkincisi, bu yöntemde hem bağımlı hem de bağımsız değişken farklı kantil değerlerine ayrıştırılarak değişkenlerin farklı kantilleri arasındaki heterojen ilişki incelenmektedir. Bu durum, değişkenlere ait farklı kantillerde ilişki yönünün ve büyüklüğünün değiştiği varsayımına dayanmaktadır. Dolayısıyla, elde edilen sonuçlar araştırmacılara ele alınan iki değişken arasındaki ilişkiye dair daha detaylı ve güvenilir bilgi sunmaktadır. Üçüncü olarak, bu yöntem, değişkenler arasındaki değişen varyans sorununu ortadan kaldırarak bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisini daha net ve eksiksiz bir biçimde ortaya koymaktadır (Mishra vd., 2019, s. 295).

Çalışmada kullandığımız model eşitlik (1)'de verilmiştir.

$$BS_{it} = \beta^{\theta}(KOV_{t-1}) + \mu_t^{\theta} \quad (1)$$

Burada,

BS (bağımlı değişken): Her bir havayolu şirketine ait hisse senedi fiyatının getirisi;

KOV (bağımsız değişken): Dünyada resmi olarak raporlanan günlük Kovid-19 vaka sayısı;

i: Her bir havayolu şirketini;

t: Zamanı;

θ : Bağımlı değişkenin koşullu dağılımının θ . kantilini;

μ_t^{θ} : Kantil hata terimini ifade etmektedir.

Denklem (1)'de yer alan havayolu şirketlerine ait hisse senedi fiyatlarının getiri değerleri aşağıdaki eşitlik yardımıyla hesaplanmıştır:

$$BS_{it} = \ln\left(\frac{P_t}{P_{t-1}}\right) * 100 \quad (2)$$

Ayrıca, raporlanan günlük Kovid-19 vaka sayısı serisinde yer alan tekil matris sorununu ortadan kaldırmak için, Kovid-19 serisi eşitlik (3)'te yer alan formül kullanılarak normalize edilmiştir:

$$z_i = x_i - \min(x) / (\max(x) - \min(x)) \quad (3)$$

eşitlikte z_i normalize edilmiş gözlem değerlerini ve x_{\min} and x_{\max} ise sırasıyla seride yer alan maksimum ve minimum gözlem değerlerini ifade etmektedir. Nonparametrik modellerde bant genişliği (bandwith) parametresinin seçilmesi önem arz etmektedir. Bu nedenle, çalışmada Shin and Zhou (2015)'nin çalışması takip edilerek band genişliği parametresi (h) 0.05 olarak seçilmiştir.

Analiz ve Bulgular

Kantil-Kantil Regresyon Sonuçları

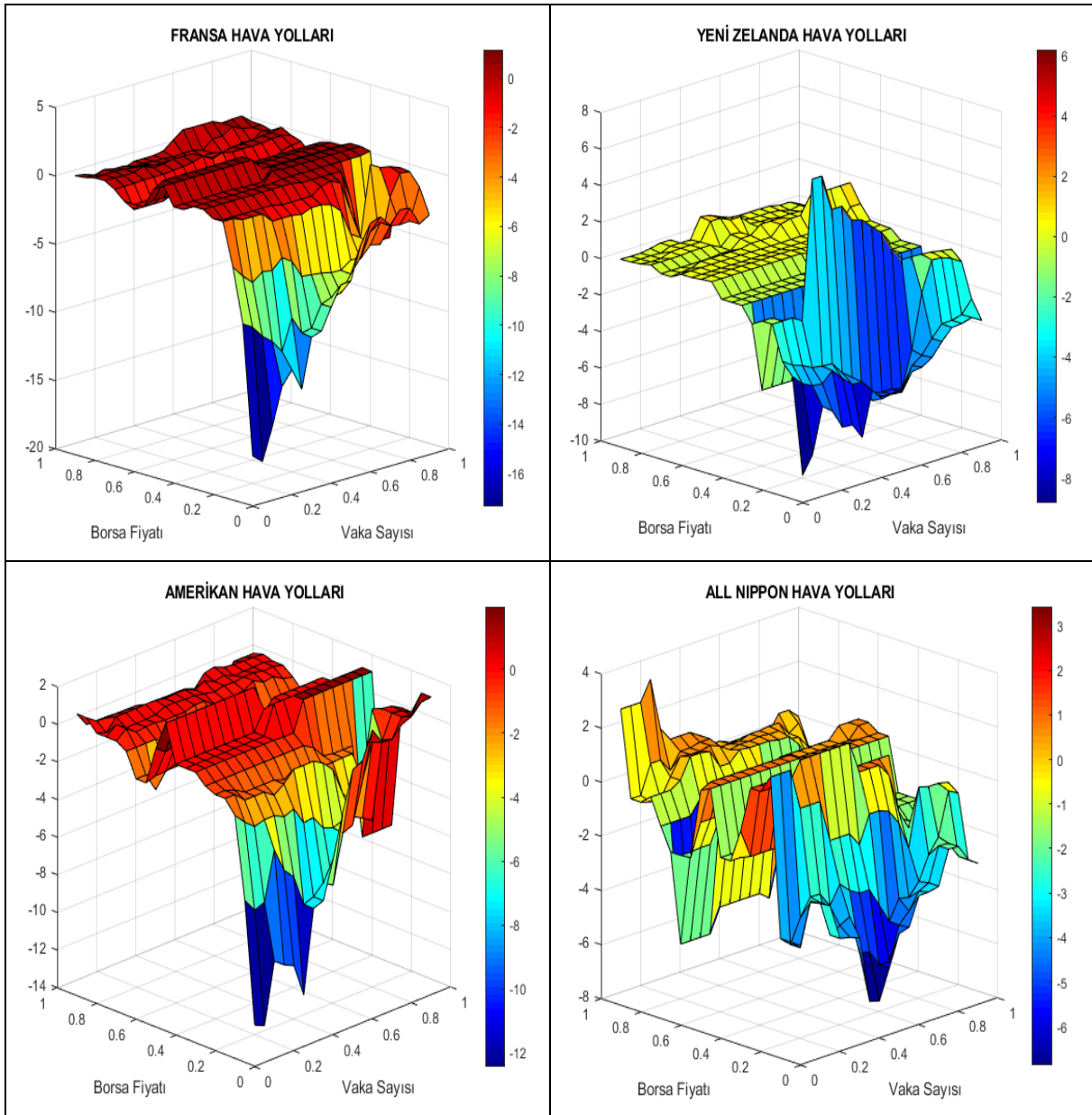
Bu bölümde, havayolu sektöründe faaliyet gösteren 16 havayolu şirketine ait hisse senedi fiyatlarının, dünya genelinde günlük yayınlanan koronavirüs vaka sayılarına verdikleri tepkiler KKR ile analiz edilmiş ve elde edilen sonuçlar paylaşılmıştır.

Şekil 1, çalışmada ele alınan havayolu şirketlerine ait hisse senedi fiyatları ve günlük Kovid-19 vaka sayıları için, çeşitli θ ve τ değerlerinde, vaka sayılarının τ . kantilinin hisse senedi fiyatlarının θ . kantili üzerindeki etkilerini ifade eden $\beta_1(\theta, \tau)$ eğim katsayısını göstermektedir.

Fransa Hava Yolları şirketinin borsa kapanış fiyatı ile günlük Kovid-19 vaka sayıları arasındaki ilişki incelendiğinde; borsa fiyatının en yüksek değerlerinin yer aldığı (0.75-0.95) kantilleri, vaka sayılarının tüm değerlerine çok zayıf pozitif tepkiler vermiştir. Borsa fiyatının (0.60-0.75) kantilleri ise vaka sayılarının (0.05-0.60) kısmen daha güçlü ama, vaka sayılarının (0.60-0.95) kantillerinden daha zayıf negatif etkilenmiştir. Borsa fiyatlarının (0.50-0.60) kantilleri, vaka sayılarının (0.05-0.55) kantillerinden kısmen güçlü pozitif etkilenirken, (0.55-0.95) kantillerinden ise daha zayıf pozitif etkilenmiştir. Borsa fiyatının (0.35-0.50) kantilleri vaka sayılarının tümüne çok zayıf tepkiler vermiştir. Borsa fiyatının (0.20-0.35) kantilleri ise vaka sayılarının (0.05-0.70) kantillerinden çok zayıf etkilenirken, vaka sayılarının (0.70-0.95) kantillerinden güçlü negatif etkilenmeye başlamıştır. Borsa fiyatlarının (0.10-0.20) kantillerinde, vaka sayılarının artan kantilleriyle birlikte gücü de artan bir negatif etkilenme durumu söz konusu olmuştur. Borsa fiyatının en düşük kantilinde ise vaka sayılarının (0.05-0.55) kantillerinden çok güçlü negatif etkilenme görülürken, vaka sayılarının (0.55-0.95) kantillerinden ise daha zayıf fakat yine negatif etkilenme olduğu söylenebilir.

Yeni Zelanda Hava Yolları şirketinin borsa kapanış fiyatı ile günlük Kovid-19 vaka sayıları arasındaki ilişki incelendiğinde; borsa fiyatının (0.50-0.95) kantilleri ile vaka sayılarının tüm kantillerinin oluşturduğu çok geniş bölgede, borsa fiyatının vaka sayılarına çok zayıf tepkiler verdiği görülmektedir. Fakat burada etkinin yönü genellikle pozitif olmuştur. Borsa fiyatının (0.35-0.50) kantilleri ise vaka sayılarının tamamına kısmen daha güçlü negatif tepkiler vermiştir. Yine borsanın (0.25-0.35) kantillerinde, vaka sayılarının artan kantillerinden daha güçlü negatif etkilenme durumu söz konusu olmuştur. İlginç bir şekilde, borsa fiyatının (0.20-0.25) kantilleri, vaka sayılarının (0.05-0.25) kantillerinden negatif etkilenirken, vaka sayılarının (0.25-0.45) kantillerinden güçlü pozitif etkilenmiş fakat devamında etki gücünü yitirmiştir. Son olarak borsa fiyatının (0.05-0.20) kantilleri, vaka sayılarının tamamından güçlü negatif şekilde etkilenmiştir.

Amerikan Hava Yolları şirketinin borsa kapanış fiyatı ile günlük Kovid-19 vaka sayıları arasındaki ilişki incelendiğinde; borsa fiyatının (0.75-0.95) kantilleri, vaka sayılarının tamamından çok zayıf etkilenmiştir. Borsa fiyatının (0.60-0.75) kantilleri, vaka sayılarının tamamından negatif etkilenmiş olup, burada artan vaka sayılarında negatif etkinin gücü de artmıştır. Borsa fiyatının (0.35-0.50) kantillerinde ise vaka sayılarının (0.05-0.45) kantillerinden negatif etkilenme görülürken, (0.45-0.95) kantillerinden pozitif etkilenme görülmüştür. Borsa fiyatının (0.15-0.35) kantilleri, vaka sayılarının tamamına negatif tepkiler vermiş olup, vaka sayılarının artan kantillerinde bu etkinin gücü artmıştır. Borsa fiyatının (0.05-0.15) kantillerinde, özellikle vaka sayılarının (0.05-0.55) kantillerinden çok güçlü negatif etkilenmiş ve vaka sayılarının (0.55-0.95) kantillerinde ise zayıf pozitif etkilenme söz konusu olmuştur.

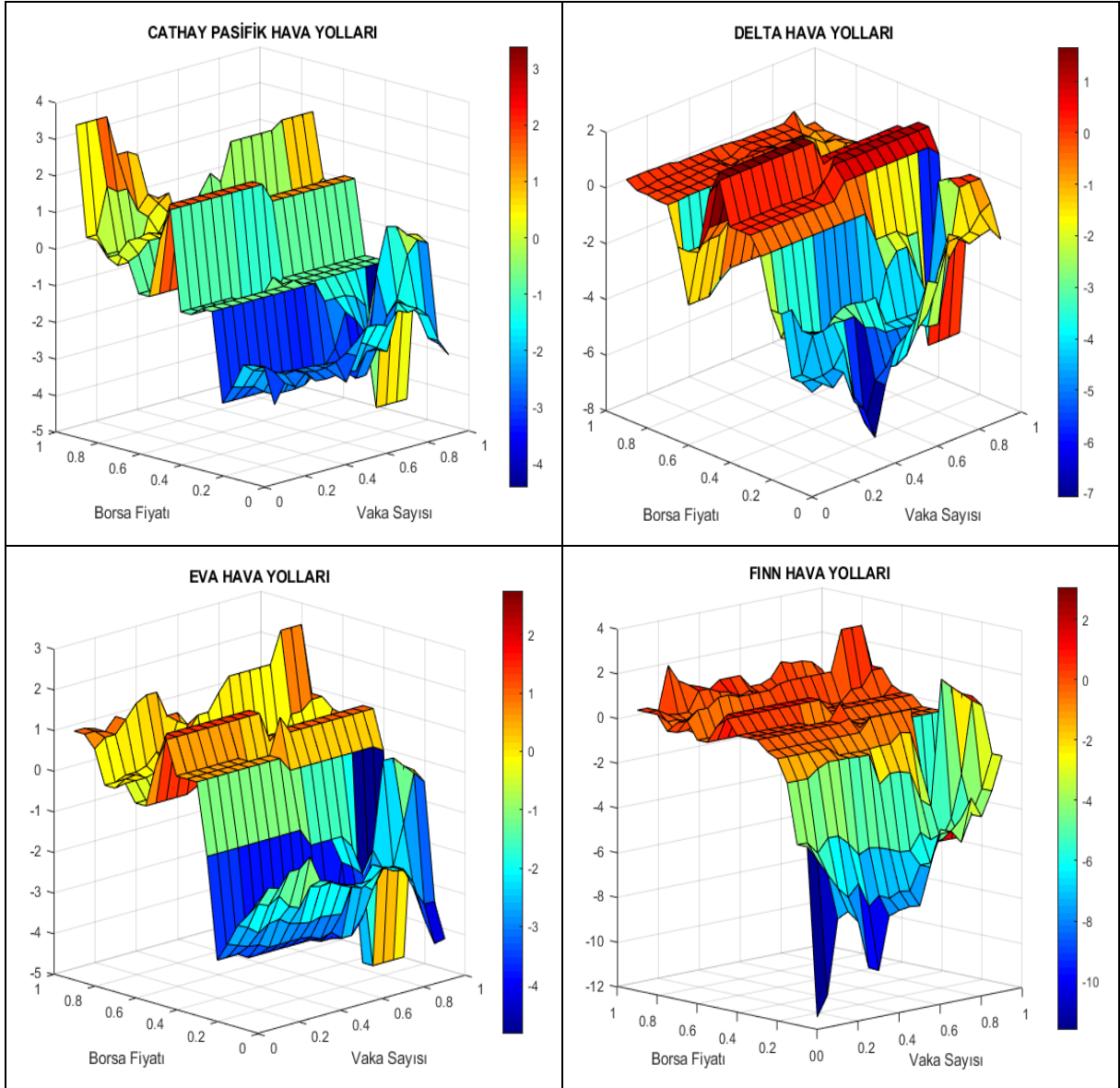

Şekil 1: Covid-19 Vaka Sayılarının Hisse Senedi Fiyatlarına Etkisi

All Nippon Hava Yolları şirketine ait verilerin günlük Covid-19 vaka sayısına verdiği tepkiler incelendiğinde; borsa fiyatının (0.80-0.95) kantillerinin, vaka sayılarının (0.05-0.15) düşük kantillerinden negatif etkilendiği fakat, vaka sayılarının artan kantillerinde bu etkinin gücünü kaybettiği ve bazı bölgelerde zayıf pozitif döndüğü görülmektedir. Ancak yine borsanın bu kantillerinde vaka sayılarının en yüksek (0.85-0.95) değerlerinden negatif etkilendiği göze çarpmaktadır. Borsa fiyatının (0.60-0.80) kantillerinin ise özellikle vaka sayılarının düşük kantillerinden güçlü negatif etkilenirken, vaka sayılarının artan kantillerinde etkinin gücünün azaldığı fakat negatif etkilenmenin sürdüğü görülmektedir. Çok dar bir alanda, borsanın (0.50-0.60) kantillerinin vaka sayılarından çok zayıf fakat pozitif etkilendiği görülmektedir. Borsa fiyatının (0.35-0.50) kantilleri vaka sayılarının tamamına negatif tepkiler vermiştir. Borsa fiyatının (0.20-0.35) kantillerinde vaka sayılarından genelde pozitif etkinin olduğu fakat bu etkinin gücünün sürekli zayıf olduğu ve artan vaka sayılarında pozitif etkinin gücünün de minimum olduğu hatta vaka sayılarının (0.70-0.95) kantillerinde negatif etkilenmenin olduğu göze çarpmaktadır. Borsa fiyatının en düşük (0.05-0.20) kantillerinin vaka

sayılarının tamamından güçlü negatif etkilendiği ve en güçlü etkinin ise vaka sayılarının (0.40-0.55) kantillerinde yaşandığı görülmektedir.

Cathay Pasifik Hava Yolları şirketinin borsa kapanış fiyatı ile günlük Kovid-19 vaka sayıları arasındaki ilişki incelendiğinde; borsa fiyatının (0.70-0.95) kantillerinin vaka sayılarına zayıf tepkiler verdiği ve bu tepkinin yönünün pozitif olduğu görülmektedir. Hatta borsa fiyatının (0.70-0.75) ve vaka sayısının (0.55-0.95) kantillerindeki bölgede pozitiflik güçlenmiştir. Borsa fiyatının (0.60-0.70) kantilleri, vaka sayılarının (0.05-0.40) kantillerinden biraz daha güçlü negatif etkilenirken vaka sayılarının artan kantillerinde bu etki zayıf negatif olarak devam etmiştir. Borsa fiyatının (0.50-0.60) kantilleri ise vaka sayılarının (0.05-0.55) kantillerine pozitif tepki vermiş fakat, vaka sayılarının (0.55-0.95) kantillerinde bu tepkinin gücü de azalmıştır. Borsa fiyatının (0.05-0.50) kantilleri ile vaka sayılarının tüm kantillerinin oluşturduğu çok geniş bölgede vaka sayılarından negatif etkilenme görülmüştür. Burada borsa fiyatının (0.30-0.50) kantilleri tüm vaka sayılarından daha zayıf negatif etkilenirken, borsa fiyatının (0.05-0.30) kantillerinin vaka sayılarından çok güçlü negatif etkilendiği görülmektedir. Burada da vaka sayılarının son kantillerinde etki kısmen zayıflamıştır.

Şekil 1 (devamı): Covid-19 Vaka Sayılarının Hisse Senedi Fiyatlarına Etkisi

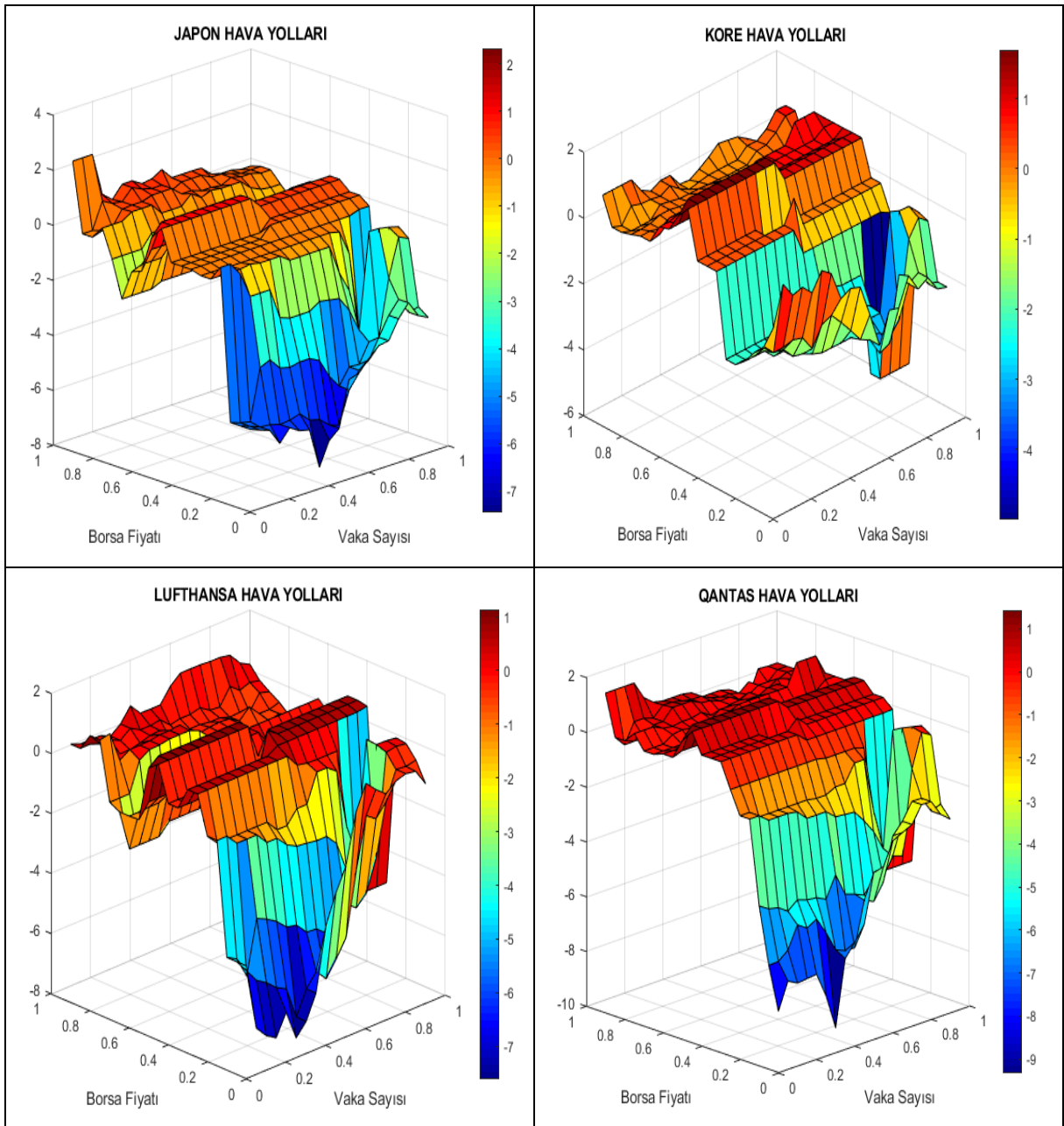
Delta Hava Yolları şirketinin borsa kapanış fiyatı ile günlük Kovid-19 vaka sayıları arasındaki ilişki incelendiğinde; borsa fiyatının (0.75-0.95) kantilleri, vaka sayılarının tamamından zayıf pozitif etkilenmeler yaşamıştır. Borsa fiyatının (0.60-0.75) kantilleri, vaka sayılarının (0.05-0.60) kantillerinden negatif etkilenirken, vaka sayılarının (0.60-0.95) kantillerinden yine negatif fakat daha zayıf etkilenmiştir. Borsa fiyatının (0.50-0.60) kantilleri ise vaka sayılarının (0.05-0.55) kantillerine pozitif tepkiler verirken vaka sayılarının devam eden kantillerinde bu tepki yine pozitif yönlü olmuş fakat gücü azalmıştır. Borsa fiyatının (0.35-0.50) kantilleri vaka sayılarının tüm değerlerine çok zayıf pozitif tepkiler vermiştir. Borsa fiyatının (0.25-0.35) kantilleri vaka sayılarının tamamından negatif etkilenmiş olsa da bu etkilenme vaka sayılarının (0.80-0.95) kantillerinde maksimum seviyeye ulaşmıştır. Borsa fiyatının (0.05-0.25) kantilleri ise, vaka sayılarının (0.05-0.75) kantillerinden yine güçlü pozitif etkilenme yaşamışken, vaka sayılarının (0.75-0.95) kantillerinde bu etkinin gücü azalmıştır.

EVA Hava Yolları şirketine ait verilerin günlük Kovid-19 vaka sayısına verdiği tepkiler incelendiğinde, ilginç bir şekilde borsa fiyatlarının yüksek (0.70-0.95) kantillerinde vaka sayılarının tüm kantillerine zayıf da olsa pozitif tepkiler verdiği görülmektedir. Borsa fiyatının (0.60-0.70) kantillerinde, vaka sayılarının (0.05-0.30) kantillerinden ciddi negatif etkilenmeler görülse de vaka sayılarının artan kantillerinde bu etkinin gücü zayıflamıştır. Benzer şekilde borsa fiyatının (0.50-0.60) kantilleri, vaka sayılarının (0.05-0.55) kantillerine pozitif tepki verirken vaka sayılarının artan kantillerinde bu tepkinin gücü de zayıflamıştır. Yine borsa fiyatının (0.35-0.50) kantilleri tüm vaka sayılarına zayıf pozitif tepkiler göstermiştir. Borsa fiyatının (0.05-0.35) kantilleri ile vaka sayılarının tüm değerlerinin oluşturduğu geniş bölgede artık vaka sayılarından güçlü şekilde negatif etkilenme görülmektedir. Bu etkinin gücü özellikle vaka sayılarının (0.80-0.95) kantillerinde çok fazla olmuştur. Yine borsanın (0.20-0.30) kantilleri ile vaka sayılarının (0.05-0.65) kantillerinin oluşturduğu bölgede de negatif etkinin gücü çok yüksektir.

FINN Hava Yolları şirketinin borsa kapanış fiyatı ile günlük Kovid-19 vaka sayıları arasındaki ilişki incelendiğinde; borsa fiyatının en yüksek (0.70-0.95) kantilleri vaka sayılarının tamamına hem negatif hem de pozitif yönde çok zayıf tepkiler vermiştir. Borsa fiyatının (0.60-0.70) kantilleri, vaka sayılarının (0.05-0.30) kantillerinden zayıf negatif etkilenmişken, vaka sayılarının (0.30-0.95) kantillerinden çok zayıf pozitif etkilenmiştir. Borsa fiyatının (0.30-0.50) kantilleri, vaka sayılarının (0.05-0.40) kantillerine zayıf pozitif tepkiler verirken, vaka sayılarının artan kantillerinde bu etki giderek daha da zayıflamış hatta negatife dönmüştür. Borsa fiyatının en düşük (0.05-0.30) kantilleri vaka sayılarının tüm kantillerinden negatif etkilenmiştir. Burada borsa fiyatının (0.05-0.20) kantilleri güçlü negatif etkilenmişken, borsa fiyatının (0.05-0.10) kantili özellikle vaka sayılarının düşük (0.05-0.40) kantillerinden çok güçlü negatif etkilenmiştir.

Japon Hava Yolları şirketinin borsa kapanış fiyatı ile günlük Kovid-19 vaka sayıları arasındaki ilişki incelendiğinde; borsa fiyatının (0.80-0.95) kantilleri vaka sayılarının tamamına zayıf ama pozitif yönlü tepkiler vermiştir. Fakat, borsa fiyatının (0.60-0.80) kantilleri vaka sayılarının tüm kantillerinden kısmen daha güçlü negatif etkilenmiştir. Borsa fiyatının (0.50-0.60) kantilleri, vaka sayılarının (0.05-0.55) kantillerine pozitif tepki verirken, vaka sayılarının (0.55-0.95) kantillerinde bu pozitif etkilenmenin gücü giderek zayıflamıştır. Japon Hava Yolları borsa fiyatının (0.05-0.50) kantilleri ile vaka sayılarının tüm kantillerinden oluşan çok geniş bir bölgede negatif etkilenme söz konusudur. Burada borsa fiyatının (0.20-0.50) kantilleri vaka sayılarından daha güçlü zayıf negatif etkilenmiştir. Fakat borsa fiyatının en düşük (0.05-0.20) kantilleri, özellikle vaka sayılarının (0.05-0.60) kantillerinden çok güçlü negatif etkilenmiştir. Vaka sayılarının (0.60-0.95) kantillerinde ise negatif etkilenme sürmüş fakat gücü kısmen azalmıştır.

Kore Hava Yolları şirketinin borsa kapanış fiyatı ile günlük Kovid-19 vaka sayıları arasındaki ilişki incelendiğinde; borsa fiyatının (0.75-0.95) kantilleri vaka sayılarının tamamına çok zayıf pozitif tepkiler vermiştir. Borsa fiyatının (0.60-0.75) kantillerinde pozitif tepkiler devam etmiş hatta biraz daha güçlenmiştir. Borsa fiyatının (0.50-0.60) kantillerinde ise vaka sayılarının (0.05-0.55) kantillerine pozitif tepkinin gücü daha da artmış fakat, vaka sayılarının (0.55-0.95) kantillerinde tekrar zayıflamaya başlamıştır. Borsa fiyatının (0.35-0.50) kantillerinde yine vaka sayılarına çok zayıf pozitif tepkiler görülmektedir. Borsa fiyatının (0.25-0.35) kantilleri vaka sayılarının tamamından güçlü negatif etkilenmiş ve vaka sayısının (0.80-0.95) kantillerine gelindiğinde bu negatif etkinin gücü maksimum seviyeye ulaşmıştır. Yine borsa fiyatının (0.10-0.25) kantilleri de vaka sayılarından güçlü etkilenirken, vaka sayılarının (0.80-0.95) kantillerinde bu etkinin gücü çok zayıflamıştır. Çok ilginç bir şekilde Kore hava yollarının en küçük kantili, vaka sayılarının (0.05-0.35) kantillerine çok zayıf tepkiler vermiş, vaka sayılarının (0.35-0.95) kantillerinde bu etki biraz daha güçlü negatif şekilde devam etmiştir.

Şekil 1 (devamı): Covid-19 Vaka Sayılarının Hisse Senedi Fiyatlarına Etkisi

Lufthansa Hava Yolları şirketinin borsa kapanış fiyatı ile günlük Kovid-19 vaka sayıları arasındaki ilişki incelendiğinde; borsa fiyatının (0.80-0.95) kantillerinde, vaka sayılarının (0.05-0.50) kantillerinden zayıf pozitif etkilenme görülürken, vaka sayılarının (0.50-0.95) kantillerinden zayıf negatif etkilenme görülmüştür. Borsa fiyatının (0.60-0.80) kantillerinde ise, genellikle vaka sayılarının düşük kantillerinden negatif etkilenme söz konusu olmuş, vaka sayılarının artan kantillerinde bu etki biraz daha zayıflamıştır. Borsa fiyatının (0.50-0.60) kantillerinin, vaka sayılarının (0.05-0.55) kantillerinden pozitif, (0.55-0.95) kantillerinden ise negatif etkilenmesi söz konusudur. Tersine, borsa fiyatının (0.40-0.50) kantilleri, vaka sayılarının (0.05-0.55) kantillerinden zayıf negatif, (0.55-0.95) kantillerinden zayıf pozitif şekilde etkilenmiştir. Borsa fiyatının (0.05-0.30) kantilleri ile vaka sayılarının tüm değerlerinin oluşturduğu geniş bölgede negatif etkilenme görülmektedir. Özellikle borsa fiyatının (0.05-0.15) kantilleri, vaka sayılarının (0.05-0.65) kantillerinden çok güçlü negatif etkilenmiştir. Vaka sayılarının (0.65-0.95) kantillerinde ise bu negatif etkinin gücü biraz azalmıştır.

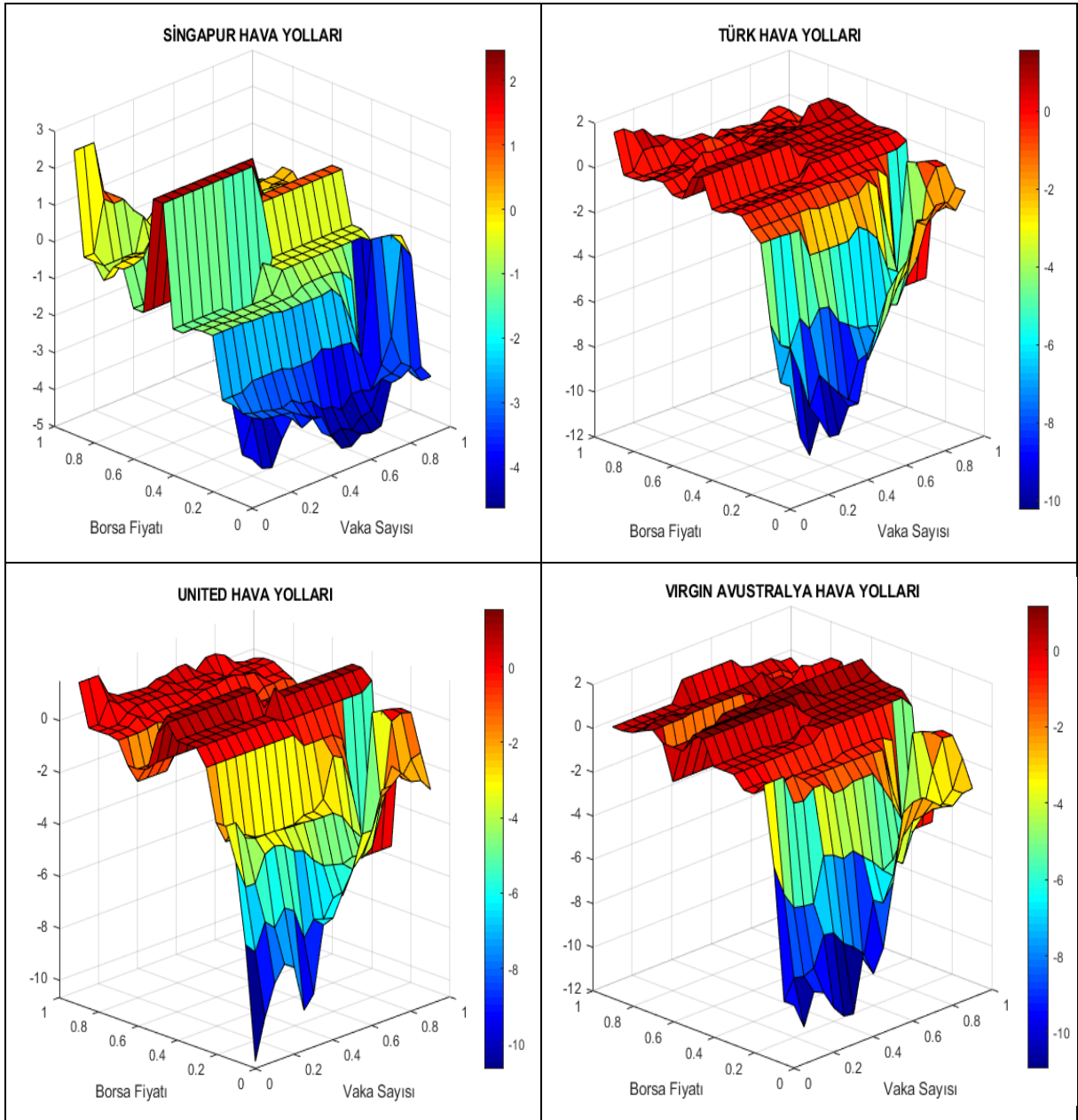
Qantas Hava Yolları şirketinin borsa kapanış fiyatı ile günlük Kovid-19 vaka sayıları arasındaki ilişki incelendiğinde; borsa fiyatının en yüksek değerlerinin yer aldığı (0.60-0.95) kantilleri vaka sayılarının tamamına çok zayıf tepkiler vermiştir. Bu zayıf tepki borsa fiyatının (0.50-0.60) kantillerinde biraz daha güçlü pozitif tepkiye dönüşmüştür. Fakat borsa fiyatının (0.35-0.50) kantillerine gelindiğinde yine etkisini kaybetmiş ve çok zayıflamıştır. Borsa fiyatının (0.05-0.35) kantilleri ile vaka sayılarının tüm kantillerinden oluşan bölgede hissedilir derecede vaka sayılarından negatif etkilenme görülmektedir. Burada, borsa fiyatının (0.05-0.20) kantilleri, özellikle vaka sayılarının (0.05-0.65) kantillerinden çok güçlü negatif etkilenmiştir. Vaka sayılarının artan kantillerinde ise etkinin gücü kısmen zayıflamıştır.

Singapur Hava Yolları şirketinin borsa kapanış fiyatı ile günlük Kovid-19 vaka sayıları arasındaki ilişki incelendiğinde; borsa fiyatının (0.70-0.95) kantillerinin, vaka sayılarının tamamından genelde negatif fakat çok zayıf etkilendiği görülmektedir. Borsa fiyatlarının (0.60-0.70) kantillerinde, vaka sayılarının (0.05-0.40) kantillerinden daha güçlü negatif etkilenme fakat, vaka sayılarının (0.40-0.95) kantillerinden daha zayıf negatif etkilenmeler göze çarpmaktadır. Borsa fiyatının (0.50-0.60) kantilleri her ne kadar vaka sayılarının (0.05-0.55) kantillerine pozitif tepki verse de, vaka sayılarının (0.55-0.95) kantillerinde bu tepkinin gücü çok zayıflamıştır. Singapur Hava Yollarının borsa fiyatının (0.05-0.50) kantilleri ile vaka sayılarının tüm kantillerinin oluşturduğu geniş bölgede vaka sayılarından negatif etkilenme söz konusu olmuştur. Burada borsa fiyatının (0.25-0.50) kantilleri vaka sayılarından daha zayıf negatif etkilenirken, borsa fiyatının (0.05-0.25) kantilleri ise vaka sayılarının neredeyse tamamından çok güçlü negatif etkilenmiştir. Diğer firmalardan farklı olarak, güçlü negatif etkilenmelerin yaşandığı bölge daha geniş olmuş ve yine farklı olarak artan vaka sayılarındaki etki gücünün zayıflaması görülmemektedir.

Türk Hava Yolları şirketinin borsa kapanış fiyatı ile günlük Kovid-19 vaka sayıları arasındaki ilişki incelendiğinde; borsanın (0.75-0.95) kantilleri, vaka sayılarına çok zayıf tepkiler vermiştir. Borsanın (0.60-0.75) kantilleri ise, vaka sayılarının (0.05-0.25) kantillerine yine zayıf negatif tepki verirken, (0.25-0.95) kantillerine ise zayıf pozitif tepkiler vermiştir. Borsa fiyatının (0.50-0.60) kantilleri, vaka sayılarının (0.05-0.55) kantillerine güçlü pozitif tepki verirken, vaka sayılarının (0.55-0.95) kantillerinde yine pozitif fakat biraz daha zayıf tepkiler vermiştir. Borsa fiyatının (0.35-0.50) kantilleri vaka sayılarından zayıf negatif etkilenmeye başlamıştır. Bu durum borsa fiyatının (0.25-0.35) kantillerinde de devam etmiş fakat, vaka sayılarının (0.75-0.95) kantillerinde negatif etki güçlü hale gelmiştir. Borsanın (0.05-0.25) kantillerinde vaka sayılarından güçlü negatif etkilenme görülürken, bu durum vaka sayılarının (0.80-0.95) kantillerinde çokça zayıflamıştır.

United Hava Yolları şirketinin borsa kapanış fiyatı ile günlük Kovid-19 vaka sayıları arasındaki ilişki incelendiğinde; borsa fiyatının (0.80-0.95) kantilleri, vaka sayılarına zayıf

fakat pozitif tepkiler vermiştir. Tersine borsa fiyatının (0.60-0.80) kantilleri ise vaka sayılarının tüm değerlerinden zayıf negatif etkilenme göstermiştir. Diğerlerine benzer şekilde, borsa fiyatının (0.50-0.60) kantilleri, vaka sayılarının (0.05-0.55) kantillerine daha güçlü pozitif tepki verirken, vaka sayılarının (0.55-0.95) kantillerine ise yine pozitif fakat daha zayıf tepkiler vermiştir. Borsa fiyatının (0.35-0.50) kantilleri de aynı şekilde vaka sayılarına daha zayıf pozitif tepkiler vermeye devam etmiştir. Borsa fiyatının (0.25-0.35) kantillerinde vaka sayılarından güçlü negatif etkilenme başlarken, vaka sayılarının (0.75-0.95) kantillerinde bu etki daha da güçlenmiştir. Borsa fiyatının (0.15-0.25) kantillerinde negatif etkilenme devam etmiş fakat vaka sayılarının (0.80-0.95) kantillerinde bu etki çok zayıf hale gelmiştir. Borsanın (0.05-0.15) kantillerinde ise etkinin gücü, vaka sayılarının (0.05-0.65) kantillerinde maksimum seviyede negatif olurken, vaka sayılarının (0.65-0.95) kantillerinde zayıf negatif negatif olarak devam etmiştir.

Şekil 1 (devamı): Covid-19 Vaka Sayılarının Hisse Senedi Fiyatlarına Etkisi

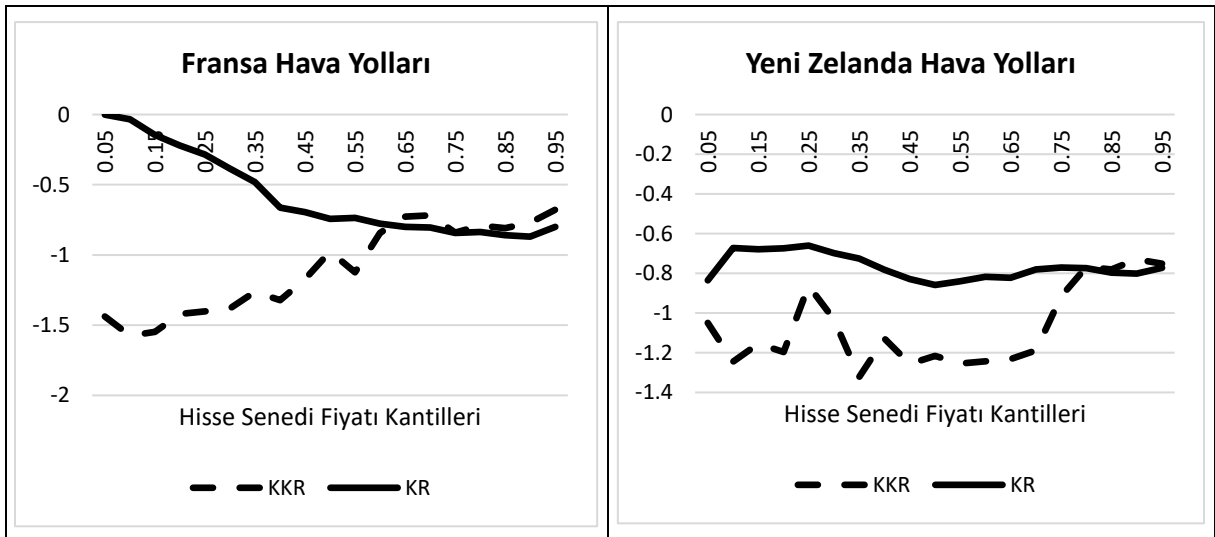
Virgin Avustralya Hava Yolları şirketinin borsa kapanış fiyatı ile günlük Kovid-19 vaka sayıları arasındaki ilişki incelendiğinde; borsa fiyatının (0.35-0.95) kantilleri ile vaka

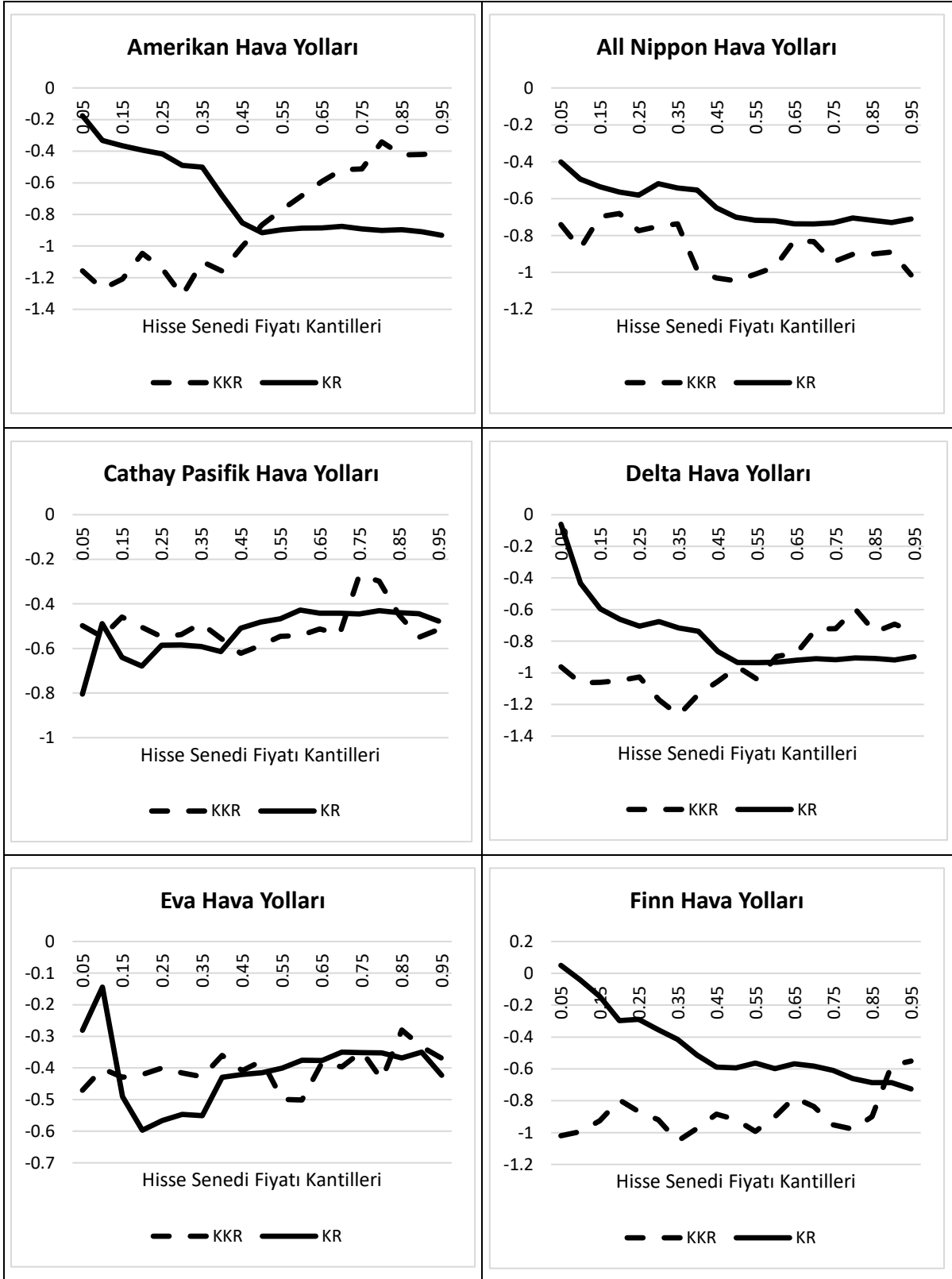
sayılarının tamamının oluşturduğu çok büyük bir bölgede borsa fiyatının, vaka sayılarına çok zayıf tepkiler verdiği görülmektedir. Bu tepkiler, genelde vaka sayılarının son kantillerinde negatif yönde olmuştur. Borsa fiyatının (0.05-0.35) kantilleri ise vaka sayılarının tamamından negatif etkilenmiştir. Burada borsa fiyatının (0.15-0.35) kantilleri, vaka sayılarının (0.05-0.65) kantillerinden daha güçlü zayıf negatif etkilenirken, vaka sayılarının (0.65-0.95) kantillerinde negatif etkinin gücü artmıştır. Borsa fiyatının en düşük (0.05-0.15) kantilleri özellikle vaka sayılarının (0.05-0.65) kantillerinden çok güçlü negatif etkilenmiştir. Vaka sayılarının (0.65-0.95) kantillerinde ise negatif etki sürmüştür fakat etkisini biraz yitirmiştir.

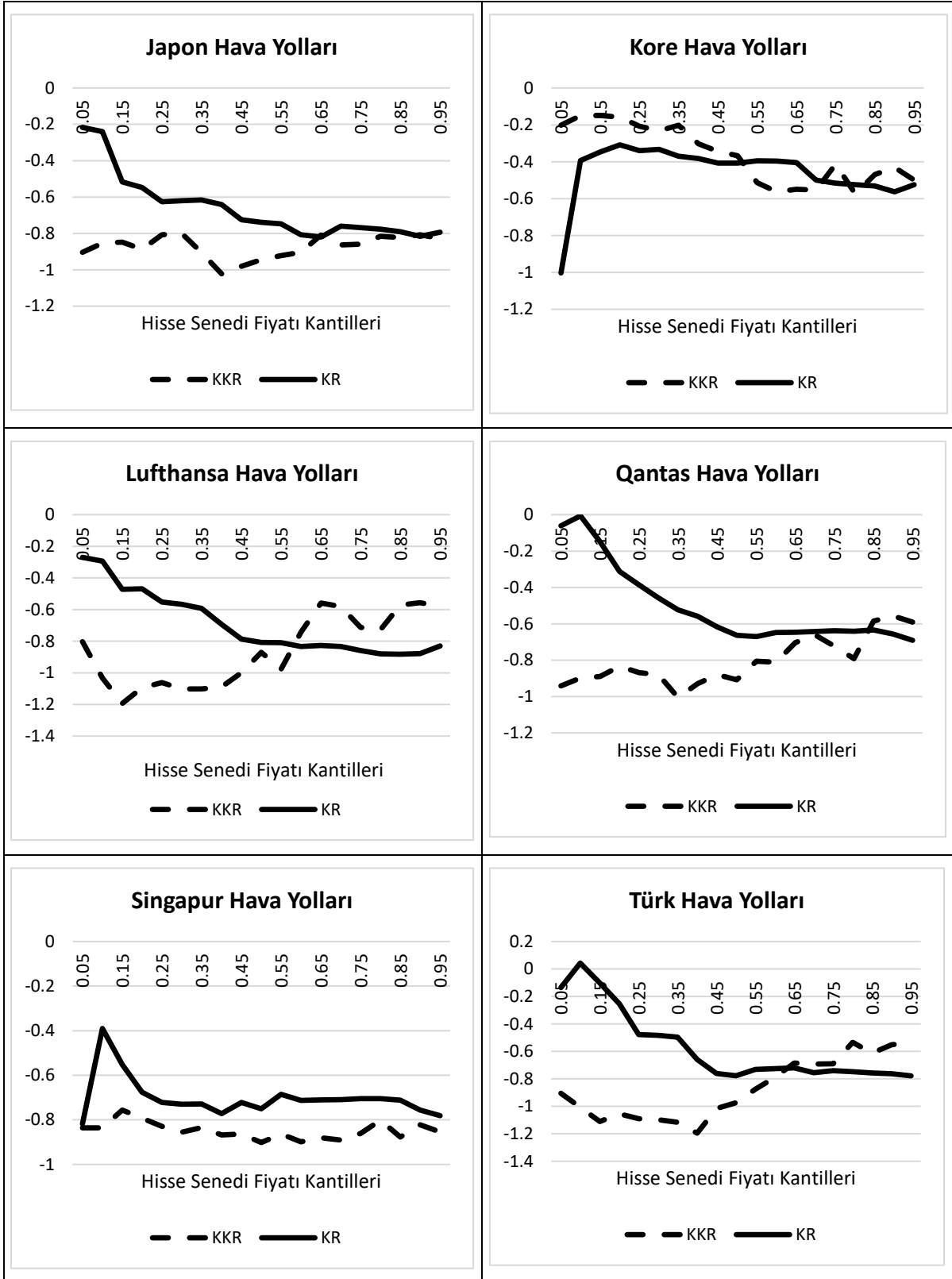
Modelin Geçerliliği

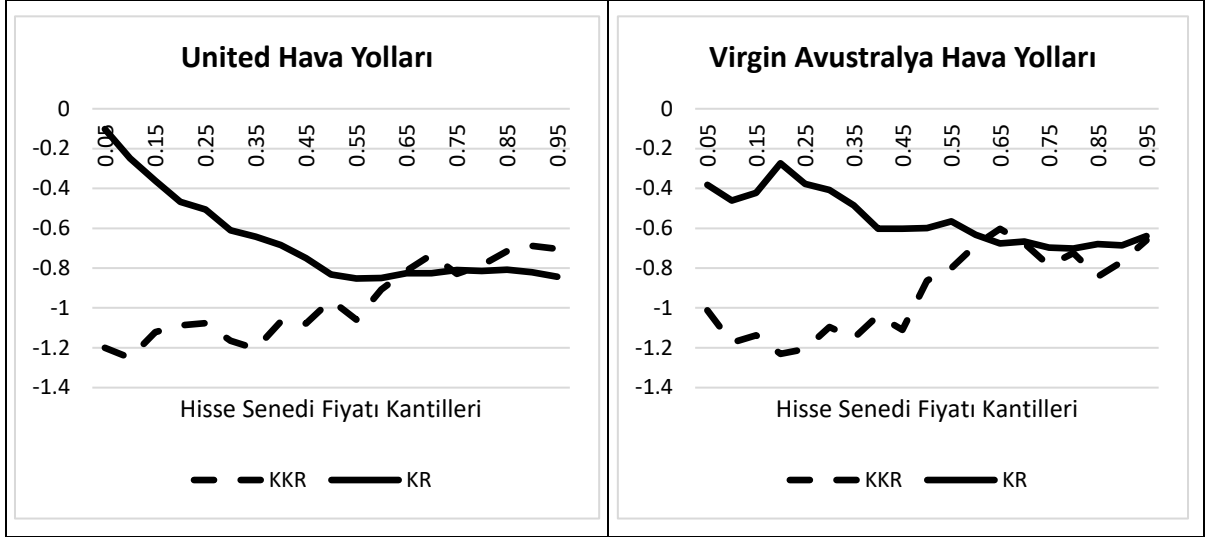
Kantil-Kantil Regresyon yaklaşımı, standart kantil regresyon modelinin tahminlerini ayırıştırarak ve böylece açıklayıcı değişkenin farklı değerleri için spesifik tahminlerin elde edilmesini sağlayan bir yöntem olarak görülebilir. Bu çalışma kapsamında, seçilmiş 16 havayolu şirketine ait borsa fiyatlarının farklı değerlerinin, günlük Kovid-19 vaka sayısının farklı değerlerine nasıl tepki verdiği ele alınmıştır. Bu nedenle, KKR yaklaşımı, Kovid-19 vaka sayısı-hisse senedi fiyatı ilişkisi hakkında standart kantil regresyon modelinden daha fazla detaylı bilgi içermektedir. Çünkü ilişki, KKR yöntemi tarafından farklı vaka sayılarında potansiyel olarak heterojen algılanır.

Şekil 2, analiz edilen tüm şirketler için hem kantil regresyon hem de Kantil-Kantil Regresyon analizleri sonucu elde edilen katsayılar, Kovid-19 vaka sayılarının havayolu şirketlerine ait hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisini ölçen eğim katsayılarını göstermektedir. Bu anlamda grafikler incelendiğinde, öncelikle ilgili dönemde salgının negatif etkisi şirketlerin tamamı üzerinde görülmektedir. Yukarıda da bahsedildiği gibi, hisse senedi fiyatlarının verdiği pozitif tepkilerin sınırlı bir alanda ve zayıf kaldığı, özellikle borsada yaşanan düşüşlerde vaka sayılarından kuvvetli etkilenmeler olduğu KKR analizi sonuçları yorumlanırken açıklanmıştır. Dolayısıyla aşağıdaki grafikler de bu açıklamaları doğrulamaktadır. Ayrıca KKR çizgileri incelendiğinde, değişimleri kantil regresyon çizgisine göre daha keskin ve net şekilde ortaya koyduğu görülmektedir.

Şekil 2: KR ve KKR Tahmin Sonuçlarının Karşılaştırılması

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada koronavirüs salgınının dünyanın önde gelen havayolu şirketlerinin hisse senedi fiyatlarını nasıl etkilediği incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, havayolu şirketlerine ait borsa fiyatlarının yüksek değerlerin yer aldığı büyük kantillerinde vaka sayılarından genellikle çok zayıf etkilenmelerin yaşandığı görülmüştür. Borsa fiyatının medyan değerleri civarına kadar devam eden bu zayıf tepkiler, medyan değerinin altında kalan kantillerde yerini daha belirgin negatif tepkilere bırakmıştır. Borsa fiyatının daha küçük kantillerine inildiğinde ise negatif etkilenmeler çok daha güçlü hale gelmiş ve genelde borsanın en küçük kantilleri ile vaka sayılarının küçük kantillerinin oluşturduğu alanlarda maksimum negatif etkilenmeler göze çarpmaktadır. Şirketlerin farklılaştığı en belirgin alan ise, borsa fiyatının en düşük kantilleri ve vaka sayılarının en yüksek kantillerinin olduğu bölgede yaşanmıştır. Bu bölgede bazı şirketlerin negatif etkilenmeye devam ederken, bazı şirketlerin ya çok zayıf negatif ya da pozitif tepkiler vermeye başladığı görülmektedir.

Analiz sonuçları detaylı olarak incelendiğinde Ana, Cathay, Eva, Singapur ve Kore havayolları gibi Asya ülkelerine ait havayolu şirketlerinin Kovid-19 vaka sayılarından diğer havayolu şirketlerine göre daha az şiddetli negatif etkilendiği görülmektedir. Asya ülkelerine ait havayolu şirketlerinden Japon havayolları ise diğer Asya ülkeleri şirketlerine göre nispeten daha şiddetli negatif tepkiler göstermiştir. Burada Asya ülkelerine ait havayolu şirketlerinin zayıf negatif etkilenmesi ilginçtir.

Benzer şekilde analiz sonuçlarına göre, belli bölgelerde hisse senetlerinin vaka sayılarına pozitif tepkiler verdiği görülmektedir. Bu pozitif tepkilerin en kuvvetli görüldüğü havayolları ise Ana, Cathay, Eva, Singapur, Japon, Yeni Zelanda ve Finn havayollarıdır. Burada da adı geçen 7 havayolu şirketinden 5 tanesinin Asya ülkelerine ait olduğu görülmektedir. Yeni Zelanda ve Finn havayolları ise Yeni Zelanda ve Finlandiya'nın diğer ülkelere göre pandemi sürecini daha etkin yöneten ülkelerdendir. Bunların tersine genellikle Amerika ve Avrupa ülkelerine ait havayolu şirketlerinin, vaka sayılarına pozitif tepkilerinin daha zayıf şiddetli olduğu görülmüştür.

Bir başka değerlendirme ölçütü ise, pandemi sürecinde havayolu şirketlerine ait hisse senetlerinin verdiği tepkiler üzerinedir. Burada, bazı havayolu şirketlerinin pandemi başlangıcına çok küçük pozitif tepkiler verdiği, diğerlerinin ise tepkisiz kaldığı anlaşılmaktadır. Ana, Cathay, Eva, Singapur, Japon, Kore, Qantas, Thy, Amerikan ve United havayolu şirketlerinin pandemi başlangıcına küçük pozitif tepkiler verirken, Fransa, Yeni Zelanda, Delta,

Finn, Lufthansa ve Virgin Avustralya havayollarının pandemi başlangıcına tepkisiz kaldığı görülmektedir. Burada pandemi başlangıcına tepki vermeyen şirketlerin Asya dışı ülkeler olduğu, pozitif etkilenen şirketlerin de genellikle Asya ülkeleri olduğu dikkat çekmektedir. Burada, Asya ülkelerine ait havayolu şirketlerinin pandemi başlangıcına küçük pozitif tepkiler vermesi, özellikle salgının Asya’da başlamış olmasına rağmen söz konusu havayolu şirketlerinin faaliyetlerine devam etmesi olarak gösterilebilir.

Son olarak, vaka sayılarının maksimum olduğu zamanlarda, negatif etkilenmeye devam eden ve negatif etkiden kurtulan şirketler ele alınabilir. Burada, Amerikan ve Lufthansa havayollarının vaka sayıları en yüksek sayıya ulaştığında vaka sayılarından negatif etkilenmekten kurtulduğu görülmektedir. Bu duruma Amerikan ve Lufthansa havayolu şirketlerinin aldığı devlet desteği gösterilebilir.

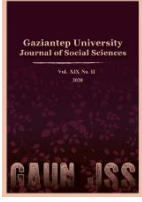
Sonuç olarak, Kovid-19 vaka sayılarının havayolu şirketlerine ait hisse senedi fiyatlarını negatif etkilemesi beklenmektedir. Analiz sonuçları da bu beklentiye paralel sonuçlar içermektedir. Fakat bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Özellikle Asya ülkelerine ait havayolu şirketlerinin genellikle negatif etkilenmelerinin zayıf olması, pozitif etkilenmelerinin güçlü olması, pandemi başlangıcına pozitif tepki vermesi durumları çalışmanın ilginç bulgularındandır. Bu durumun temel sebebi olarak, salgının bu bölgede başlamış olmasına rağmen bu şirketlerin faaliyetlerine devam etmesi ve Dünya Sağlık Örgütü’nün pandemi ilanı için geç kalması gösterilebilir. Ayrıca, özellikle bu bölgeye yapılan havayolu seferlerinde meydana gelmeyen düşüşlerin, salgını dünya ölçeğinde artarak devam etmesini hızlandırdığı düşünülmektedir. Bu kadar detaylı sonuçlara ulaşılması da ancak Kantil-Kantil regresyon analizi ile elde edilebilmiştir. Bu durum, kullanılan analizin üstünlüğünü ortaya çıkarmaktadır.

Bu değerlendirmeler ışığında, Dünya’nın, Kovid-19 pandemisine benzer şoklar yaşadığında, yaşanan bölgenin izole edilmesi ve ülkeler arası yolculukta sıklıkla kullanılan havayolu ulaşımının mümkün olduğunca durdurulması gerektiği düşünülmektedir. Bunların yanında ülkeler açısından hem stratejik hem de prestij olarak çok önemli olan öncü havayolu şirketlerinin böyle süreçlerde devlet desteğiyle ayakta durması gerektiği; fakat bunun yanında şirketlerin mali yapısının bu tür senaryolara hazırlıklı olması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

- Arif, I. ve Khan, L. (2019). Relationship between oil price and white precious metals return: new evidence from Quantile-on-Quantile regression. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*, 13(2), 515-528.
- Bouoiyour, J., Selmi, R., Shahzad, S.J.H. ve Shahbaz, M. (2017). Response of stock returns to oil price shocks: Evidence from oil importing and exporting countries, *J. Econ. Integr.* 32(4), 954–977.
- Chang, B.H., Sharif, A., Aman, A., Suki, N.M., Salman, A. ve Khan, S.A.R. (2020). The asymmetric effects of oil price on sectoral Islamic stocks: new evidence from quantile-on-quantile regression approach. *Resources Policy*, 65, 101571.
- Lin, B. ve Su, T. (2020). The linkages between oil market uncertainty and Islamic stock markets: Evidence from quantile-on-quantile approach. *Energy Economics*, 88, 104759.
- Loh, E. (2006). The impact of SARS on the performance and risk profile of airline stocks. *International Journal of Transport Economics*, 33(3), 401-422.
- Mallick, H., Padhan, H. ve Mahalik, M.K. (2019). Does skewed pattern of income distribution matter for the environmental quality? Evidence from selected BRICS economies with an application of Quantile-on-Quantile regression (QQR) approach. *Energy Pol.*, 129, 120–131.

- Mishra, S., Sharif, A., Khuntia, S., Meo, S. A. ve Khan, S. A. R. (2019). Does oil price impede Islamic stock indices? Fresh insights from wavelet-based quantile-on-quantile approach. *Resources Policy*, 62, 292–304.
- Rawat, A. S. ve Arif, I. (2018). Does geopolitical risk drive equity price returns of BRIC economies? Evidence from quantile on quantile estimations. *Journal of Finance and Economics Research*, 3(2), 24–36.
- Raza, S. A., Zaighum, I. ve Shah, N. (2018). Economic policy uncertainty, equity premium and dependence between their quantiles: Evidence from quantile-on quantile approach. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 429, 2079–2091.
- Shahzad, S.J.H., Shahbaz, M., Ferrer, R. ve Kumar, R.R. (2017). Tourism-led growth hypothesis in the top ten tourist destinations: New evidence using the quantile-on-quantile approach. *Tourism Management*, 60, 223-232.
- Shahbaz, M., Zakaria, M., Shahzad, S.J.H. ve Mahalik, M.K. (2018). The energy consumption and economic growth nexus in top ten energy-consuming countries: fresh evidence from using the quantile-on-quantile approach. *Energy Econ.*, 71, 282–301.
- Shahzad, F., Shahzad, U., Fareed, Z., Iqbal, N., Hashmi, S.H. ve Ahmad, F. (2020) Asymmetric nexus between temperature and COVID-19 in the top ten affected provinces of China: a current application of quantile-on-quantile approach. *Sci Total Environ*, 139115.
- Sharif, A., Afshan, S. ve Qureshi, M. A. (2019). Idolization and ramification between globalization and ecological footprints: evidence from quantile-on-quantile approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 1-21.
- Sim, N. ve Zhou, H. (2015). Oil prices, US stock return, and the dependence between their quantiles. *J. Bank. Financ.*, 55, 1–8.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Yeni Koronavirüs (COVID-19) Salgınının Lojistik ve Ticarete Etkisi

The Effect Of The New Coronavirus (COVID-19) Outbreak On Logistics And Trade

Taner AKÇACI^a, Mehmet Serkan ÇINAROĞLU^{b*}

^a Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Bilimler Fakültesi, Gaziantep / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-5343-0894

^b YL Mezunlu, Gaziantep / TÜRKİYE

ORCID: 0000-0002-5247-9530

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 7 Temmuz 2020

Kabul tarihi: 21 Eylül 2020

Anahtar Kelimeler:

Yeni koronavirüs (Covid-19)

Ekonomi

Lojistik

Ticaret

E-ticaret

ARTICLE INFO

Article History:

Received July 7, 2020

Accepted September 21, 2020

Keywords:

New coronavirus (Covid-19)

Economy

Logistics

Trade

E-commerce

ÖZ

Çin'in Wuhan kentinde 2019 Aralık ayının sonlarında ortaya çıkan yeni koronavirüs salgını tüm dünyayı etkisi altına almış ve salgının giderek yayılmasıyla uluslararası ticaret yavaşlama eğilimine girmiştir. Covid-19 salgını tüm dünyada ekonomik anlamda etkisini hissettiren bu sürecin ne kadar süreceği belirsizliğini korumaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'nün talimatları doğrultusunda ülkeler kısmi sokağa çıkma yasağı uygulaması ile kişilerin yaşam şeklini değiştirmiş ve tüketicinin mobil hizmet veren uygulamalara geçişini teşvik etmiştir. Ayrıca ülkeler taşımacılık türlerini ülkeler arasında kısıtlamış daha sonra tamamen kaldırmıştır. Böylece taşımacılık sektörü gelirlerinin azalmasına sebep olmuştur. Bu çalışmada, 2020 yılında dünyada etkisini gösterdiği Covid-19'un küresel ekonomi üzerindeki etkisini tespit etmek amaçlanmaktadır. Bu amaçla havayolu yolcu sayısı ve yük trafiğinin 2018-2020 yılları arasındaki değişimi analiz edilmiş ve bu salgın hastalığın lojistik sektörünü ve ticareti nasıl etkilediği ortaya konulmuştur.

ABSTRACT

The new coronavirus epidemic that took place in Wuhan, China in late 2019 has affected the whole world, and with the spread of the epidemic, international trade has tended to slow down. While the Covid-19 epidemic has an economic impact worldwide, it remains unclear how long this process will take. In line with the instructions of the World Health Organization, countries have partially changed the way of life with the curfew application and encouraged the consumer to switch to mobile services. In addition, countries restricted their transportation types between countries and later abolished them completely. Thus, the transportation sector caused a decrease in revenues. In this study, it is aimed to determine the effect of Covid-19 on the global economy, which it showed in the world in 2020. For this purpose, the change in the number of airline passengers and load traffic between 2018-2020 and how this epidemic disease affects the logistics sector and trade are revealed.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: mserkancinaroglu@hotmail.com

EXTENDED ABSTRACT

New coronavirus identified in January 13, 2020 due to respiratory problems as a result of the researches that developed in Wuhan, China in late December 2019. It was first identified in seafood in animals in the animal market, and then spread to other countries, especially China. The new coronavirus (Covid-19) is impacting international trade and there will be a bad economic expectation for the future of global trade according to experts. The new coronavirus was transmitted to more than 8,525,042 people as of June 20, 2020, and the number of deaths worldwide exceeded 456,973; Both are expected to increase the outbreak spreads. Efforts are being made to develop a treatment for the virus, which is for the elderly and immunocompromised people, but no progress has yet been made. Governments are struggling to deal with the challenges the virus has brought to the global economy and the social disruption in the world. As the new coronavirus not only started a global health crisis, but also emerged in China, which is a production center for many businesses around the world, the reflections of their discontinued economies will disrupt international trade and global transport. Crises such as epidemics, wars, natural disasters, internal conflicts and political instability can affect not only the region or country where the crisis occurred, but also the entire country, regions or the world, leading to a global crisis. The general global economy was attacked on several fronts, with most of the world's leading economies completely stopping their economic activity. Significant, direct and indirect deterioration in production before the disease forced factories in most of the world's production centers to close; It broke the supply chain on the supply side as it failed to provide the necessary inputs. From the demand perspective, while the demand for basic goods such as food, medical equipment and healthcare supplies is high, there has been a decrease in total demand as consumers stayed home to further not spread the disease and stop spreading. The service sector has been severely impacted by tourism, travel and accommodation since the first days of the outbreak; The situation is getting worse due to quarantine and restrictions and unemployment. Companies that postpone or cancel recruitments may have to start layoffs due to loss of income and increased debt. In the US alone, unemployment claims are at record levels in the last week of March. Worst case scenario in this process will be global unemployment. Although it has been reported that shelves are empty in supermarkets around the world, these events are often the result of extreme insecurity in some of the population in highly infected areas, it is not a sign of food insecurity. However, blocking the movement of production inputs such as fertilizers, veterinary medicines, seedlings, animal feed caused by logistics congestions caused less to be presented the market for perishable commodities due to quarantines. The mostly labor intensive agriculture sector has reduced demand from the food processing sector. COVID-19 is a global humanitarian crisis. The virus continues to spread all over the world, putting health systems under unprecedented stress to save lives. Despite many other problems, there is a need to continue the flow of trade, especially to supply basic products and send a signal of confidence for the global economy. Trade is one of the activities needed to save both lives and livelihoods. However, to maintain the flow of trade, the market must meet the necessary conditions, an environment of cooperation and trust in which countries will not impose export restrictions and imports will not pose a health risk. This process is a process in which the international commercial system needs support in many areas from businessmen to the government. On the other hand, in the context of the severe economic tension of COVID-19, it is more important than ever to prevent the increase in existing trade tensions. A strong, shared and transparent knowledge base is critical in supporting international cooperation to sustain strong national policy responses and trade flows. It is critical for countries to fulfill their commitments to report commercial measures against COVID-19 to the World Trade Organization (WTO). It is very important to keep the goods and services sectors needed for the crisis open and working, especially medical supplies, food products. The pandemic process has inevitable costs; traders and consumers also need to avoid costly actions. In addition, it is necessary to avoid export restrictions on basic goods such as medical supplies and food products. OECD can play a particularly important role in looking ahead in the light of past and present experiences, although countries are essentially focused on ensuring the health and economic security of their peoples today; can help governments achieve solid and widespread recovery. There is a need to think about how trade will continue and can help support global recovery to support the recovery of the economy, which was disrupted by COVID-19's blows to countries at different times and rates, and to ensure its sustainability. Doing this means making decisions both today and in the future. As a result, the effects of the new coronavirus epidemic on logistics have been evaluated by integrating with the economy. With the loss effect of the outbreak, logistics mobility will increase again, living standards will rise, foreign currency income will increase and the economy will regain momentum in Turkey.

Giriş

Yeni koronavirüs, Çin'in Wuhan kentinde 2019 Aralık ayının sonlarında solunum yoluna bağlı olarak gelişen, yapılan araştırmalar neticesinde 13 Ocak 2020'de tanımlanan bir yeni virüsdür. Bu salgın başlangıçta hayvan pazarında bulunan hayvanlardan deniz ürünlerinde tespit edilmiş daha sonra Çin başta olmak üzere diğer dünya ülkelerine yayılmıştır (Covid19bilgi.saglik.gov.tr, Erişim Tarihi: 20.06.2020).

Covid-19'un etkisine ve bu virüse karşı tedbirlerin geç alınması neticesinde 2020 yılının başında dünya ekonomisi büyük bir tehditle karşı karşıya kalmıştır. Covid-19'un tüm dünyada etkisini göstermeye başlamasıyla küresel ekonomi düşüşe geçmiş, dünya dış ticaretinde büyük bir azalma meydana gelmiştir. Böylece ülkeler ihracat ve ithalat yapamaz duruma gelmişlerdir (Kaya, 2020, s. 233).

Ticaretin yoğun yaşandığı ülkelerde birçok sektör salgın hastalıklardan olumsuz etkilenmiştir. Bu sektörlerin en önemlilerinden biri de lojistik sektördür (Çekorol ve Kurnaz, 2011, s. 49). Lojistik sektörü, ekonomik kalkınmada önemli bir yere sahiptir. Lojistik sektörünün sürdürülebilirliği güven ve istikrara bağlıdır. Yeni koronavirüs (Covid-19) sadece bu salgının ortaya çıktığı ülkeyi değil bütün bölgeyi etkisi altına almakta, salgının bölgesel hatta küresel boyutta yaşanmasına sebep olmaktadır. Buna bağlı olarak lojistik sektörü salgının etkisine ve sonuçlarına bağlı olarak değişik oranlarda dalgalanabilmekte ve ekonomik kayıplar söz konusu olabilmektedir. Lojistik sektörü ithal edilen ya da ihraç edilen bütün ürünlere konu olmakla beraber dış ticaretin ayrılmaz bir parçasıdır. Lojistik ile ithalat, ihracat ve taşımacılık arasında bir ilişkinin olduğu söylenebilir (Göze, 2014, s. 145). Günümüzde ülkelerin birbiri ile bağlantılı hale gelmesinden dolayı, ortaya çıkan bu salgın hastalığın yalnızca o ülkeye zararı olmayıp diğer ülkeleri de etkilemektedir. Bunun sonucunda ulaşım, turizm vb. sektörler yeniden şekil almış ve buna bağlı olarak lojistik sektörü derin bir yara almıştır.

Covid-19 salgınının ekonomik boyutta yarattığı olumsuz etkinin ne kadar süreceği belirsizliğini korumaktadır. Dünyada birçok ülkede sokağa çıkma yasaklarının uygulanması, fiziksel temaslardan kaçınılması neticesinde insanlar ihtiyaçlarını perakende satış yapan mağazalar yerine hızlı ve pratik yol olan e-ticareti kullanmaya başlamışlardır. Bu virüs ile çoğu sektör olumsuz etkilenmiş, e-ticaret ise yükselme eğilimine girmiştir. Salgının nasıl bir seyir izleyeceğinin henüz belli olmaması, insanların yaşam şeklini etkilemiş ve tüketiciler e-ticareti yaygın bir şekilde kullanmaya başlamışlardır (Güven, 2020, s. 252). Tüm bu bilgiler doğrultusunda bu çalışma ile 2020 yılında ortaya çıkan yeni koronavirüs salgınının lojistik sektörü üzerindeki etkileri tespit edilmeye çalışılmış, e-ticarete etkisi, küresel anlamda ekonomik tahminler ile uluslararası dış ticaret tahminleri ortaya konulmuştur.

Yeni Koronavirüs (Covid-19) Salgını ve Küresel Ekonomi

Yeni koronavirüsün ortaya çıkmasından sonra dünya üzerinde birçok değişiklik baş göstermiş, ekonomik olarak zor günler yaşanmaya başlanmıştır. Covid-19 sağlık olarak bulaşmasının yanı sıra ekonomik olarak da bulaşıcı bir hastalıktır. Yeni koronavirüs salgınının yarattığı ekonomik etkinin büyüklüğünün ne olacağı belirsizlik taşımaktadır. Covid-19 ortaya çıkmadan önce dünya ekonomisi iyileşme yolundayken bu salgın hastalık yayıldıkça dünya ekonomisi derin yara almaktadır (Tosunoğlu ve Kasal, 2020, s. 379).

Yeni koronavirüsün hızlı bir şekilde yayılması dünya ekonomisini durma noktasına getirmiştir. Yeni koronavirüs ilk etapta Çin'de ortaya çıktığı için bu ülkenin ekonomisi derin yara almıştır. Bu virüsün şokunun küresel ekonomi üzerindeki potansiyel etkilerine yönelik senaryolar değişiklik göstermektedir. Uzun vadede ülkeleri bekleyen iki olası senaryodan bahsedebilmektedir. Bunlardan birincisi, virüs varlığını devam ettirdiği takdirde ülkeler sınırlarını büyük ölçüde kapatarak merkezi bir yönetim tavrı sergileyerek içe dönük ekonomik

model sistemini benimseyeceklerdir. Diğer senaryoya göre, virüs şayet kontrol altına alınırsa ülkeler erken toparlanacağı için büyüme hızlarını artırarak dünya ticaretinde büyük bir rol alacaklardır. Bu virüsün 2019 Aralık ayında Çin’de ortaya çıktığında Çin’in büyüme oranının %6,1 olduğu bilindiğine göre, bu iki senaryo göz önüne alındığında virüs kontrol altına alınırsa yeni büyüme oranının %9'lara kadar yükseleceği öngörülmektedir. Aksi bir durumda diğer senaryo gerçekleşir, virüs kontrol altına alınamazsa, diğer ülkeler Çin’den gelecek ürünlere şüpheli yaklaşacak ve bu durum korkuya dönüşeceğinden hatta Çin’den gelecek turist endişesinin artmasıyla mal ve hizmet hareketlerinde azalma beklenmesi tahmin edilmektedir (Alpago ve Alpago, 2020, s. 106).

Covid-19 salgınının hüküm sürdüğü bu ortamda ekonominin toparlanması için belirli bir zamana ihtiyaç vardır. Gelişmekte olan ülkelerin ekonomileri daha çok hizmet sektörüne dayandığından; dışa bağlı olmaları, turizm gelirlerine ihtiyaç duymaları sebebiyle ekonominin bu ülkelerde düzelmesi uzun zaman alacaktır. Ancak gelişmiş ülkelerin ekonomileri sanayi sektörüne dayandığından bu krizden erken çıkacakları, ekonomilerinin daha hızlı düzeleceği tahmin edilmektedir (Kaya, 2020, s. 232).

Yeni koronavirüs, küresel ekonomiyi çoğumuzun daha önce hiç görmediği bir şekilde etkilemektedir. Salgından dolayı üretimde yaşanan, doğrudan ve dolaylı bozulmalar, dünyanın üretim merkezlerinin çoğunda fabrikaları kapanmaya zorlamış; daha az etkilenen bölgelerde ise, gerekli girdileri sağlayamadığı için arz tarafındaki tedarik zincirini kırmıştır. Talep perspektifinden bakıldığı zaman gıda, tıbbi ekipman ve sağlık malzemeleri gibi temel mallarda talep yüksekken, hastalığın daha fazla yayılması, yayılmanın durdurulması için tüketiciler evde kaldıkça toplam talepte düşüşler olmuştur. Hizmet sektörü, salgının ilk günlerinden bu yana turizm, seyahat ve konaklamadan başlayarak ciddi bir şekilde etkilenmiş; karantina ve kısıtlamaların artması ve işsizliğin yükselmesinden dolayı durum daha da kötüye gitmektedir. Her hafta hızla değişen gelişmeler, ekonomik tahminleri de zorlaştırmaktadır (Şanlı, 2020, s. 600).

Aşağıdaki grafikte IMF, UNDESA ve WTO gibi farklı kuruluşların dünyanın büyümesiyle ilgili öngörülerini yer almaktadır:

Grafik 1: Farklı Kuruluşların Dünyanın Büyümesiyle İlgili Farklı Öngörülerini

Kaynak: <https://www.unido.org>, (Erişim Tarihi: 23.06.2020).

Grafik 1’de görüldüğü üzere Dünya Ticaret Örgütü (WTO), 2020 yılı için en kötü durumda yaklaşık %9’luk bir negatif büyüme oranı öngörmektedir. Uluslararası Para Fonu (IMF) küresel büyüme tahminlerini güncelleyerek 2019 yılının sonunda %2,7 olan büyüme oranının, 2020 Nisan ayı ortasında %4,2 negatif büyüme oranının olacağını ileri sürmüştür. Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Dairesi (UNDESA) daha iyimser yaklaşarak en

kötü senaryoda, küresel GSMH %1'e kadar daralacağı tahmininde bulunmuştur. Covid-19 nedeniyle oluşan ekonomik belirsizlik, bütün dünyada ekonomik büyümeyi zora sokmaktadır. Covid-19'un yarattığı ekonomik etkiyi tespit etmek güçtür. Buna bağlı olarak ekonomik görünüm dolayısıyla oluşabilecek riskler belirsizlik taşımaktadır. Aşağıdaki tabloda seçili ülkeler ve dünyadaki ekonomik görünümün yıllar itibarıyla değişimi gösterilmiştir.

Tablo 1: Seçilen Ülkelerin Ekonomik Görünümü

	2019	2020	2021
Dünya	2.9	-2.6	5.3
USA	2.3	-6.4	4.5
Almanya	0.6	-4.6	4.2
Fransa	1.2	-4.6	3.8
İtalya	0.2	-7.2	3.6
İspanya	2.4	-5.9	5.0
İngiltere	1.3	-6.8	4.6
Çin	6.1	1.2	6.2
Japonya	0.8	-4.8	4.0
Brezilya	1.1	-1.8	3.2
Hindistan	5.3	1.3	7.6
Avustralya	1.8	-3.2	4.1

Kaynak: <https://economics.rabobank.com>, (Erişim Tarihi: 24.06.2020).

Tablo 1'de görüldüğü üzere genel olarak küresel alanda GSYH'nin 2020'de %2,6 azalması beklenmektedir. Yeni koronavirüsün etkisini gösterdiği 2020 yılında %7,2 ile en çok azalma gerçekleşen ülke İtalya'dır. Bunu sırasıyla %6,8 ile İngiltere ve %6,4 ile ABD izlemektedir. Tablodan hareketle gelişmiş ülkelerin daha çabuk toparlanacağı gelişmekte olan ülkelerin ise kısmen daha yavaş toparlanacağı tahmin edilmektedir. 2021 yılında ise ülkelerin ekonomik görünümü tahmini olarak gösterilmektedir. Yeni koronavirüs zamanla etkisini kaybederek önümüzdeki dönemlerde pozitif bir seyir izlemesi beklenmektedir.

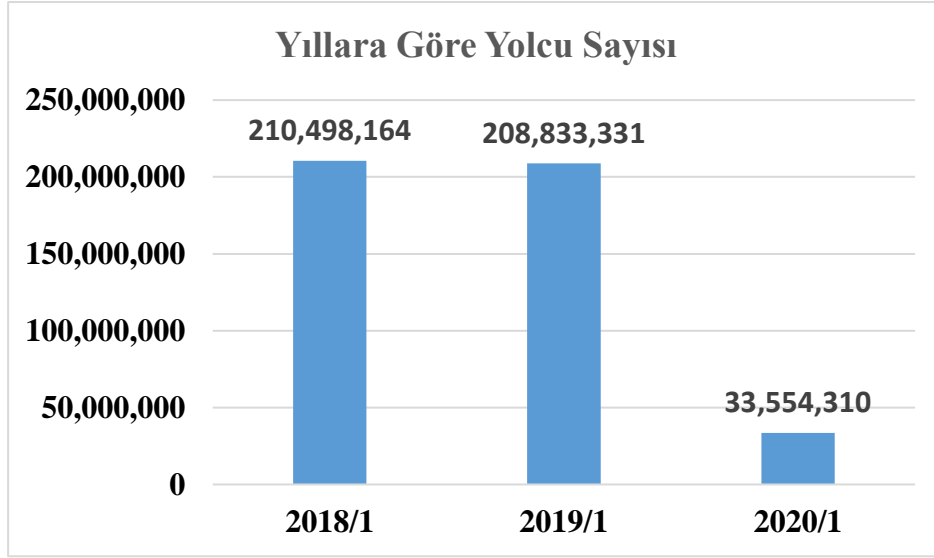
Yeni Koronavirüs Salgınının Lojistik ve Ticarete Etkisi

Yeni koronavirüs ortaya çıktığı tarihten itibaren ekonomi, ticaret, ulaşım ve lojistik başta olmak üzere birçok alanda etkisini göstermiştir. Yeni koronavirüsün ulaştırma ve lojistik sektörlerinde yarattığı etkiyi ekonomi ve ticaretten ayrı değerlendirmemiz olanaksızdır. Dolayısıyla Covid-19'un yarattığı etkileri bir bütün olarak değerlendirmemiz gerekmektedir. Yeni koronavirüs salgını sonucunda aşamalı olarak tüm dünyada ve ülkemizde yolcu ve yük hareketleri sekteye uğramış ve bundan bütün taşımacılık türleri etkilenmiştir. 2020 yılının başlangıcından bu yana, karayolu yolcu ve yük taşımacılığının etkilerine bakıldığında ülkeler salgın nedeniyle giderek daha fazla ülkeye sınır kapılarını kapatarak taşıma ve seyahate çeşitli kısıtlamalar getirmiştir. Ayrıca uluslararası sınır giriş-çıkışlarda ek kontroller yapıldığından araç kuyruklarındaki artış sebebiyle taşımada gecikmeler yaşanmaktadır. Bu gecikmeler neticesinde navlun fiyatları artış göstermektedir. Navlun sevkiyatı pazarının 2019 yılına kıyasla 2020 yılında en kötü %7,5 oranında küçülmesi beklenmektedir. Yeni koronavirüsün etkileri denizyolu taşımacılığında da kendini açık bir şekilde göstermektedir. Asya-Avrupa arasında ticaret yapan gemilerin neredeyse %50'si 2020 yılının ilk çeyreğinde iptal edilmiştir. Çin'de ortaya çıkan bu salgın sebebiyle Çin'e hammadde getiren gemilerin limanlardan geç ayrılması, yükleri geç tahliye etmesi veya edememesi, Çin'den ithal edilen malların geç gelmesi gibi zorluklar navlunların artış göstermesine sebep olmuştur. Bu süreç ülkelerin ihracatını sekteye uğratmaktadır. Covid-19, demiryolu yolcu ve yük taşımacılığını da önemli ölçüde yavaşlatmıştır. Demiryoluna olan talep, diğer taşıma türlerinde olduğu gibi büyük oranda azalma eğilimindedir. Dünya genelinde ve Türkiye özelinde havayolu yolcu ve yük taşımacılığı

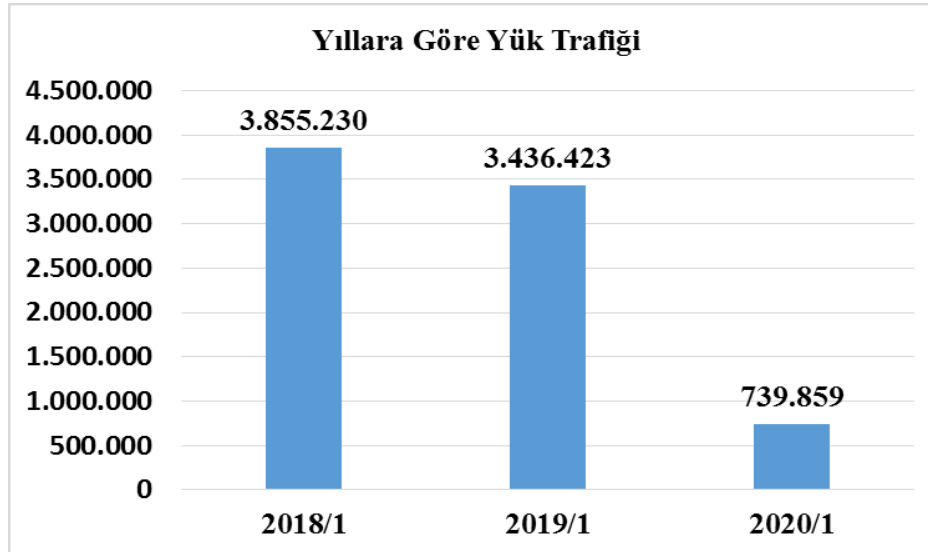
en çok zarara uğrayan ve Covid-19'un olumsuz etkilerinin en çok hissedildiği taşımacılık türlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya genelinde yolcu uçuşları iptal edilmiş, yük taşımacılığında ise kısmen bazı güzergahlar kullanılmıştır. Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği'nin 20 Şubat tarihinde yayımlanan raporuna istinaden faaliyet gösteren havayolu firmalarının yolcu sayılarında 2020 yılında %13'lük bir azalış tahmin edilmektedir. Türkiye tarafından Şubat ayında Çin, İran, Irak, İtalya ve Güney Kore'ye, Mart ayında 9 Avrupa ülkesine toplamda 68 ülkeye uçuş yasağı ilan edilmiş, Haziran ayı itibariyle normalleşme adımlarıyla kısmen yasakların kalktığı görülmektedir (Ige.ist, Erişim Tarihi: 27.06.2020).

Dünya Sağlık Örgütü'nün talimatları doğrultusunda tüm dünyayı etkisi altına alan bu virüse karşı kırmızı alarmla geçilmiş durumdadır. Bu salgının dünya geneline yayılmasında, ülkeler arası seyahatlerin etkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Böylece ülkeler virüsün yayılmasını durdurmak için bir takım seyahat önlemleri almakta karar kılmışlardır (Wilson ve Chen, 2020, s. 2). Aşağıdaki grafikte havayolu yolcu ve yük taşıma sayılarının yıllara göre dağılımı yer almaktadır.

Grafik 2(a): Havayolu Toplam Yolcu Sayısı

Grafik 2(b) Yük Trafikinin Yıllara Göre Dağılımı

Kaynak: (<https://www.dhmi.gov.tr>, Erişim Tarihi: 24.06.2020).

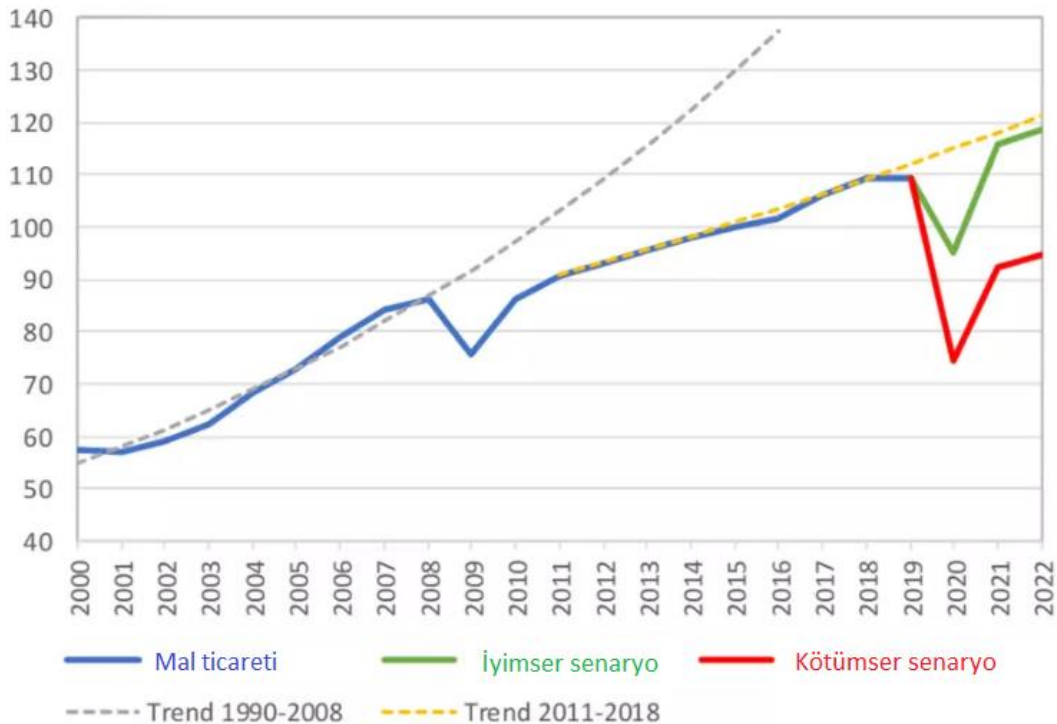
*2020/1= 2020 yılı ilk çeyrek (Ocak-Şubat -Mart) verilerinin toplamıdır.

Grafik 2(a)'da görüldüğü üzere yıllar itibariyle havayolu toplam yolcu sayılarının ilk çeyrek verileri gösterilmiştir. Buna göre 2018 yılının ilk çeyreğinde iç hat, dış hat ve direkt transit uçuşlarda toplam yolcu sayısı 210.498.164 kişidir. 2019 yılının aynı döneminde bir miktar azalsa da 208.833.331 kişiyle yakın bir seyir izlemiştir. Yeni koronavirüs (Covid-19) salgınının etkisini gösterdiği 2020 yılı ilk dönemi itibariyle bir hayli düşüş göstererek 33.554.310 yolcu sayısına gerilemiştir. Önümüzdeki dönemlerde salgının etkisini kaybetmesiyle tekrar artış yaşanacağı tahmin edilmektedir. Grafik 2(b)'de görüldüğü üzere yıllar itibariyle havayolu toplam yük trafiği kapasitesinin ilk çeyrek verileri gösterilmiştir. Buna göre 2018 yılının ilk çeyreğinde iç hat ve dış hat olmak üzere toplam yük trafiği 3.855.230 tondur. 2019 yılının aynı döneminde bir miktar azalış eğilimi gösterse de 3.436.423 ton yük ile bir önceki yıla yakın bir seyir izlemiştir. Yeni koronavirüs (Covid-19) salgınının yayıldığı 2020 yılı ilk dönemi itibariyle büyük bir düşüş göstererek 739.859 tona gerilemiştir. Salgının önümüzdeki dönemlerde etkisini kaybetmesiyle yük trafiğinin beklenen miktara döneceği tahmin edilmektedir.

Yeni koronavirüs salgını ile birlikte küresel pazarda ekonomik birliktelik zayıflamıştır. Dünyanın dört bir yanındaki ülkeler yeni koronavirüs salgınının sağlık durumuyla mücadele ederken, neredeyse tüm faaliyetlerin askıya alınmasıyla dünya ekonomisi ve uluslararası ticarete büyük bir daralma meydana gelmiştir. 2020 yılında dünya ithalat hacminin yaklaşık % 10 düşüş göstermesi tahmin edilmektedir (European Commission, 2020, s.3).

Covid-19 krizinin küresel boyutta ekonomi üzerindeki etkilerini tespit edebilmek için dış ticaret hacminin bilinmesinde yarar vardır. 2019 yılında dünya dış ticaretinde bir düşüş eğilimi vardır. Covid-19 salgınıyla beraber dış ticarete meydana gelen yavaşlama dünya genelinde ekonomik birlikteliği sekteye uğratmıştır. Dünya Ticaret Örgütü (WTO) 2020 yılında basın toplantısında 2019 yılına göre küresel ticaretin %13 ile %32 arasında düşeceğini ve sağlık krizinin ekonomik etkisi hakkında birçok şeyin belirsiz olduğu için geniş bir aralık sunacağını tahmin etmiştir. Aşağıdaki grafikte küresel dış ticaret tahminlerinin yıllar itibariyle gerçekleşme rakamları verilmiştir.

Grafik 3: Uluslararası Dış Ticaret Tahminleri

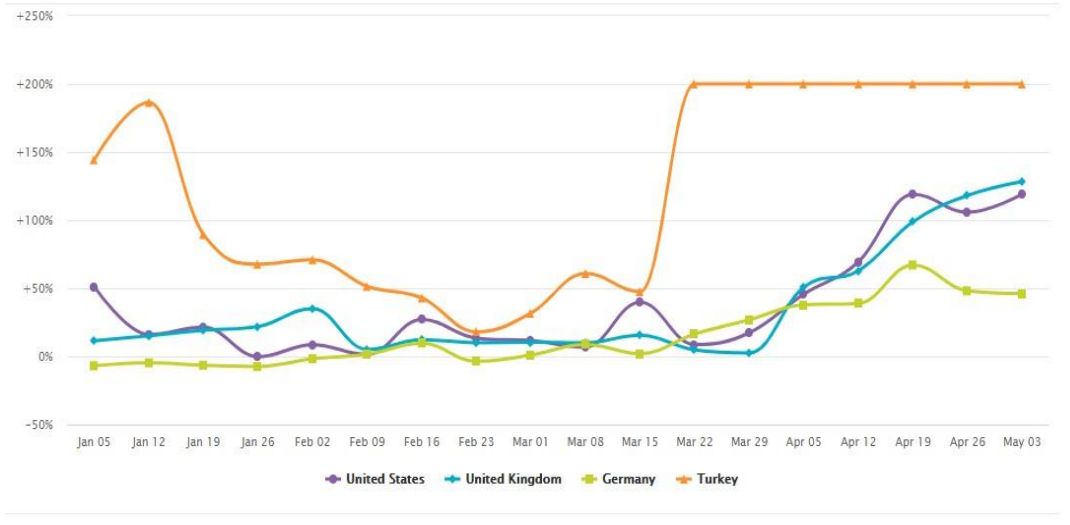
Kaynak: World Trade Organization (WTO), (Erişim Tarihi: 25.06.2020).

Grafik 3’de görüldüğü üzere 2020 dış ticaretinde sert bir düşüş görülmektedir. Küresel dış ticaretin iyimser senaryoda %13, kötümser senaryoda %32 dolaylarında düşeceği beklenmektedir ve 2021-2022 yıllarında bir toparlanma görülmektedir. Covid-19 salgınının süresine ve politik atakların etkinliğine bağlı olarak küresel dış ticarete %21 ile %24 arasında bir toparlanma öngörülmektedir. 2020 yılındaki sert düşüş 2009 yılında yaşanan mali krizin zirvesindeki (%12,5) oranı henüz yakalayamamıştır. Dünya Ticaret Örgütü (WTO), küresel ticaretin üçte bire kadar düşebileceği konusunda uyarıda bulunmuştur.

Covid-19 birçok sektörde düşüşlerin gerçekleşmesine ve insan hayatına bir takım kısıtlamalar getirmiştir. İnsanlar hayatlarını devam ettirebilmek adına temel gıda ve içecek gibi ürünleri çıkıp almakta güçlük çekmektedir. Bu süreçte dünya genelinde temel gıda maddeleri ve diğer birçok ihtiyacın (sağlık, temizlik ürünleri, giyim, kitap, oyuncak ve teknoloji) karşılanması üzere mobil hizmet ve e-ticaret sistemleri yaygın hale gelmiştir. Sokağa çıkma yasakları, sosyal mesafe kuralları ve fiziksel temastan uzak durulması sebebiyle fiziksel ticaret düşüşe geçerek e-ticaret artış eğilimine girmiştir. Bu süreçte birçok sektör olumsuz etkilenirken, e-ticaret bünyesinde devasa bir yükseliş göze çarpmaktadır. Özellikle Dünya Sağlık Örgütü tarafından Covid-19’un pandemi ilan edilmesinin ardından Mart 2020 ilk haftalarından bu yana e-ticaret büyük bir artış göstermiştir (Güven, 2020, s. 256).

Aşağıdaki grafikte ABD, İngiltere, Almanya ve Türkiye’de e- ticaret hacminin aylar itibarıyla değişimi gösterilmiştir.

Grafik 4: Seçilen Ülkelerin E-Ticaret Hacimlerinde Meydana Gelen Değişimler

Kaynak: <https://ccinsight.org/>, web sitesinden yararlanarak tarafımızca grafik haline getirilmiştir.

(Erişim Tarihi: 27.06.2020).

Grafik 4’te görüldüğü üzere ülkelerin e-ticaret hacimlerinde artışın olduğu özellikle Türkiye’de ilk vakaların ortaya çıktığı Mart ayından itibaren büyük bir artış olmuştur. 15 Mart tarihinden sonra Türkiye e-ticaretteki artış %200’lere kadar ulaşmıştır. 15 Mart tarihine gelinceye kadar ABD ve İngiltere’de inişli-çıkışlı bir seyir izlenmiş, karantina önlemleri alınınca e-ticarette artışın yaşandığı görülmüştür. Almanya’da ise normalleşme adımlarının çabuk atılmasıyla karantina ortadan kalkmış ve e-ticarette azalış görülmüştür.

Sonuç

Yeni koronavirüs (Covid-19) bulaşıcı bir hastalık olan solunum yolu enfeksiyonu olarak ortaya çıkmış ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından 11 Mart 2020’de pandemi kabul edilmiştir.

Bu çalışmada virüsün küresel etkileri ekonomik, lojistik, dış ticaret ve e-ticaret bağlamında incelenmiştir. Covid-19 salgını acil sağlık problemi olmasının yanı sıra ekonomilerin çökmesine, ihracat ve ithalatın azalmasına, lojistik bağlamda ulaştırma çeşitlerinin olumsuz etkilenmesine varıncaya dek birçok sektörü etkilemiştir. Covid-19 salgını dünyada tüketicilerin alışkanlıklarını önemli ölçüde değiştirmiştir. Çünkü bu tür salgın hatalıklar sadece yaşandığı dönemi değil uzun vadede kalıcı değişimlere sebep olmaktadır (Türkmen ve Özseri, 2020, s. 61).

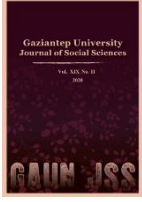
Yeni koronavirüs salgını, ekonomik ve toplumsal çöküntü ile büyüyerek devam eden olumsuz bir dönemin yaşandığı bu sürede dünya ekonomisi sekteye uğramıştır. “Yeni Koronavirüs (Covid-19) Salgının Lojistik ve Ticarete Etkisi” başlıklı bu çalışma ile salgının yansıması, 2018-2020 yılları arasındaki döneme ait veriler değerlendirilerek, ulaşım çeşitlerinden olan havayolu taşımacılığının yıllar itibariyle yolcu ve yük trafiği incelenerek etki düzeyi ortaya konulmuştur. Ayrıca küresel anlamda ekonomik tahminleri ile uluslararası dış ticaret tahminleri incelenerek, e-ticaretin ekonomiye etkisi tespit edilmiştir.

Covid-19'un ülkelere farklı zamanlarda ve oranlarda vurduğu darbelerden dolayı bozulan ekonominin toparlanmasını desteklemek ve sürdürülebilir olmasını sağlamak için ticaretin nasıl devam edeceğini ve küresel toparlanmanın desteklenmesine yardımcı olabileceğini düşünmeye ihtiyaç vardır. Bunun yapılması, hem bugün hem de geleceği göz önünde bulundurarak kararlar almak anlamına gelmektedir. Sonuç olarak, yeni koronavirüs salgınının lojistik ve ticaret üzerine etkileri ekonomi ile bütünleştirilerek değerlendirme yapılmıştır. Salgının etkisini yitirmesiyle lojistik hareketlilik yeniden artacak, yaşam standardı yükselecek, döviz geliri artacak ve ülkelerin ekonomisi yeniden ivme kazanacaktır.

Kaynakça

- Alpago, H. ve Alpago, D. O. (2020). Korona virüs ve sosyoekonomik sonuçlar. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 99-104. DOI:10.21733/ibad.716444 .
- Çekerol, G. S. ve Kurnaz, N. (2011). Küresel kriz ekseninde lojistik sektörü ve rekabet analizi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, s.49.
- European Commission (EC), (2020). European Economic Forecast. Spring 2020, Institutional Paper 125, (Erişim Tarihi: 27.06.2020).
https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/ip125_en.pdf,
- Erken, H. (2020). *Global Economic Contraction: Re-assessing the impact of COVID-19*. *Economics Rabobank*, (Erişim tarihi: 24.06.2020).
<https://economics.rabobank.com/publications/2020/april/global-economic-contraction/>,
- Göze, S. (2014). *Türkiye 'de lojistik hizmetlerindeki gelişimin dış ticaret üzerine etkileri*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.
- Güven, H. (2020). Covid-19 pandemik krizi sürecinde e-ticarete meydana gelen değişimler. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 7(5), 251-268.
- Kaya, D. G. (2020). Koronavirüs pandemisinin küresel ekonomideki izleri: kamu finansman dengesi, ticaret hacmi, enflasyon, işsizlik ve ekonomik büyüme. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 7(5), 221-237.
- Şanlı, O. (2020). Keynesyen model bağlamında Covid-19 pandemisinin küresel ekonomiye muhtemel etkileri: ABD ve Çin ekonomileri üzerine bir araştırma. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 7(5), 597-634. ISSN: 2148-9963.

- Tosunoğlu, Ş. ve Kasal, S. (2020). Yeni koronavirüs (covid-19) salgını ve sağlıklı küresel ekonomi için politika uygulamaları: IMF'nin rolü. *Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, 2(1), 35-49.
- Türkmen, M. ve Özşarı, A. (2020). Covid-19 salgını ve spor sektörüne etkileri. *International Journal of Sport Culture and Science*, 8(2), 55-67. Doi: 10.14486/IntJSCS.2020.596.
- UNİDO, (2020). *Coronavirus: the economic impact*, (Erişim tarihi: 23.06.2020). <https://www.unido.org/stories/coronavirus-economic-impact>,
- Wilson, M. E. ve Chen, L.H. (2020). *Travellers give wings to novel coronavirus (2019-nCov)*. *Journal of Travel Medicine*, 2020, 1-3.
- World Trade Organization (WTO), (2020). Trade statistics and outlook: Trade Set To Plunge As COVID-19 Pandemic Upends Global Economy, https://www.wto.org/english/news_e/pres20_e/pr855_e.pdf, (Erişim Tarihi: 25.06.2020).
- <https://ccinsight.org/trends-by-location/#regional-trends>, (Erişim Tarihi:24.06.2020).
- <https://Covid19bilgi.saglik.gov.tr/tr/covid-19-yeni-koronavirüs-hastaligi-nedir>, (Erişim Tarihi: 20.06.2020).
- <https://www.dhmi.gov.tr/sayfalar/istatistik.aspx>, (Erişim Tarihi:24.06.2020).
- <http://lge.ist/degerlendirme/covid-19un-ulastirma-ve-lojistik-sektorune-etkileri/> (Erişim Tarihi: 27.06.2020).
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Covid-19 Kaynaklı Pandemi Döneminde Tüketici Davranışları: Perakendeci Markalı Ürünler Üzerine Bir Araştırma¹

Consumer Behavior During The Covid-19 Resulting Pandemic Period: A Research On Retail Branded Products

Ömer TURUNÇ^{a*}, Deniz Gökhan YETKİN^b

^a Prof.Dr., Antalya Bilim Üniversitesi, Antalya / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-2234-652.

^b Migros Sb.Md., Antalya / TÜRKİYE
ORCID:0000-0003-3967-067X.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 24 Ağustos 2020

Kabul tarihi: 21 Eylül 2020

Anahtar Kelimeler:

Covid -19

Pandemi

Marka imajı

Müşteri sadakati

Müşteri memnuniyeti

ARTICLE INFO

Article History:

Received August 24, 2020

Accepted September 21, 2020

Keywords:

Covid-19

Pandemic

Brand image

Consumer loyalty

Consumer satisfaction

ÖZ

Covid-19 kaynaklı pandemi döneminde hayatın her alanında küresel düzeyde değişimler yaşanmaktadır. İşletmeler, müşteriler ve tüm paydaşların etkilendiği bu sürecin yönetilmesi işletmeler için kritik başarı faktörü haline gelmiştir. Uzun bir süre yaşamımızın parçası olacağı düşünülen pandemi süreci tüketici davranışlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Bu etkinin anlaşılması amacıyla pandeminin müşteriler üzerindeki etkisi perakendeci markalar üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır. Firmaların kendi isimli markalı ürünlerini sattığı bu niş alanda yapılan uygulamalı bir araştırma ile pandemi sürecinin perakendeci markalı ürünleri (PMÜ) kullanan müşterilerin sadakati, marka imajı ve müşteri memnuniyeti algıları üzerindeki etkileri belirlenmeye çalışılmıştır. Antalya bölgesinde zincir marketlerden alışveriş yapan müşteriler ile (n=427) yapılan çevrimiçi anketler ile veri toplanmış ve elde edilen veriler derinlemesine irdelenmiştir. Çalışma sonucunda pandemi hakkında görüşleri farklı olan tüketicilerin müşteri sadakati, marka imajı ve müşteri memnuniyeti algılarının farklı olduğu görülmüştür.

ABSTRACT

During the Covid-19 pandemic, changes are taking place in all aspects of life at a global level. Managing this process, in which businesses, customers, and all stakeholders are affected, has become a critical success factor for businesses. The pandemic process, which is thought to be part of our lives for a long time, significantly affects consumer behavior. In order to understand this effect, the effect of the pandemic on customers was evaluated through the use of the retail branded product(RBP). The effect of the pandemic process on the perceptions of consumer loyalty, brand image, and consumer satisfaction of customers using the retail branded product has been determined by applied research conducted in this niche area where firms sell their own name-branded products. Online surveys conducted with customers shopping in chain markets in Antalya (n=427) were collected and the data obtained were examined in depth. As a result of the study, it was observed that consumers who had different opinions about the pandemic had different perceptions of customer loyalty, brand image and customer satisfaction.

¹ Bu makale D. Gökhan Yetkin'in YL tezinden yararlanılmıştır.

EXTENDED ABSTRACT

With technological developments, the developing marketing science and the increasingly important consumer behavior in this context are becoming more and more important in the process of businesses to compete and maintain their assets. The process of understanding and managing consumer behavior has become one of the critical success factors for businesses. In the modern marketing process, where customer-oriented production is more preferred, consumer behavior increases its importance among other input factors as an important source of information.

The pandemic due to Covid-19 affects consumer attitudes and behaviors. In addition to the impact of the virus on human health, production activities were halted in many factories and many businesses such as entertainment centers, shopping centers, restaurants, and beauty centers were closed. As a result of all this; many areas were affected, including consumer spending, investments, and international trade. The epidemic (Akdeve ve Benli, 2020), which most affected the manufacturing, travel and retail sectors in the context of total impact, has caused different effects in different situations in the retail sector (Dunlap ve Scavo, 2020)

The pandemic affects consumer attitudes and behaviors through many factors. These effects on consumer perceptions can be evaluated especially on the customer's perceptions of the product and brand. Determining consumer perceptions correctly and taking the right steps to meet consumer expectations is an important requirement for businesses that are trying to maintain their assets during times of crisis. Indeed, while many businesses were closing during the pandemic period, there is information that some businesses were growing above average (Dunlap ve Scavo 2020).

In this study, it was aimed to determine whether the Retailer branded product (RBP) preferences of customers shopping in market chains selling retail branded products during the pandemic period differed according to demographic characteristics and whether the perceptions of consumers' brand loyalty, brand image and customer satisfaction differed according to the levels affected by the pandemic. This empirical study, it was aimed to shed light on the situation of consumer attitudes and behaviors in the retail sector during the pandemic period.

In this study, which was conducted to determine consumer behavior during the Covid-19 pandemic period, the effects of the pandemic on consumers' brand image, brand loyalty and customer satisfaction perceptions based on customers over 18 years of age who shop from chain brands that sell retail branded products were tried to be explained. For the study conducted in the retail sector, which is one of the 3 sectors most affected by the pandemic process, descriptive analyses were made with the help of data (n=427) collected from customers shopping in chain markets in Antalya and the hypotheses determined were tested.

The scale used by Kaplan (2007) and Keller (2003) was based on the determination of the brand image used in this study to determine the attitudes and behaviors of consumers shopping from chain markets in the retail sector. The scale developed by Narayandas (1996) was used to determine customers' brand loyalty (BL) for RBP. The scale developed by Taylor and Baker (1994) and adapted by Thuy and Hau (2010) was used to determine customer satisfaction levels.

The pandemic affects consumer attitudes and behaviors through many factors. These effects on consumer perceptions can be evaluated especially on the customer's perceptions of the product and brand. In this study, it was aimed to determine whether the RBP preferences of customers shopping in market chains selling retail branded products during the pandemic period differed according to demographic characteristics and whether the perceptions of consumers' brand loyalty, brand image and customer satisfaction differed according to the levels affected by the pandemic.

In the retail sector in Antalya, a study conducted with customers over the age of 18 who are shopping from chain markets was primarily aimed at determining how consumers are affected by the pandemic. The findings presented unexpected results for the retail sector, one of the 3 sectors most affected by the pandemic. 78.5% of consumers shopping in chain markets in the retail sector were not affected by the pandemic and only 7.7% of those who were negatively affected. When the reason for this result was examined, it was evaluated that the failure to give up food, which is the primary needs during the crisis period caused by the pandemic, and the high demand for stockpiling, and that the chain markets, which are the primary source of food supply, remained open during the pandemic period may have affected consumer behavior in this way.

As a result of the study emerged, brand loyalty, brand image and customer satisfaction of consumers who stated that the pandemic had a positive effect on consumers who stated that the pandemic were affected by higher than lower, and want all customers whether you are being affected would suffer from the pandemic of brand loyalty, brand image and customer satisfaction remained at average rates during the period it was observed that overall perceptions of the pandemic. It is expected that brand image, brand loyalty, and customer satisfaction will remain on average, based on the knowledge that the majority of consumers are not affected by the pandemic period. In fact, this non-high perception rate is thought to be an important finding indicating the success of the test given for market chains that can be kept open and full continuously during the pandemic period.

Another finding of retail branded products (RBP) is that during the pandemic period, the customers' RBP preferences did not differ between women-male and married-single people and differed according to education status, income status, and age. It was determined that RBP preferences decreased as education level and income level increased and that the age group with the minimum RBP preference level was between 26-35 years old. In the context of consumer perceptions, it can be considered that RB products are cheaper than other brand products and that these products are of average quality, according to education level and income level, which is evaluated as being mostly directly proportional to income status, is an expected finding.

Giriş

Teknolojik gelişmeler ile gelişen pazarlama bilimi ve bu kapsamda önemi giderek artan tüketici davranışları işletmelerin rekabet etme ve varlıklarını sürdürülebilirlik sürecinde giderek daha önemli hale gelmektedir. Tüketici davranışlarının anlaşılması ve yönetilmesi süreci işletmeler için kritik başarı faktörlerinden birisi haline gelmiştir. Müşteri odaklı üretimin daha çok tercih edildiği modern pazarlama sürecinde tüketici davranışları önemli bilgi kaynağı olarak diğer girdi faktörlerin arasındaki önemini artırmaktadır.

Tüketici tercihleri ve karar alma süreçleri pek çok dinamik faktörden etkilenmektedir. Bilgi çağının getirdiği olumlu ve olumsuz etkiler tüketici tutum ve davranışlarını doğrudan ve dolaylı şekilde etkilemektedir. Tüketici tutum ve davranışları odaklı yönetilebilen üretim ve pazarlama süreçleri başarılı olabilmektedir. Tüketici davranışlarına kayıtsız kalan işletmelerin arzu edilen rekabet gücünü yakalayabilmeleri diğerlerine oranla daha düşüktür.

Covid-19 nedeniyle yaşanan pandemi döneminde oluşan küresel kriz etkileri işletmeleri, çalışanları, müşterileri ve tüm paydaşlar ile çevreyi farklı şekillerde etkilemektedir. Covid-19 nedeniyle 11 Mart 2020 tarihinde pandemi (küresel salgın) ilan edilmesiyle önemli bir kriz ortamı oluşmuştur. Giderek artan derecede hayatımızı etkileyen bu kriz sosyo-ekonomik etkileriyle çalışan ve işletmeler üzerinde çoğunlukla olumsuz etkilerini sürdürmektedir.

Pandemi tüketici tutum ve davranışlarını etkilemektedir. Virüsün insan sağlığı üzerindeki etkisinin yanı sıra, birçok fabrikada üretim faaliyetleri durdurulmuş; eğlence merkezleri, alışveriş merkezleri, restoranlar, güzellik merkezleri gibi birçok işyeri kapatılmıştır. Tüm bunların sonucunda; tüketici harcamaları, yatırımlar ve uluslararası ticaret gibi birçok alan etkilenmiştir. Toplam etki bağlamında en çok imalat, seyahat ve perakende sektörlerini etkileyen salgın (Akdeve ve Benli, 2020) perakende sektöründe farklı durumlarda farklı etkilere neden olmuştur (Dunlap ve Scavo, 2020)

Pandemi tüketici tutum ve davranışlarını pek çok faktör üzerinden etkilemektedir. Tüketici algılarına yönelik bu etkiler özellikle müşterinin ürün ve markaya yönelik algıları üzerinden değerlendirilebilmektedir. Tüketici algılarının doğru belirlenerek tüketici beklentilerinin karşılanmasına yönelik doğru adımların atılması kriz dönemlerinde varlıklarını sürdürmeye çalışan işletmeler için önemli bir gerekliliktir. Nitekim pandemi döneminde pek çok işletme kapanırken bazı işletmelerin ortalamanın üzerinde büyüdüğüne yönelik bilgiler mevcuttur (Dunlap ve Scavo, 2020)

Bu çalışmada iki temel alanda inceleme yapılmıştır. Bunlardan ilki; pandemi döneminde perakendeci markalı ürünler satan market zincirlerinden alışveriş yapan müşterilerin PMÜ tercihlerinin demografik özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığı belirlemektir. İkincisi ise, tüketicilerin marka sadakati, marka imajı ve müşteri memnuniyeti algılarının pandemiden etkilenme düzeylerine göre farklılaşıp farklılaşmadığı belirlemektir. Bu ampirik çalışma ile pandemi döneminde perakende sektöründe tüketici tutum ve davranışlarına yönelik bir durum tespiti ile ışık tutulmak istenmiştir.

Kavramsal Çerçeve

Müşteri Sadakati

Günümüz rekabet koşulları içerisinde birçok sektörde olduğu gibi perakende sektöründe de işletmeler, varlığını devam ettirebilmek için müşterisini elde tutmalı ve müşteri karlılığını arttırmalıdır. Müşteri karlılığını artırmak için müşteri sadakatini arttıracak uygulamalar gerçekleştirmeli ve müşterisinin harcama seviyelerini yakından takip etmelidir (İrik, 2005, s.16). Müşteri sadakati müşterilerin önceden bildikleri veya tavsiye edilen ürünleri yeniden

satın alma yönünde gösterdikleri davranışlar olarak da tanımlanmaktadır (Siu, Tak ve Cheung, 2001, s.88-97).

Bu süreçte müşterilerin farklı satın alma özellikleri göz ardı edilmemeli ve müşteri grupları arasındaki farklılıklar mutlaka dikkate alınmalıdır. Çünkü müşteri gruplarının ürün veya hizmet satın alırken marka ve işletme tercihleri, bağlılıkları farklılık gösterebilmektedir. Müşteri gruplarının işletmelere veya markalara sadakati bir anda oluşmamaktadır. Müşteri bağlılığı veya sadakati işletmeler için uzun bir süreçtir ve her müşteri bu sürecin farklı bir noktasında yer almaktadır (Çatı ve Koçoğlu, 2008, s.79). Günümüz işletmeleri, müşterilerini yalnızca ticari ilişki kurduğu grup olarak değerlendirmemeli, müşterilerini kendi ürettiği ürün veya hizmetin bir savunucusu olarak görmelidir (Caruana, 2004, s.69). Müşterinin markayı yakın çevresine tavsiye etmesi tekrar aynı markadan satın alma faaliyeti gerçekleştirmesi ve ürün/hizmete değeri üstünde bir fiyat dahi ödemeye razı olması müşteri sadakatini temsil etmektedir (Potter, 2007, s. 75).

Müşteri sadakati kavramına farklı bir bakış açısı ile yaklaşan Griffin (1995)'e göre müşteri sadakati, müşteri memnuniyetinin aksine davranış tabanlı bir durumdur ve farklı birimlerce verilen tesadüfi olarak gerçekleştirilmeyen bir alışveriştir. Yani müşterinin ihtiyacı olan ürün veya hizmeti nereden ve kimden satın alacağına dair görüşünün olduğunu ve yeniden aynı veya benzer ihtiyacı olduğunda o ürün ve hizmete bağlılığından dolayı aynı işletmeyi tercih etmesi olarak tanımlanır (Akt. Bayuk 2007, s.78).

Zeithalm, Berry ve Parasuraman (1996) müşteri sadakatini, müşterilerin aynı ürün veya hizmeti gelecekte yeniden alması, işletmenin sürekli müşterisi haline gelmesi ve aynı ürün veya hizmet için o işletmeyi tercih ederek işletme hakkında çevresine olumlu tavsiyeler vermesi olarak tanımlanmıştır (Akt. Flint vd., 2011, s.227).

Shugan tarafından 2005 yılında gerçekleştirilen bir araştırma sonucunda; müşteri sadakat uygulamalarını taklitlerinden ayırmak için bir yaklaşım geliştirilmiştir. Yaklaşımda, müşteri sadakat uygulamalarının amaçları ele alınırken uzun vadede yarar sağlayanların kısa vadede çıkar güdüsü ile uygulananlardan ayırt edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu yaklaşıma göre müşteri, işletmelere gelecek dönemlerinde fayda sağlayacak en değerli varlıktır. En değerli varlık olarak görülen müşteri davranışları ele alınırken müşteri yaşam boyu değerine ve müşteri sadakati kavramlarına önem verilmelidir (Shugan, 2005, s.78).

Rakiplerine karşı avantajlı bir konuma geçmeyi sağlayan müşteri sadakatinin; hizmet maliyetlerini düşürdüğü, artan harcamaları azalttığı, ağızdan ağıza pazarlama ağını genişlettiği, yeni müşteri bulma maliyetlerini düşürdüğü ve mevcut müşteriyi koruduğu belirlenmiştir (Allaway vd., 2003, s.79).

Müşteri gruplarının işletmeye veya markaya sadakatinin artması ve rakiplerine rağmen işletmeyi tercih ediyor olmaları önemli bir rekabet avantajıdır. Çünkü işletmeler için yeni müşteri bulma maliyeti, mevcut müşterisini elinde tutma maliyetinden daha yüksektir. Bu nedenle müşteri sadakatini sağlamak işletmeler için oldukça önemlidir. İşletmelerin izlediği müşteri sadakati stratejilerini etkileyen dört temel unsur bulunmaktadır. Müşteri sadakatini etkileyen bu unsurların ağırlığı; işletmeye, markaya, sektöre, hedef pazar grubuna ve sunduğu ürün/hizmetlere göre farklılık göstermektedir (Aydın ve Özer 2005, s.40).

Müşteri sadakatini etkileyen dört temel unsur literatürde; güven, vazgeçilmezlik, umursanmak ve ödüllendirme olarak sıralanmaktadır. Bu unsurlara ek olarak müşteri sadakati sürecini etkileyen diğer faktörler; kurumsal imaj, müşteri beklentileri, değiştirme maliyeti, hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti, müşteri şikayet yönetimi ve fiyat olarak sıralanmaktadır (Koçer, 2017, s.152).

Müşteri Memnuniyeti

Müşteri sadakatini sağlayacak temel unsurlar, Avrupa Müşteri Tatmin İndeksine göre; marka imajı, müşteri istek ve ihtiyaçları, müşteri beklentileri, algılanan ürün ve hizmet kalitesi, algılanan değer ve müşteri memnuniyeti olarak sıralanmıştır. Müşteri sadakatinin sağlanması kadar müşteri tatmininin sağlanması da işletmeler için üzerinde özenle durulması gereken bir konudur (Miotto ve Parente 2015, s. 252). Çünkü müşteri tatmini ve müşteri sadakatini sağlayan işletmeler yüksek performans elde etmektedir. Müşteri tatminini sağlayan işletmelerin elde ettiği en önemli rekabet avantajı sadık müşteriye sahip olmaktır (Lim vd., 2005, s.78).

Müşteri memnuniyeti, müşterinin istek ve ihtiyaçlarının karşılandığı veya üzerine çıkıldığı durumda oluşmaktadır. Yani işletmenin üretmiş olduğu ürün veya hizmetlerin performansı, müşterinin beklentisinin ya da algısının altında kalıyor ise müşteri memnuniyetsizliği oluşmaktadır. Fakat müşterilerin istek ve beklentileri, algısını karşılıyor veya üzerine çıkıyor ise memnuniyet oluşmaktadır (Kotler ve Armstrong, 2006, s.78).

Müşteri memnuniyeti, algılara, beklentilere, deneyimlere ve değerlendirmelere dayalı bir kavramdır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, müşteri memnuniyetinin yalnızca müşteri beklentisini karşılama derecesi ile ilgili olmadığıdır. Çünkü müşteriler, satın alma öncesi ve satın alma sonrasındaki tüm süreçleri bütün olarak değerlendirmektedir (Çatı ve Baydaş, 2008, s.430).

Tanımlamalara bakıldığı zaman müşteri memnuniyeti ya da memnuniyetsizliğinin üretilen ürün veya hizmetlerin bir parçası olmadığı, müşterinin bireysel olarak ürün veya hizmetlere yüklediği bir algı olduğu görülmektedir. Bu nedenle birbirinden farklı müşteriler, aynı ürün veya hizmet hakkında farklı memnuniyet düzeyine sahip olabilmektedir (Banar ve Ekerkil, 2010, s.169).

Müşteri memnuniyetinin sağlanmasında temel kural, hizmet veya ürün sunumunda kalite ile birlikte etkili müşteri ilişkisi yaratmaktır. Kaliteli ürün veya hizmet sunumu, müşterilerin beklentilerinin karşılanması ya da beklentilerin üzerine çıkılmasıdır. Müşteri memnuniyetini sağlayan işletmelerin satışları artmakta, pazar payı genişlemekte ve karlılığı yükselmektedir (Bilgin, 2017, s.85).

Günümüzde müşteri ile ilişkiler alışveriş sonrasında da devam etmektedir. Çünkü mevcut müşteriyi elde tutma maliyeti, yeni müşteri elde etme maliyetinden daha düşüktür. Bu nedenle işletmeler, mevcut müşterisinin memnuniyet düzeyini sürekli olarak izlemekte ve ürünü hakkında aldığı şikâyetleri değerlendirerek müşterisinin memnuniyetini yeniden kazanmaktadır (Gabbott, 2008, s.78). Müşteri memnuniyeti, müşterinin algıladığı ve üründen beklediği performans olarak kabul edilmektedir. Yani müşterinin üründen beklentileri ile algısının karşılaştırılması sonucunda müşteri memnuniyeti ortaya çıkmaktadır (Özguven, 2008, s.89).

Günümüzde işletmeler, yeni müşterileri kendi ürün ve hizmetlerine yöneltmek için müşteri memnuniyetini temel gösterge olarak kabul etmektedir. İşletmeler, müşteri memnuniyetini sağlayarak sadakat düzeyini artırmakta iş hacmini ve karlılığını genişletmektedir (Rana vd., 2014, s.82). Memnuniyet ve sadakat düzeyi yükselen müşteriler, işletmeden aldıkları ürünlerin miktarını artırmaktadır ve işletmenin yeni ürünlerini satın almaya daha isteklidir.

Marka imajı

Market markası imajı, markaya anlam ve değer katan tüm unsurların toplamına verilen addır. Bu yaklaşıma göre tüketiciler ilgili ürünleri ve markaları kendi bilinçlerinde yarattıkları imaja göre yorumlar ve ürünü değil aslında imajı satın alırlar (Altınışık, 2014). Tüketicilerin

zihinlerinde canlanan bu imajın olumlu olması, tüketicilere satın almak istedikleri ürünler hakkında bilgi vermesi, değer oluşturması ve uyumu arttırması sebebiyle de işletmeye yarar sağlar (Katz, 1960, ss.163-204). Tüketiciler satın almayı düşündükleri ürün hakkında bilgi sahibi olmadıklarına bu eksikliği ürünün imajı ile kapatmaya çalışırlar. Hatırlamaya ya da öğrenmeye çalıştıkları bu imaj olumlu ise satış genel olarak gerçekleşir. Bu anlamda imaj, satış ve karlılığı arttırmasına ek olarak işletme maliyetlerini de azaltır (Gross, 2014, s.237). İmaj kavramının bu kadar önemli olmasının sebeplerinden bir diğeri ise, imajın tüketicilerin zihninde marka değerini oluşturan en önemli unsurlardan biri olmasıdır. İmajın bir diğeri faydası ise, olumlu olduğu zaman tüketicilerdeki satın alma isteğini arttırmasıdır (Day ve Deutscher, 1982, s.192). Doğru planlama yapılan imaj sayesinde, tüketicilerin marka bağlılığı artar ve işletmelerin daha az reklam masrafına katlanması söz konusu olabilir. Müzakere ve pazarlık aşamaları düşünüldüğünde, market marka imajı diğerlerine göre güçlü olan üretici ve perakendeciler daha fazla söz sahibi olurlar (Farquhar, 1989, s.24-33)

Market markalı ürünlerin genel olarak kuvvetli bir imajdan yoksun olarak algılanması perakendeci işletmelerin yüz yüze geldiği problemlerden biridir. Bu yüzden perakendeciler market markaların imajını oluşturmak ve pazarlamak ve tanıtmak için ciddi yatırımlar yapmaktadırlar. Buna ilave olarak perakendeci markada oluşturulacak standartlarının üzerinde kalite ve güvenlik unsurları da, bu markaların imajına olumlu katkılarda bulunacaktır (Jonas ve Roosen, 2005, s.636-653). Perakendeci markaların sunumu imaj stratejisini en temel özelliklerindedir. Sunum için sözel olmayan güçlü bir bileşen demek yanlış olmaz. Sunumun en önemli yararlarından biri perakendeci markanın sahip olduğu farklılığın tüketicilerin hafızasında korunmasına ve hatırlanmasına olan katkısıdır. Perakendeci marka imajı biçimleri şöyle sıralanabilir; duygular, izlenimler özellikler, inançlar, tutumlar, marka kişiliği ve bunlar arasındaki ilişkilerdir (Çifçi ve Cop, 2007).

Perakendeci marka imajını belirleyen en önemli etmenlerden biri ürün imajıdır. Bir diğeri tabirle ürün imajı, bir ürünün kendine özgü tüm özelliklerinin kullanıcıya yansımalarıdır. Ürüne ilişkin genel kanı ve izlenimlerin tümü ürün imajını oluşturur. Kısacası ürün denilince aklımıza gelen her şeyin imajın oluşmasında bir payı vardır. Bunlar; kalite, fiyat, işlevsellik, kullanıcı izlenimleri, ürünün çağrıştırdığı şahsi özellikleri gibi sıralanabilir. Ürün imajının, ürünün adı, logosu, tema ve ya sloganı, rengi, şekli, kokusu, gibi kendine has fiziksel özellikleri vardır (Mohan vd., 2000, s.818).

Perakendeci markaların rakiplerine göre fiyat avantajı sağlaması ve tüketicilerdeki artan fiyat algısı perakendeci markaları cazip kılmıştır. Yapılan bazı araştırmalara göre market markaları ile diğeri markalar arasında fiyat farkı olmadığı zaman tüketicilerin daha önceden bildikleri markalara yöneldiği, perakendeci markaları tercih etmediği gözlenmiştir. Bu sebepler market markalı ürünleri üretici markalardan daha ucuza satılmaktadır (Ashley, 1998, s.75). Fiyat değişkeni, perakendeci marka imajında oynadığı bu rol sayesinde, üretici markalara karşı bir avantaj olarak kullanılmaktadır. Fiyat imajını oluşturmak için öncelikle perakendeci markayı rakiplerine göre nasıl bir pozisyonda konumlandırılacağına karar vermek gerekir. Bir seçenek olan market markaların yüksek fiyatlandırılması mümkündür. Yüksek markaları ürünler kaliteli olarak algılanmakta ve iyi mağaza imajına sahip olduğu düşünülen platformlarda satış görmektedir (Sirgy vd., 2000, s. 129).

Perakendeci markaların genellikle düşük fiyatlarla satıldığı düşünülürse tutundurma maliyetlerinin de düşük tutulması gerektiği söylenebilir. Bu pazarlama taktiği sayesinde perakendeci markaların pazarlama güçlerinde önemli değişiklikler olmaktadır. Başlı başına reklam perakendeci markanın tutundurma sürecinde önemli bir rol oynar. Bir marka hakkında olumlu fikre sahip tüketiciler o markayı alma eğilimi gösterirler. Dolayısıyla reklam stratejilerinin en geçerli amacı marka hakkında olumlu bir imaj yaratmaktır (Assael, 1992, s.154).

Yöntem

Covid-19 kaynaklı pandemi döneminde 18 yaş üstü müşteriler baz alınarak tüketici davranışlarını belirlemek amacıyla ampirik bir çalışma yürütülmüştür. Çalışmada, perakendeci markalı ürünler satan zincir markalardan alışveriş yapan pandeminin tüketicilerin marka imajı, marka sadakati ve müşteri memnuniyeti algıları üzerindeki etkileri inelenmeye çalışılmıştır. Pandemi sürecinde en çok etkilenen 3 sektörden birisi olan perakende sektöründe yapılan çalışma için Antalya’da zincir marketlerden alışveriş yapan müşterilerden toplanan veriler (n=427) yardımıyla betimleyici analizler yapılmış ve belirlenen hipotezler test edilmiştir.

Pandemi döneminde PMÜ satan zincir marketlerden alışveriş yapan tüketiciler üzerinde yapılan bir araştırma ile tüketici davranışları belirlenmeye çalışılmış olup test edilecek hipotezler aşağıda sunulmuştur.

***Hipotez 1:** Tüketicilerin marka sadakati algısı Covid-19 algılarına göre farklılık gösterir.*

***Hipotez 2:** Tüketicilerin marka imajı algısı Covid-19 algılarına göre farklılık gösterir.*

***Hipotez 3:** Tüketicilerin müşteri memnuniyeti algısı Covid-19 algılarına göre farklılık gösterir.*

***Hipotez 4:** Covid-19 kaynaklı pandemi döneminde PMÜ alışverişi eğitim durumuna göre farklılık gösterir.*

***Hipotez 5:** Covid-19 kaynaklı pandemi döneminde PMÜ alışverişi gelire göre farklılık gösterir.*

***Hipotez 6:** Covid-19 kaynaklı pandemi döneminde PMÜ alışverişi yaşa göre farklılık gösterir.*

***Hipotez 7:** Covid-19 kaynaklı pandemi döneminde PMÜ alışverişi cinsiyete göre farklılık gösterir.*

***Hipotez 8:** Covid-19 kaynaklı pandemi döneminde PMÜ alışverişi medeni duruma göre farklılık gösterir.*

Araştırmanın Örnekleme

Çalışmanın evrenini Antalya’da zincir marketlerden alışveriş yapan tüketiciler oluşturmaktadır. Örneklem 2019 yılı nüfusu 2.426.000 olan Antalya ilinde zincir marketlerden alışveriş yapan müşteriler arasında basit tesadüfi yöntem ile seçilen deneklerden oluşturulmuştur. Ana kütleden %95 güvenilirlik sınırları içerisinde %5’lik bir hata payı dikkate alınarak örneklem büyüklüğü 384 kişi olarak hesaplanmıştır (Sekaran, 1992). Bu kapsamda online olarak toplam 500 kişiye anket uygulaması yapılmıştır. Anketler Mart-Mayıs 2020 tarihleri aralığında yapılmıştır. Online yapılan anketlerden 451 veri toplanmış ve 427 adedinin analiz yapmak için uygun olduğu belirlenmiştir.

Araştırmanın Ölçekleri

Perakende sektöründe zincir marketlerden alışveriş yapan tüketicilerin pandemi dönemi algıları ile bu algıların tutum ve davranışlarını belirlemeye yönelik bu çalışmada kullanılan ölçeklere ilişkin bilgiler aşağıda verilmektedir.

***Marka imajı ölçeği:** Marka imajının belirlenmesinde Keller (2003) den yararlanarak diğer çalışmalardan oluşturulan ve Kaplan (2007) tarafından kullanılan ölçek esas alınmıştır. Bilişsel ve duygusal marka imajı olmak üzere iki boyuttan ve toplam 13 ifadeden oluşan bu ölçekte cevaplar 5’li likert ölçeği ile alınmıştır. Kaplan (2007) tarafından Türkçe’ye uyarlanmış ve*

kullanılmış ölçeğin Cronbach alpha güvenilirlik değerleri ölçeğin tamamı için .77 olarak tespit edilmiştir.

Marka imajı ölçeğinin yapı geçerliliğini test etmek maksadıyla öncelikle keşfedici faktör analiz yapılmıştır. Analiz sonucunda verilerin ölçeğin 2 faktörlü yapısının doğrulanmadığı, 4 md çıkarıldığında tek faktörlü birleşik yapıyla doğrulandığı belirlenmiştir. Ölçeğin KMO analiz sonucu .80 dir ve Barlett testi anlamlı ($p=.000$) olarak tespit edilmiştir. Tek boyutta açıklanan varyans %33,7 güvenilirlik ise toplam ölçek için .85 olarak belirlenmiştir. Bu analizlerin ardından AMOS paket programı ile doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi sonucunda verilerin ölçeğin tek faktörlü yapısına uyum sağladığı tespit edilmiştir.

Marka sadakati ölçeği (MS): Müşterilerin PMU için marka sadakatini (MS) belirlemek üzere Narayandas(1996) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Ölçek Türkçe'ye Aydın ve Özer (2004) tarafından adapte edilmiş ve kullanılmıştır. Toplam 5 maddeden oluşan ölçekte Cevaplar 5'li likert ölçeği ile alınmıştır. Aydın ve Özer (2005) tarafından yapılan güvenilirlik analizleri Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı .82'in olarak bulunmuştur. Tek boyutta ele alınan ölçeğin KMO analiz sonucu .82 ve Barlett testi anlamlı ($p=.000$) olarak tespit edilmiştir. Bu analizlerin ardından AMOS paket programı ile doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi sonucunda verilerin ölçeğin tek faktörlü yapısına uyum sağladığı tespit edilmiştir. Ölçeğin uyum iyiliği değerleri diğer ölçekler ile birlikte Tablo 1'de sunulmuştur. Tek boyutta açıklanan varyans %68, güvenilirlik ise .91 olarak belirlenmiştir.

Müşteri Memnuniyeti Ölçeği (MM): Müşterilerin memnuniyet düzeylerini belirlemek üzere Taylor and Baker (1994) tarafından geliştirilen ve Thuy ve Hau (2010) tarafından adapte edilerek kullanılan ölçek kullanılmıştır. Ölçek 5 ifadeden ve tek bir boyuttan oluşmaktadır. Thuy ve Hau (2010) Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı .76 olarak rapor edilmiştir. Analiz sonucunda verilerin ölçeğin tek faktörlü yapısına uyum sağladığı belirlenmiştir. Ölçeğin KMO analiz sonucu .83 ve Barlett testi anlamlı ($p=.000$) ve açıklanan varyans .78 olarak tespit edilmiştir. DFA analizi sonucunda verilerin ölçeğin tek faktörlü yapısına uyum sağlamış olup uyum iyiliği değerleri Tablo 1'de sunulmuştur. Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda ölçeğin toplam sonucunda Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı .93 olarak bulunmuştur.

Bulgular

Çalışmada öncelikle ölçekler için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Analiz bulguları Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1: Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ölçeklerin uyum iyiliği değerleri(Nya ve Drasgow,2010; Anderson, J. C. ve Gerbing, D. W. 1998)

Değişkenler	X ²	df	CMIN/ DF ≤5	GFI ≥.85	AGFI ≥.80	CFI ≥.90	NFI ≥.90	TLI ≥.90	RMSEA ≤.08
1.Marka İmajı (I. düzey)	64,9	29	4,05	0.96	0.90	0.97	0.96	0.93	0.08
2. Marka Sadakati	2,78	3	.92	0.99	0.95	0.97	0.96	0.97	0.01
3.Müşteri Memnuniyeti	.93	2	.46	0.99	0.95	0.98	0.96	0.97	0.01

Sürdürülen Analizler sonucunda belirlenen ortalamalar, standart sapmalar ve korelasyon değerleri tablo 2'de verilmektedir. Tablo 2'de de görüldüğü gibi araştırmaya kapsamındaki değişkenler arasında anlamlı ilişkiler mevcuttur.

Tablo 2: Değişkenlere ilişkin Ortalama, Standart Sapma ve Korelasyon Değerleri

Değişkenler	Ort.	S. Sapma	1	2	3	4
1.Müşteri memnuniyeti	3,71	0,79	1			
2.Marka imajı	3,48	0,67	.66**	1		
3.Marka sadakati	3,58	0,85	.77**	.64**	1	
4.Pandemide alışveriş algısı	2,75	1,21	.21**	.29**	.23***	1

* $p \leq .05$, ** $p \leq .01$, *** $p \leq .001$.

Tablo 3: Pandemi Etkilerine Yönelik Demografik Bulgular

		Pandemi Olumlu Etkiledi (N=59)	Pandemi Olumsuz Etkiledi (N=33)	Etkilemedi (N=335)
Eğitim	İlköğretim	7 (% 11,9)	4 (% 12)	10 (% 3)
	Lise	15 (% 25,4)	3 (% 9,1)	85 (% 25,4)
	Lisans	17 (% 28,8)	17 (% 51,5)	146 (% 43,6)
	YL	17 (% 28,8)	7 (% 21,2)	82 (% 24,5)
	Doktora	3 (% 5,1)	2 (% 6,1)	12 (% 3,6)
Yaş	25 ve altı	4 (% 6,8)	12 (% 36,4)	45 (% 13,4)
	26-35	21 (% 35,6)	3 (% 9,1)	162 (% 48,4)
	36-45	25 (% 42,4)	14 (% 42,4)	104 (% 31)
	46 ve üstü	9 (% 15,3)	4 (% 12,1)	24 (% 7,2)
Cinsiyet	Kadın	26 (% 44,1)	8 (% 24,2)	145 (% 43,3)
	Erkek	33 (% 55,9)	25 (% 75,8)	190 (% 56,7)
Medeni Durum	Evli	41 (% 69,5)	16 (% 48,5)	199 (% 59,4)
	Bekar	18 (% 30,5)	17 (% 51,5)	136 (% 40,6)
Gelir	2500 ve altı	1 (% 1,7)	4 (% 12,1)	56 (% 16,7)
	2501-3500	23 (% 39)	5 (% 15,2)	98 (% 29,3)
	3501-5000	14 (% 23,7)	14 (% 42,4)	70 (% 20,9)
	5001-10000	11 (% 18,6)	10 (% 30,3)	76 (% 22,7)
	10000 ve üstü	10 (% 16,9)	-	35 (% 10,4)

Pandemi dönemi algı ve bu algının tüketici davranışlarına etkilerini belirlemek amacıyla iki aşamalı bir yol izlenmiştir. İlk aşamada pandemi dönemi algısının demografik özelliklerini görmek üzere betimleyici istatistikler kullanılmıştır. Bu bulgular Tablo 3' de sunulmuştur. Tablo 3 incelendiğinde perakende sektöründe zincir marketlerden alışveriş yapan tüketicilerin %78,5'nin pandemiden etkilenmediğini ve olumsuz etkilenenlerin oranının sadece %7,7 olduğu görülmüştür. Pandemiden etkilenmediğini ifade edenlerin lisans mezunu 26-45 yaş aralığında 2500-10000 TL gelir aralığında evli erkeklerin olduğu gözlenmiştir. Olumsuz etkilenenlerin çoğunlukla 26-35 yaş aralığında üniversite mezunu, erkek ve 3500-5000 TL gelir grubunda tüketicilerin olduğu gözlenmektedir. Olumlu etkilendiğini ifade edenlerin ise lisans/YL mezunu, evli, erkek, 26-45 yaş arasında 5000 ve üstü gelire sahip olan tüketiciler olduğu belirlenmiştir.

İkinci aşamada pandemi etkilerinin tüketici davranışlarında farklılık oluşturmadığını anlamak için anova testi yapılarak hipotezler test edilmiş ve Tukey testleri ile farklılıkların olduğu gruplar belirlenmeye çalışılmıştır. Elde edilen bulgular tablo 4 de sunulmuştur.

Elde edilen bulgular irdelendiğinde marka sadakati, marka imajı ve müşteri memnuniyetlerinin pandemi algısı ile ilgili 3 grup tarafından farklılaştığı görülmektedir. Ancak algı farklılıklarında dikkate alınması gereken bazı farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin marka sadakati, marka imajı ve müşteri memnuniyetlerinin pandemiden olumlu etkilendiğini ifade eden tüketicilerde daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Ayrıca tüketici davranışlarında önemli faktörler olan marka sadakati, marka imajı ve müşteri memnuniyetinin pandemiden olumsuz etkilendiğini ifade eden tüketicilerde daha düşük olduğu belirlenmiştir. Tüm bunlara karşın pandemiden ister etkilensin ister etkilenmesin tüm müşterilerin marka sadakati, marka imajı ve müşteri memnuniyeti algılarının 5 üzerinden 3-4 arasında olduğu yani tüketicilerin markalara yönelik algı ve memnuniyetlerinin pandemi döneminde ortalama oranlarda kaldığı gözlenmiştir.

Tablo 4: Pandemi etkilerine yönelik Anova testi bulguları

Değişken	Grup	N	Ort.	SS	Tukey	F	Sig.	Hipotez
Marka sadakati	1.Pandemi olumlu etkiledi	59	3,91	0,85	2,3			
	2.Pandemi olumsuz etkiledi	33	3,20	1,09	1,3	7,86	0,00	H1√
	3.Pandemi etkilemedi	335	3,57	0,81	1,2			
Grup								
Marka imajı	1.Pandemi olumlu etkiledi	21	3,93	0,61	2,3			
	2.Pandemi olumsuz etkiledi	88	3,09	0,53	1,3	20,86	0,00	H2√
	3.Pandemi etkilemedi	55	3,44	0,66	1,2			
Grup								
Müşteri memnuniyeti	1.Pandemi olumlu etkiledi	21	3,97	0,72	2			
	2.Pandemi olumsuz etkiledi	274	3,28	0,70	1,3	8,22	0,00	H3√
	3.Pandemi etkilemedi	55	3,71	0,80	2			

İkinci aşamanın son bölümünde pandemi döneminde perakendeci markalı ürün tercihlerinde demografik farklılıkların farklılık oluşturup oluşturmadığını anlamak için t testi (Tablo 5) ve Anova testi (Tablo 6) yapılarak hipotezler test edilmiş ve anova tetlerinde Tukey testleri ile farklılıkların olduğu guruplar belirlenmeye çalışılmıştır.

Elde edilen bulgular irdelendiğinde müşterilerin pandemi döneminde PMÜ tercihlerinin kadın-erkek ve evli-bekarlar arasında farklılık göstermediği belirlenmiştir. Bu kapsamda H7 ve H8 reddedilmiştir.

Tablo 4: Pandemi etkilerine yönelik t testi bulguları

Değişken	Grup-Cinsiyet	N	Ort.	SS	Sig.	Hipotez
Pandemi döneminde PMÜ tercihi	1.Kadın	179	2,7	1,26	0,53	H7↓
	2.Erkek	248	2,78	1,18		
Grup-Med. Hal						
Pandemi döneminde PMÜ tercihi	1.Evli	256	2,84	1,22	0,06	H8↓
	2.Bekâr	171	2,61	1,19		

Yapılan anavo testlerinde pandemi döneminde PMÜ tercihlerinin eğitim durumuna, gelir durumuna ve yaşa göre farklılaştığı belirlenmiştir. PMÜ tercihlerinin eğitim durumuna göre tercih durumu incelendiğinde eğitim düzeyi arttıkça PMÜ tercih seviyesinin azaldığı belirlenmiştir. Bu durumda en anlamlı fark lise-YL eğitim düzeylerinde görülmüştür. Bu kapsamda H4 desteklenmiştir. PMÜ tercihlerinin gelir durumuna göre tercih durumu incelendiğinde gelir düzeyi arttıkça PMÜ tercih seviyesinin azaldığı belirlenmiştir. Bu durumda en anlamlı fark 2500 ve altı ile 5001-10000 TL gelir gurupları arasında görülmüştür. Bu kapsamda H5 desteklenmiştir. PMÜ tercihlerinin yaşa göre tercih durumu incelendiğinde 26-35 yaş arasında PMÜ tercih seviyesinin en az olduğu belirlenmiştir. Bu durumda en anlamlı 25 altı ile 26-35 arasında ve 26-35 ile 46 ve üstü yaş gurubunda görülmüştür. Bu kapsamda H7 desteklenmiştir.

Tablo 4: Pandemi etkilerine yönelik Anova testi bulguları

Değişken	Grup-Eğitim	N	Ort.	SS	Tukey	F	Sig.	Hipotez
Pandemi döneminde PMÜ tercihi	1.İlköğretim	21	3,14	1,11	4	3,33	0,01	H4√
	2.Lise	103	3,03	1,29				
	3. Lisans	180	2,71	1,22				
	4. YL	106	2,52	1,12				
	5.Doktora ve üstü	17	2,41	0,94				
Grup-Gelir								
Pandemi döneminde PMÜ tercihi	1.2500 den az	61	3	1,18	4	3,99	0,003	H5√
	2.2501-3500	126	2,98	1,35				
	3.3501-5000	98	2,68	1,22				
	4.5001-10000	97	2,42	0,98				
	5.10000 üstü	45	2,58	1,14				
Grup-Yaş								
Pandemi döneminde PMÜ tercihi	1.25 ve altı	61	3,15	1,138	2	5,20	0,002	H6√
	2.26-35	186	2,57	1,212				
	3.36-45	143	2,7	1,163				
	4.46 ve üstü	37	3,16	1,323				

Sonuç ve Tartışma

Pandemi tüketici tutum ve davranışlarını farklı şekillerde etkilemektedir. Tüketici algılarına yönelik bu etkiler özellikle müşterinin ürün ve markaya yönelik algıları üzerinden

değerlendirilebilmektedir. Bu çalışmada pandemi döneminde tüketici davranışları iki farklı bakış açısıyla derinlemesine irdelenmiştir. Bunlardan ilki perakendeci markalı ürünler satan market zincirlerinden alışveriş yapan müşterilerin PMÜ tercihlerinin demografik özelliklere göre farklılaşp farklılaşmadığı belirlemektir. Diğer ise tüketicilerin marka sadakati, marka imajı ve müşteri memnuniyeti algılarının pandemiden etkilenme düzeylerine göre farklılaşp farklılaşmadığı belirlenmektedir.

Antalya ilinde perakende sektöründe zincir marketlerden alışveriş yapan 18 yaş üstü tüketiciler üzerinde yapılan çalışmada öncelikle tüketicilerin pandemiden nasıl etkilendiği belirlenmeye çalışılmıştır. Elde edilen bulgular pandemiden en çok etkilenen 3 sektörden birisi olan perakende sektörü için beklenmedik sonuçlar sunmuştur. Nitekim, perakende sektöründe zincir marketlerden alışveriş yapan tüketicilerin %78,5'nin pandemiden etkilenmediğini ve olumsuz etkilenenlerin oranının sadece %7,7 olduğu görülmüştür. Bu sonucun üç temel nedeninin olabileceği düşünülmektedir. Bunlar; kriz döneminde birincil ihtiyaçlar olan gıdadan vazgeçilememesi, gıda stoklama isteğinin yüksek olması ve birincil gıda temin aracı olan zincir marketlerin pandemi döneminde açık kalmasıdır.

Yapılan çalışma sonucunda ortaya çıkan bulgulardan birisi de marka sadakati, marka imajı ve müşteri memnuniyetinin pandemiden olumlu etkilendiğini ifade eden tüketicilerde daha yüksek olduğudur. Bir diğer bulgu ise, pandemiden olumsuz etkilendiğini ifade eden tüketicilerde marka sadakati, marka imajı ve müşteri memnuniyetinin daha düşük olduğudur. Ayrıca, pandemiden ister etkilensin ister etkilenmesin tüm müşterilerin marka sadakati, marka imajı ve müşteri memnuniyeti algılarının genel olarak pandemi döneminde ortalama oranlarda kaldığı gözlenmiştir. Tüketicilerin çoğunluğunun pandemi döneminden etkilenmediği verisinden yola çıkıldığında marka imajı, marka sadakati ve müşteri memnuniyetinin ortalama oranlarda kalmasının beklendik bir bulgu olduğu değerlendirilmektedir. Nitekim yüksek olmayan bu algı oranının pandemi döneminde sürekli açık ve dolu tutulabilen market zincirlerinin başarısını gösteren önemli bir bulgu olduğu düşünülmektedir.

Perakendeci markalı ürünlerle (PMÜ) ilgili elde edilen bir diğer bulgu ise müşterilerin pandemi döneminde PMÜ tercihlerinin kadın-erkek ve evli-bekarlar arasında farklılık göstermediğidir. Buna karşın eğitim durumuna, gelir durumuna ve yaşa göre farklılaştığı belirlenmiştir. PMÜ tercihlerinin eğitim düzeyi ve gelir düzeyi arttıkça azaldığı tesbit edilmiştir. PMÜ tercih seviyesinin en az olduğu yaş gurubunun 26-35 yaş arası olduğu belirlenmiştir. Tüketici algıları bağlamında PMU ürünlerin diğer marka ürünlere oranla daha ucuz olması ve bu ürünlerin ortalama kalitede olduğu genel tüketici kanaatidir. Bu kapsamda gelir durumu ile çoğunlukla doğru orantılı olduğu değerlendirilen eğitim düzeyine ve gelir düzeyine göre elde edilen bu bulgunun beklendik bir bulgu olduğu değerlendirilebilir.

Pandemi koşullarının tüketicileri online alışverişe zorlaması sadece perakende gıda sektöründe değil perakende giyim ve teknoloji sektörlerinde de benzer hacim artışına neden olmuştur. Sanal alışverişle ilintili olan kargo benzeri sektörlerde de önemli artışlar olduğu açık kaynaklardan rahatlıkla takip edilebilmiştir. Bu artış küresel düzeyde gerçekleşmiştir. Pandeminin oluşturduğu kriz çoğu işletmeye büyük zarar verirken sanal pazarlama yolu açık olan sektör ve araçlarına önemli fırsatlar sunmuştur. Büyüyen sektörlerin bu fırsatlardan elde ettiklerin bilgi birikimini önümüzdeki süreçte geliştirebilecekleri ve diğer sektörlerinde bu gelişimden etkilenecekleri düşünülmektedir. Kriz dönemlerinde tüketimin sürmesinin müşteri davranışlarını beklenmedik şekilde etkileyebildiği bu çalışmanın önemli bulgularından birisidir.

Çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Bu kısıtlardan en önemlisi çalışmanın yalnızca Antalya ilinde zincir marketlerden alışveriş yapan sınırlı sayıda tüketici üzerinde

yapılmış olmasıdır. Bir diğer kısıt ise çalışmanın belirli bir zaman diliminde uygulanmış olmasıdır.

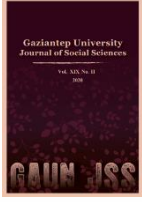
Yapılan araştırmadaki ilişki ve etkilerin incelenmesinin sadece perakende sektöründe yapılmış olması nedeniyle gelecekte yapılacak çalışmaların farklı sektörlerde ve şehirlerde daha geniş bir örnekleme kapsayacak şekilde yapılmasının literatürü daha zenginleştireceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akdeve, E.ve Benli, E.(2020). *Covid-19'un küresel tedarik zinciri ve sektörler e etkisi*. STM Teknolojik düşünce merkezi yayını.
- Allaway,. A. W., Berkowitz. D. ve D'Souza. G. (2003). Spatial diffusion of a new loyalty program through a retail market. *Journal of retailing*.79(3). 137–151
- Altunışık,. R. Özdemir, Ş. ve Torlak. Ö. (2014). *Pazarlama ilkeleri ve yönetimi*, İstanbul: Beta yayıncılık.
- Anderson, J. C. ve Gerbing, D. W. (1998). *Structural equation modeling in practice: A review and recommended two-step approach*. *Psychological Bulletin*, 103(3). 411-423
- Ashley, S.R. (1998). How to affectively complete against private label brands. *Journal of advertising research*. 38(1). 75-82
- Assael, H. (1992). *Consumer behavior and marketing action*. PWS-Kent. Boston. ABD
- Aydın, S. ve Özer, G. (2005). The analysis of antecedents of customer loyalty in the turkish moile telecommunication market. *European journal of marketing*. 39(7/8).
- Banar, K. ve Ekergil, V. (2010). Muhasebe meslek mensuplarının hizmet kalitesi: Sunulan hizmetlerin kalitesi ile müşteri memnuniyeti ilişkisi eskişehir uygulaması. *Anadolu üniversitesi sosyal bilimler dergisi*. 10(1). 39-60.
- Bayuk, M.N. ve Küçük, F. (2007). Müşteri tatmini ve müşteri sadakati ilişkisi. *Marmara üniversitesi İ.İ.B.F. dergisi*. 12 (1). 285-292.
- Bilgin, Y. (2017). Restoran işletmelerinde hizmet kalitesi. müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakatinin ağızdan ağıza pazarlamaya etkisi. *İşletme araştırmaları dergisi*. 9(4). 33-62.
- Caruana, A. (2004). The impact of switching costs on customer loyalty: A study among corporate customers of mobile telephony. *Journal of targeting, measurement and analysis for marketing*. 12.(3).257
- Çatı, K. ve Baydaş A. (2008). *Hizmet pazarlaması ve hizmet kalitesi*. İstanbul: Asil yayın dağıtım.
- Çatı, K. ve Koçoğlu. C. M. 2008. Müşteri sadakati ile müşteri tatmini arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik bir araştırma. *Selçuk üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü dergisi*. 19. 167-188.
- Çifçi. S. ve Cop. R. (2007). Marka ve marka yönetimi kavramları: üniversite öğrencilerinin kot pantolon marka tercihlerine yönelik bir araştırma. *Finans politik ve ekonomik yorumlar*. 44 (512).
- Day. G. S. ve Deutscher. T. (1982). Attitudinal predictions of choices of major appliance brands. *Journal of marketing research*. 19(2). 192.

- Dunlap, T. D.W. and Scavo, F. (2020). Coronavirus impact index by industry. <https://www.computereconomics.com/article.cfm?id=2788>
- Farquhar, P. H. (1989). Managing Brand Equity. *Marketing Research*. 1(3). 24–33.
- Flint, D. J.,Blocker, C.P. ve Boutin. P.J. (2011). Customer value anticipation.customer satisfaction and loyalty: An empirical examination. *Industrial marketing management*. 40(2). 219-230.
- Gabbot, M. (2008). Consumer behaviour. in Baker, M.J. and Hart, S. (eds.). *The Marketing Book*. Sixth edition. Oxford: Elsevier. 109-120
- Griffin, J. (1995). *Customer loyalty: How to Eearn it and how to keep it*. New York: Lexington Books.
- Gross, P. (2014). *Growing brands through sponsorship. management* (C. 4). Hanover: Springer Gabler. 237
- İrik, Ö., (2005). *Hizmet kalitesinin müşteri bağlılığı üzerine etkileri ve Tansaş süpermarket işletmelerinde bir uygulama*. Dumlupınar üniversitesi SBE. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Kütahya.
- Jonas, A. ve Roosen, J. (2005). Private labels for premium products – The example of organic food. *International journal of retail & distribution management*. 33 (8). 636-653.
- Kaplan, M.D (2007) . *Product appearance and brand knowledge: An analysis of critical relationships*. İzmir Ekonomi Ü.. Yayınlanmamış doktora tezi.
- Katz, E. (1960). The functional approach to the study of attitudes. *Public opinion quarterly*. 24(2). 163–204.
- Keller,K. L. (2003). *Strategic brand management: building. measuring. and managing brand equity*. Upper Saddle River. NJ: Pearson Education.
- Koçer, K. (2017). Müşteri ilişkileri yönetiminin müşteri sadakati üzerine etkisi: bankacılık sektörü üzerine bir alan araştırması. *Sosyal bilimler enstitü dergisi*. 7(2).713-735
- Kotler,P. ve Armstrong, G. (2006). *Principles of marketing*. 14. Baskı. New Jersey: Pearson Education
- Lim,J., Nam, C., Kim, S., Lee, E. ve Lee, H., (2005). A new regional clustering approach for mobile telecommunications policy in China. *Telecommunications policy*. 39(3). 296-304
- Miotto, A.P. ve Parente, J.G. (2015). Retail evolution model in emerging markets: apparel store formats in Brazil. *International journal of retail ve distribution management*. 43(3):242-260.
- Mohan, R. (2013). To identify the factors impacting customer satisfaction in food retail supermarkets. *International Journal of Research and Development. A Management Review (IJRDMR)*. 2(2):51-54.
- Narayandas, N. (1996). The link between customer satisfaction and customer loyalty: An empirical investigation. *Working Paper*. No. 97-017. Harvard Business School. Boston. MA.
- Nye, C.D. ve Drasgow, F. (2010). Assessing Goodness of Fit: Simple Rules of Thumb Simply Do Not Work. *Organizational Research Methods*. 14(3):548-570

- Özğüven, N. (2008). Hizmet pazarlamasında müşteri memnuniyeti ve ulaştırma sektörü üzerinde bir uygulama. *Ege Akademik Bakış Dergisi*. 8(2).
- Potter, R.A. (2007). Tatmin olmuş müşteri yetmez. *Marketing Türkiye*. Ağustos Sayısı. 6(1). 7
- Rana, S.M.S. Osman, A. ve Islam, M.A. (2014). Customer satisfaction of retail chain stores: Evidence from bangladesh. *Journal of Asian Scientific Research*. 4(10) .574-584.
- Sekaran, U. (1992). *Research methods for business – A skill building approach*. (2nd Ed). United States of America: John Wiley & Sons. Inc.
- Shugan. S. M. (2005). Brand loyalty programs: are they shams? *Marketing science*. 24(2).185-193.
- Sirgy, M. Joseph. D.Grewal. T. Mangleburg. (1997). Retail environment. self congruity and retail patronage:an integrative model and a research agenda. *Journal of business Research*. Nu: 49. 127-138
- Siu, N.Y.M., Tak, J. ve Cheung, H. (2001). A Measure of Retail Service Quality, *Marketing Intelligence & Planning*. Bradford, 19(2):88-97.
- Taylor, S.A. and Baker, T.L. (1994). An assessment of the relationship between service quality and customer satisfaction in formation of consumers' purchase intentions. *Journal of Retailing*. 70. 163-178.
- Thuy, P.N. ve Hau, L.N. (2010). Service personal values and customer loyalty: A study of banking services in a transitional economy. *International Journal of Bank Marketing*. 28(6). 465-478.
- Zaman, T. ve Alakus, K. (2015). Analysis of the invariance and generalizability of multiple linear regression model results obtained from maslach burnout scale through jackknife method. *Open journal of statistics*. 5. 645-651.
- Zehir, C., Elçi, M. ve Savi, F. (2003). Ethical climate's relationship to job satisfaction. organizational commitment. and turnover intention. *1st international business and professional ethics congress of Turkey*. Hacettepe. Ankara.
- Zeithaml, V.A., Berry, L.L. ve Parasuraman, A., (1996) The behavioral consequences of service quality. *Journal of Marketing*, 60 (2). 31–46.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Assessing Impacts of COVID-19 on Agricultural Production and Food Systems in the World and in Turkey

COVID-19'un Dünyada ve Türkiye'de Tarımsal Üretim ve Gıda Sistemlerine Etkisinin Değerlendirilmesi

Rahmiye Figen CEYLAN^{a*}, Burhan ÖZKAN^b

^a Doç., Dr., Akdeniz Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, Antalya / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-0459-7521.

^b Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, Antalya / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-9799-654X.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 24 Ağustos 2020

Kabul tarihi: 12 Ekim 2020

Anahtar Kelimeler:

COVID-19

Tarım

Gıda sistemi

Talep ve arz

Gıda güvenliği ve güvencesi

ARTICLE INFO

Article History:

Received August 24, 2020

Accepted October 12, 2020

Keywords:

COVID-19

Agriculture

Food system

Demand and supply

Food security and safety

ÖZ

Korona virüs (COVID-19) pandemisi dünya gündemine 2020 yılının başında yıkıcı bir konu olarak girdi. Yeni nesil virüsünün sağlık ve yaşamın sürdürülebilirliğinin yanında ekonomik etkileri de görünür oldu. İnsanlar tarım ve gıda sistemlerinin önemini, bunların arzına erişimleri azaldığında fark ettiler. Bu yayın COVID-19'un tarım ve gıda sistemlerine olan etkisini hem dünya geneli hem de Türkiye için değerlendirme ve tartışmayı amaçlamıştır. Sektör ve buna bağlı olan sektörler hem talep hem de arz açısından olumsuz etkilendi. Tarımın karşı karşıya kaldığı değişiklikler dünya üzerinde neredeyse her yerde aynı oldu. Bu değişiklikler üretimin dönmeliği ve geçici ya da göçer işgücü arzı eksikliğine bağlı olarak oluşan arz daralması, dış ticarete bağlı fiyat artışları, karantina uygulamalarına bağlı talep daralması ve tüketici tercihlerinin değişmesi şeklindedir. Bu değişikliklerle başa çıkma ve geleceğe hazırlanmanın tek yolu tarım ve gıda sisteminin mevcut durumunu analiz etmek, üreticileri destekleyecek araçlar kullanmak, arz sistemlerini değişen tüketici eğilimlerine uyarlamak ve tüm canlıların gıda güvenliği ve güvencesini sağlamaktır. Küresel öngörüler Türkiye için de geçerlidir. Ek olarak, artan ihracat potansiyeli ile tarım ve gıda üretim endüstrilerini entegre etme olasılıkları nedeniyle Türkiye için fırsatlar bulunmaktadır.

ABSTRACT

The coronavirus (COVID-19) pandemic entered the world's agenda as a devastating health issue at the beginning of 2020. In addition to health and survival related effects of the novel virus, economic effects had shown up as well. People realised the importance of agriculture and the food system when accessibility to those supplies diminished. This paper aimed to assess and discuss the impacts of COVID-19 on agricultural production and food supply systems both globally and in Turkey. The sector and correlated sectors have been affected negatively both in terms of demand and supply. The challenges agriculture has faced are similar everywhere around the globe. These challenges are reducing supplies due to seasonality of production and lack of seasonal or migrant labour, rising prices due to reduced international trade, reducing demand due to lockdown implementations and changing attitudes of consumers. The only way to cope with these challenges and prepare for the future is to analyse the current situation of agriculture and food system, to utilise tools to empower suppliers, to adapt supply systems respecting changing customer attitudes and to assure food security and safety of livelihoods. This global projection is also valid for Turkey. In addition, there are opportunities for Turkish agriculture regarding rising export potential and possibilities to integrate agriculture and food production industries.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ceylan.figen@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Yeni nesil Korona virüs ya da Dünya Sağlık Örgütü'nün kısaltmasıyla COVID-19 dünya gündemine dünyanın tamamen hazırlıksız olduğu bir dönemde aniden girdi. 2020 yılbaşından itibaren virüsün varlığı konuşulurken, virüsün dünya genelinde bir tehdit olarak tanımlanması 2020 Mart ayında gerçekleşti. Yılın yarısına kadar geçen dönemde virüs dünyanın hemen her yerinde hayat kayıplarına yol açtığı gibi, bu makale çalışması sırasında henüz yayılma ve ölümcül etki anlamında tam olarak kontrol altına alınamamıştı. Kısa bir süre içinde virüsün yaşam kayıpları ve sağlık sistemlerine etkilerinin yanında ekonomik etkilerinin üzerinde durulmaya başlanmıştır. Milli gelir, işsizlik, fiyatlar genel düzeyi gibi makroekonomik etkilerin yanı sıra, sektörel düzeyde etkilerin de değerlendirilmesi kaçınılmaz hale gelmiştir.

Hem hayatın hem de ekonominin sürdürülebilirliği için yaşamsal öneme sahip olan tarım sektörü makroekonomik göstergelerden etkilendiği gibi bu göstergeleri etkileyen değişikliklerle karşı karşıya kalmıştır. Tarımsal üretim ve bağlı gıda endüstrisi hem arz ve talep yönünden süreçten etkilenmekte hem de süreci etkilemektedir. Bu bakış açısıyla, bu çalışma kapsamında tarım ve gıda sektörlerinin COVID-19 pandemisi nedeniyle karşı karşıya kaldığı değişimler dünya örnekleri göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir. Çalışmada farklı literatür kaynaklarının ortaya çıkardığı bulguların tartışılmasının ardından, pandeminin Türkiye tarım sektörüne etkileri değerlendirilmiş ve Türk tarım ve gıda endüstrinin güçlü ve zayıf yanları ile karşı karşıya kaldığı fırsat ve tehditler ortaya koyulmuştur. Tarım ve gıda sektörleri üzerinde oluşan etkilerin değerlendirilme ihtiyacı ve bu etkilere müdahale gerekliliği pek çok sektörden daha öncelikli olarak görülebilir. Bunun temel nedenleri, bu sektörün çıktılarının yaşamın devamlılığı için vazgeçilmez olması ve faaliyetlerinin zamana bağlılığı nedeniyle durdurulma ya da ertelenmesinin mümkün olmamasıdır. Hastalığın yaygınlaşması ile ortaya çıkan ilk etki özellikle bitkisel üretimde hasat zamanlarında yaşanan aksaklıklar olmuştur. Pek çok ülkede hasat zamanında işgücü erişimi ciddi ölçüde azaldığı gibi, karantina ve hareketlilik kısıtları ürünlerin tarladan sofraya ulaşmasında sıkıntılar yaratmıştır. Araştırmalar hasat ertelemelerinin başta Akdeniz ülkeleri olmak üzere pek çok ülkede ürün kayıplarına yol açtığını göstermiştir. Ürün kayıpları sadece çiftçi gelirlerinin düşmesi ya da sektörün milli gelire katkısının azalması anlamına gelmemiş, aynı zamanda hem tarımsal işgücünün gelir kaybı yaşaması hem de gıda güvenliği ile ilgili sorunlarla karşılaşılmasına sebep olmuştur. Arz daralması ile birlikte hareket kısıtlamalarına dayalı azalan ticaret olanakları tüketicinin karşılaştığı fiyatların da yükselmesine sebep olmuştur. Bu sürecin bir başka etkisi yüz yüze alışverişlerin azalması ve bozulabilir tarım ürünlerinde dahi internet üzerinden alışveriş istekliliğinin artması ve başta perakende zincirleri olmak üzere pek çok tedarikçinin sistemlerinde çevrimiçi alışveriş olanaklarını artırmaya yol açmıştır. Dolayısıyla, süreç hemen hemen tüm ülkelerde daralan arza karşılık, değişen satın alma ve tedarik sistemleri ve bunların uzun vade etkilerini değerlendirmeye odaklanmalıdır.

Bu sürecin Türkiye açısından değerlendirilmesinde önemli hususlar, Türkiye'nin sahip olduğu kaynaklar kadar sektörün iç ve dış arz açısından konumu ile ilişkilidir. Türk tarımının iç arz yeterliliğine katkı sağlayabilecek en güçlü taraflarından birisi, başka açılardan güçsüzlük olarak değerlendirilen, aile çiftçiliği ve pek çok ürün açısından harici işgücü bağımlılığının göreceli olarak az olmasıdır. Ayrıca süreç içerisinde perakende zincirleri kadar özellikle kentli nüfusun internet üzerinden ürün tedarikine adaptasyon hızı ve düzeyi iç piyasa yeterliliğini koruyacak güçlü özelliklerden birisidir. Ancak üretimin sürdürülebilirliğine daha az olumsuz etki yapan küçük üretici yapısı bu sistem değişimine kolay adapte olamamaktadır ve üreticiler hem iç piyasaya hem de ithalat yoluyla edinilen girdilere erişim açısından sıkıntı yaşamaktadır. Sektörün avantajları ise kamu ve sivil toplum eliyle yürütülen danışmanlık ve destek hizmetleri ile tedarik zincirinin desteklenmesidir. Bu destek yapısı işletmelerde hijyen uygulamalarının kısa sürede yaygınlaştırılmasına ve işletmeler ile endüstri arasında bağların sürdürülmesine katkı sağlayabilecek güçtedir. Ayrıca, Türkiye tarım ve gıda sektörleri hareket kısıtlarının gevşetilmesi ile Temmuz 2020 itibariyle turizm sektöründen gelen talep artışı ile karşı karşıya kalmıştır ve bu talep artışının faaliyetlerin sürdürülebilirliğine katkı sağlaması beklenmektedir. Ancak, bu süreç girdi bağımlılığı ve profesyonel olmayan nakliye ve tedarik sistemlerine müdahale gereksinimini de ortaya çıkarmıştır.

Introduction

The world has faced a devastating crisis with the COVID-19 outbreak. It has affected livelihoods and health care systems throughout the world. This outbreak has threatened the survival of many people. As it was named as a pandemic by the WHO in March 2020, the fear expanded from health issues towards economics. Because survival means not only avoiding death, but also meeting basic needs. Accordingly, in addition to the need to find solutions to the spread and mortality of the virus, there is the need to cure its economic consequences. When the economic effects of epidemics are considered, it is inevitable to focus on agriculture and the food system through its effects on demand and supply.

Agriculture is essential for life and the food system is essential for today's modern society. It is not possible to shut down these operations without devastating consequences. Therefore, the effects of the novel Coronavirus - COVID-19 on agriculture and food systems need to be assessed. Recently, some research has been conducted on direct and potential future effects of the pandemic. Accordingly, this paper focuses on assessment of COVID-19 effects on agriculture and food system with reference to recent research. In addition to reviewing the existing situation globally, this paper assesses the agriculture and food system in terms of the strengths, weaknesses, opportunities and threats for Turkey with reference to COVID-19. Accordingly, the analysis suggests potential ways to cope with COVID-19 and future natural or man-made disasters.

Effects of COVID-19 on agriculture and the food system

Ultimately, the COVID-19 effects on agriculture and the food system need to be considered through supply and demand dimensions. Direct effects resided on the nature of agricultural practices despite the lockdowns in many countries. When you stop people from moving, many economic activities stop as well. However, agricultural practices cannot be stopped easily. For instance, plantation, harvest, transportation and marketing of perishable products must continue. Maintaining delivery of inputs and outputs of the food industry is necessary. Therefore, agricultural production and the food system should be evaluated together.

The direct impact on agriculture first appeared with crop harvest, specifically for perishable crops. The crops were ripe and perishable, but the food system was disrupted, and those products could not reach the final consumer. Initially, the pandemic affected Mediterranean climate countries in Europe. These countries have abundant agricultural capacity and their economies depend on agriculture. The outbreak posed a serious threat to food security as these countries were main suppliers of the old continents and even overseas.

Considering harvest problems, lockdown measures led to loss of labour. In the beginning, at least for the countries in the northern hemisphere, this was not a huge problem. However, the harvest of vegetables and fruits that are mostly perishable had declined due to labour shortages (Stephens et al., 2020; Phillipson et al., 2020). Research conducted for southern Italy showed the importance of temporary labour for farm-level operations. The results indicated that farms more dependent on family labour seemed to be more resilient than those depending on external labour (Cortignani et al., 2020). Effects of labour mobility restrictions were not limited to southern Europe. For instance, the farms heavily dependent on seasonal labour in the UK, most of which were involved in animal breeding, were seriously affected by the lockdown (Seleiman et al., 2020). These restrictions not only caused productivity and marketability loss to farm operators but also led to an income loss for those workers. For India, this labour unavailability affected the harvest of many agricultural products like watermelons (Saha & Bhattacharya, 2020).

Therefore, delayed or disrupted harvests both led to a loss in farm or labour income and they also presented problems for food security (Seleiman et al., 2020). For example, while the agricultural labour contraction expected for Indonesia in 2020 was 4,87 %, the expected loss in domestic agricultural supply was 6,20 % (Amanta & Aprilianti, 2020). This signifies that the loss in value of products is more than the loss of labour income. This will affect farm income levels in return with reduced supplies and rising prices attached to declining household income. For instance, migrants account for 70 % of the labour used in wheat cultivation in Pakistan. The pandemic led to a major loss in the harvest and resulted in declining supply and rising prices. The decline in national supply meant rising demand for imports (Khan et al., 2020). But will it be possible to increase or maintain agricultural trade in the near future?

Food supplies relying on international transactions would face problems too. The same problems with labour mobility, transportation problems, and rising prices will appear for exporting countries. Checking out the situation of farmers, the disease led to both inability to transfer products and to acquire ingredients as chemicals or feeds (Seleiman et al., 2020; Abouhatab, et al., 2020). There appear security concerns, both productive security and food security. Even if family farm level resilience seems to continue despite restrictions, the farmers in many countries could reach neither input nor sales markets. There have been exemptions for transportation of pesticides, seeds or final products as announced in India for instance (Chatterjee, 2020). However, the routes had changed and timely delivery became problematic for perishable vegetables and fruits. The linkages between producer and consumer markets were disrupted. In addition to marketing and logistic problems, farmers have become indecisive with regards to the maintenance of production and harvest activities. This is valid for animal production as well. Zhang (2020) conducted a survey with Indian breeders and found that 38.5% of their problems from the COVID-19 pandemic were logistics. The importance of the problems related to logistics for all agricultural enterprises had appeared as 35,6 %, signifying higher devastation for animal breeding activities.

Efficiency of subsistence farms fell as well. Even if the production and harvest remained under control, the marketing uncertainties had entirely affected the farmers. In many districts, where open bazaars, farmer markets or street vending is maintained, the loss of farmer income became inevitable especially for fresh and perishable products as it was the case for Chile (Kanter & Boza, 2020).

Another significant problem appeared for stocked or storable products due to integration of sectors. Countries with excess supply or efficient agricultural production capacity meet the demand of the service sectors. Not surprisingly, these sectors were shut as well. The demand of the tourism sector, especially in the Mediterranean and European countries, shrunk desperately. Even six months after COVID-19, there seems no promising sign for rising tourism activities in a sustainable way. Most countries declared that they would maintain their border closures, including airspace restrictions, as of June 2020. Even though hosting countries announced that they are opening up, many countries declared that they would not allow travel for touristic purposes to many destinations. Besides, self-security concerns have demotivated people for international touristic expenditures, even if they have adequate endowments. UNWTO estimated a 20-30 % decline in international travel for 2020 in comparison to 2019 (Gössling et al., 2020). Thus, tourism is not a significant customer for agriculture and agro-food industries at least in 2020.

Institutional demand for agriculture and food services includes much more than hotels and tourism. Lockdowns have included restaurants, workplace cafeterias, schools, and other important customers. Even if many countries enabled these services under social distancing rules, consumers have changed their perceptions and preferences. Accordingly, people's use of outdoor catering and entertainment activities, including visits to shopping malls, had slowed

down significantly (Ceylan & Ozkan, 2020). Stay at home orders have been extended and the only growing services branch is courier and delivery services (Stephens et al., 2020). These changing attitudes have led to decreasing demand for fresh fruits and vegetables and meat products as more people eat and cook at home, foregoing cafés and restaurants. Accordingly, following service providers and employees in the services sector, agricultural and food product suppliers were affected negatively from this attitude change. Global food prices are affected seriously by the falling hotel and restaurant demand, resulting in an estimated 20 % reduction in agricultural prices globally (Nicola et al., 2020).

Major exporters of cereals and grains such as Russia and Romania for wheat, Thailand, Cambodia, and India for rice, imposed trade restrictions for national food security (Zurayk, 2020). By May 2020, 35 countries imposed export restrictions (Martin et al., 2020). Vietnam, the third biggest rice exporter, temporarily cancelled its export contracts by the end of March 2020 and this condition surely affected both prices of rice and food security and safety of rice importer countries (Gulcubuk, 2020). Respecting soybean trade, the USA export market did not recover completely even after the trade deal made with China by January 2020 (Mallory, 2020). While many countries intended to reduce import barriers, the main suppliers did not want to export due to food security and transportation concerns. Here food security means reaching an adequate amount of product required to survive, while food safety means having the ability to reach good quality and healthy products. Importers of these main staples have been facing both security and safety problems. These sorts of restrictions led to rising prices in importing countries as well. Yet, grains can be stored, so consumption can take place out of storage and new grain stored by exporters can reduce future international prices.

Domestic market conditions affected the international trade of storable agricultural and food products. Therefore, domestic and international agricultural prices in many countries got affected. The FAO Food Price Index for the first six months of 2020 was demonstrated in Figure 1 (FAO, 2020).

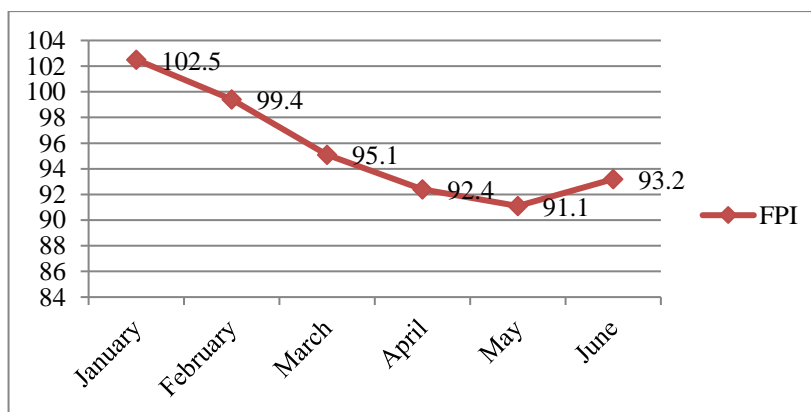

Figure 1: FAO Food Price Index (monthly)

The average price index declined from January until May due to falling demand attached to COVID-19 (Eren, 2020). Prices began to recover in June, which has been considered as an indicator of rising supplies and changing market conditions (FAO, 2020). The recovery was visible in dairy products, vegetable oils and sugar, while the stagnation in meat products and cereals continued. These price changes are related to various trade restrictions and COVID-19 conditions in the main supplier countries. Decision-making process of both producers and consumers has been disrupted within this duration.

Consumer attitudes have changed drastically. Online orders by consumers for both storable and packaged food products and fresh products have become more popular, among

particularly people having internet access. A household-level analysis made for China indicated an overall reduction of daily offline consumption by 32 % (Chen et al., 2020), while online spending had risen.

Chang and Meyerhoefer (2020) analysed changing purchase and consumption behaviour in Taiwan. They found that an additional confirmed COVID-19 case led to a 249 NT\$ (8,46 US\$)¹ rise in sales revenue for online food sellers. An additional COVID-19 case meant a 5,7 % rise in revenue and a 4,9 % rise in the number of online customers.

Online food orders and online delivery have been rising for Germany as well, where the digital transition had been limited for food shopping earlier (Dannenberg et al., 2020). Researchers found that online grocery purchases increased but with a limited speed when compared with storable products. Share of Canadian households that make online grocery purchases rose from 1,5 % to 9 % by March 2020 (Richards & Rickard, 2020; Charlebois, 2020).

Consumers not only shifted to online purchases and delivery services, but also reduced their outdoor consumption leading to a rising volume for retail grocers, specifically in Europe and North America. Even after panic buying emerged in March 2020, the tendency to shop at neighbourhood supermarkets has risen with attention to social distancing rules. Some restaurants and cafes turned their attention to delivering refrigerated or frozen foods directly to consumers, as seen in the UK and USA (Nicola et al., 2020). These deliveries, along with curb side sales and take-out, compensated for some losses (Lusk, 2020).

Controlling the spread of the Coronavirus is compulsory, but stopping additional hunger due to the virus is also a necessity. In 2019, 821 million people were food insecure, and about 149 million of them were classified as critically hungry. If COVID-19 cannot be controlled by the end of 2020, the expected number of death per day globally is 12.000 (OXFAM, 2020). Yet, the World Food Programme estimated that the number of people that would face acute food insecurity would be 265 million; double of the pre-epidemic estimates (Montalvo & Van de Velde). This means that food safety and food security problems may override due to COVID-19. These numbers suggest that food supply sustainability and resilience must be planned. The hunger risk for Yemen, Democratic Republic of Congo (DRC) Afghanistan, Venezuela, the West African Sahel, Ethiopia, Sudan, South Sudan, Syria, and Haiti is higher than other countries.

Food insecurity is a case for many parts of the world, but it is more severe in African countries. Nigerian farmers and households have been experiencing problems in supply-demand linkages for years. Markets have not delivered physical inputs and labour necessary for farmers within the pandemic process. Accordingly, households have been facing the lack of adequate reach to food (Otache, 2020).

Another important issue is the role of women in agriculture. Women play a vital role in rural areas in terms of contributing to agricultural development along with their household duties and non-agricultural activities. Women are involved in all stages of agriculture, from preparation of the land to tillage, hoeing, harvest, and post-harvest activities (like food processing, storage, and marketing of vegetables). Due to recent figures of the International Labour Organisation, female involvement in agricultural practices for 2019 was 25,41 % globally (Anonymous, 2020a). The share was higher for overpopulated countries as Pakistan with 65,26 % and India with 54,54 % (Malik & Naeem, 2020). In addition, countries that heavily depend on rural economies experience higher female participation as well. The share of women in agriculture through Africa was 40 %, meaning more than 60 % of employed

¹ 1 NT\$ = 0,034 US \$ (14.07.2020)

women in Africa were involved in agricultural activities (O'Sullivan et al., 2014). Yet, the involvement rate for Turkey is slightly higher than the world average with 25,86 % as of 2020 (Anonymous, 2020b).

Women generally have less access to and control over resources and there is much evidence that the lower status of women in agriculture hinders many development activities. On the other hand, it is more likely that rural women's economic and productive lives are affected more by the pandemic compared to men. As an instance, women in Sub-Saharan Africa, most of whom are involved in agricultural activities, lost their jobs or closed their businesses more than men (Copley, et al., 2020). Therefore, empowerment of rural women is rather important to mitigate the effects of Coronavirus. Focusing on extension activities and promoting cooperation of rural women would constitute supportive actions during the pandemic and afterwards.

Sustainable development and food security could be improved by breaking the barriers to inequity and providing equal opportunities to women in terms of access to capital, land, credit, and education. On the other hand, the climate crisis, such as droughts and floods, and less predictable weather patterns are increasing food insecurity in some countries, particularly in severe food insecurity hotspots.

It is important to note that both people and policymakers have recognised the importance of agricultural and food products in terms of demand and supply. This challenge observed up until now will continue to evolve, even after the pandemic. The remainder of this paper discusses the shifts and challenges in agriculture for Turkey.

The impacts of Covid-19 on Turkish agriculture and food system

The global restrictions and challenges discussed earlier are relevant to Turkey as well. Reaching internal and external input and output markets, lack of temporary labour, changing marketing channels and customer attitudes have been the main problems.

Considering Turkey's overall agricultural capacity, neither food safety nor food security problems are expected. Wheat is the main stable crop and it was already planted before the outbreak of the virus and it can also be harvested by machinery use. Therefore, labour inadequacy due to the lockdown and social distancing did not create a significant problem for wheat production and harvesting. Accordingly, available stocks and current wheat production are enough to meet domestic consumption.

However, despite its abundant resources and climatic availability, Turkey faced and will face price-related problems for all crops and livestock. Turkey is both an exporter and importer of wheat. Specifically, a significant share of the wheat used for flour and pasta production is imported. However, high-quality wheat exports and low-priced wheat imports were reduced due to trade restrictions. High-quality wheat stocks had to be directed to the flour and pasta making industry. While the income of wheat exporters is expected to decline, prices of flour and pasta produced domestically are expected to rise (Anonymous, 2020c). This is also related to export restrictions of many neighbouring countries which normally provide wheat to Turkey. The Russian Federation, Kazakhstan, and Algeria had already extended the duration of their export restrictions to secure their domestic requirements (Eren, 2020). Accordingly, price fluctuations are also expected to affect 2021 and the following years. Yet, this might be an opportunity as well. When countries like Italy and Spain, which heavily depend on grains for their daily nutrition and their situation concerning morbidity and mortality of COVID-19 are considered, their markets can be alternatives for Turkish grain exports. If domestic demand is met and if trade restrictions ease, Mediterranean countries can become export destinations for Turkish grains.

Yet, the situation is different for fresh fruits and vegetables (FFVs) that are produced with specific timing and under special conditions. Production of FFVs mostly depend on seasonal/migrant labourers, so the lockdown and social distancing measures have affected all processes. Besides, due to legal enforcements, FFV producers depend heavily on imports of seeds, herbicides and pesticides. The reduction in trade of these inputs will most likely affect the quality and quantity of FFV crops (Atabas, 2020).

There has been no permanent lockdown in Turkey. However, temporary lockdowns have affected district bazaars. The income of family farmers got affected negatively since they supply their products to these bazaars.

Besides, shipment of products to other provinces in the country during mobility restrictions and transportation controls led to negative supply shifts and posed problems for consumers due to high prices and unavailability of products. This resulted in income losses for farmers and domestic traders. While farm prices had declined and stocks increased during March and April 2020, lock-downs and health security concerns encouraged households to avoid shopping from fresh markets (Duran & Acar, 2020).

When the attitudes of consumers were overviewed, similarities to the global challenges were observed. Visits for outdoor catering services were reduced and mostly replaced with house consumption. Retail channels, like supermarkets, secured their place during and after the stockpiling process and many traditional retailers adapted their systems to online delivery. Many chain stores, including discount markets, opened online delivery systems (Toktas, 2020). The online shopping tendency is expected to rise, which has ramifications for developing a services branch, while a reduction in offline purchases might lead to unemployment, as has been observed globally (Ceylan et al., 2020; Phillipson et al., 2020).

The transition from offline to online purchasing has been accepted for a range of activities. A significant example of this challenge is from Turkey. A special artichoke festival has been held in Izmir province of Turkey for years with 3 million national and international visitors on average per year. After the festival was cancelled for 2020, Urla Women's Cooperative received significant numbers of internet orders (Keyder et al., 2020). These web-based purchases contributed to the sustainability of the artichoke festival. This is an example of potential empowerment for rural women and cooperatives.

The restrictions were not limited to national markets; they also included exports due to restrictions which will likely remain for some time. The lack of export markets for fresh products also led to an excess supply in the production centres, mostly in the Mediterranean and Aegean coasts of Turkey, and declining prices. A significant problem for Turkish agriculture due to COVID-19 is related to seasonal production. This seasonality and fluctuating labour constitute problems not only for agriculture and the food supply system, but also for the sustainability of rural economies and prevention of overpopulation in economically active cities due to migration of temporary labourers. Many precautionary actions were discussed and instituted in agriculture-dependent provinces of Turkey between April 25, 2020 and May 15, 2020. It was decided to keep temporary agricultural labourers in the agricultural districts with provision of phytosanitary precautions. Tents were organized for social distancing, sanitation material was provided for free, and registration and monitoring of labourers' household members were considered as primary actions (Zirh, et al., 2020). Also, farmers were asked to receive specific permissions from public institutes to maintain agricultural practices.

The above-mentioned situations and expectations can be summarised as strengths, weaknesses, opportunities and threats posed by Turkish agriculture (Table1).

Table 1: SWOT Analysis of Turkish agriculture concerning for Covid-19

Strengths	Weaknesses
• Availability of stocks of durable agricultural products reduces safety and security risks. • The annual harvest of most agricultural products is highly mechanized with lower requirement of external labour. • The fast transition of retail markets and food industries to online order and delivery services is promising for food security of the society. • Strong and developed courier services contribute to the digital transition. • Majority of the farms are family farms and therefore they do not need external workers.	• Rising FFVs supplies and reduced exports seem to create problems for small scale producers. • Lack of imported input deliveries and problems in transportation have led to rising domestic market prices. • Risks regarding using more family labour and rising non-paid employment contribute to declining farm incomes. • Downsizing in tourism and out of home catering services creates excess supply of many domestically sold products. • Weak attachment of small agricultural enterprises to internet orders is risky for those suppliers.
Opportunities	Threats
• Family farm resilience in small and medium scaled FFVs production and use of family labour may reduce relative variable costs and prices. • Rising export potential for high quality storable grains to countries where domestic supplies are disrupted is an opportunity for survival and sustainability. • Possible integration of FFVs suppliers and food industry via supportive actions of civil society and public authorities will lead controlling the disease process and contribute to empowerment in the sector. • Public level dedication to improve phytosanitary practices in agricultural enterprises is significant and should be utilised efficiently on farm level. • Acceptance of phytosanitary requirements and social distancing measures by medium and large scaled enterprises is promising. • Rising touristic activities have been observed by July 2020 that induced demand from agriculture. • Sectoral cooperation and availability of consultancy services support sustainability.	• Continuation and expansion of international trade restrictions might specifically affect FFVs exports. • Underdeveloped domestic input market for seeds, pesticides and herbicides poses problems for maintenance of agricultural production. • Unavailability of seasonal labourers for FFVs harvest and animal production activities make labour costly. • Dependence on seasonal labour in many activities and cyclical income and consumption loss of unemployed labourers may increase the negativity in agricultural production. • Rising transportation costs due to local restrictions and social distancing rules contribute to rising prices.

-
- Opportunities to install own transportation lines and rising mechanisation with cooperation and availability of credit access may be contributory.
 - Adaptation of retail chains to online delivery systems and rising contact with farmers should be assured.
 - Openness of rural women for integration to society should be activated via civil society and public guidance.
-

Conclusions and Suggestions

The world will be better off by learning to cope with the current Coronavirus pandemic and potential epidemics respecting all type of effects. What we have considered so far is the importance of human survival with all aspects and just after remaining alive, sustaining life takes place. Therefore, the world was challenged by the Coronavirus with regards to agricultural sustainability, food security and food safety. In this paper, we have explained some effects of the COVID-19 pandemic on agricultural and food systems both around the world and in Turkey. The problems and possible measurements to be taken were assessed and demonstrated briefly.

The effects of the pandemic on Turkish agriculture are valid for other countries, where agriculture is important in terms of economic contribution. Many developing and Mediterranean countries with similar agricultural endowments and social structures should consider empowerment of agricultural production, marketing, and trade lines. Within this context, some specific measures should be considered, planned, and implemented.

The most important action is assuring security of food production and supply systems. Taking precautionary actions is essential for agricultural production but not sufficient. Perishable agricultural production is conducted by small and medium scaled enterprises in Turkey and many other countries. This challenges the logistics for inputs and final outputs. Accordingly, cooperative actions are essential both for farmers and food industry representatives. Integration of the sector, which has been discussed on an academic and public level for decades, must become a priority for food security and safety.

The role of women farmers within this process and their empowerment is quite important to maintain farm-level operations and self-sufficiency of rural economies. If rural economies falter, non-employed agricultural workers will pose problems for urban economies as well due to domestic migration (OXFAM, 2020). Declining income of agricultural producers makes difficult to secure efficient food production. Income estimations show that farm income shrinkage is overwhelming. The World Bank estimated an almost 20 % reduction in income transfers to low and middle-income countries due to the pandemic, which would mean a reduction of \$ 100 billion (Anonymous, 2020d). It implies that supporting agricultural production and related activities is crucial for all countries, but it is much more important for low-income countries.

Web-based services included in agricultural and food production and delivery have been changing the supply and demand dynamics. Empowerment of small-scale and rural enterprises should be inserted in the agenda of public authorities to capture the positive impacts of this evolution. Otherwise, the benefits of developing internet technology will be limited with an appreciation of large-scale enterprises. Accordingly, public authorities, shareholders and civil society should give high priority on this issue.

Many countries, including Turkey, established credit channels both for consumers and small-scale enterprises. These credit channels should be utilised for security of input acquisition, development of local seeds and mechanisation of agricultural systems. Besides, not only the credit system but also some other supportive tools by public or civil society can be utilised for this purpose.

What has not been proposed earlier is potential opportunity respecting a new segmentation. Investment in production and sales of medicinal and aromatic plants may pose a significant opportunity. This potential is both related to metabolism empowerment and in-vivo studies that might be contributory to cope with COVID-19 and future epidemics (Sekeroglu & Gezici, 2020).

Agriculture and the food systems are crucially important for all countries. The integration, sufficiency and development potential of agriculture and food system should be secured everywhere. The lessons learned from COVID-19 until now have showed some paths to all countries. Development, empowerment, support, and cooperation are crucial issues for agriculture and the food system now and these issues will likely be more important in the future.

References

- Abouhatab, A., Boqvist, S., Gräslund, S., Hilbur, Y., Ortiz, R. (2020). *SLUs global blog COVID-19 and food security reflections on Sweden's global contribution to Agenda 2030*. DOI: 10.13140/RG.2.2.31590.86086. Retrieved 15.06.2020 <http://blogg.slu.se/global-blog/2020/05/15/covid-19-and-food-security>.
- Amanta, F. & Aprilianti, I. (2020). *Indonesian food trade policy during Covid-19*. CIPS: Center for Indonesian Policy Studies. Policy Brief: 1: 1-7. Retrieved 20.06.2020 <https://www.cips-indonesia.org/post/policy-brief-indonesian-food-trade-policy-during-covid-19>.
- Anonymous. (2020a). *Employment in agriculture, female (% of female employment) (modelled ILO estimate)*. The World Bank database Retrieved 25.09.2020 <https://data.worldbank.org/indicator/sl.agr.empl.fe.zs>
- Anonymous. (2020b). *Employment in agriculture, female (% of female employment) (modelled ILO estimate)*. The World Bank database Retrieved 25.09.2020 <https://data.worldbank.org/indicator/SL.AGR.EMPL.FE.ZS?end=2019&locations=TR&start=20>.
- Anonymous. (2020c). *Koronavirüsün (COVID-19) tarım ve gıda sektörüne etkileri raporu (Effects of Coronavirus (COVID-19) on agriculture and food sector)*. Bureau of Credit Registry – Joint Research Institute of Banking System – Report. pp: 26. Retrieved 10.07.2020 [https://www.kkb.com.tr/Resources/ContentFile/KKB%20Koronavir%C3%BCs%C3%BCn%20Tar%C4%B1m%20ve%20G%C4%B1da%20Sekt%C3%B6r%C3%BCne%20Etkisi%20Raporu_Nisan2020%20\(1\).pdf](https://www.kkb.com.tr/Resources/ContentFile/KKB%20Koronavir%C3%BCs%C3%BCn%20Tar%C4%B1m%20ve%20G%C4%B1da%20Sekt%C3%B6r%C3%BCne%20Etkisi%20Raporu_Nisan2020%20(1).pdf).
- Anonymous. (2020d). World Bank Press Release (22.04.2020). *World Bank predicts sharpest decline of remittances in recent history*. Retrieved 01.05.2020. <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2020/04/22/world-bank-predicts-sharpest-decline-of-remittances-in-recent-history>.
- Atabas, O. (2020). *Covid-19 Pandemisi gıda üretim ve tedarikini nasıl etkiler? (How does Covid-19 pandemic affect food production and supplies?)*. Institute of 21st Century, Special report. Retrieved 10.07.2020. <https://21yyte.org/tr/ozel-raporlar/ozel-rapor-covid-19-pandemisi-gida-uretim-ve-tedarikini-nasil-etkiler>.

- Ceylan, RF. & Ozkan, B. (2020). The economic effects of epidemics: From SARS and MERS to COVID-19. *Research Journal in Advanced Humanities*, 1(2), 22-29.
- Ceylan, RF., Ozkan, B., Mulazimogulari, E. (2020). Historical evidence for economic effects of COVID-19. *The European Journal of Health Economics*, 21(6), 817-823.
- Chang, HH. & Meyerhoefer, C. (2020). COVID-19 and the demand for online food shopping services: Empirical evidence from Taiwan. *NBER Working Paper No. 27427*. June 2020.
- Charlebois, S. (2020). *Why COVID-19 will change Canadian grocery industry forever: Expert*. Retail Insider. Retrieved 01.07.2020. <https://www.retailinsider.com>.
- Chatterjee, R. (2020). Indian agriculture and role of agricultural extension system to cope up with COVID-19 crisis. *Food and Scientific Reports*. ISSN 2582-5437. Special Issue (1), 10-15.
- Chen, H., Qian, W., Wen, Q. (2020). The impact of the COVID-19 pandemic on consumption: Learning from high frequency transaction data. *SSRN Working Paper*. Retrieved 28.04.2020. <https://ssrn.com/abstract=3568574>.
- Copley, A., Decker, A., Delavelle, F., Goldstein, M., O'Sullivan, M., Papineni, S. (2020). *COVID-19 pandemic through a gender lens*. Africa Gender Policy Brief. World Bank, Washington, DC. World Bank. Retrieved 20.06.2020. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/34016> License: CC BY 3.0 IGO.”
- Cortignani, R., Carulli, G., Dono, G. (2020). COVID-19 and labour in agriculture: Economic and productive impacts in an agricultural area of the Mediterranean. *Italian Journal of Agronomy*, 15(2), 172-181. <https://doi.org/10.4081/ija.2020.1653>.
- Dannenberg, P., Fuchs, M., Riedler, T., Wiedemann, C. (2020). Digital transition by Covid-19 pandemic? The German food online retail. *Journal of Economic and Social Geography*, 111(3): Special Issue: The geography of the Covid-19 pandemic, 543-460. <https://doi.org/10.1111/tesg.12453> DOI: 10.1007/s10198-020-01206-8.
- Duran, MS. & Acar, M. (2020). What a virus could do to the world: Macroeconomic effects of Covid-19 pandemic. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 10(1), 54-67.
- Eren S. (2020). *'Koronavirüs salgını ve temel gıda piyasaları üzerindeki etkileri' (Coronavirus pandemic and effects on main food markets)*. Evaluation note of Economic Development Foundation. Accessed: 01.07.2020 https://www.ikv.org.tr/images/files/covid19_ikv_selvi_eren_gida_piyasalar%C4%B1_fiyat_endeksi_fao.pdf.
- FAO (2020). *FAO food price index*. Retrieved 10.07.2020 <http://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>.
- Gössling, S., Scott, D., Hall, CM. (2020). Pandemics, tourism and global change: a rapid assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*. DOI: 10.1080/09669582.2020.1758708.
- Gulcubuk, B. (2020). *Future of agricultural policies after COVID-19*. Report of Istanbul Political Research Institute (IstanPol). No:12 Retrieved 10.07.2020 <https://en.istanpol.org/post/covid-19-sonras%C4%B1nda-tar%C4%B1m-politikalar%C4%B1n%C4%B1n-gelece%C4%9Fi>.
-

- Kanter, R. & Boza, S. (2020). Strengthening local food systems in times of concomitant global crises: Reflections from Chile. *American Journal of Public Health*. 110(7), 971-973. DOI: 10.2105/AJPH.2020.305711.
- Keyder, Ç., Bilgic, CN., Yenal, Z. (2020). *COVID-19, Tarım ve Gıda: Dünyada ve Türkiye’de neler yaşandı, neler yaşanacak? (COVID-19: Agriculture and Food: What were experienced and what will be experienced in the world and in Turkey)*. Sarkac web platform. Retrieved 01.07.2020. <https://sarkac.org/2020/07/covid-19-tarim-ve-gida-dunyada-ve-turkiyede-neler-yasandi-neler-yasanacak/> .
- Khan, KA., Ul Haq, MI., Khan, JM., Zahoor, M., Gohar, O, et al. (2020). Opinion on impact of covid-19 lockdown on agriculture. food security and livelihoods in Pakistan. *International Journal of Agriculture and Biological Sciences*, DOI: 10.13140/RG.2.2.22553.44641.
- Lusk, J. (2020). *Retail markets get a boost during COVID-19*. Purdue Agricultural Economics Report. Special edition: COVID-19 impact on agriculture, 1-3. Retrieved 15.06.2020. https://ag.purdue.edu/agecon/Documents/PAER/PAER_April2020_final.pdf .
- Malik, S. & Naeem, K. (2020). Impact of COVID-19 *Pandemic on women: Health, livelihoods & domestic violence*. Policy review. Think Asia (Asian Development Bank). Retrieved 24.09.2020. https://think-asia.org/bitstream/handle/11540/11907/Covid19-impact-on-women-_8-May-2020.pdf?sequence=1.
- Mallory, M. (2020). *Short-term effects of COVID-19 on U.S. soybean and wheat exports*. Purdue Agricultural Economics Report. Special edition: COVID-19 impact on agriculture: 8-9. Retrieved 15.06.2020. https://ag.purdue.edu/agecon/Documents/PAER/PAER_April2020_final.pdf .
- Martin, A., Markvhida, M., Hallegatte, S., Walsh, B. (2020). *Socio-Economic impacts of COVID-19 on household consumption and poverty*. Cornell University (the USA). Retrieved 25.06.2020. <https://arxiv.org/abs/2005.05945>.
- Montalvao, J. & Van de Velde, P. (2020). *COVID-19 and food security: Gendered dimensions*. Policy note of the World Bank. Retrieved 10.07.2020. <https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/33813> .
- Nicola, M., Alsafi, Z., Sohrabi, C., Kerwan, A., Al-Jabir, A., Iosifidis C., Agha M., Agha R. (2020). The socio-economic implications of the coronavirus pandemic (COVID-19): A review. *International Journal of Surgery*. 78: 185–193.
- O’Sullivan, M., Rao, A., Banerjee, R., Gulati, K., Vinez, M. (2014). *Levelling the field: Improving opportunities for women farmers in Africa*. Washington DC: World Bank Group. Retrieved 15.06.2020. <http://documents1.worldbank.org/curated/en/579161468007198488/pdf/860390WP0WB00N0osure0date0March0180.pdf>.
- Otache, I. (2020). The effects of the Covid-19 Pandemic on the Nigeria’s economy and possible coping strategies. *Asian Journal of Social Sciences and Management Studies*, 7(3), 173-179. DOI: 10.20448/journal.500.2020.73.173.179.
- OXFAM (2020). Oxfam International press release on COVID-19. Retrieved 10.07.2020. <https://www.oxfam.org/en/press-releases/12000-people-day-could-die-covid-19-linked-hunger-end-year-potentially-more-disease>
-

- Phillipson, J., Gorton, M., Turner, R., Shucksmith, M. et al. (2020). The COVID-19 pandemic and its implications for rural economies. *Sustainability*, 12(10), 3973. DOI:10.3390/su12103973
- Richards, T.J. & Rickard, B. (2020). COVID-19 impact on fruit and vegetable markets. *Canadian Journal of Agricultural Economics* (Special Issue), 68, 189-194. <https://doi.org/10.1111/cjag.12231>
- Saha, T. & Bhattacharya, S. (2020). Consequence of lockdown amid COVID-19 pandemic on Indian agriculture. *Food and Scientific Reports*, 1 (Special Issue), 47-50.
- Sekeroglu, N. & Gezici, S. (2020). Coronavirus pandemic and some Turkish medicinal plants. *Anatolian Clinic Journal of Medical Sciences*, 25 (1- Special Issue), 163-182.
- Seleiman, M., Selim, S., Cezar, J.F. et al. (2020). Will novel Coronavirus (COVID-19) pandemic impact agriculture, food security and animal sectors? *Bosicence Journal*, 36(4), 1315-1326. DOI: 10.14393/BJ-v36n4a2020-54560
- Stephens, E.C., Martin, G., Van Vijk, M., Timsina, J., Snow, V. (2020). Impacts of COVID-19 on agricultural and food systems worldwide and on progress to the sustainable development goals. *Agricultural Systems*, 183, 1-2. <https://doi.org/10.1016/j.agsy.2020.102873>
- Toktas, Y. (2020). *Food sector in Turkey during COVID-19 pandemic*. Current Researches in Economics and Administrative Sciences. ISBN: 978-9949-46-025-9. 1st ed. Pp: 623-640.
- Zhang, X. (2020). Chinese livestock farms struggle under COVID-19 restrictions. International Food Policy Research Institute. Retrieved 20.06.2020. <https://www.ifpri.org/blog/chinese-livestock-farms-struggle-under-covid-19-restrictions>
- Zirh, B.C., Karakilic, I.Z., Cetinkaya, O., Ayaes, S., Ozsoy, A., Karabiyik, E. (2020). Korona virüs salgınının mevsimlik gezici tarım işçileri ve onların çocukları ile bitkisel üretime olası etkisi (Potential impact of Corona Virus pandemic on seasonal temporary agricultural labourers, their children and hotricultural production). Report of ILO Turkey, pp: 150. Retrieved 10.06.2020 https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_743368.pdf
- Zurayk, R. (2020). Pandemic and food security: A view from the Global South. *Journal of Agriculture, Food Systems, and Community Development*, 9(3), 17-21. <https://doi.org/10.5304/jafscd.2020.093.014>
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Online Market Alışverişinin (Kuru Gıda, Yaş Meyve Sebze ve Paketli Gıda Ürünleri vb.) Benimsenmesi: Covid-19 Anksiyetesinin Düzenleyici Rolü

The Adoption of Online Grocery Shopping (Dry Food, Fresh Fruits, Vegetables and Packaged Food Products etc.): The Regulatory Role of Covid-19 Anxiety

Emrah Sıtkı YILMAZ^{a*}, Hanifi Murat MUTLU^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Oğuzeli MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-2741-4222.

^b Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-9757-6708.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 25 Ağustos 2020

Kabul tarihi: 13 Ekim 2020

Anahtar Kelimeler:

Covid-19

Online Market Alışverişi

Anksiyete

Benimseme

ARTICLE INFO

Article History:

Received August 25, 2020

Accepted October 13, 2020

Keywords:

Covid-19

Online Market Shopping

Anxiety,

Adoption

ÖZ

Covid-19 kaynaklı yaşanan pandemi sürecinin online ticaret hacmi ve tutarı üzerinde yaratmış olduğu etkinin yanı sıra gündelik hayata getirdiği kısıtlamalar ve oluşturduğu kaygı bozuklukları (anksiyete) bu çalışmanın ana motivasyon kaynaklarını oluşturmaktadır. Çalışma tüketicilerin, özellikle kuru gıda, yaş meyve, sebze ve paketli gıda ürünleri gibi kategorilerde yapmış oldukları online market alışverişlerine odaklanmaktadır. Çalışmanın ana amacı; tüketicilerin, algılanan kullanılabilirlik, kullanım kolaylığı, güvenlik, bilgi kullanılabilirliği, teslimat, fiyatlama ve zaman kazanma algılarının online alışveriş tutumu, memnuniyeti ve satın alma niyeti üzerine etkisini açığa çıkarmak ve bu değişkenler arası ilişkilerde Covid-19 anksiyetesinin düzenleyici rolünü belirlemektir. Çalışmada araştırma hipotezlerini test etmek amacıyla kolayda örneklem yöntemi kullanılarak 251 adet tüketiciden anket ile veriler toplanmıştır. Araştırma sonuçları, online bakkaliye ürünlerinin satın alınmasında web sitesi üzerinde verilen bilgilerin güvenilir ve geçerli olmasının yanı sıra, tüketiciye fiyat avantajı sağlamanın hem memnuniyet, hem de tutum için en önemli değişkenler olduğunu göstermiştir. Anksiyetenin düzenleyici rolü, bazı değişkenler arasında bulgulanmıştır.

ABSTRACT

The effect of the pandemic process caused by Covid-19 on the volume and amount of online trade, as well as the restrictions it brings to everyday life and the anxiety disorders it creates are the main motivators of this study. The study focuses on online grocery shopping that consumers make, especially in categories such as dry food, fresh fruits, vegetables and packaged food products. The main purpose of the study is; to reveal the effects of the perception of usefulness, ease of use, security, information availability, delivery, pricing and time-saving perceptions by consumers on their online shopping attitude, satisfaction and purchase intention and to determine the regulatory role of Covid-19 anxiety in the relationships between these variables. In order to test research hypotheses in the study, data was collected from 251 consumers using the convenience sampling method. The study results have shown that the information given on the website being reliable and valid, as well as providing a price advantage to the consumer, are the most important variables in terms of both satisfaction and attitude. A regulatory role of anxiety has been found among some variables.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: esyilmaz@gantep.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

When 2019 e-commerce data is examined, retail sales are projected to reach 4.206 trillion US Dollars in 2020 from 3.53 trillion US Dollars (E-Commerce Information Platform, 2020). In Turkey, e-commerce figures reached a sales volume of us 83.1 billion (\$12.2 billion) USD in 2019 with an increase of 35% year on year, while in the first six months of 2020, Turkey's e-commerce figures reached 11 billion USD (Tüsiad, 2019; E-Commerce Information Platform, 2020). All these changes in e-commerce spending on a global and local basis constitute the main motivators of the study. Many studies have been conducted on the adoption of e-commerce, m-commerce and online shopping activities by consumers, both nationally and internationally, but this study focuses specifically on the subject of online grocery shopping. When the distribution of e-commerce purchases by product categories is examined, dry groceries and fresh fruit and vegetable products have a relatively lower ratio. However, revealing the dynamics of online shopping, especially for these product categories that have experienced a significant increase in the pandemic process, and determining the regulatory impact of the pandemic process here will contribute to both users and the literature. Therefore, the main purpose of the study is; to reveal the effects of the perception of usefulness, ease of use, security, information availability, delivery, pricing and time-saving perceptions by consumers on their online grocery (dry food, fresh fruit and vegetables and packaged food products etc.) shopping attitude, satisfaction and purchase intention and to determine the regulatory role of Covid-19 anxiety in the relationships between these variables. The study focuses on the following research problems and aims to help answer these questions by explaining the purchasing habits of end consumers.

- Considered as the determinants of online market shopping of consumers, what are the effects of Perceived Usability (PU), Perceived Ease of Use (PEOU), Delivery (TES), Pricing (FIY), Security (GUV), Time (ZMN) and Information Availability (BKUL) variables on online shopping behaviour attitude (TUT), satisfaction (MEMN), and purchase intention (NIY)? How do relative impact levels differ?
- How does Covid-19 anxiety affect relationships between the study variables?

In order to measure the study variables, the studies in the literature were used and related statements were developed. A 5-point Likert type scale was used for rating the scales. The main study population was identified as individuals over the age of 18 living in Turkey. Data collection was completed in the July-August 2020 period. Of the individuals who participated in the study, 142 people stated that they did not shop online during this period. Proportionally, around 56.5% of the individuals participating in the study do not shop online. As part of the study, the responses of 109 individuals who shopped online to survey questions were examined and the data of 15 respondents who were found to have been carelessly completed were removed from the analysis. As a result, it was decided to test the study hypotheses with data obtained from 94 respondents.

There is a shopping point no more than 10 minutes walking distance from the home of 221 of the participants. While 109 (43.4%) people used online shopping during the Covid-19 process, 142 (56.6%) people did not. The percentage of those who spend less than 100 TL per month on average was 29.5%, between 101-250 TL 25.1%, between 251-500 TL 9.2%, between 501-750 TL 3.2%, 751 TL and above 1.6%. The percentage of those shopping once a month was 31.5%, twice 13.1%, three times 8%, four times 8%, five times 2.8%, six times 1.6% and seven times 1.6%.

First, MEMN dependent variables AK, AKK, TES, FIY, GUV, BKUL and ANK were analyzed as independent variables. The coefficients of the variables AK ($\beta = 0.400$; $p < 0.001$), FIY ($\beta = 0.177$; $p < 0.05$) and BKUL ($\beta = 0.277$; $p < 0.05$) are statistically significant. The results show that the H1a, H7a and H13a hypotheses are supported. A number of regression analyses were applied in accordance with the PROCESS Macro Model 1 in regression analyses applied to evaluate the regulatory effect of the AN survey variable (Hayes, 2012). Among the independent variables, it was determined that there is only a regulatory relationship between the TES variable and the ANK variable. The TES*ANK interaction term ($\beta = -0.208$; $p > 0.05$) appears to have a significant effect when the coefficients are examined. According to this result, the H6a hypothesis is supported.

Secondly, in the study, the TUT dependent variables AK, PAC, TES, FIY, GUV, BKUL, ANK and MEMN were included in the model as independent variables. The β coefficients for the variables AK ($\beta = 0.219$; $p < 0.05$), AKK ($\beta = 0.171$; $p < 0.05$), FIY ($\beta = 0.126$; $p < 0.05$), BKUL ($\beta = 0.162$; $p < 0.05$) and MEMN ($\beta = 0.398$; $p < 0.001$) are statistically significant. The results show that hypotheses H1b, H2b, H7b, H13b and H15a are supported. As a result of regression analysis applied to evaluate the regulatory effect of the survey variable, there was no regulatory effect of the survey variable in the relations between TUT and the independent variables of the study.

Thirdly, in the study, the NIY dependent variables AK, AKK, TES, FIY, GUV, BKUL, ANK, MEMN and TUT were included in the model as independent variables. The β coefficients for MEMN ($\beta = 0.398$; $p < 0.001$) and TUT ($\beta = 0.313$; $p < 0.001$) are statistically significant. The results show that the H15b and H16 hypotheses are supported. When the results of the regression analysis applied to evaluate the regulatory effect of the ANK variable are examined, it can be seen that the interaction term FIY * ANK ($\beta = -0.217$; $p > 0.05$) has a significant effect. According to this result, the H7c hypothesis is supported.

The results of this study also support the strong and positive correlation of AK and AKK variables on TUT. In addition, when analyzing the effects on the NIY variable, the strong effect of the TUT variable appears to overshadow the effects of the AK and AKK variables. Satisfaction with online buying behavior focuses specifically on two key user benefits. The first is that the information is up-to-date, reliable and valid, and the second is the price advantage or cost and operational convenience provided. When evaluated in terms of this study, which focuses especially on dry food and grocery products, it may seem logical to obtain this result. Because for most consumers, the physical store-based buying habit and the suitability of the product to the select-buy method have revealed a significant effect of the BKUL variable in the purchase of products in this category. In addition to TAM variables, which are already an established model on the TUT variable, the BKUL and FIY variables appear as important determinants of attitude as well as satisfaction. On the NIY variable, the MEMN and TUT variables were determined as the main determinant variables. The fact that the effects of other variables are not statistically significant indicates the presence of intermediary effects between these variables and the variables MEMN and TUT. In future studies, it will be useful to design and test research models that contain these mediators.

Covid 19 anxiety plays a regulatory role in the correlation between TES and MEMN and the correlation between FIY and NIY. Anxiety plays a role in weakening the correlation between variables in both relationships.

Giriş

Özellikle, işletmeden tüketiciye e-ticaret iş modeli olan B2C kanallar üzerinden gerçekleşen e-ticaret hacmi ve parasal büyüklüğü, küresel çapta yaşanan Covid-19 salgını nedeniyle gerek dünya genelinde gerekse Türkiye’de oldukça hızlı bir büyüme göstermiş ve tüketicinin dijitalleşmesi adına etkili bir kanal haline gelmiştir (Liu, Chen ve Gao, 2020). En basit şekliyle alım ve satım işlemlerinin internet üzerinden gerçekleştirilmesi olarak tanımlanan e-ticaret (Mainardes, Souza ve Correia, 2020), yeni ekonomik aktörlerin ortaya çıkışını teşvik eden yapısı ile hem firmalar hem de tüketiciler için yeni iş modelleri ve yeni fırsatlar sunmaktadır (Dai, Viken, Joo ve Bente, 2018; Hallikainen ve Laukkanen, 2018). Teknoloji alanında yaşanan gelişmelere paralel olarak bireylerin hem kendi aralarında, hem de firmalarla etkileşimlerinde önemli değişikliklere neden olan e-ticaret (Crespo ve Bosque, 2008), Covid-19 salgınının meydana getirdiği “yeni normal” yaklaşımının çalışma şekillerinde, yaşam biçimlerinde, sosyal mesafe normlarında ve alışveriş alışkanlıklarındaki farklılaşmalar ile oldukça önemli bir boyuta ulaşmıştır (De, Pandey ve Pal, 2020). Başta firmalar ve farklı sektörlerdeki kuruluşlar olmak üzere finansal piyasaları ve küresel ekonomiyi olumsuz yönde etkileyen Covid-19 kaynaklı yaşanan pandemi süreci, bireyleri ihtiyaçları doğrultusunda yapmış oldukları alışverişler için e-ticaret platformlarına yönlendirmiştir (Nicola, vd., 2020). E-ticaret açısından yapılan yönlendirmeye veriler açısından bakıldığında, 2019 yılında dünya çapında toplam satış hacmi 25 trilyon dolara ulaşan perakende satış sektörü içerisinde, 3.53 trilyon dolar ile önemli bir yer tutan e-ticaret satışlarının, 2020 yılında 4.206 trilyon dolara ulaşması öngörülmektedir (E-Ticaret Bilgi Platformu, 2020). Türkiye’de ise e-ticaret rakamları 2019 yılında, bir önceki yıla göre %35’lik artış oranı ile 83.1 milyar TL’lik (12.2 milyar dolar) satış hacmine ulaşırken, 2020 yılının ilk altı aylık sürecinde ise Türkiye’nin e-ticaret rakamlarının 11 milyar dolara seviyesine ulaştığı tahmin edilmektedir (Tüsiad, 2019; E-Ticaret Bilgi Platformu, 2020). Ayrıca yine Türkiye’de online olarak banka ve kredi kartı kullanım oranlarına bakıldığında, bankalararası kart merkezinin yayınlandığı 2020 Nisan ayına ait verilerde, geçen yılın aynı ayına göre internet üzerinden yapılan harcamaların %13 artarak 16 milyar TL’ye ulaştığı ve harcama kalemlerinde yine geçen yılın aynı ayına göre market ve gıda harcamalarının 736 milyon TL’den, 2.35 milyar TL’ye yükselerek %220 oranında bir artışın meydana geldiği görülmektedir. 2020 Mayıs ayına ait veriler incelendiğinde ise, internet üzerinden yapılan harcamaların geçen yılın aynı ayına göre yüzde 14 artarak 19 milyar TL’ye ulaştığı ve 22 Mayıs tarihinde banka ve kredi kartlarından 7 milyon temassız ödeme yöntemi ile bir gün içinde gerçekleşen en fazla işlem sayısına ulaşılmıştır (Bankalararası Kart Merkezi, 2020). E-ticaret harcamalarındaki küresel ve yerel bazda yaşanan tüm bu değişimler, çalışmanın ana motivasyon kaynağını oluşturmaktadır. Gerek ulusal, gerekse uluslararası alanda e-ticaret, m-ticaret ve online alışveriş faaliyetlerinin tüketiciler tarafından benimsenmesi üzerine pek çok çalışma yapılmıştır, ancak bu çalışma özellikle online market alışverişi üzerine odaklanmaktadır. E-ticaret alışverişlerinin ürün kategorilerine göre dağılımı incelendiğinde kuru bakkaliye ve yaş meyve sebze ürünleri görece olarak daha düşük bir orana sahiptir. Ancak özellikle pandemi süreci içerisinde ciddi bir artış oranı yaşayan bu ürün kategorilerine yönelik online alışveriş dinamiklerinin açığa çıkarılması ve buradaki pandemi sürecinin düzenleyici etkisinin belirlenmesi hem uygulamacılara hem de literatüre katkı sağlayacaktır. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, online market alışverişi davranışına (kuru gıda, yaş meyve sebze ve paketli gıda ürünleri vb.) yönelik tüketicilerin, algılanan kullanılabilirlik, kullanım kolaylığı, güvenlik, bilgi kullanılabilirliği, teslimat, fiyatlandırma ve zaman kazanma algılarının online alışveriş tutumu, memnuniyeti ve satın alma niyeti üzerine etkisini açığa çıkarmayı ve bu değişkenler arası ilişkilerde Covid-19 anksiyetesinin düzenleyici rolünü belirlemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, 18 yaş üstü olmak dışında herhangi bir yaş kısıtını içermemektedir. Ayrıca çalışma şu araştırma

problemlerine odaklanmakta olup, bu problemlerin yanıtlanmasının nihai tüketicilerin satın alma alışkanlıklarını açıklama noktasında katkı sağlaması hedeflenmektedir.

- Tüketicilerin online market alışverişinin belirleyicileri olarak ele alınan değişkenlerin online alışveriş davranışına yönelik tutum, memnuniyet ve satın alma niyeti üzerinde etkileri nedir? Görece etki düzeyleri nasıl farklılaşmaktadır?
- Tüketicinin yaşamış olduğu Covid-19 anksiyetesi araştırma değişkenleri arası ilişkileri nasıl etkilemektedir?

Literatür

Teknoloji Kabul Modeli

Bireylerin şahsi özellikleri çerçevesinde teknolojileri benimseme niyetlerini ve adaptasyon süreçlerini analiz eden teknoloji kabul modeli (Davis, 1989; Davis, Bagozzi ve Warshaw, 1989; Venkatesh, Morris, Davis ve Davis, 2003), kullanıcıların yeni bir teknolojiyi benimsemeye karar verirken çevresel faktörlerin oluşturduğu sosyal etkinin yanı sıra kullanıcının niyeti, algılanan kullanılabilirlik, algılanan kullanım kolaylığı, algılanan yaygınlık ve algılanan uyumluluk gibi bir takım fonksiyonları içermektedir (Kim, Tao, Shin ve Kim, 2010; Oliveira, Thomas, Baptista ve Campos, 2016; Schmidhuber, Maresch ve Ginner, 2020). Süreç içerisinde teknoloji kabul modelinin sahip olduğu bu fonksiyonlara ek olarak öznel norm veya çıktı kalitesi gibi sosyal ve kültürel faktörlerin yanı sıra, kullanıcının niyeti üzerinde doğrudan etkili olduğu düşünülen yaş, cinsiyet ve deneyim gibi kişisel faktörler dahil edilmiştir (Venkatesh ve Davis, 2000; Venkatesh ve Bala, 2008; Venkatesh, Thong ve Xu, 2012). Algılanan kullanılabilirlik ve algılanan kullanım kolaylığı temel fonksiyonları üzerine kurulan teknoloji kabul modeli, fiyatlandırma konusunda algılanan maliyet ve ödeme unsurlarında algılanan risk olmak üzere iki farklı olumsuz değişkeni de içerisinde barındırmaktadır (Schmidhuber, vd., 2020). Teknoloji kabul modeli, literatürde bireylerin çeşitli açılardan teknoloji kabulünü etkileyen faktörleri tanımlamak için kullanılan en geniş çaplı model olarak kabul edilmektedir (Rafique, Almagrabi, Shamim ve Bashir, 2020). Teknoloji kabul modeli ile ilgili geçişte yapılan çalışmalar incelendiğinde; bu modelin yaygın olarak e-öğrenme, online kütüphane ve dijital kütüphane uygulamalarında (Miller ve Khera, 2010; Jeong, 2011; Aharony, 2014; Joo ve Choi, 2015; Zha, Zhang ve Yan, 2015; Zhao, Deng ve Zhou, 2015; Yoon, 2016; Rafique, vd., 2018), mobil alışveriş (Wu ve Wang, 2005; Hubert, Blut, Brock, Backhaus ve Eberhardt, 2017) ve mobil ödeme (Liébana-Cabanillas, Sánchez-Fernández ve Muñoz-Leiva, 2014; Shin ve Lee, 2014; Koenig-Lewis, Marquet, Palmer ve Zhao, 2015; Pham ve Ho, 2015; Slade, Williams, Dwivedi ve Piercy, 2015; Yan ve Pan, 2015; Oliveira, vd., 2016; Schmidhuber, vd., 2020) alanlarında kullanıldığı görülmektedir.

Online Alışveriş Niyeti

Firmaların son yıllarda e-ticarete daha fazla yönelmeleri, müşterilerine çoğunlukla web ortamı üzerinden ulaşmaya çalışmaları ve faaliyetlerini bu platformlara uygun olarak yapılandırılmalarıyla birlikte oluşan teknoloji tabanlı bu süreçte, tüketicilerin geleneksel satın alma niyetleri de farklılığa uğramıştır (Wu, Chen, Chen ve Cheng, 2014). Değişen bu süreç çerçevesinde tüketicilerin online alışveriş niyetlerine etki eden faktörlerin incelendiği literatür çalışmalarına bakıldığında; ürün kalitesini ifade eden “algılanan değer” ve uygun fiyat avantajı sağladığı düşünülen “işlem maliyeti” olmak üzere iki temel faktörün ön plana çıktığı görülmektedir (Jones, Mothersbaugh ve Beatty, 2002; Sirdeshmukh, Singh ve Sabol, 2002; Burnham, Frels ve Mahajan, 2003; Bansal, Irving ve Taylor, 2004). Bunların yanı sıra internet sitelerinin arayüz kalitesi, etkili web tasarımı, memnuniyet ve kullanım kolaylığı gibi işlemsel faydaları tüketicilerin online alışveriş niyetlerini etkileyen diğer unsurlar olarak ifade edilmektedir (Keaveney ve Parthasarathy, 2001; Ranganathan ve Ganapathy, 2002; Anderson

ve Karunamoorthy, 2003; Bigné-Alcañiz, Ruiz-Mafé, Aldás-Manzano ve Sanz-Blas, 2008; Aghdaie, Piraman ve Fathi, 2011; Hernández, Jiménez-Martínez ve Martín, 2011). Ayrıca tüketicilerin çevre etkisiyle hissettikleri sosyal baskı (He, Lu ve Zhou; Laohapensang, 2009), e-ticareti benimseyen firmaların kurumsallığı (Siao ve Jiang, 2005), satılan ürünlerin kalitesi, tasarımı ve özellikleri (Chen, Gillenson ve Sherrell, 2002; Kim ve Song, 2010; Lee, Cheng ve Shih, 2017) ile birlikte ürüne dair yapılan açıklamalar ve tüketici ile arasındaki iletişimin önemi (Hennig-Thurau, Gwinner, Walsh ve Gremler, 2004) yine tüketicilerin online alışveriş niyetlerinde etkili olan değişkenler olarak literatürde yer almaktadır.

Memnuniyet

İnternetin hızla benimsenmesi, bilgisayar destekli hizmetlerin çoğalmasına ve web tabanlı e-hizmet sektörünün modern ekonomiler içerisinde önemini artmasına neden olmaktadır (Udo, Bagchi ve Kirs, 2010). İlerleyen süreçlerde dijitalleşme ile birlikte yaşanan gelişmeler, firmalar için oldukça rekabetçi bir ortam oluştururken, tüketiciler için ise taleplerinin değişmesine ve beklentilerinin farklılaşmasına aracılık etmektedir (Ali, Dey ve Filieri, 2015). Günümüzde geline bu noktada önemi oldukça artan müşteri memnuniyeti kavramı, firmaların kurumsal olarak web sitelerinin sunduğu yüksek kaliteli hizmetleri ve müşterilerin bu siteler aracılığıyla iyi karşılanabilmesi ile doğru orantılı olarak ilerlemektedir (King ve Liou, 2004; Izogo ve Ogbu, 2015). Yapılan literatür çalışmaları tüketicilerin e-hizmet uygulamalarından duydukları memnuniyet düzeylerini müşteri algıları, kararları ve kalite değerlendirmeleri (Santos, 2003; Zhang ve Prybutok, 2005), web sitesinin verimli ve etkili olarak alışveriş imkânı sağlaması ve dağıtım işlevini sorunsuz yerine getirmesi (Zeithaml, 2002), fiyat unsurlarının doğrusallığı, deneyim kalitesi ve sunulan hizmetten duyulan tatmin (Liu, vd., 2020) gibi farklı değişkenlerle ölçümlenmektedir. Bunların yanı sıra tüketicilerin istek ve ihtiyaçları doğrultusunda farklı sektörlerdeki firmaların sunmuş oldukları e-hizmet uygulamalarından güvenilirlik, yanıt verilebilirlik, erişim, iletişim ve güvenlik gibi faktörleri dikkate aldıkları ve bu faktörlerin karşılanması doğrultusunda memnuniyet düzeylerinin arttığı sonucuna ulaşılmaktadır (Farooq, Salam, Fayolle, Jaafar ve Ayupp, 2018; Tahanisaz ve Shokuhyar, 2020).

Yöntem

Amaç ve Problem

Bu çalışmanın amacı, online market alışveriş davranışına (kuru gıda, yaş meyve sebze ve paketli gıda ürünleri vb.) yönelik tüketicilerin, algılanan kullanılabilirlik, kullanım kolaylığı, güvenlik, bilgi kullanılabilirliği, teslimat, fiyatlandırma ve zaman kazanma algılarının online alışveriş tutumu, memnuniyeti ve satın alma niyeti üzerine etkisini açığa çıkarmayı ve bu değişkenler arası ilişkilerde Covid-19 anksiyetesinin düzenleyici rolünü belirlemeyi amaçlamaktadır. Çalışma şu araştırma problemlerine odaklanmaktadır:

- Tüketicilerin online market alışverişinin belirleyicileri ele alınan değişkenler bu alışveriş davranışına yönelik tutum, memnuniyet ve satın alma niyeti üzerinde etkileri nedir? Görece etki düzeyleri nasıl farklılaşmaktadır?
- Tüketicinin yaşamış olduğu Covid-19 anksiyetesi araştırma değişkenleri arası ilişkileri nasıl etkilemektedir?

Araştırma Modeli ve Hipotezler

İlk olarak Davis (1985) tarafından önerilen Teknoloji Kabul Modeli (TAM), Algılanan Kullanılabilirlik (AK) ve Algılanan Kullanım Kolaylığı (AKK) değişkenlerinin yeni bir teknoloji ya da yeniliğin benimsenmesinde anahtar değişkenler olarak ele alınmış ve birçok bu alanda yapılmış çalışmaya ait kavramsal modelinin anahtar değişkeni olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmalarda AK ve AKK yeniliğe ilişkin tutum ve niyetin ana belirleyicileri olduğu

görülmektedir. Ahn, Ryu ve Han (2004), TAM'ın değişkenlerinin internet üzerinden yapılan alışverişlere yönelik tutum ve niyetin ana belirleyici olduğu ve online alışveriş sitesine ait sistemsel kalite, enformasyon kalitesi, hizmet kalitesi ve ürün ve teslimat kalitelerinin TAM değişkenleri üzerinden tutum ve davranışsal niyeti etkilediğini açığa çıkarmışlardır. Ayrıca, Suh ve Han (2002), AK ve AKK değişkenlerinin kullanıma yönelik tutum üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Benzer şekilde Jang ve Noh (2011), internet protokollü TV hizmetlerini benimsenmesinde TAM modeli değişkenlerini kullanarak, bu değişkenlerin tutum ve niyet üzerinde anlamlı etkilerini belirlemişlerdir. Egea ve González (2011), e-sağlık sistemlerinin benimsenmesinde algılanan kullanılabilirliğin tutumu pozitif yönde etkilediğini göstermişlerdir. Dolayısıyla çalışmanın hipotezleri;

- **H1:** AK, online market alışverişinden duyulan (a) Müşteri Memnuniyeti (MEMN), (b) Online Alışveriş Tutumu (TUT) ve (c) Niyet (NIY) düzeyini pozitif etkilemektedir.
- **H2:** Covid-19 Anksiyetesi (ANK), AK ile (a) MEMN, (b) TUT ve (c) NIY arasındaki ilişkilerde düzenleyici etkiye sahiptir.
- **H3:** AKK, online market alışverişinden duyulan (a) MEMN, (b) TUT ve (c) NIY düzeyini pozitif etkilemektedir.
- **H4:** ANK, AKK ile (a) MEMN, (b) TUT ve (c) NIY arasındaki ilişkilerde düzenleyici etkiye sahiptir.

Teslimat (TES) kavramı, online alışveriş işlemi sonucunda satın alınan ürünlerin tanımlanan zaman dilimi içerisinde istenilen yerde olmasına yönelik tamamlayıcı bir hizmeti ifade etmektedir. Bu yönüyle, teslim hizmetleri özellikle online alışveriş noktasında tutum, memnuniyet ve sadakatin oluşumunda belirleyici bir faktördür. Malezya'da yerleşik iki farklı üniversiteden toplanan veriler ışığında, online alışverişlerde teslim performansının memnuniyet ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkisi olduğu bulgulanmıştır (Alam ve Yasin, 2010).

- **H5:** TES, online market alışverişinden duyulan (a) MEMN, (b) TUT ve (c) NIY düzeyini pozitif etkilemektedir.
- **H6:** ANK, TES ile (a) MEMN, (b) TUT ve (c) NIY arasındaki ilişkilerde düzenleyici etkiye sahiptir.

Fiyatlandırma (FIY) değişkeni online alışveriş sayesinde elde edilen maliyet avantajını, ürünlerin ve hizmetlerin görece daha düşük fiyatlandırılmasını, daha ucuz olmasını ve işlemsel maliyetlerinin düşüklüğünü ifade etmektedir. Hanafizadeh, Behboudi, Koshksaray ve Tabar (2014), online işlemlerin benimsenmesinde TAM değişkenlerinin yanı sıra algılanan maliyet ve kullanıcıların yaşam stili ve ihtiyaca uygunluk değişkenlerinin niyet üzerinde anlamlı olduğunu belirtmişlerdir.

- **H7:** FIY, online market alışverişinden duyulan (a) MEMN, (b) TUT ve (c) NIY düzeyini pozitif etkilemektedir.
- **H8:** ANK, FIY ile (a) MEMN, (b) TUT ve (c) NIY arasındaki ilişkilerde düzenleyici etkiye sahiptir.

Güvenlik (GUV), online alışveriş esnasında paylaşılan kişisel bir takım bilgi ve verilerin riske edilmesine yönelik algılamayı içermektedir. Lu, Cao, Wang ve Yang (2011) çalışmalarında, birçok farklı sektörün hizmetlerini hem çevrimiçi hem de çevrim dışı iş modelleri kullanarak sunduklarına dikkat çekerek, kullanıcıları çevrimiçi iş modellerini kullanmaya yönelten temel belirleyicilerin neler olduğunu sorgulanmıştır. Yazarlar tarafından yapılan araştırma sonuçları, teknolojideki yeniliğin ve görece faydanın çevrimiçi iş modellerini kullanmada etkili olduğu ve çevrimdışı iş modellerine yönelik kullanıcı alışkanlığının bu niyeti en fazla olumsuz etkileyen değişken olduğuna dikkat çekmişlerdir. Ayrıca çalışmalarında algılanan risk değişkeninin çevrimiçi iş modellerinin kullanıcı olmayan müşterilerden çok daha

güçlü bir etki yarattığına da belirtmişlerdir. Dolayısıyla, risk algısını azaltmak için güvenlik algısının yaratmanın önemli olmasının yanı sıra, tüketicilerin çevrimiçi iş modellerinin deneyimleme düzeyleri hem risk algısını hem de güvenlik değerlendirmeleri için önem taşımaktadır. Yoon (2010), online iş modellerinde yüksek deneyime sahip bireyler için de düşük deneyime sahip bireyler için de güvenliğin müşteri memnuniyetinin önemli bir belirleyicisi olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla çalışmanın hipotezleri:

- **H₉**: GUV, online market alışverişinden duyulan (a) MEMN, (b) TUT ve (c) NIY düzeyini pozitif etkilemektedir.

- **H₁₀**: ANK, GUV ile (a) MEMN, (b) TUT ve (c) NIY arasındaki ilişkilerde düzenleyici etkiye sahiptir.

Zaman (ZMN) değişkeni, online alışverişin kullanıcıların zaman algısına yapmış olduğu katkıyı açıklamakta kullanılmaktadır. Marinkovic ve Kalinic (2017), mobil ticaretin gelişmesinde en önemli faktör olarak tüketici yararı ve güvenliğine dikkat çekmektedir. Dolayısıyla, zaman faktörü bu noktada kullanılabilir önemli bir tüketici yararı olarak ele alınmalıdır.

- **H₁₁**: ZMN, online market alışverişinden duyulan (a) MEMN, (b) TUT ve (c) NIY düzeyini pozitif etkilemektedir.

- **H₁₂**: ANK, ZMN ile (a) MEMN, (b) TUT ve (c) NIY arasındaki ilişkilerde düzenleyici etkiye sahiptir.

Bilgi Kullanılabilirliği (BKUL) online alışverişlerde online ortamda verilerin güncel, geçerli ve güvenilir olmasına yönelik tüketici algısını ifade etmektedir. Sharma ve Sharma (2019), mobil bankacılıktan duyulan memnuniyetin ve kullanım niyetinin hizmet kalitesi, enformasyon kalitesi ve güven tarafından etkilendiğini açığa çıkarmışlardır.

- **H₁₃**: BKUL, online market alışverişinden duyulan (a) MEMN, (b) TUT ve (c) NIY düzeyini pozitif etkilemektedir.

- **H₁₄**: ANK, BKUL ile (a) MEMN, (b) TUT ve (c) NIY arasındaki ilişkilerde düzenleyici etkiye sahiptir.

Jang ve Noh (2011), tutum, memnuniyet ve güvenin satın alma niyeti üzerinde pozitif etkisi olduğunu belirtmiştir.

- **H₁₅**: MEMN, online market alışverişinden duyulan (a) TUT ve (b) NIY düzeyini pozitif etkilemektedir.

- **H₁₆**: TUT, satın alma NIY düzeyini pozitif etkilemektedir.

Ölçüm ve Ölçekler

Araştırma değişkenlerini ölçmek için yazında yer alan ve Tablo 1’de kaynakları belirtilen çalışmalardan yararlanılmış ve ilgili ifadeler geliştirilmiştir. Çalışmada kullanılan ölçekler önce İngilizceden Türkçeye tercüme edilmiş daha sonra konusunda uzman akademisyenler ve uygulayıcıların görüşlerine başvurularak Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçeklerin derecelendirilmesinde 5’li Likert tipi ölçek kullanılmıştır. Derecelendirmede kullanılan ifadeler “1-Kesinlikle Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Kararsızım, 4-Katılıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum” şeklindedir. Tablo 1, ölçeklere ilişkin kaynakları, ifade sayılarını (i.s.), değişkenlere ilişkin ortalama (ort.) ve standart sapma (s.s.) değerlerini ve güvenilirlik analizi (Cronbach- α) sonuçlarını içermektedir. Son olarak yanıtlayıcılardan yaş, cinsiyet, toplam hane halkı sayısı, eğitim ve aylık gelir düzeylerine ilişkin demografik bilgilerin yanı sıra katılımcıların günlük online kalma süreleri ve Covid-19 genel yasakları olduğu dönemde online market alışverişi yapıp yapmadıkları da sorulmuştur. Ayrıca online market alışverişi yapanlardan, tek seferde yapmış oldukları ortalama harcama tutarı, aylık sipariş sıklıkları ve

yakınlarında market alışverişleri yapabilecekleri bir perakendeci işletmenin olup olmadığı da değerlendirilmiştir. Perakendeci noktanın yakınlığı 10dk. yürüme mesafesi ile ölçümlenmiştir.

Tablo 1: Araştırma Değişkenlerine İlişkin Güvenilirlik Analizi

Değişken	Kaynak	i.s.	ort. (s.s.)	α
Algılanılan Kullanışlılık (AK)	Davis (1989)	4	3.96 (.89)	.86
Algılanan Kullanım Kolaylığı (AKK)	Davis (1989)	4	4.19 (.74)	.91
Teslimat (TES)	Vasić, Kilibarda ve Kaurin, (2019)	6	3.22 (1.03)	.71
Fiyatlandırma (FIY)	Vasić, Kilibarda ve Kaurin, (2019)	3	2.86 (1.07)	.88
Güvenlik (GÜV)	Vasić, Kilibarda ve Kaurin, (2019))	3	3.09 (.99)	.77
Zaman (ZMN)	Vasić, Kilibarda ve Kaurin, (2019)	3	–	–
Bilgi Kullanılabilirliği (BKUL)	Vasić, Kilibarda ve Kaurin, (2019)	3	3.63 (.83)	.85
Covid-19 Anksiyetesi (ANK)	Bults vd., (2011)	3	4.17 (.76)	.72
Müşteri Memnuniyeti (MEMN)	Crosby ve Stevens (1987); Oliver ve Swan (1989); Garbarino ve Johnson (1999); George ve Kumar (2013)	5	3.59 (.89)	.82
Online Alışveriş Tutumu (TUT)	Davis (1989)	3	3.72 (.88)	.88
Niyet (NIY)	Davis (1989)	3	3.43 (.94)	.89

Yapılan güvenilirlik analizi sonuçları, araştırma değişkenlerinden ZMN değişkeninin kabul edilir sınırlar altında güvenilirliğe sahip olması nedeniyle bu değişken araştırma ölçüm modelinden çıkarılmıştır. Çalışmada uygulanan faktör analizlerinde, temel bileşenler analizi yöntemi kullanılarak faktör rotasyonu için Varimax yöntemi tercih edilmiştir. Ayrıca verilerin faktör analizine uygunluğunun değerlendirilmesinde Bartlett's Küresellik Testi ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örnek uygunluk testinden yararlanılmıştır. Yapılan test sonuçları, verilerin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir. Ancak, TES ve MEMN değişkenlerinin ölçümünde kullanılan ikişer adet ifade ile GUV ve ANK değişkenlerindeki birer adet ifade faktör yüklenme katsayılarının düşük olması ve ilgili faktöre yüklenmemeleri nedeniyle ölçümün faktör yapısında olumsuz yarattıkları için analizlerden çıkartılmışlardır.

Örneklem ve Veri Toplama

Çalışmanın anakütlesi olarak Türkiye'de yaşayan 18 yaş üstü bireyler olarak belirlenmiştir. Araştırma için tam yapılandırılmış online bir anket formu kullanılmıştır. Araştırma yazarların sosyal medya hesapları üzerinden katılmayı kabul eden kişilerden kolayda örnekleme yöntemi ile elde edilmiştir. Anket online veri tabanında bir aktif olarak tutulmuş ve aynı IP numarasından tek kişinin yanıtlanmasına imkân tanınmıştır. Çalışma online veri toplama yöntemini içerdiği için katılımcılara yönelik bir coğrafik bölge kısıtlamasına gidilmemiştir. Bu nedenle katılımcılardan hangi il ya da ilçelerden dâhil olduklarına ait bir veri istenmemiştir. Veri toplama işlemi Temmuz-Ağustos 2020 dönemi içerisinde tamamlanmıştır. Çalışmaya katılan bireylerden, 142 kişi bu dönem içerisinde online market alışverişini yapmadığını belirtmişlerdir. Oransal olarak bakıldığında çalışmaya katılan bireylerin yaklaşık %56,5'i online alışveriş yapmamaktadır. Bu sonuç özellikle online market alışverişleri için değerlendirildiğinde, bireyin dökme usul ile satın alabileceği ürünlerdeki seçerek alma

alışkanlığı, eksik, yanlış ve/veya sorunlu ürün gönderileceğine ilişkin kaygılar ile kredi kartı vb. kişisel bilgilerini paylaşmadaki isteksizliğine bağlanabilir. Araştırma kapsamında online alışveriş yapan 109 bireyin anket sorularına verdikleri yanıtlar incelenerek özensiz doldurulduğu tespit edilen 15 yanıtlayıcının verileri analizden çıkarılmıştır. Sonuç olarak, 94 yanıtlayıcılardan elde edilen verilerle araştırma hipotezlerinin test edilmesine karar verilmiştir.

Analiz

Katılımcıların, %38,6 kadın, %61,4 erkektir; 18 ile 70 yaş aralığında değişmekte olup ortalama yaş 37,5'dir. Toplam hane büyüklüğü, 1 ile 11 arasında olup ortalama hane büyüklüğü 3,72'dir. Eğitim düzeyleri %1,2 ilköğretim, %8,4 lise, %37,1 üniversite ve %53,4 lisansüstü eğitime sahiptir. Aylık gelir düzeyleri 2.500 TL'den az olanların oranı %13,3; 2.500-4.499 %16,1; 4.500-6.499 %19,3; 6.500-8.499 %20,09; 8.500-10.499 %10; ve 10.500 üstü %20,5'dir. Online kalma süreleri açısından katılımcılar 1 saatten az olanlar, 1-3 saat arası, 3-5 saat arası, 5-7 saat arası, 7 saatten fazla olanlar olarak sırasıyla 33, 88, 66, 35 ve 27 kişidir. Bu soruya 2 katılımcı yanıt vermemiştir. Katılımcıların 221 tanesinin evine en fazla 10 dk. yürüme mesafesinde bir alışveriş noktası bulunmaktadır. 109 (%43,4) kişi Covid-19 sürecinde alışveriş yaparken 142 (%56,6) kişi online market alışverişini yapmamıştır. Ayda ortalama 100 TL'den az alışveriş yapanların oranı %29,5, 101-250 TL arası %25,1, 251-500 TL arası %9,2, 501-750 TL arası %3,2, 751 TL ve üzeri %1,6. Ayda bir defa alışveriş yapanların oranı %31,5, iki defa %13,1, üç defa %8, dört defa %8, beş defa %2,8, altı defa %1,6, yedi defa %1,6'dır.

Araştırmada ele alınan değişkenler arası birebir ilişkileri görmek için korelasyon analizleri yapılmıştır. Tablo 2'de yer alan korelasyon analizi sonuçları incelendiğinde NIY değişkeni ile, TUT, MEMN, AK, AKK, TES, FIY ve BKUL değişkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı korelasyon katsayılarına oldukları görülmektedir. TUT değişkeni ile MEMN, AK, AKK, TES, FIY ve BKUL değişkenleri arasındaki korelasyon katsayıları anlamlı çıkmıştır. MEMN değişkeni ile AK, AKK, TES, FIY, BKUL ve ANK değişkenleri arasındaki ikili korelasyon katsayıları da anlamlıdır.

Tablo 2: Korelasyon Tablosu

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	NIY	TUT	MEMN	AK	AKK	TES	FIY	GUV	BKUL	ANK
1	1									
2	,762**	1								
3	,856**	,766**	1							
4	,649**	,694**	,671**	1						
5	,411**	,553**	,485**	,545**	1					
6	,253*	,240*	,258*	,132	,221*	1				
7	,333**	,462**	,435**	,347**	,240*	,037	1			
8	-,130	-,045	-,097	-,029	-,080	-,352**	-,039	1		
9	,549**	,605**	,595**	,542**	,467**	,374**	,225*	-,139	1	
10	,129	,154	,204*	,206*	,240*	-,080	,150	,112	,165	1

**: $p < 0.01$; *: $p < 0.05$

Araştırma modelini ve hipotezlerini test edebilmek için bir dizi regresyon analizi yapılmıştır (bkz: Tablo 3). İlk olarak MEMN bağımlı değişken AK, AKK, TES, FIY, GUV, BKUL ve ANK bağımsız değişken olarak ele alınan model analiz edilmiştir. Sonuçlar modelin istatistiksel olarak anlamlı ($F=16,842$; $p < 0,001$) ve bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücü olan R^2 değerinin 0,578 olarak hesaplandığını göstermektedir. AK ($\beta=0,400$;

$p < 0,001$), FIY ($\beta = 0,177$; $p < 0,05$) ve BKUL ($\beta = 0,277$; $p < 0,05$) değişkenlerine ilişkin β katsayılarının istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 3: Regresyon Analizi-Bağımlı Değişken MEMN

	β	β (Std)	t	Tol	VIF
Sabit	-.239		-.437		
AK	.400	.402	4.279***	.555	1.800
AKK	.079	.065	.742	.636	1.573
TES	.074	.086	1.057	.745	1.343
FIY	.177	.212	2.819**	.868	1.152
GUV	-.009	-.010	-.134	.866	1.155
BKUL	.277	.259	2.824**	.585	1.709
ANK	.046	.039	.527	.897	1.115
R ²	.578				
F	16.842***				
***:p<0.01; **:p<0.05; *:p<0.10					

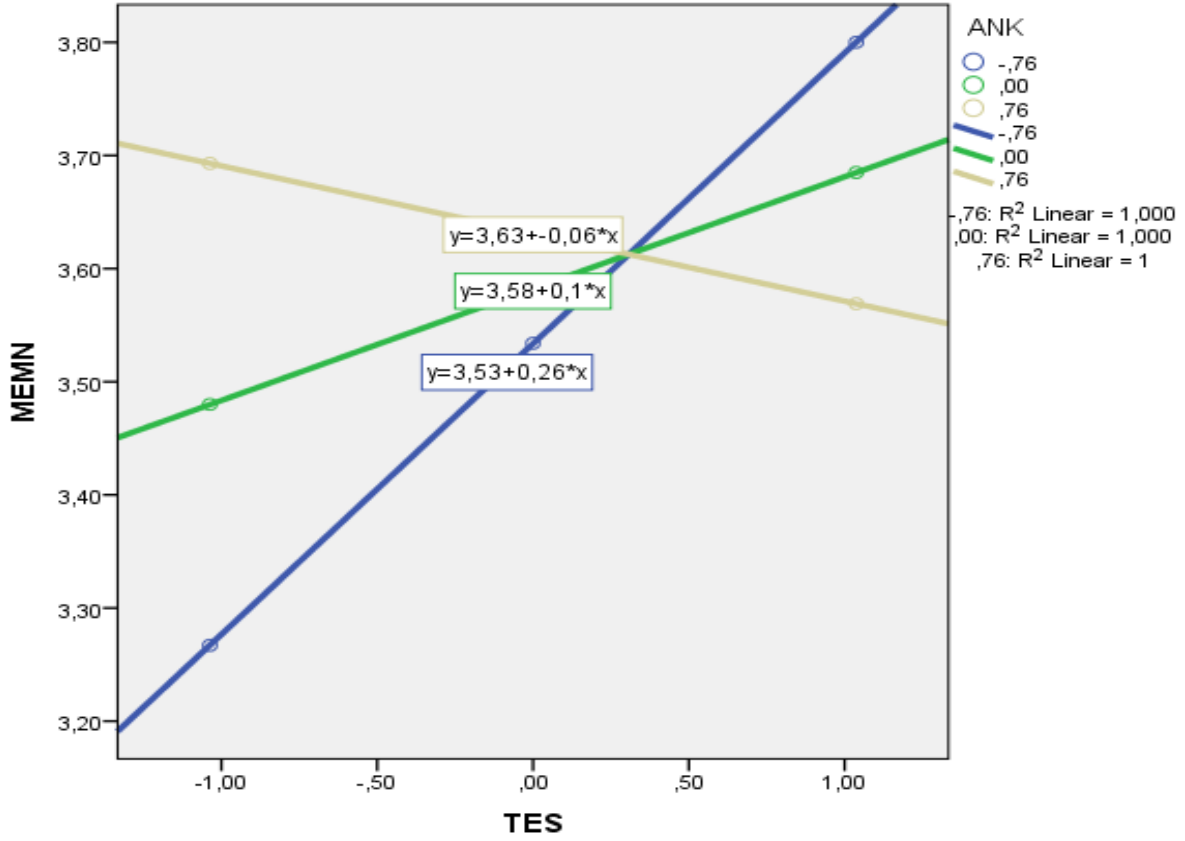
Elde edilen sonuçlar, H_{1a}, H_{7a} ve H_{13a} hipotezlerinin desteklendiğini göstermektedir. ANK değişkenin düzenleyici etkisini değerlendirmek amacıyla uygulanan regresyon analizlerinde PROCESS Makro Model 1'e uygun olarak bir dizi regresyon analizi uygulanmıştır (Hayes, 2012). Bu analizlerde MEM değişkeni bağımlı değişken, ANK değişkeni moderatör değişken ve sırasıyla diğer değişkenler bağımsız değişkenler olarak analiz edilmiştir.

Bağımsız değişkenlerden sadece TES değişkeni ile ANK değişkeni arasında düzenleyici bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Modele ilişkin değerlendirme sonuçlarının yer aldığı Tablo 4 incelendiğinde modelin anlamlı olduğu göstermektedir (F=12,914; $p < 0,01$). Katsayılar incelendiğinde TES*ANK etkileşim teriminin ($\beta = -0,208$; $p > 0,05$) anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre H_{6a} hipotezi desteklenmektedir.

Tablo 4: Regresyon Analizi-Bağımlı Değişken MEMN – ANK Düzenleyici Etki

	β	t
Sabit	.063	.105
AK	.428	4.009***
AKK	.103	.864
TES	.099	1.439
FIY	.167	2.527**
GUV	-.015	-.210
BKUL	.263	2.522**
ANK	.064	.667
TES*ANK	-.208	-2.098**
R ²	.602	
F	12.914***	
***:p<0.01; **:p<0.05; *:p<0.10		

Düzenleyici etki analizinde, ılımlaştırıcı değişkene ait düşük, orta ve yüksek seviyelerindeki etkileri belirlemek için çizilen regresyon eğrileri Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1: Düzenleyici Etki Regresyon Eğrileri TES*ANK

Düşük ANK durumunda, TES değişkeninin MEM değişkeni üzerindeki pozitif etkisi ilımlaştırıcı değişken tarafından pozitif yönde güçlendirici bir etkisi varken, yüksek ANK durumunda, TES ile MEMN arasındaki pozitif ilişkiyi zayıflatıcı rol oynamaktadır. Moderatör Regresyon Modeli İçin Uygulanan Basit Eğim Analizi Sonuçları, Covid-19 anksiyetesine ait düzenleyici etkinin anksiyetenin yüksek ve orta düzeylerinde anlamlı olmadığı, düşük anksiyetenin memnuniyet ile teslimat arasındaki ilişkide düzenleyici bir etkiye sahip olduğu görülmektedir (bkz: Tablo 5).

Tablo 5: Moderatör Regresyon Modeli İçin Uygulanan Basit Eğim Analizi Sonuçları

	β	t	p	LLCI	ULCI	
Düşük ANK	-.763	.257	2.273	.026	.032	.482
Orta ANK	.000	.099	1.439	.154	-.038	.235
Yüksek ANK	.763	-.060	-.672	.504	-.238	.118

***:p<0.01; **:p<0.05; *:p<0.10

Çalışmada ikinci olarak TUT bağımlı değişken AK, AKK, TES, FIY, GUV, BKUL, ANK ve MEMN bağımsız değişken olarak modele girilmiştir (bkz: Tablo 6). Sonuçlar modelin istatistiksel olarak anlamlı ($F=24,599$; $p<0,001$) ve bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücü olan R^2 değerinin 0,698 olarak hesaplandığını göstermektedir. AK ($\beta=0,219$; $p<0,05$), AKK ($\beta=0,171$; $p<0,05$), FIY ($\beta=0,126$; $p<0,05$), BKUL ($\beta=0,162$; $p<0,05$) ve MEMN ($\beta=0,398$; $p<0,001$) değişkenlerine ilişkin β katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 6: Regresyon Analizi-Bağımlı Değişken TUT

	β	β (Std)	t	Tol	VIF
Sabit	-.182		-.393		
AK	.219	.222	2.522**	.458	2.184
AKK	.171	.143	1.903**	.632	1.583
TES	.023	.027	.393	.735	1.360
FIY	.126	.152	2.277**	.795	1.259
GUV	.050	.055	.866	.866	1.155
BKUL	.162	.153	1.878**	.536	1.867
ANK	-.070	-.060	-.955	.894	1.119
MEMN	.398	.401	4.377***	.422	2.371
R ²	.698				
F	24.599***				

***:p<0.01; **:p<0.05; *:p<0.10

Elde edilen sonuçlar, H_{1b}, H_{2b}, H_{7b}, H_{13b} ve H_{15a} hipotezlerinin desteklendiğini göstermektedir. ANK değişkenin düzenleyici etkisini değerlendirmek amacıyla uygulanan regresyon analizleri neticesinde TUT ile araştırmanın bağımsız değişkenleri arası ilişkilerde ANK değişkenin herhangi bir düzenleyici etkisi bulunmamıştır.

Çalışmada üçüncü olarak NIY bağımlı değişken AK, AKK, TES, FIY, GUV, BKUL, ANK, MEMN ve TUT bağımsız değişken olarak modele girilmiştir (bknz: Tablo 7). Sonuçlar modelin istatistiksel olarak anlamlı (F=32,920; p<0,001) ve bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücü olan R² değerinin 0,779 olarak hesaplandığını göstermektedir. MEMN ($\beta=0,398$; p<0,001) ve TUT ($\beta=0,313$; p<0,001) değişkenlerine ilişkin β katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı olarak bulunmuştur.

Tablo 7: Regresyon Analizi-Bağımlı Değişken NIY

	β	β (Std)	t	Tol	VIF
Sabit	.462				
AK	.103	.099	1.255	.426	2.347
AKK	-.123	-.097	-1.469	.606	1.651
TES	.007	.007	.121	.734	.363
FIY	-.084	-.096	-1.625	.749	1335
GUV	-.056	-.059	-1.064	.858	1.166
BKUL	-.017	-.015	-.207	.514	1.945
ANK	-.029	-.024	-.432	.884	1.131
MEMN	.691	.658	7.527***	.344	2.905
TUT	.313	.296	3.168***	.302	3.315
R ²	.779				
F	32.920***				

***:p<0.01; **:p<0.05; *:p<0.10

Elde edilen sonuçlar, H_{15b} ve H₁₆ hipotezlerinin desteklendiğini göstermektedir. ANK değişkenin düzenleyici etkisini değerlendirmek amacıyla uygulanan regresyon analizlerinde PROCESS Makro Model 1'e uygun olarak bir dizi regresyon analizi uygulanmıştır. Bu analizlerde NIY değişkeni bağımlı değişken, ANK değişkeni moderatör değişken ve sırasıyla diğer değişkenler bağımsız değişkenler olarak analiz edilmiştir. Bağımsız değişkenlerden sadece FIY değişkeni ile ANK değişkeni arasında düzenleyici bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Modele ilişkin değerlendirme Tablo 8'de yer almaktadır.

Modele ilişkin değerlendirme sonuçlarının yer aldığı Tablo 8 incelendiğinde modelin anlamlı olduğu göstermektedir (F=44,328; p<0,01). Katsayılar incelendiğinde FIY*ANK

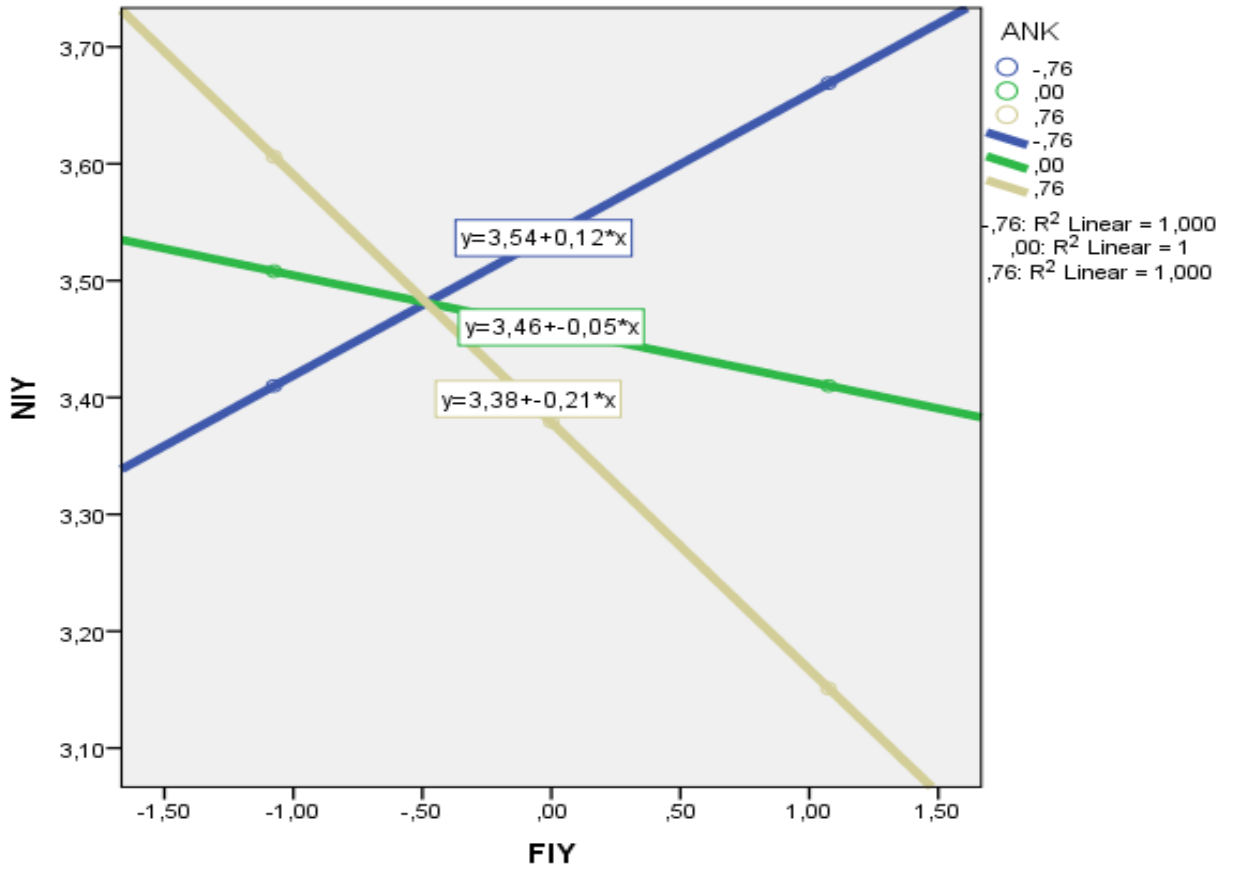
etkileşim teriminin ($\beta=-0,217$; $p>0,05$) anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre H_{7c} hipotezi desteklenmektedir.

Tablo 8: Regresyon Analizi-Bağımlı Değişken NIY – ANK Düzenleyici Etki

	β	t
Sabit	.122	.352
AK	.031	.430
AKK	-.065	-.843
TES	-.016	-.289
FIY	-.046	-.875
GUV	-.071	-1.394
BKUL	.026	.285
ANK	-.105	-1.547
MEMN	.687	7.602***
TUT	.319	2.622**
FIY*ANK	-.217	-3.162**
R ²	.807	
F	44.328***	

***: $p<0.01$; **: $p<0.05$; *: $p<0.10$

Düzenleyici etki analizinde, ılımlaştırıcı değişkene ait düşük, orta ve yüksek seviyelerindeki etkileri belirlemek için çizilen regresyon eğrileri Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2: Düzenleyici Etki Regresyon Eğrileri FIY*ANK

Düşük ANK durumunda, FIY değişkeninin NIY değişkeni üzerindeki pozitif etkisi ılımlatıcı değişken tarafından pozitif yönde güçlendirici bir etkisi varken, yüksek ANK durumunda, FIY ile NIY arasındaki pozitif ilişkiyi zayıflatıcı rol oynamaktadır. Moderatör Regresyon Modeli İçin Uygulanan Basit Eğim Analizi Sonuçları, Covid-19 anksiyetesine ait düzenleyici etkinin anksiyetenin düşük ve orta düzeyleri için çıkmadığını yüksek anksiyetenin satın alma niyeti ile fiyat arasındaki ilişkide düzenleyici bir etkiye sahiptir (bknz: Tablo 9).

Tablo 9: Moderatör Regresyon Modeli İçin Uygulanan Basit Eğim Analizi Sonuçları

	β	t	p	LLCI	ULCI	
Düşük ANK	-.763	.120	1.609	.111	-.028	.269
Orta ANK	.000	-.046	-.875	.384	-.149	.058
Yüksek ANK	.763	-.211	-2.897	.005	-.357	-.066

***:p<0.01; **:p<0.05; *:p<0.10

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma online market alışverişi davranışına (kuru gıda, yaş meyve, sebze ve paketlenmiş gıda ürünleri vb.) yönelik tüketicilerin, algılanan kullanılabilirlik, kullanım kolaylığı, güvenlik, bilgi kullanılabilirliği, teslimat, fiyatlandırma ve zaman kazanma algılarının online alışveriş tutumu, memnuniyeti ve satın alma niyeti üzerine etkisini açığa çıkarmayı ve bu değişkenler arası ilişkilerde Covid-19 anksiyetesinin düzenleyici rolünü belirlemeyi amaçlamaktadır. Araştırma sonuçları, üç ana çerçevede tartışılabilir.

Birinci olarak, araştırma sonuçları, genel tanımlayıcı bilgiler ve değişkenler arası ikili ilişkilerin analizini içermektedir. Çalışma kapsamında ulaşılan 251 kişiden, sadece 91 kişinin ihtiyaçlarını karşılamada online market alışverişlerini tercih ettiği görülmektedir. Bu sayı özellikle içerisinde bulunduğumuz pandemi süreci ve uygulanan kısıtlamalar göz önünde bulundurulduğunda düşük olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca katılımcıların çoğunun erkek, %50'sinden fazlasının gelir durumunun 6.000 TL ve üzerinde, eğitim durumunun ise yüksek olduğu görülmektedir. Bunların yanı sıra katılımcıların tamamının evlerine yürüme mesafesinde bir alışveriş noktası bulunmaktadır. Dolayısıyla, Lu, vd., (2011) çalışmalarında belirttiği gibi kullanıcı alışkanlığının etkisi özellikle kuru gıda, bakkaliye ve paketlenmiş perakende ürünlerinin online alışverişinde kendisini göstermektedir. Özellikle alışveriş harcama tutarları açısından ele alındığında aylık harcama tutarı 250 TL civarında olanları oranı %50'den daha fazladır. Bu oran katılımcıların gelir düzeyleri ve eğitim düzeyleri çerçevesinde değerlendirildiğinde görece düşük bir oran olarak değerlendirilebilir. Buna ilişkin daha kesin bir değerlendirmeyi ilgili tüketicinin toplam online alışveriş harcaması içindeki oranı bilmekle yapılabilir. Benzer durum alışveriş sıklığı içinde değerlendirilebilir. Ayda bir ve iki defa yapanların oranı örneklemin yaklaşık %45'ine ulaşmaktadır.

İkinci olarak, araştırma sonuçları, korelasyon ve regresyon analizi sonuçlarına yöneliktir. TAM, kullanıcıların yeni iş modellerini benimsemesini açıklayan en güçlü teorilerden biri olarak literatürde yer almaktadır (Wu, Zhao, Zhu, Tan ve Zheng, 2011). Bu çalışmanın sonuçları da AK ve AKK değişkenlerinin TUT üzerinde güçlü ve pozitif ilişkisini desteklemektedir. Ayrıca NIY değişkeni üzerinde etkileri analiz edildiğinde TUT değişkeninin güçlü etkisi AK ve AKK değişkenlerinin etkilerini gölgelediği görülmektedir. Ancak bu ara değişken etkilerinin belirlenebilmesi için çalışmaya ilave istatistiksel analizler yapılması gerekmektedir. Online satın alma davranışından duyulan memnuniyet özellikle iki temel kullanıcı faydasına odaklanmaktadır. Bunlardan ilki bilgilerin güncel, güvenilir ve geçerli olması ikincisi ise sağlanan fiyat avantajı ya da maliyet ve işlemsel kolaylıktır. Özellikle kuru gıda ve bakkaliye ürünlere odaklanan bu çalışma açısından değerlendirildiğinde bu sonucun

elde edilmesi mantıklı olarak görülebilir. Çünkü çoğu tüketici için bu kategoride yer alan ürünlerin satın alınmasında fiziksel mağazaya dayalı satın alma alışkanlığı ve ürünün seç-al yöntemine uygunluğu BKUL değişkeninin önemli etkisini açığa çıkarmıştır. TUT değişkeni üzerinde zaten yerleşik bir model olan TAM değişkenlerinin yanı sıra yine BKUL ve FIY değişkenleri memnuniyette olduğu gibi tutumun önemli bir belirleyicisi olarak karşımıza çıkmaktadır. NIY değişkeni üzerine ise MEMN ve TUT değişkenleri ana belirleyici değişkenler olarak tespit edildi. Diğer değişkenlerin etkilerini istatistiksel olarak anlamlı olmaması, bu değişkenlerle MEMN ve TUT değişkenleri arasında aracı etkilerin varlığına işaret etmektedir. Gelecek araştırmalarda bu aracı etkileri içeren araştırma modellerinin kurgulanması ve test edilmesinde yarar vardır.

Üçüncü ve son olarak, araştırma sonuçları ise düzenleyici etkilere yönelik değerlendirmeleri içermektedir. Araştırmanın yapıldığı dönemler özellikle Covid-19 düzenlemelerinin gündelik hayat içerisinde en fazla hissedildiği dönemleri kapsamaktaydı. Bu nedenle ANK değişkenine ilişkin ortalama 4.17 gibi bir değer taşımaktadır. Bu durum anksiyetenin oldukça yüksek hissedildiğini göstermektedir. Satın alma ilişkileri için değerlendirdiğimizde araştırma sonuçları sadece, TES ile MEMN arasındaki ilişki ile FIY ile NIY arasındaki ilişkide ANK değişkeni düzenleyici rol oynamaktadır. Anksiyete her iki ilişkide de değişkenler arası ilişkiyi zayıflatıcı rol oynamaktadır.

Gelecek araştırmalar için, yeni normal yaşama uyum sağlama sürecinde ihtiyaçlarını karşılamak üzere online market alışverişini kullanan daha çok bireye ulaşılarak veri sayısı artırılabilir ve değişkenler arasındaki ilişkiler farklı şekillerde bulgulanabilir. Online market alışverişi sırasında özellikle dökme usul ile satın alınan mallar ile paketli ürünlerin satın alma motivasyonlarındaki farklılıkların dikkate alınmasında yarar vardır. Diğer taraftan çoğu online alışveriş çalışmalarında ele alınan gizlilik ve güvenlik konusunun ve özellikle günlük kullanıma yönelik teslimat sorununun daha ayrıntılı irdelenmelidir. Ayrıca literatür çalışmalarına bakılarak farklı değişkenler eklenerek, daha başka sonuçlar incelenebilir. Bunların yanı sıra anakütle için belirli hedefler konularak, farklı hipotezler test edilebilir ve değişik sonuçlara ulaşılarak kıyaslamalar yapılabilir.

Kaynakça

- Aghdaie, S. F., Piraman, A. ve Fathi, S. (2011). An Analysis of Factors Affecting the Consumer's Attitude of Trust and their Impact on Internet Purchasing Behaviour. *International Journal of Business and Social Science*, 2(23), 147-158.
- Aharony, N. (2014). Mobile Libraries: Librarians' and Students' Perspectives. *College & Research Libraries*, 75(2), 202-217.
- Ahn, T., Ryu, S. ve Han, I. (2004). The impact of the online and offline features on the user acceptance of Internet shopping malls. *Electronic Commerce Research and Applications*, 3(4), 405-420.
- Alam, S. S. ve Yasin, N. M. (2010). An Investigation into the Antecedents of Customer Satisfaction of Online Shopping. *Journal of Marketing Development and Competitiveness*, 5(1), 71-78.
- Ali, F., Dey, B. L. ve Filieri, R. (2015). An assessment of service quality and resulting customer satisfaction in Pakistan International Airlines: Findings from foreigners and overseas Pakistani customers. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 32(1), 486-502.
- Anderson, R. E. ve Karunamoorthy, S. (2003). E-Satisfaction and E-Loyalty: A Contingency Framework. *Psychology and Marketing*, 20(2), 123-138.

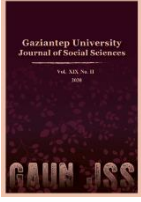
- Bankalararası Kart Merkezi. (2020). <https://bkm.com.tr/>. <https://bkm.com.tr/mektupla-telefonla-siparis-ve-e-ticaret-islemleri/> adresinden alındı.
- Bansal, H. S., Irving, P. G. ve Taylor, S. F. (2004). A Three-Component Model of Customer to Service Providers. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 32(3), 234-250.
- Bigné-Alcañiz, E., Ruiz-Mafé, C., Aldás-Manzano, J. ve Sanz-Blas, S. (2008). Influence of online shopping information dependency and innovativeness on internet shopping adoption. *Online Information Review*, 32(5), 648-667.
- Bults, M., Beaujean, D. J., Zwart, O. D., Kok, G., Empelen, P. V., Steenbergen, J. E., Richardus, J. H. ve Voeten, H. A. (2011). Perceived risk, anxiety, and behavioural responses of the general public during the early phase of the Influenza A (H1N1) pandemic in the Netherlands: results of three consecutive online surveys. *BMC Public Health*, 11(2), 1-13.
- Burnham, T., Frels, J. ve Mahajan, V. (2003). Consumer Switching Costs: A Typology, Antecedents, and Consequences. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 31(2), 109-206.
- Chen, L.-D., Gillenson, M. L. ve Sherrell, D. L. (2002). Enticing online consumers: an extended technology acceptance perspective. *Information & Management*, 39(8), 705-719.
- Crespo, Á. H. ve Bosque, I. R. (2008). The effect of innovativeness on the adoption of B2C e-commerce: A model based on the Theory of Planned Behaviour. *Computers in Human Behavior*, 24(6), 2830-2847.
- Crosby, L. A. ve Stephens, N. (1987). Effects of Relationship Marketing on Satisfaction, Retention, and Prices in the Life Insurance Industry. *Journal of Marketing Research*, 24(4), 404-411.
- Dai, Y., Viken, G., Joo, E. ve Bente, G. (2018). Risk assessment in e-commerce: How sellers' photos, reputation scores, and the stake of a transaction influence buyers' purchase behavior and information processing. *Computers in Human Behavior*, 84(1), 342-351.
- Davis, F. D. (1989). Perceived Usefulness, Perceived Ease of Use, and User Acceptance of Information Technology. *MIS Quarterly*, 13(3), 319-340.
- Davis, F. D., Bagozzi, R. P. ve Warshaw, P. R. (1989). User Acceptance of Computer Technology: A Comparison of Two Theoretical Models. *Management Science*, 35(8), 982-1003.
- De, R., Pandey, N. ve Pal, A. (2020). Impact of digital surge during Covid-19 pandemic: A viewpoint on research and practice. *International Journal of Information Management*, 102171.
- Egea, J. M. ve González, M. V. (2011). Explaining physicians' acceptance of EHCR systems: An extension of TAM with trust and risk factors. *Computers in Human Behavior*, 27(1), 319-332.
- E-Ticaret Bilgi Platformu. (2020). <https://www.eticaret.gov.tr/>. <https://www.eticaret.gov.tr/cevrimiciegitim/sayilarla-dunyada-e-ticaret-21> adresinden alındı.
- Farooq, M. S., Salam, M., Fayolle, A., Jaafar, N. ve Ayupp, K. (2018). Impact of service quality on customer satisfaction in Malaysia airlines: A PLS-SEM approach. *Journal of Air Transport Management*, 67(1), 169-180.

- Garbarino, E. ve Johnson, M. S. (1999). The Different Roles of Satisfaction, Trust, and Commitment in Customer Relationships. *Journal of Marketing*, 63(2), 70-87.
- George, A. ve Kumar, G. G. (2013). Antecedents of Customer Satisfaction In Internet Banking: Technology Acceptance Model (TAM) Redefined. *Global Business Review*, 14(4), 627-638.
- Hallikainen, H. ve Laukkanen, T. (2018). National culture and consumer trust in e-commerce. *International Journal of Information Management*, 38(1), 97-106.
- Hanafizadeh, P., Behboudi, M., Koshksaray, A. A. ve Tabar, M. J. (2014). Mobile-banking adoption by Iranian bank clients. *Telematics and Informatics*, 31(1), 62-78.
- Hayes, A. F. (2012). PROCESS: A versatile computational tool for observed variable mediation, moderation, and conditional process modeling.
- He, D., Lu, Y. ve Zhou, D. (2008). Empirical Study of Consumers' Purchase Intentions in C2C Electronic Commerce. *Tsinghua Science & Technology*, 13(3), 287-292.
- Hennig-Thurau, T., Gwinner, K. P., Walsh, G. ve Gremler, D. D. (2004). Electronic word-of-mouth via consumer-opinion platforms: What motivates consumers to articulate themselves on the Internet? *Journal of Interactive Marketing*, 18(1), 38-52.
- Hernández, B., Jiménez-Martínez, J. ve Martín, M. J. (2011). Age, gender and income: Do they really moderate online shopping behaviour? *Online Information Review*, 35(1), 113-133.
- Hubert, M., Blut, M., Brock, C., Backhaus, C. ve Eberhardt, T. (2017). Acceptance of Smartphone-Based Mobile Shopping: Mobile Benefits, Customer Characteristics, Perceived Risks, and the Impact of Application Context. *Psychology & Marketing*, 34(2), 175-194.
- Izogo, E. E. ve Ogba, I.-E. (2015). Service quality, customer satisfaction and loyalty in automobile repair services sector. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 32(1), 250-269.
- Jang, H. Y. ve Noh, M. J. (2011). Customer acceptance of IPTV service quality. *International Journal of Information Management*, 31(1), 582-592.
- Jeong, H. (2011). An investigation of user perceptions and behavioral intentions towards the e-library. *Library Collections, Acquisitions, and Technical Services*, 35(2), 45-60.
- Jones, M. A., Mothersbaugh, D. L. ve Beatty, S. E. (2002). Why customers stay: measuring the underlying dimensions of services switching costs and managing their differential strategic outcomes. *Journal of Business Research*, 55(6), 441-450.
- Joo, S. ve Choi, N. (2015). Factors affecting undergraduates' selection of online library resources in academic tasks: Usefulness, ease-of-use, resource quality, and individual differences. *Library Hi Tech*, 33(2), 272-291.
- Keaveney, S. M. ve Parthasarathy, M. (2001). Customer switching behavior in online services: An exploratory study of the role of selected attitudinal, behavioral, and demographic factors. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 29(4), 374-390.
- Kim, C., Tao, W., Shin, N. ve Kim, K.-S. (2010). An empirical study of customers' perceptions of security and trust in e-payment systems. *Electronic Commerce Research and Applications*, 9(1), 84-95.
-

- Kim, H. ve Song, J. H. (2010). The quality of word-of-mouth in the online shopping mall. *Journal of Research in Interactive Marketing*, 4(4), 376-390.
- King, S. F. ve Liou, J.-S. (2004). A framework for internet channel evaluation. *International Journal of Information Management*, 24(6), 473-488.
- Koenig-Lewis, N., Marquet, M., Palmer, A. ve Zhao, A. L. (2015). Enjoyment and social influence: predicting mobile payment adoption. *The Service Industries Journal*, 35(10), 537-554.
- Laohapensang, O. (2009). Factors influencing internet shopping behaviour: A survey of consumers in Thailand. *Journal of Fashion Marketing and Management*, 13(4), 501-513.
- Lee, W.-I., Cheng, S.-Y. ve Shih, Y.-T. (2017). Effects among product attributes, involvement, word-of-mouth, and purchase intention in online shopping. *Asia Pacific Management Review*, 22(1), 223-229.
- Liébana-Cabanillas, F., Sánchez-Fernández, J. ve Muñoz-Leiva, F. (2014). The moderating effect of experience in the adoption of mobile payment tools in Virtual Social Networks: The m-Payment Acceptance Model in Virtual Social Networks (MPAM-VSN). *International Journal of Information Management*, 34(2), 151-166.
- Liu, Y., Chen, D. Q. ve Gao, W. (2020). How does customer orientation (in) congruence affect B2B electronic commerce platform firms' performance? *Industrial Marketing Management*, 87(1), 18-30.
- Liu, Y., Yingxin, S., Sun, J., Sun, C., Liu, C. ve Chen, X. (2020). Understanding the relationship between food experiential quality and customer dining satisfaction: A perspective on negative bias. *International Journal of Hospitality Management*, 87(1), 102381.
- Lu, Y., Cao, Y., Wang, B. ve Yang, S. (2011). A study on factors that affect users' behavioral intention to transfer usage from the offline to the online channel. *Computers in Human Behavior*, 27(1), 355-364.
- Mainardes, E. W., Souza, I. M. ve Correia, R. D. (2020). Antecedents and consequents of consumers not adopting e-commerce. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 55(1), 102138.
- Marinkovic, V. ve Kalinic, Z. (2017). Antecedents of customer satisfaction in mobile commerce: Exploring the moderating effect of customization. *Online Information Review*, 41(2), 138-154.
- Miller, J. ve Khera, O. (2010). Digital Library Adoption and the Technology Acceptance Model: A Cross-Country Analysis. *Electronic Journal of Information Systems in Developing Countries*, 40(6), 1-19.
- Nicola, M., Alsafi, Z., Sohrabi, C., Kerwan, A., Al-Jabir, A., Iosifidis, C., Agha, M. ve Agha, R. (2020). The socio-economic implications of the coronavirus pandemic (COVID-19): A review. *International Journal of Surgery*, 78(1), 185-193.
- Oliveira, T., Thomas, M., Baptista, G. ve Campos, F. (2016). Mobile payment: Understanding the determinants of customer adoption and intention to recommend the technology. *Computers in Human Behavior*, 61(1), 404-414.
- Oliver, R. L. ve Swan, J. E. (1989). Consumer Perceptions of Interpersonal Equity and Satisfaction in Transactions: A Field Survey Approach. *Journal of Marketing*, 53(2), 21-35.
-

- Pham, T.-T. T. ve Ho, J. C. (2015). The effects of product-related, personal-related factors and attractiveness of alternatives on consumer adoption of NFC-based mobile payments. *Technology in Society*, 43(1), 159-172.
- Rafique, H., Almagrabi, A. O., Shamim, A., Anwar, F. ve Bashir, A. K. (2020). Investigating the Acceptance of Mobile Library Applications with an Extended Technology Acceptance Model (TAM). *Computers & Education*, 145(1), 103732.
- Rafique, H., Anwer, F., Shamim, A., Minaei-Bidgoli, B., Qureshi, M. A. ve Shamshirband, S. (2018). Factors Affecting Acceptance of Mobile Library Applications: Structural Equation Model. *Libri - International Journal of Libraries and Information Studies*, 68(2), 99-112.
- Ranganathan, C. ve Ganapathy, S. (2002). Key dimensions of business-to-consumer web sites. *Information & Management*, 39(6), 457-465.
- Santos, J. (2003). E-service quality: A model of virtual service quality dimensions. *Journal of Service Theory and Practice*, 13(3), 233-246.
- Sharma, S. K. ve Sharma, M. (2019). Examining the role of trust and quality dimensions in the actual usage of mobile banking services: An empirical investigation. *International Journal of Information Management*, 44(1), 65-75.
- Schmidhuber, L., Maresch, D. ve Ginner, M. (2020). Disruptive technologies and abundance in the service sector - toward a refined technology acceptance model. *Technological Forecasting & Social Change*, 155(1), 119328.
- Shin, S. ve Lee, W.-J. (2014). The effects of technology readiness and technology acceptance on NFC mobile payment services in Korea. *Journal of Applied Business Research*, 30(6), 1615-1626.
- Siao, M. ve Jiang, H. (2005). The effects of customer characteristics, online enterprise, product traits, and internet environment upon behavior of online shopping. *Journal of Information Management Concepts, Systems, and Applications*, 7(2), 71-90.
- Sirdeshmukh, D., Singh, J. ve Sabol, B. (2002). Consumer Trust, Value, and Loyalty in Relational Exchanges. *Journal of Marketing*, 66(1), 15-37.
- Slade, E., Williams, M., Dwivedi, Y. ve Piercy, N. (2015). Exploring consumer adoption of proximity mobile payments. *Journal of Strategic Marketing*, 23(3), 209-223.
- Suh, B. ve Han, I. (2002). E ffect of trust on customer acceptance of Internet banking. *Electronic Commerce Research and Applications*, 1(1), 247-263.
- Tahanisaz, S. ve Shokuhyar, S. (2020). Evaluation of passenger satisfaction with service quality: A consecutive method applied to the airline industry. *Journal of Air Transport Management*, 83(1), 101764.
- Tüsiad. (2019). *E-Ticaretin Gelişimi, Sınırların Aşılması ve Yeni Normlar*. İstanbul: Deloitte Dijital.
- Udo, G. J., Bagchi, K. K. ve Kirs, P. J. (2010). An assessment of customers' e-service quality perception, satisfaction and intention. *International Journal of Information Management*, 30(1), 481-492.
- Vasić, N., Kilibarda, M. ve Kaurin, T. (2019). The influence of online shopping determinants on customer satisfaction in the Serbian market. *Journal of theoretical and applied electronic commerce research*, 14(2), 0-0.
-

- Venkatesh, V. ve Bala, H. (2008). Technology Acceptance Model 3 and a Research Agenda on Interventions. *Decision Sciences*, 39(2), 273-315.
- Venkatesh, V. ve Davis, F. D. (2000). A Theoretical Extension of the Technology Acceptance Model: Four Longitudinal Field Studies. *Management Science*, 46(2), 186-204.
- Venkatesh, V., Morris, M. G., Davis, G. B. ve Davis, F. D. (2003). User Acceptance of Information Technology: Toward a Unified View. *MIS Quarterly*, 27(3), 425-478.
- Venkatesh, V., Thong, J. Y. ve Xu, X. (2012). Consumer Acceptance and Use of Information Technology: Extending the Unified Theory of Acceptance and Use of Technology. *MIS Quarterly*, 36(1), 157-178.
- Wu, J.-H. ve Wang, S.-C. (2005). What drives mobile commerce?: An empirical evaluation of the revised technology acceptance model. *Information & Management*, 42(5), 719-729.
- Wu, K., Zhao, Y., Zhu, Q., Tan, X. ve Zheng, H. (2011). A meta-analysis of the impact of trust on technology acceptance model: Investigation of moderating influence of subject and context type. *International Journal of Information Management*, 31(1), 572-581.
- Wu, L.-Y., Chen, K.-Y., Chen, P.-Y. ve Cheng, S.-L. (2014). Perceived value, transaction cost, and repurchase-intention in online shopping:A relational exchange perspective. *Journal of Business Research*, 67(1), 2768-2776.
- Yan, H. ve Pan, K. (2015). Examining mobile payment user adoption from the perspective of trust transfer. *International Journal of Networking and Virtual Organisations*, 15(2), 136-151.
- Yoon, C. (2010). Antecedents of customer satisfaction with online banking in China: The effects of experience. *Computers in Human Behavior*, 26(1), 1296-1304.
- Yoon, H.-Y. (2016). User Acceptance of Mobile Library Applications in Academic Libraries: An Application of the Technology Acceptance Model. *The Journal of Academic Librarianship*, 42(6), 687-693.
- Zeithaml, V. A. (2002). Service Excellence in electronic channels. *Journal of Service Theory and Practice*, 12(3), 135-139.
- Zha, X., Zhang, J. ve Yan, Y. (2015). Comparing digital libraries in the Web and mobile context from the perspective of the digital divide. *Journal of Librarianship and Information Science*, 47(4), 330-340.
- Zhang, X. ve Prybutok, V. R. (2005). A Consumer Perspective of E-Service Quality. *IEEE Transactions on Engineering Management*, 52(4), 461-477.
- Zhao, Y., Deng, S. ve Zhou, R. (2015). Understanding Mobile Library Apps Continuance Usage in China: A Theoretical Framework and Empirical Study. *Libri - International Journal of Libraries and Information Studies*, 65(3), 161-173.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Covid-19 Krizinin Finansal Piyasalara Etkisi: Türkiye Örneği

The Impact of the Covid-19 Crisis on Financial Markets: The Case of Turkey

Orhan ÇOBAN^{a*}, Özer COŞKUN^b, Ayşe ÇOBAN^c

^a Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-6137-8937.

^b Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Konya / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-2498-2734.

^c Öğr. Gör., Gaziantep Üniversitesi, Oğuzeli Meslek Yüksekokulu, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-7844-7633.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 28 Ağustos 2020

Kabul tarihi: 15 Ekim 2020

Anahtar Kelimeler:

Covid-19 Krizi

Finansal Piyasalar

Toda-Yamamoto nedensellik testi

ARTICLE INFO

Article History:

Received August 28, 2020

Accepted October 15, 2020

Keywords:

Covid-19 Crisis

Financial Markets

Toda-Yamamoto causality test

ÖZ

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye örneğinden hareketle Covid-19 krizinin finansal piyasalara olan etkilerinin analiz edilmesidir. Bu sayede Covid-19'un piyasalar üzerindeki etkilerine yönelik literatüre katkı sağlamaya çalışılmıştır. Analizlerde 16.03.2020-21.08.2020 dönemi günlük veriler dikkate alınmıştır. Değişkenler arası ilişkilerin analizinde ADF Birim Kök Testinin yanı sıra yapısal kırılmalı Zivot-Andrews Birim Kök Testinden ve Toda-Yamamoto Nedensellik Testinden yararlanılmıştır. ADF birim kök testi sonuçlarına göre, tüm değişkenlerin birinci düzeyde durağan oldukları görülmüştür. Zivot-Andrews testine göre, ALTIN serisinin durağanlık derecesi 2 çıkmakla birlikte serinin korelogramı incelendiğinde birinci farkının durağan olduğu tespit edilmiştir.

Covid-19 günlük vaka sayıları (VAKA) ile diğer finansal göstergeler arasındaki nedensellik ilişkilerini belirlemek amacıyla birisi VAKA değişkeni ve diğeri incelenen finansal değişken olmak üzere iki değişkenli VAR modelleri oluşturulmuştur. Toda-Yamamoto nedensellik testlerine ilişkin gecikme uzunluklarının tespitinde Schwarz Bilgi Kriterinden (SIC) yararlanılmıştır. Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçlarına göre vaka sayısından Euro ve USD (Dolar) kuruna doğru istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik tespit edilmiştir.

ABSTRACT

The main purpose of this study is to analyze the effect of the Covid-19 crisis on the financial market in the case of Turkey. In this way, it has been tried to contribute to the literature on the effects of Covid-19 on the markets. Daily data for the period 16.03.2020-21.08.2020 were taken into account in the analyzes. In analyzing the relationships between variables, besides ADF Unit Root Test, Zivot-Andrews Unit Root Test with structural break and Toda-Yamamoto Causality Test were used. According to the ADF unit root test results, all variables were found to be stationary at the first level. According to the Zivot-Andrews test, although the degree of stability of the GOLD series is 2, when the correlogram of the series is examined, it is determined that the first difference is stationary.

Bivariate VAR models, one of which is the CASE (VAKA) variable and the other the financial variable, were created to determine the causality relationships between Covid-19 daily case numbers (VAKA) and other financial indicators. Schwarz Information Criterion (SIC) was used to determine lag lengths related to Toda-Yamamoto causality tests. According to the Toda-Yamamoto causality test results, a statistically significant causality was determined from the number of cases to the Euro and USD (Dollar) exchange rate.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ocoban@gantep.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The crisis is defined with different contents in different branches of science. The concept of crisis, which has a widespread use especially in the field of health sciences, means "a sudden emerging disease symptom" or "a disease reaching a very advanced stage". In social sciences, it is used synonymously with words such as crisis, "development in the direction of a sudden deterioration", "great distress" and "depression". In the literature, concepts such as economic crisis, financial crisis, financial crisis, political crisis, and government crisis are frequently encountered. In this context, the rapid decrease in total production, the sudden decrease in the general level of prices, the collapse of the stock market, the bankruptcy of companies, the sudden increase in unemployment rates have been the causes and sources of economic crises.

A virus detected in China in the last days of 2019 and called Corona attracted all the attention. The World Health Organization (WHO) has declared the situation as a pandemic disease due to the spread of the virus to other countries in a short time and rapidly. The rapid spread of the Covid-19 epidemic brought along uncertainty, anxiety, fuss, and conflicts in political practices on a country basis. The effects of Covid-19 are quite different from previous epidemics. According to WHO data, as of 26 August 2020, approximately 24 million confirmed cases were encountered and 810,000 people died in the outbreak in 216 countries. An effective drug and vaccine for the epidemic have not yet been developed. For this reason, there is pessimism about where the crisis will evolve.

There is a limited number of studies in the literature on the effects of epidemics on markets and economic indicators. However, there is a limitation in the literature regarding the effects of Covid-19. With the obtaining of healthier data on the Covid-19 crisis, which has serious effects on almost all sectors and indicators, it will be possible to research in different fields.

Covid-19 negatively affects the economies of the country by creating both a supply shock and a demand shock. Covid-19 is 'contagious' from a medical as well as an economic point of view. Considering the number of cases seen worldwide, the epidemic affects developed countries such as Spain, Italy, France, Germany, England, and China, especially the USA. In this context, it is expected that the epidemic will cause more negative effects than the Great Depression in 1929.

Covid-19 is economically contagious as well as medically. In this context, the epidemic has started to cause serious effects on markets and sectors. In order to prevent the spread of the epidemic, the borders of the country were closed to land, air, and sea transportation, travels were limited, and entries and exits were taken under control to prevent human mobility between some cities and regions. In addition, curfews have been implemented in many countries as well as schools. Due to these measures, the risk rating of approximately 126 sectors started to increase. The sectors most affected by these practices have been transportation, automotive suppliers, electronics, automotive manufacturers, and transportation equipment.

The main purpose of this study, the example of Turkey Covidien-19 is analyzing the effects of the financial market crisis. In addition, it has been tried to contribute to the literature on the effects of Covid-19 on the markets. In the analyzes, the data for the period 16.03.2020-21.08.2020 were taken into consideration. In analyzing the relationships between variables, besides the ADF Unit Root Test, the Zivot-Andrews Unit Root Test with structural break and the Toda-Yamamoto Causality Test were used. In this context, the variables of Covid-19 Daily Number of Cases, Gram Price of Gold, CDS (Credit Default Swap) Risk Premium, Euro and Dollar Exchange Rate, BIST100 Index were used in the analysis. The number of cases belonging to the weekends when the financial data was not published and the public holidays when the BIST100 index was not published were excluded from the data set and these days were excluded from the analysis.

Firstly, unit root tests were used in the analyzes to determine the maximum integration degree of the variables. According to the ADF unit root test results, all variables were found to be stationary at the first level. According to the Zivot-Andrews unit root test, although the degree of stability of the GOLD series is 2, when the correlogram of the series is examined, it is determined that the first difference is stationary. Later, VAR models were created to determine the causality relationships between Covid-19 daily case numbers (CASE) and other financial indicators. Schwarz Information Criterion (SIC) was used to determine lag lengths related to Toda-Yamamoto causality test. Test results gave $p = 1$ for all models. In the bivariate VAR models created for the Toda-Yamamoto causality test, the number of lags was determined as 1. In this context, $d_{max} = 1$ values are externally reflected to the models as the second delay. According to the Toda-Yamamoto causality test results, a statistically significant causality was detected from the number of cases to the Euro and USD (Dollar) exchange rate. In other words, it has been concluded that the changes in the number of Covid-19-day cases affect the Euro/TL and Dollar/TL exchange rates.

Giriş

Kökene Yunanca ‘krizis’ kelimesine dayanan kriz kavramı farklı bilim dallarında farklı içeriklerle tanımlanmaktadır. Özellikle sağlık bilimleri alanında yaygın bir kullanıma sahip olan kriz kavramı ‘aniden ortaya çıkan bir hastalık belirtisi’ ya da ‘bir hastalığın çok ileri bir safhaya ulaşması’ anlamlarına gelmektedir. Sosyal bilimlerde ise kriz ‘birden bire meydana gelen kötüye gidiş yönündeki gelişme’, ‘büyük sıkıntı’, ‘buhran’ ve ‘bunalım’ gibi kelimelerle eş anlamda kullanılmaktadır. Literatürde ekonomik kriz, mali kriz, finansal kriz, siyasi kriz ve hükümet krizi gibi kavramlarla sıklıkla karşılaşılmaktadır. Ekonomik kriz, ‘ekonomide aniden ve beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan olayların makro açıdan ülke ekonomisini, mikro açıdan ise firmaları ciddi anlamda sarsacak sonuçlar ortaya çıkarması’ demektir. Toplam üretimin hızlı bir şekilde azalması, fiyatlar genel seviyesinin ani şekilde düşmesi, borsanın çökmesi, şirketlerin iflas etmesi, işsizlik oranlarının ani bir şekilde artması ekonomik krizlerin birer nedeni, kaynağı olmuştur (Can Aktan ve Şen, 2001, s. 3-4).

Ekonomi literatüründe kriz ve özellikle de ekonomik kriz konusu ele alınırken makroekonomik göstergeler referans alınmaktaydı. Ancak 2019 yılının son günlerinde Çin’de tespit edilen ve Corona olarak adlandırılan bir virüs kısa bir süre içerisinde dikkatleri üzerine toplamıştır. Virüsün kısa bir sürede diğer ülkelere yayılması nedeniyle Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından ortaya çıkan durum pandemik bir hastalık olarak ilan edilmiştir (WHO, 2020a). Söz konusu koronavirüs hastalığı, İngilizce *corona*, *virus* ve *disease* kelimeleri dikkate alınarak Covid-19 kavramı ile kısaltılmaktadır. Covid-19 salgınının hızlı bir şekilde yayılması, belirsizliği, endişeyi, telaşı ve ülkeler bazında politik uygulamalardaki çatışmaları da beraberinde getirmiştir. Çünkü virüs başlangıçta her ne kadar sağlıkla ilgili bir konu olmasına karşın, gün geçtikçe salgına bağlı olarak ekonomiler üzerinde ortaya çıkan etkiler konusu da yoğun bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır. Dünya ekonomisi geçmiş dönemlerde SARS salgını ve yine DSÖ tarafından pandemi ilan edilen MERS salgını ile karşılaşmıştır. Ancak adı geçen salgınların ekonomiler üzerindeki etkileri oldukça sınırlı kalmıştı. Buna karşın Covid-19’un şu ana kadar ortaya çıkardığı etkiler neredeyse SARS ve MERS salgınlarının adını dahi unutturmıştır. Covid-19 konusundaki tartışmalar vaka sayıları ve ölümlerin yanı sıra salgının ekonomilere olan etkileri üzerine yoğunlaşmaktadır. DSÖ verilerine göre 26 Ağustos 2020 tarihi itibarıyla Dünya genelinde 216 ülkede görülen salgında hali hazırda yaklaşık 24 milyon vakaya rastlanmış olup, 810.000 kişi hayatını kaybetmiştir (WHO, 2020b). Salgına yönelik olarak henüz etkili bir ilaç ve aşı geliştirilememiştir. Bu nedenle söz konusu sayıların nereye gideceği konusu belirsizliğini korumaktadır. Küresel bazda yapılan çalışmalar, salgının yayılma hızına bağlı olarak her geçen gün daha olumsuz bir tablonun ortaya çıkacağına ve hemen hemen bütün sektörlerde iş yapış şekillerinin değişeceğine işaret etmektedir (Koç, Onulay ve Ulaş, 2020, s. 2-3).

Covid-19, hem arz şoku hem de talep şoku yaratarak ülke ekonomilerini sert bir şekilde etkilemektedir. Arz ve talep şoklarının aynı anda ortaya çıkması uluslararası mal ve hizmet ticaretini etkilemektedir. Buradaki en önemli husus, salgının ortaya çıkaracağı tahribat konusundaki belirsizliktir. Çünkü Covid-19 tıbbi olduğu kadar ekonomik açıdan da ‘bulaşıcı’ bir nitelik arz etmektedir. Dünya genelinde görülen vaka sayıları dikkate alındığında, hali hazırda salgın başta ABD olmak üzere İspanya, İtalya, Fransa, Almanya, İngiltere ve Çin gibi ülkeleri etkilemektedir. Bu ülkeler dünya milli gelirinin yaklaşık %55’ini, dünya imalat sanayii üretiminin % 60’ını ve dünya imalat sanayii ihracatının %50’sini gerçekleştirmektedirler (Baldwin ve Tomiura, 2020, s. 59). Ancak temel makroekonomik göstergelere yönelik öngörülerde, salgının 1929 yılında yaşanan “Büyük Buhran”ı aratmayacak sonuçlara yol açacağı ifade edilmektedir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere Covid-19 tıbbi açıdan olduğu kadar ekonomik açıdan da *bulaşıcı* bir özelliğe sahiptir. Bu kapsamda salgın sektörler üzerinde ciddi etkileri ortaya çıkarmaya başlamıştır. Salgının yayılmasını önlemek amacıyla ülke sınırları kara, hava ve deniz ulaşımlarına kapatılmış, seyahatler sınırlandırılmış, bazı şehir ve bölgeler arası insan hareketliliğini önlemek amacıyla giriş-çıkışlar kontrol altına alınmıştır. Ayrıca, birçok ülkede okulların tatil edilmesinin yanı sıra sokağa çıkma yasağı uygulamalarının hayata geçirilmesi, 2020 yılının ilk çeyreğinde yaklaşık 126 sektörün risk derecesinin artmasına neden olmuştur. Bu uygulamalardan en fazla etkilenen sektörler, ulaştırma, otomotiv tedarikçileri, elektronik, otomotiv üreticileri ve ulaşım ekipmanlarıdır. Sektörlerin risk derecelerinin artmasının en önemli nedenleri olarak talebin yanı sıra karlılığın azalması ve likiditenin düşmesi gösterilmektedir (Eulerhermes, 2020; Allianz, 2020, s. 3-4).

Bu çalışmamızın öncelikli amacı, Türkiye örneğinden hareketle Covid-19 krizinin finansal piyasalara olan etkilerinin analiz edilmesidir. Çalışmamızın ikincil amacı ise Covid-19'un piyasalar üzerindeki etkilerine ilişkin literatüre katkı sağlamaktır. 16.03.2020-21.08.2020 dönemi verilerinin dikkate alındığı analizlerde değişkenlerin durağanlığını tespit etmede ADF (Augmented Dickey Fuller) Birim Kök testinin yanı sıra yapısal kırılmalı Zivot-Andrews Birim Kök Testinden, değişkenler arası nedensellik ilişkisinin belirlenmesinde ise Toda-Yamamoto Nedensellik Testinden yararlanılmıştır. Analizler EViews 9 ekonometrik paket programı ile gerçekleştirilmiştir.

Literatür

Literatürde salgınların piyasalara ve ekonomik göstergelere etkileri konusunda sınırlı sayıda da olsa yapılmış araştırmalar bulunmaktadır. Ancak ilk vakalara 2019 yılının son günlerinde rastlanmakla birlikte kısa sürede tüm Dünya'yı etkisi altına alan Covid-19 krizinin etkileri konusunda literatürde henüz bir sınırlılık söz konusudur. Ancak hemen hemen bütün sektörler ve göstergeler üzerinde ciddi etkiler yaratan söz konusu kriz konusunda sağlıklı verilerin elde edilmesiyle birlikte farklı alanlarda araştırma ve analizler yapılmaya başlanmıştır.

Demir (2020) tarafından yapılan bir çalışmada, koronavirüs salgınının Türkiye ekonomisine olan etkileri analiz edilmiştir. Ekonominin %20 yavaşlayacağı varsayımı altında yapılan analizler sonucu, 30 günlük tahmini GSYH kaybının yaklaşık 63,5 milyar TL olabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bu kapsamda, elektrik tüketimindeki azalmanın GSYH'da azalmalara işaret ettiği ve salgının ekonomik kaybın minimize edilebilmesi için salgın kontrol tedbirleri ilki genel, hızlı ve çok sıkı tedbirler diğeri de riske dayalı kontrollü tedbirler olmak üzere iki aşamada uygulanabileceği ifade edilmiştir.

Sarı (2020) tarafından yapılan çalışmada, uygulanan genişlemeci para politikaları sonucunda birkaç dönem negatif büyümenin/resesyonun ardından oluşacak bol miktardaki likidite ile ekonomik olarak hızlı bir büyüme dönemine girileceği ifade edilmiştir. Gelişmekte olan ekonomiler arasında ise dış borcu düşük, istikrarlı ekonomiye sahip, salgını hızlıca kontrol altına alan ve nitelikli/genç işgücüne sahip ülkelerin avantajlı konumda olacağı belirtilirken, Türkiye'nin salgın sonrası ekonomik krizi fırsata çevirebilecek ülkelerden birisi olduğu öngörülmektedir.

Yorulmaz ve Demirdöğen (2020), Covid-19 salgınının dünya ekonomilerine etkilerini ele almışlardır. Yapılan değerlendirmeler sonucu, salgının yayılma hızının yatırımcıları paniklettiği ve bunun en fazla etkisinin borsalarda görüldüğü ifade edilmiştir. Bu bağlamda Dünya genelinde borsalarda ilaç firmaları, ilaç depoları, temizlik ürünleri şirketleri, toptan ve perakende market hisseleri, özel sağlık kuruluşları, çevrimiçi oyun, eğitim ve eğlence şirketlerinin hisse fiyatlarının arttığı, buna karşın özellikle bankacılık, petrol, endüstri ve üretim sanayii firmalarının hisse değerlerinin düştüğü tespit edilmiştir. Diğer taraftan turizm, havacılık ve enerji sektörlerinde görülen olumsuz gelişmelere bağlı olarak küresel çapta tedarik zincirinin

bozulduğu ve bu durumun talep yönlü şokla birlikte petrolün en fazla değer kaybeden emtia olduğu tespit edilmiştir.

Zeren ve Hızarcı (2020), 23 Ocak 2020 ve 13 Mart 2020 arasındaki günlük verileri kullanarak koronavirüs salgınının borsalar üzerindeki etkilerini analiz etmişlerdir. Analizler sonucunda, toplam vakaların SSE, KOSPI ve IBEX35 ile eşbütünleşme ilişkisi içerisinde olduğu, buna karşın FTSE MIB, CAC40, DAX30 ile eşbütünleşik olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca, her kriz döneminde olduğu gibi salgında da yatırımcıların borsalardan kaçarak, kendilerine güvenli liman olarak gördükleri altın piyasalarına ve riskten kaçınmak için de türev piyasalara yöneldikleri ifade edilmiştir.

Sansa (2020), 1 Mart 2020-25 Mart 2020 dönemi verilerinden hareketle Covid-19'un Çin ve ABD'de finansal piyasalar üzerine etkilerini incelemişlerdir. Analizler sonucunda, vaka sayıları ile dikkate alınan tüm piyasalar arasında önemli düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Wang ve Enilov (2020), G-7 ülkelerinde Covid-19 vaka sayıları ile borsa getirileri arasında önemli bir nedensellik ilişkisi olduğu varsayımından hareketle Covid-19'un finansal piyasalar üzerindeki küresel etkisini analiz etmişlerdir. Analiz sonuçlarına göre Kanada, Fransa, Almanya, İtalya ve ABD'de vaka sayıları ile borsa getirileri arasında bir nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Buna karşın İngiltere ve Japonya'da söz konusu değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmada 16.03.2020-21.08.2020 dönemi verileri dikkate alınarak, Covid-19 krizinin finansal piyasalara olan etkisinin analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda Covid-19 Günlük Vaka Sayısı, Altının Gram Fiyatı, CDS (Credit Default Swap/Kredi Temerrüt Takası) Risk Primi, Euro ve Dolar Döviz Kuru, BİST100 Endeksi verilerinden yararlanılmıştır. Finansal verilerin yayımlanmadığı hafta sonu günleri ile BİST100 endeksinin yayımlanmadığı resmi tatil günlerine ait vaka sayıları veri setinden çıkartılmış ve bu günler analiz dışı bırakılmıştır. Söz konusu verilere ilişkin bilgiler Tablo-1'de düzenlenmiştir.

Tablo 1: Analizlerde Kullanılan Değişkenler

Değişken Adı	Sembol	Veri Kaynağı*
Günlük Vaka Sayısı	VAKA	T.C. Sağlık Bakanlığı
Serbest 0.995 Has Altın TL/Gr	ALTIN	finans.mynet.com
CDS Risk Primi	CDS	tr.investing.com
Euro/TL Döviz Kuru	EURO	tr.investing.com
Dolar/TL Döviz Kuru	USD	tr.investing.com
BİST100 Endeksi	BIST100	tr.investing.com

*Not: İlgili kaynaklardan verilere 22.08.2020 tarihinde erişilmiştir.

Bu çalışmada dikkate alınan değişkenler arasındaki ilişkileri analiz etmede ADF Birim Kök Testi ve Yapısal Kırılmalı Zivot-Andrews Birim Kök Testinin yanı sıra Toda-Yamamoto Yöntemine dayalı nedensellik testinden yararlanılmıştır.

ADF ve Zivot-Andrews Birim Kök Testleri

Vektör otoregresif modellere dayalı ekonometrik analizlerde öncelikli olarak serilerin/değişkenlerin durağanlarının belirlenmesi gerekmektedir. Durağanlık, bir serinin

ortalaması, varyansı ve otokovaryansının farklı zaman dilimlerinde değişmemesi anlamına gelmektedir. Analizler sonucu elde edilen değişkenler arasındaki ilişkileri gösteren parametrelerin güvenilirliği açısından değişkenlerin durağan olması önem arz etmektedir. Bir serinin durağanlığını analiz etmede çeşitli testler geliştirilmiştir. Bunlardan en fazla dikkate alınanları, Dickey-Fuller ve Genişletilmiş (Augmented) Dickey-Fuller Testi (1979, 1981), Phillips-Perron Testi (1988) ve Zivot-Andrews Testi (1995)'dir. Ekonometrik analizlerde genellikle ADF gibi standart birim kök testlerinden yararlanılmaktadır. Ancak ele alınan dönemde serilerin yapısında önemli değişmelere neden olacak olayların söz konusu olduğu durumlarda, söz konusu yapısal kırılmaları da dikkate alabilecek testlerden yararlanılmaktadır. Bu amaçla Phillips-Perron ve Zivot-Andrews testleri kullanılmakla birlikte bu çalışmada yapısal kırılmanın içsel kabul edildiği Zivot-Andrews testinden yararlanılmıştır.

Zivot ve Andrews testi, aşağıdaki notasyonlarla gösterilen regresyon denklemlerinin tahminine dayanmaktadır:

$$\text{Model-1: } \Delta y_t = \mu + \alpha y_{t-1} + \beta_t + \theta_1 DU_t(\delta) + \sum_{j=1}^k d_j \Delta y_{t-j} + \varepsilon_t$$

$$\text{Model-2: } \Delta y_t = \mu + \alpha y_{t-1} + \beta_t + \gamma_1 DT_t(\delta) + \sum_{j=1}^k d_j \Delta y_{t-j} + \varepsilon_t$$

$$\text{Model-3: } \Delta y_t = \mu + \alpha y_{t-1} + \beta_t + \theta_1 DU_t(\delta) + \gamma_1 DT_t(\delta) + \sum_{j=1}^k d_j \Delta y_{t-j} + \varepsilon_t$$

Zivot-Andrews testinde, ardışık ADF test yönteminden hareketle örnek içindeki ihtimal dahilindeki her kırılma noktası için, regresyon denklemi tahmin edilmekte ve tahmin edilen parametreler için t - istatistiği hesaplanmaktadır. Bilinmeyen bir zaman noktasında otonom ve trend fonksiyonu eğiminde tek zaman kırılmalı (T_B) trend durağan hipotezine karşın, birim kök temel hipotezi test edilmektedir. Zivot-Andrews testinin uygulamasında Model-1 ortalama kırılmayı, Model-2 eğimdeki kırılmayı ve Model-3 ise yapısal bir değişimde hem ortalama hem de eğimdeki kırılmayı göstermektedir.

Yukarıdaki denklemlerde Δ fark operatörünü, ε_t otokorelasyonsuz ve normal dağılımlı hata terimini ve t ise zamanı göstermektedir. Denklemlerin sağ tarafındaki Δy_{t-j} , hata teriminin otokorelasyonsuz olmasını sağlamayı amaçlamaktadır. T_B kırılma noktası olmak üzere $\delta = T_B/T$ olmaktadır. Zivot-Andrews testinde y_{t-1} 'in katsayısı olan α katsayısı için minimum t istatistiği belirlenmektedir. Burada t -istatistiğinin Zivot-Andrews'in kritik değerinden büyük olması halinde ilgili değişkenin durağan olmadığı, yani serinin birim köke sahip olduğu temel hipotezi reddedilmektedir. Zivot-Andrews testi de diğer birim kök testlerinde olduğu gibi gecikme uzunluğuna duyarlılık göstermektedir.

Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Ekonometrik analizlerde seriler arasındaki ilişkilerinin araştırılmasında tercih edilen yöntemlerden birisi de nedensellik analizleridir. Nedensellik analizlerinin başlangıcı Granger (1969) tarafından literatüre kazandırılan nedensellik testine dayanmaktadır. Burada iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisi açıklanırken, değişkenlerden birinin cari zamandaki değerini açıklamada diğer değişkenlerin gecikmeli değerlerinin bir katkı sağlayıp sağlamadıklarına bakılmaktadır. VAR ve VEC modellerinin tahminlerine dayanan Granger nedensellik analizlerinde genellikle F testinden yararlanılmaktadır. Ancak, analizlerde dikkate alınan serilerin durağan olmaması halinde geleneksel F -istatistiği standart dağılıma sahip olmamaktadır. Bu durumda Granger nedensellik testi sonuçlarının geçerli olamayabileceği ifade edilmektedir. Bu tür sorunları gidermek amacıyla Toda ve Yamamoto (1995) tarafından Granger (1969) Nedensellik Testi'ne dayalı olarak bir nedensellik testi geliştirilmiştir. Buna göre, Granger Nedensellik Testi'nde değişkenler durağanlık düzeylerine göre analize tabi tutulurken Toda Yamamoto Nedensellik Test'i'nde değişkenler hem düzey değerleriyle hem de durağanlık mertebelerine göre analize dahil edilebilmektedir. Bu yönüyle Toda-Yamamoto

Nedensellik Testi'nin Granger Nedensellik Testi'ne göre daha tutarlı sonuçlar verdiği ifade edilmektedir (Ümit, 2016, s. 261).

Toda ve Yamamoto, serilerin durağan olmadığı durumlarda serilerin düzey değerlerinin yer aldığı VAR modelinin tahmin edilebileceğini ve standart Wald testinin uygulanabileceğini ifade etmişlerdir. Bu yöntemde Granger nedensellik testi için, $[p+(d_{max})]$. dereceden VAR model tahmin edilmekte ve katsayılar matrisinin ilk p tanesine Wald testi uygulanmaktadır. Burada p , tahmin edilen VAR modelinin uygun gecikme uzunluğunu, d_{max} ise modeldeki değişkenlerin maksimum bütünleşme derecesini göstermektedir. Buna göre Toda-Yamamoto yönteminde ilk aşama, VAR modelinde uygun gecikme seviyesinin (p) belirlenmesidir. İkinci aşamada, p gecikmeye, en yüksek entegreye sahip değişkenin entegre seviyesi (d_{max}) ilave edilmektedir. Üçüncü ve son aşamada ise $p+d_{max}$ gecikme için serilerin orijinal değerleri üzerine EKK modeli tahmin edilmektedir.

Toda-Yamamoto tarafından literatüre katılan nedensellik testinin matematiksel notasyonu aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir (Göçer ve Hepkarşı, 2013, s. 70):

$$y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} \alpha_{1i}y_{t-i} + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} \alpha_{2i}x_{t-i} + \varepsilon_t$$

$$x_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} \beta_{1i}x_{t-i} + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} \beta_{2i}y_{t-i} + u_t$$

Toda-Yamamoto yönteminde sistemin gecikme uzunluğunun (p) ve serilerin bütünleşme derecelerinin (d_{max}) doğru belirlenmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda birim kök ve eşbütünleşme özelliklerinin tespitinde kullanılan potansiyel eğilimli ön testlere gereksinim duyulmamaktadır. Dolayısıyla serilerin bütünleşme derecesinin yanlış tespit edilmesine yönelik risklerde minimize edilmektedir.

Bulgular

Analizde kullanılan değişkenlerle ilgili özet bilgiler Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Ortalama	Medyan	Maksimum	Minimum	Std. Sapma	Gözlem Sayısı
VAKA	1599.243	1193	4801	29	1092.969	115
BIST100	1050.095	1075.52	1195.67	842.46	100.6395	107
USD	6.877576	6.8558	7.3787	6.3974	0.212975	115
EURO	7.707883	7.6683	8.7919	6.9268	0.422593	115
CDS	534.0513	539.695	651.91	414.79	59.32979	114
ALTIN	387.6535	382.859	477.254	308.1	37.26183	115

Tablo 2'den de anlaşılacağı üzere, seriler 16.03.2020-21.08.2020 tarihleri arasında 115 adet günlük gözlemden oluşmaktadır. Ancak, BIST100 endeksi verileri hafta içine denk gelen resmi tatil günlerinde mevcut olmadığından 107 gözlemden oluşmakta iken; verilere erişim tarihi itibarıyla CDS primi için en son verinin 20.08.2020 tarihi için mevcut olması nedeniyle bu değişkenin gözlem sayısı 114 olarak görünmektedir. Bu değişkenler ile VAKA arasında gerçekleştirilen Toda-Yamamoto nedensellik analizleri öncesinde bu hususa dikkat edilmiş ve tarih bazında gözlem değerleri birbiriyle uyumlu hale getirilmiştir.

İlk olarak, değişkenlerin maksimum bütünleşme derecelerinin (d_{max}) belirlenmesi amacıyla serilere birim kök testleri uygulanmıştır. Bu çalışmada, ADF Birim Kök Testi ile Zivot-Andrews Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testinden yararlanılmıştır. ADF testi sonuçları Tablo 3'te, Zivot-Andrews testi sonuçları ise Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 3: ADF Birim Kök Testi Sonuçları (Bilgi Kriteri: SIC)

Değişken	Derece	Model	Gecikme	t-istatistiği	Olasılık
VAKA	düzy	sabitli	0	-1.89819	0.3322
	düzy	sabit+trend	0	-2.578517	0.2909
	düzy		0	-0.777945	0.3771
	birinci fark***	sabitli	0	-11.76437	0
	birinci fark***	sabit+trend	0	-11.82707	0
	birinci fark***		0	-11.8037	0
BIST100	düzy	sabitli	0	-1.60961	0.4742
	düzy	sabit+trend	0	-1.203421	0.9043
	düzy		0	1.222093	0.9427
	birinci fark***	sabitli	0	-10.77581	0
	birinci fark***	sabit+trend	0	-10.9085	0
	birinci fark***		0	-10.59926	0
VAKA	düzy	sabitli	0	-1.89819	0.3322
	düzy	sabit+trend	0	-2.578517	0.2909
	düzy		0	-0.777945	0.3771
	birinci fark***	sabitli	0	-11.76437	0
	birinci fark***	sabit+trend	0	-11.82707	0
	birinci fark***		0	-11.8037	0
ALTIN	düzy	sabitli	6	-0.676389	0.8473
	düzy	sabit+trend	6	-1.687206	0.7504
	düzy		6	1.591814	0.9723
	birinci fark**	sabitli	5	-3.482724	0.0103
	birinci fark**	sabit+trend	5	-3.464879	0.0484
	birinci fark***		5	-3.049453	0.0026
CDS	düzy**	sabitli	1	-2.906559	0.0477
	düzy	sabit+trend	1	-3.012933	0.1334
	düzy		1	-0.17149	0.6222
	birinci fark***	sabitli	0	-13.96682	0

	birinci fark***	sabit+trend	0	-13.90329	0
	birinci fark***		0	-14.03038	0
EURO	düzyey	sabitli	0	0.252292	0.9747
	düzyey	sabit+trend	0	-1.516096	0.8186
	düzyey		0	2.095227	0.9913
	birinci fark***	sabitli	0	-10.82046	0
	birinci fark***	sabit+trend	0	-10.80498	0
	birinci fark***		0	-10.37173	0
USD	düzyey	sabitli	0	-1.273156	0.6402
	düzyey	sabit+trend	0	-1.688987	0.75
	düzyey		0	1.588792	0.9722
	birinci fark***	sabitli	0	-9.966388	0
	birinci fark***	sabit+trend	0	-9.922093	0
	birinci fark***		0	-9.774537	0

Not: * %10, ** %5 ve *** %1 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 4: Zivot-Andrews Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken Adı	Derecesi	Model	Gecikme Sayısı	Yapısal Kırılma Noktası	t-istatistiği	Kritik Değerler		
						1%	5%	10%
VAKA	Düzyey	sabitli	0	30.4.2020	-3.47	-5.34	-4.93	-4.58
	Düzyey	trendli	0	9.7.2020	-2.74	-4.8	-4.42	-4.11
	Düzyey***	sabit+trend	0	22.4.2020	-5.99	-5.57	-5.08	-4.82
	Birinci fark ***	sabitli	0	13.4.2020	-13.81	-5.34	-4.93	-4.58
	Birinci fark ***	trendli	0	24.4.2020	-12.95	-4.8	-4.42	-4.11
	Birinci fark ***	sabit+trend	0	13.4.2020	-13.96	-5.57	-5.08	-4.82
BIST100	Düzyey	sabitli	0	28.7.2020	-5.65	-5.34	-4.93	-4.58
	Düzyey	trendli	0	7.7.2020	-3.96	-4.8	-4.42	-4.11
	Düzyey	sabit+trend	0	28.7.2020	-4.8	-5.57	-5.08	-4.82
	Birinci fark***	sabitli	0	8.7.2020	-7.04	-5.34	-4.93	-4.58
	Birinci fark***	trendli	2	19.6.2020	-6.81	-4.8	-4.42	-4.11
	Birinci fark***	sabit+trend	2	27.7.2020	-7.76	-5.57	-5.08	-4.82
ALTIN	Düzyey	sabitli	6	22.7.2020	-3.75	-5.34	-4.93	-4.58
	Düzyey	trendli	6	30.6.2020	-2.94	-4.8	-4.42	-4.11

	Düzye	sabit+trend	6	29.6.2020	-2.76	-5.57	-5.08	-4.82
	Birinci fark	sabitli	5	17.4.2020	-4.25	-5.34	-4.93	-4.58
	Birinci fark	trendli	5	13.5.2020	-4.05	-4.8	-4.42	-4.11
	Birinci fark	sabit+trend	5	22.7.2020	-4.75	-5.57	-5.08	-4.82
	İkinci fark***	sabitli	6	28.7.2020	-8.56	-5.34	-4.93	-4.58
	İkinci fark***	trendli	6	27.7.2020	-8.53	-4.8	-4.42	-4.11
	İkinci fark***	sabit+trend	6	21.7.2020	-8.6	-5.57	-5.08	-4.82
CDS	Düzye	sabitli	5	2.6.2020	-3.94	-5.34	-4.93	-4.58
	Düzye	trendli	5	1.7.2020	-2.42	-4.8	-4.42	-4.11
	Düzye	sabit+trend	5	2.6.2020	-3.87	-5.57	-5.08	-4.82
	Birinci fark ***	sabitli	4	18.5.2020	-7.55	-5.34	-4.93	-4.58
	Birinci fark ***	trendli	4	4.6.2020	-7.31	-4.8	-4.42	-4.11
	Birinci fark ***	sabit+trend	4	15.4.2020	-7.55	-5.57	-5.08	-4.82
EURO	Düzye	sabitli	0	27.7.2020	-3.25	-5.34	-4.93	-4.58
	Düzye	trendli	0	10.7.2020	-3.09	-4.8	-4.42	-4.11
	Düzye	sabit+trend	0	7.5.2020	-3.25	-5.57	-5.08	-4.82
	Birinci fark **	sabitli	4	7.5.2020	-5.21	-5.34	-4.93	-4.58
	Birinci fark ***	trendli	4	14.5.2020	-4.96	-4.8	-4.42	-4.11
	Birinci fark **	sabit+trend	5	7.5.2020	-5.28	-5.57	-5.08	-4.82
USD	Düzye	sabitli	5	13.5.2020	-2.87	-5.34	-4.93	-4.58
	Düzye	trendli	5	22.7.2020	-2.59	-4.8	-4.42	-4.11
	Düzye	sabit+trend	5	12.5.2020	-2.74	-5.57	-5.08	-4.82
	Birinci fark ***	sabitli	4	7.5.2020	-5.69	-5.34	-4.93	-4.58
	Birinci fark ***	trendli	4	19.5.2020	-4.81	-4.8	-4.42	-4.11
	Birinci fark ***	sabit+trend	4	7.5.2020	-5.59	-5.57	-5.08	-4.82

Not: * %10, ** %5 ve *** %1 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 3’de yer alan birim kök testi sonuçlarına göre tüm değişkenlerin birinci düzeyde durağan oldukları görülmüştür. Her ne kadar Zivot-Andrews testine göre ALTIN serisinin durağanlık derecesi 2 çıkırsa da ADF testi sonucu ve serinin korelogramı incelendiğinde birinci farkının durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda, incelenen tüm Toda-Yamamoto nedensellik testlerinde $d_{max} = 1$ olarak ele alınmıştır.

Bu çalışmada Covid-19 günlük vaka sayıları (VAKA) ile diğer finansal göstergeler arasındaki nedensellik ilişkilerinin belirlenmesi amacıyla birisi VAKA değişkeni ve diğeri incelenen finansal değişken olmak üzere iki değişkenli VAR modelleri oluşturulmuştur. Toda-Yamamoto nedensellik testlerinin uygulanmasında ilk aşama, tahmin edilecek VAR modellerinin uygun gecikme uzunluklarının (p) belirlenmesidir. Gecikme uzunluklarının

tespitinde Schwarz Bilgi Kriterinden (SIC) yararlanılmış olup, test sonuçları Tablo 5’de düzenlenmiştir.

Tablo 5: VAR Modellerine İlişkin Gecikme Sayıları

1. Değişken	2. Değişken	Uygun gecikme uzunluğu (p)	Maksimum bütünleşme derecesi (d_{max})
VAKA	BIST100	1	1
	ALTIN	1	1
	CDS	1	1
	EURO	1	1
	USD	1	1

Tablo 5’ten de anlaşılacağı üzere tüm modeller için $p=1$ olarak belirlenmiştir. Toda-Yamamoto nedensellik testine yönelik oluşturulan iki değişkenli VAR modellerinde gecikme sayısı 1 olarak belirlenmiş olup, $d_{max} =1$ değerleri modellere dışsal olarak ikinci gecikme şeklinde yansıtılmıştır. Analizlerde dikkate alınan değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerini ortaya koymak amacıyla Toda-Yamamoto nedensellik testine başvurulmuş, analiz sonuçları Tablo 6’da düzenlenmiştir.

Tablo 6: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü			X^2 İstatistiği	Gecikme Uzunluğu	Olasılık Değeri
VAKA	==>>	BIST100	0.859675	1	0.3538
BIST100	==>>	VAKA	1.271801	1	0.2594
VAKA	==>>	ALTIN	1.10063	1	0.2941
ALTIN	==>>	VAKA	0.302463	1	0.5823
VAKA	==>>	CDS	1.616424	1	0.2036
CDS	==>>	VAKA	1.457767	1	0.2273
VAKA	==>>	EURO	8.779816	1	0.003***
EURO	==>>	VAKA	0.203731	1	0.6517
VAKA	==>>	USD	7.983325	1	0.0047***
USD	==>>	VAKA	0.064039	1	0.8002

Not: * %10, ** %5 ve *** %1 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

İncelenen değişkenler arasında Toda-Yamamoto nedensellik ilişkisinin tespitine yönelik p gecikmeye kadar katsayılar matrisine uygulanan Wald testinde H_0 hipotezi katsayının değerinin sıfıra eşit olduğu yönündedir. H_0 hipotezinin reddedilmesi durumunda incelenen katsayının sıfırdan farklı bir değer aldığı, dolayısıyla söz konusu değişkenin bağımlı değişkeni etkilediği anlaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle, katsayısı sıfırdan farklı olan açıklayıcı değişkenden bağımlı değişkene doğru bir nedensellik ilişkisinin var olduğu söylenebilmektedir.

Bu çerçevede, Tablo 6'ya göre VAKA'dan EURO'ya ve USD'ye doğru olan VAR modellerinde Wald testine göre VAKA'nın birinci gecikmesinin katsayısının sıfıra eşit olduğuna ilişkin H_0 hipotezi %1 anlam düzeyinde reddedilmiştir. Sağlamlık sınamaları sonucunda, modellerin tamamının süreç durağan olduğu ve hata terimlerinin gecikme değerleri arasında otokorelasyon ve değişen varyans sorununun olmadığı görülmüştür.

Buna göre, Covid-19 vaka sayısından Euro ve USD (Dolar) kuruna doğru %1 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Sonuç olarak, Covid-19 günlük vaka sayılarındaki değişimlerin Euro/TL ve Dolar/TL kurlarını etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır.

Sonuç

Bu çalışmada Türkiye örneğinden hareketle Covid-19 krizinin finansal piyasalara olan etkileri analiz edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, Covid-19'un piyasalar üzerindeki etkilerine yönelik literatüre katkı sağlamak, çalışmamızın diğer çıktılarından birisi olarak değerlendirilmektedir. 16.03.2020-21.08.2020 dönemi verilerinin dikkate alındığı analizlerde ADF Birim Kök Testinin yanı sıra yapısal kırılmalı Zivot-Andrews Birim Kök Testinden ve Toda-Yamamoto Nedensellik Testinden yararlanılmıştır. Analizlerde Covid-19 Günlük Vaka Sayısı, Altının Gram Fiyatı, CDS (Credit Default Swap/Kredi Temerrüt Takası) Risk Primi, Euro ve Dolar Döviz Kuru, BİST100 Endeksi verileri kullanılmıştır. Finansal verilerin yayımlanmadığı hafta sonu günleri ile BİST100 endeksinin yayımlanmadığı resmi tatil günlerine ait vaka sayıları veri setinden çıkartılmış, analiz dışı bırakılmıştır.

Analizlerde ilk olarak, değişkenlerin maksimum bütünleşme derecelerini (d_{max}) belirlemek amacıyla birim kök testlerine başvurulmuştur. ADF birim kök testi sonuçlarına göre tüm değişkenlerin birinci düzeyde durağan oldukları görülmüştür. Her ne kadar Zivot-Andrews testine göre ALTIN serisinin durağanlık derecesi 2 çıksa da ADF testi sonucu ve serinin korelogramı incelendiğinde birinci farkının durağan olduğu belirlenmiştir.

Covid-19 günlük vaka sayıları (VAKA) ile diğer finansal göstergeler arasındaki nedensellik ilişkilerinin belirlenmesi amacıyla birisi VAKA değişkeni ve diğeri incelenen finansal değişken olmak üzere iki değişkenli VAR modelleri oluşturulmuştur. Toda-Yamamoto nedensellik testlerine ilişkin gecikme uzunluklarının tespitinde Schwarz Bilgi Kriterinden (SIC) yararlanılmıştır. Test sonuçları tüm modeller için $p=1$ olarak belirlenmiştir. Toda-Yamamoto nedensellik testine yönelik oluşturulan iki değişkenli VAR modellerinde gecikme sayısı 1 olarak belirlenmiş olup, $d_{max} =1$ değerleri modellere dışsal olarak ikinci gecikme şeklinde yansıtılmıştır. Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçlarına göre vaka sayısından Euro ve USD (Dolar) kuruna doğru istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, Covid-19 günlük vaka sayılarındaki değişimlerin Euro/TL ve Dolar/TL kurlarını pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

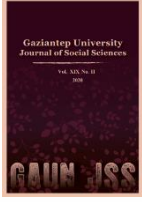
Zeren ve Hızarcı (2020), Covid-19 vaka sayılarının SSE, KOSPI ve IBEX35 borsaları ile eşbütünleşme ilişkisi içerisinde olduğunu, buna karşın FTSE MIB, CAC40, DAX30 ile eşbütünleşik olmadığını tespit etmiştir. Ayrıca, salgın sürecinde yatırımcıların güvenli liman olarak gördükleri altına yöneldikleri görülmüştür. Wang ve Enilov (2020), Kanada, Fransa, Almanya, İtalya ve ABD'de vaka sayıları ile borsa getirileri arasında bir nedensellik ilişkisi bulurken, İngiltere ve Japonya'da söz konusu değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Sansa (2020), Çin ve ABD'de Covid-19 vaka sayılarının incelenen tüm finansal piyasaları etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışmada ise Türkiye'de Covid-19 vaka sayıları ile BİST100 endeksi ve altın fiyatları arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Bu çalışmada Covid-19'un finansal piyasalar özelinde bazı finansal göstergeler üzerinde etkisi analiz edilmiştir. Analizlerde 16.03.2020-21.08.2020 dönemi verilerinden yararlanılmıştır. Covid-19'un etkileri, hem mikro hem de makro ölçekte artarak devam etmektedir. Bu kapsamda sonraki çalışmalarda veri setleri güncellenerek, Covid-19'un farklı sektör ve piyasalara olan etkilerinin analiz edilebileceği değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Allianz. (2020). *Her taşın altına bakmak: Covid-19'un sektör bazında olumsuz etkileri*. Allianz Araştırmalar, https://www.eulerhermes.com/content/dam/onemarketing/ehndbx/eulerhermes_com/tr_TR/documents/allianz-rapor-dizgi.pdf, Erişim Tarihi: 24.04.2020.
- Baldwin, R. ve Tomiura, E. (2020). Thinking ahead about the trade impact of COVID-19. 59-73. *Economics in the time of COVID-19*. Editörler: Baldwin, R., Weder di Mauro, B. 59-73, London: CEPR Press Centre for Economic Policy Research.
- Can Aktan, C. ve Şen, H. (2001). Ekonomik kriz: Nedenler ve çözüm önerileri. *Yeni Türkiye, Ekonomik Kriz Özel Sayısı, Kasım-Aralık, 42(II)*, 1225-1230.
- Demir, İ. (2020). *Kovid-19 (Koronavirüs) salgınının ekonomik etkileri*. Ankara: Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULİSA) Enstitüsü Yayını, Yayın No: 1.
- Dickey, D.A. ve Fuller, W.A. (1979). Distributions of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association, 74*, 427-431.
- Dickey, D.A. ve Fuller, W.A. (1981). Likelihood ration statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica, 49*, 1057-1072.
- Eulerhermes. (2020). *Sector reports*, https://www.eulerhermes.com/en_global/economic-research/sector-reports.html, Erişim Tarihi: 24.04.2020.
- Göçer, O. ve Hepkarşı, N. (2013). İhracat-büyüme ilişkisi: Yapısal kırılmalı bir analiz. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 1(4)*, 57-87.
- Granger, C.W.J. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica, 37(3)*, 424-438.
- Koç, E., Onulay, O. ve Ulaş, A. (2020). *COVID-19 etki analizi: Küresel bulgular ve alınabilecek aksiyonlar*. [https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/covid-19-etki-analizi/\\$File/covid-19_dunya-ve-turkiye-den-bulgular.pdf](https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/covid-19-etki-analizi/$File/covid-19_dunya-ve-turkiye-den-bulgular.pdf), Erişim Tarihi: 22.04.2020.
- Phillips, P.C.B. ve Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression, *Biometrika, 75*, 335-346.
- Sansa, N.A. (2020). The Impact of the COVID - 19 on the Financial Markets: Evidence from China and USA. *Electronic Research Journal of Social Sciences and Humanities, 2(II)*, 29-39.
- Sarı, C. (2020). *COVID-19 pandemi sürecinin ekonomik etkileri*. https://www.researchgate.net/publication/340731418_COVID-19_Pandemi_Surecinin_Ekonomik_Etkileri, Erişim Tarihi: 01.06.2020.
- Toda, H.Y. ve Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated process. *Journal of Econometrics, 66*, 225-250.
- Ümit, A. Ö. (2011). Türkiye'de cari işlemler açığının sürdürülebilirliğinin zaman serileri analizi ile değerlendirilmesi: 1992-2010 dönemi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11(3)*, 135-148.

- Wang, W. ve Enilov, M. (2020). *The global impact of covid-19 on financial markets*. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3588021>, Erişim Tarihi: 01.06.2020.
- WHO (World Health Organization). (2020a). *Coronavirus disease 2019 (Covid-19) situation report-51*. https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200311-sitrep-51-covid-19.pdf?sfvrsn=1ba62e57_10, Erişim Tarihi: 15.03.2020.
- WHO (World Health Organization). (2020b). *WHO coronavirus disease (Covid-19) dashboard*. <https://covid19.who.int/>, Erişim Tarihi: 26.08.2020.
- Yorulmaz, R. ve Demirdöğen, O. (2020). *Kovid-19 salgınının dünya ekonomilerine etkileri*. Ankara: ORSAM- Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayını, Yayın No: 242.
- Zeren, F. ve Hızarcı, A.E. (2020). Kovid-19 Koronavirüsün hisse senedi piyasalarına etkisi: Seçilmiş ülkelerden kanıtlar. *MUFİDER*, 3(1), 78-84.
- Zivot, E. ve Andrews, D.W.K. (1992). Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit-root hypothesis. *Journal of Business & Economic Statistics*, 10, 251-270.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Koronavirüs Pandemisiyle İlgili Kitle Fonlaması Projelerine İlişkin Betimleyici Bir Çalışma

A Descriptive Study of Crowdfunding Projects Related Coronavirus Pandemic

Oytun Boran SEZGİN^a, Çağatay ORÇUN^{b*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İ.İ.B.F. İşletme Bölümü, İzmir / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-6671-8053.

^b Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İ.İ.B.F. İşletme Bölümü, İzmir / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-7413-6099.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 29 Ağustos 2020

Kabul tarihi: 29 Eylül 2020

Anahtar Kelimeler:

Covid-19

Kitle Fonlaması

Girişimcilik

ARTICLE INFO

Article History:

Received August 29, 2020

Accepted September 29, 2020

Keywords:

Covid-19

Crowdfunding

Entrepreneurship

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Covid-19 pandemisi ile ilgili bağış ve ödül temelli kitle fonlama projelerini irdelemek ve pandemi ile mücadeleye etkilerini tartışmaktır. Özellikle pandemi süreci ile ortaya çıkan kriz; girişimcilik açısından yeni talepleri yaratması ile fırsat oluştururken girişim için gerekli olan sermayenin elde edilmesini de zorlaştırmaktadır. Covid-19 pandemisi ile ilgili kitle fonlaması projelerinin hem sermaye bulma hem de yeni talepleri karşılama potansiyeli ile önemli bir gelişme göstereceği beklenmektedir. Bu doğrultuda, araştırma örneklemini Kickstarter'daki Covid-19 ile ilgili 196 proje oluşturmaktadır. Projeler; amaçlarına, kategorilerine, kökenlerine göre sınıflandırılmıştır. Covid-19 ile ilgili projeler ile bütün zamanlardaki projeler karşılaştırılmıştır. Analizlere göre, A.B.D. proje sayısı ve toplanan fon açısından en başarılı ülkedir. Pandemi ile ilgili yayın, teknoloji ve oyun kategorilerinde projeler yoğunlukta, teknoloji projelerinin çok düşük başarı oranı bulunmaktadır. Amerika kıtası ülkelerinin pandemi ile ilgili doğrudan ve dolaylı mücadele amaçlı projelere yöneldiği, Avrupa Birliği üyelerinin ise Covid-19 temalı ürün ve yardım talebi ile ilgili projelere yöneldiği görülmektedir. Çalışma sonuçlarının, Kickstarter platformunda pandemi ile ilgili kitle fonlaması projesi yürütecek olan girişimcilere, mevcut durumun (başarılı projelerin amaçları, menşeleri ve kategorileri) eğilimlerini ortaya koyarak yol göstermesi umulmaktadır.

ABSTRACT

The purpose of this study is to examine donation and reward-based crowdfunding projects related to the Covid-19 pandemic and to discuss their effects on combating the pandemic. The crisis that is related to the pandemic creates an opportunity by creating new demands in terms of entrepreneurship however, it also makes it difficult to obtain the capital required for the enterprise. It is expected that crowdfunding projects related to the Covid-19 pandemic will show significant development. Accordingly, 196 projects related to Covid-19 in Kickstarter were selected in the research sample. Projects were classified according to their purpose, categories, and origins. Covid-19 related projects and all time projects were compared. According to the analysis, the U.S.A is the most successful country in terms of the number of projects and funds collected. While projects related to the pandemic are concentrated in the categories of publications, technology and, games; technology projects have a very low success rate. It is seen that the projects from countries of the American continent are mostly aimed at direct and indirect combating pandemic, while projects from the European Union members mainly purpose Covid-19 themed products and aid/help requests. It is thought that the results of the study will guide the entrepreneurs who will be starting a project related to the pandemic on the Kickstarter platform by revealing the current trends (goals, origins and categories of successful projects).

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: caगतay.orcun@deu.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The Covid-19 virus, which emerged in China in December 2019 and is now acknowledged to spread all over the world in April 2020, has turned into an unprecedented problem (Alon, Farrell and Li, 2020). According to the latest data published by the World Health Organization (WHO) (06.08.2020), the coronavirus epidemic, which infects 18.4 million people and caused 700 thousand deaths, has turned into a large-scale economic crisis today (Akçiğit and Akgündüz, 2020; Kraus, Clauss, Breier, Gast, Zardini and Tiberius, 2020). The process, which started with legal restrictions and demand shrinkage, continued with the disruption of supply chains, decrease in capacity utilization rates, financing problems, and eventually reached a social dimension with business closures, postponement of enterprises and increased unemployment.

McKibbin and Fernando (2020) are argued that the Covid-19 outbreak may cause a significant economic recession in the short term. An entrepreneurial understanding is required due to the significant changes in individual lifestyle, culture and social interaction during the pandemic process (Ratten, 2020a). Because it is thought that innovative start-ups will be more ready than other businesses for these changes (Kuckertz et al., 2020). When it is considered the risk-taking, innovative and proactive characteristics of entrepreneurs, Covid-19 also creates an environment that can meet new demands due to pandemic (Maritz, Perenyi, de Waal and Buck, 2020; Ratten, 2020b). In particular, creativity will play an important role in dealing with the Covid-19 crisis, as it offers methods that can gain a competitive advantage in the global market (Ratten, 2020b).

However, crises such as the Covid-19 pandemic can create a "financial distance" between entrepreneurs and investors (Howell, Lerner, Nanda and Townsend, 2020). Especially when physical meetings of entrepreneurs and investors do not take place during the pandemic; the process of entrepreneurial activities can be ease off because of venture capital (Brown and Rocha, 2020).

The failure of an early stage enterprises is largely explained by the inability to find sufficient funds (Longenecker, Simonetti and Sharkey 1999; Manchanda and Muralidharan, 2014). Therefore, while the Covid-19 pandemic created entrepreneurial opportunities, the problem of venture capital has turned into a more serious threat. Although entrepreneurs tend to use traditional financial instruments such as bank loans, venture capital or angel funds (Mitra, 2012, p.67), these options make difficulties for various reasons such as high cost or long procedures.

The emergence of opportunities as the coronavirus pandemic related new demands, rise in unemployment which is a driving force to entrepreneurship, and crowdfunding as a method that can solve the "financial distance" problem that may arise during the crisis period is expected to increase the interest in crowdfunding projects related to the pandemic. In this respect, the focus of the study is to understand how crowdfunding projects related to the pandemic tend to trend according to the general situation. This study provides insights into understanding how demands are differentiated locally and how backers approach relevant projects globally. It is also expected to shed light on how to develop pandemic related projects.

Crowdfunding is defined as the joint cooperation of those who gather their funds to support the efforts initiated by entrepreneurs (Bernardino and Santos, 2016). The main trinity of crowdfunding, which mediates large financial outputs by collecting large numbers of small funds, is technology orientation, financing of capital and the power of crowds (Beaulieu, Sarker and Sarker 2015).

The data collection technique of the study, which was designed with a quantitative approach, was written sources. The sample of the study consists of projects related to the pandemic in the Kickstarter crowdfunding platform. 332 projects were identified as a result of searches on the Kickstarter with the keywords "Covid", "Pandemic" and "Corona Virus". With 136 projects excluded for various reasons, the remaining 196 projects were the research sample.

Approximately 18,000 projects have been successful since January 2020, and 400 million dollars have been donated/backed to projects from backers. 330 million dollars were collected between January and July 19, 2019 (statista.com). In the same period of 2020, there is an increase in the amount of support collected. However, the number of projects related to the "Covid-19 pandemic" remained only 232 projects. Since the impact of the pandemic was strengthened in March, only 196 of the 12,000 projects (1.63%) were related to the pandemic, indicating that entrepreneurs did not produce many projects in this direction on the Kickstarter platform. Even considering the projects that only mention the Covid-19 pandemic (232 projects), the rate did not exceed 2 percent.

The success rate of the projects related to the pandemic (38.78%) and the all time successful project rates (37%) are very close to each other. The small difference is thought to be due to the desire for more support towards projects seeking assistance/help. The fact that the USA constitutes 53% of all projects related to the pandemic is approximately 20% short when looking at all time project rates since 2009. 73% of the collected fund is in the USA origin projects which are thought to be a natural result, especially since a significant portion of the backers are in the USA.

Considering the aims of the projects, the failure of the projects aimed at direct support to pandemic situation draws attention. It is seen that especially technology, craft and design projects aimed at direct support do not find enough funds. The tendency of technology-based projects to prefer the Indiegogo platform over the Kickstarter platform is thought to be influential in these results. It is predicted that the projects that contain such innovative products in Kickstarter did not create trust among backers due to the fact that they could not complete a serious preparation for this rapidly developing epidemic.

When comparisons are made between countries, it is seen that the American continent countries such as the USA, Canada and Mexico have 90% of the projects related to direct support and indirect support. It is observed that the member countries of the European Union, including the UK, Italy, Germany and France, focus more on projects based on Covid-19 themed products, help requests or the slogan of "stay at home". It is believed that the result is related to the policies of these countries. Especially in countries such as the UK, Italy and Spain, the epidemic was not taken seriously at first. Any special measures were not taken early days in these countries. Moreover, the UK determined "herd immunity" policy. It is believed that these approaches caused that entrepreneurs to prefer projects based on Covid-19 themed products or assistance/help instead of projects that prevent or reduce the epidemic effect. On the other hand, it is thought that the lack of projects from the EU is due to the fact that European entrepreneurs and backers prefer the platforms in their countries (Indiegogo, KissKissBankBank, Ulele, Leetchi, Crowdfunder etc.) for projects related to the pandemic.

Future researches may examine the issue with different samples from other platforms. By comparing platforms, the purposes and categories where the platforms are concentrated can be discussed. Crowdfunding projects related to Covid-19 can be evaluated by examining other types of crowdfunding other than donation and reward-based crowdfunding. Examining the effects of the Covid-19 pandemic on crowdfunding or the development of crowdfunding projects related to Covid-19 can contribute to the development of entrepreneurship through crowdfunding, which is thought to increase in the future due to the increase in unemployment worldwide. It is believed that the results of the study will guide entrepreneurs who want to carry out donation and award-based crowdfunding projects related to the pandemic in Kickstarter.

Giriş

2020 yılı özellikle son yıllarda yaşanan küresel ölçekli krizlerin (2008 küresel krizi ve 2015 Avrupa borç krizi) etkilerinin azalacağı ve dünya ekonomisinin tekrardan toparlanacağı yıl olarak öngörülürken, “koronavirüs” salgını ortaya çıkmıştır (Eğri ve Doğaner, 2020, s. 129). Virüsün hızlı yayılımı, küresel ölçekte tedbirler alınmasına ve insanların davranış kalıplarının değişmeye başlamasına sebep olmuştur. Bu durum, gelişmiş ya da gelişmekte olan ülke ekonomisi fark etmeksizin, tüm dünya ekonomilerini ve neredeyse tüm sektörlerini derinden etkilemektedir. Uluslararası Para Fonu (IMF) Haziran 2020’de “Dünya Ekonomik Görünümü” raporunu “Benzeri Olmayan Kriz, Belirsiz Bir İyileşme” başlığı ile yayınlamış ve özetle 2020 yılında dünya ekonomisinin %-4,9 büyüyeceğini tahmin ederek toparlanmanın zaman alacağını belirtmiştir (IMF, 2020, s.1).

Aralık 2019 yılında Çin’de ortaya çıkan ve 2020 Nisan ayında artık tüm dünyaya yayıldığı kabul edilen Covid-19 virüsü, benzeri görülmemiş ciddi bir soruna dönüşmüştür (Alon, Farrell ve Li, 2020). Dünya Sağlık Örgütü (WHO)’nün yayınladığı son verilere göre (06.08.2020), 18,4 milyon kişiye bulaşan ve 700 bin ölüme neden olan koronavirüs salgını, küresel ölçekte sağlık krizi olarak görülse de geldiğimiz noktada büyük çaplı bir ekonomik krize dönüşmüş durumdadır (Akçığıt ve Akgündüz, 2020, s.1; Kraus, Clauss, Breier, Gast, Zardini ve Tiberius, 2020, s. 1068). Yasal kısıtlamalar ve talep daralması ile başlayan süreç, tedarik zincirlerinin bozulması, kapasite kullanım oranlarının düşmesi, finansman sorunları ile devam etmiş ve sonuçta işyeri kapamaları, girişimlerin ertelenmesi ve işsizliğin artması ile toplumsal boyuta ulaşmıştır.

McKibbin ve Fernando (2020) Covid-19 salgınının ekonomik etkilerine dair 7 senaryoyu tartıştıkları çalışmalarında, kısa dönemde önemli bir ekonomik daralmaya neden olabileceğini tartışmaktadırlar. Covid-19 ile ilgili kriz yönetimi bakış açısına ek olarak bireysel yaşam stili, kültür ve sosyal etkileşimdeki önemli değişimlerden dolayı girişimsel anlayışa gereksinim duyulmaktadır (Ratten, 2020a, s. 2). Çünkü pandemi temelli krizin neden olduğu yoğun değişimlere yönelik olarak yenilikçi start-upların diğer işletmelere oranla daha hazır olacağı ve sorunların üstesinden gelebileceği düşünülmektedir (Kuckertz, Brandle, Gaudig, Hinderer, Reyes, Prochotta, Steinbrink ve Berger, 2020, s. 3). Kültürel olarak yaşanan değişim; girişimcilerin risk alan, inovatif ve proaktif gibi özellikleri düşünüldüğünde, Covid-19 gereksinimlerine cevap verebilecek bir çevreyi de yaratmaktadır (Maritz, Perenyi, de Waal ve Buck, 2020, s. 2; Ratten, 2020b, s. 2). Özellikle yaratıcılık küresel pazarda rekabet avantajı getirebilecek yöntemleri sunması açısından Covid-19 krizi ile başa çıkılmasında önemli bir noktada olacaktır (Ratten, 2020b, s. 7).

Fakat, girişimsel faaliyetleri gerçekleştirebilmek için gerekli olan sermaye düşünüldüğünde ise, Covid-19 pandemisi gibi krizler girişimler ile yatırımcılar arasında “finansal mesafeyi” yaratabilmektedir (Howell, Lerner, Nanda ve Townsend, 2020, s. 22). Özellikle pandemi süresince girişimcilerin ve yatırımcıların fiziksel buluşmaları gerçekleşmediğinde; ağ temelli ve ilişki olarak şekillenen girişim sermayesi bulma süreci askıya alınarak girişimciliği yavaşlatabilir (Brown ve Rocha, 2020, s. 9).

Mevcut işletmelerin başarısız olması; piyasaya kalitesiz ürün sunulması, yetersiz iletişim kurulması, vizyona sahip olunmaması, iş modelinin zayıf olması, birbiriyle çelişen hedefler belirlenmesi gibi etkenlere bağlıken; piyasaya yeni giriş yapacak bir girişimin başarısız olması büyük ölçüde yeterli fon bulamaması ile açıklanmaktadır (Longenecker, Simonetti ve Sharkey 1999, s. 503-510; Manchanda ve Muralidharan, 2014, s. 369). Dolayısıyla Covid sürecinde yeni girişimler için oluşan çevresel koşullar önemli bir fırsat yaratırken, sermaye bulma sorunsalı da daha ciddi bir tehdit haline dönüşmüştür. Yeni kurulan işletmeler ya da proje fikrine sahip girişimciler, genellikle banka kredileri, risk sermayesi ya da melek

fonları gibi geleneksel finansal araçlardan yararlanma eğiliminde olmalarına rağmen (Mitra, 2012, s. 67), başta yüksek maliyet ve prosedürler olmak üzere çeşitli nedenlerden ötürü gerekli olan fonlara ulaşmada zorluklar yaşamaktadırlar.

Girişimlerin finansman sorunu, ekonomilerin yeniden toparlanmaya başlayabilmesi açısından önem arz etmektedir. Koronavirüs pandemisi ile hayatımıza giren “sosyal mesafe” kavramı, var olan dijital dönüşümün hızlanmasının önünü açmıştır. Bilgisayar ve internet kullanımlarının artması ile başlayan bu dijital dönüşüm, günümüzde, hayatın her alanında önemli değişikliklere yol açtığı gibi girişimcilik ve finans teknolojilerini de etkilemektedir (Ekici, Sırma ve Aytürk, 2019, s. 216). Bu kapsamda ortaya çıkan internet tabanlı kitle fonlaması, dijitalleşmeyle birlikte geleneksel finansman araçlarına alternatif olarak değerlendirilebilmektedir. Finansman kaynağı arayışında olan kesimler için iyi bir alternatif olan kitle fonlaması, Schwienbacher ve Larralde (2010, s. 4) tarafından bir projenin veya bir girişimin profesyonel araçlar (banka, melek yatırımcı vb.) yerine bir grup birey tarafından finanse edilmesi olarak tanımlanmaktadır.

Koronavirüs pandemisinin yeni gereksinimleri ortaya çıkarmasıyla birlikte fırsatların oluşması, artan işsizliğin girişimciliğe iten bir güç olması ve kriz dönemiyle ortaya çıkabilecek “finansal mesafe” sorununu çözebilecek bir yöntem olarak kitle fonlamasının tercih edilmesi pandemiyle ilgili kitle fonlaması projelerine yönelik ilgiyi arttırması beklenmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın ilgi odağı, pandemiyle ilgili kitle fonlaması projelerinin genel duruma göre nasıl bir eğilim gösterdiğini anlayabilmektir. Bu çalışma, yerel olarak gereksinimlerin nasıl şekillendiğinin, küresel olarak da destekçilerin ilgili projelere nasıl yaklaştıklarının anlaşılmasına ilişkin öngörüler vermektedir. Ayrıca pandemiyle ilgili projelerinde nasıl geliştirileceğine dair ışık tutması beklenmektedir.

Kitle Fonlaması

2000’li yılların başında fon sahibi kitleyi interneti kullanarak bir projeye ya da bir iş fikrine yönlendirebilmek neredeyse mümkün olmayan bir eylem iken, günümüzde projelerin finansmanında internet tabanlı uygulamalar üzerinden milyarlarca dolar toplanabilmektedir (Marom, Robb ve Sade, 2015, s. 3). Bu dönüşümün baş rolünde yer alan kitle fonlaması platformu; girişimcilerin kültürel, sosyal ve kar amacı güden girişimlerini internet vasıtasıyla araçları ortadan kaldırarak finanse etmeye çabalamaktadır (Mollick, 2014, s. 2).

Kitle fonlaması, girişimciler tarafından başlatılan çabaları desteklemek için fonlarını bir araya toplayan kişilerin ortak iş birliği olarak tanımlanmaktadır (Bernardino ve Santos, 2016, s. 173). Çok sayıda küçük fonların toplanarak büyük finansal çıktılarını elde edilmesine aracılık eden kitle fonlamasının ana üçlemi; teknoloji odaklılık, sermayenin finansmanı ve kalabalıkların gücüdür (Beaulieu, Sarker ve Sarker 2015, s. 3). Kitle fonlaması platformları aracılığı ile gerçekleştirilen bu eylemin ulaştığı nokta, bilinen en büyük platformlardan biri olan Kickstarter.com verileri incelendiğinde daha net ortaya çıkmaktadır. Kurulduğu gün olan 28 Nisan 2009’dan bugüne yaklaşık 18 milyon destekçi proje fonlamış, 5,17 milyar \$ fon toplanmış ve 186 bin proje başarıyla fonlanmıştır (kickstarter.com). Toplanan fonların %67,4’ü (3,5 milyar \$) oyun, dizayn ve teknoloji kategorilerindeki projelerinin finansmanı için kullanılmıştır.

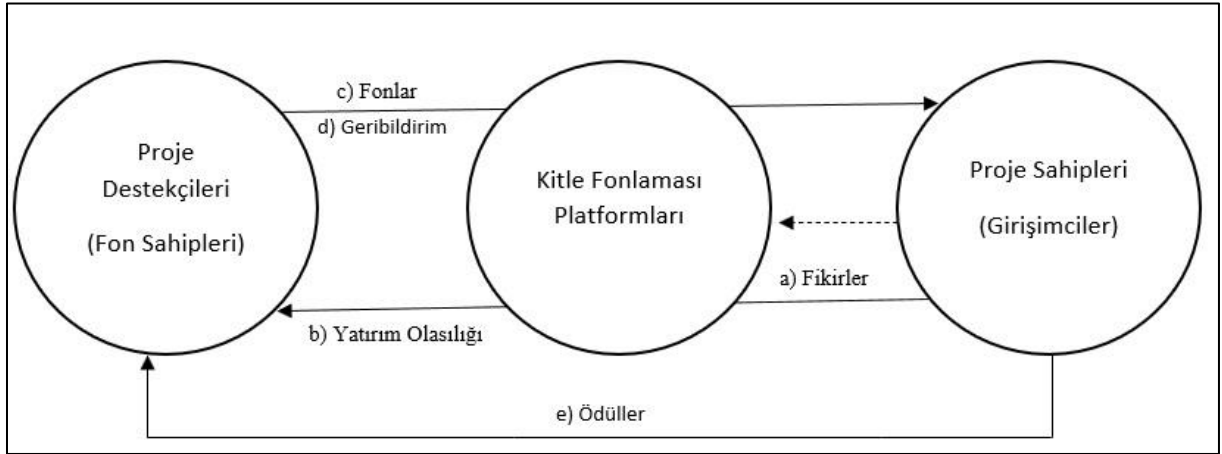
Kitle fonlaması sisteminin çalışma prensiplerini daha iyi anlayabilmek, sistemin oyuncularını ve bu oyuncuların sınırlarını bilmekle mümkün olacaktır. Kitle fonlaması ekosistemi 3 ana oyuncudan oluşmaktadır. Bunlar, proje sahipleri (fon ihtiyacı olanlar), proje destekçileri (fon sahipleri) ve kitle fonlaması platformlarıdır (internet siteleri) (Beaulieu vd., 2015, s. 3-5).

Proje sahibi, iş fikrini ya da projesini ticarileştirmek için fon toplamak amacıyla kitlelere açık çağrıda bulunan girişimcilerdir (Atsan ve Erdoğan, 2015, s. 305). Proje sahiplerinin kitle fonlama platformlarından sermaye tedarikinin yanında, ürünün piyasada karşılık bulup bulamayacağını test edilmesi (Helmer, 2014, s. 88) ve kitleyle iletişime geçmek (Gerber, Hui ve Kuo, 2012, s. 8) gibi beklentileri de bulunmaktadır.

Proje destekçileri; projeleri finansal olarak destekleyen, risk alan ve aldığı riskin karşılığını çeşitli şekillerde geri almayı bekleyen fon sahipleridir (Karaarslan ve Altuntaş, 2015, s. 490). Kitle olarak da ifade edilen proje destekçileri, halihazırda bir topluluk olarak var olsa bile; birdenbire hepsi bir girişimciyi, projeyi, etkinliği, kampanyayı finanse etmekle ilgilenen dünyanın dört bir yanındaki farklı gruplardan da oluşabilmektedir (Bons, Daams, Neijns, Ottenheim, Segeren ve Van der Sommen, 2010, s. 9). Sistem içerisinde bilinen en önemli özelliği, finansal destek sağlamak olan destekçiler bunun yanında, ürünü piyasada test etmek, bir konseptin takip edilmeye değer olup olmadığını ya da iyi bir fikir olup olmadığını belirlemek özelliklerine de sahiptirler (Beaulieu vd., 2015, s. 5).

Kitle fonlama sisteminin son oyuncusu ise, proje sahipleri ile proje destekçilerini bir araya getiren ve buna karşılık olarak aracılık ücreti alan internet tabanlı kitle fonlaması platformlarıdır. Her ülkenin kendi yasal mevzuatına bağlı olarak faaliyet gösteren kitle fonlaması platformları, kitlelerin küresel çaptaki küçük ya da büyük farketmeksizin fonlarını bir araya getirerek, finansman sorunu çeken girişimlerin hayata geçirilmesine aracılık etmektedirler (Ordanini, Miceli, Pizzetti ve Parasuraman, 2011, s. 445). Sistemin internet tabanlı olması, taraflar arasındaki coğrafi sınırların ortadan kalmasına ve dolayısıyla proje ya da fikirlerin daha yüksek miktarda fon toplamasını olanaklı kılmaktadır (Çağlar, 2019, s. 23).

Yukarıda yer alan üç farklı sistem oyuncusu ve bu oyuncuların aralarındaki etkileşim, kitle fonlaması ekosistemini oluşturmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1: Kitle Fonlaması Sisteminin İşleyişi (Valanciene ve Jegeleviciute, 2014, s. 602).

Şekil 1 incelendiğinde, kitle fonlaması platformlarının varlığı, girişimcilerin proje fikirlerini geniş kitlelere sunmalarına (a) ve buna bağlı olarak fon talep etmelerine olanak sağlamaktadır (Valanciene ve Jegeleviciute, 2014, s. 602). Süreç, girişimcilerin proje fikirlerini hazırlayacakları bir görsel ve/veya metin ile tercih edecekleri bir kitle fonlaması platformuna yüklemeye başlamaktadır (Atsan ve Erdoğan, 2015, s. 306). Platform tarafından kabul edilen projeler için özellikleri paylaşma, destekçilerle iletişim kurma, proje sayfasına ilişkin trafiği analiz etme ve üçüncü parti ödeme sistemleri ile fon transferini sağlama gibi konularda destekler sunulmaktadır (Beaulieu vd., 2015, s. 6). Böylelikle destekçiler için alternatif bir yatırım olasılığı (b) ortaya çıkmış olur. Destekçiler önerilen projeleri analiz eder ve beğendiklerini finanse ederler (c). Ayrıca destekçiler finanse edilen projeyi beğendikleri ve

başarılı olmasını istedikleri için deneyimlerine bağlı olarak tavsiye verme eğilimindedirler (d). Son adımda (e) ise, proje sahipleri başarı ile desteklenen projelerine karşılık destekçilere ödüller sunabilmektedir (Valanciene ve Jegeleviciute, 2014, s. 602).

Kitle fonlaması ekosistemi içerisinde yer alan proje destekçilerinin katkıları finansal amaçlar doğrultusunda olacağı gibi finansal olmayan amaçlar doğrultusunda da olabilmektedir. Literatürde kitle fonlaması türleri olarak da kabul edilen bu amaçlar, proje sahiplerinin de sistem içerisindeki etkileşimlerini ifade etmektedir. Bradford (2012, s. 14) kitle fonlamasını beş ayrı başlığa (bağış, ödül, ön sipariş, borç verme ve ortaklık) ayırmıştır. Ancak uygulamada ödül ve ön sipariş modelinin tek bir internet sitesi üzerinden birlikte uygulandığını da ifade etmiştir.

Finansal olmayan kitle fonlaması, ödül ve bağış bazlı olmak üzere iki farklı türe sahiptir. Ödül bazlı kitle fonlaması, finansal bir getiri içermeyen ancak sembolik olarak ödüller verilen ya da ürünü piyasaya sürülecek olan satış fiyatından ve tarihinden hem daha ucuza hem de daha önceden tedarik etmeye olanak sağlayan bir kitle fonlaması türüdür (Vural ve Doğan, 2019, s. 92). Bağış bazlı kitle fonlaması, proje destekçilerinin yaptıkları fon aktarımları karşılığında herhangi bir finansal içerikli beklentilerinin olmadığı bir kitle fonlaması türüdür (Bradford, 2012, s. 15). Buradaki temel amaç, destekçilerin başta sosyal projeler olmak üzere, beğendikleri ve hayata geçmesini istedikleri projelere karşılıksız katkı sunmalarınıdır. Dünya üzerinde bilinen en etkin başta ödül olmak üzere hem ödül hem de bağış bazlı kitle fonlaması platformu, Kickstarter.com internet sitesidir (493.895 toplam proje sayısı).

Ortaklık ve borç verme içerikli kitle fonlaması ise, finansal amaçlı kitle fonlamasının türleri arasındadır. Ortaklık bazlı kitle fonlaması modelinde, proje sahiplerinin ihtiyaç duyulan tutar karşılığında işletmenin hisselerinin bir kısmı devredilerek ya da temettü hakkı sunularak finansman sağlanmaktadır. Bu modelin uygulanması durumunda fonun toplanacağı platform aracılığıyla destekçilere, işletmeye, işletmenin değerlemesine, iş planına, toplanacak fonun olası kullanım şekline ve işletmenin hisselerinin ne kadarının satışa sunulduğuna ilişkin çeşitli bilgiler sunulmaktadır (Onur ve Değirmenci, 2015, s. 3). Borç verme bazlı kitle fonlaması modelinde ise, proje sahibi, fikrini gerçekleştirebilmek için gerekli olan fonları sistemden borç yoluyla tedarik etmektedir. Bu borç, belirli bir faiz oranı üzerinden olacağı gibi düşük faizli ya da faizsiz kredi şeklinde de gerçekleştirilmektedir (Açıkgöz, 2018, s. 257).

Avrupa Kitle Fonlama Ağı'nın Nisan ayında açıklanan araştırmasına göre (2020) Covid-19 pandemisinin kitle fonlama sektörü üzerinde çeşitli etkileri olacaktır. Üyeleri ile gerçekleştirdikleri çalışma sonuçları, özellikle ödül ve bağış temelli kitle fonlama platformlarında mevcut projelere yönelik Covid-19 pandemisinin olumsuz etkisi olmayacağı inancına sahip olduklarını göstermektedir. Ek olarak, yeni projelerin başarısı üzerindeki etkilerinin olumlu ya da olumsuz olacağı konusunda fikir birliğinin bulunmamasına karşın sayılarının azalacağı beklentisi bulunmaktadır. Rapora göre, platformlar pandemiye yönelik olarak söz konusu dönemde başarılı olabilecek projelere ilişkin bilgilendirme ve eğitim gibi önlemler almaktadır. Ayrıca orta vadede işlerini kaybedenler açısından kitle fonlamanın önemli bir tercih nedeni haline gelebileceği ifade edilirken, kitle fonlama yönelik ilginin yüksek risk algısı ve belirsiz getiri yüzünden azalabileceğine değinilmektedir. Özellikle yatırım yapılabilir projelerin azalacağı ve 12 aylık dönemde projeler üzerinde orta dereceli olumsuz bir etkinin oluşabileceği öngörülmektedir.

Diğer taraftan, Moine ve Papiasse'niye göre (2020) bağış ve ödül temelli 3 Fransız kitle fonlama platformunda (Leetchi, KissKissBankBank ve Ulule) pandeminin erken dönemindeki 2 günde (21-22 Nisan) projelerin topladığı bağış miktarı, tüm 2020 yılının %23'ünü oluşturmaktadır. Yazarlar söz konusu projelerin fonlarını (1) hastane, sağlık personeli ve acil servise destek olmak, (2) dezavantajlı bireylere (çocuklar, yaşlılar, evsizler, mülteciler vb.)

destek olmak ve (3) zor duruma düşen örgütlere ekonomik yardım amacı taşıdığını belirtmektedirler.

Method

Araştırma merakı doğrultusunda araştırma tasarımı betimleyici olarak belirlenmiştir. Nicel araştırma yöntemiyle ikincil veri kaynaklarından yararlanılarak toplanan bu çalışmanın verileri için Kickstarter platformundan yararlanılmıştır. Kitle fonlama platformu olarak çeşitli (Indiegogo, Patreon, Gofundme vb.) seçenekler bulunmasına karşın Kickstarter platformunun tercih nedeni, 2009 yılındaki başlangıcından itibaren 186.000 başarılı projede toplam 5,2 milyar \$ civarında fon toplanmasına destek olarak küresel kitle fonlama platformları arasında kabul edilen en iyi platform olmasıdır. Araştırma örneklemini Kickstarter platformundaki pandemi ile ilgili kitle fonlaması projeleri oluşturmaktadır. İlgili projelerin tespiti için anahtar kelimeler yardımıyla platformda aramalar gerçekleştirilmiştir.

Kickstarter kitle fonlama sitesinde “Covid”, “Pandemic” ve “Corona Virus” anahtar kelimeleriyle aramalar sonucunda elde edilen 332 proje tespit edilmiştir. 332 projenin içerikleri incelendiğinde 2 projenin farklı zamanlarda tekrar başlatıldığı görülmektedir. Covid öncesi dönemde “Pandemic” anahtar kelimesi içeren 68 proje bulunmaktadır. Farklı anahtar kelimeleri birlikte kullanan 32 mükerrer proje belirlenmiştir. 14 projenin koronavirus pandemisi ile ilişkisi bulunmamaktadır. 11 proje ise, içeriklerinde sadece zorlu pandemi şartlarına değinmeleri nedeniyle örneklem dışında bırakılmıştır. 9 proje covid nedeniyle projelerini ertelediklerini ya da iptal ettiklerini belirtmektedir. Toplam 136 projenin örneklem dışında bırakılması ile geriye kalan 196 proje, araştırma örneklemini oluşturmaktadır. Elde edilen 196 proje araştırmacılar tarafından tek tek incelenerek; amaçları, menşeleri, başarı yüzdeleri, destekçi sayıları, kategorileri, topladığı fonlar ve proje içerikleri dikkate alınarak kayıt altına alınmıştır. Gerçekleştirilecek değerlendirmeler ile projelerin özelliklerinin değerlendirilmesi, tanımlanması ve bilginin sınıflanması hedeflenmektedir (Dulock, 1993). Söz konusu olguya ilişkin “ne”, “kim”, “ne zaman” ve “nerede” sorularının cevaplarına ulaşılarak gelecek dönemdeki konu ile ilgili nedensellik çalışmalarına temel oluşturulması (Mitchell ve Jolley, 2012) istenmektedir.

Bulgular

Anahtar kelimeler ile belirlenen 196 projenin 34 tanesi proje süresi sonlanmamasına rağmen analizlere dahil edilmiştir. Söz konusu fon toplamaya devam eden 34 projenin 9 tanesi destek toplamaya devam ederken hedeflenen fona erişme başarısı göstermiştir. Proje için belirlenen süre ve hedeflenen fon miktarı dikkate alındığında, 5 projenin daha başarılı olacağı düşünülerek fon hedefine ulaşan başarılı projeler arasında kabul edilmiştir. Toplam 196 projenin 76 tanesi başarılı, 120 tanesi ise hedeflediği fon miktarına ulaşamamıştır. Bütün projelerde toplanan fon miktarı 1.581.955 \$ olurken, başarısız olan projelerin fonu geri iade edildiği için 1.500.950 \$ girişimcilerin projelerini gerçekleştirme için destekçiler tarafından bağışlanan toplam fon miktarıdır. Söz konusu başarılı projelerin 5 tanesi 100.000 \$ üzerinde fon toplayabilme başarısı gösterirken, 4 tanesi 50.000-100.000 \$ aralığında, 20 tanesi 10.000-49.999 \$, 38 tanesi 1.000-9.999 \$, geriye kalan 9 tanesi ise 999 \$ altında fon toplayabilmiştir. En yüksek toplanan fon 187.549 \$, en düşük miktar ise 221 \$'dır. Başarısız projeler incelendiğinde ise 10.000 doların üzerinde 1, 5.000 doların üzerinde 4 proje olmasına karşın topladıkları fondan daha yüksek hedefleri olması nedeniyle kitle fonlama projesi açısından başarısız olmuşlardır. Başarılı projeleri destekleyen toplam destekçi sayısı 26.731 olarak tespit edilmiştir. Projelerin dağılımı incelendiğinde en fazla projenin oluşturulduğu ülke Amerika Birleşik Devletleri (A.B.D.) olurken, İngiltere ve Kanada takip eden ülkelerdir. A.B.D. toplam başarılı projelerin %65'ini üretirken, desteklenen toplam fonun %73'ünü elde etmiştir. Çok sayıda proje üreten ülkeler arasında başarılı projeler dikkate alındığında Kanada'nın sadece 2

projesinin başarılı olduğu dikkat çekmektedir. Söz konusu projeler, kategorilerine göre ayrıldığında ise, en çok üretilen proje kategorisi teknolojidir (28). Üretilen proje kategorisi açısından lider olan teknoloji projelerinin yalnızca 1 tanesi fonlanmıştır. En çok fonlanan kategori 4 başarılı proje ve toplam 287.607 \$ fon ile oyun kategorisidir. Covid-19 ile ilgili projelere yönelik genel bilgiler, Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1: Covid 19 ile İlgili Projelerin Genel Bilgileri

	Başarılı Projeler	Başarısız Projeler	Tüm Projeler	
Toplam Proje Sayısı	76 (% 38,78)	120 (% 61,22)	196	
Toplanan Destek Miktarı	1.500.950 \$	86.502 \$	1.581.955 \$	
Toplam Destekçi Sayısı	26.731	1.578	28.309	
“Project We Love”	16	-	16	
En Fazla Proje Yürüten Ülke İlk 5				Başarılı Projelerde Toplanan Fon
A.B.D.	49	55	104	1.098.014
İngiltere	8	16	24	45.465
Meksika	3	8	11	17.689
İtalya	3	7	10	8.424
Kanada	2	12	14	22.453
Proje Konuları				
Karikatür	3	2	5	7.025
Yiyecek	1	1	2	78.852
Zanaat	4	3	7	200.991
Yayın	12	19	31	234.205
Sanat	10	7	17	67.131
Tasarım	8	14	22	142.892
Moda	2	6	8	33.879
Teknoloji	1	29	30	32.098
Oyun	12	11	23	287.607
Gazetecilik	2	4	6	8.802
Film	7	13	20	48.909
Dans	1	-	1	30.467
Fotoğraf	6	5	11	166.554
Müzik	7	5	12	161.538
Tiyatro	-	1	1	-

Kaynak: Kickstarter verilerinden yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Covid-19 konusunda girişimcilerin çeşitli amaçlar ile (Moine ve Papiasse, 2020; www.gofundme.com) projeler oluşturdukları görülmektedir. Söz konusu projelerin amaçları incelendiğinde, projelerin 5 ana tema etrafında toplandıkları düşünülmektedir. İlk tema, hastalığın yayılmasını azaltma amaçlı koruyucu önlemlere yönelik ürünler (maske, dezenfektan, koruyucu kit, hava temizleyici, yüze ya da şüpheli yüzeylere teması azaltacak ürünler, covid takibini kolaylaştıran mobil uygulama vb.) ile doğrudan pandemi ile mücadeleye destek verecek projeleri kapsamaktadır. 196 projenin 30'u (%15) bu amaçla hareket ederken, sadece 6 tanesi (bu amaçla oluşturulan projelerin %20'si) hedeflediği fonu toplayabilmiş ve toplam 79 bin dolar ile girişimlerine destek bulmuştur. Başarılı olan projelerin içinde %7,89'luk pay bu tema altındaki projelerdir.

Bir grup proje ise doğrudan pandeminin yayılmasına engel olmasa da dolaylı olarak destek vermekte veya pandeminin neden olduğu farklı sorunlara çözüm üretmeyi hedeflemektedir. 3 ayrı başlık altında incelenen bu temada elde edilen fonun pandemi ile mücadele eden kuruluşlara yardım amaçlı bağışlanması (hepsinin ya da belli bir bölümünün) ilk alt temadır. Bütün proje amaçları arasında en düşük orana sahip (%4,08) tema olan ilgili kuruluşlara yardımı hedefleyen 8 projeye rastlanırken, yarısının başarılı olduğu görülmektedir. Başarılı projelerin %5,26'sı ilgili kuruluşlara destek olmak amaçlı 8.555 \$ fon toplamıştır. Dolaylı destek sağlayan diğer alt tema ise, pandemi ile ilgili bilgilendirme (çocuklara yönelik oyun ve kitaplar, yetişkinlere yönelik oyun) amacı güderken 16 proje (bütün projelerin %8,16'sı) içinden 6'sının (%37,50) başarılı olduğu görülmektedir. Bu amaçla girişimciler, 90 bin doların üzerinde destek toplamıştır. Dolaylı destek teması altında değerlendirilen son alt tema ise Covid-19 nedeniyle ortaya çıkan çeşitli sorunların çözümüne yönelik projelerdir (uzaktan çalışma sürecinde daha fazla bilgisayar başında süre geçiren çalışanların yaşayacağı ergonomi, internet erişimi, internet üzerinden etkili iletişim gibi zorlukların çözümü olacak ürünler, işsiz kalanlara ve uzaktan eğitim alan öğrencilere psikolojik destek vb.). Pandemi ile ilgili projelerin %7'sini oluşturan (14 adet) bu projelerin başarı oranı %21,43 olarak belirlenmiştir. Toplanan fon miktarı ise 42 bine yaklaşmaktadır.

Temalar arasında 884.573 \$ ve 105 proje ile üretilen proje sayısı ve toplanan fon miktarı açısından en çok öne çıkan tema; pandemiye sunduğu ürün ya da hizmetinin odağına yerleştiren projeler (Covid-19 masa üstü oyunları, iskambil kağıtları, stickerlar, metal paralar, pandemi sürecindeki şehir fotoğrafları, pandemi ile ilgili film, kitap, müzik gibi sanatsal çıktılar vb.) bulunmaktadır. Başarılı projelerin yarısından fazlası (%53,57) bu temayla ilgiliyken başarısız olan projelerin de çoğunluğunu (%52,50) yine bu tema oluşturmaktadır.

Girişimciler tarafından fon desteği istenen 13 projenin 11'inin başarılı olmasıyla başarı açısından en yüksek orana (%84,62) sahip olan tema, yardım çağrısında bulunan bireyler/gruplar/topluluklardır. Özellikle pandemi sürecinde ertelenen çeşitli organizasyonlar ya da talebin azalması sonucunda yaşanan ekonomik sorunlar nedeniyle ile devamlılığı tehlikeye girenlerin (iş yeri, müzik/dans grubu, kar amacı gütmeyen kuruluşlar vb.) yardım isteği 251.783 \$ destek toplayabilmiştir.

Son tema ise, pandemi sürecinde ortaya çıkan "evde kal" sloganını benimseyen bazı girişimcilerin kişilerin evde zaman geçirmelerini destekleyecek ürünleri/hizmetleri veya kendisi zaman geçirirken ürettiği ürünleri için fon talep etmelerini kapsamaktadır. İlgili projeler arasında dil veya müzik enstrümanı öğrenmek için materyal ve sanatı sonucunda çıkan ürün (antoloji, katalog vb.) bulunmaktadır. Söz konusu temayla ilgili 10 proje (bütün projeler içinde %5,10) tespit edilirken sadece 4'ü (%40) hedeflediği desteği bulmasına karşın elde edilen toplam 140.766 dolarlık destek ile proje başına en çok gelir elde eden (35.192 \$) tema olmuştur. Covid-19 ile ilgili Kickstarter projelerinin amaçlarına göre dağılımları ve her amaca göre başarılı ve başarısız projelerin istatistikleri Tablo 2'de bulunmaktadır.

Tablo 2: Covid 19 ile İlgili Projelerin Nedenleri

Covid 19 ile İlgili Kitle Fonlama Projesi Amacı	Bütün Projeler		Başarılı Olan Projeler		Başarısız Olan Projeler		Amaçlara Göre Dağılmış Projelerin Başarı Oranları	Başarılı Olan Projelerde Toplanan Fon (\$)
	Sayı	Yüzde (%)	Sayı	Yüzde (%)	Sayı	Yüzde (%)		
Koruyucu önlemler ile doğrudan Covid 19 ile mücadele	30	15,31	6	7,89	24	20,00	20,00	79.733
Dolaylı destek*	38	19,39	13	17,11	25	20,83	34,21	144.095
<i>İlgili kuruluşlara yardım</i>	8	4,08	4	5,26	4	3,33	50,00	8.555
<i>Bilgilendirme</i>	16	8,16	6	7,89	10	8,33	37,50	93.561
<i>İkincil sorunlara çözüm</i>	14	7,14	3	3,95	11	9,17	21,43	41.979
Covid 19 teması ilgili ürün	105	53,57	42	55,27	63	52,50	40,00	884.573
Covid 19'dan dolayı yaşanan aksaklıklara ilişkin yardım isteği	13	6,63	11	14,47	2	1,67	84,62	251.783
“Stay home” ile ilgili ürünler	10	5,10	4	5,26	6	5,00	40,00	140.766

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

*Dolaylı destek temasının tüm değerleri, 3 alt temasının ilgili değerlerinin toplamından oluşmaktadır.

Kickstarter'da 2009 yılındaki kuruluşundan itibaren kitle fonlama projelerinin ülkelere göre dağılımı ile “Covid”, “Pandemic” ve “Corona Virus” anahtar kelimeleri ile belirlenen 196 projenin ülkelere göre dağılımları karşılaştırılmıştır. Bugüne kadar Kickstarter platformunda önerilen projelerin %71,12'sinin A.B.D. menşesine sahip olduğu görülürken bu oranın Covid-19 ile ilgili projelerde %53,06'ya gerilediği görülmektedir. Covid-19 ile ilgili proje üreten ülkeler arasında A.B.D.'nin payı dışında sadece Avustralya'nın proje önerilerinde normal döneme göre belirgin bir pay azalması olduğu görülmektedir. Proje sayısı ile doğru orantılı olarak, bugüne kadarki başarılı projelerin de %73'ü A.B.D. kökenli projelerdir. Pandemi ile ilgili projelerinde ise A.B.D.'nin yine beklenildiği gibi başarı oranının normal döneme göre azaldığı görülse de üretilen projelerdeki kadar bir azalma olmadığı fark edilmektedir (Bknz. Tablo 3). Başarısız proje dağılımlarında ise özellikle A.B.D. kökenli projelerin başarısızlığı önemli ölçüde (%70'ten %45'e) normal döneme göre azalma göstermektedir. Diğer taraftan özellikle çok sayıda proje üreten Meksika'nın Covid ile ilgili başarısız projelerinin başarısız projeler içindeki oranının normal döneme göre yaklaşık 5 kat (%1,20'den, %6,67'ye), Kanada'nın da 2,5 kat (%4,46'dan %10,00'a) arttığı gözlenmektedir.

Şimdiye kadar bütün projelerin başarı oranı %37 civarındadır. Fon istenen kitle fonlama projelerinin ülkelere göre başarılı olma oranları incelendiğinde bu oranın üstünde bir oran yakalayan Amerika Birleşik Devletleri'nin %47,11'lik başarısı dikkat çekicidir. Hem proje sayısındaki yoğunluk hem de yüksek kabul oranı pandemi ile ilgili dönemin yarattığı belirsizliklerden en başarılı sonuçlar üreten ülkenin A.B.D. olduğunu göstermektedir. Diğer ülkeler dikkate alındığında en çok proje öneren ülkelerde kabul edilebilir farklılıklar bulunmazken, yürüttüğü tek projenin destek aldığı 7 farklı ülke (Belçika, Japonya, Türkiye, Litvanya, Danimarka, Yeni Zelanda, Hong Kong) belirlenmiştir. Diğer taraftan pandemiyle ilgili başarısız projeler arasında oranı yüksek olan Kanada menşeli projelerin beklenildiği gibi başarı oranı normal döneme göre belirgin bir azalma göstermiştir (%34,62'den %7,69'a).

Tablo 3: Kickstarter Genel Durum ve Covid-19 Projeleri Ülkeler Arası Karşılaştırma Sonuçları

Menşei	Bütün Projeler		Başarılı Projelerin Ülkelere Göre Dağılımı		Başarısız Projelerin Ülkelere Göre Dağılımı		Projelerin Ülkelere Göre Başarı Oranı	
	Genel Durum Oranı	Covid-19 Oranı	Genel Durum Oranı	Covid-19 Oranı	Genel Durum Oranı	Covid-19 Oranı	Genel Durum Oranı	Covid-19 Oranı
A.B.D.	71,12	53,06	72,67	64,47	70,14	45,83	38,86	47,11
İngiltere	9,46	12,24	10,16	10,53	9,04	13,33	40,80	33,33
Meksika	1,02	5,61	0,73	3,95	1,20	6,67	27,22	27,27
İtalya	1,16	5,10	0,72	3,95	1,43	5,83	23,56	30,00
Fransa	1,16	1,53	1,14	2,63	1,18	0,83	37,35	50,00
İspanya	0,97	2,04	0,76	1,32	1,10	2,50	29,84	25,00
Kanada	4,22	7,14	3,85	2,63	4,46	10,00	34,62	7,69
Belçika	0,21	0,51	0,18	1,32	0,23	-	31,65	100,00
Almanya	1,49	2,55	1,19	1,32	1,67	3,33	30,41	25,00
Japonya	0,30	0,51	0,38	1,32	0,25	-	47,65	100,00
Türkiye	0,04	0,51	0,04	1,32	0,04	-	37,50	100,00
Litvanya	0,03	0,51	0,02	1,32	0,03	-	35,00	100,00
Danimarka	0,35	0,51	0,36	1,32	0,35	-	39,16	100,00
Hong Kong	0,47	0,51	0,60	1,32	0,38	-	49,14	100,00
Yeni Zelanda	0,42	0,51	0,41	1,32	0,43	-	36,78	100,00
Hollanda	0,77	1,02	0,55	-	0,90	1,67	27,43	-
Avusturya	0,21	1,53	0,15	-	0,25	2,50	26,68	-
Avustralya	2,16	0,51	1,74	-	2,42	0,83	30,66	-
Çin	0,15	0,51	0,19	-	0,13	0,83	46,18	-
İrlanda	0,27	0,51	0,22	-	0,30	0,83	30,84	-
İsveç	0,59	0,51	0,57	-	0,60	0,83	36,92	-
İsviçre	0,27	0,51	0,23	-	0,30	0,83	32,17	-
İzlanda	0,03	0,51	0,05	-	0,02	0,83	55,77	-
Singapur	0,33	0,51	0,33	-	0,33	0,83	38,31	-
Rusya	0,06	0,51	0,05	-	0,06	0,83	33,45	-

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur. (sonuçlar yüzde olarak verilmektedir)

Kickstarter platformunda projeler kategorilerine göre ayrılmaktadır. Karikatür, yiyecek, zanaat, yayın, sanat, tasarım, moda, teknoloji, oyun, gazetecilik, film, tiyatro, fotoğraf, müzik ve dans olmak üzere 15 farklı kategori bulunmaktadır. Tablo 4'te gösterildiği gibi, bütün

Kickstarter projeleri içinde film (%15,25), müzik (%12,81), oyun (%10,91) en çok proje üretilen ilk 3 kategoridir. Pandemi ile ilgili yürütülen projelerin kategori sıralaması değerlendirildiğinde ise ilk 3 kategori yayın (%15,82) teknoloji (%15,31), ve tasarım (%11,22) olarak farklılaşmaktadır. Başarılı projelerin oranları irdelendiğinde de bütün projelerin içinde üretilen proje sayısının da etkili olduğu görülmektedir. Müzik (%16,91), film (%15,14) ve oyun (%11,90) desteklenmiş projeler açısından en yüksek oranlara sahip ilk 3 kategoridir. Pandemiye yönelik başarılı projelerin dağılımı ise yürütülen proje sayısından bağımsız olarak ilerlemektedir. Özellikle en çok proje yürütülen 2. kategori olan teknoloji projelerinin sadece 1'i desteklenmiştir. Desteklenen projeler kategorilerine göre değerlendirildiğinde yayın (%15,79) ve oyun (%15,79) kategorileri öne çıkarken, sanat (%13,16) takip eden kategoridir. Özellikle bütün projeler kapsamında yürütülen ile başarılı olan projelerin oranları birbirine yakın seyrederken, pandemi ile ilgili projelerde sanat, fotoğraf, teknoloji kategorilerindeki oranlar arasındaki fark belirgindir. Özellikle başarısız projelerin neredeyse 4'te 1'i (%24) teknoloji projeleridir. Proje sayıları ile başarılı olan projelerin oranları değerlendirildiğinde söz konusu farklılık çok net ortaya çıkmaktadır. Yiyecek, zanaat, fotoğraf, sanat gibi kategorilerde proje desteklenme oranı 1,5-2 kat artarken, teknoloji projelerinin desteklenme oranı neredeyse 6'da 1'ine gerilemiştir.

Tablo 4: Kickstarter Genel Durum ve Covid-19 Projeleri Karşılaştırma Sonuçları

Kategori	Bütün Projeler		Başarılı Projelerin Kategorilere Göre Dağılımı (Yüzde)		Başarısız Projelerin Kategorilere Göre Dağılımı (Yüzde)		Projelerin Kategorilere Göre Başarı Oranı	
	Genel Durum Oranı	Covid-19 Oranı	Genel Durum Oranı	Covid-19 Oranı	Genel Durum Oranı	Covid-19 Oranı	Genel Durum Oranı	Covid-19 Oranı
Karikatür	3,38	2,55	5,25	3,95	2,23	1,67	59,12	60,00
Yiyecek	6,04	1,02	4,10	1,32	7,23	0,83	25,81	50,00
Zanaat	2,34	3,57	1,56	5,26	2,82	2,50	25,35	57,14
Yayın	10,33	15,82	9,08	15,79	11,09	15,83	33,41	38,71
Sanat	8,08	8,67	9,49	13,16	7,22	5,83	44,63	58,82
Tasarım	8,48	11,22	8,63	10,53	8,39	11,67	38,70	36,36
Moda	6,50	4,08	4,86	2,63	7,50	5,00	28,45	25,00
Teknoloji	8,71	15,31	4,80	1,32	11,10	24,17	20,95	3,33
Oyun	10,91	11,73	11,90	15,79	10,31	9,17	41,45	52,17
Gazetecilik	1,16	3,06	0,71	2,63	1,44	3,33	23,11	33,33
Film	15,25	10,20	15,14	9,21	15,31	10,83	37,75	35,00
Tiyatro	2,51	0,51	3,98	-	1,61	0,83	60,25	-
Fotoğraf	2,53	5,61	2,18	7,89	2,75	4,17	32,68	54,55
Müzik	12,81	6,12	16,91	9,21	10,29	4,17	50,19	58,33
Dans	0,87	0,51	1,42	3,95	0,53	1,67	62,07	100,00

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur. (sonuçlar yüzde olarak verilmektedir)

Yürütülen projeler, 10 ve daha fazla proje üreten ülkelerin menşesine göre ayrıştırılarak değerlendirilmiş ve sonuçlar Tablo 5’te paylaşılmıştır. Pandemi ile ilgili bütün projelerin %53’ünü üreten A.B.D.’nin “Evde Kal” sloganını temel alan proje amacı dışında her proje amacında söz konusu orana yakın değerler elde ettiği görülmektedir. A.B.D.’nin projelerinin kategorik dağılımında da bütün pandemi projelerinin dağılımına benzer bir dağılım gösterdiği; tasarım, yayın, teknoloji ve oyun kategorilerinin %50’den fazlasına sahip olduğu görülmektedir. Başarılı projeler dikkate alındığında sadece “Evde Kal” sloganı amacını taşıyan projelerin başarı oranının %50’nin altında olduğu görülmektedir. İkincil sorunların çözümünü amaçlayan başarılı projelerin tamamının, bilgilendirme ve kuruluşlara destek amaçlı projelerin de %5’inin kökeninin A.B.D olduğu görülmektedir. Ayrıca Covid-19 pandemisinin etkilerini azaltacak doğrudan mücadele amaçlı projelerin de yine %83,33’ü A.B.D.’nden yürütülmüştür. Yardım isteği ve “Evde Kal” sloganını benimsemiş proje amaçları dışında bütün proje amaçlarına yönelik oranların başarılı proje dağılımında da yükseldiği görülmektedir. Doğrudan mücadele, dolaylı mücadele ve Covid temalı ürün/hizmet amaçlarına yönelik A.B.D. kökenli projelerin bütün ve başarılı proje oranları incelendiğinde diğer ülkelere oranla daha yüksek oranda hedeflerine ulaştıkları anlaşılmaktadır. A.B.D., kategori temelli diğer ülkeler ile karşılaştırıldığında gazetecilik, tiyatro, müzik kategorileri dışında bütün kategorilerde ürettiği proje oranından daha yüksek başarılı proje oranlarına sahiptir. Özellikle diğer ülkelerin belli proje kategorilerine odaklanmasından ötürü (sayıca olan proje eksikliğinin de etkisiyle) belli başlı kategorilerde A.B.D.’nin farklılaşmasına neden olmaktadır. Tiyatro ve yiyecek kategorilerinde proje üreten tek ülke konumundayken; yiyecek, moda, dans ve teknoloji kategorilerinde başarılı olan bütün projeler A.B.D. ülkesinden oluşturulmuştur. Özellikle toplam 30 teknoloji projesinde başarılı olan sadece 1 projenin kökeni A.B.D.’dir. Proje üretimi ve başarılı proje oranları açısından ülkenin en zayıf kategorisi fotoğrafçılıktır.

İngiltere’nin ise amaç olarak Covid teması ile ilgili ürüne/hizmete daha çok yönelen projelere ağırlık verdiği görülmektedir. Bütün projelerin yaklaşık %12’sini üreten İngiliz projelerinin amaçlarına göre dağılımları dikkate alındığında “Evde Kal” sloganı teması çerçevesindeki projelerin 5’te 1’i ve Covid teması ile ilgili projelerin %16’sına sahip olduğu gözlenmektedir. Bütün kategorilere yönelik projesi bulunmayan İngiltere’nin özellikle yayın, sanat, film ve fotoğraf (yaklaşık 3’te 2’si) kategorilerine yöneldiği gözlenmektedir. Başarılı projeler bağlamında, İngiliz projelerinin sadece ilgili kuruluşlara yardım sağlayarak dolaylı destek gösterdiği ve Covid-19 temalı ürünler geliştirdiği görülmektedir. Başarılı olunan kategoriler ise gazetecilik, fotoğraf, film, sanat ve yayındır.

Meksika ülkesinde projelerin amaçları doğrudan mücadele ve ilgili ürünler üzerine odaklanmaktadır. Pandemiyle ilgili bütün projelerin %6’sının kaynağı olan ülkenin doğrudan mücadele ve yardım isteği ile ilgili projelerin %15’inden daha fazlasının menşesi olduğu görülmektedir. Doğrudan mücadele amacı güden projelerin %15’e yakın bir kısmı Meksika kökenlidir. Ek olarak, zanaat ve teknoloji kategorisindeki projeler, Meksika projelerinin yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Yardım isteğinde bulunan projeler açısından başarılı olan 11 projenin 2’si Meksika kökenlidir. Kategoriler açısından başarılı projeleri incelendiğinde ise zanaat (craft) kategorisinde başarı yakalanırken, bu kategoride başarılı olan 4 projenin 2’si Meksika orijnlidir.

Bütün projelerin %8’inin kökeni olan Kanada’nın, çeşitli amaçlar ve çeşitli kategorilerde proje üretmesine rağmen başarı oranı çok düşük kalmıştır. Üretilen projelerin dağılımı açısından pandemi ile ilgili ürün projelerine ağırlık verdiği görülmektedir. Özellikle genel dağılıma farklı olacak şekilde teknoloji, moda, sanat, oyun ve film kategorilerinde yoğun bir proje üretimi olduğu görülmektedir. Projelerin sadece %8’inin kökeni olan ülkenin, moda kategorisindeki projelerin 4’te 1’inin, teknoloji alanında ise 6’da 1’inin kaynağı olması ilgi çekicidir. Başarılı olan projeler Covid-19 temalı ürünleri içermektedir. Doğrudan ya da dolaylı

destek amacı güden hiçbir projesi destek almazken, başarılı olan 2 projeden biri sanat diğeri de oyun kategorisindedir.

Toplam 10 proje üreten İtalya ise, dolaylı destek projesi üretmemiştir. Doğrudan mücadele amacı taşıyan sadece 1 proje üreten İtalya; ağırlığını Covid temalı ürünler, yardım isteği ve “Evde Kal” sloganı amacı taşıyan projelere vererek söz konusu amaçlarda ortalamanın üzerinde seyretmektedir. Projelerin %80’i sanat, film, fotoğraf ve müzik kategorilerine aittir. Az sayıdaki projeye rağmen müzik ve fotoğraf kategorilerinde üretilen proje oranından çok daha yüksek başarı oranı elde edilmiştir.

Film	8,65	45,00	10,20	71,43	12,50	16,67	12,50	14,29	-	-	-	-	14,29	10,00	-	-	20,00	10,00	-	-
Tiyatro	0,96	100,0	-	-	-	15,00	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Fotoğraf	2,88	27,27	4,08	33,33	8,33	-	12,50	16,67	9,09	9,09	-	-	-	-	-	-	20,00	18,18	33,33	16,67
Müzik	7,69	66,67	8,16	57,14	-	18,18	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	20,00	16,67	66,67	28,57
Dans	0,96	100,0	2,04	100,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur. ÜKD: Ülkenin Kendi İçinde Değerlendirmesi, BPİD: Bütün Projeler İçinde Değerlendirme (sonuçlar yüzde olarak verilmektedir)

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışma, Covid-19 salgını sürecinde pandemi ile ilgili kitle fonlama projelerini incelemek, pandemi öncesi dönem ile karşılaştırmaları yaparak pandemi ile ilgili kitle fonlama projelerinin iç yüzünü anlamaya çalışmaktadır. Özellikle, pandemi gibi çevresel belirsizlikler ekonomiyi olumsuz yönde etkilerken aynı zamanda bu tip belirsizlikler girişimciler için bir fırsata da dönüşebilmektedir. Özellikle pandemi dönemi ile toplumun dijitalleşmeye yönelik faaliyetlerini artırması beklenmektedir. Diğer taraftan dünyayı etkisi altına alan pandeminin yeni gereksinimler ortaya çıkartmasıyla oluşan fırsatlardan, dijital girişimcilik kapsamında da değerlendirilen kitle fonlama aracılığıyla faydalanan girişimcilik faaliyetlerinin gelişeceği düşünülmektedir.

Pandeminin kitle fonlama açısından pandemi ile ilgili girişimcilik faaliyetlerini nasıl etkilediği ve söz konusu projelerin genel durumu, araştırmanın temel odağını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda dijital kitle fonlama platformlarının en önemlilerinden biri olarak kabul edilen Kickstarter’da, pandemi ile ilgili projeler araştırma kapsamında değerlendirilmiştir. Araştırma örneklemini Kickstarter’da “Covid”, “Pandemic” ve “Corona Virus” anahtar kelimeleri ile yapılan tarama sonucunda mükerrer ve ilgisiz olan çalışmaların çıkartılarak elde edilen 196 proje oluşturmaktadır.

Ocak 2020’den beri yaklaşık 18.000 proje başarılı olmuş ve 400 milyon dolar bu projelerde fon olarak destekçilerden girişimler için bağışlanmıştır. 2019 yılı Ocak-Temmuz 19 aralığında 330 milyon dolar toplanmıştır (statista.com). 2020 yılının aynı döneminde, toplanan destek miktarında artış görülmektedir. Fakat, “pandemi” ile ilgili proje sayısı sadece 232 projeye sınırlı kalmıştır. Pandemi ile ilişkisi sadece ifade edilmesi ya da iptal/erteleme gibi güncellemeler dışında kalan proje sayısı 196’dır. Pandeminin etkisinin güçlendiği mart ayından beri ise yaklaşık 12.000 projenin sadece 196’sının (%1,63) pandemi ile ilişkili olması girişimcilerin Kickstarter platformunda bu yönde fazla proje üretmediğini göstermektedir. Bu sonuç yazında ilgili alanda rastlanılan tek çalışma olan Moine & Papiasse (2020) ile farklılık göstermektedir. Fransız platformlarında Covid ile ilgili projelerin ve toplanan fonun oranı Kickstarter’a göre çok daha yüksek düzeydedir. Kickstarter’da Covid pandemisinden sadece bahseden projeler bile dikkate alındığında (232 proje) oran yüzde 2’yi aşmamaktadır.

Pandemi ile ilgili üretilen projelerin başarı oranı (%38,78) ile şimdiye kadar başarılı proje oranları (%37) birbirine çok yakındır. Aradaki küçük farkta yardım isteğinde bulunan projelere yönelik daha fazla destek olma isteğinin yattığı düşünülmektedir. A.B.D.’nin pandemi ile ilgili bütün projelerin %53’ünü oluşturması, 2009’dan beri bütün proje üretimi oranlarına bakıldığında yaklaşık %20 eksik kalmaktadır. Söz konusu farkın nedenini, ilk yıllarda sıklıkla A.B.D. kökenli projeler olmasına karşın özellikle son dönemde platformun küreselleşmesi açıklamaktadır. Dolayısıyla projelerin kökeni açısından Covid pandemisine bağlı önemli bir farklılık olmadığı düşünülmektedir. Toplanan fonun %73’ünün A.B.D. kökenli projelere dağılmasının, özellikle destekçilerin önemli bir kısmının A.B.D.’de olmasından ötürü doğal bir sonuç olduğu düşünülmektedir.

Pandemi ile ilgili projelerin amaçlarının; koruyucu önlemler ile doğrudan Covid-19 ile mücadele, dolaylı destek, Covid-19 teması ilgili ürün, Covid-19’dan dolayı yaşanan aksaklıklara ilişkin yardım isteği, “Stay home” ile ilgili ürünler olmak üzere 5 başlıkta toplandığı görülmektedir. Bu sonuç yazında ilgili alanda rastlanılan tek çalışma olan Moine ve Papiasse (2020) ile tutarlıdır. Doğrudan mücadeleye yönelik projelerin başarısızlığı dikkat çekmektedir. Özellikle teknoloji, zanaat ve tasarım temelli doğrudan mücadele projelerinin destek bulmadığı görülmektedir. Teknoloji temelli projelerin Kickstarter platformu yerine Indiegogo platformunu tercih etme eğilimlerinin de bu sonuçlar da etkili olduğu düşünülmektedir. Kickstarter’da bu tip inovatif ürünleri barındıran projelerin hızlı gelişen bu

salgına yönelik ciddi bir hazırlığı tamamlayamamasından ötürü destekçilerde bir güven oluşturmamasının sonucun bu şekilde çıkmasına neden olduğu öngörülmektedir.

Ülkeler arası kıyaslamalar yapıldığında ise A.B.D., Kanada ve Meksika gibi Amerika kıtası ülkelerinin doğrudan mücadele ve dolaylı destek ile ilgili projelerin %90'lık kısmına sahip olduğu görülmektedir. İngiltere, İtalya, Almanya ve Fransa ülkelerinin içinde bulunduğu Avrupa Birliği (A.B.) üye ülkelerinin ise daha çok Covid-19 temalı ürünleri temel alan projelere, yardım isteklerine ya da “evde kal” sloganına odaklandığı görülmektedir. Özellikle İngiltere, İtalya ve İspanya gibi ülkelerde salgının başlarda çok önemsenmemesi hatta İngiltere’de “sürü bağışıklığı” politikası ile özel bir önlem alınmaması gibi yaklaşımların, girişimcilerin de salgını önleyici ya da azaltıcı projeler yerine ilgili ürünleri ya da yardımı temel alan projeleri tercih etmelerine yol açtığı düşünülmektedir. Diğer taraftan A.B. kökenli projelerin az olmasının Avrupalı girişimciler ve destekçilerin pandemi ile ilgili projelerde kendi ülkelerindeki platformları (Indiegogo, KissKissBankBank, Ulele, Leetchi, Crowdfunder vb.) tercih etmelerinin etkisi olduğu düşünülmektedir.

Kategori temelli sınıflandırma dikkate alındığında, genel durum ile Covid-19 ile ilgili projelerin ağırlıklı olarak yayın, teknoloji, tasarım ve film üzerine odaklandığı görülmektedir. Film dışında diğer 3 kategoride genel duruma göre önemli bir artış gözlenmektedir. Diğer yandan bu 3 kategori için başarısızlık oranının da genel duruma göre daha yüksek olduğu bulgulanmıştır. Kısacası; pandemi ile ilgili özellikle teknoloji olmak üzere, yayın ve tasarım kategorili projelerin başarısızlığı da dikkat çekmektedir. Covid ile ilgili başarılı projelerin neredeyse yarısı (%47) sanatsal faaliyet (Yayın, sanat, film, müzik, fotoğraf, karikatür) kategorisindedir. Bir tek sanatsal faaliyetler içerisinde yer alan tiyatro kategorisinde bir araya gelme zorunluluğundan ötürü başarılı proje üretilenmemiştir. Sanatsal projelerin bu denli başarılı olma nedeninin, çevresel gelişmelere yönelik sanatçıların hızlı cevap verebilme yetkinliklerinin olduğu düşünülmektedir. Bir başka yönden, teknoloji ve tasarım kategorilerinin başarısız projelerin yaklaşık 3'te 1'ini (%35) oluşturduğu görülmektedir. Ar-Ge sürecinin sanatsal faaliyetlere görece uzun olmasının, söz konusu başarısızlığın altında yatan temel sorun olduğu düşünülmektedir.

Araştırmanın kısıtları arasında veriler için bağış ve ödül temelli kitle fonlama platformu olarak sadece Kickstarter sitesinden faydalanılmıştır. Kickstarter platformunun tercih edilmesinin nedeni küresel anlamda en önemli bağış ve ödül temelli platform olarak kabul edilmesi bulunmaktadır. Ek olarak, Kickstarter platformunda girişimciler; bazen vatandaşı olduğu ülkeyi çeşitli nedenlerle (bazı ülkelerden proje başlatılamaması, fon aktarma zorluğu, Kickstarter politikaları vb.) değiştirerek başka ülke kökenli projeyi başlatmaktadırlar. Söz konusu istisnai durumları ayıklamak için gerekli verilere erişim olanağının bulunmaması nedeniyle proje köken olarak neresi görünüyorsa veri olarak o kabul edilmiştir.

Gelecek araştırmalar, Kickstarter platformu dışında kalan diğer platformları da örneklem olarak kabul ederek konuyu irdeleyebilir. Platformlar arası karşılaştırmalar yapılarak, platformların yoğunlaştığı amaç ve alanlar tartışabilir. Bağış ve ödül temelli kitle fonlama dışında diğer kitle fonlama türleri de incelenerek Covid-19 ile ilgili kitle fonlama projeleri değerlendirilebilir. Konu ile ilgili yapılacak çalışmalar ile Covid-19 pandemisinin kitle fonlamaya etkileri ya da Covid-19 ile ilgili kitle fonlama projelerinin gelişimini incelemek özellikle gelecek dönemde dünya genelinde işsizliğin artmasından ötürü artacağı düşünülen kitle fonlama üzerinden girişimciliğin gelişmesine katkı sağlayabilir.

Özellikle proje amaçlarının, proje menşeleri dikkate alınarak sınıflandırıldığında farklı dağılımların oluştuğu gözlemlenmektedir. Ülkelere göre proje kategorilerinde de dağılım farklılıkları tespit edilmiştir. Amerika kıtası dışındaki doğrudan mücadele ya da dolaylı destek projelerinin fon gereksinimi için yerel kitle fonlama platformlarının da dikkate alınması

sonuçlar doğrultusunda önerilmektedir. Ayrıca, tüm kategorilerdeki pandemi ile ilgili başarısız projelerden yola çıkılarak, girişimcinin, hızlı fon toplayabilmek adına platforma sunduğu olgunlaşmamış ya da fon sahibinde karşılık bulmayan projelere dikkat edilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Teknoloji kategorili projelerin başarısındaki genel duruma oranla yüksek düşüşün (%21→%3), bu durumu desteklediği ve mevcut talebin tam anlamıyla karşılanmadığı düşünülmektedir. Dolayısıyla teknoloji ve tasarım gibi alanlarda, sunulan ürüne yönelik gereksinimin ve uygunluğun çeşitli pazar araştırması yöntemleriyle tespit edilmesi projenin başarısı açısından önerilmektedir. Ek olarak, sadece başarılı 1 yiyecek projesinin 78.852\$ fon toplaması ve %50 başarı oranına sahip olması, bu kategoride iyi bir projenin parlak sonuçlar elde edebileceğinin bir göstergesidir. Benzer şekilde, oyun (23.967\$ - %52,17), fotoğraf (27.759\$ - % 54,55) ve zanaat (50.247\$ - %57,14) kategorileri de hem proje başına toplanan fon hem de proje başarı oranları olarak yüksek değerlere ulaşmıştır. Bu anlamda, Kickstarter’da bu kategorilerin girişimciler tarafından dikkate alınmasının başarıya götüren etmenlerden olacağına inanılmaktadır.

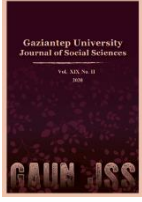
Bütün bu değerlendirmeler ışığında, pandemi ile ilgili proje yönetecek olan girişimcilerin; projelerinin amacı, menşei ve kategorilerini bütüncül bir şekilde değerlendirerek hareket etmelerinin proje başarılarını etkileyebileceği düşünülmektedir. Çalışmanın sonuçlarının, pandemi ile ilgili bağış ve ödül temelli kitle fonlama projelerini Kickstarter’da yürütmek isteyen girişimcilere yol gösterici olacağı umulmaktadır.

Kaynakça

- Açıkgöz, B. (2018). Girişimciler için bir finansman aracı olarak kitle fonlaması: III. Uluslararası Bozok Sempozyumu içinde (256-262. s.). Yozgat: Türkiye. https://www.researchgate.net/profile/Betul_Acikgoz/publication/335543475_Girisimciler_icin_Bir_Finansman_Araci_Olarak_Kitle_Fonlamasi/links/5d6cf248a6fdcc547d722de3/Girisimciler-icin-Bir-Finansman-Araci-Olarak-Kitle-Fonlamasi.pdf
- Akçığıt, U. ve Akgündüz, Y.E. (2020). Türkiye’de Covid-19 odaklı talep şoklarının coğrafi ve sektörel yayılımı. 07.08.2020, https://static1.squarespace.com/static/5ea248ab088c8a2eba15d2d1/t/5ec375af9a04bf2fff61c09c/1589867957715/Covid_Turkiye_19Mayis.pdf
- Alon, I., Farrell, M., ve Li, S. (2020). Regime type and Covid-19 response. *FIIB Business Review*, <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/2319714520928884>
- Atsan, N. ve Erdoğan E. (2015). Girişimciler için alternatif bir finansman yöntemi: Kitlese fonlama (crowdfunding). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(1), 297-320.
- Beaulieu, T., Sarker, S. ve Sarker, S. (2015). A conceptual framework for understanding crowdfunding. *Communications of the Association for Information Systems*, 37(1), 1-31.
- Bernardino, S. ve Santos, J.F. (2016). Financing social ventures by crowdfunding: The influence of entrepreneurs’ personality traits. *The International Journal of Entrepreneurship and Innovation*, 17(3), 173-183.
- Bons, E., Daams, M., Neijens, E., Ottenheim, D., Segeren, M., ve Van der Sommen, G. (2010). Open innovation: the benefits of crowdsourcing. 06.06.2020, <https://www.emilebons.nl/publicFiles/100110openInnovationtheBenefitsOfCrowdsourcing.pdf>
- Bradford, C. S. (2012). Crowdfunding and the federal securities laws. *Colum. Bus. L. Rev.*, 1.

- Brown, R., ve Rocha, A. (2020). Entrepreneurial uncertainty during the Covid-19 crisis: Mapping the temporal dynamics of entrepreneurial finance. *Journal of Business Venturing Insights*, 14, https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2352673420300305?casa_token=cC8F1KiaAsAAAAAA:-wFuozDLor22BDP8tKkUx_t3AzcWx3V4nXmOTEEP0rA2Bn6T4ZwdyXKtgQ4DM8edtXixPIerbbB
- Çağlar, M. T. (2019). Yeni nesil alternatif finansman yöntemi olarak kitlesel fonlama: Dünya ve Türkiye uygulaması. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 18-34.
- Dulock, H. L. (1993). Research design: Descriptive research. *Journal of Pediatric Oncology Nursing*, 10(4), 154-157.
- Eğri, T ve Doğaner, A. (2020). Covid-19 ve ekonomik kriz: Kobiler özelinde bir değerlendirme ve politika önerileri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37, 128-145.
- Ekici, O., Sırma, İ. ve Aytürk, Y. (2019). Alternatif finansman yöntemi olarak kitle fonlaması ve yenilikçilik ilişkisi. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, 13(2), 215-230.
- Gerber, E. M., Hui, J. S. ve Kuo, P. (2012). Crowdfunding: why people are motivated to post and fund projects on crowdfunding platforms, 05.05.2020, <https://pdfs.semanticscholar.org/c1e2/a1068f0af1c3120c62be5943340518860ecb.pdf>
- Helmer, J. (2014). 8 ways to cut through the crowdfunding clutter. *Entrepreneur*, 42(6), 86-90.
- Howell, S., Lerner, J., Nanda, R. ve Townsend, R., (2020). Financial distancing: How venture capital follows the economy down and curtails innovation. *Harvard Business School Working Paper*, <https://www.nber.org/papers/w27150.pdf>
- International Monetary Fund (2020). World Economic Outlook Update, June 2020, 06.08.2020, <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/06/24/WEOUpdateJune2020>
- Karaarslan, M. H. ve Altuntaş, B. (2015). Sosyal pazarlamanın yeni aracı: kitle fonlaması: 20. Ulusal Pazarlama Kongresi içinde (487-497. s.). Anadolu Üniversitesi: Eskişehir.
- Kraus, S., Clauss, T., Breier, M., Gast, J., Zardini, A., ve Tiberius, V. (2020). The economics of Covid-19: Initial empirical evidence on how family firms in five European countries cope with the corona crisis. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 26(5), 1067-1092.
- Kuckertz, A., Brändle, L., Gaudig, A., Hinderer, S., Reyes, C. A. M., Prochotta, A., ve Berger, E. S. (2020). Startups in times of crisis—A rapid response to the Covid-19 pandemic. *Journal of Business Venturing Insights*, <https://reader.elsevier.com/reader/sd/pii/S2352673420300251?token=541CF984B7F7DEA250C54183130BD12D3E6213528C0F82B0876223A77201157AEF76F7ABDA5F677030105E024CF4CDF6>
- Longenecker, C.O., Simonetti, J.L. ve Sharkey, T.W. (1999). Why organizations fail: the view from the front-line. *Management Decision*, 37(6), 503-513.
- Manchanda, K. ve Muralidharan, P. (2014) Crowdfunding: A new paradigm in startup financing. *Global Conference On Business & Finance Proceedings*, 9(1), 369-374.
- Maritz, A., Perenyi, A., de Waal, G., ve Buck, C. (2020). Entrepreneurship as the unsung hero during the current Covid-19 economic crisis: Australian perspectives. *Sustainability*, 12(11), 4612, <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/11/4612>

- Marom, D., Robb, A. ve Sade, O. (2015). Gender dynamics in crowdfunding (Kickstarter): Evidence on entrepreneurs, investors, deals and taste-based discrimination, *SSRN Work. Pap*, 2442954.
- McKibbin, W. J., ve Fernando, R. (2020). The global macroeconomic impacts of Covid-19: Seven scenarios. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3547729
- Mitchell, M. L., ve Jolley, J. M. (2012). Research design explained. Cengage Learning.
- Mitra, D. (2012). The role of crowdfunding in entrepreneurial finance. *Delhi Business Review*, 13(2), 67-72.
- Moine, A., ve Papiasse, D. (2020). Evidence from France: How crowdfunding is being used to support the response to Covid-19. http://eprints.lse.ac.uk/105226/1/europpblog_2020_04_24_evidence_from_france_how_crowdfunding_is_being.pdf
- Mollick, E. (2014). The dynamics of crowdfunding: An exploratory study. *Journal of Business Venturing*, 29(1), 1-16.
- Onur, M. N., ve Değirmenci, Ö. (2015). Crowdfunding-kitle fonlaması. *T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Çalışma Raporları*, 7, 1-18.
- Ordanini, A., Miceli, L., Pizzetti, M. ve Parasuraman, A. (2011). Crowd-funding: transforming customers into investors through innovative service platforms. *Journal of Service Management*, 22(4), 443-470.
- Ratten, V. (2020a). Coronavirus disease (Covid-19) and sport entrepreneurship. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*. <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/IJEER-06-2020-0387/full/html>
- Ratten, V. (2020b). Coronavirus (Covid-19) and entrepreneurship: changing life and work landscape. *Journal of Small Business & Entrepreneurship*, 1-14.
- Schwienbacher, A. ve Larralde, B. (2010). Crowdfunding of small entrepreneurial ventures. *SSRN Electronic Journal*, 1-23.
- The European Crowdfunding Network (2020). Early impact of Covid-19 on the European crowdfunding sector, 07.08.2020, <https://eurocrowd.org/2020/04/14/early-impact-of-covid19-on-the-european-crowdfunding-sector/>
- Valančienė, L., ve Jegelevičiūtė, S. (2014). Crowdfunding for creating value: stakeholder approach. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 156, 599-604.
- Vural, A. ve Doğan, D. U. (2019). Girişimcilik finansmanında yeni bir model: Kitle fonlaması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 88-100.
- <https://www.gofundme.com/c/blog/fundraising-for-coronavirus>
- <https://www.statista.com/statistics/310218/total-kickstarter-funding/>
- <https://www.kickstarter.com/>
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Will We be Happier in the Future? Research on the Effect of Covid-19 on Income and Life Satisfaction of the US Citizens

Gelecekte Daha mı Mutlu Olacağız? Covid-19'un Amerikalıların Gelir ve Yaşam Memnuniyetine Etkisi Üzerine Bir Araştırma

Hatime KAMİLÇELEBİ^a

^a Assistant Professor, Kırklareli University, Finance and Banking, Kırklareli / TURKEY
ORCID: 0000-0002-1028-7135.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 30 Ağustos 2020

Kabul tarihi: 15 Ekim 2020

Anahtar Kelimeler:

Hatalı Tahmin Edilen Öznel İyi Olma

Projeksiyon Ön Yargısı

Yaşam Memnuniyeti

Gelir

Covid-19

ARTICLE INFO

Article History:

Received August 30, 2020

Accepted October 15, 2020

Keywords:

Mis-Predicted Subjective Well-Being

Projection Bias

Life Satisfaction

Income

Covid-19

ÖZ

Çalışmada bireylerin gelecekte kendilerinin gelir ve yaşam memnuniyeti (öznel iyi olma) ile ilgili hatalı tahminleri ve bu hatalı tahminlerin sebeplerinden biri olan projeksiyon ön yargısının etkileri açıklanmaktadır. Bireylerin gelecekteki benlikleriyle empati kuramamasıyla ilişkili bilişsel bir ön yargı olan projeksiyon ön yargısı bireyleri gelecekle ilgili tahminlerde bulunurken şu andaki gibi düşünecekleri yanlışına sokar ve onların gelecekteki yaşam memnuniyetleriyle ilgili hatalı tahminde bulunmasına neden olur. Bireyler gelecekte elde edecekleri yaşam memnuniyetini şu anda tahmin edecekleri zaman gelecekteki duruma adapte olmayı göz önünde bulundurmayı sistematik hata yapabilirler. Çalışmamızın amacı bireylerin Covid-19 gibi olumsuz olaylarda yaşam memnuniyetlerinin bu olumsuzluk ortadan kalktığı veya yaşamın olağan bir parçası haline geldiğinde bir başka deyişle bireyler bu duruma adapte olduklarında bu olaydan daha önceki seviyesine geri dönme eğiliminde olduğunu açıklamaktır. Bu çalışmada ABD'de yapılan Gallup Panel ve Gallup Ulusal Sağlık ve İyi Olma İndeksi verilerine dayanarak Amerikalıların Covid-19 süreci başında gelir ve yaşam memnuniyetlerinde azalış olduğu ortaya çıkarılmıştır. Aynı zamanda bireylerin önümüzdeki beş yıl içindeki yaşam memnuniyeti seviyesinin ne olacağıyla ilgili tahminlerinin altında yatan projeksiyon ön yargısı daha önceki yıllarla kıyaslanarak açıklanmış ve bu tahminlerin hatalı olabileceği literatürle desteklenerek gelir ve yaşam memnuniyetiyle ilgili politikalar belirlenirken bu durumun göz önünde bulundurulması önerisinde bulunulmuştur.

ABSTRACT

In this study, individuals' mispredictions regarding their own income and life satisfaction in the future and projection bias effect, as one of the reasons for these mispredictions, are explained. Projection bias, a cognitive bias associated with individuals' inability to empathize with their future selves, renders individuals mistaken that they would think the way they do now while making predictions about the future, and causes them to be mis-predicted about their future life satisfaction. Individuals may make systematic mistakes, by not considering adaptation to the future situation, upon currently predicting their future life satisfaction. Our study aims to explain that the life satisfaction of individuals, upon experiencing certain negative events such as Covid-19, tends to revert to their previous level when such negativity disappears or becomes a normal part of life, meaning, when individuals adapt to this situation. In our study, based on the data of the Gallup Panel and Gallup National Health and Well-Being Index in the USA, it is revealed that the income and life satisfaction of the US citizens decreased as soon as Covid-19 pandemic broke out. At the same time, the projection bias underlying the life satisfaction level of individuals in the next five years is explained by comparing with the previous years, and it is suggested that this situation should be taken into consideration upon determining policies regarding income and life satisfaction by supporting the idea that life satisfaction estimates may be erroneous given the literature.

EXTENDED ABSTRACT

Bu çalışmada Covid-19 ve GALLUP verilerinden yola çıkılarak bireylerin gelecekte kendilerinin elde edecekleri yaşam memnuniyeti (öznel iyi olma) ile ilgili hatalı tahminleri ve bu hatalı tahminlerin sebeplerinden biri olan projeksiyon ön yargısının etkileri açıklanmaktadır. Aynı zamanda Covid-19 nedeniyle Amerikalılar 2008 ekonomik krize kıyasla gelirleri ve yaşam memnuniyetlerinden daha az memnundur. Özellikle alt gelir grubuna dahil olan Amerikalılar da bu memnuniyetsizlik ciddi boyutlardadır. Bireyler bilişsel bir ön yargı olan projeksiyon ön yargısı nedeniyle gelecekteki benlikleriyle empati kuramadıklarından gelecekle ilgili tahminlerde bulunurken şu andaki gibi düşünecekleri yanılgısıyla düşünmekte ve gelecekteki yaşam memnuniyetleriyle ilgili hatalı tahminlerde bulunmaktadırlar. Bireyler gelecekte elde edecekleri yaşam memnuniyetini şu anda tahmin edecekleri zaman gelecekteki duruma adapte olma, sosyal karşılaştırma yapma vb. etkenleri göz önünde bulundurmayarak tahminlerinde sistematik hata yapabilirler. Çalışmanın amacı bireylerin Covid-19 gibi olumsuz olaylarda yaşam memnuniyetlerinin bu olumsuzluk ortadan kalktığında veya yaşamın olağan bir parçası haline geldiğinde bir başka deyişle bireyler bu duruma adapte olduklarında bu olaydan daha önceki seviyesine geri dönme eğiliminde olduğunu açıklamaktır. Bu çalışmayla Covid-19 süreci devam ederken ABD’de yapılan GALLUP Panel ve GALLUP Ulusal Sağlık ve İyi Olma İndeksi (Gallup National Health and Well-Being Index) verilerine dayanarak projeksiyon ön yargısı ve hatalı tahmin edilen öznel iyi oluş kavramlarını açıklayacak sonuçların elde edildiği ortaya çıkarılmıştır. Çünkü Amerikalıların Covid-19 süreci başında ve öncesinde gelir ve yaşam memnuniyetleri karşılaştırılmış, Covid-19 süreci devam ederken yaşam gelir memnuniyeti azalışı olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bir başka deyişle 2020 yılından önceki yıllarda Amerikalıların yaşam memnuniyeti ve duyu durumu seviyelerinde istikrarlı bir çizgi söz konusuyken 2020 yılı başından itibaren Covid-19’un etkisiyle birlikte hem yaşam ve gelir memnuniyetlerinde bir azalış meydana gelmiş, hem de sosyal izolasyon, yalnızlık, gelir elde edememe, iş kaybı, parasal kayıplar, yakın gelecekte sağlık ve ekonomik durumları hakkındaki belirsizlikler gibi nedenlerle neşenin azalması, endişe ve strese artış gibi olumsuz yönde değişim olmuştur.

Çalışmada aynı zamanda Amerikalı bireylerin gelecekteki beş yıl içindeki yaşam memnuniyeti seviyesinin ne olacağıyla ilgili tahminlerinin altında yatan projeksiyon ön yargısı daha önceki yıllarla kıyaslanarak açıklanmıştır. Bunun için çalışmada GALLUP’un ölçek olarak kullandığı Cantril Özçapalama Ölçeği’nde (Cantril Self-Anchoring Striving Scale) sorulan bir soru olan gelecekteki beş yıl içinde kendilerinin yaşam memnuniyeti seviyesinin hangi basamakta olacağı tahminlerine yer verilmiştir. Bu tahminlerin hatalı olabileceği literatürle desteklenmiştir. Konuyla ilgili birçok çalışmada bireylerin gelecekteki benlikleriyle empati kuramaması nedeniyle gelecekle ilgili durumlarını abartma eğiliminde oldukları belirtilmiştir. Amerikalıların yaşam memnuniyetlerinin gelecek beş yıl içinde geçmişte olduğundan daha fazla olacağı beklentisi projeksiyon ön yargısıyla alınan ve hatalı tahmin edilen yaşam memnuniyetine örnek olarak verilebilir. Covid-19’un yarattığı global ekonomik krizin etkilerinin ve sağlık sistemindeki sorunların gelecekteki yıllarda da süreceği göz önünde bulundurulduğunda GALLUP verileriyle de ortaya koyduğumuz gibi bireylerin kendilerini gelecekte daha mutlu düşünmeleri bir illüzyondan ibarettir. Çünkü literatürle de desteklediğimiz gibi bireylerin yaşam memnuniyeti seviyesi zam alma, maaşı yüksek bir işe girme, çocuk sahibi olma, evlilik vb. olumlu olaylarda ve işsizlik, maluliyet vb. gibi olumsuz olaylarda dahi geçmişteki seviyesine dönme eğilimindedir. Şu anda öznel iyi olma hakkında yapılan tahminlerin veya verilen kararların gelecekte yaşanılacak olanla aynı olmaması arasındaki farkın kaynağını açıklayan çalışmalar empati boşluğu ve hedonik adaptasyon üzerine yoğunlaşmıştır. Bir başka deyişle hatalı tahmin edilen öznel iyi olmanın altında yatan sebep gelecekteki benliğimizin de şimdiki gibi düşüneceği yanılgısı ve yaşamın getirdiklerine adaptasyonun göz önünde bulundurulmamasıdır.

Bireylerin gelecekle ilgili tahminde bulunurken hedonik adaptasyon faktörünü de hesaba katmaları önemlidir. Yaşam memnuniyetiyle ilgili alınacak iktisadi kararlarda bireylerin gelecekte bekledikleri öznel iyi oluşu gelecekteki hedonik adaptasyonu hesaba katmamalarından ve kendi benlikleriyle empati kuramadıklarından kaynaklanan projeksiyon ön yargısı nedeniyle doğru tahmin edemedikleri hesaba katılarak politika oluşturulurken bu durum göz önünde bulundurulması elzemdir. Davranışlarını şekillendiren bazı faktörlerin farkında olmayan bireylerin, zamanlar arası kararlarda öznel iyi oluşlarını başarıyla en üst düzeye çıkaracak seçimler yapmaları sağlanmalıdır. Aynı zamanda Amerikalı bireylerin ekonomik durum ve yaşam memnuniyetlerindeki farkı Covid-19 öncesi ve Covid-19 süreci boyunca karşılaştırmalı olarak ortaya koyduğumuz bu çalışmaya benzer bir çalışmanın Türkiye için de yapılabilmesi için GALLUP verileri kadar detaylı ve kapsamlı bir panel veya veri setine ihtiyaç duyulmaktadır. Elde edilen sonuçlar bireylerin yaşam ve gelir memnuniyetini artıracak iktisadi politikalar geliştirmek için önemlidir.

Introduction

In our study, we explain the erroneous subjective well-being or life satisfaction estimates of individuals regarding their own income and life satisfaction in the future as well as the effects of projection bias that accounts for these mispredictions. Individuals tend to overestimate the extent to which their future tastes and preferences would resemble their current tastes. They are unlikely to predict the change in their current decisions about their future selves (Loewenstein et al., 2003). In other words, they cannot make accurate predictions about future life satisfaction since they fail to consider the duration of time spent, adaptation to that situation and event in the future, economic social comparison, etc. Individuals may make systematic mistakes upon predicting future utility/subjective well-being and therefore, they cannot achieve the maximum utility (Kahneman and Thaler, 2006). Frey and Stutzer (2014, p. 941) also argued that individuals systematically misguided the utility through some of their choices. It is difficult for individuals to make comparisons among the features that vary in prominence over time. In particular, people cannot make an accurate prediction of adaptation. In addition, the degree of adaptation and forecasting differs systematically in terms of goods and activities (Fehr and Camerer, 2007, p. 420).

Many people predict that their life satisfaction would increase as they earn more income. Because they focus on this illusion, they make the mistake of exaggerating the boost in happiness, but it is known that the long-term effect of income decreases since they adapt to daily life (Kahneman et al., 2006). For instance, they may be willing to sacrifice the time spent for socializing upon considering the long duration of time they would spend in traffic for commuting due to their focus on income growth (Stutzer and Frey, 2008). It has been revealed that individuals fail to make accurate predictions of future life satisfaction or subjective well-being due to certain biases. Because it has been understood that people adapt to their future situations due to the hedonic adaptation effect and the line of life satisfaction does not change much (Kahneman, 1999; Schkade and Kahneman, 1998). Therefore, projection bias, which is one of the reasons underlying the individuals' misprediction of their future subjective well-being/life satisfaction, is emphasized. Gallup asked the participant US citizens questions about income and life satisfaction before and after the Covid-19 breakout. Among these questions, life satisfaction predictions for the future as well as their current satisfaction also take place.

In our study, it is emphasized that income and life satisfaction evaluations are mis-predicted due to the projection bias in the USA over the years. In the second part of our study, the projection bias is explained through the examples of individuals' erroneous life satisfaction predictions. In the third part, the concept of mis-predicted well-being and hedonic adaptation is introduced with examples. In the fourth part, with the obtained data from Gallup, the income and life satisfaction of the US citizens before and after the Covid-19 breakout, and their satisfaction for the future are evaluated. Since there is no study that explains mis-predicted subjective well-being using Covid-19 data, our study is an original study that would form the basis for this domain.

Projection Bias and Empathy Gap

Projection bias is the tendency of people to assume that what they like and dislike in the future would resemble what they like and dislike at the moment. However, individuals may also enjoy and be content with different things in the future. Therefore, in behavioral economics, erroneous beliefs about the future are explained through projection bias (Erta et al., 2013, p. 6). In other words, it is a mindset that connects how people feel today and what they expect to feel in the future. Such bias allows us to make predictions about our future selves. By reflecting our present feelings to the future, we expect to feel in the future as it is today. This bias is directly

associated with the individuals' inability to accurately estimate future utilities. Loewenstein et al. (2003) argued that such bias occurs since it forms an anchor point that serves as the basis for our current emotional states, thoughts, feelings, and behaviors.

The decisions we make now and our perceptions of the normality of these actions are made according to the previously set anchor point. For example, studies conducted in China indicated that although air pollution is harmful in the long-run, subjective well-being assessments (Chena et al., 2019) and health insurance purchasing or cancellation decisions are made based on daily air pollution values. It was revealed that the increase in daily air pollution induced a 7.2% increase in the number of insurances and this was linked to projection bias (Chang et al., 2018). As another example, the bias arises when we have the wrong idea that our future hunger would be as great as it is now during shopping. Normally, assessments on the usefulness and desirability of a particular item now and in the future may vary. Experiencing projection bias is a prediction of how much an item or event will be valued in the future. In one study, athletes were asked to imagine what the mountaineers who were lost in the barren mountains without water and food would feel and decide on whether thirst or hunger would be worse for them. Before entering the gym, 61 percent of the athletes stated that thirst would be a more disturbing feeling for mountaineers and themselves, whereas 92 percent of them stated that they would find the thirst much more disturbing after leaving the gym. Here, it is understood that the athletes reflected their thirst for the mountaineers. It was revealed that they could not fully predict this feeling about themselves and the mountaineers and could not accurately predict the future utility (Van Boven and Loewenstein, 2003).

According to the findings obtained about projection bias, it was found that when individuals asked to predict their future actions, they tend not to empathize with their future selves. This bias leads people to overestimate reference-dependent goods and exaggerate the endowment effect (Loewenstein et al., 2003). According to a study, it was determined that people who do not currently own an object underrate how much those who have the object value their objects, and even underestimated the value they would have given the object if they had the object themselves (Van Boven et al., 2000; Loewenstein et al., 2003). These predictions reveal statistically both about property owners' assessment and people's biased estimates of how valuable the trophy would be to them if they had a trophy.

Van Boven et al. (2000) designed an experiment to reveal projection bias. Coffee cups were given to each one of a certain student group in the experiment, but not to the other group. The subjects with and without coffee cups were asked to determine the selling price for the cup. Those with the cups set a higher selling price (\$6.37) than those without the cups (\$1.85). Those without the cups were asked to estimate how much they would pay to purchase these cups, and those with the cups were asked to estimate how much they would charge to sell them. The average estimate of the ones having cups is \$3.93, which is lower than the selling price they set in the first experiment, but higher than either two prices reported for the purchase. The average price for buyers without cups is \$4.39, which is higher than their average purchase price, but lower than the average selling price. Here, the pricing difference between the ones with and without cups is explained by both projection bias and empathy gap. Loewenstein and Adler (1995) also proved in another experiment that estimated selling prices are significantly lower than actual selling prices, being consistent with the projection bias. Therefore, the empathy gap has emerged as a result of people's misconceptions about their next predictions and their inability to empathize with their own selves and their inability to put themselves in the other's positions. It is as if the misconception that people's tastes and preferences in the future would be the same as they are today. Individuals' desire to satisfy their present desires and emotional states often invalidate long-term goals that would satisfy their future selves (Loewenstein and Schkade, 1999; Loewenstein et al., 2003).

Mis-predicted Subjective Well-Being and Hedonic Adaptation

Subjective well-being appears as a broader concept that includes experienced happiness and evaluation of life (Kahneman and Deaton, 2010, p. 16489). In the subjective approach of utility, the happiness expressed by the fact that individuals have a certain opinion about happiness and a good life indicates the well-being of people. Subjective well-being is a crucial factor to directly measure the cognitive and emotional effects of individuals' entire lives as well as special parts of life (Diener, 1984; Myers and Diener, 1995). Veenhoven (1984, p. 17-25) stated that life satisfaction, happiness, and subjective well-being are used interchangeably. Veenhoven favored using the concept of life satisfaction instead of subjective well-being; since life, satisfaction includes a general evaluation of life rather than momentary emotions. In this context, happiness includes all aspects of life (work, family, social life, consumption opportunities, health, etc. all life spheres) and is a general judgment consisting of two criteria. One of them is the 'hedonistic level' (intuitive evaluations) and the other is 'satisfaction', which includes cognitive transformations based on the individual's desires and achievements (Veenhoven, 2004). Although individuals' evaluation of the events in their lives and their hedonistic levels may change over time, it is still possible that their emotions determined by temperament and daily life conditions would revert to an average borderline. Although the emotions are constantly changing, it is possible that the subjective well-being level of individuals would become stable in the long run. Similarly, when the living conditions of the individual change significantly, the life satisfaction of the individual may also change, however, the stability in life satisfaction gains consistency over time and persists to some extent (Diener, 2009, p. 29).

There are discrepancies between the two concepts of well-being. Emotional well-being (hedonistic well-being or experienced happiness) indicates the emotional quality that the individual experiences every day and it is associated with the intensity and frequency of experiences such as compassion, anger, sadness, joy, and anxiety which determine whether or not he/she is satisfied with their life. The concept of life evaluation is an individual's thoughts regarding their own life (Kahneman and Deaton, 2010, p. 16489).

There is persuasive empirical evidence suggesting that individuals are not good at predicting their future satisfaction/utilities (Loewenstein and Adler, 1995). Research on effective prediction tends to exaggerate their reactions in those events, especially since people experience other routine daily life events of which they are not currently conscious, such as their team becoming champions and finding professional occupations simultaneously with routine events. People often have biased predictions about the density and duration of their emotions since people are able to adapt more and more easily than they anticipate (Frey and Stutzer, 2014). The concept of adaptation, which is discussed here with life satisfaction, is any process, movement, or mechanism that mitigates the effects of a repetitive situation (pleasure, motivational, perceptual, physiological, etc.) (Frederick and Loewenstein, 1999). Following such adaptation, people's happiness reaches a level similar to of those before these events. This situation is called hedonic adaptation (Brickman and Campbell, 1971). In the hedonic cycle, the individual can evaluate their current situation, and also make mispredictions about their future situation. It has been found that individuals with incomes have enough imagination about themselves about their own income in the future as they do now. These results also explain that individuals have their own positive and negative emotional domains and, even if we move away from this area in the face of sad or pleasing life events, they revert over time (Van Praag, 1977; Van Praag and Van der Sar, 1988).

While individuals make predictions about their future, they do not perceive that they will adapt to the future situation and that the social comparisons they make about their economic conditions would change commensurate with the actual conditions (Easterlin, 2003). Even the

negative effects of life events such as grief, disability, and chronic illness on subjective well-being tend to revert to a degree (Frederick and Loewenstein, 1999; Oswald and Powdthavee, 2008). People who are unemployed for a long time cannot fully revert to their life satisfaction level prior to unemployment (Clark et al., 2008), but following important events such as having children, death of spouse and marriage, people revert to their previous life satisfaction levels from such situation, in other words, they adapt to the situation in which they are (Kamilçelebi and Veenhoven, 2016; Clark et al., 2008; Stutzer and Frey, 2006, Luhman et al. 2012). People, in general, adapt quickly to situations of happiness or grief. After experiencing a good event such as a salary raise and winning the lottery, or after experiencing a bad event such as loss and illness, people emotionally adapt to such situations (Diener et al., 2006). So, it is quite likely that each individual has an inner baseline for some level of happiness or sadness. Mis-predicting future emotions may also stem from underestimate their future desires (Bernheim and Rangel, 2016, p. 57; Loewenstein et al., 2003).

Odermatt and Stutzer (2015) examined the extent to which people predicted their future well-being accurately after encountering major life events. Based on panel data, people's actual assessments made after five years later were compared with estimates of life satisfaction reported at the first interview following a major life event. It was made after individuals' experiences of widowhood, unemployment, disability, marriage, separation, or divorce and found systematic prediction errors following the first four of these events. This result partly stemmed from unpredictable adaptation. Loewenstein et al. (2003) established a theoretical model on intertemporal decision-making and they proved with experiments that individuals predicted their future utilities incorrectly due to projection bias.

It has been the subject of many studies in which the future utility or subjective well-being cannot be accurately predicted (Kahneman et al., 2007; Kahneman and Thaler, 2006). In a study, which explained that future life satisfaction could not be estimated accurately, a group was asked questions about life satisfaction on two distinct dates. The first survey was conducted before these people received a salary raise and they were asked whether their happiness would increase if they received a raise higher than the inflation rate. With this survey, life satisfaction predictions about the future were obtained. In the second survey questionnaire, the same participants were asked about their life satisfaction, and both results were compared. Accordingly, it was revealed that the life satisfaction levels of those who expected a salary raise would have not increased their happiness after receiving a raise. Despite this, no significant relationship was found between life satisfaction and post- salary raise of the academicians who expected the salary raise to increase their happiness. At this point, the difference between the life satisfaction predictions that people will achieve in the future and the actual predictions revealed that people's predictions about the future may be incorrect (Kamilçelebi, 2018a; Kamilçelebi, 2018b; Kamilçelebi, 2019, p. 94). Although income increase was expected to boost subjective well-being, it might have had little effect on subjective well-being due to hedonic adaptation (Frederick and Loewenstein, 1999).

The following result was obtained from the German Socioeconomic Panel survey conducted over the period 1984-2005, which explained the mis-predicted subjective well-being that might have arisen in decisions taken with projection bias. When individuals learn that they will receive fifty percent more salary in their current job before starting to work, the level of satisfaction of individuals increases. Despite this, the satisfaction provided by the income decreases in later periods, and after a while, it reverts to almost its previous level (Frey and Stutzer, 2014, p. 943). This situation can be explained by hedonic adaptation, individuals adapt to the opportunities provided by income following a certain period.

Scope and Findings of the Research

The research data are obtained from GALLUP. Because of the pandemic, the life satisfaction and financial satisfaction of individuals in the USA, as well as their level of anxiety, concern, and cheerfulness are compared with previous years. Moreover, the questions of the Cantril Self Anchoring Striving Scale used by GALLUP were utilized regarding life satisfaction predictions after five years. Based on this, the individuals' prediction of their future life satisfaction (subjective well-being) that form the basis of our research is explained by comparing it with previous years.

It is revealed that the US citizens' satisfaction with their financial situation at the beginning of 2020 has changed compared to previous years. While the satisfaction of those who report that they are mostly or completely satisfied with their current income status has increased in 2020, the satisfaction of those who are not satisfied with their income before 2020 has decreased (NORC).

Table 1: American's Emotions During Covid-19 by Subgroup

Percentages who experienced the following feelings "during a lot of the days yesterday"				
	Happiness %	Worry %	Boredom %	Loneliness %
Annual household income				
<\$36.000	56	58	49	38
\$36.000-<\$90.000	74	44	41	23
\$90.000+	75	48	39	19
Marital Status				
Married	77	45	39	17
Single/Never married	61	50	46	36
Divorced	62	50	39	35
Widowed	76	38	45	26
Gender				
Men	73	44	43	20
Women	71	51	40	27

Source: GALLUP PANEL, April 27-10 May 2020, <https://news.gallup.com/poll/311135/adults-report-less-worry-happiness.aspx>

(The results of this GALLUP survey are based on self-administered web surveys with a random sample of 8,712 US adults aged 18 and over who are the members of the GALLUP Panel over the period from 27 April to 10 May 2020. 95% confidence level. The margins of error are higher for subgroups.)

In Table 1, the US citizens who have participated in the survey are asked about their emotions the previous day and the differences in emotions about the Covid-19 pandemic in

terms of the variables of household income, marital status, and gender are presented. For example, the US adults with an annual household income of less than \$ 36,000, which is the lower-income group, have dramatically higher daily feelings of anxiety, boredom, and loneliness than high-income groups. Upon comparing the lower income group with the middle- and upper-income groups, most of the participants are much less likely to claim that they were happy the previous day. It is found that the married and widowed US citizens feel happier and less anxious, whereas those who are single or divorced feel lonelier. Women are more likely than men to feel anxious and lonely.

GALLUP evaluates Americans according to the Self Anchoring Striving Scale, which was designed by Cantril (1965), using the digit scale ranging from 0 to 10. According to this scale, people are classified as ‘thriving’, ‘struggling’ and ‘suffering’ depending on how they rate their current and future lives. Those who evaluate their current life satisfaction as 7 or higher and their life satisfaction as 8 or higher in five years are classified as ‘thriving’.

Table 2: Life Evaluation (%Thriving), Current Life Satisfaction, and Anticipated Life Satisfaction in 5 Years, Trended, by Age

	30 Sep- 14 Oct 2019 %	21 Mar-5 Apr 2020 %	20-26 Apr 2020 %	Change (pts.)
Thriving				
18-44	55.8	45.9		-9.9*
45-64	57.3	53.0		-4.3*
65+	51.1	47.7		-3.4*
All Adults	55.3	48.8		-6.5*
Current Life Satisfaction (7-10) %				
18-44	60.6	50.3		-10.3*
45-64	70.6	61.7		-8.9
65+	78.6	68.3		-10.3*
All Adults	67.7	58.2	56.9	-10.8*
Anticipated Life Satisfaction in 5 Yrs. (8-10) %				
18-44	71.6	71.5		-0.1
45-64	65.5	69.4		+3.9*
65+	53.7	58.9		+5.2*
All Adults	65.5	68.0	68.9	+3.4*

*Statistically significantly different (p<.05)

95% confidence level

Source: GALLUP, 30 September-14 October 2019 and 21 March – 5 April 2020, <https://news.gallup.com/poll/308276/life-ratings-plummet-year-low.aspx>; 20-26 April 2020, <https://news.gallup.com/poll/310250/worry-stress-fuel-record-drop-life-satisfaction.aspx>

(Note: The results recorded over the period between 21 March- 26 April 2020 are obtained from the interviews held with 20,006 participants randomly selected from the GALLUP Panel, consisting of approximately 80,000 adults in all 50 US states and Columbia region. The results obtained over the period between 30 September – 14 October 2019 are based on the responses of 33,451 panel participants.)

Table 2 shows that the probability of being successful in life evaluation is the highest among young and middle-aged people and it decreases with age following a certain point. The decline in the percentage of successful individuals is significantly greater among the adults aged 18-44 than of older age groups and has dropped by about 10 percentage points to 45.9% for young adults in the most recent sample. This is largely due to the decline in current life satisfaction ratings and the lack of improvement in predicted life satisfaction for this group within five years. Among older individuals, predicted future life satisfaction increases significantly compared to the period of September-October 2019, helping offset the decline in current life satisfaction, results in a smaller decrease in success.

Over the period between September-October 2019 and the end of April 2020, the percentage of those who rate their current lives as ‘7’ or higher drops to 56%, along with a similar decrease (10.8 points) across all age groups. On the contrary, the ratings of predicted future lives are slightly improved. In the question of life satisfaction, the participants are asked to rate their predictions within five years according to the level of this scale ranging from 1 to 10. Accordingly, the predicted level of life satisfaction of all adults within five years (between 8-10) is higher (45-65+ years of age) compared to September-October 2019 evaluations, and lower (18-44 years of age) compared to March-April 2020 evaluations.

The life satisfaction ratings of all adults within five years increase by 3.4 points to 68.9% (between 8-10) compared to the October 2019 evaluations. At this point, it is explained that the US citizens have unusually low satisfaction with their current lives, and they stretch further an overall optimism regarding the future. This illusion in our predictions about the future serves as a projection bias and is due to the inability to fully predict future life satisfaction. With the Covid-19 outbreak, this illusion has updated itself again, and these new results have widened the gap between what the US citizens predict their life satisfaction to be five years from now compared to how they rate their current lives.

Daily Emotional Experiences of U.S. Adults, Trended (January 2018-April 2020)

Did you experience each of the following a lot of the day yesterday?

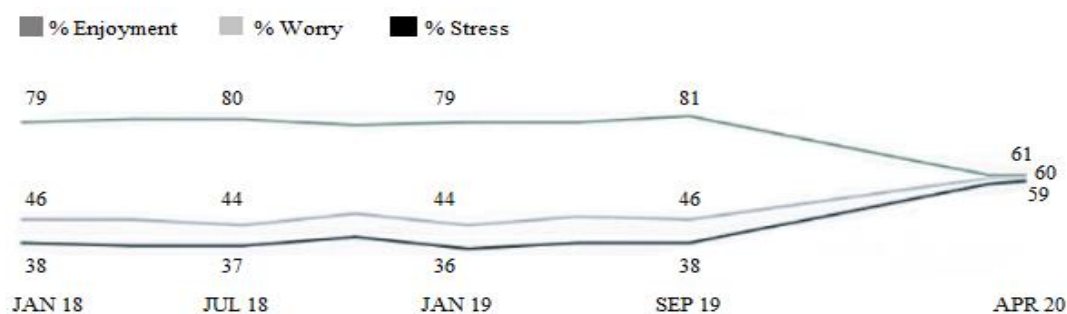

Figure 1: Daily Emotional Experiences of U.S. Adults, Trended (January 2018-April 2020)

Source: GALLUP, Data from January 2018 to August 2019 are based on the Gallup National Health and Well-Being Index; 6-20 March and 21 March – 5 April 2020 are based the Gallup Panel, <https://news.gallup.com/poll/308276/life-ratings-plummet-year-low.aspx>

It also applies to situations in which individuals experience significant stress and anxiety on any given day. As can be seen in Figure 1, the stress and anxiety percentages of the US citizens have been quite stable throughout the years and exhibit merely a slight change over time. Nonetheless, the percentages of the US adults who experience significant stress and anxiety daily over the period between March-April 2020 increase unprecedentedly compared to the period between July-August 2019. Stress levels increase by 14 points to 60%, whereas anxiety levels increase by 21 points to 59%. The percentage of those who enjoyed significant daily enjoyment drops by 20 percentage points to 61% during this period. In practical terms, approximately 53 million adults experience more of the anxiety they do on any given day over the period between March-early April 2020 compared to the period between July-August 2019.

Table 3: U.S. Change in Significant Daily Enjoyment, Worry and Stress

Change, in percentage points, between the two-time period noted	Enjoyment	Worry	Stress
October 2008 vs. January 2008	+1.1	+5.0	+3.3
21 March-7 April 2020 vs. July-August 2019	-19.7	+20.8	+14.0

Source: GALLUP, <https://news.gallup.com/poll/308276/life-ratings-plummet-year-low.aspx>

Notes: 2008 and 2009 data are based on the Gallup National Health and Well-Being Index; 2020 data are based on the Gallup Panel. Over the period between March 21-April 5, 2020; the GALLUP survey is based on a sample of 20,006 adults aged 18 and over residing in all 50 US states and the District of Columbia. (The margin of sampling error is approximately +0.9 points at 95% confidence level.)

Table 3 indicates that the magnitude of the anxiety and anxiety caused by the coronavirus is greater than that observed in the 2008 economic crisis. It takes about two years for the stress and anxiety levels to drop to early 2008 levels. Upon comparing the period between 21 March – 5 April 2020 with the period between July-August, 2019; it is seen that the anxiety and stress caused by the coronavirus have significantly exceeded the anxiety and stress that occurred in 2008. It is determined that within the specified months of 2019 and 2020, daily entertainment decreases by approximately 20 points, anxiety increases approximately by 20 points, and stress increases approximately by 14 points.

Conclusion and Evaluation

According to the GALLUP data of US adults, it is understood that the decline in life satisfaction caused by Covid-19 exceeds the levels measured in the 2008 crisis when combined with the damage inflicted on the economy. Before the Covid-19 outbreak, serious discrepancies are found between what people experienced on any given day regarding income and life satisfaction and their experiences throughout this process. Several life-changing factors can be explained by the decrease in cheerfulness in the daily emotions of individuals, an increase in anxiety and stress, a decrease in income and life satisfaction, and uncertainties about their health and economic conditions within the near future. It is revealed that this situation affects especially the lower income group even more. Social isolation, job loss, loneliness, financial loss, etc. situations also reduce the quality of life.

The life satisfaction levels of people tend to revert to their previous levels when they run into several adverse events that are not in their routine, such as Covid-19, when this negative situation disappears or becomes a normal part of life, meanings, when they adapt to it. However,

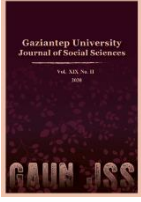
cognitive biases such as projection bias regarding individuals' future selves cause them to make mispredictions about their future life satisfaction. As we demonstrate using the GALLUP data, the prevailing opinion is that individuals would be happier in the future than they are now or were before. The fact that people usually expect that they will be more satisfied with their future lives is an illusion explained by projection bias, based on their inability to empathize with their future selves. It is important for individuals to consider the hedonic adaptation factor upon making predictions. This situation should be taken into account upon implementing a policy since individuals cannot accurately predict the subjective well-being they expect in the future due to projection bias and the fact that they fail to consider the future hedonic adaptation and cannot empathize with their own selves in economic decisions to be made regarding life satisfaction. Individuals who are unaware of some of the factors that shape their behavior should be ensured to make choices that would successfully maximize their subjective well-being in intertemporal decisions. A study similar to this one which would yield up the economic situation and life satisfaction of the people in the face of Covid-19 breakout is necessary, but no such dataset is available yet.

References

- Bernheim, B. D. & Rangel, A. (2016). Davranışsal kamu ekonomisi: Standart olmayan karar mercileri ile refah ve politika analizi. In Hatime Kamilçelebi (Ed), *Davranışsal İktisat ve Davranışsal İktisadın Uygulamaları*. Ankara: Nobel Akademik Yayınları, 7-81.
- Brickman, P. & Campbell, D. T. (1971). Hedonic relativism and planning the good society. In M. H. Appley (Ed), *Adaptation level theory: A symposium*. New York: Academic Press, 287-302.
- Cantril, H. (1965). *The pattern of human concern*. New Jersey: Rutgers University Press.
- Chang, T. Y., Huang, W. & Wang, Y. (2018). Something in the air: Projection bias and the demand for health insurance. *The Review of Economic Studies*, 85(3), 1609-1634. <https://doi.org/10.1093/restud/rdy016>
- Chena, S., Qin, P., Tan-Soo, J. & Wei, C. (2019). Recency and projection biases in air quality valuation by Chinese residents. *Science of The Total Environment*, 648, 618-630. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2018.08.153>
- Clark, A. E., Diener, E., Georgellis, Y. & Lucas, R. (2008). Lags and leads in life satisfaction: A test of the baseline hypothesis. *Economic Journal*, 118(529): F222- F243. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.2008.02150.x>
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95(3), 542-575.
- Diener, E., Lucas, R. E. & Scollon, C. N. (2006). Beyond the hedonic treadmill: Revising the adaptation theory of well-being. *American Psychologist*, 61(4), 305-314. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.61.4.305>
- Diener, E. (2009). Assessing subjective well-being: Progress and opportunities. Assessing well-being the collected works of Ed Diener, Ed Diener (Ed), *Social Indicators Research Series*, 39, 103-157.
- Easterlin, R. A. (2003). Building a better theory of well-being. In Luigino Bruni and Pier Luigi Porta (Eds), *Economics and happiness: Framing the analysis*. New York: Oxford University Press, 29-64.
- Erta, K., Iscenko, Z., Hunt, S. & Brambley, W. (2013). *Applying behavioural economics at the financial conduct authority*. London: Financial Conduct Authority.
-

- Fehr, E. & Camerer, C. F. (2007). Social neuroeconomics: The neural circuitry of social preferences. *Trends in Cognitive Sciences*, 11(10), 419-427. doi: 10.1016/j.tics.2007.09.002
- Frederick, S. & Loewenstein, G. (1999). Hedonic adaptation. In D. Kahneman, E. Diener, & N. Schwarz (Eds), *Well-being: The foundations of hedonic psychology*, Russell Sage Foundation, 302–329.
- Frey, B. & Stutzer, A. (2014). Economic consequences of mispredicting utility. *Journal of Happiness Studies*, 15(4), 937-956. doi: 10.1007/s10902-013-9457-4
- GALLUP, April 27-10 May 10 2020 <https://news.gallup.com/poll/311135/adults-report-less-worry-happiness.aspx>
- GALLUP, 20-26 April 2020 <https://news.gallup.com/poll/310250/worry-stress-fuel-record-drop-life-satisfaction.aspx>
- GALLUP, 30 September-14 October 2019 and 21 March – 5 April 2020 <https://news.gallup.com/poll/308276/life-ratings-plummet-year-low.aspx>
- Kahneman, D. (1999). Objective happiness. In D. Kahneman, E. Diener, & N. Schwarz (Eds), *Well-being: The foundations of hedonic psychology*, Russell Sage Foundation, 3–25.
- Kahneman, D. & Deaton, A. (2010). High income improves evaluation of life but not emotional well-being. *Psychological and Cognitive Science*, 107(38), 16489-16493. <https://doi.org/10.1073/pnas.1011492107>
- Kahneman, D. & Thaler R. H. (2006). Anomalies: Utility maximization and experienced utility. *Journal of Economic Perspectives*, 20(1), 221-234. doi: 10.1257/089533006776526076
- Kahneman, D., Wakker, P. P. & Sarin, R. (1997). Back to Bentham? Explorations of experienced utility. *Quarterly Journal of Economics* 112(2), 375-405. <https://doi.org/10.1162/003355397555235>
- Kahneman, D., Krueger, A. B., Schkade, D., Schwarz, N. & Stone, A. A. (2006). Would you be happier if you were richer? A focusing illusion. *Science*. 312(5782), 1908-1910. doi:10.1126/science.1129688
- Kamilçelebi, H. & Veenhoven, R. (2016). The difference between expected and experienced utility: Findings from some studies on having children. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 50, 343-354. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS3591>
- Kamilçelebi, H. (2018a). *Beklenen fayda ve deneyimlenen fayda: Gelir artışı üzerine bir araştırma*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Kamilçelebi, H. (2018b). *The difference between expected and experienced utility: A case study on a salary increase*. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing.
- Kamilçelebi, H. (2019). *Davranışsal iktisat*. London: IJOPEC Publication.
- Loewenstein, G. & Adler, D. (1995). A bias in the prediction of tastes. *Economic Journal*, 105(431), 929–937. doi: 10.2307/2235159
- Loewenstein, G., O’Donoghue, T. & Rabin, M. (2003). Projection bias in predicting future utility. *Quarterly Journal of Economics*, 118(4), 1209–1248. <https://doi.org/10.1162/003355303322552784>
- Loewenstein, G. & Schkade, D. (1999). Wouldn’t it be nice? Predicting future feelings. In Daniel Kahneman, Ed Diener and Norbert Schwarz (Eds), *Well-Being: The Foundation of Hedonic Psychology*. New York: Russell Sage Foundation, 85-105.
-

- Luhman, M., Hofmann, W., Eid, M. & Lucas, R. E. (2012). Subjective well-being and adaptation to life events: A meta-analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102(3), 592-615. doi: 10.1037/a0025948
- Myers, D. G. & Diener, E. (1995). Who is happy?. *Psychological Science*, 6(1), 10-19.
- NORC, <https://www.norc.org/Pages/default.aspx>
- Odermatt, R. & Stutzer, A. (2015). (Mis-)predicted subjective well-being following life events. *IZA Discussion Papers* 9252, 1-42.
- Oswald, A. & Powdthavee, N. (2008). Does happiness adapt? A longitudinal study of disability with implications for economists and judges. *Journal of Public Economics*, 92(5-6), 1061-1077. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2008.01.002>
- Schkade, D. A. & Kahneman, D. (1998). Does living in California make people happy? A focusing illusion in judgments of life satisfaction. *Psychological Science*, 9(5), 340–346. <https://doi.org/10.1111/1467-9280.00066>
- Stutzer, A. & Frey, B., (2008). ‘Stress that doesn’t pay: The commuting paradox. *The Scandinavian Journal of Economics*, 110(2), 339-366. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9442.2008.00542.x>
- Stutzer, A. & Frey, B. S. (2006). Does marriage make people happy, or do happy people get married? *Journal of Socio-Economics*, 35(2), 326-347. <https://doi.org/10.1016/j.socec.2005.11.043>
- Van Boven, L. & Loewenstein, G. (2003). Social projection of transient drive states. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29(9), 1159-1168. doi: 10.1177/0146167203254597
- Van Boven, L., Dunning D. & Loewenstein, G. (2000). Egocentric empathy gaps between owners and buyers: Misperceptions of the endowment effect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(1), 66–76.
- Van Praag, B. M. S. & Van der Sar, N. L. (1988). Household cost functions and equivalence scale. *Journal of Human Resources*, 23(2), 193-210.
- Van Praag, B. (1977). The perception of welfare inequality, *European Economic Review*, 10(2), 189-207.
- Veenhoven, R. (2004). Happy life years: Measures of gross national happiness, *Proceedings of the First International Conference on Operationalization of Gross National Happiness*, 294-296, (http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/savifadok/1210/1/Happy_Life_Years.pdf).
- Veenhoven, R. (1984). *Condition of happiness*. D. Reidel Publishing Company.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Covid-19 Sonrası Turistik Tüketim Tutumu

Tourist's Consumption Attitude After Covid-19

Burhan KILIÇ^a, Hakan ASLAN^{b*}, Mete GÖVCE^c

^a Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Muğla / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-1136-5107.

^b Öğr. Gör., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Marmaris Turizm Meslek Yüksekokulu, Muğla / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-8777-7151.

^c Öğr. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir Meslek Yüksekokulu, İzmir / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-0542-1838.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 30 Ağustos 2020

Kabul tarihi: 30 Eylül 2020

Anahtar Kelimeler:

Covid-19

Pandemi

Turistik Tüketim Tutumu

Turist Davranışı

Tüketici Davranışı

ARTICLE INFO

Article History:

Received August 30, 2020

Accepted September 30, 2020

Keywords:

Covid-19

Pandemic

Tourist Consumption Attitude

Tourist Behavior

Consumer Behavior.

ÖZ

Covid-19, Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edildikten sonra, dünyanın her yerinde vaka ve ölüm sayılarında hızla artışlar yaşanmaya başlanmıştır. İlerleyen süreçte alınan kısıtlama kararları (sokağa çıkma yasağı, seyahat kısıtlaması, sosyal mesafe, karantina) ve kişisel önlemlerle (maske, dezenfektan) birlikte vaka sayıları azalmaya başlamış ve kısıtlamalar hafifletilerek “yeni normal” olarak adlandırılan normale dönüş süreci başlamıştır. Yeni normal olarak ifade edilen bu süreçte, turist tutumları ve davranışlarının değişeceği öngörülmektedir. Bunun nedeni algılanan yüksek risk ve korkudur. Algılanan yüksek risk ve korku turist tutumunu ve davranışlarını değiştirebilmektedir. Bu doğrultuda araştırmada, Covid-19 sonrası Türk turistlerin tüketici tutumunun incelenmesi amaçlanmıştır. Nitel desende planlanan araştırmada, veri toplama yöntemi olarak görüşme tercih edilmiş ve veriler yarı-yapılandırılmış görüşme formu yardımıyla 10 katılımcıdan toplanmıştır. Araştırma sonucunda, turistlerin Covid-19 sonrası turistik tüketici tutumlarında değişimler meydana geldiği belirlenmiştir. Araştırmadan elde edilen sonuçların, turizm profesyonellerine, destinasyon yöneticilerine ve konu ile ilgili çalışmalar yapan araştırmacılara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

ABSTRACT

After Covid-19 was declared as a pandemic by the World Health Organization, rapid increases in the number of cases and deaths began to occur all over the world. The number of cases started to decrease with the restriction decisions (curfew, travel restriction, social distance, quarantine) and personal precautions (mask, disinfectant) and the restrictions were eased and the process of returning to normal, which was called as the "new normal", began. In this process, which is expressed as the new normal, it is predicted that the tourists' attitudes and behaviors will change. This is due to perceived high risk and fear. Perceived high risk and fear can change tourist attitudes and behaviors. In this respect, the study aimed to examine the consumer attitude of Turkish tourists after Covid-19. In the study, which was planned with a qualitative design, interview was preferred as the data collection method and the data were collected from 10 participants through a semi-structured interviews. As a result of the study, it was determined that there were changes in the tourist consumer attitudes of tourists after Covid-19. It is believed that the results obtained from the study will contribute to tourism professionals, destination managers and researchers working on the subject.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: hakanaslan@mu.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Covid-19 is known as an infectious disease caused by a newly discovered coronavirus that was not previously identified in humans. This disease, which emerged in Wuhan, China in December 2019, has turned into a pandemic that affects almost all countries today (Jiang et al., 2020). During the pandemic process, more than 24 million Covid-19 cases and more than 800 thousand deaths caused by the virus were reported to the World Health Organization (WHO, 2020). Some measures have been taken all over the world against the increase in the number of cases and deaths. Within the scope of these measures; schools, shopping malls, restaurants and entertainment venues were closed, public events were banned, the home-working system was activated (Wilder-Smith & Freedman, 2020), international travel was restricted, and curfews were imposed in many countries. With these measures, practices such as social distance, quarantine and hygiene measures (masks, disinfectants) entered into people's lives and these practices have become a part of daily life.

With the effect of the measures, the number of cases decreased and the restrictions put in the epidemic process were eased. In other words, a process called as the new normal was introduced. However, this process does not mean that the Covid-19 danger is completely eliminated. In this process, which is expressed as the new normal, it is predicted that the attitudes and behaviors of consumers will change. As a matter of fact, all studies conducted support this expectation (Aydın & Doğan, 2020; Chebli & Said, 2020). The main reason for the changes in attitudes and behaviors is the high risk perception and fear caused by the Covid-19 epidemic. High risk perception and fear can change people's consumption behaviors (Erciş et al., 2016; Neuburger & Egger, 2020). It is believed that there will be changes in tourist consumer behavior as well as general consumer behavior with high risk perception and fear. However, what these changes are about is an important question that needs to be answered. In the study conducted to find an answer to this question, it is aimed to examine the tourist consumer attitudes of Turkish tourists after Covid-19. By examining these attitudes, the behaviors of tourists in the future is tried to be understood.

The study was planned within the framework of qualitative research approach and the data were collected through a semi-structured interviews. While determining the participants, purposeful random sampling method, which is one of the purposeful sampling methods, was used. The purposeful random sampling method means to determine a sample group from the population included in the study subject and to select the sub-sample group systematically or randomly from this group, which is believed to contribute to the study the most (Baltacı, 2018, p. 258). The only criterion in selecting the sub-sample group that can represent the study subject in the sample group is that the participants have had a holiday at least 3 times in any destination. Interviews were held with 10 Turkish tourists who met this criterion and the interviews were recorded with a tape recorder. The interviews were held between 01.03.2020 and 30.07.2020 and lasted between 25 and 35 minutes on average. The topics discussed in the interviews in general are as follows:

- How will tourist consumer attitude be affected after the Covid-19 epidemic?
- What kind of changes will occur in the tourist consumer attitude after the Covid-19 epidemic?
- How will the future holiday behavior of tourists be shaped?

The data obtained from the participants were analyzed using the descriptive analysis method (Yıldırım & Şimşek, 2008, p. 224). As a result of the descriptive analysis applied to the research data, the touristic consumption attitudes of the individuals that are likely to be affected by the Covid-19 epidemic were analyzed in five categories (the holiday plan, accommodation, transportation, food and beverage and entertainment).

According to the results of the study, it is observed that while some changes occurred in the attitudes of tourists, there are others that have not changed since before the pandemic. The changing attitudes are as follows; the desire to have a holiday in the close regions of the country, the desire to travel by private vehicles, to prefer businesses that have been taken measures against the epidemic, to prefer accommodation types such as caravans, yachts and timeshare, to prefer smaller boutique hotels and international chain hotels that are believed to take more effective measures, to give importance to hygiene and cleanliness, social distance rule and certification during the holiday, not to participate in daily tours, not to prefer entertainment venues, and to prepare their own meals at home. These attitudes differ from the current attitudes before the epidemic. The attitudes that determined to remain unchanged are continuing the holiday preferences just as before the pandemic and preferring going on holidays in the Southern Aegean and Mediterranean regions. These regions are special locations with important holiday destinations. They were heavily visited by tourists before the epidemic.

It is predicted that the changes in post-epidemic attitudes within the scope of the study will turn into behaviors in the future. Therefore, the findings of the study are crucial for tourism professionals, destination managers and researchers. In this direction, various suggestions were made to tourism professionals, destination managers and researchers at the last stage of the study.

Giriş

Dünya, tarih boyunca birçok zorlu durumla karşı karşıya kalmıştır. Bu zorlu durumların başında, küresel çapta yaşanan salgın hastalıklar gelmektedir (Ceylan ve Özkan, 2020). Yakın dönemde yaşanan salgın hastalıklar arasında Sars, Influenza A H1N5 (kuş gribi), Influenza A H1N1 (domuz gribi), Mers, Ebola, Zika ve son olarak ortaya çıkan Covid-19 sayılabilmektedir (TÜBA, 2020). Covid-19, yeni keşfedilen ve daha öncesinde insanlarda tanımlanmayan koronavirüsün sebep olduğu bulaşıcı bir hastalık olarak bilinmektedir. Aralık 2019 tarihinde Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan bu hastalık, günümüzde neredeyse tüm ülkeleri etkileyen bir pandemiye dönüşmüştür (Jiang vd., 2020). Pandemi sürecinde, 24 milyondan fazla Covid-19 vakası ve virüs kaynaklı 800 bini aşkın ölüm Dünya Sağlık Örgütü'ne raporlanmıştır (WHO, 2020).

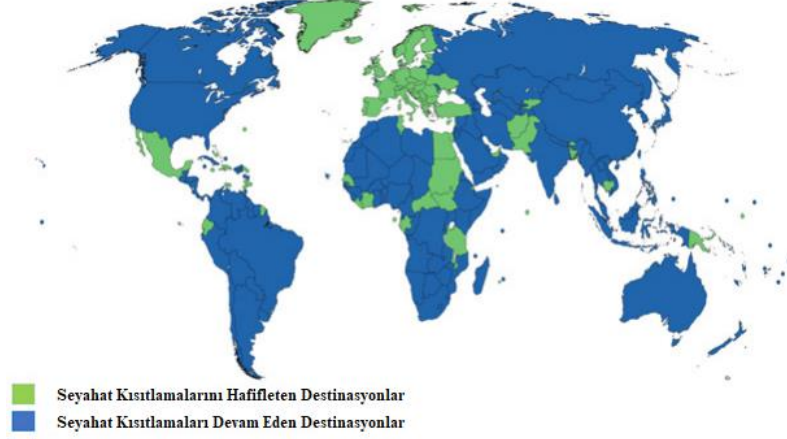
Türkiye'de ise ilk Covid-19 vakası 10 Mart 2020 tarihinde görülmüştür. Bu tarihten itibaren vaka sayıları hızla artmaya devam etmiş ve 25.08.2020 tarihi itibarıyla 260 bin aktif vaka ve 6 binden fazla ölüm raporlanmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2020). Tüm dünyada ve Türkiye'de vakaların artış göstermeye başlamasıyla birlikte, sosyal teması önlemek ve virüsün yayılmasını yavaşlatmak amacıyla çeşitli pandemi önlemleri alınmaya başlanmıştır. Söz konusu önlemler kapsamında; okullar, alışveriş merkezleri, restoranlar ve eğlence mekanları kapatılmış, halka açık etkinlikler yasaklanmış, evden çalışma sistemi faaliyete geçirilmiş (Wilder-Smith ve Freedman, 2020), ülkeler arası seyahatler kısıtlanmış ve birçok ülkede sokağa çıkma yasağı uygulanmıştır. Bu önlemlerle birlikte insanların hayatına, sosyal mesafe, karantina ve hijyen önlemleri (maske, dezenfektan) gibi uygulamalar girmiş ve bu uygulamalar insanların gündelik yaşamlarının bir parçası haline gelmiştir.

Gündelik yaşama paralel olarak Covid-19 sürecinden birçok sektör de önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu sektörlerin başında turizm gelmektedir. Avrupa Konseyi'ne (AK) göre, turizm, Covid-19 sürecinden en fazla etkilenen sektörler arasında yer almaktadır (ILO, 2020). Nitekim bu durum, Dünya Turizm Örgütü'nün Covid-19 raporlarına da yansımaktadır. Söz konusu rapora göre, 2020 Mayıs ayında pandeminin yayılmasını kontrol altına almak için uygulanan seyahat kısıtlamalarının da etkisiyle uluslararası turist sayısı geçen yıla göre %98 oranında azalma göstermiştir (UNWTO, 2020a). Rapordan elde edilen veriler, pandemi sürecinin turizm sektörünü önemli oranda etkilediğini ve gelecekte de etkilemeye devam edeceğini göstermektedir.

Covid-19 sürecinde raporlara yansıyan talep düşüşleriyle bağlantılı olarak birçok havayolu işletmesi uçuşlarını azaltmış veya tamamen iptal etmiştir (Darlak, Lund, Daniel ve Eluri, 2020). Diğer yandan, konaklama işletmeleri ise doluluk oranlarındaki düşüş ve kısıtlamalar nedeniyle faaliyetlerini geçici olarak sonlandırmışlardır (Anzolin, Mason ve Nikolaeva, 2020). Bununla birlikte, sektörün bir diğer iş kolu olan seyahat işletmeleri, yaşanan uluslararası kısıtlamalar ve talep yokluğundan dolayı faaliyetlerine geçici olarak ara vermişlerdir. Son olarak, yiyecek ve içecek işletmeleri ise yaşanan vaka artışları ve sokağa çıkma yasağı uygulamalarıyla birlikte kapatılmış, yalnızca paket servis hizmeti sunmaya başlamıştır.

İlerleyen süreçte, alınan önlemler (maske, dezenfektan, sosyal mesafe, karantina) ile Covid-19 vaka sayıları kontrol altına alınmış ve seyahat kısıtlamaları ülkelerin kararlarıyla kaldırılmaya başlanmıştır. Nitekim, Dünya Turizm Örgütü'nün Covid-19'a ilişkin son raporu bu durumu desteklemektedir. Rapora göre, 87 destinasyon (tüm destinasyonların %40'ı) Covid-19 ile ilgili seyahat kısıtlamalarını kolaylaştırmıştır (UNWTO, 2020b). Buna ek olarak, birçok ülkede, çeşitli sektörlerle yönelik Covid-19 önlemleri ve uyulması zorunlu kurallar ilan edilmiştir. Türkiye'de, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından konaklama işletmeleri, yiyecek içecek işletmeleri ve turist rehberliği faaliyetlerine ilişkin uyulması zorunlu kurallar ayrı ayrı

duyurulmuştur (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020). Önlem ve kuralların duyurulmasından sonra ise konaklama işletmeleri, yiyecek içecek işletmeleri, seyahat işletmeleri ve havayolu işletmeleri tekrar faaliyete geçmiştir. Gerek sektör bazında alınan önlemlerin duyurulması, gerekse de seyahat kısıtlamalarının ortadan kaldırılması veya hafifletilmesi, kısıtlı da olsa uluslararası turizm hareketlerinin yeniden canlanmasına neden olmuştur. Görsel 1’de 19 Temmuz 2020 tarihi itibariyle seyahat kısıtlamalarını hafifleten destinasyonlar görülebilmektedir.

Görsel 1: 19 Temmuz 2020 itibariyle Seyahat Kısıtlamalarını Hafifleten Destinasyonlar

Kaynak: UNWTO, 2020b, s. 2

Covid-19 sürecinde, vakalarda yaşanan düşüşler, ortadan kaldırılan veya hafifletilen kısıtlamalar ve alınan sektör bazlı önlemlere rağmen turizm sektörünün kısa bir sürede eskisi gibi olma ihtimali oldukça düşüktür. Wang, Jin, Fan, Ju ve Xiao (2020), Covid-19 salgınının turizm sektörünü önemli ölçüde değiştireceğini öne sürmektedirler. Bunun nedeni, insanların Covid-19’a ilişkin algıladıkları yüksek risk ve korkudur. Korku ve algılanan yüksek riskin tutum ve davranışları değiştirdiği yapılan araştırmalarda ortaya konmuştur (Erciş, Kotan ve Türk, 2016; Nazneen, Hong ve Ud Din, 2020; Neuburger ve Egger, 2020; Witte ve Allen, 2000). Algılanan yüksek risk ve korku ile genel tüketici davranışlarında olduğu gibi turistik tüketici davranışlarında da değişimler meydana geleceği ve turistik tüketicilerin yeni alışkanlıklar kazanacağı öngörülmektedir (Aydın ve Doğan, 2020). Bu noktada önemli birkaç soru gündeme gelmektedir. Covid-19 sonrası turistik tüketici davranışları nasıl olacak? Turistik tüketici davranışlarında neler değişecek?

Alan yazın incelendiğinde, salgın hastalıklar ve turizm ilişkisini inceleyen birçok çalışmanın bulunduğu görülmektedir (Blake, Sinclair ve Sugiyarto, 2003; Baxter ve Bowen, 2004; Pine ve McKercher, 2004; Wen, Huimin, ve Kavanaugh, 2005; Kuo, Chen, Tseng, Ju ve Huang, 2008; McAleer, Huang, Kuo, Chen ve Chang, 2010; Monterrubio, 2010; Lee ve Chen, 2011; Page, Song ve Wu, 2012; Cahyanto, 2016; Çeti ve Ünlüönen, 2019; Wen, Kozak, Yang ve Liu, 2020; Wang vd., 2020; Hoque, Shikha, Hasanat, Arif ve Hamid, 2020; Neuburger ve Egger, 2020; Wachyuni ve Kusumaningrum, 2020; Bae ve Chong, 2020; Ceylan ve Özkan, 2020; Chebli ve Said, 2020; Aydın ve Doğan, 2020). Bu çalışmaların bir bölümü, risk algısı, yaşam tarzı seçimi, otel fiyat tercihi ve salgın sonrası turistik tüketici davranışları gibi konuları ele alırken (Aydın ve Doğan, 2020; Bae ve Chong, 2020; Chebli ve Said, 2020; Neuburger ve Egger, 2020; Wachyuni ve Kusumaningrum, 2020; Wang vd., 2020; Wen vd., 2005; Wen vd., 2020), önemli bir bölümü ise salgın hastalıkların turizm sektörü üzerindeki ekonomik etkilerini konu edinmektedir (Baxter ve Bowen, 2004; Blake vd., 2003; Ceylan ve Özkan, 2020; Hoque vd. 2020; Kuo vd., 2008; McAleer vd., 2010; Pine ve McKercher, 2004). Örneğin, Pine ve McKercher (2004), Sars salgınının Hong Kong turizm sektörüne yönelik etkilerini incelerken,

Kuo vd. (2008), Sars ve Kuş Gribi salgınının Asya'nın uluslararası turizm talebine yönelik etkilerini ele almıştır. Hoque vd. (2020) ise Covid-19 salgınının Çin turizm endüstrisi üzerinde yarattığı ekonomik etkileri incelemiştir.

Salgın sonrası turistik tüketici davranışlarını konu edinen çalışmalar (Aydın ve Doğan, 2020; Chebli ve Said, 2020; Neuburger ve Egger, 2020; Wen vd., 2005; Wachyuni ve Kusumaningrum, 2020; Wen vd., 2020), genellikle salgın hastalıkların önümüzdeki dönemde turist davranışlarını değiştireceğini öngörmekte ve bu davranışları belirlemeye çalışmaktadır. Wen vd. (2005) tarafından yapılan çalışmada, Sars salgınının turistik tüketici davranışları üzerindeki etkisi incelenmek istenmiştir. Çinli turistler üzerine gerçekleştirilen çalışmanın sonuçları, turistlerin iş ve yaşamlarının salgından önemli derecede etkilendiğini, birçok turistin tatillerini iptal ettiğini ve gelecek dönemde eko turizme yönelik önemli bir ilgi beslediğini, turistlerin aile üyeleriyle birlikte kısa mesafeli seyahatler gerçekleştirmeyi planladıklarını ve tatillerinin her anında hijyen ve güvenliğin sağlanmasını beklediklerini göstermektedir.

Aydın ve Doğan (2020), Covid-19 sonrası Türkiye'deki turistik tüketicilerin değişen karar ve davranışları ile turizm sektöründeki değişimleri incelemiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, turistlerin önümüzdeki dönemde daha bireysel ve butik turlara yani alternatif turizme yöneleceği, kamp, karavan, sezonluk konut kiralama, yat kiralama ve butik otel gibi tercihleri değerlendireceği ve daha kısa mesafeli seyahatlere yöneleceği görülmektedir. Wachyuni ve Kusumaningrum (2020) ise Covid-19 sonrası turistlerin seyahat davranışlarını araştırmışlardır. Çalışma sonuçları, turistlerin yakın zamanda (0-6 ay) seyahatlere geri dönme isteğinde olduklarını, gelecekte doğa temelli turizm türlerine yöneleceklerini ve kısa süreli turları tercih edeceklerini ortaya koymaktadır.

Chebli ve Said (2020) tarafından yapılan çalışmada, Covid-19 salgınının turist davranışı üzerindeki etkisi incelenmiş ve salgının sonucu olarak ortaya çıkması muhtemel turist davranışları belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışma sonucuna göre, turist davranışlarında bazı değişimler olacağı belirlenmiştir. Bunlar; daha az popüler destinasyon tercihi, bireysel seyahat (grup halinde olmayan), daha fazla hijyen, seyahat sigortasına yönelik ilginin artması, tatile ayrılan gelirin azalması, egzotik yemeklerden kaçınma, çevre bilincinin artması, daha fazla bilgi isteği ve düşük sezonda seyahat etme tercihindendir.

Özetle, Covid-19 ve türevi salgın hastalıklar turistlerin davranışlarında değişimlere neden olabilmektedir. Yukarıda değerlendirilen araştırmalar, bu durumu destekler nitelikte olmakla birlikte, Covid-19 sonrası turist davranışlarında yaşanan değişimleri anlamak için daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulduğu ortadadır. Buradan hareketle bu araştırmada, Türk turistlerin Covid-19 sonrası turistik tüketim tutumlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Söz konusu tutumlar incelenerek, potansiyel turistlerin gelecekte sergileyebilecekleri davranışlar anlaşılmasına çalışılacaktır. Çalışmadan elde edilecek sonuçların, teorik çerçevede alan yazına, uygulamada ise Covid-19 sonrası dönemde turist istek ve beklentilerinin belirlenmesi ve sunulan hizmetin bu doğrultuda planlanması noktasında turizm profesyonellerine ve destinasyon yönetimine önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Yöntem

Çalışma, nitel araştırma yaklaşımından yararlanarak gerçekleştirilmiştir. Böylece, potansiyel turistlerin Covid-19 salgını sonrası turistik tüketim tutumlarının ve değişimi muhtemel tüketim davranışlarının derinlemesine incelenebilmesi mümkün olabilecektir. Çalışmanın ayrıca, tüketicilerin gelecekteki tatil planlılarının nasıl olduğunu öğrenmeye ilişkin ayrıntılı bilgiler de sunacağı düşünülmektedir.

Nitel araştırmalarda, çalışma konusuna ilişkin detaylı veriler elde etmek için örneklem seçimi genellikle küçük tutulmakta ve tesadüfi örnekleme yöntemleri yerine amaçlı örnekleme

yöntemleri tercih edilmektedir (Creswell, 2003, s. 145). Bu çalışmada, amaçlı örnekleme yöntemlerinden amaçlı rastgele örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Amaçlı rastgele örnekleme yöntemi, araştırma konusuna dahil olan evren içinden bir örneklem grubunun belirlenip, bu grup içinden araştırmaya en çok katkı sağlayacağı düşünülen, sistematik ya da rastgele bir şekilde seçilen alt örneklem grubunu seçmektir (Baltacı, 2018, s. 258). Çalışma için bu örnekleme yönteminin seçilmesinin nedeni, turistik tüketim tutumuna verilebilecek her farklı yanıtın inandırıcılığını arttırmak ve her katılımcının araştırma için neden seçildiğine yönelik şüpheleri ortadan kaldırmaktır. Örneklem grubu içinden alt örneklem grubu seçilirken dikkate alınan tek ölçüt, katılımcıların en az 3 kez herhangi bir destinasyonda tatil yapmış olmaları olmuştur. Böyle bir ölçüt konulmasının nedeni, bireylerin herhangi bir olguya ya da duruma ilişkin tutumlarının, geçmişte ki deneyimlerinden veya içinde buldukları çevreden elde edilmesidir (Koç, 2016, s. 292). Dolayısıyla, bir bireyde oluşabilecek turistik tüketim tutumuna yönelik gerçekçi verilerin, tüketimin en az 3 kez tekrarlanmasıyla elde edilebileceği düşünülmektedir.

Çalışma verileri, görüşme tekniğinden yararlanarak toplanılmıştır. Öncelikle, görüşme yapılacak bireylerden teker teker araştırmaya katılmalarına ilişkin gönüllülük rızaları alınmıştır. Veri toplama aşamasına geçmeden önce, her katılımcı ile bir ön görüşme yapılmış, araştırmanın amacından bahsedilmiş ve görüşmek için randevu alınmıştır. Görüşmeler yarı yapılandırılmış bir soru formu ile çevrimiçi platformda gerçekleştirilmiştir. Görüşme formunda yer alan sorular araştırmanın amacına ve ilgili alan yazına dayalı olarak oluşturulmuştur (Aydın ve Doğan, 2020; Chebli ve Said, 2020; Wanchyuni ve Kusumaningrum, 2020; Wen vd., 2005). Görüşmelerde genel itibarıyla ele alınan konular şu şekildedir:

- Covid-19 salgını sonrasında turistik tüketici tutumu nasıl etkilenecektir?
- Covid-19 salgını sonrasında turistik tüketici tutumunda ne gibi değişimler meydana gelecektir?
- Turistlerin gelecekteki tatil davranışları nasıl şekillenecektir?

Katılımcılar, Türkiye'nin farklı illerinde yaşayan ve daha önce en az 3 kez tatile çıkan 10 bireyden oluşmaktadır. Veri toplama sürecinde, verilerin belirli bir seviyeye ulaşması ve verilen yanıtların sıkça tekrarlanmaya başlaması nedeniyle (Creswell, 2003, s. 148) 10 katılımcı yeterli olarak kabul edilmiştir. Görüşmeler, 01.03.2020 ile 30.07.2020 tarihleri arasında yapılmış ve ortalama 25 ile 35 dakika arası sürmüştür. Katılımcılardan elde edilen verilerin analiz edilebilmesi için öncelikle ses kayıtları yazılı hale getirilmiş ve kayıtlar tekrar dinlenerek, doğru metinleştirilip metinleştirilmediği kontrol edilmiştir. Her katılımcı K1, K2, ... K10 şeklinde isimlendirilmiştir.

Katılımcılardan elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi ile yorumlanmıştır. Betimsel analiz, görüşme sonucu elde edilen verilerin düzenlenmiş ve yorumlanmış bir şekilde çalışmaya alınmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 224). Bu yöntemde veriler, daha önceden belirlenmiş belirli sınıflar içerisinde ayrılarak toplanmakta ve daha sonra özetlenerek yorumlanmaktadır (Karataş, 2015, s. 73).

Araştırmanın geçerlik ve güvenilirliği, çalışmanın tüm aşamaları hakkında açık bilgi verilerek ve çalışma bulguları bir katılımcı ile paylaşarak (katılımcı teyidi) sağlanmaya çalışılmıştır. Yıldırım ve Şimşek (2008), çalışmanın aşamalarına ilişkin açık bilgi paylaşımı ve katılımcı teyidi alınmasının, geçerlik ve güvenilirliğine katkı sağlayan unsurlar olduğunu belirtmektedirler.

Bulgular

Araştırma verilerine uygulanan betimsel analiz sonucu, bireylerin Covid-19 salgını nedeniyle etkilenmesi muhtemel turistik tüketim tutumları, beş kategoriye ayrılarak incelenmiştir. Buna göre turistik tutum; tatil planı, konaklama, ulaşım, yeme-içme ve eğlenme olmak üzere beş farklı kategori ile değerlendirilmiştir (Tablo 2). Bu kategoriler, katılımcılardan elde edilen veriler ışığında alt kategorilere ayrılmıştır.

Araştırmaya dahil edilen katılımcıların demografik bilgileri Tablo 1’de yer almaktadır. Tablo incelendiğinde, katılımcıların 5’inin erkek 5’inin ise kadın olduğu, yaşlarının 23 ile 46 arasında değiştiği ve evli katılımcıların ikisinin çocuk sahibi olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, katılımcıların çoğunluğunun ön lisans mezunu ve özel veya serbest meslek mensubu oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

K.	Cinsiyet	Yaş	Medeni Durum	Çocuk	Eğitim Durumu	Meslek	İkamet Edilen il
K1	Kadın	30	Evli	Var	Ön lisans/lisans	Özel	Kocaeli
K2	Kadın	46	Evli	Var	Lisansüstü	Kamu	İzmir
K3	Erkek	26	Bekar	-	Ön lisans/lisans	Özel	Yalova
K4	Erkek	24	Bekar	-	Ön lisans/lisans	Serbest	Eskişehir
K5	Erkek	34	Evli	Yok	Ön lisans/lisans	Özel	İstanbul
K6	Erkek	38	Evli	Yok	Lisansüstü	Kamu	Manisa
K7	Kadın	29	Bekar	-	Ön lisans/lisans	Serbest	İzmir
K8	Kadın	29	Evli	Yok	Lisansüstü	Serbest	İzmir
K9	Kadın	32	Bekar	-	Lise	Özel	Hatay
K10	Erkek	23	Bekar	-	Ön lisans/lisans	Özel	Adana

Katılımcılara öncelikle, Covid-19 salgını sonrasında herhangi bir yerde tatil planlayıp planlamadıkları sorulmuştur. Soruya verilen yanıtlar ışığında ana kategori *tatil planı*, alt kategoriler ise *yurt içi tatil*, *yurt dışı tatil*, *tatil süresi ve türü* şeklinde belirlenmiştir. Buna göre, katılımcıların birçoğu, normalleşme sürecinin başlamasıyla birlikte gerekli bireysel tedbirleri alıp tatile gitmeyi planlamaktadırlar. Nereye seyahat planladıklarına yönelik diğer bir soru yöneltildiğinde, K3 ve K6 dışında diğer tüm katılımcılar, yurt içinde, Güney Ege ve Akdeniz kıyılarında tatillerini gerçekleştirmek istediklerini ifade etmişlerdir. Öte yandan, K1’den elde edilen şu ifade dikkat çekmektedir.

“Tatil için gideceğim bölge yaşadığım yere en fazla 7-8 saat uzaklıkta olmalı. Hem çocuğum var hem de herhangi bir hastalık durumunun ve yoğunluğunun yaşanması durumunda tatil terlerinde ki hastanelerin yeterli olacağını düşünmüyorum. Çabucak eve geri dönebileceğim uzaklıkta bir yere gitmek endişelerimi azaltacaktır.”

Bu bulgu, bölgelerde tatil yapmak isteyen bireylerin, destinasyon seçimlerinde ne kadar titiz davrandıklarını kanıtlar niteliktedir. K3 ve K6’nın ise neden yurt dışında bir tatil planladıkları sorulduğunda, her iki katılımcı da gidecekleri destinasyonlarda salgın için daha etkili ve kararlı önlemlerin alınacağını ve yerel halkın bu önlemlere karşı daha duyarlı ve uyumlu davranacaklarını düşündüklerini belirtmişlerdir.

Tablo 2: Görüşmelerle İlgili Bulgular

Kategori	Alt Kategori	Örnek Alıntılar
Tatil Planı	Yurt İçi Tatil	“Küresel bir salgın olmasından dolayı ve ulaşım aşamasında havayolu ulaşımının bulaş riskini arttıracığı endişesinden ötürü kesinlikle yurt içi bir tatil planlıyorum.” (K5)

	Yurt Dışı Tatil	“Yurt dışında salgın sonrası kontrollü sosyalleşme önlemlerine daha iyi ve düzenli bir şekilde uyulacağını düşündüğümünden dolayı yurt dışına tatile gideceğim.” (K3) “Yurtdışında tatil yapmayı çok istiyorum, ancak havayolu ulaşımı gerektirmesi nedeniyle ve havalimanlarının bulaş riskini önlemede zorlanacağı düşüncesiyle yurt dışına gitmeyi düşünmüyorum.” (K9)
	Tatil süresi ve Türü	“Genellikle aile ile birlikte yurt içinde yılda iki defa tatil yapmayı severiz. Ancak bu yıl salgın nedeniyle bir defa, Kaş'ta bir haftalık villa kiralayıp izole bir tatil yapmayı planlıyoruz.” (K4)
	Havayolu	“Planladığım tatilimde havayolu ile ulaşırım. Bu beni pek endişelendirmez, çünkü uçuşlar başladıysa eğer gerekli önlemleri almışlardır diye düşünüyorum.” (K3) “Salgın nedeniyle yurt dışında gerçekleştireceğimiz tatilimizi Eylül ayına erteledik. Havayolu ulaşımı bizi hijyen ve bulaş riski konusunda endişelendirse de Berlin'e tatilimizi gerçekleştirmeyi düşünmüyoruz.” (K6)
	Özel Araç	“Tabi ki yurt içi bir tatil planlıyorum ve ulaşımı kendi aracım ile gerçekleştirmek istiyorum. Çünkü uçak ve otobüs gibi toplu ulaşım araçlarını kullanmadan, herhangi bir hastalık durumunda yaşadığım ile çabucak dönmek için istiyorum.” (K1)
Konaklama	Otel	“Genellikle her şey dahil beş yıldızlı bir otele tatile giderdim. Kişi sayısının çok olması ve alınacak tedbirlere tam uymada ortaya çıkabilecek ihmallerden dolayı villa kiralayacağım.” (K4) “Seyahatlerimizde genellikle otellerde kalırız. Gittiğimiz bölgelerde konaklama yerine çok takılmayız ancak bu sefer uluslararası zincir bir otelde kalmayı planlıyoruz. Bu işletmelerde salgın önlemlerinin daha iyi ve etkili alınacağını düşünmüyoruz.” (K6) “Butik otellerin büyük otellere nazaran salgın önlemlerini daha iyi bir şekilde uygulayacağını düşünüyorum.” (K5) “Genelde otellerde kalırız, yıldız ayrımı pek yapmayız. Bu dönemde sadece her şey dahil pansiyon yerine oda kahvaltı pansiyon türü ile konaklayacağız.” (K2)
	Yat	“Aslında Uzakdoğu tatili planlamıştık, salgın nedeniyle tatili açığa aldık. O nedenle planladığımız ilk tatil yat kiralama.” (K8)
	Karavan	“Önümüzdeki dönem tatilimi Akdeniz illerini gezerek yapacağım. Bunu karayolunu kullanarak kendi karavanımla gerçekleştireceğim.” (K10)
	Günlük Ev Kiralama	“Okulların açılması ve tatilci sayılarının azalması düşüncesiyle Eylül ayında on günlük bir tatil planladım. Planladığım tatilde ev kiralayacağım.” (K9) “Şu dönemlerde ilk ve tek tercihim ev kiralama şeklinde olacak. Otel, tatil köyü vs. düşünmüyorum. Çünkü bu işletmeler hem kalabalık hem de temizliğinden emin olmadığım yerler demek.” (K1)
	Otel İçi	“Yarım pansiyon bir otel işletmesinde tatil yapacağımızdan, kahvaltı ve akşam yemeklerini otel içi yemeyi planlıyoruz. Otel dışında yeme içmeyi kesinlikle düşünmüyoruz.” (K7)
Yeme İçme	Dışarıdan	“Normalde dışarıda yemek yemeyi çok severiz. Salgın sürecinde dışarıdan hiç yemek yemedik. Tatilimiz sırasında da gerekli tüm önlemleri aldıklarını bilsem dahi dışarıdan yemek yeme istemem. Kendi hazırlayacağım yemeğin daha güvenli olacağını düşünüyorum.” (K2) “Sonuçta tatildeyiz. Muhakkak dışarıda yemek yiyeceğiz. Restoran seçimimi yaparken önce dışarıdan, çalışanların hal ve tavırları, ateş ölçümü, sosyal mesafeye ve hijyene dikkat ediyorlar mı diye gözlem yaparım. Sosyal platformlarda mekân ile ilgili müşteri yorumlarına bakarım ve işletmeyi seçerim.” (K9) “İçeri de ki insan sayısının gözetildiği, masa düzeninin sağlandığı ve çalışan personelin temiz ve hijyenik olduğuna inandığım işletmelerde yemek yiyebilirim.” (K5)
	Bireysel Hazırlama	“Tatil boyunca yemeği kendim yapmayı düşünüyorum. İşletmeler gerekli tedbirleri aldıklarını söyleseler de gitmem. Çünkü başkasına güvenemiyorum.” (K1)
	Günlük Tur	“Açıkçası kalabalık olacağı için katılmayı düşünmüyorum. Özel teknelerinde pahalı olacağından gitmeyi istemiyorum. Hem zaten virüs var, tanımadığım insanların arabasına binmek ya da onlarla yan yana olmak istemiyorum.” (K7)

Eğlence Mekanları	“Tatilimde gece kulübüne giderdim. Salgın nedeniyle bu tip mekanlara gitmeyi düşünmüyorum. Çünkü Çok sayıda insanın aynı mekânda olması, korona virüs önlemlerine uymayı zorlaştıracığından bu sefer ki tatilde gitmeyeceğim.” (K3) “Eğlence mekanlarının çoğu kapalı alanlarda. Kapalı alanlarda olanlara gitmem. Ama sosyal mesafe kuralının gözetildiği ve içeride kişi insan sayısının belirli bir limite tutulup kontrol edildiği mekanlara gidebilirim.” (K5)

Turistik tutumu oluşturan ikinci kategori ise katılımcıların tatil bölgelerine *ulaşım* biçimleridir. Araştırmaya dahil edilen katılımcıların çoğunluğu, özel araçları ile kara yolunu tercih ederek ulaşımını gerçekleştireceklerini ifade etmişlerdir. K3 (havayolu) ve K6 (havayolu) dışında tüm katılımcılar, sadece özel araçları ile seyahat etmek istemektedirler. Bu durumda ki ana etmenin, toplu ulaşım araçlarında virüs bulaş riskinin yüksek olması ve yolcular arasında sosyal mesafenin kontrol altında tutulamamasından kaynaklandığı düşünülmektedir. K6’da havayolu ile ulaşımı gerçekleştirmek istese de diğer katılımcılar gibi aynı endişelere sahiptir (Tablo 2).

Konaklama, turistik tüketimin en önemli aşamasıdır ve çalışmanın üçüncü kategorisini oluşturmaktadır. Konaklama kategorisinin alt kategorilerini ise; *otel, yat, karavan ve günlük ev kiralama* türleri oluşturmaktadır. Buna göre, K10 karavan, K8 yat, K1-K2-K4-K9 villa, K3-K5-K6 ve K7’de otel işletmelerinde konaklamayı tercih edeceklerini ifade etmişlerdir. Bu konaklama türlerini tercih etme nedenleri sorulduğunda ise kalabalıktan uzak olmak, bireysel yemek hazırlayabilmek ve temizlik ve hijyeni kontrol altında tutabilmek gibi yanıtlar alınmıştır. Bu tip konaklamayı tercih eden katılımcıların tümü, salgın öncesi tatillerini her şey dahil konaklama konseptine sahip otel işletmelerinde gerçekleştirdiklerini belirtmişlerdir. Dahası, bu katılımcılara, otel işletmelerinin gerekli önlemleri sağlamak adına Hijyen sertifikasyonuna sahip olmaları halinde fikirlerinin değişip değişmeyeceği de sorulmuştur. K1 ise soruya şöyle yanıt vermiştir:

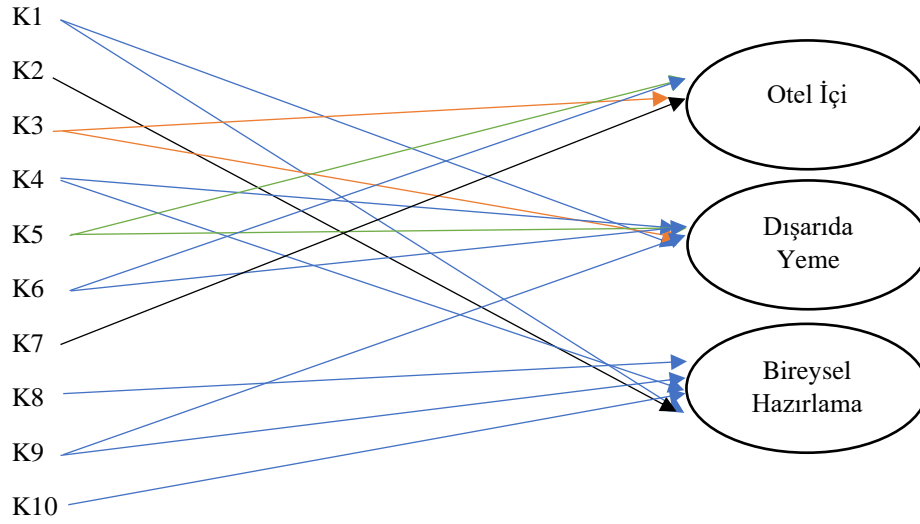
“Otellerin bu durumu düzeltebilmeleri için çok çalışacaklarından eminim, ancak sertifika alsalar bile, çok kalabalık olacaklarından gitmem. Yani, yanımdan geçen insanın hastalık taşıyıp taşımadığını bilemem, onlarda bilemez. Hadi ben kendimi korudum, çocuğumda var o kendini nasıl koruyacak diğer konaklayanlardan.”

Katılımcının böyle bir düşünceye sahip olmasında ki ana etmenin çocuk olduğu söylenebilir. Nitekim çocukların nereye dokunacaklarını, neyi yemek isteyeceklerini, nerede oynamak isteyeceklerini kontrol altında tutmanın zor olduğu düşünülmektedir. Böylece katılımcının, bu tip konaklama işletmelerinde hastalığa yakalanma riskine karşı duyduğu endişenin, konaklama türü seçimi üzerinde radikal bir değişime sebep olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan, evli olmalarına rağmen çocuk sahibi olmayan K5 ve K6 tatillerinde otel işletmelerinde konaklamayı tercih etmektedirler. K5’e göre butik otel gibi küçük işletmeler salgınla mücadele konusunda daha başarılı olacaklardır. K6 ise daha farklı bir yaklaşımla, yurt dışında gerçekleştirmeyi planladıkları tatillerinde küçük otel işletmeleri yerine zincir ve bilinen bir markaya sahip otel işletmesinde konaklamak istediğini ifade etmiştir. K6’ya göre, uluslararası zincir konaklama işletmeleri diğer konaklama işletmelerine göre salgın önlemlerini daha profesyonel, daha korumacı ve kuralcı bir şekilde yerine getirebilmektedir.

Araştırmaya dahil edilen tüm katılımcılara “tercih ettikleri konaklama türlerine bağlı olarak tatillerine önem verecekleri/dikkat edecekleri kriterler nelerdir” şeklinde soru yöneltildiğinde, katılımcıların tümü dikkat edecekleri ilk kriterin hijyen ve temizlik olduğunu ifade etmişlerdir. Daha sonra ise dikkat edecekleri diğer bir kriterin sosyal mesafe kuralı olduğunu eklemişlerdir. Konaklama türü olarak otel işletmelerini tercih eden katılımcıların dikkat edecekleri diğer kriter ise sertifikasyondur. Katılımcılar, gitmek istedikleri bölgelerde, aynı standartlara sahip birkaç otel içinden, pahalı olsa dahi sertifikasyona sahip bir otel işletmesini tercih edecekleri belirtilmiştir. Konu ile ilgili K6’nın ifadeleri şöyledir:

“Öncelikle gideceğimiz konaklamış diğer müşterilerin, otelin genel hijyen ve temizlik ile ilgili yazdığı yorumları dikkate alırım. Gideceğimiz yerde ki iki otelinde yorumları iyi olsa da tercihim sertifikaya sahip olan otelden yana kullanırım. Hatta daha yüksek bir fiyat ödeme söz konusu olsa bir tercihim yine de sertifikalı olandan yana olur.”

Araştırmanın dördüncü kategorisi, katılımcıların tatillerinde *yeme-içme* ihtiyaçlarını nasıl gerçekleştirecekleri ile ilgilidir. Buna göre katılımcılar, tercih ettikleri konaklama türlerine bağlı olarak *yeme-içme* ihtiyaçlarını *otel içi*, *otel dışı* ve *bireysel hazırlama* yöntemlerini kullanarak gerçekleştirmek istemektedirler. Bu kategorideki bulgulara göre katılımcıların yeme içme tercihleri Şekil 1’de sunulmaktadır.

Şekil 1: Katılımcıların Yeme İçme Tercihi

Şekil 1 incelendiğinde, K2 ve K8’in tatillerinde sadece kendi hazırladıkları yemekleri tüketmek istedikleri dikkat çekmektedir. Öte yandan K7 ise yeme içme ihtiyacını sadece konakladığı otel işletmesinde karşılamak istemektedir. Diğer katılımcılara bakıldığında, otel içi, dışarıdan yeme ve bireysel hazırlama yöntemlerinin en az ikisinin tercih edildiği görülmektedir. Görüşmelerden elde edilen verilere göre, dışarıda yeme içmeyi tercih eden katılımcıların, mekânın havalandırılması, masa düzeninin sosyal mesafe kuralına göre düzenlenmesi, çalışanların temiz ve maske takmış olmaları, misafir sayısının belirli bir sayıda tutulması ve girişlerde ateş ölçümünün ve dezenfeksiyon işleminin yapılması gibi kriterlere uyan ve bunu belirgin bir şekilde gösterebilen işletmeleri tercih edebilecekleri tespit edilmiştir. Katılımcılardan K4, bireysel hazırlamanın yanında, hızlı yemek (fast food) işletmelerinin paket servis olanaklarından yararlanacağını ifade ederken, K5 ve K9 gidecekleri işletmelerde dikkat edecekleri ilk noktanın, işletmenin temiz olması ve işletme ile ilgili çevrimiçi platformlarda olumlu müşteri yorumlarının bulunması olarak belirtmişlerdir. Katılımcılardan K2’nin dışarıdan yeme içme ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“Karantina sürecinde hiç dışarıdan yemek yemedik, normalde dışarıda yemeyi çok severiz, ancak işletmelerin tüm önlemleri alsalar da belirli bir çalışma saatinden sonra çalışanların bazı şeyleri ihmal edebileceklerini düşünüyorum. Bu nedenle karantina sürecinde yaptığım gibi tatilimizde de yemeği kendim hazırlamayı düşünüyorum.”

Son kategoriye ise “eğlenme” oluşturmaktadır. Bu kategoride katılımcıların günü birlik turlara (tekne turu, safari, kültür turu vb.) ve eğlence mekanlarına (türkü bar, disko, gece kulübü vb.) yönelik tutumları irdelenmiştir. Tatil bölgelerinde faaliyet gösteren günlük tur ve eğlence mekanları, kitlesel faaliyetler çerçevesinde gerçekleştiğinden katılımcılar tarafından tercih

edilmemektedir. Ancak, araştırmaya katılan iki katılımcı (K5 ve K9), insan sayısının belirli bir sınırdan tutulması, tıpkı restoranlarda ki gibi girişlerde hijyen alanı ve ateş ölçümü, sosyal mesafe kurallarına göre düzenlenmiş masalar ve işletmenin açık havada olması gibi kriterlerin sağlanması durumunda bu tip mekanları (türkü bar, gece kulübü vb.) kontrollü bir şekilde tercih edebileceklerini ifade etmişlerdir. Diğer katılımcılarda ise gününbirlik turlarda ve eğlence mekanlarında sosyal mesafe kontrolünün sağlanamayacağı düşüncesi yer almaktadır. K6, konu ile ilgili şunları söylemektedir: “*bence turistik işletmeler arasında Covid-19 nedeniyle en az güven veren işletmelerin bunlar olacağını düşünüyorum. Çünkü buralarda çok insan ve zayıf kontrol kaçınılmaz olacaktır.*” Ayrıca bazı katılımcılar, salgın öncesi gerçekleştirdikleri tatillerinde bu tip eğlenme faaliyetlerini gerçekleştirdiklerini ifade etmişlerdir. Ancak, zayıf bir kontrolün olacağı düşüncesiyle gelecek dönemde planladıkları tatillerinde bu tip aktivitelerle yer vermeyeceklerini belirtmişlerdir.

Görsel 2: Önemli Kriterlere Ait Kelime Bulutu

Son olarak, katılımcılara, önem verdikleri kriterleri tespit etmek amacıyla “tatil tercihinizde önem vereceğiniz/dikkat edeceğiniz üç önemli kriter nedir?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların soruya verdikleri yanıtlar, NVIVO 12 programı yardımıyla kelime analizine tabi tutulmuştur (Görsel 2). Sonuçlar, ulaşım kriterinin ön plana çıktığını göstermektedir. Bununla birlikte, sosyal mesafe, sertifikasyon, temizlik, güvenlik ve hijyen gibi kriterlerde katılımcılar tarafından oldukça fazla sayıda tekrar edilmiştir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Covid-19, Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edildikten sonra, dünyanın her yerinde vaka ve ölüm sayılarında hızla artışlar yaşanmaya başlanmıştır. Öyle ki, yaşanan artışların önüne geçebilmek amacıyla sokağa çıkma yasağı ve seyahat kısıtlaması gibi ciddi önlemler alınmak zorunda kalınmıştır. Bununla birlikte, bu süreçte, insanların hayatına, sosyal mesafe, karantina, izolasyon, maske, dezenfektan ve ateş ölçümü gibi uygulamalar girmiştir. İlerleyen günlerde, alınan önlemlerin de etkisiyle vaka sayılarında azalmalar görülmüş ve salgın sürecinde koyulan kısıtlamalar hafifletilmiştir. Diğer bir deyişle, “yeni normal” olarak adlandırılan sürece geçilmiştir. Ancak bu süreç, Covid-19 tehlikesinin tamamen geçtiği anlamına gelmemektedir.

Yeni normal olarak ifade edilen bu süreçte, tüketicilerin tutum ve davranışlarının değişiklik göstereceği öngörülmektedir. Nitekim yapılmış olan araştırmalar (Aydın ve Doğan, 2020; Chebli ve Said, 2020), bu durumu desteklemektedir. Tutum ve davranışlarda yaşanan değişimin temel nedeni, Covid-19 salgını nedeniyle ortaya çıkan yüksek risk algısı ve korkudur. Yüksek risk algısı ve korku, insanların tüketim davranışlarını değiştirebilmektedir (Erciş vd., 2016; Neuburger ve Egger, 2020). Algılanan yüksek risk ve korku ile genel tüketici davranışlarında olduğu gibi turistik tüketici davranışlarında da değişimler meydana geleceği düşünülmektedir. Bu değişimlerin neler olduğu, yanıtlanması gereken önemli bir sorudur. Bu

soruya yanıt aramak üzere gerçekleştirilen araştırmada, Covid-19 sonrası Türk turistlerin turistik tüketim tutumlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Söz konusu tutumlar incelenerek, turistlerin gelecekte sergileyebilecekleri davranışlar anlaşılmasına çalışılmıştır.

Gerçekleştirilen araştırmanın sonuçları şu şekildedir. Covid-19 sürecinde tatil planlarını erteleyen turistlerin, normalleşme sürecine girilmesiyle yeniden tatile gitme eğiliminde oldukları belirlenmiştir. Söz konusu tatili ise yurt içinde ve Güney Ege ile Akdeniz kıyılarında gerçekleştirmek istemektedirler. Turistlerin tatillerini bu noktalarda gerçekleştirmek istemelerinin nedeninin, deniz-kum-güneş üçlüsü ve daha önceki tatil deneyimleri olduğu düşünülmektedir. Salgın öncesinde, yurt dışına yönelik tatil planları yapan birçok turist salgından sonra bu tutumunu değiştirmiş ve yurt içi tatillerine yönelmiştir. Bununla birlikte bazı turistler, daha etkili önlemler alınacağını düşündükleri için tatillerini yurt dışında gerçekleştirmeyi planlamaktadırlar. Ortaya çıkan bu sonuçlar, Wen vd., (2005), Wuchyuni ve Kusumoningrum (2020), Kourgiantakis (2020) ve Chebli ve Said'in (2020) bulgularıyla uyumludur. Wuchyuni ve Kusumoningrum (2020) çalışmalarında, turistlerin salgın sonrası yakın bir zamanda seyahate dönme isteklerinde olduklarını tespit etmişlerdir. Wen vd., (2005) ile Kourgiantakis (2020), turistlerin salgın sonrası kısa mesafeli seyahatler gerçekleştireceklerini belirlerken, Chebli ve Said (2020) ise turistlerin salgından sonra uzak destinasyon seçimine devam edeceklerini tespit etmişlerdir. Çalışma kapsamında, Türk turistlerin çoğunluğu, salgın sonrası yakın destinasyon seçme tutumunda olmakla birlikte yurt dışında tatil planlayanların da bulunması söz konusu çalışmalar ile paralellik göstermektedir.

Turistler, tatil bölgelerine ulaşım sağlarken özel araçlarını kullanmak istemektedirler. Bu durumun nedeni, toplu taşıma araçlarında ortaya çıkan yüksek bulaş riskidir. Söz konusu araçlarda, bu riski kontrol altında tutmak oldukça zordur. Bununla birlikte, turistlerin, karavan, yat ve günlük ev kiralamaya yönelmekle birlikte otel işletmelerinde konaklamak yönünde tutum sahibi oldukları da görülmektedir. Turistlerin, karavan, yat ve günlük ev kiralama gibi konaklama eğilimlerini tercih etmelerinin nedeni, sağladığı avantajlardan kaynaklanmaktadır. Bu avantajların, kalabalıktan uzak kalmak, hijyen ve temizliği kendi kontrolünde sağlamak ve kendi yemeklerini hazırlamak olduğu belirlenmiştir. Otel işletmelerinde konaklamak isteyenlerin ise, butik otelleri ve uluslararası zincir otelleri tercih etme eğiliminde oldukları ortaya konulmuştur. Bunun nedeni, butik otellerin çok kalabalık olmayacağını öngörülmesi, zincir otellerin ise salgın kapsamındaki önlemlere daha fazla dikkat edeceğinin düşünülmesidir. Elde edilen bu sonuçlar, Wen vd., (2005), Yenişehirlioğlu ve Salha (2020) ve Chebli ve Said'in (2020) bulgularıyla benzerlikler göstermektedir. Wen vd. (2005) ile Yenişehirlioğlu ve Salha (2020), turistlerin salgın sonrası dönemde kamp, karavan, çadır, yat ve günlük veya sezonluk ev kiralama isteğinde olduklarını belirlemişlerdir.

Turistlerin tatilleri süresince en fazla önem verecekleri kriterlerin hijyen ve temizlik, sosyal mesafe kuralı ve sertifikasyon olduğu belirlenmiştir. Nitekim, tatil tercihinde önem verilecek 3 önemli kriter arasında da ulaşım, sosyal mesafe, sertifikasyon, temizlik ve hijyen gibi kriterler elde edilmiştir. Dolayısıyla, turistlerin hem tatil tercihlerinde hem de tatilleri süresince hijyen ve temizlik, sosyal mesafe ve sertifikasyona oldukça önem verecekleri görülmektedir. Otel işletmelerini tercih eden bazı turistlerin, sertifikasyon kriterine çok fazla önem verdikleri ve sertifikasyona sahip bir otelde konaklamak için daha fazla ücret ödeme eğiliminde oldukları sonucuna varılmıştır. Bu durum, sertifikasyona duyulan tüketici güvenini kanıtlar niteliktedir. Ortaya çıkan bu sonuçlar, Wen vd., (2005), Kourgiantakis (2020) ve Chebli ve Said'in (2020) çalışmalarında elde ettikleri bulgularla uyumludur. Wen vd. (2005) ile Chebli ve Said (2020), turistlerin salgın sonrası hijyen ve temizliğe özellikle önem vereceklerini, Kourgiantakis (2020) ise turistlerin ekstra hijyen ve güvenlik için daha fazla ödeme yapma eğiliminde olduklarını tespit etmişlerdir.

Bununla birlikte, turistlerin tatilleri süresince kendi yemeklerini hazırlamak istedikleri belirlenmiş, dışarıda yeme içme hizmeti veren işletmeleri ise birtakım önlemler (havalandırma, masa düzeninin sosyal mesafeye göre ayarlanması, çalışanların temiz ve maske takmış olması, girişlerde ateş ölçümü ve dezenfeksiyon işleminin yapılması) almaları halinde, tercih edilebilecekleri tespit edilmiştir. Burada dikkat çeken bir husus, bazı turistlerin salgın öncesinde dışarıdan yemek yeme davranışını yoğun olarak gerçekleştirdiklerini belirtmelerine rağmen salgından sonra bu davranışta değişim olacağını ve tutumlarının değiştiğini belirtmeleridir. Bu turistler, gelecek tatillerinde kendi yemeklerini kendileri hazırlamak istemektedirler. Elde edilen bu sonuç, Yenişehirlioğlu ve Salha'nın (2020) bulgularıyla kısmen benzerlikler taşımaktadır. Yenişehirlioğlu ve Salha (2020), katılımcıların restoran veya kafe tipi işletmelerde yemek yemeyi uygun bulmadıklarına yönelik bulgular elde etmişlerdir. Buna karşın bu araştırmada, turistlerin önlemler alınması halinde yiyecek içecek işletmelerini tercih edebilecekleri bulgusuna ulaşılmıştır.

Çalışma kapsamında turistlerin çoğunluğunun, günübirlik turları ve eğlence mekanlarını tercih etme eğiliminde olmadıkları tespit edilmiştir. Bunun nedeni, günübirlik turlarda ve eğlence mekanlarında sosyal mesafe kontrolünü sağlamanın zor olduğuna inanılmasıdır. Ayrıca, tıpkı restoranlardaki gibi önlemlerin (sosyal mesafeye uygun masa düzeni, temizlik ve hijyen, maske ve dezenfektan kullanımı vb.) alınması halinde buraları tercih edebileceği belirten ufak bir kesim de olmuştur. Burada ulaşılan önemli sonuçlardan biri, turistlerin Covid-19 öncesinde eğlence mekanlarını tercih ettiklerini ancak salgından sonra etmeyeceklerini belirtmeleridir. Bu durum, Covid-19 sürecinden sonra yaşanan tutum değişimini kanıtlar niteliktedir. Ortaya konan bu sonuç, Wen vd. (2005) tarafından elde edilen bulgularla kısmen benzerlik göstermektedir. Wen vd. (2005), tamamıyla tercih etmemek yerine eğlence mekanlarının hijyen ve önlemlere uyması koşuluyla tercih edilebileceklerine yönelik bulgular elde etmişlerdir.

Sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde, turistlerin bazı tutumlarında değişimler meydana geldiği görülmektedir. Bunlar; yurt içi yakın bölgelerde tatil yapma isteği, özel araç ile seyahat etme isteği, salgına yönelik önlem alınan işletmeleri tercih etmek, karavan, yat ve günlük ev kiralama gibi konaklama türlerine yönelmek, daha küçük olan butik otelleri ve önlemleri daha etkili alacağına inanılan uluslararası zincir otelleri tercih etmek, tatil süresince en fazla hijyen ve temizlik, sosyal mesafe kuralı ve sertifikasyona önem vermek, günübirlik turlara katılmamak, eğlence mekanlarını tercih etmemek ve yemeğini evde kendi hazırlamaktır. Söz konusu tutumlar, salgın öncesinde, şu anki tutumlardan farklıdır. Turistler, salgından önce yurt dışı tatil planları yaparken, salgından sonra yurt içine ve yakın bölgelere yönelmişlerdir. Yine, öncesinde tatil bölgesine ulaşımı rahatlıkla toplu taşımayla (uçak, otobüs, gemi vb.) sağlayabilirken, salgından sonra özel araç ile seyahat etmek istemektedirler. Değişen bir diğer tutum, önlem alan işletmeleri tercihe yöneliktir. Nitekim, salgın öncesinde bu durum pek dikkate alınmıyorken, salgından sonra işletmeleri tercih nedenine dönüşmüştür. Ayrıca, birçok yerli turist öncesinde tatil için otelleri tercih ediyorken, salgın sonrasında karavan, yat ve günlük ev kiralama gibi alternatiflere yönelmişlerdir. Salgından sonra otelleri tercih edenler ise yine tutumlarını değiştirmiş ve daha küçük olan butik otelleri tercih edeceklerini belirtmişlerdir. Dahası, öncesinde uluslararası zincir işletmeleri tercih etmemelerine rağmen, salgından sonra önlemleri daha etkili alacağını düşünerek uluslararası zincir işletmelerini tercih edeceğini belirten tutum değişimleri de ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, salgın öncesinde belki de birçok turist için ilk sıralarda yer almayan hijyen ve temizlik, sosyal mesafe kuralı ve sertifikasyon salgından sonraki süreçte en fazla önem verilen kriterlere dönüşmüştür. Yine, öncesinde günübirlik turlara rahatlıkla katılan ve eğlence mekanlarını ziyaret eden turistler, salgından sonra günübirlik turlara katılmama ve eğlence mekanlarını ziyaret etmeme yönünde tutum oluşturmuşlardır. Tutum değişimini işaret eden son durum, yeme içmeye ilişkindir. Salgın

öncesinde dışarıda ve otellerde rahatlıkla yeme içme ihtiyacını giderebilen turistler, artık yemeklerini evde kendileri hazırlama eğilimindedirler. Buna karşın, yine dışarıda ve otellerde yeme içme ihtiyacını gidereceğini belirten turistler, salgın önlemlerini alan işletmeleri tercih edeceklerini belirterek tutumlarını değiştirmişlerdir.

Araştırma kapsamında ulaşılan salgın sonrası tutum değişimlerinin, gelecekte davranışa dönüşeceği öngörülmektedir. Bu nedenle, araştırmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda turizm profesyonellerine ve destinasyon yöneticilerine bazı önerilerde bulunulmuştur. Söz konusu öneriler, turistlerin salgın sonrası davranışlarını anlamak ve sunulan hizmetin bu doğrultuda planlamasını gerçekleştirmek açısından önem arz etmektedir. Bununla birlikte, bu konuyu incelemek isteyen araştırmacılara da birtakım öneriler geliştirilmiştir. Turizm profesyonellerine, destinasyon yöneticilerine ve araştırmacılara yönelik öneriler şu şekildedir:

- Turistler, önümüzdeki dönemde özellikle hijyen, temizlik ve alınan Covid-19 önlemlerine (sosyal mesafe, personelin maske kullanımı, girişte ateş ölçümü, içeride hizmet alacak kişi sınırlaması, dezenfeksiyon işlemi ve sertifikasyon) çok önem vereceklerdir. Bu nedenle, konaklama, yiyecek ve içecek, seyahat, ulaştırma ve eğlenceye yönelik işletmelerin hijyen ve temizlik öncelikli olmak üzere Covid-19 önlemlerini eksiksiz uygulaması ve hizmet üretiminde bu hususları göz önüne alması gerekmektedir.
- Otel işletmeleri, yiyecek içecek işletmeleri ve eğlence mekanları araştırma sonuçlarına yansıyan olumsuz tutumu (önlemlerin yetersiz kalacağı ve uygulanmayacağı düşünülmesi) önlemlere daha fazla dikkat ederek ve bunu bir pazarlama politikası haline getirerek ilerleyen süreçte değiştirebilirler.
- Covid-19 sonrası dönemde kamp, karavan, günlük veya sezonluk ev kiralama, yat kiralama ve butik otel gibi farklı konaklama alternatiflerine yönelik ilginin artacağı düşünülmektedir. Bu durumun nedeni, söz konusu konaklama alternatiflerinin sağladığı avantajlardır. Turistler, bu tarz yerleri, doğa ile iç içe olduğu, kabalığın bulunmadığı, kendi yemek yapma imkanına sahip olduğu, hijyen ve temizlik kurallarını kendi sağlayabildiği için tercih etmektedir. Dolayısıyla, yukarıda bahsi geçen işletmelerin, Covid-19 önlemlerine ek olarak turistlere sunduğu bu avantajları kaybetmemesi gerekmektedir.
- Covid-19 salgınına yönelik önlemlerin işletmelerin yanı sıra destinasyonlarca da alınması gerekmektedir. Salgından sonra özellikle birçok destinasyonda talep fazlası oluşabilir. Bu nedenle, turistlerin kendilerini güvende hissetmeleri için Covid-19 önlemlerinin destinasyon çapında uygulanıp uygulanmadığının daha sıkı denetlenmesi gerekmektedir. Ayrıca, bölge giriş-çıkış noktalarında ateş ölçümlerinin yapılması, kalabalık olan alanlarda kişi sınırlamasına gidilmesi gibi önlemler de gelecek süreçte uygulanabilir.
- Bu araştırmada, Türk turistlerin Covid-19 salgını sonrasındaki turistik tüketici tutumu incelenmiştir. Konuya ilgi duyan araştırmacılar, aynı konuyu farklı örneklerde inceleyebilir ve ortaya çıkan sonuçları karşılaştırabilirler. Ayrıca, farklı araştırmalar salgın sonrası ortaya çıkabilecek turist tutumu ve davranışlarının nedenlerini derinlemesine inleyerek, bu tutum ve davranışların altında yatan motivasyonları açığa çıkarabilirler.

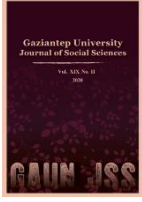
Son olarak, gerçekleştirilen bu araştırmanın önemli bir sınırlılığı bulunmaktadır. Covid-19 sonrası turistik tutumu incelemeyi amaçlayan bu araştırma, Türkiye’de yaşayan 10 Türk turist görüşlerini yansıtmaması nedeniyle önemli bir sınırlılığa sahiptir. Gelecek araştırmalar, bu araştırmadan elde edilen sonuçları daha geniş örneklem üzerinde test edebilirler.

Kaynakça

- Anzolin, E., Mason, J. ve Nikolaeva, M. (2020, Mart 4). *Canceled bookings, empty rooms: Coronavirus takes toll on tourism*. Reuters. <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-travel/canceled-bookings-empty-rooms-coronavirustakes-toll-on-tourism-idUSKBN20R2NX> (Erişim: 01.08.2020).
- Aydın, B. ve Doğan, M. (2020). Yeni korona virüs (Covid-19) pandemisinin turistik tüketici davranışları ve Türkiye turizmi üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi. *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi*, 6(1), 93-115.
- Bae, S. Y. ve Chang, P. J. (2020). The effect of coronavirus disease-19 (covid-19) risk perception on behavioural intention towards ‘untact’ tourism in South Korea during the first wave of the pandemic (Mart, 2020). *Current Issues in Tourism*, 1-19.
- Baxter, E. ve Bowen, D. (2004). Anatomy of tourism crisis: Explaining the effects on tourism of the uk foot and mouth disease epidemics of 1967–68 and 2001 with special reference to media portrayal. *International Journal of Tourism Research*, 6(4), 263-273.
- Blake, A., Sinclair, M. T. ve Sugiyarto, G. (2003). Quantifying the impact of foot and mouth disease on tourism and the UK economy. *Tourism Economics*, 9(4), 449-465.
- Cahyanto, I., Wiblishauser, M., Pennington-Gray, L. ve Schroeder, A. (2016). The dynamics of travel avoidance: The case of Ebola in the US. *Tourism Management Perspectives*, 20, 195-203.
- Ceylan, R. F. ve Ozkan, B. (2020). The economic effects of epidemics: From SARS and MERS to COVID-19. *Research Journal in Advanced Humanities*, 1(2), 21-29.
- Chebli, A. ve Said, F. B. (2020). The impact of covid-19 on tourist consumption behaviour: a perspective article. *Journal Of Tourism Management Research*, 7(2), 196-207.
- Creswell, J. W. (2003). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. California: Sage Publications.
- Çeti, B. ve Ünlüönen, K. (2019). Salgın hastalıklar sebebiyle oluşan krizlerin turizm sektörü üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 22(2), 109-128.
- Darлак, J., Lund, T., Daniel, A. C. ve Eluri, K. C. (2020, Mart 3). *Airlines suspend flights due to coronavirus outbreak*. Reuters. <https://www.reuters.com/article/us-china-health-airlines-factbox/factbox-airlines-suspend-flights-due-to-coronavirusoutbreak-idUSKBN20Q2XA> (Erişim: 01.08.2020).
- Erciş, A., Kotan, G. ve Türk, B. (2016). Ölüm kaygısının tüketici tutumları üzerindeki etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(1), 107-134.
- Hoque, A., Shikha, F. A., Hasanat, M. W., Arif, I. ve Hamid, A. B. A. (2020). The effect of coronavirus (covid-19) in the tourism industry in China. *Asian Journal of Multidisciplinary Studies*, 3(1), 52-58.
- International Labour Organization. (2020, Nisan 9). *Covid-19 and tourism sector. ILO sectoral brief*. https://www.ilo.org/sector/Resources/publications/WCMS_741468/langen/index.htm#:~:text=Tourism%20is%20a%20major%20driver,being%20young%20women%2C%20is%20unprecedented. (Erişim: 10.08.2020).
- Jiang, F., Deng, L., Zhang, L., Cai, Y., Cheung, C. W. ve Xia, Z. (2020). Review of the clinical characteristics of coronavirus disease 2019 (Covid-19). *Journal of General Internal Medicine*, 35, 1545-1549.

- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 62-80.
- Kourgiantakis, M., Apostolakis, A. ve Dimou, I. (2020). Covid-19 and holiday intentions: The case of crete, Greece. *Anatolia*, 1-4.
- Kuo, H. I., Chen, C. C., Tseng, W. C., Ju, L. F. ve Huang, B. W. (2008). Assessing impacts of SARS and avian Flu on international tourism demand to Asia. *Tourism Management*, 29(5), 917-928.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2020). Covid-19 salgını kapsamındaki genelgeler. <https://www.ktb.gov.tr/TR-97181/duyurular.html> (Erişim: 10.08.2020)
- Lee, C. C. ve Chen, C. J. (2011). The reaction of elderly Asian tourists to avian influenza and SARS. *Tourism Management*, 32(6), 1421-1422.
- McAleer, M., Huang, B. W., Kuo, H. I., Chen, C. C. ve Chang, C. L. (2010). An econometric analysis of SARS and avian flu on international tourist arrivals to Asia. *Environmental Modelling & Software*, 25(1), 100-106.
- Monterrubio, J. C. (2010). Short-term economic impacts of influenza a (H1N1) and Government reaction on the Mexican tourism industry: An analysis of the media. *International Journal of Tourism Policy*, 3(1), 1-15.
- Nazneen, S., Hong, X. ve Ud Din, N. (2020). Covid-19 Crises and tourist travel risk perceptions. Available at SSRN 3592321. file:///C:/Users/ksk_-/Downloads/SSRN-id3592321.pdf
- Neuburger, L. ve Egger, R. (2020). Travel risk perception and travel behaviour during the Covid-19 pandemic 2020: A case study of the DACH region. *Current Issues in Tourism*, 1-14.
- Page, S., Song, H. ve Wu, D. C. (2012). Assessing the impacts of the global economic crisis and swine flu on inbound tourism demand in the United Kingdom. *Journal of Travel Research*, 51(2), 142-153.
- Pine, R. ve McKercher, B. (2004). The impact of SARS on Hong Kong's tourism industry. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 16(2), 139-143.
- Sağlık Bakanlığı (2020). *Türkiye'deki güncel durum*. <https://covid19.saglik.gov.tr/> (Erişim: 25.08.2020).
- Türkiye Bilimler Akademisi. (2020). Covid-19 pandemi değerlendirme raporu. *Türkiye Bilimler Akademisi, TÜBA Raporları*, No: 34, ISBN: 978-605-2249-43-7. <http://www.tuba.gov.tr/tr/yayinlar/suresiz-yayinlar/raporlar/tuba-covid-19-kuresel-salgin-degerlendirme-raporu-3> (Erişim: 01.08.2020).
- United Nations World Tourism Organization (UNWTO). (2020a). Tourism slowly restarting, after a 98% drop in international arrivals in May. *World Tourism Barometer and Statistical Annex*, 18(4), 1-36. <https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/wtobarometereng.2020.18.1.4> (Erişim: 10.08.2020).
- United Nations World Tourism Organization (UNWTO). (2020b, 2020, Temmuz 30). *Covid-19 related travel restrictions a global review for tourism*, 6. Report. <https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2020-07/200730-travel-restrictions.pdf> (Erişim: 10.08.2020).
- Wachyuni, S. S. ve Kusumaningrum, D. A. (2020). The effect of Covid-19 pandemic: How are the future tourist behavior?. *Journal of Education, Society and Behavioural Science*, 33(4), 67-76.

- Wang, M., Jin, Z., Fan, S., Ju, X. ve Xiao, X. (2020). Chinese residents' preferences and consuming intentions for hotels after Covid-19 pandemic: A theory of planned behaviour approach. *Anatolia*, 1-4.
- Wen, J., Kozak, M., Yang, S. ve Liu, F. (2020). Covid-19: Potential effects on Chinese citizens' lifestyle and travel. *Tourism Review*.
- Wen, Z., Huimin, G. ve Kavanaugh, R. R. (2005). The impacts of SARS on the consumer behaviour of Chinese domestic tourists. *Current Issues in Tourism*, 8(1), 22-38.
- World Health Organization (WHO). (2020). *Coronavirus disease (Covid-19) dashboard*. <https://covid19.who.int/> (Erişim: 20.08.2020).
- Wilder-Smith, A. ve Freedman, D. O. (2020). Isolation, quarantine, social distancing and community containment: Pivotal role for old-style public health measures in the novel coronavirus (2019-Ncov) outbreak. *Journal Of Travel Medicine*, 27(2), 1-4.
- Witte, K. ve Allen, M. (2000). A meta-analysis of fear appeals: implications for effective public health campaigns. *Health Education & Behavior*, 27(5), 591-615.
- Yenişehirlioğlu, E. ve Salha, H. (2020). Covid-19 pandemisinin Türkiye iç turizmine yansımaları: Değişen talep üzerine bir araştırma. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 355-368.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (6. Baskı)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

COVID-19 Salgınının Havayolu Şirketlerine Yansımalarına Yönelik Nitel Bir Araştırma

A Qualitative Study on the Reflections of the Covid-19 Outbreak on Airline Companies

Ercan İNCE^{a*}, Metin SÜRME^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Iğdır / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-4821-8140.

^b Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Turizm ve Otelcilik Meslek Yüksekokulu, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-9810-7073.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 30 Ağustos 2020

Kabul tarihi: 13 Ekim 2020

Anahtar Kelimeler:

Havayolu işletmeleri

Turizm

Pandemi

COVID-19.

ARTICLE INFO

Article History:

Received August 30, 2020

Accepted October 13, 2020

Keywords:

Airlines

Tourism

Pandemic

COVID-19.

ÖZ

Gerçekleştirilen bu çalışmada, Türkiye’de faaliyet gösteren havayolu şirketlerinin internet sitelerinde COVID-19 salgını ile ilgili alınan önlem ve tedbirlerin ortaya konması amaçlanmıştır. Araştırma kapsamında Türkiye’de faaliyet gösteren 6 firma incelenmiştir. İncelenen veriler MAXQDA 2020 paket programına aktarılmıştır. Bu süreçte bileşenler oluşturulmuş ve oluşturulan bu bileşenler kodlar yardımıyla düzenlenmiştir. Havayolu şirketlerinin internet siteleri incelendiğinde COVID-19 salgını ile ilgili uygulamaları, dört ana bileşen altında kodlanmıştır. Bunlar; havalimanında COVID-19 ile ilgili tedbirler, uçuşa biniş esnasında COVID-19 ile ilgili tedbirler, uçak içerisinde COVID-19 ile ilgili tedbirler ve uçaktan inişte COVID-19 ile ilgili tedbirler olduğu görülmüştür. Bununla birlikte havalimanında alınan tedbirler bileşenine ait kodlamalar incelendiğinde; otomatik bagaj teslimi, temassız self check in, temassız check in tüm personele koruyucu ekipman sağlanması, personel ile yolcu arasında koruyucu siperlik, ateş ölçümü, dezenfektan, sosyal mesafe ve maske kullanımı gibi önlemlerin hava yolu şirketlerinin internet sitelerinde yer aldığı ortaya konmuştur.

ABSTRACT

Performed in this study, the websites of airline companies operating in Turkey received about COVID-19 measures and is intended to set forth the measures. 6 companies operating in Turkey under study were examined. The analyzed data were transferred to the MAXQDA 2020 package program. In this process, components were created and these created components were organized with the help of codes. When the websites of airline companies are examined, their applications regarding the COVID-19 outbreak are coded under four main components. These; It has been observed that there are measures related to covid-19 at the airport, measures related to covid-19 during boarding, measures related to covid-19 in the aircraft and measures related to covid-19 during landing. However, when the codes of the measures taken at the airport are examined; It has been revealed that measures such as automatic baggage delivery, contactless self check in, contactless check in, providing protective equipment for all personnel, protective visors between personnel and passengers, fever measurement, disinfectant, social distance and use of masks are included in the websites of airline companies.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ercan.ince@igdir.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

On December 31, 2019, the World Health Organization (WHO) China Country Office reported pneumonia cases in Wuhan, China's Hubei province. The World Health Organization classified the COVID-19 outbreak as an "international public health emergency" on January 30, and identified COVID-19 cases as a pandemic on March 11 due to the spread of the virus in 113 countries outside China, where the first epidemic started. COVID-19 first case was detected on March 11, 2020 in Turkey. An ongoing process as well as an increase in the number of cases in Turkey, the world has seen. The advent of modern means of transport causes new diseases to spread at an unprecedented rate, but also puts more people at risk. In other words, the deadly new type of coronavirus COVID-19, which emerged in Wuhan, China in the last days of 2019, continues to spread rapidly due to the global transportation network. The epidemic, which left states desperate due to the rate of transmission, caused sudden shocks in the world economy. The tourism sector, which started 2020 with hope, is one of the sectors most affected by the COVID-19 epidemic that emerged in China and spread all over the world in a short time (Sürme, 2020).

Realized that surrounds the entire world in this research and the World Health Organization declared a pandemic by the effects of the virus COVID-19 business airline operating in Turkey were investigated. The evaluation of the activities of these companies, which have a great impact on the economy, will be a reference for future research. At the same time, research results are valuable in determining the level of preparedness of businesses in a future crisis. However, it is thought that the suggestions to be brought as a result of the research will guide the researchers in the sector.

Research on the web site of the airline operating in Turkey COVID-19 is intended to demonstrate the measures taken and measures related outbreak. In other words, this survey measures carried out and measures related COVID-19 outbreak in the airline web site in Turkey were examined. The number of firms examined is 6. The analyzed data were transferred to the MAXQDA 2020 package program.

When the websites of airline companies are examined, their applications regarding the COVID-19 outbreak are coded under four main components. These; It has been observed that there are measures related to covid-19 at the airport, measures related to covid-19 during boarding, measures related to covid-19 in the aircraft and measures related to covid-19 during landing. When the codes of the measures taken at the airport are examined; automatic baggage delivery (f = 6), contactless self check (f = 3), contactless check (f = 6), provision of protective equipment for all personnel (f = 6), protective visor between personnel and passenger (f = 3) It is seen that measures such as temperature measurement (f = 6), disinfectant (f = 6), social distance (f = 6) and use of masks (f = 6) take place on the websites of airline companies. When the codes of the measures taken during boarding are examined; such as boarding the plane starting from the farthest (f = 6), boarding the plane with bellows (f = 6), boarding the non-contact plane (f = 6), using masks (f = 6) and having protective equipment (f = 5). It is seen that the precautions are available on the airline companies' websites. When the codes of the measures taken inside the aircraft are examined; single-use treats (f = 4), companion application (passengers use their own electronic devices) (f = 6), multi-media information about COVID-19 (f = 3), electronic publications (f = 5), textile products hygiene (f = 6), disinfectant (f = 6), hygiene set (f = 6), arrangement in cabin items (f = 2), use of masks (f = 6), hygienic cabin crew (f = 2), safe It is seen that measures such as air flow (f = 6), air cleaning (f = 6), hepa filters (f = 4) and detailed cleaning (f = 6) are available on the airline companies' website. When the codes of the measures taken inside the aircraft are examined; It has been observed that measures such as controlled baggage purchase (f = 6), landing with bellows (f = 6) and 10 rows, 2-minute waiting are available on the airline companies' website.

Giriş

Seyahat etmek, farklı kültürlerle tanışmanın ve yeni yerler keşfetmenin en eğlenceli yoludur. Ancak turistler için suç, felaket ve salgın hastalıklar risk oluşturmaktadır. Salgınlar, turistler için oldukça korkutucudur. Bu gibi durumlarda hastalığı önlemek zor veya imkansız olabilir. Ayrıca sadece yolcular değil, yolculuk sırasında temas kurdukları diğer kişiler de risk altındadır. Yolcular, salgın hastalıkların destinasyonlar arasında transferinde ciddi bir rol oynamaktadır (Hollingsworth, Ferguson ve Anderson, 2006). Ancak çoğu zaman doğru bilgi birikimi ile riskler en aza indirilebilir veya hafifletilebilir ve seyahat günlükleri unutulmaz deneyimlerle dolar. Küresel değişimin bir sonucu olarak, büyük salgın ve pandemilerin ortaya çıkma oranı artmaktadır. 1918-1919'da İspanyol gribi, 1957'de Asya gribi (H2N2) ve 1968'te Hong Kong gribi genel olarak yirminci yüzyılın üç büyük salgını olarak kabul edilmektedir. 21. yüzyılda ise şimdiden dört salgın yaşanmıştır: 2002'de SARS, 2009'da kuş gribi, 2012'de MERS ve 2013-14'te zirveye çıkan Ebola, küresel değişim faktörleriyle güçlü bir şekilde ilişkili olduğuna inanılıyor (Coker, Hunter, Rudge, Liverani ve Hanvoravongchai, 2011). Hızla büyüyen dünya nüfusu, sanayileşmiş gıda üretimi, kentleşmenin artması ve ulaşım ağlarının gelişmesi gibi faktörlerin özellikle 21. yüzyılda salgınların artmasına neden olduğu bilinmektedir (Gössling, Scott ve Hall, 2020).

Dünya, Çin'in, 31 Aralık 2019'da Hubey eyaletine bağlı Vuhan kentinde kaynağı bilinmeyen gizemli bir solunum yolu rahatsızlığının ortaya çıktığını Dünya Sağlık Örgütü'ne bildirmesiyle birlikte COVID-19 salgını etkisi altındadır. Çin ve çevresini etkileyen bölgesel bir "epidemi" olarak algılanan salgın daha sonra küresel çapta tehdit haline gelmiştir. Salgının kontrol altına alınması ve önlenmesine yönelik tedbirler tüm ülkelerin ana gündemi haline gelmiştir. Salgının merkez üstü önce Avrupa'ya kaydı, daha sonraysa Amerika Birleşik Devletleri vaka sayısında dünyada ilk sıraya yerleşmiştir (<https://tr.euronews.com>).

Dünya Sağlık Örgütü COVID-19 salgınını 11 Mart 2020'de bir salgın olarak sınıflandırmıştır. COVID-19 ve yayılmayı önlemek için alınan önlemler nedeniyle, özellikle turizm endüstrisi için ekonomik koşullar belirsiz hale gelmiştir (Günay, Bayraktaroğlu ve Özkul, 2020:80). Fuarlar, kongreler ve kültürel etkinlikler iptal edilmiş veya ertelenmiştir. Kayak merkezleri kış sezonunu erken sona erdirmiştir. Büyük gemi şirketleri operasyonları durdurdu; daha fazla liman geçici olarak girişini reddettiği için yolcu gemileri denizde mahsur kalmıştır. Yaklaşık 13 milyon kişiyi istihdam eden AB turizm endüstrisinin COVID-19'un patlak vermesi sonucunda ayda yaklaşık 1 milyar € gelir kaybettiği tahmin edilmektedir. Tüm bu gelişmelerle beraber özellikle havayolu şirketleri de etkilenmiştir. Düşük maliyetli Flybe gibi bazı havayolları operasyonları durdururken, diğerleri tüm uçuşları geçici olarak iptal etmiştir. 30 Haziran'a kadar iki milyon yolcu uçuşu iptal edilmiştir. Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği (IATA), küresel hava yolculuğunun 2020'de 252 milyar ABD dolarından fazlasını kaybedebileceğini belirtmiştir. Uluslararası Havaalanları Konseyi, Avrupa havaalanlarının 2020'de 700 milyon yolcu (% 28) ve 14 milyar € gelir kaybedeceğini öngörmektedir (<https://www.europarl.europa.eu>).

Turizm ve COVID-19 ile ilgili gerçekleştirilen araştırmalar pandemiye dönüştürücü bir fırsat olarak görmek için fikirbirliğine sahipler (Sigala, 2020). Bu süreçte turizm endüstrisi sadece iyileşmekle kalmamalı, aynı zamanda yeni normal düzeni yeniden tasarlamalıdır. Araştırmacılar ise pandeminin turizme olan etkilerini ölçmek ve tahmin etmek için araştırmalar yapması oldukça önemlidir (Gössling, Scott ve Hall, 2020). Çünkü bu tür çalışmalar pandemiye yönetmek için önemli ve kıymetli olmaktadır. Başka bir ifadeyle COVID-19'un turizme etkilerini araştıran, ölçen ve tahmin eden araştırmalar, kayıpları ortadan kaldırmak, müdahale stratejilerini hazırlamak, izlemek ve iyileştirmek için önemlidir. Bu kapsamda gerçekleştirilen bu araştırmada COVID-19salgınının havayolu şirketlerine yansımaları değerlendirilmiştir.

Literatür Taraması

Havayolu endüstrisi, tarih boyunca küresel krizlerin tehdidi altındadır. Havayolu endüstrisi petrol ambargosu, terörist saldırıları gibi birçok fırtınaya göğüs gerdi. Franke ve John (2011), 11 Eylül saldırılarının hava yolculuğunda önemli bir azalmaya neden olduğunu ve havayollarının faaliyetlerini sürdürmek için mücadele ettiğini belirtiyor. SARS'ın yayılması bu olayları takip ettiğinden, talep 2004'te 2001 öncesi seviyelere geri döndü. Bu dönemde, büyük hava yolu işletmeleri, fiyatlandırma rekabeti arttıkça toparlanmaya çalışırken, düşük maliyetli işletmeler ise pazar payı kazandı (Tan, 2016). Sars krizinden bu yana COVID-19 tüm dünyayı etkilemektedir. COVID-19 korkusu, birçok sektörde önemli belirsizlik ve kaotik koşullara yol açmıştır. Turizm endüstrisi keskin bir şekilde düşen gelirler yaşamıştır ve pandemiden en ciddi şekilde etkilenen ekonomik bir sektörler arasındadır. Bu etki hem talep tarafını (hareket özgürlüğünün kısıtlanması, sınırların kapatılması, misafirlerin enfeksiyon korkusu) hem de arz tarafını (konaklama işletmeleri, yiyecek-içecek işletmeleri, ulaştırma işletmeleri ve turizm için kullanılan eğlence tesislerinin kapatılması) etkilemiştir (Uğur ve Akbıyık, 2020).

Havayolu endüstrisinden bahsetmeden önce COVID-19 ve turizm konulu çalışmalar değerlendirilmiştir. Buna göre Kabadayı ve Kardeş (2020), COVID-19'un potansiyel yerli turistlerin tutum ve davranışları ile seyahat eğilimleri üzerindeki etkilerini ortaya koymak amacıyla bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Araştırma sonucunda insanların büyük bir kısmının seyahat planlarını azalttıkları veya erteledikleri, tercih ettikleri turistik ürünlerin farklılaşmaya başladığı ve hijyen duyarlılığının büyük ölçüde arttığı ortaya konmuştur. Bununla birlikte Karadeniz, Beyaz, Ünlübulduk, ve Kayhan, (2020) otel yöneticileri ile yaptıkları araştırma sonucunda işletmelerin devletten özellikle vergi indirimi ile kısa çalışma ödeneği gibi destekler bekledikleri görülmüştür. Diğer taraftan Arslan ve Kendir (2020) COVID-19 salgını sonrası, Zile'nin kırsalda yapılabilecek turizm aktivitelerine oldukça elverişli olduğu ancak potansiyelini değerlendirmede tanıtım başta olmak üzere, altyapı ve ulaşım konusunda eksiklikleri olduğunu ortaya koymuşlardır.

Turizm sektörüne yönelik uygulanan destek ve teşvikler olsa da ortaya çıkan zararın tamamen telafi edilmesi zordur. Sektörü uzun süreli bir iyileşme dönemi beklemektedir. Pandemi sürecinde doğrudan ve dolaylı olmak üzere turizmle ilgili tedbirler alınmıştır. Bu tedbirler arasında ilk olarak 5 Ocak 2020'de Çin çıkışlı tüm uçuşlar durdurulmuştur. Çin'den sonra İran, İtalya, Güney Kore, Irak, Almanya Fransa, İspanya, Norveç, Danimarka, Belçika, Avusturya, İsveç ve Hollanda gibi salgının yaygın olduğu ülkelere uçuşları tedbir olarak durdurmuştur. Bununla birlikte yurt dışından gelen bireylerin kendilerini 14 gün karantina altına alınmaları sağlanmıştır (Demir, Günaydın ve Demir, 2020). Her ne kadar sağlık ile ilgili endişeler şu anda gündemi çokça meşgul ediyor olsa da salgın sonrası dönemde insanların uzun süren karantina ve sosyal mesafe tedbir süreçlerinin stresini atmak için yapacakları faaliyetlerin sektörün tekrar canlanmasına katkı sunacağı düşünülmektedir (TÜBA Covid-19 Pandemi Değerlendirme Raporu, 2020). Turizm sektörünün önemli bir parçası olan havayolu işletmeleri pandemide en çok etkilenen sektörler arasındadır.

Havacılık sektörü, dünyada doğrudan ve dolaylı olarak 65,5 milyon kişiye iş 10 milyondan fazladır. Yılda 2,7 trilyon dolar olan küresel ekonomiye katkı sağlamakta olan havacılık sektörü katma değeri yüksek bir ekonomik faaliyettir (<https://teyit.org>). Son 50 yılda havacılık sektörü hızlı bir gelişim göstermekle beraber sektörel büyüme üzerinde zaman zaman Körfez savaşı, 11 Eylül saldırısı ve 2008 Küresel Krizi gibi dönemlerde daralma ve duraklamalar meydana gelmiştir (Akça, 2020). 11 Eylül 2001'deki terör saldırılarının ardından, güvenlik korkusu nedeniyle 2001'de 1,66 milyar olan yolcu sayısı 2002'de 1,63 milyara düşmüştür. Ancak hava trafiğini neredeyse durma noktasına getirecek COVID-19 benzeri bir

kriz yaşanmamıştır (<https://www.bbc.com>). 2020 yılı Ocak ve Temmuz ayları arasında tüm Dünya'da 7,5 milyon uçuş iptal olmuştur (IATA, 2020). Bununla birlikte havayolu çalışanlarının istihdamı pandemi sürecinde yaşanan önemli sorunlardan biridir. Konu ile ilgili olarak Sobieralski, (2020), COVID-19 salgınının havayolunda çalışanların istihdam olanaklarını etkileyip etkilemediğini belirlemek üzere Amerika'da bir araştırma yapmışlardır. Araştırma sonucunda büyük havayollarında çalışanların, en çok etkilenecek kesim olduğu görülmüştür. Araştırmadaki dikkat çekici diğer sonuç ise toplam havayolu istihdamının %7 ile %13 arasında azalacağıdır. Diğer taraftan Iacus, Natale, Santamaria, Spyrtos ve Vespe, (2020), Covid-19 pandemisinin havacılık üzerindeki etkisinin başlangıcı ve bitişi farklı olduğunu ve farklı ülkelerde farklı stratejiler göz önüne alındığında sonuçlarında farklı olacağını belirtmiştir.

Pandemi sürecinde bir diğer önemli konuda çalışan personellerin sağlıklarını korumaktır. Bu konuda Dünya Sağlık Örgütü (2020), havaalanlarına ilişkin yayınladığı raporda Personele eğitim verilmesi gerektiğini, yeterli el hijyeni tekniklerini kullanmalarını, yolcularla her zaman 1,5 m sosyal mesafeyi koruları gerektiğini, yolculara tıbbi maskelerin temin edilmesini önermektedir.

Pandemi sürecinde havayolu taşımacılığında bir diğer önemli konuda pasaport kontrol memurlarının pasaport kontrolünü gerçekleştirdiği alanlardır. Burada cam kabinlerdeki camekân ile bank arasındaki yüksekliğin gözden geçirilmesi, bu mesafenin pasaport kontrolüne gelen yolcu ile kontrol memurunun korunmasız yüz yüze gelmesine neden olacak şekilde dizayn edilmesi durumunda, camekânların yeniden düzenlenmesi önerilmektedir (Uçuş Operasyon Emniyet Bülteni, 2020).

Pandemi sürecinde havayolu taşımacılığında bir diğer önemli konuda ikramlardır. Burada ikram setleri içeriğinde bulunan tüm ürünlerin tek kullanımlık olması kısa mesafeli uçuşlarda sadece su ikramının yapılması önerilmektedir.

Mevcut literatür, halk sağlığı acil durumlarının ve salgın hastalıkların havacılık sektörü üzerindeki etkilerini değerlendirmiştir. Örneğin, Gold, Balal, Horak, Cheu, Mehmetoglu ve Gurbuz, (2019), bir pandemi sırasında havayollarının kullandığı tarama stratejilerini incelemek amacıyla bir araştırma yapmıştır. Araştırma sonucunda çıkış taramalarının hava yolculuğu sırasında virüsün yayılmasını azaltmada çok etkili olduğunu ortaya koymuşlardır. Benzer şekilde Nikolaou ve Dimitriou (2020), Avrupa havalimanlarının COVID-19'un küresel olarak yayılmasında nasıl merkezi bir rol oynadığını incelemek için bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Araştırmada COVID-19 salgın olayından anlaşıldığı gibi, yüksek oranda bulaşan bulaşıcı virüsler küresel olarak yüksek oranda yayılabileceği ve birkaç hafta içinde pandemi aşamasına ulaşabileceği belirtilmektedir. Havayolları ağı üzerinden yayılma dinamiklerini sergilemek için kullanılan virüsün özellikleri aşırı ve agresif olarak değerlendirilse de hava ulaşım ağındaki kısıtlamaların zamanının ve kapsamının kritik önem taşıdığı belirtilmiştir. Benzer şekilde Artur ve Tomasz, (2020), sosyal mesafe uygulamasının havalimanındaki güvenlik kontrol şeridinin performansı üzerindeki etkisini analiz etmek için uygulanan bir simülasyon modeli sunmuştur. Amankwah-Amoah, (2020) gerçekleştirdiği araştırmada COVID-19 etkilerini hafifletmek ve başarıyı kalıcı hale getirmek için, havayolu yöneticileri ve yöneticilerinin, müşterilere sağlıklı hizmet güvencesi sağlayacak şekilde yenilik yapmak zorunda olduğunu belirtmiştir.

Maneenop ve Kotcharin (2020), gerçekleştirdiği araştırmada COVID-19 salgınının dünya çapında listelenen 52 havayolu şirketi üzerindeki kısa vadeli etkisini ortaya koymak amacıyla bir araştırma gerçekleştirmiştir. Araştırma sonucunda, üç büyük COVID-19 duyurusu yapıldıktan sonra havayolu hisse senedi getirilerinin piyasa getirilerinden daha fazla düştüğünü ortaya koymuştur. Albers ve Rundshagen (2020), Avrupada bulunan havayollarının COVID-19 salgınına stratejik tepkilerini ölçmek amacıyla 6 Ocak - 2 Haziran arası yayımlanan günlük havacılık sektörü haber bülteninden filtrelenen 148 haberin içerik analizine dayalı olarak bir

araştırma gerçekleştirmiştir. Araştırma sonucunda havayolları şirketlerinin tasarruf ve yenilik gibi verdiği tepkilerin farklı olduğu ortaya konmuştur. Benzer bir araştırmada Monmousseau, Marzuoli, Feron ve Delahaye, (2020), COVID-19 salgını sırasında uygulanan seyahat kısıtlama önlemlerinin ABD hava taşımacılığı sistemine yolcu perspektifinden etkisini analiz etmek amacıyla bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Araştırma sonucunda her havayolunun COVID-19 seyahat kısıtlama önlemlerine yolcu perspektifinden farklı tepki verdiği ortaya konmuştur.

Koronavirüs, dolayısıyla karşı karşıya kaldığımız salgınla mücadele, diğer pek çok sektör gibi, zaten bir süredir çeşitli zorluklarla mücadele eden Türk savunma ve havacılık sektörü açısından da sıkıntılı bir süreç başlatmıştır. Sürecin ilk şokunu kısa sürede atlatan sektör firmalarının geneline bakıldığında, hızla gerekli tedbirlerin alındığını ve üretime devam edilmektedir. COVID-19 sürecinde, hava taşımacılık faaliyetleri kapsamında toplum sağlığını korumaya yönelik kurallar oluşturulmuştur. Bu kapsamda yolcu güvenliği ve uçuş ekibi güvenliği için uygulanacak prosedürler belirlenmiş, talimatlar hazırlanmıştır (Akça, 2020). Tüm bu süreçte Kültür ve Turizm Bakanlığı iç hava yolu taşımacılığında %18 olan KDV oranı; nisan, mayıs ve haziran ayları için %1'e indirilmiştir. Aynı zamanda Havalimanlardaki test merkezleri öncelikle Antalya ve İstanbul'da olmak üzere Dalaman, Bodrum ve diğer uluslararası havalimanlarında da faaliyete geçeceğini yine Yunanistan ve Bulgaristan sınırlarında da test merkezlerinin mevcut olduğunu Kültür ve Turizm Bakanı belirtmiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020). Türkiye'de 27 Mart tarihinde çıkartılan genelge ile sadece THY tarafından 14 destinasyonda iç hat uçuş yapılmasına izin verilerek, diğer havayolu işletmelerinin tüm iç hat ve dış hat seferleri durdurulmuştur (Macit ve Macit, 2020). Kontrollü normalleşme sürecinin başlamasıyla beraber 1 Haziran'da başlayan iç hat uçuşlarının ardından, yurt dışı seferleri 11 Haziran itibarıyla, bazı ülkeleri kapsayacak şekilde kademeli olarak yeniden başlatıldı. Diğer taraftan T.C. Sağlık Bakanlığı tarafından, yurt içi uçuşlara katılacak Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları ve yabancı kimliği bulunan tüm yolcuların Hayat Eve Sığar (HES) kodu alması zorunluluğu getirilmiştir. 2020 yılı Haziran ayında Türkiye'de Havalimanlarına iniş-kalkış yapan uçak sayısı; iç hatlarda 38.550, dış hatlarda 8.210 olmak üzere hizmet verilen toplam uçak trafiği üst geçişler ile birlikte 55.814 oldu. Söz konusu ayda direkt transit yolcular ile birlikte toplam yolcu trafiği 2.750.992 olarak gerçekleşmiştir (DHMI, 2020).

Gerçekleştirilen bu araştırmada tüm Dünya'yı saran ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilen COVID-19 virüsünün Türkiye'de faaliyet gösteren havayolu işletmelerine etkileri araştırılmıştır. Ekonomi üzerinde büyük etkisi bulunan bu şirketlerin faaliyetlerinin değerlendirilmesi gelecek araştırmalara referans olacak niteliktedir. Aynı zamanda gelecekte olacak olan bir krizde işletmelerin ne düzeyde hazırlıklı olduklarının tespiti açısından da araştırma sonuçları değerlidir.

Yöntem

Araştırmada Türkiye'de faaliyet gösteren havayolu şirketlerinin internet sitelerinde COVID-19 salgını ile ilgili alınan önlem ve tedbirlerin ortaya konması amaçlanmıştır. Bu amaç ile araştırmanın bu kısmı verilerin nasıl toplandığı ve analiz edildiği, verilerin analizinde ki araştırmanın güvenilirliği ve bulgular başlıklarında oluşmaktadır.

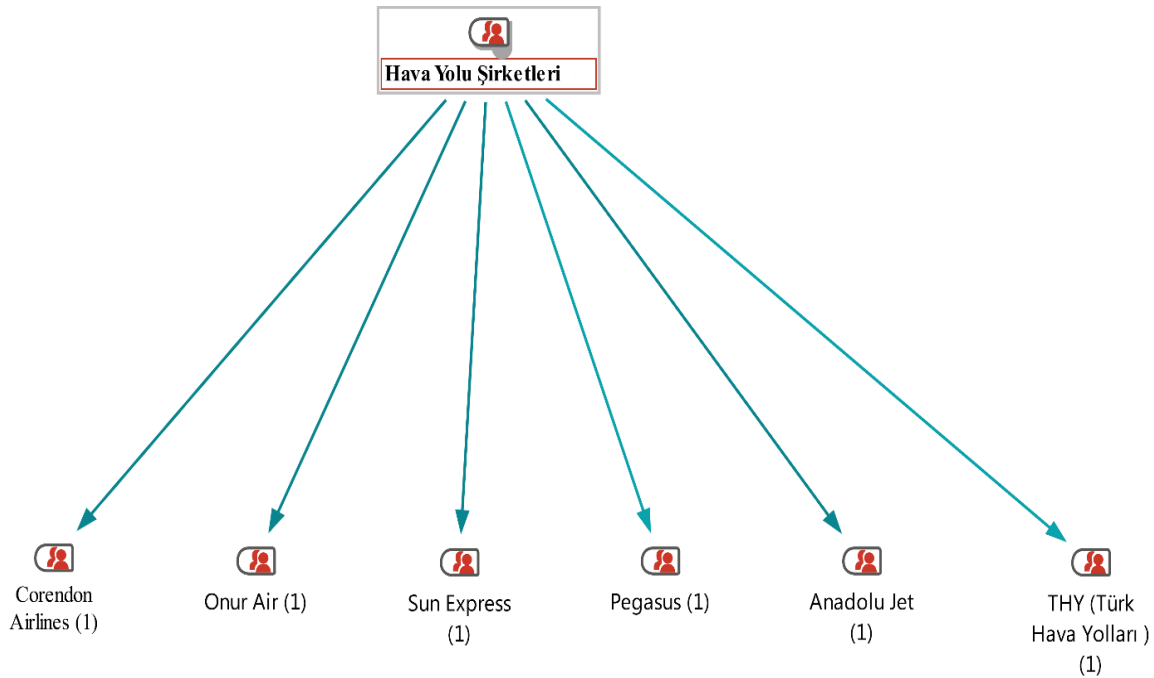
Araştırmada içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi, çok sayıda ki söylemlere uygulanan bazı metodolojik amaç ve tekniklerin tamamı olarak tanımlanabilir. İçerik analizi aynı zamanda, önceden görülmeyen temaların ve boyutların ortaya çıkarılması sürecidir. Bu süreçte; verilerin kodlanması, temaların bulunması, verilerin kodlara ve temalara göre düzenlenmesi ve tanımlanması ile bulguların yorumlanması olmak üzere dört aşama bulunmaktadır (Coşkun İlgar ve İlgar, 2015:31-78).

Gerçekleştirilen bu araştırmada Türkiye’de bulunan havayolu şirketlerinin internet sitelerindeki COVID-19salgını ile ilgili önlem ve tedbirleri incelenmiştir. İncelenen firma sayısı 6’dır. İncelenen veriler MAXQDA 2020 paket programına aktarılmıştır. Bu süreçte bileşenler oluşturulmuş ve oluşturulan bu bileşenler kodlar yardımıyla düzenlenmiştir. Araştırmanın kodlama aşamasında açık kodlama yapılmış ve böylelikle dokümanların içerisindeki saklı duran düşünce fikir ve anlamlar daha anlaşılır hale getirilmiştir (Strauss ve Corbin, 1998).

Yapılan bu çalışmada geçerlilik yazarın üzerinde durduğu konuyu olabildiğince objektif bir şekilde gözlemlemesi ile doğru orantılıdır (Creswell, 2013:22). Dolayısı ile bu araştırmada yansızlık temel alınmıştır. Bununla birlikte araştırma kapsamında ortaya çıkan kodların araştırmanın tamamını yansıttığı ya da uygun ifadeler olup olmadığına bakılmıştır. Araştırma kapsamında alanında uzman akademisyen görüşleri alınmış ve yapılan mutabakatlar sonucunda araştırmanın geçerliliği sağlanmaya çalışılmıştır. Güvenirlilik, literatürde farklı şekillerde ortaya konulmaktadır. Silverman Güvenirlilik ile ilgili, kodlamayı yapan yazarlar arasında görüş birliğinin olması gerektiğini savunmaktadır (Silverman, 2013). Bu bağlamda, araştırmanın güvenilirliğini ölçmek üzere elde edilen veriler üzerinde araştırmacı ve nitel araştırma konusunda deneyimli bir uzman ayrı ayrı kodlamalar yapmış ve kodlayıcılar arası Uzlaşma %92 benzerlik göstermiştir.

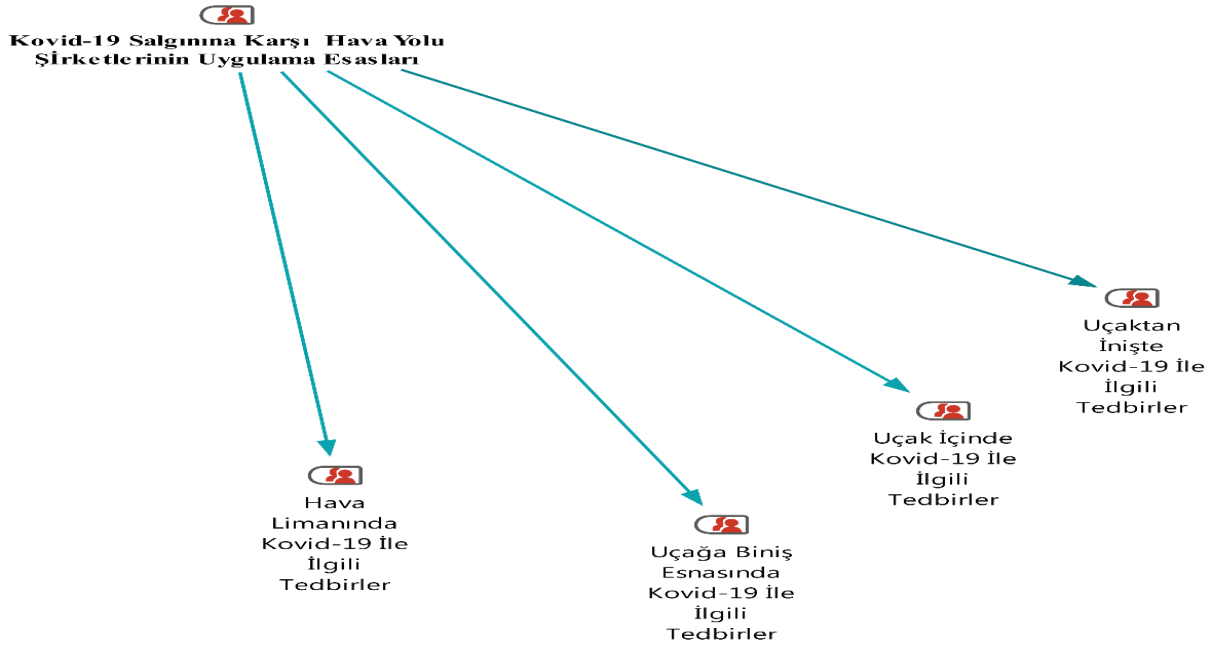
Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde havayolu şirketlerinin internet sitelerinde COVID-19salgını ile ilgili yer alan bulgulara yer verilmiştir.

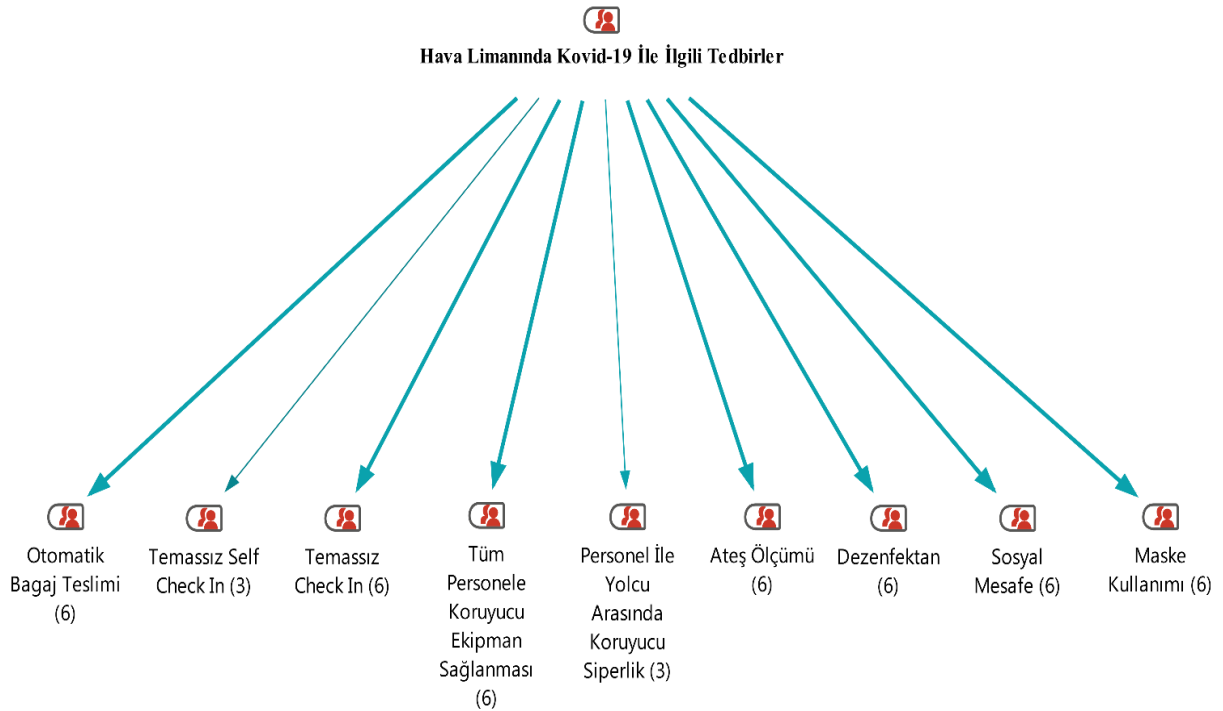
Şekil 1: Araştırmaya Dâhil Edilen Hava Yolu Şirketleri

Araştırma kapsamında Türkiye merkezli Hava yolu şirketlerinden; Türk Hava Yolları, Anadolu Jet, Pegasus, Sun Express, Onur Air ve Corendon Airlines firmalarının internet siteleri incelenmiştir.

Şekil 2:Hava Yolu Şirketlerinin COVID-19ile İlgili Uygulama Esasları

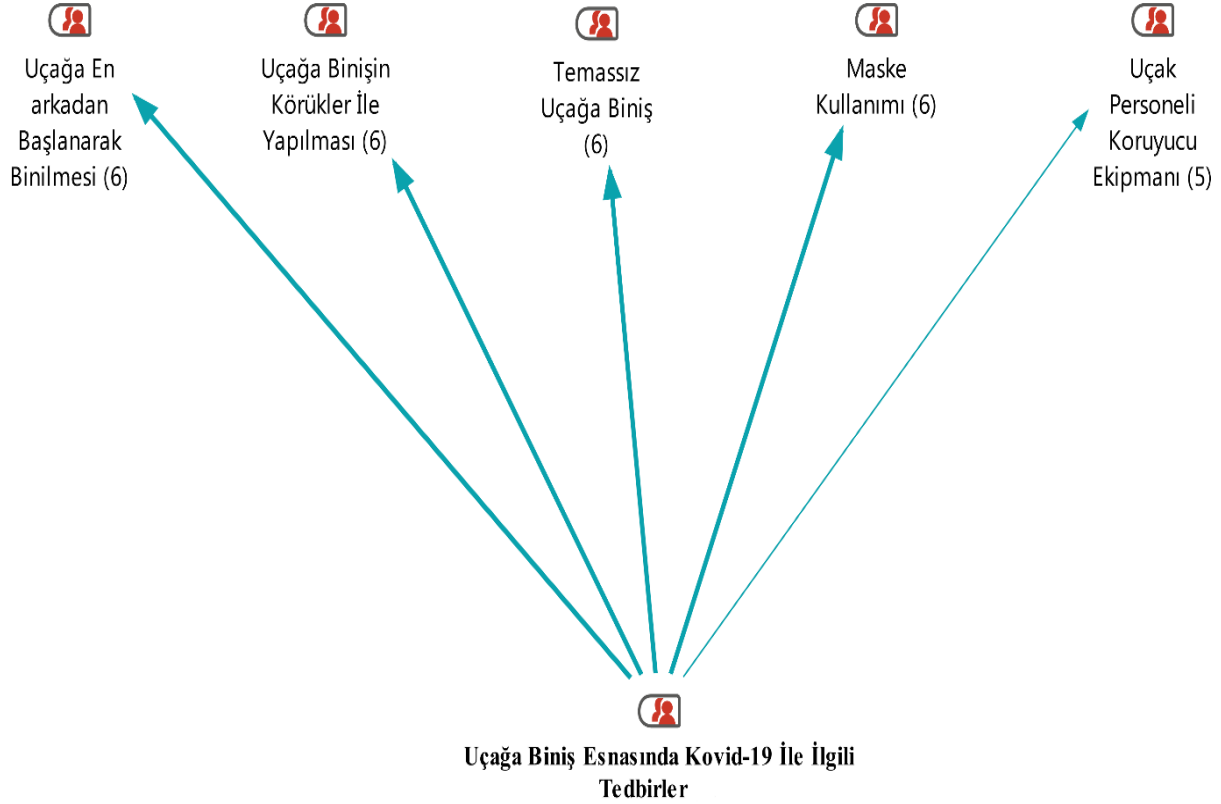
Hava yolu şirketlerinin internet siteleri incelendiğinde COVID-19salgını ile ilgili uygulamaları, dört ana bileşen altında kodlanmıştır. Bunlar; havalimanında COVID-19ile ilgili tedbirler, uçuşa biniş esnasında COVID-19ile ilgili tedbirler, uçak içerisinde COVID-19ile ilgili tedbirler ve uçaktan inişte COVID-19ile ilgili tedbirler olduğu görülmüştür.

Şekil 3: Havalimanında Alınan Tedbirler

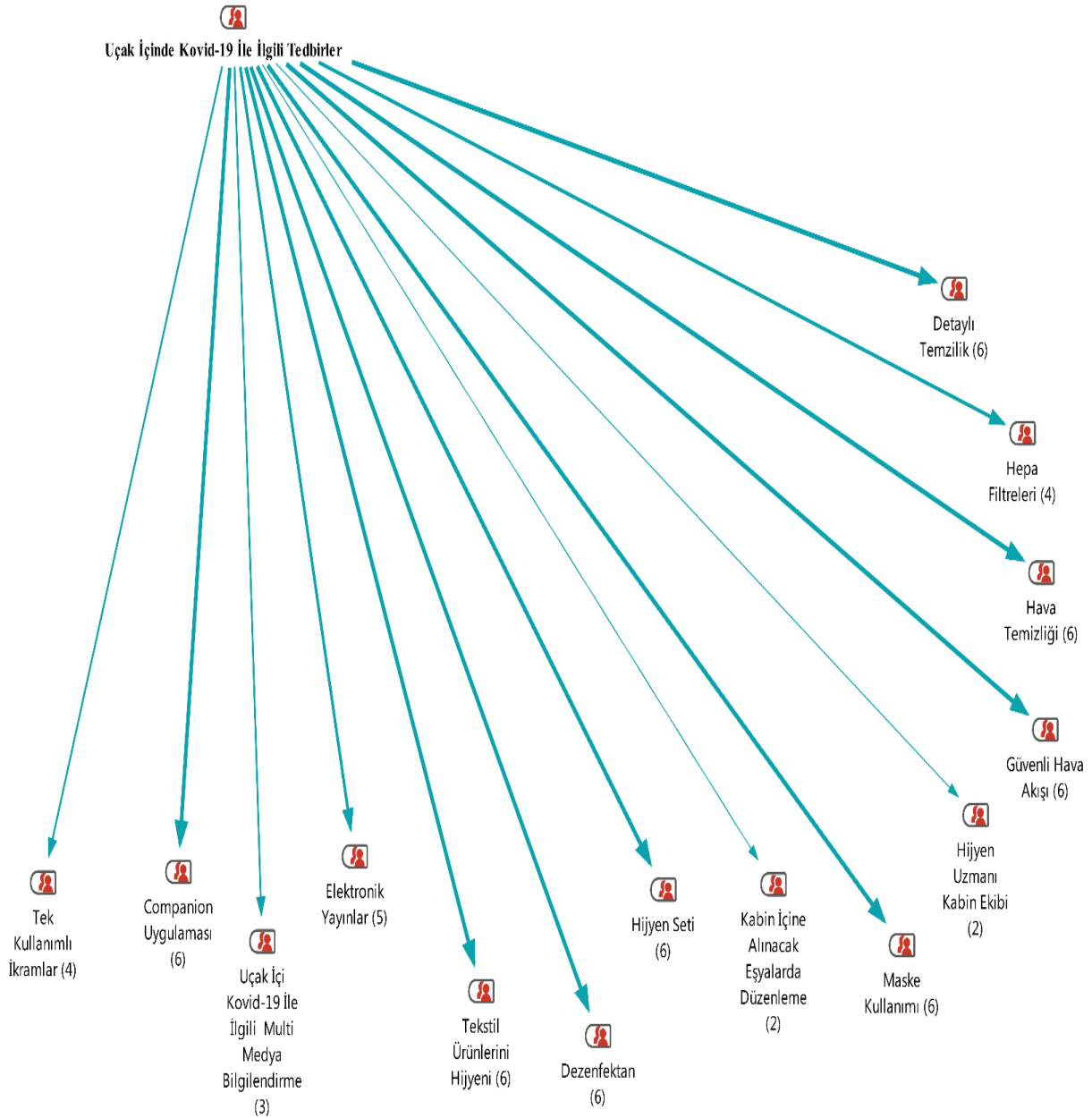
Havalimanında alınan tedbirler bileşenine ait kodlamalar incelendiğinde; otomatik bagaj teslimi (f=6), temassız self check in (f=3), temassız check in (f=6), tüm personele koruyucu ekipman sağlanması (f=6), personel ile yolcu arasında koruyucu siperlik (f=3), ateş

ölçümü (f=6), dezenfektan (f=6), sosyal mesafe (f=6) ve maske kullanımı (f=6) gibi önlemlerin hava yolu şirketlerinin internet sitelerinde yer aldığı görülmektedir.

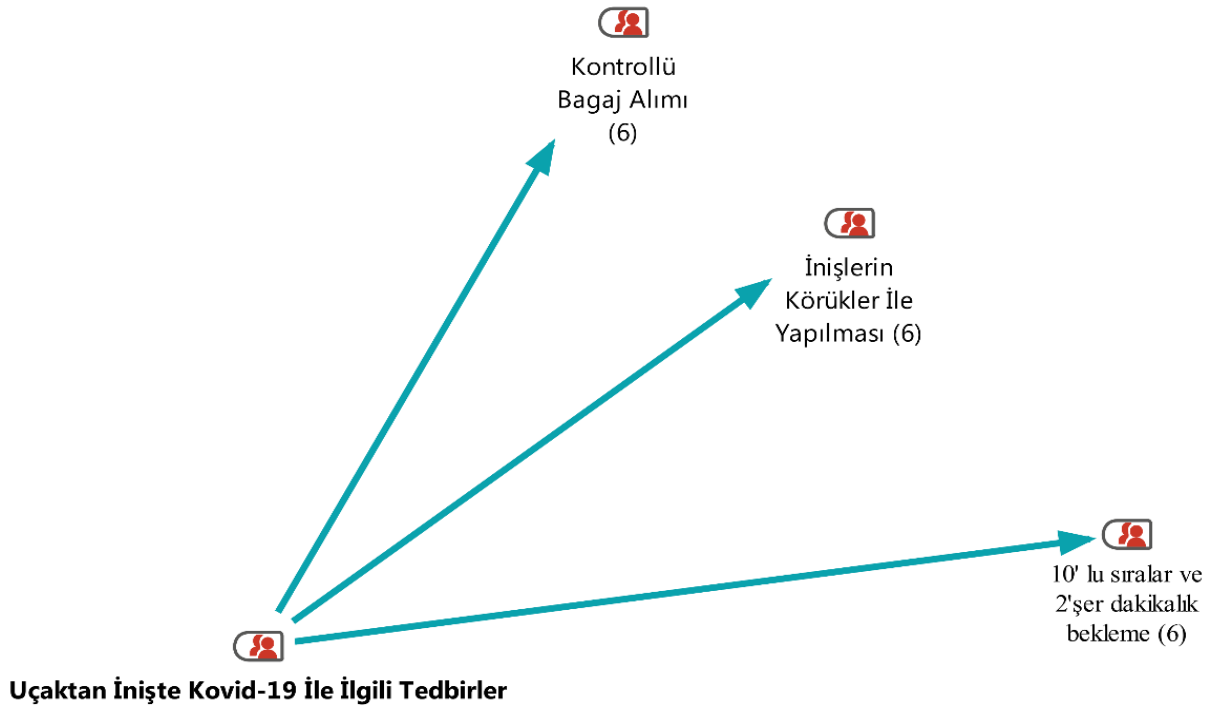
Şekil 4. Uçağa Biniş Esnasında Alınan Tedbirler

Uçağa biniş esnasında alınan tedbirler bileşenine ait kodlamalar incelendiğinde; uçağa en arakadan başlanarak binilmesi (f=6) , uçağa binişin körükler ile yapılması (f=6), temassız uçağa biniş (f=6), maske kullanımı (f=6) ve uçak personelinin koruyucu ekipmanı olması (f=5) gibi önlemlerin olması hava yolu şirketlerinin internet sitelerinde yer aldığı görülmektedir.

Şekil 5: Uçak İçinde Alınan Tedbirler

Uçağa içinde alınan tedbirler bileşenine ait kodlamalar incelendiğinde; tek kullanımlık ikramlar (f=4), companion uygulaması (yolcuların kendi elektronik cihazlarını kullanması) (f=6), COVID-19 ile ilgili multi medya bilgilendirme (f=3), elektronik yayınlar (f=5), tekstil ürünleri hijyeni (f=6), dezenfektan (f=6), hijyen seti (f=6), kabin içine alınacak eşyalarda düzenleme (f=2), maske kullanımı (f=6), hijyen uzmanı kabin ekibi (f=2), güvenli hava akışı (f=6), hava temizliği (f=6), hepa filtreleri (f=4) ve detaylı temizlik (f=6) gibi önlemlerin havayolu şirketlerinin internet sitesinde yer aldığı görülmektedir.

Şekil 6: Uçaktan İniş ile İlgili Tedbirler

Uçağa içinde alınan Tedbirler bileşenine ait kodlamalar incelendiğinde; kontrollü bagaj alımı (f=6), inişlerin körükler ile yapılması (f=6) ve 10'lu sıralar, 2'şer dakikalık bekleme gibi önlemlerin hava yolu şirketlerinin internet sitelerinde yer aldığı görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Dünya genelinde pandemi haline gelen corona virüs kitlesel ölümlere neden olmakla birlikte ülkelerin ekonomilerini derinden sarsmaya başlamıştır. Tüm dünya ülkeleri gündem maddelerinin birinci sırasına pandemi ile mücadeleyi almışlardır. Kişisel hijyenin ve dezenfektanın önemi pandemi ile bir kez daha anlaşılmıştır. İnsanların yoğun olarak buldukları yerlerde maske, siperlik vb. koruyucuların kullanımı zorunlu hale gelmiştir.

Yapılan bu çalışmada Türkiye'de faaliyet gösteren havayolu şirketlerinin internet sitelerinde ki COVID-19salgını ile ilgili alınan önlem ve tedbirleri MAXQDA 2020 paket programı ile değerlendirilmiştir. Buna göre COVID-19ile önlem ve tedbirleri, "havalimanında COVID-19ile ilgili tedbirler, uçağa biniş esnasında COVID-19ile ilgili tedbirler, uçak içerisinde COVID-19ile ilgili tedbirler ve uçaktan inişte COVID-19ile ilgili tedbirler" olmak üzere toplam dört bileşen altında toplanmıştır. Bu dört bileşen altındaki 31 farklı ifade toplam 163 defa vurgulanmıştır. Bu dört bileşenden en fazla ifadeye sahip olan uçak içinde COVID-19ile ilgili tedbirler yer almaktadır. Bunu sırası ile hava limanında COVID-19ile ilgili tedbirler, uçağa biniş esnasında COVID-19ile ilgili tedbirler ve uçaktan inişte COVID-19ile ilgili tedbirler izlemektedir. Araştırma bulgularından elde edilen sonuçlar aşağıda gösterilmiştir.

Havalimanının da COVID-19ile ilgili alınan tedbirler bileşeninin 9 ifade altında toplandığı ve bu ifadelerin 48 defa vurgulandığı görülmüştür. Buna göre en fazla vurgulanan ifadelerin; maske kullanımı, dezenfektan, sosyal mesafe vs. olduğu görülürken en az vurgulanan ifadenin temassız self check in olduğu görülmüştür.

Uçağa biniş esnasında COVID-19ile ilgili alınan tedbirler bileşeninin 5 ifade altında toplandığı ve bu ifadelerin 29 defa vurgulandığı görülmüştür. Buna göre tüm ifadelerin nerdeyse hepsinin aynı düzeyde vurgulandığı söylenebilir.

Uçak içinde COVID-19 ile ilgili alınan tedbirler bileşenin 14 ifade altında toplandığı ve bu ifadelerin 68 defa vurgulandığı görülmüştür. Buna göre detay temizlik, hava temizliği, güvenli hava akışı, vs. gibi ifadelerin daha çok vurgulandığı görülürken, kabin içine alınacak eşyalarda düzenleme ve hijyen uzmanı kabin ekibi gibi ifadelerin az vurgulandığı görülmektedir. Uçaktan inişte COVID-19 ile ilgili alınan tedbirler bileşenin 3 ifade altında toplandığı ve bu ifadelerin 18 defa vurgulandığı görülmektedir. Buna göre tüm ifadelerin nerdeyse hepsinin aynı düzeyde vurgulandığı söylenebilir.

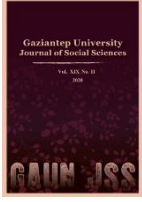
Ortaya konulan bu çalışma ile Türkiye merkezli havayolu şirketlerinin COVID-19 salgını ile ilgili almış oldukları tedbir ve önlemlerin yeterli düzeyde olduğu ve diğer ülkelerin uygulamaları ile mukayese edildiğinde eş değer olduğu söylenebilir. Özellikle ülkemizde ki THY' (Türk Hava Yolları) nın bir çok ülkede ki havayolu taşımacılığında pandemi ile mücadelede örnek olduğu sonucu ortaya konulabilir.

Kaynakça

- Akça, M. (2020). COVID-19'un havacılık sektörüne etkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 45-64.
- Albers, S. & Rundshagen, V. (2020). European airlines' strategic responses to the COVID-19 pandemic (January-May, 2020). *Journal of air transport management*, 87, 101863.
- Amankwah-Amoah, J. (2020). Stepping up and stepping out of COVID-19: new challenges for environmental sustainability policies in the global airline industry. *Journal of Cleaner Production*, 123000.
- Arslan, E. ve Kendir, H. (2020). COVID-19 Salgını Sonrası Yükselen Trend Kırsal Turizm: Zile Örneği, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(4): 3668-3683.
- Artur, K., & Tomasz, K. (2020). Simulation model of security control lane operation in the state of the COVID-19 epidemic. *Journal of Air Transport Management*, (88), 1-10.
- Coker, R. J., Hunter, B. M., Rudge, J. W., Liverani, M., & Hanvoravongchai, P. (2011). Emerging infectious diseases in southeast Asia: regional challenges to control. *The Lancet*, 377(9765), 599-609.
- Coşgun İlgar, S. ve İlgar, M.Z.(2015). Nitel veri analizinde bilgisayar programları kullanılması, *İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5),31-78.
- Creswell, J. W.(2013). *Nitel araştırma yöntemleri*. Çeviri Ed. Bütün M. ve Demir S.B. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Demir, M., Günaydın, Y., & Demir, Ş. Ş. (2015). Koronavirüs (Covid-19) salgınının Türkiye'de turizm üzerindeki öncülleri, etkileri ve sonuçlarının değerlendirilmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(1), 80-107.
- DHMI, (2020). <https://www.dhmi.gov.tr/Sayfalar/Haber/HAZIRAN-AYINDA-HAVA-YOLUNU-KULLANAN-YOLCU-SAYISI-2-MILYON-750-BIN-OLDU.aspx>Erişim tarihi: 20/07/2020.
- Dünya Sağlık Örgütü (2020), <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/331003/WHO-2019-nCoV-POEmgmt-2020.1-eng.pdf>Erişim tarihi: 20/07/2020.
- Franke, M., & John, F. (2011). What comes next after recession?—Airline industry scenarios and potential end games. *Journal of Air Transport Management*, 17(1), 19-26.

- Gold, L., Balal, E., Horak, T., Cheu, R. L., Mehmetoglu, T., & Gurbuz, O. (2019). Health screening strategies for international air travelers during an epidemic or pandemic. *Journal of Air Transport Management*, 75, 27-38.
- Gössling, S., Scott, D., & Hall, C. M. (2020). Pandemics, tourism and global change: a rapid assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 1-20.
- Günay, F., Bayraktaroğlu, E., & Özkul, K. (2020). Assessing the short-term impacts of covid-19 pandemic on foreign visitor's demand for Turkey: A scenario analysis. *Journal of Ekonomi*, 2(2), 80-85.
- Hollingsworth, T. D., Ferguson, N. M., & Anderson, R. M. (2006). Will travel restrictions control the international spread of pandemic influenza?. *Nature medicine*, 12(5), 497-499.
- Iacus, S. M., Natale, F., Santamaria, C., Spyrtos, S., & Vespe, M. (2020). Estimating and projecting air passenger traffic during the COVID-19 coronavirus outbreak and its socio-economic impact. *Safety Science*, 104791.
- IATA, (2020). <https://www.iata.org> Erişim tarihi: 20/07/2020.
- Kabadayı, M. ve Kardeş, N. (2020). Kovid-19'un (Koronavirüsün) Yerli Turist Davranışı ve Seyahat Eğilimlerine Etkileri, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(4): 3703-3719.
- Karadeniz, E., Beyaz, F. S., Ünlübulduk, S. N. ve Kayhan, E. (2020). Covid-19 Salgınının Turizm Sektörüne Etkilerinin ve Uygulanan Stratejilerin Değerlendirilmesi: Otel Yöneticileri Üzerinde Bir Araştırma, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(4): 3116-3136.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2020). <https://basin.ktb.gov.tr/TR-267925/uluslararası-konuklar-guvenli-turizm-icin-antalyada.html>.
- Macit, A. ve Macit, D. (2020). Türk sivil havacılık sektöründe Covid-19 pandemisinin yönetimi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 7(4), 100-116.
- Maneenop, S., & Kotcharin, S. (2020). The impacts of COVID-19 on the global airline industry: An event study approach. *Journal of Air Transport Management*, 101920.
- Monmousseau, P., Marzuoli, A., Feron, E., & Delahaye, D. (2020). Impact of Covid-19 on passengers and airlines from passenger measurements: Managing customer satisfaction while putting the US Air Transportation System to sleep. *Transportation Research Interdisciplinary Perspectives*, 7, 100179.
- Nikolaou, P., & Dimitriou, L. (2020). Identification of critical airports for controlling global infectious disease outbreaks: Stress-tests focusing in Europe. *Journal of Air Transport Management*, 101819.
- Sigala, M. (2020). Tourism and COVID-19: impacts and implications for advancing and resetting industry and research. *Journal of Business Research*, (117), 312-321.
- Silverman, D. (2013). *Doing qualitative research: A practical handbook*. SAGE publications limited.
- Sobieralski, J. B. (2020). COVID-19 and airline employment: Insights from historical uncertainty shocks to the industry. *Transportation Research Interdisciplinary Perspectives*, (5), 1-10.
- Sürme, M. (2020). *Turizm ve COVID-19*. İKSAD Yayınevi.
-

- Tan, K. M. (2016). Incumbent response to entry by low-cost carriers in the US airline industry. *Southern Economic Journal*, 82(3), 874-892.
- TÜBA Covid-19 Pandemi Değerlendirme Raporu, (2020). <http://www.tuba.gov.tr/files/images/2020/kovidraporu/Covid-19%20Raporu-Final+.pdf>Erişim tarihi: 26/07/2020
- Uçuş Operasyon Emniyet Bülteni, (2020). <http://web.shgm.gov.tr/documents/sivilhavacilik/files/Covid-19/covid-19-uoeb.pdf> 28.08.2020
- Uğur, N. G. & Akbiyik A. (2019). Impacts of COVID-19 on global tourism industry: A cross-regional comparison, *Tourism Management Perspectives*. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2020.100744>.
- <https://tr.euronews.com/2020/05/04/dunyada-covid-19-salg-n-n-ilk-100-gununde-yasananlar-ilk-nerede-ortaya-c-kt-nas-l-yay-ld>Erişim tarihi: 28/08/2020.
- [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2020/649368/EPRS_ATA\(2020\)649368_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2020/649368/EPRS_ATA(2020)649368_EN.pdf)Erişim tarihi: 28/08/2020.
- <https://www.bbc.com/future/article/20200709-how-covid-19-will-change-air-travel-as-we-know-it>Erişim tarihi: 28/08/2020.
- <https://teyit.org/havacilik-sektorunde-covid-19-etkileri-nasil-hissediliyor/>Erişim tarihi: 26/08/2020.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Tüketicilerin Covid-19 Döneminde Yayınlanan Birlik Beraberlik ve Motivasyon Temalı Reklamlara Yönelik Algıları

Consumers' Perceptions of Unity Solidarity and Motivation Themed Advertisements Published in the Covid-19 Period

İsmail ERKAN^a

^a Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, İzmir / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-1271-3481

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 30 Ağustos 2020

Kabul tarihi: 15 Ekim 2020

Anahtar Kelimeler:

Covid-19

Tüketici Davranışları

Reklam

Marka

ARTICLE INFO

Article History:

Received August 30, 2020

Accepted October 15, 2020

Keywords:

Covid-19

Consumer Behaviour

Advertisement

Brand

ÖZ

Bu araştırmanın amacı tüketicilerin Covid-19 salgınının başlangıç döneminde markalar tarafından yayınlanan birlik, beraberlik ve motivasyon temalı reklamlar hakkındaki düşüncelerini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda nitel araştırma yöntemlerine başvurulmuş, 13 tüketici ile yarı yapılandırılmış, derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler tematik analiz yöntemi ile çözümlenmiştir. Analiz sonucunda her biri 2'şer alt koda sahip 3 temel boyutla karşılaşılmıştır: umut (umut ışığı olma, yalnız olmama hissi), yapaylık (fayda sunmama, duygu sömürsü), ve icraat (somut katkı sunma, marka tercihi). Çalışmanın sonuçları birlik, beraberlik ve motivasyon temalı reklamların tüketicilerin bir kısmı için umut ışığı olup, onlara yalnız olmadıklarını hissettirdiği; ancak bazı tüketiciler tarafından da yapay bulunduğu ve duygu sömürsü olarak algılandığını göstermektedir. Bu tür reklamların tüketicilerin marka tercihlerini değiştirmede, ancak salgınla mücadeleye katkı sağlayan somut reklamların tüketicilerin tercihlerinde önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır.

ABSTRACT

The purpose of this research is to reveal the opinions of consumers about the unity, solidarity, and motivation-themed ads published by brands during the beginning of the Covid-19 outbreak. For this purpose, qualitative research methods were used; semi-structured, in-depth interviews were conducted with 13 consumers. The obtained data were analysed with thematic analysis method. As a result of the analysis, 3 basic dimensions, each with 2 sub-codes, were encountered: hope (glimmer of hope, feeling not being alone), artificiality (not offering benefit, exploitation of emotion), and action (making concrete contribution, brand preference). The findings show that advertisements with the theme of unity, solidarity, and motivation are a glimmer of hope for some of the consumers and make them feel that they are not alone; however, they are also found artificial and perceived as emotional exploitation by some consumers. It is understood that such advertisements do not change the brand preferences of consumers, but concrete ads that contribute to the fight against the epidemic play an important role in consumers' preferences.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ismail.erkani@ikcu.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The whole world has faced a serious crisis environment due to the Covid-19 outbreak and has begun to struggle with the economic, social, and cultural consequences of the epidemic. In order to reduce the effects of the epidemic, entry and exit between countries were stopped, schools and universities switched to a distance education model, all activities where people were together being cancelled and curfews were imposed in many countries. Since there has been a great increase in the time period people spend at their homes, sectors that can facilitate this situation have gained importance. Increasing time spent at home also caused mass media such as television and the internet to be used more. People have started to use both traditional media and social media more intensively in order to get information about the epidemic, communicate with their loved ones, and evaluate the time spent at home.

In this period, brands wanted to continue their communication with consumers through the messages they shared on their social media accounts and television screens. While some brands made calls to people to stay at home, some brands conveyed their activities to consumers in order to combat the epidemic. In the same period, some brands approached people emotionally by publishing advertisements with the theme of unity, solidarity, and motivation. They reached the consumer with advertisements stating that bad days will pass, good days will come, people will be together again. However, although this approach is preferred by many brands and similar advertisements are prepared, the role of such advertisements on consumers is unknown. For this reason, the purpose of this study is to reveal the thoughts of consumers about unity, solidarity and motivation themed ads regarding the Covid-19 outbreak.

This study was carried out with a qualitative research perspective and rather than standardization of the data, it was aimed at originality and flexibility. Among the qualitative research methods, the interview method was preferred and semi-structured and in-depth interviews were conducted with 13 consumers. The reason why this method is preferred is to perceive and reveal in detail the opinions of the participants about the unity, solidarity, and motivation-themed advertisements published by the brands during the beginning of the Covid-19 outbreak. 8 of the consumers participating in the research are women and 5 are men. In order to provide data richness, occupational diversity was taken into consideration in the selection of the participants. Participants were reached with purposeful, improbable, and snowball sampling technique; the interviews were stopped when the data obtained started to repeat (reaching the saturation point). In the interview with the eleventh participant, the similarity of the data obtained with the previous interviews was noticed, but the interviews continued. In the subsequent interviews, it was seen that no new data was obtained and it was concluded that the data reached the saturation point. For this reason, interviews were completed after the meeting with the thirteenth participant. The data obtained were categorized using the Microsoft Word program and then analysed with thematic analysis method.

The three main themes obtained as a result of the analysis are as follows: hope, artificiality, and action. Hope theme consists of two codes: "glimmer of hope" and "feeling of not being alone". Findings regarding this dimension show that motivational Covid-19 ads published by brands positively affect some of the consumers. Even if he/she does not get the disease in this process, the possibility of himself/herself and his/her loved ones being infected with the virus, the possibility of losing his job and freedom, and the possibility of not continuing his routine life negatively affect the psychology of the individuals and cause despair. At this point, it is understood that the motivational advertisements shared by brands through mass media instil hope in individuals and give the feeling that they are not alone.

Artificiality theme consists of two codes: 'not offering benefit' and 'exploitation of emotion'. Findings regarding this dimension show that advertisements with the theme of unity, solidarity, and motivation related to the Covid-19 outbreak are negatively viewed by some consumers. Consumers with this in mind expect the ads to offer a tangible benefit and create value. Execution theme consists of two codes: 'making concrete contribution' and 'brand preference'. Findings regarding this dimension clearly express the expectations of consumers from brands in advertisements regarding the Covid-19 outbreak, and show how these expectations play a role in brand preferences. Most of the participants explained this issue with the examples they gave; They expressed the concrete support and solutions provided by brands such as Getir, İş Bankası, Vakko, Yemeksepeti, Subway, Migros, Arçelik, and Grundig in the Covid-19 process and how important they played a role in their brand preferences.

The results of the study show that even though unity, solidarity, and motivation themed advertisements published by brands in the beginning period of the Covid-19 epidemic have some positive aspects, they are not enough for consumers and that consumers expect more concrete solutions from brands. These results are of great importance for professionals working in the marketing and advertising industry. The findings of the study are guiding to create better marketing and advertising strategies both during the Covid-19 outbreak and in other national/international disasters that will occur in the future. The findings are also important for researchers working in these areas. In this context, the limitations of the research and its recommendations for future studies can be expressed as follows: Using the exploratory findings revealed in this study, scales related to the subject can be developed in future studies. Studies to be carried out with a quantitative approach can test the findings with more participants and aim to quantify and generalize the results. In this study, occupational diversity was considered in the selection of the participants. Future studies can use age or income criteria in participant selection, and examine whether these factors affect the perception of motivation-themed ads. Possible studies in this direction have the potential to contribute to the marketing, advertising, and consumer behaviour literature.

Giriş

Covid-19 salgını sebebiyle tüm dünya ciddi bir kriz ortamıyla karşı karşıya kalmış, salgının ekonomik, toplumsal ve kültürel sonuçları ile mücadele etmeye başlamıştır. Salgının etkilerini azaltmak maksadıyla ülkeler arası giriş-çıkışlar durdurulmuş, okullar ve üniversiteler uzaktan eğitim modeline geçmiş, insanların toplu olarak bir arada bulunduğu tüm etkinlikler iptal edilmiş ve pek çok ülkede sokağa çıkma yasakları yaşanmıştır. Alınan bu önlemler tüketici davranışlarında belirgin değişikliklere sebep olmuş (Aydın ve Doğan, 2020; Göker, Eren ve Karaca, 2020; Şit ve Telek, 2020; Tekin, 2020), bu durumdan markalar da ciddi şekilde etkilenmiştir. Uber, Airbnb, Groupon, TripAdvisor gibi dünyaca ünlü şirketler ekonomik olarak zorlanmış, çok sayıda çalışanını çıkarmak zorunda kalmıştır (Dice, 2020). Türkiye’de ise istatistiklere göre salgından olumsuz şekilde etkilenen sektörlerin başında sırasıyla ulaşım, kültür-sinema, spor salonu, otel konaklama, kamu sağlık, oto kiralama sektörleri gelmektedir (Deloitte, 2020).

Öte yandan salgından olumlu yönde etkilenen sektörler de olmuştur. Bu sektörlerin başında sırasıyla uzaktan eğitim ve çalışma, formda kalma (fitness) uygulamaları, mobil perakende, ulusal market zincirleri, hobi, bankacılık (kamu bankaları) sektörleri gelmektedir (Deloitte, 2020). İnsanların evlerinde geçirdiği zaman diliminde büyük bir artış yaşandığından, özellikle bu durumu kolaylaştırabilecek sektörler önem kazanmıştır (Özoran, 2020). Evde geçirilen zamanın artması ayrıca televizyon, internet gibi kitle iletişim araçlarının daha çok kullanılmasına sebep olmuştur. İnsanlar salgınla ilgili bilgi almak, sevdikleriyle haberleşmek ve evde geçen sürelerini değerlendirebilmek adına hem geleneksel medyayı hem de sosyal medyayı daha yoğun şekilde kullanmaya başlamıştır. İstatistiklere göre 2020 yılının Mart ayında kişi başı ortalama televizyon izleme süresi 2019 yılı Mart ayına göre %17 artmış, bu fark Nisan ayında %31’e ulaşmıştır (Marketing Türkiye, 2020b). Aynı dönemde kullanıcıların %61’inin sosyal medyada daha fazla zaman geçirmeye başladığı görülmektedir (Marketing Türkiye, 2020a).

Değişen tüketici davranışları araştırmacıların da dikkatini çekmiş, bu süreçle ilgili önemli akademik çalışmalar yayınlanmaya başlamıştır. Covid-19’un tüketici davranışlarına (Laato, Farooq ve Dhir, 2020; Loxton vd., 2020; Tekin, 2020; Yıldız, 2020) ve yaşam tarzlarına etkisi (Duygun, 2020; Wen, Kozak, Yang ve Liu, 2020), turistik tüketici davranışları ve Türkiye turizmi üzerindeki etkisi (Aydın ve Doğan, 2020), tüketicilerin gıda ürünlerini satın alma davranışı üzerindeki etkisi (Baltacı ve Akaydın, 2020; Grashuis, Skevas ve Segovia, 2020) bu alanda ön plana çıkan konular arasında yer almaktadır. Tüketici davranışlarının yanı sıra salgının piyasalar (Kayabaşı, 2020) ve turizm başta olmak üzere çeşitli sektörler üzerindeki etkileri de araştırmacılar tarafından incelenmiştir (Amankwah-Amoah, 2020; Ayyıldız, 2020; Gössling, Scott ve Hall, 2020; Gursoy ve Chi, 2020; İbiş, 2020; Lemieux, Milligan, Schirle ve Skuterud, 2020). Reklam sektörüne ilişkin çalışmalara bakıldığında telekomünikasyon şirketlerinin YouTube reklamlarında (Cılızoğlu, Dondurucu ve Çetinkaya, 2020) ve “evde kal” kampanyalarında (Baştürk ve Eken, 2020) tüketicilere verdikleri mesajların incelendiği görülmektedir. Bu çalışmada ise Covid-19 döneminde yayınlanan birlik, beraberlik ve motivasyon temalı reklamlara odaklanılmış ve tüketicilerin bu reklamlara yönelik algıları araştırılmıştır.

Pandemi boyunca markalar gerek sosyal medya hesaplarından gerekse televizyon ekranlarından paylaştıkları mesajlar ile tüketiciler ile olan iletişimini sürdürmek istemiştir. Bu dönemdeki reklamlar sadece “mesafeyi koru”, “evde kal” mesajları ile sınırlı kalmamıştır. Bazı markalar salgınla mücadelede tüketicilere yardımcı olacak çözümler üreterek (temassız teslimat, temassız kart, maske üretimi ve bağışı gibi) reklam yolu ile tüketicilere duyurmuşlardır. Bazı markalar ise rasyonel çekicilikten ziyade duygusal çekiciliğe yönelmiş ve

birlik, beraberlik ve motivasyon temalı reklamlar yayınlamışlardır. Kötü günlerin geçeceğini, iyi günlerin geleceğini, insanların yeniden bir arada olacağını ifade eden reklamlar ile tüketicileri motive etmek istemişlerdir. Ancak pek çok marka tarafından tercih edilse de, Covid-19 döneminde yayınlanan bu tür reklamların tüketiciler tarafından nasıl algılandığı bilinmemektedir. Bu araştırmanın amacı bahsi geçen reklamların tüketicilerde oluşturduğu düşünceleri ortaya çıkarmak ve literatürdeki bu eksikliği gidermektir. Bu amaç doğrultusunda mülakat yöntemine başvurulmuş ve 13 tüketici ile yarı yapılandırılmış, derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu yöntem ile katılımcıların birlik, beraberlik ve motivasyon temalı reklamlar hakkındaki düşüncelerinin detaylı olarak anlaşılması ve hem pazarlama araştırmacıları hem de pazarlama yöneticileri için öneriler geliştirilmesi hedeflenmiştir.

Covid-19 ve Değişen Tüketici Davranışları

Covid-19 salgını kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına almış ve pek çok alanda önemli değişikliklere sebep olmuştur. Bu değişiklikler tüketici davranışlarını da etkilemiş ve çok sayıda yeni araştırmayı beraberinde getirmiştir. DORinsight, Global Web Index, Nielsen, Euromonitor gibi dünyaca ünlü araştırma şirketlerinin yaptıkları araştırma sonuçları tüketicilerin büyük bir çoğunluğunun satın alma önceliklerinin değiştiğini göstermektedir (Tekin, 2020). Zwanka ve Buff (2020) ise satın alma önceliklerinin yanı sıra satın alma şeklinin de değiştiğine dikkat çekmiş, birinci ve ikinci dünya savaşında ihtiyaç duyulan ancak sonraları unutulmuş “stok yapma” anlayışının yeniden önem kazandığını ifade etmiştir. Baltacı ve Akaydın (2020) da çalışmasında izolasyon ve karantina uygulamalarının getirdiği belirsizlikler sebebiyle tüketicilerin gıda ve temizlik malzemesi gibi ihtiyaçları stoklama eğilimlerinin artabileceğini öngörmüş ve bu sebeple piyasaların arz/talep dengesizliğine hazır olması gerektiğini ifade etmiştir. Laato vd. (2020) ise çalışmasında Covid-19 salgınının ilk aşamasında tüketicilerin gerçekleştirdiği sıra dışı satın alma davranışlarını incelemiştir. Finlandiya’da gerçekleştirilen ve 211 katılımcı ile tamamlanan çalışmanın sonuçları salgının ciddiyeti arttıkça tüketicilerin sıra dışı satın alma eğilimlerinin arttığını ve normalde satın almayacakları miktarda ürünler alabildiklerini göstermektedir.

Salgının tüketiciler üzerindeki etkileri sadece satın alma davranışları ile sınırlı kalmamıştır. Duygun (2020) çalışmasında Covid-19’un tüketicilerin yaşam tarzları üzerindeki etkisini incelemiş; ve tüketicilerin bu dönemde daha çok “kendi kendilerine yetebilmeyi” amaçladıklarını ifade etmiştir. Wen vd. (2020) Covid-19’un Çin vatandaşlarının yaşam tarzları ve seyahat alışkanlıkları üzerindeki muhtemel etkisini incelediği çalışmada tüketicilerin popüler ve kalabalık seyahat noktalardan kaçınacağını, akıllı turizm uygulamalarının ön plana çıkacağını, ve bu değişikliklerin turizm şirketlerini çeşitli yenilikler yapmaya zorlayacağını öngörmüştür. Öte yandan bazı araştırmacılar salgının tüketici davranışlarına olan etkisiyle birlikte bu durumun piyasalara ve çeşitli sektörlerle olan yansımalarını da incelemişlerdir (Aydın ve Doğan, 2020; Kayabaşı, 2020). Aydın ve Doğan (2020) Covid-19’un Türkiye turizmi üzerindeki etkilerini değerlendirmiş; turist sayısına göre Avrupa’da dördüncü, dünyada ise altıncı sırada olan ülkemizin 2020 yılının Mart, Nisan ve Mayıs aylarında turizm geliri açısından önemli kayıplar yaşadığını ifade etmiştir. Bu kaybın hızla azaltılması için turizm işletmelerinin sağlık ve güvenlik tedbirlerini eskiye kıyasla çok daha fazla önemsemesi gerektiği anlaşılmaktadır (Aydın ve Doğan, 2020).

Covid-19 salgını tüketicilerin hem geleneksel medyada hem de sosyal medyada daha fazla zaman geçirmesine sebep olduğundan (Marketing Türkiye, 2020a; Marketing Türkiye, 2020b), bu dönemde pazarlama ve reklamcılık sektörü de önem kazanmış; bu alanda yapılan çalışmaların da hızla artmaya başladığı görülmüştür. Özoran (2020) Covid-19 salgınında markaların Twitter kullanımlarını incelemiş ve paylaşımların büyük ölçüde salgın ile alakalı olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca sağlık çalışanlarına teşekkür edilen paylaşımların en çok beğeni

alan paylaşımlar arasında olduğu, ücretsiz sunulan uygulamalar ile ilgili paylaşımların da en çok yorum alan paylaşımlar arasında olduğu görülmüştür (Özoran, 2020). Baştürk ve Eken (2020) Covid-19 sürecinde telekomünikasyon firmalarının “evde kal” mesajı içeren reklamlarını analiz etmiş; bu reklamların farkındalık oluşturarak insan sağlığını korumayı hedeflediğini ifade etmiştir. Cılızoğlu, Dondurucu ve Çetinkaya ise (2020) yine aynı sektörde yer alan şirketlerin (GSM operatörlerinin) Covid-19 salgını boyunca resmi YouTube hesaplarında paylaştıkları reklamları incelemiştir. Araştırma sonuçları niceliksel olarak en fazla reklamı yayınlayan şirketin Turkcell olduğunu, ancak en yüksek etkileşimi Türk Telekom reklamlarının elde ettiğini göstermektedir (Cılızoğlu, Dondurucu ve Çetinkaya, 2020).

Covid-19 Döneminde Reklam

Reklam kısaca, üretilen mal ve hizmetler hakkında tüketiciyi bilgilendirmek şeklinde tanımlanabilir. İletişim araçları çeşitlendikçe mesajın iletildiği mecralar da farklılaşmaktadır. Radyolar, televizyonlar, gazete ve dergiler, sokaklardaki reklam panoları, internet ve sosyal medya reklam yapılabilen farklı mecralara örnek olarak verilebilir. Reklamcılar bu ve benzeri mecraları kullanarak tüketiciye markalarını, ürünlerini ve/veya servislerini tanıtmak isterler. Covid-19 ekonomik olarak tüm dünyada büyük bir sarsıntıya sebep olsa da markaların pek çoğu bu dönemde de reklam harcamalarına devam etmişlerdir. Kriz dönemlerinin pazarlama ve reklam faaliyetlerini durdurmaya hatta artıran markalar için bir fırsat olduğu düşünülmektedir (Cılızoğlu, Dondurucu ve Çetinkaya, 2020). Covid-19 salgını da küresel bir kriz olarak nitelendirildiğinden bazı markalar için fırsat olma potansiyeli taşımaktadır. Bu noktada karşımıza böyle bir dönemde “ne tür reklamlar yapılabileceği” sorusu çıkmaktadır.

Tüketim anlayışında yaşanan değişimler, tüketicilerin markalardan beklentilerini de değiştirmektedir (Kotler, 2020). Özellikle büyük çaplı sosyal sorunların yaşandığı dönemlerde tüketiciler markalardan sorumluluk almalarını ve sosyal sorunların çözümünde aktif rol oynayarak toplumsal faydaya hizmet etmelerini beklemektedir. (Özoran, 2020). Markaların sosyal sorunlara odaklandığı reklamlar sosyal reklamlar olarak isimlendirilmektedir (Cılızoğlu, Dondurucu ve Çetinkaya, 2020). Daha geniş bir ifadeyle sosyal reklamlar “hem belli bir sorunla mücadele eden birey veya toplulukları çözüme ulaştıracak öneriler getirme, hem de bu tür sorunlarla karşılaşma riskine sahip kişilerde ve topluluklarda farkındalık yaratma amacı” taşıyan reklamlar olarak tanımlanabilir (Aydoğan, 2018: 210). Sosyal reklamlarda tüketicinin dikkatini çekmek için kullanılan argümanlarda iki tür ön plana çıkmaktadır: duygusal çekicilik, rasyonel çekicilik (Noble, Pomeroy ve Johnson, 2014). Duygusal çekicilik sevgi, şefkat, mutluluk ya da korku ve tedirginlik gibi olumlu/olumsuz duyguları ön plana çıkararak mesajını ileten reklamlarda görülür (Davies, 1993; Johar ve Sirgy, 1991). Rasyonel çekicilik ise tüketicinin mantığına hitap ederek, bahsi geçen ürün veya hizmetin neden daha iyi olduğuna ilişkin argümanlar sunmayı ifade eder (Cılızoğlu, Dondurucu ve Çetinkaya, 2020).

Sosyal reklamlar tüketiciler ile marka arasında bağ kurmayı hedefler. Covid-19 süreci de yapısı itibarıyla sosyal reklam yayınlamak için uygun bir zaman dilimi olmuştur. Nitekim hem ulusal hem de uluslararası markalar salgına ilişkin mesajlar içeren reklamlar yayınlamışlardır. Bu konudaki ilk örneklerin başında “sosyal/fiziksel mesafe” konusuna ilişkin mesajlar gelmektedir. Sosyal/fiziksel mesafe kuralı salgın için hayati derecede önem taşıyan, ancak insanların alışkın olmadıkları için unutuldukları ya da ihmal edebildikleri bir kural olarak ortaya çıkmıştı. Bu dönemde pek çok global marka logolarında değişiklikler yaparak (mesafe kuralına göre uyarlayarak) bu konuya dikkat çekmeye ve toplumda farkındalık oluşturmaya çalışmıştır. McDonald’s logosundaki ‘M’ harfini ortadan ikiye ayırarak “hep birlikte olabilmek için bir süreliğine ayrı” mesajını vermiş; Audi logosundaki dört halkayı birbirinden uzaklaştırarak “mesafeyi koru, birlikte kal” mesajını paylaşmış; Mercedes logosundaki üç çizgiyi halkadan uzaklaştırarak “mesafeyi koruduğunuz için teşekkürler”

mesajını vermiş; Coca-Cola da logosundaki harfleri birbirinden uzaklaştırmış ve “ayrı kalmak birleşik kalmanın en iyi yoludur” mesajını paylaşmıştır (Marketing Birds, 2020).

Aynı dönemde bazı markalar ise birlik, beraberlik ve motivasyon temalı reklamlar yayınlamaya duyusal açıdan yaklaşmışlardır. Birlik ve beraberlik unsurlarının reklamları dikkat çekici kıldığı ve tüketiciler ile reklamı yayınlayan markalar arasında duygusal bir bağ oluşmasına yardım ettiği düşünülmektedir (Baştürk ve Eken, 2020; Cılızoğlu, Dondurucu ve Çetinkaya, 2020). Öksüz ve Geçit (2018) birlik, beraberlik ve motivasyon temalı reklamları doğal afetler, ekonomik krizler gibi toplumu olumsuz yönde etkileyen olaylar esnasında yayınlanan, bireylerin moralini yüksek tutmak ve onları tekrar bir araya getirmek için kullanılan reklamlar olarak ifade etmiştir. Covid-19 salgını da hem dünyayı hem ülkemizi olumsuz yönde etkilediğinden, çok sayıda marka bu tür reklamlara başvurarak tüketicileri motive etmeyi denemiştir. Bu çalışmanın amacı da tüketicilerin Covid-19 salgınına ilişkin birlik, beraberlik ve motivasyon temalı reklamlara yönelik düşüncelerini ortaya koymaktır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma nitel araştırma bakış açısıyla gerçekleştirilmiş olup, verilerin standardizasyonundan ziyade, özgünlüğü ve esnekliği hedeflenmiştir (Aydın ve Özeren, 2019; Marshall ve Rossman, 2006; Yavuz ve Mesci, 2020). Nitel araştırma yöntemlerinden mülakat yöntemi tercih edilmiş ve 13 tüketici ile yarı yapılandırılmış, derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu yöntemin tercih edilme sebebi katılımcıların Covid-19 salgınının başlangıç döneminde markalar tarafından yayınlanan birlik, beraberlik ve motivasyon temalı reklamlar hakkındaki düşüncelerini algılamak ve detaylı olarak ortaya çıkarmaktır (Aydın ve Özeren, 2019; Erkan, 2019; Flick, 2009; Koç, 2018). Araştırmaya katılan tüketicilerin 8’i kadın, 5’i erkektir. Veri zenginliği sağlamak amacıyla katılımcıların seçiminde meslek çeşitliliği göz önünde bulundurulmuştur. Farklı meslek dallarında çalışan katılımcıların farklı bakış açılarına sahip olacağı düşünülmüştür (Erdoğan, 2003). Katılımcıların farklı bakış açılarına sahip olmaları ise araştırmacının söz konusu reklamlara daha geniş bir perspektiften bakmasına imkan vermektedir (Altıok ve Üstün, 2014). Katılımcılara ilişkin bilgiler Tablo 1’de gösterilmiştir. Katılımcılara amaçlı, olasılıksız ve kartopu örnekleme tekniği ile ulaşılmıştır. Araştırmacı ilk olarak daha önce markaların birlik, beraberlik ve motivasyon temalı reklamları ile ilgili görüşlerine rastladığı bir katılımcı ile mülakat gerçekleştirmiştir (Yağar ve Dökme, 2018). Ardından katılımcıya araştırmaya katılmaya gönüllü olabilecek başka kişiler sorulmuş ve böylelikle mülakatlara devam edilmiştir. Mülakatlarda elde edilen veriler tekrar etmeye başladığında (doyum noktasına ulaştığında) görüşmeler durdurulmuştur (Francis vd., 2010; Morse, 1994). On birinci katılımcı ile yapılan görüşmede, ulaşılan verilerin önceki görüşmeler ile olan benzerliği fark edilmiş ancak görüşmelere devam edilmiştir. Sonraki görüşmelerde ise artık yeni bir veri elde edilmediği görülmüş ve verilerin doyum noktasına ulaştığı görüşüne varılmıştır. Bu sebeple on üçüncü katılımcı ile gerçekleştirilen görüşmenin ardından görüşmeler tamamlanmıştır.

Tablo 1: Katılımcı Profilleri

Katılımcı No	Cinsiyet	Meslek
Katılımcı 1	Kadın	Satış Danışmanı
Katılımcı 2	Erkek	Diş Hekimi
Katılımcı 3	Erkek	Optisyen
Katılımcı 4	Erkek	Denetçi
Katılımcı 5	Kadın	Akademisyen
Katılımcı 6	Kadın	Yüksek Lisans Öğrencisi
Katılımcı 7	Kadın	Emekli Öğretmen
Katılımcı 8	Kadın	Satış ve Rezervasyon Sorumlusu
Katılımcı 9	Kadın	Diş Hekimi
Katılımcı 10	Kadın	Lisans Öğrencisi

Katılımcı 11	Erkek	Dijital Pazarlama Uzmanı
Katılımcı 12	Erkek	Emekli Mühendis
Katılımcı 13	Kadın	Emekli Memur

Görüşmelerin öncesinde katılımcılara ilk olarak araştırmanın amacı kısaca açıklanmış, ve katılımlarının gizlilik ve gönüllülük esasına dayandığı bildirilmiştir. Ardından katılımcılara markalar tarafından yayınlanan birlik, beraberlik ve motivasyon temalı reklamlarla karşılaşp karşılaşmadıkları, bu reklamlar hakkındaki düşünceleri, bu reklamların marka tercihlerine etkileri sorulmuş; ayrıca bu reklamları başka Covid-19 içerikli reklamlar ile kıyaslamaları istenmiştir. Elde edilen veriler Microsoft Word programı kullanılarak kategorize edilmiş, ardından tematik analiz yöntemi ile incelenmiştir. Tematik analiz, nitel bir veri setinde yer alan örüntüleri (temaları) ayırtırmayı, boyutlandırmayı, ve böylelikle veriyi anlamlandırmayı sağlar (Braun ve Clarke, 2006; Braun ve Clarke, 2019; Yücedoğru, Boz, Öner, Saygı ve Dibek, 2018). Tablo 2 uygulanan tematik analizin aşamalarını ve bu aşamalarda yapılanları göstermektedir.

Tablo 2: Tematik Analiz Sürecinin Farklı Aşamalarında Yapılanlar

Sıra	Aşamalar	Yapılanlar
1	Verilere aşinalık kazanma	Veri seti incelenerek önemli detaylar not alınmıştır.
2	Verileri kodlama	Farklı katılımcılara ait verilerde benzeşen noktalar tespit edilmiştir.
3	Veri setinde temalar arama	Potansiyel temalar belirlenmiştir.
4	Temaları gözden geçirme	Verilerin temalar ile olan ilişkisi kontrol edilmiş, her verinin doğru tema içinde yer alması sağlanmıştır.
5	Temaları isimlendirme	Temalar için en doğru isimler aranmış ve tanımlama yapılmıştır.
6	Bulguları oluşturma	Araştırma sorusu kapsamında bulgular oluşturulmuş ve literatür ile ilişkilendirilmiştir.

Kaynak: Braun ve Clarke (2006) ve Yücedoğru vd. (2018) çalışmalarından bu çalışmaya uyarlanmıştır.

Analiz süreci ile ilgili açıklığa kavuşturulması gereken önemli bir husus “tema” konusudur. Bu çalışmada incelenen reklamlar “birlik, beraberlik ve motivasyon” temalı reklamlardır. Burada birlik, beraberlik ve motivasyon kelimeleri birbirinden ayrı reklam türlerini ifade etmemekte; literatürde yer alan önceki çalışmalarda da olduğu gibi (Öksüz ve Geçit, 2018) genel olarak tek bir reklam türünü ifade etmektedir. Dolayısıyla bu araştırma kapsamında katılımcılara yöneltilen sorularda tek bir reklam türü ele alınmış, katılımcıların bu reklam türü hakkında ne düşündüğü sorulmuştur. Diğer bir deyişle katılımcılara yöneltilen sorularda “birlik”, “beraberlik” ve “motivasyon” kelimelerine yönelik bir ayırım yapılmamıştır. Tematik analiz sonucunda elde edilen temalar ise katılımcıların bahsi geçen tek reklam türü hakkındaki düşüncelerini farklı boyutlara ayırmakta ve isimlendirmektedir.

Tematik analizde verilerin çözümlenmesi için sistematik ve kuramsal kökenli metin incelemeleri önerilmektedir (Aydın ve Özeren, 2019; Mayring, 2011). Bu yöntem elde edilen verilerin sıklığını sayısallaştırmak yerine içerikleri yorumlayarak belirgin temaları tespit etmeyi amaçlar (Sakız, 2016). Nitel çalışmalarda sonuçların güven vericiliğini artırmak için ihtiyaç duyulan başlıca kriterler şunlardır: “kredibilite”, “aktarılabirlik”, “onanabilirlik” ve “itimat edilirlilik” (Aydın ve Özeren, 2019; Flick, 2009). Bu çalışmada, veri setinden yapılan çıkarımların inandırıcılığını güvence altına almak için görüşme metinleri okunurken sözcük ve cümle düzeyinde kodlama yapılmış, katılımcıların ifadelerinden “doğrudan alıntılama” yapılmıştır (kredibilite). Veri toplama işlemi, veri doyum noktasına ulaşana kadar sürdürülmüş ve örneklemin evreni daha iyi temsil etmesi amacı güdülmüştür (aktarılabirlik). Araştırmanın tasarım sürecinde, katılımcıların seçiminde, derinlemesine görüşmelerde ve tematik analiz aşamasında ideolojik yanlılık veya öznellik oluşturabilecek durumlardan özenle kaçınılmıştır (onanabilirlik). Mülakatların yanında ikincil verilerden de faydalanılmış (benzer içerikli ulusal

ve uluslararası reklamlar incelenmiş), veri çözümleme aşaması Microsoft Word programı ile desteklenmiştir (itimat edilirlilik).

Bulgular

Veri setinin analizinde 3 temel boyut ile karşılaşmıştır: umut, yapaylık, icraat. Bu temalar ve temaların alt kodları Tablo 3'te gösterilmektedir. Bulguların pazarlama ve reklamcılık sektöründe çalışan profesyoneller ile bahsi geçen alanlarda çalışmalar yapan araştırmacılar için yol gösterici nitelikte olduğu düşünülmektedir. Bu bölümde, elde edilen tema ve kodlara yönelik çözümlere ayrıntılı şekilde yer verilmiştir.

Tablo 3: Çalışmanın Tema ve Kodları

Temalar	Kodlar
Umut	- Umut Işığı Olma - Yalnız Olmama Hissi
Yapaylık	- Fayda Sunmama - Duygu Sömürüsü
İcraat	- Somut Katkı Sunma - Marka Tercihi

Umut

Covid-19 benzeri salgınların fizyolojik etkileri olduğu gibi psikolojik etkileri de bulunmaktadır. Kişi hastalığa yakalanmamış olsa da, kendisinin, sevdiklerinin, aile bireylerinin yakalanma riski bulunması, işini ve özgürlüklerini kaybetme ihtimali, her zamanki yaşantısına devam edememesi gibi durumlar psikolojisini olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Aslan, 2020). Hatta araştırmacılar Covid-19 salgını sona erse bile, oluşturmuş olduğu psikolojik etkilerin yıllarca devam edeceğini düşünmektedir (Aşkın, Bozkurt ve Zeybek, 2020). Öte yandan, bu salgının geçmiş yıllardaki salgınlar ile en büyük farklarından biri dijital çağda gerçekleşiyor olmasıdır. Bu durum en azından insanların iletişim araçları ile haberleşmesini sağlamakta ve süreçle ilgili bilgi almasını kolaylaştırmaktadır. Bazı markalar da bu imkanı değerlendirmek adına harekete geçmiş, birlik, beraberlik ve motivasyon temalı reklamlar yayımlayarak tüketiciler ile iletişim kurmaya çalışmışlardır. Bu çalışmada gerçekleştirilen görüşmelerde tüketicilerin bir kısmının bu reklamlardan olumlu yönde etkilendiği görülmüştür. Katılımcıların kullandığı bazı ifadeler şu şekildedir:

“Bu reklamlar bana çok şefkatli, motive edici geldi. Her şeyin düzeleceğine dair umudumu yeşerttiler. Gerçekten o günlerin geçeceğine ve böyle kalmayacağına dair mutlu etti.” (Katılımcı 1)

“Birleştirici ve geleceğe umut dolu bakan reklamlardı. Bana bugünlerin geçeceğini hatırlatıyordu, umut veriyordu.” (Katılımcı 10)

“Bu tür reklamlar toplumun moralini düzeltiyor, teselli ediyor. Zor günlerde onları izlemek güzeldi. İyi bakmak, iyi görmek, iyi düşünmek insanları daha çok ayakta tutar.” (Katılımcı 7)

Covid-19 salgınının etkilerinin hızla arttığı dönemde devletler vatandaşlarının zarar görmemesi ve sağlık sistemlerinin çökmemesi adına pek çok önlem ve sıkı tedbirler almaya başladılar. Bu önlemlerden bir tanesi de sokağa çıkma yasağıydı. Uzun süre evlerinden ayrılamayan insanlar dostlarından, sevdiklerinden hatta aile bireylerinden uzak kalmıştır. Bazı katılımcılar bu konunun altını çizmiş; ve markaların yayınlamış oldukları bu tür reklamların kendilerinde “yalnız değilim” hissi oluşturduğunu ifade etmişlerdir:

“Bu reklamlar beni duygulandırdı. Yalnız olmadığımı, aynı sıkıntıyı başkalarının da yaşadığını düşündürdü. O günlerin yakında geçeceğini hissettirdi.” (Katılımcı 9)

“Bu reklamların iyi yanı insanı motive etmesi. İnsana yalnız değilim hissi veriyor.” (Katılımcı 8)

Yapaylık

Öte yandan katılımcıların bir kısmı ise bu reklamların duygulara hitap ettiğini ancak somut bir fayda sunmadığını, hatta bazı markaların fırsatı değerlendirmek adına bu tür reklamlar yaptıklarını düşünmektedir:

“Virüsle mücadele sürecini biraz daha katlanabilir kılması açısından bu reklamlar faydalı oldu evet. Moral motivasyon açısından, farkındalık açısından olumlu oldu. Ancak bu aynı zamanda konjonktürel olarak markanın kendi tanıtımını yapması için bir fırsattı. O dönem herkes televizyon başında olduğu için, bu fırsatı PR (iletişim) amaçlı kullandılar. Ben salgınla mücadelede daha somut faydalar, çözümler sunan reklamları daha çok beğeniyorum. Sadece duygulara hitap etmek sanki biraz ‘dostlar alışverişte görsün’ gibi oldu.” (Katılımcı 4)

“O reklamlar bence çok saçmaydı, yapaydı. Bana samimi gelmiyordu. Önemli olan duygulara hitap etme değil, bir şeyler yaparak sürece katkıda bulunmak... Bu tür reklamları neden yaptıklarını sorguladım, anlam bulamadım. Böyle reklamlar veren markaları tercih etmemekten kaçınıyorum.” (Katılımcı 3)

“Motivasyon amaçlı reklamlar dönemsel çağrı gibi geldi. Mesela Turkcell’le ilgili bir reklam gibi gelmedi. Marka gözümde büyüdü mü? Aşırı derecede büyümedi. Markaya olan saygım arttı ama küçük bir artış. Birlik beraberlik mesaj düzeyi çok artarsa biraz cıvıklaşıyor.” (Katılımcı 2)

Bazı katılımcılar ise bu tür reklamları yapay bulmakla da kalmayıp, markaların “duygu sömürüsü” yaptıklarını ifade etmiştir:

“Bu tür reklamlar bana duygu sömürüsü gibi geliyor. Ajitasyon sevmiyorum, o yüzden geçiyorum ben. Hatta bir reklam vardı, kötü de bir şarkısı vardı, insanları iyice depresyona sokuyordu... Cesaretlendirmekten ziyade, boş geliyordu bana. Bu tür reklamların biraz yapay olduğunu düşünüyorum.” (Katılımcı 6)

“Ben genel olarak duygu sömürüsünü sevmiyorum. Bayram reklamlarında da aynı şeyi yapıyorlar. İletişim firmaları, bankalar... Böyle bir salgına tepkisiz kalmak elbette olmazdı. Ama bu şekilde fırsatın ‘dibini sıyırmaya’ da gerek yoktu. Bence markalar markalığını yapsın...” (Katılımcı 11)

İcraat

Birlik, beraberlik ve motivasyon temalı reklamları yapay bulan katılımcıları bu düşünceye iten en önemli sebeplerden birinin “icraat” beklentisi olduğu görülmüştür. Tüketiciler duygulara hitap etmenin bir yararının olmadığını, bu konuyla ilgili reklam yapmak isteyen markaların daha çözüm odaklı yaklaşarak salgının etkilerini azaltmaya yönelik kampanyalar / faaliyetler yapmalarını beklemektedir. Öte yandan, bu reklamları “umut” dolu bulan katılımcıların da sadece duygulara hitap edilmesinden somut katkı sunulmasını bekledikleri görülmüştür:

“Motivasyon olarak tamam ama iş taşın altına elini koymaya gelince pek bir şey yapmadılar (markalar). Şov yaptılar, iş orada kaldı. Örneğin iletişim firmaları daha fazla ücretsiz internet verebilirdi herkese, ama kimse yapmadı... Toplum açısından bu reklamlar iyi oldu, ama icraat olsa o da güzel olurdu.” (Katılımcı 1)

“Örneğin Getir temassız teslimat yapmaya başladı, siparişleri kapıya asıp gidiyordu. Somut bir çözüm sunması güzel. Duygulara hitap eden diğer soyut reklamlar bende politik şeyler hissettiriyordu, o yüzden çok inandırıcı gelmiyordu. Hatta ben somut faydalar sunan reklamlarda daha milli beraberlik görüyorum, o daha inandırıcı geliyor. Mesela İş Bankası temassız kartlar yollamaya başlamıştı... Bu çok hoşuma gitti, benden önce benim ihtiyacımı düşünmüş yollamış.” (Katılımcı 5)

Bazı katılımcılar markaların salgınla mücadeleye katkıda bulunan faaliyetlerinin kendilerinde markaya yönelik sempati oluşturduğunu ve marka tercihlerini etkilediğini ifade etmiştir. Katılımcılar düşüncelerini bazı markalardan örnekler vererek açıklamışlardır:

“Bana Vakko’dan bir mail geldi. Üretimi durdurdukları, hatta çalışanlarının sağlığını gözettileri için online satışı da kapattıkları yazıyordu. Sadece maske üretileceğini ve Sağlık Bakanlığı’na bağışlanacağı yazıyordu. Bu beni çok etkiledi. Bu sebeple artık normalde kullandığım Damat markasındansa Vakko’yu ve yan markaları (W Collection) tercih edeceğim.” (Katılımcı 3)

“Motivasyon içerikli reklamlar bende çok etki bırakmadı. Tercihlerimi, eylemlerimi etkilemedi. Ama sürece anlamlı katkıda bulunan markaların faaliyetleri beni o firmayı tercih etmeye itti. Örneğin Yemeksepeti’nin Sağlık Bakanlığı’na 1 milyon TL bağışlaması... Bende çok iyi bir izlenim bıraktı. Hatta Yemeksepeti’nin bu davranışını pek çok arkadaşıma ilettim, gönüllü olarak onların da duymasına aracı oldum. O dönemde bazı operatörlerden de internet desteği geldi, ilave gigabyte (GB) verdi EBA (Eğitim Bilişim Ağı) programı için. Öyle bir dönemde mağdur olan insanların yanında olarak, sürece iştirak eden ve daha somut dokunuşlar yapan markalar daha makbuldür, muteberdir.” (Katılımcı 4)

“Mesela bir Subway şubesi yakındaki hastanelerin sağlık çalışanlarına sandviç göndermişti. Sosyal medyada duydum... Bir alışveriş merkezine gidersem, kötü günlerde yaptığı bu destekten dolayı Subway’i tercih edebilirim. Aynı sebeple Getir’i ve Yemeksepeti’ni de tercih ettim. Diğer motivasyon odaklı duygusal reklamlardan dolayı bir markayı tercih ettiğim hiç olmadı. Turkcell, Vodafone onu zaten hep yapıyorlar...” (Katılımcı 10)

“Bu tür reklamlar milleti motive ettiği için faydalı ama bir çözüm sunan reklamlar daha faydalı. Örneğin Migros’un internetten sipariş reklamları vardı, hiç dışarı çıkmadan alışveriş yapıyorsun... Ben Ankara’da hiç dışarı çıkmadım, internetten alıyorduk, Migros getiriyordu.” (Katılımcı 12)

“Arçelik’in hızlı bir şekilde solunum cihazı üretimine başlaması ve devlete bağışlaması çok iyiydi. Bu sayede Arçelik’e bakış açım değişti, eskiden tercih etmezdim ama artık düşünebilirim. Grundig’in pandemi ile ilgili fazla reklamı olmadı ama internette Puhu TV’de ‘Ruhun Doysun’ diye program hazırladı. Yani reklam yerine bilgilendirme programları yaptılar. Programın konusu şuydu: nasıl daha yaşanılabilir bir dünya yaparız? Grundig pandemiden önce aklıma bile gelmezken, şimdi artık ürünlerine bakarım. Örneğin yakında beyaz eşya ihtiyacım olacak, o zaman Grundig’e bakacağım. Yüzde 85 Grundig veya Arçelik olacak.” (Katılımcı 3)

Çalışmanın bulguları, Covid-19 salgınının başlangıç döneminde markalar tarafından yayınlanan birlik, beraberlik ve motivasyon temalı reklamların tüketicilerin bir kısmı için umut ışığı olup, onlara yalnız olmadıklarını hissettirdiği; ancak bazı tüketiciler tarafından ise yapay bulunduğu ve duygu sömürüsü olarak algılandığını göstermektedir. Ayrıca, bu tür reklamların tüketicilerin marka tercihlerini değiştirmede, ancak salgınla mücadele için somut katkı sağlayan reklamların tüketicilerin tercihlerinde önemli rol oynadığı görülmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmanın amacı tüketicilerin Covid-19 salgınının başlangıç döneminde markalar tarafından yayınlanan birlik, beraberlik ve motivasyon temalı reklamlar hakkındaki düşüncelerini ortaya çıkarmaktır. Bu amaç doğrultusunda nitel araştırma yöntemlerine başvurulmuş, mevcut durumu keşfetme ve anlama yaklaşımı benimsenmiştir. Tüketiciler ile yapılan yarı yapılandırılmış, derinlemesine görüşmeler sonucunda elde edilen veriler tematik analiz yöntemi ile incelenmiştir. Analiz sonucunda elde edilen 3 ana tema şu şekildedir: umut, yapaylık, ve icraat.

Umut teması; ‘umut ışığı olma’ ve ‘yalnız olmama hissi’ olmak üzere iki koddan oluşmaktadır. Bu boyuta ilişkin bulgular, markalar tarafından yayınlanan motivasyon odaklı Covid-19 reklamlarının tüketicilerin bir kısmını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Bu süreçte hastalığa yakalanmasa da, kendisinin ve sevdiklerinin virüse yakalanma ihtimali, işini ve özgürlüğünü kaybetme ihtimali, rutin yaşantısına devam edememe ihtimali gibi ihtimaller bireylerin psikolojisini olumsuz yönde etkilemekte ve umutsuzluğa sebep olabilmektedir. Bu noktada kitle iletişim araçları yoluyla, markalar tarafından paylaşılan motivasyon içerikli reklamların bireylere umut aşıladığı ve ‘yalnız olmadıkları’ hissini verdiği anlaşılmaktadır. Literatürde yer alan önceki çalışmalar incelendiğinde ‘umut’ temasının farklı alanlardaki reklamlarda da kullanıldığı görülmektedir (Kemp, Min ve Joint, 2015; Poels ve Dewitte, 2008). Örneğin Vater vd. (2014) tarafından yapılan çalışmada kanser araştırmaları merkezleri tarafından yayınlanmış 409 reklama içerik analizi uygulanmıştır. Sonuçlar reklamların %85’inin duygusal mesajlar verdiği ve %61’inin hayatta kalma umudu uyandırma amacıyla hazırlandığını göstermiştir. Umut temasında karşılaşılan iki kodun, sosyal reklamlarda tüketicinin dikkatini çekmek için kullanılan argüman türlerinden “duygusal çekicilik” ile bağdaştığı görülmektedir (Noble, Pomeroy ve Johnson, 2014). Covid-19 salgını sebebiyle korku ve tedirginlik duyan tüketiciler, sevgi ve şefkat odaklı reklamlar yayınlayan markalara olumlu yaklaşmaktadır (Davies, 1993; Johar ve Sirgy, 1991).

Yapaylık teması; ‘fayda sunmama’ ve ‘duygu sömürüsü’ olmak üzere iki koddan oluşmaktadır. Bu boyuta ilişkin bulgular, Covid-19 salgınına ilişkin birlik, beraberlik ve motivasyon temalı reklamların bazı tüketiciler tarafından olumsuz karşılandığını göstermektedir. Bu düşüncedeki tüketiciler reklamların somut bir fayda sunmasını, değer oluşturmasını beklemektedir. Literatür incelendiğinde bu beklentinin yeni olmadığı, eski çalışmalar tarafından da vurgulandığı görülmektedir. Ducoffe’un (1996) geliştirmiş olduğu Reklam Değeri Modeli’nde reklamda fayda sunarak değer oluşturmanın reklama yönelik tutum üzerinde etkili olduğu ifade edilmiştir. Ünal, Erkan ve Açıkgöz’ün (2020) sosyal medyada sürdürülebilir tüketim konusunu ele aldıkları çalışmalarında, ‘fayda sunma’ faktörünün sürdürülebilir giysiye yönelik tutum üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Literatürdeki mevcut sonuçlar ele alındığında, bu çalışmada karşılaşılan ‘fayda sunmama’ kodu daha iyi anlaşılmaktadır. Tüketiciler Covid-19 süreci için fayda sunan, değer oluşturan reklamlarla karşılaşmayı beklemektedir. Öte yandan, ‘yapaylık’ boyutu altında karşılaşılan diğer bir kod olan ‘duygu sömürüsü’ konusu da reklamcılık literatüründe karşımıza çıkmaktadır. Uğurlu ve Uğurlu (2017) reklamlarda çocuk karakterlerin kullanımını inceledikleri çalışmalarında bazı ünlü markaların reklamlarında çocukları kasıtlı olarak kullandığını ve bu yolla izleyicilerin duygularına hitap etmeye çalıştığını ifade etmiş, bu durumun önlenmesi gerektiğini vurgulamıştır. ‘Duygu sömürüsü’ konusu bu çalışmada da bir kod olarak belirmiş ve bazı tüketicilerin Covid-19 döneminde yayınlanan bu tür reklamlardan hoşlanmadığı ortaya çıkmıştır. Umut temasında karşılaşılan duygusal çekiciliğin aksine, yapaylık temasında karşılaşılan kodların sosyal reklamlarda tüketicinin dikkatini çekmek için kullanılan argümanlardan “rasyonel çekicilik” ile ilişkilendiği görülmektedir (Noble, Pomeroy ve Johnson, 2014). Duygusal çekiciliğe başvuran reklamların konuya rasyonel şekilde yaklaşan

tüketicilerde olumlu etki oluşturmadığı, hatta bazılarında olumsuz etki oluşturduğu anlaşılmaktadır.

İcraat teması; ‘somut katkı sunma’ ve ‘marka tercihi’ olmak üzere iki koddan oluşmaktadır. Bu boyuta ilişkin bulgular tüketicilerin Covid-19 salgınına ilişkin reklamlarda markalardan beklentilerini açık bir şekilde ifade etmekte, bu beklentilerin marka tercihleri üzerinde nasıl bir rol oynadığını göstermektedir. Katılımcıların çoğu bu konuyu verdikleri örneklerle açıklamış; Getir, İş Bankası, Vakko, Yemeksepeti, Subway, Migros, Arçelik, ve Grundig gibi markaların Covid-19 sürecinde yapmış oldukları somut destekler ve getirdikleri çözümlerin kendi marka tercihlerinde ne kadar önemli bir rol oynadığını ifade etmişlerdir. Bu sonuç literatürdeki mevcut çalışmalarla uyum göstermektedir (Ducoffe, 1996; Erkan, Gokerik ve Acikgoz, 2019; Ünal, Erkan ve Açıkgöz, 2020). Erkan, Gokerik ve Acikgoz (2019) tarafından yapılmış olan çalışmada Facebook reklamlarının marka imajı, marka farkındalığı ve marka değeri üzerindeki etkisi incelenmiş; ve fayda sunarak değer oluşturan reklamların tüketicinin reklama yönelik tutumu üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Çalışma ayrıca reklama yönelik pozitif tutumun, marka imajı, marka farkındalığı ve marka değeri üzerinde olumlu etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. ‘İcraat’ boyutu altında karşımıza çıkan diğer bir kod ise ‘marka tercihi’ olmuştur. Bu sonucu Alnıaçık, Develi, Giray ve Alnıaçık (2011) tarafından yapılmış olan çalışmayla ilişkilendirmek mümkündür. Alnıaçık vd. (2011) sosyal sorumluluk faaliyetlerinin marka değeri ve marka tercihinin nasıl etkilendiğini incelemiş, sosyal sorumluluk açısından olumlu bir performans çizen markaların tüketiciler tarafından daha çok tercih edileceğini ifade etmiştir. İcraat temasında karşılaşılan iki kodun, sosyal reklamlarda tüketicinin dikkatini çekmek için kullanılan argüman türlerinden “rasyonel çekicilik” ile bağdaştığı görülmektedir (Noble, Pomeroy ve Johnson, 2014). Bu yaklaşıma sahip olan tüketiciler duygusal reklamlar yayınlamak yerine salgının çözümüne yönelik ürün veya hizmetler geliştiren ve reklamlarıyla duyuran markalara daha olumlu yaklaşmaktadır (Cılızoğlu, Dondurucu ve Çetinkaya, 2020). Bu durumda analiz sonuçlarında karşılaşılan altı alt boyuttan ikisinin (umut ışığı olma, yalnız olmama hissi) “duygusal çekicilik” kavramı ile ilişkilendiği, dördünün ise (fayda sunmama, duygu sömürsü, somut katkı sunma, marka tercihi) “rasyonel çekicilik” kavramı ile ilişkilendiği anlaşılmaktadır.

Çalışmanın sonuçları Covid-19 salgınının başlangıç döneminde markalar tarafından yayınlanan birlik, beraberlik ve motivasyon temalı reklamların bazı olumlu yanları olsa da tüketiciler için yeterli olmadığını ve tüketicilerin markalardan daha somut çözümler beklediğini göstermektedir. Bu sonuçlar pazarlama ve reklamcılık sektöründe çalışan profesyoneller için oldukça büyük önem arz etmektedir. Çalışmanın bulguları Gerek Covid-19 salgını boyunca, gerekse gelecekte oluşacak başka ulusal/uluslar arası felaket dönemlerinde daha iyi pazarlama ve reklam stratejileri oluşturmak için yol gösterici niteliktedir. Böyle dönemlerde hazırlanacak olan reklam kampanyalarında duygusal çekicilikten etkilenen tüketiciler düşünülerek sevgi ve şefkat odaklı mesajlar kullanılmalı, ancak bu durumun rasyonel çekicilikten etkilenen tüketicileri olumsuz yönde etkileyebileceği unutulmamalıdır. Dolayısıyla mesajın dozunun fazla abartılmamasında ve duygu sömürsü şeklinde algılanabilecek düzeye gelmemesinde fayda vardır. Öte yandan rasyonel çekicilikten etkilenen tüketiciler düşünülerek, yaşanan olumsuz durumla mücadeleye katkı sağlayan somut çözümler üretilmeli ve reklam yoluyla duyurulmalıdır.

Bulgular ayrıca bahsi geçen alanlarda çalışmalar yapan araştırmacılar için de önem taşımaktadır. Bu bağlamda araştırmanın sınırlılıkları ve gelecek çalışmalar için önerileri şu şekilde ifade edilebilir: Bu çalışmada ortaya çıkan keşifsel nitelikteki bulgular kullanılarak gelecek çalışmalarda konuya ilişkin ölçekler geliştirilebilir. Nicel yaklaşımla gerçekleştirilecek çalışmalar bulguları daha fazla katılımcı ile test ederek, sonuçları sayısallaştırma ve genelleme amacı güdebilir. Bu çalışmada katılımcıların seçiminde meslek çeşitliliği göz önünde

bulundurulmuştur. Gelecek çalışmalar katılımcı seçiminde yaş veya gelir durumu kriterlerini kullanabilir, bu faktörlerin motivasyon temalı reklamlara yönelik algı üzerinde etkili olup olmadığını inceleyebilir. Bu yönde yapılacak muhtemel çalışmalar pazarlama, reklamcılık ve tüketici davranışları literatürüne katkı sağlama potansiyeli taşımaktadır.

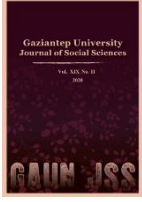
Kaynakça

- Almıaçık, Ü., Develi, E. İ., Giray, C. ve Almıaçık, E. (2011). Küresel firmaların yerel sosyal sorumluluk faaliyetleri marka değeri ve marka tercihini nasıl etkilemektedir?. *Öneri Dergisi*, 9(35), 83-91.
- Altıok, H. Ö. ve Üstün, B. (2014). Profesyonellik: kavram analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 7(2), 151-155.
- Amankwah-Amoah, J. (2020). Stepping up and stepping out of covid-19: new challenges for environmental sustainability policies in the global airline industry. *Journal of Cleaner Production*, 271, 123000.
- Aslan, R. (2020). Kovid-19 fizyolojiyi ve psikolojiyi nasıl etkiliyor?. *Ayrıntı Dergisi*, 8(88), 47-53.
- Aşkın, R., Bozkurt, Y. ve Zeybek, Z. (2020). Covid-19 pandemisi: psikolojik etkileri ve terapötik müdahaleler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37) Bahar (Özel Ek), 304-318.
- Aydın, B. ve Doğan, M. (2020). Yeni koronavirüs (covid-19) pandemisinin turistik tüketici davranışları ve türkiye turizmi üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi. *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi*, 6(1), 93-115.
- Aydın, E. ve Özeren, E. (2019). Akademide işe yabancılaşma olgusu: araştırma görevlileri üzerine nitel bir alan çalışması. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 12(22), 159-178.
- Aydoğan, H. (2018). Sosyal reklamlarda korku çekiciliği: “ihlalsiz trafik”. *Journal of Yasar University*, 13(50), 210-231.
- Ayyıldız, A. Y. (2020). Covid-19 salgın döneminde otellerin pazarlama stratejileri: Kuşadası örneği. *Business & Management Studies: An International Journal*, 8(3), 3328-3358.
- Baltacı, A. ve Akaydın, H. (2020). Covid-19 Pandemi sürecinin tüketicilerin gıda ürünlerini satın alma davranışları üzerindeki etkisi: bir literatür taraması. *Yüksek İhtisas Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1, 57-64.
- Baştürk, E. ve Eken, İ. (2020). Covid-19 sürecinde telekomünikasyon şirketlerinin reklam kampanyaları: evde kal kampanyasının göstergebilimsel analizi. *Uluslararası Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları Dergisi*, 3(2) 24-55.
- Braun, V. ve Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.
- Braun, V. ve Clarke, V. (2019). Psikolojide tematik analizin kullanımı. S. N. Şad, N. Özer ve A. Atli (Çevirenler). *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi – Journal of Qualitative Research in Education*, 7(2), 873-898.
- Cılızoğlu, G. Y., Dondurucu, Z. ve Çetinkaya, A. (2020). Sosyal pazarlama bağlamında covid-19 salgını sürecinde GSM operatörlerinin YouTube reklamlarının analizi. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, 6(1), 280-299.

- Davies, M. (1993). Developing combinations of message appeals for campaign management. *European Journal of Marketing*, 27(1), 45-63.
- Deloitte. (2020). *Küresel covid-19 salgınının Türkiye’de farklı kategorilere etkileri – II*. Erişim Tarihi: 29.08.2020, <https://www2.deloitte.com/tr/tr/pages/consulting/articles/kuresel-covid-19-salgininin-turkiyede-farkli-kategorilere-etkileri.html>.
- Dice. (2020). 24 Startups with covid-19 layoffs: Uber, Airbnb, and more. Erişim Tarihi: 29.08.2020, <https://insights.dice.com/2020/06/23/24-startups-covid-19-layoffs-uber-airbnb-more/>.
- Ducoffe, R. H. (1996). Advertising value and advertising on the web-blog@ management. *Journal of Advertising Research*, 36(5), 21-32.
- Duygun, A. (2020). Covid-19 pandemisi sırasında tüketicilerin yaşam tarzlarının değerlendirilmesi. *Econder Uluslararası Akademik Dergi*, 4(1), 232-247.
- Erdoğan, N. K. (2003). Farklı meslek gruplarının hayat sigortasına bakışı ve bireysel emeklilik sigortasının geleceği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), 1-15.
- Erkan, I. (2019). Markaların sürdürülebilir tüketim farkındalığı oluşturmalarında sosyal medyanın rolü: Instagram örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28(3), 170-182.
- Erkan, I., Gokerik, M., ve Acikgoz, F. (2019). The impacts of Facebook ads on brand image, brand awareness, and brand equity. In *Handbook of Research on Entrepreneurship and Marketing for Global Reach in the Digital Economy* (pp. 442-462). IGI Global.
- Flick, U. (2019). *An introduction to qualitative research (6th ed.)*. London: Sage Publications.
- Francis, J. J., Johnston, M., Robertson, C., Glidewell, L., Entwistle, V., Eccles, M. P. ve Grimshaw, J. M. (2010). What is an adequate sample size? Operationalising data saturation for theory-based interview studies. *Psychology and Health*, 25(10), 1229-1245.
- Göker, İ. E. K., Eren, B. S. ve Karaca, S. S. (2020). The impact of the covid-19 (coronavirus) on the Borsa Istanbul sector index returns: an event study. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(COVID-19 Special Issue), 14-41.
- Gössling, S., Scott, D. ve Hall, C. M. (2020). Pandemics, tourism and global change: a rapid assessment of covid-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 1-20.
- Grashuis, J., Skevas, T. ve Segovia, M. S. (2020). Grocery shopping preferences during the covid-19 pandemic. *Sustainability*, 12(13), 5369.
- Gursoy, D. ve Chi, C. G. (2020). Effects of covid-19 pandemic on hospitality industry: review of the current situations and a research agenda. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 29(5), 527-529.
- İbiş, S. (2020). Covid-19 salgınının seyahat acentaları üzerine etkisi. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 85-98.
- Johar, J. S. ve Sirgy, M. J. (1991). Value-expressive versus utilitarian advertising appeals: when and why to use which appeal. *Journal of Advertising*, 20(3), 23-33.
- Kayabaşı, E. T. (2020). Covid-19’un piyasalara ve tüketici davranışlarına etkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 15-25.

- Kemp, E., Min, K. S. ve Joint, E. (2015). Selling hope: the role of affect-laden health care advertising in consumer decision making. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 23(4), 434-454.
- Koç, N. (2018). Havayolu taşımacılığında çalışma sürelerinin esnekleştirilmesine yönelik bir uygulama: split çalışma modeli. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 1054-1073.
- Kotler, P. (2020). The consumer in the age of coronavirus. *Journal of Creating Value*, 6(1), 12-15.
- Laato, S., Islam, A. N., Farooq, A. ve Dhir, A. (2020). Unusual purchasing behavior during the early stages of the covid-19 pandemic: the stimulus-organism-response approach. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 57, 102224.
- Lemieux, T., Milligan, K., Schirle, T. ve Skuterud, M. (2020). Initial impacts of the covid-19 pandemic on the Canadian labour market. *Canadian Public Policy*, 46(1), 55-65.
- Loxton, M., Truskett, R., Scarf, B., Sindone, L., Baldry, G. ve Zhao, Y. (2020). Consumer behaviour during crises: preliminary research on how coronavirus has manifested consumer panic buying, herd mentality, changing discretionary spending and the role of the media in influencing behaviour. *Journal of Risk and Financial Management*, 13(8), 166.
- Marketing Birds. (2020). 7 Top brands that change logos to encourage social distancing. Erişim Tarihi: 29.08.2020, <https://themarketingbirds.com/7-top-brands-that-change-logos-to-encourage-social-distancing-vote-for-your-favourite-one/>.
- Marketing Türkiye. (2020a). Koronavirüs sosyal medya alışkanlıklarımızı nasıl değiştirdi? Erişim Tarihi: 12.09.2020, <https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/covid-19-sosyal-medya-aliskanliklarimizi-nasil-degistirdi/>.
- Marketing Türkiye. (2020b). Televizyonun yeniden keşfi! Erişim Tarihi: 12.09.2020, <https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/televizyonun-yeniden-kesfi/>.
- Marshall, C. ve Rossman, G. B. (2006). Data collection methods. *Designing Qualitative Research*, 97-150.
- Mayring, P. (2011). *Nitel sosyal araştırmaya giriş*. A. Gümüş ve M.S. Durgun (Çev.), Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Morse, Janice M. (1994). Designing funded qualitative research. *In Handbook of Qualitative Research*, edited by Norman, K. Denzin, Yvonna S. Lincoln, 220-235. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Noble, G., Pomeroy, A. ve Johnson, L.W. (2014). Gender and message appeal: their influence in a pro-environmental social advertising context. *Journal of Social Marketing*, 4(1), 4-21.
- Öksüz, B. ve Geçit, E. (2018). Bir sosyal mesaj çekiciliği olarak birlik ve beraberliğin reklamlarda kullanımı: banka reklamlarına yönelik bir çözümleme. *Journal of International Social Research*, 11(59), 1010-1022.
- Özoran, B. A. (2020). Covid-19 salgınında markaların Twitter kullanımları üzerine bir inceleme. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Salgın Hastalıklar Özel Sayısı), 429-458.
- Percy, L. (2008). *Strategic integrated marketing communications*. USA: Burlington.

- Poels, K. ve Dewitte, S. (2008). Hope and self-regulatory goals applied to an advertising context: promoting prevention stimulates goal-directed behavior. *Journal of Business Research*, 61(10), 1030-1040.
- Sakız, H. (2016). Göçmen çocuklar ve okul kültürleri: bir bütünleştirme önerisi. *Göç Dergisi (GD)*, 3(1), 65-81.
- Şit, A. ve Telek, C. (2020). Covid-19 pandemisinin altın ons fiyatı ve dolar endeksi üzerine etkileri. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(COVID-19 Special Issue), 1-13.
- Tekin, İ. Ç. (2020). Pandemi sürecinde değişen tüketici davranışları. *Business & Management Studies: An International Journal (BMIJ)*, 8(2), 2331-2347
- Uğurlu, E. G. ve Uğurlu, H. (2017). Reklamlarda çocuk karakterlerin kullanımı: Türkiye örneği. *Gümüşhane University Electronic Journal of the Institute of Social Science/Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 8(19).
- Ünal, S., Erkan, İ. ve Açıkgöz, F. (2020). Sosyal medyada sürdürülebilir tüketim: sürdürülebilir giysiye yönelik tutumu etkileyen faktörler ve sonuçları. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 13(25), 1-19.
- Vater, L. B., Donohue, J. M., Arnold, R., White, D. B., Chu, E. ve Schenker, Y. (2014). What are cancer centers advertising to the public? A content analysis. *Annals of Internal Medicine*, 160(12), 813-820.
- Wen, J., Kozak, M., Yang, S. ve Liu, F. (2020). Covid-19: potential effects on Chinese citizens' lifestyle and travel. *Tourism Review*.
- Yağar, F. ve Dökme, S. (2018). Niteliksel araştırmaların planlanması: araştırma soruları, örneklem seçimi, geçerlik ve güvenirlik. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(3), 1-9.
- Yavuz, Ö. ve Mesci, M. (2020). Etnik restoranlarda marka değeri oluşturulması: İstanbul örneği. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(3), 1386-1401.
- Yıldız, A. Kriz dönemlerinde tüketici davranışlarının incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 2(3), 377-390.
- Yücedoğru, R., Boz, A., Öner, S., Saygı, H. E. ve Dibek, E. (2018). Mükellefler vergi artışına nasıl tepki gösterir? Mükelleflerin sosyal medyada vergi artışına karşı gösterdiği tepkilerin motivasyon kaynaklarına ilişkin nitel bir analizi. *International Journal of Public Finance*, 3(2), 161-192.
- Zwanka, R. J. ve Buff, C. (2020). Covid-19 generation: a conceptual framework of the consumer behavioral shifts to be caused by the covid-19 pandemic. *Journal of International Consumer Marketing*, 1-10.

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Potential Economic Impacts of COVID-19 on Tourism Industry of Pakistan: A Review

COVID-19' un Pakistan Turizm Endüstrisi Üzerindeki Potansiyel Ekonomik Etkileri: Bir İnceleme

Nafees MOHAMMAD^{a*}, Lala RUKH^b, Farukh KHAN^c

^a Prof., University of Peshawar, Department of Environmental Sciences, Peshawar / PAKISTAN
ORCID: 0000-0002-8717-8092

^b Student, Qurtaba University, English Literature, Peshawar / PAKISTAN
ORCID: 0000-0001-8677-723X

^c Student, CECOS University, Department of Civil Engineering, Peshawar / PAKISTAN
ORCID: 0000-0002-0189-2376

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 19 Mayıs 2020
Kabul tarihi: 6 Ağustos 2020

Anahtar Kelimeler:

COVID-19,
Yurtiçi Turizm,
Teröre Karşı Savaş,
Yabancı turistler,
Turizm sektörü,
Ekonomik kayıp

ARTICLE INFO

Article History:

Received May 19, 2020
Accepted August 6, 2020

Keywords:

COVID-19,
Domestic Tourism,
War Against Terror,
Foreign Tourists,
Tourism Industry,
Economic Loss

ÖZ

Bu makalede, devam eden COVID-19 salgını nedeniyle beklenen kaybı hesaplamak amacıyla Pakistan'da iç ve dış turizmdeki tarihi eğilimleri gözden geçirme girişiminde bulunulmuştur. Bu amaçla, turizm faaliyetlerinden sağlanan ekonomik büyüme ve COVID-19 vakaları analiz edilmiştir. Bu inceleme, Pakistan'daki turizm faaliyetlerinin yüksek dalgalanmalarla büyüdüğünü ortaya koymaktadır. Terörizme karşı bir savaşın yayılmasının ardından Pakistan, 2009 yılında iç turizmi yeniden başlattı. 2010 yılındaki sel, yol ağımı tahrip etti ve turizm yeniden azaldı. 2011 yılında turizm departmanı turistik faaliyetleri yeniden çerçeveselendirdi. Tahminlere göre, 2012-19 döneminde Pakistan otoyollara, otellere, parklara ve arkeolojik alanlara 90 milyardan fazla rupi yatırdı ve turizmde biraz iyileşme için 2020 yaz sezonunu dört gözle bekliyordu ancak COVID-19 dünya ufkunda belirdi ve turizm dahil her türlü ekonomik faaliyet sıfıra getirildi. 1994-2019 döneminde turizm, Pakistan'ın gayri safi yurtiçi hasılasına (GSYİH) % 5,7 ile 7,1 oranında katkıda bulunmuştur. Kayıp 20,18 milyar ABD dolarına eşittir. Pakistan birkaç yıl daha acı çekecek. COVID-19 aşısı piyasaya çıksa bile, kayıp telafi edilemez olacaktır. Koronavirüs varlığında hayatta kalmayı öğrenmeli ve turizm dahil her işletme için standart operasyon prosedürü (SOP) hazırlamalıdır.

ABSTRACT

In this article an attempt has been made to review the historic trends in foreign and domestic tourism in Pakistan with the aim to calculate expected loss due to ongoing COVID-19 pandemic. For this purpose gross domestic product (GDP) growth in relation to tourism activities and COVID-19 cases were analyzed. This review revealed that tourist activities in Pakistan are growing with high level of fluctuations. After a spill of war on terrorism, Pakistan re-initiated domestic tourism in 2009. The 2010 flood destroyed the road network and tourism was waned again. In 2011 tourism department re-framed tourist activities again. As per estimate, during 2012-19, Pakistan invested more than 90 billion of rupees on motorways, hotels, parks and archeological sites and was looking forward toward 2020 summer season for some betterment in tourism, but COVID-19 appeared on the world horizon and all sorts of economic activities, including tourism were brought to zero. During 1994-2019 tourism contributed 5.7 to 7.1 % to the gross domestic products (GDP) of Pakistan. The loss is equivalent to US\$ 20.18 billion. Pakistan will suffer for another few years. Even if the vaccine for covid-19 arrives in the market, the loss will be irreparable. We have to learn survival in the presence of coronavirus, and prepare standard operating procedure (SOPs) for each business including tourism.

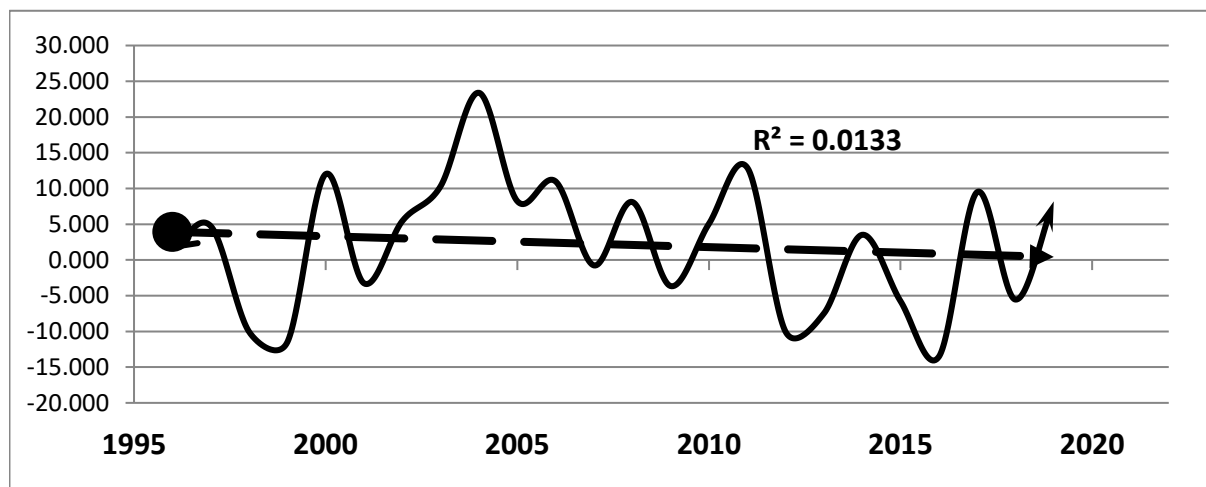
* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: nafees@uop.edu.pk

Introduction

Tourism is a growing economic activity throughout the world. Each country has some uniqueness that attracts tourists. In most cases it the natural set up that attract tourist. According to the estimate of world tourism organization, tourism is growing on the average rate of 4.1 percent and will be a big industry by 2020 (Dwyer, 2005). Study conducted in 2007 revealed that the total global contribution to GDP was 10% with involvement of 230 million people. In USA the growth rate was recorded as 5% (Delener, 2010). It is very productive economic activity, but very sensitive also. Various factors can affect tourism and can bring it down to zero. These factors may be natural or man-mad. In natural factors include natural calamities, flood, earth quack, epidemic in man mad factor include war, political relation, internal crises etc. (Chen et al., 2009, Papatheodorou. et al., 2010 and Cohen, 2012).

Pakistan got a unique geographic location with natural diversity, ranging from sea shore to high Himalayan Mountain ranges. People around the year were visiting Pakistan not only to enjoy natural beauty but also archeological and religious monuments. To promote tourism in Pakistan, efforts were initiated in 1972 by creating a separate ministry. Latter on a separate department was established in 1976. Since 1999 Pakistan was with an attempt to introduce the concept of ecotourism. In this regard World Wide Fund for Pakistan took various steps in the northern areas (Israr, et al., 2009). Over the history a lot of ups and downs were observed and Pakistan couldn't shape the tourism in to a real business (Fig. 1). The 2005 earthquake destroyed the infrastructure and put the area in trouble for almost five years. During this period of time tourism was almost zero due to rehabilitation (Haseeb, et al., 2011). Similarly, the 2010 flood damaged the entire rode network at mountainous areas and various areas were not accessible (Asgary, Anjum, & Azimi, 2012). Besides natural disaster, manmade and political situation also damages tourism activities to

Fig. 1: Percent growth rate during 1995-2018

Source: Census and Economic Information Center (CEIC), 2020

a big extant. Among these the war on terror is one simple example. The war on terror damages tourism to a big extant (Raza & Jawaid, 2013). Instead of various crises, tourism was proved to be a big source of income and employment. In 2013 contribution from tourism to the Gross Domestic Product (GDP) was 3.1% with 6.2% of the total employment (Abdur & Muhammad, 2015). In

2016 the income raised to US\$19.4 billion 6.9% of the GDP (Pakistan Tourism Development Corporation, 2019).

Khyber Pakhtunkhwa is famous for tourism due to scenic views, archeological heritage and religious monuments and sources of tourist attractions. It is the smallest province of Pakistan decorated with unique climate diversity (Israr, et al., 2009). As mercury level is raised beyond 30 °C, tourists around the world starts movement toward the mountainous regions of Khyber Pakhtunkhwa, such as Naran, Shougran, Natia Gali, Kohistan. Swat, Chitral and Kaghan valleys, famous for summer tourism. These mountainous regions are decorated with various scenic views include sky high mountains, glaciers, rivers, lakes, water falls, and forest (Sanaullah, et al., 2020). This tourism not only good for tourists and residence of the area, but also contribute toward national economy (Arshad, Iqbal, & Shahbaz, 2018, and Arif, & Shikirullah, 2019). Therefor it was aimed to estimate the expected losses for improvement and suitable repair during the ongoing pandemic

Methods

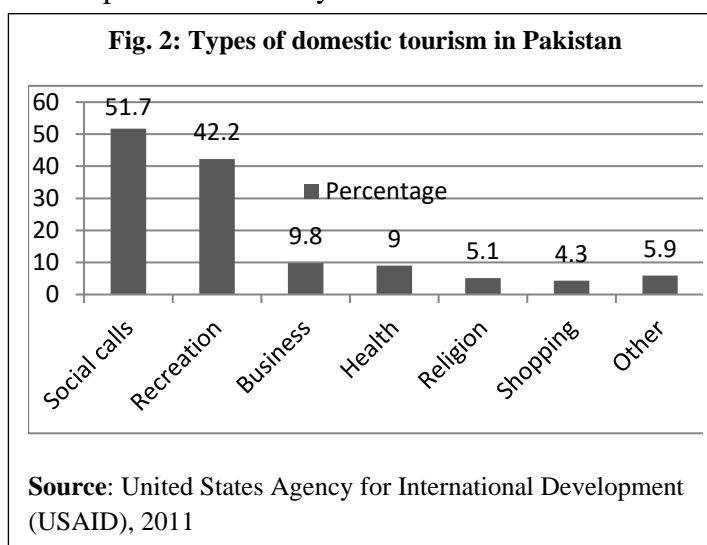
This manuscript is based on secondary data collected from the official web sites of Government of Pakistan and world famous data bases. The following links were the major sources of information.

1. COVID-19 related data was taken from official web site of Pakistan. <http://covid.gov.pk/stats/pakistan>
2. Data on tourism growth rate was collected form Official website of tourism department of Pakistan, <http://www.tourism.gov.pk/index.html>
3. Tourist Types were identified from a report published by USAID and ministry of tourism in 2011 (USAID, 2011), <https://www.scribd.com/document/315165832/Vision-Documents-KPK>
4. Data related to tourism revenues, GDP was collected from Census and Economic Information Center (CEIC) <https://www.ceicdata.com/en/country/pakistan>
5. Data related to foreign tourists were collected from three different sources
6. Information regarding various investments was collected from the various national newspapers as referred inside this paper.
7. Excel spread sheet was used for data compilation and analysis.

Results and discussion

Domestic tourism

The term “domestic tourism” is used for the tourist visiting different parts from inside the country. In this category tourist of one geographic location give visit to another location during their free time (Suhail, & Khalid, 2011). These visits are for various purposes. In this regards it can be placed and discussed under seven sub categories (Fig. 2). The most common one is social call. Under this category, friends and family member of one place visit another. This type of tourism is very common and has two purposes.

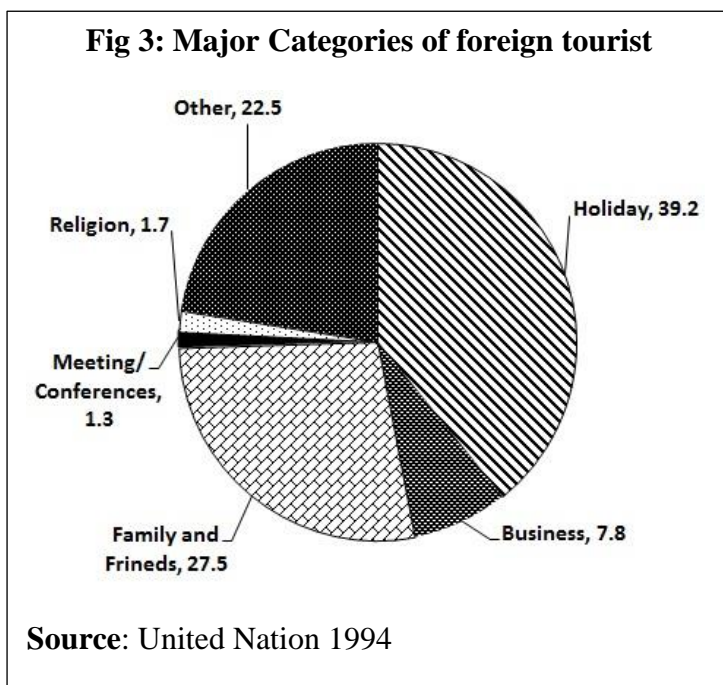
One is to meet near and dear after a long time. This type of tourism is always active throughout Pakistan. As most of the people are working outside their locality, therefore, when they have time, they prefer to see their friends and family members. In this regard the receiving family is also waiting for such occasion. Such tourism is active throughout the year. In winter season, people from the northern mountainous area are visiting southern plain areas of Pakistan. In summer season the temperature of the upper half of Khyber Pakhtunkhwa is pleasant and always enjoyable for the guest visitor from southern plain area. The stay period is usually ranged from one week to two months (Sanaullah, et al., 2020).

The second category is recreation. Mostly, rich people visit different areas of Pakistan, especially the northern mountainous areas for recreation. These people have no residential arrangement and are always dependent on hotels and restaurants. The stay period is ranged from one week to one month. This group is considered the soul of tourism in Khyber Pakhtunkhwa, because they purely needed the services of the local people on payment.

In Pakistan 46.7 million tourists were recorded in 2012. 19 percent of the total (8.8 million) visited Khyber Pakhtunkhwa. Due to various condition of the country, fluctuation is always there. When the situation is peaceful and favorable, there is increase, when there is some problem, there is decrease. The COVID-19 will badly effect social interaction and recreation activities. In this way 93.9% (51.7+42.2%) tourists may avoid to visit other areas. Decrease is also possible on the other types of tourism, i.e. business, religion and shopping (Fig. 2).

COVID-19 will badly affect labor market also. At present 1.17 million labors are attached with food and accommodation, 3.49 millions are attached with transport. In this way a total of 4.66 million labors will be hampered directly due to decrease in tourist activities (Iftikhar, 2020).

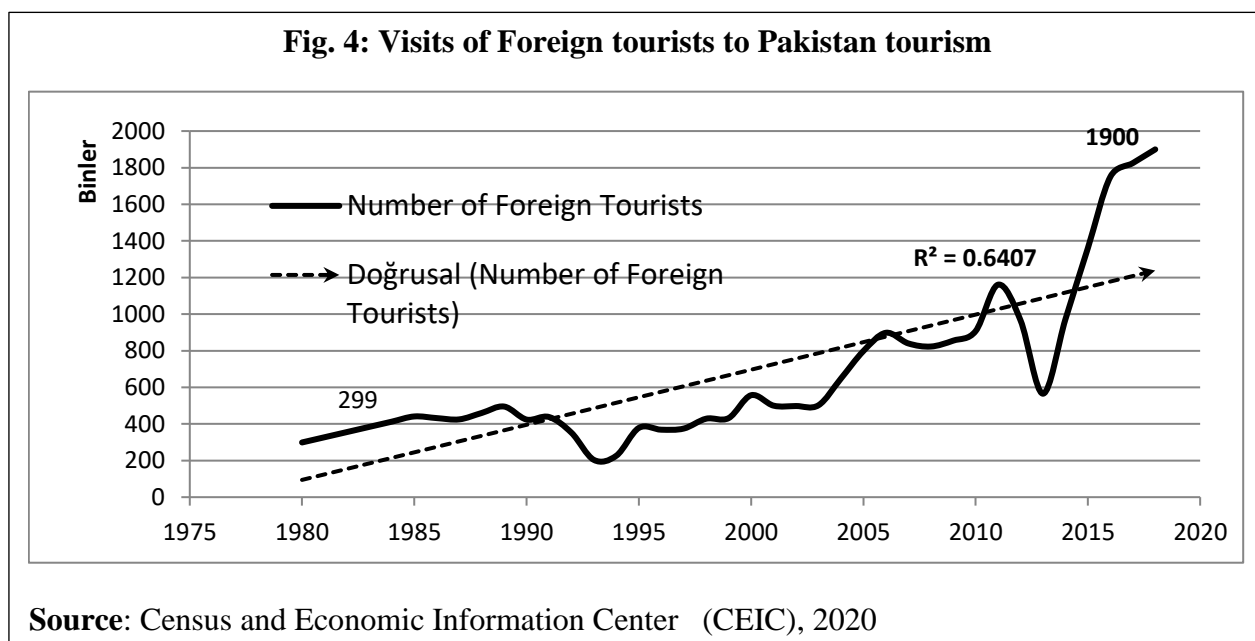
International/Foreign Tourists: Tourists coming from other countries are called international or foreign tourists. Foreign tourists can be divided into five categories (Fig. 3). Large numbers of tourist with 39.2% were interested to spend holidays in Pakistan followed by friends and families category with 27% (United Nation, 1994). This category is linked with India. As some of the families are spread over both the countries, India and Pakistan and are visiting each other on regular base. There is fluctuation in this category, mostly depended on the political situation between Pakistan and India and visa policy. These visits are irrespective of season. The COVID-19 may have no impact on this group. When political situations between India and Pakistan are favorable, they may visit Pakistan. These visitors usually come for family matters and visit to historic places or other areas are of secondary importance. In this manner, due to COVID-19, 66 percent (39.2+27.5) visitors will be

These visitors usually come for family matters and visit to historic places or other areas are of secondary importance. In this manner, due to COVID-19, 66 percent (39.2+27.5) visitors will be

out of the circle. Another group visiting Pakistan on regular bases are for religious purpose but their percentage is very low 1.7 %. To facilitate Sikh pilgrims, Pakistan make a lot of investment to facilities Sikh community. Due to the concept of social distance, they may also not visit Pakistan frequently and will be a big disappointment for Pakistan as well as for Sikh community. Official visitor (meeting and conferences) is the only category that may be active and officials from other countries may visit to Pakistan. Again, if the online facilities become functional, this category may also not visit Pakistan.

If we look into the historic trend, a regular decrease has been observed in international visitors during 1992-2003 (Fig. 4). Foreign tourism was slowly on the raise during 2004-11. Due to continuous terrorism for more than 20 years, foreign tourists dropped to the lowest level in 2013.

After 2014 there was a regular increase. In 2019, the number of foreign visitors' to 1900 thousands, the highest figure in the history of Pakistan tourism (Fig. 4). During 2018-19 the numbers of national and international tourists were toward increase. In response, the government of Pakistan invested millions of rupees in developmental activities such as development of infrastructure and hotels. A new tourist policy was approved (Abid, 2019). The aim of this policy was to support and organize tourism and convert it into a full fledged economic activity.

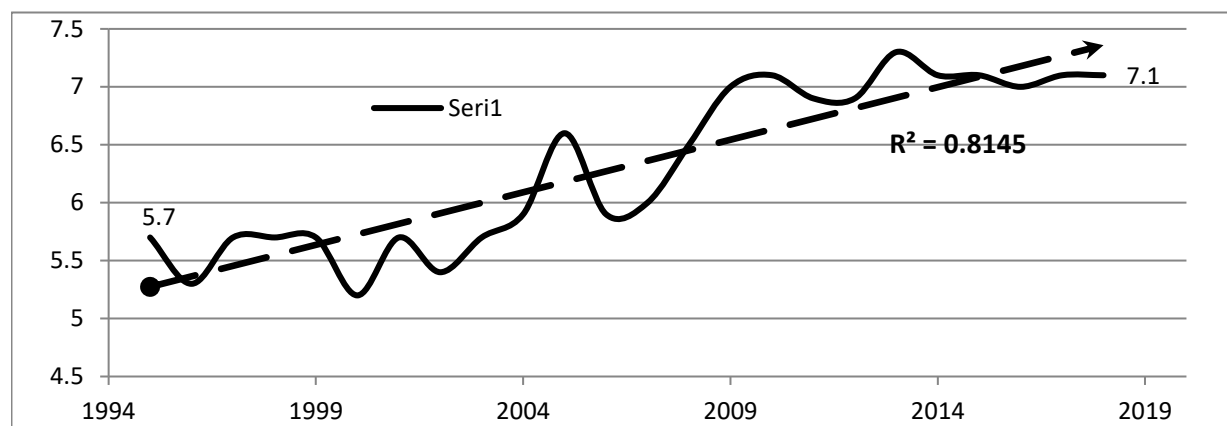
Investment and expected Income

During 2013-19 Pakistan has launched various projects for bringing sustainability in tourism. The aim behind Swat motorway and Hazara Motorway was to encourage tourism. Total costs of Swat motorway and Hazara motorway were 40 billion and 35 billion respectively (Rana M., May 25, 2016). First phases of both the motorways have been completed and opened for public. The government of Pakistan has also planned 2nd phases of Swat motorway by allocating Rs. 57.5 billion (Government of Khyber Pakhtunkhwa, 2019). Tourism department was expecting big increase in tourists' activities during summer of 2020. As per 2018 estimate by World Travel and Tourism Council, Pakistan's tourism related revenue was US\$ 20.18 billion with 7.1% contribution

to the GDP (Fig. 5). It was expected that it will grow up 36 billion in the coming decade (Riaz, 2018).

Pakistan also invested 5 billion rupees in the last five years on development of new parks, cultural

Fig. 5. Percent contribution of Tourism to GDP

center, rest houses, along with trained tour operator jobs for the local. In few years' time 400 rest houses were constructed. Khyber Pakhtunkhwa alone invested 1.4 billion rupees (Government of Khyber Pakhtunkhwa, 2017). The government has planned to privatize and commercialized the government owned rest house and make it available for common person (Rolf and Sidra, 2018). Similarly nine projects were approved in annual development plan in 2017-18 for development of northern mountainous area with a focus on national parks for the purpose to attract more tourist as well protect bio-diversity conservation (Government of Khyber Pakhtunkhwa, 2019). Under 18th constitutional amendment, title of the old act “The Pakistan Hotel and Restaurants Act 1976” was changed to “The Khyber Pakhtunkhwa Hotel Restaurants Amendment Act 2013” (*The Khyber Pakhtunkhwa Hotel Restaurants Amendment Act 2013*). These are the various developments toward sustainable tourism (Tourism Corporation Khyber Pakhtunkhwa, 2020). Under the new development it was planned to stream line all tourism related activities for the betterment of tourist. Government has also initiated online system for booking and registration.

As mentioned above after 18th constitutional amendment, tourism is a provincial subject. Each province has got the right to plan tourism activities. In this regard the government of Khyber Pakhtunkhwa allocated Rs. 1.8 billion for construction of Kalam road, flooded away during 2010 flood. 6 rest houses were proposed for *Mahu-dand* Lake. Similarly Malam Jabba tourist spot was destroyed during terrorism, has been restored now. Six rest houses were planned between *Naran* and *Batakundi* tourist spots. It was also in planned to convert the inaccessible part in to tourist spot by making it accessible to a common person.

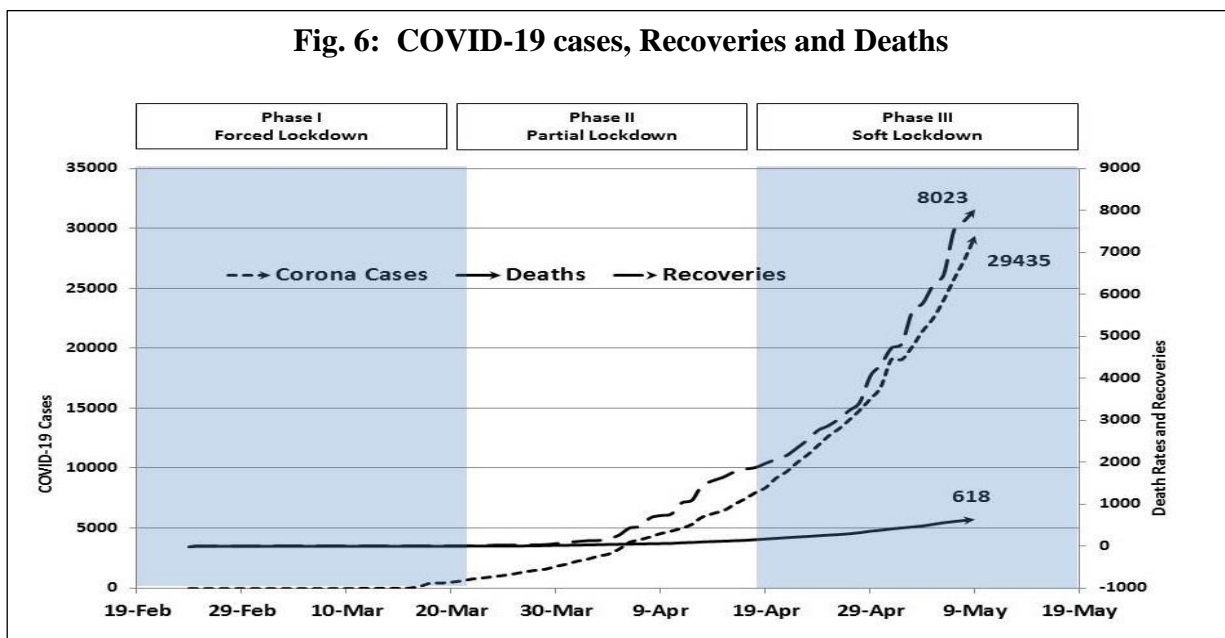
According to an estimate made during 2019, about 8.8 million tourists were recorded during the year 2019. This generated a handsome amount of Rs. 12.26 billion and was a big source of income for the government as well as the local residence. For the year 2020 a revenue target of Rs.36 to 50 billion was set (Rana, 2016). It was also planned to make the tourist activities safe and easy. For this purpose the government of Pakistan was in the process of institutionalization. As a result three time increase was recorded in foreign tourists during 2013-16. In 2020 more foreign tourist were

expected to come (Fig. 5). As per estimate the long term target was 2.3 trillion for Pakistan in which the contribution from Khyber Pakhtunkhwa was 5.8 percent. Till 2027 the expected income was 204 billion from tourism in Khyber Pakhtunkhwa province.

Since 2014 Tourism department of tourism was with attempts to re-visit the various proposals. In 2020 it was planned that all roads leading toward tourist area will be completed. It was planned to make the visa process easy for tourist and attract foreigner for tourism. It was also planned to conserve the archeological sites. For this 500 million was approved for Swat areas only.

Status of COVID-19 and it Impacts on Tourism in Pakistan

Like other countries, Pakistan also observed lockdown, with the idea that the COVID-19 will come under control (Nafees & Khan, 2020). This lock down can be divided into three phases. The first phase was strict and no one was allowed to move freely. All shops, hotels, restaurants, industry, schools & colleges, except pharmacy and grocery shops were closed. In the second phase, the

lockdown was relaxed a little by allowing some shops in construction activities were opened with the idea to help out the labor community. As clear from Fig. 6, there is a steady increase during 2nd phase of lockdown. But being as a developing country, it was not possible to keep, even the partial lockdown continue. Therefore, the lockdown was relaxed and was termed as soft/smart lockdown. In the third phase major shops and businesses were opened with some restrictions. All the shopkeepers were given a set of standard operating procedures (SOPs) to be observed during business and keep the shops for eight hours only (Box. 1). The shops were allowed to keep open for 4 days a week for 8 hours only.

By analyzing the graph (Fig. 6) a regular increase can be seen in COVID-19 cases along with increase in recoveries. Deaths were also there with a low ratio. Soft lockdown, the 3rd phase is under strict observation with the idea to change it or keep it continuing. During this lockdown there is complete ban on public transport, parks, hotels and restaurants. In such situation tourism is simply next to zero. It is expected that some places may be opened for tourism in the near future. Again, international tourists are not expected to come for recreation or visit historical places.

To minimize the COVID-risk during soft lockdown, Pakistan prepared various SOPs guidelines for various places, such as mosques, shops, banks and airports (Box. 1). The lockdown was relaxed with the condition that public will strictly observed these SOPs. Hotels, restaurants and wedding hall owners are also demanding such SOPs with the demand to open their businesses. At this stage, one thing is clear that almost every country has observed lockdown in one form or another for more than two months with the idea that the world will get rid of coronavirus. Some decrease in COVID-19 was recorded due to lockdown but couldn't be presented as a practical solution (Sardar, Nadim, & Chattopadhyay, 2020 and Alvarez, Argente, & Lippi, 2020). Now the soft lockdown along with SOPs is an alternate solution to overcome on COVID-19 associated hazards. If this experiment is successful, it will pave the way to prepare SOPs for hotels and restaurants also. In such situation, Pakistan, along with other country can re-initiated tourism activities.

BoX. 1: Standard Operating Procedures Guidelines for stores, Managers and general public regarding preventive measures to minimize the risk of COVID-19

- The staff should wash hands with soap and water frequently or use an alcohol-based (70%) hand sanitizer
- Ensure the availability of alcohol based hand and sanitizer (at least 70% alcohol) at the store entrance for the customers.
- Make sure each customer sanitizes has hand before entering the store and while leaving
- Ensure the availability of thermal guns at entrance and allow customers only after checking temperature.
- Don not allow the customer with cough and flue to enter the store
- To ensure the space does not get crowded, allow people to enter the shop only in small groups.
- Customers and salesperson should maintain the safe distance of 6 feet (and preferably 2 meters) among each other.
- Disinfect the most frequently used surfaces by the customers such as shopping trollies, door, handles, cashier counter, product racks etc., with 0.5% diluted bleach \or 60 – 80 % diluted alcohol solution/
- Disinfect the floor with bleach or alcohol-based surface cleaner regularly at equal intervals. (disinfectant formulations such as sodium hypochlorite with concentration of 5000 – 6150 ppm to 500 – 615 ppm free chlorine are used for environmental surface cleaning)
- The ATM machines should be cleaned with alcohol swab after every customer use and make available a hand sanitizer beside each machine. the credit/debit card machine available at cashier counter should also be disinfected frequently.
- Each salesperson and receptionist must ensure the use of gloves.
- The rest areas for staff should be disinfected regularly and should be used in compliance to the social distancing measure (i.e. 6 feet) among each other.
- The sick staff members should practice social distancing and must keep a track of their symptoms. Separate guidelines for management of cough, fever, flue during covid-19)
- Keep reminding the customer to buy as per their need to prevent hoarding of products.
- Ensure the public display of notices promoting and hygiene and social distancing inside the stores as well as outside the stores, buildings and plaza.
- Ensure queue control, maintaining the advised 6 feet distance, outside of shops and other essential premises that remain open.
- The store manager and staff must keep themselves updated with the updated instructions issued by the government and show strict compliance to them.

Source: Ministry of National Health Service, Government of Pakistan, 2020

Conclusion

Pakistan is basically a tourist's country and was famous for both foreign and domestic tourism. The tourism department started its efforts in 2011 and invested more than 90 billion on road network, hotels, parks and archeological sites. Domestic tourism was in placed to some extent. International tourism was just started. The COVID-19 brought both types of tourism to zero again. In this way all the investments during 2011-19 seems to be a total loss. The earning, as estimated was almost 7.1% of the GDP which is equivalent to US\$. 20.18 billion per year. How Pakistan well compensate this loss, is a question for the future leadership and planner. At this stage, everyone is looking toward vaccine for COVID-19. In the meantime we have to learn how to live with COVID-19 in and safe manner and work on SOPs for different business and keep economic activities continue.

References

- Abdur R. A. & Muhammad A. Q. (2015). Tourism receipts and economic growth: Empirical evidence from Pakistan International Journal of Research. 2(2): 1401-1412:<http://internationaljournalofresearch.org/>.
- Abid A., Dec 27, (2019). Pakistan announces its 10-year national tourism policy.
- Alvarez, F. E., Argente, D., & Lippi, F. (2020). A simple planning problem for covid-19 lockdown (No.w26981). National Bureau of Economic Research.DOI:10.3386/w26981.
- Arif, A. M., & Shikirullah, A. S. (2019). Tourism problems in Pakistan: An analysis of earlier investigations. WALIA journal 35(1): 122-126, 2019 Available online at www.Waliaj.comction, 2, 46-56.<https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2012.08.001>.
- Arshad, M. I., Iqbal, M. A., & Shahbaz, M. (2018). Pakistan tourism industry and challenges: a review. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 23(2), 121-132.
- Asgary, A., Anjum, M. I., & Azimi, N. (2012). Disaster recovery and business continuity after the 2010 flood in Pakistan: Case of small businesses. *International journal of disaster risk redu.*
- Bianchi, R. V. (2002). Towards a new political economy of global tourism. *Tourism and development: Concepts and issues*, 265-99.
- Chen, C. D., Chen, C. C., Tang, W. W., & Huang, B. Y. (2009). The positive and negative impacts of the SARS outbreak: A case of the Taiwan industries. *The Journal of Developing Areas*, 281-293. <https://www.jstor.org/stable/40376284>.
- Cohen, E. (2012). Globalization, global crises and tourism. *Tourism recreation research*, 37(2), 103-111.
- Dawn, 2018. 1.75m tourists visited Pakistan in 2017, says PTDC. DAWN Daily News paper April 25, 2018. <https://www.dawn.com/news/1403800>.
- Directorate of tourist services, 2010.The Khyber Pakhtunkhwa Hotel Restaurants Amendment Act 2013.
-

<https://dts.gkp.pk/>.

Delener, N. (2010). Current trends in the global tourism industry: evidence from the United States. *Revista de Administração Pública*, 44(5), 1125-1137. <https://doi.org/10.1590/S0034-76122010000500006>.

<https://dts.gkp.pk/>.

Dwyer, L. (2005). 27 Trends underpinning global tourism in the coming decade. Digitally signed by TeAM YYePG DN: cn= TeAM YYePG, c= US, o= TeAM YYePG, ou= TeAM YYePG, 529. Global tourism, third edition Edited by William F. Theobald, 2005.

Government of Khyber Pakhtunkhwa, (2017). Annual development program. Planning and Development Department, Govt. of Khyber Pakhtunkhwa, page 236. <http://www.pndkp.gov.pk>.

Government of Khyber Pakhtunkhwa, (2019). Khyber Pakhtunkhwa integrated tourism development project: environmental and social management framework. Department of Tourism, Khyber Pakhtunkhwa, Pakistan. <http://documents.worldbank.org/curated/pt/654151551246028495/pdf/Environmental-and-Social-Management-Framework.pdf>.

Haseeb, M., Xinhailu, A. B., Khan, J. Z., Ahmad, I., & Malik, R. (2011). Construction of earthquake resistant buildings and infrastructure implementing seismic design and building code in northern Pakistan 2005 earthquake affected area. *International Journal of Business and Social Science*, 2(4):168-177.

<http://library.fes.de/pdf-files/bueros/pakistan/14791.pdf>

Iftikhar A., 2020. COVID-19 and labour market. Centre for Labour Research. URL: <https://clr.org.pk/covid-19-labour-market/>.

Israr, M., M. M. Shafi, N. Ahmad, N. Khan, S. Baig and Z.H. Khan. (2009). Eco tourism in Northern Pakistan and challenges perspective of stakeholders. *Sarhad J. Agric.* 25(1): 113-120.

Muhammad I., Malik M. S., Naushad K., Nafees A., Sultan B. & Zafar H. K., (2009). Eco tourism In Northern Pakistan and challenges perspective of stakeholders. *Sarhad J. Agric.* Vol.25, No.1, 2009.

Nafees M. & Khan F. Pakistan's response to COVID-19 pandemic and efficacy of quarantine and partial lockdown: A Review. *Electron J Gen Med.* 2020;17(6):em240. <https://doi.org/10.29333/ejgm/7951>.

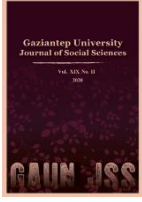
Officials say tourism will help create jobs for youth. SAMAA news network. <https://www.samaa.tv/news/2019/12/pakistan-announces-its-10-year-national-tourism-policy/>.

Papatheodorou, A., Rosselló, J., & Xiao, H. (2010). Global economic crisis and tourism: Consequences and perspectives. *Journal of Travel Research*, 49(1), 39-45.

“Position paper on devolution of tourism in Pakistan” Pakistan Institute for Parliamentary Services. Rana M., May 25, (2016). Cost of Hazara motorway enhanced to Rs 35 billion. Daily time Islamabad. <https://dailytimes.com.pk/80259/cost-of-hazara-motorway-enhanced-to-rs-35-billion/>.

Raza, S. A., & Jawaid, S. T. (2013). Terrorism and tourism: A conjunction and ramification in Pakistan. *Economic Modelling*, 33, 65-70. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2013.03.008>

- Riahaq. H, Jan 19, (2018). Pakistan's \$20 billion tourism industry is Boomi. World Travel and Tourism Council. <http://www.riazhaq.com/2018/01/pakistans-20-billion-tourism-industry.html>
- Rolf P. & Sidra S. (2018). Implementation of the 18th constitutional amendment.
- Sanaullah, F., Rabbi, S. A., Khan, Z., & Zamin, M. (2020). Visitors' willingness to pay for conservation of the biodiversity and tourism in Kalam valley of Khyber Pakhtunkhwa, Pakistan. *Sarhad Journal of Agriculture*, 36(1), 81-94.
- Sanaullah, F. Rabbi, S. Ali, Z. Khan and M. Zamin. (2020). Visitors' willingness to pay for conservation of the biodiversity and tourism in Kalam valley of Khyber Pakhtunkhwa, Pakistan. *Sarhad Journal of Agriculture*, 36(1): 81-94. <http://dx.doi.org/10.17582/journal.sja/2020/36.1.81.94>.
- Sardar, T., Nadim, S. S., & Chattopadhyay, J. (2020). Assessment of 21 days lockdown effect in some states and overall India: a predictive mathematical study on COVID-19 outbreak. Xiv preprint arXiv:2004.03487.
- Suhail, M & Khalid, M. (2011). Vision document for tourism sector of Khyber Pakhtunkhwa, agricultural marketing legal framework. United States Agency for International Development. <https://www.scribd.com/document/315165832/Vision-Documents-KPK>.
- The News, January 13, (2020). National tourism strategy for 2020 on the cards. The daily news, Issamabad, <https://www.thenews.com.pk/print/597839-national-tourism-strategy-for-2020-on-the-cards>
- The News, December (2019). Swat motorway phase-II: KP CM wants modalities for project worked out. <https://www.thenews.com.pk/print/578341-swat-motorway-phase-ii>.
- United Nation, (1994). The culture impact of international tourism in Pakistan. The United National, New York.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Tarihsel Süreçte Yaşanan Pandemilerin Ekonomik ve Sosyal Etkileri

Economic and Social Effects of Pandemics Experienced in the Historical Process

Armağan TÜRK^{a*}, Berna AK BİNGÜL^b, Rengin AK^c

^a Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü, Balıkesir / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-6646-9333

^b Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, Kırklareli / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-2813-2780

^c Prof.Dr., Kırklareli Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, Kırklareli / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-0364-9975

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 8 Temmuz 2020

Kabul tarihi: 12 Ekim 2020

Anahtar Kelimeler:

Salgın,
Pandemi,
Covid-19,
Coronavirüs,
Ekonomik Etki

ARTICLE INFO

Article History:

Received July 08, 2020

Accepted October 12, 2020

Keywords:

Epidemic,
Pandemic,
Covid-19,
Coronavirus,
Economic Impact

ÖZ

Salgınlar tarihin her döneminde toplumsal etki yaratmıştır. Yakın bir tarihe kadar salgınların neden kaynaklandığı konusundaki bilgi eksikliği salgınların toplum üzerindeki etkisini arttırmış ve bunun sonucu olarak çıktığı bölgelerde yaygınlık göstererek kitlesel ölümlere yol açmıştır. Ölüm ve hastalıkların yanı sıra, salgınlar insanların sosyal yaşantılarını, tüketim alışkanlıklarını, yaşam tarzlarını ve ekonomik faaliyetlerini de etkilemiştir. Salgınların etkisinin bu kadar büyük olmasındaki temel neden ise, salgının ne zaman çıkacağı ne kadar yayılacağı ve ne kadar süreceği konusunda yaşanan belirsizliktir.

Küreselleşme olgusu ve yarattığı ticari entegrasyon sonucu ülkeler arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesi, ticari ve ticari olmayan seyahatlerin artması salgınların ortaya çıktıkları yerden hızlı bir şekilde dünya geneline yayılmasına neden olmuştur. Salgınların sosyal yaşantı üzerindeki olumsuz etkileri olmakla birlikte daha çok ekonomik kayıplarından dolayı ekonomik etkileri üzerinde durulmuştur. Ticari entegrasyon sonucunda ülkelerin ekonomik kayıpları ticari ilişkilerden dolayı diğer ülkeleri de etkilemektedir. Ekonomik kayıpların artması sosyal yaşantının ekonomik nedenlerden dolayı da değişmesine yol açmıştır. Literatürde yer alan çalışmalarda salgınların genelde ülkelerin ekonomik gücünü zayıflatarak kriz ortamı yarattığı görülmektedir. Salgınların ülkelerin ve küresel ekonomi üzerindeki doğrudan etkileri yanında dolaylı etkileri de oldukça önemlidir. Salgınların ekonomiler üzerindeki doğrudan etkilerinin hesaplanması daha kolay iken dolaylı etkilerinin tam olarak hesaplanması mümkün olmamaktadır. Ayrıca doğrudan etkiler salgın süresince görülürken dolaylı etkiler daha uzun bir döneme yayılabilmektedir.

Bu çalışmada, tarihsel süreç içerisinde ülkeleri derinden etkileyen küresel salgınlar ele alınmıştır. Bu kapsamda salgınların ülkelerin ekonomik ve sosyal yapıları üzerindeki değişim ve etkileri değerlendirilmiş ve olası salgınlara karşı öngörülebilir bulunulması amaçlanmıştır.

ABSTRACT

Epidemics have had a social impact in every period of history. Until recently, the lack of information about the cause of epidemics has increased the impact of epidemics on society and has caused widespread deaths in the regions where it originated. In addition to death and illness, epidemics have also affected people's social lives, consumption habits, lifestyles, and economic activities. The main reason why the epidemics have profound impacts is the uncertainty about when the epidemic will take place, how much it will spread, and how long it will continue.

As a result of the globalization phenomenon and the commercial integration it created, the development of commercial relations between countries and the increase of commercial and non-commercial travels caused the epidemics to spread rapidly worldwide. Although epidemics have negative effects on social life, their economic effects are mostly emphasized due to their economic losses. Economic losses of countries as a result of commercial integration also affect other countries due to commercial relations. The increase in economic losses caused the social life to change due to economic reasons. In the studies in the literature, it is seen that epidemics generally create a crisis by weakening the economic power of countries. Besides the direct effects of epidemics on countries and the global economy, indirect effects of them are also crucial. While it is easier to calculate the direct effects of epidemics on economies, it is not possible to calculate the indirect effects exactly. In addition, while direct effects are seen during the epidemic, indirect effects can be spread over a longer period.

In this study, global epidemics that have affected countries deeply in the historical process are discussed. In this context, the changes and effects of epidemics on the economic and social structures of the countries were evaluated and it was aimed to predict possible epidemics.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: aturk@bandirma.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Crises are very important for both national economies and global economy. Events that change the normal course of economies have many effects. Crises affecting economies are mostly economic, but sometimes they can also be through different channels. When epidemics are examined in the historical process, they have many effects on the economy. Although it varies according to the conditions of the period when epidemics occurred, outbreaks have always affected societies.

The most important crisis after the Mortgage crisis that emerged in the United States in 2007 and spread all over the world is seen as Covid19. The epidemic, which emerged in China and spread in a short time, affected the whole world. When it first appeared, it could not have been foreseen that it could turn into such a disaster. Incomplete and incorrect practices related to the epidemic made the problem global in a short time. Apart from the economic and social effects of the epidemic, it has been observed that even developed economies are not sufficiently prepared for such an epidemic.

Since 2019, when the Covid19 outbreak emerged, it has had very different effects on countries. While some countries pay the effect of not taking adequate measures at very high costs, in some countries they have reduced the effects and costs of the epidemic by taking the necessary measures on time. Uncertainties regarding the epidemic still remain the most important problem for many countries. These uncertainties affect and change social life as well as the economies of countries. The epidemic examples discussed in this study are important for understanding the current outbreak and for future outbreaks. Although outbreaks have occurred in different periods and conditions, they have similar aspects.

The first studies on the economic impact of epidemics have been on medical response and healthcare costs. This is seen more or less in every period of history. Although there is not much statistical information about the first epidemics we dealt with, these and similar conclusions can be drawn from historical records. Later, the microeconomic effects of epidemics began to be emphasized. The effects of the epidemics on economic magnitudes such as household income and company profits were discussed. Total economic losses were calculated and costs were started to be deducted. As a result, necessary strategies and action plans have been developed to reduce costs. One of the issues emphasized when dealing with the effects of epidemics has been its effects on different segments of the society. While outbreaks affect different segments of the society differently, they have also affected the relative importance of these segments. Another feature of epidemics in this context is that every social segment has been caught in an epidemic. In other words, epidemics have infected not only the poor but also the aristocratic class. Many people in this class fell ill from the epidemic and died. Despite the developments in the field of health, this can be seen in the covid19 outbreak. The deepening of the effects of epidemics has increased with the concentration of people in certain areas. When the epidemic occurs, more densely populated places attract attention.

The diversification and increase of the effects of epidemics on society has brought different views on epidemics. The Covid-19 coronavirus epidemic has also turned into a worldwide crisis, causing many changes. In addition to changes in social life, important economic changes have been experienced. The slowdown in other developed economies, especially China, which is one of the most important economies of the world, affected the whole world. In addition to the social effects caused by epidemic diseases, there are also social effects caused by the negativities in the economy.

The epidemic that was recorded in history and caused the first mass deaths was the plague of Antoninus. It is a major epidemic that Roman soldiers carried to their countries on their return to the Near East expeditions between 165-180 AD. Similarly, the most known way of spreading epidemics today is people's travels. The most important effect of this epidemic is the weakening of the country in terms of agricultural production. As a result, the effect of the epidemic has increased even more. After the epidemic, the structure of agriculture and trade has changed. In other words, the epidemic has changed the structure of the current economy. Another effect of this epidemic is that people migrate from where they are located. Migration has led to the weakening and disappearance of commercial centers.

The primary effects of the First (Justinian) Plague Outbreak and its subsequent plague epidemics were again economic. This epidemic has affected important trading ports. The spread of the epidemic has also been from these port cities. The plague epidemic affected a large part of the population in terms of the period when it emerged and caused deaths. One of the most important features of this epidemic is medical deficiencies against this epidemic. In this epidemic, the high rate of deaths caused a decrease in the workforce and affected the economy. Especially the decrease in the population engaged in agricultural activities has increased the deaths due to insufficient agricultural products. The plague brought along a period of great instability with famine. Another of the financial problems is the weakening gold coins. The Roman administration minted lower quality gold coins in response to the sharp decline in their income, and copper coins lost their stability during this period. The effects of epidemics up until the industrial revolution are quite similar. The effects of the population decrease due to medical insufficiency and the decrease in agriculture and migration are important. The different issue regarding the epidemics in this period is that the virus that caused the epidemic was not identified, but it was used for biological warfare.

In the outbreaks seen after the industrial revolution, it is seen that the rate of spread of epidemics has increased. However, advances in medicine have helped to determine the causes of the epidemic faster. Although the causes of the epidemics have been determined rapidly, the increase in the number of people traveling has accelerated the spread of the epidemics. Generally speaking, epidemics after the industrial revolution are mostly of Asian origin. With the increase in global trade, the spread of epidemics has accelerated and its impact on countries and the world economy has increased. Different results were obtained in studies on the economic effects of epidemics that occurred after the industrial revolution. The impacts stated in these studies can be summarized as unemployment, decrease in income, decrease in production, decrease in agricultural productivity, absenteeism in schools and workplaces, increase in health expenditures, decrease in tourism revenues, contraction in service sector, decrease in oil demand, slowdown in growth and slowdown in global economy.

GİRİŞ

Amerika’da 2007 yılında başlayıp tüm dünyaya yayılan 2008-09 Büyük Durgunluğundan bu yana en önemli jeopolitik olay Çin’de başlayıp tüm dünyaya yayılan Covid-19 salgınıdır. İlk başlarda bu durumun sadece Çin veya İtalya’nın sorunu olarak görülmesi sorunun derinleşmesine yol açmıştır. Artık bu salgın bazı rejimlerin itibarını ve belki de hayatta kalmasını tehdit etmiştir. 2100 yılına kadar dünya nüfusu 7,7’den 11 milyar kişiye yükselirken, insanlar gelişmekte olan ülkelerdeki yaşamla yakın temasta bulunmakta ve Soğuk Savaş’ın sona ermesinden bu yana kıtalar arası havayolu ile yolculuklar çok büyük miktarda artmıştır. Kıtalararası bu yolculukların artması pandemilerin (salgınların) neo-Malthus dünyasına doğal bir refakatçi olmuştur. Bu tür geniş kapsamlı olayların birçok etkisi olmakla birlikte çalışmamızda üzerinde duracağımız etkiler ekonomik ve sosyal etkilerle sınırlandırılacaktır.

Salgınların ekonomik etkileri üzerindeki ilk çalışmalar tıbbi müdahale ve sağlık maliyetleri üzerinde olmuştur. Bu çalışmalarda hasta başına düşen maliyet hesaplanarak salgının toplam maliyeti hesaplanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalar sadece sağlık sektörü harcamaları üzerinde yoğunlaşmıştır (Roberts, vd., 2003, s.2-3). Daha sonra salgınların mikro ekonomik etkileri üzerinde durulmaya başlanmıştır. Salgınların hanehalkı geliri ve firma kârları gibi ekonomik büyüklükler üzerindeki etkileri ele alınmış. Toplam ekonomik kayıplar hesaplanarak maliyetler çıkartılmaya başlanmıştır. Bunun sonucu olarak maliyetleri azaltmak için gerekli stratejiler ve eylem planları geliştirilmeye çalışılmıştır. Hastalıkların hanehalkı, firma ve devletin işleyişi üzerinde önemli etkileri yaratmakta ve bu etkilerin boyutu hesaplanmaya çalışılmaktadır (WHO, 2009).

Tarihsel Süreçte Yaşanan Pandemiler

Salgın hastalıklar insanlık tarihinin her döneminde toplumları etkileyen önemli bir unsur olmuştur. Toplumların salgınlardan etkilenmesi toplumu oluşturan herkesim için aynı şiddette olmamıştır. Salgınlardan bazı kesimler daha çok etkilenirken bazıları daha az etkilenmiştir. Sonuç olarak, büyük salgınların toplumun sonraki evrimi üzerinde büyük etkileri olması muhtemeldir. Salgınların toplumlar üzerindeki etkileri her alanda görülmekle birlikte bu çalışma özellikle ekonomik etkiler üzerinde yoğunlaşmıştır. Tarihsel süreç içerisinde insanların topluluk olarak yaşamaya başlaması ya da kentleşme salgınların etkilerini arttırmış ve çeşitlendirmiştir. Salgınların toplum üzerindeki etkilerinin çeşitlenmesi ve artması salgınlara yönelik farklı görüşleri de beraberinde getirmiştir. Son Covid-19 koronavirüs salgını da dünya çapında bir krize dönerek birçok değişim meydana getirmiştir. Sosyal yaşantıdaki değişimler yanında önemli ekonomik değişimlerde yaşanmıştır. Dünyanın en önemli ekonomilerinden biri olan Çin başta olmak üzere diğer gelişmiş ekonomilerde görülen yavaşlama tüm dünyayı etkilemiştir. Salgın hastalıkların yarattığı sosyal etkiler yanında ekonomideki olumsuzlukların getirdiği sosyal etkilerde bulunmaktadır. Bundan dolayı ekonomik etkilerle sosyal etkiler iç içe geçmiş ve birbirini zincirleme olarak etkiler durumdadır. Bu çerçevede tarihte yaşanan önemli salgınlar, ekonomik etkileri başta olmak üzere sosyal etkileri de ele alınmıştır. Aşağıdaki tabloda çalışmada ele alınacak salgınlar tarih süreç içinde listelenmiştir.

Tablo 1: Tarihsel Süreçte Salgınlar

Zaman	Salgın	Tahmini Ölüm Sayısı
165-180	Antonine Salgını	5 milyon
541-542	1.Veba Salgını	30-50milyon
735-737	Japonya Çiçek Salgını	1 milyon
1347-1351	2.Veba Salgını	200 milyon
1520-	Yeni Dünya Çiçek Salgını	56 milyon
1629-1631	İtalya Vebası	1 milyon
1665-	Londra Büyük Vebası	100 bin
1817-1923	Kolera Pandemileri 1-6	> 1 milyon
1885-	3.Veba Salgını	12 milyon
1800 sonu	Sarı Humma Salgını	100-150 bin
1889-1890	Rus Gribi	1 milyon
1918- 1919	İspanyol Gribi	40-50 milyon

1957-1958	Asya Gribi	1,1 milyon
1968-1970	Hong Kong Gribi	1 milyon
1981-Günümüz	HIV/AIDS	>35 milyon
2002-2004	SARS	770
2009-2010	Domuz Gribi	200.000
2014-2016	Ebola	11.000
2015-Günümüz	MERS	850
2019-Günümüz	COVID-19	1.113.909 (19.10.2020)

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Antoninus Vebası (165-180)

Tarihte kayıtlara geçen ve ilk kitlesel ölümlere yol açan salgın, Antoninus vebasıdır. MS 165-180 yılları arasında Romalı askerlerin Yakın Doğu seferleri dönüşünde ülkelerine taşıdığı büyük bir salgındır. Roma İmparatoru Lucius Verus'un ölümü sonrasında salgın tekrar nüksetmiş ve yaşanan salgın dokuz yıl sonra günde 2000 kişiyi ölümüne yol açmıştır. Bölge nüfusunun üçte birine karşılık gelen yaklaşık 5 milyon insanın salgından ölmesine neden olmuştur (BBC, 2005).

Veba salgını sonrası azalan nüfus ve askeri kayıplar nedeniyle Roma İmparatorluğu Antoninler dönemi hem ekonomik hem de askeri olarak zayıflamaya başlamıştır. Roma ekonomisi Akdeniz bölgesindeki nüfusu ve lejyonları besleyen tarıma dayalı bir ekonomiye sahip olup tarım ve ticaret sadece küçük ölçekli sanayi üretimi şeklindeydi. 172-180 yılları arasında aralıklarla devam eden Marcomanni savaşları ekonomik önlemleri de beraberinde getirmiş ve salgının neden olduğu can kayıplarını artırmıştır (Karakuş, 2018, s.40).

Salgına bağlı ölüm veya göç nedeniyle Roma İmparatorluğunun Mısır köylerinde kayıtlı mükellef sayısında %33 ile %93 arasında bir düşüş yaşanmış ve tarımsal kiralama sözleşmelerinin türünde bir genişleme olmuştur. Bu durum işgücü eksikliğinin bir göstergesi olarak yorumlanmıştır. Salgının başlangıcını takip eden yıllarda ticari belgelerde %40 azalma olmuştur. İmparatorluğun önemli ekonomik ve kültür merkezlerinden olan Nil vadisinde tarımsal vergilerde artıştan dolayı kırsal alandan kente doğru göç olmuş ve bu durum önemli tarımsal ürünler olan tahıl, yağ ve şarap üretimini azaltmıştır. Kent nüfusunun artmasıyla birlikte tarımsal ürünlere olan talep artarken arzın azlığı sorunları daha da derinleştirmiş ve aynı zamanda kentlerde yeni iş kollarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Salgının bir diğer etkisi de önemli ticaret yolları üzerinde gözlemlenmiş ve İmparatorluğun önemli ticaret merkezleri olan Şam ve Antakya'da ticaret neredeyse durma noktasına gelmiştir (Sabbatini ve Sirio, 2009, s.269).

Birinci (Justinianus) Veba Salgını (541-542)

Tarihteki en büyük veba salgınlarından biri olup ilk salgında yaklaşık 25 milyon kişi ölümüne neden olan Justinianus Veba Salgını, bir pandemi olup Bizans İmparatorluğu başta olmak üzere başkent Konstantinopolis, Sasani İmparatorluğu ve Akdeniz liman şehirlerini etkilemiştir. Altıncı yüzyılın vebası, ilk olarak milattan sonra 541'de Mısır'da ortaya çıkmış, 542'de Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti olan Konstantinopolis'e daha sonra İmparatorlukta Güney Avrupa, Pers'e (İran) ve içlerine yayılmıştır. Salgın zaman zaman azalsa da bu bölgede sekizinci yüzyıla kadar etkili olmuştur (Snell, 2019). Bu salgının en önemli özelliği tarihteki güvenilir kayıtları olan ilk salgındır.

Salgın öncesi aşıktan ve salgından ölenlerin sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte bazı kaynaklarda günde 10.000 kişinin öldüğü kaydedilmiştir. En yoğun ölümlerin yaşandığı imparatorluğun başkentinde yaşanan kitlesel ölümler ekonomiyi ve nüfusun genel psikolojik durumunu ciddi şekilde etkilemiştir. Justinianus Vebası nedeniyle Doğu Roma İmparatorluğunda nüfusun keskin bir şekilde düşmesi, iş gücü sıkıntısına yol açmış ve bu da işgücü maliyetinde artışa neden oldu. Sonuç olarak maliyetlerin artmasıyla enflasyon yükselmiştir (Snell, 2019). İmparatorluğun finansal sistemi toprağın ve kişilerin vergilendirilmesine dayanmaktaydı. Toprak sahiplerinin ölümü kalanlarında veba nedeniyle mahsulle ilgilenmemeleri tarım üzerinde negatif etki yaratarak gıda üretiminin azalmasına ve şehirlerde kıtlıklara neden olmuştur. Nüfusun azalmasıyla birlikte aynı vergilerin daha küçük bir gruba yüklenmesi bir finansal krize yol açmıştır. Veba kıtlıkla birlikte büyük bir istikrarsızlık dönemini de beraberinde getirmiştir. Finansal sorunların bir diğeri de zayıflayan altın sikkelerdir. Roma yönetimi,

gelirlerindeki sert düşüşe tepki olarak daha düşük kaliteli altın paralar basmış, bakır sikkeler de bu dönemde istikrarlarını yitirmiştir. Arz sorununu gidermek amacıyla tarımsal alanlar üzerinde düzenlemeler yapılmıştır (Meier, 2016, s.275-281). Dolayısıyla salgın tarım ve ticaretin bozulmasına ve vergi gelirlerinin azalmasına neden olmuştur.

Japon Çiçek Hastalığı Salgını (735-737)

Japon çiçek hastalığı salgını 735 yılında Tokyo’da ortaya çıkmış ve yayılım göstererek iki yıl içinde yaklaşık bir milyon kişinin ölümüne neden olmuştur. Japon nüfusunun yaklaşık üçte birinin öldüğü salgında ölenlerin çoğu çocuk olmakla birlikte aristokratların ölümü de oldukça fazlaydı. Japonya ile Asya ana karası arasındaki ticaretin artması hastalık ve salgınların ülkeye girişini arttırmıştır. Çiçek hastalığının da ülkeye Japon balıkçılar tarafından getirildiği tahmin edilmektedir. Kore yarımadasında tarım alanlarının bulunduğu bölgelerde hastalığın yayılması tarımsal ürünlerde verim düşüşüne ve kıtlığa yol açmıştır. Japon yetkililerin hastalığın bulunduğu Kore yarımadasındaki bölgeden geçmeleri hastalığın ülke geneline yayılmasında etkili olmuştur. Japonya’da vergi muafiyetlerinin uzatılması hastalığın etkisinin yayıldığını göstermektedir. Hastalık Japonya nüfusunun yaklaşık olarak %25-35 ini etkilemiştir. Salgın, bir yandan ölümle, diğer yandan göçlerin artmasıyla çalışabilir nüfus üzerinde olumsuz etki yaratmıştır. Emeğin büyük ölçüde yer değiştirmesi inşaat ve tarım sektörünü etkilemiştir. Özellikle pirinç tarımı bu yer değiştirmeden çok etkilenmiştir. Bu sorunu çözmek için vergi muafiyetleri yanında çalışmak isteyenlere özel arazi mülkiyeti sunulmuştur (Farris, 2009, s.36-37).

Nüfus durağanlığına yol açan ikinci faktör, sekizinci yüzyılın en zengin ve finansal açıdan en önemli bölgesi olan Kinai’yi (Japonya’nın en gelişmiş bölgesi) çevreleyen ekolojik bozulmaydı. Salgın sonrası Budizmin Japonya’da yayılmasına destek vermek amacıyla İmparator tarafından yaptırılan tapınak, mabet ve aristokrat malikaneleri için kereste ve çatı kiremidi imalatı kızıl çam ormanlarını tüketmiş ve bunun sonucu olarak Kinai ve çevresindeki ağaçsız dağlar daha az yağmur ve daha fazla erozyon üretmeğe başlamıştı. Yaşanan kuraklıkla birlikte kuru iklimin etkilerinin artması çiftçilerin yeni yerlere göç etmesine neden olmuştur. Ekonomideki bir diğer sorunda paranın değer kaybetmesiydi. Ticareti kolaylaştırmak için çıkartılan bakır paralar salgında değer kaybetmiş sonraki dönemlerde para arzının artırılması paranın değersiz hale gelmesine neden olmuştur (Farris, 2009, s.40-42).

İkinci (Büyük) Veba Salgını (1347-1351)

İkinci veba salgını ya da büyük veba salgını Asya’da başlayarak 1340’lı yılların sonunda Avrupa’ya ulaşmış bir salgındır. Salgın Avrupa’da 1347-1351 yılları arasında büyük can kayıplarına yol açmıştır. Salgında yaklaşık olarak 200 milyon kişinin öldüğü tahmin edilmektedir. Salgın çoğunlukla yoksulları etkilemekle birlikte vebanın yayılmasıyla birlikte aristokrat sınıf ta etkilenmiştir. Hastalık ilk olarak 1330’lu yıllarda Çin’de ortaya çıktıktan sonra 1346 yılında Kıbrıs, buradan da ticaret gemileri vasıtasıyla İstanbul, Mısır ve Suriye’ye yayılmıştır. Veba, Akdeniz ticareti nedeniyle Sicilya’ya, Afrika’nın kuzeyine ve Avrupa’ya ulaştıktan sonra hızlı bir şekilde Avrupa’nın tamamına, İngiltere ve Rusya’ya yayılmıştır (Pamuk, 2020). Vebanın Avrupa’da ortaya çıkış zamanı Avrupa ekonomik tarihi açısından oldukça önemlidir. Veba öncesi Avrupa kentsel yaşamın canlandığı, uzun mesafeli ticaretin yeniden canlandığı, iş ve üretimin geliştiği, manastır tarımının olgunlaştığı ve nüfusun arttığı bir dönemdedi. Veba eş zamanlı olarak Avrupa’da hem ekonomik durgunluğa hem de depresif bir toplumun ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Veba, büyük ölçüde sosyal ve ekonomik etkiler yarattı. Veba sonrası insanlar sosyalleşmeden uzaklaştılar. Ayrıca din adamlarının ölümü ve salgın için dua edilmemesi dine olan inancı da azalttı. Malları ticaret yoluyla tedarik etmek ve üretmek çok zor (ve tehlikeli) olduğundan hem yerel olarak üretilen hem de uzaktan ithal edilen malların fiyatları hızla yükselmiş dolayısıyla ekonomide ani ve aşırı enflasyon yaşandı. Hastalık ve ölüm nedeniyle işgücünün azalması işgücü maliyetlerin artmasına neden oldu. Arazi kullanma talebindeki artış birçok ülkede toprak düzenini değiştirmiştir. Lordlar, durumu köylüler için daha karlı hale getirmek ve böylece topraklarında tutmak için değişiklikler yapmak zorunda kaldılar. İşgücü yetersizliği ücretlerin artmasına bu ise yaşam standardının yükselmesine neden olmuştur. Gelirin artması özellikle kentsel alanda üretilen ürünlerde ve lüks tüketimde artışa yol açmıştır (Decameron, 2014).

Veba Avrupa’nın sosyal ve ekonomik yapısını büyük ölçüde geri dönülemez bir şekilde değiştirdi. Yaşanan kitlesel ölümler, Avrupa altın ve gümüş para arzının kişi başı bazında artmasını

sağladı ve bu durum İngiltere'de 1370'lerin ortalarına kadar düşüş göstermeyen enflasyonun ortaya çıkmasına neden olmuştur (Aberth, 2010, s.203).

Yeni Dünya Çiçek Salgını (1520 ~)

Çiçek hastalığının dünya tarihi üzerinde oldukça önemli etkileri vardır. 18. yüzyıl boyunca Avrupa genelinde iktidarda olan beş hükümdarda dahil her yıl 400.000 kişinin ölmesine neden olmuştur. (Riedel, 2005, s.21). Kolomb ve devamındaki kaşiflerin 1492'de Yeni Dünyayı keşfetmeleri birçok etkileşimi de beraberinde getirmiştir. Avrupalılar daha önce bilmedikleri yeni ürünle tanışırken yeni kıtada tedavisini bilmedikleri yeni hastalıklarla da (kızamık ve çiçek başta olmak üzere) tanışmışlardır. Bu hastalıkların yerli halk üzerinde yıkıcı etkileri olmuştur. Çiçek hastalığının Kuzey Amerika yerlilerinin üçte birinden fazlasını öldürdüğü tahmin edilmektedir (Matillano,2011:3). Meksika'da ise Avrupa'dan gelen hastalıklardan dolayı nüfusun 1519-1620 arasında 28 milyondan 1,6 milyona düştüğü tahmin edilmektedir (Bell ve Maureen, 2004, s.6). Dünya'da yaklaşık olarak 500 milyon kişinin çiçek hastalığından dolayı ölmüş olabileceği tahmin edilmektedir. Hastalıkla ilgili yapılan çalışmalar sonucu 8 Mayıs 1980 tarihinde, Dünya Sağlık Örgütü çiçek hastalığının dünya çapında ortadan kaldırıldığını onaylamıştır (Tognotti, 2010, s.264).

İspanyolların Amerika'ya ulaşmasından sonra yerlilerle aralarındaki sorun askeri müdahaleye dönüştü. Çiçek ve diğer hastalıklara bağımsızlığı olmayan yerlilerin savaştan çok hastalıktan ölmesi sonucu olarak bu yeni topraklar Portekiz, İspanya, İngiltere, Danimarka, Fransa, İsveç ve Hollanda tarafından kolonileştirildi. Avrupa'da 1500-1800 yılları arasında hâkim ekonomik görüş olan Merkantilizmin temel felsefesi devletin dış ticarete müdahalesi ile ihracatın artırılması ithalatın azaltılmasını sağlamaktı. Yeni toprakların keşfiyle başlayan kolonileşme bu amaca en iyi şekilde hizmet etmekteydi.

Yine merkantilist düşünceye göre zenginliğin kaynağı sayılan altın ve gümüşte yeni keşfedilen yerlerden bol miktarda Avrupa'ya getirilmiştir. 15.yüzyılda Avrupa'da altın az bulunuyordu ve para kıtlığı vardı. Ayrıca Avrupa'da aristokratların ve sanayinin talep ettiği birçok ürün ithal edilerek karşılanmaktaydı ki bunun için de altına ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu talebin giderilmesinde yeni keşfedilen kıta önemli bir rol oynadı. Çiçek salgını ve diğer salgınlarında etkisiyle neredeyse hiç askeri müdahale olmadan çok büyük miktarlarda altın Avrupa'ya aktarılmıştır (Dura, 2011).

İtalyan Vebası (1629-1631)

Vebanın İtalya'ya da ortaya çıkmasında ki temel etken 1618 ile 1648 yılları arasındaki Otuz Yıl Savaşı'nda hastalığı taşıyan Alman ve Fransız askerlerinin İtalya'ya gelmesidir. Hastalık alınan tedbirlere rağmen kısa sürede Milano'ya kadar yayıldı. Bu arada liman ticareti durdurularak yabancıların kente girmesi yasaklandı. Fakat alınan tüm tedbirlere rağmen hastalık yayıldı ve şehir nüfusunun büyük bir kısmını etkileyerek ölüm sayısını artırdı. (Alfani, 2011, s.20). İtalya'nın önemli şehirlerindeki kayıplar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2: İtalyan Kentleri ve Ölüm Oranları

Kent	Nüfus (1630 yılı)	Ölüm tahminleri (1631)	Nüfus kaybı %
Verona	54.000	33.000	%61
Milan	130.000	60.000	%46
Venedik	140.000	46.000	%33
Floransa	76.000	9.000	%12

Kaynak: https://tr.qwe.wiki/wiki/1629%E2%80%931631_Italian_plague

İtalyan vebası sonrası İtalyan şehir devletleri güçlerini kaybetmeye başladı. Akdeniz'de önemli bir ticaret filosuna sahip olan Venedik Cumhuriyeti salgınla birlikte nüfusunun büyük bölümünü ve

ticari gücünü kaybetmiştir. Benzer şekilde 16. ve 17. yy da Avrupa'nın finans merkezi haline gelmiş olan Ceneviz Cumhuriyeti'nde salgından etkilenerek gücünü kaybetmiştir (EB, 2020).

Vebanın İtalya'daki ekonomik etkileri daha çok şehir devletleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Salgının ekonomik etkileri; azalan nüfusla birlikte işgücü arzının düşmesi, yaşam standartlarında artış ve uzun dönemde büyümeye bağlı olarak ücretlerdeki artış şeklindedir. İtalya'nın gelişmiş bölgelerindeki şehirlerin nüfusundaki azalma vebanın potansiyel olarak ekonomik bölgelerin veya tüm ülkelerin gerilemesine neden olmuştur (Alfani, 2016, s.1).

Şekil 1: İtalya'da salgının etkilediği şehirler.

Kaynak: Alfani, 2016:4

Haritadan da görüleceği üzere salgın İtalya'nın kuzeyini daha çok etkilemiştir. Bu bölgelerin yüksek nüfuslu ve sanayi bölgesi olması salgın sonrası şehir yapısını da etkileyen nedenlerdendir. Mahalleler birleşmiş ve özellikle Milano da mekânsal ayrımcılık görülmüştür. Bir diğer sosyal etkiye sosyal etkileşimin salgın sonrası yoğunlaşmasıdır.

Londra Büyük Vebası (1665-1666)

1665'ten 1666'ya kadar süren Büyük Veba, İngiltere'de ortaya çıkan ve Londra nüfusunun yaklaşık dörtte birinin (100.000) öldüğü önemli salgınlardan biridir. Hastalık Londra'nın batısında yer alan fakirlerin yaşadığı ve hijyen şartlarının çok kötü olduğu St Giles-in-the-Field'da başlamıştır. Kötü koşullar nedeniyle bölgede sürekli salgın hastalıklar görülmekteydi (Fathers, 2020). Bu etkenler salgının fakir bölgelerden şehre yayılmasını hızlandırmıştır.

Salgının Londra'daki ilk etkisi şehrin yeniden imarı konusunda oldu. Londra yangınıyla birlikte şehir yeniden imar edildi, sokaklar daha geniş hale getirilirken açık kanalizasyonlar kapatıldı. 1665'e gelindiğinde Londra İngiltere'nin ekonomik gücünü yansıtmaktaydı. Sömürgelerden gelen ürünler ve uzak ülkelerle yapılan ticaret ülkeye ve bölgeye zenginlik getirmişti. Salgın dönemi ve sonrasında halk sağlığı finansmanı için ayrılan fonların kilise cemaatlerine kullanılması yoksulları etkilemiştir. Bu fonların kullanımında fakirlerden çok zenginler yararlanmaktaydı (Fischer, 2017:51-53). Bununla birlikte büyük veba, İngiltere'nin deniz aşırı ticaretini kötüleştirilmiş ve 1603 ve 1625 yıllarında başkent ticaretini ciddi şekilde azaltmıştır (Bean ve William, 1963, s.433-434).

Kolera Pandemileri 1-6 (1817-1923)

İlk Asya kolera salgını veya Asya kolerası olarak da bilinen ilk kolera salgını (1817-1923), Kalküta şehrinin yakınında başladı ve Güneydoğu Asya'da Orta Doğu, Doğu Afrika ve Akdeniz kıyılarına yayıldı. Bu ilk salgın, Asya'daki hemen hemen her ülkeyi etkileyen benzeri görülmemiş geniş bir bölgeye yayıldı (CBC, 2010). Kolera epidemik bir hastalık olarak Hindistan'ın bazı bölgelerinde bulunurken 1817'de Hindistan'ın diğer bölgelerine ve buradan da dünyaya salgın bir hastalık olarak

yayılmıştır. Ticaret vasıtasıyla yayıldığı yerlerde milyonlarca insanın ölümüne neden olmuştur. Hastalık 1817-1823, 1826-1837, 1847-1862, 1864-1875, 1883-1892 ve 1899-1923 yılları arasında altı büyük pandemi olarak etkili olmuştur (Uzlu, 1948, s.8-9).

İkinci salgın Hindistan'da başladı ve 1830'da Finlandiya, Polonya'ya ve Rusya'da görüldü. Yoksulluktan ve patates kıtlığından kaçan İrlandalı göçmenler hastalığı Avrupa'dan Kuzey Amerika'ya sonrasında da 1833'te Latin Amerika'ya yayıldı. Genellikle en ölümcül olarak kabul edilen üçüncü pandemi, bir kez daha Hindistan'da ortaya çıkarak Asya, Avrupa, Kuzey Amerika ve Afrika'da büyük kitlesel ölümlere neden oldu (CBC, 2010).

Kolera yüzyıllar boyunca, ticaret gemileri tarafından ve Orta Doğu'da Mekke'ye giden hacılar tarafından ara sıra görünümle Hint yarımadasının nehir bölgelerine hapsedilmişti. Ancak büyük oranda yayılması ise emperyalizm, ticaret, askeri çatışma ve göç (özellikle köle ticareti) yoluyla olmuş ve sanayileşmeyle birlikte hastalığın yayılma hızı artmıştır. Hastalığın nedeni anlaşılncaya kadar ülkeler sağlık sisteminde çok büyük değişiklikler yapmamışlardır. Robert Koch'un koleranın nedenini bulmasından sonra sosyal refah sistemi ile desteklenmiş bir sağlık altyapısı oluşturulmaya başlanmıştır. Ayrıca bulaşıcı hastalıkların önlenmesi amacıyla uluslararası kuruluşlarda ortaya çıkmaya başlamıştır (Lee ve Dodgson, 2000, s.217-220).

Üçüncü Veba Salgını (1885 ~)

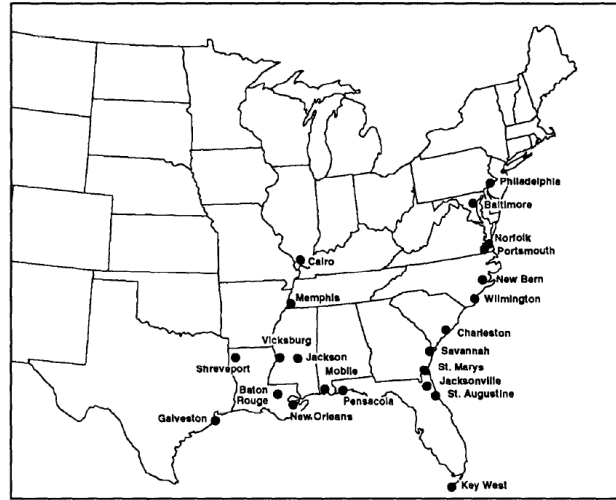
Üçüncü veba salgını, 1855 yılında Qing hanedanının Xianfeng İmparatoru'nun beşinci yılında Çin'in Yunnan kentinde başlayan büyük bir bubonik salgın pandemisiydi. Bubonik veba olayı tüm yerleşik kıtalara yayılarak Hindistan ve Çin'de 12 milyondan fazla ölüme yol açtı (Stenseth,2008:774). Hastalığın Çin'den yayılması büyük kıyı nakliye merkezleri olan Hong Kong ve Guangzhou şehirlerinden olmuş ve bu yolla tüm dünyaya yayılmıştır. (Sanburn, 2010).

Hindistan'da hastalığın etkilerini gidermek için uygulanan karantina ve baskıcı tutumlar yerel halkın İngiliz hükümetine karşı olan tutumunda değişmeye neden olurken alınan sağlık önlemlerine halkın tepkisi, nihayetinde ülkedeki tıbbi müdahalenin politik kısıtlamalarını ortaya çıkardı. Deneyimler Hindistan'ın modern halk sağlığı hizmetlerinin gelişiminde etkili olmuştur.

Salgının Çin üzerinde yarattığı etkilerden biri insanların göç etme zorunda olmaları ve bunun sonucunda tarımsal üretimde ciddi azalmaların yaşanmasıdır. Tarımsal ürünlerin yokluğunun getirdiği sorunların yanı sıra Çin'in bazı bölgeleri için önemli bir ticari ürün olan pamuk ekimi ve hasadı da salgından ciddi bir şekilde etkilenmiştir.

Sarı Humma Salgını (1800'lerin Sonu)

Bu viral enfeksiyon Güney Amerika ve Sahra altı Afrika için endemiktir. Sarı humma 1700 ve 1800'lerde Amerika'daki en korkulan hastalıklardan biri olmuş ve ülkedeki son salgın 1905'te sona ermiştir. 1793'te sarı humma, ülkenin başkenti olan Philadelphia' da nüfusun yaklaşık yüzde 10'unun ölümüne neden olurken salgının şehirde yayılması üzerine Başkan George Washington ve Dışişleri Bakanı Thomas Jefferson, şehir dışına çıkmış ve sonuçta Washington şehri ülkenin yeni başkenti olmuştur. Hastalığın bu kadar etkili olmasının temel nedeni hastalığın nasıl yayıldığıyla ilgili bilginin olmamasıydı (Rosenwald, 2020).

Şekil 2: Amerika’da salgının etkilediği şehirler.

Kaynak: Patterson, 1992:863

1800’lerin ilk çeyreğine kadar fazla etkisi olmayan hastalık Amerika’nın güney kesimlerinde görülmekteydi. Meksika körfezine kıyısı olan ve önemli bir ticaret kenti New Orleans’ta hastalığın görülmesinden kısa bir süre sonra salgın 1850’de tüm ülkeye yayıldı. Hastalık yoğun olarak ticaret yapılan limanlarda ve balıkçı kasabalarında görülmüş ve salgının yayılmasında kötü uygulanan karantina şartları yanında iç savaşta etkili olmuştur. Sarı hummanın sıklıkla yabancı hastalığı olarak adlandırılmasının nedeni ülkeye gelen yabancılar özellikle büyük kıtlıktan kaçan İrlandalılarından kaynaklandığı istatistiki bilgilere göre belirtilmiştir (Patterson, 1992, s.857-860).

Amerika’daki salgının ekonomik maliyetlerini hesaplamak çok kolay olmamakla birlikte 1846-1850 arasında New Orleans’ta salgın hastalık için 45 milyon dolar harcama dışında emek kaybı, ticaretteki azalma ve göç bölgeyi ciddi bir şekilde etkilemiştir. Ticaret ve nüfus kayıplarının etkisi ancak beş yılda giderilebilmiştir (Stepan, 1978, s.403). Memphis’te ise nüfusun büyük bölümü salgından etkilenirken yerel işletmelerin kaybı 100 milyon doları, Misisipi vadisindeki toplam ticari kayıplar ise 200 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Sarı hummanın gerçek maliyetlerinin, insani ve ekonomik açıdan doğru bir şekilde ölçülmesi imkânsız olmakla birlikte kentsel ve ticari büyümeyi geciktirmede önemli rol oynamıştır (Patterson, 1992, s.857-864).

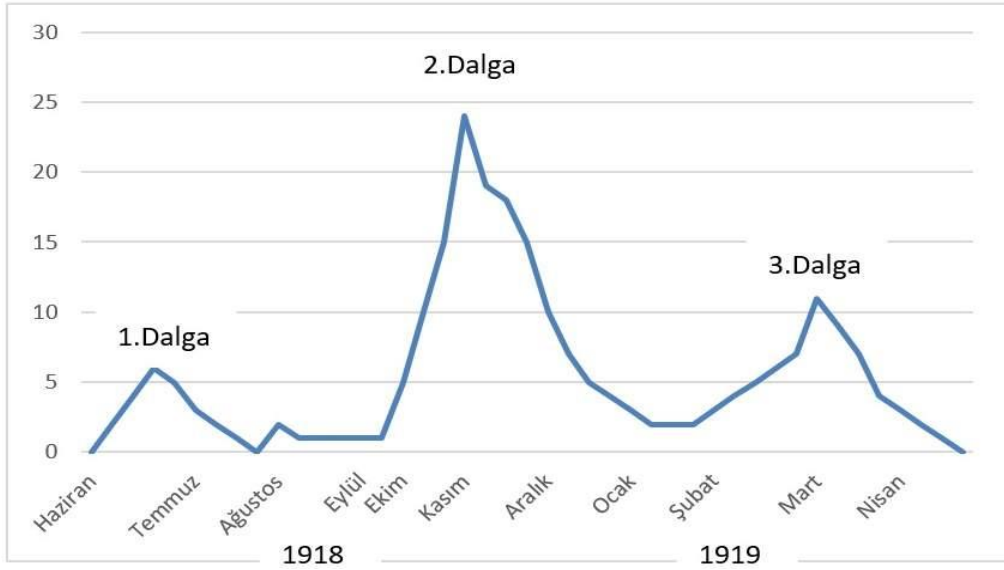
Rus Gribi (1889-1890)

19. yüzyılın son büyük salgını olan “Asya gribi” veya “Rus gribi” olarak ta bilinen 1889-1890 grip salgını, dünya çapında yaklaşık 1 milyon insanın ölümüne neden olmuştur. Hastalığın ilk belirtisi Mayıs 1889’da Rusya’dan başlayarak hızla Aralık 1889’da Kuzey Amerika’ya, Şubat-Nisan 1890’da Güney Amerika’ya, Şubat-Mart 1890’da Hindistan’a ve Mart-Nisan 1890’da Avustralya’ya yayılmıştır (Garmaroudi, 2007).

1889 gribi sadece dört ay gibi kısa bir sürede yayılmış ve bu açıdan bakıldığında ise ekonomik ve sosyal etkilerinin tam olarak tespit edilmesi zorlaşmıştır. 1889-1890 Rus Grip salgını 1890 ve 1891’de salgının da etkili olduğu ekonomik durgunluk izlemiştir (Mitchener ve Weidenmier, 2007, s.463).

İspanyol Gribi (1918-1920)

H1N1 grip virüsünden kaynaklı İspanyol gribi, I. Dünya Savaşı’nın son dönemlerinde yayılarak yaklaşık 50 milyon insanın ölümüne neden oldu. Bu rakam neredeyse I.Dünya Savaşında ölenlerin iki katından fazlaydı. 1918 yılı başlarında askeri kamplarda tespit edilen ve çok sayıda askere bulaşan bu virüs, Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda askerler eve döndükçe hızla yayıldı. Savaş zamanı sırasında sansür ve propaganda nedeniyle hastalık hakkında iletişimin büyük ölçüde çarpıtılması vaka sayısının artmasına neden olmuştur. (AEGON, 2020). Ülkeler hastalıkla ilgili haberleri savaş dolayısıyla sansürlerken İspanya’daki grip vakaları açık olarak haber yapılmış ve bundan dolayı da salgın daha sonra İspanyol gribi olarak adlandırılmıştır. Salgın üç dalga halinde yayılmıştır.

Grafik 1: 1918 İspanyol gribi (1000 kişiye düşen ölüm sayısı)

Kaynak: <https://www.the-sun.com/news/713379/second-wave-coronavirus-flu-outbreak/>

Her salgının toplum üzerinde farklı ekonomik ve sosyal etkileri olmuştur. Salgınlar genellikle yaşlıları, çocukları ve bağışıklık sistemi zayıf olan hastaları etkilerken İspanyol gribi dayanıklı ve tamamen sağlıklı gençleri etkilemiştir. Salgın öncesi dünyada ortalama beklenen ömür 60 civarında iken salgın sonrası bu rakam 50'ye düşmüştür (Roser, 2020, s.2).

Salgının ekonomik etkilerini tespit için İsveç'te yapılan bir çalışmada sermaye gelirlerini %5-%6 azaldığı yoksulluğun ise %11 arttığı hesaplanmış olup salgınla ekonomik performans arasında bir ilişkinin olduğu ortaya konmuştur (AEGON, 2020). Salgın Amerika'da gelir kaybına yol açarken Hindistan'da tarım ekonomisi üzerinde etkili olmuş tarımsal üretim salgın döneminde sırasıyla %8 ve %3,3 azalmıştır (Bell ve Lewis, 2005, s.16).

Asya Gribi (1957-1958)

1918 salgınından sonra gribin görülme sıklığı ve etkisindeki azalma kullanılan ilaçlarla birlikte tekrar görülmeyeceği düşünülürken virüsün mutasyona uğrayarak ortaya çıkması yeni bir salgını tetiklemiştir. Asya gribi olarak da bilinen 1957-1958 influenza pandemisi, Guizhou, Çin kaynaklı ve dünya çapında en az 1 milyon insanı öldüren influenza A virüsü alt tipi H2N2'nin küresel bir pandemisiydi (Clark, 2008s. 78-81).

Asya gribinin Amerika ekonomisi üzerinde önemli bir etkisi olmamıştır. Amerikan ekonomisi yaklaşık %1 benzer şekilde Kanada ekonomisi de %1,2 azalmıştır (Henderson vd., 2009, s.270). Asya gribinin Amerika'da görülmesinden sonra S&P 500 %20,7 düşüş yaşamıştır ve 1958 resesyonunun nedeni olarak gösterilmiştir. Önceki salgınlarda olduğu gibi bu salgında da işgücü etkilenmiştir. Dünya genelinde işgücü büyüme oranları salgın öncesine göre azalma kaydetmiş ve işgücü büyüme hızı yanında işsizlik oranları da birçok gelişmiş ekonomide artmıştır (UN, 1960, s.26).

Tablo 3: İşgücü Büyüme Hızı ve İşsizlik Oranları

	İşgücü Büyüme Hızları		İşsizlik Oranları				İşgücü Büyüme Hızları		İşsizlik Oranları		
	1950-55	1957-1958	1957	1958	1959		1950-55	1957-1958	1957	1958	1959
Japonya	7,9	2,4	3,1	3,9	3,4	ABD	3,3	1	4,3	6,8	5,5
Almanya	7,4	2,1	3,4	3,5	2,4	Norveç	3	0,4	1,4	2,3	2,2

İtalya	5,5	1	9	9	8,7	Belçika	2,9	0,3	3,8	5,2	5,9
Hollanda	4,5	1,2	1,3	2,4	1,9	İsveç	2,9	0,4	1,9	2,5	2
Fransa	4,3	0,6	0,8	0,9	1,7	Danimarka	2,3	0,4	10,2	9,6	6,1
Kanada	4	2,2	4,3	6,6	5,6	İngiltere	2,2	0,9	1,6	2,2	2,2

Kaynak: UN, 1960, s.26

Asya krizinin diğer krizlerden en önemli farkı genç nüfusun etkilenmesidir. Bu durum işgücünü olumsuz olarak etkileyerek tarımsal ürünlerin verimini de düşürmüştür. Salgın öncesi dönem ile salgın sonrasında ülkelerin tarımsal ürün verimliliğinde ciddi azalmalar görülmüştür. Bunun temel nedeni ise azalan işgücünden dolayı işgücü başına düşen üretimin artmamasıdır (UN, 1960, s.27).

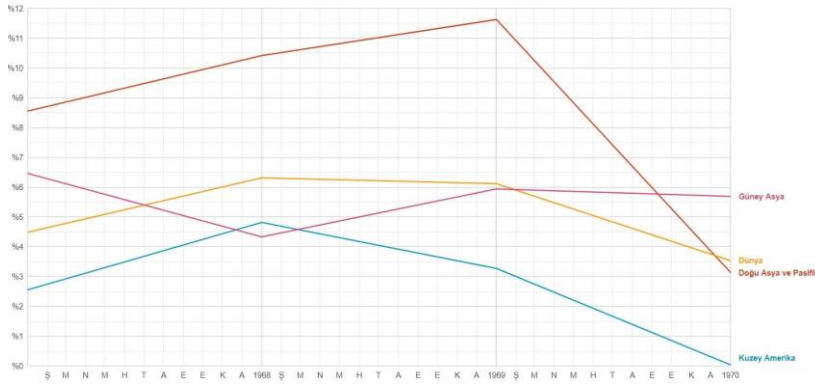
Tablo 4: Tarımsal ürün üretimi %

	1950	1958
Kanada	13,2	7,3
Danimarka	21,3	17,5
Almanya	10,9	8,6
Fransa	16,2	-
İtalya	29,3	20,8
Japonya	26	18,4
Hollanda	14,2	11,2
Norveç	14,9	11,8
İngiltere	6	4,4
ABD	7,8	5,5

Kaynak: UN, 1960, s.27

Hong Kong Gribi (1957-1958)

Hong Kong gribi , 1968 ve 1969 yılında görülen ve dünya çapında tahmini bir milyon insanın ölümüne neden olan grip salgınıydı (CDC, 2019). Hong Kong'daki salgının ilk kaydı 13 Temmuz 1968'de ortaya çıktı. Temmuz 1968'in sonunda Vietnam ve Singapur'da geniş çaplı salgınlar bildirildi. Eylül 1968'de Hindistan, Filipinler, Kuzey Avustralya ve Avrupa'ya sonrasında virüs Kaliforniya'da Vietnam Savaşı birliklerinin geri dönmesiyle yaygınlık gösterdi (SB, 2020). Hong Kong gribinin ekonomik etkileri üzerine Amerika ve Kanada için yapılan çalışmalarda bu ekonomileri çok etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Okul ve işyerinde devamsızlık nedeniyle bazı toplumsal aksaklıklar oluşmuş, ancak bu çoğunlukla çocuklar, okul öğretmenleri ve sağlık çalışanları arasında yoğunlaşmıştı. Pandemi tepe noktasında iken ABD'de iş devamsızlığı %3-%8 arasındaydı. Ekonomik etkisi küçüktü ve ABD'deki GSYİH'yi yaklaşık %1 düşürmüştür. (Saunders vd., 2016, s.8).

Grafik 2: GSMH Büyüme Oranları (1967-1970 %)

Kaynak: World Bank, <https://www.worldbank.org/>

Yakın Dönemde Yaşanan Pandemiler

Yakın dönem salgınlar 1980 sonra görülen salgınları ifade etmektedir. Bu çerçevede görülen önemli salgınlar HIV/AIDS (1981-), SARS (2002-2004), Domuz Gribi (2009-2010), EBOLA (2014-2016), MERS (2015-) şeklinde sıralanabilir.

HIV/AIDS (1981-)

Bu salgınlardan ilki olan HIV ilk tanımlaması yapıldığından günümüze kadar küresel ölçekte üzerine odaklanılmış ve çalışmaları yapılan bir hastalıktır. 1981 yılında edinilmiş ilk immün yetmezlik sendromu (AIDS) vakaları bildirilmesinden sonra pandemik oranlara ulaşmış ve tahmini 65 milyon enfeksiyon ve 25 milyon ölümlerle sonuçlanmıştır (Cohen vd., 2008, s.1244).

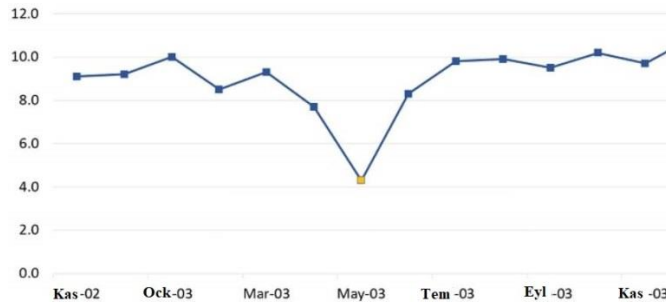
HIV'in ekonomik etkileri her ülkede görülmekle birlikte özellikle Afrika ülkelerindeki etkisi daha ağır olmaktadır. Haftalığın birçok makroekonomik etkisi vardır. Özellikle hastalıkla mücadelede kullanılan ilaçların üretimi ve kimlerin bu ilaçları kullanacağına karar verilmesi önemli bir sorundur.

HIV'in Afrika'da ekonomik gelişme üzerinden önemli etkisi, kilit sektörlerdeki nitelikli işgücü kaybına da yol açmasıdır. Ülke ekonomileri üzerindeki bir diğer etkisi de sağlık harcamalarında yarattığı artıştır. 1990 ve 2017 arasında, sağlık için kalkınma yardımı %394,7 artarken, 2017 yılında 9,1 milyar dolar HIV/AIDS'i hedefleyen sağlık için 37,4 milyar dolarlık kalkınma yardımı ödenmiştir. 2000-2015 yılları arasında dünya çapında HIV/AIDS için 562,6 milyar dolar harcanırken hükümetler bu toplam harcamanın %57,6'sını finanse ettiler. Küresel HIV/AIDS harcamaları 2013 yılında 49,7 milyar seviyesine ulaşarak 2015 yılında 48,9 milyar dolara geriledi. 2015 yılında 9,3 milyar dolar finansman HIV/AIDS önleme için ve 27,3 milyar dolar ise bakım ve tedaviye ayrılmıştır (Dielman, 2018, s.1799).

SARS (2002-2004)

Şiddetli akut solunum sendromu (SARS), ise bir Covid-19'un neden olduğu viral bir solunum hastalığıdır. Salgın ilk olarak 16 Kasım 2002'de Guangdong, Çin'deki Foshan'da tespit edildi. Hastalık, küresel salgın haline gelmeden önce Kuzey Amerika, Güney Amerika, Avrupa ve Asya'da birçok ülkeye yayıldı. Dünya Sağlık Örgütü'ne (WHO) göre, 2003 salgını sırasında dünya genelinde toplam 8.098 kişi SARS hastalığından etkilenirken bunlardan 774 kişi ölmüştür (CDC, 2004, s.2).

SARS'in ekonomik etkileri diğer salgınlardan farklı bir boyutta incelenmiştir. Asya ülkeleri için yapılan çalışmalar SARS'in daha çok, turizm ve perakende hizmet sektörü gibi endüstrilerdeki zararlarını değerlendirmeye odaklanmaktadır. Bununla birlikte uluslararası ticaretin artmasından dolayı SARS'in ekonomik etkileri birçok ülkeyi etkiledi. Bir ülkede yaşanan herhangi bir ekonomik şokun, küreselleşmeyle ilişkili artan ticaret ve finansal bağlantılar yoluyla diğer ülkelere hızla yayılması mümkün olmuştur. Dünya daha entegre hale geldikçe, SARS gibi bulaşıcı bir hastalığın küresel maliyeti artışı gösterecektir (Wha ve McKibbin, 2004, s.92-93).

Grafik 3: Çin'in Perakende Satışları

Kaynak: CNBC, <https://www.cnbc.com/2020/02/11/coronavirus-4-charts-show-how-sars-hit-chinas-economy-in-2003.html>

2002-2004 yılları arasında SARS salgını Çin ve Hong Kong ekonomilerini ciddi olarak etkiledi. Bununla birlikte küresel ekonominin kaybı yaklaşık 40 milyar dolar oldu. (Küçükşehir,2020). SARS salgını, Çin'in ekonomik büyümesinin 2003 yılının ilk çeyreğinde yıllık %11,1'den sonraki üç ayda %9,1'e düşmesine neden olurken SARS'ın 2002-2004 yılları arasında küresel ekonomiye 30 ila 50 milyar dolar arasında bir maliyeti yüklediği tahmin ediliyor (Kessler,2020). Turizm sektöründeki olumsuzluklar eğlence sektörünü de etkilemiş, Amerika'nın en büyük eğlence firması Park Place Entertainment'ın gelirleri %50 azalmıştır. Dünyanın en büyük sigorta şirketlerinden AIG'nin Çin'deki gelirleri %30 oranında düşüş kaydetmiştir. Dünya genelinde ekonomik yavaşlama sonucu Asya'da petrol talebi günde 300.000 varil düşerek, Kuveyt'ten Venezuela'ya petrol şirketlerinin gelirlerini düşürmüştür. (Begley, 2013).

H1N1 Domuz Gribi (2009-2010)

1980 sonrası dönemde görülen bir diğer salgında H1N1-domuz gribidir. 10 Ağustos 2010 tarihinde, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) domuz gribi salgınının resmi olarak bittiğini ilan etmesi domuz gribinin tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmez. Pandemiye neden olan H1N1 virüsü dünya çapında mevsimsel olarak dolaşmaya devam eden bir grip türüdür. Domuz gribinin beklenen ekonomik etkileri önceki salgınlarla benzer şekildedir. Önceki pandemilerde de görüldüğü üzere ekonomik aktivitelerin azalmasının nedeni ölümler ya da işten uzaklaştırmalar değil güven kaybı ve korku kaynaklı harcama modellerindeki değişikliğin piyasaları bozması olarak görülmüştür (McKibben, 2009).

Kuzey Amerika'dan sonra influenza H1N1 salgınının dünya çapında en çok etkilediği bölge, Güney Amerika bölgesidir. Genellikle domuz gribi olarak adlandırılan bu hastalık kış aylarında halk sağlığı ve ekonomi açısından Güney Koni ülkelerinde (Arjantin, Şili, Paraguay ve Uruguay) özellikle yüksek bir etkiye sahiptir. Pandeminin büyüme hızları üzerindeki etkinin büyüklüğünü tam olarak hesaplamak zor olmakla birlikte, ekonomik kayıp tahminleri, etkilenen ülkelerde GSYİH'nın %0,5'i ila %1,5'i arasında değişmektedir (The Economist, 2009).

Kore ekonomisi için yapılan bir çalışmada 2009 salgını H1N1 influenza için tahmini yıllık sosyoekonomik maliyetler, Kore GSYİH'sının %0,14'ünü aşmış ve 1.090 milyar ABD Doları olarak tahmin edilmiştir. Dolaylı maliyetler dahil edildiğinde toplum üzerinde beklenenden daha büyük bir yükü sonuçlanabileceğini göstermektedir. Bu nedenle, salgınların toplum üzerindeki etkisini azaltmak için bu tür bir salgında kapsamlı önleme ve kontrol politikalarına ihtiyaç duyulacaktır (Kim vd., 2013, s.395).

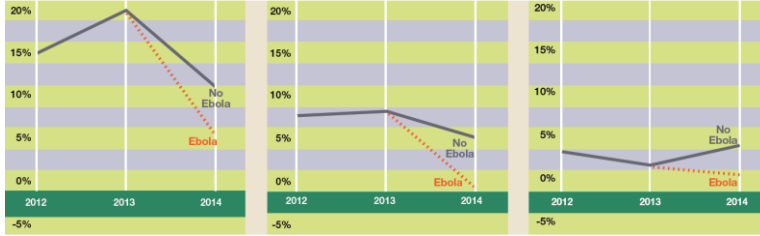
EBOLA (2014-2016)

Domuz gribinden sonra görülen Ebola virüsü ilk olarak 1976'da Ebola Nehri yakınında şimdi Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde tanımlanmıştır. O zamandan beri, virüs periyodik olarak ortaya çıkmakta ve çeşitli Afrika ülkelerindeki insanları enfekte etmektedir (CDC,2019). Ebola virüsü hastalığı (EVH), öncelikle Afrika kıtasında meydana gelen nadiren ortaya çıkan, insanları ve diğer primatları etkileyen ciddi, genellikle ölümcül bir hastalıktır. Ortalama EVH vakası ölüm oranı %50 civarındadır. Virüs insanlara vahşi hayvanlardan geçer ve insandan insana bulaşmaktadır (Sağlık Bakanlığı, 2020).

2014'teki Ebola salgını, etkilediği ülkelerde hane halkı gelirlerinin azalmasına ve yoksulluğun artmasına neden olmuştur. Dünya Bankası'nın güncellenmiş 2016 raporunda, Ebola salgınının Liberya, Gine ve Sierra Leone üzerindeki genel etkisinin 2,8 milyar dolar olduğu belirtilmiştir. Ebola ekonomiyi

çeşitli şekillerde etkilemektedir. Salgınla ilgili ülke çalışmalarına göre Sierra Leone’de özel sektör işgücü kaybı %50 olarak gerçekleşmiştir. 2015 yılında Gine, Liberya ve Sierra Leone’de GSYİH 2,2 milyar dolar azaldı ve bu etki sadece makroekonomik istikrarı değil, aynı zamanda gıda güvenliğini, beşerî sermaye gelişimini ve özel sektör büyümesini de tehdit etmiştir (CDC, 2014).

Grafik 4: GSYİH Büyüme Oranları (Sierra Leone, Liberya, Gine)

Kaynak: <https://www.cdc.gov/vhf/ebola/pdf/impact-ebola-economy.pdf>

Ebola salgınının sağlık sektörü üzerine etkine bakıldığında Batı Afrika’da 881 doktor, ebe ve hemşire enfekte olmuş bunların 513’ü eboladan ölmüştür. Eboladan dolayı sağlık iş gücünde. Liberya’da %8 , Sierra Leone’de ise sağlık hizmet sunumunda %23 azalma olmuştur. 17.300 çocuk bir veya iki ebeveyni ebola salgınından dolayı kaybetmiş aynı zamanda da okul kapanmaları nedeniyle 33 haftadan fazla eğitim sekteye uğramıştır (CDC, 2014).

Salgının bulaşmasını önlemek amacıyla getirilen ticaret ve nakliye kısıtlamalarının Afrika nüfusunun %43’ü için gelir kaybı yaratmıştır. Ayrıca turistik amaçlı seyahatlerin azalması ülkelerin turizm gelirlerini de etkilemiştir. Salgın öncesi turizm gelirleri Sahra Altı Afrika ülkelerinin milli gelirlerine 36 milyar dolar (milli gelirin %2,8) katkı yaptığı düşünüldüğünde bu gelirin büyük ölçüde kayıp anlamına gelmektedir. Salgının en yoğun olarak görüldüğü Afrika’da salgın olan bölgelere tarım işçilerinin gitmek istememesi tarımsal üretimi olumsuz etkilenmiş dolayısıyla ana gelir kaynağı tarımsal ürünler olan ülkeler ve çiftçiler gelir kaybetmişlerdir. Ebola salgını, seyahat kısıtlamaları ve işçi kaybı nedeniyle madencilik faaliyetinin azalmasına da yol açmış ve Liberya’daki hareket kısıtlamaları nedeniyle altın ve elmas madenciliği de azalmıştır. Boksit, demir cevheri ve altın fiyatları salgının yoğun görüldüğü Afrika ülkelerinde önceki yıllara göre yüzde 30 ila 60 oranında düşmüştür. Ekonomik aktivitelerin azalması vergi ve tarifelerden elde edilen geliri de düşürmüştür. Salgının toplam ekonomik ve toplumsal maliyetlerinin 53 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir (MercyCorps, 2019).

MERS (2015-)

Covid-19 öncesi görülen salgın 2015 yılındaki MERS salgın hastalığıdır. 2012 yılının haziran ayında, Suudi Arabistan’da kaybedilen bir viral pnömoni olgusunda yeni bir koronavirus tespit edildiği bildirildi. Kısa sürede Arap Yarımadası’nda ortaya çıkan bu gizemli ve ölümcül viral pnömoni salgınından sorumlu olan bu yeni Covid-19’e (MERS-CoV) adı verildiği açıklandı (İnal, 2016, s.38).

Suudi Arabistan Krallığının bildirilen en fazla sayıda MERS-CoV hastasına sahip olması ve Krallığın Hacca ev sahipliği yapması nedeniyle Haccın küresel bir salgına neden olma potansiyeli büyük bir endişe kaynağı olmuştur (Al-Tawfiq vd., 2014, s.424). MERS vakalarının tamamı Arap Yarımadası kaynaklı ve hastalığa yakalananalar Arap Yarımadasındaki ve yakınındaki ülkelerde seyahat ve ikamet etmekteydi. Arap Yarımadası dışında en çok vaka Kore’de görülmüş ve hastalık Arap Yarımadasından dönen bir turist tarafından taşınmıştır. MERS her yaş gurubu için aynı düzeyde etkileyici ve bulaşıcıdır.

MERS salgını, Kore için 2,6 milyar ABD doları turizm kaybına karşılık gelen 2,1 milyon yabancı ziyaretçinin azalmasıyla ilişkilendirildi. Yurt dışı ziyaretçilerin azalmasıyla ilişkili olarak konaklama, yiyecek ve içecek hizmeti ve ulaşım sektörlerindeki tahmini kayıplar sırasıyla 542 milyon ABD doları, 359 milyon ABD doları ve 106 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Kayıplar, Haziran ve Temmuz 2015’te konaklama ve yiyecek ve içecek hizmetleri sektörleri ile Haziran 2015’te ulaşım sektörü için beklenenden daha düşük hizmet endeksleri ile gösterilmiştir (Joo vd., 2019, s.1). Genellikle salgın hastalıklardan etkilenen bir diğer sektör de hava taşımacılığıdır. Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği (IATA), SARS’nin trafik hacimleri üzerindeki etkisi açısından bugüne kadarki en ciddi salgın olduğunu belirtmiştir. IATA, 2003 yılında salgının Asya-Pasifik havayollarının yıllık olarak 6 milyar ABD dolar gelirini kaybetmesiyle sonuçlandığı belirtilmiştir (Delivorias ve Scholz, 2020, s.4).

2020 Covid-19 Pandemisi

Covid-19 ya da diğer ismiyle koronavirüs olan şiddetli akut solunum sendromu 2019 yılında Çin’de ortaya çıkıp tüm dünyayı etkileyen bir pandemidir. Temmuz 2020 itibarıyla yaklaşık 11 milyon kişiye virüs bulaşmış olup yaklaşık 530 bin kişi hayatını kaybetmiştir. Covid-19 pandemisi, yayıldığı bütün ülkelerde sosyal ve ekonomik hayatın olağan dengesini bozmuş, hükümetleri çeşitli önlemler almaya itmiştir. Salgını kontrol altına almak ve kamu sağlığını korumak amacıyla sosyal izolasyon ve kısıtlamalarla okulların kapatılması, seyahatlerin yasaklanması ve esnek veya uzaktan çalışma olanaklarının sağlanması gibi çeşitli müdahaleler hayata geçirilmiştir. Söz konusu uygulamalar insanların günlük yaşam ve çalışma hayatı üzerinde etki yaratırken toplumsal sonuçların yanında insanları ağır ekonomik şartlarla karşı karşıya bırakmıştır.

Yaşanan bu durum dünyanın en büyük ekonomileri de dahil olmak üzere birçok ülkeyi ekonomik durgunluk ve krizle karşı karşıya bırakırken daha önce yaşanan ekonomik krizlerden farklı olarak hem gelişmekte olan ekonomileri hem de gelişmiş ekonomileri etkilemektedir. Pandemi ülkelerin iç yapısını olumsuz etkilediği gibi uluslararası para sistemi, uluslararası finans ve ticaret dahil olmak üzere hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülke ekonomiler için kritik önem taşıyan konuları da etkilemektedir.

Kısıtlama sonrası ülkelerin normalleşme sürecine geçişi ile birlikte uzun süredir yavaşlamış olan ekonomiler tekrar açılmaya başlamış olsa da birçok ülke ciddi olarak cari açıklarında ve kamu borçlarında artışla karşı karşıya kalmıştır. 2020 yılı için küresel GSYİH’nın azalacağı ve dünya ticaretinin küçüleceği öngörülmektedir. Ekonomilerin canlanmasına yönelik beklentilerinde olumsuz olması ülkelerin uygulayacağı politikaların ekonomideki tüm aktörlerin (çalışanlar, tüketiciler, firmalar, yatırımcılar ve yerel yetkililer) güvenmediği sürece başarılı olma şansına sahip olmayacağı da açıktır.

Pandeminin ekonomik etkileri önceki pandemilerden çok farklı değildir. Arz ve talep yanlı etkiler salgının ekonomik ve sosyal etki boyutunda birçok olumsuz sonuçlar doğurmasına neden olmaktadır. Salgının kontrol altına alınması için uygulanan sosyal izolasyon ve kısıtlama birçok sektör üzerinde dolaylı ve dolaysız etki yaratmıştır. Bu durum üretimin yavaşlamasına neden olurken gelirler ve dolayısıyla da tüketim ve tasarruflar üzerinde de azaltıcı etki yaratmaktadır.

Krizin arz yönüyle ekonomiye yansımalarının işgücü arzı üzerindeki olumsuz etkisi dikkat çekmektedir. Bu etkilerden birincisi, salgının kendisi doğrudan işgücüne katılımı önemli ölçüde azaltmış olmasıdır. Covid-19 ile enfekte olanlar ile onlarla temasta olan ve tecrit edilen kişiler üretime büyük ölçüde dahil olamamaktadır. İkincisi, kamu sağlığını korumak amacıyla alınan önlemler nedeniyle dolaylı yoldan işgücü arzında azalma görülmesidir. Arz üzerindeki diğer yansımaları salgının yayılım hızını azaltmak için yapılan kısıtlamalar ve alınan önlemlerin üretimin azalmasına ve tedarik zincirinin olumsuz etkilenmesine neden olmasıdır (Elgin & Başbuğ 2020:8). Üretim sürecinde meydana gelen azalma işgücü piyasaları üzerinde de etki yaratarak işsizlik oranlarını artırmaktadır. Covid-19 salgını ile en büyük ekonomilerden olan Amerika Birleşik Devletleri’nde salgının ortaya çıkmasıyla işsizlik maaşına başvuranların sayısı 33 milyonu geçerken ülkede işsizlik oranı, Nisan ayında %10,3 puan artarak %14,7’ye yükselmiştir. İşsizlik oranı 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran döneminden bu yana en yüksek seviyeye olarak kayda geçmiştir (Euronews, 2020).

Ticari entegrasyonun olduğu bir dönemde bütünleşik piyasalar bu durumdan olumsuz etkilenirken ülkeler arasında ticaretin azalması ülkeye döviz girişini azaltmaktadır. Bu süreçte dış borçları yüksek olan ve yeterli rezervi olmayan ülkeler farklı sorunlarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Talep yönüyle bakıldığında ise alınan kamusal ve bireysel önlemler hizmet sektörü üzerinde olumsuz etki yaratmıştır. Okulların uzaktan eğitime geçmesi, sosyal alanların kapatılması, ülkeler ve şehirlerarasında yolculukların kısıtlanması, karantina, sokağa çıkma yasağı, esnek ve uzaktan çalışma olanakları gibi uygulamalar, yaşanan korku ve belirsizlik tüketici davranışları üzerinde olumsuz etki yaratarak harcama eğilimlerini dolayısıyla toplam talebi ciddi bir şekilde etkilemiştir.

Bunların yanında işsizlik oranlarının artması, sokağa çıkma yasakları, yaşlı ve çocukların evde kalması gibi sosyal izolasyon uygulamaları devletlerin yapmış oldukları transfer harcamalarını arttırmaktadır. Ayrıca pandemiyle mücadele kapsamında yapılan sağlık harcamaları da yine kamu harcamalarını arttırmaktadır. Yeterli kaynağa sahip olmayan ülkeler kamu harcamalarının ana kaynağı

olan vergi gelirlerini arttırma yoluna gitmektedir ki bu uygulamalar başka olumsuzluklara yol açabilmektedir. Yaşanan pandeminin ülke ekonomileri üzerinde birçok olumsuz etkileri bulunmakta ve bu etkiler birbirleri ile etkileşim halindedir.

Ekonomik olarak yeniden canlanma yaşanabilmesi için öncelikle virüsü baskılamak ve halk sağlığı kapasitesini arttırmak için gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir. Hükümetlerin normalleşme süreci için ekonominin stratejik konumundaki sektörleri desteklemesi ve mevcut finansal ve ekonomik destek önlemlerinin nasıl uygulanacağını belirtmesi gerekmektedir (Butler, 2020).

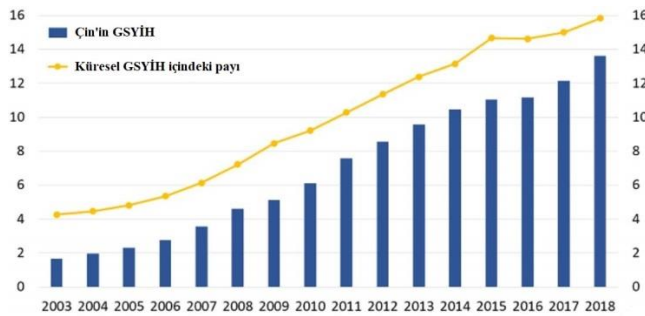
Genel Değerlendirme ve Sonuç

Salgınların ekonomik etkileri tarihsel süreçte ele alınan tüm salgınlarda gözlemlenmiştir. Salgınların ortaya çıktığı dönemin şartlarına uygun olarak ekonomik faaliyetlerde değişimler yaşanmıştır. Tarihsel süreçteki salgınlarda her ne kadar yakın dönem salgınlarda olduğu gibi hükümetlerin ve kurumların faaliyetleri gözlemlenirse de hükümet, kurum ve vatandaşlar açısından ekonomik etkileri olmuştur. Yakın dönem salgınlardan kaynaklanan hastalıkların doğrudan ekonomik etkileri, hastalar ve fon sağlayıcılar (örneğin hükümetler, sigortacılar) tarafından artan sağlık harcamalarını ve sağlık çalışanları için artan iş yüklerini içermektedir. Dolaylı etkiler arasında ölümler nedeniyle işgücü kaybı, hastalık ve kısıtlama nedeniyle işgücü verim kaybı sayılabilir. Pandemide, ulusal ve uluslararası seyahatlerin azalması, spor ve diğer etkinliklerde halka açık toplantıların azalması, okulların kapanması virüsün yayılmasını hafifletmeyi amaçlayan uygulamalardandır (Verikios vd., 2011, s.4).

Covid-19 ve SARS için, yatırımcılar ve analistler genellikle en son salgının potansiyel ekonomik etkisini ölçmek için iki virüsü karşılaştırmaktadır. Birçok iktisatçı Covid-19'ün SARS'tan farklı olarak daha fazla enfekte olmasından dolayı Çin ve küresel ekonomiye etkilerinin daha ağır olacağını tahmin etmektedir. SARS Çin'de perakende satışlar yanında endüstriyel üretim, ithalat ve ihracatı da etkilemişti (Lee, 2020).

Yeni Korona virüsün SARS'tan daha fazla ekonomik etkileri olacağına dair başka bir görüşte Çin'in ekonomik durumuyla ilgilidir. 2002'de Çin altıncı büyük ekonomi iken günümüzde ikinci büyük ekonomi konumundadır. Bundan dolayı salgının uzun vadeli ekonomik etkileri Çin'in uygulayacağı politikalarla bağlantılı olacaktır. Uluslararası Para Fonu, 2019 yılında Çin'in küresel ekonomik genişlemenin %39'unu oluşturacağını tahmin etmektedir. Çin ekonomisi 2003'te dünya ekonomisinin %4,2'sini oluştururken günümüzde %16,3'ünü oluşturduğundan dolayı Çin'deki bir yavaşlama dünya ekonomisini daha fazla etkileyecektir (Feuer, 2020).

Grafik 5: Çin'in Ekonomik Büyümesi

Kaynak: World Bank, 2020

Salgının Çin'de başta otomotiv üretimi olmak üzere birçok endüstriyi ciddi şekilde etkilemiş ve büyük otomobil üreticileri (Ford Motor, Fiat Chrysler, General Motor ve Tesla) üretimlerine ara vermiştir. Bu durum dünya petrol fiyatlarını da etkilemekte özellikle Çin'in 2019 yılında dünya petrol talebi artışının yarısını karşılıyor olması açısından önem arz etmektedir (Feuer, 2020).

Amerikan ekonomisi için yapılan bir çalışmada salgın esnasında okulların kapalı kalmasının maliyetleri hesaplanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki sivil işçilerin yaklaşık dörtte birinin 16 yaşından küçük bir çocuğu olduğu ve bakacak bir yetişkin olmadığı için ülkenin tüm okullarını iki hafta boyunca kapatılmasının 5,2 milyar ile 23,6 milyar dolar arasında ekonomik faaliyet kaybına yol açacağı

ve okulların kapalı kalma süresi dört hafta olması durumunda GSYİH'nin %0,3'üne karşılık gelen 47,1 milyar dolarlık bir maliyetin olacağı belirtilmiştir (Begley, 2013).

Salgınların GSYİH üzerinde azaltıcı etkileri yanında arttırıcı etkileri de olabilmektedir. SARS salgınında sadece Hong Kong'da yüz maskesi için 1,5 milyar dolar harcanmıştır. Benzer şekilde, hastane ücretleri, doktor ücretleri, ilaç tedavisi ve salgınla ilgili diğer maliyetler de GSYİH'ye katkıda bulunmaktadır. 2009 yılında H1N1 (domuz gribi) ile mücadele için aşı ve ilaç satışı bazı ilaç şirketlerinin gelirlerini arttırmıştır. Hafif bir salgının ortaya çıktığı 2010 yılının başlarında, Sanofi-Aventis, yıllık %11 artışla 10,1 milyar dolar net kar elde etmiştir (Begley, 2013).

Dünyayı uzun süre etkileyen ve kitlesel ölümlere neden olan küresel salgınlar bugün olduğu gibi, geçmişte de can kaybının yanında önemli iktisadi ve sosyal etkileri yaratmıştır. Günümüzde Covid-19 salgını ile tekrar gündeme gelen bu etkiler, tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan salgınlar ile birlikte değerlendirildiğinde aşağıda belirtilen sonuçlara ulaşılabilir.

- Tüm salgınların sosyal ve ekonomik yaşantıyı etkileyen etkileri olmuştur.
- Ekonomik etkilerin başında arz ve talep yanlı etkiler gelmektedir. Ölüm, hastalık ve salgının hızını azaltmak amacıyla uygulanan kısıtlamalar arz yönlü etki yaratarak üretimde azalmaya dolayısıyla enflasyona neden olmuştur. İşgücü arzındaki azalma, gelir düşüklüğü, tasarruflarda azalma ve dolayısıyla da yatırımlarda düşüş gözlemlenmiştir.
- Üretimin azalması ülkelerin büyüme oranlarını negatif yönde etkilerken önemli ölçüde refah kaybına yol açmıştır.
- Gelirdeki azalmaya paralel olarak temel gıdalara ulaşma sorunları ortaya çıkmıştır.
- Kısıtlamalar ve salgının yayılma korkusu ülkeler arasındaki ticaret hacmini geriletmiş aynı zamanda ülkeler arasındaki ticaret, salgının yayılmasını da hızlandırmıştır. Salgından en çok etkilenen sektörler, turizm, perakende, nakliye ve hizmet sektörü olmuştur.
- Güven kaybı ve korku kaynaklı harcama eğiliminin piyasaları olumsuz etkilemesi.
- Mevcut sağlık sistemi sorgulanarak yeni tıbbi uygulamalar gündeme gelmiştir. Salgınların kaynağının belirlenmesi için yoğun çalışmalar yapılırken, salgından korunmak amacıyla karantina ve izolasyon uygulamaları olmuştur. Yeni ortaya çıkan hastalık için ayrı tıbbi üniteler ve hastaneler tesis edilirken salgını önlemeye yönelik ilaç geliştirme çalışmaları hem ulusal hem de uluslararası alanda yapılmaktadır. Tıp alanındaki gelişmeler salgınların nedenleri konusunda daha kesin bilgilere ulaşılmasına yardımcı olmuştur.
- Tarihte yaşanan büyük küresel salgınlar savaş veya ticaret gibi nedenlerle yayılırken son dönem salgınlarında ise teknolojik gelişmeye paralel olarak artan seyahatler (demiryolu ve deniz ulaşımı) bu salgınların yayılmasını hızlandırmıştır.
- Salgın ve sonrası dönemde hükümetlerin piyasayı rahatlamak amacıyla yapmış oldukları destekler kamu harcamalarını arttırmıştır.
- Ekonomik açıdan bir diğer etkide salgın sonrası teknolojik tabanlı e-ticaret, lojistik, online eğitim ve evden çalışma ortamı gibi alanlarda sektörel gelişmeler olmuştur.
- Salgın hastalıklar yeni tüketim alışkanlıklarının ortaya çıkmasına yol açmıştır.
- Salgın ve sonrası dönemde yerel yönetimler ve merkezi yönetimlerin harcamalarında artış olmuştur. Ülkeler salgın döneminde yavaşlayan ekonomiyi canlandırmak amacıyla para ve maliye politikaları uygulamışlardır.
- Salgınların insan yaşantısı üzerindeki etkileri ise öncelikle göç olarak ortaya çıkmış ve göç olgusu salgınların yayılmasında önemli bir etken olmuştur. Özellikle gelir düzeyi düşük insanların şehir ve ülke değiştirmeleri birçok salgının büyümesinde tarih boyunca önemli rol oynamıştır. İnsanların salgın hastalıklardan dolayı göç etmesi yaşam tarzlarında değişim neden olmuştur.
- Salgınlarda gözlemlenen diğer bir etkide kentleşmenin artmasıdır. İnsanlar daha iyi şartlarda yaşam sunacağı beklentisiyle kentlere göç etmiştir. Fakat kentleşmeyle birlikte hastalıkların bulaşma oranları artmıştır.
- Salgınlar, sosyal hayatta dayanışmayı ön plana çıkararak yardımlaşma kurumları ve sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkmasına ve faaliyetlerini arttırmalarına neden olmuştur. Benzer şekilde dini kurumlarda salgın dönemlerinde faaliyetlerini arttırmışlardır.

- İnsanların normal dönemlerde sergiledikleri faaliyetler (festivaller, fuarlar, turistik seyahatler, Hac vazifesi vs.) salgınların yayılmasını arttırmıştır.

Salgınların ardındaki itici güç tarih boyunca savaşlar, seyahatler, ticaret ve yakın zaman salgınlarında ise küreselleşme ile ön plana çıkmıştır. Gelişen dünyada, küreselleşme ve nüfus artışı doğal denge üzerinde yıkıcı etki yaratarak salgın hastalıkların yayılımını arttırmıştır. Tarıma dayalı kabile toplumlardan metropollere olan dönüşüm hastalığın yayılması için fırsatlar yaratmıştır. Küresel bazda yaşanan bu kriz ekonomileri ve sosyal hayatı durma noktasına getirdiğinden dolayı ülkelerin buna yönelik olarak ulusal bazda alacakları tedbirlerle olası riskleri minimize etme şansı artacaktır.

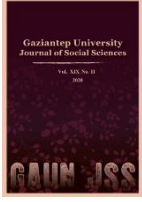
Kaynakça

- Aberth, John (2010), *From the Brink of the Apocalypse: Confronting Famine, War, Plague, and Death in the Later Middle Ages*. Second Edition, New York: Routledge, 1-327.
- AEGON (2020), "Economic Impact of the Coronavirus Crisis: What can we learn from past pandemics?", <https://www.aegonassetmanagement.com/us/thought-leadership/blog/macro-research/economic-impact-of-the-coronavirus-crisis-what-can-we-learn-from-past-pandemics/>.
- Alfani, Guido (2011), "Plague In Seventeenth Century Europe And The Decline Of Italy: An Epidemiological Hypothesis", *European Review of Economic History*, October, 1-47.
- Alfani, Guido (2016), "Plague and Long-term Development: The Lasting Effects of the 1629-30 Epidemic on The Italian Cities", *EHES Working Paper*, No. 106, November, 1-37.
- Al-Tawfiq, Jaffar A., Alimuddin Zumla, Ziad A. Memish (2014), "Travel implications of emerging coronaviruses: SARS and MERS-CoV", *Travel Medicine and Infectious Disease*, 12, 422-428.
- BBC (2005), "Past Pandemics That Ravaged Europe", <http://news.bbc.co.uk/2/hi/health/4381924.stm>
- Bean, ohn Malcolm William, (1963), "Plague, Population and Economic Decline in England in the Later Middle Ages", *The Economic History Review*, New Series, Vol. 15, No. 3 (1963), pp. 423-437
- Begley, Sharon (2013), "Flu-conomics: The next pandemic could trigger global recession", *REUTERS*, <https://www.reuters.com/article/us-reutersmagazine-davos-flu-economy/flu-conomics-the-next-pandemic-could-trigger-global-recession-idUSBRE90K0F820130121>
- Bell, Clive, Maureen Lewis (2004), "The Economic Implications of Epidemics Old and New", *World Economics*, vol. 5(4), October, 1-34.
- Butler, Creon (2020), "COVID-19: How Do We Re-open the Economy?", <https://www.chathamhouse.org/expert/comment/covid-19-how-do-we-re-open-economy>, 21 Nisan, (Erişim tarihi:21.06.2020).
- CBC (2010), "Cholera's Seven Pandemics", <https://www.cbc.ca/news/technology/cholera-s-seven-pandemics-1.758504>.
- CDC (2004), "Basic Information about SARS", *Centers for Disease Control and Prevention*, January, 1-3.
- CDC (2014), "Cost of Ebola Epidemic", <https://www.cdc.gov/vhf/ebola/pdf/impact-ebola-economy.pdf>.
- CDC Centers for Disease Control and Prevention (2019), "<https://www.cdc.gov/flu/pandemic-resources/1957-1958-pandemic.html>"
- CDC Centers for Disease Control and Prevention (2019), "40 Years of Ebola Virus Disease around the World", <https://www.cdc.gov/vhf/ebola/history/chronology.htm>.
- Clark, William R. (2008), *Bracing For Armageddon?*, Oxford University Press, 1-211.
- Cohen, Myron S., Nick Hellmann, Jay A. Levy, Kevin DeCock, Joep Lange (2008), "The spread, treatment, and prevention of HIV-1: evolution of a global pandemic", *The Journal of Clinical Investigation*, Volume 118 Number 4 April, 1244-1254.

- Decameron (2014), “Social and Economic Effects of the Plague”, https://www.brown.edu/Departments/Italian_Studies/dweb/plague/effects/social.php
- Delivorias, Angelos, Nicole Scholz (2020), “Economic impact of epidemics and pandemics”, European Parliamentary Research Service, 1-10.
- Dielman, Joseph L. (2018), “Spending on health and HIV/AIDS: domestic health spending and development assistance in 188 countries, 1995–2015”, *The Lancet*, Vol 391 May 5, 1799-1829.
- Dura, Cihan (2011), “Altın Ve Gümüş Talanı Avrupa'yı Nasıl Değiştirdi”, <http://www.cihandura.com/tr/makale/-ALTIN-VE-GUMUS-TALANI-AVRUPA-YI-NASIL-DEGISTIRDI-697>.
- Elgin,C.& Başbuğ,G. (2020), Covid-19 Pandemisinin Yol Açtığı Ekonomik Krize Karşı Açıklanan Ekonomik Teşvik Paketleri: Bir Karşılaştırma ve Türkiye Örneği,İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü,Politika Raporu, Nisan 2020 – 008.
- Encyclopedia Britannica (2020), “Early modern Italy (16th to 18th centuries) The 17th-century crisis”, <https://www.britannica.com/place/Italy>.
- Euronews,<https://tr.euronews.com/2020/05/08/abd-de-issizlik-yuzde-14-7-ile-buyuk-buhran-doneminden-bu-yana-en-yukse-seviyeye-c-kt>
- Farris, William Wayne (2009), *Japan to 1600 A Social and Economic History*, University of Hawai'i Press Honolulu, 1-227.
- Fathers, David (2020), “London's Seen Much Worse Than Coronavirus: Remembering The Great Plague Of 1665”, <https://londonist.com/london/history/great-plague-1665-bloody-london-david-fathers>.
- Feuer, William (2020), “Coronavirus: The hit to the global economy will be worse than SARS”, <https://www.cnbc.com/2020/02/06/coronavirus-the-hit-to-the-global-economy-will-be-worse-than-sars.html>. CNBC, 6 Şubat.
- Fischer, Colby J. (2017), “Unequal Implementation: The Impact of Government Anti-Plague Policies on the London Poor in 1665”, *UVM Honors College Senior Theses*, 1-79
- Garmaroudi, Farshid S., (2007), “The Last Great Uncontrolled Plague Of Mankind”, *The Science Creative Quarterly*, 10.30.2007.
- Henderson, D. A., Brooke Courtney, Thomas V. Inglesby, Eric Toner, Jennifer B. Nuzzo (2009), “Public Health and Medical Responses to the 1957-58 Influenza Pandemic”, *Biosecurity and Bioterrorism: Biodefense Strategy, Practice, and Science*, Volume 7, Number 3, 265-273.
- İnal,Seza (2016), “Middle East Respiratory Syndrome-Coronavirus (MERS-CoV) Enfeksiyonu: Ortadoğu Solunum Yetmezliği Sendromu-Koronavirüs Enfeksiyonu”, *Okmeydanı Tıp Dergisi*, 32(Ek sayı):37-45.
- Joo, Heesoo, Brian A. Maskery, Andre D. Berro, Lisa D. Rotz, Yeon-Kyeng Lee, Clive M. Brown, (2019), “Economic impact of the 2015 MERS outbreak on the Republic of Korea's tourism-related industries”, *Health Secur*, 17(2), 100-108.
- Karakuş, Onur Sadık (2018), “Doğu'dan Gelen Ölüm: Antoninus Vebası”, *Toplumsal Tarih*, 296, Ağustos, 38-41.
- Kessler, Robert (2020), “SARS: The First Pandemic of the 21st Century”, <https://www.ecohealthalliance.org/2018/03/sars>
- Kim, Yang-Woo, Seok-Jun Yoon, In-Hwan Oh, (2013), “The economic burden of the 2009 pandemic H1N1 influenza in Korea”, *Scandinavian Journal of Infectious Diseases*, 45: 390-396.
- Küçükşehir, Erdal (2020), “Virüs ekonomisi”, <https://www.bbnhaber.com/yazi/virus-ekonomisi>, (Erişim tarihi: 10.05.2020)

- Lee, Kelley, Richard Dodgson, “Globalization and Cholera: Implications for Global Governance”, *Global Governance*, Vol. 6, No. 2 (Apr.–June), 213-236.
- Lee, Yen Nee (2020), “4 charts show how SARS hit China’s economy nearly 20 years ago”, <https://www.cnbc.com/2020/02/11/coronavirus-4-charts-show-how-sars-hit-chinas-economy-in-2003.html>. CNBC 10 Şubat.
- LePan, Nicholas (2020), “Visualizing the History of Pandemics”, <https://www.visualcapitalist.com/history-of-pandemics-deadliest/>.
- Matillano, Hadley (2011), “The Effect of Smallpox on the New World”, *Historical Paper, Junior Division, World Count: 2398*, 1-21.
- McKibbin, Warwick, J. (2009), “The Swine Flu Outbreak and its Global Economic Impact”, <https://www.brookings.edu/on-the-record/the-swine-flu-outbreak-and-its-global-economic-impact/>.
- Meier, Mischa (2016), “The ‘Justinianic Plague’: The Economic Consequences of the Pandemic in the Eastern Roman Empire and its Cultural and Religious Effects”, *Early Medieval Europe*, 24 (3), 267–292
- MercyCorps (2019), “Chapter 4: How does Ebola affect the economy?”, www.mercycorps.org/blog/ebola-outbreaks-africa-guide/chapter-4
- Mitchener, Kris James, Marc D. Weidenmier (2007), “The Baring Crisis and the Great Latin American Meltdown of the 1890s”, *The Journal of Economic History*, Vol. 68, No. 2 (Jun., 2008), 462-500.
- Pamuk, Şevket (2020), “Tarihte Küresel Salgınlar ve İktisadi Sonuçları”, <https://sarkac.org/2020/04/tarihte-kuresel-salginlar-ve-iktisadi-sonuclari/>
- Patterson, David K. (1992), “Yellow Fever Epidemics and Mortality in The United States, 1693-1905”, *Social Science & Medical*, Vol. 34, No. 8, 855-865.
- Riedel, Stefan (2005), “Edward Jenner and The History of Smallpox and Vaccination”, *BUMC Proceeding*, 18, 21-25.
- Roberts, J. A., P. Cumberland, P. N. Sockett, J. Wheeler, L. C. Rodrigues, D. Sethi, P. J. Roderick, (2003), “The Study of Infectious Intestinal Disease in England: Socio-economic Impact”, *Epidemiol. Infect.* 130, Cambridge University Press, 1–11.
- Rosenwald, Michael S., (2020), “History’s Deadliest Pandemics, From Ancient Rome to Modern America”, <https://www.washingtonpost.com/graphics/2020/local/retropolis/coronavirus-deadliest-pandemics/>.
- Roser, Max (2020), “The Spanish flu (1918-20): The global impact of the largest influenza pandemic in history”, <https://ourworldindata.org/spanish-flu-largest-influenza-pandemic-in-history>.
- Sabbatini, Sergio, Sirio Fiorino (2009), “La peste antonina e il declino dell’Impero Romano. Ruolo della guerra partica e della guerra marcomannica tra il 164 e il 182 d.C. nella diffusione del contagio”, *Le Infezioni in Medicina*, n. 4, 261-275
- Sağlık Bakanlığı (2020), “Ebola”, www.seyahatsagligi.gov.tr/site/HastalikDetay/Ebola
- Sanburn, Josh (2010), “The Third Plague Pandemic”, *TIME*, Tuesday, Oct. 26.
- Saunders-Hastings, Patrick R. Daniel Krewski (2016), “Reviewing the History of Pandemic Influenza: Understanding Patterns of Emergence and Transmission”, *Pathogens*, 5, 66, 1-19.
- SB (2020), “Hong Kong Flu (1968 Influenza Pandemic)”, <https://www.sinobiological.com/research/virus/1968-influenza-pandemic-hong-kong-flu>.
- Snell, Melissa (2019), “The Sixth-Century Plague”, *ThoughtCo*, Feb. 11, 2020, thoughtco.com/the-sixth-century-plague-1789291.
-

- Stenseth, Nils Chr. (2008), "Plague Through History", *Science*, Vol, 321, 8 August, 773-774.
- Stepan, Nancy (1978), "The Interplay Between Socio-Economic Factors and Medical Science: Yellow Fever Research, Cuba and the United States", *Social Studies of Science*, Vol 8, 397-423.
- The Economist (2009), "The cost of swine flu", <https://www.economist.com/news/2009/07/27/the-cost-of-swine-flu>.
- Tognotti, Eugenia (2010), "The eradication of smallpox, a success story for modern medicine and public health: What lessons for the future?", *J Infect Dev Ctries*, 4(5), 264-266.
- UN (1960), *World Economic Survey 1959*, United Nations Department Of Economic and Social Affairs, New York, 1-250.
- Uzluok, Feridun Nafiz (1948), "Cholera Asiaticanın Epidemisi Tarihi Üstüne Bir Araştırma", *Türk Ljiyen ve Tecrübi Biyoloji Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, 7-36.
- World Bank (2020), "GDP (current US\$) – China", <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?end=2019&locations=CN&start=2003>. (Erişim tarihi: 20.05.2020).
- Wha, Jong-Lee & Warwick J. McKibbin (2004), *Learning from SARS: Preparing for the Next Disease Outbreak*, içinde "Estimating The Global Economic Costs of SARS", Edt: Stacey Knobler, Adel Mahmoud, Stanley Lemon, Alison Mack, Laura Sivitz, and Katherine Oberholtzer, The National Academies Press, 91-109.
- WHO (2009), "Who Guide to Identifying The Economic Consequences of Disease and Injury", Department of Health Systems Financing Health Systems and Services,
- WHO (2020), "Global Health Observatory (GHO) data", <https://www.who.int/gho/hiv/en/>
- Verikios, George, Maura Sullivan, Pane Stojanovski, James Giesecke, Gordon Woo (2011), "The Global Economic Effects of Pandemic Influenza", 14th Annual Conference on Global Economic Analysis, Venice, June 16-18, 1-41.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

COVID-19 Pandemisinin Petrol ve Altın Fiyatları Üzerine Etkisi: Parametrik Olmayan Eşbütünleşme Sıra Testi

The Effect of the COVID-19 Pandemic on Oil and Gold Prices: Nonparametric Cointegration Rank Test

Emre ÇEVİK^a*, Esin Cumhuri YALÇIN^b, Selin ÖZDEMİR YAZGAN^c

^a Arş. Gör. Dr., Kırklareli Üniversitesi, İ.İ.B.F., Ekonometri Bölümü, Kırklareli / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-2012-9886

^b Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, İ.İ.B.F., Ekonometri Bölümü, Kırklareli / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-0457-4971

^c Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, İktisat Fak., Ekonometri Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-6095-5242

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 30 Ağustos 2020

Kabul tarihi: 23 Ekim 2020

Anahtar Kelimeler:

Covid-19,

Parametrik olmayan eşbütünleşme,

Petrol fiyatları,

Altın fiyatları

ARTICLE INFO

Article History:

Received August 30, 2020

Accepted October 23, 2020

Keywords:

Covid-19,

Nonparametric cointegration rank test,

Oil prices,

Gold prices

ÖZ

Bu çalışmada, COVID-19 toplam vaka sayısı ile Brent petrol ve altın ons fiyatları arasındaki uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi araştırılmıştır. Analiz dönemi olarak 31 Aralık 2019 ile 17 Ağustos 2020 tarihleri arası günlük frekansta veriler kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi, Nielsen (2010) tarafından önerilen parametrik olmayan yöntemle incelenmiştir. Elde edilen bulgular, toplam vaka sayısı ile petrol ve altın fiyatları arasında hem ikili hem de eşbütünleşme ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgu ile, COVID-19 salgınının ülke ekonomilerini ve finans piyasalarını etkileyeceği sonucuna ulaşılmıştır.

ABSTRACT

In this study, long-term cointegration relation between COVID-19 total case numbers and Brent oil prices and gold prices per ounce examined. Daily frequency data between December 31, 2019 and August 17, 2020 used as the analysis period. The cointegration relation between variables is realized via the nonparametric method suggested by Nielsen (2010). According to the results, it concluded that there are a binary and triple cointegrated between total case numbers and oil and gold prices. Thus, it resulted that the COVID-19 virus will affect the economies and the financial markets of the countries.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: emre.cevik@klu.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

The COVID-19 virus, which emerged in the city of Wuhan in the Republic of China on December 31, 2019, has affected the whole world over time and has been declared as a pandemic. Since the day it started, scientific studies have been conducted rapidly in many disciplines, such as medicine, economics and finance. Although studies on the effects of COVID-19 in each area have accelerated, there are still quite limited works in the literature. At this point, the main aim of the study is to investigate the interaction of the COVID-19 epidemic with gold and oil prices and to contribute to the literature in this context. When the related literature is searched, it seems that there is no study that examines the relationship between gold and oil prices of COVID-19 with nonparametric cointegration analysis based on variance ratio statistics. In this context, it is thought that the study will make an important contribution to the literature.

In this study, in order to determine the degree of cointegration between COVID-19 and oil and gold prices, the nonparametric variance ratio test approach and the cointegration rank test is proposed. One of the most important advantages of the method is that the generated test statistics are calculated without any prior knowledge about the power of cointegration relations or the cointegration vector (s).

The aim of this study is to analyze the long-term integration or cointegration relationship between the number of COVID-19 cases with oil and gold prices with nonparametric cointegration analysis. As the number of cases increased in the global epidemic, quarantines and curfews were imposed, and economies around the world came to a standstill. In the USA, the largest importer of oil, total demand decreased and imports fell due to insufficient oil storage areas. Accordingly, oil prices have also decreased. In this context, economic developments in the world associated with the increase in the number of COVID-19 cases have determined the subject of this study. In the long-term, will the developments in finance and oil prices with the total number of cases move together or will they return to their old equilibrium?

As the descriptive statistics of the variables used in the analysis, the average total number of cases is 5.25 million people, while the high standard deviation and range indicate a large variability in the total number of cases. PF (oil prices) have dropped to levels of \$9 and its mean price is calculated at \$41.13. The fact that the standard deviation of AF (gold prices) has a high value after TVAKA (total case) and varies with approximately \$574 in this period summarizes the demand for gold.

According to VR test results of the univariate variables, the test statistics for the null hypothesis of $d=1$ are 50.79, 52.20 and 153.72, respectively. So these test statistics are not greater than the critical values and the level of integrations are not $I(1)$. At the same time the test statistics are obtained for the value of $d=0.10$. Nielsen (2010, s.175) emphasized that the null hypothesis is $d=1$ but he also suggested that the results of the $d=0.1$ could be used for simulation and comparing the results. The results of the $d=0.1$ is not greater than the critical value and these results support the integration level of the variables are between the 0 and 1. For a condition that n is the number of eigenvalue and r is the number of rank, the results show that LTVAKA and LPF are cointegrated in the different states of $n-r=1$ and $n-r=2$. VR test statistics are not greater than the all critical values for the cointegration relationship between LTVAKA and LAF in the case of $d_1=1$ and these results address that they are cointegrated. The last test results show that all three variables are cointegrated because of the VR test statistics are not greater than the critical values. These results are supported with the results of the $d=0.1$. VR test statistics obtained from different scenarios show that LTVAKA and LPF and LAF are cointegrated in both binary and triple ways.

As a result, the COVID-19 virus, which started in the Republic of China at the end of 2019 and spread rapidly around the world, has disrupted the economic structure of all countries as well as human health. While some economies have been come to recession, the demand of the energy, which is the important input for the GDP, has been decreasing because of the COVID-19. Curfews and cancelling flights have decreased the amount of demand for inputs, especially oil, in manufacturing. In order to stimulate the economy, most of countries have taken measures to increase domestic demand in the way of monetary expansion. There is no any idea for how much COVID-19 damages the economies in a result of monetary expansion with uncertainty of bring under control, financial investors are in search of to alternative investment instruments. For this reason, small and large investors have turned to gold, one of the alternative investment tools. The ounce price of gold, which was 1519.5 on December 31, 2019, increased by 33.66% to \$2031 in August.

Filling of oil stock of USA and decisions of decreasing the oil price taking by OPEC members have been result of the COVID-19. It is obvious that this situation is unsustainable for both financial markets and oil exporting countries. Therefore, the cointegration relationship between the total number of cases and oil and gold prices around the world have been investigated with the nonparametric cointegration analysis proposed by Nielsen (2010) in this study. The cointegration relationship between the variables has been investigated with total case-oil price, total case-gold price and total case-oil price-gold price. According to both binary and triple cointegration results show that the total number of cases and oil and gold prices are cointegrated.

From economic perspective, the results show that increasing and decreasing in the number of cases will play an important role in determining oil price. In addition, the changing in the number of cases will be effective in the trend of gold called the safe harbor with the monetary expansion. In short, if the COVID-19 pandemic cannot be brought under control, it appears that it will have an impact on the finance and real economy.

Giriş

2019 yılı Aralık ayında, Çin Halk Cumhuriyeti'nin Wuhan kentinde akciğer enfeksiyonu tespit edilen hastaların sağlık kurumlarına başvurmaları sonucu ortaya çıkan ve kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına alan küresel salgın, beraberinde getirdiği ölümlerle dünya ekonomisinde de tahribat yaratmıştır. Yeni koronavirüs olarak adlandırılan bu virüs, aslında Kasım 2002-Temmuz 2003 tarihlerinde şiddetli akut solunum yolu sendromuna (SARS) ve 2012'de Orta Doğu Solunum Sendromu'na (MERS) neden olan virüsle aynı ailedendir (Çöl ve Güneş, 2020, s.1). Koronavirüsler adlarını mikroskopla bakıldığında bir taca benzemesinden dolayı Latince'de taç anlamına gelen Corona'dan almışlardır (Queensland Heald, 2020).

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından COVID-19¹, SARS ve MERS gibi öldürücü sonuçları olan ve kesin tedavisinin halen bulunmadığı bir salgındır. SARS virüsünden dünya genelinde 8437 kişi hastalanmış ve 813 kişi hayatını kaybetmiş olup ölüm oranı %9.6 (WHO, 2003); MERS virüsünden 2229 kişi hastalanıp 791 kişi hayatını kaybetmiş olup ölüm oranı %35.5 olarak salgın sonlanmıştır (WHO, 2018, s.1-3). COVID-19 virüsünden dolayı, 20 Ağustos 2020 tarihi itibarıyla toplam vaka sayısı 24,822,085 iken ölen kişilerin sayısı 838,315 olup ölüm oranı %3.4'dür (WHO, 2020). SARS ve MERS'e göre COVID-19'un ölüm oranının düşük olması olumlu bir durum olarak görülürken toplam vaka sayısındaki hızlı artış oranı ve toplam vefat edenlerin sayısının bu denli yüksek olması, dünya genelinde pandemi olarak ilan edilmesine neden olmuştur.

Pandeminin ilan edilmesiyle birlikte, vakaların görüldüğü ülkelerde çeşitli sosyal ve ekonomik tedbirler alınmıştır. ILO (2020)'nun yayınladığı rapora göre, alınan tedbirlerin %30.5'i sosyal harcama, %27.4'ü sosyal program ve %22.1'i yeni program veya yardımdan oluşurken, ilerleyen önlemlerde yardım düzeyini artırma, kapsamı genişletme ve erişimi/yönetimi iyileştirme tedbirleri öncelik kazanmıştır. Ancak bu tedbirlerle uygulanan sokağa çıkma yasakları ve uçuşların yasaklanmasıyla başta petrol olmak üzere birçok ürün ve hizmete olan talep azalmıştır. İşyerlerinde artan vakalar ve alınmayan önlemler, sokağa çıkma yasaklarıyla beraber ekonomide daralmaya neden olmuştur. Ülkeler tarafından alınan tedbirler kapsamında, ekonomileri canlı tutmak amacıyla parasal genişlemeye gidilmiştir. 6 Ocak 2020 tarihinde FED'in M2 para stoğu 15,337.7 milyar \$ iken 30 Mart 2020 itibarıyla 16,533.3 milyar \$ ve 10 Ağustos 2020 tarihinde 18,402.5 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir (FRED, 2020). Artan para arzı ve COVID-19 salgınının belirsizliği nedeniyle, yatırımcılar için önemli bir yere sahip olan altına talep artmış ve Ocak 2020'de altının onsu 1524.50\$'dan Haziran 2020'de 2051.50\$ seviyesine gelerek rekor kırmıştır.

Bu nedenle bu çalışmada, COVID-19 toplam vaka sayıları ile petrol ve altın fiyatlarının uzun dönem ilişkili olup olmadıkları Nielsen (2010) tarafından önerilen parametrik olmayan eşbütünleşme analizi ile araştırılmıştır. Çalışma dört bölüme ayrılmıştır. İlk bölüm, COVID-19 salgınının ekonomik etkilerini inceleyen çalışmalarını kapsayan literatür taramasını içermektedir. Sonraki bölümlerde, sırasıyla yöntem ve veri seti tanıtılmış, analiz sonuçları paylaşılarak bulgular yorumlanmış, sonuç bölümünde ise çalışma özetlenip politika yapıcılara öneriler sunulmuştur.

Literatür

31 Aralık 2019 tarihinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin Wuhan kentinde ortaya çıkan korona virüs zamanla tüm dünyayı etkilemiş ve salgın pandemi olarak ilan edilmiştir. COVID-19 hastalığının dünyaya yayılmasıyla birlikte, tıp, biyoloji, ekonomi ve finans gibi pek çok

¹ COVID-19 adını, İngilizce karşılığın olan Corona Virus Disease'in ilk harflerinden oluşan COVID ve 2019 yılında ortaya çıkmasından dolayı almıştır.

farklı disiplininde bilimsel çalışmalar yapılmaya başlansa da hala literatürde kısıtlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Salgının altın ve petrol piyasalarına etkileri ile ilgili yapılan çalışmalar aşağıda yer almaktadır.

Mensi vd. (2020) çalışmalarında Asimetrik Çoklu Fraktal Trendden Arındırılmış Dalgalanma analizi (A-MF-DFA) uygulayarak COVID-19 salgını öncesi ve sonrası 23/04/2018-24/04/2020 dönemi için 15 dakikalık aralıklı gün içi verileri kullanarak COVID-19'un altın ve petrol fiyatlarının çoklu fraktallığı üzerindeki etkilerini yukarı ve aşağı yönlü trendlere göre incelemiştir. Analiz sonucunda çoklu fraktallığın, özellikle Brent petrolün aşağı yönlü, altın fiyatlarının ise yukarı yönlü eğiliminde daha yüksek olduğu ve bu aşırı asimetrinin COVID-19 salgını sırasında daha da net gözüktüğünü ifade etmiştir.

Gharip vd. (2020) COVID-19'un ekonomik etkisini değerlendirmek için ham petrol ile spot altın fiyatları arasındaki doğrusal ve doğrusal olmayan nedensellik ilişkisini üç Granger testi ile incelemiştir. West Texas Light ham petrol (WTI) ve altın fiyatlarını 04/01/2020-04/05/2020 dönemi için Phillips ve Shi'nin özyinelemeli (bootstrap) tekniğini kullanarak ham petrol ve altın piyasalarındaki kabarcıkları belirlemişler ve bu kabarcıkların iki taraflı bir bulaşma etkisi (bilateral contagion effect of bubbles) olduğunu ifade etmişlerdir.

Dutta vd. (2020) COVID-19 döneminde altının uluslararası ham petrol piyasaları için güvenli bir liman olup olmadığını incelemek için altın ve petrol piyasaları arasındaki zamanla değişen korelasyonları ampirik olarak araştırmışlardır. Aynı zamanda karşılaştırma amacıyla Bitcoin'in güvenli liman özelliğini de test etmişlerdir. DCC-GARCH modeli aracılığıyla elde edilen zamanla değişen korelasyonların sonuçları, altının hem WTI hem de Brent ham petrol piyasaları için güvenli bir liman olduğunu göstermiştir. Bitcoinin ise sadece ham petrol için bir çeşitlendirici görev gördüğünü ifade etmişlerdir. Çalışmanın bir diğer sonucu da yatırımcıların bitcoin yerine portföylerine petrol ve altını dahil ettiklerinde portföy riskini en aza indirdiklerini ortaya koymuştur.

Sharif vd. (2020) araştırmalarında 21/01/2020-30/03/2020 dönemi günlük veriler ile ABD'de vaka sayısı, petrol fiyatları (WTI), US-EPU (haberler bazlı endeks), ABD jeopolitik risk endeksi (GPR) ve ABD hisse senedi fiyat endeksi (SPI) değişkenlerini kullanarak COVID-19 salgınının, petrol fiyatlarındaki dalgalanma şoku, borsa, jeopolitik risk ve ABD'deki ekonomik politika belirsizliği arasındaki bağlantıyı incelemiştir. Uyguladıkları uyum dalgacık yöntemi (coherence wavelet method) ve dalgacık temelli Granger nedensellik testleri (wavelet-based Granger causality tests) sonucunda COVID-19'un petrol fiyatı şoklarının, jeopolitik risk seviyelerinin, ekonomik politika belirsizliğinin ve borsa oynaklığının üzerinde etkisi olduğunu ortaya koymuşlardır.

Albulescu (2020) çalışmasında 21/01/2020-13/03/2020 dönemi için COVID-19 salgınının ham petrol fiyatları üzerindeki etkisini araştırmıştır. Aynı zamanda finansal oynaklığın ABD ekonomisi politikası belirsizliğinde etkisi olup olmadığını değerlendirmiştir. ARDL sınır testi sonucunda elde edilen bulgular, COVID-19'un uzun vadede ham petrol fiyatları üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu ve dolaylı bir şekilde petrol fiyatlarına etkilediğini göstermektedir. Bununla birlikte, COVID-19'un finansal piyasaların oynaklığını artırarak doğrudan bir etki yarattığını ifade etmiştir.

Corbet vd. (2020) 11/03/2019-11/03/2020 dönemi saatlik veriler kullanarak COVID-19 salgınının başlangıç noktası olarak kabul edilen 31/12/2019 tarihinden öncesi ve sonrası dönemleri karşılaştırarak COVID-19'un Çin borsalarına (Shanghai ve Shenzen) olan etkisini araştırmışlardır. Analizde uluslararası borsalar (Shanghai SE, Shenzhen SE ve DJIA) ve riskten korunma alternatifleri (ham petrol fiyatları-WTI, altın ve BTC) olarak değişkenler seçilmiş ve

GARCH modeli uygulanmıştır. Analizin bulguları Çin borsaları ile ham petrol fiyatları (WTI) arasındaki ilişkinin güçlendiğini ortaya koymuştur.

Sansa (2020) çalışmasında 20/01/2020-23/02/2020 tarihleri arasında Çin'deki COVID-19 vaka sayılarının petrol fiyatları üzerindeki etkisini basit doğrusal regresyon modeli ile araştırmıştır. Araştırmanın sonucunda onaylanmış vaka sayısının petrol fiyatları üzerinde negatif bir etkisi olduğu gözlenmiştir.

Sarı ve Kartal (2020) çalışmalarında 22/01/2020-20/04/2020 dönemi günlük verileri ile COVID-19'un altın fiyatları (ons), petrol fiyatları (Brent petrol) ve VIX endeksi arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiyi ARDL sınır testi ile incelemişlerdir. Yapılan analizin sonuçları, vaka sayılarının altın fiyatları ile aynı yönde ilişkili olduğunu ve VIX endeksini (finansal piyasaların oynaklık endeksini) olumlu yönde etkilediğini, diğer taraftan vaka sayıları ile petrol fiyatları arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını ortaya koymuştur.

Gürsoy vd. (2020) çalışmalarında 03/01/2017-10/03/2020 dönemi günlük veriler ile SSEC endeksinin altın, brent petrol, bitcoin ve VIX endeksi üzerindeki etkisini Toda Yamamoto nedensellik testi ile incelemişlerdir. Analizde Aralık 2019 öncesi ve sonrası ayrı ayrı dönemler için değişkenler arasındaki nedensellik test edilmiştir. SSEC endeksinden altına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu ortaya konulurken, VIX endeksi ile bu ilişkinin çift yönlü olduğu görülmüştür. Aynı zamanda, bulgular ışığında brent petrol ve bitcoin arasında herhangi ilişki olmadığı ifade edilmiştir. Diğer önemli bir bulgu da COVID-19'un Çin piyasasında altın fiyatları üzerindeki etkisinin daha da fazla olduğudur.

Şit ve Telek (2020) çalışmalarında COVID-19 sürecindeki vaka ve vefat eden kişi sayısının, altın ons fiyatları ve dolar endeksi üzerindeki etkisini 01/03/2020-07/05/2020 dönemi günlük verileri ile araştırmışlardır. Çalışmada Hatemi-J Eşbütünleşme testi uygulamışlar ve Hatemi- J asimetric nedensellik testi ile nedensellik ilişkisini incelemişlerdir. Analiz sonucunda COVID-19 salgını sürecinde vefat ve vaka sayısı ile dolar endeksi arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu, özellikle vaka ve vefat sayısındaki pozitif şokların dolar endeksi ve altın ons fiyatı üzerinde şoklara neden olduğunu ifade etmişlerdir.

Şenol (2020) çalışmasında 21/01/2020-22/05/2020 dönemi günlük verileri ile COVID-19'un BIST100'e olan etkisini araştırmıştır. Dayanıklı en küçük kareler yöntemini (DEKK) kullanarak COVID-19 salgını süresinde vaka ve vefat sayıları ile BIST100, ABD hazine tahvil faizi ve brent petrol fiyatları arasında negatif bir ilişki olduğunu; diğer taraftan altın, Türkiye 5 yıllık tahvil faizi, döviz kuru ve oynaklık endeksi (VIX) arasında ise pozitif ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

Gülhan (2020) çalışmasında 22/01/2020-08/04/2020 dönemi için günlük veriler ile COVID-19'un altın fiyatları üzerindeki etkisini ölçmek için ARDL modeli kullanmıştır. Analiz sonucunda altın fiyatlarının bağımlı değişken olduğu modelin uzun dönemi yakalama hızının %51 olduğu tespit edilmiştir. Altın fiyatlarının uzun dönem için Türkiye'deki COVID-19 vaka sayıları dışındaki tüm değişkenler (COVID-19 Dünya vaka sayısı, US dolar kuru, politika faizi ve akaryakıt fiyatları) ile eşbütünleşme gösterdiği ifade edilmiştir. Aynı zamanda kısa dönem ARDL modelinde bağımsız değişkenlerin altın fiyatlarını açıklama gücünün %95 ve petrol ile altın fiyatları arasındaki ilişkinin pozitif yönlü olduğunu belirtmiştir.

İlgili literatür incelendiğinde COVID-19'un altın ve petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi varyans oran istatistiğine dayalı parametrik olmayan eşbütünleşme analizi ile inceleyen bir çalışmanın olmadığı görülmektedir. Bu noktada COVID-19 salgınının altın ve petrol fiyatları ile olan etkileşimini araştırmak ve literatüre bu bağlamda katkı sağlamak çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Yöntem

Çalışmada COVID-19 ile petrol ve altın fiyatları arasındaki eşbütünleşme derecesini belirlemek amacıyla parametrik olmayan varyans oran test yaklaşımı ile eşbütünleşme sıra testi uygulanmaktadır. Yöntemin temelinde, otoregresif kesirli tümleşik hareketli ortalama (ARFIMA) modelinde olduğu gibi, tümleşme derecesinin kesirli olduğu durumları dikkate almaktadır. ARFIMA modelinde, tümleşme derecesi olan $d=0$ değerini aldığı anda süreç kısa hafızalı; $d=1$ olduğunda ise süreç ARIMA(p,1,q)'ya dönüşmektedir. $|d| < 0.5$ değeri için ARMA(p,q) modelinin kökleri, birim çemberin dışında yer alırsa seri durağan ya da çevrilebilir; $|d| \geq 0.5$ olduğunda ise süreç kovaryans durağan olma koşulunu sağlamayacak ve sonsuz varyansa sahip olacak ve son olarak $0 < d < 0.5$ olduğu durumda seri uzun hafızaya sahip olacaktır (Buğan vd., 2019, s.227). Parametrik olmayan eşbütünleşme testinde de d 'nin farklı değerleri için eşbütünleşme dereceleri araştırılmaktadır. Elde edilen test istatistiğinin eşbütünleşme ilişkilerinin gücü veya eşbütünleşme vektörü(leri) hakkında herhangi bir ön bilgiye ihtiyaç duymadan hesaplanması yöntemin en önemli avantajlarından biridir. Aynı zamanda birden fazla eşbütünleşme vektörü ile çeşitli değişkenler arasındaki ilişkiyi incelerken yöntem, regresyon temelli yaklaşımlara nazaran, daha kolay uygulanmaktadır. Varyans oran testi parametrik olmadığı için, belirli bir model spesifikasyonu gerektirmemekte, herhangi bir düzeltme parametresine (smoothing parameter) ihtiyaç duyulmamaktadır. Ayrıca kısa dönem dinamiklerine göre test sonucu değişmemektedir (Nielsen, 2010). Bu bağlamda, öncelikle parametrik olmayan varyans oran test yaklaşımı, sonrasında ise parametrik olmayan eşbütünleşme sıra testi hakkında bilgi verilecektir.

Varyans Oran Testi Yaklaşımı

Öncelikle parametrik olmayan varyans oranı testi yaklaşımının anlaşılabilmesi için öncelikle testin tek değişkenli versiyonu üzerinde durulmalıdır. Test istatistiği, gözlenen serilerin varyanslarının oranı ve onun kısmi fraksiyonel toplamından elde edilmektedir. Gözlemlenen tek değişkenli zaman serisi $\{z_t\}_{t=1}^T$ (1) ve fraksiyonel kısmı toplamını ifade eden (2)'den oluşmaktadır.

$$z_t = \Delta_+^{-d} u_t, \quad d > 1/2, \quad t = 1, 2, \dots, \quad (1)$$

$$\tilde{z}_t = \Delta_+^{-d_1} z_t, \quad d_1 > 0, \quad t = 1, 2, \dots, \quad (2)$$

Burada u_t sürekli bir spektral yoğunluk matrisidir ve tüm frekanslarda sıfır matrisinden sınırlandırılmış ve pozitif yarı tanımlıdır. Operatör Δ_+ ise, herhangi bir zaman serisi (vektör ya da skaler) x_t için (3)'teki gibi tanımlanmaktadır.

$$\Delta_+^{-d} x_t = (1-L)_+^{-d} x_t = \sum_{j=0}^{t-1} \frac{\Gamma(j+d)}{\Gamma(d)\Gamma(j+1)} x_{t-j} \quad (3)$$

$d > 1/2$ için ve u_t 'nin uygun koşullar altında olması ile z_t için fonksiyonel (fraksiyonel) merkezi limit teoremi (4)'teki gibi elde edilmektedir.

$$T^{1/2-d} z_{[sT]} \Rightarrow \sigma_z W_d(s), \quad 0 < s \leq 1 \quad (4)$$

\tilde{z}_t ile benzer şekilde $\sigma_z > 0$ için $T \rightarrow \infty$ 'dir. W_d süreci, $d (> 1/2)$ dereceli Tip II fraksiyonel standart Brownian önermesidir. Marinucci ve Robinson süreci (5)-(6)'daki gibi tanımlamıştır.

$$W_d(r) = 0, \quad \text{a.s.}, \quad r = 0, \tag{5}$$

$$W_d(r) = \frac{1}{\Gamma(d)} \int_0^r (r-s)^{d-1} dW_1(s), \quad r > 0. \tag{6}$$

Buradan hareketle $T \rightarrow \infty$ iken z_t ve \tilde{z}_t 'nin yeniden ölçeklendirilmiş (merkezileşmemiş) örneklemin ikinci momentleri sırasıyla (7) ve (8)'deki gibi elde edilir.

$$T^{-2d} \sum_{t=1}^T z_t^2 \xrightarrow{D} \sigma_z^2 \int_0^1 W_d(s)^2 ds \tag{7}$$

$$T^{-2(d+d_1)} \sum_{t=1}^T \tilde{z}_t^2 \xrightarrow{D} \sigma_z^2 \int_0^1 W_{d+d_1}(s)^2 ds \tag{8}$$

Böylelikle varyans oran istatistiği (9)'daki gibi tanımlanmaktadır.

$$\rho(d_1) = T^{2d_1} \frac{\sum_{t=1}^T z_t^2}{\sum_{t=1}^T \tilde{z}_t^2} \xrightarrow{D} \frac{\int_0^1 W_d(s)^2 ds}{\int_0^1 W_{d+d_1}(s)^2 ds} \tag{9}$$

$\rho(d_1)$ istatistiği tek değişkenli varyans oran istatistiğidir. Fraksiyonel toplama ile bir varyans oran istatistiği kullanma fikri ilk olarak Nielsen (2009) tarafından genel otoregresyondaki birim kök için tek değişkenli varyans oran istatistiğini ($d=1$) uygulayarak ortaya çıkmıştır. Çalışmada varyans oranı test yaklaşımını, fraksiyonel olarak entegre edilmiş zaman serileri ile çok değişkenli fraksiyonel sistemlerde eşbütünleşme sıralamasını test etmeye olanak verecek şekilde uygulaması yapılacaktır. Bu nedenle eşbütünleşme sıra testi bir sonraki kısımda açıklanacaktır.

Eşbütünleşme Sıra Testi

Parametrik olmayan bir birim kök testi için varyans oranı istatistiği, eşbütünleşme konusundaki hipotezleri test etmek için genelleştirilebilir. n vektörlü zaman serisi $\{z_t\}_{t=1}^T$ 'nin stokastik trend bileşenleri ve geçici bileşenlerin $(n - r)$ boyutlu vektörüne ayrıştırılabileceği varsayılmaktadır.

(9)'daki tek değişkenli durumlardan türetilen varyans oran istatistiği (10)'daki istatistiğe dayalı $r=0,1,\dots,n-1$ için eşbütünleşme sıraları dikkate alınmaktadır.

$$R_r(d_1) = A_r B_r^{-1}, \tag{10}$$

Burada $A_r = \sum_{t=1}^T Z_t Z_t'$ ve $B_r = \sum_{t=1}^T \tilde{Z}_t \tilde{Z}_t'$ olarak ifade edilmektedir. $R_r(d_1)$ 'in sıralanmış özdeğerleri $\lambda_1 \leq \lambda_2 \leq \dots \leq \lambda_n$ iken özdeğer ve özvektör çözümleri (11) ile sağlanmaktadır.

$$|\lambda B_r - A_r| = 0, \tag{11}$$

η_{ij} , λ_j ile ilişkili özvektörü gösterdiğinde, özdeğerler (12)'deki gibi ifade edilmektedir.

$$\lambda_j = \frac{\eta_j' A_r \eta_j}{\eta_j' B_r \eta_j}, \quad j = 1, \dots, n \tag{12}$$

Buradan hareketle parametrik olmayan varyans oranı iz istatistiği (13)'deki gibi tanımlanmaktadır.

$$\Lambda_{n,r}(d_1) = T^{2d_1} \sum_{j=1}^{n-r} \lambda_j, \quad r = 0, \dots, n-1 \quad (13)$$

(13)'ün fraksiyonel bütünleşme parametresi olan d_1 tarafından indekslenen bir test ailesini tanımladığı unutulmamalıdır. Aynı zamanda çok değişkenli varyans oranı istatistiği (13), Phillips ve Ouliaris (1988), Stock ve Watson (1988) ve Shintani (2001) tarafından (14)'te gösterilen eşbütünleşme sıra hipotezinin diğer varyans oranı tipi testleri ile de ilişkilidir. $\Lambda_{n,r}(d_1)$ istatistiğini kullanılarak eşbütünleşme sıra testi elde edilirken $\Lambda_{n,r_0}(d_1)$ 'in büyük değerleri için hipotezler (14)'te gösterilmektedir.

$$H_0 : r = r_0 \quad (14)$$

$$H_0 : r > r_0$$

Veri

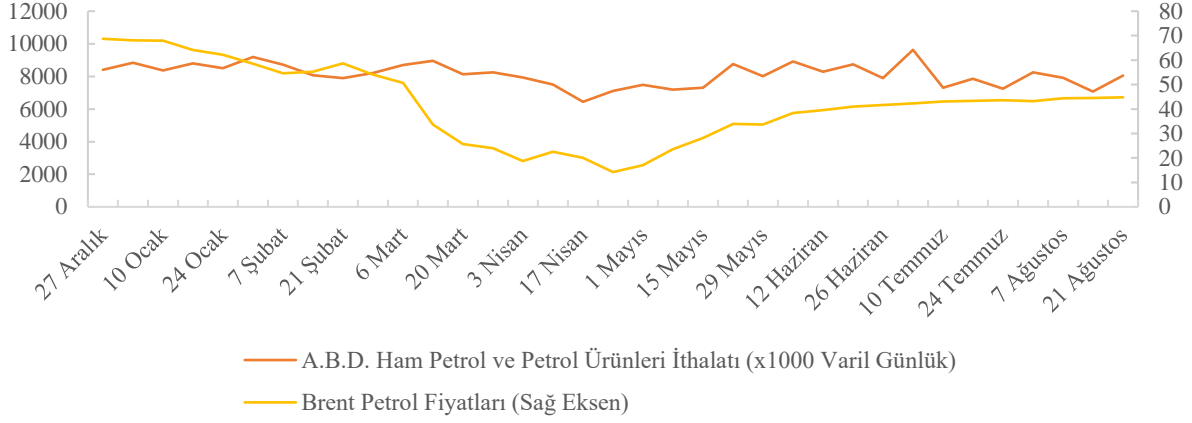
Bu çalışmada, dünya genelinde toplam vaka sayısı ile petrol ve altın fiyatları arasındaki ilişki parametrik olmayan eşbütünleşme analizi ile araştırılmıştır. Analizde kullanılan değişkenler, veri kaynakları ve dönemleri Tablo 1'de yer almaktadır. Analiz dönemi olarak Çin Halk Cumhuriyeti'nin 31 Aralık 2019'da Dünya Sağlık Örgütü'ne belirttiği tarih ile analizlerin gerçekleştirildiği son dönem ele alınmıştır. Değişkenlerin varyansta durağan olma özelliklerini sağlamak ve birim farklılığının ortadan kaldırmak amacıyla doğal logaritmaları alınarak analizlere devam edilmiştir.

Tablo 1: Analizde Kullanılan Değişkenler ve Açıklamaları

<i>Değişken</i>	<i>Açıklaması</i>	<i>Kaynağı</i>	<i>Dönemi</i>
TVAKA	Dünya genelinde toplam COVID-19 Vaka Sayısı	Verideki Dünyamız (OWID)	29 Aralık 2019-17 Ağustos 2020
PF	Brent petrol spot fiyatları	A.B.D. Enerji Enformasyon İdaresi (EIA)	29 Aralık 2019-17 Ağustos 2020
AF	1 Ons Altın fiyatı (A.B.D. Doları)	www.investing.com	29 Aralık 2019-17 Ağustos 2020
LTVAKA	Toplam COVID-19 vaka sayısının doğal logaritması	Yazarların hesaplaması	29 Aralık 2019-17 Ağustos 2020
LPF	Brent Petrol fiyatlarının doğal logaritması	Yazarların hesaplaması	29 Aralık 2019-17 Ağustos 2020
LAF	1 ons altın fiyatının doğal logaritması	Yazarların hesaplaması	29 Aralık 2019-17 Ağustos 2020

Bu çalışmanın amacı, COVID-19 vaka sayıları ile petrol fiyatları ve altın fiyatları arasında uzun dönem eşbütünleşme ilişkisinin araştırılmasıdır. Çünkü küresel salgında vaka sayısının artmasıyla karantina ve sokağa çıkma yasakları ile beraber dünya genelinde ekonomilerin durma noktasına gelmesi, en büyük petrol ithalatçısı olan A.B.D.'de de toplam talebin azalmasına yol açmış ve petrol depolama alanlarının yetersiz kalması nedeniyle A.B.D.'nin petrol ithalatının azalmasına neden olmuştur. Buna paralel olarak petrol fiyatları da azalmıştır. Şekil 1'de A.B.D.'nin 31 Aralık 2019'dan itibaren petrol ve petrol ürünleri ithalatı ve brent petrol fiyatları yer almaktadır. 17 Nisan 2020'de A.B.D. en düşük petrol ithalatını

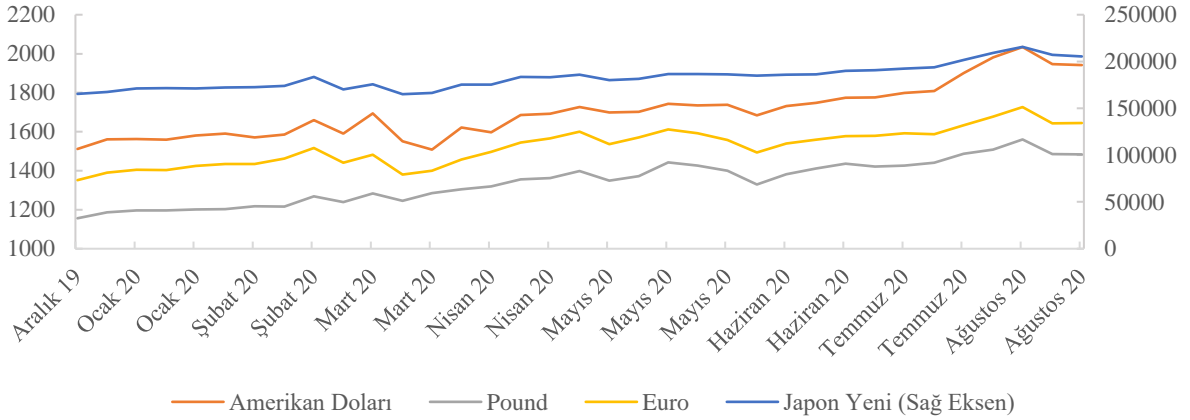
gerçekleştirirken bu tarihten itibaren petrol fiyatları da düşüşe geçmiş ve sadece yedi gün sonrası olan 24 Nisan 2020 tarihinde Brent petrol fiyatları 14 \$ seviyesine düşmüştür. Ancak petrol fiyatlarının bu şekilde düşmesi sadece A.B.D.'ye bağlı kalmayıp Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC)'nin 5-6 Mart 2020 tarihinde gerçekleştirdikleri toplantılarda alınan kararlar doğrultusunda, petrol üretiminin kesintisiz olarak devam edebilmesi için petrol fiyatlarında indirime gidilmiştir.

Şekil 1: A.B.D. Ham petrol İthalatı ve Brent Petrol Fiyatları

Kaynak: www.eia.gov

Küresel salgınla beraber durağanlaşan ekonomilerin canlanması için ülkeler bir dizi kararlar almıştır. Bunların başında parasal genişleme yer almaktadır. Parasal genişlemeyle beraber yatırımcılar belirsizlik ortamında güvenilir liman olarak nitelendirilen altına olan taleplerini arttırmışlardır. Şekil 2'de farklı para birimlerinin ons altın karşılığında değerleri yer almaktadır. Özellikle Mart 2020 ayından itibaren Dolar, Pound, Euro ve Japon Yeni'ne olan karşılıkları Mart öncesi döneme göre hızlı bir artış trendine girmiştir. 9 Ağustos 2020 tarihi itibarıyla en yüksek değerine ulaşmış, bu tarihte bir kırılma yaşanmış olsa dahi yine yüksek seyrinde devam etmektedir.

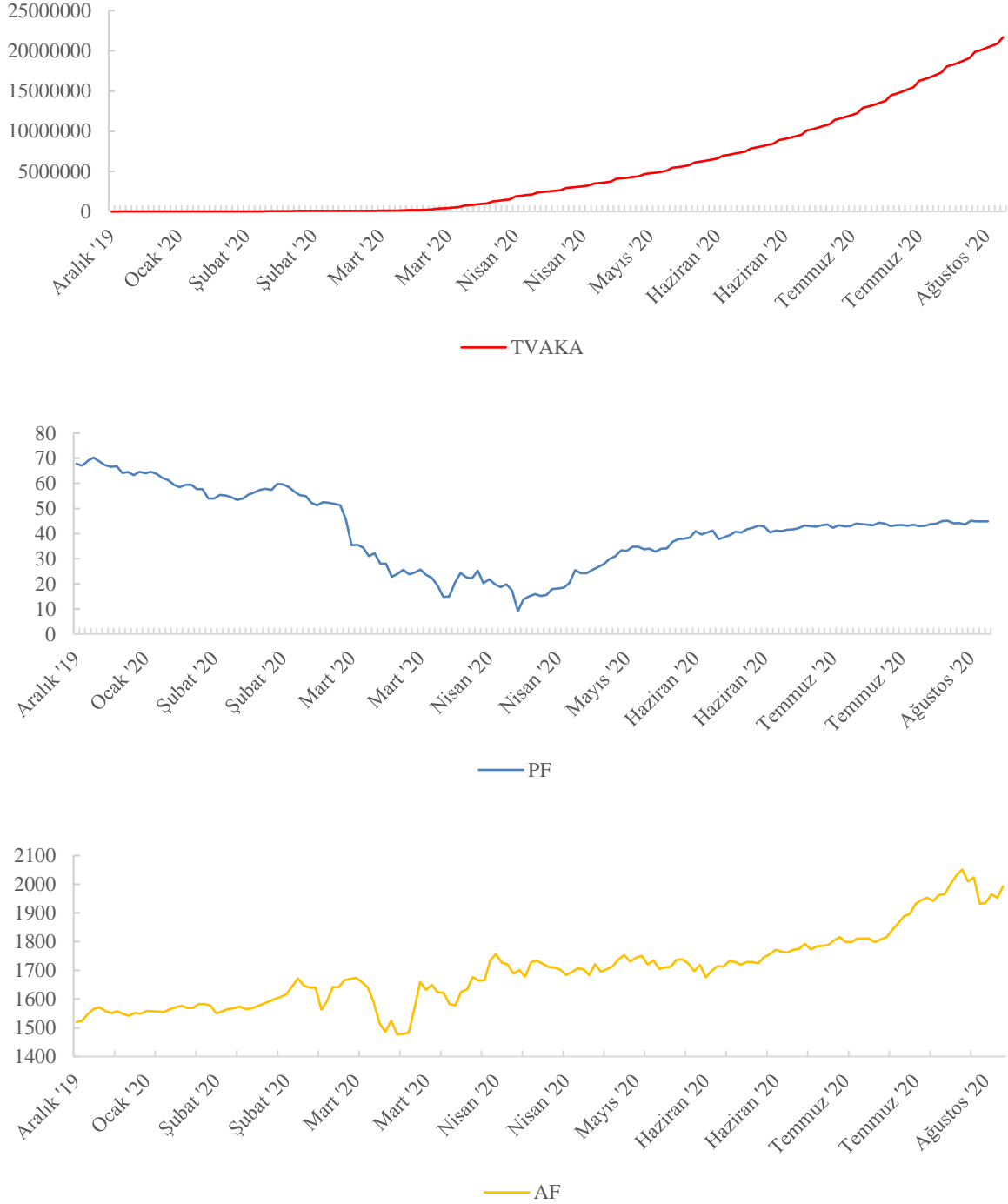

Şekil 2: Ons Altın Fiyatlarının Çeşitli Para Birimlerine Göre Değeri

Kaynak: www.investing.com

COVID-19 vaka sayısındaki artışa paralel olarak Dünya'da yaşanan bu ekonomik gelişmeler, bu araştırmanın konusunu oluşturmuştur. 1997 yılında yaşanan Asya ve 2008 yılında yaşanan Mortgage krizleri, sonuçları itibarıyla, finans piyasalarının birbirlerine entegre olduğunu destekler niteliktedir (Kılıç ve Buğan, 2019, s.50). Entegre olan piyasalarda, pandemi nedeniyle finans ve petrol fiyatlarındaki gelişmeler, uzun dönemde toplam vaka sayısı ile beraber hareket edip etmeyeceği ya da eski uzun dönem dengelerine geri dönüp dönmeyeceği

araştırmanın temel sorusudur. Bu bağlamda, öncelikle analizde kullanılan değişkenlere ait zaman grafikleri Şekil 3'te verilmiştir. Şekil 3 incelendiğinde, artan toplam vaka sayısı ile altın fiyatlarının benzer trende sahip olduğu dikkat çekmektedir. Petrol fiyatları, Nisan 2020 içerisinde en düşük değerine ulaşmış bir miktar artsa da salgının ilk görüldüğü tarih olan Aralık 2019 seviyelerine ulaşamamıştır.

Şekil 3: Analizde Kullanılan Değişkenlerin Zaman Yolu Grafiği

Tablo 2'de analizde kullanılan değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri yer almaktadır. Ortalama toplam vaka sayısı 5.25 milyon kişi iken standart sapması ve aralığının yüksek olması,

toplam vaka sayılarında büyük bir değişkenlik olduğunu göstermektedir. PF ise 9\$ seviyelerine kadar düşmüş ve ortalama 41.13\$ olarak belirlenmiştir. AF'nin standart sapmasının TVAKA'dan sonra yüksek değerde olması ve yaklaşık 574\$ ile bu dönemde değişkenlik göstermesi, altına olan talebi özetlemektedir. Her üç değişkenin de çarpıklık ve basıklık katsayıları standart hatalarına oranlandığında (çarpıklık için TVAKA: $1.077/0.192=5.609$; PF: $-0.037/0.192=-0.198$; AF: $0.70/0.192=3.65$ ve basıklık için TVAKA: $-0.022/0.381=-0.06$; PF: $-0.816/0.381=-2.14$; AF: $0.114/0.381=0.299$) ± 1.96 aralığının dışında olduğu, dağılımlarının simetrik olmadığı ve parametrik olmayan dağılımlara sahip oldukları gözlenmektedir.

Tablo 2: Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

İstatistik	Değişkenler		
	TVAKA	PF	AF
Ortalama	5255460	41.13094	1698.894
Medyan	2627208	42.79	1699.938
Mod	59	64.63	1640
Standart Sapma	6251878	14.87921	129.1339
Basıklık	-0.02212	-0.81636	0.11412
Çarpıklık	1.077152	-0.03771	0.701524
Aralık	21706285	61.13	574.2
Minimum	27	9.12	1477.3
Maksimum	21706312	70.25	2051.5
T	160	160	160

Bulgular

Tablo 3'te, değişkenlerin VR test sonuçları yer almaktadır. $d=1$ sıfır hipotezine ait değişkenlerin test istatistikleri, sırasıyla, 50.79, 52.20 ve 153.72 olup kritik değerlerden büyük değildir. Dolayısıyla değişkenler, eşbütünleşiktir. Tablo 3'te değişkenlerin $d=0.10$ değeri için de test sonuçları yer almaktadır. Nielsen (2010, s.175), test edilen hipotezin $d=1$ olduğunu vurgularken $d=0.1$ değerinin simülasyonlarda ve sonuçları karşılaştırmada kullanılabileceğini belirtmiştir. $d_1=0.1$ için değişkenlere ait test istatistiklerinin kritik değerlerden büyük olmadığı ve tümleşme derecesinin 0 ile 1 arasında değiştiği söylenebilir.

Tablo 3: Tek Değişkenli Analiz Sonuçları

Tek Değişkenli VR Test Sonuçları						
d_1	LPF	LTVAKA	LAF	%1 K.D.	%5 K.D.	%10 K.D.
0.10	1.56	1.62	1.93	2.08	1.98	1.93
1.00	50.79	52.20	153.72	457.46	291.93	228.13

Tablo 4'te ise üç farklı durum için değişkenleri eşbütünleşik olup olmadığının VR testi sonuçları yer almaktadır. n özdeğer sayısı ve r rank sayısı olmak koşuluyla, $n-r$ 'nin farklı durumlarından elde edilen test istatistikleri incelendiğinde, $d_1=1$ için LTVAKA ile LPF'nin hem $n-r=1$ hem de $n-r=2$ durumunda eşbütünleşik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. LTVAKA ile LAF arasındaki eşbütünleşme, $d_1=1$ için VR test istatistiğinin tüm kritik değerlerden yüksek olmadığından eşbütünleşik olduğu ve son olarak üç değişkenin beraber ele alındığı modelde VR test istatistiklerinin kritik değerlerden daha büyük olmaması nedeniyle eşbütünleşik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar, $d_1=0.1$ durumunu da desteklemektedir. Farklı senaryolardan

elde edilen VR test istatistikleri, LTVAKA ile LPF ve LAF arasında gerek ikili gerekse üçlü olarak eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu göstermektedir.

Tablo 4: Çok Değişkenli VR Test Sonuçları

		n-r=1		n-r=2		n-r=3	
		VR	K.D.	VR	K.D.	VR	K.D.
LTVAKA-LPF	d ₁ =0.10		%1 2.08		%1 4.01		
		1.56	%5 1.98	3.52	%5 3.88	-	-
			%10 1.93		%10 3.81		
	d ₁ =1.00		%1 228.18		%1 971.59		
		50.05	%5 291.93	322.99	%5 697.41	-	-
			%10 228.18		%10 586.52		
LTVAKA-LAF	d ₁ =0.10		%1 2.08		%1 4.01		
		1.62	%5 1.98	3.61	%5 3.88	-	-
			%10 1.93		%10 3.81		
	d ₁ =1.00		%1 228.18		%1 971.59		
		51.28	%5 291.93	377.44	%5 697.41	-	-
			%10 228.18		%10 586.52		
LTVAKA-LPF-LAF	d ₁ =0.10		%1 2.08		%1 4.01		%1 5.97
		1.55	%5 1.98	3.32	%5 3.88	5.32	%5 5.82
			%10 1.93		%10 3.81		%10 5.75
	d ₁ =1.00		%1 228.18		%1 971.59		%1 1706.81
		44.40	%5 291.93	234.34	%5 697.41	569.55	%5 1325.41
			%10 228.18		%10 586.52		%10 1157.34

Sonuç

2019'un sonlarında Çin Halk Cumhuriyeti'nde başlayıp hızla dünyaya yayılan COVID-19 virüsü, insan sağlığının yanı sıra, tüm ülkelerin de ekonomik yapısına zarar vermiştir. Bazı ülkelerde COVID-19 ekonominin durma noktasına gelmesine ve GSYİH'nın önemli bir girdisi olan enerji talebinin de daralmasına neden olmuştur. Ülkelerin uçuşlarını kapaması, sokağa çıkma yasakları gibi alınan önlemler, başta petrol olmak üzere imalatta kullanılan girdilere olan talebi azaltmıştır.

Ekonomiyi canlandırmak amacıyla ülkelerin çoğu, parasal genişlemeye giderek iç talebi arttırmaya yönelik önlemler almışlardır. COVID-19'un ülke ekonomilerine vereceği zararın boyutları öngörülemediğinden dolayı yarattığı tahribat sadece reel ekonomide değil finans piyasalarında da hissedilmiştir. Bu nedenle, küçük ve büyük yatırımcılar, alternatif yatırım araçlarından biri olan altına yönelmişlerdir. 31 Aralık 2019'da 1519.5 \$ olan altının ons fiyatı, Ağustos ayında %33.66 artarak 2031 \$ seviyelerine gelmiştir.

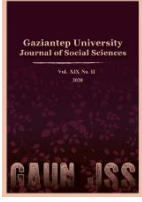
A.B.D'nin petrol stoklarını doldurması ve OPEC üyelerinin aldığı kararlar neticesinde petrol fiyatlarının düşmesi, COVID-19 virüsünün sebep olduğu olaylardan biridir. Bu durumun gerek finans piyasaları gerekse petrol ihracatçısı ülkeler açısından sürdürülemez olması aşıkardır. Bu nedenle bu çalışmada dünya genelinde toplam vaka sayısı ile petrol ve altın fiyatları arasındaki eşbütünleşme ilişkisi, Nielsen (2010) tarafından önerilen parametrik olmayan eşbütünleşme analizi ile araştırılmıştır. Toplam vaka sayıları ile petrol ve altın fiyatları arasındaki eşbütünleşme ilişkisi, ikili ve üçlü olarak araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, gerek ikili gerekse üçlü eşbütünleşme sonuçları, toplam vaka sayıları ile petrol ve altın fiyatlarının eşbütünleşik olduğunu göstermiştir.

İktisadi açıdan bu sonuçlar değerlendirildiğinde, vaka sayısındaki artış/azalışlar, petrol fiyatlarının belirlenmesinde önemli derecede rol oynayacaktır. Ayrıca vaka sayılarındaki değişimin özellikle parasal genişlemenin devam etmesi halinde de güvenilir liman olarak adlandırılan altına yönelimde etkin olacaktır. Kısacası, COVID-19 salgını kontrol altına alınamaması durumunda finans ve reel ekonomi üzerinde etkin olacağı görülmektedir.

Kaynakça

- Albulescu, C. (2020). Coronavirus and oil price crash. Available at SSRN 3553452. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3553452>.
- Buğan, M. F., Çevik, E. İ., ve Çevik, N. K. (2019). Katılım 30 endeksi için zayıf formda etkin piyasa hipotezinin ARFIMA-FIEGARCH model ile analizi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 219-241.
- Corbet, S., Larkin, C., ve Lucey, B. (2020). The contagion effects of the COVID-19 pandemic: evidence from gold and cryptocurrencies. *Finance Research Letters*, 35(101554), 1-7.
- Çöl, M. ve Güneş, G. (2020). COVID-19 salgınına genel bakış. *COVID-19*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Dutta, A., Das, D., Jana, R.K. ve Vo, X.V. (2020). COVID-19 and oil market crash: Revisiting the safe haven property of gold and bitcoin. *Resources Policy*, doi: <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2020.101816>.
- EIA. (2020). *Europe Brent Spot Price FOB (Dollars per Barrel)*. Erişim tarihi: 18.08.2020, <https://www.eia.gov/dnav/pet/hist/LeafHandler.ashx?n=PET&s=RB RTE&f=D>.
- FRED (2020). *M2 money stock*. 21.08.2020, <https://fred.stlouisfed.org/series/M2>.
- Gharib, C., Mefteh-Wali, S. ve Jabeur, S.B. (2020). The bubble contagion effect of COVID-19 outbreak: Evidence from crude oil and gold markets. *Finance Research Letters*, <https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101703>.
- Gülhan, Ü. (2020). Kovid-19 pandemisinin altın fiyatlarına etkisi: ARDL analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(3), 1111-1125.
- Gürsoy, S., Tunçel, M.B. ve Sayar, B. (2020). Koronavirüsün (COVID-19) finansal göstergeler üzerine etkileri, *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 3(1), 20-32.
- ILO, (2020). Dünyada COVID-19 krizine yönelik sosyal koruma tedbirleri. Erişim tarihi: 21.08.2020, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/briefingnote/wcms_741444.pdf.
- Kılıç, Y. ve Buğan, M. F. (2019). Finansal piyasaların entegrasyonu: ABD, AB, Asya piyasaları ve borsa istanbul örneği. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2019(1), 49-61.

- Marinucci, D. ve Robinson, P.M. (2000). Weak convergence of multivariate fractional processes. *Stochastic Processes and Their Applications*, 86, 103–120.
- Mensi, W., Sensoy, A., Vo, X.V. ve Kang, S.H. (2020) Impact of COVID-19 outbreak on asymmetric multifractality of gold and oil prices, *Resources Policy*, 101829, doi: <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2020.101829>.
- Nielsen, M.Ø. (2009). A powerful test of the autoregressive unit root hypothesis based on a tuning parameter free statistic. *Econometric Theory*, 25, 1515–1544.
- Nielsen, M.Ø. (2010). Nonparametric cointegration analysis of fractional systems with unknown integration orders. *Journal of Econometrics*, 155, 170-187.
- Our World in Data. (2020). *Our World in Data COVID-19 dataset*. Erişim tarihi: 18.08.2020, <https://ourworldindata.org/coronavirus-data>.
- Queensland Health, (2020). *Coronavirus (COVID-19) – everything you need to know, in language you can understand*, 21.08.2020, <https://www.health.qld.gov.au/news-events/news/novel-coronavirus-covid-19-sars-queensland-australia-how-to-understand-protect-prevent-spread-symptoms-treatment>.
- Phillips, P.C.B. ve Ouliaris, S. (1988). Testing for cointegration using principal components methods. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12, 205–230.
- Sansa, N. A. (2020). Analysis for the impact of the COVID-19 to the petrol price in China. Available at SSRN 3547413. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3547413>.
- Sarı, S.S. ve Kartal, T. (2020). COVID-19 salgınının altın fiyatları, petrol fiyatları ve VIX endeksi ile arasındaki ilişki, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 93-109.
- Sharif, A., Aloui, C. ve Yarovaya, L. (2020). COVID-19 pandemic, oil prices, stock market, geopolitical risk and policy uncertainty nexus in the US economy: Fresh evidence from the waveletbased approach. *International Review of Financial Analysis*, (70) 101496.
- Shintani, M. (2001). A simple cointegrating rank test without vector autoregression. *Journal of Econometrics* 105, 337–362.
- Stock, J.H. ve Watson, M.W. (1988). Testing for common trends. *Journal of the American Statistical Association*, 404, 1097–1107.
- Şenol, Z. (2020). *Para ve finans: COVID-19 krizi ve finansal piyasalar*, Ankara: İksad Publishing House, 75-121.
- Şit, A. ve Telek, C. (2020). COVID-19 pandemisinin altın ons fiyatı ve dolar endeksi üzerine etkileri, *Gaziantep University Journal Of Social Sciences 2020 Special Issue*, 1-13.
- WHO (2003). *Cumulative number of reported probable cases of SARS*. 21.08.2020, https://www.who.int/csr/sars/country/2003_07_11/en/.
- WHO (2018). *WHO MERS Global summary and assessment of Risk*. 21.08.2020, https://www.who.int/csr/disease/coronavirus_infections/risk-assessment-august-2018.pdf
- Yahoo Finance. (2020). *Gold Dec 20 (GC=F) historical data*. 18.08.2020, <https://ca.finance.yahoo.com/quote/GC=F/>.
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

İstanbul Sağmalcılar Kolera Salgını (1970)

Cholera Outbreak in İstanbul, Sağmalcılar (1970)

Barış ERTEM^a *

^a Öğr.Gör.Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-5091-2807

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 1 Temmuz 2020
Kabul tarihi: 23 Ekim 2020

Anahtar Kelimeler:

Kolera,
Kolera salgını,
Türkiye,
İstanbul,
Sağmalcılar

ARTICLE INFO

Article History:

Received July 1, 2020
Accepted October 23, 2020

Keywords:

Cholera,
cholera outbreak,
Turkey,
İstanbul,
Sağmalcılar

ÖZ

1961 yılında Filipinlerde başlayan “El Tor” tipi kolera salgını, 1965 yılı itibarıyla Rusya ve İran’da etkili olmaya başlayarak sınırlarımıza kadar dayanmıştır. Salgının komşu ülkelerde görülmesi üzerine, Türkiye’de zaten başlatılmış olan tedbirler sıkılaştırılmış, sınırlara kontrol birimleri ve laboratuvarlar kurulmuş, gümrükler, hava ve deniz limanlarında yoğun denetimler başlamış, ilaç, serum ve tıbbi malzeme stoklanmış, yoğun bir aşı uygulaması başlatılmıştır. Resmî sayılara göre, salgın ülkemize ulaşana kadar ülke çapında yaklaşık on milyon, ülkemize ulaşmasından sonra da yaklaşık on beş milyon kişiye kolera aşısı uygulanmıştır. Bazı hastaneler “kolera hastanesi” olarak ayrılmış, salgının görüldüğü İstanbul’un kritik ilçe ve semtlerine sağlık ekipleri sevk edilmiştir. Klorlama ve dezenfeksiyon çalışmaları hızlandırılmış, bazı kanalizasyon sistemleri ve kaçak kuyular kapatılmış, şehir suları gözden geçirilmiş, okullarda da yoğun bir aşı kampanyası başlatılmış ve aşı uygulamasına toplumdaki yoğun katılım sağlanmıştır. Ayrıca, tavsiye edilen tedbirlere de büyük ölçüde uyulmuştur. Alınan tedbirler sayesinde, salgın, yaklaşık iki hafta içerisinde, patlak verdiği İstanbul sınırlarını aşmadan kontrol altına alınmış ve resmî açıklamalara göre 3 Kasım 1970 günü itibarıyla sona ermiştir. Bu süre içerisinde bin beş yüz kadar hastanın iyileşmesi sağlanmış, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı verilerine göre elli iki vatandaşımız da kolera salgını sebebiyle hayatını kaybetmiştir.

ABSTRACT

The “El Tor” type cholera epidemic, which started in the Philippines in 1961, started to be effective in Russia and Iran as of 1965 and reached borders of Turkey. Upon the outbreak seen in neighboring countries, measures have been tightened in Turkey, border checkpoints and laboratories are established. Intense controls have started in airports and seaports, pharmaceutical, serum and medical equipment have been stocked and an intensive vaccination has been initiated. Some hospitals were assigned as “cholera hospital”. Health teams were dispatched to the critical districts of İstanbul, where the epidemic was observed. Chlorination and disinfection processes were accelerated. Some sewage systems and illegal wells were closed. The mains water was examined. An intensive vaccination campaign has been launched in schools. According to official statements, ten million people were vaccinated against cholera two months before the outbreak. During the outbreak, fifteen million people were vaccinated against cholera. Vaccination was free. Citizens were generally interested in vaccination. The recommended measures were generally followed. As a result of the measures taken, the outbreak was brought under control within two weeks without exceeding the borders of İstanbul. According to official statements, it ended on November 3, 1970. About one thousand and five hundred patients recovered during the outbreak. According to ministry data, fifty-two people died due to cholera.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ertbar@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

According to official records, a cholera outbreak began in İstanbul, Turkey on October 13, 1970. Authorities described this outbreak “El Tor” Type. It was reported as “Para-Cholera in the press. Authorities also said that this epidemic was not as deadly as the “Asian Cholera”. The place, where the epidemic started, was Sağmalcılar, a poor district of İstanbul. It was an old and poor district with lacking hygiene requirements. Also, there were many old sewers and illegal wells in the region.

The cholera outbreak, that started in 1970 in Istanbul, was part of the cholera pandemic that started in Asia in 1961. There, in January 1961, a major Cholera epidemic began in the seaport of Makassar. In the years of 1961 and 1962, most of the island territories in Southeast Asia were infected. It is estimated that over twelve thousand cases and nearly two thousand human deaths occurred in these areas during 1961. In 1962, there were over thirteen thousand cases and almost two thousand deaths more. In 1963, El Tor invaded the Asian mainland and reinfected all the Western Pacific rim countries except Taiwan. Malaysia was attacked in May, Korea in September and Bangladesh in December. Also by December, Singapore, Thailand, Cambodia and Burma (Myanmar) were infected. Vietnam was struck in January 1964. The epidemic penetrated India in March 1964. In less than a year, most of the country was engulfed (Kohn, 2008, s.20).

From India, the disease traveled to Pakistan in June 1965 and very quickly to Afghanistan. Iran (July, 1965) and adjoining territories of the former Soviet Union (August, 1965) (Kohn, 2008, s.20).

The year of 1970 was one of the worst in the history of cholera. The pandemic intensified once again to infect twenty-four countries in the world. Russian authorities announced an imported outbreak caused by the Vibrio El Tor in the city of Astrakhan on August, 1970. Subsequently, between August and September 1970, El Tor outbreaks reported from six Middle East countries. Lebanon, Israel, Dubai, Syria, Jordan and Saudi Arabia. Also hit were Libya, Odessa (Ukraine) and Tunisia. İstanbul (Turkey) experienced a virulent attack in October as did Czechoslovakia (Kohn, 2008, s.20).

Upon the outbreak seen in neighboring countries, measures have been tightened in Turkey, border checkpoints and laboratories are established. Intense controls have started in airports and seaports, pharmaceutical, serum and medical equipment have been stocked and an intensive vaccination has been initiated.

Despite intensive measures taken, cholera was seen in Turkey in October 13, 1970. The place, where the epidemic started, was Sağmalcılar, a poor district of İstanbul. Thoroughly measures were increased after the outbreak detected in Turkey. Vacant beds in hospitals and prisons in İstanbul reserved for cholera patients. Some hospitals were assigned as "cholera hospital". Health teams were dispatched to the critical districts of Istanbul, where the epidemic was observed. Chlorination and disinfection processes were accelerated. Some sewage systems and illegal wells were closed. The mains water was examined. Sale of iced products, such as ice cream, is forbidden. Sale of all types of juices banned in schools. The people, who living in the houses with the disease, were asked not to go out for five days. These houses were disinfected. Vehicles, that carrying cholera patients were disinfected every day. These vehicles were not used for any other purpose. An intensive vaccination campaign has been launched in schools. According to official statements, ten million people were vaccinated against cholera, two months before the outbreak. During the outbreak, fifteen million people were vaccinated against cholera. Vaccination was free. Citizens were generally interested in vaccination. The recommended measures were generally followed.

Governor of İstanbul, Vefa Poyraz announced on October 20, 1970, that the epidemic weakened by thirty-three percent. Poyraz made a new statement on October 21, 1970, reporting that the outbreak was weakened by sixty percent. There was no death due to cholera on October 22, 1970 in Turkey. Minister of Health, Dr. Vedat Ali Özkan announced on October 28, 1970 that the epidemic weakened by ninety percent. Also, no deaths were due to cholera during the whole week.

Minister of Health, Dr. Özkan announced on November 3, 1970, that the cholera outbreak was completely under control. No deaths were due to Cholera since October 26, 1970. Also, fifteen million people were vaccinated in the entire Turkey.

As result of the measures taken, the outbreak was brought under control within two weeks without exceeding the borders of Istanbul. According to official statements, it ended on November 3, 1970. About one thousand and five hundred patients recovered during the outbreak. According to ministry data, fifty-two people died due to cholera.

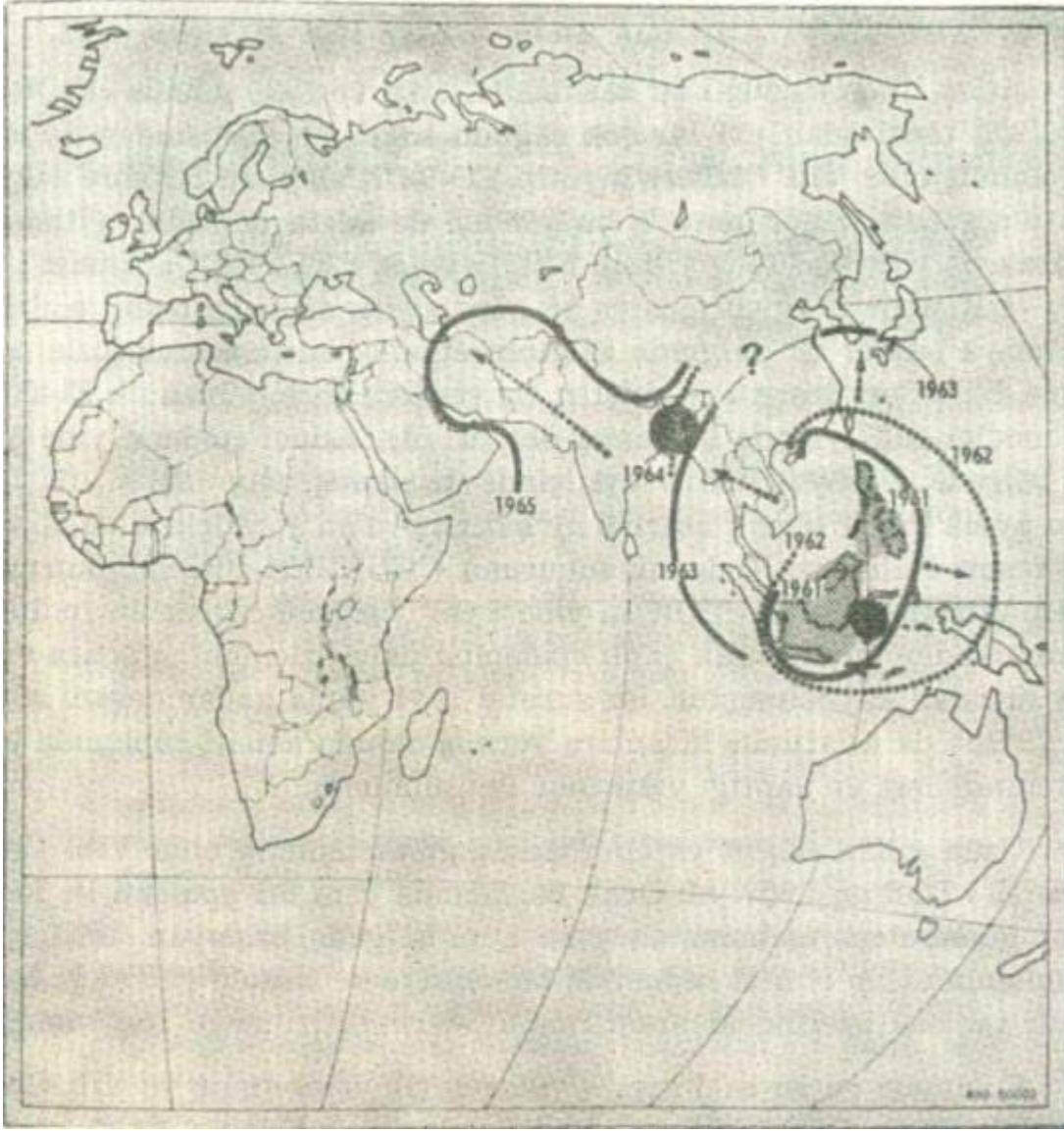
Giriş

Tarih boyunca salgın hastalıklar toplumları sosyal, ekonomik ve siyasî açıdan olumsuz etkilemiştir (Özlü ve Çay, 2020, s.17). Özellikle XVII.yüzyıldan itibaren dünya genelinde ortaya çıkan veba ve kolera gibi salgınlar sebebiyle Anadolu’da binlerce insan yaşamını yitirmiştir (Çalışkan, 2019, s.1556). XVIII.yüzyıldan itibaren de İstanbul veba, kolera ve cüzam gibi salgınlar ile tanışmış ve salgınlar XX.yüzyılda da devam etmiştir (Yıldırım, 2010, s.58-60,73). Bu nedenle toplumlar, salgınlara karşı mücadele etmek için büyük çaba göstermişlerdir (Özlü ve Çay, 2020, s.17). Özellikle XIX.yüzyılda karantina uygulaması¹ salgın görülen her yerde uygulanmış ve bu yüzyılda karantinanın yaygın hale getirilmesi ile yeni sağlık yöntemleri diğer ülkelerde olduğu gibi Anadolu ve Doğu Akdeniz’de salgınların büyük oranda azalmasını sağlamıştır (Çalışkan, 2020, s.8).

Ancak, 1961 yılında Filipinler’de ortaya çıkan ve 1965 yılında İran ve Rusya’da etkili olmaya başlayıp Avrupa’ya kadar sıçrayan “El Tor” tipi bir salgının uzantısı olan kolera salgını, 1970 yılının sonlarında İstanbul’un Sağmalcılar semtinde tekrar ortaya çıkmıştır (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, s.641). Bazı yabancı kaynaklar ise salgının başlangıç noktasının Endonezya’nın Makassar liman bölgesi olduğu bilgisini vermektedir. Bu merkezden başlayan salgın, 1962 yılına kadar tüm Güneydoğu Asya adalarını etkisi altına almıştır. 1961 yılı sonları itibarıyla salgının görüldüğü bölgelerde on iki binden fazla hasta ve iki binden fazla ölüm olayı raporlanmıştır. 1962 yılında bu sayıya on üç bin hasta ve yaklaşık iki bin yeni ölüm daha eklenmiştir. 1963 yılında da Pasifik adalarından Asya kıtası ülkelere ulaşan salgın, Tayvan dışında tüm Batı Pasifik hattı ülkelerini etkisi altına almıştır. 1964 yılının Mart ayında Hindistan’a ulaşan salgın, yaklaşık altı ay içerisinde tüm Hindistan’da görülmüştür. 1965 yılında Hindistan üzerinden Pakistan ve Afganistan’a ulaşan salgın, aynı yıl İran ve Sovyetler Birliği topraklarında da ortaya çıkmış ve sınırlarımıza kadar dayanmıştır (Kohn, 2008, s.20).

Hastalık, İran’da koleradan gerçekleşen ilk ölümlerin fark edilememesi sebebiyle kısa sürede tüm ülkeyi etkisi altına alan bir salgın haline gelmiştir. Afganistan’dan İran’a geçen iki kaçakçının bu hastalıktan ölmüş olmaları ve bu kişilerin doktorlar tarafından otopsiye gerek duyulmadan ve tedbir alınmadan defnedilmeleri, daha sonraki birkaç ay boyunca ishal vb sebeplerle artan ölümlerin de dikkate alınmaması sonucu ülkede patlak veren salgın, resmî kayıtlara göre iki binden fazla kişinin ölümüne neden olmuştur. Adalet Partisi Eskişehir Milletvekili Dr. Mehmet Şemsettin Sönmez’in Meclis’te konuyla ilgili verdiği bilgiye göre, yabancı hükümetler ölü sayılarını doğru olarak açıklamadıklarından, salgının boyutu ve ölüm sayısı görünenden çok daha büyüktür. Yine aynı konuşmasında Sönmez, İranlı bir meslektaşının, kendisine bu salgını kontrol altına alabilmek için 400 milyon dolar harcamak zorunda kaldıkları bilgisini vermiştir. Bu durum, sınırlarımızdaki salgının resmî açıklamalar dışındaki gerçek boyutu hakkında fikir vermektedir (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, s.639).

¹ Türkiye’de karantina uygulaması hakkında geniş bilgi için: Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Türkiye Karantina Tarihine Giriş*, (İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, No:1, Sene: 1958’den ayrı baskı), İstanbul: 1958

Şekil 1: Kolera salgınının küresel durumu (1961-1965) Kaynak: Gürer ve Meriç, 1971, s.112

Nitekim, İran’da kontrol altına alınamayan salgın, aynı dönemde Sovyetler Birliği’ne sıçramıştır. Dönemin Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Vedat Ali Özkan’ın Millet Meclisi’ndeki bir konuşmasında verdiği bilgilere göre, hastalık Sovyetler Birliği topraklarında ilk olarak Astragan bölgesinde görülmüştür. Bu bölge sıkı bir karantina altına alınmış olmasına karşın, hastalık kısa sürede Odessa (Kırım)’ya sıçramış ve bu bölge de tecrit altına alınmıştır. Ancak, Sovyet Hükümeti’nin sıkı tedbirlerine karşın Kerç (İyekaterinoslav-Ekaterinoslav)’e kadar sıçrayan salgın, daha sonra Çekoslovakya üzerinden Avrupa’yı etkisi altına almaya başlamıştır. Yine Özkan’ın verdiği bilgiye göre, salgın, sınırimızdaki diğer bir ülke olan Suriye’de de etkisini sürdürmektedir. Suriye Hükümeti resmî bir açıklama yapmamasına karşın, 1971 yılının Ocak ayı itibariyle Hama ve Humus² bölgeleri karantina altındadır (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, s.657).

Salgının Türkiye’de ortaya çıkması ise yakın coğrafyası ve komşularından beş yıl kadar sonra, 1970 yılının Ekim ayında olmuştur. Kamuoyu, salgının varlığını 17 Ekim 1970 tarihinde

² XIX.yüzyılda bölgede kolera salgınından ölenler hakkında geniş bilgi için: Adem Çalışkan ve Ahmet Eyicil, “XVIII. ve XIX.Yüzyılda Halep ve Civarında Salgın Hastalıklar”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 9, Sayı: 18, Güz 2019, s.1289-1319

haberlerin basında yer almasıyla birlikte öğrenmiştir (Akşam, 17 Ekim 1970; Milliyet, 17 Ekim 1970). Hastane kayıtlarına göre ise salgın, aslında 4 gün kadar önce, 12-13 Ekim 1970 tarihinde tespit edilmiştir.

Şekil 2: Küresel kolera salgınının Sovyetler Birliği, İran ve Suriye üzerinden sınırlarımıza ulaşması ve bizde görüldüğü bölge. Kaynak: Gürer ve Meriç, 1971, s.114

İstanbul’da yaşanan bu kolera salgını hakkında yayımlanmış çok az sayıdaki bilimsel çalışmadan biri olan, salgında da görev yapmış GATA hekimleri Dr. İsmail Gürer ve Doç. Dr. Nihat Meriç’in hazırladığı “2200 Kişilik Toplumda Kolera Portörlüğü Araştırması” adlı makaleye göre, Türkiye’ye ulaşan salgın, yukarıda da ifade edildiği gibi 1961 yılında başlayıp sınırlarımıza kadar gelen “El Tor’dan olma” yeni bir kolera saldırısı dönemidir. Salgın, 1965 yılında İran’a, buradan da sınırlarımıza ulaştıktan sonra Türkiye’de yoğun tedbirler alınmış, bir “savunma duvarı” örülmüştür (Gürer ve Meriç, 1971, s.114).

Salgın Türkiye sınırlarına yaklaştıkça basının da ilgisini çekmiş ve yakından takip edilerek haber yapılmaya başlamıştır. Örneğin, 18 Ağustos 1970 tarihinde yayımlanan bir habere göre, kolera salgını Rusya’dan sonra Suriye’de de ortaya çıkmıştır. Hastalığın görüldüğü yer ise sınırlarımıza yalnızca 90 km kadar uzaklıktaki Hama şehridir. Salgının Türkiye’ye ulaşmaması için sınır boyunca karantina merkezleri kurulmuştur. Ayrıca, nüfusu sebebiyle salgın açısından en riskli bölge olarak kabul edilen İstanbul’da da şebeke suyu dezenfekte

edilmiştir. Havalimanlarında da karantina önlemlerinin başladığı bugünlerde, dönemin Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Vedat Ali Özkan'ın kaygısı, salgının Suriye'den Türkiye'ye geçen kaçakçılar aracılığıyla Türkiye'ye ulaşmasıdır. Bu olasılığa karşı alınması gereken tedbirler de basında yer almaya başlamış ve bu tedbirler şu şekilde sıralanmıştır (Milliyet, 18 Ağustos 1970):

- Şehir suyu devamlı klorlanmalıdır.
- Kaynağı belli olmayan su kullanılmamalıdır.
- Yiyecekler mutlaka temiz su ile yıkanmalıdır.
- Özellikle ishal şikâyeti olan hastalar hemen doktora başvurulmalıdır.
- Tüm vatandaşları kapsayan bir aşı kampanyası başlatılmalıdır.
- Şehirlerdeki açık kanalizasyonlar kapatılmalı ve sinekle sürekli mücadele edilmelidir.

Yukarıdaki haber ve uyarılardan hemen bir gün sonra, 19 Ağustos 1970 tarihli Dünya Gazetesi'nin haberine göre, Türkiye'de koleraya karşı aşı kampanyası başlatılmıştır. O güne kadar yalnızca isteyen vatandaşlara aşı uygulanırken, bundan sonra Ankara'dan başlanarak tüm vatandaşlar aşılanacaktır. Hıfzıssıhha Enstitüsü'nde kolera aşısı uygulaması yapan servisleri kontrol eden Bakan Özkan, Çubuk Devlet Hastanesi'nin bir süre için "*karantina hastanesi*" hâline getirildiğini, hastanenin yatak, hekim ve yardımcı sağlık personeli sayısının artırıldığını söylemiştir. Bununla birlikte, hastanede bulunan hastalardan da durumu uygun olanlar taburcu edilmeye ya da başka hastanelere sevk edilmeye başlamıştır (Dünya, 19 Ağustos 1970).

Ayrıca, salgının sınırlarımıza dayandığı bu tarihlerde başta sınır bölgeleri olmak üzere, gerekli görülen bölgelerde "*antero bakteri üniteleri*" kurulmuş³ ve olası bir salgının erken tespiti için çalışılmıştır. Bu birimler, elde ettikleri verileri düzenli olarak üst laboratuvar ve hıfzıssıhha enstitülerine göndermiştir. Çalıştıkları dönem boyunca da bu birimlerde yüz binlerce tahlil ve analiz yapılmıştır. Ayrıca serum ile ilaç stoklaması ve kolera hastaları için özel tasarlanmış yatakların temini de başlatılmıştır. 1966 yılında ise şehir sularının dezenfeksiyonu hakkında bir yönetmelik yayımlanmış ve bütün ülkeye klorlama için malzeme dağıtılmıştır. Salgının Rusya'ya ulaşıp iyice büyümesiyle birlikte, 1970 yılının Temmuz ayında tüm sınırlar, Karadeniz Bölgesi, Marmara Bölgesi, İstanbul, Adana ve Hatay "*hassas bölge*" ilân edilerek bu bölgelerde salgının Türkiye'de görüldüğü Ekim ayına kadar toplam on milyon kişiye aşı uygulanmıştır. Bunun bir milyonu İstanbul'da yaşayan insanlara yapılmıştır. Sınır kapıları, hava ve deniz limanlarında da tedbirler alınarak kontroller başlatılmıştır (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, s.649-652). Nitekim, Türkiye'nin tedbirlerini artırdığı bu beş yıl içerisinde salgın Irak, Suriye, Kırım, Rusya ve İsrail'i etkisi altına alarak Akdeniz, Karadeniz ve Ortadoğu sınırlarımızı kuşatmıştır.

Salgının Türkiye'ye Ulaşması ve Gelişimi

Türkiye'nin almış olduğu tüm tedbirlere ve salgının sınırlarından girmesini beş yıl kadar geciktirmeyi başarmış olmasına karşın, 1970 yılının sonlarında salgın Türkiye'ye de ulaşmıştır. Kayıtlara göre hastalığın ilk görüldüğü yer, çevre sağlığı şartlarını sağlayamamış, hijyen ve ekonomi açılarından zayıf, yoksul ve kozmopolit bir İstanbul semti olan Sağmalcılar'dır (Gürer ve Meriç, 1971, s.113-114). Salgının kaynağı Türkiye dışındadır. Patlak vermesinin sebebiyse, semtin içme ve kullanma suyuna kanalizasyon suyunun karışması olmuştur. İlçenin pek çok yerinde halen Bizans döneminden kalma sarnıçlar ve kontrolsüz olarak açılmış, hijyen şartlarından yoksun kuyular kullanılmaktadır.

13 Ekim Salı günü aynı saatlerde İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Hastanesi'ne on, Çapa Kliniği'ne on beş ve Samatya Devlet Hastanesi'ne sekiz kişi başvurmuştur. Hastaların

³ Konuyla ilgili kaynaklar ve resmî açıklamalarda "*antero bakteri ünitesi*" olarak adlandırılan tesisler, hastalık hakkında test yöntemiyle yüksek sayıda veri toplayarak teşhis için merkez laboratuvarlara gönderen küçük test merkezleridir.

hastaneye başvurma saatleri gibi şikâyetleri de benzerdir. Hepsinde ishal ve kusma gibi belirtiler söz konusudur. Hastalara hemen müdahale edilmiş ve olumlu sonuç alınmıştır (Bakar, 2017, s.248). Tespit edilen ve yaklaşık iki hafta kadar etkili olan salgın, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı'nın Meclis'te verdiği resmî sayıya göre, elli iki vatandaşımızın vefatına sebep olmuştur (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, s.638). Henüz teşhisi kesinleşip kamuoyu ile paylaşılmamış olmakla birlikte, salgının başlangıcı ve basına yansıyan ilk haber bu olmuştur.

Ertesi günden itibaren ise basında konuyla ilgili haberler artmaya başlamıştır. Mevcut durum hakkında “salgın hastalık” ifadesini ilk kullanan gazetelerden olan Cumhuriyet Gazetesi'nin 14 Ekim 1970 tarihli haberine göre, hastalık sebebiyle bir kişi de hayatını kaybetmiştir (Bakar, 2017, s.248). 15 Ekim'de ise basına yansıyan hasta sayısı yüz elliden fazladır ve üç hasta da hayatını kaybetmiştir (Bakar, 2017, s.250). Bunlarla birlikte, henüz kolera değil, daha çok gıda zehirlenmesi ya da su aracılığıyla bulaşan bağırsak hastalığı olasılıkları üzerinde durulmaktadır. Haberlere göre, çeşitli uzmanlardan Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Özkan'a verilen ilk bilgiler de bu yöndedir (Bakar, 2017, s.248). Bu nedenle, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından resmî açıklama yapılmadan önce, salgının bir kolera salgını olduğu haberini ilk paylaşan, Cumhuriyet Gazetesi olmuştur. Gazetenin haberine göre, alınan ilk laboratuvar sonuçlarından gecekondu bölgelerinde sık bir şekilde görülen belirsiz hastalığın kolera olduğu anlaşılmaktadır. Ölü sayısı on dörde yükselirken, hastalığa yakalanarak hastanelere kaldırılanların sayısı da elliye yaklaşmış, bazı hastanelerde serum sıkıntısı baş göstermiştir. Çapa Mikrobiyoloji Enstitüsü yetkililerinin verdiği bilgiye göre, alınan ilk tahlil sonuçları hastalığın kolera olduğu şeklindedir. Ancak, bazı eksik bulgular mevcut olduğundan, daha kesin bir sonuç için numuneler Ankara'daki Refik Saydam (Hıfzıssıhha) Enstitüsü'ne gönderilmiştir. Yetkili profesörler, sonuç yüzde yüz kolera olmasa da, hastalığın koleraya çok benzeyen, aynı ölçüde bulaşıcı, tehlikeli ve benzer metodlarla tedavi edilecek bir hastalık olduğunu söylemişlerdir. Bu arada, Bakan Özkan da, ilaç firmalarının temsilcilerinden kolera tedavisinde kullanılan bazı antibiyotiklerin stok durumu hakkında bilgi almıştır (Cumhuriyet, 16 Ekim 1970).

Aynı habere göre, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Vedat Ali Özkan, Tıp Fakültelerinin dekanları ve mikrobiyoloji uzmanları ile bir toplantı düzenlemiş ve henüz kesin olarak kolera tespiti yapılmadığını, hastalığın kolerayı andıran bir şekilde seyrettiğini söylemiştir. Bakan, akşamüstü de ilaç firmalarının temsilcileriyle toplanmış ve “Tetrasiklin” grubu⁴ antibiyotik stokları hakkında bilgi aldıktan sonra, serum üreten Eczacıbaşı Firması'ndan, hastalığın tedavisinde kullanılan serumun derhal üretilmesini istemiştir. Firma yetkililerinin verdiği bilgiye göre, diğer serumların üretimi askıya alınarak kolera tedavisinde kullanılan bu serumdan günde beş bin litre üretilecek, bu amaçla haftada yedi gün çalışılacaktır. Aynı yetkililer, ilk tertibi o gün tamamlanacak olan serumun, ishal ve kusma sebebiyle vücutta meydana gelen fazla tuz kaybını ve asiditeyi önleyici özellikte olduğunu belirtmişlerdir. Ancak, bir hastaya günde on-on beş litre serum gerektiğinden, hasta sayısı artarsa, ihtiyaç karşılanamayacaktır. Ayrıca, basında Sağmalcılar Cezaevi ile Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'ndeki yüz elli boş yatağın kolera şüphesi olan hastalara tahsis edildiği, bölgedeki kuyuların klorlandığı, İstanbul dışındaki bazı sağlık ekiplerinin de İstanbul'a sevk edildiği ve salgın için yüz elli yataklı bir hastane hazırlandığı haberlerine de yer verilmiştir (Bakar, 2017, s.250).

Salgının bir kolera salgını olduğu ise kamuoyuna 17 Ekim günü açıklanmıştır. Basına yansıyan bilgilere göre, hastalıkla ilgili ilk kesin tahlil sonuçları Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Mikrobiyoloji Servisi'nden alınmış ve “Para-Kolera” olarak tespit edilmiştir. Sonuç, yazılı

⁴ Tetrasiklin, özellikle salgının devam ettiği yıllarda ciddi enfeksiyonların tedavisinde kullanılan bir antibiyotik grubudur.

basın dışında TRT İstanbul Radyosu aracılığıyla da halka duyurulmuştur. Gazetelere yansıyan haberlerde ise mevcut ölüm ve hasta sayıları birbirinden oldukça farklıdır. Örneğin, Akşam Gazetesi, ölü sayısının ellinin, hasta sayısının ise binin üzerinde olduğunu iddia ederken (Akşam, 17 Ekim 1970), Tercüman Gazetesi'nde ölü sayısı yirmi yedi, hasta sayısı iki bin olarak açıklanmıştır (Tercüman, 17 Ekim 1970). Milliyet Gazetesi'nin resmî rakamlara dayandığı haberinde de ölü sayısı on dört, hastanede yatan hasta sayısıysa dört yüzdür. TRT ve Anadolu Ajansı ise "gayri resmî" ölü sayısını yirmi iki olarak açıklamıştır (Milliyet, 17 Ekim 1970).

Ayrıca, Para-Kolera, basında "*koleranın hafif türü*" olarak tarif edilmiştir. Uzmanlar, hastalığın hafif seyrettiğini ve Asya Kolerası kadar öldürücü olmadığını söylemektedir. Bununla birlikte, hastalığın Şişli'ye bağlı Esenler ve Küçükköy'de de görülmeye başladığı bilgisi verilerek 1912 yılında İstanbul'da on beş bin kişinin koleradan öldüğü hatırlatılmaktadır. Bu sebeple, hükümet, sıkılaştırdığı tedbirleri ve aldığı yasak kararlarını basınla da paylaşmıştır. Buna göre:

- Her çeşit kaplarla su satışı yasaklanmıştır. Kamyon ya da diğer araçlarla şehre içme suyu getirilmeyecektir.
- Dondurma dâhil tüm buzlu maddelerin satışı yasaklanmıştır. Hiçbir yiyeceğe buz eklenmeyecektir.
- Açıkta üretilip satılan lahmacun, köfte, balık, kokoreç, midye gibi ürünlerin satışı yasaklanmıştır.
- Okul, kahvehane, sinema, stadyum ve eğlence yerleri kantinlerinde yaş meyve ve sebze satışı yasaklanmıştır.
- Okullarda her çeşit meşrubatın satışı yasaklanmıştır.
- Hastalık görülen evlerde yaşayanlar beş gün dışarı çıkmayacak, bu evler dezenfekte edilecektir.
- Kolera hastalarını taşıyan araçlar her gün dezenfekte edilecek ve kesinlikle başka amaçla kullanılmayacaktır.
- Bütün tuvaletler kireç kaymağı ile dezenfekte edilecek, şehir suyu "süper klorlanacaktır".
- Enfekte olmuş suyla sulandığı tespit edilen bahçe ve bostanların tüm ürünleri derhal imha edilecektir.
- Cenazeler antiseptik bir maddeyle yıkanacak, mezarlara kireç suyu dökülerek defnedilecektir. Evde ölenlere de aynı yöntem uygulanacaktır (Milliyet, 17 Ekim 1970).

İstanbul'da başlayan salgın, aynı günlerde Batı basınının da dikkatini çekmeye başlamıştır. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde yayımlanan New York Times Gazetesi, 17 Ekim 1970 tarihli sayısında İstanbul'daki salgına da yer vermiştir. Haberini, İstanbul'daki muhabirinin 16 Ekim'de gönderdiği bilgilere dayandıran gazete, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın Ankara'dan İstanbul'a bir milyon doz kolera aşısı getirttiği, İstanbul'daki hastanelerde salgın sebebiyle ölü sayısının yirmi yedi, hasta sayısının ise beş yüzden fazla olduğu, ilk ve orta dereceli okulların kapatılmasının düşünüldüğü ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Özkan'ın çalışma arkadaşlarını İstanbul'da görüşmeye çağırdığı bilgilerine yer vermiştir (New York Times, 17 Ekim 1970).

Ertesi gün salgın sebebiyle ölümlerin sayısındaki artış devam etmiştir. Basına yansıyan bazı haberlere göre 18 Ekim itibariyle ölenlerin sayısı kırk yediye yükselmiştir. Bunların arasında altı yaşında bir kız çocuğu da vardır. İstanbul'da Kadıköy, İstanbul dışında Kırıkkale, Çanakkale ve Samsun'da da Koleraya rastlanmıştır (Günaydın, 18 Ekim 1970). Çanakkale'nin Beşyol ilçesinde de kolera görüldüğü bildirilirken, Samsun'un Çarşamba ilçesinde belediye hoparlörlerinden bölgede kolera tespit edildiği bildirilmektedir. İki şehirdeki hastalar da İstanbul'dan gelmiştir (Hürriyet, 18 Ekim 1970). Yine basındaki haberlere göre, salgınla mücadele amacıyla ülke çapında dört bin doktor, İstanbul Tabipler Odası tarafından göreve davet edilmiştir. Hızlı müdahale amacıyla "*yıldırım sağlık ekipleri*" kurulmuş ve vatandaşlara acil durum için kullanabilecekleri telefon numaraları duyurulmuştur. Bunlarla birlikte, yukarıda da ifade edildiği gibi, salgının merkezi olan Sağmalcılar'dan başka ilçe hatta illere kaçış amaçlı göçler başlamış ve bu göçler bulaşma riski ve hızını da artırmıştır. Bu sebeple, Kırklareli gibi bazı illerin İstanbul ile trafiği yasaklanmıştır (Akşam, 18 Ekim 1970).

Ancak, hastalıktan ölenlerin cenazelerinin ailelerine teslim edilmemesi, bu salgından evde ölenlerin yakınlarının cenazelerini yetkililere vermemesine sebep olmuş, bu da salgının şiddetini artırmıştır. Ayrıca, salgından korunmak için meyve ve sebze satışı düşerken, limon ve sirkeye talep artmıştır. Turist gemileri de İstanbul'a seferlerini iptal etmiştir (Günaydın, 18 Ekim 1970).

Bununla birlikte, İstanbul'da aşılama amacıyla iki yüzden fazla merkez kurulmuş, İstanbul dışından sağlık ekipleri de destek amacıyla sevk edilmiştir. Vatandaşlar, aşı merkezlerinin önünde uzun kuyruklar oluşturmuştur (Günaydın, 18 Ekim 1970). İstanbul'da başlatılan yoğun bir aşı kampanyası ile salgının görüldüğü semtlerden başlanarak tüm İstanbul halkı zorunlu olarak aşılanmaya başlamış, bu sayı 18 Ekim itibarıyla yüz bine ulaşmıştır (Tercüman, 18 Ekim 1970). Ayrıca, yazılı basında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı açıklamasına dayandırılarak verilen ölü ve hasta sayıları bile farklılık göstermektedir. Örneğin, Vatan Gazetesi ölü sayısını yirmi beş, hasta sayısını ise beş yüz altmış olarak verirken (Vatan, 18 Ekim 1970), Her Gün Gazetesi'ne göre ölü sayısı yirmi yedi, hasta sayısı yedi yüz on yedidir (Her Gün, 18 Ekim 1970).

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Özkan, üç ay kadar sonra, Ocak 1971'de konuyla ilgili TBMM'de yaptığı açıklamada, aşı uygulaması için yalnız İstanbul'da bin merkez kurulduğunu, dört günde dört milyon vatandaşın aşılandığını ve dördüncü gün aşı kuyruklarının son bulduğunu söylemiştir (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, s. 653).

Bakan, salgının sürdüğü 19 Ekim 1970 tarihinde mevcut durumla ilgili yaptığı açıklamada, salgının aslında iki buçuk aydır devam ettiğini, ancak "*İspanyol Nezlesi*" şeklindeki yanlış teşhis sebebiyle yeni tespit edilebildiğini söylemiştir. Ayrıca, vatandaşların ücretsiz olarak aşılanmasının devam ettiğini, hükümet yaklaşık beş yıldır koleraya karşı tedbir almakta olduğundan, bir buçuk ay kadar önce dokuz milyondan fazla kişinin zaten aşılanmış olduğunu da eklemiştir. Yine Bakan'ın açıklamalarına göre, dün on dokuz kişi taburcu edilmiş, hastaların iyileşme hızı da artmıştır ve salgın kontrol altına alınmak üzeredir (Milliyet, 19 Ekim 1970).

Özkan, bunlarla birlikte, basında ölü ve hasta sayılarının gerçekte olduğundan çok yüksek şekilde yer almasından şikâyet etmiştir. Resmî sayılara göre, 19 Ekim itibarıyla hastalık sebebiyle ölenlerin sayısı otuz, hasta sayısı ise dokuz yüz otuz altıdır. İstanbul'da da üç gün içinde iki milyon vatandaşa aşı uygulanmış ve aşı ücretsizdir. Uygulanan aşı, hastalığa karşı yüzde otuz-elli oranında ve dört ay süreyle koruma sağlamaktadır. Ankara'dan bir milyon doz daha aşı İstanbul'a getirilmiştir (Her Gün, 19 Ekim 1970). Hastalığın İstanbul dışındaki şehirlerde görüldüğü haberlerini de yalanlayan ve hastanelerdeki durum hakkında da bilgi veren Bakan Özkan, yatak sıkıntısı olmadığını da ifade etmiştir. Örneğin, Yedikule Göğüs Hastalıkları Hastanesi'nde üç yüz doksan sekiz, Samatya İşçi Sigortaları Hastanesi'nde yüz doksan sekiz boş yatak bulunmaktadır (Babıali'de Sabah, 19 Ekim 1970).

Öte yandan, bu tarihlerde komşu ülkelerde de Türkiye'den ulaşabilecek muhtemel bir kolera salgınına karşı tedbirler alınmaya başlamıştır. Özellikle basında verilen abartılı haberlerden kaygı duyan Bulgaristan ve Yunanistan sınır kapılarını kapatmış, yolculara sıkı sağlık kontrolleri başlamıştır (Vatan, 19 Ekim 1970). Bulgaristan, Türkiye'den gelecek yolcuları kabul etmek için ilk aşının üzerinden beş gün geçmesi şartını uygularken, Yunanistan ise ikinci aşığı talep etmiş ve ikinci aşının üzerinden beş gün geçmesini bekleme kararı almıştır (Akşam, 19 Ekim 1970).

Salgının Hızının Düşmeye Başlaması ve Sona Ermesi

20 Ekim 1970 günü dönemin İstanbul Valisi Vefa Poyraz'ın yaptığı açıklamaya göre, salgının hızı yüzde otuz üç oranında azalma gösterirken, aşı uygulanan vatandaş sayısı da iki

milyon iki yüz bine ulaşmış, salgından dokuz kişi daha hayatını kaybetmiştir. (Akşam, 20 Ekim 1970) Ayrıca, kolera sebebiyle ölenlerin defin ruhsatlarına salgın sebebiyle vefat ettikleri eklenmiş, ilgililere mezara kireç dökülmesi gerektiği bilgisi verilmiş ve bu doğrultuda mezarlara on kg kireç dökülmesi istenmiştir. Herhangi bir sebeple mezarın en az üç yıl boyunca tekrar açılması da yasaklanmaktadır (Babıali'de Sabah, 20 Ekim 1970).

Vatandaşların tedbirlere yönelik hassasiyeti de artmaktadır. Okullarda da aşı kampanyası başlatılmış, kayıtlı tüm öğrencilere zorunlu aşı uygulanmasına karar verilmiştir. İki yüz kişi de iyileşerek taburcu olmuştur (Her Gün, 20 Ekim 1970). Salgının merkezi konumundaki İstanbul ile birlikte, başkent Ankara'da da tedbirler artmıştır. Numune Hastanesi ve Ulus Sosyal Sigortalar Hastanesi tümüyle olası kolera hastaları için ayrılmıştır. Buralarda bulunan mevcut hastalar ise Dışkapı Sosyal Sigortalar Hastanesi'ne gönderilmiştir. Ulus Sosyal Sigortalar Hastanesi Başhekimisi Altan Ozantürk, hastanedeki yüz yatağın tümüyle kolera için ayrıldığını, bu tarihten itibaren en basit ishal şikâyetlerinin bile bu bölüme sevk edileceğini söylemiştir (Vatan, 20 Ekim 1970).

İstanbul Valisi Poyraz, 21 Ekim'de yeni bir açıklama yaparak, salgının seyri konusunda daha da iyimser olduğunu ifade etmiş, salgının hızındaki düşüşün yüzde altmışa ulaştığı bilgisini vermiş, hastalığın resmen açıklandığı 17 Ekim günü hastanelerde toplam iki yüz yirmi beş kolera hastası ya da şüpheli vaka bulunurken, 21 Ekim itibariyle kesin teşhisli hasta sayısının doksan sekize düştüğünü söylemiştir. Bununla birlikte, kesin sonuç alabilmek için salgınla mücadelenin beş yıl kadar daha sürdürülmesi gerektiğini vurgulamıştır (Akşam, 21 Ekim 1970). Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Müsteşarlığı'nın açıklamasına göre ise kolera kaynaklı toplam ölüm sayısı kırk üçtür. İstanbul'da tüm vatandaşlar aşılanmış, bazı aşı uygulamalarının birden çok kez yapılması gerektiğinden, nüfus için gerekenden çok aşı tüketilmiştir. Olası yeni ihtiyaçlar dolayısıyla sekiz yüz kırk kg daha aşı getirilmiştir (Her Gün, 21 Ekim 1970). Bakan Vedat Ali Özkan ise salgının bir "su epidemisi" olduğunu açıklamıştır (Hürriyet, 21 Ekim 1970). Sahada görev yapan doktorlar tarafından hazırlanan bilimsel çalışmalar da, Bakan'ın bu açıklamasını doğrulamakta ve salgının su aracılığıyla bulaştığını ifade etmektedir (Gürer ve Meriç, 1971, s.114). 22 Ekim'de ise yeni ölümlerin yaşanmaması, salgındaki gerilemenin iyice hızlandığını ve kontrol altına alındığını göstermiştir (Milliyet, 22 Ekim 1970). Sağmalcılar Belediyesi de, hastalığın hızını tümüyle kaybettiğini ve salgın eğrisinin başlangıç noktasına düştüğünü gösteren bir grafik hazırlayarak basına dağıtmıştır (Tercüman, 23 Ekim 1970).

Salgının hızını kaybetmesi ve ölüm sayısının iyice azalmasıyla birlikte, olayın ekonomik boyutu da araştırılmaya başlamıştır. Sınır kapılarının kapatılmış olması sebebiyle yaş meyve ve sebze ihracatı tamamen durmuş, eğlence mekânları gibi işletmeler de maddî açıdan zor durumda kalmıştır (Hürriyet, 24 Ekim 1970). Bu sebeple, Ticaret Bakanlığı, ihracat alanında tedbirler alındığını duyurmuş ve İtalya dışında hiçbir ülkenin henüz Türkiye'ye yönelik herhangi bir ticaret yasağı uygulamadığını açıklamıştır (Vatan, 25 Ekim 1970). Ancak, komşu ülkelerle sınırlar kapalı durumda olduğu gibi, salgın kendi ülkelerinde de görülmesine karşın pek çok Avrupa ülkesi de Türkiye'den yolcu kabul etmemektedir. Turizm ve Tanıtma Bakanı Necmettin Gevheri, salgının turizm sektörünü de olumsuz etkilediğini söylemiştir (Akşam, 31 Ekim 1970).

24 Ekim 1970 itibariyle resmî sayılara göre salgın sebebiyle gerçekleşen toplam ölüm sayısı kırk altı, hasta sayısı da bin yüz altmıştır. Hastanelerde bulunanların çoğu iyileşmiş, taburcu sürelerini beklemektedir (Tercüman, 24 Ekim 1970). Salgın Türkiye'de hızını kaybederken, komşu ülkelerde şiddetlenmeye ve Doğu Avrupa'da da görülmeye başlamıştır. Yunanistan, hasta sayısının artışı sebebiyle aşı uygulamasına başlamıştır (Babıali'de Sabah, 25 Ekim 1970). Çekoslovakya'da da üç kişinin Kolera sebebiyle öldüğü açıklanmıştır (Akşam, 28 Ekim 1970). Türkiye'de ise son günlerde yeni ölüm meydana gelmemiş, Bakan Özkan'ın Sağlık

Şûrası'nda yaptığı açıklamaya göre, salgının hızı yüzde doksan oranında azalmıştır (Cumhuriyet, 28 Ekim 1970). Sınır kapıları da kısmen yeniden açılmış, Avrupa'ya araç çıkışları sınırlı olarak yeniden başlamıştır.

İstanbul'daki salgın hakkında haberlere zaman zaman sayfalarında yer veren New York Times Gazetesi, kolera sebebiyle gerçekleşen ölüm sayısının kırk dokuz olduğunu, salgının zirve noktasına geçen hafta ulaşıp inişe geçtiğini, hastanelerde bulunan hasta sayısı oranının tüm hasta sayısına göre %10'a düştüğünü, tüm hastaların İstanbul'da bulunduğunu ve tespit edilmiş hasta sayısının bin iki yüz otuz beşe indiğini bildirmiştir. Bunlardan kesin kolera teşhisi konulanların sayısı ise dört yüz doksan dokuzdur. On kişinin de "sağlıklı taşıyıcı" olduğu tespit edilmiş ve karantina altına alınmıştır (New York Times, 28 Ekim 1970).

Fransa'da yayımlanmakta olan Le Monde Gazetesi de, New York Times'ın verdiği bilgileri doğrulamaktadır. Gazeteye göre, Türkiye'de hastalık sebebiyle son ölümler 25 Ekim'de gerçekleşmiş ve iki hasta hayatını kaybetmiştir. Haberin yayımlandığı gün gazeteye İstanbul muhabirinden gelen bilgiye göre, o gün boyunca seksen altı kişi kolera şüphesiyle hastaneye kaldırılırken, otuz kişi de taburcu edilerek evlerine gönderilmiştir. Salgın sebebiyle vefat eden kişi sayısı kırk dokuz, şüpheli hasta sayısı bin iki yüz otuz beştir. Türkiye'de koleraya karşı yaklaşık yirmi milyon kişi aşılansmış durumdadır. Fransa, İsviçre, Hollanda ve Almanya'dan da on iki milyon doz yeni aşı sipariş edilmiştir (Le Monde, 27 Ekim 1970).

Salgının hızını kaybetmeye başlamasıyla birlikte, hükümet, gelecekte yaşanabilecek benzer durumlar için yasal düzenleme yapma kararı almıştır. Bakan Özkan, bütün vatandaşların Sağlık Sigortası kapsamına alınması, üretimden tüketime kadar tüm gıda sektörünün sıkı denetimi ve bu denetimin yalnız Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından yapılması, tifo, para-tifo, dizanteri ve çocuk felci gibi hastalıkların azaltılması için kapsamlı bir çalışma başlatılması konularını içeren bir kanun tasarısı hazırladıklarını söylemiştir (Akşam, 29 Ekim 1970). Bakan Özkan, ayrıca, salgının hızının yüzde bire kadar gerilediğini ve tamamen kontrol altında olduğunu da açıklamıştır (Milliyet, 29 Ekim 1970). Öte yandan, salgına karşı tedbir almaya devam edilmiş, Ramazan ayının da başlaması sebebiyle camilerin de düzenli olarak dezenfekte edilmesine karar verilmiştir (Tercüman, 29 Ekim 1970). Ankara'da da aşı uygulamasına yoğun şekilde devam edilmiş, şehirde bulunan tüm doktorlar, sağlık memurları, sağlık teknisyenleri, hemşire, hemşire yardımcıları ve hemşire okulları son sınıf öğrencilerinin görev aldığı aşı merkezlerinde dört günde yedi yüz elli bin kişi aşılansmıştır. Hafta sonuna kadar da tüm Ankaralıların aşılansması planlanmıştır (Vatan, 29 Ekim 1970).

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı açıklamalarına göre, 1 Kasım 1970 tarihi itibarıyla kolera kaynaklı yeni ölüm yoktur. Tespit edilen yeni hasta da olmamakla birlikte, mevcut hastaların sayısı hızla azalmakta ve taburcu işlemleri devam etmektedir. Tüm Türkiye çapında kolera teşhisi ya da şüphesiyle hastanelerde bulunan toplam hasta sayısı beş yüz yetmiş kadar düşmüş ve bunların da bir hafta içerisinde taburcu olmaları beklenmektedir (Vatan, 1 Kasım 1970; Zafer 1 Kasım 1970).

Bakan Özkan, 3 Kasım'da yaptığı açıklamayla 26 Ekim 1970 gününden beri kolera kaynaklı yeni bir ölüm gerçekleşmediği gibi herhangi yeni bir vakanın da kaydedilmediğini, dolayısıyla salgının artık tamamen kontrol altına alınarak sona erdiğini açıklamıştır. Bununla birlikte, tedbirlerin devam edeceğini ifade eden Özkan'ın verdiği rakamlara göre, 3 Kasım itibarıyla Türkiye genelinde on beş milyon kişiye aşı uygulanmıştır. Aynı günlerde yapılan nüfus sayımına göre, Türkiye'nin toplam nüfusu yaklaşık otuz iki milyondur. Bununla birlikte, salgının yoğun olduğu bölgelerde yaşayan vatandaşlar, üç ay içinde ikinci kez aşılacaktır. Stoklarda on beş milyon kişilik aşı stoku daha bulunmaktadır (Akşam, 3 Kasım 1970).

Ayrıca, komşu ülkelerdeki salgın şiddetli olarak devam ettiğinden, sınırlardaki tedbirlerin artırılması için Hudut ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü'ne yaklaşık iki yüz bin liralık ek bütçe ayrılmıştır (Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, s.1-3).

Sonuç

1961 yılında Filipinler'de başlayan “El Tor” tipi kolera salgını, 1965 yılı itibariyle Rusya ve İran'da etkili olmaya başlayarak sınırlarımıza dayanmıştır. Salgının komşu ülkelerde görülmesi üzerine, Türkiye'de tedbirler sıklaştırılmış, sınırlara kontrol birimleri ve laboratuvarlar kurulmuş, gümrük, hava ve deniz limanlarında denetimler başlamış, ilaç, serum ve tıbbî malzeme stoklanmış, yoğun bir aşı uygulaması başlatılmıştır. Alınan tedbirlerin etkisiyle, salgının beş yıl kadar sınırlarımızın dışında tutulması başarılmış, ancak 1970 yılının sonlarında kolera ülkemize de ulaşmıştır. İlk tespiti İstanbul'un Sağmalcılar semtinde gerçekleşen salgın, su aracılığıyla bulaşarak ilk birkaç gün hızlı seyretmiş, tedbirlerin sıklaştırılması ve yerinde müdahale sayesinde daha fazla büyümeden ve İstanbul sınırları içerisinde yaklaşık iki haftada kontrol altına alınmıştır. Bu süre içerisinde bin beş yüz kadar hastanın iyileşmesi sağlanmış, Bakanlık açıklamasına göre elli iki vatandaşımız da hayatını kaybetmiştir.

Tablo 1: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın doğrudan ya da basında yer alan açıklamalarına göre hasta ve vefat sayıları. (Çalışmada kullanılan kaynaklardan derlenmiştir.)

Tarih	Mevcut Kesin Teşhis ve Şüpheli Hasta	Toplam Vefat
17 Ekim 1970	225	Resmî bilgi yok
19 Ekim 1970	936	30
20 Ekim 1970	Resmî bilgi yok	39
21 Ekim 1970	Resmî bilgi yok	43
24 Ekim 1970	1160	46
25 Ekim 1970	Resmî bilgi yok	49
27 Ekim 1970	1235	49
1 Kasım 1970	570	Resmî bilgi yok
8 Ocak 1971 (TBMM)	(İyileşen) +1500	52

Kaynakça

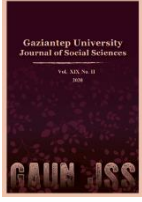
- Bakar, C, (2017), “Kırk Yedi Yıl Sonra Yeniden Bir Salgının Hikâyesi: 1970 Sağmalcılar Kolera Salgınından Günümüze Dersler”, *Turkish Journal of Public Health*,15, (3), s.245-269
- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (1971), Cilt 64, Toplantı 10, 18 Şubat 1971
- Çalışkan, A, (2019), “XVIII. ve XIX.Yüzyılda Antep ve Civarında Bazı Salgın Hastalıklara Dair Bulgular”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18, (4), s.1556-1573

- Çalışkan, A, (2020). "Osmanlı Kenti Bayezid’de Salgın Hastalıklar ve Bazı Asayiş Problemleri (XIX. Yüzyıl ve XX.Yüzyıl Başları)", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 39, s. 1-19
- Çalışkan, A ve Eyicil, A, (2019), “XVIII. ve XIX.Yüzyılda Halep ve Civarında Salgın Hastalıklar”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, (18), Güz 2019, s.1289-1319
- Gürer İ ve Meriç N, (1971), “2200 Kişilik Bir Toplumda Kolera Portörlüğü Araştırması”, *Mikrobiyoloji Bülteni*, 5, s.110-126
- Kohn, G. C, (2008), *Encyclopedia of Plagueand Pestilence: From Ancient Times to the Present* (3.baskı.), New York: Facts On File, Inc.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi (1971), Dönem 3, Cilt 9, 8 Ocak 1971 Özlü Z, ve Çay M, (2020), *Küresel Salgın ve Güvenlik: Tarihsel Süreç*, Ed. Yunus Emre Tansü, Gaziantep: İKSAD, s. 15-48
- Şehsuvaroğlu, B. N, (1958), *Türkiye Karantina Tarihine Giriş, (İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, no:1, sene: 1958’den ayrı baskı)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi
- Yıldırım, N, (2010), *İstanbul’un Sağlık Tarihi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi

Gazeteler

- Akşam, 17 Ekim 1970
- Akşam, 17 Ekim 1970
- Akşam, 18 Ekim 1970
- Akşam, 19 Ekim 1970
- Akşam, 20 Ekim 1970
- Akşam, 21 Ekim 1970
- Akşam, 28 Ekim 1970
- Akşam, 29 Ekim 1970
- Akşam, 31 Ekim 1970
- Akşam, 3 Kasım 1970
- Babıali’de Sabah, 19 Ekim 1970
- Babıali’de Sabah, 20 Ekim 1970
- Babıali’de Sabah, 25 Ekim 1970
- Cumhuriyet, 16 Ekim 1970
- Cumhuriyet, 28 Ekim 1970
- Dünya, 19 Ağustos 1970
- Günaydın, 18 Ekim 1970
- Günaydın, 18 Ekim 1970
- Günaydın, 18 Ekim 1970
- Her Gün, 18 Ekim 1970

Her Gün, 19 Ekim 1970
Her Gün, 20 Ekim 1970
Her Gün, 21 Ekim 1970
Hürriyet, 18 Ekim 1970
Hürriyet, 21 Ekim 1970
Hürriyet, 24 Ekim 1970
Milliyet, 18 Ağustos 1970
Milliyet, 17 Ekim 1970
Milliyet, 17 Ekim 1970
Milliyet, 19 Ekim 1970
Milliyet, 22 Ekim 1970
Milliyet, 29 Ekim 1970
Le Monde, 27 Ekim 1970
New York Times, 17 Ekim 1970
New York Times, 17 Ekim 1970
Tercüman, 17 Ekim 1970
Tercüman, 18 Ekim 1970
Tercüman, 23 Ekim 1970
Tercüman, 24 Ekim 1970
Tercüman, 29 Ekim 1970
Vatan, 18 Ekim 1970
Vatan, 19 Ekim 1970
Vatan, 20 Ekim 1970
Vatan, 25 Ekim 1970
Vatan, 29 Ekim 1970
Vatan, 1 Kasım 1970
Zafer, 1 Kasım 1970

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nun Alternatif Bir Panoraması: Kutbüddîn en-Nehrevâlî'nin el-Fevâ'idü's-seniyye fi'r-rihleti'l-Medeniyye ve'r- Rûmiyye'sinde Harabeler ve Hastalık

An Alternative Panorama of the Early Modern Ottoman Empire: Ruins and Sickness in Quṭb al-Dīn al-Nahrawālī's Journey to the Sublime Porte

C. Ceyhun ARSLAN^a *

^a Dr. Öğr. Üyesi, Koç Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü, İstanbul/ TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-8048-3775

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 10 Mayıs 2020

Kabul tarihi: 23 Ekim 2020

Anahtar Kelimeler:

Kutbüddîn en-Nehrevâlî,
El-Fevâ'idü's-seniyye fi'r-rihleti'l-
Medeniyye ve'r-Rûmiyye,
Erken modern Osmanlı dönemi,
Seyahat yazıları,
Harabeler,
Süleymaniye

ARTICLE INFO

Article History:

Received May 10, 2020

Accepted October 23, 2020

Keywords:

Quṭb al-Dīn al-Nahrawālī,
Journey to the Sublime Porte,
Early modern Ottoman period,
Travel writings,
Ruins,
Süleymaniye

ÖZ

Bu çalışma, Kutbüddîn en-Nehrevâlî'nin 1557-1558 yıllarında Mekke'den İstanbul'a yaptığı seyahatini anlatan el-Fevâ'idü's-seniyye fi'r-rihleti'l-Medeniyye ve'r-Rûmiyye (Medine ve Rum Diyarları Seyahatindeki Muhteşem Faydalar) adlı eserin yakın okumasını yapacaktır. En-Nehrevâlî (1511/12-1582) bu ziyareti, Kanunî Sultan Süleyman'ı görmek ve ondan Medine'deki Osmanlı kuvvetlerinin başında olan Delü Piri'nin görevden alınmasını istemek için gerçekleştirdi. Daha önceki çalışmalar, el-Fevâ'idü's-seniyye'yi en-Nehrevâlî'nin hayatı veya on altıncı yüzyıl İslam ve Osmanlı toplumu hakkında bilgi sağlayan tarihi bir kaynak olarak incelemiştir. Bu makale ise bir edebiyat çalışması gibi el-Fevâ'idü's-seniyye'nin yakın okumasını yaparak onu bir anlatı olarak inceleyecek ve eserdeki bazı metinsel dinamikleri ortaya koyacaktır. En-Nehrevâlî, İskenderiye ve Kahire gibi şehirlerin harap bir duruma düştüğünü bildirir. Ayrıca, İskenderiye'den bazı mermer kalıntılarının İstanbul'a nakledildiğini ve bu kalıntıların Süleymaniye'nin inşası için kullanıldığını belirtir. İstanbul, Süleymaniye Camii gibi ihtişamlı yapılarıyla harap duruma düşmüş Kahire ve İskenderiye'den oldukça farklı gözükmektedir. Ancak, İstanbul hakkındaki bölümde bazı detaylar daha dikkatli incelendiğinde farklı bir tablo ortaya çıkar. Şehirde, Hürrem Sultan ve Ahmet Çelebi gibi önemli kişiler hastalıklara yakalanır ve hatta vefat eder. En-Nehrevâlî Osmanlı İmparatorluğu'nu açık bir şekilde eleştirmese de onun eserinde imparatorluk ideal bir düzene sahip değildir; çünkü İskenderiye gibi şehirler harap bir duruma düşmüştür ve Arapça diliyle şiirine önem veren Ahmet Çelebi kendisini saray içi anlaşmazlıkların içinde bulmuştur. El-Fevâ'idü's-seniyye, imparatorluğun ihtişam ve nizam ile özdeşleşen bir devri hakkında harabelerin ve hastalıkların ön plana çıktığı alışılmadık bir panorama ortaya koyar.

ABSTRACT

This study gives a close reading of Journey to the Sublime Porte (al-Fawā'id al-saniyya fi al-rihla al-Madaniyya wa-l-Rûmiyya) by Quṭb al-Dīn al-Nahrawālī (1511/12-1582). Journey to the Sublime Porte narrates the journey that al-Nahrawālī undertook from Mecca to Istanbul in 1557-1558. The earlier scholarship has analyzed this work as a historical source to generate insights on the sixteenth-century Islamic world or on al-Nahrawālī's life. Instead, like a work of literary criticism, this article analyzes Journey to the Sublime Porte to flesh out important textual patterns in the travelogue. Al-Nahrawālī claims that cities such as Alexandria and Cairo have fallen into a ruinous state. He also notes that some ruins in Alexandria were transported into Istanbul so that they can be used for the construction of the Süleymaniye Complex in Istanbul. With its splendid constructions such as the Süleymaniye, Istanbul seems different from Cairo and Alexandria that have fallen into ruins. However, a close attention to descriptions of Istanbul reveals another picture. In Istanbul, al-Nahrawālī witnesses that prominent people like Hürrem Sultan and Ahmet Çelebi fall sick and even die. Al-Nahrawālī does not openly criticize the Ottoman Empire; however, his work suggests that the empire has not achieved an ideal order, because cities like Cairo and Alexandria fell into ruin and someone like Ahmet Çelebi who shows a high respect for Arabic language and poetry becomes embroiled within court conflicts. For a period often associated with order and control, this article pays attention to a travelogue that provides an alternative panorama of the early modern Ottoman Empire that foregrounds ruins and sickness.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: cceyhunarslan@ku.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Bu çalışma, Kutbüddîn en-Nehrevâlî'nin 1557-1558 yıllarında Mekke'den İstanbul'a gerçekleştirdiği seyahatini anlatan el-Fevâ'idü's-seniyye fi'r-rihleti'l-Medeniyye ve'r-Rûmiyye (Medine ve Rum Diyarları Seyahatindeki Muhteşem Faydalar) adlı eserinin yakın okumasını yapacaktır. En-Nehrevâlî (1511/12-1582), merkezileşme ve bürokratikleşme ile özdeşleşen erken modern Osmanlı devri hakkında harabelerin ve hastalıkların ön plana çıktığı alışılmadık bir tablo ortaya koyar. Makale, iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda, eserin İstanbul'u ihtişamlı ve kozmopolit bir yapıya erişmiş bir imparatorluk başkenti olarak tasvir ettiği gösterilecektir. İkinci kısımda ise eserde bazı önemli detaylara dikkat edildiğinde İstanbul'un zannedildiği kadar ihtişamlı olmadığı ve imparatorluğun bazı önemli sorunlarla yüzleştiği ortaya konacaktır. Bu makale, daha önceki çalışmalardan iki açıdan farklıdır. İlki, eser incelemesinde kullanılan metodolojik yaklaşımdır. Önceki araştırmaların aksine, el-Fevâ'idü's-seniyye, sadece en-Nehrevâlî'nin ziyaret ettiği mekanlar ve Osmanlı hanedanlığına verdiği hediyeler hakkında bilgi sağlayan tarihî bir kaynak olarak analiz edilmeyecektir. Ayrıca, o dönem veya en-Nehrevâlî'nin hayatı hakkında bilgi üretmek için incelenmeyecektir. Bu makale, bir edebiyat çalışması gibi eseri bir anlatı olarak inceleyecek ve metindeki önemli dinamikleri ortaya koyacaktır. İkincisi ise kaynağın kendisi hakkındadır. Erken modern dönem Osmanlı İmparatorluğu hakkında seyahat yazılarını inceleyen akademik çalışmaların neredeyse tamamı, Evliya Çelebi'nin veya Avrupalı seyyahların eserleri üzerinedir. El-Fevâ'idü's-seniyye ise Seyahatnâme ve Tabakât ül-memâlik ve derecât ül-mesâlik gibi eserlerden farklıdır; çünkü Mekke'de köklü bir aileden gelen en-Nehrevâlî, imparatorluk hakkında yeni bir bakış açısı sunar. En-Nehrevâlî, Avrupalı seyyahların aksine bir Doğu-Batı karşılaştırması yapmaz. Ayrıca, hayatı boyunca İskenderiye, Kahire, Medine ve İstanbul gibi şehirleri bir kereden fazla ziyaret etmesi bu şehirlerin geçirdiği değişimleri kaydetmesini, Türkçe bilmesi ise Osmanlı bürokrasisi hakkında önemli gözlemlerde bulunmasını sağlar.

En-Nehrevâlî'nin hayatı hakkında kısa bir bilgi verip eserin özetini çıkardıktan sonra, bu çalışma el-Fevâ'idü's-seniyye'yi analiz edecektir. En-Nehrevâlî, Kanunî Sultan Süleyman'dan Medine'deki Osmanlı kuvvetlerinin başında olan Delü Piri'yi görevinden almasını istemektedir; ancak eserin sonunda Kanunî Sultan Süleyman, bu talebi reddeder. Bu talebin reddedilmesi Kanunî'nin Mekke'yi görmezden geldiği anlamına gelmez. Kanunî Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan, Mekke'ye önemli yatırımlar yaptı ve oradaki mimarının gelişmesini sağladı. Ayrıca, Kanunî Mekke'de önemli yapılar inşa ederek İslam dünyasının halifesi olduğunu vurguladı. Her ne kadar eserinde bazen bu yapılardan bahsetse de en-Nehrevâlî yolculuk güzergahında bulunan İskenderiye ve Kahire şehirlerinin harap duruma düştüğünü belirtir. 1536-1537 yıllarında İstanbul'a yaptığı ilk seyahat sırasında İskenderiye'yi görmüş olan en-Nehrevâlî, İskenderiye'nin eskiye nazaran çok daha haraplaşmış olduğunu vurgular. İstanbul ihtişamlı yapılarıyla bu iki şehirden oldukça farklıdır. Tursun Bey'in belirttiği üzere, Fatih Sultan Mehmet İstanbul'a ilk girdiğinde İstanbul yıkık dökük bir haldeydi. Ancak, Kanunî'nin zamanında İstanbul özellikle Süleymaniye Külliyesi gibi yapılarıyla ihtişamlı bir şehre dönüşmüştür. Evliya Çelebi ve Mimar Sinan gibi pek çok kimse Süleymaniye hakkında övgü dolu sözler sarf etmiş ve bu külliye imparatorluğun ihtişamını ve yenilmezliğini temsil eden bir yapı olarak görmüştür. Her ne kadar en-Nehrevâlî bu seyahat yazısını Süleymaniye Külliyesi'nin inşası biterken ortaya koymuşsa da eserinde bu külliye neredeyse hiç bahsetmez. Bu konu hakkında verdiği tek bilgi ise İskenderiye'deki mermer kalıntıların İstanbul'a nakledilmesi ve bu kalıntıların Süleymaniye'nin inşası için kullanılmasıdır. Başta, en-Nehrevâlî'nin seyahati, Arapça methiyelerde gözlemlenen yolculuk modeline uyuyor gibidir; zira bu şiirlerde şair harabelerle dolu ıssız mekanlardan geçip huzur ve güvenlik temin eden hükümdarın divanına varır. İstanbul başka şehirlerden elçiler kabul eden ve görkemli yapıları olan kozmopolit ve ihtişamlı bir şehir olarak gözükür.

Ancak, İstanbul hakkındaki kısım daha dikkatli bir şekilde incelendiğinde şehrin zannedildiği kadar ihtişamlı olmadığı fark edilir. Şehir hastalıktan muzdariptir ve Hürrem Sultan ile Ahmet Çelebi gibi önemli kişiler vefat etmiştir. En-Nehrevâlî de İstanbul'a vardığında hastalanır. Ayrıca, en-Nehrevâlî Hürrem Sultan'ın ölümünden sonra imparatorlukta anlaşmazlıkların ortaya çıktığından söz eder. Saçları kırılmış Sultan Süleyman yeşil kaftan giymiştir; böylece, ilk yıllarındaki heybetinin aksine sultan ölümü bekleyen hüznü birisi olarak tasvir edilir. Ahmet Çelebi, el-Mütenebbî'nin beytine üç dize ekleyerek en-Nehrevâlî'ye Arapça bir tahmis okur. En-Nehrevâlî, Ahmet Çelebi'den gayet etkilenir; ancak sonra Ahmet Çelebi'nin kazasker Sinan Efendi ile anlaşamadığını, aniden hastalandığını ve genç yaşta vefat ettiğini öğrenir. Bütün bu detaylar, İstanbul'un kasvetli havasını pekiştirir. En-Nehrevâlî sultanı över ve Osmanlı İmparatorluğu'nu açıkça eleştirmez. Yine de eseri, her ne kadar imparatorluk merkezileşmeye çabalasa da bu çabaların her zaman istenilen sonucu vermediğini gösterir. İmparatorluk ideal bir düzene sahip değildir; çünkü İskenderiye gibi şehirler harap duruma düşmüştür ve Arapça diliyle şiirine önem veren Ahmet Çelebi kendisini saray içi anlaşmazlıkların içinde bulmuştur.

Sonuç olarak, düzen, kontrol ve ihtişam ile özdeşleşen bir dönem için en-Nehrevâlî, eserinde erken modern Osmanlı İmparatorluğu hakkında alışılmadık bir tablo ortaya çıkarmaktadır. Böyle bir sonuca varmak ise bu esere farklı bir metodolojik bir açıdan yaklaşıldığında mümkün olabilir. El-Fevâ'idü's-seniyye, sadece en-Nehrevâlî'nin ziyaret ettiği yerler ve sunduğu hediyeler hakkında bilgi veren bir tarihî kaynak değildir. En-Nehrevâlî'nin seyahat yazısı, aynı zamanda on altıncı yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu hakkında değişik bir panorama ortaya koyan zengin bir anlatıdır.

Introduction

During his stay in Istanbul, Quṭb al-Dīn al-Nahrawālī (1511/12-1582) meets Celalzâde Mustafa Çelebi (d. 1567), who makes the following remark about his work *Tabakât ül-memâlik ve derecât ül-mesâlik* (Layers of kingdoms and levels of routes): “The sultan (God the exalted protect him!) has under his dominion 1,200 fortresses. Whenever in mentioning one of them, I have employed a description and rhyming prose, especially in reference to [its] grandeur, strength, and sturdiness” (al-Nahrawālī, 2005, pp. 199-200).¹ Mustafa Çelebi’s work is one of the many sixteenth-century texts that celebrate sturdy constructions that were built during the rule of Sultan Süleyman the Magnificent (r. 1520-1566). Al-Nahrawālī’s work on his travel between Mecca and Istanbul, *Journey to the Sublime Porte (al-Fawā’id al-saniyya fî al-riḥla al-Madaniyya wa-l-Rūmiyya)*,² starkly contrasts with these texts, because it mentions almost nothing about these constructions and instead extensively describes ruins across the Ottoman Empire.

In particular, the lack of any reference to the Süleymaniye Complex in al-Nahrawālī’s descriptions of Istanbul is striking, because al-Nahrawālī returns from Istanbul to Mecca in 1558, which is also the year when the Süleymaniye was completed. This complex signified for many the Ottoman Empire’s longevity and even its indefatigability. For example, Mimar Sinan told Sultan Süleyman that the Süleymaniye Complex “will remain on the face of the earth until the Day of Judgment” (Evliya Çelebi, 1896, p. 157). Likewise, Mimar Sinan carved in stone Qur’anic passages about paradise above the lateral gates of the Süleymaniye Mosque (Necipoglu, 2010, p. 217). Yet al-Nahrawālī remains surprisingly silent about this complex. While he lists some architectural constructions in his travel between Mecca and Istanbul, al-Nahrawālī provides almost no information about Istanbul’s monuments. Only in Alexandria during his return from Istanbul, he provides the single information regarding the Süleymaniye. He observes that marble ruins in Alexandria were transported to Istanbul so that these ruins can be used for the construction of the Süleymaniye Complex (al-Nahrawālī, 2005, p. 217).

This particular observation on Alexandria is taken as a point of departure to understand the panorama of the Ottoman Empire that al-Nahrawālī’s work provides. Ruins from Alexandria become incorporated into the Süleymaniye Complex that signifies for many the empire’s glory and longevity. Istanbul seems like a central hub into which resources and people from different parts of the empire flow. At the same time, al-Nahrawālī notes that cities such as Cairo and Alexandria have fallen into a ruinous state. Thus, the text features a juxtaposition between ruins of Alexandria and Cairo and construction projects of Istanbul that signify political longevity. Furthermore, even though Istanbul may at times seem to have achieved the height of its glory, this article also demonstrates that al-Nahrawālī does not give readers a rosy picture of Istanbul.

Unlike many other early modern texts such as Evliya Çelebi’s *Seyahatnâme* and Celalzâde Mustafa Çelebi’s *Tabakât ül-memâlik ve derecât ül-mesâlik*, al-Nahrawālī’s work suggests that the empire is not experiencing a golden age. The earlier scholarship has focused on early modern travel writings on the Ottoman Empire by European authors (Longino 2015) or the Ottoman courtly and cultural elite such as Evliya Çelebi. This study gives a close reading of *Journey to the Sublime Porte* to provide new insights on vast transformations of the early modern Ottoman Empire from an alternative vantage point. Al-Nahrawālī’s work reveals key insights on power dynamics among

¹ In regards to citations from *Journey to the Sublime Porte*, this study uses Richard Blackburn’s English translation, which is accompanied with a CD of the Arabic manuscript. For Arabic transcriptions, the article follows the IJMES guidelines.

² A more literal translation of the Arabic title is “The Splendid benefits in the journey of Medina and the Rum lands.” Since Richard Blackburn decided to translate the title as *Journey to the Sublime Porte*, this article also uses Blackburn’s English title when referring to the text.

different communities within the empire. Unlike many other works from the same time period, *Journey to the Sublime Porte* suggests that the increasing centralization efforts of the empire that turn Istanbul into a central hub may not have achieved a complete success. Instead, *Journey to the Sublime Porte* fleshes out characteristics of entropy—ruins, sickness, dilapidation, and death—as features of a time period that much of the current scholarship often characterizes as orderly and centralized.

Journey to the Sublime Porte includes crucial information for historians. After all, many historians such as Richard Blackburn (1979), Adem Arıkan (2009), and Guy Burak (2017) have cited al-Nahrawālī's sources to provide important insights on the sixteenth-century Islamic world. Al-Nahrawālī's extensive descriptions of gifts can be useful for material historians and his description of the sickness that kills Hürrem Sultan would be of interest for historians of medicine. However, this article does not analyze *Journey to the Sublime Porte* as a historical source to generate new information on the sixteenth-century Ottoman and Islamic society. Likewise, it does not analyze this text to provide more biographical information on al-Nahrawālī. Rather, this study, like a work of literary criticism, gives a close reading of *Journey to the Sublime Porte* as a narrative and hence maps out key textual patterns in the work. In particular, it provides important insights on the structure of the text and representations of gifts and ruins, both of which have had important significations in the Arabic literary heritage.

At first, *Journey to the Sublime Porte* seems to be useful for researchers only because it provides a list of places that al-Nahrawālī visited, people that he met, and gifts that he gave to these people. However, analyzing the structure of the work as a whole also provides crucial insights. Before he comes to Istanbul, al-Nahrawālī encounters ruins, which symbolize death and dilapidation in classical Arabic poetry with which he had deep familiarity. When al-Nahrawālī visits Istanbul, he presents precious gifts to palace officials and ceases writing about ruins. Initially, the travelogue's structure seems to have key similarities with the bipartite structure of Arabic panegyric poetry, in which the poet often travels through barren lands full of ruins and then reaches the court of the political ruler who assures longevity and munificence. Yet a more careful close reading undermines this initial observation. When he is in Istanbul, al-Nahrawālī writes about sickness and death, undermining the city's veneer of longevity. The description of Istanbul as a place of danger and sickness demonstrates that al-Nahrawālī's voyage does not fit into the archetypal pattern of travel that starts at barren lands and ends at a land of safety and longevity.

The first section of this article focuses on representations of ruins and gifts and demonstrates that Istanbul seems to function as a central hub that affirms the Ottoman Empire's might and glory. The second section of the article shows, however, that when one focuses on particular details in descriptions of Istanbul, the city does not seem as glorious and perfect as a visitor might initially assume it to be.

Istanbul as a City of Glorious Constructions

Quṭb al-Dīn al-Nahrawālī was a man of great learning. Most likely born in Nahrawala in the sultanate of Gujarat of western India, al-Nahrawālī went to Mecca when his father took up a teaching position there. Al-Nahrawālī had the opportunity to study with the most prominent scholars and attained an excellent command of Turkish. He wrote numerous important works such as *Journey to the Sublime Porte* and *Lightning over Yemen: A History of the Ottoman Campaign (1569-71)* (1573, *al-Barq al-Yamānī fī al-faḥ al-'Uthmānī*). He went to Istanbul for the first time in 1536-1537 to seek assistance against the Portuguese military presence that threatened the Gujarat. In *Journey to the Sublime Porte*, al-Nahrawālī visits Istanbul to secure the removal of the Istanbul-appointed official, Delü Piri, the garrison commander at Medina who had a notorious

reputation for disrespecting the sharifs, the Ottoman local vassal rulers. Yet, al-Nahrawālī fails his mission, as Sultan Süleyman does not accept al-Nahrawālī's request.

One should not interpret this refusal as Sultan Süleyman's complete negligence of Mecca. Zekeriya Kurşun (2017) and 'Abd al-Mun'im 'Abd al-Rahman 'Abd al-Majīd (2018, pp. 748-749) have already written about the numerous construction projects that were built in Mecca during the Ottoman period. Sultan Süleyman repaired Ka'ba, renewed the Arafat water channel, and constructed in Mecca a madrasa for four legal schools. All these acts show the perspicacity of a ruler who understood the importance of marking his presence in Mecca and putting emphasis on his role as the caliph. He also renovated the hajj route extending from Rumelia to Syria and fortified desert caravanserais. Hürrem Sultan, the wife of Sultan Süleyman, had similarly grand ambitions. She wished to become associated with Zubayda bint Ja'far (d. 831), the wife of the Abbasid caliph Hārūn al-Rashīd (d. 809). Zubayda bint Ja'far was remembered particularly for constructing a series of wells, reservoirs, and caravanserais along the hajj route from Baghdad to Mecca and Medina. Hürrem Sultan renovated the conduit of 'Ayn Zubayda, which carried water to the Ka'ba from Mount Arafat. An endowment deed dated 1560 referred to Hürrem Sultan as "the Zubayda of [that] age" (Necipoğlu, 2010, p. 270). Construction projects that declared the Ottoman Empire's longevity served to invoke a glorious past. They also generated affiliations between the Ottoman Empire and the Abbasids.

Al-Nahrawālī sometimes writes about empire's changing architectural landscape in his travelogue: "Shortly before the time of the afternoon prayer, we came to a fort by the sea erected by Sultan Süleyman as a means of protecting the road. . . . So the sultan dispatched people to this place, erected in it an imposing citadel containing shops, and channeled to it fresh water" (2005, p. 103). However, shortly after he writes about Sultan Süleyman's construction projects, he starts to describe ruins: "We then crossed over an old bridge, before which was a large fortress in ruins and, near it, another strong point. Then we forded more streams before coming to Kıran Kapı, which is a large dilapidated gateway, a narrow pass between two mountains" (2005, pp. 103-104). Al-Nahrawālī repeats the image of dilapidation and ruins within the short span of two sentences: The bridge is old, the fortress in ruins, and the gateway dilapidated.

The vast geographical span of al-Nahrawālī's journey gives him the opportunity to visit cities such as Cairo, Damascus, and Alexandria, which once experienced glorious moments throughout history; however, these cities have fallen into ruins. During his return back from Istanbul, al-Nahrawālī observes: "Alexandria is a splendid city with magnificent marble-tiled structures. But it is now in a ruinous state, its populated part being less than a tenth of it. It used to possess wondrous things that were mentioned in the books of history" (2005, pp. 215-216). It was not just al-Nahrawālī who observed Alexandria's ruination. Al-Nahrawālī quotes an anonymous poet who makes similar remarks:

Concerning it the poet says,
The stranger [*nazīl*] to Alexandria is not offered the food of hospitality,
Save for [sea] water and the viewing of the [Pillar of] Columns.

So, don't long to see a crust of bread,
For Alexandria has no one offering that (2005, p. 218).

The word "stranger" [*nazīl*] already suggests that the poet does not feel a sense of familiarity with Alexandria. Unlike history books that praise Alexandria's former glory, these lines describe Alexandria as a deserted land. The exhausted traveler who craves socialization after going through deserted spaces should not expect "food of hospitality." Even if al-Nahrawālī meets in Alexandria few shaikhs and qadis who receive him hospitably, the city has been etched into poetic imagination as a deserted milieu.

Furthermore, al-Nahrawālī had traveled to Alexandria and Istanbul also in 1536-1537 when he sought assistance from Ottomans against the Portuguese military presence in Gujarat. Therefore, he can point out crucial transformations that Alexandria underwent since his first visit:

I observed Alexandria to have become more ruinous than when I had known it previously; for I passed through there whilst going to Turkey (al-Rūm) in the year 943 [1536-7], accompanying the *'umdat al-malik* (support of the sovereign), the vizier to the late Sultan Bahādur, lord of Gujarāt (God almighty show them mercy!). Among my companions then was our master Shaykh Nūr al-Dīn al-'Usaylī, one of Egypt's outstanding scholars and famous sons. At that time, we strutted about in youth's costume and, with the hand of *jeunesse*, plucked off life's sweet fruit (2005, p. 219).

Later, al-Nahrawālī describes Cairo in similar terms: "I witnessed there the transformation of the community at large in most recent times and the triumph of ruination over the city's quarters and their inhabitants" (2005, p. 223). *Journey to the Sublime Porte* was written around the same time with *Tabakāt ūl-memālik*; however, there is a clear distinction between the two texts. While Celalzāde Mustafa Çelebi celebrates the increasing number of construction projects in Ottoman lands, al-Nahrawālī points out the extensive dilapidation throughout the empire.

At the same time, Istanbul, unlike Cairo and Alexandria, does not seem to be in a ruinous state in al-Nahrawālī's account. According to *Tarih-i Ebū'l Feth* (History of the Conqueror) by Tursun Bey, Sultan Fatih the Conqueror saw many ruins when he first entered Istanbul (Tursun Beg, 1978, p. 64); however, Istanbul seems to have changed significantly since then. Likewise, Pierre Gilles, who came to Istanbul in 1544 as a member of the French diplomatic embassy, writes about the city's dizzying transformation:

Everything is so changed that not only are we unable to say what ancient things remained above ground in the memory of the living, but also, we cannot say what ancient things can be said to be above ground in the course of a single summer. Indeed, every day the ancient things are so laid to waste that an old man does not know what a boy sees. Not only are ancient buildings destroyed, but even their place names have been lost (Gilles, 2008, p. 224).

Istanbul, as a city that includes no ruins, has a completely new, glossy veneer, as it becomes the center of many construction projects.

Al-Nahrawālī notes that ruins from Alexandria are transported to Istanbul so that they can be used for the construction of the Süleymaniye Complex (al-Nahrawālī, 2005, p. 217). Ruins can be used as *spolia* for construction projects that signify the empire's might. As Gülru Necipoğlu notes:

The elaborate search for columns and precious marble panels . . . augmented the imperial prestige of the [Süleymaniye] mosque and its paradisiac allusions. The waqfiyya, which refers to the patron of the mosque as "the second Solomon and Alexander of the age," compares it to the legendary Iram (an ancient columnar garden palace built by the emperor Shaddad to imitate paradise on earth, the columns of which were reused by Alexander). The appropriation of marbles associated with Solomon (from Cyzicus and Baalbek), with Alexander (from Alexandria), and with the Byzantine emperors (from Constantinople) echoed Justinian's use of *spolia* in the Hagia Sophia (Necipoğlu, 2010, pp. 220-221).

Ruins can evoke a feeling of decay and wistfulness. However, when these ruins are transported into the towering imperial center and become used for construction projects, they serve the ambition of the Ottoman sultan who wishes to affiliate with great kings such as Solomon, Alexander, and Justinian. Indeed, "Ottoman visual politics played an important role in the construction of a cohesive communal identity" (Necipoğlu, 2010, p. 40). At the same time, the construction of the Süleymaniye incorporates *spolia* from different parts of the empire.

Thus, one observes a stark contrast between Istanbul with its glorious constructions and other cities such as Alexandria with their ruinous state. Al-Nahrawālī's journey from Alexandria to Istanbul recalls many Arabic panegyric poems in which the poet undertakes a similar journey. In the panegyric ode, the poet faces ruins that remind one of time's destructive effects in *nasīb*, then undertakes an arduous journey, and finally praises his sovereign in the *madīh* section. The

poet eulogizes the ruler as a guarantor of stability who resists against ruination (Sumi, 2004, p. 117). *Journey to the Sublime Porte* at first seems to have a similar structure. In the beginning, al-Nahrawālī encounters ruins in places like Alexandria. These ruins remind one of the passing of time. Later, when he reaches Istanbul, al-Nahrawālī ceases speaking about ruins. Thus, the Ottoman Empire has the image of an ideal Islamic polity.

This particular image of the empire is further substantiated when al-Nahrawālī presents numerous and lavish gifts to the Ottoman sultan and his envoy. Prominent rulers have often expected to receive gifts from their visitors. *Book of gifts and rarities (Kitāb al-hadāyā wa-l-tuḥaf)*, a work from the eleventh century that provides invaluable perspectives about gifts and related correspondence exchange in Islamic history, emphasizes how gifts become preserved for centuries in palaces and undergo no dilapidation. For example, the following sentence from *Book of gifts and rarities* makes a juxtaposition between the transience of people's lives and the longevity of gifts: "When Shirawayh died, things remained the same, and when [his son] Ardashir b. Shirawayh died, things [again] remained as they were" (1996, p. 225). Al-Nahrawālī also extensively describes the palace decorum when he presents gifts to palace officials. After he offers gifts to Sultan Süleyman, one reads: "They dealt out all of that into the hands of pages (*'acem-i oglan*), two pieces to each; and the pages stood before the chamber in a long file, while a detailed register of that was recorded" (2005, p. 189). Like ruins, gifts come from different parts of the empire. Similarly, like the construction of the Süleymaniye, the act of registering gifts shows the high level of bureaucratization and order that the empire has attained.

Istanbul as a City of Sickness and Death

Although al-Nahrawālī first seems to emphasize the sense of control and centralization that characterizes the early modern Ottoman period, a closer reading of the sections in which he describes Istanbul reveals an alternative perspective. Al-Nahrawālī exposes the prevalence of death and sickness at the heart of the empire. First, al-Nahrawālī gets sick immediately when he arrives to Istanbul. Interestingly, many years before al-Nahrawālī visited Istanbul, the Meccan Sharif Muḥammad Abū Numayy II had also gotten sick and he caught this sickness from his envoy who had visited Istanbul. In 1539, the sharif sent an envoy to request the removal of another garrison appointed by the Governor of Cairo, Sulaymān al-Khadīm. Plague was prevalent in Istanbul at that time. Many people in the envoy eventually got sick and died. The sharif's own son Aḥmad too got afflicted with sickness. Although Aḥmad returned to Hijaz safely, he could never recover from his illness to his father's immense agony (De Gaury, 1951, p. 129). Many years later, history repeats itself. The head of an envoy designated to request the removal of Delü Piri, al-Nahrawālī himself, gets sick. Many travel writings during the sixteenth century may have emphasized the Süleymaniye Complex's longevity and Istanbul's glory. In contrast, Istanbul stands out as a milieu of sickness in *Journey to the Sublime Porte*.

Al-Nahrawālī's sickness is not too severe. At the same time, Istanbul is the only place throughout *Journey to the Sublime Porte* in which al-Nahrawālī comes across the death of other people. Hürrem Sultan passes away during his stay in Istanbul, as she dies from colic because she consumed fresh fish. Al-Nahrawālī notes that when she died, "cohesion split apart and dissension occurred" (2005, p. 201). He notes several times that many people in the palace wished to keep Hürrem Sultan's death as a secret: "Although each day I attended the grand vizier in his council (*dīvān*), the sultana's illness had worsened, something I was unaware of since they were keeping it secret" (2005, pp. 193-194). After hearing about her death, al-Nahrawālī informs the reader about her background: "It is alleged that she was of Russian nationality. She was the servant of Sultan Süleyman's paternal aunt, Hancerlu Sultan, who brought her to Süleyman when he was still a prince (*ṣehzāde*) and offered [*a'ṭat*] her to him" (2005, p. 201). *Journey to the Sublime Porte* also uses the

term “offered” [*a‘tā*] to describe the act of giving gifts to palace officials. This particular word choice then suggests that Hancerlu Sultan introduces Hürrem Sultan to Sultan Süleyman almost like a gift. Like gifts that come from different geographical places to the imperial capital, Hürrem Sultan who has Russian nationality testifies to the cosmopolitan imperial identity that Ottomans wish to claim at the height of their power. However, Hürrem Sultan’s sudden death also suggests that the empire cannot maintain its flawless veneer of might and glory. Even Istanbul cannot ward off sickness and demise that seems to have already characterized cities such as Alexandria and Cairo.

Ahmet Çelebi, the son of Ebussuud Efendi (1490-1574), shares a similar fate with Hürrem Sultan. Ahmed Çelebi tells al-Nahrawālī that he transformed the ode of the prominent 10th century Arab poet, al-Mutanabbī (d. 965), into a quintain or *takhmīs* (*tahmis*)—a poetic form in which three hemistiches are added by a poet to each *bayt* (two hemistiches) of an existing poem. Al-Nahrawālī notes that one quintain particularly stayed in his mind:

The pearls of my necklaces o’er the horizons have I strewn.
And my instructive thoughts have I set to verse in the path of poetry.
Who, then, would my equal be, when such are my singular gems of poesy?

Time is but one of my odes’ reciters;

Whenever I a poem utter, Time becomes a reciter (2005, p. 182).

The first three lines belong to Ahmed Çelebi, while the last two are those of al-Mutanabbī. Through comparing poetry with necklaces, these lines describe poetry as akin to an object. Just like ruins that are used as columnar pillars for the construction of the Süleymaniye Complex, al-Mutanabbī’s lines turn into a foundation for another Ottoman work, Ahmet Çelebi’s *takhmīs*.

Al-Mutanabbī, like Zubayda, is a key figure that allows Ottomans to forge affiliations with Abbasids. At the same time, al-Mutanabbī lived in a politically tumultuous age when the Abbasid caliph was unable to defend the empire against foreign powers such as Byzantines. Margaret Latkin notes that “[i]n an era when the dominant poetic mode was panegyric, and when poets made their living by eulogizing wealthy and influential patrons, the diminishment of the powerful cultural center of Baghdad was significant” (2008, p. 13). Ahmet Çelebi’s *takhmīs* hinges upon the work of another poet who witnessed the decline of the Abbasid caliphate. Furthermore, al-Mutanabbī never had a stable, long-standing relation with his patrons. Like al-Mutanabbī, Ahmet Çelebi also experiences calamities. He too dies soon after composing this *takhmīs*. The kazasker Sinan Efendi invokes God against Ahmed Çelebi upon a tension between the two; afterwards, “the strength of this learned young man’s youth [snapped just] when he was flourishing and in bloom; and thus was his life’s source of light eclipsed [just] when it was more perfect than the radiant full moon” (2005, p. 186), causing much agony for his father, Ebussuud Efendi. Ahmet Çelebi confronts the same fate with Hürrem Sultan. Sultan Süleyman too will soon face the same end. The sultan, who has white hair and wears a green woolen garment when al-Nahrawālī sees him (2005, p. 190), leads a much more humble and ascetic life than before. Süleyman the Magnificent seems to have fully transformed since his earlier rule when he wore an ostentatious Venetian golden helmet to signify his empire’s splendor in 1532 (Necipoglu, 1989), around the time in which al-Nahrawālī first visited Istanbul. All these examples demonstrate that just as glorious constructions fall into ruins, magnificent people can experience deteriorating health and ultimately death.

Despite the prevalent sense of decay and ruination in *Journey to the Sublime Porte*, al-Nahrawālī’s work suggests that poetry is a key treasure that can stand the test of time. Although al-Mutanabbī and Ahmet Çelebi may face horrible calamities and pass away, they both assume a key authority when they claim that their words shape what time recites. *Journey to the Sublime Porte* seems to put more value on poetry than on architectural construction. While al-Nahrawālī

makes no mention of the Süleymaniye Complex as he writes about Istanbul, he lavishly praises Ahmed Çelebi's works: "I was greatly moved by it: from its cup was I intoxicated by licit wine which reproached the daughter of the vine; and from the garden of its language did I harvest blossoms of culture and refinement" (2005, p. 182).

Just as the Süleymaniye Complex incorporates ruins from diverse parts such as Alexandria, the *takhmīs* that Ahmet Çelebi recites builds upon verses from al-Mutanabbī's poem. In other words, both the complex and the *takhmīs* are imperial works that incorporate elements from earlier periods and different cultures. Nevertheless, *Journey to the Sublime Porte* suggests that construction projects ultimately confront with the fate of dilapidation, as al-Nahrawālī already observed in Cairo or Alexandria. However, poetry resists dilapidation and, in Ahmet Çelebi's words, "time becomes its reciter." Therefore, the Ottoman Empire, like any political entity, could experience demise; however, true works that stand the test of time could be works like Ahmet Çelebi's *takhmīs* that builds upon al-Mutanabbī's work. *Journey to the Sublime Porte* ultimately seems to value poetry composition more than architectural construction, perhaps because Ahmet Çelebi's work pays homage to the Arabic poetic heritage. Despite what Sultan Süleyman may have wanted, al-Nahrawālī chooses to record Ahmet Çelebi's words rather than describe glories of the Süleymaniye Complex. At the same time, not everyone shows the same level of respect for Ahmet Çelebi, as one also reads that Sinan Efendi wants to invoke God against Ahmet Çelebi.

Although his text undermines the glossy veneer of the Ottoman Empire, the structural analysis of this article does not claim that al-Nahrawālī had a strong dissent with the sultan. In the beginning of his travelogue, al-Nahrawālī praises Sultan Süleyman as the "august and magnificent ruler, master of the kings of Arabs and non-Arabs alike, pre-eminent sultan of the age, pride of the Ottoman monarchs, Sultan Süleymān Ḥan (God almighty make him triumphant and render permanent his rule!)" (2005, p. 2). In addition, al-Nahrawālī praises Hürrem Sultan as "the founder of splendid pious foundations in the two exalted Holy Places, in Jerusalem, and in many of the grand cities [of the state]" (2005, pp. 200-201). Later in life, al-Nahrawālī had a prodigious career under the Ottoman rule, which appointed al-Nahrawālī to a qadī position in a prestigious madrasa in Mecca. When al-Nahrawālī writes *al-Barq al-Yamānī fī al-faḥ al-'Uthmānī (Lightning over Yemen: A History of the Ottoman Campaign [1569-71])* about the military campaign of Ottomans in Yemen, he eulogizes Sultan Murad III (r. 1574-1595) as the righteous defender of the shariah and hopes that his rule extends to all parts of the world (al-Nahrawālī, 1967, p. 6).³

Al-Nahrawālī then does not openly provide a critique of the Ottoman sultan and his rule; however, *Journey to the Sublime Porte* provides a less than perfect panorama of the empire. The empire strives for more centralization as it undertakes construction projects and appoints military garrisons in places like Medina. Yet, al-Nahrawālī's work also suggests that these centralization efforts do not always achieve the desired outcomes. After all, cities like Cairo and Alexandria fall into a ruinous state, the appointed garrison in Medina disrespects the Sharif, and Ahmet Çelebi, who shows a high command of Arabic language and poetic heritage, does not necessarily receive the high veneration that he deserves. This panorama of dilapidation is hard to see from the vantage point of Istanbul, which boasts of an increasingly robust architecture; however, al-Nahrawālī can point out such a portrayal of the empire through his travel itinerary that includes places such as Mecca, Cairo, and Alexandria.

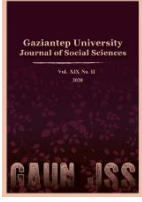
Cornell Fleischer observes that the late 1530s and 1540s saw the "energetic compilation, codification, and modification of imperial ordinance, its regularization, universalization, and

³ Al-Nahrawālī finished the first version of *Lightning Over Yemen* in 1573 and later completed the slightly modified second version. Al-Nahrawālī praises Sultan Murad III in the second version.

reconciliation with the dictates of the Holy Law” (1992, p. 167). He also notes that this period witnessed “the rapid extension and deepening of the machinery of government based on new articulated principles of hierarchy, order, meritocracy, regularity, and replicability of basic structures based on function rather than on persons” (1992, p. 167). The descriptions of ruins and sickness in al-Nahrawālī’s travelogue provide the reader with a different panorama of the early Ottoman period as opposed to the image of unity and control that the empire’s centralization efforts aimed to propagate. *Journey to the Sublime Porte* may initially seem to provide only a list of gifts that al-Nahrawālī offered to the sultan and charter the itinerary from Mecca to Istanbul, but a close reading of the text suggests that the work provides many deep insights. Scholars can perceive these insights when they cease viewing the travelogue only as a source of historical data. *Journey to the Sublime Porte* is also a rich narrative that offers important reflections on the empire.

References

- ‘Abd al-Majīd, A. M. A. R. (2018). Al-Madāris al-Sulaymāniyya fī Makka al-Mukarrama wa dawruhā al-‘ilmī ibān al-qarn al-ḥādī ‘ashar al-hijrī. *Majallat kulliyat al-lugha al-‘arabiyya bi-l-Manşūra*, 37, 735-781.
- Arıkan, A. (2009). Zeynüddin el-Âmilî’nin öldürülmesiyle ilgili İmâmiyye Tabakât kitaplarındaki kurguların değerlendirilmesi. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, 87-112.
- Blackburn, R. (1979). The Collapse of Ottoman authority in Yemen, 968/1560-976/1568. *Die Welt des Islams*, 19 (1/4), 119-176. doi: 10.1163/157006079X00041.
- Book of gifts and rarities*. (1996). (G. H. al-Qaddūmī, Trans.). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Burak, G. (2017). Between Istanbul and Gujarat: Descriptions of Mecca in the sixteenth-century Indian Ocean. *Muqarnas*, 34 (1), 287-320. doi: 10.1163/22118993_03401P012.
- Evliya Çelebi. (1896). *Seyahatnâme* (Vol. 1). Dersaadet [Istanbul]: İkdam Matbaası.
- Fleischer, C. (1992). The Lawgiver as messiah: The Making of the imperial image in the reign of Süleyman. In G. Veinstein (Ed), *Soliman la Magnifique et son temps*, 159-177. Paris: La Documentation Française.
- De Gaury, G. (1951). *Rulers of Mecca*. London: Harrap.
- Gilles, P. (2008). *Pierre Gilles’ Constantinople*. (K. Byrd, Trans.). New York: Italica Press.
- Kurşun, Z. (2017). Hac ve iktidar: Haremeyn’de erken dönem Osmanlı imar faaliyetleri. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 9, 281-311. doi: 10.16947/fsmia.323379.
- Larkin, M. (2008). *Al-Mutanabbi: Voice of the Abbasid poetic ideal*. Oxford: Oneworld.
- Longino, M. (2015). *French travel writing in the Ottoman Empire: Marseilles to Constantinople, 1650-1700*. New York, NY: Routledge.
- Nahrawālī, Q. D. (1967). *al-Barq al-Yamānī fī al-faḥ al-‘Uthmānī*. Riyadh: Dār al-Yamāma li-l-Baḥth wa-l-Tarjama wa-l-Nashr.
- Nahrawali, Q. D. (2005). *Journey to the Sublime Porte: The Arabic memoir of a Sharifian agent’s diplomatic mission to the Ottoman imperial court in the era of Suleyman the Magnificent*. (R. Blackburn, Trans.). Beirut: Ergon Verlag Würzburg in Kommission.
- Necipoğlu, G. (2010). *The Age of Sinan: Architectural culture in the Ottoman Empire*. London: Reaktion Books.
- Necipoğlu, G. (1989). Süleyman the Magnificent and the representation of power in the context of Ottoman-Hapsburg rivalry. *The Art Bulletin*, 71 (3), 401-427.
- Sumi, A. M. (2004). *Description in classical Arabic poetry: Wasf, ekphrasis, and interarts theory*. Leiden: Brill.
- Tursun Beg. (1978). *The History of Mehmed the Conqueror by Tursun Beg*. (H. İnalçık and R. Murphey, Trans.). Minneapolis: Bibliotheca Islamica.

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

European Union's Solidarity, Unity in Diversity and Free Movement in the Coronavirus Crisis

Koronavirüs Krizinde Avrupa Birliği'nin Dayanışma, Çeşitlilik içinde Birlik ve Serbest Dolaşımı

Neriman HOCAOĞLU BAHADIR^a*

^a Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kırklareli / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-3723-5554

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 24 Ağustos 2020

Kabul tarihi: 23 Ekim 2020

Anahtar Kelimeler:

Avrupa Birliği,

Dayanışma,

Çeşitlilik içinde birlik,

Serbest dolaşım,

Koronavirüs krizi

ARTICLE INFO

Article History:

Received August 24, 2020

Accepted October 23, 2020

Keywords:

European Union,

Solidarity,

Unity in diversity,

Free movement,

Coronavirus crisis

ÖZ

AB II. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşlı ve bitkin kıtaya barış, istikrar ve refahı getirip sürdürerek birçok şey başardı. AB bunu ilk önce ekonomik iş birliği ile başlayarak başardı ancak zamanla üye ülkelerin siyasi ve sosyal yaşamlarına nüfuz ederek genişledi ve derinleşti. Ancak kuruluşundan beri AB'nin varlığı krizlerle sınanmıştır ve AB krizleri atlattır. 2000'li yılların başından bu yana AB, anayasal kriz, ekonomik kriz, göç krizi, Brexit ve şimdi de koronavirüs krizi gibi birçok kriz yaşadı. Değerleri ve başarılarının unsurları olan "dayanışma", "çeşitlilik içinde birlik" ve "serbest dolaşım" kavramları da sınanı ve sorgulandı. Bu araştırmada koronavirüs krizinin AB'nin değerlerini ve başarılarını nasıl etkilediği sorgulanmaktadır. Bu kriz AB'nin kendisi ve değerleri için bir varoluş savaşı olabilir. Devletlerin bu krizde büyük bir darbe alacakları açıktır ancak AB, daha fazlasıyla karşılaşacaktır. Kriz bittiğinde ne olacağını görmek kolay olmasa da pek çok şeyin değişeceği açıktır.

ABSTRACT

The EU succeeded many things by bringing and sustaining peace, stability and prosperity to the old and exhausted continent after the II. World War. The EU achieved this by first starting with economic collaboration but over time, it has enlarged and deepened by penetrating to political and social lives of the member countries. However, the presence of the EU has been tested since it was established, and the EU has overcome the crises. Since the beginning of the 2000s, the EU has experienced many crises such as constitutional crisis, economic crisis, migration crisis, Brexit and now coronavirus crisis. The concepts of "solidarity", "unity in diversity" and "free movement" which are components of values and achievements have also been tested and questioned. In this research, it is questioned how the coronavirus crisis affects the values and achievements of the EU. This crisis can be a war of existence for the EU itself and its values. It is obvious that the states will take a major blow in this crisis, but the EU will be facing with more. Even if it is not easy to see what will happen when the crisis is over it is clear that many things will change.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: nerimanhocaogl@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Avrupa Birliği'nin (AB) kökenleri Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu (AET) kuran Roma Antlaşması'na kadar gider. Süreç ekonomik alanda iş birliği ile başlamış ama zaman içerisinde farklı alanlarda da iş birliğine doğru evrilmiştir. 1957'den bu yana derinleşme ve genişlemeyle Topluluk bugünkü AB halini almıştır. Genişleme coğrafi olarak yayılmayı ifade ederken derinleşme daha fazla alanda iş birliğini ve ortaklaşmayı ifade etmektedir. Altı ülke ile kurulan AET genişlemelerle bugün yirmi yedi üyeli bir Birlik haline gelmiştir. İlk genişleme dalgası ile üye olan ülkelerden biri olan Birleşik Krallık, AB'den ayrılmayı isteyen ve bunu gerçekleştiren ilk ülke olmuştur.

AB, tarihte pek çok kriz ile sınanmıştır. Ancak neredeyse son on yıllık zaman aralığında dört farklı kriz yaşanmıştır. İlk kriz ekonomik krizdir ve İspanya, İtalya ve Yunanistan krizden en fazla etkile ülkeler arasında yer alır. Ekonomik kriz sona ermeden 2015 yılında göç krizi ortaya çıkmıştır. Yine neredeyse aynı ülkeler krizden etkilenmişlerdir. Hatta Yunanistan üçüncü kurtarma paketinden faydalanırken kriz zirve noktasını da görmüştür. AB, göç krizinden sonra da AB'den ayrılmak isteyen Birleşik Krallık'ın neden olduğu Brexit krizi ile ilgilenmek durumunda kalmıştır. Her kriz ile AB'nin varlığı sorgulanmış ve dağılacağı yönünde ciddi söylemler ortaya çıkmıştır. Ancak Brexit krizinin yol açacağı tahmin edilen diğer ayrılıklar yaşanmamış ve Brexit bir domino etkisi göstermemiştir. AB'nin mücadele etmek durumunda kaldığı son kriz ise bütün dünyanın da mücadele ettiği koronavirüs krizidir.

Bu çalışma kapsamında AB'nin değerleri ve kazanımları olarak değerlendirilen dayanışma, birlik içinde çeşitlilik ve serbest dolaşım gibi kavramların bu son krizden nasıl etkilendiğini ve AB'nin bu krizle nasıl mücadele ettiğini incelemektedir. Bunu ortaya koyabilmek için önce söz konusu kavramlar, bu kavramların nasıl ortaya çıktıkları ve dayanakları ortaya konulmuştur. Daha sonra AB'nin daha önce tecrübe ettiği ekonomik kriz, göç krizi ve Brexit açıklanmış, bu krizlerde söz konusu kavramların nasıl etkilendiğine yer verilmiştir. Son olarak koronavirüs krizinin AB değerleri ve kazanımları üzerindeki etkisi üzerinde durulmuştur.

Dayanışma kavramı pek çok AB metninde yer alan ve sıklıkla başvurulan AB değerlerinden biridir. Lizbon anlaşması ile de AB antlaşmaları içerisindeki yerini almıştır. Kavrama söz konusu Antlaşmada VII. Başlık olarak yer verilmiştir. 188r maddesi kapsamında da Birlik ve üye devletlerin bir devletin terörist bir saldırı ya da doğal veya insan kaynaklı bir felakete karşı karşıya kalması durumunda AB'nin tüm araçlarını kullanmasını içermektedir (Eur-lex, 2007, p.100) ki bu da krizlerde AB'nin dayanışması anlamına gelmektedir. Diğer bir kavram olarak birlik içinde çeşitlilik de uzun yıllardır AB metinlerinde çeşitli şekillerde ifade edilmekle birlikte 2000li yıllar itibarıyla AB'nin sloganı olarak kullanılmaya başlanmıştır ki farklılıklar içinde bütünlüğü, birliği yakalamayı ifade eder. Ayrıca AB'nin iç uyumunun sağlanmasında son derece önemlidir. Son olarak serbest dolaşım kavramı ve sınırlar konusuna değinilmektedir ki bu da AB'nin en büyük kazanımlarından biridir. Bu değerler ve kazanımlar krizlerden ciddi şekilde etkilenmişlerdir.

Bu çalışma ile görülmüştür ki koronavirüs krizinden Avrupa'da İtalya, İspanya ve Fransa gibi AB ülkeleri ile Birleşik Krallık'ı ciddi şekilde etkilenmişlerdir. Kriz ile mücadele kapsamında ülkeler virüsün yayılımını durdurabilmek için sınırları kapatmak, uçuşları durdurmak, dolaşımı ve kalabalık toplanmaları kısıtlamak ve okullara kapatmak gibi çeşitli tedbirler almışlardır. Bunun yanı sıra AB'den destek talebinde de bulunmuşlardır. Ancak AB söz konusu taleplere zamanında yanıt verememiştir. Bunun da çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Öncelikle sağlık konusu AB'nin yetki alanı içerisine girmemektedir; bu alanda yetki ulus devletlere aittir. İkinci olarak da bütün dünya gibi AB'de bu krize hazırlıklı değildi. Üstelik bu kriz öncesinde üç kriz ile daha mücadele etmek zorunda kalmıştı. Aynı zamanda 2019 yılı AB için seçim yılıydı ve Komisyon ancak 2019'un sonunda göreve başlamıştı. Bu da bu denli büyük bir krizle mücadele etmesini zorlaştırmıştır. Bir süre sonra dayanışmayı sağlamak ve yardım çağrılarına cevap vermek amacıyla çeşitli mekanizmalar harekete geçirilmiştir ancak genel olarak AB'nin kriz ile mücadelede geç kaldığı görülmektedir. Süreçte Birlik olarak hareket etmek de güçleşmiş, üye devletler kendi içlerine dönmüşlerdir. Schengen bölgesi içerisinde tekrardan sınır kontrolleri başlamış ve üye ülkeler arasında daha önceki krizlerde olduğu gibi bir ayrışma da olmuştur. Kuzey ülkeleri ile güney ülkeleri krizden aynı şekilde etkilenmemişler, mücadele konusunda ayrılmışlar ve güney ülkelerinin AB'den istediklerini verme konusunda kuzey ülkeleri daha tutumlu olmayı tercih etmişlerdir. Bu en net şekilde bütçe konusunda görülmüştür. Ancak sonuç olarak bütçe konusunda ortak bir noktada buluşmayı başarmışlardır. Bu da çeşitlilik içerisinde birliğin geç de olsa bir ölçüde sağlanabildiğini göstermektedir. Koronavirüse ilişkin sayılara bakıldığında krizden nispeten daha az zarar gören Almanya, diğer krizlerde olduğu gibi Birlik içerisinde öncü konumda ve kriz yönetiminde söz sahibi olmuştur.

Sonuç olarak bu krizde, AB'nin dayanışma, çeşitlilik içerisinde birlik ve serbest dolaşım konularında sorunlar yaşadığı ve üye ülkelerin bu sorunlardan etkilendiği görülmektedir. Normal zamanlarda bu değer ve ilkelere sahip çıkmak kolay ancak kriz dönemlerinde bunun başarılmasının zor olduğu ve bu değerlerin kriz dönemlerinde olumsuz etkilendiği çok açıktır. Bu da AB'nin geleceğinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Ancak AB diğer krizleri atlattığı gibi bu krizi de değerleri zedelense de atlatacaktır. Tabii bu krizin AB'de birtakım değişikliklere de neden olacağı, AB'nin yetersizliklerinden hareketle yeni politikalar üreteceği ve sağlık alanında da iş birliğine gidebileceği öngörülmektedir.

Introduction

The European Economic Community was established with the Treaty of Rome in 1957 by six European states, which are known as the founding states of the European Union (EU). Generally, the EU is defined as a *sui generis* organisation and it really is. It can also be described as a success story, after two world wars and many others, because it succeeded to bring and sustain peace in the continent. It did not just bring and sustain the peace, but it also provided stability and supported development and reconstruction of the continent and finally paved the way for its citizens. Prosperity came after a long and hard work.

The process of constructing EU and making it real for its citizens and the world was not easy. It took the EU many years to come to this point. They created common policies; constructed an identity; realized free movement of services, capitals, goods and persons eliminated borders; started to use common currency and many other developments. Over time, many concepts such as “unity in diversity”, “solidarity”, “burden sharing”, “supranationalism”, “free movement”, “common good” and “common values”, which are really at the heart of EU, came in sight. However, the process did not develop easily, the EU had to struggle with many crises especially in the 2000s. Some of these crises are constitutional crisis, economic crisis, migration crisis, Brexit and now coronavirus crisis. The EU was still struggling with migration crisis and Brexit before the coronavirus crisis arose. The crises, before the last one, damaged the EU and made it more fragile for the following crisis. Now, the member states of the supranational EU have been struggling with coronavirus crisis by themselves and this crisis endangers the constructed structure.

This research aimed to focus on the corner stones or let's say achievements of the EU such as solidarity, free movement and how they have been affected by coronavirus crisis. It is also aimed to focus on the unity of the EU and its ability to combat against this enemy as a Union. With these aims, firstly, the EU and its cornerstones are explained and then the fragility of the EU is analysed. After giving the general framework before the outbreak of coronavirus crisis, it is focused on this crisis and its effects on the EU. Finally, the conclusion and the findings are stated.

The EU and Its Cornerstones

After the II. WW, a group of European states decided to come together and collaborate instead of fighting and destroying the continent. Collaboration was the best solution for that day as the construction of Europe and sustaining stability and developing was thought to be easier and faster than working on alone.

In this construction process, the first step was taken before the Treaty of Rome with the Treaty of Paris, which established European Coal and Steel Community. After this Treaty, the Treaty of Rome was signed, and it led to today's EU. But it was a step-by-step construction, which consists of widening and deepening. The process continued with both of these concepts. The first one, widening or in other words the enlargement, started in 1973 when the first enlargement realized with the membership of the UK, Ireland and Denmark and it took place till the last one; the membership of Croatia in 2013. But the process has not been completed yet; at least, it was not before the coronavirus crisis because there are still countries like Turkey, Serbia, Kosovo and Northern Macedonia, which are candidate countries. In 2013, the EU became a Union with 28 member states, but it changed with the Brexit process, which started in June 2016 with a referendum and became clearer with the withdrawal agreement. The agreement entered into force on 31 January 2020 at midnight, and from then on, till the end of December 2020, the transition period will continue to provide more time for adaptation (European Council, 2020). Now, the EU has twenty-seven member states.

The notion of widening claims that the EU should get enlarged with the member states while the notion of deepening fights for more integration and ever closer union (Eur-lex, (n.d.)a). The deepening process is a little bit complicated as it is not a geographical widening like the enlargement, but it is a notion that the union should get closer and closer day by day with more integration. According to EU sources, economic and monetary union, the single currency and Euro are the best manifestations of this process (Eur-lex, (n.d.)a). However, there are many more constituents of both of these processes. In this research, it is going to be focused on some of these constituents of the EU because even the major manifestations did not pop up and the enlargements are not just outcomes instead both the deepening and widening processes move side by side supporting each other with harmony. They needed to be arose, matured, accepted, internalized, sustained and evolved.

Here, it is focused on unity in diversity in order to see if the member states succeeded to be united in this crisis. It is also focused on solidarity, which supports unity in diversity. Lastly, it is focused on the free movement, which is one of the most important achievements of the EU.

Unity in diversity, as the motto of the EU, is one of the concepts, which should be focused on. It first came into use in 2000 (Europa, (n.d.)) but it has a deeper history than the 2000s. It can be traced back to 1960s. Even though, it was not mentioned as unity in diversity in the first official documents, there were statements, which recall the motto. One of them can be seen in the final communiqué of the Hague Summit in 1969. In this document, it was noted that;

... a Europe composed of States which, in spite of their different national characteristics, are united in their essential interests, assured of its internal cohesion, true to its friendly relations with outside countries, conscious of the role it has to play in promoting the relaxation of international tension and the rapprochement among all peoples, and first and foremost among those of the entire European continent, is indispensable if a mainspring of development, progress and culture, world equilibrium and peace is to be preserved (CVCE, (n.d.)).

In this statement, both the differences and being united were expressed. It was noted that being united in the essential interests guarantee the internal cohesion of the Europe. This is an important emphasis at the early stages of the EU and as stated above later this emphasis took a more concrete form as the motto of the EU. According to the EU, it consists of two parts ‘unity’, which refers to coming together to work for peace and prosperity and ‘diversity’, which refers to the differences in the name of cultures, traditions and languages and it is accepted as a richness (Europa, (n.d.)). So, it can be said that the differences of the member states and citizens are united to sustain peace and increase prosperity. The concept was first aimed to sustain unity, integration, cohesion and peace and all these were related with different cultures, languages and identities. An example can be given from the Maastricht Treaty in which both culture and diversities were mentioned under Title IX as: “The Community shall contribute to the flowering of the cultures of the Member States, while respecting their national and regional diversity and at the same time bringing the common cultural heritage to the fore” (Eur-lex, 1992, p.24). Here, it is important to state that the motto is one of the values of the EU as it refers directly to its unity and it has been used as a motto since 2000. Within this research, it is also important to see how or whether the unity is sustained in the face of COVID-19 danger.

Another concept, which should be mentioned, is *solidarity*. It is also one of the concepts, which come to minds when the subject is EU. It is first mentioned in the Treaty of Rome and noted that it binds Europe and overseas countries (Eur-lex, 1957, p.2). In the Treaty, it was mentioned just once but in the Lisbon Treaty it was mentioned twenty-two times. Especially in Article 2 it was mentioned three times all are quite related with this research, as one of these mentions is that the EU “shall promote economic, social and territorial cohesion, and solidarity

among Member States” (Eur-lex, 2007, p.11). Here, it is so clear that it is the duty of the EU to promote solidarity and cohesion among the member states, but it should not be just in treaties. It should be felt within the lives of the citizens of the EU. Solidarity between the member states was noted many more times in the Lisbon Treaty. A new Title VII and a new Article 188r were also added to the Treaty. The title is “Solidarity Clause” and according to Article 188r,

The Union and its Member States shall act jointly in a spirit of solidarity if a Member State is the object of a terrorist attack or the victim of a natural or man-made disaster. The Union shall mobilise all the instruments at its disposal, including the military resources made available by the Member States.. (Eur-lex, 2007, p.100).

This Article is also crucial within the framework of this research as it underlined that the member states shall act together against threat and the Union shall mobilize its instruments against this threat. In today’s situation, coronavirus is the common threat for the member states especially more for some of them.

Gerhard et. al. (2018) tried to find out how strong the European solidarity is, and they analysed solidarity of EU within different domains related to the crises which EU experienced in the last ten years. According to their findings, which are based on the surveys conducted in 13 EU countries, EU citizens display high level of solidarity with citizens of other EU countries in the domains of welfare state solidarity, territorial solidarity and fiscal solidarity but not the refugee solidarity, which challenges the EU solidarity, as there are different point of views among the citizens of western and southern Europe and the citizens of eastern Europe countries (Gerhard et. al., 2018, pp. 29-30). Over the last few years, solidarity has been often used with the concept of migration because the EU member states had problems in the management of migration crisis, which had its peak point in 2015 (Hocaoğlu Bahadır, 2019, p. 387). According to SOLIDUS and TransSOL, which are both EU projects, “solidarity is alive and active in Europe” but it is also “nuanced, conditional and often fragile” (EC, 2018, p. 3). Solidarity is also classified according to the actions conducted and there, it is stated that even though there are transnational actions, the actions are largely conducted at national level. It is also added that the actions at transnational level come across with constraints and barriers (EC, 2018, p.3). Therefore, it can be said that in some crisis solidarity is more alive than the others just like the migration crisis in which it is difficult to say that the solidarity was felt at the same level throughout the EU. According to another classification, solidarity can be national, member state and transnational solidarity: national solidarity refers to obligations among citizens and residents of member states, member state solidarity refers to obligations among member states and transnational solidarity refers to obligations among EU citizens (Sangiovanni, 2013, p. 217). This research focuses more on member state solidarity in order to reveal the success of the EU in combating COVID-19 within the EU. This research aims to analysis neither citizens solidarity nor transnational solidarity, it aims rather to show the solidarity among the member states which was and still is a matter of life or death especially for some of the member states.

The issue of borders is another subject related to the solidarity and the EU. Free *movement* and borderless Europe are some of the achievements of the EU. The concept of free movement in terms of goods, persons, capital and services is at the core of EU as it was first mentioned in the Treaty of Rome. In Article 3, the activities for the purpose of common market were stated and one of them was the abolition of obstacles to freedom of movement for persons, services and capital (EC, 1957, p. 4). The concept of free movement of persons have changed since its first introduction, it was underpinned with Maastricht Treaty and it was included and confirmed in Lisbon Treaty (Marzocchi, 2020, p. 1). Schengen aquis, which is closely related with free movement and has been formed, over time, consists of Schengen Agreement (1985), Schengen Convention (1990) and the related rules (EC, (n.d.)a). Today, there are twenty-two EU member states and four other states (Norway, Iceland, Switzerland and Liechtenstein)

within the Schengen area. Some of the achievements of Schengen *acquis* are the abolition of internal borders, strengthening and harmonizing external borders and a common visa policy for third nationals (Marzocchi, 2020, p. 2). Angela Siebold (2017, pp. 995-996), analyses Schengen process with close relation to solidarity and she notes that the concept of solidarity has changed in time, as it was solidarity between the people of Europe at the beginning and then it became solidarity for both people and member states in the Maastricht Treaty and finally in 1997 and then on, it started to be noted as solidarity for states. Siebold (2017, p. 997) also notes that Schengen has been criticized for different reasons since the beginning and migration related problem is one of them. Even though there are some problems the European Commission ((n.d.)b) defines free movement of persons as “a fundamental right guaranteed by the EU to its citizens” and the citizens have right “to travel, work and live in any EU country without special formalities”. Here, it should be noted that a Schengen country may reintroduce border control for a limited time and should inform other countries, the European Parliament and the Commission (EC, (n.d.)b).

In short, the EU has been changing and developing since the beginning in 1950s. It has some cornerstones, which are crucial for the presence of EU. Here, just the ones related with corona virus have been mentioned to be target oriented. Therefore, it is focused on just unity in diversity, solidarity and free movement of persons.

The EU and the Recent Crises

Since the beginning, the EU has experienced many crises and the presence of EU has been questioned many times. Even though this research does not focus on these crises it is important to note the recent crises in order to show the conditions before the coronavirus crisis. The crises, which are mentioned, are euro crisis, migration and Brexit. The EU was worn out because all of these crises, which broke out nearly in the last decade.

Financial crisis broke in the USA in 2007 and the effects of crisis felt in the EU, as well. According to Trevor Evans (2011, p. 100), because of Euro crisis the euro area economy suffered greater decline than the USA at the end of 2008. Peter A. Hall (2018, p. 9) notes that the EU economic activity as a whole regained its level before the global crisis nearly ten years after the start of the crisis. Some of the EU countries were able to manage the crisis but some of them had serious problems. According to Wallaschenk (2020, pp. 237-238), Greece, Ireland, Spain, Portugal and Cyprus were affected from the crisis while Germany manage to control it. Rescue packages were designed for these countries and they had bailout programmes. Ireland left the bailout programme in 2013, Portugal in 2014 and Greece benefitted longer than the other countries. This crisis can be seen as a challenge for the EU’s solidarity, and staying together ability in a crisis. Here, it is important to see how the EU responded to the crisis: did it respond as a whole union or did each member state react individually? Another question is: did they stay together or were they separated? Looking from today, it can be claimed that they came over it, but it is important to look the process more closely. Wallaschenk (2020, p. 243) claims that “Euro crisis was a crisis of the common currency” and notes that “a new European financial architecture was established with the ESM and the Fiscal Compact”. First of all, it should be noted that another mechanism was operational before European Stability Mechanism (ESM). It was the European Financial Mechanism; it still exists but not making new loans. These programmes helped the needed member states and keep the euro together. (ESM, (n.d.)). Even though help was provided during this crisis there were many discourses, which were dividing the Europe rather than uniting. Germany’s policy was criticised from wide range of countries from France to crisis-ridden states and they asked for solidarity (Newman, 2015, p. 117). Germany affected less from the crisis with modest growth and less unemployment rates (Newman, 2015: 119). It played an important role and Newman (2019, p. 133) defines this role as a reluctant leader role that is “ever cautious and always circumscribed”. However, there were

grouping like northern and southern European countries. As noted above southern European countries affected more than the northern European countries. This led to growth of gap between the north countries evaluated as the core countries that are hard-working and frugal and southern countries as the periphery countries that are lazy and profligate within the Eurozone (Parsons and Matthijs, 2015, pp. 226-227). These discourses do not have positive effect over the crisis rather than carrying it to a different level where differences are not appreciated but criticized. Differences between the states became clear when there is a crisis and the only remedy is staying together, solidarity and burden sharing if it can be.

Migration crisis was another crisis, which hit Europe after the euro crisis. Or it should be said that it was still going on for some countries. Neriman Hocaoğlu Bahadır (2019, p. 387) giving numbers from Frontex notes that 2015 was the peak point of migration crisis as the illegal border crossing into Europe increased dramatically and Greece felt the pressure much more than many other member states, as it is on the routes of the migrants. Greece was one of the member states, which affected most from the euro crisis, as well and during its third economic adjustment programme (European Council, 2019) migration crisis exploded. Hungary and Italy were other two member states which affected most from the migration crisis (EC, (n.d.)c). Migration related issues has been on the agenda of EU for a long time but 2015 was the peak point when the illegal border crossings from Eastern Mediterranean route were eight hundred eighty-five thousand three hundred eighty-six (Frontex, n.d.). This huge number pushed the EU to take common action. Some of the measures taken by the EU were EU-Turkey Statement, a European Agenda on Migration which includes relocation plan, border controls and building walls and fences (Hocaoğlu Bahadır, 2019, p. 387). As it can be seen some of these measures were at state level some of them were at the EU level. Within this research relocation plan and border controls have special importance. The aim for designing relocation plan was to share responsibility and relocate a person from one EU member state to another to help most affected EU member states (Hungary, Greece and Italy) (EC, (n.d.)c). In an evaluation of the relocation mechanism in 2017, it was noted that it was a legally binding Council decision, but The Czech Republic, Hungary and Poland were mentioned as exceptions among the EU member states and infringement procedures launched for them (EC, 2017, pp. 1-2). These member states refused to respect to their obligations within the framework of relocation mechanism. Therefore, it can be said that in regard to migration crisis and relocation mechanism, solidarity and burden sharing within the EU did not give full satisfaction. This crisis was really important in terms of Schengen area, as well, as these people who entered EU illegally started to move within the EU borders. For some member states another measure was reintroducing border controls and for some other states building walls. However, it should be noted that border controls within the Schengen area could be temporary precautions as explained in Schengen Borders Control. According to it,

Where there is a serious threat to public policy or internal security, these countries may exceptionally reintroduce border controls at its internal borders for a period of no more than 30 days (possible to prolong under conditions established by the code) or for the foreseeable duration of the serious threat. (Eur-lex, (n.d.)b)

So, when it is needed border controls can be reintroduced and this right was used by the member states during the migration crisis.

The last crisis before COVID-19 was Brexit. In 2016, the UK voted to leave the EU. This was first in the EU history. Till 2016, countries were applying and when the accession negotiations with the candidate state were completed, the candidate state became a member of the EU. However, in 2016 the UK decided to ask to citizens whether they want to continue to be part of the EU or not. Citizens participated to the referendum and the results were a victory for the Euroscepticism. Even though the votes for leaving and remaining in the EU were close.

51.9% of the voters preferred to leave the EU while 48.1% of them wanted to remain in the EU (“Results: UK votes to,” n.d.). After the referendum the Prime Minister of the UK changed for two times. First, Prime Minister Cameron resigned in 2016, then Theresa May became the Prime Minister and she also resigned in 2019 and then Boris Johnson became the Prime Minister. He managed to come to an end of the leaving process. The UK left the EU on 31 January 2020 and entered a transition period until the end of 2020. The transition period can be extended but an application to extend the process could be done before July 2020 (Barnes, 2020). First time, a member state voted to leave and left the EU. This led to revival of disintegration speeches and possible effects of Brexit among the Eurosceptic member states. For example, Vollaard (2018, pp. 241-247) discusses the possibility of Greece’s withdrawal (Grexit), the Netherland, Italy, France, Cyprus and Slovenia’s partial exit. But from today’s point of view it can be said that Brexit did not create a domino effect.

In all these crises, Germany can be seen as the leading actor, which managed the crisis and guided on the decisions to be taken. However, according to Douglas Webber (2019, p. 213), in Brexit crisis Germany adopted the lowest profile in supporting Cameron in this process. Leonard Schutette (2019, p. 380) compares Euro and Schengen (migration) crises and he notes that while Euro crisis led to institutional and regulatory reforms, the Schengen (migration) crisis did not lead to meaningful reforms, as there were disagreements among the member states. These crises caused EU to weaken because of disagreements and discontent among the member states. In some of these crises, borders closed, and free movement became a little bit difficult. Burden sharing could not be possible because of Visegrad states point of views during the migration crisis. Moreover, solidarity is questioned in times of crises. And crises came one after another in the last decade. Finally, COVID-19 crisis appeared before the withdrawal of the UK completed.

Coronavirus and Its Effects on the EU

Coronavirus crisis is the last crisis in the EU, but it is not a crisis just going on in the EU; it is a crisis with which the whole world is tackling. It was first identified at the end of December 2019 in China (WHO, 2020). Since then, it has spread to the world and countries affected and are still being affected from this novel coronavirus.

The first case was reported from France in Europe on 24 of January and then cases from Germany, Spain, the UK and Italy were reported. The first death was reported in Spain (Parkinson, 2020). The UK, Italy, Spain and France are the most affected countries in Europe according to the COVID-19 cases and death tolls. According to worldometer (n.d.), the UK has more than three hundred twenty-one thousand cases, Spain has more than three hundred eighty-seven thousand, Italy has more than two hundred fifty-five thousand, Germany has more than two hundred twenty-nine thousand and France has more than two hundred twenty-five thousand cases. When it is looked at data related to deaths, the UK has more deaths than the EU members. Among the EU member states, Italy has more deaths than the other states. Italy, Spain and France are the member states, which have been affected more than the other member states, but the UK has more deaths than any other European country. These numbers should be evaluated proportionally with the population of the member states. Deaths/ 1M data can also be an important indicator for being able to take the general picture of the effects of COVID-19. According to worldometer’s (n.d.) Deaths/ 1M data, Belgium comes to the top of the list and the Spain, UK, Italy, Sweden and France come respectively after Belgium. So, it can be said that looking just to the numbers of cases and death tolls may lead to miscalculation. It should also be noted that states make different numbers of tests and if a state does less tests it will probably have less cases. So, it is really difficult to evaluate the effect of coronavirus and besides, it may be misleading to try to evaluate it before it ends as the numbers and rates change day by day. Here, it should also be noted that it is not the main aim of these research to reveal

the effects of COVID-19 on the member states but the responses of member states to see the solidarity, unity in diversity and free movement.

The member states of the EU and the UK responded in different ways to the COVID-19 crisis. At first, the EU member states took independent precautions against the threat as the EU does not have a common health policy. Therefore, the states are free to determine how to react against this crisis. For example, even though Italy affected more than the other member states, it was the first to close the schools on 4 March and national lockdown came after a short time on 10 March. Full lockdown in France was on 17 March and in Spain on 14 March. Even though the Spain was second in declaring lockdown, it was criticised for being late as this lockdown came forty-three days after the first case (Parkinson, 2020). However, there is also a state like Sweden, which pursue a different policy. Sweden did not announce lockdown and schools and cafes have been open, they just banned large gatherings (BBC, 2020). There are more than eighty-five thousand cases and more than five thousand eight hundred deaths in Sweden (worldometer, (n.d.)). Even though its deaths are less than Germany, Sweden's population is less than eleven million, but Germany's is more than eighty-three million, (worldometer, (n.d.)). Therefore, it is obvious that mortality of coronavirus is more in Sweden than in Germany. According to Raynor de Best (2020), death rate of Sweden is 7.79% while Germany's death rate is 4.6%. In the EU, Slovakia's rate (1.68%) is the lowest and Belgium's rate is the highest (15.87%). These rates were calculated according to July 1st data and as Best notes that these rates may be misleading as countries has different policies in testing and asking to stay at home if they do not have severe symptoms and numbers are changing frequently. These all change the rates but not the different policies, which Sweden carries out. Here, it should also be noted that data is subject to change as the virus is still alive and spreading.

Even though, there are different policies in the fight against coronavirus, it should be noted that there are also common measures. For example, even if countries took common precautions at different times most of them took the same general measures: halting international flights, shutting down borders, closing schools and universities, banning indoor and outdoor gatherings with upper limits and lockdowns. But these measures were implemented in different times, as the virus was not spread to all over the world at the same time. Some states were at their peak point when some others were at the beginning. However, there were even different policies in timing of taking precautions. The UK may be a good example as they were late in implementing social distancing and other restrictions than their neighbours (Perrigo, 2020) and they affected worse than most of the EU member states.

In terms of this research, here, it will be focused on the responses of the EU in relation to unity in diversity, solidarity and mobility in fight against coronavirus to be in line with the previous parts. First of all, it should again be stated that the above-motined measures were implemented in the EU member states as the threat is related with health sector, which is not common policy area for the EU and states are the main actors. Therefore, individual reactions can be evaluated normal. However, as noted above the motto of the EU is unity in diversity, solidarity is one of the cornerstones of the EU and mobility is one of the most effectively used rights of the citizens who have experienced free movement without borders for a long time.

Here, it should be noted once again that the virus did not spread with the same rate. Therefore, it would not be wrong to say neither the world nor the EU was able to response to virus quickly. At first, member states took own precautions and respond to it. Italy, France, Spain and the UK affected first and worse from the virus and their needs were alive in the news. Even if it leaves the EU as the UK wanted to become part of EU's early warning and response system (EWRs) (Rankin, 2020, the Guardian). For example, Italy reached to its peak point on 27th of March, the UK on 10th of April, Spain on the 2nd of April and France nearly at the same time (worldometer, (n.d.)). Looking from the current point, it can be said that the EU managed

the process, well, in general, and here, it will be focused on unity in diversity, solidarity and mobility. Before starting to evaluate it according to these concepts, it should be noted that the Commission was just set at the end of 2019 and COVID19 is its first crisis and it was just adapting to the process. It can be said that since the beginning of the crisis the coordination and managing the crisis have been improved and different tools have been introduced for combating COVID19 both within the EU and globally. The EU is not just fighting against the virus within its borders, it also has mechanisms and funds for neighbour countries for African countries and for all other countries in need such as Sudan, China, Congo, Jordan, Lebanon, Yemen, Palestine and Venezuela (EC, 2020a). Some of the EU tools to fight against the COVID19 are Civil Protection Mechanism, Corona Response Team, Emergency Response Coordination Centre (ERC), Team Europe approach, Coronavirus Global Response Initiative, and funds such as Emergency Trust Fund for Africa, REACT-EU, Solvency Support Instrument, European Fund for Sustainable Development. Here, it will be mentioned the responses of the EU slightly to be able to see how the EU manages this crisis.

After the outbreak of novel coronavirus the EU activated its Civil Protection Mechanism on January 28, 2020 and after a few days four hundred forty seven EU citizens brought from China with co-financing of this mechanism and later on 27th of March it was noted that almost ten thousand people were repatriated to Europe through this mechanism and this number became over half million people on 17th of April (EC, 2020a). Civil Protection Mechanism consists of EU member states, six participating states and the UK and it aims to strengthen cooperation to improve prevention, preparedness and responses to disaster (EC, 2020b). As it was noted above and took in the treaties of the EU, in times of natural or man-made disasters, it is the responsibility of the EU to mobilise all the instruments. Activating Civil Protection Mechanism is an example for how solidarity has been provided within the EU. Civil Protection Mechanism has been used many times during this crisis and it is also used for providing personnel equipment to the countries in need. Through this Mechanism, a team of European doctors and nurses also deployed to Italy to help the medical staff (EC, 2020a). These examples are good to see the solidarity within the EU. Member states also provided assistance individually to states in need. Corona Response team is another way of helping people in need in Europe by bringing together different strands of action and consists of three pillars; medical field, mobility and economy (EC, 2020c).

The EU has penetrated into many different sectors with its supports and guidelines some of these sectors are banks, health, transportation, agriculture, food, data protection, micro-small and start-up companies. The EU caught unprepared at the beginning of the crisis and it was criticised for not taking actions, reacting immediately and supporting the EU member states which called on help. For example, Italy was the first to call on the EU for medical equipment in the late February, but this call went unanswered and deliveries started at least three weeks later (Fischer, 2020). This is too late to answer a vital call during such a crisis related with health because the spread of virus was so quick, and patients and death numbers were increasing day by day. Many excuses can be found but the EU was late to respond this crisis. At the very beginning of the crisis, there was chaos. Health is not within the common policies of the EU and the Commission was not prepared for such a crisis and for that reason there was a coordination problem in the early days of the crisis. Some member states banned the transfer of medical supplies, some of them were hijacked, some of them were sold to higher prices to other countries and borders were closed. These were all opposed to solidarity, unity in diversity and free movement. The EU has been criticised about independent actions of the member states and there were points where criticism was justified. The European Parliament Survey (2020) was conducted in 21 member states at the end of April and at the beginning of May. Many questions were asked, and they were grouped in two. The first group questions were related

with the EU's tools for such crises and the second group questions were related to solidarity in times of crises. In the first group, there were two questions. One of them is to what extent the participants are agree on the statement of "The EU should have more competences to deal with crises such as the Coronavirus pandemic" and the other question is "which you feel should be the European Union's top priorities in its response to Coronavirus" and they select up to three answers. According to first question, 69% of the interviewees agree that the EU should have more competences and 22% disagree. In terms of member states, Portugal takes the first place with 87 % while Czech Republic is the last country with 43%. The response for the second question shows that the EU's top priority in its response to coronavirus is to "ensure sufficient medical supplies (masks, gloves, tests etc.) are available for all EU Member States". In the second group, there is a question about the satisfaction of the interviewees with the solidarity between EU member states in this process. And according to the responds, 57% of the interviewees are not satisfied while 34% of them are satisfied. Ireland is the most satisfied member state with 59%, which is over the EU average, as well while Italy is the least satisfied with 16% and Spain is the second least satisfied member state with 21%. So, it can be said that the member states, which affected most from the coronavirus pandemic in the EU, are the least satisfied. It is also clear that these member states did not feel the solidarity of the other member states. The belief in strengthening EU with more competences also can be interpreted, as the solidarity, which was expected, was not maintained. Therefore, it is difficult to say that what the EU have realized with mechanisms, funds and other tools were enough to feel the solidarity within the EU in terms of citizens views.

Nowadays, post corona economic recovery plan is one of the most discussed issue in the EU. Member States has not agreed on the financial support and its way of providing it. The Commission proposed it to be seven hundred fifty billion Euro which consists of five hundred billion euros as grants and two hundred fifty billion euros in loans, which will be backed by common debt among EU countries. However, member states have not agreed on the idea of borrowing together which was the issue in euro crisis, as well. In this crisis France and Germany agreed on borrowing but some of the member states (the Netherlands, Denmark, Austria and Sweden), which are named "frugal four" oppose to it ("EU Council Head Tries," 2020). Even though the frugal four oppose to it in June, EU leaders agreed on the budget and recovery package on 21st of July. According to this agreement, the grants will not be five hundred billion euros as proposed at first but instead three hundred ninety billion euros and the rest in loans. The frugal four "won some big concession in the core financial blueprint" but in the end, the deal can be seen as the success of Germany and France (Herszenhorn and Bayer, 2020). So, this deal is also about the solidarity and the criticism on solidarity in the EU, as it has been criticised for not taking actions in order to support the member states at the beginning of the crisis. This deal is also about the future of the EU, which is being questioned again with this crisis likewise the previous crisis. Even though all leaders are not equally satisfied with concessions, they managed to deal. This is a sign of solidarity and unity even if they have different views and priorities they manage to come to conclusion. The recovery plan and the budget are closely related with solidarity, but it is also important in terms of unity in the EU. Because unity in diversity is not just about the citizens but it is also about the member states, which have common points but also different components, points of views and priorities. They managed to stay united in budgetary issues even though the frugal four and some other were not looking with the same perspective. They found a way to compromise. However, this is the final point for now, at the beginning of the crisis it is difficult to note that member states are united in diversity. They prefer to become more introverted and focusing on their national borders instead of protecting their achievements within the EU in the last sixty years.

Mobility or free movement is also one of the most effected issues from this crisis because it is a real and live achievement for the citizens as they were able to travel without borders. However, with the crisis the borders were closed and not just people, but medical supplies movement were also restricted. The border closures were not like the border closures in the migration crisis. Then, the threat for some of the member states were the people trying to migrate but now it is the movement of the citizens as the mobility itself is dangerous because it provides the virus opportunity to find place to survive. So, the best measure was evaluated as not being mobile not just among the member states but sometimes among the cities. On 17 March 2020, the member states agreed on decisions about the external borders and travel restrictions for a period (EC, (n.d.)e). However, there were also restrictions within the EU, member states reinstated border controls. Within the context of Schengen Border Code, member states have the right to reintroduce temporary border control at the internal borders in times of a serious threat as last resort, which is a COVID-19 pandemic now (EC Migration and Home Affairs, (n.d.)). This action is quite challenging for one of the EU achievements: free movement. Border issue and free movement within the EU borders was also the issue in migration crisis as mentioned above and then some of the borders were closed. In this crisis, borders between some member states were closed again. For example, in the context of COVID-19, Denmark (till 12 November), Finland (till 25 August), Lithuania (till 15 August) and Norway (till 13 August) reintroduced border controls generally within all internal borders but Finland stated the countries, which are Spain, Luxembourg, Portugal, Poland, France, Sweden, Czechia, Austria, Slovenia, and Switzerland. There are also border control reintroductions in context different from COVID-19 pandemics (EC Migration and Home Affairs, (n.d.)). Border controls were more at the beginning of the pandemic but with the normalisation process the list has been shortened. Since 2006, border controls have been reintroduced two hundred twenty three times and in 2020 they have been reintroduced one hundred and one times and Austria was the first member state which reintroduced border control with Italy on 11 March 2020 because of coronavirus (EC, (n.d.)d). The border issue is a little bit complex in terms of unity, as well, as member states are not acting together. They all have different timetables for opening or closing borders, different lists for which countries the borders will be opened or closed and different measures and rules in letting people to their countries. This is a live list, which is changing in short terms and updated according to the changes.

Conclusions

The EU has been tackling with crises since the Eurozone crisis. Crises came one after one. The previous crises, which are economic crisis, migration and Brexit can be evaluated as more internal crises but COVID-19 is a universal crisis. Even if all the countries are not affected same, nearly all of the countries felt the threat. Neither the world, nor the EU was prepared for this crisis. They could not see the threat beforehand and could not respond properly at first. It took time the EU to react to the virus.

It is difficult to note that the EU acted together at the beginning of the crisis. Each member state took its own measures and they reacted individually. The first measures were closing borders, halting flights, restricting mobility and gatherings and suspending schools. After a while lockdowns came. Member states followed inward policies and they once again took the control of their borders. They did not follow common policies, as the health sector is not one of the common policies of the EU. Member states have a say and they are the decision-makers in health-related matters. Therefore, they followed different methods in line with their countries needs and priorities in combating the epidemic. Some of them asked the EU for help but the EU could not react immediately, and it was a little bit late when the EU was ready to

answer the calls. After a while the EU activated its mechanisms not just for its member states but also for other states that needed vital help.

Different reasons can be put forward for the EU's inability to respond to the crisis immediately, but the first is that no country was ready for the crisis. The second reason may be the nature of the virus as it spread so fast and easily in a globalised world where mobility is intense. However, there are also reasons for the EU itself such as it has experienced many crises in the last decade. Moreover, it is difficult to say that the EU has overcome the last crises when the corona crisis occurred. There were elections in the EU 2019 and the Commission just took its office at the end of 2019. Therefore, it took time to get organised and manage the crisis. But the most important reason as mentioned above can be the EU does not have decision-making power in the field of health. The member states are the main actors. They made decisions but they also called for help, as the spread of crisis in some of the EU member states such as Italy, Spain and France were so fast. These member states affected most than many other member states. Germany affected less when compared to these states and took a leading role in managing the crisis just like in the previous crises.

In terms of EU values and achievements such as solidarity, unity in diversity and free movement, this crisis is a test for the EU's cohesion and existence. Its existence was questioned at the beginning of the crisis just like in all other crises. In terms of these concepts, it is difficult to note that the EU is successful in managing the crisis as they could not react together but instead, they closed inward. Solidarity could not be seen at first sight and member states were late to help each other. It was difficult to see a united EU in diversity. Moreover, differences were more apparent and member states became less tolerant during the crises. It should also be noted that member states were separated as northern states and southern states as in the previous crises. However, they succeeded to come to conclusion in budget talks and recovery package. This is a good sign for solidarity and unity in the EU as they have different views and priorities, but they manage to make a deal. Even if, the EU was late in managing the crisis at the beginning, after a while it found a way to stay together. Borders and free movement are also important in this crisis as free movement is one of the rights of the EU citizens and one of the important achievements of the EU. In this crisis, member states reintroduce border controls with neighbours and they updated their border controls according to the changes in the process. With the normalising process most of the borders opened. Here, it should also be noted that according to the survey conducted for the Parliament the member states, which affected most from the coronavirus pandemic in the EU, are the least satisfied with the EU's solidarity.

In the future, the EU may develop policies to be ready for such health-related crises as they initiate mechanisms and provide funds to combat against coronavirus. The EU is a dynamic Union, it is not stable, it will learn from its inabilities just like it learnt from the previous crises. In short, the EU will survive as Vollaard (2018, s. 250) notes "The EU will yet survive also a series of crises due to the remaining resourceful member states, albeit under one important condition: that there are not any viable national or international alternatives to the EU."

References

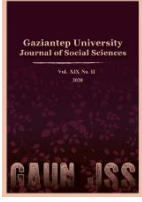
- Barnes, P. (2020, February 5). Brexit: What happens now?. *BBC*. Retrieved 15 May 2020 from: <https://www.bbc.com>.
- CVCE. (n.d.). Final communiqué of the hague summit (2 December 1969). Retrieved 23 April 2020 from: http://www.cvce.eu/content/publication/1997/10/13/33078789-8030-49c8-b4e0-15d053834507/publishable_en.pdf.
- De Best, R. (2020). Coronavirus (COVID-19) death rate in countries with confirmed deaths and over 1,000 reported cases as of July 1, 2020, by country. *Statista*. Retrieved 15 July

- 2020 from: <https://www.statista.com/statistics/1105914/coronavirus-death-rates-worldwide/>.
- EC Migration and Home Affairs. (n.d.). Retrieved 15 July 2020 from: Temporary reintroduction of border control, https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/borders-and-visas/schengen/reintroduction-border-control_en.
- EU Council head tries to win over ‘frugal four’ on budget. (2020, July 10). *The New York Times*. Retrieved 15 July from: <https://www.nytimes.com>.
- Eur-lex. (1957). The treaty of Rome. Retrieved 5 June 2020 from: https://ec.europa.eu/archives/emu_history/documents/treaties/rometreaty2.pdf.
- Eur-lex. (1992). Treaty on European Union, Retrieved 5 June 2020 from: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11992M/TXT&from=EN>.
- Eur-lex. (2007). Treaty of Lisbon. Retrieved 4 June 2020 from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2007:306:FULL&from=EN>.
- Eur-lex. (n.d.)a. Glossary of summaries: Widening and deepening. Retrieved 27 March 2020 from: https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/deepening_european_integration.html.
- Eur-lex. (n.d.)b. Schengen borders code retrieved 9 July from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:114514&from=EN>.
- Europa. (n.d.). The EU motto. Retrieved 7 April 2020 from: https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/motto_en.
- European Commission (EC) (2018). Solidarity in Europe alive and active, publication office of the EU. Retrieved 5 June 2020 from: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/9adba623-d66f-11e8-9424-01aa75ed71a1>.
- European Commission (EC). (2020)a. Timeline of EU action, retrieved 1 June 2020 from https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/health/coronavirus-response/timeline-eu-action_en.
- European Commission (EC). (2020)b. EU civil protection mechanism. Retrieved 5 June 2020 from: https://ec.europa.eu/echo/what/civil-protection/mechanism_en.
- European Commission (EC). (n.d.)a. Schengen agreement and convention. Retrieved 20 July 2020 from: https://ec.europa.eu/home-affairs/e-library/glossary/schengen-agreement-convention_en.
- European Commission (EC). (n.d.)b. Schengen area. Retrieved 5 June 2020 from: https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/borders-and-visas/schengen_en.
- European Commission (EC). (n.d.)c. European solidarity: Refugee relocation system, retrieved 5 June 2020 from: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/background-information/docs/2_eu_solidarity_a_refugee_relocation_system_en.pdf.
- European Commission (EC). (n.d.)d. Member States’ notifications of the temporary reintroduction of border control at internal borders pursuant to Article 25 and 28 *et seq.* of the Schengen Borders Code. Retrieved 22 August 2020 from: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/borders-and-visas/schengen/reintroduction-border-control/docs/ms_notifications_-_reintroduction_of_border_control_en.pdf.
-

- European Commission (EC). (n.d)e. Travel and Transportation during the coronavirus pandemic. Retrieved 15 July 2020 from: https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/health/coronavirus-response/travel-and-transportation-during-coronavirus-pandemic_en.
- European Commission (EU). (2020)c. European Commission's Coronavirus Response Team. Retrieved 12 July 2020 from: https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/health/coronavirus-response/european-commissions-action-coronavirus_en.
- European Council. (2019). Greece: the third economic adjustment programme. Retrieved 21 August 2020 from: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/financial-assistance-eurozone-members/greece-programme/>.
- European Council. (2020, January 30). *Brexit: Council adopts decision to conclude the withdrawal agreement [Press release]*. Retrieved 6 April 2020 from: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/01/30/brexit-council-adopts-decision-to-conclude-the-withdrawal-agreement/>.
- European Parliament (EP). (2020). Public opinion in the EU in time of Coronavirus crisis. Retrieved 12 July 2020 from <https://www.europarl.europa.eu/resources/library/media/20200527RES79925/20200527RES79925.pdf>.
- European Stability Mechanism (ESM). (n.d.), History. Retrieved 12 July 2020 from: <https://www.esm.europa.eu/about-us/history>.
- Evans, T. (2011). The crisis in the euro area. *International Journal of Labour Research*, 3(1), 97-113.
- Frontex. (n.d.). Migratory routes. Retrieved 15 July 2020 from: <https://frontex.europa.eu/along-eu-borders/migratory-routes/eastern-mediterranean-route/>.
- Gerhards, J., Lengfeld, H., Ignácz, Z.S., Kley, F.K. & Priem, M. (2018). How strong is European solidarity? *BSSE Working Paper*, No. 37.
- Hall, P.A. (2018). Varieties of capitalism in light of the euro crisis. *Journal of European Public Policy*, 25(1), 7-30.
- Hocaoğlu Bahadır, N. (2019). Responses of the visegrad states to the migration crisis and the European identity. In Y. Bayar (Ed.), *Handbook of Research on Social and Economic Development in the European Union*, 381-399: IGI Global.
- Marzocchi, O. (2020). Free movement of persons, fact sheets on the European Union, European Parliament. Retrieved 20 June 2020 from: https://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/en/FTU_4.1.3.pdf.
- Newman, A. (2015). The reluctant leader Germany's euro experience and the long shadow of reunification. In M. Matthijs and M. Blyth (Ed), *The Future of the Euro*, 117-135: New York: Oxford University Press.
- Parkinson, G. (2020, March 24). COVID-19 timeline betrays European countries' different responses. Retrieved 2 July 2020 from: <https://newseu.cgtn.com>.
- Parsons, C. & Matthijs, M. (2015). European integration past, present, and future moving forward through crisis? In M. Matthijs and M. Blyth (Ed), *The Future of the Euro*, 210-232: New York: Oxford University Press.
- Perrigo, B. (2020, April 17). Coronavirus could hit the U.K. harder than any other European country. Here's What Went Wrong, *Time*. Retrieved 3 July 2020 from:
-

<https://time.com>.

- Rankin, J. (2020, May 2). UK seeks access to EU health cooperation in the light of coronavirus, *The Guardian*. Retrieved 3 July 2020 from: <https://www.theguardian.com>.
- Results: UK votes to leave the EU. (n.d.). *BBC*. Retrieved 3 June 2020 from: <https://www.bbc.com>.
- Sangiovanni, A. (2013). Solidarity in the European Union. *Oxford Journal of Legal Studies*, 33(2), 213-241.
- Schuette, L. (2019). Comparing the politicisation of EU integration during the Euro and Schengen Crises. *Journal of Contemporary European Research*, 15(4), 380-400.
- Siebold, A. (2017). Open borders as an act of solidarity among peoples, between states or with migrants: changing applications of solidarity within the Schengen process. *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, 24(6), 991-1006.
- Vollaard, H. (2018). *European disintegration a search for explanations*. London: Macmillan.
- Wallascheek, S. (2020). Framing solidarity in the euro crisis: A comparison of the German and Irish media discourses. *New Political Economy*, 25(2), 231-247.
- Webber, D. (2019). *European disintegration? The politics of Crisis in the European Union*. London: Red Globe Press.
- WHO (2020, April 27). Archived: WHO timeline COVID-19. Retrieved 2 July 2020 from: https://www.who.int/news-room/detail/27-04-2020-who-timeline---covid-19?gclid=CjwKCAjwi_b3BRAGEiwAemPNUzdmm8gFxn0U6ViggVK6LatqnVT1lb6UBT3EeOno8Lda04QnMvh5dxoCohwQAvD_BwE.
- Worldometer (n.d.). COVID-19 Coronavirus pandemic. Retrieved 20 August 2020 from: <https://www.worldometers.info/coronavirus/>.
-

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

BİST100, Döviz Kurları ve Altının Getiri ve Volatilitesinde COVID-19 Etkisi

Impact of COVID-19 Pandemic on Return and Volatilities of BIST100 Index, Exchange Rates and Gold

İhsan Erdem KAYRAL^{a*}, Nisa Şansel TANDOĞAN^b

^a Dr. Öğretim Üyesi, Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi, S.B.B.F., Ekonomi Bölümü, Konya / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-8335-8619

^b Arş. Gör., Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi, S.B.B.F., Ekonomi Bölümü, Konya / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-5633-892X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 27 Ağustos 2020

Kabul tarihi: 25 Ekim 2020

Anahtar Kelimeler:

Covid-19,

CCC-GARCH modeli,

Volatilite yayılımı,

Döviz kurları,

BİST100,

Altın

ARTICLE INFO

Article History:

Received August 27, 2020

Accepted October 25, 2020

Keywords:

Covid-19,

CCC-GARCH model,

Volatility spillover,

Exchange rates,

BIST200,

Gold

ÖZ

Çalışmamızda, Türkiye’de para ve sermaye piyasaları açısından önemli göstergeler arasında yer alan BİST100 endeksi, Dolar, Euro ve altın fiyatlarına ait getiri ve volatilitelerin COVID-19 pandemisinde etkilenme düzeyleri ile söz konusu göstergeler arasındaki volatiliteler yayılımının araştırıldığı bir ampirik çalışma gerçekleştirilmiştir. 01.01.2015 – 08.07.2020 döneminde CCC-GARCH modeli kullanılarak gerçekleştirilen çalışmada, BİST100 endeksi dışında kalan tüm yatırım araçlarının en az bir farklı yatırım aracının bir dönem gecikmeli getirisinden etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda, COVID-19 pandemisinin BİST100 endeksi ve altın getirilerini sınırlı düzeyde de olsa artırıcı etkisinin bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, pandemi sürecinin yatırım araçlarının volatilitelerini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Dolar ile Euro arasında Dolar’dan Euro’ya doğru pozitif volatiliteler yayılımı bulunurken, en yüksek yayılımın Türkiye’nin ABD ile politik kriz yaşadığı 2018 yılında görüldüğü tespit edilmiştir. Söz konusu yatırım araçları arasındaki yayılım pandemi sürecinde sınırlı kalmıştır. BİST100 endeksi ile altın arasındaki volatiliteler yayılımına ilişkin katsayı ise negatif bulunmuş, yatırımcıların endekste volatilitelerin arttığı dönemde yatırım aracı olarak altına yöneledikleri sonucuna ulaşılmıştır. İki yatırım aracı arasındaki en yüksek volatiliteler yayılımı döviz kurlarına benzer şekilde 2018 yılında görülürken, pandemi sürecinde en yüksek ikinci yayılım düzeyine ulaşıldığı belirlenmiştir.

ABSTRACT

In our study, we focus on an empirical study analyzing the impact of COVID-19 pandemic on return and volatilities related to the BIST100 index, dollar, Euro, and gold, which are a significant indicator of financial markets. Also, we discuss the volatility spillover among indicators in question. The analysis, which is made by using the CCC-GARCH model and for the period between 01.01.2015 and 08.07.2020, shows that whole financial instruments out of the BIST100 index are affected by the one-period lagged return of at least one different financial instrument. It is confirmed that the COVID-19 pandemic has a limited increasing effect on the return of the BIST100 index and gold. Also, the pandemic period increases the volatilities of the financial instruments. While there is a positive volatility spillover from Dollar to the Euro between Dollar and Euro, the highest spillover is in 2018 which is the year experienced political crisis between Turkey and the USA. The spillover effect among the financial instruments in question remains limited in the pandemic period. The coefficient related to the volatility spillover between the BIST100 index and the gold is found as negative, the investors direct to the gold as a financial instrument in the period of increasing volatilities on the index. While the highest volatility spillover among two financial instruments is seen in 2018, similarly with exchange rates, it reached the second highest spillover level on the pandemic period.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: erdem.kayral@gidatarim.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Throughout history, the countries have experienced many national, regional, and global crises and these crises have a significant effect on the economies. Not only the political and economic development but also wars, natural disasters, and pandemics are the important crises on the economies. In this sense, the world economy has experienced a severe economic crisis in 2020, which caused by COVID-19. COVID-19 is a global pandemic that occurred in Wuhan (China) and affected many countries. World Health Organization (WHO) announced this disease as a pandemic on March 11, 2020. This announcement affected the global markets and the indicators in the global markets around the world. In the pandemic conditions, each government performs different policies to protect their economies and diminish the number of new cases and deaths.

Turkey, which is an integrated country into the global markets, has been affected by international fluctuations, similarly with other integrated countries into the system. Correspondingly, the BIST 100 index, one of the most significant indicators in the capital markets, lost approximately 11% in value on 25-days period. In the following period, the markets mostly priced the impact of the pandemic and thus the recovery process has started on the stock index. However, the stock index has fluctuated on high levels from the beginning of the pandemic period. Exchange rates and gold prices are other significant indicators. In the pandemic period, Dollar and Euro gained value over Turkish Liras. The price of gold also increased in the global markets. Its reason can be shown as the tendency of investors to gold as a safe port in the domestic market.

The aim of this paper is to analyze empirically the impact of COVID-19 pandemic on the return and volatilities related to the BIST100 index, Dollar, Euro, and gold, which are the significant indicator of financial markets. Also, the volatility spillover among indicators in question is discussed. The analysis uses the CCC-GARCH model and takes the period between 01.01.2015 and 08.07.2020 as a base. Based on the ARCH effect, the mean equation is analyzed by using the CCC-GARCH model. It shows that whole financial instruments out of the BIST100 index are affected by the one-period lagged return of at least one different financial instrument. It is confirmed that the COVID-19 pandemic has a limited increasing effect on the return of the BIST100 index and gold. Also, the pandemic period increases the volatilities of the financial instruments.

The results of the variance equations indicate that while the financial instrument having the highest ARCH coefficient is gold, the indicator having the highest GARCH coefficient is the BIST100 index. According to these results, the shocks in the future will mostly affect the gold return and be mostly permanent in the BIST100 index. These analyses also show that new COVID-19 cases, which are integrated as an exogenous variable in the variance equation, increase the volatilities of analyzed financial instruments.

The existence and the level of spillover effect among the volatilities of indicators are analyzed by using conditional covariance matrices which are obtained with variance equation in the CCC-GARCH model. Dollar/Euro and BIST100 index/Gold are specified as indicators having significant conditional covariance coefficient. While there is a positive volatility spillover from Dollar to the Euro between Dollar and Euro, the highest spillover is in 2018 which is the year experienced political crisis between Turkey and the USA. Two years before this crisis, Brunson was arrested in Turkey. Then, Turkey challenged US president Trump's announcements about Turkish Economy and foreign investors' reactions to the announcements in 2018.

On the other hand, the conditional covariance coefficient between the BIST100 index and gold is negative and it is evaluated that gold was seen as an alternative financial instrument in the increasing volatility periods.

When analyzing two volatilities that have significant coefficients, it is clear that the highest volatility spillover is in the 2018 political crisis experienced with the USA. The spillover among the financial instruments in question remains limited in the pandemic period.

While the highest volatility spillover among BIST100 index and gold is seen in 2018, similarly with exchange rates, it reached the second highest spillover level on the pandemic period. Correspondingly, it is also valid for the pandemic process that when the volatilities increase in the index, they tend to invest in gold as a financial instrument. The impact of the COVID-19 pandemic continues on the financial instruments and economies. We believe that further studies will focus on the same and/or different financial instruments to examine the new effects of this pandemic. Also, researchers can compare the countries' financial and macroeconomic indicators reactions to the pandemic in the new academic studies

Giriş

Ekonomi literatüründe en çok çalışılan konulardan biri yaşanan krizler ve bu krizlerin piyasalara olan etkileridir. Tarih boyunca ulusal, bölgesel ve küresel ölçekte birçok kriz yaşanmış, bu krizler ülke ekonomileri üzerinde önemli izler bırakmıştır. Politik ve iktisadi gelişmelerin yanı sıra savaşlar, doğal afetler ve pandemi düzeyinde görülen hastalıklar ekonomiler üzerindeki etkisi uzun süre görülen önemli krizlerin nedenleri arasında yer almaktadır.

Çalışmamızın merkezinde olan Türkiye Ekonomisi de tarihsel süreçte yaşanan küresel krizlerden farklı düzeylerde etkilenmiştir. Dünyanın en büyük 20 ekonomisi arasında yer alan Türkiye Ekonomisi yalnızca 21. yüzyıl ele alındığında bile ulusal ve küresel ölçekteki birçok krizle karşı karşıya kalmıştır (Kayral, 2020). Bu krizlerden 2001 Ekonomik Krizi ulusal, 2008 Küresel Finans Krizi ise küresel ölçekte yaşanıp, Türkiye Ekonomisini etkileyen önemli krizler arasında gösterilebilir.

2008 Küresel Finans Krizinden sonraki süreçte “AB Dış Borç Krizi” gibi bölgesel ölçekte ekonomileri etkileyen farklı krizlerle karşılaşmış olmakla birlikte aralarında Türkiye’nin de olduğu küresel piyasalara entegre çok sayıda ülkeyi aynı anda etkileyen büyüklükte bir kriz ile karşılaşmamıştır.

AB Dış Borç Krizini izleyen süreçte Türkiye, Aralık 2016’da Rahip Brunson’ın tutuklanmasının ardından ABD ile politik sorunlar yaşamaya başlamış, söz konusu sorunlar 2018 yılında ABD’nin Türkiye’ye yönelik yaptırım tehditleri ve Trump’ın konuya ilişkin açıklamalarıyla iyice derinleşmiştir (Euronews, 2018). Bu sürecin sonunda, Türkiye Ekonomisinde başta döviz piyasaları (süreçte TL dolar karşısında hızlı bir şekilde değer kaybetti) olmak üzere para ve sermaye piyasalarında ciddi bir dalgalanma yaşanmıştır. Brunson’ın Ekim 2018’deki tahliye sürecinin ardından döviz kurlarına karşı yeniden güçlenen Türk Lirası 2020 yılı başına kadar göreceli olarak istikrarlı bir yapı izlemiştir.

2020 yılına kadar küresel ölçekte büyük bir krizle karşılaşmayan Dünya Ekonomisi beklentilerin aksine para ve sermaye piyasalarındaki bir dalgalanmadan ziyade, az görülmekle birlikte krizlerin nedenleri arasında belirttiğimiz bir pandemi ile yeniden yakından izlenmeye başlamıştır (Kayral, 2020). İlk kez Çin’in Wuhan kentinde görülen ve SARS-CoV-2 (COVID-19) adı verilen virüsün ortaya çıkardığı pandemi Dünya Sağlık Örgütü tarafından 11 Mart 2020 tarihinde “küresel salgın” olarak ilan edilmiştir (Huang vd., 2020). Küresel salgın olarak ilan edilen COVID-19 tüm dünyayı etkisi altına almış, birçok ülke ekonomisini olumsuz etkilemiştir.

Koronavirüs kaynaklı ilk ölüm 11 Ocak 2020 tarihinde Wuhan’da gerçekleşmiş olmakla birlikte en çok ölüm sırasıyla ABD, Brezilya, Meksika, Birleşik Krallık ve Hindistan’da gerçekleşmiştir. 7 Ağustos 2020 tarihi itibarıyla dünya genelinde, koronavirüs kaynaklı vaka sayısı 19.1 milyon olarak gerçekleşirken, ölüm sayısı 709513 olmuştur (Our World in Data, 2020a; 2020b). İlk vakanın 11 Mart 2020’de görüldüğü Türkiye’de ise (aynı tarih itibarıyla) vaka sayısı 237265, ölüm sayısı 5798 olarak gerçekleşmiştir (Our World in Data, 2020c; 2020d).

Virüsün yayılma hızı ve etkisi, birçok ülkeyi tedbir almaya ve kısıtlamalar getirmeye mecbur bırakmıştır. Uygulanan sokağa çıkma yasakları, birçok işyerinin ve sektörün işlerini geçici olarak durdurmasına ve yavaşlatmasına neden olmuştur. Söz konusu yasaklar sadece ilgili sektörleri değil, bu sektörlerle iş birliği içerisinde olan diğer sektörleri ve tedarikçileri de etkilemiştir (Taymaz, 2020). Dolayısıyla azalan talep ve lojistik sorunları işsizlik ve enflasyonu artırırken, ödemeler dengesini olumsuz yönde etkilemiştir.

Sosyal izolasyonla birlikte virüsün yayılma hızını yavaşlatmayı amaçlayan bu önlemler ve yaşanan belirsizlik süreci para ve sermaye piyasalarındaki önemli göstergelerde de ciddi dalgalanmalar yaratmıştır. Aynı zamanda önemli yatırım araçları arasında değerlendirilen borsa endeksleri, döviz kurları ve altın fiyatları Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye’de de dalgalanmıştır.

BİST100 endeksi ilk vakanın görüldüğü 11 Mart 2020 tarihinde 100 bin düzeylerinde iken pandeminin 25. gününde 89 bin seviyelerine kadar gerilemiş, Mayıs ayının ortalarında yeniden pandemi başlangıç seviyelerine ulaşmıştır. Mayıs - Ağustos döneminde 100 - 120 bin gibi geniş bir bantta dalgalanmayı sürdürmüştür. Göreceli olarak dalgalanmanın daha sınırlı olduğu Dolar, Euro kurları ile altın fiyatları da pandemi sürecinde artış eğilimi göstermiştir. Süreçte Türk Lirası döviz kurlarına karşı değer kaybetmiştir.

İfade etmiş olduğumuz önemli göstergeler ve yatırım araçları arasında yer alan BİST100 endeksi, Dolar ve Euro kurları ile altın fiyatlarının pandemi süreci de dahil edilerek 01.01.2015 - 07.08.2020 döneminde volatilité yayılımlarının incelendiği bir ampirik çalışma gerçekleştirilmiştir. AB Dış Borç Krizi sonrası süreçten başlayan dönemi içerecek bu çalışma ile ABD ile yaşanan politik kriz, pandemi süreci gibi ülke ekonomisindeki göstergeleri etkileyen süreçlerden söz konusu yatırım araçlarının ne düzeyde etkilendiği değerlendirilecektir. Aynı zamanda, çalışmada yer alan yatırım araçları karşısında altının alternatif bir yatırım aracı olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği incelenecektir. Pandemi koşullarının yaklaşık 5 aylık bir dönemi kapsamasına bağlı olarak Türkiye’de söz konusu varlıklar arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmaların oldukça sınırlı olduğu, bu anlamda literatüre katkıda bulunulabileceği düşünülmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ilgili literatüre, üçüncü bölümde yönteme, dördüncü bölümde ise elde edilen bulgulara yer verilecektir.

Literatür

Pandemilerin gerek toplumlar üzerinde gösterdiği kalıcı etki ile gerekse yayılma etkisi ile ekonomiler üzerinde önemli bir rolü vardır. Beklenmedik anda ortaya çıkan bu durum piyasalar üzerinde bir şok etkisi yaratmaktadır. Halen devam etmekte olan COVID-19 pandemisi ile birlikte, 21. yüzyılın ilk ölümcül enfeksiyon hastalıklarından olan ve 2002 yılında ortaya çıkan SARS virüsü buna bir örnektir. COVID-19’un henüz tamamlanmamış bir süreç olduğu düşünüldüğünde ve bu anlamda yeteri kadar çalışma bulunmadığından, benzer bir nitelik taşıyan SARS üzerine yapılmış çalışmalar pandemilerin ekonomiler üzerindeki etkilerine ipucu niteliği taşımaktadır. Siu ve Wong (2004), SARS virüsünün ekonomik etkisi üzerine yaptığı çalışmada Hong Kong’u ele almış ve SARS virüsünün beklenmedik negatif bir şok yarattığını belirtmiştir. Çalışmaya göre, kısa dönemde en yüksek negatif etki yerel tüketim ile turizm ve havacılığa ilişkin hizmetlerin ihracatına yönelik talep üzerinde görülmüştür. Overby, Rayburn ve Hammond (2004), SARS virüsünün Güneydoğu Asya üzerindeki etkisini ele almıştır. Elde edilen sonuçlar, sağlık kuruluşları tarafından alınan karantina ve izolasyon önlemlerine rağmen yayılan bu virüsün en büyük zararının sıfır stoklu tedarik zinciri alanında olduğunu göstermiş, dünya çapında perakendeciler ve diğer işletmeler için ekonomik krize neden olduğunu öne sürmüştür. Keogh-Brown ve Smith’in (2008) yaptığı çalışma, SARS’ın küresel ekonomi üzerinde yıkıcı bir etkisi olduğunu fakat bu etkinin basında yer alan rapor ve model tahminlerinden çok daha az olduğunu ifade etmektedir. Hanna ve Huang (2004), SARS virüsünün Asya ekonomileri üzerindeki etkisini incelemiş ve virüsün etkisinin zayıf sağlık sistemine, sıhhi tesisata, yüksek hareketliliğe ve popülasyona sahip ülkeler üzerinde daha fazla olduğu sonucuna varmıştır. Chen ve Huang (2009), SARS virüsünün Tayvan endüstrisi üzerindeki pozitif ve negatif etkisini GARCH modeli ile analiz etmiş, elde edilen bulgular krizin turizm ile toptan ve perakende sektörleri üzerinde negatif etkisinin olduğunu göstermiştir. Bu

bulgularla aynı doğrultuda, Hai vd. (2004) tarafından yapılan çalışmada söz konusu virüsün Çin ekonomisindeki negatif etkisinin en çok turizm sektöründe olduğunu göstermektedir.

SARS virüsünün ekonomiler üzerine olumsuz yansımaya paralel olarak, COVID-19 pandemisinin piyasalar ve yatırımlar üzerindeki etkisine yönelik bazı çalışmalar mevcuttur. Bu anlamda, Açıkgoz ve Günay (2020) tarafından küresel piyasalar ve Türk ekonomisi üzerine yapılan çalışma bu pandeminin işçiler, müşteriler, tedarik zincirleri ve finansal piyasalar üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu ve bu etkinin küresel ekonomik resesyona neden olacağını ortaya koymaktadır. OECD (2020), koronavirüsün kalkınma finansı üzerindeki etkisini ele almış, elde edilen bulgular mevcut küresel durumun, gelişmekte olan ülkelere harici özel finansman akışlarının, 2008 Küresel Finans Krizinin anlık etkisini de aşarak, yüzde 60 düşmesine neden olacağını göstermektedir. Ozili ve Arun (2020), sosyal izolasyon politikalarının iktisadi faaliyetler ve borsa endeksleri üzerindeki etkisini analiz etmiştir. Elde edilen bulgular, karantina günlerinin, para politikası ile ilgili kararların ve uluslararası seyahat kısıtlamalarının artmasının, ana borsa endekslerinin fiyatlanmalarını etkilediğini göstermektedir. Albulescu (2020) çalışmasında, COVID-19 kaynaklı yeni enfeksiyon ve ölüm oranları ile ilgili resmi duyuruların, ABD finans piyasalarının oynaklıkları üzerindeki etkisini konu almıştır. Bu bağlamda, çalışma sağlık ile ilgili krizlerin S&P endeksinin volatilitesini artırdığını göstermekte, söz konusu sürecin uzaması finansal volatiliter için önemli bir kaynak olarak değerlendirilmektedir. Sansa (2020), COVID-19'un finansal piyasalar üzerindeki etkisini Şangay (Çin) ve Dow Jones (ABD) borsası üzerinden ele almıştır. Basit regresyon modelini kullanan bu çalışmaya göre, onaylanmış COVID-19 vakaları ile tüm finansal piyasalar arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Corbet, Larkin ve Lucey (2020) COVID-19 pandemisinin etkisini altın ve kriptoparalar üzerinden ele almış, ana Çin borsaları ve Bitcoin arasındaki oynaklık ilişkisinin söz konusu sürecin getirdiği finansal baskı altında önemli ölçüde değişikliğe uğradığı sonucuna ulaşmıştır.

Türkiye'yi esas alan çalışmalardan, Gümüş ve Can Öziç (2020), COVID-19 sürecini BİST100 endeksini kullanarak getiri volatiliteri üzerinden ele almış, ARCH, GARCH, TGARCH ve EGARCH modellerini kullanarak bu endeksin volatiliterinin modellenmesi için en iyi modeli EGARCH olarak belirlemiştir. Kılıç (2020) çalışmasında pandeminin BİST sektör getirileri üzerindeki etkisini olay etüdü yöntemi ile analiz etmiş, söz konusu sürecin endekslerde negatif anormal getirilere neden olduğu sonucuna ulaşmıştır. Sektör bazında en yüksek negatif getiriler, turizm ve tekstil sektöründe tespit edilmiştir. Şenol (2020), BİST100 endeksi üzerinde COVID-19 pandemisinin etkilerini ABD 5 yıllık tahvil faizi, ons altın fiyatı, Brent petrol spot fiyatı, Türkiye 5 yıllık tahvil faizi, ABD Doları/Türk Lirası döviz kuru ve oynaklık endeksi gibi önemli parametreleri kullanarak incelemiş, COVID-19 vakalarının söz konusu endeksi olumsuz etkilediğini bulmuştur. Öztürk vd. (2020) pandemi sürecinin sektörel ekonomik etkilerini sabit etkiler yöntemiyle analiz etmiştir. Yapılan çalışma, Türkiye'de görülen vaka sayılarının sektör endekslerini Dünyada görülen vaka sayılarından daha çok etkilediğini ortaya koymuştur.

Yöntem

Bu çalışmanın amacı, 01.01.2015 - 07.08.2020 döneminde Türkiye'de yer alan para ve sermaye piyasalarındaki önemli yatırım araçlarının getiri ve volatiliteri arasındaki ilişkinin incelenmesi ve COVID-19 pandemi sürecinin söz konusu yatırım araçlarının getiri ve volatiliteri üzerinde etkisinin bulunup bulunmadığının değerlendirilmesidir. Aynı zamanda, çalışma kapsamında yatırım araçları arasındaki volatilitelere yayılımı incelenecektir. Böylelikle, güvenli liman olarak değerlendirilen altının diğer yatırım araçları ile ilişkilerinin tespit edilmesi mümkün olabilecektir. Çalışmada elde edilen bulgular verilmeden önce uygulanan yöntemle ilişkin açıklamalarda bulunulacaktır.

Birim Kök Testleri

Zaman serilerinde getiri serilerinin durağanlık koşulunu sağlaması önemli varsayımlar arasında yer almaktadır. Söz konusu varsayımın araştırılmasında birim kök testleri kullanılmaktadır. Buna göre çalışmada kullanılan ilk test Dickey ve Fuller (1981) tarafından ortaya koyulmuş olan Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) testidir. ADF testi sabitli model için denklem (1), sabitli ve trendli model için ve denklem (2)'de gösterilen şekilde oluşturulmuştur.

$$\Delta y_{ti} = \alpha_0 + \alpha_2 y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta \Delta y_{t-i} + \varepsilon_i \quad (1)$$

$$\Delta y_{ti} = \alpha_0 + \alpha_1 trend + \alpha_2 y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta \Delta y_{t-i} + \varepsilon_i \quad (2)$$

Denklem (1) ve denklem (2)'den elde edilen test istatistikleri ile tablo değerleri karşılaştırılarak getiri serisinin durağan olmadığına ilişkin sıfır hipotezi test edilmekte, hipotezin reddedilmesi durumunda ilgili koşulun karşılandığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Çalışma kapsamında ADF testine ek olarak söz konusu testte parametrik olmayan bir düzeltme gerçekleştirilerek otokorelasyon sorununu büyük ölçüde ortadan kaldıran Phillips-Perron (PP) testi ile de durağanlık koşulu incelenmiştir. Söz konusu test, ADF testine benzer şekilde yorumlanmakta incelenen getiri serisi açısından oluşturulan sıfır hipotezinin reddedilmesi durumunda incelenen getiri serisi açısından durağanlık koşulu sağlanmaktadır (Phillips ve Perron, 1988).

ARCH-LM Testi

Durağanlık koşulunun incelenmesinin ardından, ARCH etkisinin varlığı araştırılmıştır. Söz konusu etkinin varlığı otoregresif değişen varyans modellerinin uygulanması için gerekli koşul olup, ARCH-LM testi kullanılarak incelenmiştir. (Engle, 1979). ARCH-LM testi denklem (3)'te gösterilen şekilde yardımcı regresyonlar kullanılarak oluşturulmuştur.

$$e_t^2 = \beta_0 + (\sum_{s=1}^q \beta_s e_{t-s}^2) + v_t \quad (3)$$

e_t^2 yardımcı regresyonda yer alan hata teriminin karesini temsil etmektedir. ARCH-LM testinde hesaplanan LM değerine karşılık gelen F istatistiği ile tablo değeri karşılaştırılmakta, hesaplanan F değerinin tablo değerinden büyük olması durumunda incelenen getiri serilerinde ARCH etkisinin bulunmadığına ilişkin sıfır hipotezi reddedilmektedir. Bu durumda değişen varyans (heteroskedastisite) sorunu var olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Söz konusu sorununun tespit edilmesi halinde ilgili getiri serisinin volatilitelerinin GARCH tipi modellemeye uygun olduğu söylenebilmektedir (Kayral ve Tandoğan, 2020).

GARCH Modeli

Finansal zaman serilerinde ARCH etkisinin sıklıkla görülmesine bağlı olarak Engle (1982) otoregresif koşullu heteroskedastisite (ARCH) modelini ortaya koymuştur. Söz konusu model daha sonra Bollerslev (1986) tarafından genişletilmiş, daha esnek gecikme yapısı içeren geliştirilmiş otoregresif koşullu heteroskedastisite (GARCH) modeli oluşturulmuştur. GARCH modeli ortalama ve varyans denklemi olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. GARCH modelinde volatilitelerin modellenmesinde kullanılan varyans denklemi, denklem (4)'te gösterilmiştir.

$$h_t = \omega + \alpha \varepsilon_{t-1}^2 + \beta h_{t-1} \quad , \quad \omega > 0, \alpha \geq 0, \beta \geq 0, \alpha + \beta < 1 \quad (4)$$

Buna göre, ω katsayısı varyans denklemindeki sabit terimi, α incelenen değişkene gelen şokları, β geçmiş dönemdeki volatilitenin mevcut dönemdeki volatiliteler üzerindeki etkisini ifade etmektedir. Çalışma kapsamında çok değişkenli GARCH modelinin kullanılmasına bağlı olarak ortalama denkleminin ilişkin açıklamalar ilgili başlığın altında verilmiştir.

CCC-GARCH Modeli

Tek değişken üzerinden analiz gerçekleştirilen GARCH modeli çok değişkenli GARCH (MGARCH) modelleri kullanılarak geliştirilmiştir. İlk MGARCH modeli Bollerslev, Engle ve Wooldridge (1988) tarafından ortaya koyulmuş, daha sonraki süreçte literatüre farklı parametreleri dikkate alan yeni MGARCH modelleri kazandırılmıştır.

Çalışmamız kapsamında Türkiye'deki yatırım araçlarının volatilitelerinin modellenmesi ve volatilitenin yayılımının incelenmesinde Bollerslev (1990) tarafından ortaya koyulan ve bir MGARCH modeli türü olan sabit koşullu korelasyon GARCH (CCC-GARCH) modeli kullanılmıştır. CCC-GARCH modeli tek değişkenli GARCH modeline benzer şekilde ortalama denklemleri ve varyans denklemleri olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır.

Çalışmada, mevcut dönemdeki yatırım araçlarının getirilerine söz konusu yatırım araçlarının bir dönem önceki getirilerinin ve getiri serilerinde COVID-19 vaka sayısının etkisinin araştırılmasında kullanılan ortalama denklemi, denklem (5) kapsamında gösterilmiştir.

$$R_{i,t} = \delta_{i,0} + (\sum_{j=1}^4 \delta_{i,j} R_{j,t-1}) + \Delta COVID_t + v_{i,t} \quad i,j = 1,2,3,4 \quad (5)$$

$R_{i,t}$ incelenen yatırım varlığının t dönemindeki getirisini, $\Delta COVID_t$ ise t döneminde Türkiye'de görülen yeni COVID-19 vaka sayısını göstermektedir. Söz konusu ortalama denklemi CCC-GARCH modeli kapsamında çalışmada yer alan dört farklı yatırım aracı için elde edilmiştir. CCC-GARCH modelinde yatırım araçları için oluşturulan varyans denklemleri denklem (6) ve denklem (7)'de gösterilmiştir.

$$h_{i,t} = \omega + \sum_{j=1}^4 A_j \varepsilon_{t-1}^2 + \sum_{j=1}^4 B_j h_{t-1} + E_{1,t} \quad (6)$$

$$D_t = \text{diag}(h_{1,t}^{1/2}, \dots, h_{N,t}^{1/2}) \quad \text{ve} \quad P = |\rho_{i,j}| \quad i,j=1,2,3,4 \rightarrow H_t = D_t P D_t \quad (7)$$

Denklem (6)'da ω katsayısı Nx1 boyutlu vektör olup sabit terimi göstermektedir. A_j ve B_j katsayıları ise NxN diyagonal matristen oluşmaktadır. Söz konusu katsayılar tek değişkenli GARCH modeline benzer şekilde yorumlanmaktadır. Denklemde yer alan $E_{1,t}$ dışsal değişken olarak varyans denklemine dahil edilen t dönemindeki COVID-19 vaka sayısını göstermektedir. Böylelikle getiri serilerine benzer şekilde COVID-19 sürecinin yatırım araçlarının volatiliteleri üzerindeki etkisi değerlendirilecektir.

Denklem (7), koşullu kovaryans matrisini göstermektedir. Söz konusu denklem kapsamında yatırım araçları arasındaki koşullu kovaryanslara ilişkin elde edilen sonuçlara göre volatilitenin yayılımı incelenmektedir. İlgili katsayıların anlamlı olması durumunda değişkenler arasında volatilitenin yayılımının bulunduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Veriler ve Bulgular

Veriler

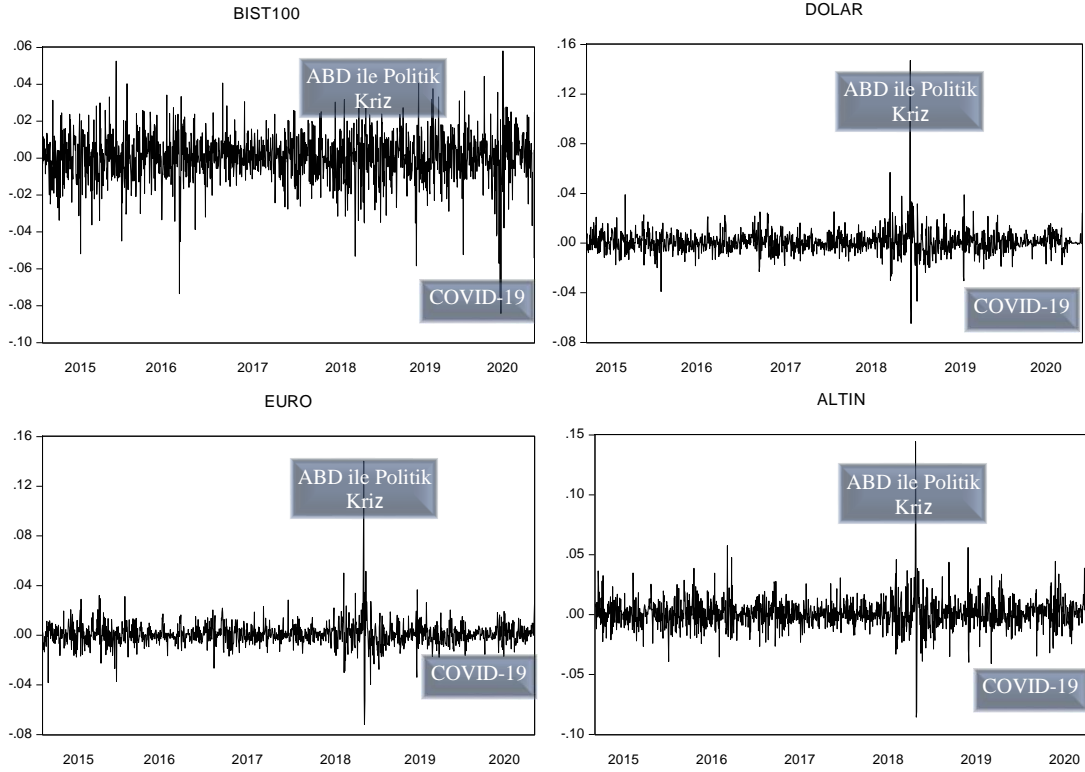
Çalışmamız kapsamında sermaye piyasalarını temsilen BİST100 endeksi, döviz kurları olarak en güçlü iki döviz kuru olan Dolar ve Euro Kurları ile altın fiyatlarını temsilen gram altının 01.01.2015 – 07.08.2020 dönemine ait günlük kapanış fiyatları kullanılmıştır. BİST100 endeksi sermaye piyasalarını ulusal ölçekte en iyi temsil eden borsa endeksi, Dolar ve Euro kurları Türkiye'de en yaygın olarak kullanılan döviz kurları olmaları nedeniyle değişken olarak kullanılmıştır. Çalışmada yer alan son değişken olan çeyrek altın fiyatları, Türkiye'deki yatırımcıların altını güvenli liman olarak değerlendirmeleri ve önemli bir yatırım aracı olarak görmeleri nedeniyle değişken olarak dahil edilmiştir. BİST100 endeksi ve döviz kurları fiyatları TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden (EVDS) , gram altın fiyatlarına ilişkin veriler ise www.investing.com sitesinden alınmıştır.

Analiz döneminde döviz kurları ve altın fiyatları genel itibariyle istikrarlı ve benzer yapıda bir artış eğilimi göstermiş, BİST100 endeksi ise göreceli olarak daha dalgalı bir seyir izlemiştir. Bu duruma ek olarak döviz kurlarında 2018 yılında yaşanan hızlı artışların ABD ile yaşanan politik kriz dönemine (ABD yönetimi ile yaşanan Rahip Brunson tartışmaları), 2020 yılında ise pandemi sürecine (COVID-19) denk geldiği görülmüştür.

Oluşturulan modellerde kullanılan getiri serileri denklem (8)'de gösterildiği şekilde elde edilmiştir.

$$R_t = \ln(P_t / P_{t-1}) \quad (8)$$

Denklem (8)'de R_t incelenen varlığın t günündeki getirisini, P_t ise t günündeki kapanış fiyatını göstermektedir. Çalışmada yer alan getiri serileri Grafik 1 kapsamında gösterilmiştir.

Grafik 1: Getiri Serileri (01.01.2015 – 07.08.2020)

Kaynak: Yazarların Hesaplamaları

Grafik 1'de yer alan döviz kurları ve altın fiyatlarına ilişkin getiri serilerinin benzer şekilde hareket ettiği görülmüştür. Dolar, Euro ve altın getiri serilerinde en büyük dalgalanmanın 2018 yılında ABD ile yaşanan politik kriz sırasında yaşandığı tespit edilmiştir. Diğer dönemlerde ise göreceli olarak daha istikrarlı bir yapı izlenmiştir. Borsa getiri serisi tüm analiz döneminde diğer varlıklara göre daha hareketli bir seyir izlemiş olmakla birlikte, en çok dalgalandığı dönem COVID-19 pandemisinin yaşandığı 2020 yılı olmuştur.

Bulgular

Çalışmamızda yer alan getiri serilerine ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler

Tanımlayıcı İstatistikler	BİST100	Dolar	Euro	Altın
Ortalama	0.000152	0.000806	0.000787	0.001200
Medyan	0.000744	0.000255	0.000363	0.000821
Maksimum	0.058104	0.147066	0.140188	0.144380
Minimum	-0.084160	-0.064751	-0.071974	-0.085548
Std. Sapma	0.013673	0.009787	0.009737	0.012565
Çarpıklık	-0.648040	2.790765	2.236039	0.9955811
Basıklık	6.450336	48.38370	41.02410	19.06649
Jarque-Bera	791.87***	121878.20***	85445.78***	15278.17***
Gözlem Sayısı	1399	1399	1399	1399

*** → %1 düzeyinde anlamlıdır.

Kaynak: Yazarların Hesaplamaları

Tablo 1’de yer alan tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde analiz döneminde en yüksek ortalama getirinin altından elde edilebildiği görülmüştür. ABD ile yaşanan politik kriz, COVID-19 salgını gibi yerel ve küresel düzeydeki faktörlerin yatırım araçlarını etkilediği, buna bağlı olarak söz konusu yatırım araçlarının en yüksek ve en düşük getirileri arasındaki aralığın yüksek olduğu gözlenmiştir. Jarque-Bera test istatistiklerine göre getiri serilerinin normal dağılım göstermediği tespit edilmiştir. İncelenen yatırım araçlarının çarpıklık değerlerinin 0’a yakın düzeylerde (BİST100 endeksi dışındaki varlıklar için pozitif) olduğu, bununla birlikte tüm getiri serilerinin aşırı basıklık değerlerinin bulunduğu görülmüştür.

Çalışmada yer alan getiri serilerinin durağanlık koşulunu sağlayıp sağlamadıkları ADF ve PP testleri kullanılarak incelenmiş ve test sonuçları Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Durağanlık Testleri

Testler	BİST100	Dolar	Euro	Altın	
ADF	Sabitli	-37.1570***	-24.0669***	-23.6712***	-28.1435***
	Sabitli ve Trendli	-37.1447***	-24.0585***	-23.6785***	-28.1973***
PP	Sabitli	-37.2135***	-31.7505***	-31.3181***	-35.5412***
	Sabitli ve Trendli	-37.2015***	-31.7395***	-31.3628***	-35.5880***

*** → %1 düzeyinde anlamlıdır.

Kaynak: Yazarların Hesaplamaları

Tablo 2’de yer alan sonuçlara göre incelenen getiri serilerinin birim kök içerdiklerine ilişkin sıfır hipotezi reddedilmiş, söz konusu serilerin durağanlık koşulunu %1 düzeyinde sağladıkları tespit edilmiştir. Söz konusu koşulun sağlanmasının ardından getiri serilerinin GARCH tipi modellemeye uygunluğunun incelenmesinde ARCH-LM testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 3 kapsamında gösterilmiştir.

Tablo 3: ARCH-LM Test Sonuçları

Testler	BİST100	Dolar	Euro	Altın
ARCH-LM (5) – F İst.	18.1955***	39.6968***	34.5842***	38.9901***

*** → %1 düzeyinde anlamlıdır.

Not: Ljung-Box Q test sonuçlarına göre getiri serilerinde otokorelasyon sorunu bulunmamaktadır.

Kaynak: Yazarların Hesaplamaları

ARCH-LM testi ile getiri serilerinin heteroskedastisite sorununun bulunmadığına ilişkin sıfır hipotezi test edilmiş olup, tüm getiri serileri için söz konusu test %1 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Elde edilen bu sonuçlara göre getiri serilerinde heteroskedastisite sorunu olduğu

tespit edilmiş olup, volatilité modellemesinde çok değişkenli GARCH tipi modellerden olan CCC-GARCH modelinin uygulanabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışma kapsamında yatırım araçlarına ait getirilerin bağımlı değişken olduğu ortalama denklemlerinde, Akaike Bilgi Kriteri ve katsayıların anlamlılıkları dikkate alınarak diğer yatırım araçları bir dönem gecikmeli olarak modellerde yer almıştır. Aynı zamanda, söz konusu denklemlerde COVID-19 vakaları zaman serisi değişkeni olarak tanımlanmış ve dışsal değişken olarak yer almıştır. Uygulanan CCC-GARCH modeline ilişkin sonuçlar Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: CCC-GARCH Modeli Sonuçları

Ortalama Denklemi			
Değişken	Katsayı	Değişken	Katsayı
$\delta_{1,0}$	0.000609*	$\delta_{3,0}$	0.000281
$\delta_{1,1}$	0.004042*	$\delta_{3,1}$	-0.105391***
$\delta_{1,2}$	0.051031	$\delta_{3,2}$	-0.010990
$\delta_{1,3}$	-0.072342	$\delta_{3,3}$	0.134094***
$\delta_{1,4}$	0.023282	$\delta_{3,4}$	0.150420***
$\Delta COVID_1$	1.30E-06*	$\Delta COVID_3$	3.03E-07
$\delta_{2,0}$	0.000305*	$\delta_{4,0}$	0.000871***
$\delta_{2,1}$	-0.152719***	$\delta_{4,1}$	-0.039168***
$\delta_{2,2}$	0.087930**	$\delta_{4,2}$	-0.031930
$\delta_{2,3}$	0.0040340	$\delta_{4,3}$	-0.083545
$\delta_{2,4}$	0.138749***	$\delta_{4,4}$	-0.068934**
$\Delta COVID_2$	3.12E-07	$\Delta COVID_4$	1.09E-06*
Varyans Denklemi			
ω_1	1.29E-05***	ω_3	1.17E-05***
A_1	0.082615***	A_3	0.122296***
B_1	0.851125***	B_3	0.681003***
ω_2	7.19E-06***	ω_4	1.96E-05***
A_2	0.119981***	A_4	0.174853***
B_2	0.750691***	B_4	0.695917***
$E_1(COVID)$			1.31E-09***
$\rho_{1,2}$	0.018244	$\rho_{2,3}$	0.757073***
$\rho_{1,3}$	-0.003036	$\rho_{2,4}$	0.001782
$\rho_{1,4}$	-0.301916***	$\rho_{3,4}$	0.042644

*** → %1 düzeyinde anlamlıdır. ** → %5 düzeyinde anlamlıdır. * → %10 düzeyinde anlamlıdır.

Not: δ_1 → BİST100, δ_2 → Dolar, δ_3 → Euro, δ_4 → Altın.

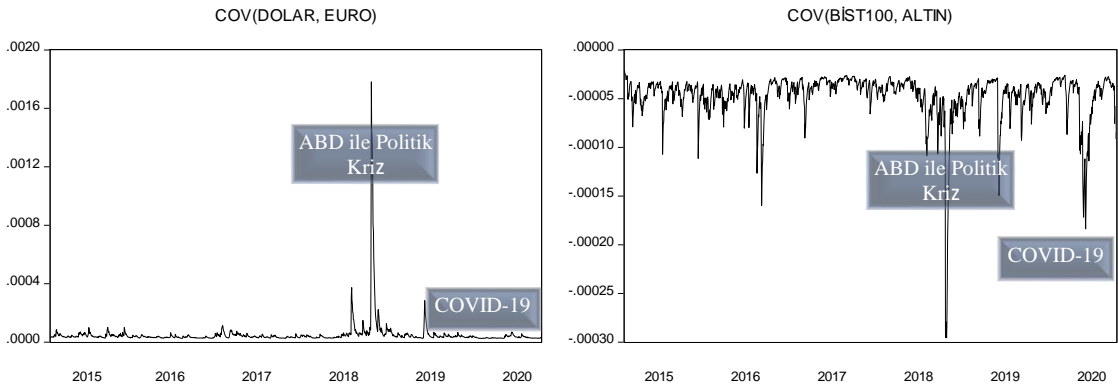
Kaynak: Yazarların Hesaplamaları

Volatilitelerin modellenmesinde varyans denklemleri kullanılmakla birlikte, ortalama denklemleri incelendiğinde BİST100 endeksinin bağımlı değişken olarak yer aldığı ilk eşitlik dışında kalan tüm modellerde en az bir yatırım varlığının bir dönem gecikmeli değerinin diğer değişkenlerin getirileri üzerinde anlamlı etkisinin olduğu görülmüştür. Aynı zamanda Türkiye’de COVID-19 sürecinin (yeni vakaların) BİST100 endeksi ve altın fiyatlarından elde edilen getirileri (sınırlı düzeyde) artırdığı tespit edilmiştir.

Volatilitelerin modellenmesinde kullanılan varyans denklemlerinde GARCH modelinde yer alan tüm katsayılar %1 düzeyinde anlamlı bulunmuş ve modellere ilişkin temel varsayımların karşılandığı tespit edilmiştir. Tüm yatırım varlıklarının A ve B katsayıları (geleneksel GARCH modellerinde α ve β) değerlendirildiğinde en yüksek ARCH (A) parametresinin altın getirilerinde (0.174853) olduğu görülmüştür. Bu değeri sırasıyla Euro, Dolar ve BİST100 endeksi izlemiştir. Bu sonuçlara göre, altın getirilerine gelecek bir şokun etkisi diğer varlıklardan büyük olacaktır. GARCH (B) parametreleri değerlendirildiğinde ise en yüksek değer BİST100 endeksinde (0.851125) görülmüştür. Söz konusu bulgulara göre, çalışmada yer alan varlıklara gelecek şokların en çok borsa endeksinde kalıcı olacağı ve diğer yatırım varlıklarına göre uzun hafıza özelliği göstereceği tespit edilmiştir.

Yeni vaka sayılarını gösteren ve dışsal değişken olarak modelde yer alan E_1 (COVID) katsayısı varyans denklemleri için anlamlı ve pozitif bulunmuştur. Elde edilen bu sonuca göre COVID-19 sürecinin çalışmamız kapsamında yer alan yatırım varlıklarının volatilitelerini artırdığı tespit edilmiştir.

CCC-GARCH modelindeki önemli parametrelerden birisi olan ve volatiliteler arasındaki yayılma etkisinin değerlendirilmesinde kullanılan rho (ρ) katsayılarından yalnızca Dolar ve Euro kurları ile BİST100 endeksi ve altın arasındaki katsayılar anlamlı bulunmuştur. Anlamlı bulunan döviz kurları arasındaki koşullu kovaryans katsayısı beklentilerimize uygun bir şekilde pozitif işaretlidir ve volatilitelerin yayılması Dolar kurundan Euro kuruna olacak şekildedir. BİST100 endeksi ile altın arasındaki katsayı ise negatif işaretli olarak bulunmuş olup, söz konusu işaretin negatif bulunması ile yatırımcıların oluşturacakları portföylerde altının BİST100 endeksine alternatif bir yatırım aracı olarak değerlendirilebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma kapsamında rho katsayıları anlamlı bulunan varlıkların analiz dönemindeki koşullu kovaryansları Grafik 2’de gösterilmiştir.

Grafik 2: CCC-GARCH Koşullu Kovaryanslar**Kaynak:** Yazarların Hesaplamaları

Grafik 2’de gösterilen koşullu kovaryanslara göre Dolar - Euro ve BİST100 - altın arasında volatilitelerin yayılımının en yüksek olduğu dönem ABD ile yaşanan politik kriz sürecidir. Söz konusu dönemde ABD Başkanı Trump’ın Türkiye Ekonomisine yönelik olarak olumsuz içerikli açıklamaları ve yabancı yatırımcıların aldıkları pozisyona bağlı olarak para ve sermaye piyasalarındaki önemli yatırım araçları ciddi bir dalgalanma yaşamıştır.

Küresel ölçekte bir salgına dönüşen COVID-19 pandemi süreci de (etkileri devam etmesine rağmen) Türkiye Ekonomisindeki temel göstergeleri etkilemektedir. Döviz kurlarında genel itibariyle artış eğilimi görülmekle birlikte söz konusu pandemi sürecinde koşullu kovaryanslarda görülen pozitif yöndeki oynaklıkların azaldığı görülmüştür. Buna karşın, ABD ile yaşanan politik kriz dönemindeki düzeyde olmasa da BİST100 endeksi ile altın arasındaki negatif kovaryans analiz dönemimiz içerisindeki en yüksek ikinci seviyeye ulaşmıştır. Bu durumda, BİST100 endeksinde pandemi sürecinde görülen getiri dalgalanmalarına bağlı olarak yatırımcıların hızlı bir fiyat artışı görülen altına yönelmelerinin ve küresel piyasalarda altın fiyatlarında görülen artışların etkili olabileceği değerlendirilmiştir.

Sonuç

Küresel piyasalara entegre bir ülke olarak Türkiye, uluslararası ölçekteki dalgalanmalardan sisteme entegre diğer ülkelere benzer şekilde etkilenmektedir. Bu durumun bir sonucu olarak ilk vakanın görüldüğü tarihten sonra sermaye piyasalarındaki en önemli göstergelerden olan BİST100 endeksi 25 günlük süreçte yaklaşık %11 oranında değer kaybı yaşamıştır. Söz konusu dönemi izleyen süreçte ise piyasalar pandeminin etkilerini büyük ölçüde fiyatlamış, borsa endeksi ciddi bir toparlanma sürecine girmiştir.

Borsa endeksleri kadar döviz kurları ve altın fiyatları da önemli göstergeler arasında değerlendirilmektedir. En güçlü para birimleri arasında yer alan Dolar ve Euro söz konusu süreçte TL karşısında değer kazanmıştır. Söz konusu dönemde borsada görülen dalgalanmalara bağlı olarak yatırımcıların iç piyasada güvenli liman olarak gördükleri altına yöneldikleri görülmüştür. Aynı zamanda küresel piyasalarda altının değer kazanması ile altın fiyatlarında döviz kurlarına benzer şekilde artış görülmüştür.

Bu çalışmada, para ve sermaye piyasaları açısından önemli göstergeler arasında yer alan BİST100 endeksi, Dolar, Euro ve altın fiyatlarına ait getiri ve volatilitelerin COVID-19 pandemisinden ne ölçüde etkilendiklerinin araştırıldığı bir ampirik çalışma gerçekleştirilmiştir. 01.01.2015 – 08.07.2020 dönemi için gerçekleştirilen çalışmada, aynı zamanda pandemi öncesi süreçte ve pandemi döneminde volatiliteler yayılımının değişimleri de incelenmiştir. Buna göre getiri serilerinde ARCH etkisinin bulunmasına bağlı olarak CCC-GARCH modeli kullanılarak gerçekleştirilen analizlerde ortalama denklemleri incelendiğinde, COVID-19 pandemisinin BİST100 endeksi ve altın getirilerini sınırlı düzeyde de olsa artırıcı etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, BİST100 endeksi dışında kalan tüm yatırım araçlarının en az bir farklı yatırım aracının bir dönem gecikmeli getirilerinden etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışma kapsamında elde edilen varyans denklemlerine ilişkin sonuçlar değerlendirildiğinde, ARCH katsayısı en yüksek olan yatırım aracının altın, GARCH katsayısı en yüksek bulunan göstergenin ise BİST100 endeksi olduğu görülmüştür. Buna göre, söz konusu göstergelere gelecek şoklardan en çok altın getirilerinin etkileneceği, gelecek şokların en çok BİST100 endeksinde kalıcı olacağı bir başka deyişle uzun hafıza özelliği göstereceği sonucuna ulaşılmıştır. Aynı analizler kapsamında, varyans denklemlerine dışsal değişken olarak dahil edilen yeni COVID-19 vaka sayısının incelenen yatırım araçlarının volatilitelerini artırdığı tespit edilmiştir.

CCC-GARCH modelinde varyans denklemleri ile birlikte koşullu kovaryans matrisleri de elde edilmektedir. Söz konusu matrisler kullanılarak çalışmamızda yer alan göstergelerin volatiliteleri arasındaki yayılma etkisinin varlığı ve düzeyi incelenmiştir. Buna göre, koşullu kovaryans katsayısı anlamlı bulunan göstergeler Dolar - Euro volatiliteleri ile BİST100 endeksi - altın volatiliteleri olmuştur. Döviz kurları arasındaki koşullu kovaryans katsayısı pozitif olup, volatiliteler yayılımı Dolar kurundan Euro'ya doğrudur. BİST100 endeksi - altın arasındaki koşullu kovaryans katsayısı ise negatif işaretli bulunmuş olup, yatırımcıların Türkiye'deki

borsa volatilitelerinin arttığı dönemde altını alternatif bir yatırım aracı olarak (güvenli liman) değerlendirdikleri sonucuna ulaşmıştır.

Katsayıları anlamlı bulunan iki volatilité analizinde (Dolar-Euro ve BİST100-altın) de en yüksek volatilité yayılımının ABD ile 2018 yılında yaşanan politik kriz sürecinde (Rahip Brunson olayı ve Trump'ın açıklamaları) görüldüğü tespit edilmiştir. Bununla birlikte, döviz kurları arasındaki volatilité yayılımı pandemi sürecinde sınırlı kalmıştır. BİST100 endeksi ile altın arasındaki volatilité yayılımı ise pandemi sürecinde en yüksek ikinci seviyeye ulaşmış, yatırımcıların endekste volatilitelerin arttığı dönemde yatırım aracı olarak altına yöneldiklerine ilişkin değerlendirmemizin pandemi sürecinde de geçerli olduğu görülmüştür.

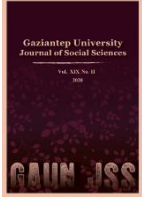
Önümüzdeki süreçte pandeminin devam etmesine bağlı olarak başta çalışmamızda yer alan yatırım araçları olmak üzere farklı yatırım araçlarının volatilitelerine ilişkin çalışmalar gerçekleştirilebileceği değerlendirilmiştir. Ayrıca, Türkiye ile küresel piyasalara entegre farklı ülkelerin göstergelerinin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesinin de önemli çalışma konuları arasında yer alabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Açıkgöz, Ö. & Günay, A. (2020). The early impact of the Covid-19 pandemic on the global and Turkish economy. *Turkish Journal of Medical Sciences*, 50, 520-526.
- Albulescu, C.T. (2020). COVID-19 and the United States financial markets' volatility. *Finance Research Letters (In Press)*.
- Bollerslev, T. (1986). Generalized autoregressive conditional heteroskedasticity. *Journal of Econometrics*, 32, 307-327.
- Bollerslev, T. (1990). Modeling the coherence in short-run nominal exchange rates: A multivariate generalized ARCH model. *Review of Economics and Statistics*, 72, 498-505.
- Bollerslev, T., Engle, R.F. & Wooldridge, J.M. (1988). A capital asset pricing model with time varying covariances. *Journal of Political Economy*, 96, 116-131.
- Chen, C.D. & Huang, B.Y. (2009). The positive and negative impacts of the SARS outbreak: A case of the Taiwan industries. *Journal of Developing Areas*, 43(1), 281-293.
- Corbet, S., Larkin, C. & Lucey, B. (2020). *The contagion effects of the COVID-19 pandemic: Evidence from gold and cryptocurrencies*. Erişim tarihi: 05.08.2020, <https://ssrn.com/abstract=3564443>.
- Dickey, D.A., & Fuller, W.A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49(4), 1057-1072.
- Engle, R.F. (1979). A general approach to the construction of model diagnostics based upon the lagrange multiplier principle. *The Warwick Economics Research Paper Series*, 156, University of Warwick, Department of Economics.
- Engle, R.F. (1982). Autoregressive conditional heteroskedasticity with estimates of the variance of United Kingdom inflation. *Econometrica*, 50(4), 987-1007.
- Euronews (2018). *Adım adım Brunson krizi: nereden çıktı, nasıl çözüldü?*. Erişim tarihi: 05.08.2020, <https://tr.euronews.com/2018/10/12/adim-adim-brunson-krizi-abd-turkiye-iliskilerinde-yaptirimlar-noktasina-nasil-gelindi->.

- Gümüş, U.T. & Can Öziç, H. (2020). Investigation of the volatility structure of the BIST100 index before COVID 19 and the struggle process of COVID 19. *Journal of Current Researches on Business and Economics*, 10(1), 43-58.
- Hai, W., Zhao, Z., Wang, J. & Hou, Z.G. (2004). The short-term impact of SARS on the Chinese economy. *Asian Economics Paper*, 3(1), 57-61.
- Hanna, D. & Huang, Y. (2004). The impact of SARS on Asian economies. *Asian Economic Papers*, 3(1), 103-112.
- Huang, C., Wang, Y., Li, X., Ren, L., Zhao, J., Hu, Y., & Cheng, Z. (2020). Clinical features of patients infected with 2019 novel coronavirus in Wuhan, China. *The Lancet*, 395 (10223), 497-506.
- Kayral, İ.E. (2020). BİST sektör endekslerinde Ocak ayı anomalisinin incelenmesi. *Finansal Dinamikler Küreselleşme Sürecinde Finansal Gelişmeler*. 201-215. Baskı Yeri: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kayral, İ. E., & Tandoğan, N.Ş. (2020). Return and volatility spillovers between the Baltic States: an application with Mgarch and Dy model. *Current Researches in Economics and Administrative Sciences*. 339-355. IVPE, Cetinje-Montenegro.
- Keogh-Brown, M.R. & Smith, R.D. (2008). The economic impact of SARS: How does the reality match the predictions?. *Health Policy*, 88, 110-120.
- Kılıç, Y. (2020). Borsa İstanbul'da COVID-19 (Koronavirüs) etkisi. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 5(1), 66-77.
- OECD (2020). *The impact of the coronavirus (COVID-19) crisis on development finance*. Erişim Tarihi: 15.08.2020, [https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=134_134569-xnlgolil13&title=The-impact-of-the-coronavirus-\(COVID-19\)-crisis-on-development-finance](https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=134_134569-xnlgolil13&title=The-impact-of-the-coronavirus-(COVID-19)-crisis-on-development-finance).
- Our World in Data. (2020a). *Coronavirus (COVID-19) Cases*. Erişim tarihi: 21.08.2020, https://ourworldindata.org/covid-cases?country=~OWID_WRL.
- Our World in Data. (2020b). *Coronavirus (COVID-19) Deaths*. Erişim tarihi: 21.08.2020, https://ourworldindata.org/covid-deaths?country=~OWID_WRL.
- Our World in Data. (2020c). *Turkey: Coronavirus Pandemic*. Erişim tarihi: 21.08.2020, <https://ourworldindata.org/coronavirus/country/turkey?country=~TUR>.
- Our World in Data. (2020d). *Coronavirus (COVID-19) Deaths*. Erişim tarihi: 21.08.2020, <https://ourworldindata.org/covid-deaths?country=~TUR>.
- Overby, J., Rayburn, M. & Hammond, K. (2004). The China syndrome: The impact of the SARS epidemic in Southeast Asia. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 16(1), 69-94.
- Ozili, P. & Arun, T. (2020). Spillover of COVID-19: Impact on the global economy. *MPRA Paper 99317*.
- Öztürk, Ö., Şişman, M.Y., Uslu, H. & Çıtak, F. (2020). Effects of COVID-19 outbreak on Turkish stock market: A sectoral-level analysis. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 13(1), 56-68.
- Öztürk, Ş. (2020). COVID-19 krizi ve finansal piyasalar. *Para ve finans*. 75-124. Baskı Yeri: IKSAD Publishing House.

- Phillips, P.C. & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Sansa, N.A. (2020). The impact of the COVID-19 on the financial markets: evidence from China and USA. *Electronic Research Journal of Social Sciences and Humanities*, 2(2), 29-39.
- Siu, A. & Wong, Y.C.R. (2004). Economic impact of SARS: The case of Hong Kong. *Asian Economic Papers*, 3(1), 62-83.
- Taymaz, E. (2020). *Covid-19 tedbirlerinin ekonomik etkileri ve politika önerileri*. Erişim Tarihi: 15.08.2020, <https://sarkac.org/2020/03/covid-19-tedbirlerinin-ekonomik-etkileri-ve-politika-onerileri/>.
-

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

The Effort To Reduce Negative Externality In Post Covid-19 Period In Turkish Economy: Example Of Transportation Sector

Türkiye Ekonomisinde Covid-19 Sonrası Negatif Dışsallığı Azaltma Çabası: Ulaştırma Sektörü Örneği

İlkay GÜLER^a *

^a Öğr.Gör.Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Tapu Kadastro Yüksekokulu, Emlak ve Emlak Yönetimi Bölümü, Ankara/ TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-1289-6652

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 20 Haziran 2020

Kabul tarihi: 25 Ekim 2020

Anahtar Kelimeler:

Ekolojik Ekonomi,
Negatif Dışsallık,
Çevresel Olarak Genişletilmiş Girdi-Çıktı
Analizi,
Covid-19,
Ulaştırma Sektörü

ARTICLE INFO

Article History:

Received June 20, 2020

Accepted October 25, 2020

Keywords:

Ecological Economy,
Negative Externality,
Environmentally Extended Input-Output
Analysis,
Covid-19,
Transport Sector

ÖZ

Her üretim unsuru beraberinde negatif dışsallık yaratmaktadır. Bu çalışmada, ulaştırma sektörünün yarattığı negatif dışsallık genişletilmiş çevresel girdi-çıkı analizisi ile incelenmektedir. WIOD girdi-çıkı tablosunda ulaştırma sektörü kara taşımacılığı, hava taşımacılığı, su taşımacılığı olmak üzere üç sektör olarak yer almaktadır. Bu bağlamda gerçekleştirilen analiz sonucunda, normalized total backward CO2 linkages coefficients sırasıyla; kara taşımacılığında, 0,4500 kt CO2 eşdeğeri, hava taşımacılığında, 0,8929 kt CO2 eşdeğeri, su taşımacılığında, 0,3619 kt CO2 eşdeğeri. Normalized total forward CO2 linkages coefficients ise; kara taşımacılığında 1,1895 kt CO2 eşdeğeri, hava taşımacılığında, 0,7840 kt CO2 eşdeğeri ve su taşımacılığında, 0,3234 kt CO2 eşdeğeri olarak bulunmuştur. Ulaştırma sektörlerinin, dönemler arası üretim zincirinin yapısal olarak değişip değişmediğinin belirlenmesi için Spearman korelasyonu katsayısı hesaplanmıştır. Üretimde kullanılan girdi bileşenlerinin anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçların Covid-19 sonrası süreçte daha da artacağı öngülmekte, ivedilikle; emisyon üretimini sınırlandırmaya yönelik politikaların uygulandığı, yenilenebilir ve sürdürülebilir çevre dostu yakıt türlerinin tercih edildiği bir ulaştırma sisteminin oluşturulması yönünde politikalar belirlenerek önemler alınması önerilmektedir.

ABSTRACT

Every production element creates negative externality. In this study, the negative externality created by the transportation sector is investigated by extended environmental input-output analysis. In the WIOD input-output table, the transportation sector consists of three sectors as land transportation, air transportation and water transportation. As a result of the analysis carried out in this context, normalized total backward CO2 linkages coefficients are 0,4500 kt CO2 equivalent in land transportation, 0,8929 kt CO2 equivalent in air transportation, and 0,3619 kt CO2 equivalent in water transportation respectively. Normalized total forward CO2 linkages coefficients were found as 1,1895 kt CO2 equivalent in land transportation, 0,77840 kt CO2 equivalent in air transportation and 0.3234 kt CO2 equivalent in water transportation. The Spearman correlation coefficient was calculated to determine whether the transportation sectors' inter-period production chain changed structurally. It was concluded that the input components used in production did not differ significantly. It is predicted that the obtained results will increase even more in the post-Covid-19 period and it is recommended to take measures and determine policies for a transportation system in which emission production is limited and renewable and sustainable environmentally friendly fuel types are preferred.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ilkay.guler@hbv.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

Girdi-çıkıtı analizinin, iktisadi çalışma alanı temel olarak sektörlerdir. Günümüzde tüm sektörler birbiri ile bağlantılıdır. Sektörler, uyguladıkları üretim teknikleri ile girdileri çıktı şekline getiren üretim unsurlarıdır. Ancak her üretim unsuru beraberinde çevresel negatif dışsallık yaratmaktadır. Bu çalışmada, çevresel negatif dışsallık olarak CO2 emisyonu ele alınarak Türkiye'deki tüm sektörlere genişletilmiş çevresel girdi-çıkıtı analizi uygulanmış, ulaştırma sektörü özelinde değerlendirilip, önlemler, politikalar ve öneriler sunulmuştur.

WIOD girdi-çıkıtı tablosunda ulaştırma sektörü kara taşımacılığı, hava taşımacılığı, su taşımacılığı olmak üzere üç sektör olarak yer almaktadır. Kara taşımacılığının bir dolarlık üretimin 0,1356 kt CO2 eşdeğeri, kara taşımacılığı sektörünün 1 dolarlık nihai talep artışı sonucu tüm sektörlerde yarattığı üretim artışının 0,4500 kt CO2 eşdeğeri, tüm sektörlerin 1 dolarlık nihai talep artışı sonucu tüm sektörlerde yarattığı üretim artışının CO2 emisyonu ise 1,1895 kt CO2 eşdeğeri'dir. Kara taşımacılığı sektörünün kısmi geri bağlantı katsayısı incelendiğinde kendi sektöründen sonra elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme temini sektörü ile kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı sektörü en fazla emisyon üretim katsayısına sahip sektörlerdir. Sektörün kısmi ileri bağlantı katsayısı incelendiğinde kendi sektöründen sonra depolama ve destekleyici faaliyetler sektörü, kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı sektörleri yer almaktadır. Türkiye'de emisyon üretiminin fazlalığının yanında gürültü kirliliği, görüntü kirliliği ve trafik sıkışıklığına da neden olan kara taşımacılığına yönelik emisyon azaltıcı önlemler alınmalıdır.

Hava taşımacılığı sektörü açısından bakıldığında, bir dolarlık üretimin 0,3437 kt CO2 eşdeğeri, hava taşımacılığı sektörünün 1 dolarlık nihai talep artışı sonucu tüm sektörlerde yarattığı üretim artışının 0,8929 kt CO2 eşdeğeri, tüm sektörlerin 1 dolarlık nihai talep artışı sonucu tüm sektörlerde yarattığı üretim artışı sonucu CO2 emisyonu ise 0,7840 kt CO2 eşdeğeri'dir. Hava taşımacılığı sektörünün kısmi geri bağlantı katsayısı incelendiğinde kendi sektöründen sonra elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme temini sektörü ile kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı sektörleri en fazla emisyon üretim katsayısına sahip sektörlerdir. Sektörün kısmi ileri bağlantı katsayısı incelendiğinde kendi sektöründen sonra kamu yönetimi ve savunma; zorunlu sosyal güvenlik sektörü ile telekomünikasyon sektörleri yer almaktadır. Bu bağlamda Endüstri 4.0'ın etkisindeki sektörlerin, savunma ve iletişim alanındaki üretim faaliyetlerine yönelik emisyon değerlerini düşürmeyi amaçlayan önlemler alması gerekmektedir.

Su taşımacılığı sektörü açısından bir dolarlık üretim sonucu 0,1068 kt CO2 eşdeğeri, su taşımacılığı sektörünün 1 dolarlık nihai talep artışı sonucu tüm sektörlerde yarattığı üretim artışının CO2 emisyonu 0,3619 kt CO2 eşdeğeri, tüm sektörlerin 1 dolarlık nihai talep artışı sonucu tüm sektörlerde yarattığı üretim artışı sonucu meydana gelen CO2 emisyonu 0,3234 kt CO2 eşdeğeri'dir. Su taşımacılığı sektörünün kısmi geri bağlantı katsayısı incelendiğinde kendi sektöründen sonra ilk sırada elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme temini sektörü ikinci sırada, kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı sektörleri en fazla emisyon üretim katsayısına sahip sektörlerdir. Sektörün kısmi ileri bağlantı katsayısı incelendiğinde kendi sektöründen sonra en büyük katkıyı, perakende ticaret ile kok kömürü ve rafine edilmiş petrol sektörleri yer almaktadır. Türkiye'de su taşımacılığı genellikle yük taşımacılığı odaklı lojistik amaçlı kullanıma göre şekillenmektedir. Ayrıca kömür ve petrol ürünlerinin taşımacılığı da karayolu ve demiryolu taşımacılığının yanında su taşımacılığıyla da sağlanmaktadır. Bu daha az emisyon üreten sektör olan su taşımacılığının üç tarafı denizlerle çevrili ülkemizde daha az kullanılıyor olması yük ve yolcu taşımacılığı açısından su taşımacılığına daha çok öncelik veren önlemlerin alınmasını gerekli kılmaktadır.

Günümüzde hava kirliliğinin azaltılması pek çok ülke tarafından hedeflenmektedir. Üretimin durması, enerji tüketiminin azalması, ulaştırma araçlarının kullanılmaması, yeme-içme, alışveriş, eğlence faaliyetlerinin durdurulması vb. gibi nedenler söz konusu olduğunda hava kirliliğinin azalması beklenen bir durumdur. Örneğin; bugünlerde Çin'den başlayarak tüm dünyaya yayılan, arz şokunu tetikleyen Covid-19 pandemisi nedeniyle, halkın evlerinde kendi karantinalarını uygulaması, ev dışında geçirilen faaliyetlerin, ulaştırma faaliyetlerinin kısıtlanması ve pek çok fabrikanın üretimi durdurması nedeniyle hava kirliliğinde azalma gözlemlenmiştir. NASA tarafından yayımlanan uydu görüntülerinde hem 1-20 Ocak 2020 ve 10-25 Şubat 2020 karşılaştırıldığında hem de aynı tarihlerin geçen yılki uydu görüntüleri karşılaştırıldığında hava kirliliğindeki azalma net bir şekilde görülmektedir (NASA, 2020). Bir taraftan ticaret savaşından kurtulmak, diğer taraftan COVID-19 virüsü ile mücadele etmek sonucu mali şok ve durgunluk beklentisi söz konusudur (WORLD BANK, 2020, pp. 2-3). Önemli olan ekonomik durgunluğun olmadığı, üretimin devam ettiği, üretilen ürünlerin insanlara ulaştırıldığı, insanların ulaştırma araçlarını aktif bir şekilde kullandığı dönemlerde hava kirliliğinin azaltılmasıdır. Bu bağlamda son on yılda, hava-kara-demiryolu-su taşımacılığı alanında Türkiye'nin, sürdürülebilirlik, çevreye duyarlılık, insan odaklılık, enerji verimlilik, yaşanabilirlik temeline odaklanan eylem planı, strateji ve politika belgeleri ile bu çalışmada gerçekleştirilen analiz sonuçları bir arada değerlendirildiğinde; Mevcut ulaşım altyapısının enerji ve maliyet etkin planlandığı, insan odaklı olduğu, çevre dostu taşıt türlerinin yaygınlaştırıldığı, motorsuz ulaşım türlerinin tercih edildiği, emisyon üreten farklı ulaşım sektörleri arasında taşımacılığın yoğunlaştırıldığı, hava taşımacılığında daha az yakıt sarfiyatının sağlandığı, kentsel toplu ulaşım türleri arası entegrasyonun sağlandığı ayrıca alternatif ulaşım sistemlerinin tercih edildiği, yakıt sarfiyatının azaltıldığı ve fosil yakıt kullanımının kısıtlandığı, kentin emisyon yoğunluğunu ve emisyon üretimini sınırlandırmaya yönelik politikaların uygulandığı, yenilenebilir ve sürdürülebilir çevre dostu yakıt türlerinin tercih edildiği bir ulaştırma sisteminin oluşturulması yönünde politikalar belirlenerek önemler alınması tarafımızca önerilmektedir.

WIOD veri tabanında yayımlanan girdi-çıkıtı tablolarında çevre dostu yakıt türleri üretimi ve kullanımı ile çevreye duyarlı elektrikli, hibrit, güneş, hidrojen, rüzgâr enerjili taşıt türleri gibi çevreye zarar vermeyen taşıtların üretimi ve kullanımı sektör olarak yer almamaktadır. Bundan sonra oluşturulacak girdi-çıkıtı tablolarında söz konusu sektörlerin yer alması tarafımızca önerilmektedir. Böyle bir durumda sektörlerin CO2 emisyonunu azaltmak için, girdi çıktı tablosunda kömür ve petrol türlevleri katsayılarının yüzdesel olarak azaltılıp, çevre dostu yakıt türleri katsayılarının yüzdesel olarak artırıldığı; hâlihazırda kullanılan taşıtların kullanım katsayılarının yüzdesel olarak azaltılıp, çevreye duyarlı araçların katsayılarının yüzdesel olarak artırıldığı çeşitli senaryolar hazırlanarak, genişletilmiş çevresel girdi-çıkıtı analizleri gerçekleştirilebilir. Dolayısıyla bu çalışma kapsamında ortaya koyduğumuz önlem ve politikaların geçerliliğinin kanıtlanacağı tarafımızca ön görülmektedir.

Introduction

Transport sector is among the primary sectors about the final energy consumption in many countries. When compared to other sectors, it plays a significant role in economy ranking the second in the global level CO₂ emission production. In this regard, it is inevitable that it is far more effective than all the economic sectors affecting the climate change (Chung, Yeung and Zhou, 2013; Soleymani, 2019, p. 990; Van Dender, 2009).

According to the statistics of International Energy Agency, (IEA, 2020), when sectoral distribution of CO₂ emission production between 1990 and 2018 is analyzed, it is observed that transport sector ranks the second with 83 million tones CO₂ in the year 2017 (Figure 1). According to the Fourth Biennial Report of Turkey published in the United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC, 2019), while the total amount of greenhouse gas emission was 36.464,87 kt CO₂ equivalent in the year 2000, this amount rose to 45.391,99 kt CO₂ equivalent in 2010. It has been estimated that CO₂ equivalent will be 101.189,82 kt for the year 2020. According to this report, the total amount of greenhouse gas emission produced in the Turkish transport sector, CO₂ equivalent is predicted to be 136.512,60 kt CO₂ equivalent for the year 2030. This change is the proof that especially the transport sector takes place among the primary sectors in environment polluting emission production that causes climate change.

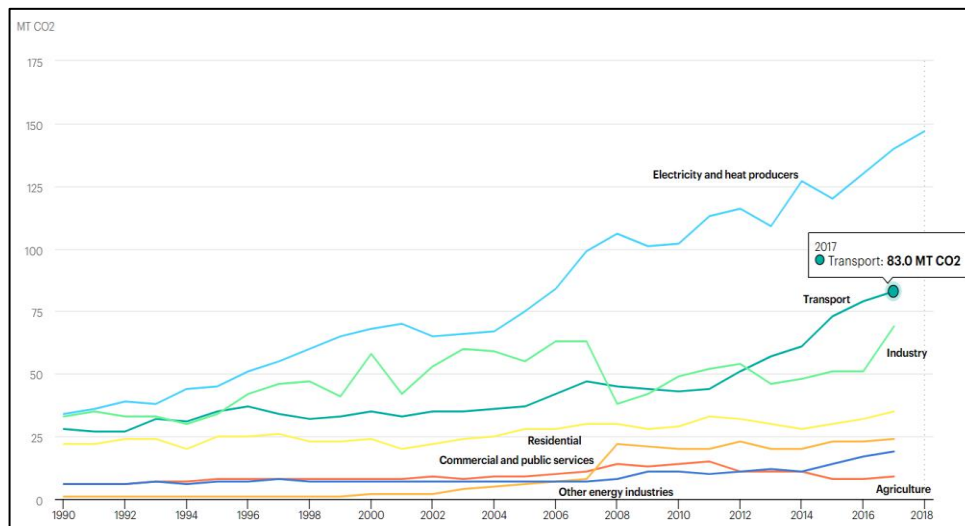

Figure 1: Sectoral Distribution of CO₂ Production Between the Years 1990-2018 in Turkey
Resource: IEA, 2020.

CO₂ emissions consist of the sum total of the processes arising in consequence of the industrial production (irrelated with the energy industry = CO₂ nen) and energy (energy= CO₂ en) derived from the fuel consumption and expressed via the formulation of CO_{2(c,s,t)} = CO_{2en(c,s,t)}+ CO_{2nen(c,s,t)}. **c** stands for and expresses the city, **s** sector and **t** time, the related year (Corsatea et al., 2019). Substituting gas for coal being used in the energy sector is of crucial importance in the simulation of environmental impact of CO₂ emission data (Andreoni, Arto, Genty, Cantuche-Rueda and Villanueva, 2012). While reviewing literature; studies focused on environment, emission production, transport sector, and input-output analysis have been evaluated primarily. With the aim of showing the difference between this study and the other studies in literature, each study has been summarized using its field of study and method as base. Hence, limiting the content determining the distinctive points of this study and accuracy of the data base have been taken into consideration with the aim of getting more healthy results.

Theoretical Background

Economics is defined as fulfilling unlimited human needs through scarce resources. Scarce resources are production factors which consist of natural resources, labor, capital, entrepreneur and technology. Among all these factors, natural resources are the factors in which scarcity is experienced the most (Mankiw, 1997, pp.3-5). Natural resources constitutes an important place in economics literature. Physiocracy states the agricultural production and land as the source of wealth, emphasizing the importance of natural resources. Agricultural production lost its importance with the approval of the thought of liberal economics. Industrialization and economic activities went up especially with the Industrial Revolution occurred in the 18th Century, the use of coal rose and by this way mankind started to do great harm to the natural environment. Among all classical economic philosophers and thinkers, Adam Smith emphasized that the source of wealth was attained through capital accumulation, labour productivity and labour division rather than land; Malthus emphasized while population growth rate was geometrical, food supplies grew at an arithmetic rate and consequently natural resources would be limited and the danger of hunger would wait for the world; Ricardo emphasized that lands at different soil fertility would offer their owners different unearned rent income, and Mill emphasized destroying the natural resources would lead to the end of the world. Marx saw the destruction of natural resources and environment as the result of the capitalist system. Jevons asserted that coal which was the most important natural energy source of his age faced the risk of extinction and in case of this risk, natural resources like iron-steel were to be used, and thus, the cost of energy will increase. Marshall and Pigou handled the environmental problems caused by the negative externalities. Pareto stated that lessening the problems about market failures and about externalities would result in the optimal use of natural resources and the environment. During the Keynesian thought period; besides the economic growth, the use of natural resources also increased (Altınışık and Peker, 2011; Bocutoğlu, 2016; Dağdemir, 2003). Neoclassical economists, on the other hand, applied the models of economic growth which ignored the environment. Hotelling put forward the idea that a decrease in the supply of natural resources would bring out the demand related to the regulations of the use of these resources (Hotelling, 1931). The relationship between economic development and environmental pollution being studied by the economist Kuznets, who was awarded the Nobel prize, the Kuznets curve was formed. Kuznets curve shows that environmental pollution will increase besides the economic development but after a certain level of income, it will decrease (Kuznets, 1955, pp. 20-25).

Every activity for production and consumption depending on input-output correlation brings about the negative externalities. Wastes left in the ecological system and threatening the ecological structure release emission and therefore the dilemma between the economic development and environment arise (Baker, 2006, pp. 5-10). Economy, environment and ecological system should be evaluated as a whole for the sustainable development not to cause unsustainable environment.

Sustainability focuses on meeting the needs of all humanity at present and in future at the point of human activities integrated with nature. Today, the goals of sustainable transport have been evaluated as a whole in the context of economy, sociality, and environment (Litman, 2016, p.3; Önder, 2017, p.223).

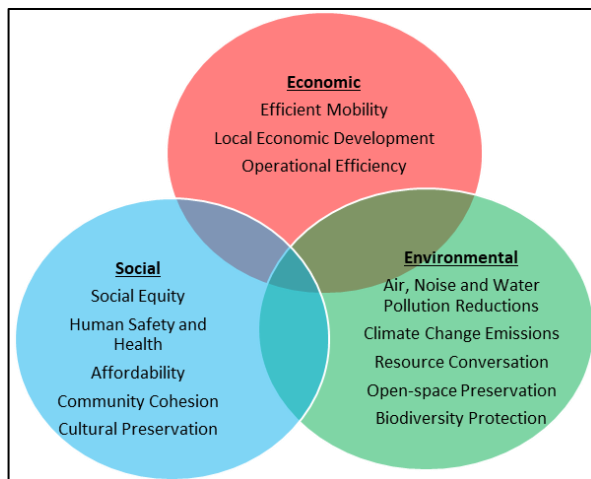

Figure 2: Sustainable Transport Goals
Resource: Litman, 2016, p.3.

Environmental economics does monetary analyses on the scarcity of natural resources and the effects of environmental pollution to economic welfare with micro and macro analyses. Ecological economics or green economics, being an interdisciplinary field of study researching the mutual interdependence of ecology and economy, aims at integrating the ecological cycle in nature into economic processes and takes the environment as the issue to be given the utmost importance (Ulucak, 2018; Van den Berg, 2001, p.16).

Ecological economy adopts to take precautions such as less production of environmentally hazardous substances; the use of environment protecting, environment friendly alternative products/substances, the use of treatment system without thinking the cost (Benli and Peker, 2018, pp.287-288; Peker, 2015). With limited transport capacity of the ecosystem, adapting oneself through threshold values analysis, carbon footprint analysis, life cycle analysis, environmental input-output analysis it has been tried to determine ecocide and to find solutions (Bennett, 2019, pp. 51-55; Hickel, 2020).

Day by day, it has become more and more important to contribute to support the evidence- based policy implementations, to research the reliable and comparable economic and environmental information making use of an extensive database (Arto et al., 2012). Hence, especially studies based on input-output analysis, paying attention to environmental values and assessing the CO₂ release of sectors are included in the literature review which constitutes the basis of this study.

Machado, Schaeffer and Worrell, (2001), analyzed the energy use of sectors of Brazilian economy which are related to its international trade and their total impact on CO₂ emissions. Carbon emissions of the Brazilian economy in 1995: inputs and outputs of non-energy goods consist of 10% -12% of total energy use and they are about 10% -14% of carbon inputs and outputs in non-energy goods. The finding has been reached that each dolar earned through export caused energy more than 40 % and caused CO₂ emission more than 56 % than each dolar spent on import. In this framework, it reveals that energy use and carbon emissions should be taken into account while preparing international policies in Brazil. Alcántara and Padilla (2006), aimed at defining the key sectors responsible for CO₂ emissions in Spanish economy. It has been determined that road transport, electricity and gas, base metal production, manufacturing non-metal mineral products, producing chemicals, producing coke from coal, refined petroleum products, nuclear fuel, wholesale and retail trade and agricultural sectors lead to both economic growth and income growth and therefore CO₂ emissions are found more in these sectors. Tunç et al. (2006), as it has become crucial to calculate greenhouse gas emission in the framework of

the Kyoto Protocol, they aim to determine the CO₂ emission amount and to set forth the CO₂ responsibility of Turkey. Concordantly, it is seen that manufacturing industry sector takes place on the top in CO₂ emission production. CO₂ responsibility is greater than released CO₂ emissions; thus, it has been concluded that Turkey is explicitly CO₂ importer. Alcántara and Padilla (2009), aimed at analyzing CO₂ emissions that services sector in Spain produced. The conclusion that the CO₂ emission of transport sector is quite high and other sectors cause more emission than their own final demand has been reached. It has emerged that wholesale and retail trade, hotel and restaurants, estate property, leasing and labour activities, public administration activities are primarily liable for CO₂ emission increase recently. Cadarso, Gómez, López and Tobarra, (2010), had the purpose of studying the impact of freight transportation in Spain on total pollution. With this purpose, they used the input-output import table of Spain combining it with CO₂ emission data. Results obtained have shown that the amount of total CO₂ emission caused by international freight rose to 4,16 % from 1995 to 2000. Faber, Proops and Wagenhals, (2012), made simulation scenarios using the input-output coefficients related to decreasing CO₂ releases of sectors in German and British economies. According to these scenarios, it will be possible to decrease CO₂ emissions in case of making technological changes to generate electricity, changing the general consumption patterns (changing hydrocarbons with carbohydrates), preferring the options about the expectations for passenger transport and freight changes. Çağatay and Özeş (2013), analyzed the relationship between the transport sector and alternative types of energy in terms of both the economic impact and the emission impact. They suggested five scenario proposals making use of input-output table for alternative energy substitution. The finding was reached that CO₂ emissions would be much less and environmental income would be much higher when the electrical energy was used. It was determined that sectors based on imported input were highly affected by substitute for electricity. Arto et al. (2014), used two different database (World Input-Output Database-WIOD and Global Trade Analysis Project: Multi Region Input-Output Analysis-GTAPMRIO) to calculate carbon foot print caused by global emissions which takes place in the final demand of 43 countries whose data was published in WIOD. Differences in data clusters of the U.S.A the Public Republic of China, Russia and India explain nearly 50 % of the differences in the carbon foot print. Taşdoğan and Taşdoğan (2014), identifying the key sectors of Turkey, targeted to determine the emission impacts of these sectors to arise according to the environmental satellite accounts. According to the findings reached, it was determined that emission impacts of road transport, marine transport, airline transport, agriculture, coal, food, textile, wood, coking coal, chemicals, plastic, manufacturing other non-metal mineral products, base metal, construction, other service facilities with electricity, gas, steam and water production sectors are more than other sectors. Liu, Wang, Zhao, Zhang and Zhang (2015), were in the aim of determining the CO₂ emissions released after the intersectoral corporation in industry. In the study, it appears that BLj (normalized total backward CO₂ linkages coefficients) impacts of industry produce 81.58 million tons of CO₂ and FLi (normalized total forward CO₂ linkages coefficients) 89,71million tons. Arévalo-Rodríguez, Braza-Sánchez and Cansino, (2015), analyzed the role of renewable energy sources in Spain in balancing CO₂ emissions as an important component. In the study, 35 productive sectors were focused. It was concluded that renewable energy sources harm the driving sources of CO₂ emissions. Buckley, Boland, Piantadosi, Reynolds and Weinstein, (2015), using EEIO-environmentally extended input-output, they researched the environmental impact of weekly food consumption in houses with different socio-economic conditions in Australia put in order according to their income level. The result was obtained that household with higher level of income cause more environmental pollution than the one with low level. They asserted that it would reduce the negative effects causing environmental pollution to substitute the consumption of animal products, processed food, and oil with fruit and vegetables. Andrei, Cristina, Mieila, Nica and Popescu (2016), through Romania Gross

Domestic Product, they aimed to put forth a possible causal connection between different variables in terms of energy production and consumption and to tax the environmentally harmful elements. At the end of the study, a relation was made between bringing the prosperity and taxing environment pollutants through Gross Domestic Product. Hadjikakou (2016), analyzed the environmental impacts of food consumption of household in Australia in their lifetime. The result was obtained that the household realized 35 % water use, 39 % energy use, 33 % CO₂ equivalent and 35 % land use on average in life cycle. Chatellier and Sheinbaum-Pardo (2017), intended to predict a scenario for 2026, and to calculate energy systems and greenhouse gas emissions of Mexico. In this framework, CO₂ emission values were calculated over the total impact of all sectors. Through this study, it was concluded that final demand changes in sectors of freight and passenger transportation, air freight, energy production, iron-steel, chemistry and agriculture are big on total emissions. Similarly, it was concluded that final demand changes of other sectors have great impact on the emissions of these sectors. Liu and Fan (2017), intended to calculate CO₂ emissions of 77 countries according to their sectors. Within the scope of economic benefit principle, their intention was to develop a model to calculate CO₂ emissions using value-added-based accounting. In the end, the implementation of Clean Development Mechanism projects was proposed to make global carbon emission less. Renner (2017), intended to analyze the wealth effect of carbon taxes over income distribution applied in Mexico. Input-output model was simulated with the data for household. The conclusion was reached that taxes had to be enlarged as to include natural gas and other greenhouse gases (CH₄, N₂O) because of the increase in food price. Mach, Ščasný and Weinzettel (2018), targeted to calculate the emission rates household in the Czech Republic produced directly and indirectly. For this purpose, they did analysis constructing Environmentally Extended Input-Output –EEIO table. It was inferred that a great part of emissions were due to electricity, heating, food and transportation and the flexibility of emission fee was approximately 0,8. Tokito (2018), aimed at determining the emissions which important sectors in global supply chain networks produce, which is related to the demand for the last transport equipment of the U.S.A, China, Germany, Japan and France through the input-output clustering analysis and structural path betweenness analysis he did. He reached the conclusion that global supply chain networks have higher emission. Baumert, Kander, Kulionis, Nielsen and Jiborn (2019), intended to research if it is valid or not when the change in the emission production depending on outsourcing in developed and developing countries is adjusted according to technological differences. Firstly, it was concluded that the size of outsource is considerably smaller than the ones in the previous studies; secondly, there is no a clear difference between developing and developed countries. While emissions increased with outsourcing between the years 1995 and 2009 because the tendency of the U.S.A, England, Canada and Australia was towards goods with high-density carbon in import and low-density carbon in export, other developed countries kept positive emission trade balance and China, on the other hand, is an important source in the production of emission. Vita et al. (2019), intended to link local sustainability visions throughout Europe to global results and to lessen carbon foot print. They constructed Environmentally Extended Multi Regional Input-Output table and they applied this to 19 scenarios. In the end, it was foreseen that energy-sourced carbon foot print would be reduced at the approximate level of 18 % of service sector, 3 % of clothing and electrical appliances sector, 9 %-26 of transport sector, 4 % of food sector, 5%-14% housing sector. Bednar-Friedl, Muñoz, Nabernegg, Titz and Vogel (2019), aimed to determine the efficient conditions in reducing the carbon emissions which construction, public health and transport sectors produce in Austria. Computable General Equilibrium and Multi-Regional Input-Output model-MRIO were used together. It was predicted that taxing would be effective in reducing the emissions based on consumption in the construction sector, compulsory energy efficiency improvements in the public health sector and reducing the production and consumption based emissions in the transport sector. Chen, Huang

and Sun (2020), aimed at analyzing the CO₂ emissions of the sectors taking place in the international trade of Russia. The finding was reached that the industry sector based on the traditional manufacture and the industry sector based on the modern technology played an important role in the CO₂ emission of Russia, CO₂ emission which modern industry sector import includes rose. Schmidt, Tukker and Wood (2020), aimed to synthesize a few basic precautions for international consumption-based global carbon accounts aggregated in 35 sectors of 43 countries whose data were published in WIOD. Global multi-regional input-output carbon emissions were used. In classical production-based accounts and related policy making, harmonizing the current data was shown to be a prominent factor in global carbon foot print and consumption-based carbon accounts. Benedict-Kemp, Campiglio, Cahen-Fourot, Dawkins and Godin (2020), determined to specify forward link serving sectors constructing an input-output table with examples from 18 European countries. For this purpose, they created national inverted pyramid networks using input-output tables. They reached the conclusion that mining was the top forward linking sector and this was internationally consistent through cluster analysis. Brouwer, Eamen and Razavi (2020), using supply-sided input-output tables to analyze the indirect economic impacts of water-supply restrictions depending on climate and political changes, they aimed to specify the interregional development. For this purpose, applying two different water supply-restriction scenarios to the river basin of Saskatchewan including three states, they analyzed the economic impacts of the scenarios one by one. Finally, it was seen that the economic loss in case of water shortage depending on climate change could be reduced by nearly 50 %.

When evaluating the literature, it is seen that most part of the studies conducted is in the form of analyzing the environmental impacts of CO₂ emissions produced depending on sectoral activities on the basis of countries. These studies depend on evaluations carried out making use of input-output analysis constituted with data obtained from different worldwide database with the production of different simulations and scenarios. In the content of the study, conclusions about carbon foot print of countries, sectorally produced emission values, specifying emission intensive sectors, specifying the emission rates key sectors produce and the role of renewable energy sources in balancing the emission rates were made. Finally, the conclusion has been reached that the leading sectors in the emission production were transport sectors and energy-intensive sectors.

Methodology and Data Analysis

Input-output analysis is based on Quesnay's Economic Table "Tableau économique" (Quesnay, 1758) and Walras's general equilibrium theory (Walras, 1954). Leontief, the Nobel-prized economist, constructed the first input-output table and model indicating the intersectoral link in the American economy (Leontief, 1936). Later on, Rasmussen reached the total linkage coefficients creating Leontief inverse matrix which constitutes the base of this study, and normalized these coefficients and made the definition of key sector (Rasmussen, 1956). Chenery and Watanabe, on the other hand, calculating the impacts of direct backward linkages and direct forward linkages via the technological matrix, made the definition of key sector calculated through these impacts and they first realized the process of aggregation for the input-output table. Hirschman made use of Chenery and Watanabe's approach to the key sector and advanced the model of unbalanced growth (Chenery and Watanabe, 1958; Hirschman, 1978). Hazari reinterpreted Rasmussen's Index of Power of Dispersion and Index of Sensitivity of

Dispersion, assessed the coefficient of variation and accepted the activities over the mean value as the key sector (Hazari, 1970). The linkage analysis of the sectors are based on HEM to analyze the effect of the changes in structure on an economy (Schultz, 1977). This analysis was promoted by Cella (1984), who proposed backward linkage, forward linkage, and total linkage among the sectors. Leontief advanced the model of (Environmentally Extended

Input-Output Analysis) EEIOA indicating the case when the third sector is included in two sectors with the aim of decontaminating the dirt caused by these two sectors. In this way, he showed that as a result of final demand; labour, cost, intermediate consumption, decontamination activities needed for the production in sectors and environmental problems can be analyzed in the framework of economy (Leontief, 1970). Miller ve Blair added the unwanted environmental externalities in the classical input-output model and explained how to use the Extended Environmental Input-Output Model (Blair and Miller, 2009).

In this study, environmental input-output table has been improved bringing input-output table (Korum, 1963, pp.9-13; TÜİK, 2020) ¹ including intersectoral monetary operations in economy together with CO₂ emission data. EEIOA has been used via the table constructed (Arto, Genty and Neuwahl, 2012; Newton, Prasad, Sproul and White, 2019, pp.122-123;). Environmentally extended input-output analysis shows the indirect environmental impacts caused by domestic and foreign production. Thus, EEIOA provides the analyses for ecological footprint, greenhouse gas emissions, assessing the energy use (Du, Lee, Li, Wang and Wang, 2019; De Vries, Dietzenbacher, Los, Stehrer and Timmer, 2015).

WIOD greenhouse gas emissions (CO₂, CH₄, N₂O) contain the environmental satellite accounts related to including energy, soil, equipment and water (Arto et al., 2012; Corsatea et al., 2019, pp.16-17, 24). In WIOD database, the most up to date format of CO₂ emission data belongs to the year 2016. However, the most current data for the input-output tables of Turkey belongs to the year 2014. Since the objective of our study is to account CO₂ emissions which the change in the final demand cause specifically in the transport sector and WIOD input-output tables are figured out on current period million dolar basis, environmental satellite accounts in which CO₂ emission data of the same year takes place have been used (Corsatea et al., 2019; EU SCIENCE UP, 2019; WIOD, 2016). In the content of the study, WIOD input-output tables of Turkey for the year 2014 have been used with the aim of reaching comparable and healthy results. In database, air emission value data of WIOD satellite database of Turkey takes place in one column. Therefore, procedures followed for the purpose of producing an accurate environmental input-output table are as follows:

In WIOD database, input-output table has been constructed adding the output table of the imported input coefficients (A^m) to domestic input coefficients (A^d) of each sector (Küçükiremitçi and Güler, 2020, p.128-129). Formula (1) has been used for this purpose.

$$A = A^m + A^d \quad (1)$$

The reason that the input-output table of importation is included in accounting is some of the imports are intermediate inputs and produce CO₂ emission both during the process of becoming outputs and in the process after they have become outputs (Dietzenbacher and Los, 2000; Leontief, 1946; Leontief, 1953a, Leontief 1953b; Liu et al., 2015, pp.917-920).

Secondly, technical coefficient matrix is calculated making use of input-output table constructed. To achieve this goal, input coefficients of each sector are obtained by formula (2) (Güler, 2019, pp.84-85; Leontief, 1986, pp.22-23) .

$$a_{ij} = \frac{x_{ij}}{x_i} \quad (2)$$

Although there exist 0 coefficient sectors in the domestic input-output table released by WIOD, values of the same sectors are included in accounting as they do not equal 0 in the import input-output table (WIOD, 2016). However, after the technological matrix has been

¹ Among the hypotheses of input-output model; input rate, capital ratio, import rate and rates like these have been accepted to be constant. For this reason, coefficients obtained in 2014 input-output table released most recently have been used to assess total backward and total forward CO₂ linkage coefficients of one unit production result of each sector.

constructed for sectors having 0 coefficient not to cause malfunctioning in accounting, both rows and columns have been deleted. Thus, the 46x46 matrix has been constructed.

$$\begin{bmatrix} a_{11} & \cdots & a_{146} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{461} & \cdots & a_{4646} \end{bmatrix}$$

Thirdly, Leontief Inverse Matrix has been constructed. Production values needed for 46 final demand vectors and 46 productive sectors are shown in the following formulas. Here, \mathbf{x} stands for the production value of sectors, \mathbf{a} stands for technical coefficients and \mathbf{y} final demand vector.

$$X_1 = A_{11}X_1 + A_{12}X_2 + \cdots + A_{146}X_{46} + Y_1$$

$$X_2 = A_{21}X_1 + A_{22}X_2 + \cdots + A_{246}X_{46} + Y_2$$

.

.

.

$$X_{46} = A_{461}X_1 + A_{462}X_2 + \cdots + A_{4646}X_{46} + Y_{46}$$

By this way, the input-output equation $\mathbf{X}=\mathbf{AX}+\mathbf{Y}$ or equation $\mathbf{Y}=(\mathbf{I}-\mathbf{A})\mathbf{X}$ of an economy is obtained. Both sides: $(\mathbf{I}-\mathbf{A})^{-1}$ to leave \mathbf{X} alone. This case can be expressed in the modeling below. Thus, total output is formulated as $\mathbf{X}=(\mathbf{I}-\mathbf{A})^{-1}\mathbf{Y}$. Coefficients of Leontief Inverse Matrix $(\mathbf{I}-\mathbf{A})^{-1}$ show the coefficients required for one single unit, direct or indirect production of sectors for the final demands. Matrix display of the formed equation is as follows:

$$\begin{bmatrix} x_1 \\ x_2 \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ x_{46} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} (1 - a_{11}) & -a_{12} & \cdots & -a_{146} \\ -a_{21} & (1 - a_{22}) & \cdots & -a_{246} \\ \cdot & \cdot & \cdots & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdots & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdots & \cdot \\ -a_{461} & -a_{462} & \cdots & (1 - a_{4646}) \end{bmatrix}$$

As the fourth step, CO₂ emission vector has been constructed to analyze the CO₂ emission of sectors, which is the aim of the study, as a result of the final demand increase. CO₂ emission data released in WIOD database show the emerging CO₂ emission amount resulted from the total production (denominated in one million dollars). In this regard, in the analysis we have carried out, primarily CO₂ emissions every sector produce per unit (1 dollar) being accounted separately (just as in formula 3), a new column has been constructed.

$$\tau_i = \frac{\bar{\tau}_i}{x_i} \quad (3)$$

τ_i = CO₂ emission release resulted from one single unit production of the 1st sector (1\$)

$\bar{\tau}_i$ = CO₂ emission arising as a result of the total production of the 1st sector (kiloton)

x_i = total output of the first sector (million dolar)

Afterwards, a vector of 46x1 has been established by τ_i coefficients accounted one by one for each sector. Leontief inverse matrix is multiplied by the newly-constructed vector and formula (4) has been reached (Küçükiremitçi, 2013, pp.18-19).

$$\tau \cdot \mathbf{X} = \tau \cdot (\mathbf{I} - \mathbf{A}) - 1\mathbf{Y} \quad (4)$$

Environmental Leontief inverse matrix has been constructed using formula (4) and shown below (Güler, 2020, pp. 39-48; Küçükiremitçi, 2011; Leontief, 1949, pp.277-279; Liu et al., 2015, pp.917-918).

$$\begin{pmatrix} \tau_1 \\ \tau_2 \\ \vdots \\ \tau_{46} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} x_1 \\ x_2 \\ \vdots \\ x_{46} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} \tau_1 \\ \tau_2 \\ \vdots \\ \tau_{46} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} (1 - a_{11}) & -a_{12} & \dots & -a_{146} \\ -a_{21} & (1 - a_{22}) & \dots & -a_{246} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ -a_{461} & -a_{462} & \dots & (1 - a_{4646}) \end{pmatrix} \begin{pmatrix} y_1 \\ y_2 \\ \vdots \\ y_{46} \end{pmatrix}$$

In this context, total backward CO₂ linkages coefficients of sectors are reached through sum of each column of Leontief inverse matrix one by one and total forward CO₂ linkages coefficients of sectors are reached through sum of each row one by one. Normalized total backward CO₂ linkages coefficients (BL_j) of the relevant sector are assessed dividing the total backward CO₂ linkages coefficient of the relevant sector by the arithmetic mean of total backward CO₂ linkages coefficients of all sectors. (BL_j), stands for the CO₂ emission caused by the production increase relevant sector has created in all sectors following its one-dollar final demand increase.

Normalized total forward CO₂ linkages coefficients (FL_i) of the relevant sector are assessed dividing the total forward CO₂ linkages coefficient of the relevant sector by the arithmetic mean of total forward CO₂ linkages coefficients of all sectors. (FL_i) stands for the CO₂ emission resulted from the production increase all sectors have created in all sectors following their one-dollar final demand increase.

Table 1: One Single Unit CO₂ Emission of all Sectors² in Turkey, (Bj), (FLi) (Total Backward Carbon Linkage Rank)

CO ₂ Emission kt/million dollar		BL _j		FL _i		
Sectors	Coefficient	Sectors	Coefficient	Sectors	Coefficient	
1	D35	3,0853	D35	10,2080	D35	21,7659
2	C23	2,9358	C23	6,3886	C23	9,1601
3	M72	1,8579	M72	3,4138	C24	3,4429
4	C24	0,4530	C24	2,4623	M72	3,2055
5	H51 Air Transport	0,3437	C25	1,2612	H49 Land transport and transport via pipelines	1,1895
6	E37-E39	0,2837	C17	1,1235	C20	1,0705
7	C19	0,1943	C31_C32	1,1010	C19	1,0287
8	H49 Land transport and transport via pipelines	0,1356	F	1,0456	H51 Air Transport	0,7840
9	C20	0,1304	C29	0,9554	E37-E39	0,5892
10	C31-C32	0,1070	C19	0,9520	C17	0,3925
11	H50 Water transport	0,1068	C28	0,9468	H50 Water transport	0,3234
12	C17	0,1010	E37-E39	0,9171	N	0,2607
13	C30	0,0919	C27	0,9166	B	0,2272
14	A03	0,0871	H51 Air Transport	0,8929	C31_C32	0,2011
15	C25	0,0783	C22	0,8017	C25	0,1966
16	A02	0,0707	C16	0,7703	A01	0,1890
17	N	0,0635	C30	0,7673	C30	0,1837
18	C16	0,0625	C20	0,7422	C10-C12	0,1788
19	C10-C12	0,0528	C18	0,6329	A03	0,1528
20	A01	0,0486	B	0,6255	A02	0,1508
21	F	0,0469	C26	0,5608	C16	0,1507
22	C27	0,0464	Q	0,5288	C13-C15	0,1242
23	B	0,0425	C13-C15	0,5249	C22	0,1218

² In order for all the sectors to be seen on the table; the codes of other sectors except the names of land, air, water transport sectors have been written. For sector names, see Appendix

24	C22	0,0407	E36	0,5246	C27	0,1157
25	C18	0,0353	O84	0,5118	G45	0,1031
26	C45	0,0345	C10-C12	0,4794	F	0,1029
27	C28	0,0291	I	0,4766	C18	0,0906
28	K65	0,0272	H49 Land transport and transport via pipelines	0,4500	C29	0,0876
29	G45	0,0269	G45	0,4331	C26	0,0795
30	C13-C15	0,0263	R_S	0,3670	C28	0,0766
31	C26	0,0213	H50 Water transport	0,3619	K65	0,0525
32	K66	0,0168	K66	0,3240	K66	0,0364
33	R_S	0,0111	N	0,3137	G46	0,0312
34	J62-J63	0,0107	J61	0,3035	R_S	0,0274
35	E36	0,0106	P85	0,2872	E36	0,0220
36	G46	0,0047	L68	0,2795	J62_J63	0,0215
37	Q	0,0042	A03	0,2775	H52	0,0152
38	H52	0,0033	A01	0,2749	M74-M75	0,0094
39	P85	0,0025	M74-M75	0,2630	K64	0,0091
40	P85	0,0018	A02	0,2603	Q	0,0081
41	Q84	0,0017	G46	0,2463	G47	0,0065
42	M74-M75	0,0015	G47	0,2306	P85	0,0047
43	I	0,0013	H52	0,2212	L68	0,0039
44	G47	0,0013	K65	0,2032	I	0,0037
45	L68	0,0010	K64	0,1879	O84	0,0031
46	J61	0,0000	J62_J63	0,1836	J61	0,0000

Resource: EU SCIENCE UP,2019; WIOD, 2016; Corsatea and others were created by the author using 2019 data

In Table 1, when air, water and land transport and transport via pipelines are all analyzed altogether, one unit CO₂ emission amount takes place in the fourth row with 0,5861 kt/million dollar; BLj 1,7048 kiloton (kt) equivalent of CO₂ and FLi 2,2969 kiloton equivalent of (kt) CO₂ take place in the fifth row.

Table 2: Partial Total Backward CO₂ Linkages Coefficients of Air, Water, Land Transport Sectors³

Air Transport		Water transport		Land transport and transport via pipelines		
Sectors	Coefficient	Sectors	Coefficient	Sectors	Coefficient	
1	H51	0,3617	H50	0,1165	H49	0,1570
2	D35	0,0766	D35	0,0359	D35	0,0496
3	C19	0,0247	C19	0,0145	C19	0,0178
4	H49	0,0153	H49	0,0135	C23	0,0115
5	C23	0,0148	C23	0,0087	C24	0,0087
6	C24	0,0063	C24	0,0052	H51	0,0038
7	C20	0,0035	H51	0,0039	C20	0,0025
8	N	0,0032	N	0,0027	N	0,0018
9	C30	0,0022	C20	0,0023	G45	0,0017
10	B	0,0022	B	0,0013	B	0,0016
11	G45	0,0015	C30	0,0012	H50	0,0014
12	H50	0,0013	G45	0,0009	C29	0,0006
13	C10-C12	0,0010	C10-C12	0,0007	C17	0,0005
14	C17	0,0009	A01	0,0005	C22	0,0004
15	C13-15	0,0009	H52	0,0004	H52	0,0003
16	A01	0,0008	C17	0,0004	C13-15	0,0003
17	H52	0,0005	C28	0,0003	C10-C12	0,0003
18	K64	0,0003	C29	0,0002	C27	0,0003
19	C27	0,0003	C13-15	0,0002	C18	0,0003
20	C25	0,0003	C27	0,0002	A01	0,0002
21	C22	0,0002	C25	0,0002	C31-C32	0,0002
22	C18	0,0002	C22	0,0002	C25	0,0002
23	C29	0,0002	C18	0,0001	C16	0,0002
24	G46	0,0002	G46	0,0001	C30	0,0002
25	K66	0,0002	K65	0,0001	G46	0,0001
26	C26	0,0001	C26	0,0001	C28	0,0001
27	K65	0,0001	C31-C32	0,0001	F	0,0001
28	C28	0,0001	R_S	0,0001	C26	0,0001
29	C31-C32	0,0001	F	0,0001	E37-E39	0,0001
30	I	0,0001	C16	0,0001	K64	0,0001
31	F	0,0001	E37-E39	0,0000	M72	0,0001
32	R_S	0,0001	M72	0,0000	A02	0,0001
33	C16	0,0001	K64	0,0000	M74-M75	0,0000
34	M72	0,0001	M74-M75	0,0000	K65	0,0000
35	E37-E39	0,0001	A02	0,0000	R_S	0,0000
36	M74-M75	0,0001	K66	0,0000	K66	0,0000
37	A02	0,0001	I	0,0000	L68	0,0000
38	A03	0,0000	G47	0,0000	I	0,0000
39	L68	0,0000	E36	0,0000	G47	0,0000
40	G47	0,0000	L68	0,0000	E36	0,0000
41	E36	0,0000	A03	0,0000	J62-J63	0,0000
42	J62-J63	0,0000	J62-J63	0,0000	A03	0,0000
43	Q	0,0000	Q	0,0000	Q	0,0000
44	P85	0,0000	P85	0,0000	P85	0,0000
45	O84	0,0000	O84	0,0000	O84	0,0000
46	J61	0,0000	J61	0,0000	J61	0,0000

Resource: EU SCIENCE UP, 2019; WIOD, 2016; Corsatea and others were created by the author using 2019 data

As seen in Table 2, total backward CO₂ linkage coefficient, when partially evaluated, the greatest coefficient of sectors of air, water and land transport belongs to their own sectors as required by the accounting technique of the method. Of sectors which these three sectors are

³ Evaluation of Total backward CO₂ linkage coefficient on the basis of the related sector's column

partially total backwarded; electricity, gas, steam and air conditioning supply sectors come the second, in the third rank is manufacture of coke and refined petroleum products sector.

The CO₂ emission order created by the inputs they provide from each other for the realization of air, land and water transportation is as follows: land transport is in fourth and water transport is in twelfth place for air transportation; land transport is in fourth and air transport in in seventh place for water transport; air transport is in sixth and water transport is in eleventh place for land transport.

Table 3: Partial Total Forward CO₂ Linkages Coefficients of Air, Water, Land Transport⁴

Air Transport		Water transport		Land transport and transport via pipelines		
Sectors	Coefficient	Sectors	Coefficient	Sectors	Coefficient	
1	H51	0,3617	H50	0,1165	H49	0,1570
2	O84	0,0098	G47	0,0053	H52	0,0298
3	J61	0,0057	C19	0,0048	C19	0,0226
4	H52	0,0049	C24	0,0030	C29	0,0204
5	G46	0,0043	C25	0,0028	C31-C32	0,0202
6	H50	0,0039	G46	0,0027	C24	0,0195
7	H49	0,0038	C31-C32	0,0027	C27	0,0189
8	C16	0,0025	C20	0,0024	C26	0,0188
9	J62-J63	0,0025	C29	0,0024	C16	0,0181
10	C29	0,0025	D35	0,0024	C25	0,0177
11	R_S	0,0024	G45	0,0023	C17	0,0176
12	K66	0,0024	C28	0,0023	C23	0,0175
13	C18	0,0023	C22	0,0023	C20	0,0172
14	C26	0,0023	C27	0,0022	C22	0,0168
15	C31-C32	0,0023	C30	0,0021	C10-C12	0,0158
16	C27	0,0023	C16	0,0020	C13-15	0,0157
17	M72	0,0023	C17	0,0019	C28	0,0155
18	C28	0,0020	C23	0,0019	H51	0,0153
19	C22	0,0020	F	0,0018	C18	0,0137
20	C24	0,0019	C26	0,0018	F	0,0137
21	C20	0,0019	O84	0,0016	H50	0,0135
22	C25	0,0018	C13-15	0,0015	C30	0,0130
23	G47	0,0018	C10-C12	0,0015	I	0,0122
24	C17	0,0018	C18	0,0015	D35	0,0105
25	C13-15	0,0018	H49	0,0014	M72	0,0102
26	C23	0,0017	A03	0,0013	Q	0,0099
27	G45	0,0017	H51	0,0013	G47	0,0095
28	C19	0,0017	I	0,0012	B	0,0095
29	F	0,0016	B	0,0011	G46	0,0087
30	C30	0,0015	Q	0,0009	G45	0,0085
31	M74-M75	0,0015	H52	0,0008	O84	0,0079
32	N	0,0015	E37-E39	0,0008	K66	0,0074
33	Q	0,0014	K66	0,0008	M74-M75	0,0069
34	K65	0,0013	A01	0,0007	E37-E39	0,0067
35	C10-C12	0,0012	M74-M75	0,0007	J61	0,0066
36	A03	0,0012	R_S	0,0007	A01	0,0060
37	I	0,0012	M72	0,0006	N	0,0059
38	B	0,0012	J61	0,0006	J62-J63	0,0058
39	P85	0,0011	N	0,0006	R_S	0,0051
40	D35	0,0009	E36	0,0006	A03	0,0050
41	A02	0,0008	J62-J63	0,0005	K65	0,0045
42	E37-E39	0,0008	K65	0,0005	A02	0,0038
43	K64	0,0006	L68	0,0004	P85	0,0038
44	A01	0,0005	K64	0,0004	L68	0,0035

⁴ It is the evaluation of total advanced CO₂ connection coefficient on the basis of the related sector line

45	E36	0,0004	P85	0,0004	E36	0,0035
46	L68	0,0003	A02	0,0004	K64	0,0032

Resource: EU SCIENCE UP,2019; WIOD, 2016; Corsatea and others were created by the author using 2019 data

As seen in Table 3, total forward CO₂ linkage coefficient, when partially evaluated, like in total backward CO₂ linkage coefficient, the biggest coefficient of air, water, and land transport belongs to their own sectors as accounting technique of the method requires. With regards to air transport sector, the second biggest coefficient belongs to public administration and defence; compulsory social security sector and the third biggest coefficient belongs to telecommunications sector. Regarding water transport sector, the second biggest coefficient belongs to retail trade, except motor vehicles and motorcycles sector, and the third biggest coefficient belongs to the manufacture of coke and refined petroleum products sector. In terms of land transport and transport via pipelines, the second biggest coefficient belongs to warehousing and support activities for transportation and the third biggest coefficient belongs to the manufacture of coke and refined petroleum products sector. The CO₂ emission order created by the outputs they give to each other for the realization of air, land and water transportation is as follows: water transport is in sixth and land transport is in seventh place for air transportation; land transport is in twenty-fifth and air transport is in twenty-seventh place for water transportation; air transport is in eighteenth and water transport is in twenty-first place for land transportation. The amount of CO₂ emission resulting from the input-output activities of the land, air and water transportation sectors in both table 2 and table 3 is less than the total CO₂ emission average as a result of the input-output activities of all sectors.

Examining whether the transportation sector's inter-period production chain has changed structurally is important to determine the necessary measures to be taken by clearly demonstrating the connection effects of the sector. For this purpose, in our study, the production chains were calculated using the first published 2000 table data and the last published 2014 table data by WIOD, Shapiro-Wilk test was applied to determine the correct statistical technique for the obtained coefficients. necessary hypotheses:

H₀: The sample came from the normal distribution

H₁: The sample did not come from the normal distribution

When Shapiro-Wilk test was applied, it was determined that the variables did not conform to the normal distribution. Therefore, Spearman test was applied to compare the production chain coefficients of 2000 and 2014⁵ (Chenery and Watanabe, 1958, p.496). The results are shown in table 4.

Table 4: 2002 and 2014 Spearman Production Chain Coefficient

Sector Codes	Correlation coefficient	p-value
A01***	0,739	0,0000
A02***	0,778	0,0000
A03***	0,725	0,0000
B**	0,639	0,0000
C10-C12**	0,687	0,0000
C13-C15**	0,653	0,0000
C16**	0,665	0,0000
C17**	0,614	0,0000
C18**	0,604	0,0000
C19**	0,646	0,0000
C20**	0,599	0,0000
C22**	0,649	0,0000
C23**	0,637	0,0000

⁵ SPSS 23 software was used in the calculation

C24**	0,635	0,0000
C25**	0,627	0,0000
C26**	0,649	0,0000
C27**	0,643	0,0000
C28**	0,686	0,0000
C29**	0,67	0,0000
C30***	0,712	0,0000
C31_C32**	0,699	0,0000
D35**	0,61	0,0000
E36**	0,618	0,0000
E37-E39**	0,611	0,0000
F**	0,685	0,0000
G45**	0,673	0,0000
G46**	0,608	0,0000
G47**	0,56	0,0000
H49**	0,624	0,0000
H50**	0,53	0,0000
H51**	0,576	0,0000
H52**	0,532	0,0000
I**	0,681	0,0000
J61**	0,491	0,0000
J62_J63**	0,41	0,0010
K64**	0,473	0,0000
K65**	0,527	0,0000
K66**	0,527	0,0000
L68***	0,701	0,0000
M72**	0,444	0,0000
M74_M75**	0,667	0,0000
N**	0,451	0,0000
O84**	0,605	0,0000
P85**	0,508	0,0000
Q*	0,356	0,0050
R_S**	0,577	0,0000

* Weak relationship in the same direction, **Middle relationship in the same direction, *** Strong relationship in the same direction

Resource: EU SCIENCE UP 2019; WIOD, 2016; Corsatea and others were created by the author using 2019 data

As seen in Table 4, the transportation sector proves that the vast majority of other sectors do not show a significant structural change in inter-period production by showing a moderately identical relationship as seen in the Spearman correlation coefficient. Therefore, there is no significant structural change in the sectors of the transport sector causing CO₂ emissions. Input-output analysis is naturally suitable for future projections as it is based on the basic assumption that the ratios such as input, capital, technology import are fixed. In this context, the similarity of the transportation sector with the previous periods (TÜİK, 2020) will be a guide for the policy measures to be taken for CO₂ emission reduction since the production chain will display similar features in the future.

According to the literature review and WIOD Turkey data analysis, to prevent the climate change and to avoid environmental negative externalities, emission values produced based on the relationships of transport sectors in Turkey with other sectors need reducing. With this objective, in the content of the study developments of policy recommendations about emission reduction which will be made with the support of political documents, strategy and action plan of Turkey in transportation are included.

Developing Policy Recommendations for Turkey's Transport Sector

Day by day, greenhouse gas emissions on particularly sectoral basis contribute significantly to tangled climate change on a global scale. In most of the developed and

developing countries, the impact of CO₂ emission that is produced based on economical activities and is an important greenhouse gas on climate change is an important issue which should be thought over sensitively. In Turkey, a total proportion of a single unit CO₂ emission that aviation, maritime, road and pipeline transport sectors generate the environment come the fourth in all sectors. Transport sector, which has been seriously accelerating in besides the intercity and inner-city passenger transport and in freight recently and where CO₂ emissions are released more into the environment resulting from fossil fuel usage, consumes natural environment and built environment more because of this impact.

As well as a number of policies implemented to reduce transportation-induced emissions causing global warming and to protect environmental values in Turkey, proposals are put forward in policy documents and action plans created by the efforts of various institutions for the prevention of potential adverse effects of transportation sector in near future. Since 2000s, it is seen that policy documents have been prepared to reduce the environmental impacts of the transportation sector in the vision, goals, objectives and strategies included in both development plans, programs and in different policy and strategy documents. These studies include proposals to be able to observe the impact on climate change directly on local scale in Turkey and indirectly on global scale.

In most policy documents, the concepts of sustainability, efficiency, energy efficiency, livability, environmental awareness and human orientation are considered as key vision keys. Recently, industry 4.0, smart cities, smart environment, smart transportation, smart society, internet of things, remote sensing, sensors in communication with each other, artificial intelligence, electronic control systems, environmentally friendly modes of transport, inter-species integration, promoting low emission motorless transportation are all quite popular; and new developments are inevitable in this field in Turkey as a necessity of development of new technology era.

With the Covid-19 pandemic which affected the world, concerns about social distancing came to the fore especially in the transportation sector. After taking measures by reducing total passenger carrying capacity in half and imposing restrictions for bus and plane travels in intercity and international transportation in Turkey in pandemic period, when the restrictions are removed, people will increase their private automobile travel, the number of trips by public transport will also increase and more CO₂ emissions will be produced. Therefore, considering the analysis results obtained in the current situation, various policies and measures should be presented for post Covid-19 measures:

- Due to the low emission production, making rail system widespread in urban transportation by taking into account the settlement structure and urban densities where the topographic structure of the city is appropriate (Akdemir and Önder, 2019).
 - Making alternative modes of transportation such as park&ride, street tram, Bus Rapid Transit, carsharing, bike sharing, carpooling take place among the priority public transportation investments in cities with appropriate topographic and economical structure (Kaplan and Önder, 2017),
 - Ensuring that priority is given to disadvantaged groups in public transportation by prioritizing the transportation of women, children, the elderly and the disabled (Öktem, Önder, Ulvi and Uysal, 2019; Önder, 2020).
 - Ensuring that the existing transportation infrastructure is used in an energy-efficient, cost-effective, human-oriented and environmentally friendly manner (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2017),
-

- Preventing time and financial losses and extra emission production with the integration of land-air-water transportation types at various stations, ports and airports (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019),
- Building an efficient self-supervising transportation system in communication with each other by supporting the efficient use of intelligent transportation systems and applications in land-air-water transportation (Akdemir and Önder, 2020, pp.239-242),
- Enabling widespread use of electric, hybrid, solar, hydrogen, wind powered vehicle types that will encourage the use of energy produced through renewable energy sources in freight shipment and passenger transportation, (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2019a; T.C. Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, 2014; Önder and Ulukavak, 2019, pp.103-104)
- Encouraging the preference of multimodal modes of transportation in which suitable price tariffs are arranged in freight shipment and passenger transportation, (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2012; T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013),
- Shifting the freight transport rate of road transportation to alternative transportation types with relatively low emissions, (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2011; T.C. Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, 2011),
- Commissioning of environmentally friendly vehicles by encouraging the use of new generation technologies in railway transportation, (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2010),
- Providing less fuel consumption by preferring the transportation of products of vital importance light in weight but heavy in value in air transportation, prioritizing the airway which is a fast mode in passenger transportation, (T.C. Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, 2011; T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2010),
- Encouraging the transportation of larger-scale cargoes to longer distances by improving water transportation especially in the field of freight transportation, (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2017; T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019),
- Encouraging less energy consumption and less emission production by ensuring interspecies integration in urban public transport, (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2019b),
- Gradually reducing the types of transportation that cause high fuel consumption and environmental pollution and limit the use of fossil fuels with high taxation, (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2012),
- Ensuring that non-motorized transportation types such as pedestrian and bicycle are preferred more in urban transportation (KENTGES, 2010),
- Supporting policies such as congestion charging, road toll, area charging, road tax should be implemented to reduce congestion and to limit emission production in areas with high emission density in the city.

Result and Discussion

Today, it is aimed to reduce air pollution in many countries. Air pollution is expected to decrease when it comes to stopping production, decreasing energy consumption, not using transportation means, stopping eating, drinking, shopping, and entertainment activities. For example, a decrease in air pollution has been observed after people put themselves in quarantines in their homes, out-of-home activities and transportation activities are restricted and many factories have stopped production due to the Covid-19 pandemic which has been

spreading all over the world from China today and triggering the supply shock. Satellite images published by NASA clearly shows a reduction in air pollution compared to January 1-20, 20-20 and February 10-25, and compared to last year's satellite images (NASA, 2020). There is an expectation of financial shock and recession as a result of struggling to get rid of the trade war on the one hand and to fight the COVID-19 virus on the other hand (World Bank, 2020, pp.2-3). The important thing is to reduce air pollution in periods when there is no economic recession and when production continues, the products are delivered to people, and people actively use the means of transportation.

The economic workspace of input-output analysis is mainly the sectors. Today, all sectors are interconnected. Sectors are the production elements that turn the inputs into output with the production techniques they apply. However, every production element brings about negative environmental externality. In this study, CO₂ emission was dealt with as negative environmental externality and environmental input-output analysis was applied to all sectors in Turkey and measures, policies and recommendations were evaluated specific to the transportation sector.

In the WIOD input-output table, the transportation sector consists of three sectors as land transportation, air transportation and water transportation. CO₂ equivalent of one dollar production is 0,1356 kt in land transportation, 0,3437 kt in air transportation, 0,1068 kt in water transportation. BL_j coefficients are 0,4500 kt CO₂ equivalent in land transportation, 0,8929 kt CO₂ equivalent in air transportation, 0,3619 kt CO₂ equivalent in water transportation respectively. FL_i coefficients are 1,1895 kt CO₂ equivalent in land transportation, 0,7840 kt CO₂ equivalent in air transportation and 0,3234 kt CO₂ equivalent in water transportation.

Determining whether the transportation sectors' inter-period production chain has changed structurally is important to determine the policy measures to be taken for CO₂ emission reduction. In this context, it was concluded that the input components used in production did not differ significantly with the calculated Spearman Correlation. When these analysis results are evaluated together; We suggest measures to determine a policy for establishing human-oriented transportation system in which the existing transportation infrastructure is planned to be energy and cost effective, environmentally friendly vehicle types are popularized, non-motorized transportation types are preferred, transportation is intensified among different transportation sectors generating emission, there is less fuel consumption in air transportation, inter-species integration is provided and alternative transportation systems are preferred in urban public transportation, fuel consumption is reduced and fossil fuel use is restricted, the policies are applied to limit the emission intensity and emission production of the city and renewable and sustainable environmentally friendly fuel types are preferred.

In the input-output tables published in the WIOD database, the production and use of environmentally friendly fuel types and environmentally friendly vehicles such as electric, hybrid, solar, hydrogen, wind powered vehicles are not included in the sector. It is suggested by us that these sectors will be included in the input-output tables to be created after that. In such a case, to reduce the CO₂ emissions of the sectors, expanded environmental input-output analyzes can be carried out by preparing various scenarios where the coefficients of coal and petroleum derivatives are reduced in percentage and the environmentally friendly fuel types are increased in percentage in input-output tables; the coefficients of use of the vehicles currently being used are reduced in percentage and the coefficients of environmentally sensitive vehicles are increased in percentage. Therefore, we foresee that the validity of the measures and policies put forward within the scope of this study will be proved.

References

- Afonso, A. V., Arto, I., Corsatea, T. D., Lindner, S., Neuwahl, F., Roman, M. V., & Rueda-Cantuche, J. M. (2019). *World input-output database environmental accounts*. (No. JRC116234). Joint Research Centre (Seville site).
- Akbostancı, E., Tunç, İ. & Türüt, S. (2006). *CO₂ emissions vs. CO₂ responsibility: an input-output approach for the Turkish economy*. ERC Working Papers in Economics 06/04, Ankara: METU.
- Akdemir, F. & Önder, H. G. (2019). Türkiye'deki kentiçi raylı toplu taşıma sistemlerinin ulaşım ana planları bağlamında değerlendirilmesi. *Demiryolu Mühendisliği*, 10, 23-37.
- Akdemir, F. & Önder, H., G. (2020). Endüstri 4.0'ın etkisindeki akıllı kentin arazi kullanım ve ulaşım paradigmaları. Çiğdem, S. & Boztaş A. (Ed.) *Endüstri 4.0'dan toplum 5.0'a güncel yaklaşımlar*. (233-253). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Alcántara, V. & Padilla, E. (2006). An input-output analysis of the "key" sectors in CO₂ emissions from a production perspective: an application to the Spanish economy. *Departament d'Economia Aplicada, Universitat Autònoma de Barcelona*, Issue Barcelona. Spain
- Alcántara, V. & Padilla, E. (2009). Input–output subsystems and pollution: An application to the service sector and CO₂ emissions in Spain. *Ecological Economics*, 68(3), 905-914.
- Altınışik, İ. & Peker, H. S. (2011). Negatif dışsallıkların içselleştirilmesi açısından karbon ticareti. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 2(4).
- Andrei, J., Cristina, M., Mieila, M., Nica, E. & Popescu, G. H., (2016). The impact and determinants of environmental taxation on economic growth communities in Romania. *Energies*, 9(11), 902.
- Andreoni, V., Arto, O. I., Genty, A., Rueda-Cantuche, J., & Villanueva, K. A. (2012). Global resources use and pollution: vol. I, production, consumption and trade (1995-2008). *Luxembourg: European Commission Joint Research*. EUR 25462.
- Arto, I., Genty, A. & Neuwahl, F. (2012). Final database of environmental satellite accounts: Technical report on their compilation. *WIOD Deliverable*, 4(6).
- Arto, I., Peters, G. P. & Rueda-Cantuche, J. M. (2014). Comparing the GTAP-MRIO and WIOD databases for carbon footprint analysis. *Economic Systems Research*, 26(3), 327-353.
- Baker, S. (2006). *Sustainable development*. New York: Routledge Taylor and Francis Group.
- Baumert, N., Jiborn, M., Kander, A., Kulionis, V. & Nielsen, T. (2019). Global outsourcing of carbon emissions 1995–2009: A reassessment. *Environmental Science & Policy*, 92, 228-236.
- Bednar-Friedl, B., Muñoz, P., Nabernegg, S., Titz, M. & Vogel, J. (2019). National policies for global emission reductions: effectiveness of carbon emission reductions in international supply chains. *Ecological Economics*, 158, 146-157.
- Benli, Y. & Peker, S.C (2018). *Elektirik tüketimi, CO₂ emisyonu ve kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıla arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yalçın, A. (Ed.) Amprik bir çalışma. Bilimsel Araştırmalar Kitabı, İktisadi ve İdari Bilimler (287-294). Ankara: Akademisyen Kitabevi.

- Bennett, J. (2019). Book review: biodiversity and ecological economics: participation, values and resource management. *Pacific Economic Bulletin*, 16(1), 1-12.
- Blair, D. P. & Miller, R. E. (2009). *Input-output analysis: foundations and extensions*. New York: Cambridge University Press.
- Bocutoğlu, E. (2016). *İktisadi düşünceler tarihi*. (3. Baskı). Ankara: Ekin Yayınevi.
- Boland, J., Buckley, J. D., Piantadosi, J., Reynolds, C. J. & Weinstein, P. (2015). Evaluation of the environmental impact of weekly food consumption in different socio-economic households in Australia using environmentally extended input-output analysis. *Ecological Economics*, 111, 58-64.
- Brouwer, R., Eamen, L. & Razavi, S. (2020). The economic impacts of water supply restrictions due to climate and policy change: a transboundary river basin supply-side input-output analysis. *Ecological Economics*, 106532.
- Cadarso, M. Á., Gómez, N., López, L. A. & Tobarra, M. Á. (2010). CO₂ emissions of international freight transport and offshoring: Measurement and allocation. *Ecological Economics*, 69(8), 1682-1694.
- Cahen-Fourot, L., Campiglio, E., Dawkins, E., Godin, A. & Kemp-Benedict, E. (2020). Looking for the inverted pyramid: An application using input-output networks. *Ecological Economics*, 169, 106554.
- Cansino, J. M., Rodríguez-Arévalo, M. L. & Sánchez-Braza, A. (2015). Driving forces of Spain's CO₂ emissions: a LMDI decomposition approach. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 48, 749-759.
- Cella, G. (1984). The input-output measurement of interindustry linkages. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 46(1), 73-84.
- Chatellier, D.L. & Sheinbaum-Pardo, C. (2017). Assessing the impacts of final demand on CO₂-eq emissions in the Mexican Economy: An input-output Analysis. *Energy and Power Engineering*, 9(1), 40-54.
- Chen, L., Huang, G. & Sun, C. (2020). Decomposition analysis of CO₂ emissions embodied in the international trade of Russia. *Sustainability*, 12(1), 323.
- Chenery, H. & Watanabe, B. (1958). Tsunehiko; "International comparison of the structure of production". *Econometrica*, 26(4), 487-521.
- Chung, W., Yeung, I. M. & Zhou, G. (2013). A study of energy efficiency of transport sector in China from 2003 to 2009. *Applied Energy*, 112, 1066-1077.
- Çağatay, S. & Özeş, R. (2013). Ulaştırma sektörü ve hanehalkı enerji tüketiminde alternatif enerji kullanımının çevresel ve ekonomik etkileri. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, 158-180.
- Dağdemir, Ö. (2003). *Çevre sorunlarına ekonomik yaklaşımlar ve optimal politika arayışları*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- De Vries, G. J., Dietzenbacher, E., Los, B., Stehrer, R. & Timmer, M. P. (2015). An illustrated user guide to the world input-output database: the case of global automotive production. *Review of International Economics*, 23(3), 575-605.
- Dietzenbacher, E. & Los, B. (2000). Structural decomposition analyses with dependent determinants. *Economic System Research*, 12(4), 497-514.

- Du, H., Lee, L.C., Li, J., Wang, M. & Wang, Y. (2019). A review of input–output model application hot spots in the energy and environment fields based on co-words network analysis. *Environmental Reviews*, 27(4), 567-574.
- EU SCIENCE HUB (2019). *WIOD Environmental Accounts (2019)*. Retrieved 5 January 2020 from: <https://ec.europa.eu/jrc/en/research-topic/economic-environmental-and-social-effects-of-globalisation>.
- Faber, M., Proops, J. & Wagenhals, G. (2012). *Reducing CO₂ emissions: a comparative input-output-study for Germany and the UK*. Berlin: Springer Science & Business Media.
- Fan, X. & Liu, H. (2017). Value-added-based accounting of CO₂ emissions: a multi-regional input-output approach. *Sustainability*, 9(12), 2220.
- Güler, İ. (2019). *İktisadi kalkınma temelinde gayrimenkul ekonomisi*. (1. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Güler, İ. (2020). Post-pandemi süreci için ekonomik kalkınma arayışı: Türkiye örneği. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 19-50.
- Güler, İ. & Küçükkiremitçi, O. (2020). *Ticaret savaşları ekseninde türkiye 'de üretimin ithalata bağımlılık düzeyinin dönemler arası benzerlik analizi*. Çetinkaya, M. & Muratoğlu, G. (Ed.) In: *Ticaret ve kur savaşları-küresel ekonomik politişe yansımaları küresel ekonomik politişe yansımaları* (119-156). (1. Baskı).Ankara: Gazi Kitabevi
- Hadjikakou, M. (2016). Trimming the excess: environmental impacts of discretionary food consumption in Australia. *Australia: Ecological Economics*, 131(2017), 119–128.
- Hazari, B. R. (1970). Empirical identification of key sectors in the Indian economy. *The Review of Economics and Statistics*, 52(3), 301-305.
- Hertwich, E. G., Ivanova, D., Lundström, J. R., Quist, J., Stadler, K., Vita, G. & Wood, R. (2019). The environmental impact of green consumption and sufficiency lifestyles scenarios in europe: Connecting local sustainability visions to global consequences. *Ecological Economics*, 164, 106322.
- Hickel, J. (2020). The sustainable development index: measuring the ecological efficiency of human development in the anthropocene. *Ecological Economics*, 167, 106331.
- Hirschman, A. O. (1978). *The strategy of economic development*. New Haven: Yale University Press.
- Hotelling, H. (1931). The economics of exhaustible resources. *Journal of Political Economy*, 39, 2.
- IEA-International Energy Agency, (2020). *Türkiye'de 1990-2018 yılları arasında CO₂ üretiminin sektörel dağılımı, Türkiye raporu*. Retrieved 2 March 2020 from: [https://www.iea.org/data-and-statistics?country=TURKEY&fuel=CO₂%20emissions&indicator=CO₂%20emissions%20by%20sector](https://www.iea.org/data-and-statistics?country=TURKEY&fuel=CO2%20emissions&indicator=CO2%20emissions%20by%20sector).
- Kaplan, H. & Önder, H. G. (2017). Ankara'da park et-devam et sisteminin modellenmesi ile yolculuk değişimine bağılı emisyon azaltımının ölçülmesi. *Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi Part C: Tasarım ve Teknoloji*, 5(1), 139-152.
- KENTGES. (2010). *Bütünleşik Kentsel Gelişme Stratejisi ve Eylem Planı 2010-2023*. Ankara.

- Korum, U. (1963). *Input-output analizi*. (Yayın No. 164-146). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Kuznets, S. (1955). Economic growth and income inequality. *American Economic Review*, 45(1), 1-28.
- Küçükkiremitçi, O. (2011). Türkiye sanayi strateji belgesi temelinde imalat sanayinin yapısal analizi. *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, 15, 53-94.
- Küçükkiremitçi, O. (2013). *Türkiye ve Avrupa Birliği Üyesi ülkelerin üretim yapılarının girdi-çıkı analiz ve benzeşme testleri yöntemiyle karşılaştırılması*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Leontief, W. (1936). Quantitative input and output relations in the economic systems of the United States. *The Review of Economic Statistics*, 105-125.
- Leontief, W. (1946). Exports, imports, domestic output, and employment. *The Quarterly Journal of Economics*, 171-193.
- Leontief, W. (1949). Structural matrices of national economies. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 273-282.
- Leontief, W. (1953a). Domestic production and foreign trade: the American capital position re-examined. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 97(4), 332-349.
- Leontief, W. (1953b). *Studies in the structure of the American economy* (pp. 116-181). New York: Oxford University Press.
- Leontief, W. (1970). Environmental repercussions and the economic structure: An input-output approach. *The Review of Economics and Statistics*, 262-271.
- Leontief, W. (1986). *Input-output economics*. Oxford University Press on Demand.
- Litman, T. (2016). *Well measured developing indicators for sustainable and livable transport planning*. Victoria Transport Policy Institute.
- Liu, Y., Wang, S., Zhang, Y., Zhang, Z. & Zhao, Y. (2015). Linkage analysis of sectoral CO₂ emissions based on the hypothetical extraction method in South Africa. *Journal of Cleaner Production*, 103, 916-924.
- Mach, R., Ščasný, M. & Weinzettel, J. (2018). Environmental Impact of consumption by Czech households: hybrid input-output analysis linked to household consumption data. *Ecological Economics*, 149, 62-73.
- Machado, G., Schaeffer, R. & Worrell, E. (2001). Energy and carbon embodied in the international trade of Brazil: an input-output approach. USA: *Ecological Economics*, 39, 409-424.
- Mankiw, G. (1997). *Principles of microeconomics*. The Dryden Press, Harvard University: United States of America.
- NASA (2020). *How the coronavirus is (and is not) affecting the environment*. Retrieved 31 March 2020 from: <https://earthobservatory.nasa.gov/blogs/earthmatters/2020/03/05/how-the-coronavirus-is-and-is-not-affecting-the-environment/>.
- Newton, P., Prasad, D., Sproul, A. & White, S. (2019). *Decorbonising the built environment charting the transation*. Australia: Palgrave Macmillan.

- Öktem, M. K., Önder, H. G., Ulvi, H. & Uysal, M. (2019). The comparative analysis of urban transport in ankara by gender and age groups. *Megaron Journal*, 14(4).
- Önder, H. G. & Ulukavak, U. (2019). Akıllı kent. Sezer, Ö. & Kayan, A. (Ed.) *Kent tartışmaları ve yeni yaklaşımlar* (89-116). Ankara: Orion Kitabevi.
- Önder, H. G. (2017). Principles and goals of sustainable transportation. Benaabidate, L., Koleva I., & Yüksel, Ü. D. (Ed.) *Ecology, planning and design* (Chapter 21: 218-225). Sofia: St. Kliment Ohridski University Press.
- Önder, H. G. (2020). Kadın duyarlı ulaşım önceliklerinin belirlenmesi ve politika üretimi: Ankara örneği. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(23), 1-1.
- Peker, H. S. (2015). Energy supply security of turkey and measuring: An application on Turkey's energy supply security. *Çankırı Karatekin University Journal of the Faculty of Economics et Administrative Sciences*, 5(2), 763.
- Quesnay, F. (1758). *Tableau economique*. Kuczynski, M. & Meek, R. L. (Eds.), In: *Quesnay's Tableau Economique*. Macmillan, London.
- Rasmussen, P.N. (1956). *Studies in intersectoral relations*. Amsterdam: Nourth-Holland.
- Renner, S. (2017). Poverty and distributional effects of a carbon tax in Mexico. (No. 223). Courant Research Centre: Poverty, *Equity and Growth-Discussion Papers*.
- Schmidt, S., Tukker, A. & Wood, R. (2020). Towards accepted procedures for calculating international consumption-based carbon accounts. *Climate Policy*, 1-17.
- Schultz, S. (1977). Approaches to identifying key sectors empirically by means of input-output analysis. *The Journal of Development Studies*, 14(1), 77-96.
- Soleymani, S. (2019). CO₂ emissions patterns in 7 top carbon emitter economies: The case of transport sector. *Energy*, 168, 989-1001.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). *On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023*. Ankara.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2010). *Ulusal İklim Değişikliği Stratejisi 2010-2023*. Ankara.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2011). *İklim Değişikliği Eylem Planı 2011-2023*. Ankara.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2019a). *Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı*. Ankara.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2019b). *Akıllı Şehirler Beyaz Bülten*. Ankara.
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2012). *Enerji Verimliliği Strateji Belgesi, 2012-2023*. Ankara.
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2017). *Ulusal Enerji Verimliliği Eylem Planı 2017-2023*. Ankara.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2013). *Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi 2014-2023*. Ankara.
- T.C. Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı. (2011). *Hedef 2023 Türkiye Ulaşım ve İletişim Stratejisi 2011*. Ankara.
- T.C. Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı. (2014). *Akıllı Ulaşım Sistemleri Strateji Belgesi 2014-2023 ve Eki Eylem Planı 2014-2016*. Ankara.

- Taşdoğan, B. & Taşdoğan, C. (2014). *Türkiye'deki üretken sektörlerin göreceli önemi ve emisyon sorumluluğu: 2002-2011 emissions responsibility and relative importance of the productive sectors in Turkey: 2002-2011*. (Bildiri No:1095). Üsküp: Avrasya Ekonomileri Uluslararası Konferansı Online Bildiri Kitabı.
- Tokito, S. (2018). Environmentally-targeted sectors and linkages in the global supply-chain complexity of transport equipment. *Ecological Economics*, 150, 177-183.
- Türkiye İstatistik Kurumu, (2020). *Girdi-çıkıtı tabloları, metaveri, analitik çerçeve, kapsam, tanımlar ve sınıflamalar*, Retrieved 1 February 2020 from: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1021.
- Ulucak, R. (2018). İktisatta çevreci dönüşüm: Ekolojik makro iktisat. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (51), 127-149.
- UNFCCC-Under the United Nations Framework Convention on Climate Change, (2019). *UNFCCC fourth biennial report of Turkey, prepared by United Nations Development Programme Country Office Turkey*, Ankara.
- Van Den Bergh, J. C. (2001). Ecological economics: themes, approaches, and differences with environmental economics. *Regional Environmental Change*, 2(1), 13-23.
- Van Dender, K. (2009). Energy policy in transport and transport policy. *Energy Policy*, 37(10), 3854-3862.
- Walras, L. (1954). *Elements of pure economics, or the theory of social wealth*. (W. Jaffé, Çev.). (Originate 1874). Homewood: Ill.: R.D. Irwin.
- World Bank (2020). *East Asia and Pacific in the time of COVID-19*. Washington: World Bank East Asia and Pacific Economic Update April 2020.
- World Input-Output Database, (2016). *National input-output tables*. Retrieved 5 February 2020 from: <http://www.wiod.org/database/niots16>.

Appendix

CODE	SECTOR
A01	Crop and animal production, hunting and related service activities
A02	Forestry and logging
A03	Fishing and aquaculture
B	Mining and quarrying
C10-C12	Manufacture of food products, beverages and tobacco products
C13-C15	Manufacture of textiles, wearing apparel and leather products
C16	Manufacture of wood and of products of wood and cork, except furniture; manufacture of articles of straw and plaiting materials
C17	Manufacture of paper and paper products
C18	Printing and reproduction of recorded media
C19	Manufacture of coke and refined petroleum products
C20	Manufacture of chemicals and chemical products
C22	Manufacture of rubber and plastic products
C23	Manufacture of other non-metallic mineral products
C24	Manufacture of basic metals
C25	Manufacture of fabricated metal products, except machinery and equipment
C26	Manufacture of computer, electronic and optical products
C27	Manufacture of electrical equipment
C28	Manufacture of machinery and equipment n.e.c.
C29	Manufacture of motor vehicles, trailers and semi-trailers
C30	Manufacture of other transport equipment
C31-C32	Manufacture of furniture; other manufacturing
D35	Electricity, gas, steam and air conditioning supply

E36	Water collection, treatment and supply
E37-E39	Sewerage; waste collection, treatment and disposal activities; materials recovery; remediation activities and other waste management services
F	Construction
G45	Wholesale and retail trade and repair of motor vehicles and motorcycles
G46	Wholesale trade, except of motor vehicles and motorcycles
G47	Retail trade, except of motor vehicles and motorcycles
H49	Land transport and transport via pipelines
H50	Water transport
H51	Air transport
H52	Warehousing and support activities for transportation
I	Accommodation and food service activities
J61	Telecommunications
J62-J63	Computer programming, consultancy and related activities; information service activities
K64	Financial service activities, except insurance and pension funding
K65	Insurance, reinsurance and pension funding, except compulsory social security
K66	Activities auxiliary to financial services and insurance activities
L68	Real estate activities
M72	Scientific research and development
M74-M75	Other professional, scientific and technical activities; veterinary activities
N	Administrative and support service activities
O84	Public administration and defence; compulsory social security
P85	Education
Q	Human health and social work activities
R-S	Other service activities

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Covid-19 ve AB Erasmus+ Programı'na Bakış: Kırklareli Üniversitesi Örneği

Covid-19 and The EU Erasmus Program Overview: Kırklareli University Case

Neriman HOCAOĞLU BAHADIR ^{a*}, Sezin İBA GÜRSOY ^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kırklareli / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-3723-5554

^b Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kırklareli / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-5795-9982

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 22 Ağustos 2020

Kabul tarihi: 25 Ekim 2020

Anahtar Kelimeler:

Covid-19,

Avrupa Birliği,

Erasmus+ Programı,

Yükseköğretimde hareketlilik

ARTICLE INFO

Article History:

Received August 22, 2020

Accepted October 25, 2020

Keywords:

Covid-19,

European Union,

Erasmus+ Programme,

Mobility in Higher Education

ÖZ

Küreselleşmenin dünya üzerinde farklı etkilerinin bir sonucu olarak yükseköğretim son yıllarda uluslararasılaşmıştır. Yükseköğretimi de kapsayan Erasmus+ Programı uluslararasılaşmaya katkı sağlayan başarılı bir hareketlilik programıdır. Yaklaşık otuz yıl önce öğrenci değişim programı olarak başlayıp, 2020 yılında otuz dört ülkelye varlığını sürdüren Program her yaşta öğretmen, stajyer ve gönüllüler için fırsatlar sunan popüler kültür projelerinden biri olarak sayılmaktadır. Aralık 2019'dan beri hızlı bir şekilde yayılan Covid-19 salgını tüm yükseköğretim kurumlarını ve onlara bağlı olarak da sınır-ötesi değişim programlarını çeşitli zorluklarla karşı karşıya bırakmıştır. Salgın ile mücadele kapsamında alınan tedbirler arasında yer alan seyahat kısıtlamaları ve üniversitelerin online eğitime geçmeleri Erasmus+ Programı'ndan yararlananları önemli ölçüde etkilemiştir. Salgının bu programı nasıl etkilediğine odaklanan çalışma, öncelikle Erasmus+'un ortaya çıkış amacı ve gelişimini, sonrasında ise salgının program üzerindeki etkisini anlatmaktadır. Son olarak saha çalışması olarak Kırklareli Üniversitesi'nden 2019-2020 ve 2020-2021 eğitim-öğretim dönemi içinde programa gitmeye hak kazanmış katılımcılarla yapılan mülakatlara yer verilmektedir. Konuyla ilgili literatür ve yarı-yapılandırılmış görüşmeler üzerine inşa edilen bu çalışma salgının Erasmus+ Programı'nı nasıl etkilediğini, Avrupa Komisyonu'nun sınır ötesi hareketlilik sorunlarına nasıl cevap verdiğini ve üniversite personelinin ve öğrencinin konuya yaklaşımını analiz etmektedir. Özellikle Covid-19 dönemi ve sonrası için Erasmus+ Programı'nın geleceğine yönelik birtakım öneriler de sunulmaktadır.

ABSTRACT

As a result of the different effects of globalization on the world, higher education has internationalised in recent years. The Erasmus+ Program, which includes higher education, is a successful mobility program that contributes to internationalization. The Program, which started as a student exchange program about thirty years ago and now covers thirty-four countries, is one of the popular culture projects of the European Union that offers opportunities for teachers, interns and volunteers of all ages. Continuing its existence with thirty-four countries in 2020, the Erasmus+ Program is one of the popular culture projects that offer opportunities for teachers, interns and volunteers of all ages. The Covid-19 epidemic, which has spread rapidly since December 2019, has confronted all higher education institutions and accordingly cross-border exchange programs with a various challenge. Travel restrictions and universities' transition to online education, which are among the measures taken within the scope of combating the epidemic have significantly affected the beneficiaries of the Erasmus + Program. Focusing on how the epidemic affects this program, firstly, the study explains the purpose of emergence and development of Erasmus + and then the impact of the epidemic on the program. Finally, interviews with the participants, who are entitled to attend the program in 2019-2020 and 2020-2021 academic year from Kırklareli University are included as a fieldwork. This study, which is built on the relevant literature and semi-structured interviews, analyzes how the epidemic affected the Erasmus + Program, how the European Commission responded to cross-border mobility problems and the approach of the university staff and the student to the subject. Some suggestions are also offered for the future of the Erasmus + Program, especially for the Covid-19 period and beyond.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: nerimanhocaogl@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

Covid-19 has been affecting many different areas since it was emerged in Wuhan at the end of December. Education sector is one of the areas, which has been severely affected by coronavirus. Countries took and are still taking different measures to prevent the spread of this virus and protect their citizens. Borders were closed, flights were stopped, and education was suspended in many countries. Online and distant education became the new reality with the virus. Higher education and international students have been also affected as they are apart from their families in different countries.

In this research, it is focused on the effects of coronavirus on students especially on Erasmus students and academic staff as Erasmus+ is an attractive EU exchange program which firstly aims increasing mobility in higher education besides, experiencing the EU, increasing interaction within the Union, improving the quality of the education and supporting sustainable development. It started in 1987 and in the last thirty years thirty million people have benefitted from this program.

Within this research, firstly, it is focused on the developments, aims and scope of Erasmus Program and then general information about Covid-19 is given. After giving the general framework, it is focused on the main aim of this study, which is to reveal the effects of coronavirus on Kırklareli University Erasmus+ students, academic and Erasmus Office staff.

In order to find out the effect of coronavirus on students and academic staff semi-structured interviews were conducted with students and academic staff who qualified to participate Erasmus+ Program during the 2019-2020 and 2020-2021 academic years. Students and academic staff who have attended or will be attending the Program in 2019-2020 and 2020-2021 academic years are preferred as they are the most affected group in this period. This group consists of fifty-eight students and fourteen academic staff and semi-structured interviews were conducted with thirty-one students and nine academic staff who accepted to attend the interviews. The interviews were conducted between 17.07.2020 and 22.08.2020 via digital platforms such as zoom and skype. In this data collection phase, interviews were also conducted with 3 Erasmus Office staff, as they are responsible to manage the process and are in contact with all beneficiaries. Seven of the students were in different countries in Europe when the virus started to spread in Europe. Within this research, just six of these students accepted to attend the interviews and one of them rejected our request. Each interview lasted about half an hour. This study provides clear indications that the Erasmus+ Program cancellations and delays because of the measures taken against the virus directly affected the students and the academic staff. It is also seen that there are concerns about the future of the Program and internationalization in higher education. The first finding of this study is that the participants see the Erasmus+ Program as an opportunity not to be missed. All the participants regardless of their age, gender or position believe that the Erasmus experience will contribute to their academic, professional and social life. Another finding of the study is that pandemic has different impacts on the students participated and not yet participated in the Program. Most of the students, who could not attend, stated that it was a disappointment for them but some of them, who are not yet graduated, still hope to participate Erasmus+ mobility and this reveals the importance attributed to Erasmus. According to the interviewees the most important problem for the students is health related issues rather than grants, adaptation or courses. At this point, institutions helped students solving their problems and concerns. Academic staff affected from the process less than the students, as they would attend to the Program just for a week. According to the participants, another important problem of this process is uncertainty but nearly all of them noted that Kırklareli University Erasmus Office staff were helpful in solving their problems and informing them about the process. Erasmus Office staff also had problems in this process, and they noted that the most important problems is uncertainty in the process and they also added that they worried about the health of the students who were abroad.

It is obvious that the process has significant effects on students, academic and office staff. The spread of virus has not been controlled yet, so, the process is still going on. There are uncertainties about many issues just like the future of Erasmus+ Program, it is planned to continue online but this is quite contradictory to the nature of the Program, which is designed to provide mobility and interaction of cultures. Even though online programs do not meet the aims of Erasmus+, it will be important to provide sustainability of the Program as it has positive effects on the beneficiaries. In future, many other measures related to the health of the beneficiaries may take more crucial position in attending this Program, there may be different priorities about visas and there may be regulations about health insurances. Even if it is against the spirit of Erasmus, virtual mobility may be part of the Erasmus+ Program in the future. In addition, a new platform can be created where students complete their programs by taking different courses from different universities. In this way, the limits in education will be removed. This can be beneficiary in terms of budgetary issues, and it will also be a measure to prevent disruption of education for Covid-19 epidemic like situations.

Lastly, it should be noted once more that this study aims to reveal the effects of Covid-19 on Kırklareli University Erasmus+ Program beneficiaries. Many researches have been done and still being done related to both Covid-19 and Erasmus+ Program. However, there are few studies based on the combination of these two topics. This case study is significant as it pioneers to similar studies, which can be done to generalise the results and plan/shape the future of education in general and the future of Erasmus+ Program in particular.

Giriş

1957 yılında altı ülkenin girişimi ile kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu zamanla genişleyerek yirmi yedi üyeli Avrupa Birliği'ne (AB) dönüşmüştür. İlk aşamada büyük ölçüde ekonomik hedeflerle kurulan topluluk bugün artık üye ülkelerinin ticaret, tarım, çevre, enerji gibi pek çok farklı alanda ortak politikalar geliştirdiği bir birlik haline gelmiştir. Bu farklı alanlardan eğitim politikası AB'nin ortak politika alanlarından biri olmamakla birlikte bu konu Maastricht Antlaşması ile (1992) AB anlaşmalarında yerini almıştır. Bütün politika alanlarında alınan ve uygulanan kararlar gibi eğitim ile ilgili kararlar da zaman içerisinde farklılaşmıştır. Son yirmi yılda, değişim programları, hareketlilik, ortaklıklar, kredi transferi, kıta kalite güvencesi, dilsel ve kültürel etkinlikler yoluyla üniversitelerin toplumsal ve sosyal rolünü korumaya çalışmıştır. Üniversitelerin toplumsal rolünü ve pan-Avrupa kimliğini destekleyen, kültürel ve akademik değişimi kolaylaştıran Erasmus Programı ve en son sürümü Erasmus+ Programı AB'nin eğitim, gençlik ve spor alanındaki en önemli değişim programlarından birisidir. Bu çerçevede AB üye ülkelerinin, aday ülkelerin ve AB dışındaki diğer bazı ülkelerin dahil olduğu Erasmus+ Programı her yaşta bireyler, üniversiteler, eğitim sağlayıcıları, düşünce, araştırma ve özel sektör kurumlarını kapsamaktadır (EC, (t.y.)a). Programın devam etmekte olan 2014-2020 yılı bütçesi yaklaşık on beş milyar Euro iken önümüzdeki dönem (2021-2027) için hedeflenmekte olan bütçe otuz milyar Euro'dur (EP, t.y.). Program kapsamında eğitim, öğretim, staj ve proje temelli hareketlilikler teşvik edilmektedir. Böylelikle öğrenciler ve öğretim elemanları sınır-ötesi hareketlilik sayesinde akademik, mesleki ve kültürel deneyimlerini arttırmakta, günlük yaşam becerileri ve yabancı dilleri gelişim göstermekte ve farklı kültürleri tanıyıp anlamaktadırlar. Bu bağlamda yararlanıcılar Erasmus'un kültürel ve akademik alanda pek çok olumlu etkisini hissetmektedirler. Bu çalışmanın ana hedefi Covid-19'un Erasmus+ Programı'nı ne şekilde etkilediğini, Program'a katılanların salgın sürecinden nasıl etkilendiğini ve AB'nin değerlerinin ve politikalarının krize ne şekilde cevap verdiğini ortaya koymaktır.

Erasmus+ Programı öğrenci ve öğretim üyelerinin sınır dışı hareketliliğine olanak sağlaması ve üniversitelerin uluslararasılaşma hedefleri nedeniyle bu konuya olan ilgi ve alanda yapılan araştırmalar son zamanlarda oldukça artmaktadır. İlgili literatür incelendiğinde, alanda bir dizi ampirik araştırmanın gerçekleştirildiği görülmektedir (Arslan, 2013, s. 9-18, Bayram-Jacobs ve Aslan, 2014, s. 57-72). Uluslararası ve ulusal literatürün çoğu öğrencilerin Erasmus'a katılma nedenlerini, Erasmus'tan nasıl faydalandıklarını ve öğrencilerin programdan algı ve beklentilerini inceleyen araştırmalardır (Jacobone ve Moro, 2015, s. 309-328, EC, 2016). Buna karşın geçmişte yaşanan salgınlarla öğrenci hareketliliği arasında ilişki kuran çalışmaların sayısı yok denecek kadar azdır. Nitekim Erasmus Programı tarihinin de 1980li yıllara dayandığı düşünüldüğünde Covid-19 Salgını ile ilişkilendirilebilecek salgınlar 2002-2004 SARS, 2009 H1N1 (domuz gribi) ve 2014-2015 EBOLA'dır. 2002'de ortaya çıkan SARS salgını, yirmi dokuz ülkede etkili olmuş ve sekiz binin üzerinde vaka ile yedi yüz yetmiş dört can kaybına neden olmuştur. 2009 ortaya çıkan H1N1 salgını ise dünya nüfusunun yüzde yirmi dördünü etkilemiştir. Esasen bu Covid-19'dan daha fazla kişinin bu salgından etkilendiğini göstermektedir fakat H1N1 virüsü dolayısıyla hayatını kaybedenlerin sayısı Covid-19 dolayısıyla hayatını kaybedenlerden daha azdır. Son olarak da 2014 yılında ortaya çıkan EBOLA virüsü daha az kişiye (yirmi sekiz bin altı yüz elli iki) bulaşmış olmasına rağmen ölüm oranı diğer virüslere oranla daha yüksektir (Ries, 2020). Bu salgınların eğitime yansımalarına bakıldığında ise Covid-19 salgını ile mücadele kapsamında alınan tedbirlere benzer uygulamaların olmadığı görülmektedir. SARS salgını esnasında bazı Amerikan üniversiteleri virüsten etkilenen öğrencilerle ilgili tedbirler almıştır ama bu tedbirler sadece salgından daha fazla etkilenen ülkelere gelen öğrencilere yönelik olmuştur (Murphy & Arenson, 2003). 2009 Domuz Gribi de eğitimi belirli ölçüde etkilemiştir ancak bu salgın kapsamında Covid-19

salgınında olduğu gibi neredeyse bir akademik yılın eğitim-öğretim faaliyetlerinin yapısını değiştirecek bir etki söz konusu olmamıştır.

Bununla birlikte son aylarda Covid-19 salgını ile yükseköğretim arasındaki ilişkiyi inceleyen yeni birtakım çalışmalar yapılmıştır. Çevrimiçi metotlara geçiş, kampüsler, öğrenciler ve personel dahil olmak üzere yükseköğretim kurumlarının nasıl etkilendiğini incelemesi açısından Beena Giridharan'ın (2020) çalışması önemlidir. Ayrıca Başak Bilecen'in (2020) Covid-19 salgını ve yüksek öğretim ile ilgili yapmış olduğu değerlendirmede de bu alanda yapılan en yeni çalışmalardan biridir. Bunlara ilaveten Erasmus Öğrenci Ağı'nın Mart 2020'de yaptığı kapsamlı anketin bulguları, alınan tedbirler karşısında program iptalleri ve kısıntıları, ev sahibi kurumların bilgi sunumu, dersler üzerindeki etkiler de dahil olmak üzere uluslararası öğrencilerin bu dönemde COVID-19 salgınından etkilendiğine dair net göstergeler sunmaktadır (ESN, 2020).

Bu çalışma ise Covid-19 salgınına ana çerçevesine aldığı ve Erasmus+ Programı'na etkisini analiz etmesi dolayısıyla önceki çalışmalardan farklılık göstermekte; bu anlamda bilimsel yazına katkı sağlamayı hedeflemektedir. Pandemi esnasında Avrupa Komisyonu tarafından Ulusal Ajans vasıtasıyla Erasmus+ Programı yararlanıcılarına yönelik standart çözümler belirlenmiştir. Bu çalışma, sadece Kırklareli Üniversitesi bünyesinde elde edilen sonuçları ortaya koymaktadır. Bu yönüyle sonraki çalışmalar için de bir başlangıç olabileceğine inanılmaktadır. Bu çerçevede öncelikle Erasmus+ Programı'nın amaçlarına, hedeflerine ve gelişimine değinilecek, sonrasında ise salgının programa etkisi, Komisyon'un bu kriz ile ilgili çözümleri ve Kırklareli Üniversitesi'ndeki katılımcıların konuya yaklaşımı analiz edilecektir.

Avrupa Birliği Erasmus+ Programı'nın Gelişimi

Ekonomik bir amaç doğrultusunda kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu zamanla hem genişlemeye hem de derinleşmeye gitmiştir. Genişleme Topluluğa yeni üyelerin eklenmesiyle derinleşme de daha fazla entegrasyon yani pek çok farklı konunun AB politikaları kapsamına girmesi, üye ülkelerin daha fazla alanda iş birliğine gitmeleri ile olmuştur. Eğitim konusu bu iş birliği içinde oldukça geç kendine yer bulabilmiştir. Hatta Luce Pepin'e (2007, s.122) göre bu konu yaklaşık yirmi yıllık bir süre için Topluluk düzeyinde tabu olarak algılanmıştır.

Eğitim ve kültür alanındaki düzenlemeler ve gelişmeler Topluluğun ilk hedefleri arasında yer almamakla birlikte Roma Antlaşması'nın (1957, s. 17,42,45) 41., 118. ve özellikle de 128. maddelerinde mesleki eğitime değinilmektedir. Eğitim ve kültür alanında iş birliğine gidilmesi üye ülkeler arasında ekonomik ilişkilerde belirli bir ilerleme kaydedildikten sonra gerçekleşmiştir. Hem bir ortak kimlik oluşturma amacıyla hem de kültürel farklılıkların bir sorun olarak algılanmasının engellenmesi ve toplumların daha fazla yakınlaşması için eğitim alanında yeniliklere gidilmiştir. Eğitimde daha fazla entegrasyonun sağlanması konusu, 1976 Tindemans Raporu'nda yer almış ve bunun üniversitelerle ikili ya da çok taraflı anlaşmalar yapılarak ya da karşılıklı olarak eğitimlerin tanınması ile mümkün olacağına değinilmiştir. Böylece AB vatandaşları arasında daha fazla yakınlaşma öngörülmüştür (EC, 1976, s. 30). Bu alandaki çalışmalar 1960'ların sonunda başlamış olsa da en verimli dönem, 1985-1992 yılları arasındadır (Pepin, 2007, s. 122-124). Halklar Avrupası raporlarında (1985, s. 7) da eğitim konusuna özellikle de öğrenci, öğretim elemanı hareketliliklerine, diplomaların tanınması ve üniversiteler arası iş birliklerine değinilmiştir. Nitekim çok kısa bir süre sonra Roma Antlaşması'nın 128. Maddesine dayanılarak Komisyon tarafından 1986 yılında Erasmus Programı önerilmiş ve 1987'de ilgili Konsey kararı çıkmıştır. Buna göre üniversite öğrencileri arasında hareketliliğin Temmuz 1987'de başlaması kararlaştırılmıştır (Eur-lex, 1987). Karar kapsamında Erasmus Programı'nın hedeflerine bakıldığında üniversite öğrencileri arasında hareketliliğin artırılması, öğrencilerin Topluluğu bizzat tecrübe etmeleri, vatandaşlar arasında

etkileşimin sağlanması, dünya pazarında Topluluğun rekabet edebilirliğini güvence altına alacak şekilde eğitim ve öğretimde kalitenin artırılması gibi öncelikler göze çarpmaktadır (Eur-lex, 1987, s. 21-22). Amaçlar, zamanla ihtiyaçlar doğrultusunda şekillenmiştir. Bugün Erasmus+ ile hedeflenen AB'nin eğitim ve öğretim çerçevesinde (ET2020) yüksek öğretimde sürdürülebilir kalkınmayı desteklemek, Avrupa 2020 stratejisine ve AB Gençlik Stratejisine (EU Youth Strategy) katkı sağlamaktır. Bunların dışında gençler arasında işsizliğinin azaltılması, iş piyasası tarafından ihtiyaç duyulan konularda yetişkinlerin eğitilmesi, gençlerin Avrupa demokrasisine katılımlarının cesaretlendirilmesi, yenilik, iş birliği ve reformunun desteklenmesi, okuldan erken ayrılmaların azaltılması, AB üyeleri ve diğer ülkeler arasında iş birliği ve dolaşımın desteklenmesi Erasmus+ Programı'nın amaçları arasında yer almaktadır (EC, (t.y.)c). Nitekim Erasmus+ amaçları bakımından zaman içerisinde çeşitlenmiştir. Hatta Sigalas (2016, s. 33) bunu, amaçların değişen siyasi önceliklere uyum sağlamak adına esneklik göstermesi olarak ifade etmektedir.

Eğitim ve kültür konusunun ayrıca başlık olarak anlaşma metinlerine girişi Maastricht Antlaşması ile olmuştur. Eğitim 8., kültür ise 9. başlık olarak Maastricht Antlaşması'na eklenerek bu konulara yasal bir dayanak sağlanmıştır (Eur-lex, 1992, s. 22-24). Pepin'e (2007, s. 125) göre Maastricht ile eğitime ilişkin ilkeler net bir şekilde ortaya konulmuş, üye ülkeler ve Komisyon'un sorumlulukları belirlenmiştir. Daha sonraki süreçte eğitime ilişkin pek çok düzenleme yapılmıştır ancak kapsamı hacimli bir şekilde arttıracığı için bu gelişmelere çalışma içerisinde yer verilmeyecektir. Maastricht Antlaşması henüz daha hazırlanmadan önce Erasmus Programı uygulanmaya başlanmış ve zamanla geliştirilmiştir. Şu anda içinde bulunduğumuz 2014-2020 dönemi Erasmus Programı'nın, Erasmus+ olduğu dönemdir. Bu dönem sonrası 2021-2027 programına ilişkin olarak da COVID-19'a rağmen çalışmalar sürmektedir. Erasmus+ ile daha önce var olan yedi program aynı başlık altında toplanmıştır. Bu programlar, Hayat Boyu Öğrenme Programları (*The Lifelong Learning Programme*) içerisinde yer alan Comenius, Erasmus, Leonardo da Vinci, Grundtvig ve Jean Monnet programları; beş uluslararası iş birliği programı içerisinde yer alan Erasmus Mundus, Tempus, Alfa, Edulink ve sanayileşmiş ülkelerle iş birliği programları; Topluluk Gençlik Programı (*The Youth in Action Programme*); ve yeni spor eylem (*the new sport action*) programıdır (EACEA, (t.y.)). Erasmus Programı'nın otuz yıllık verilerine bakıldığında Erasmus'un dokuz milyon kişinin faydalandığı bir program olduğu görülmektedir. Bunların içerisinde en büyük sayıyı dört milyon dört yüz bin kişi ile üniversite öğrencileri oluşturmakta, onları bir milyon sekiz yüz bin kişi ile eğitim personeli ve gençlik çalışanları izlemektedir (EC, 2017). Bu verilerin Erasmus Programı'nın otuzuncu yılı dolayısıyla 2017 verisi olduğu düşünüldüğünde bu sayının artmış olduğunu söylemek gerekir. 1987'de on bir ülke ve üç bin iki yüz kırk dört öğrenci (EC, 2015, s. 4) ile başlayan Program bugün milyonlara ulaşmıştır. Programda iki ülke grubu yer almaktadır bunlardan biri program ülkeleri (AB üye ülkeleri ve üye olmayan Kuzey Makedonya, İzlanda, Lihtenştayn, Norveç, Sırbistan, Türkiye ve Birleşik Krallık) diğeri ise ortak ülkelerdir (on dört farklı bölgeden ülkeleri içermektedir) (EC, (t.y.)c). Program ülkeleri Erasmus+ kapsamındaki tüm imkanlardan yararlanabilirken ortak ülkeler ise kısıtlı imkanlardan yararlanabilmektedirler.

Türkiye'nin programa katılımı resmi olarak Mayıs 2001'deki eğitimden sorumlu bakanların "Avrupa Yükseköğretim Alanı'na Doğru" başlıklı bir ortak bildiri yayınlamaları sonucu gerçekleşmiştir (YÖK, 2007). 2002 Ocak'ta ise T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Programları Merkezi Başkanlığı'na bağlı Ulusal Ajans kurulmuştur (Türkiye Ulusal Ajansı, t.y.). 2004 yılında Türkiye'de de uygulanmaya başlayan program kapsamında çok farklı hareketliliklerden faydalanılmaktadır. Bu çalışmanın üzerinde durduğu hareketlilikler KA103 Program Ülkeleri ile gerçekleştirilen öğrenci ve personel hareketlilikleri ile KA107 Ortak Ülkeler ile gerçekleştirilmekte olan hareketliliklerdir.

Ayrıca KA108 staj hareketliliğinden yararlanmaya hak kazanan öğrencilerle de görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Yıllar içerisinde ülkeler ve hareketliliklerde olduğu gibi programın bütçesinde de önemli bir artış yaşanmıştır. Örneğin 2007-2013 dönemi bütçesi üç milyar yüz bin Euro iken; 2014-2020 dönemi bütçesi on dört milyar yedi yüz bin Euro'ya çıkmıştır. Önümüzdeki dönem içinse şu anki bütçenin iki katı olan otuz milyar Euro önerilmektedir. Bu doğrultuda bir önceki dönemde hedeflenen dört milyon kişilik hareketliliğin de üç katına çıkması beklenmektedir. (EP, t.y.). Ne var ki ortaya çıkan olağanüstü kriz bu beklentileri değiştirmiştir. Nitekim 2019-2020 bahar dönemi öğrenci öğrenim hareketlilikleri projeleri başlamış ancak bir kısmı yarım kalmış, bir kısmı ise ülkelerin çevrimiçi eğitime geçiş tarihlerine göre sanal devam etmiştir. Personel hareketlilikleri de büyük ölçüde gerçekleştirilememiştir çünkü pek çok üniversite personel hareketliliklerinin Erasmus Haftası kapsamında yapılmasını tercih etmektedir ki bu haftalar da genellikle bahar aylarında gerçekleştirilmektedir. Ayrıca yaz dönemi staj hareketliliklerinin yapılması da salgın sebebiyle dolaşımın mümkün olmaması dolayısıyla gerçekleştirilememiştir.

Kırklareli Üniversitesi'nde Erasmus+ Programı

2007 yılında kurulan Kırklareli Üniversitesi'nin öğrenci ve personeli 2010'dan beri Erasmus hareketliliklerinden yararlanmaktadır. Üniversite KA103, KA107 ve KA108 projeleri kapsamında hareketlilikleri mümkün hale getirmek için pek çok ikili anlaşma imzalamıştır. KA103 kapsamında on yedisi AB ülkesi olmak üzere on sekiz farklı ülke ile yetmiş dört kurumlararası anlaşmaya sahipken, KA107 kapsamında ise sekiz farklı ülkeden on beş üniversite ile kurumlararası anlaşmalara sahiptir. Ancak KA107 kapsamındaki altı ülke ve bu ülkelerdeki dokuz üniversite ile yapılmış olan anlaşma 2019-2020 akademik yılı için aktif değildir (Kırklareli Üniversitesi Erasmus Koordinatörlüğü, Kurumlararası Anlaşmalar, (t.y.)).

Üniversitede KA103 kapsamındaki Erasmus hareketlilikleri 2010-2011 eğitim-öğretim döneminde başlamıştır. Ancak bu dönemde başlayan hareketlilikler ders verme hareketliliğidir. Eğitim alma hareketliliği 2011-2012 eğitim-öğretim yılında başlamıştır. Bugüne kadar öğrenim hareketlilikleri kapsamında yüz elli bir öğrenci ve staj hareketliliği kapsamında yetmiş iki öğrenci Erasmus Programı'ndan faydalanırken, ders verme hareketliliğinden de yetmiş sekiz personel ve eğitim alma hareketliliğinden de yetmiş beş personel yararlanmıştır. Söz konusu sayılarda yıllar içerisinde değişiklikler olmuştur. 2013-2014 eğitim-öğretim yılı hem ders verme hem de ders alma hareketlilikleri açısından en fazla yararlanıcıya ulaşılan yıllar olurken bu dönem sonrasında sayılarda ciddi bir azalma yaşanmıştır. KLÜ Erasmus Ofisi uzmanlarıyla yapılan görüşmelerde U3 kodlu uzman bunun nedeni olarak programdan faydalanan üniversitelerin sayılarının arttığını, pastadan alınan payın azaldığını ve bütçenin de yüzde on oranında düştüğünü ifade etmiştir.

KA107 kapsamındaki hareketlilikler ise 2015-2016 eğitim-öğretim döneminde, KA108 kapsamında ilk hareketlilik 2018-2019 eğitim-öğretim dönemi sonunda gerçekleşmiştir. KA107 kapsamında toplamda on altı öğrenci ve yirmi personel faaliyeti gerçekleştirmiştir. KA108 ise dokuzu staj biri eğitim verme olmak üzere toplam on kişi yararlanmıştır (bkz. Tablo1). KA107- KA108 kapsamındaki hareketlilikler KA103 hareketliliklerine oranla daha azdır. Bunun nedeni de hem KA103 hareketliliklerinden daha sonra başlamış olmaları hem de Üniversite'nin bu kapsamda daha az kurumlararası anlaşmaya ve sınırlı kontenjana sahip olmasıdır.

Tablo1: Kırklareli Üniversitesi'nde 2010-2020 yılları arasında gerçekleştirilen Erasmus Programı kapsamındaki giden hareketlilikler

	KA103	KA107	KA108
Ders Verme Hareketliliği	72 personel	6 personel	-
Eğitim Alma Hareketliliği	60 personel	14 personel	1 personel
Öğrenim Hareketliliği	135 öğrenci	16 öğrenci	-
Staj Hareketliliği	63 öğrenci	-	9 öğrenci

Kaynak: Kırklareli Üniversitesi Erasmus Koordinatörlüğü'nden alınan bilgiler doğrultusunda yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Covid-19 salgınının Kırklareli Üniversitesi'ndeki Erasmus hareketliliklerini incelemeyi amaçlayan bu çalışma kapsamında 2019-2020 eğitim-öğretim yılında hareketliliğe başlamış ve 2020-2021 eğitim-öğretim yılında bu hareketlikten yararlanmasında beklenen kişilerle görüşmeler yapılmıştır. Elli sekiz kişilik öğrenci grubu içerisinde yedi tanesi 2019-2020 eğitim-öğretim yılı bahar dönemi KA103 kapsamında fiziki olarak hareketlilikten yararlanırken, yirmi üç öğrenci 2020-2021 eğitim öğretim yılı bahar dönemi öğrenim hareketliliğinden yararlanmaya hak kazanmıştır. Geri kalan yirmi sekiz öğrencinin on yedisi KA103 staj hareketliliğinden ve on biri ise KA108 staj hareketliliğinden faydalanmaya hak kazanmışlardır (bkz. Tablo2).

Tablo2: Kırklareli Üniversitesi'nde Covid-19'dan etkilenen Erasmus+ Programı kapsamındaki hareketlilikler

	KA103 (2019-2020 bahar dönemi ile 2020-2021 eğitim öğretim yılı)	KA107 (2019-2020 bahar dönemi ile 2020-2021 eğitim öğretim yılı)	KA108 (2019-2020 bahar dönemi ile 2020-2021 eğitim öğretim yılı)
Ders Verme Hareketliliği	9 personel	-	-
Eğitim Alma Hareketliliği	5 personel	-	-
Öğrenim Hareketliliği	30 öğrenci	-	-
Staj Hareketliliği	17 öğrenci	-	11 öğrenci

Kaynak: Kırklareli Üniversitesi Erasmus Koordinatörlüğü'nden alınan bilgiler doğrultusunda yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Covid-19 Salgını ve Salgının Erasmus+ Programı'na Etkisi

2019 Aralık ayı ortalarında ilk defa Çin'in Wuhan şehrinde ortaya çıkan Covid-19 hastalığı bu çalışmanın sunulduğu ana kadar yedi yüz seksen binden fazla kişiyi öldürmüş,

yirmi iki milyondan fazla kişiyi enfekte etmiştir (WHO, 2020). COVID-19, yeni keşfedilen bir virüsün solunum yoluyla ve fiziksel temasla insandan insana bulaştığı bir hastalıktır. Bu bulaşıcı hastalık 11 Mart'ta Dünya Sağlık Örgütü tarafından "pandemi" (salgın) olarak sınıflandırılmıştır.

Virüsünün benzeri görülmemiş şekilde çok yönlü yıkıcı bir etkisi olduğu açıktır. Tüm dünyada olduğu gibi AB ülkelerinde de farklı sektörlerin salgından etkilendiği görülmüştür. Bu anlamda olumsuz olarak etkilenen bir alan da uluslararası öğrencilerin dahil olduğu eğitim ve araştırma sektörüdür. Avrupa'nın salgının merkez üssü haline gelmesi sonucu ülkeler salgın kapsamında uçuşları durdurmak, sınırları kapatmak ve sonrasında da eğitime ara vermek gibi tedbirler almışlardır. Alınan bu tedbirler sonucu dünya çapında çok sayıda üniversitede, kampüs etkinlikleri, konferanslar, spor ve diğer etkinlikler ertelenmiş veya iptal edilmiştir. Ülkelerin salgının yayılmasını önlemek amacıyla getirdikleri seyahat kısıtlamaları sonucu Erasmus+ Programı kapsamında da devam eden veya planlanan faaliyetler de olumsuz etkilenmiştir. Yükseköğretim kurumlarının kapatılması ve birçok AB ve AB üyesi olmayan ülkede vatandaşların hareketliliğinin kısıtlanması ve sosyal mesafeyi artırmak için alınan önlemler, devam eden veya planlanan Erasmus+ faaliyetlerinin çoğunun uygulanmasını engellemiştir.

Salgının neden olduğu bu sorunlara yönelik çalışmalar yapan Avrupa Komisyonu, Erasmus+ Programı yararlanıcıları için esnek çözümler sunmaya çalışmaktadır. Komisyon salgına karşı ortak çözümler bulan ve koordine eden kurum olarak üye Devletlere de bu konuda destek olmaktadır. Bu çalışmanın ana temasını oluşturan Erasmus+ kapsamında yararlanıcıların sorunlarına çözüm bulmak adına Komisyon Mart 2020'de bir kılavuz yayınlamıştır (EC, 2020: 1-2). 17 Mart 2020 tarihli bu kılavuzda Komisyon, salgın karşısında alınan sınırlama önlemlerine tamamen saygı duyduğunu, ne var ki bu önlemlerin öğrencilerin, gönüllülerin ve diğerlerinin Erasmus+ hareketliliğine katılımı üzerinde sonuçları olabileceğini de belirtmiştir. Bu bildiriye en önemli unsur Komisyon'un program kapsamında yasal çerçeve sınırları dahilinde maksimum esnekliği uygulayacağını ortaya koymasıdır. Kurum, kuruluşlar ve yararlanıcılar başta finansal konular (geri ödemeler, maliyetlerin uygunluğu, hibeler vb) olmak üzere farklı sorularına hem Komisyon'un internet sayfasında hem de yayınlanan bu bilgi notunda cevap bulmaktadır (EC, (t.y.)b). Örneğin yararlanıcılara kendi kurumları veya kuruluşları kapalı olsa dahi açık bir iletişim kanalı yoluyla bu kurumlarla temasa geçmeleri önerilmiştir. Yüksek öğretim kurumlarından ise bu krizi aşmak adına mümkün olduğunca esnek ve pragmatik olmaları istenmiştir. Ulusal Ajanslardan katılımcıların, özellikle halihazırda yurtdışında olan gençlerin karşılaştıkları sorunları yakından takip etmeleri ve destek vermeleri beklenmiştir. Buna ek olarak Komisyon, Ulusal Ajanslara Program kapsamında "mücbir sebep" hükümlerini kullanmalarına izin verdiğini de açıkça belirtmiştir. Bu özel durum nedeniyle yararlanıcıların belirli ek maliyetlerinin karşılanması ve gerektiğinde faaliyetlerinin on iki aya kadar ertelenmesi de mümkün kılınmıştır (EC, 2020, s. 1-2).

Yöntem

Salgının yayılmasıyla kıtadaki üniversiteler ve çeşitli eğitim kuruluşları çevrimiçi öğrenme platformlarına geçmiş, bu da Erasmus+ kapsamındaki yaklaşık yüz altmış beş bin kişiyi doğrudan ve dolaylı olarak etkilemiştir (EP, 2020). Buradan hareketle çalışmada Covid-19 salgınının Erasmus+ Programı'na etkisini incelemek ve bu süreçten etkilenen insanların görüşlerine dikkat çekmek amaçlanmaktadır.

Çalışmada, insanların görüşlerini, duygu ve düşüncelerini daha net anlayabilmek için sosyal bilimlerde sıklıkla başvurulan bir veri toplama biçimi olan mülakata başvurulmuştur. Açık uçlu soruların sorulduğu, tartışma ve keşfe yönelik bir mülakat türü olan yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmıştır. Bu bağlamda Kırklareli Üniversitesi'nde 2019-

2020 bahar dönemi ve 2020-2021 eğitim–öğretim yılında programa gitmeye hak kazanmış ve aynı zamanda çalışmanın anakütlesini oluşturan on üç öğretim elemanı, elli sekiz öğrenci ve Erasmus Koordinatörlüğü’nde görev yapan üç uzman ile yarı-yapılandırılmış mülakatların gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Çalışmanın kapsamı için Kırklareli Üniversitesi’nin seçilmesinin en önemli nedeni verilere ulaşımındaki kolaylıktır. Ne var ki çalışmanın en büyük kısıtı da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Gitmeye hak kazanan tüm anakütleyle e-posta gönderilerek ulaşılmaya çalışılmış ancak otuz iki öğrenci ve dokuz öğretim elemanı, üç uzman olmak üzere toplamda kırk dört kişiyle görüşme sağlanabilmiştir. Bu görüşmeler 17.07.2020 tarihi ile 22.08.2020 tarihleri arasında çeşitli dijital platformlar (Zoom, Skype) aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte Creswell’in (2007) nitel araştırmalarda uyulması gereken etik kurallara yönelik önerileri doğrultusunda katılımcılarının onayları alınarak gerçekleştirilen bu görüşmeler yaklaşık otuz beş – kırk dakika sürmüş ve kayıt altına alınarak belgelendirilmiştir. Görüşmeler esnasında çalışmanın amacı doğrultusunda araştırmacılar tarafından hazırlanan açık uçlu sorulardan oluşan yarı-yapılandırılmış bir görüşme formu katılımcıya iletilmiştir. Katılımcıya ifade serbestisi sağlamak ve belli bir süreyle sınırlandırmamak için bu formdaki anlaşılmayan sorular açıklanmıştır.

Verilerin analizinde betimsel analiz ve içerik analizi teknikleri kullanılarak veri çözümlemesi yapılmıştır. Betimsel analiz; elde edilen verilerin daha önceden belirlenen temalara göre özetlenip yorumlandığı, katılımcı görüşlerinin çarpıcı bir biçimde yansıtmak amacıyla sık sık doğrudan alıntılarının kullanıldığı ve elde edilen sonuçların neden-sonuç ilişkileri çerçevesinde yorumlandığı analiz tekniğidir (Yıldırım ve Şimşek, 2003). Bu doğrultuda öncelikle verilerin hangi alt kategoriler altında düzenleneceği ve sunulacağı belirlenmiş, ardından elde edilen veriler çözümlenerek, uygun temalar altında listelenmiştir. Buna göre elde edilen veriler beş temel tema altında toplanmıştır. Bu temalar öğrenci ve kurum personeli (akademik personeli ve Erasmus Koordinatörlüğü uzmanları) şeklinde sınıflandırılmıştır. Bu başlıklar şöyle sıralanmaktadır: Erasmus+ Programı’na ilişkin görüşler, Covid-19’un Erasmus’a etkisi ve kişisel olarak yaşananlara ilişkin görüşler, Pandemi süresince bilgi akışının sağlanmasına ilişkin görüşler, Pandemi sürecinde programın uygulanmasında karşılaşılan sorunlara ilişkin görüşler, Pandemi sonrası Erasmus+ Programı için genel öneriler.

Katılımcılar

Çalışmada Erasmus+ Programı’ndan yararlanmaya hak kazanan öğrenciler Ö1, Ö2, Ö3...; programdan yararlanmaya hak kazanan akademik personel P1, P2, P3...; Kırklareli Üniversitesi Erasmus Koordinatörlüğü’nün uzmanları U1, U2, U3... şeklinde kodlar ile belirtilmiştir. Bu sınıflandırma kapsamında çalışmaya katılan öğrencilerden on yedisi kadın, on beşi erkektir. Öğrenciler Mimarlık, İİBF, Turizm, Fen Edebiyat ve Mühendislik Fakültelerinde eğitim görmektedirler. Çalışmaya katılan dokuz öğretim elemanı ise İİBF, Fen-Edebiyat, Mühendislik ve İlahiyat gibi farklı fakültelerde görev yapmaktadır.

Tablo 3: Öğrencilere Ait Tanımlayıcı Bilgiler

KATILI MCI	CİNSİY ET	BÖLÜM	AKADE MİK DÖNEM	GİDİLEC EK ÜLKE	HAREKETLİL İK TÜRÜ
Ö1	Erkek	Uluslararası İlişkiler	2019-2020 Güz	İtalya	Staj Hareketliliği (KA103)

Ö2	Erkek	Mekatronik Mühendisliği	2019-2020 Bahar	Polonya	Öğrenim Hareketliliği (KA103)
Ö3	Kadın	Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri / Yüksek Lisans	2019-2020 Bahar	Romanya	Öğrenim Hareketliliği (KA103)
Ö4	Erkek	İnşaat Mühendisliği	2019-2020 Bahar	İrlanda	Staj Hareketliliği (KA103)
Ö5	Erkek	İşletme/ Yüksek Lisans	2019-2020 Bahar	Letonya	Öğrenim Hareketliliği (KA103)
Ö6	Erkek	Elektrik-Elektronik Mühendisliği	2019-2020 Bahar	Portekiz	Staj Hareketliliği (KA103)
Ö7	Kadın	Uluslararası İlişkiler	2019-2020 Bahar	İtalya	Staj Hareketliliği (KA103)
Ö8	Kadın	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	2019-2020 Bahar	Portekiz	Öğrenim Hareketliliği (KA103)
Ö9	Erkek	İnşaat Mühendisliği	2019-2020 Bahar	Polonya	Staj Hareketliliği (KA103)
Ö10	Erkek	Turizm Rehberliği	2019-2020 Bahar	Malta	Staj Hareketliliği (KA108)
Ö11	Kadın	Uluslararası İlişkiler	2019-2020 Güz-Bahar	Romanya	Öğrenim Hareketliliği (KA103)
Ö12	Kadın	Mütercim Tercümanlık	2019-2020 Bahar	İspanya	Öğrenim Hareketliliği (KA103)
Ö13	Kadın	İnşaat Mühendisliği	2020-2021 Bahar	Çekya	Öğrenim Hareketliliği (KA103)
Ö14	Erkek	Mekatronik Mühendisliği	2020-2021 Bahar	Polonya	Öğrenim Hareketliliği (KA103)
Ö15	Kadın	Uluslararası İlişkiler	2020-2021 Bahar	Portekiz	Öğrenim Hareketliliği (KA103)
Ö16	Kadın	Mimarlık	2020-2021 Bahar	Almanya	Staj Hareketliliği (KA103)
Ö17	Erkek	Yazılım Mühendisliği	2020-2021 Bahar	Portekiz	Staj Hareketliliği (KA103)

Ö18	Kadın	Mütercim Tercümanlık	2020-2021 Bahar	İspanya	Öğrenim Hareketliliği (KA103)
Ö19	Kadın	Makine Mühendisliği	2019-2020 Güz/Bahar	Macaristan	Öğrenim Hareketliliği (KA103)
Ö20	Erkek	Mimarlık	2019-2020 Bahar	Almanya	Staj Hareketliliği (KA103)
Ö21	Erkek	Mekatronik Mühendisliği	2020-2021 Bahar	Polonya	Öğrenim Hareketliliği (KA103)
Ö22	Kadın	Seyahat işletmeciliği	2019-2020 Bahar	Bulgaristan	Staj Hareketliliği (KA108)
Ö23	Kadın	Mimarlık	2020-2021 Bahar	Yunanistan	Öğrenim Hareketliliği (KA103)
Ö24	Kadın	Mimarlık	2020-2021 Bahar	Portekiz	Öğrenim + Staj Hareketliliği (KA103)
Ö25	Erkek	İşletme / Yüksek Lisans	2019-2020 Güz	Slovenya	Öğrenim Hareketliliği (KA103)
Ö26	Kadın	Mimarlık	2019-2020 Bahar	Hollanda	Staj Hareketliliği (KA103)
Ö27	Erkek	Seyahat İşletmeciliği	2020-2021 Bahar	İtalya	Staj Hareketliliği (KA108)
Ö28	Kadın	Turizm Rehberliği	2020-2021 Bahar	Portekiz	Öğrenim Hareketliliği (KA103)
Ö29	Erkek	Turizm İşletmeciliği	2019-2020 Bahar	Macaristan	Öğrenim Hareketliliği (KA103)
Ö30	Erkek	Tarih / Yüksek Lisans	2020-2021 Bahar	İspanya	Öğrenim Hareketliliği (KA103)
Ö31	Kadın	Tarih	2020-2021 Bahar	İspanya	Staj Hareketliliği (KA103)

Kaynak: Yapılan görüşmelerin tarihlerine göre sıralandırılmıştır.

Tablo 4: Öğretim Elemanlarına Ait Tanımlayıcı Bilgiler

KATILIMCI Öğretim Elemanı	CİNSİYET	BÖLÜM	DÖNEM	GİDİLECEK ÜLKE
P1	Erkek	Uluslararası İlişkiler	2019-2020 Bahar	Romanya
P2	Erkek	İktisat	2019-2020 Bahar	Romanya
P3	Kadın	Gıda Mühendisliği	2019-2020 Bahar	Romanya
P4	Erkek	İktisat	2019-2020 Bahar	Yunanistan
P5	Erkek	Kimya	2019-2020 Bahar	Portekiz
P6	Erkek	İşletme	2019-2020 Bahar	Slovenya
P7	Kadın	İlahiyat/İslam Hukuku	2019-2020 Bahar	Romanya
P8	Kadın	İşletme	2019-2020 Bahar	Polonya
P9	Erkek	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	2019-2020 Bahar	Yunanistan

Kaynak: Yapılan görüşmeler doğrultusunda yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Bulgular

Bu çalışmanın bulguları, Kırklareli Üniversitesi'nde 2019-2020 ve 2020-2021 akademik yıllarında Erasmus+ Programı'na katılım hakkı kazanmış olan öğrenciler, öğretim elemanları ve Erasmus Koordinatörlüğü'nde görev yapan uzmanlar ile yapılan yarı-yapılandırılmış mülakattan elde edilen verilerden oluşmaktadır.

Erasmus+ Programı'na İlişkin Görüşler

Bu bölümde katılımcılardan Erasmus+ Programı'na ilişkin genel görüşler onlar için Erasmus+ Programı'nın ne ifade ettiği sorularak toplanmıştır. Yapılan mülakatlara göre hemen hemen tüm katılımcılar Erasmus+ Programı'nı önemli bir fırsat olarak görmektedirler. Katılımcıların konumları, yaşları, cinsiyetleri birbirinden farklı olsa dahi hepsi programı kendileri için bir kazanım olarak değerlendirmektedir. Erasmus'un yeni kültürler görme ve tanıma, yeni bir akademik ortamda bulunma ve kariyer fırsatı yaratması açısından doğrudan bir fark yarattığı gözlemlenmiştir.

Öğrenciler açısından

Çalışmada görüşülen öğrencilerin büyük çoğunluğu Erasmus+ Programı'ndan faydalanmayı ana hedeflerinden ve hayallerinden biri olarak dile getirmişlerdir. Katılımcılar, Erasmus'a yeni kültürleri tanımak, bu kültürlere adapte olabilmek, kendi ayaklarının üzerinde durabilmek, farklı bir akademik ortam deneyimlemek, mesleki anlamda farkındalık ve yabancı dil becerilerini geliştirmek amacıyla katıldıklarını ifade etmişlerdir. Bu ifadelerden en dikkat çekici olanlar şu şekildedir:

“Erasmus benim için çok şey ifade ediyor. Gelecek planlarımı buna bağlamıştım.”
(Ö20)

“Erasmus benim için yenilik, farklı kültürlere adapte, dünyaya açılma..” (Ö7)

“..amacım eğitim sisteminin daha farklı olduğunu görmek, farklı kültür ve kişilerle tanışmak, yabancı dil geliştirmek.” (Ö14)

“Erasmus yeni bir deneyim. Dış ülkelerdeki kültürel değerler nasıl merak ediyorum.” (Ö21)

“Erasmus hedeflerimden biriydi. Dil bölümü okuduğum için uluslararası tecrübe kazanmak istiyordum, bir yandan tek başıma ayaklarım üstünde durmak anlamına geliyor.” (Ö12)

Verdikleri cevaplardan öğrencilerin Erasmus+ Programı’na ciddi bir önem atfettikleri görülmektedir. Kendilerini seçilmiş bir grup olarak gören bu öğrenciler Erasmus+ Programı’nın kendilerine yeni ufuklar açtığını/açacağını ve kariyerlerinde önemli bir artı olduğunu/olacağını düşünmektedirler. İnşaat Mühendisliği bölümü 3. Sınıf öğrencisi Ö4, bu bulguyu destekleyecek şekilde Erasmus’u “*Bambaşka bir dünya. Kendini kanıtlama imkânı. Kendi ayaklarım üstünde durma..*” olarak tanımlamıştır. Uluslararası İlişkiler 4. Sınıf öğrencisi Ö11 ise Program’ın kendisi için önemini şu çarpıcı cümlelerle açıklamıştır: “*Liseden beri Erasmus yapmak istiyordum. Hatta bu bölümü o yüzden tercih ettim. Hayatımın amacı buydu.*” Ö26 kodlu Mimarlık öğrencisi ise düşüncelerini “*Kariyer hedeflerim için bir başlangıç olarak görmüştüm. Yurtdışında staj çok önemli. Artık nitelikli eleman aranıyor. Bu, iş konusunda beni öne taşıyacaktı.*” sözleriyle açıklamıştır. Tüm bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere katılımcılar Erasmus’un hayatlarını olumlu yönde değiştireceğine inanmaktadırlar ve bu nedenle de Erasmus+ Programı’ndan ciddi bir beklentileri vardır.

Kurum personeli açısından

Erasmus+ Programı ile üniversiteler arasındaki iş birlikleri kapsamında akademik ve idari personelin hareketliliği de teşvik edilmektedir. 2019-2020 akademik yılında hak kazanan akademik personele ve Erasmus Koordinatörlüğü’ndeki görevli uzmanlara Erasmus+ Programı’nın kendileri için ne ifade ettiği sorulmuştur. Katılımcılar verdikleri cevaplarda Erasmus+ Programı’nı hem öğrenci açısından hem de kendi tecrübeleri açısından çok faydalı gördüklerini, programın geniş bir vizyon ve özgüven kazandırdığını aynı zamanda ülkeyi ve üniversiteyi temsil etme gücü olduğunu ifade etmişlerdir.

“Farklı bir ortam görme, yabancı kişilere bir şeyler anlatma tecrübesi, İngilizce ders verme becerisi.” (P1)

“..yurtdışına çıkmak hayalimdi. Yüksek lisansta büyük istek ve heyecanla gittim. Fırsat olarak görüyorum. Ders verme üzerinde kazanımlar katacağımı düşünüyorum.” (P3)

“..yakın balkan ülkelerine hiç gitmemiştim. Avrupa Borç krizinden sonra bu ülkelerde ekonomik ve sosyal hayatı gözlemlemek istedim.” (P4)

“Erasmus’u öğrenci hayatımın eksikliği olarak nitelendiriyordum. Bu programla bunu tamamlamak istedim.” (P6)

“..geniş bir vizyon, var olan dilini daha da geliştirmek, mezun olduktan sonra daha iyi bir iş fırsatı, uzun ömürlü dostluklar. Sosyal artısı çok fazla.” (U1)

“Lisansüstü çalışmalarım esnasında Hollanda’ya gitmiştim. Hem akademik çevre hem de entelektüel anlamda şekillendirici bir deneyim olmuştu.” (P9)

Verilen cevaplarda kurum personelinin bu hareketlilikten yararlanarak farklı bir akademik ortamda eğitim verme, bunun geri dönüşlerini alma, gezme, yurtdışı deneyimi ve farklı bakış açısı kazanma, yurtdışı meslektaşlarla bir araya gelme, yabancı bir dilde iletişim becerilerini geliştirme gibi amaçlarının da olduğu ortaya çıkmıştır. Buradan da anlaşılacağı

üzere öğrencilerin ve personelin Program ile hedefledikleri ve Program'dan beklentileri çok benzer yöndedir.

Covid-19'un Erasmus'a Etkisi ve Kişisel Olarak Yaşanılanlara İlişkin Görüşler

2019 Aralık ayında Çin'de ortaya çıkan ve hızla yayılan Covid-19 kısa bir sürede Avrupa'yı merkez üssü haline getirmiştir. Bu kriz karşısında alınan tedbirlerden biri olan seyahat kısıtlamaları ile AB'nin önemli projelerinden biri olan Erasmus+ hareketliliğini olumsuz bir biçimde etkilemiştir. Bu bölümde faaliyete katılan ve hareketliliğini tamamlayan ya da tamamlayamadan geri dönen, hiç katılmadan ertelemek zorunda kalan öğrencilerle, faaliyeti ertelemek zorunda kalan öğretim elemanlarıyla ve faaliyeti Kırklareli Üniversitesi'nde yürütme sorumluluğunda olan uzmanlarla görüşülmüştür. Pandeminin Erasmus+ Programı'nı ne şekilde etkilediği, kişisel olarak yaşadıkları ve hissettikleri öğrenilmeye çalışılmıştır.

Öğrenci açısından

Çalışmaya katılan öğrenciler Erasmus+ Programı'ndan geçtiğimiz akademik yılda (2019-2020) hareketlilikten yararlananlar ve yararlanamayanlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu öğrenciler salgının etkisini farklı şekillerde hissetmişler, bu süreçte yaşadıkları sorunlar farklı olmuş ve cevapları da ona göre farklılık göstermiştir. Salgını ilk duyduklarında çok dikkate almadıklarını belirten bazı öğrenciler (yedi öğrenci) görüşlerini “*Erasmus toplantısında bahsedilse de çok umursamadım. Sonradan aldı başını gitti*” (Ö24); “*Süreç başladığında Kırklareli'nde idim. İlk duyduğumda günlük hayatın telaşı oldu, sonra Erasmus geldi aklıma*” (Ö23); “*Başta rahattım. Biteceğini düşünüyordum. Şimdi tedirginim.*” (Ö30) şeklinde belirtmişlerdir.

Hareketlilikten faydalanamayan ve bu hakkı ertelenen öğrencilerin çoğu umutlarının ve heveslerinin kırıldığını, hayal kırıklığı yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bu öğrencilerden son sınıfta okuyan veya mezun aşamasına gelmiş olan öğrencilerin kazanmış oldukları haklarını kullanamayacaklarını düşünmeleri nedeniyle çok daha fazla hayal kırıklığı yaşadığı, alt sınıflardaki öğrencilerin ise daha zamanlarının olduğu düşüncesiyle umitlerinin hala sürdüğü söylenebilir. Bu bulguyu destekler nitelikteki görüşler şu şekildedir:

“*Planlarım bozuldu. Farklı bir deneyim olacaktı. Çok üzgünüm.*” (Ö10)

“*..kariyer hedeflerim için bir başlangıç olarak görmüştüm. Gidemezsem beni daha zorlu bir yol bekliyor.*” (Ö26)

“*Birkaç ay içinde biteceğini düşünüyordum. Şimdi iptal olabilir. Açıkçası biraz hayal kırıklığı oldu. Emek vermiştim. Şansım giderse üzülürüm.*” (Ö14)

“*Olumsuz olarak etkilendim. Hareketliliğin durdurulması çok etkiledi, planlarım bozuldu, umutsuzluğa düştüm. Birçok şeyi iptal ettim.*” (Ö6)

Öğrencilerden yedi tanesi geçtiğimiz akademik yılda hareketlilikten faydalanmışlardır. Çalışma kapsamında ise bu öğrencilerden altısı ile görüşülebilmıştır. Görüşülen öğrencilerden henüz salgın başlamadan önce Eylül 2019'da hareketliliğe katılan ve tüm pandemi sürecini Romanya'da geçirmeyi tercih eden Ö11 kodlu öğrenci, tüm bu yaşadıklarının kendisine çok farklı bir bakış açısı kazandırdığını, Erasmus'u daha derin yaşadığını şu sözlerle ifade etmiştir: “*..yaşamımız kısıtlandı. Online sisteme döndük. Ama kaldığım her gün yeni bir şey öğreniyordum. Camdan Romanya'yı izlesem bile yetiyordu. Tarifsizdi. Covid'de kalmak ister misin deseler yine kalırdım. Tek başına hayatta kalmayı öğrendim.*” Bu görüşler Erasmus+ Programı'nın önemli bir fırsat olduğunu bir kez daha ortaya koyarken salgının bu önemli fırsatı etkilemesinden üzüntü duyulduğu gözlenmiştir. Benzer şekilde Eylül 2019- Ağustos 2020 arası dönemi Macaristan'a geçiren Ö19 yaşadığı kişisel tecrübeleri şu şekilde paylaşmıştır: “*....ilk vaka 13 Mart gibi yaşandı. İranlı bir öğrenciydi. Okullar kapandı ve online eğitime geçildi.*”

Macar öğrenciler zaten evlerine döndü. Uluslararası öğrenciler yurttta kaldı. İzole biçimde uzaktan eğitim aldık.” Bu süreçte her ne kadar korksa da kendini Macaristan’da güvende hissettiği için dönmediğini belirten katılımcının *“Verdiğim karardan mutluyum, burada vaka çok daha az.”* şeklindeki ifadesi pandeminin yarattığı etkiyi gözler önüne sermiştir.

Salgın sürecinin tamamını Romanya’da geçirerek Erasmus hareketliliğini tamamlayıp Haziran 2020’de Türkiye’ye dönen Ö3 ise virüse ilk başlarda inanmadığını, gözle görülen bir virüs olmadığı için inanmanın zor olduğunu vurgulamıştır. Bu dönemde ciddi psikolojik baskı hissettiğini vurgulayan katılımcı sağlık sisteminde önceliğin o ülke vatandaşına verileceğini ve bundan dolayı kaygılandığını belirtmiştir.

Kısıtlamaların henüz başlamadığı ilk dönemde durumun aciliyetini gören ve İspanya’dan tarifeli uçuşla geri dönen Ö12 kodlu öğrenci, *“Hastalıktan korktuğum için geri geldim. Ben ilk dönenlerdenim. Ailemi çok endişelendirmek istemedim ama yarım kaldığı için, tekrar elime geçmeyeceği için üzgünüm. Kısa sürse de bana çok fazla şey kazandıran bir tecrübe oldu”* sözleriyle Erasmus’un pandemiden olumsuz yönde etkilendiğini ortaya koymuştur. Hatta döndüğüne pişman olduğunu ama kalsaydı hastalığın kendisine de bulaşabileceğini söyleyen Ö12, en büyük kaygısını sağlık sistemi açısından kendisine öncelik verilmeme ihtimali olarak değerlendirmiştir. Bu doğrultuda pandemi sürecini kendi ülkesinin dışında geçiren tüm öğrencilerin ülkeye bakılmaksızın sağlık sisteminin kendi vatandaşlarına öncelik vereceğini ve tedavi edilme konusunda sıkıntı yaşayacaklarını düşündükleri söylenebilir. Örneğin Şubat 2020’de hareketlilikten faydalanmak üzere Polonya’ya giden Ö2, Temmuz 2020’de dönecekken Mart’ın son haftası kısıtlamalar başlayınca geri dönmüştür. Virüsten endişe eden öğrencinin *“zamanında döndüm, mutluyum”* sözleri, kişinin bu zor dönemi kendi ülkesi ve ailesiyle geçirme isteğinin de en belirgin kanıtı olmuştur. Benzer şekilde Ö29 kodlu öğrenci *“Macaristan ilk yurtdışı deneyimimdi. İlk vakalar öğrenciler arasında görülmeye başlanınca 13 Mart’ta kendi isteğimle döndüm. Düşünmeye bile fırsatım olmadı. İyi ki kalmamışım”* sözleriyle yaklaşık bir aylık deneyiminin sonucunu ortaya koymuştur.

Kurum personeli açısından

Öğretim elemanları ise ders verme hareketliliğinden yararlanacaklarını ve bu projenin süresinin bir hafta ile sınırlı olması nedeniyle çoğu gidemediği için mutsuz olduğunu dile getirmiştir:

“Romanya’ya gidecektim. Covid nedeniyle askıya alındı. Aslında Şubat’ın sonlarına doğru gidemeyeceğimi anlamıştım.” (P1)

“Her şey hazırды. Yeşil pasaport, kalacağım yerler.. Ama tedirginlik de başladı. Yunanistan’da resmi olarak vakalar oluşunca konuya mesafeli olmaya başladım.” (P4)

“20-24 Nisan 2020 tarihinde gidecektim. Covid-19 duyduğumda bu kadar etkileyeceğini düşünmedim. Ama sonra çok stresli bir dönemdi. Uçak biletimi almıştım. İptal ettim.” (P5)

Öğrencilerin aksine bir yandan süreçten olumlu etkilenen bir akademik personel grubu da vardır. Bu öğretim üyeleri, hayatlarındaki özel nedenlerden ötürü sürecin askıya alınmasını/ertelenmesini/hak kaybı olmamasını kendileri için bir şans olarak görmektedirler. Bu bulguya ilişkin olarak P6 kodlu öğretim üyesinin görüşü örnek verilebilir: *“Aslında Covid-19 işime geldi. Eşim doğum yapınca ileri bir tarihe ertelemek iyi oldu. Hakkımın yanmayacağını bilmek, bir hasar yaşamamak sevindirici.”*

Konuyla ilgili Koordinatörlük ise pandemi süresinde çeşitli belirsizlikler yaşandığını, süreç boyunca yoğun olarak çalıştıklarını, Erasmus Ofis olarak süreci sakinlikle yürüttüklerini belirtmişlerdir. Covid-19 Erasmus’u nasıl etkiledi sorusuna şu şekilde yanıt vermişlerdir:

“Erasmus’un temeli fiziksel hareketlilik. Bu nedenle salgın Erasmus’u olumsuz etkiledi diye düşünüyorum.” (U3)

“Belirsizlik ve kaygı vardı. Ama süreci iyi yönettiğimizi düşünüyorum. Dönmek isteyenleri bireysel olarak hibelendirdik. Manevi olarak zaten zorluk çekiyorlar, maddi zorluk çekmesinler. Herhangi bir bilgi geldiğinde paylaştık. Hiçbir şekilde mağdur etmedik.” (U1)

Pandemi Süresince Bilgi Akışının Sağlanmasına İlişkin Görüşler

Pandemi süresince bilgi akışının sağlıklı bir şekilde sağlanması büyük önem arz etmektedir. Belirsizliğin olduğu bu süreçte çalışmadaki katılımcıların hemen hemen hepsi Kırklareli Üniversitesi Erasmus Koordinatörlüğü’nü oldukça ilgili bulurken, Koordinatörlüğün süreç boyunca sürekli kendilerini bilgilendirdiğini dile getirmişlerdir.

Öğrenci açısından

Çalışmada görüşülen öğrenciler Kırklareli Üniversitesi Erasmus Koordinatörlüğü’nün bilgi akışını sağlamadaki en aktif kurum olarak görmektedirler. Hatta birçoğu kendileriyle özel bir şekilde ilgilenildiğini hissederek bu süreçte Koordinatörlüğün bilgilendirme şekline memnun olduklarını dile getirmişlerdir: Bu bulguyu destekler nitelikte *“Bu süreçte Erasmus ofisinden çok yararlandım. Açıklayıcı bir biçimde sorularıma cevap verdiler. Hızlı bir malleşme vardı.” (Ö6)* ve *“Erasmus ofisi bilgi sağlamada yeterli oldu. Her aradığımda ulaştım.” (Ö31)* sözleri örnek olarak verilebilir.

Bu süreçte Erasmus+ Programı’ndan yararlanan öğrenciler ise Kırklareli Üniversitesi Erasmus Koordinatörlüğü’nün yanı sıra gittikleri üniversitenin Erasmus Ofisinin de bilgilendirme yaptığını, hatta bazıları ülkenin konsolosluğu ve göçmen bürosunun kendileriyle irtibata geçtiklerini ifade etmiştir. Katılımcılardan pandemi sırasında Romanya’da kalarak eğitimine online şekilde devam eden Ö3 kodlu öğrencinin bilgi akışı ile ilgili görüşleri şu şekildedir: *“Türkiye’deki Erasmus Koordinatörlüğü çok yanımdaydı. Sürekli ihtiyaçlarımızı sordu bize. Romanya’daki Erasmus Ofis ile de iletişime geçtim. Her gün mailer geliyordu. İki birimden de memnundum. Başıma bir şey gelse sorularıma cevap alacağımı biliyordum.”*

Yaşanılan bu krizde Ulusal Ajansla iletişime geçme ihtiyacı hissetmeyen katılımcıların büyük çoğunluğu KLÜ Erasmus Koordinatörlüğü’nün bilgilendirmesini oldukça şeffaf ve yeterli bulmuşlardır. Öğrencilerden sadece birkaçı Ulusal Ajans’ın internet sitesinden ve Sık Sorulan Sorular sayfalarından faydalandıklarını ifade etmişlerdir. Buna ek olarak sosyal medyadan da bilgi aldığını söyleyen Ö20, staj hareketliliği kapsamında karşı kurumla da iletişime geçtiğini dile getirmiştir. Buradan hareketle staj hareketliliğinde öğrencilerin stajı bireysel çabalarıyla ayarlamaları dolayısıyla, öğrenim hareketliliğine nazaran karşı kurumla da irtibata geçerek bilgi akışını sağladığı görülmüştür.

Kurum personeli açısından

Bilgi akışı konusunda öğretim elemanları da KLÜ Erasmus Koordinatörlüğü’nün yönlendirici ve destekleyici tavırlarından memnun olduklarını dile getirmişlerdir. Bu durum katılımcıların; *“Süreçle ilgili bilgiyi Erasmus Koordinatörlüğü’nden edindim, yapmamız gerekenleri söylediler.” (P2)*, *“KLU web sitesinde yayınladı sonrasında Erasmus Ofis yol gösterdi.” (P3)* ve *“Erasmus Ofisinin verdiği bilgiler yeterliydi. Ulusal Ajans’a ulaşmadım” (P6- P4- P9)* şeklindeki ifadelerinden anlaşılmaktadır. Öğretim elemanları arasında az da olsa gidilecek kurumla da bilgi alışverişi yapanlar olmuştur. Örneğin Ö5, bu durumu *“Portekiz’deki koordinatörlükle irtibata geçtim. Onlar da zaman içinde tekrar bize döneceklerini söylediler.”* şeklinde açıklamıştır.

KLÜ Erasmus Koordinatörlüğü’ne bilgi akışını sağlamadaki rolleri, Ulusal Ajans’ın süreci nasıl yönettiği sorulduğunda verilen *“Ulusal Ajans süreci iyi yönetti. Her sorumluzu*

inanılmaz hızlı yanıtlar aldık. Bizde öğrencimize her durumda mail geçtik. Sağlıklarını sorduk. Konsoloslukla ilgili süreç de iyiydi. Ulusal Ajans bizden sayıları ve adresleri istemişti.” (U1) ve “Ulusal Ajans kendisine gelen bilgileri bize aktarmaya gayret etti. SSS belgesini sürekli güncelledi.” (U3) şeklindeki yanıtlar Ulusal Ajans’ın bilgilendirme konusunda bir sorun yaşatmadığı ve üniversitelere destek olduğu yönündedir. Bu, belirsizliklerin olduğu ve katılımcıların ciddi bir şekilde hayal kırıklığına uğradıkları bir dönem için son derece önemlidir.

Pandemi Sürecinde Programın Uygulanmasında Karşılaşılan Sorunlara İlişkin Görüşler

Erasmus+ Programı’nın uygulanma sürecinde katılımcılardan öğrenci, öğretim elemanı ve KLÜ Erasmus Koordinatörlüğü farklı sorunlar yaşamıştır. Pandeminin etkisinin haricinde de çeşitli sorunlara değinen katılımcıların görüşleri ayrı ayrı sınıflandırılmıştır.

Öğrenci açısından

Çalışmaya katılan KA103 staj hareketliliği kapsamındaki yararlanıcılar pandemi dışındaki en önemli sorunların başında staj yeri bulmanın zorluğunu belirtmişlerdir. Örneğin Ö1 kodlu öğrencinin konuyla ilgili görüşleri şöyledir: *“Kendi üniversitemizin bizleri staj yeri bulma konusunda bir kolaylık tanınması gerçekten büyük bir kazanç olabilirdi öğrencilerin bazıları staj yeri bulamadıklarından dolayı haklarını kaybediyorlar.”*

Staj yerinin haricinde pandemiyle ilgisiz olan bir başka sorun da vize konusunda yaşanan olumsuzluklardır. Katılımcıların *“vize çıkmazsa diye endişeleniyorum” (Ö18) “vize de sorun çıkabilir diye düşünüyorum” (Ö26)* şeklinde sözlerinden bu bulgu anlaşılmaktadır.

Pandemi ile ilgili sorunlar ise genel olarak programdan faydalanan öğrenciler için geçerli olmuştur. Mekatronik Mühendisliği mezuniyet aşamasına gelen Ö2 kodlu öğrenci kısıtlamalar başladıktan sonra iki hafta içinde Türkiye’ye dönerek Kırklareli Üniversitesi’nde eğitimine uzaktan eğitim şeklinde devam etmiştir. Bu öğrencinin en belirgin kaygısı ders kaybı yaşayıp yaşamayacağı olmuştur. Yine katılımcılardan Uluslararası ilişkiler bölümü dördüncü sınıfta okuyan Ö11 kodlu öğrenci, salgın süresince en büyük sorunun tedirginlik olduğunu vurgulamış; hastalıkla ilgili endişe duyduğunu ifade etmiştir. Benzer şekilde Ö19 Macaristan’da kaldığı süre boyunca vaka sayılarını kontrol ettiğini, virüs nedeniyle endişe duyduğunu ve ailesine hastalık bulaşması gibi kaygıları olduğunu dile getirmiştir.

Covid-19 nedeniyle Erasmus+ hakkından yararlanamayanlar bu süreçte yaşadığınız en büyük sorun nedir sorusuna ya ‘gidememek’ ya da ‘gelecekle ilgili belirsizlik’ cevabını vermişlerdir. Virüsün azalmamasını bir sorun olarak gören katılımcıların kaygılarının başında Erasmus+ Program’dan hiç yararlanamamak ve gidememek gelmektedir. Ö18 kodlu öğrenci konuyla ilgili olarak *“Gidemeyeceğim için kaygılanıyorum. Gitmeyi çok istiyorum. Ama virüs karşısında kimsenin yapabileceği bir şey yok.”* sözleriyle duygularını ifade etmeye çalışmıştır. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere öğrenci gidemeyeceğine ilişkin bir kaygı taşıyor ve bu kaygısını gidermek için de pandemi karşısında kimsenin bir şey yapamayacağı görüşünü kullanıyor. Benzer şekilde Ö16 da en büyük sorunun ‘gidememek’ olduğunu *“herhangi bir sorun çıkacak ve gidemeyeceğim diye korkuyorum”* sözleriyle dile getirmiştir. Bu ifadelerden ortaya çıkan kaygı ve endişenin nedeni öğrencilerin Erasmus Programı’na katılım hakkını elde edebilmek için sınavlara girip çok çaba sarf ettiklerini düşünmeleri ve bu hakkın kendi hayatlarında bir değişiklik yaratacağına inanmaları olabilir.

Kurum personeli açısından

Öğretim elemanlarının bu süreçte öğrenciler kadar güçlükler yaşamadıklarını ifade etmişlerdir. Bu süreçte yaşadıkları belli başlı sorunları sorduğumuzda birçoğu Covid-19 öncesi yaşadıkları sorunları dile getirmişlerdir. Bunu destekler nitelikte P6 kodlu öğretim elemanın *“İkili ilişkilerdeki anlaşmazlık nedeniyle kimse ilk iki tercihine neredeyse gidemedi. Sonra da*

Covid ile ilgili çok ciddi başka sorunlar oluştu.” sözleri iki kurum arasında yazışmalar ve anlaşmalar kapsamında birtakım sıkıntılar olduğunu ortaya koymaktadır.

Covid-19 salgını ile ilgili sorunlara ise daha çok ‘gidememek’ olarak yanıt veren akademik personelin az bir kısmı uçak bileti ve kalacak yeri ayarladığı için maddi bir kayıp yaşamıştır. Personel hareketliliğinin genellikle Mart sonrasında başlaması dolayısıyla bu kapsamdaki katılımcıların çoğu herhangi bir kaybı olmadan süreci atlattığını belirtmişlerdir.

Pandemi esnasında KLÜ Erasmus Koordinatörlüğü uzmanları Program’ın uygulanmasında ciddi sorunlarla karşı karşıya kaldıklarını dile getirmişlerdir. Bu dönemde öğrencilerle ilgili sorumluluk hisseden uzmanların kaygılarının başında yurtdışındaki öğrencilerin durumları, yaşadıkları sorunlar, aileleri ve Erasmus açısından çeşitli bilinmezlikler gelmektedir. Yaşadıkları zorlukları U1 şu şekilde ifade ederken: *“Sağlıkları ile ilgili çok kaygılandım. Belirsizlik, bunlar nasıl dönecekler, nasıl ulaşım sağlayacaklar?”* U3 şöyle demiştir: *“Zorlandığımız şey öğrencilerin dönüş kararı almaları, dönüşlerinin organizasyonu, hangi masraf kalemlerinin ödeneceği.”* Bunun yanı sıra çalışmaya konu olmayan ama KLÜ’ye Arnavutluk’tan gelen iki Erasmus öğrencisinin durumları da ofis çalışanları için süreçte çözüm bulunması gereken sorunlar arasında sayılmaktadır. U2 bu sorunu şöyle açıklamıştır: *“107 ile gelen öğrenciler vardı. Mart’ta online çalışmaya başladığımızda gitseniz mi dedik ama kısıtlamalar geldi. Artık sorumluluk bizdeydi. Bu iki öğrenci için çok kaygılandım. Süreçte online eğitim alıp, Haziran sonunda ülkelerine döndüler.”*

Pandemi Sonrası Erasmus+ Programı için Genel Öneriler

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı’nın 13 Mart 2020 tarihli duyurusunun 4. Maddesinde ikinci bir duyuruya kadar tüm akademik değişim programlarının durdurulduğu belirtilmiştir (Yükseköğretim Kurulu, 2020). Bu bağlamda Erasmus+ Programı da askıya alınmıştır. Bu anlamda Avrupa Komisyon’un belirttiği mücbir sebep dolayısıyla kazananlar açısından bir hak kaybı yaşanmayacak, proje dönemlerine bağlı olarak hareketliliğin süresi birer yıl uzatılacaktır. Bunun yanı sıra Avrupa Komisyonu, pandemi nedeniyle alınan önlemlerin 2020 güz dönemindeki öğrenim ve staj hareketliliklerini etkileme ihtimaline yönelik olarak geçici bir tedbir mahiyetinde hareketliliklerin fiziksel olarak başlayamaması durumunda çevrimiçi/sanal başlayabilmesine onay vermiştir. Bunu destekler nitelikte Koordinatörlükteki görevli uzman U3 *“Gidemeyenler için proje süreleri birer yıl uzatıldı. Hak kaybını önlemiş olduk”* sözleriyle salgının durumuna göre seyrin değişebileceğini belirtmiştir. AB’nin uzun zamandır devam eden, en etkili ve başarılı projelerinden biri olan Erasmus+ Programı’nın gelecekte nasıl bir dönüşüm göstereceğine, çevrimiçi/sanal olup olamayacağına, olduğu takdirde katılıp katılamayacakları konusunda çalışmaya katılanların görüşleri de alınmıştır. Söz konusu görüşler hem öğrenci hem de personel açısından aşağıda belirtilmiştir.

Öğrenci açısından

Çalışmada görüşülen öğrencilerin hemen hemen hepsi salgının Erasmus+ Programı’nı olumsuz etkilediğini düşünmektedirler. Öğrencilere Programın geleceği konusundaki fikirleri sorulduğunda aşağıdaki yanıtlar alınmıştır:

“Pandemi sonrası Erasmus+ değişebilir. Ülkeler test isteyebilir. Sigorta meselesi de farklılaşabilir. Sağlık sigortası kapsamı demek istedim.” (Ö4)

“Virüsün kısa vadede ortadan kalkacağını düşünmüyorum. Erasmus uzun bir süre kişilerin kendi kararına bırakabilir.” (Ö24)

“Vaka sayıları artıyor. Bu süreç uzayacakmış gibi geliyor.” (Ö28)

“Covid devam ederse uzaktan yapma denenebilir. O da bir dönem olur, çoğu kişi kabul etmez.” (Ö25)

“Erasmus önemli bir platform, çok faydalı. Kaldırılacağını düşünmüyorum ama belki siyasal olarak etkilenebilir.” (Ö20)

Komisyonun Pandemi nedeniyle çevrimiçi/sanal hareketliliğe onay verme kararına destekler nitelikte görüşler de mevcuttur. Katılımcıların *“Gelecekte Erasmus için kısa bir ara olabilir. Bir veya iki sene online yapılabilir.” (Ö19); “Sayısı ve kontenjan azaltılabilir; sadece online bir program olabilir.” (Ö21)* gibi ifadeler hareketliliğin sanal başlayabileceği görüşünü güçlendirmektedir. Bu durumda öğrencilerin çoğu sanal hareketliliğe katılmak istemediklerini, böyle bir opsiyon sunulursa kabul etmek istemediklerini, fiziksel olarak yurtdışındaki ortamda bulunmak istediklerini söylemişlerdir. Bunun yanı sıra sanal bile olsa Erasmus+’dan faydalanmak istediklerini belirten öğrenciler de olmuştur. Örneğin *“Sanal olarak katılmayı isterim. Cv’imde Erasmus olursa çok sevinirim.” (Ö8)* ve *“Sanal olsa da her türlü katılmak isterim.” (Ö14)* sözleri Erasmus+ Programı’nın önemini bir kez daha kanıtlarken, öğrencilerin özellikle öğrenim hareketliliğine sanal başlayıp sonra fiziki devam etmeyi tercih edebileceklerini ortaya koymuştur.

Hareketliliğin sanal yürütülmesine yönelik görüşler aslında bölümden bölüme farklılık göstermektedir. Mesela Yazılım Mühendisliği, Elektrik Mühendisliği gibi teknolojiye dayanan bölümlerde sanal staj hareketliliğinden faydalanmak isteyenler varken, Turizm, Mimarlık, İnşaat Mühendisliği gibi uygulamaya dayalı bölümlerde staj hareketliliğinin sanal olarak faydalı olmayacağını savunanlar vardır. Katılımcıların *“Sanal kabul etmem, orayı görüp yaşamam lazım. Sanal olarak faydası olmaz.” (Ö10), “Sanal olursa gitmek istemiyorum, yüz yüze istiyorum.” (Ö13), “Fiziki olarak giderek hakkımı kullanmak istiyorum, onun daha faydalı olacağını düşünüyorum.” (Ö22)* şeklinde ifadeleri bu durumu ortaya koymaktadır.

Kurum personeli açısından

Salgının Erasmus+ Programı’nı ciddi anlamda etkilediği düşünen akademik personel bu projenin tamamen rafa kaldırılacağına inanmamakla birlikte gelecekte belli kısıtlamalar getirilebileceğini düşünmektedir. Örneğin P3 kodlu personel *“Gelecekte yeni başvurular alınmasa iyi olur. Kontenjanlar azaltılabilir. Belki Türkiye özelinde bir değişiklik olabilir.”* ifadeleriyle gelecek dönemde Erasmus’la ilgili birtakım değişiklikler beklediğini ortaya koymuştur. Pandemi koşulları sürdüğü sürece Erasmus için değişiklikler olabileceğine inanan P9 kodlu personel *“İnsan hareketliliği içinde en meşru sebep Erasmus. Erasmus doğası itibarıyla fiziksel olmalı ve bundan vazgeçilmemesi lazım.”* sözleriyle Program’ın önemine vurgu yapmıştır.

Gelecekte Erasmus Programı’ndaki değişiklikler konusunda KLÜ Erasmus Koordinatörlüğü uzmanları görüşlerinde en çok sigorta meselesini gündeme getirmişlerdir. Katılımcıların *“Hareketlilik kısıtlanabilir. Covid’le alakalı olarak bütçeler ve hibeler kısıtlanabilir. Karşı kurum sağlıkla ilgili rapor veya test sonucu talep edebilir.” (U1)* ve *“Öğrencilerin ileriki dönemde sigorta ücretleri artabilir. Ulusal Ajans belli limitler dahilinde destek olabilir.” (U2)* şeklindeki görüşleri ileriki dönemde Erasmus+ hareketliliğinden yararlanacakların sağlık konusunda birtakım değişiklikler yaşanabileceği tespitine varılmıştır.

Komisyon’un Program’a sanal başlama konusundaki kararı sonrasında akademik personelin çoğu Erasmus’un daha çok fiziksel etkileşime dayandığı ve sanal hareketliliğin Erasmus ruhuna uymadığı yönünde görüşlerini paylaştıkları görülmüştür. Örneğin P1 kodlu öğretim üyesi bu durumu, Erasmus Programı’nın içeriğine zıt bir durum olarak tanımlamış ve *“Sosyal etkileşime dayanan programa ters etkileri olabilir. Bu travma atlatıldıktan sonra rayına otursa da 2020-2021 Erasmus Programı az sayıda öğrenci ile yapılabilir. Daha sonra hastalık bitmeye yüz tutarsa eskiye dönülebilir. Kalıcı etkilerini kestirebilmekse zor.”* şeklinde Erasmus+ Programı’nın geleceğine ilişkin görüşlerini dile getirmiştir. Bir başka öğretim üyesi *“Her şey online olamaz. Sanal olursa katılacağımı sanmıyorum. Erasmus’un amacı AB*

kültürünü özümsemek, o ortamda bulunmak. Erasmus bir internet aktivesi olamaz.” (P6) sözleriyle hem kendi tercihini hem de Erasmus’un geleceğine yönelik görüşlerini ifade etmiştir. İnternette pek çok ders videosunu bulunması dolayısıyla sanal olması durumunda eğitim verme hareketliliğinin zaten çok verimli olmayacağı ve bunun Erasmus’un doğasına uygun olmadığı da belirtilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

1987 yılında Avrupa Birliği tarafından öğrenci değişim programı olarak başlatılan Erasmus Programı zaman içerisinde hem ulaştığı kitle hem de bütçe bakımından önemli ilerlemeler kaydetmiştir. AB entegrasyonu açısından da öneme sahip olan bu program, öğrencilerin, öğretim elemanlarının ve çeşitli idari personelin hareketliliği ile farklı coğrafyaları tanımalarına; kendilerini akademik ve mesleki anlamda geliştirmelerine yardımcı olmuştur. Hareketliliğin halkları yakınlaştırıp insanlar arasındaki diyalogu arttırdığı da düşünülmektedir. Ancak Erasmus’un Avrupa içi diyalogu ve anlayışı arttırdığına ilişkin bu görüş son aylarda yaşanan Covid-19 salgını ile farklı bir duruma gelmiştir.

2019 Aralık ayının sonuna doğru patlak veren salgın kısa süre içerisinde tüm dünyaya yayılmıştır. Ülkeler virüsle mücadele kapsamında aldıkları sert önlemlerle hastalığın yayılımını önlemek için hareketliliği ve fiziksel teması azaltmayı hedeflemişlerdir. Eğitim sektörü de fiziksel temasın çok, sosyal mesafenin sağlanmasının zor olduğu alanlardan biri olarak salgına karşı ilk önlemlerin alındığı sektörlerden biri olmuştur. Esasen Erasmus+ Program’ın hareketlilik temelinde kurulan bir program olması ve salgının da Avrupa’yı merkez üssü haline getirmesi Erasmus+ hareketliliğinin salgından etkilenmesini kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu bağlamda programdan yararlanan yaklaşık yüz altmış beş bin katılımcının faaliyetleri pandemi nedeniyle ya durdurmuş ya iptal edilmiş ya da ertelenmiştir. Bu kriz karşısında Avrupa Komisyonu, Program’ın uygulanmasında yasal çerçeve sınırları dahilinde maksimum esneklik uygulayacağını belirtmiş; ulusal ajanslarına, “mücbir sebepler” hükümlerine başvurularına izin veren bir kılavuz yayınlamıştır. Komisyon, bu kılavuzla salgını mücbir sebep kapsamında ele alarak programa katılan Erasmus öğrencilerinin ve personelin belirli ek maliyetlerini karşılamayı ve gerektiğinde etkinliklerini proje dönemlerine göre bir yıl ertelemeyi uygun görmüştür.

Bu çalışma, virüse yönelik alınan tedbirler sonucunda oluşan Erasmus+ Program iptalleri ve ertelemeleri, bu süreçte ev sahibi kurumların bilgi paylaşımı, sürecin faaliyetten yararlananlar üzerindeki etkileri dahil olmak üzere hem öğrencilerin hem de akademik personelin Covid-19 salgınından doğrudan etkilendiğini göstermektedir. Buna ek olarak sadece kişiler üzerindeki etkisi değil Erasmus+ Programı’nın geleceği ve yüksek öğretimde uluslararasılaşma anlamında da birtakım endişelere neden olduğu tespitine varılmıştır. Salgının etkisini Kırklareli Üniversitesi özelinde ele alan bu çalışmanın ilk bulgusu katılımcıların Erasmus sürecini kaçırılmayacak bir fırsat olarak görmeleridir. Program’a katılma hakkı kazanan öğrenci ve öğretim elemanları yaş, cinsiyet veya konuları ne olursa olsun Erasmus deneyiminin akademik, mesleki ve sosyal yaşamlarına katkı sağlayacağına inanmaktadırlar. Pandemi bittiğinde hareketliliğe katılmaya istekli olmaları, bunun en önemli kanıtı niteliğindedir. Katılımcıların bir kısmı Erasmus Programı’ndan ikinci ya da üçüncü kez faydalanacaklarını belirtmişlerdir ki (Ö27, Ö17, P5, P9) bu deneyimi yaşayanların, Program’a tekrar başvurularını Program’ın önemini ortaya koymaktadır.

Çalışmadan ulaşılan diğer bir bulgu pandeminin Program’a katılan ve katılmayan öğrenciler üzerindeki etkisinin farklılık yarattığına ilişkindir. Katılmayanların çoğu dolaylı olarak etkilenerek hayallerinin yıkıldığını ve bu fırsatı kullanmak için umutla beklediklerini açıklamışlardır ki bu da Erasmus’a atfedilen önemi bir kez daha ortaya koymaktadır. Pandemi öncesinde hareketlilikleri başlamış olan öğrenciler süreçten doğrudan etkilenmişlerdir.

Çevrimiçi eğitime geçildikten sonra ulusal öğrenciler evlerine dönerken eğitim süreci, Erasmus öğrencilerinin tercihlerine göre devam etmiştir. Öğrencilerin bir kısmı yurtlarına dönerken bir kısmı da kalmayı tercih etmiştir. Kalmayı tercih etme kararı kazanılan hakkın ne denli önemli olduğunun ve bu haktan vazgeçmeme isteğinin bir göstergesidir.

Çalışmanın diğer bir bulgusu, öğrencilerin pandemi sürecinde yaşadıkları en önemli sorunların ne hibelerle ne adaptasyon ne de derslerle ilgili olduğudur. Virüs nedeniyle öğrencilerin özellikle sağlıklarıyla ilgili endişeleri bu süreçteki sorunlarının başında gelmektedir. Özellikle farklı bir ülkede kalan öğrenciler, sağlık sisteminde önceliğin o ülke vatandaşına verilme ihtimalinin onları rahatsız edip, kaygılandırıldığını; bu kaygılarını ailesinin, diğer Erasmus öğrencilerinin ve hocalarının desteğiyle aştıklarını belirtmişlerdir. Bu da salgın sırasında başka bir ülkede olmanın verdiği rahatsızlığı ve stresi ortaya koymaktadır. Öğrenciler, bu stres karşısında Erasmus koordinatörlüklerinden ya da Program'ın yürütülmesinden sorumlu olan uzmanlardan oldukça faydalandıklarını da ifade etmişlerdir. Bu noktada kurumların kaygıları giderme konusunda yararlanıcılara destek olduğunu söylemek mümkündür. Buna karşın programa katılmaya hak kazanan öğretim üyelerin çoğu, Program planlarını bir sene ertelemişlerdir. Zaten bir haftayla sınırlı olan ders verme hareketliliği için salgın esnasında kendilerini riske atmak istemeyen öğretim elemanlarının çoğu, gidemedikleri için mutsuz olduklarını ifade etmişlerdir. Sadece birkaçı hayatlarındaki özel nedenlerden ötürü sürecin ertelenmesinin ve bu konuda bir hak kaybı yaşamamalarının kendileri için bir şans olarak görmektedirler.

Çalışmanın ortaya koyduğu bulgulardan bir diğeri, pandemi süresince yaşananlarla ilgili bilgi akışının sağlanması yönündedir. Belirsizliklerin oldukça fazla olduğu bu dönemde çalışmada görüşülenlerin hemen hemen hepsi Kırklareli Üniversitesi Erasmus Koordinatörlüğü'nü oldukça ilgili bulurken, Koordinatörlüğün kendilerini sürekli bilgilendirdiklerini dile getirmişlerdir. Öğretim elemanları da ofis çalışanlarının yönlendirici ve ilgili tavırlarından memnun olduklarını belirtmişlerdir. Bu görüşlerden hem karşı kurumlardan hem de KLÜ Erasmus Koordinatörlüğü'nün zaman ve mesai kavramı olmadan çalıştıkları ve sürekli bilgi sağlamaya çalıştıkları tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın ulaştığı bir başka bulgu, pandemi döneminde Erasmus+ Programı'nın uygulanması esnasında karşılaşılan sorunlara yöneliktir. Salgın nedeniyle programdan yararlanamayanların hissettiği en büyük sorun, "gidememek" ya da "belirsizlik" olmuştur. Program'dan yararlananlar içinse en büyük sorun virüsün kendilerine veya ailelerine bulaşması ihtimali ve onların uzakta olmalarıdır. Pandemi esnasında KLÜ Erasmus Koordinatörlüğü uzmanlarının karşılaştıkları sorunlar ise yurtdışındaki öğrencilerin durumları, yaşadıkları sorunlar, aileleri ve süreçle ilgili belirsizliktir. Bu noktada Koordinatörlüğün bu öğrencilerle ilgili ciddi bir sorumluluk hissettiği sonucuna varılmıştır.

Halihazırda devam eden salgının tüm dünya açısından yıkıcı sonuçları olduğu görülmektedir. Eğitim de bu yıkıcı değişime adapte olması gereken sektörlerin başında gelmektedir. Bu değişim ister istemez Erasmus Programı gibi sınır ötesi hareketlilik programlarının geleceğini de olumsuz etkileyecektir. Mevcut araştırmaya katılanların görüşlerine dayalı olarak ortaya konan sonuçlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde yaşanan farklı sorunlara rağmen Erasmus+ Programı'nın bireyler üzerindeki olumlu etkisinin oldukça fazla olduğu, pandeminin bu etkiyi değiştirmede ve gelecekte her ne kadar salgının seyrine göre değişiklik gösterme ihtimali olsa da Erasmus'un güncellenerek sürdürülmesi gerektiği görülmektedir. Yakın gelecekte programın rafa kalkmayacağı hatta aksine fiziksel teması azaltmak adına sanal/çevrimiçi olabilecek uygulamaların desteklenebileceği tespit edilmiştir. Bunu destekler nitelikte Avrupa Komisyon'un virüs devam ettiği takdirde hareketliliğin sanal başlayabileceğine yönelik kararı da mevcuttur. Bu bağlamda Komisyon yararlanıcılar için esnek çözümler olabilecek yeni uygulamaları da teşvik edecektir. Bu doğrultuda gelecekte

hareketliliğin sağlanmasında sağlık koşullarının daha fazla dikkate alınabileceği, sağlık sigortaların virüse göre şekillenebileceği hatta vizelerin farklı öncelikleri olabileceği öneriler arasındadır. Yaşanılan salgından hareketle Erasmus ruhuna aykırı olsa da sanal hareketlilik gelecekte Erasmus+ Programı'nın bir parçası olabilir. Bununla birlikte öğrencilerin farklı üniversitelerden farklı dersleri alarak programlarını tamamladığı eğitimde sınırların kalktığı yeni bir platform oluşturabilir. Bu hem bütçe açısından faydalı hem de Covid-19 salgına benzer durumlar için de eğitimin aksamasını engelleyici bir tedbir olacaktır. Bu yeni öneriler programın sürdürülebilirliğinin sağlanması yönünde önemli adımlardır. Bu noktada, bu çalışmaya benzer çalışmaların farklı örneklerde gerçekleştirilerek konuya ilişkin daha fazla araştırma yapılması da programın etkililiğine, sürdürülebilirliğine ve geleceğine de katkı sağlayacaktır.

Teşekkür

Gönüllü olarak görüşlerini bildiren ve bu çalışmanın ortaya çıkmasında katkısı olan katılımcılara teşekkür ederiz.

Kaynakça

- A People's Europe Reports from the ad hoc Committee. Erişim 1 Haziran 2020: http://aei.pitt.edu/992/1/andonnino_report_peoples_europe.pdf
- Arslan, S. (2013). Perspectives of the Turkish participants on Erasmus exchange programme. *Online Journal of Counseling & Education*, 2(2), 9-18.
- Bayram-Jacobs, D. & Aslan, B. (2014). Erasmus öğrenci hareketliliği: Ankara Üniversitesi değişim öğrencilerinin görüşlerine göre bazı iyi uygulamalar. *Journal of Education and Future*, 5, 57-72.
- Bilecen, B. (2020). Commentary: COVID-19 pandemic and higher education: international mobility and students' social protection, *International Migration*, 58(4), 263-266.
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry and research design: choosing among five approaches* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- EACEA (t.y.). Actions, Erişim 20 Haziran 2020: https://eacea.ec.europa.eu/erasmus-plus/actions_en
- ESN (2020). ESN releases the biggest research report on the impact of COVID-19 on student exchanges in Europe, Erişim 20 Ekim 2020: <https://esn.org/covidimpact-report>
- Eur-lex (1987). Council decision of 15 June 1987 adopting the European Community action scheme for the mobility of university students (ERASMUS) Erişim 11 Haziran 2020: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31987D0327&from=EN>
- Eur-lex (1992). Treaty on European Union, Erişim 11 Haziran 2020: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11992M/TXT&from=EN>
- European Commission (EC) (1957). The Treaty of Rome, 1957, Erişim 10 Haziran 2020: http://ec.europa.eu/archives/emu_history/documents/treaties/rometreaty2.pdf
- European Commission (EC) (1976). Bulletin of the European Communities, supplement 1 /76, Erişim 1 Haziran 2020: <http://bookshop.europa.eu/en/european-union-pbCBNF76001/>
- European Commission (EC) (2015). Erasmus, facts, figures and trends, Erişim 12 Haziran 2020: https://ec.europa.eu/assets/eac/education/library/statistics/erasmus-plus-facts-figures_en.pdf

- European Commission (EC) (2017). From Erasmus to Erasmus+: a story of 30 years, Erişim 12 Haziran: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_17_83
- European Commission (EC) (2020). Essential practical advice to participants in Erasmus+ and European Solidarity Corps mobility activities in light of the COVID-19 pandemic, Erişim 11 Haziran 2020: https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/resources/coronavirus-practical-factsheet_en
- European Commission (EC) (t.y.)a. What is Erasmus+?, Erişim 5 Haziran 2020: https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/about_en
- European Commission (EC) (t.y.)b. Coronavirus - questions raised by Erasmus+ and European Solidarity Corps beneficiary organisations, Erişim 7 Haziran 2020: https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/resources/coronavirus-faq-organisations_en
- European Commission (EC) (t.y.)c. Who can take part?, Erişim 1 Haziran 2020: https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/about/who-can-take-part_en
- European Parliament (EP) (2020). Erasmus+ students during Covid-19: MEPs call for more support and clarity, Erişim 15 Temmuz 2020: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20200408IPR76811/erasmus-students-during-covid-19-meps-call-for-more-support-and-clarity>
- European Parliament (EP) (t.y.). Erasmus 2021-2027: The Union programme for education, training, youth and sport, Erişim 16 Temmuz 2020: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/628313/EPRS_BRI\(2018\)628313_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/628313/EPRS_BRI(2018)628313_EN.pdf)
- Gabriels, W. & Benke-Aberg, R. (2020). Student Exchanges in times of crisis - research report on the impact of COVID-19 on student exchanges in Europe. *Erasmus Student Network AISBL*.
- Jacobone, V. & Moro, G. (2015). Evaluating the impact of the Erasmus programme: skills and European identity. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 40(2), 309-328.
- Kırklareli Üniversitesi Erasmus Koordinatörlüğü. Kurumlararası anlaşmalar, Erişim 22 Temmuz 2020: <http://erasmus.klu.edu.tr/Sayfalar/762-kurumlararası-anlasmalar.klu>
- Murphy, D. E. & Arenson, W. (2003, May 6). The SARS epidemic: precautions; students in SARS countries banned for Berkeley session. *The New York Times*. Erişim 22 Ekim 2020: <https://www.nytimes.com/2003/05/06/world/sars-epidemic-precautions-students-sars-countries-banned-for-berkeley-session.html>
- Pepin, L. (2007). The History of EU cooperation in the field of education and training: How lifelong learning became a strategic objective. *European Journal of Education*. 42(1), 121-132. Erişim 23 Haziran 2020: <https://doi.org/10.1111/j.1465-3435.2007.00288.x>
- Ries, J. (2020, Mart 12). Here's how COVID-19 compares to past outbreaks. Healthline. Erişim 22 Ekim 2020: <https://www.healthline.com/health-news/how-deadly-is-the-coronavirus-compared-to-past-outbreaks>
- Sahu P. (2020). Closure of universities due to coronavirus disease 2019 (covid-19): impact on education and mental health of students and academic staff.
- Sigalas, E. (2016). "Erasmus and the improved understanding of other Europeans: expectations and reality", In G. Duda et.al. (Ed). *Best of the Bologna Handbook – Volume 23*:
-

Strengthening the European Dimension in Higher Education, 17-36: Berlin: DUZ Verlags- und Mdienhaus GmbH.

Türkiye Ulusal Ajansı (t.y.). Başkanlık, Erişim 24 Temmuz 2020:
<https://www.ua.gov.tr/kurumsal/baskanlik/>

WHO, (2020). WHO coronavirus disease (COVID-19) dashboard, Erişim 22 Ağustos 2020:
<https://covid19.who.int>

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2003). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri, Seçkin Yayınları, Ankara.

Yükseköğretim Kurulu (2007). Türkiye'nin yükseköğretim stratejisi, Ankara.

Yükseköğretim Kurulu (2020). Koronavirüs (COVID-19) bilgilendirme notu:1, Erişim 10 Ağustos 2020:
https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/coronavirus_bilgilendirme_1.aspx

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Prominent Issues About The Social Impacts of Covid-19

Covid-19'un Sosyal Etkilerinde Öne Çıkan Konular

Elif KIRAN^a *

^a Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Tekirdağ / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-8039-3822

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 29 Ağustos 2020

Kabul tarihi: 24 Ekim 2020

Anahtar Kelimeler:

Covid-19,

Sosyoloji,

Covid 19'un sosyal etkileri,

Eşitsizlik,

Sosyal değerler,

Gündelik yaşam mekânları

ARTICLE INFO

Article History:

Received August 29, 2020

Accepted October 24, 2020

Keywords:

Covid-19,

Sociology,

Social impacts of covid 19,

Inequality,

Social values,

Daily life spaces

ÖZ

Bu çalışma, COVID 19 pandemisini ve pandeminin şu ana kadar olan sonuçlarını sosyolojik bir bakış açısıyla incelemeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda, pandemi sürecinin sosyal etkilerinde öne çıkan konular üzerinde durulmuştur. Bu küresel kriz sürecinde oldukça büyük miktarda dikkat toplayan çok sayıda sosyal mesele arasında “eşitsizlikler”, “sosyal değerlerin yeniden doğuşu” ve “gündelik yaşam mekânlarındaki değişiklikler” konuları bu makalenin ana inceleme konuları olarak seçilmiştir. Bu üç sosyal mesele korona virüs pandemisi süresindeki konuları çerçevesinde ele alınmış ve yeni normal toplumsal yaşamla ilişkileri bağlamında incelenmiştir.

ABSTRACT

This article aims to interpret the COVID-19 pandemic and its consequences for now from a sociological perspective by throwing light on the prominent issues about the social impacts of this devastating problem. Among plenty of social issues which have gained a significant amount of attention during this global crisis, “inequality”, “revival of social values”, and “changes in daily life spaces” have been chosen as the core research topics of this article. These three social issues are handled in the framework of their existence through the coronavirus pandemic and their relation to the new normal social life is highlighted.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ekiran@nku.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

COVID-19 farklı sebep ve sonuçlarıyla birlikte tüm dünyada gündemin merkezine yerleşmiş durumdadır. 2019 yılının son günlerinde Çin'in Wuhan kentindeki kaydedilmiş ilk korona virüs vakasından bu yana, dünya genelindeki tüm haberlerin en başında gelen maddeler virüse dair bilgilerden oluşmaktadır. Bunun yanında, dünya genelini etkileyen bir sorun olmasından dolayı bu salgın Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi ilan edilmiştir. Her ne kadar "salgın" kelimesi öncelikle sağlığa ilişkin konuları zihinlere getiriyor olsa da karşı karşıya kalınan bu küresel problem pek çok farklı alandaki etkileriyle yalnızca bir sağlık sorunu şeklinde nitelendirilemeyecek kadar geniş etki alanına sahip bir durumdur. Bir diğer ifadeyle, COVID-19'un pandemi olarak ilan edilmesinden sonraki zaman dilimi sağlığın yanında, ekonomi, psikoloji, tarım, politika vb. şeklinde sıralanabilecek olan farklı disiplinleri yakından ilgilendiren konuları gündeme getirmiştir.

Küresel çapta etkili olan problemler ortaya çıktıkları zamana ve mekâna göre farklı sebeplere dayanıyor olabilmekteler. Fakat bu görünen sebeplerin altında yatan farklı dinamiklerin olduğu da bilinmektedir. Buzdağının görünmeyen kısmı şeklinde nitelendirilebilecek olan bu üstü örtülü nedenler çoğunlukla insanoğlunun hatalarından kaynaklanmaktadır. Sosyolojik bir bakış açısından yaklaşıldığında, pandeminin gölgesinde yaşanan zaman dilimi Ulrich Beck'in "risk toplumu" (1992) teorisi kapsamında analiz edilebilecek özellikler taşımaktadır. Küreselleşmenin de etkisiyle dünyanın her yerine yayılan bu virüs, geleneksel risklerden farklı olarak ortaya çıkan modern risklerden biri şeklinde nitelendirilebilir. Bunun yanında, pandeminin ilanından sonraki süreç, klasik sosyoloji düşüncesinin ana isimlerinden olan Durkheim'in "anomi" tartışmasını da hatırlatmaktadır. En yalın haliyle, norm yokluğu şeklinde tanımlanabilecek olan bu kavramın hâkim olduğu zamanlarda hem birey hem de toplumlar kendilerini oldukça belirsiz, karışık ve baş edilmesi zor bir durumda bulmaktadırlar. COVID-19'un etkilerinin her yerde hissedildiği günümüz dünyasının içinde bulunduğu belirsizlik bu noktada anomi dönemi özellikleri göstermektedir.

İlk vakaların ortaya çıktığı başlangıç dönemlerinden bu yana korona virüs kaynaklı yaşanan bu küresel krize dair ekonomik, politik, sosyal vb. meseleler farklı disiplinlerden araştırmacılar tarafından farklı bakış açılarıyla ele alınmaktadır. Bu çalışma, konuyu sosyolojik bir noktadan ele almaktadır. Bu bağlamda, salgın süresince ortaya çıkan toplumsal konulardan üçüne odaklanmaktadır. "Eşitsizlik", "sosyal değerlerin canlanması" ve "gündelik yaşam alanlarında değişim" şeklinde sıralanan bu üç sosyal mesele, uzun zamandır var olan ve korona süreci ile birlik-te daha belirgin bir şekilde görünür hale gelen tartışma alanlarıdır.

Bilindiği üzere, sosyal eşitsizlik neredeyse her toplumda var olan önemli bir sorun alanıdır. Bununla birlikte, tarihsel süreçte yaşanan birtakım büyük kırılmalar hâlihazırda var olan bu problemlerin daha canlı bir şekilde görülmelerine ve deneyimlenmelerine yol açarlar. Korona virüs pandemisi ve etkileri hem dünya çapında hem de aynı ülkenin farklı katmanları arasında dengesiz bir dağılım göstermektedir. Bir diğer deyişle, görülmektedir ki küresel bir problem olmasına rağmen, korona virüs toplumun farklı açılardan dezavantajlara sahip üyelerini diğerlerine göre daha fazla etkilemektedir. Düşük gelir grupları, yaşlılar, siyahi vatandaşlar, göçmenler vb. gruplar yaşama, çalışma ve barınma koşulları başta olmak üzere pek çok açıdan virüse yakalanma açısından daha büyük bir risk altındadırlar. Bu gruplara ek olarak, kadınlar da pandeminin olumsuz etkileri ile mücadele yükü altında ezilmektedirler. Bu nedenle, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve aile ilişkileri konuları pandemi sürecinde sıklıkla gündeme gelmektedir. Ayrıca, yaşanan bu küresel salgın eşitsizlikler alanında iki yönlü bir etkiye sahiptir. Pandemi süreci var olan toplumsal adaletsizlikleri yeniden gündeme getirmenin yanında özellikle ekonomi alanında yaşanan sorunlarla birlikte dezavantajlı grupların durumunu mücadele edilmesi daha da zorlaşan bir hale getirmektedir.

Pandemi deneyimi bünyesinde barındırdığı zorlayıcı durumların yanında birtakım olumlu gelişmelere de sebep olmaktadır. Yaşanılan bu küresel krizin toplumsal yaşama olumlu etkilerin-den bir tanesi bazı sosyal değerlere verilen önemin artmasıdır. Bu durum çoğunlukla işletmeler için kullanılan "krizi fırsata çevirmek" deyişini hatırlatmaktadır. İçinde bulunulan bu karanlık atmosferin olumlu bir etkisi olarak nitelendirilebilecek olan sonuçların başında, bir toplumun özünü oluşturan unsurlardan olan sosyal değerlerin yeniden hatırlanıyor olması gelmektedir. Ötekini düşünme, empati, yaşlılara, fakirlere, ihtiyaç sahiplerine yardım etme, israf etmeme ve paylaşma gibi sosyal değerler bu süreçte en öne çıkanlardır. Virüsten korunmak için birbirlerinden uzak kalması saik verilen bireylerin bu zaman diliminde toplumun diğer üyelerine dair farkındalıklarının artması toplumsal yaşamda meydana gelen değişimlerin farklı boyutlarının olduğunu göstermektedir.

Korona virüs pandemisinin öne çıkan sosyal konularına dair bir çerçeve çizen bu çalışmada ele alınan son başlık bu zaman diliminde gündelik yaşam alanlarındaki değişimlerdir. Pandemi kısıtlamalarının olmadığı dönemlerde kamusal alanda yerine getirdikleri vazifelerinin ya da yaptıkları eylemlerinin neredeyse hepsini evlerinden yürütüyor olma hali gerek birey gerekse toplum yaşamı için önemli bir değişimdir. Toplantılar, dersler, kurslar, konserler, sergiler, tiyatro oyunları gibi pek çok etkinlik internet teknolojilerinin sunduğu imkânlarla ekranlar aracılığıyla düzenlenmekte ve yürütülmektedir. Kişilerin aynı ortamda bulunmalarına dolayısıyla virüsün bulaşıcılığının artmasına engel olmak için yapılan bu düzenlemeler gündelik yaşam alışkanlıklarını büyük ölçüde değiştirmiştir. Yüz yüze etkileşimle yürütmeye alışık olunan toplumsal yaşam, farklı bir boyuta taşınmış ve bu bağlamda pek çok alanı ile hayat internet ortamına taşınmıştır. Bir diğer deyişle, gündelik yaşam etkinliklerinin gerçekleştirilebileceği sanal mekânlar oluşturulmuştur ve bu süreç tüm dünyada devam etmektedir. Toplumsal yaşamın merkezlerinden biri olan gündelik yaşam alanlarındaki bu değişimin gelecek dönemde ne gibi yansımaları olacağı da bu süreçteki ana tartışma konularından bir tanesidir.

Introduction

World history is bundled with drastic happenings which served as turning points on a wide range of realms. Several wars, disasters, revolutions, contagious diseases and so on and so forth have had devastating impacts on the lives of numerous people and places. Beyond so many other events, the year 2020 will probably be remembered by COVID-19 which is the name of a virus that turned the world up side down.

COVID-19 dominates world's agenda in the guise of different facts and causes. Its first recorded emergence was in the last days of 2019 in Wuhan, China. Since those days, it has portrayed a hasty spread all around the world. The exposure to the virus happens so quickly that not only regular citizens but also the experts of the field have been watching through and commenting on the daily updates with a great sense of ambiguity and confusion. Tragically enough, the doctor who was the first to detect the virus and tried to warn the public against it also died because of being infected to COVID-19.

Countries have been working hard to formulate the optimum strategy in their struggle against COVID-19. There exists no such limit on earth which fits each and every culture or individual. Therefore, the social precautions against the virus are being adopted in different ways by different cultures and people. In other words, as it is true for several realms, the strictly determined struggling ways against even a global health problem finds holes to leak out from their boundaries under the comfort of sociocultural differences. For instance, some governments took severe precautions whereas some others chose to wait for some time before applying strict limitations. Some countries decided on applying the method of herd immunity which is "also referred to as 'indirect protection' or 'herd effect' and implies that the risk of infection among susceptible individuals in a population is reduced by the presence and proximity of immune individuals" (Fine, Eames and Heymann, 2011, p. 911).

There may be several different causes of a global crisis including a virus but underneath these global problems there appears to exist much more deeper ones which are results of human beings' wrong deeds. In the modernized and capitalized world of ours, a lot of places are facing with ecological problems; different kinds of migration, many types of inequalities such as economic, social etc., sharpened social divisions, people no longer feel themselves secure; racist attitudes have become stronger; gender problems still exist and people are nervous about their future (Scambler, 2020, p. 142). Giddens also identifies modernity as a vehicle which is driven by human beings to some extent but on some occasions it is out of our control. Even at times when it gives the feeling of moving forward on a secure direction, it may go astray which is a feeling of being open to risks (Giddens, 1990). From a sociological point of view, the days that today's world is going through brings to minds Ulrich Beck's renowned theory of "risk society" (1992). As he perfectly puts forward in his work, modern industrialized societies are prone to face different risks than the ones experienced in premodern times. He describes these risks from different angles and attributes important features to them one of which is their acting like a boomerang. Living in a global world brings about a bunch of disadvantages aside with several ways easing human life. Any kind of move is so much easier than the premodern era in the global world which is a fact that enables anything including a virus to be moved from one location to another in a very easy and quick way. Additionally, in this world which can be described as a "global village" (McLuhan, 1968), risks bear the property of traveling all around the world and turning back to its place of birth just in the case of Covid19. The virus have been carried all over the world by people and it also affects its country of origin which is China.

Apart from the risk society aspects of COVID-19, period after the outbreak of the pandemic shows the characteristics of anomi which is a term coined by Durkheim, one of the fathers of classical sociological thought. In its simplest way, anomi can be defined as the absence of norms which is a confusing situation for individuals and societies. Since there has not been

found a universally accepted cure or vaccine for this illness, scientists of all branches just keep on saying their individual comments or forecasts about the virus. No doubt, they are building all these upon scientific truths and facts but still they can not go very far from saying blurred words since there doesn't exist a certain cure for the illness nor an accurate foresight of the upcoming days. This atmosphere makes life hard for human beings especially because of the fact that daily life issues are facing several problems at times of uncertainty.

This article aims to interpret the COVID-19 pandemic and its consequences for now from a sociological perspective by throwing light on the prominent issues about the social impacts of the corona virus. Among plenty of social issues which have gained a significant amount of attention during this global crisis, "inequality", "revival of social values", and "changes in daily life spaces" have been chosen as the core research topics of this article. These three social issues are handled in the framework of their existence through the coronavirus pandemic and their relation to the new normal social life is highlighted. Through this analysis, it is aimed to show a glimpse of three important sociological debates of this period and furthermore to give ideas for upcoming studies.

Social Inequalities

A period of pandemic is related to the field of health in the first hand by its nature. However, there exists a long list of subtitles which are in co-existence with that problematic phenomenon. As it is well known, each and every happening that take place on earth bear strong links with many different issues and the case of corona virus is a lively example of this fact. Apart from reasons and solutions related to health, there are several significant social dimensions of this crisis. The problem of inequalities is one of these prominent social issues that should strongly be highlighted in Covid19 researches. The term inequality is defined as "unequal rewards or opportunities for different individuals within a group or groups within a society" (Marshall and Scott, 2009); "the unfair situation in society when some people have more opportunities, money, etc. than other people"; "a lack of equality or fair treatment in the sharing of wealth or opportunities"; "a situation in which money or opportunities are not shared equally between different groups of society" (Cambridge Dictionary, 2020). As it is cleared through the definitions, inequalities may result from a big bunch of different reasons. Additionally, it usually gains more visibility during and after crisis whereas inequality is a social problem which has a long way back in history. In other words, the times of crisis, perpetuate the already existing problems such as social inequalities and "a defining characteristic of poor households is lack of a cushion with which to weather a crisis" (Food and Culture Organization of United States [FAO], 2020, p. 5).

The happenings during the pandemic have shed light on the inequalities in the society. In general understanding, discriminative attitudes towards some group of people on the grounds of economic properties, race or ethnicity, age, and gender occupies the first steps on the ladder of social inequalities. In addition to that, the experience of inequalities may be different in each era which is an issue that can be witnessed in the differences between modern and pre-modern times. As Beck (1992) puts it forward, the modern risk societies embodies changes in terms of social inequalities. He asserts that the focus of social inequality has shifted from "wealth distribution" to the one of "risk distribution". When the debate of social inequalities that have been faced with during the corona virus pandemic is examined in the light of this hypothesis, it is seen that certain dimensions of societies are seemed to be disadvantageous in terms of being exposed to or infected by the virus. For instance, excluding and undervaluing black people, the poor and the old in societies has turned out to be more visible during the corona virus pandemic. Apart from that, these features, which are parts of individuals' and societies' identities, also appear as reasons to be stigmatized during a crisis. As Goffman puts it forward clearly enough, stigma acts as an obstacle to an individual's being accepted by the society or physical

or social characteristic or a sign that deprives an individual from his/her social identity (Goffman, 1963). As of corona virus pandemic, this happens because of the fact that people falling into these categories are evaluated as being more prone to be infected by the virus and as a result, as the ones that should be kept away in order to keep safe from the virus.

United Nations (2020, p.7) presents a long list of the vulnerable groups which are under the threat of being affected by the pandemic on unequal terms with the rest of the population and includes the elderly, women, migrants, the poor etc. in this list. The disparities exist not only on individual level but also on the country based one. That is to say, countries on a higher level of economic welfare are less likely to be effected by the devastating outcomes of the virus whereas the picture is vice versa for the poorer ones (Schellekens and Sourrouille, 2020). That is to say, inequalities stand there as one of the most important social dimensions of the corona virus pandemic and in direct relation with that several news agents (Fisher and Bubola, 2020; Sandoiu, 2020; Vesoulis, 2020), and international institutions have been producing articles and reports to draw attention to this issue (Ostri, Loungani and Furceri, 2020).

As it was asserted earlier this section, among all the inequalities, the ones related to economic status, race, gender, and age are the most prominent ones that have been moved to the surface along with the debates of COVID-19. This is actually a problem which is in direct connection with social determinants of health. "The term social determinant of health is often used to refer broadly to any nonmedical factors influencing health, including health-related knowledge, attitudes, beliefs, or behaviors (such as smoking). These factors, however, represent only the most downstream determinants in the causal pathways influencing health; they are shaped by more upstream determinants" (Braveman, Egerter and Williams, 2020, p. 383). Surprisingly enough, the upstream ones which are not given attention on an adequate level, bear quite strong impacts on individuals' of different socio-economic status access to health services. These determinants can be listed as educational background, discriminations of race, economic sources etc. (Braveman, Egerter and Williams, 2020, pp. 392). As it is already known, income inequality diminishes the ability to lead a healthy life (Kawachi and Kennedy, 1999; Preston, 1975). The days of COVID-19 has proven a no different picture from this argument. That is to say, people who do not work under formal standards and the ones who do not have a permanent job have been bearing the hardest economic burden of the crisis. Loss of income comes along with other problems in social life (FAO, 2020, p. 4). Moreover, the precaution against corona virus that is highlighted at the utmost level is social distance which require people to stay home, is another situation that moves economic inequalities onto the surface. People of low or no income usually do not have the luxury to stay home and work remotely or have a social life through the screen since all of these require different kinds of capital (Yancy, 2020, p. 1891). Governments have taken precautions on different levels in order to support low income families but still there exist wide gaps among different social classes in terms of economic sources at times of crisis and lock downs. Additionally, there exist some occupations that have no choice of working from home and are much more busier than before during times of crisis such as health workers, security workers, cargo workers, and workers of food and beverage stores. This segments of societies have to continue working and do not usually have the chance to keep away from the public, stay home and protect themselves from the virus (Blundell, Dias, Joyce and Xu, 2020, p. 301).

According to this distinction, racial discrimination is among the upstream factors that are among the reasons of inequalities in terms of issues related to health. Corona virus' time line is continuing to be a proof of this assertion. Black people's unequal status regarding to the struggle against COVID-19 is one of the most lively examples of this situation. In other words, black people's being exposed to the corona virus disproportionately is a serious problem which constitutes for the social facade of the crisis (Caplan, Stewart, Smitteneer and Sgaier, 2020). Reports have shown that there exists a big gap between the deaths of black and white citizens

in the USA. It is shown that, black or African American people's death ratio is 2.4 times higher than the one of white people in addition to that, among the deaths because of COVID-19, black people's ones account for %21 of all (Ledur, 2020). The places where black people live are usually poor settings in which the number of residents are high, illegal activities are common and having a healthy diet is a low chance. This frame of inadequate socioeconomic level itself is an indication of risky occasions even without a virus or so (Yancy, 2020, p. 1891).

Apart from racial differences, gender constitutes another point which appears as a prevailing factor which leads to inequalities during corona virus pandemic. That is to say, the social atmosphere of the pandemic haven't affected men and women on equal terms. As it is widely known, gender based discriminations is a prevailing problem worldwide. However, times of crisis are perfect occasions for gender inequalities to exarcabate. As of corona virus days, the most highlighted issues that have a strong influence on women are listed as in the following points:

- Greater burden of domestic and care work
 - Higher rates of job losses
 - Reduced financial independence and future prospects
 - Increased risk of pregnancy-related deaths and teen pregnancies
 - Spikes in sexual, physical, and domestic violence and exploitation
 - Increased risk for front-line health workforce
 - Reduced access to vital health services and exclusion from potential COVID-19 treatments
- (https://www.fsg.org/sites/default/files/7%20issues%20affecting%20women%20during%20covid-19_0.pdf)

Lock downs are one of the most widely taken precautions against the quick spread of the virus and a lock down means people's being stuck at home with all the family together. The reflections of being at home together with all family members for a long time is a totally distinct area of research which is beyond the aim of this article. This manuscript handles the issue only from gender inequalities perspective which sheds light onto mostly the problem of sharing house chores in daily life. Whether they work outside or inside home, it constitutes a great burden for the female to carry the whole responsibility of housework. The situation have transformed into a harsher face during the lock down periods since every member's being at home means more housework even for the least crowded families. In addition to the house chores, women are expected to take care of the ill, the old members of the family, and the children who are at home and being educated online. At times when this work is not shared among the family members, women's burden becomes much more bigger and harder. In addition to the issues related to private place there exists some other inequalities between men and women that have emerged from the happenings during the pandemic. McKinsey Global Institute has published a report digging the details about the pandemic's impacts on socio-economic issues regarding gender differences. According to that data, one of the most prominent negative effects of that period on women is related to labour life. That is to say, women are not equally represented in industries that are most likely to lose capacity because of corona virus in 2020. These industries are listed as accomodation and food services; retail and wholesale trade; services and it is added that the jobs that usually are occupied by females are at %19 greater risk than the ones of men. Other studies also have found out that at time of reductions, women are the group of workers which are to be fired in the first hand in the cases in which both parents are employed. Additionally, schools' and day care services' being closed during COVID-19 is another factor that may obliged women to leave their jobs as they are accepted as the main caregivers of children (Collins, Landivar, Ruppanner and Scarborough, 2020, p. 10). Moreover, women constitute the largest group of health workers worldwide which is a situation makes them working hard in the struggle against the virus. It has been estimated that %70 of all nurses around the world are females (FAO, 2020, p. 6). Therefore, women are likely to lose their jobs and fall in a disadvantageous position on economic terms as an outcome of this global health crisis. Moreover, the

outcomes of such inequalities towards women have the potential of continuing to exist even after the virus is over (McLaren, Wong, Nguyen and Mahamadachchi, 2020, p. 1), which will probably be a serious societal problem in the long run.

The third and last category of social inequality which has gained importance along with the corona virus days and which is in the framework of this manuscript is the one directed to the elderly. The elderly are most of the time evaluated as the segments of populations which are in need of social connection for their minimum requirements of living (Leland, 2020). The physical, psychological, and socioeconomic needs of old age makes people be dependant on others. Health specialists have been emphasizing from the very first days of the pandemic very affirmingly that people older than the age of 65 are more vulnerable to the virus than the others. This data was followed by numerous warnings of different sources and several restrictions regarding the elderly's daily lives. The restrictions differ from their being bound to stay home and not allowed to go out for an unlimited time to being allowed to leave home on certain days and hours. This situation has paved the way to several kinds of discriminative attitudes towards the elderly. There happened and is continuing to exist examples of ageism which make the older ones of populations feel themselves as being not wanted to be seen in the public place or as a burden to society which is an already existing feeling for many people after a certain age because of the physical, psychological, economical and social dimensions of old age. Being stuck at home reduces social contact which is a basic need for human beings since we are social by nature. However, the period of pandemic have obliged governments to take precautions in order to minimize social contact just because of the virus' uncontrollable spread is much more worse when people are in close physical contact with each other. Having not enough social contact in daily life may have several different effects on different age groups. However, for old people who mostly have difficulty in fulfilling their daily life needs such as shopping for basic needs, taking their pills, using house utilities etc., being in social contact with others is a matter of vital importance. Therefore, the compulsory precautions against the corona virus have made life harder for the elderly. The ageist attitudes towards them is worsening this already harsh situation for them (Kendall-Taylor, Neumann and Schoen, 2020). In addition to that, the elderly are prone to psychological and psychiatric risks of the corona virus period which have risen because of being isolated and feeling of loneliness. Feeling of being lonely diminishes the strength of the immune system which is already not that strong in old people (Solomon, 2020, p. 1). Another problematic situation related to the being isolated of the elderly because of limitations on travelling is that, it is really hard for people who have old relatives with serious illnesses such as cancer and are in need of help, to reach these elderly and take care of them. Moreover, this may give the feeling of being a threat to the wellbeing of the family and society to the elderly (Koon, 2020, p. 91). In return, the already fragile bonds of old people with the society will get even looser day by day.

Apart from the issues mentioned above, there exist some other inequalities in terms of new ways of socialization between the elderly and the rest of the population. People under a certain age for instance the ones that were born after 70s are more or less acquainted with technology at least on a certain scale and in parallel with their friendship with especially devices that use internet to communicate, they have the chance to continue their social life online. However, on the reverse side of the coin is the people above a certain age who are not that good at using devices in order to see their loved ones or who do not have adequate economic sources to possess such devices. These people are having difficulties to find ways of socializing other than face to face contact and this make the results of the pandemic being scattered disproportionately among different age groups.

Above all, even the warnings against the vulnerable groups themselves may act as sources of discriminative attitudes towards them. This situation is in a strong linkage with the neoliberal understanding which gives all the responsibility of his/her deeds to the individual including the

ones related to leading a healthy life or vice versa. As of today, body is a private entity beyond question and its owner is the sole responsible for its care and wellbeing. Individuals no longer have someone to put the blame on for the unwanted weeds or broken fountains in the garden. This situation throws human being in a position which is very scary and open to all kinds of threats (Bauman, 2018a, p.165). In order not to cause new inequalities under the disguise of protecting oneself and the society, one should be aware of neoliberal traps which lay the whole burden of one's well being on the individual himself/herself and fail to evaluate each and every person in his/her own social standards.

Revival of Social Values

Apart from the inequalities that have become more visible during the COVID-19 pandemic, revival of some social values have appeared to be another social impact of the situation. It may be named under a term which is used in business life mostly and that is "turning the crisis into an opportunity" since reminding people the unique values that make them a real society is something that should be evaluated as the positive reflection of this gloomy atmosphere. Surprisingly enough, the virus has played two different roles at the same time which are just the opposite of each other. That is to say, the period of corona virus crisis has been reinforcing the practices that are against social inclusion whereas it has revived some forgotten social values fighting with social injustices such as helping the poor and elderly, consuming less and sharing one's belongings.

Values are essential- particularly in times of crisis. As the fundamental beliefs that guide or motivate people, organizations, and communities, they provide a basis for social justice and belief in necessary institutions. They also express personal and collective judgments about what is important- influenced by culture, religion, and laws. Values can potentially spur purposeful action aimed at increasing equality, decreasing harm to the environment, and improving global health (World Economic Forum, 2020).

Before going further through the linkage between corona virus pandemic and the social values, it should be enlightening to give a brief information about the notion of value. Spranger (1914) classified values in 6 main groups which are listed as; theoretical, economic, aesthetic, social, political and religious values. To understand the important place of values for societies it is useful to look at the functions of values. Mondal (2020) classifies the functions of values under four main category;

1. Values provide goals or ends for the members to aim for.
2. Values provide for stabilities and uniformities in group interaction. They hold the society together because they are shared in common. Some sociologists argue that shared values form the basis for social unity. Since they share the same values with others, the members of society are likely to see others as "people like themselves". They will therefore, have a sense of belonging to a social group. They will feel a part of the wider society.
3. Values bring legitimacy to the rules that govern specific activities. The rule are accepted as rules and followed mainly because they embody the values that most people accept. The Americans for example, believe that the capitalist organization is the best one because it allows people to seek success in life.
4. Values help to bring about some kind of adjustment between different sets of rules. The people seek the same kinds of ends or goals in different field of their life. Hence, it is possible for them to modify the rules to help the pursuit of this end.

As it is clear from these points, values have a unique place for a society. Moreover, studies assert that especially during crisis, if the social network mechanisms are not strong or tight enough, people are more open to the negative effects (FAO, 2020, p. 4).The days of pandemic has reminded modern man the importance of these social glues and this can be evaluated as one of the most prevailing social impacts of the Covid19 phenomenon. Additionally, studies

have asserted that empowering the economical factors is not enough in diminishing the inequalities regarding health issues. What is recommended is that social values such as social cohesion (Kawachi and Kennedy, 1999) is very significant in fighting with the remnants of the pandemic.

A hallmark of the virus is the way it has revived some social values and studies have shown that social values are required on international level to mitigate the effects of the virus more successfully (Jarynowski, Kempa-Wojta, Platek and Belik, 2020). The virus and its effects follow a disproportionate distribution both around the world and in the same country. It has been asserted numerous times that falling into certain social categories makes you more vulnerable to the risk of virus. UN's following statements are enlightening enough to summarize the situation.

The COVID-19 outbreak affects all segments of the population and is particularly detrimental to members of those social groups in the most vulnerable situations, continues to affect populations, including people living in poverty situations, older persons, persons with disabilities, youth, and indigenous peoples. Early evidence indicates that the health and economic impacts of the virus are being borne disproportionately by poor people. For example, homeless people, because they may be unable to safely shelter in place, are highly exposed to the danger of the virus. People without access to running water, refugees, migrants, or displaced persons also stand to suffer disproportionately both from the pandemic and its aftermath – whether due to limited movement, fewer employment opportunities, increased xenophobia etc. (UN, 2020).

Assertions such as the one above and the obliged days of staying at home give people time to think about issues related to social justice which is the starting fire of the attempt to care for the other. As it is well known, the time of modernization is named after numerous different terms most of which have some vital concepts in common such as consumption, speed, individuality etc. All of these frequently heard ingredients of the modern era have made modern self indifferent to not only the environment but also the human beings surrounding himself/herself. As Bauman (2018c) puts it forward clearly, liquid life which is another adjective to define the modern life, expects individuals to be in such a hurry that there remains no excuse to be left behind of the daily renewals of anything and everything. Moreover, liquid life is to consume life in a way which transforms the world as a whole with its living and non-living things into objects to be consumed. The urge to prioritize yourself in order to survive among the harsh winds of the competitive modern world, has created a living organism who is not able to find enough time energy, and space to think upon the underlying problems in this fast lived daily life. Just in the middle of these days of hasty life, the corona virus phenomenon fell like a meteor which has been leading to once in a life time experiences for the whole world. This shock has made people think about many things in their lives and made them decide to do some arrangements that depend on social values such as seeing the other, helping the other, questioning the belongings they have, questioning the time division of their daily lives etc. These questions have led to the erosion of importance given to certain daily life issues and paved the way to unique enlightenments for many people and they have taken some positions such as changes in expenditure from luxury to basics, looking for the poor and elderly around themselves in order to support them socioeconomically. Besides these individual and societal attempts, governments have started campaigns to collect money with the aim of making citizens give a hand to them in their struggle with the virus. Such campaigns have also revived the social values such as helping to others, being conscious about others' problems, caring for the ill, the elderly, the handicapped etc. All of these steps in the way to the revival of social values reminds the assertion that says that the essence of morals is the responsibility that individuals feels for others (Bauman, 2018b, p. 109). Therefore, the virus should act as a teacher to humanity and direct people towards the urge to understand each other on a level far from any kind of prejudices and

to look for the advantage of knowing other peoples' and countries' knowledge about COVID-19 (Acharya, 2020).

As it is the case for all social issues, time will show if this growing emphasis on social values is something permanent or is just a foam that will disappear when the virus disappears. However, the reflections by now regarding not only individuals' but also states' emphasis on social values indicates the anticipation which gives a glimpse of a long period of time during when being sensitive about social values will be a prevailing issue in daily life.

Differences in Daily Life Spaces

Health is a matter of adaptation and a kind of reaction that is shaped by culture. It is the ability to adapt the changing dynamics around one's life, to grow, to get old, to heal, to feel pain, and wait the time of death in peace. Health incapsulates the future, too and for that reason it bears the spiritual power that is required to live in pain (Illich, 2014, p. 182). In parallel with that, health crisis such as the one the world is going through these days requires both individuals and societies to find new ways of adaptation in the dynamics of COVID-19 in order to pursue their everyday life. The third and last social impact of the corona virus experience that is handled through this manuscript is the differences in daily life spaces. People started to do almost everything at home whereas they used to be obliged to be in the public space to fulfill these duties. The most prominent changes in terms of space is the ones of work and education. Education of every level have started to be given online in many parts of the world. School age children have been experiencing learning at home through screens instead of one to one physical interaction with their teachers and friends. Studies have shown the deficiencies in settings of home-education which range from economic inequalities among children to the biophysiosociological effects of childrens' staying home for every activity of their daily routines (Adnan and Anwar, 2020; Viner et al., 2020). Working from home is the other leading activity that dominated the timeline after the burst of the pandemic. Home office type of work has been chosen especially for most of the white collar workers since the very first instances of the corona virus. Not only the occupation categories that are already used to the concept of working from home such as translators but also the ones that have almost no experience of this type of work such as primary school instructors have found themselves in a sudden situation which is forcing them to make all their labour time programmes be transformed into a home-office one (Kramer and Kramer, 2020, p. 2). Children's being educated online and labour force's working in a home atmosphere means a lot in a social framework which should be examined in a detailed way and is beyond the scope of this study. In addition to the change of working places many other public activities have been moved onto digital platforms. Museums, concerts, libraries, courses etc. have been started to be active online and mostly for free. This picture depicts a life that is bound to be lived indoors with all its dimensions from education to work and from personal hobbies to cultural activities. In addition to that, people are keen on shopping online even for tiny items for their kitchens or pets. Online shopping is not a brand new phenomenon of course but COVID-19 has had a devastating effect on people's inclination to wandering through internet sites instead of streets or malls. Therefore, it can be asserted that the transformations in everyday life spaces appears as a significant factor which has the potential of transforming daily habits of individuals.

One of the best terms to define this phenomena is "wicked problem" which is a problem that is very hard or impossible to solve because of incomplete, contradictory, and changing dimensions that are very severe to recognize (Wikipedia, 2020). One of the required practises that is constantly being emphasized all through the issues related to corona virus is the urgent need to minimize one to one interaction of people. The underlying ground of this decision is the fact that the virus is spread via the social gatherings of people (Connell, 2020, p. 3). Therefore, this period has settled in the core of daily life which is social interaction. People have been

busy trying to find different ways of intimacy other than face-to-face interaction which is a form they are used to have as an indispensable part of their daily interaction routines. Meetings are organized through screens because of the fact that being present in the same physical space have become a threat to people's health. Individuals' reliance on face to face interaction has to be changed and they have been disengaged from their social environments. Therefore, the virtual spaces mentioned above have been created and are continuing to be created. This situation is prevalent all over the world. Arranging meetings online, doing all the issues regarding professional life online, meeting friends online, doing psychological therapies online etc. have been dominating daily life since the emergence of corona virus pandemic. This new way of daily life has advantages to a certain extent most prominent of which is its being less time consuming by the help of digital technologies. However, there exist several other disadvantages of lacking social interaction in the same physical setting and being online most of the time. "Zoom fatigue", which basically is the term for being too much into technology for several occasions, is the most significant one of these problems (Fosslie and Duffy, 2020). Moving daily life responsibilities and activities to a digital platform makes people being mentally tired of this period of looking at screens.

In addition to these significant issues regarding the compulsory changes in daily life spaces, individual's understanding of and relation with space is being expected to be subjected to some changes. Whether the meaning of being outside, sparing time on the streets will take a different guise or not is also an issue of debate. Moreover, it is also being questioned if there is going to be changes in terms of space design after the pandemic is over (Honey-Roses et al, 2020, p. 2). Therefore, it can be asserted that the corona virus pandemic embodies in itself not only new ways of using the space but also different forms of building it in accordance with the so called "new normal" life style.

Conclusion

COVID-19 entered our daily lives with devastating effects. This pandemic is continuing to effect a great number of issues of several fields. That is to say, the period of pandemic has tremendous effects not only on health but also on economy, psychology, social life etc. Therefore this global crisis has to be handled from a wide perspective with neat touches on the points which are likely to be influenced by this extraordinary timeline of the universe. First recorded emergence of the virus was in the city of Wuhan, China in the very closing days of 2019. The virus has showed a very quick spread not only in the country of its origin but all over the world since then.

From the very first days of this global crisis several political, economic, social and psychological issues have been examined by researchers from different fields from changing point of views. This piece of work handled the issue from a sociological perspective by concentrating on three main points that were already there for a long time and have appeared more lively on the surface in accompany with the events related to COVID 19 pandemic. These three topics are; "inequality", "revival of social values", and "changes in daily life spaces".

As it is widely known, social inequality is one of the prevailing problems in almost each and every society. Governments and individuals have been trying hard to fight with the circumstances paving the way to inequalities in a society but there still exist codes and practises that are feeding daily life issues in the opposite direction from the one of giving individuals the opportunity of living life on equal terms with each other. So, inequality is not a brand new problem which occurred in the course of COVID-19 pandemic. However, such turning points in world history highlight the already existing social problems one of which is social inequalities. Although it is a worldwide pandemic, corona virus is recorded and noted to have been effecting the vulnerable groups in a society much more than the others. That is to say poor people, the elderly, blacks, immigrants etc. are more open to risk of being infected by the virus because of

their living conditions. In addition to these groups, women are also under the burden of struggling with the problematic reflections of the period of pandemi.

Apart from the inequalities that have become more visible during the COVID19 pandemic, revival of some social values have appeared to be another social impact of the situation. It may be named under a term which is used in business life mostly and that is “turning the crisis into an opportunity” since reminding people the unique values that make them a real society is something that should be evaluated as the positive reflection of this gloomy atmosphere. Individuals have found time and opportunity to think about others and several other social values. Empathy, hospitability, respect for the elderly, caring for the other are prevailing social values that experienced a revival during the pandemic.

The third and last social impact of the corona virus experience that is handled through this manuscript is the differences in daily life spaces. People started to do almost everything at home whereas they used to be obliged to be in the public space to fullfill most of their daily life duties. Working from home is the leading activity that dominated the timeline after the burst of the pandemic. Home office type of work has been chosen especially for most of the white collar workers since the very first instances of the pandemic. In addition to the change of working places many other public activities have been moved onto digital platforms. Museums, concerts, libraries, courses etc. have been started to be active online and for free in most instances. Additionally, friend meetings are being conducted online through online meeting applications or programmes. All of these have changed the socialization understanding of the individual. In other words, people have started to find new ways of spending their daily lives on digital platforms rather than gathering together in public places.

To conclude with, it seems clear that people from different layers of society will have to work hard for a long time in order to mitigate the impacts of this crisis. The effects of the pandemic will probably unfold in a long timeline about what no one can anticipate even an approximate duration. This paper has tried to pose a glimpse of the prominent social issues that have been revived with the period of pandemic so far. It is for sure that rigorous studies are and will be needed to examine the diverse effects of the corona virus in detail.

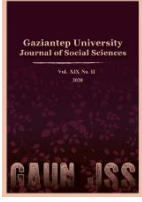
References

- Acharya, K. (2020). *How to see what the world is teaching us about covid-19*. Retrieved 15 August 2020 from: https://ssir.org/articles/entry/how_to_see_what_the_world_is_teaching_us_about_covid_19
- Adnan, M. & Anwar, K. (2020). Online learning amid the covid: students’ perspectives. *Journal of Pedagogical Sociology and Psychology*, 2 (1), 45-51.
- Bauman, Z. (2018a). *Parçalanmış hayat: postmodern ahlak denemeleri*. (İ. Türkmen Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Z. (2018b). *Bireyselleşmiş toplum*. (Y. Alogan Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Z. (2018c). *Akışkan hayat*. (E. Pilgir Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Beck, U. (1992). *Risk society: through a new modernity*. (M. Ritter Tr.) London: Sage.
- Blundell, R., Dias, M. C., Joyce, R. & Xu, X. (2020). Covid-19 and inequalities. *Fiscal Studies*, 41(2), 291–319.
- Braveman, P., Egerter, S. & Williams, D. R. (2010). The social determinants of health: coming of age. *Annual Review Public Health*, 32, 381–98. Retrieved 5 August 2020 from: <https://www.annualreviews.org/doi/pdf/10.1146/annurev-publhealth-031210-101218>
- Cambridge Dictionary (2020). Retrieved 15 May 2020 from: <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zler/inequality>

- Caplan, Stewart, Smitteneer & Sgaier. (2020). *Fighting COVID-19's disproportionate impact on black communities with more precise data*. Retrieved 18 August 2020 from: https://ssir.org/articles/entry/fighting_covid_19s_disproportionate_impact_on_black_communities_with_more_precise_data
- Collins C., Landivar L.C., Ruppner L. & Scarborough WJ. (2020). COVID-19 and the gender gap in work hours. *Gender Work Organ.* 1–12. Retrieved 20 August 2020 from: <https://doi.org/10.1111/gwao.12506>
- Connell, Y. (2020). Covid-19/sociology. *Journal of Sociology*,1-7. Retrieved 30 July 2020 from:<https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1440783320943262>
doi:10.1177/1440783320943262
- Fine, P., Eames, K., & Heymann, D.L. (2020). “Herd immunity”: a rough guide. *Clinical Infectious Diseases*, 52 (7), 911–916.
- Fisher, M. & Bubola, E. (2020). As coronavirus deepens inequality, inequality worsens its spread. Retrieved 5 August 2020 from: <https://www.nytimes.com/2020/03/15/world/europe/coronavirus-inequality.html>
- Food and Culture Organization of United the Nations. (FAO). (2020). Addressing inequality in times of covid-19. Retrieved 10 May 2020 from: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/CA8843EN.pdf>
- Fosslien, L. & Duffy, M. W. (2020). *How to combat zoom fatigue*. Retrieved 18 June 2020 from: <https://hsc.unm.edu/school-of-medicine/education/assets/doc/how-to-combat-zoom-fatigue.pdf>
- Giddens, A. (1990). *The consequences of modernity*. California: Stanford Universit Press.
- Goffman, E. (1963). *Stigma: notes on the management of spoiled identity*. New Jersey: Prentice Hall.
- Honey-Roses, J., Anguelovski, I., Bohigas, J., Chireh, V., Daher, C., Konijnendijk, C., Nieuwenhuijsen, M. (2020). *The impact of covid-19 on public space: a review of the emerging questions*. Retrieved 30 July 2020 from: <https://doi.org/10.31219/osf.io/rf7xa>
- Illich, I. (2014). *Sağlıgın gaspı*. (S. Sertabiboğlu Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Jarynowski, A., Kempa-Wojta, M., Platek, D. & Belik, V. (2020). *Social values are significant factors in control of covid-19 pandemic-preliminary results*. Retrieved 5 August 2020 from: www.preprints.org.
- Kawachi, I. & Kennedy, B.P. (1999). Income inequality and health: pathways and mechanisms. *Health Service Resources*, 34 (1), 215-27.
- Kendall-Taylor, N., Neumann, A. & Schoen, J. (2020). *Advocating for age in an age of uncertainty*. Retrieved 29 July 2020 from: https://ssir.org/articles/entry/avocoting_for_age_in_an_age_of_uncertainty
- Koon, O. E. (2020). The impact of sociocultural influences on the COVID-19 measures-reflections from Singapore. *Journal of Pain and Syptom Management*, 60 (2), 90-92.
- Kramer, A. & Kramer, K. Z. (2020). The potential impact of the Covid-19 pandemic on occupational status, work from home, and occupational mobility. *Journal of Vocational Behaviour*, 119, 1-4.
- Ledur, J. (2020). The covid racial data tracker. Retrieved 13 June 2020 from <https://covidtracking.com/race>
-

- Leland, J. (2020). *'I'm really isolated now': when elders have to fight coronavirus alone!* <https://www.nytimes.com/2020/03/18/nyregion/coronavirus-elderlynyc.html?action=click&module=Top%20Stories&pgtype=Homepage>
- Madgavkar, A., White, O., Krishnan, M., Mahajan, D., & Azcue, Xavier. (2020). *COVID-19 and gender equality: countering the regressive effects*. Retrieved 28 July 2020 from: <https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/Industries/Public%20and%20Social%20Sector/Our%20Isights/Future%20of%20Organizations/COVID%2019%20and%20gender%20equality%20Countering%20the%20regressive%20effects/COVID-19-and-gender-equality-Countering-the-regressive-effects-vF.pdf>
- Marshall, G. & Scott, J. (2009). *A dictionary of sociology*. Oxford: Oxford University Press.
- McLaren J. H., Wong, K. R., Nguyen, N. K., & Mahamadachchi, K. N. D. (2020). Covid-19 and women's triple burden: vignettes from Sri Lanka, Malaysia, Vietnam and Australia. *Social Sciences*, 9(87), 1-11. doi:10.3390/socsci9050087.
- McLuhan, M. (1968). *War and peace in the global village*. Toronto: Bantam Books.
- Mondal, P. (2020). *The meaning and functions of social values / Sociology* Retrieved 10 August 2020 from: <https://www.yourarticlelibrary.com/sociology/the-meaning-and-functions-of-social-values-sociology/8522>
- Ostry, D. J., Loungani, P., Furcari, D. (2020). *The pandemic will leave the poor further disadvantaged-IMF* Retrieved 5 July 2020 from: <https://www.weforum.org/agenda/2020/05/pandemics-poor-rich-economics-coronavirus-covid19/>
- Preston, S.H. (1975). The changing relation between mortality and level of economic development. *Population Studies*, 29, 231–48.
- Sandoiu, A. (2020). *'A no win situation'-Expert weighs in on COVID-19 racial disparities*. Retrieved 19 August 2020 from: <https://www.medicalnewstoday.com/articles/a-no-win-situation-expert-weighs-in-on-covid-19-racial-disparities>.
- Scambler, G. (2020). Covid-19 as a 'breaching experiment': exposing the fractured society, *Health Sociology Review*, 29 (2), 140-148, DOI: 10.1080/14461242.2020.1784019.
- Schellekens, P. & Sourrouille, D. (2020). COVID-19 mortality in rich and poor countries: a tale of two pandemics? Policy Research Working Paper; No. 9260. World Bank, Washington, DC. © World Bank. Retrieved 3 July 2020 from: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/33844>
- Solomon, H. V. (2020). COVID-19 checklist: Mask, gloves, and video chatting with grandpa. *Psychiatry Research*, 288, Retrieved 18 June 2020 from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0165178120307563?via%3Dihub>
- Spranger, E. (1914). *Types of men*. (P.J.W, Pigors Tr.) Halle (Saale): G. E. Stechert Company.
- United Nations. (2020). A UN framework for the immediate socio-economic response to covid-19. Retrieved 5 August 2020 from: <https://www.undp.org/content/undp/en/home/coronavirus/socio-economic-impact-of-covid-19.html>
- Vesoulis, A. (2020). *Coronavirus May Disproportionately Hurt the Poor—And That's Bad for Everyone* Retrieved 5 July 2020 from: <https://time.com/5800930/how-coronavirus-will-hurt-the-poor/>
- Viner, M. R., Russell, S. J., Croker, H., Packer, J., Ward, J, Stansfield, C., Mytton, O., Bonell, C. & Booy, R. (2020). School closure and management practices during coronavirus

- outbreaks including COVID-19: a rapid systematic review. *The Lancet Child & Adolescent Health*, 4 (5), 397-404.
- Yancy, C. W. (2020). Covid-19 and African Americans. *JAMA*, 323 (19),1891-1892.
- Zhang, S. X., Wang, Y., Rauch, A., Wei, F. (2020). Unprecedented disruption of lives and work: Health, distress and life satisfaction of working adults in China one month into the COVID-19 outbreak. *Psychiatry Research*, 288. Retrieved 5 July 2020 from: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0165178120306521>.
- Wikipedia. (2020). Wicked problem. Retrieved 5 July 2020 from: https://en.wikipedia.org/wiki/Wicked_problem
- World Economic Forum (2020). Retrieved 5 June 2020 from: <https://intelligence.weforum.org/topics/a1Gb0000000LGrDEAW?tab=publications>
- https://www.fsg.org/sites/default/files/7%20issues%20affecting%20women%20during%20covid-19_0.pdf Retrieved 3 July 2020
-

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

COVID-19'un Türk Çevrimiçi Perakende Tüketicilerinin Perakende İnternet Sitelerine Ziyaret Davranışları Üzerindeki Etkisi

COVID-19's Effects on Turkish Online Retail Consumers' Retail Website Visiting Behavior

Ahmet TÜRKMEN^{a,*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, T.C. Akdeniz Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Sigortacılık Bölümü, Antalya / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-3717-7742

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 20 Ağustos 2020

Kabul tarihi: 24 Ekim 2020

Anahtar Kelimeler:

Çevrimiçi Alışveriş,
Tüketici Davranışı,
E-Ticaret,
Pazar Araştırması,
COVID-19

ARTICLE INFO

Article History:

Received August 20, 2020

Accepted October 24, 2020

Keywords:

Online Shopping,
Consumer Behavior,
E-Commerce,
Market Research,
COVID-19

ÖZ

COVID-19 pandemisi insanların çalışma ve sosyalleşme de dahil olmak üzere hayatları üzerindeki etkileriyle ekonomiyi küresel ölçekte etkilemiştir. Pek çok insanın uzaktan çalışma ve kendini karantinaya alma gibi önlemler uygulaması kaçınılmaz olarak bu yeni normalde alışveriş de dahil olmak üzere günlük alışkanlıklarını değiştirmelerine neden olmuştur. Bu çalışma çevrimiçi alışveriş yapan kişilerin çevrimiçi perakende sitelerini ziyaretlerinin açıklanan günlük COVID-19 yeni vaka, ölen ve iyileşen sayılarıyla ilişkilerini araştırmayı hedeflemektedir. Çalışmanın sonuçları genel olarak çevrimiçi perakende sitelerinin ziyaret edilme sayılarıyla COVID-19'un Türk hükümetinin büyükşehirlerde 10/04/2020 tarihinde büyük şehirlerde ilk kez ilan ettiği sokağa çıkma yasağıyla 01/08/2020 tarihi arasındaki dönemdeki ilerleyiş arasında bir korelasyon olduğunu göstermektedir. Bunun yanında, Türkiye'de 01/07/2020 tarihinde yurtiçi seyahat ve toplu taşıma gibi hizmetlerin yeniden başlayacağı ve halka açık mekanların yeniden açılacağına Cumhurbaşkanı Sn. Erdoğan tarafından duyurulduğu 28/06/2020 tarihini "normalleşme sürecinin" başlangıcı olarak belirlenmiştir. Veriler normalleşme sürecinin başlangıç gününden ikiye ayrıldığında da çalışılan tarihler arasında bazı istisnalar dışında hem normalleşme öncesi hem de normalleşme süreçlerinde korelasyonlar olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra aynı kategoriden çevrimiçi perakende sitelerinin oluşturduğu bazı şablonlar tespit edilmiştir. Sonuçlar çevrimiçi perakende sitelerinin günlük ziyaret edilme sayılarının günlük Türkiye Sağlık Bakanlığı'nın COVID-19 istatistikleriyle korelasyonunu ortaya koymuş; dolayısıyla çevrimiçi tüketici davranışının COVID-19 pandemisinden etkilendiği yargısına ulaşılmıştır.

ABSTRACT

The COVID-19 pandemic has affected the economy on a global scale with its impacts on the way people work, socialize, shop and more. With many people started working remotely, and adopting self-quarantine like measures, the changes they make in their lives inevitably shaped a new normal where they change their daily habits, shopping included. This study aims to find out how the online shoppers' online retailer website visits are affected by the revealed daily new cases, deaths, and recoveries from COVID-19 pandemic. Results of the study shows that there is a strong correlation, in general, between the daily online retailer website visit numbers and daily COVID-19 progression in Turkey between the dates of 10/04/2020, the day Turkish government first announced a curfew in all major cities, and 01/08/2020. Further, 28/06/2020 is identified as the start of the "normalization period" as it was the date President Erdoğan made it public that Turkey was to resume intra-country transportation, public transportation services, and public places were to re-open on 01/07/2020. When the data is split from the start of the normalization process, it was seen that the correlations still exist with some exceptions in pre-normalization and normalization periods within the studied dates. Also, three patterns that websites from the same online retail category follow are defined. The results suggest that the online retailer websites' number of visits are correlated with the COVID-19 statistics revealed by the Turkish Ministry of Health; ergo the online consumers' behavior is affected by COVID-19 pandemic.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: turkmena82@gmail.com

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Bu çalışmada hem sıradan tüketicinin günlük yaşantısını ve alışveriş alışkanlıklarını hem de küresel ekonomiyi etkileyen COVID-19 salgınının tüketicilerin çevrimiçi perakende sitelerini ziyaret sayıları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Araştırma için aylık ortalama ziyaretçi sayıları 500,000 ve üstü olan çevrimiçi perakende sitelerinden genel perakende (çok kanallı), perakende market ve perakende teknoloji siteleri kategorilerinden oluşan on bir internet sitesi incelenmiştir. Çalışmada incelenen genel perakende şirketleri Gittigidiyor, Hepsiburada, N11, Sahibinden ve Trendyol'un çevrimiçi alışveriş siteleridir. Çevrimiçi market alışverişine yönelik internet siteleri A101, Carrefoursa ve Migros; Çevrimiçi teknoloji marketler ise Mediamarkt, Teknosa ve Vatanbilgisayar'dır. Çalışmanın başlangıç tarihi olarak Türkiye'de büyük illerde COVID-19 pandemi sürecinde sıkı önlem olarak sokağa çıkma yasağının ilk uygulanış tarihi olan 10/04/2020 tarihi seçilmiş, süreç 01/08/2020 tarihine kadar takip edilmiştir.

Bu tarihler arasında tüketicilerin bu internet sitelerine giriş sayılarıyla Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı'nın (TCSB) günlük olarak açıkladığı yeni vaka, yeni ölüm ve yeni iyileşen sayıları arasında bir ilişki olup olmadığı ortaya çıkarılmak istenmiştir. Bu problemin çözümü için üç aşamalı bir yol izlenmiştir. Birinci aşamada yukarıda belirtilen zaman dilimi içerisinde genel anlamda tüm sitelerin ziyaretçi sayılarıyla TCSB'nin günlük verileri arasında bir korelasyon olup olmadığı sınıanmıştır. Genel anlamda sitelerin tamamına yakınının ,05 anlamlılık düzeyinde TCSB'nin açıkladığı günlük verilerle korelasyona sahip olduğu gözlemlenmiştir. Bu gözlemin ardından ilk sokağa çıkma yasağıyla normalleşme süreci arasında davranışsal bir farklılık olup olmadığı araştırılmak istenmiştir. Bunun için grafiksel analiz yapılarak seçilen internet sitelerinin günlük ziyaretçi sayılarının normalleşme sürecinin duyurulduğu 28/06/2020 tarihinden önce ve sonra gözle görünür bir fark gösterip göstermediği incelenmiştir. Grafiklerden edinilen bilgi çalışılan çevrimiçi alışveriş sitelerinin grafiklerinin bir kısmının gözle görünür bir biçimde iki dönem arasında farklılaştığı kanısına ulaşılmıştır. Bu bilgi ışığında en azından kimi çevrimiçi alışveriş siteleri için normalleşme sürecinin öncesinde ve normalleşme sürecinde farklı davranışlar gözlemlenmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu hipotezi test etmek için ise TCSB verileri normalleşme öncesi ve normalleşme süreci için ayrı ayrı test edilmiş, bazı internet sitelerinde görülen korelasyonların 28/06/2020 tarihinden sonra ortadan kalktığı veya yön değiştirdiği gözlemlenmiştir.

Bunun yanı sıra genel süreçte genel perakende alışveriş sitelerinin, Normalleşme öncesi dönemde teknoloji perakende sitelerinin ve normalleşme sürecinde çevrimiçi market sitelerinin diğer kategorilerden belirtilen zaman dilimleri için farklılaşan şablonlar oluşturduğu görülmüştür. Çalışmanın konu edindiği zaman diliminin tamamı göz önünde bulundurulduğunda çevrimiçi genel alışveriş sitelerinin TCSB'nin açıkladığı günlük COVID-19 ölüm sayılarıyla negatif korelasyona sahip olduğu, normalleşme öncesi dönemde çevrimiçi teknoloji perakende sitelerinde TCSB'nin günlük yeni ölüm verileriyle negatif korelasyona sahip olduğu ve normalleşme sürecinde çevrimiçi market sitelerinin TCSB'nin günlük yeni vaka verileriyle negatif korelasyona sahip olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Çalışmanın özgün değeri çevrimiçi tüketici davranışının kitlesel hareketini inceleyen çalışmaların kısıtlı olmasından ileri gelmektedir. SARS ve AIDS hastalıklarının başlangıç süreçlerinde tüketicilerin davranış farklılıklarını çalışan makaleler olmakla birlikte bu makaleler çoğunlukla teknoloji kabul modeli (TAM) yardımıyla bireysel tüketicilerin sağlık krizleri sürecindeki satın alma niyetini ve niyetin satın almaya dönüşmesini incelemektedir. Bu çalışma konu edindiği internet sitelerini kullanan tüketicilerin ne kadarının satın alma niyetine sahip olduğu veya ne kadarının satın alma niyetlerini eyleme dönüştürdüğünü ölçmekten ziyade çevrimiçi tüketicilerin perakende web sitelerini ziyaret etme davranışlarındaki değişimin açıklanan günlük COVID-19 yeni vaka, ölen ve iyileşen sayılarıyla ilişkisini anlamayı hedeflediğinden özgün bir katkıda bulunması ümit edilmektedir. İnternet sitelerinin ziyaretçilerinin arzu edilen davranışı (bu çalışma için satın alma) gösterme yüzdesi olarak tarif edilen dönüşüm oranının çevrimiçi perakende siteleri için küresel olarak %2.5 olduğu bilinmektedir. Bu bilgi de perakende sitelerine yapılan ziyaretlerin alışverişin bir fonksiyonu olarak kabul edilebileceğini gösterdiğinden çalışmanın reel sektör için de katkı sağlayacağı ümit edilmektedir.

Introduction

The outbreak of the COVID-19 pandemic affected everyone's life in terms of socialization, healthcare, in some cases the way people work, and even the way people shop. With almost 20 million confirmed cases and a death toll over 700 thousand, as of August 09th, 2020 (WHO, 2020) the pandemic is still threatening lives all around the world on a daily basis. Such drastic figures caused governments and individuals to seek and apply measures that are not a part of the "normal" life. Many governments reacted to the lingering threat with precautions such as quarantines, implementing mandatory facemask zones, curfews, delaying and/or digitizing schools/universities, delaying sports events, and more.

With the governments still adapting to the "new normal", public and individuals also had to change their lives as they knew it. Many people are avoiding crowded places, not leaving their homes unless there is an absolute necessity, wearing facemasks in public and workplaces. Given that the pandemic influences everyone's social, professional, and daily lives, it can be expected to observe a change in consumer behavior too. Expecting many consumers to be reluctant to leave their homes to go shopping under the current situation is only logical. Therefore, the precautions, curfews, and other factors that limit the mobilization of consumers should have an observable effect on daily visits on e-commerce sites.

Attempting to understand the state of the changes, daily visit numbers of 11 e-commerce websites are collected and the correlation between daily visits and figures data from the Turkish Ministry of Health are examined.

Literature Review

With the internet evolution, shopping activities, along with almost any other activity, took its share of change. By 2000, more than three thirds of the consumers in the USA have already either searched, examined, or compared products online but less than 35% of those shoppers actually made a purchase (Sisimero and Bucklin, 2004). Risks, and convenience of online shopping have also been examined and studied from as early as 2000 (Bhatnagar et al., 2000; McKnight et al., 2002). Bhatnagar et al. attempted to find out why some people do not go online for shopping whereas others do. Many other scholars also aimed to compare online and offline shopping behavior by comparing advantages and disadvantages of both (e.g. Andrews and Currim, 2004; Ramus and Nielsen, 2005). With both papers point out that the online shopping is more convenient than the alternative, it can be said that those whose priority is convenience would lean towards online shopping more often.

With the motives under normal circumstances are more or less understood, many other scholars asked another important question: who are the online shoppers? Hui and Wan (2009) have shown in their study that the most frequent and adept online shoppers were those of age between 21 and 40. Arguably, the technology acceptance is a big factor for internet shopping, but they also showed that demographic factors such as age and income level have an impact on online shopping behavior. Many other factors' relevance in consumers' online purchase were also studied by scholars, such as price, availability, scarcity and more (Bucko et al., 2018).

Technology acceptance model (TAM) is also a frequent tool for researchers for predicting consumers' online purchase behavior (Amoroso & Hunsinger, 2009) and used for predicting the repurchase intention of online shoppers in literature (Chiu, Chang, Cheng and Feng, 2009). The main conclusion from these studies can be said as that higher the consumer is integrated with the technology of internet, higher the chances are for purchasing and re-purchasing goods online. İşçioğlu (2018), on the other hand, showed that situational factors are as important as the TAM in terms of predicting consumers' online purchase behavior. She also

points out the importance of the perceived physical, time, and financial benefits are major factors for online shoppers.

Another question that the researchers search for an answer for the retail websites along with who the buyers are, can be shown as how much is sold. In other words, web retailers' common goal is to increase their conversion rates (Ayanso and Yoogalingam, 2009). The conversion rate can be explained as the percentage of visitors who become buyers in short (McDowell, Wilson, and Kile Jr, 2016). How to increase the conversion rate has been studied by the researchers to come up with an answer to the question of how much is sold and how. The evidence from the literature shows that consumers who search in prior have a higher probability of buying the product (Moe, 2003; Schlosser, White and Lloyt, 2006). Global conversion rates are about 2.5% for retail websites (Monetate, 2018). Most of the e-retail websites have conversion rates between 1% and 5% whereas about a quarter of the sites have 5% to 20% conversion rates (Zumstein and Kotowski, 2020). One of the common outcome considering the definition of conversion rates in the literature is that the visit numbers is a function of sales.

Though the literature on consumers' purchase behavior during crises is not very rich, two notable papers can be shown as relevant studies. The first one shows that the online grocery sales initially increased in Singapore during a SARS outbreak in 2003 (Hui and Wan, 2009). They conclude that the consumers tend to use online grocery stores as long as they perceive their sites useful and easy to use, and that a health crisis has an effect on online grocery shopping. The second paper, though it is not on online shopping, shows that consumers change their behaviors during crisis times (Ballantine, Zafar and Parsons, 2014). The research concludes that the shoppers' behavior and motivations are affected by sudden and catastrophic changes in their environment. In theory, the presence of an unexpected crisis would result in a change in consumers' purchase behavior, therefore it should be visible on the number of website visits. COVID-19 being a recent health crisis and with the lack of empirical research on how online shoppers' e-tail website visits, which is a function of sales, change in general, this paper aims to provide insights for how online shoppers' retail website visiting frequency react to the presence of a pandemic, and how it varies based on different online retail categories.

Methodology

This study aims to point out the differences in consumers' change in e-commerce website visit behavior during the COVID-19 pandemic period in Turkey. For this purpose, daily visit numbers of 11 e-commerce sites of organizations based in Turkey are collected from WebsiteIQ (WebsiteIQ, 2020), a website traffic data provider. In order to be able to understand the nature of the relationship between website visit behavior of online consumers and the progression of COVID-19 pandemic in Turkey, official daily confirmed cases, daily death, and daily recovered data is manually collected from Turkish Health Minister Dr. Fahrettin KOCA's official public twitter account (KOCA, 2020), where he shares the daily detailed situation. A less detailed, confirmatory data can also be found at the ministry's official COVID-19 webpage: <https://covid19.saglik.gov.tr/> (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020).

Described data are exported to an MS Excel sheet and indexes created for visual simplification in graphs. The same data are also exported to the SPSS program and correlation analysis is run for the subject websites and the ministry of health data. The data is limited to the dates from 10/04/2020, the day in which Turkish government imposed strict precautions such as total curfew and lockdown in 31 cities for the first time (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2020), to 01/08/2020. The table below shows the websites studied, and their category:

Table 1: Retail websites, categories, and average monthly web visitors

Site name	Category	Monthly Average Web Visitors
A101	Grocery retail	1,195,267
CARREFOURSA	Grocery retail	533,323
GİTTİGİDİYOR	Retail (General)	6,891,202
HEPSİBURADA	Retail (General)	16,029,337
MEDİAMARKT	Technology retail market	1,361,710
MİGROS	Grocery retail	1,441,768
N11	Retail (General)	16,321,259
SAHİBİNDEN	Retail (General)	24,581,726
TEKNOSA	Technology retail market	1,333,841
TRENDYOL	Retail (General)	16,242,411
VATANBILGISAYAR	Technology retail market	2,323,711

As it can be seen from Table 1, all the e-commerce sites, except carrefoursa, attract over one million desktop visitors per month. There are five general retail sites, three grocery retail sites, three technology retail sites, and one retail catering site. Sites below 500.000 average monthly visitors are ignored in this study for simplification purposes.

The initial analysis conducted was checking for the correlation of data from the ministry of health and individual daily web-site visit numbers. Significant correlations are found between all of the sites and the ministry data. Detailed information and analyzes are provided in the “Results and Findings” chapter. The second part of the analysis was comparing the websites’ graphs created with MS Excel. Graph analyzes showed that the increase/decrease in the visit numbers revert after some point. This information led to the thought that the so-called “normalization” process also influenced consumers’ website visit behavior. Thus, the study calls for a third analysis: if the significance or the direction of the correlation changes after a point. In order to test the hypothesis that the consumers’ behavior shows a difference before and after the start of the normalization, general data is divided in two: pre-normalization and normalization dates. On 28/06/2020, President Erdoğan revealed that the normalization process was to be started on 01/06/2020, as cafés and restaurants and other various public places were to be re-opened, and intra-country travels were to be resumed on 01/06/2020 (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2020). Since the normalization process was first revealed on 28/06/2020 evening, the following day can be considered as the perceived start of the normalization. Therefore, data was split from the day following the normalization process was revealed, rather than the day it actually started. After the data is split into two, each sites’ correlation values are compared for pre-normalization and normalization periods. The results are presented in the “Results and Findings” chapter.

Results and Findings

As described in the methodology chapter, the first step was checking if there are any correlations between the websites’ number of daily visits and daily COVID-19 cases, daily deaths, and daily recovered patients. The table below shows the correlations between the selected internet sites and daily cases. The effect size for correlation is defined in literature as 0,1 to 0,3 being low effect, 0,3 to 0,5 being moderate effect and 0,5 and above being a high effect for both positive and negative correlations (Cohen, 1992). Pearson correlation coefficients (r) and significance levels (p) are presented in tables.

Table 2: Correlations of retail website visits with daily new COVID-19 cases

Website	Category	Correlation With Daily New Cases
A101	Grocery retail	r: -,466 / p: ,000
CARREFOURSA	Grocery retail	r: ,360 / p: ,000

GİTTİGİDİYOR	Retail (General)	r: -,737 / p: ,000
HEPSİBURADA	Retail (General)	r: -,012 / p: ,895
MEDİAMARKT	Technology retail market	r: -,466 / p: ,000
MİGROS	Grocery retail	r: ,831 / p: ,000
N11	Retail (General)	r: -,856 / p: ,000
SAHİBİNDEN	Retail (General)	r: -,615 / p: ,000
TEKNOSA	Technology retail market	r: -,107 / p: ,254
TRENDYOL	Retail (General)	r: -,929 / p: ,000
VATANBİLGİSAYAR	Technology retail market	r: -,295 / p: ,001

As the table shows, all of the websites show a correlation with daily cases at ,05 significance level except Hepsiburada and Teknosa. Negatively correlated sites are A101, Gittigidiyor, Mediamarkt, N11, Sahibinden, Trendyol and, Vatanbilgisayar whereas Carrefoursa and Migros are the only positively correlated sites.

The following table shows the correlations between the subject websites and daily death numbers:

Table 3: Correlations of retail website visits with daily new COVID-19 deceased cases

Website	Category	Correlation With Daily Deceased Cases
A101	Grocery retail	r: -,437 / p: ,000
CARREFOURSA	Grocery retail	r: ,238 / p: ,011
GİTTİGİDİYOR	Retail (General)	r: -,842 / p: ,000
HEPSİBURADA	Retail (General)	r: -,217 / p: ,020
MEDİAMARKT	Technology retail market	r: -,437 / p: ,000
MİGROS	Grocery retail	r: ,942 / p: ,000
N11	Retail (General)	r: -,795 / p: ,000
SAHİBİNDEN	Retail (General)	r: -,795 / p: ,000
TEKNOSA	Technology retail market	r: -,106 / p: ,260
TRENDYOL	Retail (General)	r: -,923 / p: ,000
VATANBİLGİSAYAR	Technology retail market	r: -,404 / p: ,000

Different from the previous table, the only site with a significance level higher than ,05 is Teknosa in this otherwise similar table. As a preliminary conclusion, it can be said that the number of visits to Hepsiburada is affected by daily deceased cases, but not from daily discovered cases.

The next table shows the correlations between daily recovered cases and the studied websites:

Table 4: Correlations of retail website visits with daily new COVID-19 recovered cases

Website	Category	Correlation With Daily Recovered Cases
A101	Grocery retail	r: -,238 / p: ,011
CARREFOURSA	Grocery retail	r: -,369 / p: ,000
GİTTİGİDİYOR	Retail (General)	r: -,467 / p: ,000
HEPSİBURADA	Retail (General)	r: ,533 / p: ,000
MEDİAMARKT	Technology retail market	r: -,238 / p: ,011
MİGROS	Grocery retail	r: ,351 / p: ,000
N11	Retail (General)	r: ,009 / p: ,920
SAHİBİNDEN	Retail (General)	r: -,508 / p: ,000
TEKNOSA	Technology retail market	r: -,371 / p: ,000
TRENDYOL	Retail (General)	r: -,323 / p: ,000
VATANBİLGİSAYAR	Technology retail market	r: -,318 / p: ,001

Table 4 shows that only n11 is not correlated with daily recovery numbers, and only Hepsiburada and Migros are positively correlated with otherwise predominantly negatively correlated set of websites.

The second part of the research involves graphical analyzes of selected websites over time. For time and space-saving purposes, websites of the same category are presented together below:

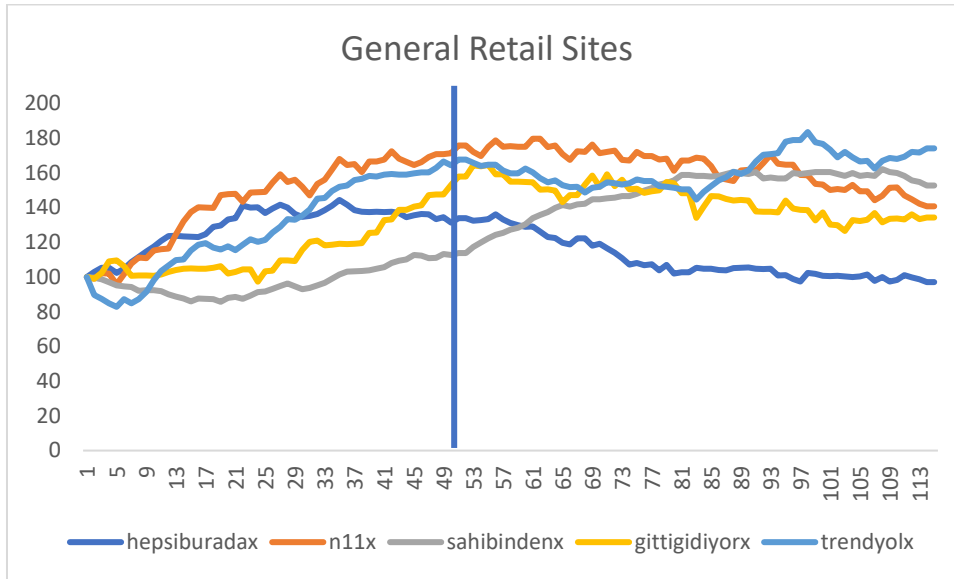

Figure 1: Daily number of visitors graph for general retail webpages

The vertical line on roughly day 50 of the study represents the day when the start of the normalization process is made public by President Erdoğan. The change of trend roughly around the 50th day is visible for some of the websites.

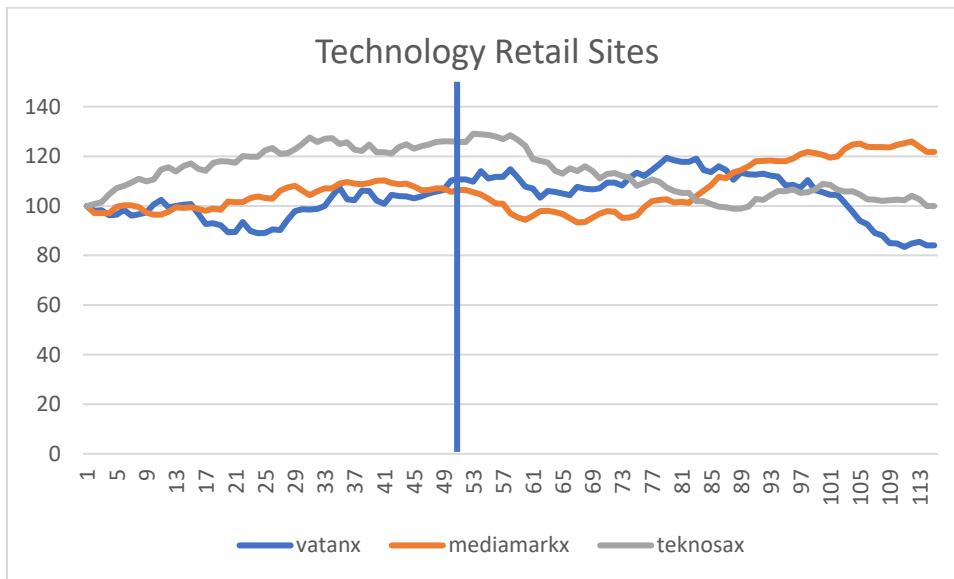

Figure 2: Daily number of visitors graph for technology retail webpages

The same change of trend can be observed around the same days in this graph too. The change in Teknosa's line is especially visible.

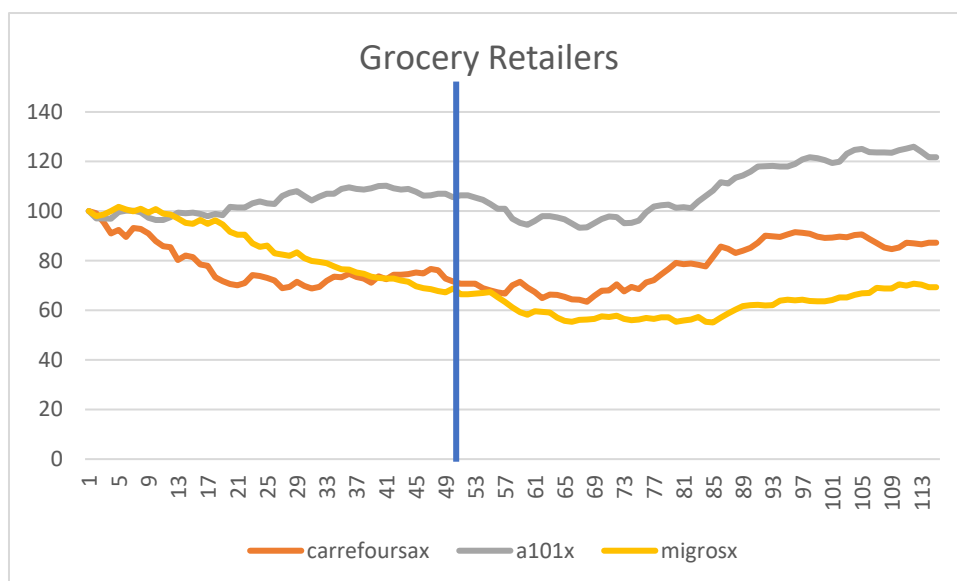

Figure 3: Daily number of visitors graph for grocery retail webpages

The graphs show that at least some of the sites' daily visits reacted to the normalization process announcement by the president of Turkey. Therefore, two separate time slices should result in different results in terms of correlations with the ministry of health data for at least some of the websites covered in this study. The last part of the research is reserved to test the hypothesis mentioned after graphical analyzes.

The table below shows the correlations of websites' daily desktop visitors with the ministry of health data, split into two parts as pre-normalization (Pre) and normalization (Nor) periods.

Table 5: Correlations of retail website visits with daily new COVID-19 cases

Website	Category	Correlation With Daily New Cases
A101	Grocery retail	(Pre) r: -,843 / p: ,000 (Nor) r: -,585 / p: ,000
CARREFOURSA	Grocery retail	(Pre) r: ,869 / p: ,000 (Nor) r: -,453 / p: ,000
GİTTİGİDİYOR	Retail (General)	(Pre) r: -,719 / p: ,000 (Nor) r: ,247 / p: ,046
HEPSİBURADA	Retail (General)	(Pre) r: ,881 / p: ,000 (Nor) r: -,010 / p: ,934
MEDİAMARKT	Technology retail market	(Pre) r: -,834 / p: ,000 (Nor) r: -,585 / p: ,000
MİGROS	Grocery retail	(Pre) r: ,902 / p: ,000 (Nor) r: -,759 / p: ,000
N11	Retail (General)	(Pre) r: -,954 / p: ,920 (Nor) r: ,324 / p: ,008
SAHİBİNDEN	Retail (General)	(Pre) r: -,486 / p: ,000 (Nor) r: ,098 / p: ,435
TEKNOSA	Technology retail market	(Pre) r: -,902 / p: ,000 (Nor) r: -,110 / p: ,379
TRENDYOL	Retail (General)	(Pre) r: -,920 / p: ,000 (Nor) r: -,720 / p: ,000
VATANBILGISAYAR	Technology retail market	(Pre) r: -,261 / p: ,070 (Nor) r: ,360 / p: ,003

The table shows that there have been seven changes in either type or the existence of the correlation between daily new cases and the inspected websites. Carrefoursa's positive

correlation became negative, Gittigidiyor's negative correlation became positive, Hepsiburada's positive correlation became insignificant, Migros' positive correlation became negative, n11's no correlation became positively correlated, Sahibinden's negative correlation became insignificant, Teknosa's negative correlation became insignificant, Vatanbilgisayar's no correlation became negative correlation with the start of the normalization process. The next table shows the difference between correlations of daily deceased patients with the subject websites:

Table 6: Correlations of retail website visits with daily new COVID-19 deceased cases

Website	Category	Correlation With Daily Deceased Cases
A101	Grocery retail	(Pre) r: -,921 / p: ,000 (Nor) r: -,300 / p: ,014
CARREFOURSA	Grocery retail	(Pre) r: ,670 / p: ,000 (Nor) r: -,292 / p: ,018
GİTTİGİDİYOR	Retail (General)	(Pre) r: -,871 / p: ,000 (Nor) r: ,495 / p: ,000
HEPSİBURADA	Retail (General)	(Pre) r: ,728 / p: ,000 (Nor) r: ,420 / p: ,000
MEDİAMARKT	Technology retail market	(Pre) r: -,921 / p: ,000 (Nor) r: -,300 / p: ,014
MİGROS	Grocery retail	(Pre) r: ,965 / p: ,000 (Nor) r: -,032 / p: ,797
N11	Retail (General)	(Pre) r: -,868 / p: ,000 (Nor) r: ,447 / p: ,000
SAHİBİNDEN	Retail (General)	(Pre) r: -,751 / p: ,000 (Nor) r: -,516 / p: ,000
TEKNOSA	Technology retail market	(Pre) r: -,764 / p: ,000 (Nor) r: ,440 / p: ,000
TRENDYOL	Retail (General)	(Pre) r: -,922 / p: ,000 (Nor) r: -,011 / p: ,928
VATANBILGISAYAR	Technology retail market	(Pre) r: -,417 / p: ,003 (Nor) r: ,406 / p: ,001

As it is shown in the table, there have been seven changes in websites' visit numbers' correlation with the daily deceased patients after the normalization process' revelation. Carrefoursa's positive correlation became negative, Gittigidiyor's negative correlation became positive, Migros' positive correlation became insignificant, N11's negative correlation became positive, Teknosa's negative correlation became positive, Trendyol's negative correlation became insignificant, and Vatanbilgisayar's negative correlation became positive. The next table shows the correlations of subject websites' daily desktop visitors with daily recovered patients data.

Table 7: Correlations of retail website visits with daily new COVID-19 recovered cases

Website	Category	Correlation With Daily Recovered Cases
A101	Grocery retail	(Pre) r: -,017 / p: ,907 (Nor) r: -,315 / p: ,010
CARREFOURSA	Grocery retail	(Pre) r: -,613 / p: ,000 (Nor) r: -,191 / p: ,126
GİTTİGİDİYOR	Retail (General)	(Pre) r: -,359 / p: ,011 (Nor) r: ,211 / p: ,089
HEPSİBURADA	Retail (General)	(Pre) r: ,508 / p: ,000 (Nor) r: -,227 / p: ,067
MEDİAMARKT	Technology retail market	(Pre) r: -,017 / p: ,907 (Nor) r: -,315 / p: ,010
MİGROS	Grocery retail	(Pre) r: ,036 / p: ,805 (Nor) r: -,337 / p: ,006

N11	Retail (General)	(Pre) r: ,289 / p: ,044 (Nor)r: ,384 / p: ,004
SAHİBİNDEN	Retail (General)	(Pre) r: -,584 / p: ,000 (Nor) r: -,095 / p: ,448
TEKNOSA	Technology retail market	(Pre) r: ,354 / p: ,013 (Nor) r: ,102 / p: 417
TRENDYOL	Retail (General)	(Pre) r: ,016 / p: ,911 (Nor) r: -,273 / p: ,027
VATANBILGISAYAR	Technology retail market	(Pre) r: -,723 / p: ,000 (Nor) r: ,343 / p: ,005

The table shows that 10 of the 11 sites' correlations have changed after the revelation of the normalization process. A101's non-significant correlation became negatively correlated, Carrefour's negative correlation became insignificant, Gittigidiyor's negative correlation became insignificant, Hepsiburada's positive correlation became insignificant, Media market and Migros' non-significant correlations became negatively correlated, Sahibinden's negative correlation became insignificant, Teknosa's positive correlation became insignificant, Trendyol's non-significant correlation became negatively correlated, and Vatanbilgisayar's negative correlation became positively correlated with the daily recovery numbers.

The information gathered from the tables and graphs are evaluated and discussed in the "Discussion and Limitations" chapter.

Discussion and Limitations

With all the tables provided in "Results and Findings" chapter, it can be concluded that the COVID-19 had an impact on consumers' e-retail website visiting frequencies in general. Full table is provided in Abstract A for simplification, a summary of the results obtained from analyzes. Final analyzes show that there are certain patterns consumers follow in certain categories. First pattern occurs in general retail websites' visitor numbers. Consumers' daily visits to general retail sites are negatively correlated with the daily official deceased cases. It is that the number of visits fell as the revealed death numbers rise. The second pattern occurs in grocery retail category. All three grocery retail websites show negative correlation with the daily revealed new cases in normalization period. In other words, as the revealed new cases rise, consumers' daily website visits fell, and vice versa. The third pattern shows that all the technology retailer websites' visitor numbers showed negative correlation with daily deceased COVID-19 patients before the normalization process started. The pattern breaks after the normalization process is revealed.

In attempt to interpret the results, it can be said that the high negative correlation between general retail websites and daily COVID-19 deaths might suggest the connection between general retail websites' consumers' willingness to shop retail items when daily death numbers keep rising. This might be connected with the fear of death or getting sick, and consequently survival needs becoming more dominant in their shopping decisions for ordering goods from an environment that they have no control over. If this assessment is true, the same can be said for the consumers of grocery websites as they seem to refrain from shopping online if the new cases keep rising. The same correlation results can be interpreted the other way around too. This negative correlation suggests that the frequency of visiting, and consequently shopping from the grocery websites fall as the number of daily new cases rise, and this behavior points either of the two possible outcomes. Either consumers stopped shopping online because they adapted their lives to the new normal gradually, or they started stockpiling because of the perceived impending recurring crisis. Both explanations are consistent with the conclusions presented by Ballantine et al. (2013). This negative correlation between daily visitors of the select grocery retailer sites and daily new confirmed cases also show that if the number of daily new cases fall, grocery retailer websites' consumers should be more willing to shop online. The

last pattern also shows a similar reaction from the consumers. The number of visits fall as the as the daily deceased numbers rise before the normalization process started, then the pattern breaks as the correlations turn positive afterwards for Teknosa and Vatanbilgisayar's consumers, but it stays the same for Mediamarkt. This can be because Mediamarkt's consumers are different in some ways in comparison with other two technology retailer sites. However, with the data available, it is not possible to make such argument.

Even though correlations between studied websites' consumers' number of visits and the data from the ministry of health in general and in two specific time periods show correlations, this study lacks the information on the websites' conversion rates. Thus, despite the correlations found between number of visits and daily information on COVID-19 patients, without the conversion rates, it is impossible to speculate on how the purchase behavior changed, if changed at all. Because the conversion rates of the sites are not made public by the websites themselves, it is not possible to find out how purchase behavior is affected by (or correlated with) the number of visits that changed in accordance with the COVID-19 statistics. Another limitation of the study is the extent of the available data on website visit statistics. This means that the effect of seasonality can not be totally excluded. Although, even the presence of the COVID-19 pandemic and the measures taken by governments, public and the supply chains should be enough to explain the behavioral change in consumers' website visit frequencies, without the historical knowledge on seasonality, it is not possible to argue that seasonality had no effect on the results. Unfortunately, daily visit data for previous years are not kept by any of the internet traffic tracking sites that are known during the research took place.

Generalizability and Further Research

The study presents important insights on how consumers' reactions varied and created patterns in terms of e-retailer websites' daily visits under COVID-19 circumstances, because it is almost impossible to replicate the pandemic, it is impossible to retest the study for general confirmation. However, the study can be broadened by including more countries, and more categories given that the historical data is available. Another way to carry the study to the next level could be by somehow obtaining the conversion rates for each site during the studied time period to be able to explain if the volume of the consumption changed or not despite the change in number of times the websites are visited.

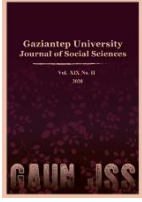
References

- Amoroso, D., and Hunsinger, S. (2009). Measuring the acceptance of internet technology by consumers. *International Journal of E-Adoption*, 48-81.
- Andrews, R., and Currim, I. (2004). Behavioural differences between consumers attracted to shopping online versus traditional supermarkets: implications for enterprise design and marketing strategy. *International Journal of Internet Marketing and Advertising*, 38-61.
- Ayanso, A., and Yoogalingam, R. (2009). Profiling retail web site functionalities and conversion rates: A cluster analysis. *International Journal of Electronic Commerce*, 79-114.
- Ballantine, P., Zafar, S., and Parsons, A. (2013). Changes in retail shopping behaviour in the aftermath of an earthquake. *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 1-13.
- Bhatnagar, A., Misra, S., and Rao, H. R. (2000). On risk, convenience, and the internet shopping behavior. *Communications of ACM*, 98-105.
- Bucko, J., Kakalejcik, L., and Ferencova, M. (2018). Online shopping: Factors that affect consumer. *Cogent Business and Management*, 1-15.
-

- Chiu, C., Chang, C., Cheng, H., and Fang, Y. (2009). Determinants of customer repurchase intention in online shopping. *Online Information Review*, 761-784.
- Cohen, J. (1992). Statistical power analysis. *Current Directions in Psychological Science*, 98-101.
- Hui, T., and Wan, D. (2009). Who are the online grocers? *The Service Industries Journal*, 1179-1189.
- İşçioğlu, T. (2018). Sanal market alışverişi niyetinin sürekliliğini etkileyen unsurlar ve bir model önerisi. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 99-124.
- Koca, F. (2020). *Dr. Fahrettin Koca*. Twitter.com: <https://twitter.com/drfahtinkoca> adresinden alındı
- McDowell, W., Wilson, R., and Kile Jr, C. (2016). An examination of retail website design and conversion rate. *Journal of Business Research*, 4837-4842.
- McKnight, D., Harrison, A., Choudhury, V., and Kacmar, C. (2002). Developing and validating trust measures for e-commerce: An integrative approach. *Information Systems Research*, 334-359.
- Moe, W. (2003). Buying, searching, or browsing: Differentiating between online shoppers using In-store navigational clickstream. *Journal of Consumer Psychology*, 29-39.
- Monetate. (2018). *Monetate Ecommerce Quarterly*. Monetate.
- Ramus, K., and Nielsen, N. (2005). Online grocery retailing: what do consumers think? *Internet Research*, 335-352.
- Schlosser, A., White, T., and Lloyt, S. (2006). Converting web wite visitors into buyers: How web site investment increases consumer trusting beliefs and online purchase intention. *Journal of Marketing*, 133-148.
- Sisimero, C., and Bucklin, R. (2004). Modeling purchase behavior at an e-commerce web site: A task-completion approach. *Journal of Marketing Research*, 306-323.
- T.C. İçişleri Bakanlığı. (2020). *2 gün sokağa çıkma yasağı*. Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı: <https://www.icisleri.gov.tr/2-gun-sokaga-cikma-yasagi> adresinden alındı
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020). *Türkiye'deki güncel durum*. <https://covid19.saglik.gov.tr/> adresinden alındı
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı. (2020, 28 05). “*Türkiye'nin salgının önlenmesinde örnek alınan bir konuma gelmesi hepimizin ortak başarısıdır*”. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı: <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/120316/-turkiye-nin-salginin-onlenmesinde-ornek-alinan-bir-konuma-gelmesi-hepimizin-ortak-basarisidir> adresinden alındı
- WebsiteIQ. (2020). *Website Traffic Statistics*. WebsiteIQ: <https://www.websiteiq.com/> adresinden alındı
- WHO. (2020). *WHO Coronavirus Disease (COVID-19) Dashboard*. 08 09, 2020 tarihinde who.int: https://covid19.who.int/?gclid=EAIaIQobChMIyJzNsOmO6wIVkOvtCh31HQTmEAAAYASAAEgKzJfD_BwE adresinden alındı
- Zumstein, D., and Kotowski, W. (2020). Success factors of e-commerce drivers of the conversion rate and basket value. *18th International Conference e-Society*. IADIS.

Appendix A: Correlations summary chart

Website	Daily Ministry Data	General	Pre-Normalization	Normalization	Category
A101	New Cases	Negative	Negative	Negative	Grocery
	Deceased	Negative	Negative	Negative	
	Recovered	Negative	None	Negative	
CARREFOURSA	New Cases	Positive	Positive	Negative	Grocery
	Deceased	Positive	Positive	Negative	
	Recovered	Negative	Negative	None	
MİGROS	New Cases	Positive	Positive	Negative	Grocery
	Deceased	Positive	Positive	None	
	Recovered	Positive	None	Negative	
GİTTİGİDİYOR	New Cases	Negative	Negative	Positive	General
	Deceased	Negative	Negative	Positive	
	Recovered	Negative	Negative	None	
HEPSİBURADA	New Cases	None	Positive	None	General
	Deceased	Negative	Positive	Positive	
	Recovered	Positive	Positive	None	
N11	New Cases	Negative	None	Positive	General
	Deceased	Negative	Negative	Positive	
	Recovered	None	Positive	Positive	
SAHİBİNDEN	New Cases	Negative	Negative	None	General
	Deceased	Negative	Negative	Negative	
	Recovered	Negative	Negative	None	
TRENDYOL	New Cases	Negative	Negative	Negative	General
	Deceased	Negative	Negative	None	
	Recovered	Negative	None	Negative	
MEDİAMARKT	New Cases	Negative	Negative	Negative	Technology
	Deceased	Negative	Negative	Negative	
	Recovered	Negative	None	Negative	
TEKNOSA	New Cases	None	Negative	None	Technology
	Deceased	None	Negative	Positive	
	Recovered	Negative	Positive	None	
VATANBLGSYR	New Cases	Negative	None	Positive	Technology
	Deceased	Negative	Negative	Positive	
	Recovered	Negative	Negative	Positive	

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

COVID-19'un Ekonomik Etkilerinin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Bağlamında Değerlendirilmesi

Evaluation of the Economic Impacts of COVID-19 in the Context of Gender Equality

Fatma Cande YAŞAR DİNÇER^{a*}, Gözde YİRMİBEŞOĞLU^b

^a Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Antalya / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-5199-5023

^b Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Antalya / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-8997-487X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 24 Mayıs 2020

Kabul tarihi: 11 Haziran 2020

Anahtar Kelimeler:

COVID-19,

Ekonomi,

Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

ÖZ

2019 yılı sonlarında ortaya çıkan COVID-19 salgını etkisini gün geçtikçe artırmaktadır. Salgının yarattığı ekonomik hasar ise en büyük ekonomik şoklardan biri olarak tanımlanmaktadır. Bu süreçte yaşanan ekonomik belirsizlikler ve kırılmalıklar, karantina ve sosyal izolasyon önlemleri, salgının getirdiği ek sorumluluk ve maliyetler işletmeleri iflasın eşiğine getirmekte, pek çok insan işini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. COVID-19 döneminde uygulanan sosyal mesafe önlemleri nedeniyle bireylerin çalışma ve yaşam şekilleri de değişmektedir. Niteliği itibarıyla geçmiş yıllardaki ekonomik krizlerden farklı seyreden salgının ekonomik hayatta yer alan erkek ve kadın çalışanlar üzerindeki etkileri de farklıdır.

Çalışmada COVID-19'un ekonomik etkilerinin toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Sistematik literatür taraması yöntemi ile konu ile alakalı farklı perspektifler içeren güncel bilgiler derlenmiş ve bu hususta değerlendirmelerde bulunulmuştur. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular salgının ekonomik etkilerinin toplumsal cinsiyet eşitliğine negatif etkisi olacağı yönündedir. Bunun nedeni kadınların yoğun olarak çalıştığı hizmet sektörünün salgın sürecinde diğer sektörlerle nazaran daha savunmasız konumda olmasıdır. Ayrıca sosyal mesafe ve evden eğitim süreci kadınların ev ve bakım yükünü artırarak istihdama ayırdıkları süreyi azaltmaktadır. Diğer taraftan sosyal mesafe dönemi ev içerisinde daha eşit bir iş bölümü yaratabilir ve ortak çocuk bakım sorumluluğunu artırabilir. Bu durumlar toplumsal cinsiyet eşitliğine pozitif etki sağlayabilir. Ele aldığı konu bakımından güncel olması ve özgün nitelik taşıması nedeniyle çalışmanın ilgili literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received May 24, 2020

Accepted June 11, 2020

Keywords:

COVID-19,

Economy,

Gender Equality

ABSTRACT

COVID-19 outbreak that occurred in late 2019 is increasing its impact continuously. The economic damage caused by the epidemic is defined as one of the biggest economic shocks. Economic uncertainties and vulnerabilities, quarantine and social isolation measures, additional responsibilities and costs brought by the epidemic bring businesses to the brink of bankruptcy, and many people face the danger of losing their jobs. Due to the social distance measures implemented during COVID-19 period, the working and life styles of individuals are also changing. The effects of the epidemic, which is qualitatively different from the economic crises in the past years, on male and female employees in economic life are also distinctive.

In this study, it is aimed to evaluate the economic effects of COVID-19 in the context of gender equality. With the method of systematic literature review, existing information containing different perspectives on the subject was compiled and evaluated. The findings obtained from the research show that the economic effects of the epidemic will have a negative effect on gender equality. The reason for this is that the service sector, where women work heavily, is in a more vulnerable position compared to other sectors during the epidemic. In addition, social distance preventions and home education process increase the responsibility of house cleaning and childcare for women and reduce the time that they spend for employment. On the other hand, period of social isolation can create a more equal division of labour at the home and increase joint childcare responsibility. These recent changes can have a positive impact on gender equality. It is thought that the study will contribute to the relevant literature since it is up-to-date and original in terms of the subject it deals with.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: cande_yasar@hotmail.com

EXTENDED ABSTRACT

In this study, it is aimed to compile the findings obtained by the research of the economic effects of COVID-19 epidemic from a gender equality perspective with the method of systematic literature review. COVID-19 and the gender equality dimension of the epidemic has become one of the research topics. This situations increase the importance and original value of the study. For this reason, it is thought that the study, which will be one of the first among its precedents, will contribute to future studies.

Today, the spread of the COVID-19 epidemic that affects the world is gradually increasing. Due to the epidemic, the health and economic sectors are coming to a standstill, and social lives are deeply affected. Due to the epidemic, which has been described as one of the biggest economic shocks of the world in terms of economic damage so far, markets lose their balance, currencies lose value, and protectionism policies in the economy are intensified. In addition, social distance measures and calls to stay at home during the epidemic process have a great impact on employment. With the effect of quarantine measures applied to control the epidemic, many businesses are on the brink of bankruptcy, employees are forced to take unpaid leave or are employed from home. Most governments prohibit employers from laying off employees via necessary arrangements so that employees are not aggrieved during COVID-19 process. In addition, governments support employers with practices such as subsidies and tax reductions that help them to pay the wages of employees and keep their businesses open. Also, many countries provide economic and social assistance to aidless families. For those who continue to work during the epidemic period, psychological, social and financial pressures are increasing with the increase in child care and houseclean responsibilities.

Moreover, COVID-19 pandemic also completely changes lifestyles around the world. The economic downturn caused by the growing epidemic will have significant implications for gender equality, both during the downturn and the subsequent recovery. Unlike other economic recessions as 1997 Asian financial crisis and financial crisis of 2007-2008, COVID-19 epidemic increases its impact in sectors which have high female employment. This situation demonstrates that men will adapt more to the changing work environment during the epidemic in terms of the professions they are employed in. Studies about the topic reveal that COVID-19 crisis will put more responsibility on women. It is suggested that the long-term consequences of COVID-19 will worsen the inequalities between women and men in terms of professional gain, lifetime earnings and economic independence.

Today, unequal divisions of labour in the household affect a large part of gender inequality in the labour market. In most developed countries, even if women's participation in the workforce is close to or equal to men, housework such as cooking, cleaning and childcare are women's responsibility. Therefore, COVID-19 further increases in workload of women due to their professions. Curfew for children and elderly creates particularly big problems for parents who do not work from home. During the epidemic, the closure of childcare centres and schools affects women more than men, causing them to shorten their working hours to meet new care demands. There are evidences that even among couples who raise their children and do housework together, women will be much more affected by the increasing need for childcare. There is no difference between women who do not work due to the epidemic and women who work from home in terms of the increase in housework.

Although there are widespread opinions that the economic effects of COVID-19 will increase gender inequality, it is suggested that gender equality may improve due to the changes in social norms and role models via more equal division of labour at home and a common responsibility area for childcare. Due to the epidemic, the opportunities for men to spend time with children and helping his wife for household chores have increased. Working from home can enable a better sharing of family responsibility between men and women. These situations can creates more extra time for women and encourage their participation in the labour market.

As a result, the economic and social shock created by COVID-19 pandemic will reshape the perceptions of individuals and organizations about jobs and professions and will cause micro and macro changes in the businesses. The effects of COVID-19 can take a long time. Continuity of labour market crisis, the risk of schools not reopening on the full schedule, childcare centres' ceasing their activities and / or operating with low capacity may have negative consequences for individuals. States, institutions and organizations should establish short, medium and long-term preventive and prospective plans and strategies to effectively respond to the economic and social crises caused by the epidemic. After the epidemic, necessary efforts should be made for individuals to return to their normal lives..

Giriş

2019 yılı sonlarında ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkisi altına COVID-19 salgınının yayılımı gün geçtikçe artmaktadır. Günümüze değin salgın nedeniyle yüzbinlerce insan hayatını kaybetmiş, milyonlarca insanın COVID-19 testi pozitif çıkmıştır (Dünya Sağlık Örgütü, 2020). Endişe verici bir hızla yayılarak milyonları enfekte eden salgın ekonomik ve sosyal aktiviteleri ise neredeyse durma noktasına getirmiştir. Devam eden salgının küresel ölçekte yaratacağı sosyal ve ekonomik etkilerin uzun vadeli sonuçları ise bilinmemektedir.

Günümüzde COVID-19 salgınının acil sağlık krizi olmasının ötesinde küresel ekonomik gerilemeye yol açtığı da kesinlik kazanmıştır. Salgının ekonomik hasarı ise Dünya'nın şimdiye kadar yaşadığı en büyük ekonomik şoklardan birini temsil etmektedir (Dünya Bankası, 2020a). Salgını kontrol altına almak için uygulanan sosyal mesafe önlemleri ve sokağa çıkma yasakları ekonomik faaliyetleri derinden etkilemektedir. Bu süreçte çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren işyerleri iflasın eşiğine gelmektedir. Salgının başlarında çalışanların işten çıkarılması ya da ücretsiz izne ayrılmak durumunda bırakılmaları sonucunda birçok hane güvencesiz durumda kalmıştır. Diğer taraftan sektörlerde işçi aleyhine yaşanan bu gelişmelere devlet müdahaleleri gecikmemiştir. İşten çıkarmaların yasaklanması ve işyerlerine aktarılan devlet sübvansiyonları yoluyla çalışanların istihdamda kalması sağlanmaktadır. Ayrıca devletler salgın sürecinde ihtiyaç sahibi aileleri de ekonomik ve sosyal yardımlarla desteklemektedirler. Tüm bunların yanı sıra COVID-19'un yarattığı ekonomik etkiler kadın ve erkek istihdamını da farklı etkilemektedir. Bu durum salgının toplumsal cinsiyet temelinde değerlendirilmesi gerekliliğini doğurmaktadır.

Genel olarak doğumla ilişkilendirilen cinsiyet bireylerin biyolojik farklılıklarını ifade etmektedir. Diğer taraftan "toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyetten farklı olarak kadınla erkeğin sosyal ve kültürel açıdan tanımlanmasını, toplumların bu iki cinsi birbirinden ayırt etme biçimini, onlara verdiği toplumsal rolleri anlatmak için kullanılan bir kavramdır" (Ecevit, 2011, s. 4). Toplumsal cinsiyet rolleri ise bireylere cinsiyetleri nedeniyle doğdukları andan itibaren uygun görülen toplumsal davranış kalıplarını, beklentileri, toplumların cinsiyetle ilgili değer ve inançlarını ifade etmektedir (Blackstone, 2003, s. 336). Toplumsal cinsiyet rolleri etkisini en fazla kamusal ve özel alanda hissettirmektedir. Buna göre erkekler ücretli işlerde çalışıp ev geçimini sağlayanlar olarak kamusal alanda yer alırken kadınlar ise ücretsiz ve karşılıksız emeğe dayalı ev içi işleri, yaşlı ve çocuk bakımı sorumluluklarını yerine getirmekte, ekonomik, siyasal ve toplumsal hayattan dışlanmaktadır. Pek çok çalışmada salgın ve salgının neden olduğu ekonomik ve sosyal krizin uzun vadede toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini tetikleyebileceği ileri sürülmektedir (Collins vd., 2020, s. 291; Farre vd., 2020, s. 1). Örneğin, Birleşik Krallıkta yapılan bir çalışmada kadınların 2020 yılı sonuna kadar yeni bir karantina süreci ve virüs salgını beklediği ve ülke ekonomisinin mevcut ve gelecekteki durumu hakkında daha kötümser olduğu sonucuna erişilmiştir (Oreffice & Quintana-Domeque, 2020, s. 20).

Ekonomik şoklar dar bir işçi, meslek veya endüstri grubunu içermekte iken COVID-19 salgının yarattığı şok etkisi uzun yıllar sürecektir dramatik sonuçlar yaratma potansiyeline sahiptir. Salgının sektörler üzerindeki ekonomik etkileri daha önceki ekonomik durgunluk dönemlerinden farklı seyretmektedir. Dolayısıyla bu dönemde kadın ve erkek istihdamı da farklı düzeyde etkilenmektedir. Örneğin, 2007-2008 küresel ekonomik krizinden en çok etkilenen sektörler ağırlıklı olarak erkeklerin istihdam edildikleri finansal hizmetler, inşaat ve üretim sektörleridir (Ghosh, 2013, s. 5). Benzer şekilde 1997 Doğu Asya Krizi'nde erkeklerin istihdam oranları kadınların istihdamına oranla düşük seyretmiştir (Yıldırım, 2019, s. 178). Öte yandan erkeklerin istihdamını kadınların istihdamından daha şiddetli etkileyen bu gibi durgunluklarla karşılaştırıldığında, COVID-19'a bağlı istihdam düşüşünün kadın çalışanların yüksek olduğu turizm, temizlik, kozmetik, otelcilik gibi hizmet sektörleri üzerinde daha büyük

etkisi olmuştur (Kramer & Kramer, 2010, s. 3; Alon vd., 2020, s.4). Ayrıca okulların ve kreşlerin kapatılması çocukların bakım ihtiyaçlarını da büyük ölçüde artırmıştır. Bu durum özellikle çalışan anneler üzerinde büyük bir etkiye sahiptir.

COVID-19 salgını Dünya genelinde toplumların ve organizasyonların yapısında, bireylerin hayatlarında köklü değişiklikler yaratmaktadır. Büyüklüğü ve etkileri göz önünde bulundurulduğunda, araştırmacılar salgının potansiyel etkilerini anlamayı, politika yapıcılar bir an önce gerekli önlemleri almayı ve çözüm bulmayı hedeflediğinden, tüm disiplinlerde COVID-19'a yönelik araştırmalar gün geçtikçe artmaktadır. Bu durum salgının toplumsal cinsiyet üzerindeki etkilerinin de tüm boyutlarıyla araştırılmasını beraberinde getirmektedir. Bu konuda yapılan araştırma sayısı gün geçtikçe artmaktadır (Farre vd., 2020, s. 2).

Bahsi geçen tüm bu gelişmeler nedeniyle çalışmada toplumsal cinsiyet perspektifi ile COVID-19 salgınının ekonomik etkilerinin literatür taraması yöntemi ile araştırılarak elde edilen bulguların sistematik bir biçimde derlenmesi ve bu hususta değerlendirmeler yapılması amaçlanmaktadır. Konunun güncelliği ve salgının toplumsal cinsiyet eşitliği boyutunun giderek daha fazla araştırılan konulardan biri haline gelmesi, çalışmanın önemini ve özgün değerini artırmaktadır. Bu minvalde ilk olarak kadınların ekonomik hayatta aktif olarak yer alması tarihsel olarak ele alınarak ana konuya bir zemin hazırlanmıştır. Daha sonra COVID-19'un küresel ekonomiye etkileri genel olarak incelenmiştir. Son olarak salgının ekonomik boyutlarının toplumsal cinsiyet eşitliği üzerindeki etkileri güncel verilerden yararlanılarak değerlendirilmiştir. Yapılan literatür taraması neticesinde konu ile ilgili kısıtlı sayıdaki yayınların çoğunlukla yabancı dilde yazıldığı, bu konuda Türkçe çalışma sayısının da oldukça az olduğu gözlemlenmiştir. Bu nedenle emsalleri arasında ilklerden biri olacak çalışmanın ileriki çalışmalara da katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Geçmişten Günümüze Ekonomik Hayatta Kadın

18. ve 19. yüzyıllarda yasal olarak kocaları veya babalarının vesayeti altında olan kadınlar günümüzde sahip oldukları pek çok hakka da sahip değildiler. Bu dönemlerde mülkiyet sahibi olamamakta, ticari faaliyetler yürütememekte, herhangi bir anlaşma imzalayamamakta ve miras haklarından yararlanamamaktaydılar (Ayata, 2011, s. 66). Fransız Devrimi ile birlikte kadınlar eşit vatandaşlık hakkına dolayısıyla erkeklerle eşit yasal haklara sahip olmayı talep etmişlerdir. Birinci Dalga Feministler olarak adlandırılan bu kadınlar var olan toplumsal eşitsizliğin fırsat eşitliği sağlanması yoluyla aşılabileceğini öne sürmüşlerdir. Dolayısıyla eğitim ve oy hakkına erişim, mülkiyet ve aile hukukuna yönelik düzenlemelerin yapılmasına yönelik eylem ve mücadeleler bu dönemin ana konularını oluşturmuştur (Ayata, 2011, s. 67).

Kadınların hane dışında, belirli bir ücret karşılığı çalışmaları Sanayi Devrimi ile birlikte gerçekleşmiştir. Devrim, kadınların statüsünde ise hiçbir değişiklik yaratmamıştır. Dahası "o dönemin koşullarına uygun olarak istihdam edilen kadın, zorlaşan ekonomik koşullar karşısında ezilen sınıfa oluşturmuştur" (Koca ve Gökçaya, 2005, s. 196; Durmaz, 2016, s. 38). Sanayi Devrimi sonrası kadınların iş yaşamına katılımındaki dramatik artış Birinci ve İkinci Dünya Savaşları dönemlerinde gerçekleşmiştir. Savaşlar süresince yaşanan iş gücü sıkıntısı, erkek işçilere kıyasla daha az ücret verilen kadın işçilerin ikame edilmesiyle çözümlenmiştir. Savaşlar bittikten sonra erkeklerin evlerine dönmesi ile birlikte kadınlar işlerinden çıkartılmışlardır.

1950'li yıllarda piyasaların liberalleşmesine bağlı yaşanan sektörel dönüşüm ve hizmet sektörünün ekonomideki payının artması ile kadınların iş gücüne katılımı artmıştır. 1960'larda ortaya çıkan İkinci Dalga Feminizm hareketinin gündemini ise genel olarak kadınlar ve erkekler arasındaki toplumsal eşitsizlikler, kamusal-özel alan ayrımı ve ataerkillik eleştirileri oluşturmuştur (Taş, 2016, s.169). Birinci Dalga Feminizm hareketi ile birlikte gerçekleşen yasalar önündeki eşitlik durumunun gerçek eşitliği sağlamadığını savunan bu dönem feministlerine göre kadınlar, yasalarla sağlanmış eşitliğe karşın, erkeklerden farklı pratiklere

sahiptirler. Örneğin, ev içi alanlarda ve kamu alanlarında eşitsizlik devam etmektedir. Bunun sebebi ise ataerkillik ve kamusal alan-özel alan ayırımında yatmaktadır.

Türk Dil Kurumu'na (2020) göre ataerkillik “soyda temel olarak babayı alan ve ailede çocukları baba soyuna mal eden düzen olarak tanımlanmaktadır”. İkinci Dalga Feministlere göre toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin nedeni ataerkil sistemdir. Bu sistem nedeniyle kamusal alan-özel alan ayırımını oluşturmada ve var olan toplumsal cinsiyet eşitsizliği pekişmektedir. “Kamusal alan yasaların yapıldığı, politik ilkelerin tartışılarak kararlaştırıldığı, vatandaşların bu sürece katılarak siyasete dâhil oldukları alan olarak tanımlanmakta iken özel alan (aile veya hane içi alan) ise günlük hayatın ihtiyaçlarının karşılandığı alandır” (Ayata, 2011, s. 71). Ayrıca kamusal-özel alan ayırımında kadınların ekonomi bakımından gerekli üretken kaynaklara ulaşmaları da engellenmektedir (Acar-Savran ve Tura Demiryontan, 1992, s. 175). Bu görüşe göre erkekler siyasal, toplumsal ve ekonomik hayatta baskın olarak yer almakta ve ev geçindirici rolünü üstlenmekte iken kadınlar ücretsiz ve karşılıksız emeğe dayalı ev işleri, yaşlı bakımı sorumlulukları ve annelik rolleri yüceltilerek toplumsal, ekonomik ve siyasal alandan dışlanmaktadır.

Günümüzde Dünya'nın pek çok bölgesinde sosyal eğitim fırsatlarının eşit bir biçimde sunulmasıyla birlikte kadınlar her meslek kolunda kendilerine yer edinmektedirler. 21. yüzyılda özellikle çocuklu kadınların istihdam oranları çocuk bakım tesislerinin artması ile birlikte hız kazanmıştır (Blundell, 2020, s. 306). Diğer taraftan kadın ve erkeklerin iş gücüne katılımları açısından büyük farklar bulunmaktadır. Ecevit'e (2013, ss. 30-32) göre, iş kollarında ve sektörlerde cinsiyet temelli yatay ayrılmalar, iş yerleri içerisinde dikey ayrılmalar, ücretlerde toplumsal cinsiyet farkı, enformel (kayıt dışı) istihdam ve kısmi zamanlı çalışma ücretli kadın emeğinin özgülükleri olarak tanımlanmaktadır. Buna göre ekonomik sektörler kadın ve erkek meslekleri olarak ayrılmaktadır. Mesleki ayrışmanın yanı sıra aynı işyerinde çalışan erkek ve kadın çalışanlara yüklenen sorumluluklar da farklıdır. İşyeri hiyerarşisi açısından bakıldığında kadınlar erkeklerle aynı pozisyonda çalışsalar dahi yönetim kademesine erişmekte eşit fırsatlara sahip değildirler ve cam tavan olarak da adlandırılan görünmez engellerle karşılaşmaktadırlar (Ecevit, 2013, s. 31). Benzer şekilde Uluslararası Çalışma Örgütü 2009 Raporu'nda, kadınların birçok yönden işgücü piyasalarında eksik yer aldığına, iş seçme özgürlüğüne erkeklerle aynı şartlarda sahip olmadıklarına vurgu yapılmıştır (Sengenberger, 2014, s. 43). Dahası küresel nüfusun yaklaşık yarısını oluşturan kadınlar erkeklerle kıyaslandığında daha düşük gelire çalışmaktadırlar (Dünya Bankası, 2020b). 2020 yılı verilerine göre aynı iş kolunda çalışan bir Amerikan dolarlık erkek emeğinin karşılığı kadınlarda 0,81 dolara tekabül etmektedir (Payscale, 2020). Bu veri, kadın ve erkek arasındaki ücret eşitsizliğini açıkça gözler önüne sermektedir.

Erkekler genel olarak yüksek döngüsel etkiye sahip sektörlerde istihdam edilirken kadınlar döngü boyunca nispeten istikrarlı istihdamın olduğu sektörlerde yüksek oranda kendilerine yer edinmektedirler (Alon vd., 2020, s. 6). Durmaz'a (2016, s. 44) göre, kadınlar genellikle ucuz iş gücü olarak düşük nitelikli işçi statüsünde, emeklilik sistemi dışında çalışmaktadırlar. Düşük ücretli, geçici, güvencesiz işlerde, çoğunlukla hizmet sektöründe istihdam edilmekte, işe alımlarda en son tercih edilen, işten çıkarımlarda ise ilk gözden çıkarılan olmaktadır (BM, 2020). “Enformel istihdam çalışanları yoksulluk tuzağına sürüklediğinden, kadın çalışanlar becerilerini geliştirmek üzere ihtiyaç duydukları ekonomik güç ve zamandan da yoksun kalmaktadırlar” (Erdut, 2005, s. 41). Eğitime erişim kadınların yüksek beceri düzeylerine ulaşmaları ve daha iyi iş fırsatlarından yararlanmaları için önemini korurken, eğitimde eşitliğin sağlandığı bölgelerde dahi meslekte ve ücretlerde cinsiyete dayalı ayrımcılık engelinin aşılmasında eğitim tek başına yeterli olmamaktadır (Özkan ve Özkan, 2010, s. 96).

Tüm bunların yanı sıra kadınlar çalışma yaşamında da pek çok engelle karşılaşmaktadır. Bunların en yaygın olanları ise; ekonomik, sosyal engellerdir (Özyer ve Azizoglu, 2014, s. 96;

Durmaz, 2016, s. 44). Ekonomik engeller; çocuk sahibi olmak, düşük ücretle istihdam edilmek ve evlenmek iken sosyal engeller; eğitim seviyesinin düşük olması ve toplumdaki cinsiyet algısına dayalı kadını ekonomik alandan dışlamaya yönelik düşünce ve eylemleri kapsamaktadır. Dahası bakım işleri de toplumsal cinsiyet temelinde kadın işi olarak görülmekte ve tamamen kadının sorumluluğuna bırakılmaktadır (Can, 2015, s. 21). Bunun sonucunda kadınlar iş-aile yaşamı dengesini kurmakta güçlük çekmektedirler.

2019 yılı sonlarında patlak veren ve etkisi giderek artan COVID-19 salgını ise tüm bireylerin çalışma yaşamları üzerinde etkili olmaktadır. Uzun süren karantina dönemleri, iş yerlerinin, okulların ve kreşlerin kapalı kalması ekonomik hayatta etkisini her geçen gün daha fazla hissettirmektedir. Tüm bu durumlar COVID-19'un ekonomik etkilerinin toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında değerlendirmesini de gerekli kılmaktadır.

COVID-19'un Ekonomik Etkileri: Genel Değerlendirme

Sağlıkla ilgili felakete varan sonuçlarının ötesinde COVID-19 salgının yarattığı ekonomik şok; işletmelerin faaliyetlerinin durma noktasına gelmesi ve pek çok iş yerinin iflasa sürüklenmesi, artan işsizlik, iş yerleri okul ve kreşlerin kapanması ve ikinci dalga salgın tehdidinin yaratacağı ekonomik ve sosyal belirsizlikler yoluyla ulusal ekonomileri tahrip etmektedir. Salgın neticesinde ülkelerin işsizlik oranları rekor kırmakta, piyasalar dengelerini yitirmekte, para birimleri değer kaybetmekte, ekonomik güvensizlik ortamı ticaret savaşlarının artmasını beraberinde getirmektedir (Marshal vd., 2020,72-75; OECD, 2020). Örneğin ABD'de Nisan ayında işsizlik oranı %14,7'ye ulaşarak 1933 Büyük Buhan'dan bu yana en yüksek orana erişmiştir (Bureau of Labor Statistics, 2020). Dünya Bankası (2020a) tahminlerine göre, hükümetlerin ekonomik ve parasal politika desteği ile ekonomik gerilemeye karşı koymaya yönelik olağanüstü çabalarına rağmen, salgın nedeniyle 2020'de küresel GSYİH'de %5,2'lik bir daralma öngörülmektedir. Bu durumdan hareketle COVID-19 salgını şimdiye kadar yaşanan en derin küresel durgunluk sebebi olma potansiyeli taşımaktadır.

COVID-19'un ekonomik etkileri sektörel olarak çeşitli seyretmektedir. Üretime yönelik talebin salgından etkilenmediği eczane, market, kargo şirketleri vb., işletmeler bu dönemde yüksek talebe bağlı kâr paylarını artırmaktadırlar (Alon vd., 2020, s. 7). Diğer taraftan salgının seyahat, emlak, konaklama, imalat, toptan ve perakende sektörleri üzerindeki etkileri yıkıcıdır (BBC, 2020). Salgın sürecinde pek çok insan işsiz kalmakta, çalışma biçimleri değişmektedir (Blundell vd., 2020, s. 300). Salgın nedeniyle yaklaşık 200 milyon insanın işsiz kalacağı öngörülmektedir (BBC, 2020). Ayrıca iş faaliyetlerini uzaktan yürütmek ve çocukları eğitmek için evde gerekli sosyal ve fiziki koşulları sağlamak salgının maddi külfetinin yanında öngörülemeyecek harcamaları karşılayacak birikime sahip olmayı gerektirmektedir. Bu durum bireylerin ve devletlerin üzerinde ayrı bir maddi sorumluluk yüklemektedir.

Salgın dönemi boyunca pek çok işletme karantina önlemleri nedeniyle geçici süreyle kapanmıştır. Bazı sektörlerde işle ilgili faaliyetler evden yürütülürken çoğu kişi ücretsiz izne ayrılmak ya da işini kaybetmek durumunda kalmıştır. 2020 Mayıs ayı verilerine göre 3,3 milyar insanın oluşturduğu küresel işgücünün istihdam edildiği işyerlerinin % 81'i tamamen veya kısmen kapanmıştır (BBC, 2020). Devletler, salgının ekonomik etkisini azalmak için işletmeleri ve çalışanları maddi yönden destekleyici politikalar yürütmektedir. Örneğin, Türkiye, Almanya ve Danimarka gibi bazı ülkeler yoğun karantina döneminde hiç çalışılmamasına ya da normalden az saat çalışılmasına karşın işçilerin kriz sırasında işverenlerinin maaş bordrosunda kalmasına izin veren tedbirleri kabul etmişlerdir (Alon vd., 2020, s. 25). Türkiye'de işletmelere işten çıkarma yasağı uygulanarak kısa çalışma ödeneği ve asgari ücret desteği, vergi ve sigorta primi indirimleri sağlanmış, işletmelerin ve kamuya borcu olanların ödemeleri ertelenmiş ve borç yapılandırma imkânları tanınmıştır (Balcı & Çetin, 2020, s. 36-62). Ayrıca Mayıs 2020 tarihinde 5,5 milyon kişiye 1000'er TL tutarında nakit destek yardımıyla bulunulmuş, sosyal

yardımların nitelik ve nicelikleri de artırılmıştır (Balcı & Çetin, 2020, s. 36). ABD’de ise COVID-19’dan etkilenen vatandaşlar, işçiler ve küçük işletme sahiplerine mali yardımlar yapılmakta, vergi ödemelerinde erteleme imkânları tanınmaktadır (USAGov, 2020). Öte yandan salgının ne zaman son bulacağı ve etkilerinin ne dereceye kadar olacağı hala muammadır. Özellikle salgın nedeniyle sosyal mesafe tedbirleri kapsamında kapanmak zorunda kalan ve/veya karantina sonrası faaliyetleri geçmiş yıllara oranla oldukça azalan işletmeler için bu belirsizlik durumu daha da fazladır.

Ekonomik şokların insanların yaşamları ve çalışma şekli, kuruluşların işleyişi, endüstrilerin ve toplumların davranışları üzerinde derin bir etkisi vardır (Kramer & Kramer, 2020, s. 1). COVID-19 salgını ekonomi, politik ve sosyal olayları derinden etkileyen özelliklere sahiptir. COVID-19’un hane halkına ve iş gücü piyasasına etkileri üzerine yapılan araştırma sonuçları salgının ülkeler arasında benzer etkileri olduğunu belirtmektedir (Farre vd., 2020, s. 6). Öte yandan birçok sektörün iflasın eşiğine gelmesine ve ekonomik faaliyetlerde ciddi düşüşe neden olan COVID-19’un yarattığı ekonomik şok, toplum içerisindeki her kesimi aynı ölçüde etkilememektedir (Blundell vd., 2020, s. 292). Bu hususta yapılan çalışmalarda, salgının sosyal ve ekonomik etkilerinin toplumsal cinsiyet eşitsizliğini daha da artıracığı görüşleri baskın rol oynamaktadır (Alan vd., 2020, s. 1; Collins vd., 2020, s. 6; Kramer & Kramer, 2020, s. 3; Landiwar vd., 2020, s. 1; McLaren vd., 2020, s. 1).

Salgının Ekonomik Boyutlarının Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Üzerindeki Etkileri

Tüm Dünyayı etkisi altına alan COVID-19 salgını eğitim, turizm, havayolu, kozmetik, otelcilik gibi kadınların yoğun olarak çalıştığı hizmet sektörlerini doğrudan etkilemiştir. Sektörel çalışma düzenlemeleri hakkındaki kararlar bireylerin yalnızca sağlık açısından virüse maruz kalma durumunu değil, aynı zamanda ev işi ve çocuk bakımının ebeveynler üzerindeki dağılımını da etkilemiştir. Evden çalışma ve okulların kapatılması gibi virüsün yayılmasını önlemeye yönelik sosyal mesafe önlemleri ailelere ek sorumluluklar yüklemektedir. McLaren vd.’ye (2020, s. 1) göre, salgınlar sırasında kadınlar genellikle diğer yaşam sorumlulukları dikkate alınmadan veya hafifletilmeden ücretli veya ücretsiz işlerle ilgili ek yükümlülüklerle donatılmaktadırlar.

Alon vd.’ye (2000, s. 4) göre, COVID-19 krizinin kadın ve erkekler üzerindeki etkileri diğer ekonomik gerileme dönemlerinde olduğundan çok daha farklıdır. Örneğin, 2008 ekonomik krizinde erkekler kadınlara oranla daha fazla iş kaybına uğramışlardır. Bunun nedeni, erkeklerin ekonomik krizden doğrudan etkilenen imalat ve inşaat vb., kadınların ise sağlık, turizm ve eğitim vb., sektörlerde istihdam edilmesidir (Alon vd., 2020, s. 1). Öte yandan günümüzde etkisini artırarak devam ettiren COVID-19 salgını kadın ve erkeğin istihdamı üzerinde farklı etkilere sahiptir. Günümüzde kadınlar ağırlıklı olarak emek ve hizmet yoğun sektörlerde istihdam edilmektedirler. Bu durum, çalıştıkları sektörler itibarıyla salgın sürecinde işlerini kaybetme ve virüs riskine daha fazla maruz kalma olasılıklarını artırmaktadır (Oreffice & Quintana-Domeque, 2020, s. 20).

COVID-19’un yarattığı iş kayıpları ve insanların çalışma verimlilikleri salgın nedeniyle çocuk bakımı ihtiyaçlarının artmasından etkilenmektedir. Salgının belirli yaş üzerindeki insanlarda ölümcül etkilerinin yüksek olması ve sosyal mesafe önlemleri, çocuk bakım sorumluluğunu tamamen ebeveynler üzerine yüklemektedir. Kreşlerin ve okulların kapanması ve evden eğitim sistemine dönülmesi özellikle bekar ebeveynler için ciddi sorunlar yaratmaktadır (Blundell vd., 2020, s. 306). Buna ek olarak çoğu zaman büyükanne-büyükbaba veya bakıcı ve bakım merkezleri yardımıyla sağlanan çocuk bakımı, salgın nedeniyle sekteye uğramaktadır. Çoğu ailede çocuk bakımı görevlerinin mevcut dağılımına bakıldığında salgından annelerin babalardan daha fazla etkilendiği sonucuna erişilmiştir (Alon vd., 2020, s. 1). Bu hususta özellikle bekâr anneler üzerindeki sorumluluk oldukça artmıştır.

Landiwar vd.'nin (2020, s. 1) her ikisi de evden çalışan çiftler üzerinde yapmış oldukları çalışmanın bulgularına göre kadınlar özellikle de anneler, COVID-19'dan orantısız bir şekilde etkilenen grup içerisinde yer almaktadır (Landiwar vd., 2020, s. 1). Ekonomik açıdan bakıldığında, annelerin iş gücünden çıkma ve işsiz kalma olasılığı babalara göre daha fazladır (Landiwar vd., 2020, s. 3). Bu durumlar, COVID-19 krizinin kadın istihdamı için uzun vadeli etkilerle birlikte mevcut cinsiyet eşitsizliğini daha da kötüleştirdiğini göstermektedir.

Evden çalışan ve 1-5 yaş aralığında çocukları olan ebeveynler üzerinde yapılan çalışmada Şubat-Nisan ayları arasında kadınların haftalık çalışma saatlerinin erkeklere kıyasla 4,5 kat azaldığı ortaya konmuştur (Collins vd., 2020, s. 6). Her iki ebeveyn evden çalışabilse, çocuk bakımı ve ev işleri taleplerine doğrudan maruz kalsa bile anneler bu sorumlulukları yerine getirmek için babalara kıyasla daha fazla zaman ayırdıklarını belirtmişlerdir. Küçük çocukları olan ve evden çalışan anneler salgın ve karantina önlemleri nedeniyle çalışma sürelerinin kısaldığını belirtmektedirler (Collins vd., 2020, s. 15). Bu durum, COVID-19 nedeniyle babaların istihdamına göre annelerin istihdamının orantısız bir şekilde gerçekleştiğini göstermektedir.

Boca vd.'nin (2020, s. 1) iş-yaşam dengesi memnuniyet analizi sonucu ise 0-5 yaş aralığında olan çalışan kadınların COVID 19 sırasında iş ve aileyi dengelemeyi daha zor bulduklarını ortaya koymaktadır (Boca vd., 2020, s. 11). Benzer şekilde Orefice & Quintana-Domeque 'nin (2020, s. 20) Şubat-Haziran 2020 arasında yapmış oldukları çalışmada kadınlar çalışma saatlerinin azaldığını ancak ev işleri ve çocuk bakımına ayırdıkları zamanın arttığını belirtmişlerdir. Erkeklerle kıyaslandığında kadınların evden çalışma yeteneği benzer olmasına karşın salgın sırasında özellikle çocuk bakımı, temizlik, yemek yapma gibi işlerle ilgilenme sorumluluklarının artması, eşitsiz iş dağılımı nedeniyle yeterli performansları gösteremeyeceklerini ortaya koymaktadır (Alon vd., 2020, s. 15). Kadınların iş yapma ve kriz öncesi üretkenlik düzeylerini koruma yetenekleri ek çocuk bakımı ve ev işi sorumluluklarından orantısız pay almaları durumunda işleri aktif olarak devam etse bile sınırlı kalacaktır.

Salgının neden olduğu kriz, birbiri ile ilişki içerisinde olan sağlık, ekonomi ve aile kurumları üzerinde oldukça etkilidir. Sosyo-ekonomik geçmişe ve sağlık durumuna göre en savunmasız gruplar, aynı zamanda salgından en çok etkilenecek olanlardır (Blundell vd., 2020, s. 292). Bu hususta kadınlar, düşük sosyal koruma sunan sektörlerde çalışanların orantısız bir yüzdesini oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ekonomilerde kadın istihdamının %70'i kayıt dışı sektörlerde çalışmaktadır (BM, 2020). Dolayısıyla bu bölgelerde kadınların işten çıkarma veya ücretli izne ayrılma güvenceleri yoktur. Çatışmalardan etkilenen bölgelerde, özellikle mülteci kamplarında kadınlar ve çocuklar COVID-19'un etkilerine karşı daha savunmasızlardır (UNHCR, 2020). Tüm faktörler göz önünde bulundurulduğunda COVID-19 salgını kadınlar ve istihdam fırsatları üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olacaktır.

Pek çok çalışmada salgından bazı meslek gruplarının fayda görebileceği fakat salgının genel etkilerinin cinsiyet, ırksal ve etnik eşitsizliği artırıp genişleteceği sonucuna varılmıştır (Blundell vd., 2020, s. 292; Kramer & Kramer, 2020, s. 3). Örneğin, Brodeur vd.'ye (2020, s. 33) göre giderek artan sayıda literatür COVID-19'un OECD ülkelerinde ve özellikle Afrika-Amerikalı, Latin Amerikalı kadınlar gibi azınlıklarda toplumsal cinsiyet eşitsizliğini artıran bir etkiye sahip olduğunu belirtmektedir. McLaren vd.'nin (2020, s.1) çalışmalarına göre salgının ilk aylarında Sri-Lanka, Malezya, Vietnam ve Avustralya'da kadınların üzerine düşen sorumlulukların arttığı gözlemlenmiştir. Ayrıca mevcut iş düzenlemeleri kadınların iş yaşamına katılımını erkeklerden daha zor hale getirebilir (Boca vd., 2020, s. 3). Blundell vd.'ye (2020, s. 292) göre krizin kendi başına bazı eşitsizlikleri artıracak ve etkisi uzun vadeli sürecek potansiyeli bulunmaktadır. Farre vd.'ye (2020, s. 1) göre ise COVID-19 salgını genel olarak kısa vadede ücretli, ücretsiz işlerde toplumsal cinsiyet eşitsizliğini güçlendirmektedir.

Literatürde salgının ekonomik etkilerinin toplumsal cinsiyet eşitsizliğini güçlendireceği görüşleri yaygın olarak ele alınmaktadır. Diğer taraftan COVID-19'un etkilerinin uzun vadede iş gücü piyasasında toplumsal cinsiyet eşitsizliğini azaltma potansiyeline dair bazı değişiklikleri beraberinde getirebileceği de ileri sürülmektedir. Blundell vd.'ye (2020, s. 16) göre, ailelerde sosyal normlar ve rol modeller de salgının etkisiyle değişime uğramaktadır. Salgın neticesinde annelerin çocuk bakımını ve evde eğitimi sorumlulukları artmıştır. Ancak bu rol modellerin tersine çevrildiği aile kesimleri de bulunmaktadır.

Kadın ve erkekler için ev işleri ve varsa çocuk bakımı iş bölümü, partnerlerin çalışma esnekliğine ve çalışıp çalışmama durumuna bağlıdır (Farre vd., 2020, s. 7). Salgın sırasında özellikle sağlık, gıda ve taşımacılık sektörlerinde çalışan pek çok kadın işlerini aktif olarak devam ettirmektedir. Bu durumda işini kaybeden veya evden çalışmaya başlayan erkekler kaçınılmaz olarak ev işlerinin ve çocuk bakımının ana sağlayıcıları haline geleceklerdir (Alon vd., 2020, s. 20-21; Blundell vd., 2020, s. 316). Alon vd.'ye (2020, s. 3) göre, baba izinleri gibi politikalar üzerinde yapılmış olan araştırmalar, hane içerisinde bu tür yeniden görev dağılımlarının toplumsal cinsiyet rolleri ve iş bölümü üzerinde kalıcı etkilere sahip olduğunu göstermektedir.

Boca vd.'nin (2020, s. 1) çalışmasına göre, COVID-19 nedeniyle meydana gelen ek iş yükünün çoğu kadınlar tarafından karşılanırken, çocuk bakımı ise ev işi faaliyetlerinden daha eşit şekilde çiftler arasında paylaşılmaktadır. İş yerlerinde çalışmaya devam edenler haricinde, ankete katılan kadınların tamamı ev işlerine öncekinden daha fazla zaman harcadıklarını belirtmişlerdir (Boca vd., 2020, s. 1). Diğer taraftan erkeklerin ev işlerine ayırdıkları zamanın ise partnerlerinin çalışma düzenlerine bağlı olduğu sonucuna erişilmiştir. Eşleri iş yerlerinde çalışmaya devam eden erkekler ev işlerine daha fazla vakit harcamakta, çocuklarıyla daha fazla vakit geçirmektedirler (Boca vd., 2020, s. 11).

Tüm bunların yanı sıra günümüzde birçok işletme çocuk bakımı ihtiyaçlarını gözeterek daha esnek çalışma programları ve evde çalışma seçeneklerini çalışanlarına sunmaktadır. İşletmelerin süreklilik gerektiren esnek çalışma düzenlemelerini benimsemeleri, kadınların istihdamda kalmalarına ve potansiyellerini arttırmalarında fayda sağlayabilir. Ayrıca bu durum anneler ve babalar için birçok alanda istihdamlarını ve aile sorumlulukları bir arada yürütme hususunda esneklik kazanmalarına olanak sağlamaktadır. Bu durumlar neticesinde ev işlerinde ve çocuk bakımında iş bölümünün orantısız dağılımına yol açan sosyal normlar değişebilir ve ev içerisinde daha yoğun vakit geçirme ile birlikte sorumluluklar paylaşılabilir.

Sonuç

Günümüzde tüm dünyayı etkisi altına alan ve bulaşı giderek artan COVID-19 salgını nedeniyle sağlık ve ekonomi sektörleri durma noktasına gelmekte, sosyal hayatlar derinden etkilenmektedir. Şimdiye kadar verdiği ekonomik hasar bakımından dünyanın en büyük ekonomi şoku olarak nitelendirilen salgın nedeniyle piyasalar dengelerini yitirmekte, para birimleri değer kaybetmekte, ekonomide korumacılık politikaları şiddetlenmektedir. Ayrıca salgın sürecinde uygulanan sosyal mesafe önlemleri ve evde kalma çağrıları istihdam üzerinde büyük bir etkiye sahiptir.

Salgını kontrol altında tutmak için uygulanan karantina önlemlerinin de etkisiyle pek çok işletme iflasın eşiğine sürüklenmekte, çalışanlar ücretsiz izne ayrılmak zorunda bırakılmakta ya da evden istihdam edilmektedirler. Devletler, çalışanların mağdur olmaması için işten çıkarmaları yasaklamakta, işverenleri işçilerinin maaşlarını ödemeleri ve iş yerlerini açık tutmalarında yardımcı olacak sübvansiyonlar ve vergi indirimleri gibi uygulamalarla desteklemektedirler. Buna ek olarak pek çok devlet ihtiyaç sahibi ailelere ekonomik ve sosyal yardımlarda da bulunmaktadır. Salgın döneminde çalışmaya devam edenler için ise psikolojik

ve mali baskılar özellikle çocukları olanlar için bakım sorumluluklarının artmasıyla daha da artmaktadır.

COVID-19 salgını dünya genelinde yaşam biçimlerini de tamamen değiştirmektedir. Günümüzde etkisi giderek artan salgının neden olduğu ekonomik gerileme, hem gerileme döneminde hem de sonraki iyileşme sırasında toplumsal cinsiyet eşitliği konusu için önemli etkilere sahip olacaktır. Diğer ekonomik durgunlukların aksine COVID-19 salgını kadın istihdamının yoğun olduğu sektörlerde etkisini artırarak göstermektedir. Bu durum salgın sürecinde değişen çalışma ortamına istihdam edildikleri meslekler açısından erkeklerin kadınlardan daha fazla uyum sağlayacağını göstermektedir. Şu ana kadarki çalışmalar, COVID-19 krizinin kadınlara daha fazla sorumluluk yükleyeceğini gözler önüne sermektedir. COVID-19'un uzun vadeli sonuçlarının mesleki kazanım, yaşam boyu kazanç ve ekonomik bağımsızlık açısından kadın ve erkekler arasındaki eşitsizlikleri daha da kötüleşeceği ileri sürülmektedir (Blundell vd., 2020, s. 6; Boca vd., 2020, s. 3; Farre vd., 2020, s. 3; Landiwar vd., 2020, s. 3; Orefice & Quintana-Domeque, 2020, s. 20).

Günümüzde iş gücü piyasasındaki toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin büyük kısmını hane halkı eşitsiz iş bölümleri oluşturmaktadır (Alon vd., 2020, s. 2). Çoğu gelişmiş ülkede kadınların iş gücüne katılımı erkeklere yakın ya da eşit olsa dahi yemek yapma, temizlik gibi ev işleri ve çocuk bakımı kadınların sorumluluğundadır. Dolayısıyla COVID-19 kadınların mesleklerinden kaynaklı iş yükünü daha da artırmaktadır (Boca vd., 2020, s. 11). Çocuklara yönelik sokağa çıkma yasakları evden çalışmayan ebeveynler için özellikle büyük sorunlar yaratmaktadır. Salgın sürecinde çocuk bakım merkezlerinin ve okulların kapanması kadınları erkeklerden daha fazla etkilemekte, yeni bakım taleplerini karşılamak için çalışma saatlerini kısaltmalarına neden olmaktadır. Çocuklarını birlikte büyüten, ev işlerini ortaklaşa yapan çiftler arasında bile kadınların artan çocuk bakımı gereksiniminden çok daha fazla etkileneceğine dair bulgular mevcuttur. Ev işlerinin artması hususunda salgın nedeniyle çalışmayan ile evden çalışan kadınlar arasında hiçbir fark bulunmamaktadır (Boca vd., 2020, s. 11).

COVID-19'un ekonomik etkilerinin toplumsal cinsiyet eşitsizliğini artıracığına dair görüşler yaygın olmasına karşın evde daha eşit bir iş bölümü, çocuk bakımının ortak sorumluluk alanı haline gelmesi, sosyal normlarda ve rol modellerdeki değişikliklerle birlikte toplumsal cinsiyet eşitliğinin artırılacağı ileri sürülmektedir (Alon vd., 2020, s. 2; Boca vd., 2020, s. 11). Salgın nedeniyle erkeklerin çocuklarla zaman geçirme ve ev işlerine yardım etme imkânları artmıştır. Ayrıca erkeğin ev işlerine daha fazla katılımı, kadınların işgücü piyasasına katılımını teşvik edeceğinden bu durumun kadınların ekonomiye katkıları üzerinde önemli etkileri vardır (Boca vd., 2020, s. 11). Evden çalışma kadın ve erkek arasında aile sorumluluğunun daha iyi paylaşılmasına imkân sağlayabilir.

Sonuç olarak COVID-19 salgının yarattığı ekonomik ve sosyal şok bireylerin ve kuruluşların iş ve meslekler hakkındaki algılarını yeniden şekillendirecek ve iş dünyasında mikro ve makro değişimlere yol açacaktır (Kramer & Kramer, 2020, s. 1). COVID-19'un etkileri uzun sürebilir. İş gücü piyasası krizi ve okulların tam programla yeniden açılmaması, çocuk bakım merkezlerinin faaliyetlerini durdurması ve/veya düşük kapasiteyle çalışması durumlarının devamlılığı bireyler için olumsuz sonuçlar doğurabilir. Salgının yaratacağı ekonomik ve sosyal krizlere etkili bir şekilde cevap vermek için devletler, kurum ve kuruluşlar kısa, orta ve uzun dönemli önleyici ve ileriye dönük plan ve stratejiler oluşturmalıdır. Salgın sonrası bireylerin normal yaşamlarına dönmesi için gerekli çaba gösterilmelidir. Uluslararası Çalışma Örgütü'ne göre (2020, s. 4), işe dönüşlerde hiçbir işçi ayrımcılığa maruz kalmamalı bu hususta toplumsal cinsiyet eşitliğini gözeten politikalar uygulanmalıdır.

Tüm bu nedenlerle etkisi giderek artan ve yıkıcı sonuçlarını öngörmenin zor olduğu COVID-19'un ekonomik etkilerinin toplumsal cinsiyet eşitliğine yansımalarının kısa, orta ve

uzun dönemli sonuçları da yakından takip edilmektedir. Çalışmanın bu hususta gelecek çalışmalara kılavuz niteliği taşıyacağı ve gerçekleşecek değişim ve dönüşümlerle birlikte konu alanının ve bakış açılarının genişletilebileceği öngörülmektedir.

Kaynakça

- Acar-Savran, G. & Tura Demiryontan, N. (der.). (1992). *Kadının görünmeyen emeği*. İstanbul: Kardelen Yayınları.
- Alon, T., Doepke, M., Olstead-Rumsey, J. & Tertilt, M. (2020). *The impact of Covid-19 on gender equality*. Working Paper Series, Working Paper-26947, Cambridge: National Bureau of Economic Research.
- Ayata, A. (2011). Siyaset ve katılım. Y. Ecevit & N. Karkıner (Eds.), *Toplumsal cinsiyet sosyolojisi* (ss. 64-83). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Balcı, Y. & Çetin, G. (2020). *Covid-19 pandemisinin türkiye ekonomisinde istihdam ve çalışma hayatı üzerindeki etkileri: sorunlar ve çözüm önerileri*. Erişim tarihi: 23.10.2020. <https://www.ticaret.edu.tr/uploads/haberler/1374/%C4%B0stihdam%20Raporu.pdf>.
- BBC. (2020). *Coronavirus: Four out of five people's jobs hit by pandemic*. Erişim tarihi: 24.10.2020. <https://www.bbc.com/news/business-52199888>.
- Blackstone, A. (2003). Gender roles and society. J. R. Miller, R. M. Lerner & L. B. Schiamberg (Eds.), *Human ecology: an encyclopedia of children, families, communities, and environments* (ss. 335-338). Orono: DigitalCommons@UMaine.
- Blundell, R., Dias, M. C., Joyce, R. & Xu, X. (2020). COVID-19 and inequalities. *Fiscal Studies*, 41(2), 291-319. <https://doi.org/10.1111/1475-5890.12232>.
- BM. (2020). *The impact of COVID-19 on women*. Erişim tarihi: 10.08.2020. https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/policy_brief_on_covid_impact_on_women_9_april_2020.pdf.
- Boca, D. D., Oggero, N., Profeta, P. & Rossi, M. C. (2020). *Women's work, house work and childcare, before and during COVID-19*. IZA DP No. 13409, Bonn: IZA-Institute of Labor Economics.
- Brodeur, A., Gray, D., Islam, A. & Bhuiyan, S. J. (2020). *A literature review of the economic of COVID-19*. IZA Discussion Paper No. 13411, Bonn: IZA-Institute of Labor Economics.
- Bureau of Labor Statistics. (2020). *The employment Situation – july 2020*. Erişim tarihi: 20.08.2020. <https://www.bls.gov/bls/news-release/empst.htm#2020>.
- Can, Y. (2015). Ücretli bir işte çalışmanın kadının sosyal konumuna etkisi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve idari Bilimler Dergisi*, 8(2), 13-26.
- Collins, C., Landivar, L. C., Ruppner, L. & Scarborough, W J. (2020). *COVID-19 and the gender gap in work hours*, Erişim tarihi: 25.08.2020, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/gwao.12506>.
- Durmaz, Ş. (2016). İş gücü piyasasında kadınlar ve karşılaştıkları engeller. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(3), 37-60.
- Dünya Bankası. (2020a). *The global economic Outlook during the COVID-19 pandemic: a changed World*. Erişim tarihi: 10.08.2020. <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2020/06/08/the-global-economic-outlook-during-the-covid-19-pandemic-a-changed-world>.

- Dünya Bankası. (2020b). *Population, female (% of total population)*. Erişim tarihi: 25.08.2020, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL.FE.ZS>.
- Dünya Sağlık Örgütü. (2020). *Coronavirus disease (COVID-19) pandemic*. Erişim tarihi: 25.08.2020. <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019>.
- Ecevit, Y. (2011). Toplumsal cinsiyet sosyolojisine başlangıç. Y. Ecevit & N. Karkıner (Eds.), *Toplumsal cinsiyet sosyolojisi (ss. 2-31)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Ecevit, Y. (2013). Emek. Y. Ecevit & N. Karkıner (Eds.), *Toplumsal cinsiyet çalışmaları (ss. 24-49)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Erdut, T. (2005). İşgücü piyasasında enformelleşme ve kadın işgücü. *Çalışma ve Toplum*, (3), 11-49.
- Farre, L., Fawaz, Y., Gonzalez, L. & Graves, J. (2020). *How the Covid-19 lockdown affected gender inequality in paid and unpaid work in Spain*. Erişim tarihi: 13.08.2020, <https://ssrn.com/abstract=3643198>.
- Ghosh, J. (2013). *Economic crises and women's work: exploring progressive strategies in a rapidly changing global environment*. New York: UN Women.
- Kramer, A. & Kramer, K. Z. (2020). The potential impact of the COVID-19 pandemic on occupational status, work from home, an occupational mobility. *Journal of Vocational Behavior*, 119, 1-4. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2020.103442>.
- Landiwar, W. C., Ruppenar, L., Scarborough, W.J. & Colins, C. (2020). Early signs indicate that COVID-19 is exacerbating gender inequality in the labor force. *Socius: Sociological Research for Dynamic World*, 6, 1-3. <https://doi.org/10.1177/2378023120947997>.
- Marshal, I., Nwadochi, K. C. & Oriakpono, A. E. (2020). COVID-19 pandemic, global trade wars and impact on the Nigeria economy. *Academic Journal of Current Research*, 7(5), 71-82.
- Mc Laren, H. W., Wong, K. R., Nguyen, K.N., & Mahamadacci, K.N.D. (2020). COVID-19 and women's triple burden: vignettes from Sri-Lanka, Malaysia, Vietnam and Australia. *Social Sciences*, 9(87), 1-11. <https://doi.org/10.3390/socsci9050087>.
- OECD. (2020). *COVID-19 and global capital flows*. Erişim tarihi: 28.08.2020. <http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/covid-19-and-global-capital-flows-2dc69002/>.
- Oreffice, S. & Quintana-Domeque, C. (2020). *Gender inequality in COVID-19 times: evience from UK prolific participants*. IZA DP No. 13463, Bonn: IZA-Institute of Labor Economics.
- Özkan, G. S. & Özkan, B. (2010). Kadın çalışanlara yönelik ücret ayrımcılığı ve kadın ücretlerinin belirleyicilerine yönelik bir araştırma. *Çalışma ve Toplum*, (1), 91-103.
- Özyer, K. & Azizoglu, Ö. (2014). İş hayatında kadınların önündeki cam tavan engelleri ile algılanan örgütsel adalet arasındaki ilişki. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 95-106.
- Payscale. (2020). *The state of the gender pay gap 2020*. Erişim tarihi: 21.08.2020, <https://www.payscale.com/data/gender-pay-gap>.
- Sengenberger, W. (2014). *Uluslararası çalışma örgütü: amaçları, işlevleri ve politik etkileri*. Erişim tarihi: 12.03.2020. <http://spaum.politics.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/488/2014/05/10695.pdf>.

- Taş, G. (2016). *Feminizm üzerine genel bir değerlendirme: kavramsal analizi, tarihsel süreçleri ve dönüşümleri*. Erişim tarihi: 15.03.2019, <https://dergipark.org.tr/download/article-file/269956>.
- Türk Dil Kurumu (2020). *Ataerkillik*. Erişim tarihi: 25.10.2020. <https://sozluk.gov.tr/>.
- Uluslararası Çalışma Örgütü (2020). *COVID-19 küresel salgını ortamında işe sağlıklı ve güvenli dönüş*. Geneva: Uluslararası Çalışma Örgütü.
- UNHCR (2020). *Displaced and stateless women and girls at heightened risk of gender-based violence in the Coronavirus pandemic*, Erişim tarihi: 18.08.2020, <https://reliefweb.int/report/world/displaced-and-stateless-women-and-girls-heightened-risk-gender-based-violence>.
- USAGov. (2020). *Disaster financial assistance for workers and small business owners*. Erişim tarihi: 25.10.2020. <https://www.usa.gov/disaster-help-workers-businesses>.
- Yılğör, A. G. (2019). Krizlerin toplumsal cinsiyet boyutu ile analizi. *Toplum ve Hekim*, (34)3, 176-181.
-

P-ISSN: 1303-0094

E-ISSN: 2149-5459